

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

ΡΩΜΑΝΙΣΤΗΣ - ΒΑΛΚΑΝΟΛΟΓΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ & ΛΑΟΙ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ (ΝΑ) ΕΥΡΩΠΗΣ

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ & ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

ΤΟΜΟΣ Β'

ΑΘΗΝΑ 2009

οὕτω κατεσκεύασαν ἀνάμικτόν τι παραμόρφωμα, σωζόμενον εἰσέτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θετταλίας καὶ Ἐπλάδος.” Ολοὶ οὗτοι οἱ λαοὶ ὄνομάζονται μὲ κοινὸν ὄνομα Βλάχοι.

‘Ος πρὸς τὸ γηλωσσικὸν καὶ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν Βλάχων, ὁ Κούμας παρατηρεῖ:

«Δὲν εἶναι Βλάχος, ἔαν ἔξαιρέσει κανεὶς γυναίκας τινάς, δότις δὲν ὅμιλετι τὴν γραικικὴν (Ἐπληνική)... Ἐν γένει οἱ Βλάχοι συμπεριφέρονται ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοὶ καὶ δὲν δείχνουν οὕτε ἐκεῖνοι οὗτοι καμμίαν ἐθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἀλλήλους, καθὼς καὶ τῷ ὄντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι». (Αὐτόθι σελ. 531).

Τὸ κείμενο αὐτὸν γράφτηκε τὸ 1832, ὅταν δὲν εἶχαν ξεσπάσει τὰ ἐθνικιστικὰ πάθη στὴ χερσόνησό μας ποὺ κακῶς, ὄνομάζουμε Βαλκανική, ἀντὶ τοῦ ὄρθοῦ «Ἐπληνικὴ Χερσόνησος» ἢ «Μικροευρώπη», ὅπως προτείνει ὁ κ. Ἀχ. Λαζάρου (σελ. 10). Ἄρα, ἔχουν τὴν ἐγγύησην τῆς ἐπιστημονικῆς ὄρθοτητας, γιατὶ δὲν ὑπηρετοῦν καμμίᾳ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Καὶ πολὺ σωστά ὁ Ἀχ. Γ. Λ. ἀναφέρει πλειστάκις τὴν περικοπὴν αὐτήν, γιατὶ ἀποτελεῖται κλειδὶ ἐρμηνείας γιὰ τὴ γένεση τῶν Βλάχων, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ κλειδὶ γιὰ ν' ἀνοίξουμε τὴν πόρτα τῆς φιλίας καὶ τῆς συνεργασίας τῶν πλαῶν τῆς «Βαλκανικῆς». Γιατὶ οἱ Βλάχοι δὲν ἔπρεπε ν' ἀποτελέσουν σημεῖο τριβῶν καὶ προστριβῶν μὲ τὴν Ρουμανία, ἀλλὰ ἐπαφῶν καὶ δημιουργικῶν σχέσεων, μιὰ καὶ οἱ Βλάχοι ἐπὶ αἰῶνες ἀποτελοῦσαν τοὺς συνδετικοὺς ἰστοὺς τῶν πλαῶν τῆς «Βαλκανικῆς».

Δυστυχῶς, ἡ ἐθνικιστικὴ ἔξαψη ποὺ κατέληψε τοὺς Ρουμάνους μετὰ τὸ 1848, τοὺς ἔκανε ν' ἀνακαλύψουν «όμοεθνεῖς» τους στὴν Πίνδο (μιὰ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ διεκδικήσουν τοὺς ὄντας ὄμοεθνεῖς τους τῆς Βεσσαραβίας). Πρὸς τὰ τέλη τοῦ αἰώνα ἐμπλέκονται ξένες προπαγάνδες (π.χ. ἡ Μονὴ τῶν Λαζαριστῶν καὶ ὁ διαβότος Φαβαιρίας), δημιουργεῖται κουτσοβλαχικὸν ζήτημα χάρη στὸν ἐπιδέξιο διπλὸν καὶ τριπλὸν πράκτορα Ἀπ. Μαργαρίτη, ἐνῶ στὴ Μακεδονία δροῦν εἰς βάρος τῶν Ἐπλήνων συμμορίες ἐμμίσθων κουτσοβλαχῶν καὶ ὁ σουλτάνος μὲ «ἰράδε» τὸ 1905 ἀναγνωρίζει «κουτσοβλαχικὴ ἐθνότητα», πᾶγμα ποὺ ἔξαναγκάζει καὶ τὸν Βενιζέλο γιὰ πλόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας ν' ἀποδεχθεῖ στὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) καὶ ἀπὸ τὴν «ἐθνότητα» αὐτὴν νὰ προκύψουν οἱ «Λεγεωνάριοι» τοῦ «Πρίγκιπα» Διαμάντη, ποὺ συνεργάστηκε μὲ τὶς ἴταλικὲς ἀρχὲς Κατοχῆς.

“Οπως ἀποδεικνύει μὲ ἀδιάσειστα στοιχεῖα καὶ μὲ κοινὴ πλογικὴ ὁ χαλκέντερος ἐρευνητὴς Ἀχ. Γ.Λ., ὅλα αὐτὰ θὰ εἶχαν ἀποφευχθεῖ, ἂν εἴχαμε ἀπαρχῆς προσέξει τὶς θέσεις τοῦ Κούμα (οἱ Ρουμάνοι μόλις ἔσχάτωσαν τὶς «ἀνεκάλυψαν»), ἔαν εἴχαμε προστρέξει καὶ δημιουργήσει ἔδρα Ρωμανικῶν, Βαλκανικῶν, κλπ. σπουδῶν καὶ δὲν ἀφήναμε τὸ θέμα τῆς μελέτης τῶν Βλάχων ἀποκλειστικὰ στοὺς ξένους.” Ετσι δὲν θὰ ἔβρισκαν ἀπόκτηση σήμερα οἱ κενοθογύies περὶ «Ιλληρισμοῦ» (δίκαια ὁ Ἀχ. Γ.Λ. εἶναι αὐστηρὰ ἐπικριτικὸς ἔναντι τῶν φιληναφημάτων αὐτῶν) καὶ περὶ «Θρακισμοῦ».

‘Ἄλλη’ αὐτὸν ποὺ δὲν ἔγινε χθές, πρέπει νὰ γίνει ΤΩΡΑ. Ἀπαιτεῖται πάραυτα ἡ δημιουργία εἰδικῶν ἔδρων Βαλκανοθογύias καὶ Θρακοθογύias. Διότι τὰ περὶ Βλάχων μονοπωλοῦν οἱ Ρουμάνοι καὶ τὰ περὶ Θρακῶν οἱ Βούλγαροι.

“Οποιος θελήσει νὰ μελετήσει τὸν «σύλλαβο» τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἀχ. Γ.Λ., θὰ μοχθήσει ἀλλὰ πολλὰ θὰ κερδίσει. Ταμεῖο πνευματικῶν θησαυρῶν. Προτάσεις γιὰ τὴν ἐπίλυση ἰστορικῶν, γηλωσσικῶν κλπ. Γορδίων Δεσμῶν. Καὶ ὅλα σὲ γηλῶσσα προσιτά, αὐστηρὰ ἐπιστημονική, μὲ ἔξονυχιστικὸν ἔλεγχο τῶν πηγῶν. Πάντοτε θεωροῦσα σὰν «Ἀχίλλειο πτέρωνα» τοῦ Βλαχικοῦ ζητήματος τὴν «Επανάσταση τῆς Λάρισσας» (1066), διότι, κατὰ τὴν ροτὴν μαρτυρία τοῦ Κεκαυμένου, εἴχαμε ἐξέγερση Βλάχων καὶ Βουλγάρων. Πουθενὰ δὲν ἀναφέρονται Ρωμαῖοι (Ἐπληνεῖς). Οἱ ἡμέτεροι Ἀχιλλέας, ἄριστος γνώστης τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας (κυρίως παραπέμποντας στὸν Οὔγγρο Gyóni), «Θεράπευση» τὸ Ἀχιλλείον τραῦμα. Ως πρὸς τοὺς Βλάχους: πρόκειται γιὰ ἐκλατινισμένο τοπικὸ στοιχεῖο. Ως πρὸς τὸ «ἐθνικὸ» Βούλγαροι ἡ ἔξηγηση εἶναι ἀπλή: πρόκειται περὶ Ἐπλήνων.” Οταν τὸ 996 ὁ Βούλγαρος Σαμουήλ κατέληψε τὴν Λάρισσα, μαζὶ μὲ τὰ πείψαντα τοῦ Ἅγιου Ἀχιλλείου πῆρε μαζὶ του ὡς αἰχμαλώτους χιλιάδες Λαρισσαίους. Ἀργότερα ποὺ ὁ Βασίλειος Β' συνέτριψε τὸν Σαμουὴλ καὶ κατέληψε τὸ κράτος του, ἔδωσε στὴ διοικητικὴ περιφέρεια, στὴν ὁποία περιθλαμβάνεται καὶ ἡ ἰστορικὴ Μακεδονία, τὴν διοικητικὴ ὄνομασία «Θέμα Βουλγαρίας»! Όμοιώς ύπήγαγε τὴ Θεσσαλία ἐκκλησιαστικὰ στὴν ἀρχειπισκοπὴ Ἀχρίδος ποὺ ἀνῆκε γεωγραφικὰ στὸ «Θέμα Βουλγαρίας».” Οταν

*Ἄφιερώνεται
στοὺς Τσαλδάρη καὶ Σοφούλη,
ποὺ μόλις πρόλαβαν νὰ διασώσουν τὴν
Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν ἀφανισμό, καὶ σὲ ὅσους
θυσιάσθηκαν γιὰ τὴν ὑπεράσπισή Της!*

**ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΑΟΙ
ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ (ΝΑ) ΕΥΡΩΠΗΣ**

**ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
ΤΟΜΟΣ Β'**

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ
ΠΩΜΑΝΙΣΤΗΣ - ΒΑΛΚΑΝΟΛΟΓΟΣ

**ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΑΟΙ
ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ (ΝΑ) ΕΥΡΩΠΗΣ**

**ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
ΤΟΜΟΣ Β'**

ΧΟΡΗΓΟΣ:
Τὰ καταστήματα (S-M) Δούκας
ΑΘΗΝΑ 2009

Σειρά: ΒΑΛΚΑΝΟΛΟΓΙΑ-ΡΩΜΑΝΟΛΟΓΙΑ

Τίτλος: ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΑΟΙ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ (ΝΑ) ΕΥΡΩΠΗΣ

Συγγραφέας: ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

Παπίσου 7, Άμαρούσιον 15126

Τηλ. 210 - 8032632

Copyright (C) 2009 Αχ. Γ. Λαζάρου

Γραφικές Τέχνες - Έκδόσεις ΛΥΧΝΙΑ

ISBN 978 - 960 - 930950 - 9

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Στήν έφημερίδα “Η Καθημερινή”, 22.3.1987, 1, δ. Ν. Σίμος δημοσιεύει ἀρθρο ἐπιγραφόμενο «“Η ΕΟΚ “θέλει” τὴν Ἑλλάδα μὲ πέντε μειονότητες. Ἀνεπαρκής ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ», διόπου καὶ τὰ ἐπόμενα ἀποκαλυπτικά:

«Ἐν μέσῳ ἐπικίνδυνης κυβερνητικῆς ἀδράνειας προωθεῖται ἡ καταγραφὴ τῶν μειονοτήτων στὴν Εὐρώπη, μιὰ πρώτη δὲ ἔρευνα ἐντοπίζει... πέντε μειονότητες στὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ τὴν ὑπαρξὴν τεσσάρων γλωσσῶν, ποὺ ὄμιλοῦνται στὴν Ἑλλάδα. Τὸ θέμα τῶν μειονοτήτων ἀνακινεῖται μὲ τὸ αἰτιολογικὸ δῆτι ἐν δψει τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησεως θὰ πρέπει αὐτὲς νὰ καταγραφοῦν... Ἡ καταγραφὴ προωθεῖται ἀπὸ τὴν ΕΟΚ σὲ συνεργασία μὲ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης. Ἡ κυβερνητικὴ δὲ ἀδράνεια ἐντοπίζεται στὸ γεγονός δῆτι ἡ οὐσιαστικὴ ὅσο καὶ ἀποτελεσματικὴ αἰχμὴ τῆς ἐλληνικῆς ἀντιδράσεως, οἱ Ἑλληνες εὐρωπουλευτές, στὰ δσα ἔξ ἀγνοίας ἡ λόγω παραπλανήσεως οἱ ἀρμόδιες ἐπιτροπές καταγράφουν, παραμένονταν χωρὶς ἐνημέρωση γιὰ τὴν ἐπίσημη ἐλληνικὴ πολιτικὴ στὸ θέμα αὐτό. Διαπιστώνεται μάλιστα τὸ δυσάρεστο γεγονός δῆτι ἡ κυβέρνηση δὲν ἔχει καταστρώσει μακροπρόθεσμη τακτικὴ προκειμένου νὰ προλάβει διεθνοποίηση ἀνύπαρκτων θεμάτων, ποὺ θὰ ἥταν δυνατὸν νὰ περιβληθοῦν καὶ τὸν μανδύα τῆς τυπικῆς ἀναγνωρίσεως τους ...».

Ως πρὸς τὴν πρακτόρευση τῆς ἀνακαλύψεως «μειονοτήτων», ἐπιχείρηση κατακερματισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ἀποσυνθέσεως της, δ. Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Νυμφαίου καὶ διευθυντὴς τῆς ἐφημ. Ἐλληνικὸς Βορρᾶς (6.12.97) Ν. Μέρτζος μὲ ἀρθρο του ἐπιγραφόμενο «Οἱ Λογιώτατοι» καταγγέλλει καὶ τὰ ἐπόμενα ἀπίστευτα: «...μία Ἐρευνητικὴ Ὁμάδα τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου μαζὶ μὲ τὸ ΕΛΚΕΠΑ ἀνέλαβε νὰ καταγράψει τὸν πολιτιστικὸ πλοῦτο τοῦ ἐλληνικοῦ Βορρᾶ καὶ, γι’ αὐτό, κατευθύνεται ἀπὸ τὸ ντόπιο ὑπουργεῖο Μακεδονίας-Θράκης. Τί πιὸ δημορφο! Ἄλλὰ καὶ τὶ πιὸ εὔκολο! Οἱ ἐρευνητὲς κάθονται σπίτι τους καὶ τὸ ὑπουργεῖο, μὲ ἔνα φετφᾶ, μέσῳ Περιφερειῶν καὶ Νομαρχιῶν, διατάζει τοὺς Προέδρους ἢ τοὺς Γραμματεῖς τῶν Κοινοτήτων νὰ ἀφήσουν δλες τὶς δουλειές τους καὶ νὰ κάνουν τὴν δουλειὰ τῶν ἀμειβομένων Λογιωτάτων! Σπίτι πλένει ἡ “Εσκιμὸ” καὶ δὲν τοῦ μέλει τοῦ ὑπουργοῦ. Τοῦ μέλει, δμως, νὰ ἀσκήσει τὸ εὐαγὲς ἔργο τοῦ μεσάζοντα.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μία πλευρά. Καὶ τὸ ἐρωτημαλόγιο εἶναι 23 ὀλόκληρες σελίδες μὲ καμμιὰ δεκαπενταριὰ ἐρωτήσεις σὲ κάθε σελίδα. Θὰ τὸ συμπληρώσουν οἱ

Πρόεδροι παρατώντας τ' ἀλέτοι καὶ πιάνοντας τὸ κοντύλι - τὰ κονδύλια τὰ πιάνουν ἄλλοι ζεστά. Καί, νὰ μιὰ ἐρώτηση μὲ τὴν ὅποια κάθε Πρόεδρος ὁφείλει νὰ φακελώσει κάθε «παραγωγὸς πολιτισμοῦ» στὰ ἀκριτικά μας χωριά:

Κοινωνικὴ προέλευση (π.χ. ὁ παραγωγὸς πολιτισμοῦ εἶναι Πόντιος, Βλάχος, Μουσουλμάνος, Πομάκος, Τσιγγάνος. Ἐὰν ἡ προέλευση εἶναι ἀσαφής, π.χ. «ντόπιος», νὰ διευκρινισθεῖ ὁ δρός). Κοντολογίς στὰ δικά μας χωριά στὴν Μακεδονία δὲν ἔχουμε μίαν κοινωνία ἄλλα χωριστὰ Πόντιοι, Βλάχοι, Ἀρβανίτες, Μωραΐτες, Κρήτες, Θράκες, Μικρασιάτες, Ρωμυλιώτες κ.λπ. κ.λπ. Οὕτε εἴμαστε ντόπιοι στὸν τόπο μας, ἀλλὰ ὑποχρεούμεθα νὰ διευκρινισθοῦμε ὅπωσδήποτε!

὾ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Νυμφαίου ἀπέστειλε ἀμέσως τὴν ὁφειλόμενη ἀπάντηση στοὺς Λογιωτάτους καὶ στὸν μεσάζοντα ὑπουργὸ τῆς Βασιλωνίας ὃς ἔξῆς ἐπισήμως: « Ἡ ἐρώτησή σας εἶναι ἐπιστημονικὰ βλακώδης, ἐθνικὰ ἀπαράδεκτη καὶ πολιτικὰ ὑπονομευτική». Ὑπάρχει, ἀραγε, ἐκεῖ κάτω κυβέρνηση καὶ Κράτος νὰ ἀνταπαντήσει; Ἐδῶ ψηλά, πάντως, στὸ Σύνορο ὑπάρχουμε Ἐλληνες. Καὶ φτύνοντες κατάμουτρα τοὺς Λογιωτάτους».

Πρόσφατα ἔστειλε ἐσπευσμένα, ὅπου δεῖ, Ἐνημερωτικὸ σημείωμα γιὰ κυκλοφορούμενο τοῦ Thede Kahl βιβλίο, ἐπιγραφόμενο Γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν Βλάχων (Ἐκδόσεις Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2009, σελ. 371), στὸ ὅποιο οἱ διεπιστημονικὰ Ἐλληνογενεῖς Βλάχοι μεταλλάσσονται σὲ μὴ Ἐλληνες, προβαλλόμενοι σὰν «χωριστὴ ἐθνικὴ καί, σὲ κάθε περίπτωση, γλωσσικὴ μειονοτικὴ ὄμιάδα, ποὺ “πρέπει” νὰ προστατευθεῖ καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ... Τὸν σκοπὸ αὐτῷ προτεί τὸ ἐν Ἐλλάδι KEMO (Κέντρο Ερευνῶν Μειονοτικῶν Όμιάδων) καὶ ὁ συγγραφέας ὑπηρετεῖ τὸ KEMO, ποὺ ἔξεδωσε τὸ βιβλίο, ὥστε νὰ ἔχει λόγο - ἀπόδειξη - ὑπαρξῆς.... Τὸ ἀθροισμα τῶν ἀριθμῶν τοῦ Θεοδώρου Κάλ μπάζει νερὰ ἀπὸ κάθε πλευρά. ”Αξιος ὁ μισθὸς τοῦ κ. καθηγητοῦ! Ἐπετέλεσε τὴν ἀποστολή του. Τὴν ἀποκαλύπτει, ἐπίσης, μὲ τὰ γραφόμενά του καὶ ἰδίως μὲ τὰ παραλειπόμενά του!».

Τὴν 1η Ἰουλίου 2009 ὡς πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ὁ Ν. Μέρτζος ἔστειλε καὶ ἐπιστολὴ

«Πρός

ἐφημερίδα “Ἡ Καθημερινή”

Ἀθήνα

Κύριε Διευθυντά,

Μὲ τίτλο “Γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν Βλάχων” τὸ KEMO μετέφρασε στὰ ἐλλη-

νικά και κυκλοφόρησε σε βιβλίο μιὰ συλλογὴ ἀρθρων ποὺ εἶχε γράψει παλαιοτέρα ὁ καθηγητής ἀνθρωπολογίας Thede Kahl. Στὶς 28.6.2009 ἡ “K” μᾶς τὸ συνέστησε σὰν μοναδικὸ ἀριστούργημα. Ὡστόσο, ἐμεῖς οἱ Ἀρμάνοι, οἱ ἐπιλεγόμενοι Βλάχοι, ὅπως π.χ. ἡ κυρία Λένα Ἀρ. Ἀλαφούζου, κόρη Βαλαούρη, διαφωνοῦμε φιλικά. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ὁ συγγραφέας:

1. Ἀποφαίνεται ὅτι ἀνήκουμε σὲ χωριστὴ διαβαλκανικὴ ἑθνότητα ποὺ λατινοφώνησε.
2. Βεβαιώνει ὅτι, ἀπὸ τὸν 19ο μόλις αἰώνα, πολλοὶ ἀρχίσαμε νὰ “ἔλληνίζουμε” ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.
3. Πιστοποιεῖ ὅτι, μέχρι τὸν Μέγα Ναπολέοντα, ἥμασταν ἀποκλειστικὰ νομάδες κτηνοτρόφοι-ἄρα ἀγράμματοι καὶ ἀνέστιοι, ἔρματα τοῦ ἔλληνικοῦ κλήρου.
4. Χρησιμοποιεῖ ἐπιλεκτικὰ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ παραλείπει ὅσες πλούσιες πηγὲς τὸν διαφεύδουν...
5. Παραδέχεται ἔξ ἀνάγκης ὅτι “στὴν μεγάλη πλειοψηφία” θεωροῦμε τὸν ἑαυτόν μας Ἑλληνα, ἐνῶ δὲν εἴμαστε Ἑλληνες. Μᾶς ἀρνεῖται ἔτσι ἐπιλεκτικὰ τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τὸ ὅποιο, ὅμως, ἀπονέμει ἀμάχητο στοὺς συναγωνιστές του Σλάβους τῶν Σκοπίων καὶ τοῦ λαθροβίου “Οὐρανίου Τόξου”.

Μὲ τέτοιους ὄρους, ὅμως, ὁ κ. Thede Kahl καὶ ὁ ὑμνητής του στὴν “K” θὰ ἔπειπε μᾶλλον νὰ ἀπαντήσουν σὲ πηγαῖες ἐρωτήσεις ποὺ ἐγείρει ἡ ἴστορικὴ πραγματικότητα....».

Καταχωρίζοντας 4 καίριες κλείνει: «Μᾶλλον “ἔλληνίζουμε” κατὰ λάθος. Εύτυχῶς μᾶς φώτισε ὁ κ. Thede Kahl καί, δι’ αὐτοῦ, ἡ ἴστορικὴ “Καθημερινὴ” ποὺ ἵδρυσε ἔνας Γεώργιος Α. Βλάχος!...».

Ο ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΣΤΗΝ ΒΟΡΕΙΟ ΗΠΕΙΡΟ

Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ρωμαίων στὴν χερσόνησο τοῦ Αἴμου οἱ Ἑλληνες τοῦ βιορειοελλαδικοῦ χώρου συνορεύουν μὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς βιορειοδυτικὰ καὶ μὲ τοὺς Θράκες βιορειοανατολικά.

Κατὰ τρόπο σχεδὸν ἀνάγλυφο καὶ ἀπόλυτα σαφῆ ὁ Στράβων¹ δίνει τὴν ἐθνολογικὴν κατάσταση στὸν ἡπειροϊλλυρικὸν χῶρον χαράσσοντας τὴν Ἑγνατίαν ὁδόν, ἥ δοπιά παρὰ τὸ ρωμαῖκὸν ὄνομα ὑπάρχει ἀπὸ πολὺ παλαιότερα.²

Ἡ Ἑγνατία κοντὰ στὴν παραλία ἀρχίζει ἀπὸ δυὸ διαφορετικὰ σημεῖα, τὴν Ἀπολλωνία, τὸ νότιο, κατὰ τὶς ἐκβολές τοῦ Ἀώου, καὶ τὴν Ἐπίδαμνο, πέρα τοῦ Γενούσου ποταμοῦ.

Στὴν ἐνδιάμεση περιοχήν, μεταξὺ τῶν διακλαδώσεων τῶν δυὸς ἀφετηριῶν τῆς Ἑγνατίας ἐπῆλθε κάποια πληθυσμιακὴ ἐπιμειξία· «ἀναμέμικται δὲ τούτοις (τοῖς ἡπειρωτικοῖς ἔθνεσι) τὰ Ἰλλυρικὰ ἔθνη τὰ πρὸς τῷ νοτίῳ μέρει τῆς ὁρεινῆς καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἰονίου κόλπου...».³

Πάντως τὰ Ἰλλυρικὰ στοιχεῖα δὲν προσπέλασαν τὰ Ἀκροκεραύνεια, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὸ βόρειο διοικητικὸν χώρας. Αὐτὴν ὁρίζει μὲν ἀκρίβεια ὁ Στράβων ἀναφερόμενος στοὺς Χάρονες καὶ στοὺς Θεσπρωτούς· «τὴν ἀπὸ τῶν Κεραυνίων ὁρέων μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου παραλίων νέμονται χώραν».⁴

“Οπως τὴν Θράκη, ἔτσι καὶ τὴν Ἰλλυρία οἱ Ἑλληνες περιτρέχουν ἀπὸ ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Γειτονεύοντας μὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς στὸ ὑψος τοῦ Γενούσου καὶ

1. Στράβωνος VII, 323: «Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν (τὴν Ἑγνατίαν) ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ἰοῦσιν ἐν δεξιᾷ μὲν ἔστι τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη αλυξόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ δορι τὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἀ προδιήλθομεν, καὶ τὰ ἔθνη τὰ παροικοῦντα μέχρι Μακεδονίας καὶ Παιόνων». Βλ. καὶ Στίλπ. Π. Κυριακίδου, *Tὰ βόρεια ἐθνολογικὰ δομα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη*, 2, Θεσσαλονίκη 1946, 15.

2. Πβ. P. Lemerle, *Philippines et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'Histoire et d'Archéologie*, Paris 1945, 11-12, ὅπου ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως στοὺς Φιλίππους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν μαθητῶν του τονίζει ὅτι ἡ Ἑγνατία παρὰ τὸ ρωμαῖκὸν ὄνομα «doit être aussi vieille que les relations terrestres de l' Orient et de l'Occident méditerranéens».

3. Στράβωνος VII, 326.

4. Στράβωνος VII, 323.

τῆς Ἑγνατίας πλησιάζουν ἀκόμη περισσότερο μὲ τὶς πόλεις, ποὺ ἵδρυσαν στὰ ἀδριατικὰ παράλια τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμουν.

Ἡ ἐλληνικὴ δραστηριότητα στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Ἀδριατικῆς⁵ διακρίνεται σὲ δυὸ ἑκτεταμένες ζῶνες. Ἡ νότια συνδέεται ἀμεσα μὲ τὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο, ὅπου τόσο στὴν παραλία ὅσο καὶ στὰ ἐνδότερα, τὴν Βόρειο Ἡπειρο, ὑπῆρχαν ἀκμάζοντα ἐλληνικὰ κέντρα χάρη στὴν μεγάλη ἀρτηρία τοῦ Γενούσου, τῆς Ἑγνατίας, καὶ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ Μαντείου τῆς Δωδώνης. Ἐντείνεται δὲ ἡ κίνηση τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἵδρυση τῶν βιορειοτέρων ἀποικιῶν, ὅπως τῆς Ἰσσας, τῆς Φάρου, τῆς Μέλαινας Κέρκυρας, τῆς Βουθόης κ.ἄ. Στὴν βόρεια Ἀδριατικὴ (Ιστρία, Σλοβενία) δροῦν καὶ Ἑλληνες τοῦ περιφερειακοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Εὔξεινου Πόντου μέσω τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς ἀπέναντι δυτικῆς Ἀδριατικῆς, ἐνῶ οἱ Ἑλληνες τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Νότιας Ιταλίας καὶ Σικελίας, κάνουν αἰσθητὴ τὴν ἐμφάνισή τους στὴν πρώτη Ἰλλυρικὴ ζώνη. Κατ’ ἔξαρδεση οἱ Ἀθηναῖοι, στοὺς χρόνους φυσικὰ τῆς ἀκμῆς, δὲν ἀφήνουν καμμιὰ δυνατότητα ἀναξιοποίητη.

“Ομως μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα δὲν φαίνεται νὰ βρῆκαν οἱ Ἑλληνες τῆς Ἀδριατικῆς κλῖμα εὐνοϊκὸ γιὰ προσάρτηση στὶς πόλεις τους μεγάλου ζωτικοῦ χώρου, ἐδάφους καταλλήλου γιὰ ἐκμετάλλευση γεωργικὴ ἢ ἄλλη, ὅπως ἔγινε στὴν Θράκη, Μεγάλη Ἑλλάδα, Γαλατία κ.ἄ., μιολονότι κάποια νυξὶ γιὰ χώρα, γῆ, διαφαίνεται σ’ ἔνα ψήφισμα τῆς Ἰσσας τοῦ 46 π.Χ. πρὸς τιμὴν ἐνὸς Καλλία, ποὺ ἔπεισε σὲ μάχη κατὰ Ἰλλυριῶν.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἑλληνες τῶν ἀδριατικῶν ἀποικιῶν δὲν εἶχαν κατορθώσει νὰ ἔξελληνίσουν τὴν γειτονικὴ στὶς ἐγκαταστάσεις τους ἐνδοχώρα τῆς Ἰλλυρίας, ἂν καὶ τὸ ἔδαφος ἦταν βατό, κατ’ ἀντίθεση πρὸς τὸ ὁρεινό, ἄβατο καὶ ἄγονο τῆς Ἡπείρου, ὅπου πράγματι σ’ ὅλο τὸ βάθος δεσπόζει ὁ Ἑλληνισμός, δρθότατα θεωρεῖται ὡς μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξη τῆς ἐλληνικότητας τῶν Ἡπειρωτῶν.

5. A. Gitti, «Sulla colonizzazione greca nell’ alto e medio Adriatico», *Parola del Passato (PP)* 7 (1952) 161-191. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971, ὅπου καὶ κατατοπιστοὶ χάρτες. B. L. Beaumont, «Greek influence in the Adriatic sea before the IVth cent.B.C.», *Journal of Hellenic Studies (JHS)* 52 (1936) 101. E. Condurachi, «Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne», *Actes du VII Congrès International d’Archéologie Classique*, Paris 1963, 116. Κατὰ τὸν J. Hatzfeld, *Les trafiquants Italiens dans l’Orient Hellénique*, Paris 1919, 20 σημ. 2, καὶ τὰ βόρεια διαμερίσματα τῆς Ἰλλυρίας, ἥ ὅποια πρὸς βορρᾶν φύσει μέχρι Δουνάβεως, ἦσαν πάντοτε ὑπὸ ἐλληνικὴ ἐπίδραση. Ισχυρότερη ἀποδεικνύεται ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδραση στὶς παραδονάβιες χῶρες. Βλ. V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bucarest 1923. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ *Bulletin de la Section Historique* τῆς Ρουμανικῆς Ακαδημίας, 10 (1923) 23-47. S. Lambrino, «Décret d’ Histria en l’honneur d’ Agathoclès», *Revue des Etudes Roumaines (RER)* 5-6 (1960) 217. G.

„Αν βέβαια δὲν ἀποδεικνύεται ἔξελλήνιση⁶ Ἰλλυρικῶν φύλων, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδραση,⁷ ποὺ ἀσκήθηκε, ἦταν ἀνάξια λόγου. Γενικὰ δὲν ἀμφισβητεῖται ὅτι τὰ παράλια δέχθηκαν τέτοια ἐπίδραση ποὺ καθιστοῦσε εὐδιάκριτη τὴν διαφορὰ τοῦ πολιτισμικοῦ ἐπιπέδου τῶν Ἰλλυριῶν τῶν ἀκτῶν ἀπὸ τοὺς ὁμοεθνεῖς τους τῆς Ἰλλυρικῆς ἐνδοχώρας. Ἡ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς διευκόλυνε καὶ τὴν ἔξαπλωση τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ταχύτητα τῆς ἀποδοχῆς του, ἐνῷ στὰ ἐνδότερα εἶχε βραδύνει ἡ ἀπορρίφθηκε ἐντελῶς. Ἡ πρόοδος του ἀκολούθει τὰ ἵχνη τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἀσφαλῶς ἡ διείσδυση τῶν Ἐλλήνων τῆς Ἀδριατικῆς δὲν ὑπῆρξε ὁμοιόμορφη οὔτε καθολικὴ στὴν ἐνδοχώρα τῆς Ἰλλυρίας, ὅπως περίπου στὴν ἀντίστοιχη τῆς Θράκης.⁸ Οἱ Ἐλληνες εἰσῆλθαν σὲ σημαντικὸ βάθος στὴν Ἰλλυρία ἀλλὰ σὲ διαμερίσματα προσιτὰ καὶ πρόσφροδα. Νεώτερες ἔρευνες καὶ τυχαῖα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα διευρύνουν διλοένα καὶ περισσότερο τὸν χῶρο, στὸν ὄποιο οἱ Ἐλληνες ἐδρασαν.

Πράγματι τυχαῖο εὑρημα, χρυσᾶ ἐνώτια, στὸ Γκοστίλιε τοῦ Μαυροβουνίου, ἔδωσε ὥθηση σ' ἀνασκαφές, ποὺ ἀπεκάλυψαν εὐρεία νεκρόπολη, μὲ πλούσια εὑρήματα, πολυάριθμα εἴδη κεραμικῆς (ἑλληνιστικά), πολλὰ ἀντικείμενα σιδηρᾶ (λόγχες, δόρατα, μάχαιρες), ἐνώτια χρυσᾶ, νομίσματα καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου βασιλίσκου τῶν Ἰλλυριῶν, Γενθίου. Τὰ εὑρήματα αὐτά, καθὼς καὶ ἄλλων ἀρχαιολογικῶν τόπων, ὅπως π.χ. τῶν περιχώρων τῆς Ἀχείδος, ακίνουν πρὸς τὴν Ἀδριατική, εἶναι ἀδριατικοῦ, ἀς ποῦμε τύπου. Ἡ δὲ ἔξηγηση δὲν εἶναι δύσκολη, ἐφ' ὅσον τοποθετοῦνται κοντὰ στὴν παλαιότατη ὁδικὴ ἀρτηρία, τὴν Ἐγνατία.

„Αν καὶ δὲν ἀποδείχθηκε ἡ ὑπαρξὴ ἑλληνικῶν πόλεων στὸ λιβυρνικὸ ἔδαφος, τὰ εὑρήματα (ἀγγεῖα, κοσμήματα, νομίσματα κ.λ.π.), μαρτυροῦν τὴν παρουσία

Mihai-lov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*, Sofía 1943. S. Stati, «La langue des inscriptions grecques de Dobroudja», *Linguistique Balkanique* (LB) 6 (1963) 29-33.

6. C. Gallini, «Che cosa intendere per ellenizzazione. Problemi di metodo», *Dialoghi di Archeologia* 7 (1973) 175-191. Παράδειγμα ἔξελληνίσεως γετικοῦ φύλου παραδούναβίων χωρῶν βλ. V. Pârvan, *Getica. O protoistoire a Daciei*. Bucuresti 1925, 6.

7. V. Vinja, «Le Grec et le Dalmate», *Zeitschrift für Balkanologie* (ZB) 5 (1967) 203-223. Τοῦ αὐτοῦ, «Remarques sur quelques éléments de l'ancien grec dans la nomenclature ichtiologique de l'Adriatique», *Ziva Antika* (ZA) 5 (1955) 118-126. Περιουσσότερη σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Η ἀκτινοβολία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τῆς ἴστορίας τοῦ ὕδου Βασιλική-Basilica», *Πλάτων* 26 (1974) 285 σημ. 58.

8. Βλ. Δημ. Κ. Σαμαράρη, *Ο ἔξελληνισμός τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1980, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

Έλλήνων στοὺς Λιβυρνούς.⁹ Άλλως τε ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίδραση ἐκτείνεται καὶ πολὺ βορειότερα τῶν Λιβυρνῶν, μάλιστα δὲ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Κατὰ νεώτερη διόρθωση χωρίου τοῦ ψευδο-Άριστοτέλους, ὅπου ἀναφέρεται Παιονία, προτείνεται Παννονία καὶ εἰκάζεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν διεισδύσει σ' αὐτὴν διεξάγοντας τὸ σιτεμπόριο παρὰ τὴν θυλλούμενη ληστεία καὶ πειρατεία τῶν Ἰλλυριῶν. Προφανῶς οἱ Ἀθηναῖοι δὲν διέτρεχαν κίνδυνο ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς ληστές καὶ πειρατές, διότι εἶχαν φροντίσει νὰ διατηροῦν ἐπαφές μὲ δυνάστες Ἰλλυρικῶν φύλων, ποὺ κατὰ τὸ γνωστὸ σύστημα ἀνελάμβαναν μὲ τὸ ἄξημά την προστασία¹⁰ τῶν ἐμπόρων καὶ ναυτικῶν. Εξ ἄλλου, ὅπως εἴδαμε, ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ἀνατολικῆς Άριστοτικῆς, τῶν ποταμῶν Σάβα καὶ Δουνάβεως, ἐπικοινωνοῦσαν οἱ Ἑλληνες τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου μὲ τὸν Εὗξεινο Πόντο καὶ τὴν Ασία. Μὲ βάση δὲ τὰ εὐρήματα τῆς μεγάλης νεκροπόλεως Kompolje, στὴν περιοχὴ τῆς Lika, οἱ συναλλαγὲς ἀρχίζουν ὅπωσδήποτε ἀπὸ τὸν ζ' αἰ. π.Χ. καὶ συνεχίζονται χωρὶς σχεδὸν διακοπὴ καὶ κατὰ τὶς χειρότερες περιόδους ἀνωμαλίας, ποὺ προκαλοῦσε ἡ Ἰλλυρικὴ πειρατεία. Διότι οἱ ἐνδιαφερόμενες Ἑλληνικὲς πόλεις εὐκόλα προσεταιρίζονταν τοὺς πιὸ ἀξιόμαχους Ἰλλυριούς, οἱ ὅποιοι πρόθυμα μετεῖχαν καὶ πολέμων, ὅπως συνέβη κατὰ τὸν πόλεμο Κορίνθου καὶ Κερκύρας, ὅταν οἱ Ἰλλυριοὶ ὑπεστήριξαν τὴν δεύτερη, σύμμαχο τῶν Ἀθηναίων.

Πάντως κατὰ κοινὴ ὄμολογία ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Άριστοτικῆς μεγαλύτερῃ καὶ σπουδαιότερῃ δραστηριότητα, ἐμπορική, οἰκονομικὴ καὶ πολιτισμική, ἀνέπτυξαν τὸ Δυρράχιο καὶ ἡ Ἀπολλωνία. Οἱ Ἀπολλωνοῖλλυρικὲς ἐμπορικές σχέσεις ἀποκαθίστανται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰώνα π.Χ., ὅταν ἀκόμη ἡ Ἀπολλωνία ἦταν ἀπλὸς ἐμπορικὸς σταθμός. Τὰ εἶδη, ποὺ διοχέτευε στὶς Ἰλλυρικές ἀγορές, κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες, ζ' καὶ σ' αἰ. π.Χ., εἶχαν προέλευση κορινθιακὴ, κατὰ ἔνα μέρος ροδιακὴ-ἰωνικὴ. Τὰ πρῶτα αἰντά ἐμπορεύματα, ποὺ ἀποτελοῦσαν τότε εἶδη πολυτελείας, ἀπευθύνονταν στὴν εὐπορώτερη κοινωνικὴ τάξη τῶν Ἰλλυρικῶν φύλων. Η δημιουργία ἐργαστηρίων στὴν Ἀπολλωνία καὶ ἡ προώθηση τῶν ἐντοπίων προϊόντων ἐπιτάχυναν τὴν οἰκονομικὴ ἀκμὴ

9. Γιὰ τὸ Λιβυρνικὸ ἔδαφος βλ. S.Batović, «Les vestiges préhistoriques sur l' archipel de Zadar», *Diadora* 6(1973) 155.

10. Εἶναι θεσμὸς γνωστὸς στὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Διασπορᾶς. Βλ. D. M. Pippidi, «Istros et les Gètes au III-e siècle av. notre ère», *Studii Clasice* (SC) 3 (1961) 59. Τοῦ αὐτοῦ, «Les rois gètes et les colonies grecques de Scythie Mineure», *Mélanges Carcopino*, Paris 1966, 763-770. Τοῦ αὐτοῦ, «Le problème de la main d'oeuvre agricole dans les colonies grecques de la Mer Noire», M.I.Finley édit., *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris-La Haye-1973, 80. Τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο βλ. στὴν συλλογή του: D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucuresti- Amsterdam 1975.

τῆς πόλεως, ποὺ ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τὴν κοπὴν ἰδίων νομισμάτων.¹¹ Η δὲ χρήση τῶν μεταλλικῶν της νομισμάτων καὶ ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς φανερώνει συνάμα καὶ τὴν ἀνύψωση τοῦ βιοτικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου αὐτῶν. Ἐνωρίτερα τὸ ἐμπόριο στὶς Ἰλλυρικὲς ἀγορὰς διεξαγόταν μὲ ἀνταλλαγὴς σὲ εἰδη. Οἱ Ἰλλυριοὶ διαθέτοντας δημητριακά, μελισσοκομικά (μέλι, κερί), δασικά (ρυτίνη, ξυλεία), ζῶα, μέταλλα (ἄργυρο, σίδηρος κλπ.),¹² ἔπαιροναν Ἑλληνικὰ προϊόντα, λάδι, οἶνο, μεταλλικὰ εἰδη (ἔργα λεῖα, ὄπλα, κοσμήματα).

Ἡ κυκλοφορία τῶν μεταλλικῶν νομισμάτων συνέτεινε στὴν ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου τῶν δύο πόλεων σ' ὅλη σχεδὸν τὴν χερσόνησο τοῦ Αἴμου καὶ στὶς γετοδακικὲς χῶρες, ὅπως δείχνει ὁ μεγάλος ἀριθμὸς νομισμάτων τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τοῦ Δυρραχίου, ποὺ βρέθηκαν στὶς διάφορες περιοχές, ιδιαίτερα δὲ στὴν Δακία.¹³

Πέρα τῶν ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μὲ τὶς ἀντίστοιχες παντοειδεῖς εὐεργετικὲς ἐπιδράσεις οἱ Ἰλλυριοί, ποὺ γειτόνευαν μὲ τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας εἶχαν συνάψει καὶ δεσμοὺς συγγενείας.¹⁴ Δὲν ὑπῆρξε ἀσήμαντη καὶ ἡ συμβολὴ τῆς στρατολογήσεως πολλῶν Ἰλλυριῶν στὶς ἔνοπλες δυνάμεις τῶν Μακεδόνων ἢ τῆς συμπράξεως καὶ συμμαχίας¹⁵ τους μὲ Ἕλληνες ἄλλων περιοχῶν, πόλεων ἢ ὄμοισπονδιῶν, μὲ ἀνώτερο ὁπωσδήποτε πολιτισμό, τοῦ ὅποιου ώστόσο ἡ ἀκτινοβολία δὲν διαχέεται ἴσομερῶς σ' ὅλα τὰ Ἰλλυρικὰ φύλα

11. C. Patsch, «Contribution à la numismatique de Bullis et d' Apollonia», *Congrès intern. de numismatique de Paris 1900*, 104-114. A. Mano, «Les rapports commerciaux d' Apollonie avec l' arrière-pays illyrien», *Studia Albanica* (SA) 1 (1973) 187-188, ὅπου ἐσφαλμένα χαρακτηρίζει τὰ νομίσματα αὐτὰ σὰν Ἰλλυρικά. OI. Picard, «Illyriens, Thraces et Grecs. La monnaie dans les rapports entre populations grecques et non grecques», *Iliria* 1 (1986) 137-141.

12. Ἀνάλογα ἔξαγουν καὶ οἱ Θράκες. Bλ. Δ. K. Σαμάρη, *Ιστορική γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976, 61, 66-67. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἀρχαῖο κάστρο καὶ μεταλλουργεῖο σιδήρου κοντά στὸ σημερινὸν χωριὸν Ὁρεινή Σερρῶν», *Μακεδονικά* 19 (1979) 248-250.

13. V. Pârvan, *Dacia. Civilizațile străvechi din regiunile Carpatodanubiene*, Madrid 1956, 155-159. B. Mitrea, «Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista», *Ephemeris Dacoromana* (ED) 10 (1945), 79 κ.é., 100-124. I.E. Dimian, «Citeva tezaure de monede grecești și dacice necunoscute, descoperite pe teritoriul R.P.R.», *Studii și Cercetari de Istorie Veche* (SCIV) 6 (1955) 304 κ.é. I. Glodariu, *Relatii comerciale ale Daciei cu Lumea elenistica si romana*, Cluj 1974, ὅπου πλούσια νεώτερη βιβλιογραφία.

14. A. Δ. Κεραμοπούλου, *Ἡ Δυτικὴ Μακεδονίᾳ, ὁ πολιτισμός της καὶ ὁ Πλούταρχος*, Θεσσαλονίκη 1940, 33. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Α' τόμου τῶν «Μακεδονικῶν».

15. Ὑπάρχουν καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες. Πβ. ἐπιγραφὴ τῆς Ἀττικῆς IGII/III2-I, 127,v.2-4: «Συμμαχία Ἀθηναίων πρὸς Κετσίπος [ιν τὸν Θραικα καὶ το] ὃς ἀδελφούς καὶ πρὸς Λύπτειον τὸν [Παιάνια καὶ πρὸς Γρά] βον τὸν Ἰλλυριόν». Bλ. F. Papazoglou, «Les origines et la destinée de l' état illyri-

καὶ δὲν διαμορφώνει ἔνα ἑνιαῖο μὲν ἴδιαιτερα χαρακτηριστικὰ ἡλλυρικὸ πολιτισμό. Γ' αὐτὸ τὸσως οἱ Ἰλλυριοὶ δὲν ἐπέζησαν καὶ σὰν ἔθνοτητα.

Ἐν ὅσῳ, λοιπόν, ὁ Ἑλληνισμὸς ἀκμάζει στὴν Διασπορὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα, παρὰ τὶς ἐπώδυνες ἐπιπτώσεις, ποὺ εἶχε ἡ διαμάχη γιὰ τὴν ἡγεμονία, ἀθηναϊκή, σπαρτιατική, θηβαϊκή, μακεδονική, οἱ Ἰλλυριοὶ δὲν εἶναι ἐπίφοβοι. Ἀρκοῦνται στὰ ἐδάφη τους καὶ στὰ ἀγαθά, τὰ ὅποια ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν εἰρηνικὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς Ἑλληνες. Ὁ ἐφησυχασμὸς τῶν Ἰλλυρῶν εἶναι ἀπότοκος καὶ τῆς ἐπιδεικτικῆς ἰσχύος τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἐπὶ Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου, τυράννου τῶν Συρακουσῶν,¹⁶ ὁ δποῖος μὲ μοῖρα στόλου προστάτευε τὶς ἐλληνικὲς πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Ἀδριατικῆς, βιορειότερα τῶν ἐκβολῶν τοῦ Γενούσου.

Ἄλλὰ μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἀνταγωνισμῶν τῶν Ἐπιγόνων καὶ τὴν στροφὴν τῆς προσοχῆς τῶν Μακεδόνων πρὸς τὸ ἀρχιπέλαγος τοῦ Αἰγαίου, ὅπου ἀντιδικοῦν μὲ τοὺς Πτολεμαίους, οἱ Ἰλλυριοὶ ἀποτολμοῦν λεηλασίες πόλεων ἥπειρων τικῶν καὶ ἀποικιῶν καὶ κάτω τοῦ Γενούσου. Ἀπειλοῦν τὴν Κέρκυρα καὶ παρεμποδίζουν τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο. Δὲν διστάζουν νὰ προσεγγίσουν καὶ τὶς Ἰταλικὲς ἀκτές. Τὶς γνώσεις τῆς ναυσιπλοΐας καὶ τῆς ναυπηγικῆς,¹⁷ τὶς ὅποιες ὀφείλουν στοὺς Ἑλληνες, χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸν εὔκολο καὶ ταχὺ πλουτισμὸ¹⁸ προκαλώντας τοὺς πάντες: «Οἱ δὲ Ἰλλυριοὶ καὶ κατὰ τοὺς ἀνωτέρω μὲν χρόνους συνεχῶς ἥδικουν τοὺς πλοϊζομένους ἀπ' Ἰταλίας· καθ' οὓς δὲ καιροὺς περὶ τὴν Φοινίκην διέτριψον, καὶ πλείους ἀπὸ τοῦ στόλου χωριζόμενοι πολλοὺς τῶν Ἰταλικῶν ἐμπόρων ἔσθ' οὓς μὲν ἐσύλησαν, οὓς δὲ ἀπέσφαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ καὶ ζωγρίᾳ τῶν ἀλισκομένων ἀνῆγον».¹⁹

Οἱ Κερκυραῖοι, ἀφοῦ ὑπέστησαν τὴν ἡλλυρικὴ μεταχείριση, ἀναγκάζονται νὰ ξητήσουν τὴν βοήθεια τῶν Ρωμαίων γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριούς: «Οἱ δὲ Κερκυραῖοι τὴν παρουσίαν τῶν Ρωμαίων ἀσμένως ἰδόντες, τὴν τε φρουρὰν

en: Illyrii propriæ dicti», *Historia* 14 (1965) 15 σημ. 52.

16. ΠΒ. Διοδώρου 15, 13, 3: «Ο δέ ἐν τῇ Λισσῷ καθεστάμενος ἐπαρχος ὑπὸ Διονυσίου τριήρεις πλείους ἔχων ἐπέπλευσε τοῖς τῶν Ἰλλυρίων πλοιαρίοις, καὶ τὰ μὲν βυθίσας, τὰ δὲ χειρωσάμενος, ἀπέκτεινε τῶν βαρβάρων πλείους τῶν πεντακισχιλίων, ἔξωγρησε δὲ περὶ χιλίους».

17. P. Digović, *La Dalmatia et les problèmes de l'Adriatique*, Lausanne 1944, 64.

18. Εἶχαν ἀναγάγει σὲ «βιομηχανία ἔθνοι» τὴν πειρατεία. Βλ. M. Holleaux, *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques*, IV, Paris 1952, 82 κ.έ. H.A. Ormerod, *Piracy in the ancient World*, London 1924, 166-186. Ιδίως βλ. L. Robert, «Inscription hellénique de Dalmatie», *Bulletin de Correspondance Hellénique* (BCH) 59 (1935) 503. Ἐπίσης H. J. Dell, «The Origin and Nature of Illyrian Piracy», *Historia* 16 (1967) 344-358.

19. Πολυβίου II, 7, 8.

παρέδοσαν τῶν Ἰλλυριῶν μετὰ τῆς τοῦ Δημητρίου γνώμης, αὗτοί τε σφᾶς ὁμοθυμαδὸν ἔδωκαν παρακληθέντες εἰς τὴν τῶν Ρωμαίων πίστιν, μίαν ταύτην ὑπολαβόντες ἀσφάλειαν αὐτοῖς ὑπάρχειν εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον πρὸς τὴν Ἰλλυριῶν παρανομίαν».²⁰ Τὴν φορὰ αὐτὴ δὲν ἀφήνουν ἀνεκμετάλλευτη τὴν προσφορὰν οἱ Ρωμαῖοι: «Δέκα ἥδη ἔτη -γράφει ὁ Σπ. Λάμπρος- μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ πρώτου Καρχηδονιακοῦ πολέμου, δι' οὗ περιῆλθεν εἰς τοὺς Ρωμαίους ἡ Σικελία μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ καρχηδονικῶν πόλεων, ἐπειτα δὲ καὶ τῶν ἐλληνικῶν ἡ Ρώμη ἔλαβεν ἀφορμὴν ἔξι ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν, ὅπως διὰ καταλήψεως τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἐπιδάμνου, ἐπεχούσης τὴν θέσιν τοῦ μεταγενεστέρουν Δυρραχίου, ἀποβῆται κυρίᾳ τοῦ Ἀδρίου (228 π.Χ.). Οὕτω δὲ ἀνεψχθει εἰς αὐτὴν ἡ δόδος πρὸς τὴν ἐλληνικὴν Ἀνατολήν...»²¹. Ἐν τούτοις οἱ Ρωμαῖοι, γὰρ νὰ προλάβουν ἐνδεχόμενες ἀντιδράσεις τῶν ἄλλων Ἐλλήνων, σπεύδουν νὰ πληροφορήσουν ὅτι ἡ ἀνταπόκρισή τους στὴν κερκυραϊκὴν αἴτηση εἶναι εὐεργετικὴ γιὰ ὅλους. Προφανέστατα πείθουν,²² ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἀπόφαση τῶν Κορινθίων νὰ δεχθοῦν Ρωμαίους στὰ Ἰσθμία: «Ἡ μὲν οὖν πρώτη διάβασις Ρωμαίων μετὰ δυνάμεως εἰς τὴν Ἰλλυρίδα καὶ ταῦτα τὰ μέρη τῆς Εὔρωπης, ἔτι δὲ ἐπιτλοκή μετὰ πρεσβείας εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα τόπους τοιάδε καὶ διὰ ταύτας ἐγένετο τὰς αἰτίας, ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς καταρχῆς Ρωμαῖοι μὲν εὐθέως ἄλλους πρεσβευτὰς ἔξαπέστειλαν πρὸς Κορινθίους καὶ πρὸς Ἀθηναίους, ὅτε δὲ καὶ Κορίνθιοι πρῶτον ἀπεδέξαντο μετέχειν Ρωμαίους τοῦ τῶν Ἰσθμίων ἀγῶνος».²³ Ἄλλως τε ὁ ἀναγκαστικὸς περιορισμὸς τῶν Ἰλλυριῶν πολὺ βορειότερα τοῦ Γενούσου καὶ μακρύτερα ἀπὸ τὴν ἀδριατικὴν παραλίαν ἀποτελεῖ πραγματικότητα, εὐνοϊκὴ πρωτίστως στοὺς Ἡπειρῶτες.

20. Πολυβίου II, 7,8.

21. Σπ. Λάμπρος, «Ἐπισκόπησις τῆς Ἐλληνικῆς Ἰστορίας», Νέος Ἐλληνομνήμων (Ν. Ἐλλ.) 21 (1927) 104.

22. Ἡ πειθὼ καὶ ὁ διάλογος χρησιμοποιοῦνται τεχνητῶς ἀπὸ τὴν Ρώμη πρὸς πραγμάτωση τῶν ἐπεκτατικῶν σκοπῶν της στὴν Ἐλληνικὴν Ἀνατολή. Ὁ Πλούταρχος (Τίτος Κοΐντος Φλαμινῖνος) σὲ μιὰ φράση συμπτυχνώνει τὴν πολιτικὴν τῆς Ρώμης: «οὐ πάντα βίᾳ καὶ πολέμῳ ἀλλὰ πειθοῖ καὶ ὅμιλᾳ ἀλλωσίμων». Κάθε ὁμοιότητα μὲ τὴν σημερινὴν τακτικὴν τῶν Τούρκων εἶναι συμπτωματική! Ωστόσο δηλώνει τὸ ἐμπερίστατο τῶν ἐνεργειῶν τους, ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ πλευρὰ ἄγεται «εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε». Γιὰ νὰ πείσουν οἱ Ρωμαῖοι, φροντίζουν ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀντιπροσώπων. Ὁ Ἀλέξιος Πάλλης, «Ἀρχαία χωρογραφία καὶ ἴστορία τῆς Ἡπείρου», Ἡ Ἡπειρος, Λεύκωμα εἰκονογραφημένον Ἐλπινίκης Μαυρογορδάτου 3 (1912) 33, τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ρωμαϊκῆς ἀποστολῆς στὴν Ἡπειρο σκιαγραφεῖ ὡς ἔξης: «Ως τοιοῦτος ἔξελέγη Τίτος Κοΐντος ὁ Φλαμινῖνος, ἀνὴρ νέος τὴν ἡλικίαν, τὴν δύνην φιλάνθρωπος, τὴν φωνὴν καὶ τὴν διάλεκτον Ἐλλην, καὶ τιμῆς ἀληθοῦς ἐραστής».

23. Πολυβίου II, 12, 7,8.

Ἐπομένως ἔως τώρα δὲν νοεῖται όποιαδήποτε ἀξιόλογη Ἰλλυρικὴ ἐπίδραση στὸν χῶρο τῆς Βορείου Ἡπείρου. Πρὸ πάντων δὲν εὑσταθεὶ ἡ ἀποδοχὴ Ἰλλυρικῆς γλωσσικῆς ἐπιδράσεως, ὅπως ὑπέθεσε ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος ἐπιζητώντας τὴν ἐπυμολόγηση τοῦ τοπωνυμίου Τρίκαλα τῆς Θεσσαλίας μὲ βάση τὴν ἐπίταξη τοῦ ἀρθρου.²⁴ Παρόμοια ἐρμηνεία θυμίζει τὸ λεγόμενον *igno-tum per ignotius*, ἐφ' ὅσον τῆς Ἰλλυρικῆς γλώσσας δὲν σώζεται τὸ παραμήκοδο κείμενο. Ἐπίσης ἀμφισβητεῖται ἡ σχέση της μὲ τὴν σημερινὴν ἀλβανικήν, καθὼς καὶ τῶν Ἀλβανῶν μὲ τοὺς Ἰλλυριούς.²⁵

Οἱ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος καθορίζει τὴν Ἰλλυρικὴν γλωσσικὴν ἐπίδρασην κάτω τοῦ Γενούσου μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση τῆς περιοχῆς καὶ ἐξηγεῖ αὐτὴν ὡς ἔξης: «Ἄλλη ἥδη ἀπὸ τοῦ 167 π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι εἶχον γίνει κύριοι τῆς Ἡπείρου, ἦν ἐδήμωσαν καὶ ἐδεκάτισαν καὶ ἔκποτε ἐκυριάρχουν καὶ τῆς Ἰλλυρίας... Διήρεσαν λοιπὸν τὴν πέραν τοῦ Δρίλωνος χώραν εἰς τρία, τὴν δὲ ἐντεῦθεν, ἦτοι σχεδὸν ὅλην τὴν σημερινὴν Ἀλβανίαν, ἤνωσαν μετὰ τοῦ βιορείου μέρους τῆς Ἡπείρου τοῦ κειμένου μεταξὺ Γενούσου καὶ Ἀκροκεραυνίων, ὥστε ὑπέβαλον τοὺς Ἡπειρώτας τούτους εἰς διπλῆν δουλείαν, ἦτοι τὴν τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν τῶν Ἰλλυ-

24. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, «Τρίκαλα, ἀρματούλοι, Βλάχοι», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* (ΠΑΑ) 28 (1953) [1954] 251-252. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τρικαλῖται Βλάχοι», *Τρικαλινά* 8 (1988) σημ. 33, 36, 38.

25. Βλ. ἀνάλυτικὴ καὶ τεκμηριωμένη παρουσίαση τοῦ θέματος: I.I.Russu, *Ilirii, Istoria-Jimba si onomastica-romanizarea*, Bucuresti 1969, 151-152. Συνοπτικὴ τοῦ αὐτοῦ, *Etnogeneza Românilor*, Bucu-resti 1981, 71 κ.έ. Ἐπίσης P. H. Stahl, *Ethnologie de l'Europe du Sud-Est, Une Anthologie*, Paris - La Haye 1974, 92. M. D. Savić, «Les anciennes langues balkaniques et leur répercussions modernes», *Actes du troisième Symposium International de Thracologie...*, Roma 1982, 246 καὶ 250. Ἐνα πρόσθετο τεκμήριο θρακικῆς καταγωγῆς τῆς ἀλβανικῆς γλώσσας ἔχει προσοκούμεσι μὲ συγκριτικὴ μελέτη ὁ καθηγητὴς C. Poghirc, «Particula pronominala -ne în greaca, albaneza și româna (în legatura cu rom. mine, tine.sine)», *Studii si Cercetari Lingvistice (SCL)* 13 (1962) 495. Πρόχειρα βλ. αὐτούσια ἀποστάσιμα μελετῶν ὄνομαστῶν βαλκανολόγων, καθηγητῶν καὶ ἀκαδημαϊκῶν, ὅπως Th. Capidan, R. Vulpe, Al. Rosetti, G. Weigand, Vl. Georgiev, στὸν πρόλογό μου τοῦ βιβλίου τῆς Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε, *Oι Ἑλληνες Ἀρβανίτες, Ἐκδόσεις Ἰδρύματος Βορειοηπρωτικῶν Ἐρευνῶν, Ιωάννινα 1987, 12 κ.έ.* Ἐπιγραμματικὴ παρουσίαση τῶν θέσεων Capidan καὶ Georgiev παρέχει ὁ E. Lozovan, «Onomastique roumaine et balkanique», *Vle Congrès International de Sciences Onomastiques*, München 1961, 231: «V. GEORGIEV, *Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumaenisch*, II (1960), pp. 1-19. En se basant sur une série d' exemples bien choisis, l'auteur essaie de déterminer avec précision le degré de parenté des langues ci-dessus. Les hésitations d'un Th. Capidan n'existent plus. L'albanais serait le descendant direct du «daco-mésien», auquel sont également imputables certaines particularités du phonéti-sme roumain...». Πβ. καὶ σ. 233: «V. GEORGIEV, *Thrace et illyrien*, VI, pp. 71-74. L'auteur trouve dans la répartition géographique des étymons «la preuve sûre que le thrace et l'illyrien ne sont pas étroitement apparentés: la divergence entre ces deux langues indo-européennes est à peu près la même qu'entre l'iranien et le latin».

ριῶν, οἵτινες ἀπετέλουν μέγαν καὶ καταπιεστικὸν δύκον. Διὰ τοῦτο μετὰ 1 1/2 σχεδὸν αἰῶνα, ἦτοι ἐπὶ Στράβωνος, ἡ Ἰλλυρικὴ γλῶσσα εἶχε διαδοθῆ ἵκανῶς εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Γενούσου βόρειον Ἡπειρον, ὥστε νὰ λέγῃ ὁ Στράβων περαιτέρῳ (κεφ. 326), ὅτι μετὰ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Γενούσου ἡπειρωτικῶν ἐθνῶν ἀνεμίχθησαν τὰ νότια Ἰλλυρικὰ ἔθνη, διεισδύσαντα ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν ἐνιαίαν διοίκησιν τῶν χωρῶν, καὶ τινες περιοχαὶ ἦσαν τότε δίγλωσσοι...».²⁶

Ωστόσο ὁ Κεραμόπουλος διαφοροποιεῖ κάπως τὴν γνώμην του: «Ο Στράβων (323) ὁδίζει τὸν Γενοῦσον (Σκοῦμπι) ποταμὸν ὃς ὅριον μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Ἰλλυρίας. Πρὸς βορρᾶν ἦσαν Ἰλλυριοί, πρὸς νότον δὲ Ἡπειρῶται ἀνεπίμεικτοι. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν Ρωμαίον (168 π.Χ.) πᾶς cives Romanus ἐγκαθίστατο ὅπουδήποτε τοῦ κράτους ἦθελεν. Ἡλθον λοιπὸν ἐκ νοτίων μερῶν τῆς πέρα τοῦ Γενούσου ὁρεινῆς χώρας (Στράβ. 326) καὶ οὕτως ἐπὶ Στράβωνος ἐγκατεστάθησαν ἐντεῦθεν τοῦ Γενούσου ἀποικοι (οἱ Τόσκηδες). Ἐπειδὴ οὗτοι διαφέρουν ὀργηδὸν ἀπὸ τοὺς κατοικοῦντας τὴν ἀπέναντι βορείαν ὅχθη τοῦ Γενούσου, τοὺς Γκέγκηδες, θὰ προέρχωνται ἐκ τῶν παρὰ τὴν θάλασσαν μερῶν, ἐνθα ἦσαν πολλοὶ Ἕλληνες, ὃν τὴν κοινωνικότητα καὶ τὸν πολιτισμὸν συμμερίζονται. Πολλοὶ μάλιστα ἔξ αὐτῶν θὰ ἦσαν ἔξιλλυριθέντες Ἕλληνες».²⁷

Δὲν θὰ ἔξενιζε καθόλου κάποια Ἰλλυρικὴ γλωσσικὴ ἐπίδραση στὴν γλώσσα τῶν Ἡπειρωτῶν. Διότι τὸ φαινόμενο παρατηρεῖται πάντοτε σὲ ὅλα τὰ παραμεθόρια. Ωστόσο οἱ παράγοντες ἔξιλλυρίσεως, τοὺς ὅποιους ἐπικαλεῖται ὁ Κεραμόπουλος, δὲν ὑφίστανται, ὅπως τουλάχιστον παρουσιάζονται. Διότι ὁ Ἰδιος ὁ Στράβων ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἰλλυριοί εἶχαν φθάσει σχεδὸν στὴν ἔξολόθρευση.²⁸ Χωρὶς νὰ γίνεται κατὰ γράμμα δεκτὴ ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος εἶναι ἀσφαλῶς ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἀναίρεση τῆς ἀπόψεως Κεραμοπούλου, κατὰ τὴν ὅποια οἱ Ἰλλυριοί ἀποτελοῦσαν καταπιεστικὸ δύκο μὲ συνέπεια τὴν Ἰλλυρικὴ γλωσσικὴ ἐπίδραση.

Ἐξ ἄλλου ἡ ρωμαϊκὴ ισοπολιτεία ἰσχύει περισσότερο γιὰ τοὺς Ἕλληνες, τοὺς ὅποιους οἱ Ρωμαῖοι προτιμοῦν τόσο κατὰ τὴν ἴδρυση ἀποικιῶν στὰ νέα κάθε φορὰ προσαρτώμενα στὴ Ρώμη ἐδάφῃ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ὅσο καὶ

26. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, «Τὰ ὄνόματα Ἀλβανός καὶ Ἀρβανίτης», Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951), Ἀθῆναι 1956, 1.

27. Ἀντων. Κεραμοπούλου, «Ἀλβανοί καὶ Ἀρβανῖται», ΠΑΑ 28 (1953) [1954] 160-161.

28. Στράβωνος, VII, 5,6: «ἀπέωσαν δὲ αὐτοὺς εἰς τὴν μεσόγαιαν ἀπὸ τῆς θαλάττης Ρωμαῖοι, λψαινομένους αὐτὴν διὰ τῶν ληστηρίων, καὶ ἡνάγκασαν γεωργεῖν. Τραχεῖα δὲ χώρα καὶ λυπρὰ καὶ οὐ γεωργῶν ἀνθρώπων, ὥστ' ἔξεφθαρται (τὸ ἔθνος), μικροῦ δὲ καὶ ἐκλελοιπε». Παραβλέπε τὴν μαρτυρία ὁ I. Fischer, *Latina dunareana*, Bucuresti 1985, 22.

29. Πβ. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, *Tί εἶναι οἱ Κοντούβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, 39 σημ. 1: «Τὰς

κατὰ τὴν στελέχωση τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς αὐτοκρατορίας.²⁹ Οἱ Ἑλληνες ἀποκτοῦν ἐνωρίτερα τῶν ἄλλων λαῶν τὴν ρωμαϊκὴν ἴσοπολιτείαν.³⁰ Ἀλλὰ κατὰ τὸν Σπ. Λάμπρο καὶ ὁ Καρακάλλας «διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ δικαιώματος Ρωμαίου πολίτου εἰς ἄπαντας τοὺς ἐλευθέρους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας παρέσχεν εἰς τοὺς Ἑλληνας εὐκαιρίαν, ἦν δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπωφεληθῶσι. Καὶ δὴ ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου αἱ θύραι τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως ἀνεψήθησαν εἰς ἀπάσας τὰς φυλὰς τῶν ρωμαϊκῶν κτήσεων, οὕτω δὲ οἱ εὐφυεῖς Ἑλληνες ἀπέκτησαν ἐν αὐτῇ ὑπεροχὴν οἵαν καὶ πολὺ ἀγοράζοντες ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τοῦ χρόνου δὲ ἐκείνου προσέτι θεώρουν ἑαυτοὺς Ρωμαίους καὶ τὸ δόνομα τοῦτο ἔμεινε προσκεκολλημένον εἰς αὐτοὺς καὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς».³¹

Ἐπίσης εἶναι πολὺ πιθανὸ στὴν περίπτωση τῶν διγλώσσων νὰ πρόκειται γιὰ διγλωσσία ἐλληνολατινική, μετὰ πάροδο ἐνὸς καὶ μισοῦ αἰώνα ρωμαιοκρατίας, καὶ ὅχι Ἰλλυροελληνική, ὅταν πάλιν ὁ Ἰδιος ὁ Στράβων ἀφηγεῖται τὴν «ἐκβαρβάρωση», δηλαδὴ ἐκλατίνιση, καὶ Ἑλλήνων πολυαριθμοτέρων καὶ μὲν ὑψηλότερο πολιτισμικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ ἡπειρωτικό: «Ἀπαντας τοὺς ταύτη κακῶς διέθηκαν, μάλιστα δὲ τοὺς Ἑλληνας, οἵ προτέρου μὲν γε καὶ τῆς μεσογαίας πολλὴν ἀφήρηντο ἀπὸ τῶν τρωϊκῶν χρόνων ἀρξάμενοι· καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ηὔξηντο, ὥστε τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ταύτην ἔλεγον καὶ τὴν Σικελίαν. Νυνὶ δὲ πλὴν Τάραντος καὶ Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως ἐκβεβαρβάρωσθαι συμβέβηκεν ἀπαντα».³² Σχολιάζοντας τὸ χωρίο τοῦτο τοῦ Στράβωνος σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐπεκτατικὴν πολιτικὴν τῶν

ἐλληνικὰς ἐπαρχίας διώκουν οἱ Ρωμαῖοι διὰ τῶν ἐλλήνων ἐπιτοπίων ὑπαλλήλων». Ἐπίσης I. Biezenska-Malowist, «La propriété foncière dans l'Egypte romaine et le rôle de l' élément romain», M. I. Finley édit., *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris 1973, 261: «Les Romains choisissaient volontiers les fonctionnaires de leur administration parmi les groupes les plus élevés d' échelle sociale. En Egypte l' administration romaine reposait donc sur les Grecs habitant Alexandrie et Ptolemaïs, ainsi que sur les Grecs de la χώρα, sur ceux qu' on définissait parfois comme οἱ ὑπὸ γυμνασίου».

30. Ἔνα καὶ μισὸ αἰώνα πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Δακίας ἀπὸ τὸν Τραϊανὸν ὑπάρχουν Ρωμαῖοι πολίτες ἐλληνικῆς καταγωγῆς στὸν κάτω Δούναβι. Πρ. D. M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio*, Milano 1971, 178. Αὐτοὶ οἱ Ἑλληνες μὲν τὴν ρωμαϊκὴν ἴσοπολιτείαν ἀποβαίνουν ἀγοράζοντες οἱ Ἰθύνοντες τὰ πράγματα στὴν ρωμαϊκὴν Δακία. Υψηλὲς θέσεις εἶχαν καὶ πρὸ τῶν Ρωμαίων στὴν ὑπορεσία τῶν ἰθαγενῶν ἥτετῶν. Πρ. ἀποστολὴ Ἀκονίνονος: D. M. Pippidi, *Contributii la istoria veche a României*, Bucuresti 1967, 217. Ἐτοι γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ἀποψη τοῦ Ἀντ. Δ. Κεραμιοπούλου, Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, Ἀθῆναι 1945, 178-179: «Οταν δὲ λέγωμεν, ὅτι αὐτοκράτωρ τις τοῦ Βυζαντίου ἦτο Δαλματός ἢ Δάρδανος ἢ Ἰλλυριός, πρέπει νὰ φανταζώμεθα, ὅτι οὗτος θὰ προήρχετο ἐκ τῶν προσχόντων τῶν πόλεων τῆς Δαλματίας ἢ τῆς Δαρδανίας ἢ Ἰλλυρίας, ἐνθα πλειστοι κάτοικοι ἔξι ἐλληνογλώσσων εἶχον γίνει βλαχόγλωσσοι, ἔλληνες τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σκέψην...».

31. Σπ. Λάμπρου, «Οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι», Ν. Ἐλλ. 18 (1924) 149.

32. Στράβωνος 6, 253. Βλ. καὶ Ἀγ. Τσοπανάκη, *Συμβολές στὴν ιστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*.

Ρωμαίων ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εὐθ. Καστόρχης συμπεραίνει: «ῶστε περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' π.Χ. αἰῶνος γίνονται κύριοι τῆς τε ἄνω καὶ κάτω Ἰταλίας καὶ τῶν νήσων αὐτῆς· τοῖς μὲν τῶν κατοίκων χορηγοῦντες πολιτικὰ δίκαια εὐθύς, τοὺς δὲ πρῶτον ὑποδουλοῦντες, εἴτα δὲ καθιστάντες ρωμαίους πολίτας. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ ἐνταῦθα Ἐλληνες ὑποκείμενοι τοῖς Ρωμαίοις ἐντὸς δύο περίπου αἰώνων ἔξερον ωμαῖσθησαν τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ Στράβωνος καὶ Αὐγούστου, πλὴν Τάραντος καὶ Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως, τὰ λοιπὰ πάντα ἔξιτα-λίσθησαν».³³

Προσφέρεστατα ὁ Κεραμόπουλος δὲν ἀσπάζεται ἀπολύτως, μολονότι γνωρίζει τὶς σχετικές πηγές, τὴν πολυθρόνητη καταστροφὴν τῆς Ἡπείρου. Εὔλογες εἶναι καὶ οἱ ἐπιφυλάξεις, τὶς ὅποιες διατυπώνει καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κ. Ἀμαντος, ὃς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τόσο τῶν πόλεων ὅσο καὶ τῶν ἔξανδραποδισμένων Ἡπειρωτῶν: «Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἂν πράγματι αἱ εἰδήσεις περὶ οἰζικῆς ληστεύσεως ἐβδομήκοντα πόλεων καὶ ἔξανδραποδισμοῦ 150.000 κατοίκων εἶναι ἀκριβεῖς. Βεβαίως ἡ Ρώμη κατώρθωσε νὰ ἔξαπατᾶ τοὺς Ἐλληνας μὲ τὰ συνθήματα περὶ ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας, ὅπως σήμερον οἱ μεγάλοι ἔξαπατοιν τοὺς μικροὺς μὲ τὰ συνθήματα περὶ εἰρήνης καὶ αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν, συνθήματα εἰς τὰ ὅποια δὲν πιστεύουν οὗτοι. Ἔτσι δὲ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀντισταθοῦν ὅπως ἔπειπεν οἱ Ἡπειρῶται εἰς τοὺς Ρωμαίους. Νομίζω ὅμως ὅτι εἰδικῶς εἰς τὴν Ἡπειρον δὲν ὑπῆρχον ἐβδομήκοντα πόλεις καὶ δὲν ὑπῆρχε τόσος πληθυσμὸς διὰ νὰ ἔξανδραποδισθῇ».³⁴

Ἡ γενικὴ ἀντίληψη περὶ καταστροφῆς ἔξ αἰτίας τῶν Ρωμαίων, ἀργότερα δὲ καὶ ἄλλων ἐπιδρομέων ἡ ἀπλῶς μεταναστευτικῶν λαῶν, ἀφορᾶ στὴν Ἑλλάδα ὄλοκληρη, ἀν καὶ γιὰ τοὺς πρώτους ἡ ἀλήθεια ἀποκαθίσταται πράγματι πρώτη. Κατὰ τὸν Γ. Λαΐο, «ὅ Παπαρρηγόπουλος στηριζόμενος εἰς τὰς ἀρχαίας ἴστορικὰς πηγάς, καθὼς καὶ εἰς τὸν Γερουμανὸν φιλόλογον καὶ ἴστορικὸν Βοίκχιον (Boeckh), ἀποδεικνύει ὅτι ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ὅχι μόνον δὲν ἤρημώθη ἡ Ἑλληνικὴ γῆ καὶ δὲν ἐνεκρώθη ἡ Ἑλληνικὴ ζωή, ἀλλ' ἀντιθέτως ηδεῖθη ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς καὶ νέα ἐμπορικὰ κέντρα ἀνεπτύχθησαν, ὡς π.χ. ἡ Δῆλος, πολλαὶ δὲ παρακαμάσσαι ἡ καταστραφεῖσαι πόλεις, ὡς ἡ Κόρινθος, ἡ Νικόπολις, αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, ἀνοικοδομήθησαν καὶ ἤνθισαν ἐκ νέου».³⁵

Θεσσαλονίκη 1983, 234-235, 715.

33. Εὐθ. Καστόρχη, *Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ρωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων*, Ἀθήνησι 1872, 15.

34. ΠΑΑ 29 (1954) [1955] 469.

35. Γ. Λαΐου, «Κ. Παπαρρηγόπουλος, Α΄ 1814-1852», *Μνημοσύνη* 5 (1974-1975) 315.

Πρὸς ἔξήντα ἑτῶν ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δ. Δημακόπουλος ἔχει ἀναλύσει τὸ ζήτημα τῆς καταστροφῆς τῆς Ἡπείρου μὲ συντομία καὶ σαφήνεια: «Μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Περσέως καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ του ἐξ 20.000, ὅλος ὁ πλοῦτος ὃν εἶχεν οὗτος συλλέξει ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῶν μεταλλίων τῆς Μακεδονίας προωρίζετο ὑπὸ τοῦ νικητοῦ Παῦλου Αἰμιλίου ὅπως χρησιμεύῃ διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου τοῦ Λαοῦ τῆς Ρώμης. Ἄλλ’ ὅμως ἔδει νὰ ληφθῇ ὑπ’ ὄψει καὶ ἡ ἀπληστία τῶν Λεγεωναρίων. Τοῖς ἐπετρόπητι πρὸς τοῦτο ἡ λεηλασία ἐβδομήκοντα πόλεων τῆς Ἡπείρου, ὅπερ δὲ χεῖρον, ἐγένετο αὐτῇ δι’ ἀπάτης...

Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε φρικώδης. Ἡ λεία πωληθεῖσα διὰ δημοπρασίας ἀπέδωκε δι’ ἔκαστον μὲν ἵπτεα δηνάρια 328, δι’ ἔκαστον δὲ πεζὸν 164.

Εἰς μίαν μόνην ἡμέραν πλείονες τῶν 150.000 ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ἐπωλήθησαν ως ἀνδράποδα. Κατόπιν κατεδαφίσθησαν τὰ τείχη τῶν ἀτυχῶν πόλεων. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι δὲν ἐκορέσθη ἡ ἀπληστία τῶν στρατιωτῶν του καὶ ὁ Παῦλος Αἰμιλίος εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διανείμῃ καὶ συμπληρωματικῶς, μέρος ἐκ τοῦ ποσοῦ τοῦ προοριζομένου διὰ τὸν Δημόσιον Θησαυρόν. Ὅρᾳ Titus-Livius XLV34-XXX45 καὶ XXXVII, 59»³⁶

Ἡ κατὰ γράμμα ἐρμηνεία τῶν πηγῶν δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε στὴν πραγματικότητα.

Διαφωτιστικὸς θὰ ἦταν ἵσως καὶ ὁ σχολιασμὸς χωρίου τοῦ Εὐτροπίου, ὁ διοῖος μὲ τὴν εἰδησή του γιὰ πλήρη ἐκκένωση τῆς Δακίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ ἔχει προκαλέσει τὴν ἀμφισβήτηση ἐπιβιώσεως γηγενοῦς πληθυσμοῦ, ἐκρωμαΐσμένου καὶ κατ’ ἀκολουθίαν τῆς αὐτοχθονίας τῶν σημερινῶν Ρουμάνων.³⁷

Ἄν τὸ πλῆγμα τῆς Ἡπείρου ἦταν ὄντως ὀλέθριο, ἀσφαλῶς ὁ Εὐτρόπιος θὰ ὑπερθεμάτιζε. Ὁμως σκιαγραφώντας τὸν πρωτεργάτη τῆς «καταστροφῆς» τῆς Ἡπείρου, Λ. Αἰμιλίο Παῦλο, δὲν ἀφήνει περιθώρια ἐντυπώσεως γιὰ διάπραξη ἐνὸς πολεμικοῦ ἐγκλήματος τῶν ἀποδιδομένων διαστάσεων: «Παῦλος δὲ τρίτη τοῦ μηνὸς τοῦ Σεπτεμβρίου συμμίξας τῷ Περσεῖ διέφθειρε μὲν αὐτοῦ χιλιάδας εἴκοσι τοῦ πεζοῦ, ἐκεῖνον δὲ ἐδίωξε μετὰ τῆς ἵππου αὐτοῦ, οὐδὲ ἔκατὸν ἀποβαλὼν τῶν μαχομένων. Αἱ μὲν οὖν πόλεις εὐθὺς προσεχώρησαν Ρωμαίοις, ὁ Περσεὺς δὲ καὶ ὑπὸ τῶν συμπεφευγόντων καταληφθεὶς ἐαυτὸν παρέδωκε Ρωμαί-

36. Δ. Δημακοπούλου, «Διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὁργάνωσις τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ», *Γενικὴ Στρατιωτικὴ Έπιθεώρησις* 42 (1928) 123 σημ. 2.

37. C. C. Giurescu - D. C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucuresti 1975, 131.

οις. Καὶ ὁ Παῦλος οὐχ ὡς ἡττημένον οἶδεν, ἀλλὰ καὶ προσπίπτοντα πρὸς τὰ γόνατα ἀνώθθωσε καὶ καθέδρας ἡξίωσε τῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἄλλης μετέδωκε τιμῆς. Ἐντεῦ-θεν Ἰλλυροί τε καὶ Μακεδόνες ὑπὸ Ρωμαίοις ἐτέλουν δόοις τοῖς δε· εἶναι μὲν αὐτοὺς αὐτονόμους, τῇ πόλει δὲ τῇ Ρωμαίων εἰσφέρειν ὃν τοῖς βασιλεῦσιν εἰσέφερον μέρος ἥμαστον γάρ ἡβούλοντο Ρωμαῖοι τοὺς ὑπηκόους ὡς οὐκ ἐπιθυμοῦσι χρημάτων. Τοὺς μὲν οὖν δόοις τούτους ἐν κοινῷ τῶν πανταχόθεν πρόσβεων ἀπήγγειλεν ὁ Παῦλος, ἐκάλεσε τε αὐτοὺς εἰς εὐωχίαν, φάσκων χρῆναι καὶ νικᾶν τε δύπλοις καὶ νενικημένους ἐστιάν. Ἐβδομήκοντα δὲ τῶν Ἡπειρωτικῶν πόλεων, ἀντιταττομένας ἔτι Ρωμαίοις, εἶλε πολιορκία. Καὶ τὴν ἐκ τοῦ πολέμου λείαν διένειμε τῷ στρατῷ, σὺν μεγίστῃ τε εἰς τὴν Ρώμην ἐπανῆκε πομπῇ, νεώς ἐπιβεβηρώς μακεδονικῆς, ἥ τοῦ βασιλεύσαντος ἦν Περσέως παμμεγέθης, ὡς δεκαπέντε χωρεῖν ἐρέτας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν».³⁸

Όταν, λοιπόν, ἔναντι τῶν κυρίων πολεμικῶν ἀντιπάλων ὁ Παῦλος συμπεριφέρεται μὲ τόση ἐπιείκεια καὶ προσήνεια, ὅταν ἡ λεγόμενη καταστροφὴ ἐπέρχεται μετὰ ἔτος ὀλόκληρο ἀπὸ τὴν λήξη τοῦ πολέμου, ὅπότε συνάμα ὅποιαδήποτε ἐνδεχόμενη ἐκδικητικὴ διάθεση φυσικά μειώνεται, ὅταν πιθανολογεῖται ἡ Ἑλληνικὴ καταγωγὴ τοῦ Παύλου,³⁹ διαφαίνεται τεράστια δόση ὑπερβολῆς στὴν περιγραφὴ τῆς ἐπίμαχης καταστροφῆς, ἥ ὅποια ἐν τούτοις ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ πολλοὺς συγχρόνους μας.⁴⁰ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐξιστόρηση καὶ ἡ αἰτιολόγησή της ἀπὸ τὸν ἔξαιρετο κατὰ τὰ ἄλλα συγχρόνους Ν. Β. Πατσέλη: «Ἡ Ἡπειρος μέχοι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ρωμαίων ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὅχθης τῆς Ἀδρια-

38. Παιανίου μετάφρασις εἰς τὴν τοῦ Εὐτροπίου ρωμαιϊκὴν ἴστορίαν, Ν. Ἐλλ. 9 (1912) 46-47. Γιὰ τὴν δέλεαστικὴ ἐλάφρυνση τῆς φορολογίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους βλ. Ed.Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, II, Nancy 1967, 236-237.

39. Πβ. Π. Γυόκα, «Αἱ δύο ἐπιστολαὶ πρὸς Θεσσαλονικεῖς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», *Χρονικά* (Μακεδονικῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος) 2 (1980) 66: «... ὁ Ρωμαῖος νικητὴς τοῦ Περσέως εἰς τὴν Πύδναν Αἰμίλιος Παῦλος, Ἐλλην τὴν καταγωγήν». Ο Πλούταρχος (Παῦλος Αἰμίλιος) θαυμάζει «καὶ ἀπορεῖ πῶς ὁ Αἰμίλιος ἐπράξει τοῦτο παρὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ, ἐπιεικὴ καὶ χρηστὴν οὐσίαν». Πβ. καὶ παρατηρήσεις Ἀλ. Πάλλη, *Ἡ Ἡπειρος...*, 36. Ο δὲ Πολύβιος (XXXI, 22,1) ἐγκωμιάζει τὴν φύση τοῦ Παύλου Αἰμίλιον μὲ τὰ ἔξης: «...Οτι μέγιστον καὶ κάλλιστον σημεῖον τῆς Λευκίου Αἰμίλιου προαιρέσεως μεταλλάξαντος τὸν βίον ἐγένετο πᾶσιν ἐκδηλον· οἶος γάρ ὁ τρόπος ζῶντος ἐδοξάζετο, τοιοῦτος εὑρέθη τὸν βίον μεταλλάξαντος ὁ μέγιστον εἴποι τις ἄν ὑπάρχειν τεκμήριον ἀρετῆς». Πβ. καὶ Rosanna Vianoli, «Carattere e tensenza della tradizione su L. Emilio Paolo», Milano 1972, 84.

40. Εἰδικὴ πραγματεία ἔγραψε ὁ δικηγόρος Στέλιος Κ. Σιωμόπουλος, *Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους* (167 π.Χ.). Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «ΗΠΕΙΡ. ΕΣΤΙΑΣ», Ιοάννινα 1971. Βλ. καὶ Πλάτων 25 (1973) 353, Θεσσαλικὴ Ἐστία 2 (1974) 378. Α. Λαζάρου, «Ἡ Ἡπειρος», *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Έθνους* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν) IEE 5 (1974) 129.

τικῆς ἐκυβερνᾶτο ύπό αὐτοχθόνων Ἑλλήνων βασιλέων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Πύρρος ἐπεξέτεινε τὴν Ἡπειρωτικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας. Ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλεὺς ἀπὸ τότε διέγνωσε τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχεν ἡ Ἡπειρος ἀπὸ τὴν ἔναντι τῆς Ἰταλίαν καὶ ἐξεστράτευσεν ἐναντίον της.

Τὴν ἐκστρατείαν ὅμιως ἐκείνην ἐξεδικήθησαν ἀργότερα σκληρῶς οἱ Ρωμαῖοι, ὅταν ἡ δυστυχὴς αὕτη χώρα ὑπέκυψεν εἰς τὸν Αἴμι. Παῦλον 168 π.Χ. ὅστις εἰς μίαν ἥμέραν ἐξηνδραπόδισε «πέντε καιδεκα ἀνθρώπων μυριάδας καὶ ἐπόρθησεν

41. N. B. Πατοέλη, *Ἡ Β. Ἡπειρος καὶ τὰ φυσικά της σύνορα*. Μελέτη ἐγκριθεῖσα παρὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἑλληνικῶν Δικαίων, Ἀθῆναι ἄ.χ. [1945], 14. Βλ. καὶ Θ.Χ. Σαρκάκη, *Λεύκιος Αἰμιλίος Παῦλος*, Ἀθῆναι 1962, 118-120. Τοῦ αὐτοῦ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς Ἡπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας (167-31 π.Χ.)», *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* 1964, 105, ὅπου μετὰ τὴν παραθεση τῶν πηγῶν σπουδεύει καὶ τὰ ἔξης: «Οἱ μέγας ἀριθμὸς τῶν πόλεων ὑποδεικνύει ὅτι αὐταὶ ἥσαν πράγματα ἀδημαί». Τοῦ αὐτοῦ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς Ἡπείρου κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους», *Ἑλληνικά* 19 (1966) 193, ὅπου ἀρχίζει ὡς ἔξης: «Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς ἴστορίας τῆς Ἡπείρου ἐπεκτείνουν συνήθως τάξ ἐρεύνας των μέχρι τοῦ ἔτους 167 π.Χ., ὅτε ἡ χώρα κατεστράφη ὑπὸ τὸν Ρωμαίου στρατηγὸν Λευκίου Αἰμιλίου Παύλου, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον συμβαίνει νὰ εἶναι ἐλλιπέστατα γνωστὴ ἡ Ἡπειρωτικὴ ἴστορια κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας». Ἡ ἀποφragή ὅμιως διερευνήσεως πέρα τοῦ 167 π.χ. δὲν ἀφορᾶ ἀποκλειστικῶς στὴν Ἡπειρο. Πβ. Σπ. Π. Λάμπρου, «Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος», *N. Ἑλλ.* 19 (1925) 72: «Οἱ καθηγητὴς Κρουμβάχερ λέγει ἐν τῇ «Ιστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», ὅτι, ὅτε ἀνήγγειλε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ, ὅπως ἀφοσιωθῆ ἐις τὸ θέμα ἐκεῖνο, φύλος τού τις τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν ἀρχαιότητα ἐπισήμως ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ οποτομψένου διὰ τὸν λόγον, ὅτι δὲν ἦδυνατο νὰ ὑπάρξῃ τι τὸ ἐνδιαφέρον ἐν περιόδῳ, καθ’ ἥν ἡ Ἑλληνικὴ πρόθεσις ἀπὸ συνετάσσετο μετὰ αἰτιατικῆς ἀντὶ γενικῆς. Φοβοῦμαι, διτὶ πολλοὶ ἔχουσι τὴν γνώμην τοῦ ὁρθοδόξου ἐκείνου γραμματικοῦ. Ἐπεκράτησεν ἐπὶ μακρὸν παρὰ τισι λογίοις ἡ ἰδέα, διτὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐτεί 146 π.Χ. κατακτήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων μέχρι τῆς ἥμέρας καθ’ ἥν ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Καλαβρύτοις τῷ 1821 τὰ χρονικὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν ἄγραφα καὶ ὅτι κατὰ ταῦτα ἡ χώρα αὕτη ἀπῆλαυσεν ἐπὶ εἴκοσι σχεδόν αἰῶνας τῆς μορφῆς ἐκείνης τῆς εὐδαμονίας τῆς συνισταμένης εἰς τὸ μη ἔχειν ἴστοριαν...». Ἀλλη αἵτια - κατὰ τὸν Χ. Μπούραν (*Ἡ Καθημερινὴ τῆς 8-1-1987*, 7)- εἴναι «τὸ κλίμα περιφρονήσεως πρὸς τὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα καὶ τὶς ρωμαϊκές σπουδές». Ἐνδελεχὴ ἔρευνα τῆς καταστροφῆς τῆς Ἡπείρου ἐπιχειρεῖ ὁ Σωτ. Ι. Δάκαρης, *Oἱ γενεαλογικοὶ μῆθοι τῶν Μολοσσῶν*, ἐν Ἀθήναις 1964, 155 π.ἔ. Τοῦ αὐτοῦ, *Θεσπρωτία*, [Αθῆναι] 1972, 192 π.ἔ. Ἀντιθέτως ὁ καθηγητὴς Ι. Σ. Παπασταύρου, *Ρωμαϊκὴ Ιστορία*, Ἀθῆναι 1967, 95, οὗτοί δύο σειρές ἀφιερώνει: «Ἡ Ἡπειρος ἐδοκιμάσθη ἐπίσης σκληρότατα καὶ ἐλεγατήθη, ὁ δὲ πληθυσμός της κατὰ τὸ πλεῖστον ἐδουλώθη». Α. Γ. Λαμπού, *Νεοέλληνες ἀεί-ναιται*, Ἀθῆναι 1971, 400: «Οἱ Ρωμαῖοι ἐξεδικήθησαν σκληρῶς τὴν πείσμονα ἀντίστασιν τῶν Ἡπειρωτῶν εἰς τοὺς πολέμους των πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος; Τὸ 167 π.Χ. κατέστρεψαν 70 ἡπειρωτικοὺς οἰκισμούς, ἐξανδραποδίσαντες 150.000 περίπου κατοίκους». Ἀθηνᾶς Γ. Καλογερόπούλου, *Ἡ περὶ τὰ ἀρχαῖα δραστηριότης ὑποπροξένου τῆς Βρεταννίας στὴ Μύκονο (1821-1841)*, *Μελέται πρὸς τιμὴν Στρατῆ Γ.* Ἀνδρεάδη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριακονταετοῦς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας, Γ', Κοινωνικὰ Ἐπιστήμαι-Φυσικὰ Ἐπιστήμαι, Ἀθῆναι 1974, 593 σημ. 1, ὅπου

ἔβδομήκοντα πόλεις», τῶν ὁποίων κατέσκαψε τὰ τείχη ἐκ θεμελίων».⁴¹

Τὸ σχῆμα ὑπερβολῆς ἀποβαίνει ἀπτότερο, ἀν δὲν λησμονεῖται ὅτι οἱ Ρωμαῖοι συστηματικὰ ἀποφεύγουν ἡ προσπαθοῦν νὰ προλάβουν τὴν ἄσκοπη δυσαρέσκεια καὶ δυσανασχέτηση τῶν νέων ὑπηρόων, τοὺς ὁποίους πάντοτε σκέπτονται νὰ χρησιμοποιήσουν. Παράλληλα τὴν συμπεριφορὰ τῶν Ρωμαίων πρὸς τοὺς ἥττημένους ωρθίζουν καταστατικὲς ἀρχές, *clementia, justitia κλπ.*⁴²

Συνεπῶς ἀποκλειστικὴ σχεδὸν σκοπιμότητα τῆς πρόσθετης λαφυραγωγίας καὶ ὅχι τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς πόλεων τῆς Ἡπείρου ἀπομένει ἡ ἐπαύξηση τῆς ἀποξημώσεως τῶν στρατιωτῶν, ποὺ συμμετείχαν στὸν πόλεμο. Ἡ πράξη δὲν ἔταν πρωτοφανής. Ὁ Σπ. Λάμπρος γράφει: «Ο Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβής, ὁ μέγας εὐεργέτης τῆς Ἐπιδαύρου ἐπὶ ρωμαιοκρατίας, ὅστις οὗτος ἐπήνεγκε τινα ἔξιλασμὸν τῆς ἀπτηνοῦς λαφυραγωγίας τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ναοῦ, ἦν μετῆλθεν ὁ Σύλλας, ὅπως πληρώσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, ἔκτισεν οἰκημα χάριν τῶν ἀνιάτων καὶ κατεσκεύασεν ἵδιον οἶκον, ἐν ᾧ ἡδύναντο νὰ τίκτωσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ θνήσκωσιν οἱ μελλοθάνατοι. Καὶ ταῦτα ἐπειδὴ ἐν Ἐπιδαύρῳ, καθ' ἄ ἐν Δήλῳ, οὕτε τοκετὸς οὕτε θάνατος ἐπετρέπετο νὰ συμβῶσιν ἐντὸς τοῦ ιεροῦ περιβόλου, καὶ πρὸ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ αἱ γυναῖκες ἔτικτον καὶ οἱ θάνατοι συνέβαινον ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν ὑπαίθρῳ καὶ οὐχὶ ὑπὸ σκέπην. Εἶχον δὲ χρείαν οἱ νοσηλευόμενοι καὶ διασκεδάσεως καὶ ψυχαγωγίας καθ' ἄ οἱ θαμῶνες τῶν σημερινῶν λουτρῶν τοῦ συρμοῦ. Τοιοῦτον σκοπὸν εἶχε τὸ ὥραῖον θέατρον, τὸ ἐκπρεπέστατον, καίτοι οὐχὶ τὸ μέγιστον τῶν ἐν Ἑλλάδι».⁴³

Οἱ Ἡπειρῶτες ὅπωσδήποτε δοκιμάσθηκαν περισσότερο ἀπὸ ἄλλους Ἐλληνες⁴⁴ ἀλλὰ πρὸ πάντων ἔξ αἰτίας τῶν ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων καὶ τῆς ἀτυχοῦς συγκυρίας ὑπάρξεως ἐνὸς ἡ ἀκριβέστερα πλειάδας ἀχρείων πολιτικῶν τῆς φιλορωμαϊκῆς παρατάξεως.⁴⁵ Ἡ ἐπούλωση τῶν πληγῶν δὲν βραδύνει καὶ οἱ

παρατίθενται οἱ πηγές γιὰ διαρπαγές Αίμιλίου Παύλου, καταστροφῆς τῆς Ἡπείρου καὶ ἄλλων περιοχῶν.

42. K. N. Ἡλιοπούπον, *Ἡ πολιτικὴ τῆς Ρώμης εἰς τοὺς Λατίνους συγγραφεῖς καὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις αὐτῶν*, ἐν Ἀθήναις 1974. Τοῦ αὐτοῦ, *Φιλελληνικὰ καὶ ἀνθελληνικὰ ρεύματα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ καὶ ὁ ρωμαϊκὸς ἀνθρωπισμός*, ἐν Ἀθήναις 1975 (Ἀνάτυπον).

43. Σπ. Λάμπρος, «Περιοδεία ἀνά τὴν Πελοπόννησον», *N. Έλλ.* 21 (1927) 200.

44. Bλ. Πολυβίου IX, 57 καὶ V, 96. Πβ. καὶ Πάλλη, *Ἡ Ἡπειρος...*, 32.

45. Bλ. Πάλλη, *Ἡ Ἡπειρος...*, 34-35. P.Cabanes, «Les modifications territoriales et politiques en Illyrie méridionale et en Epire, au IIe siècle et dans la première moitié du IIe siècle av. n. ère», *Iliria* 1 (1986)/96 καὶ σημ. 61. Bλ. καὶ εἰδικὸ μελέτημα γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ ἀπὸ τὸν H. H. Scullard, «Charops and Roman policy in Epirus», *Journal of Roman Studies* 35 (1945) 58-64. Βέβαια τὸ φανόμενο τῆς διχοστασίας δὲν παρατηρεῖται μόνο στὴν Ἡπειρο. Πβ. I. S. Παπασταύρου, *Ρωμαϊκὴ Ἰστορία*, Ἀθῆναι 1967, 95: «Ἡ κυρίως Ἐλλὰς ἐδοκίμασε τὴν σκληρὸν ἐκδίκησιν τῶν Ρωμαίων. Ἐπιφανεῖς ἄνδρες

΄Ηπειρώτες προσαρμόζονται στὴν πραγματικότητα. Πασχίζουν νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ κάθε πρόσφορη περίπτωση γιὰ τὴν βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς. ᾼ Άλλως τε οὔτε τὸ Μαντεῖο τῆς Δωδώνης⁴⁶ οὔτε ἡ Ἐγνατία⁴⁷ μὲ τὶς διακλαδώσεις τῆς πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις χάνουν τὴν πολλαπλὴ σπουδαιότητα καὶ ἀξία τους, πνευματική, πολιτισμική, οἰκονομική... Ἀντίθετα προωθοῦν στενότερες σχέσεις, συναλλαγές καὶ ἐπικοινωνίες μὲ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὅποιες ἀπολήγουν καὶ στὴν ἀναπόδοστη ἐπίδραση τῆς λατινικῆς στὴν γλώσσα τῶν Ἡπειρωτῶν, ἀκραιφνέστατα ἑλληνική.⁴⁸

΄Ηδη οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν Ἡπειρωτῶν σὰν βαρβάρων καὶ τῆς γλώσσας τους σὰν «ἀγνωστότατης», τοὺς ὅποιους ἔδωσαν καὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ ἐπαναλαμβάνουν κατὰ καιροὺς κύκλοι προπαγανδιστικοί, θεωροῦνται παρωχημένοι καὶ ἐντελῶς ἀβάσιμοι. Ἀνάλογοι διατυπώθηκαν καὶ γιὰ τοὺς Μακεδόνες, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς Αἰτωλούς, ἰδιαίτερα δὲ τοὺς Εὐρυτᾶνες.⁴⁹

Τὸ ἐγκυρότερο σήμερα σύγγραμμα, ἀλλὰ καὶ σχετικὰ σύγχρονο, στὸ ὅποιο ἀποδεικνύεται περίτρανα ἡ ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν Ἡπειρωτῶν, ἀνήκει στὸν καθηγητὴ N. Hammond, ὁ ὅποιος μὲ θαυμαστὴ ὑπομονή, ὁξύνεια καὶ ἐπιστημοσύνη, διασαφηνίζει κάθε ἀμφιλεγόμενο στοιχεῖο καὶ τὰ συνακόλουθα σχόλια μελετητῶν. Τὰ πορίσματα τῶν πολυετῶν ἐρευνῶν του ἐπιδοκιμάζει στὶς γενικὲς γραμμὲς καὶ ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου F. Papazoglou: «Ο Hammond ὑπογραμμίζει τὴν ὄμοιότητα τῶν ἀντικειμένων, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στοὺς τύμφους τῆς Vajzé (πρὸς τὸν κάτω Ἀῶ, νότια τῆς Ἀπολλωνίας), μὲ ἐκεῖνα τῶν μυκηναϊκῶν τάφων. Βεβαιώνει δὲ ὅτι ἡ περιγραφὴ τῆς ταφῆς τοῦ Πατρόκλου στὴν Ἰλιάδα ἀντιστοιχεῖ τέλεια μὲ τὰ ταφικὰ τυπικὰ ποὺ παρουσιάζουν οἱ

φιλομακεδονίζοντες, ἡ ἄλλοι ὅσοι ἐθεωρήθησαν ὑπόπτοι, συνελήφθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ δικασθοῦν. Ἐκεῖ ἐρρίφθησαν εἰς φυλακάς. Ὁχι δλίγοι τότε οἱ φιλορωμαΐζοντες καὶ οἱ καταδίδοντες ἄλλους ἀντιφρονοῦντες...».

46. E. Condurachi, «*Dodone et ses rapports avec le monde balkanique*», *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gr: Novak dicata*, Zagreb 1970, 325-333.

47. L. Gounaropoulou-M. B. Hatzopoulos, *Méletemata 1. Les milliaires de la Voie Egnatiennes entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique*. Κέντρον Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Αρχαιότητος. Ἐθνικὸν Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Athènes 1985, 10-11, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

48. Ἀπόστ. E. Βακαλόπουλον, «Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδας», *Istoria τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὧς τὸ 1912*. Ἐπόπτης -Συντονιστὴς Ἀπόστ. E. Βακαλόπουλος. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀρ. 63, Θεσσαλονίκη 1983, 49-50.

49. C. Poghirc, «Asupra unui pasaj controversat din Tucidide (Περὶ ἑνὸς ἐπιμάχου χωρίου τοῦ Θουκυδίδου) III., 94, 5: ἀγνωστότατοι γλῶσσαν). Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Analele Universitatii Bucuresti. Seria Stiinte Sociale-Filologie, ἀρ. 25, ἔτος XI-1962, σ. 387-399» μετάφρασις Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, *Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας - IMXA*, Θεσσαλονίκη 1 (1971) 5-8.

τύμβοι τῆς Βορείου Ἡπείρου, συγκεκριμένα αὐτοὶ τῆς Vajzë. Συμπεραίνει ἀπὸ αὐτές τις συσχετίσεις ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς κεντρικῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Β. Ἡπείρου ὑπῆρξε ἡ πατρίδα τῶν πολεμιστῶν ποὺ κατὰ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἴδρυσαν τὴν ἐπικράτεια στὶς Μυκῆνες. Ἡ ἐπικὴ παραδοσηθὰ ἐπαλήθευε μὲ τὴν σειρὰ τῆς τὴν ὑπαρξη πολὺ στενῶν σχέσεων, ἐθνικῶν καὶ πολιτισμικῶν, μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Ἑλλάδος κατὰ τὴν μυκηναϊκὴ ἐποχή⁵⁰. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εἶχε προσκομίσει παλαιότερα καὶ ὁ Δημ. Εὐαγγελίδης: «τὴν ἔλληνικότητα τῆς χώρας διαλαλοῦν ἐπίσης καὶ τὰ ἐρείπια ποὺ εἶναι σπαρμένα παντοῦ καὶ ποὺ καθόλου δὲ διαφέρουν ἀπὸ τὶς καθαρὰ ἔλληνικὲς πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Θὰ ἐπιμείνω ἐδῶ προπαντὸς στὰ βόρεια διαμερίσματα τῆς Ἡπείρου, ποὺ συνορεύουν μὲ τοὺς Ἰλλυριούς, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἀτιντανίας, γιατὶ γιὰ τὰ νοτιώτερα, ὅπως τῆς Θεσπρωτίας, δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ ἀμφισβήτηση. Πολυγωνικὰ καὶ ἰσοδομικὰ τείχη ἀκροπόλεων, ἐρείπια ναῶν, ἀνάγλυφα, ἐπιγραφές, ἀγγεῖα, τάφους συναντάει κανεὶς εὐθὺς ἀμέσως ἀπ’ τὶς βορειότερες Ἡπειρωτικὲς περιοχές, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Ἀντιπάτρεια (σημ. Μπεράτι), τὴν Ἀπολλωνία καὶ τὸν Ὁρικό».⁵¹

Ἡ Papazoglou προσθέτει: «Ο ἔθνικὸς χαρακτήρας τῶν Ἡπειρωτικῶν φύλων θέτει ἔνα πρόβλημα, ὅμοιο μὲ ἐκεῖνο τῆς καταγωγῆς τῶν Μακεδόνων. Ἡ θεμελιώδης γνώμη τοῦ Hammond προσπαθεῖ νὰ δεῖξῃ ὅτι ὅσες φορές ὁ Θουκυδίδης προσαγορεύει βαρβάρους τοὺς Μολοσσούς, Θεσπρωτούς καὶ Χάονες λαμβάνει ὑπ’ ὅψη του τὸν πολιτισμό τους καὶ τὸ πολιτιστικὸ σύστημά τους καὶ ὅχι τὴν γλώσσα τους».⁵³ Ἐπιμένει στὴν πλήρη διευκρίνιση τῆς παρερμηνείας λόγῳ τῆς ἴδιαζουσας γλωσσικῆς καταστάσεως ὅχι μόνον τῶν Ἡπειρωτῶν ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων, ποὺ ζοῦν νοτιώτερα: «Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Ἡπειρωτῶν (ἡ Δωδώνη κατέχει ἔχεωριστὴ θέση) ἔπρεπε νὰ εἶναι, ὅπως μέρος τῶν Αἰτωλῶν, ἀγνωστότατοι γλῶσσαν (Θουκ. III, 95), διότι ἵσως ἡ προφορά καθιστοῦσε τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμά τους ἀκατάληπτο περισσότερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ διαφορά. Αὐτὸ ἀκριβῶς, νομίζω, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξηγήσῃ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Θουκυδῆ».⁵⁴

Σοβαρὰ συμβάλλουν στὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος καὶ δύο καίριες σημειώ-

50. F. Papazoglou, «Quelques problèmes de l’ histoire épirote -A propos du livre «Epirus» de N. G. L.Hammond», ZA 20 (1970) 116.

51. Δημ. Εὐαγγελίδη. Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἡπείρου καὶ ἄλλα μελετήματα. Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἱωάννινα 1962, 32-33.

52. ZA 20 (1970) 116.

53. Αὐτ., 116

54. Αὐτ., 117.

σεις της F. Papazoglou. Στὴν πρώτη γράφει: «Δικαιολογημένα ὁ Hammond ἀπορρίπτει τὴν ἔξελληνιση τῶν Ἡπειρωτῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν παραλίων ἐλληνικῶν ἀποικιῶν. Ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ στὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἰλινδικὸς πληθυσμὸς τῆς χώρας ὄπισθεν τῆς Ἐπιδάμνου καὶ Ἀπολλωνίας δὲν ἔξελληνίσθηκε, μολονότι ἡ περιοχὴ αὐτὴ λόγῳ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους ἦταν πολὺ ἀνοιχτότερη στὶς ἐλληνικὲς ἐπιδράσεις, κατ’ ἀντίθεση πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἡπείρου...».⁵⁵ Ἀνάλογα ἔχει ἀναιρέσει ὁ Δημ. Εὐαγγελίδης τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Treidler «ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ γενικὰ ἡ γλῶσσα τῶν μορφωμένων κι ὅχι τοῦ λαοῦ -οἱ ἰσχυρισμός, λέω, αὐτὸς δὲν εἶναι ὀρθός, γιατί, ἂν πραγματικὰ ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραφῶν ἦταν ἡ ἐπίσημη καὶ τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων, ἔπειτε νά ταν ὅμοια μὲ τὴ γλῶσσα τῶν ἐλληνικῶν ἐκεῖ γύρω ἀποικιῶν, δηλαδὴ ἡ κορινθιακὴ ἡ ἡ ἀπτική, ἐνῷ, ὅπως εἰπώθηκε πιὸ πάνω, ἡ γλῶσσα αὐτὴ διατηρεῖ ἴδιοτυπα καὶ ἀρχαιότατα γλωσσικὰ στοιχεῖα. Ἐπομένως ἡ γλῶσσα τῶν Ἡπειρωτῶν ἦταν ἐπιχώρια μὲ ἴδιαίτερα χαρακτηριστικὰ κι ὅχι ἔνοφερομένη κι ἀγνωστή στὸ ντόπιο πληθυσμό, ὅπως ἦταν π.χ. ἡ λατινικὴ ἐπίσημη γλῶσσα τὸ μεσαίωνα».⁵⁶

Ἡ δεύτερη σημείωση τῆς Papazoglou φωτίζει πτυχές καὶ συναφῶν προβλημάτων: «Τὰ Ἡπειρωτικὰ φύλα εἶχαν ὀνομασθῆ βάρβαρα καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπίσης πηγὲς (πβ. Ψευδο-Σκυλ.: Ψευδο-Σκύμν. 444-451· Στράβ. VII, c.321. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο χωρίο εἶναι δύσκολο νὰ κατανοηθῇ ὁ Στράβων μᾶς λέγει ὅτι ταυτόχρονα καὶ ἀναμφισβήτητα ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς Ἑλλάδος). Κατὰ τὴν παράδοση, ποὺ σώζεται στὸν Πλούταρχο, Πύρρ. 1, συνέβη μία ἐκβαρβάρωσις τῆς ἐλληνικῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν καὶ ὁ βασιλιάς Θάρωψ ὑπῆρχε ὁ πρῶτος ποὺ εἰσήγαγε τὰ ἥθη καὶ τοὺς νόμους τοὺς ἐλληνικοὺς στὴν χώρα του καὶ ἐκπολίτισε τοὺς ὑπηρόους του. Ὁ I.I. Russu, *Macedonica, Ephemeris Dacoromana* VIII, 1938, 155, μεταφράζει τὴν λέξη ἐκβαρβάρωσις μὲ «ἔξελληνιση» καὶ χρησιμοποιεῖ ἐσφαλμένα τὸ χωρίο τοῦτο, γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν ἰσχυρισμὸ του περὶ μὴ ἐλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Ἡπειρωτῶν καὶ Μακεδόνων».⁵⁷

55. Αὐτ., 116 σημ. 2.

56. Εὐαγγελίδη, *Oἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι...,* 31-32. Βλ. καὶ Γ.Ν. Χατζιδάκι, «Περὶ τοῦ Ἐλληνισμοῦ τῆς Ἡπείρου», *Ἡ Ἡπειρος. Λεύκωμα Εἰκονογραφημένον Ἐλπινίκης Μαυρογορδάτου* 3 (1912) 132-141. Γ.Π. Ἀναγνωστοπούλου, «Ἡ γλῶσσα ἐν Ἡπείρῳ», *Ἡ Ἡπειρος. Ιστορία-Γεωγραφία-Γλώσσα-Οἰκονομία* κ.λ.π., Ἐκδόσεις «Ἡπειρωτικῆς Εστίας», Ιωάννινα 1952, 123. K.-J. Beloch, *Ἡ ἔθνικότης τῶν ἀρχαίων Ἡπειρωτῶν, μετάφρασις μετά σημειώσεων ὑπὸ N.K. Παπαδοπούλου.* Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἡπειρωτικῆς Εστίας», ἔ. Β', τεῦχ. 9, σ. 3-12, Ιωάννινα 1953. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο Β/ἡπειρωτικός Ἐλληνισμός», *Βορειοηπειρωτικός Αγών* (Ιούνιος 1984) 5-6.

57. ZA 20 (1970) 117 σημ. 4. Σκιαγράφηση τοῦ Θαρύπα βλ. C. Bottin, «Les tribus et les dynastes d'Empire avant l'influence macédonienne», *Musée Belge* 29 (1925). Ἐπίσης παρατηρήσεις Δημ. Β. Σιωμοπούλου, *Ἡπειρωτικά*, Ιωάννινα 1975, 225 κ.έ.

”Ηδη ὁ Στράβων εἶχε κάμει χρήση τοῦ ρήματος ἐκβαρβαρόω-ῶ διαπιστώνοντας τὴν ἐκλατίνιση τῶν Ἑλλήνων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ Σικελίας πλὴν τῶν πόλεων Τάραντος, Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως.

”Αν στὸν ὅρο «δίγλωσσοι» τοῦ Στράβωνος ὑποκρύπτεται ἔξιλλόριση, ὅπως διατείνεται ὁ Κεραμόποντλος, ἢ ἐκλατίνιση, ἢ ὅποια εἶναι εὐλογη σὲ ἐνδεχόμενη συγχρονικὴ θεώρηση τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ζοῦν κατὰ μῆκος τῆς Ἐγνατίας, τὸ ζήτημα παραμένει πρὸς διερεύνηση. Διότι ἡ πρώτη περίπτωση δὲν ἀποκλείεται πέρα τῆς Ἐγνατίας καὶ τοῦ Γενούσου γιὰ τοὺς Ἑλληνες τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ προηγούμενων περιόδων, ἐφ' ὅσον πλέον γίνεται δεκτὸν ὅτι ὁ Στράβων γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς νότιας Ἰλλυρίας ἀρχύεται τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἐκαταίου.⁵⁸

Συνεπίκουρη στὴν ἑλληνικότητα τῆς γλώσσας τῶν Ἡπειρωτῶν ἔρχεται καὶ ἡ τοπωνυμία, ἢ ὅποια κατὰ τὸν Βούλγαρο ὀκαδημαϊκὸ VI. Georgiev, εἶναι ἀρχαιότατη καὶ ἀποκλειστικῶς ἑλληνικῆς καταγωγῆς.⁵⁹ Καθαρὰ δὲ ἑλληνικὴ ἀποδεικνύεται καὶ ἡ προρωμαϊκὴ ἀνθρωπωνυμία τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπὸ τὸν O. Masson, ὁ ὅποιος δὲν βλέπει ἐπίδραση ἀπὸ βιρρᾶ⁶⁰. Συνεπῶς δὲν ἔχει κανένα πλέον ἔρεισμα ἢ ὑποψία τοῦ Σπ. Λάμπρου γιὰ κάποια πιθανότητα ἴλλυρικῆς ἐπιδράσεως. Ἐξ ἀφορμῆς ἀνθρωπωνυμίων τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Δωδώνης γράφει: «Καὶ τινα μὲν τούτων εἶνε τῶν γνωστῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἐλλάδος διαδεδομένων, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ νέα εἰς μόνην τὴν Ἡπειρον ἐπιχωριάζοντα. Τοιαῦτα εἶνε τὰ μολοσσικὰ Ἀγιλαῖος, Γάμιθος, Δέρκας, Δραΐπος, τὰ θεσπρωτικὰ Θοξουχάρης, Κραίνυς, Ὄνόπερνος, Πειάνοφος, τὰ ἐκ διαφόρων ἡπειρωτικῶν χωρῶν Ἀγκασσος, Βοῖσκος, Δοέστος, Ἐπαθέριος, Κάρωπος, Κίλανθος, Κλαθίατος, Παρκόπας, Πείαλος, Τειχέριμων, Ὑγχεστος. Προφανῆς δὲ εἶνε ὁ ἀσυνήθης καὶ ἔνειζων σχηματισμός τινων τῶν ὄνομάτων τούτων, ἄτινα μόλις πον φαίνονται ἔχοντα ἑλληνικὸν χαρακτῆρα καὶ δεικνύουσιν ἵσως ἐπίδρασιν τοῦ γείτονος ἴλλυρικοῦ στοιχείου. Καὶ ἡ διάλεκτος δὲ τῶν Ἡπειρωτῶν ἴκανῶς διαφωτίζεται ἐκ

58. Πβ. F. Papazoglou, ZA 20 (1970) 117: «On appréciera de même la thèse nouvelle selon laquelle Strabon puisa directement dans l' oeuvre d' Hécatée pour sa description de l'Epire et de l' Illyrie méridionale». Δέν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται καὶ τὸ γεγονός ὅτι πέρα τοῦ Γενούσου καὶ κατὰ τοὺς αἱδῆνες στ' καὶ ζ' μ.Χ. δὲν ἀπουσιάζει ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα, δπως μαρτυροῦν ἀρχαιολογικά εὑρήματα. Πβ. Ljuba Ognenova, «Nouvelle interprétation de l'inscription «illyrienne» d' Albanie», BCH 83 (1959) 798-799.

59. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie* (Rome, 14-16 novembre 1977), Milan 1978, 157: «dans L' Epire les toponymes sont très anciens et uniquement d' origine grecque».

60. O. Masson, «Les rapports entre les Grecs et les Illyriens d' après l' onomastique d' Apollonia d' Illyrie et de Dyrrachium», *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est euro-*

τῶν ἐπιγραφῶν. Δὲν εἶνε δὲ πάντως τυχαία ἡ διὰ διπλοῦ σσ γραφὴ τῶν λέξεων Δοέστος, προστάτης, ἔξεστι, ἥτις δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ, εἰς λάθος τοῦ λιθο-έριου, ἀλλ' ἐμφαίνει ἴδιάζουσαν προφορὰν τοῦ σ πρὸ τοῦ τ, ὃς εὶς προεφέρετο ch καθ' ἄ και σήμερον ἀκούομεν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος».⁶¹

Τὴν ἀπουσία Ἰλλυρικῶν ἀνθρωπωνυμίων ἐπισημαίνει ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκός R. Vulpe καὶ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση, ἐνῷ διαπιστώνει τὴν ἐμφάνιση λατινικῶν, ποὺ συνυπάρχουν μὲ τὰ ἑλληνικά.⁶²

Τὸ νέο φαινόμενο δὲν ἀγνοεῖται οὔτε ἀπὸ τὸν K. Παπαρρηγόπουλο, ὁ ὅποιος ὅμοιογει ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀναφέρονται «πολλοὶ Ἕλληνες λαβόντες ρωμαϊκὰ ὀνόματα».⁶³

Πολὺ σύντομα καὶ ὁ Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσεργ γράφει: «...γνωριμώτατος καθίσταται ὁ Ρωμαϊκὸς χρωματισμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐν τῷ ἀσυνήθως μεγάλῳ ἀριθμῷ ὀνομάτων κατὰ τὸ ἥμαστ ἡ καθ' ὅλοκληρίαν Ρωμαϊκῶν ... Οἱ κατάλογοι πάντων τῶν ἀνώτερα ἀξιώματα ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πολιτείαις κατεχόντων ἀνδρῶν καὶ ἀναρίθμητοι ἐπιγραφαὶ τῶν πρώτων αἰώνων τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου δαψιλέστατα περὶ τούτου παρέχουσι τεκμήρια...»⁶⁴

Κατὰ τὸν Χέρτσεργ τάση γιὰ ἀπόκτηση λατινικῆς ἀνθρωπωνυμίας διακρίνει καὶ τοὺς Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς. Σημειώνει δέ: «Ἄξιομνημόνευτος εἶναι ὁ Κόγιντος Τρεβέλλιος Ροῦφος ὁ ἐκ Λαμπτρῶν, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Γαλατίᾳ Τολώσης, εἴτα δὲ -συμπληρώνει ὁ Π. Καρολίδης- διατελέσας ταυτοχρόνως ὕπατος ἐν Ρώμῃ καὶ ἀρχων ἐπώνυμος καὶ ἵερον τοῦ Δρούσου ἐν Ἀθήναις, ὁ περιβεβλημένος ἐν Ἀθήναις τε καὶ ἐν τῇ Ναοβωνίτιδι Γαλατίᾳ διηνεκῆ ἱερατικὰ ἀξιώματα».⁶⁵

Ο Χέρτσεργ αἰτιολογεῖ τὴν τάση καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ μεταβολή, ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθε στὸν ἑλληνικὸν κόσμο. Ἀναφερόμενος στοὺς Σπαρτιάτες παρατηρεῖ: «Ο ἀρχαῖος Σπαρτιατικὸς λαός, συγχωνευθεὶς μετὰ τῶν πρώτων περιοίκων, εἴλωτων καὶ πολλῶν ἔνεων εἶχεν ἀλλοιωθῆ οἰζιδόν, καὶ οἱ πολῖται τῆς Σπάρτης

péennes, 26 août-1 septembre 1966, Sofia, IV, 239.

61. Σπ. Λάμπρου, *Μικταὶ Σελίδες*, ἐν Ἀθήναις 1905, 220-221.

62. R. Vulpe, «Gli Illiri dell' Italia imperiale romana», ED 3 (1929) 167.

63. K. Παπαρρηγοπούλου, *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἥμας*. Ἐκδοσις τετάρτη συμπληρωθεῖσα κατὰ τὰ νεώτερα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ Παύλου Καρολίδου, ἐν Ἀθήναις 1902.

64. Φρειδ. Χέρτσεργ, *Ιστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐκτιθεμένη κατὰ τὰς πηγάς*. Μεταφρασθεῖσα ἐκ του Γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Καρολίδου, Ἀθῆναι 1902, Κεφ. β' 62-64.

65. Αὐτ.

ἐπεξήτουν μετ' Ἰδιαζούσης προθυμίας δικαιώματα Ρωμαίου πολίτου καὶ ἐλάμβανον ὄνόματα Ρωμαϊκά».⁶⁶

Μετὰ πλήρη αἰώνα, ἀφ' ὅτου ὁ Χέρτσερογ εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι τὰ λατινικὰ ὄνόματα φέρουν μόνον Ἑλληνες τῆς ἀνώτερης κοινωνικῆς τάξεως, ἥτις ἔρευνα τῶν παπύρων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἀποκαλύπτει ἀνθρωπωνυμικὴ ἐκλατίνιση Ἑλλήνων καὶ μεσαίων ἥτις κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Τὰ παραδείγματα ἀφθονοῦν τόσο στὴν Διασπορὰ ὅσο καὶ στὴν μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα. Οἱ Iulius Niger ἀπὸ τὴν Καρανίδα⁶⁷ καὶ Lucius Bellenus Gemellus ἀπὸ τὴν Ἀρσινόη (Φαγιούμ)⁶⁸ εἶναι Ἑλληνες, ποὺ μετὰ τὴν θητεία τους στὸ ρωμαϊκὸ στρατὸ τῆς Αἰγύπτου ἀποκτοῦν τὸ δικαιώματα τοῦ Ρωμαίου πολίτου καὶ τὰ τρία λατινικὰ ὄνόματα, μὲ τὰ ὅποια ἀποβαίνουν ἀγνώριστοι καὶ δὲν διακρίνονται ἀπὸ τοὺς γνήσιους Ρωμαίους.⁶⁹ Τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἀναιροῦν τὴν ἀποψη τοῦ Berchem,⁷⁰ κατὰ τὴν ὅποια ἥτις ἔρευνα τῶν λατινικῶν ὄνομάτων στὸ ἴδιο πρόσωπο συνιστᾶ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν ἀνώτερη κοινωνία.

Ἄπὸ τὰ 250 πρόσωπα τῆς προσωπογραφίας Μακεδόνων στρατιωτικῶν, τὴν ὅποια ἔχει συντάξει ὁ καθηγητὴς Θ. Σαρικάκης,⁷¹ 30 εἶναι ἀνώτατοι ἀξιωματικοί, 25 ἀνώτεροι, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιώτες. Στὴν δὲ Μακεδονικὴ Προσωπογραφία τοῦ Δ. Κανατσούλη⁷² ἔναντι 91 προσώπων μὲ Ἑλληνικὴ

66. Αὖτ.

67. I. Biezenska-Malowist, «La famille du vétéran romain C. Iulius Niger de Karanis», EOS 49 (1957-1958) 158.

68. N. Hohlwein, «Le vétéran Lucius Bellenus Gemellus, gentleman farmer au Fayoum», *Etudes de Papyrologie* 8 (1958) 69-91. Πολλὰ ἄλλα παραδείγματα Ἑλλήνων μὲ ρωμαϊκὴ ἀνθρωπωνυμία βλ. Achille Lazarou, «Présence hellénique en Egypte romaine», *Greco-Arabica* 3 (1984) 51-76, ιδίως σημ. 107, 108.

69. Πβ. S.J. de Laet, *Etude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque de Haut-Empire*, Brugge 1949, 294-295, ὅπου ὑπὸ πλήρη λατινικὴ ἀνθρωπωνυμία λανθάνει ἀκραιφνής Ἑλληνας, ποὺ καταλαμβάνει ποικίλα καὶ μεγάλα ἀξιώματα στὸ ρωμαϊκὸ κράτος, μεταξὺ τῶν ὅποιών καὶ διοίκηση τοῦ Βελγίου. Εἶναι ὁ C. Vibius C. F. Ouf. Salutaris, promagister portuum provinciae Siciliae (ἀρχόντης), item promagister frumenti mancipalis eiusdem provinciae, praefectus cohortis Asturum et Callaeorum, tribunus militum legionis XXII Primigeniae p.f., subprocurator provinciae Mauretaniae Tingitanae, item provinciae Belgicae. Στὴν δὲ Μαυριτανία κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους δὲν ἔταν ὁ μόνος Ἑλληνας. Βλ. M. Euzennat, «Grecs et orientaux en Maurétanie Tingitaine», *Antiquités Africaines* 5 (1971) 161-178.

70. D. Van Berchem, «Le droit latin et la formation du gentilice des nouveaux citoyens», *Les routes et l'histoire. Etudes sur les Helvètes et leurs voisins dans l'empire romain*, Genève 1982, 160.

71. Th. Chr. Sarikakis, «Des soldats Macédoniens dans l'armée romaine», *Ἀρχαία Μακεδονία II* (19-24 Αύγουστου 1973), Θεσσαλονίκη 1977, 439 κ.έ.

72. Δ. Κανατσούλη, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία* (Ἄπὸ τοῦ 148 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ.

άνθρωπων υμία, 140 μεικτή, έλληνολατινική, ή λατινική μὲ δόλα τὰ στοιχεῖα ὑπερέχει. Ἀριθμεῖ 966 πρόσωπα καὶ τὰ περισσότερα ἀνήκουν στὶς κατώτερες τάξεις. Διότι, ὅπως τονίζει ὁ Σαρικάκης, κατ' ἔξοχὴν ἡ φτωχὴ καὶ ὀρεινὴ Ἀνω Μακεδονία μὲ τὸν ἀγροτικὸν καὶ ρωμαλέον πληθυσμὸν τῆς ἀποτελοῦσε πηγὴ ἀνεξάντλητη γιὰ τοὺς λεγεῶνες καὶ τίς κούρτεις σωματοφυλάκων.⁷³

Ἡ λατινικὴ ἀνθρωπωνυμία δὲν εἶναι ἐπίσης προνόμιο ἀποκλειστικὸν τῶν ἀνδρῶν. Ὁ Br. Helly, ὁ ὄποιος ἔχει ἐγκύψει στὴν μελέτη τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων τῆς Θεσσαλίας, γράφει: «Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές προκύπτει ὅτι ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. π.Χ. πολλαπλασιάζονται οἱ Ἑλληνες ποὺ φέρουν λατινικὰ ὄνοματα: Σαλβία, Σεκοῦνδα, Μᾶρκος, Σεβῆρος. Τὴν ἴδια ἐποχὴν, πολλοὶ φέρουν ὄνοματα λατινικῶν γενῶν...».⁷⁴

Κατὰ συνέπεια δὲν πρέπει νὰ χρονολογοῦνται ἐκλατινισμένοι τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τὸν α' αἰ. μ.Χ., ὅπως εἶχε πιστεύσει ὁ Fr. Taillez⁷⁵ μὲ τοὺς Γάιο ἀπὸ τὴν Δόβηρο καὶ τὸν Σεκοῦνδο ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ἐφ' ὅσον προηγοῦνται καὶ ἀφθονοῦν στὴν Θεσσαλία. Ωστόσο ἡ ἐπιτυχία τοῦ Taillez ἰσχύει γιὰ τὸν καθορισμὸν τῶν πρώτων λατινογλώσσων χριστιανῶν τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν ἐντοπισμό τους ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας, ποὺ κατέρχεται ἀπὸ τὸ Μοναστήρι πρὸς τὴν Θεσσαλονίκη.

Ἄναντιρρητα ἡ Ἐγνατία ἀποτελεῖ πρωταρχικὸν παράγοντα διαδόσεως τῆς λατινικῆς, ἵδιως στὸ τμῆμα τῆς Βορείου Ἡπείρου ἕως τὴν Ἀδριατικὴ παραλία. Ὁ Μητροπολίτης Δυρραχίου Ἰάκωβος τὴν 30 Ιανουαρίου 1912 ἔστειλε στὸν Σπ. Λάμπρο τὰ κείμενα δώδεκα ἐπιγραφῶν καὶ ἐπιστολήν, στὴν ὥστα γράφει: «Τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῷ περικλείστως ὥδε ἀποστελλομένῳ καταλόγῳ ἀναφερομένων ἔχουσιν ἀνευρεθῆ κατ' αὐτὰς ἐν τινὶ ἀνασκαφῇ, οὐ μακρὰν τῆς πόλεως Δυρραχίου πρὸς τὸ Β.Α. αὐτῆς μέρος ἔνθα, καθ' ἄ φαίνεται, ἔξετείνετο ἡ Ἐπίδαμνος...»⁷⁶. Ὁ Ιεράρχης μετὰ τὴν περιγραφὴ τῆς ὑπὸ ἀριθμ. 1 ἐνεπίγραφης ἀναθηματικῆς στήλης καταλήγει: «Ως ἔστιν ὅμως εἰκάσαι ἐκ τοῦ περιεχομένου, ἀνάγεται αὕτη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἰλλυριῶν Γενθίου, περὶ τὰ 150 π.Χ. καὶ διαπιστοῦ, ἀν μή τι ἄλλο, τουλάχιστον τὴν χρῆσιν τῆς

Κωνσταντίνου), Θεσσαλονίκη 1955. Παράρτημα Ἐλληνικῶν ἀριθ. 8 καὶ «Συμπλήρωμα τῆς Μακεδονικῆς Προσωπογραφίας», *Μακεδονικά* 7 (1966/7) 158-191. Τοῦ αὐτοῦ, *Ιστορία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη* 1964, 174-176.

73. Sarikakis, ἔ.ἄ., 432.

74. *Ιστορία Ελληνικοῦ Έθνους* (ΙΕΕ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν) 6 (1976) 183.

75. Fr. Taillez, «Rusaliile, les rosaries et la rose», *Cahiers S. Pascariu* 2 (1952) 317.

76. Σπ. Λάμπρου, «Σύμμικτα - Ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγραφαὶ Δυρραχίου», *N. Ἑλλ.* 16(1922)340-342.

Ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰλλυρῶν».77

Ἄσφαλῶς ἡ διείσδυση τῆς ἑλληνικῆς στὴν νότια Ἰλλυρία ἀποτελεῖ δεδομένο χρονολογούμενο ἀπὸ πολὺ παλαιότερα. Ἀντίθετα ὁ ὄρισμὸς τῆς χώρας σὰν Ἰλλυρικῆς δὲν εἶναι πάντοτε ἐνδεδειγμένος. Διότι δὲν περικλείει μόνον ἔθνολογικὴ ἔννοια ἀλλὰ καὶ τυπικὰ δοικητικὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ78 γιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο. Ή δὲ δοικητικὴ ἐπανήλθε καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰώνα.79

Οπωσδήποτε ἡ ἐπισήμανση ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Δυρραχίου τῆς χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἐνέχει τὴν σπουδαιότητά της. Δὲν στερεῖται ταυτοχρόνως ἀξίας καὶ ἡ παρουσία τῆς λατινικῆς. Διότι ἀπὸ τὶς δώδεκα ἐπιγραφές οἱ δύο τελευταῖς, 11 καὶ 12, εἶναι στὴν λατινικὴ γλώσσα, ἐξ ὀλοκλήρου ἡ πρώτη, μερικῶς δὲ ἡ δεύτερη. Ἐπὶ πλέον, ἡ 12, ἡ μεικτή, προφανῶς εἶναι χαραγμένη ἀπὸ Ἑλληνες, γνῶστες καὶ τῆς λατινικῆς. Χρήστης καὶ τῶν δύο γλωσσῶν, ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς, εἶναι καὶ ὁ Ἡπειρώτης Ἐπίσκοπος Φωτικῆς Διάδοχος.⁸⁰ Απὸ ἐπιγραφὴ δὲ χριστιανικὴ τῆς Φωτικῆς, γραμμένη στὴν λατινική, τῆς ὅποιας ὅμως ἡ ἀνθρωπωνυμία εἶναι ἑλληνική, συνάγεται εὐχερέστατα ἡ αὐτοχθονία, ἡ ἐκλατίνιση, ἡ ἐκχριστιάνιση καὶ ἡ ἑλληνικότητα τῶν μνημονευομένων προσώπων.⁸¹

Καθολικὴ ἐπικράτηση τῆς λατινικῆς δὲν εἶναι εὐχερής, ὅπου ὁ Ἐλληνισμὸς παραμένει συμπαγής καὶ σὲ ἅμεση σύνδεση μὲ τὸν ἑλληνικὸ κοριό, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς Βορειοηπειρῶτες. Ἡ διγλωσσία, ἑλληνολατινική, ἀποβαίνει ἀναπόφευκτη γιὰ τοὺς Βοριοηπειρῶτες, αὐτόχθονες Ἑλληνες καὶ Ἑλληνες τῶν παλαιῶν ἀποικιῶν, ποὺ ἀνήκαν στὴν ἥγετική τάξη⁸² καὶ ἐκείνους ποὺ ἀσκοῦσαν

77. Αὖτ.

78. D. I. Pallas, *L'Illyricum Oriental*, Athènes 1980.Extrait de la revue *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* 51(1980) 62-76.Tὸ γεωγραφικό-διοικητικὸ περιεχόμενο καθορίζει λεπτομερῶς ὁ I.I.Russu, *Elemente traco--getice în imperiul Roman si în Byzantium* (Veacurile III-VII)..., Bucuresti 1976, 94 σημ. 23 καὶ 24.

79. Σπ. Λάμπρου, «Ἐρευναὶ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις Ρώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης», *N. Ἑλλ.* 18 (1924) 67, ὅπου οἱ Σέρβοι ἀποκαλοῦνται Ἰλλυροί.

80. Βλ. II. Χρήστου, *Διάδοχος ὁ Φωτικῆς*, Θεσσαλονίκη 1952. N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, 74. D.Stiernou,«Diadoque de Photicè», *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique* 14 (1960) 374.

81. Πβ. καὶ M. Hatzopoulos, «Photicè colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épîrote», *Balkan Studies* 21 (1980) 102-103: «Ce que ne saurait passer inaperçu et qui intéresse directement la question de la formation des populations latinophones du Pinde, ce sont les anthroponymes (Rho-dope, Orinus, Sosipatra, Eutycus, Sotis, Luciscus, Horaïs, Sota, Philonica, Orestes, Eunus, Tyca, Aristides etc.) de la plupart des habitants de la colonie qui ont fait graver ces humbles inscriptions en latin. De la vitalité et de la persistance de la langue importée et si facilement adoptée par la population indigène témoigne également la seule inscription presque certainement -à en juger par le nom de la défunte (Ma-ria) - chrétienne de Photicè, laquelle est elle aussi rédigée en latin».

82. Πβ. καὶ F. Papazoglou, «Sur les Koina régionaux de la Haute Macédoine», *ZA* 9 (1959) 170.

ποικίλα ἐπαγγέλματα, ἄμεσης ἢ ἔμμεσης σχέσεως μὲ τοὺς Ρωμαίους, π.χ. ὑπαλλήλους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐπιφορτισμένους μὲ τὴν φύλαξη καὶ συντήρηση τῆς Ἐγνατίας καὶ τῶν ἄλλων ὁδῶν,⁸³ τοὺς ἐκμεταλλευμένους τὰ μεταφορικά μέσα, τοὺς ὁδικοὺς σταθμούς, πανδοχεῖα, κέντρα συναλλαγῶν, ἐμπορικὲς ἀντιπροσωπεῖες, ταχυδρομικὴ ὑπηρεσία κλπ.⁸⁴

Ἡ σχεδὸν ἀμιγὴς ἐλληνικὴ πληθυσμιακὴ σύνθεση τοῦ βιορειοηπειρωτικοῦ χώρου παρεμποδίζει τὴν ἀποκλειστικὴ χρήση τῆς λατινικῆς, τόσο ὡς προφορικοῦ ὁργάνου ὅσο καὶ ὡς γραπτοῦ, κυρίως στὶς ἐπιγραφές.

Τοῦ σοβαροῦ τούτου παράγοντος προσποιεῖται ἄγνοια ὁ Ἀλβανὸς Sk. Anamali γράφοντας τὰ ἀκόλουθα: «‘Ως Ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα, τὸ ὅποῖον θὰ ἀπεδεικνυε τὸν ἐκρωμαϊσμὸν τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῶν ἄλλων λαῶν, ἐθεωρήθη ἡ λατινικὴ γλῶσσα. Ἡ παρουσία λατινικῶν ἐπιγραφῶν, ἡ συχνότης καὶ ἡ κατανομὴ των, ἐθεωρήθη ὡς απόδειξις ὑπάρχειας ἐνὸς πληθυσμοῦ λατινοφώνου. Ὁμως ὁ ἀριθμὸς τῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὅποιαι εὑρέθησαν εἰς τὸν σημερινὸν χώρον τῆς Ἀλβανίας, εἶναι πολὺ μικρότερος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐρεθεῖσῶν εἰς τὰς λοιπὰς ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας: μόνον διακόσιαι ἐπιγραφαί, εὐρεθεῖσαι εἰς μίαν γειτνιάζουσαν πρὸς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς μίαν γεωγραφικὴν θέσιν πολὺ εύνοϊκὴν πρὸς διάδοσιν τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσης, δὲν δύνανται νὰ ἀποδείξουν τὸν ἐκρωμαϊσμὸν τῆς περιοχῆς αὐτῆς».⁸⁵

83. Ἄντ. Κεραμοπούλλου, Ἀρχαία ἴστορία τῶν Ἕβραιών, ἡ Αἴγυπτος καὶ οἱ Βλάχοι, Θεοσαλονίκη 1952, 16. Βλ. καὶ G. Ferrero, «L'empire romain et les Balkans», *Revue Internationale des Etudes Balkaniques* (RIEB) 1-2 (1935) 438. M. Labrousse, «Les burgari et le cursus publicus», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'Ecole Française de Rome* 56 (1939) 165-166. Πβ. καὶ Em. Condurachi, «La romanité orientale», *La Latinité hier, aujourd'hui, demain. Actes du Congrès International* procurés par Georges et Ilinca Bartouil Ionesco, Avignon, mai 1978, 151- 152: «Les routes - d'abord construites pour faciliter le mouvement des troupes -, les *castra* des légions et des détachements auxiliaires, l'afflux des vétérans et des colons contribuèrent sensiblement aux progrès de la romanisation».

84. Τὰ περισσότερα πανδοχεῖα προήλθαν ἀπὸ σταθμούς, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν κατὰ μῆκος τῶν ὁδῶν πρὸς διασφάλιση καὶ τῆς λειτουργίας τῆς αὐτοκρατορικῆς ταχυδρομικῆς ὑπηρεσίας. Πβ. A. Amit, «Les moyens de communication et la défense de l'Empire romain», *La Parola del Passato* (PP) 20 (1965) 211. Οἱ ταχυδρομικοὶ σταθμοὶ ἀποτελοῦσαν καὶ χώρους ἀποθηκεύσεως τροφίμων πρὸς ἐφοδιασμὸ τῶν διερχομένων ρωμαϊκῶν στρατευμάτων. Βλ. D. Van Berchem, «L'Annone militaire dans l'Empire Romain au IIe siècle», *Mélanges de la Société nationale des Antiquaires de France* 1936, 145-146.

85. *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία* 1 (1973). Συμπλήρωμα, ANAMALI, Skënder, «Nga ilirët tek arbërit» (=Ἐκ τῶν Ἰλλυριῶν εἰς τοὺς Ἀλβανούς), SH 1972, τεῦχ. 3, σ. 121-136 (ἀλβ.), Μετάφραση T. Γιοχάλα», 43. Μὲ δῆλα τὰ μέσα ἡ ἀλβανικὴ πλευρὰ πασχεῖ γιὰ τὴν ἀναγνώσιν τῆς ἐντοπιότητας τῶν Ἀλβανῶν στὰ κατεχόμενα ἑδάφη. Πβ. *Μακεδονικά* 10 (1974) 417, ὅπου ὁ καθηγητής Φώτιος Μ. Πέτσας παρατηρεῖ τὶς μεθόδευσεις στὸν ἴστορικὸ καὶ ἀρχαιολογικὸ τομέα: «Ο Δημοσθένης Butina

Κάτω τοῦ Γενούσου ὁ πωσδήποτε ὁ λατινόφωνος πληθυσμός, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ἐπιβιώνει ὡς δίγλωσσος καὶ τρίγλωσσος.⁷⁶ Αν πράγματι οἱ Ἀλβανοὶ ἦσαν αὐτόχθονες ἀσφαλῶς δὲν θὰ εἶχαν ἀποφύγει τὴν ἐκλατίνιση.

Ο χῶρος τοῦ Δυρραχίου καὶ πλατύτερα ἡ ἐλληνικὴ, ὅπως σημειώνει ὁ Brunialti, Ἰλλυρία, καθὼς καὶ ἡ Δαλματία καὶ ἡ Ἰστρία, ἐπὶ ρωμαιοκρατίας γνωρίζουν τὴν χρονικὴν ἐποχὴν τους, ἐνῶ, παράλληλα πέρα τῶν ρωμαϊκῶν ἡθῶν, ἐθίμων, θρησκείας, κυριαρχεῖ καὶ ἡ λατινικὴ γλώσσα.⁸⁶ Κατὰ δὲ τὸν Garasanin ἡ μεταβολὴ γίνεται εὐχερέστερα στὰ βορειότερα, ὅπου ὑπῆρξαν ἄλλοτε ἐγκαταστάσεις Ἑλλήνων ἡ ἔξελληνισμένων γηγενῶν πληθυσμῶν.⁸⁷ Ἐνδιαφέρουσα περιγραφὴ τῆς ἔξαπλωσεως τῆς λατινικῆς στὴν Ἰλλυρία καὶ νοτιώτερα στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο ἔκαμε καὶ ὁ K. Κούμας, ὁ ὅποιος τοὺς ἐκλατινισμένους ταυτίζει μὲ τοὺς συγχρόνους μας Βλάχους: «Οἱ Ρωμαῖοι εἰς ὀκτὼ περίπου ἐκατονταετηρίδας ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας ἔως τοῦ Εὐφράτου, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀλβιος ἔως τῶν ἐρήμων τῆς Ἀφρικῆς καθυποτάξαντες τὰ ἔθνη, καὶ ἀναμέζαντές τα διὰ τῶν ἀποικιῶν των, εἰσήγαγον κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς αὐτὰ καὶ τὴν γλῶσσαν των. Ἡ Ἰλλυρία ἀποκατεστάθη Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τὸ 219 ἔτος πρὸ Χριστοῦ. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος τὸ 167· μετ' ὀλίγον ἡ Ἐλλάς. Ἔξ περίπου ἐκατονταετηρίδας, ἔως οὗ ἥρχισε νὰ πίπτῃ ἡ δύναμις τῆς Ρώμης, ὅλη ἡ τὴν σήμερον ὀνομαζομένη Τουρκία ἔγεμεν ἀπὸ οτρατεύματα Ρωμαϊκά, ἐπάρχους καὶ ἀρχοντας Ρωμαίους. Ἀποτέλεσμα ταύτης τῆς μακροχρονίου ἐπιμεξίας ἦτο, ὅτι Μακεδόνες, Θετταλοί, Ἐλληνες [τῆς κυρίως Ἐλλάδος, τῆς λεγομένης σήμερα Στερεάς] ἐμαθαν τὴν γλῶσσαν τῶν νικητῶν των, καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν ἴδιαν των. Εἰς μόνον τὰς μεγάλας πόλεις ἀντεῖχεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ τὰ βουνὰ τῆς Ἰλλυρίας ἀπέκρουσαν τὴν

ἀναμασάει πεπαλαιωμένα (Pauly - Wissowa, 1894-1898, Nilsson, 1909, Treidler, 1917, κ.ο.χ.) ἡ φασιστικὰ (D.Mustilli, 1941) ἐπιχειρήματα. Προσπαθεῖ ἔτσι νὰ πολεμήσῃ τὰ νεώτερα συμπεράσματα τῆς ἰστορικῆς ἐπιστήμης (τοῦ Γάλλου P. Lévenque, 1954, τοῦ Γερμανοῦ P. Franke, 1954, τοῦ Ἰταλοῦ E. Leppore, 1962, καὶ πρὸ παντὸς τοῦ Ἀγγλον. N.G. L. Hammond, 1967). Χρησιμοποιεῖ τὶς ἰστορικὲς πηγές μὲ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ἀλβανικὴ ἐπωδό: ἡ πολιτιστικὴ ἐνότητα καὶ συνέχεια μαρτυρεῖ ἐθνικὴ ἐνότητα καὶ συνέχεια, ἀρα ὅπου «βάθρασι» ἔκει Ἰλλυροί!».

86. A. Brunialti, *Le nuove provincie italiane*, VI. Fiume, Zara e le isole, Torino 1912, 19.

87. Πβ. *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest 1970 (Colloque Interantional Mamaia (Roumanie) 1-8 septembre 1968), 291. Πβ καὶ Condurachi, ἔ.ἄ., 152: «En effet, les populations autochtones des zones non touchées par l' hellénisme finirent par s'intégrer complètement dans l' orbite du monde romain». Ωστόσο ἴσχυρότερη ἀποδεικνύεται ἡ ἀπογῆ Garasanin, τὴν ὅποια ἐπαληθεύει ὁ F. Benoît, «La romanisation de la Narbonnaise à la fin de l'époque républicaine», *Rivista di Studi Liguri* (RSL)32 (1966) 288: «Rome y avait pris le relais d'Athènes et ce fut sur un subsratum helléni-que que s'établit la conversion à la Latinité...». Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 5, ὅπου καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Hatzfeld γιὰ ἐλληνικὴ ἐπίδραση καὶ στὴν ἐνδοχώρα τῆς χερσονήσου.

ἀλλόφυλον. Οἱ κάτοικοι χωρίων καὶ κοιλάδων ἀνέμιξαν τὰς ἐγχωρίους γλώσσας τῶν μὲ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ οὕτω κατασκεύασαν ἀνάμικτὸν τι παραμόρφωμα διαλέκτου, σωζόμενον εἰσέτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θετταλίας καὶ Ἑλλάδος. «Οἱ οὗτοι οἱ λαοὶ ὄνομάζονται μὲ κοινὸν ὄνομα Βλάχοι».88

Τὴν ἐμπέδωση τῆς λατινικῆς κατὰ μικρότερες ἢ μεγαλύτερες περιοχὲς ἢ λωρίδες ἑδάφους στὴν Βόρειο Ἡπείρο μαρτυροῦν καὶ τοπωνύμια λατινογενῆ. Στὸ ἔργο, στὸ ὅποιο ὁ Σ. Λιάκος ἔδωσε τὸν καλύτερο ἑαυτό του καὶ μὲ τὸ ὅποιο ἡ συμβολή του θὰ ἔμενε ὀπωσδήποτε θετική, ἀν δὲν ἐπακολουθοῦσαν τὰ πρόσφατα ἀπαράδεκτα μακεδονολογικὰ φληναφήματά του, γράφει: «Ἐξετάζοντας τέλος τὰ ἀπαριθμούμενα ἀπὸ τὸν Προκόπιο κάστρα τῆς ἀρχικῆς Μακεδονικῆς Ἰλυρίας, τότε Νέας Ἡπείρου, μετέπειτα θέματος Δυρραχίου, καὶ ἥδη Ἀλβανίας (μεταξὺ Ἀώου-Μάτι), διαπιστώνουμε ὅτι ἀπὸ τὰ πενήντα ὁχτὼ τέτοια τὰ τριάντα ἔξι εἶχαν πιὰ Βλάχικα ὄνόματα. Καὶ στὴν περιοχὴν αὐτὴν ὥστε τὸ ποσοστὸ τούτων ἔφθανε τὰ 62%. Καὶ ἐπὶ πλέον διαπιστώνουμε ὅτι λείπουν σχεδὸν ὀλότελα οἱ Ἀρβανίτικες τοπωνυμίες, ποὺ πλεονάζουν ἀντίθετα ἀνὰ τὶς περιοχὲς τῆς Αὐγολιανῆς Δακίας. Κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ Πορφυρογέννητου ἄλλωστε καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἡ περιοχὴ αὐτὴ ὅσο καὶ οἱ βορειότερά της Πρεβαλιτάνα καὶ Δαλματία, ἔξακολουθοῦσαν νὰ κατοικοῦνται ἀπὸ Ρωμάνους δηλαδὴ ἀπὸ Βλάχους. Ἀπὸ τοὺς ὅποιους καὶ προέρχονταν ἔνα σωρὸ μεσαιωνικὲς τοπωνυμίες τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας, ὅπως π.χ. οἱ Πετραλάϊκα (κατὰ λάθος Πετρέϊλα καὶ κατὰ μετάφρασι Κακή-Πέτρα ἀπὸ τὸν Χωνιάτη - σ. 529 - καὶ Gur-i-zi ἀπὸ τοὺς Ἀρβανίτες), Πετράλμπα, Στελούσια, Βούλπιανη, Βαλμπόνα, Ἀλμπούλα, Ἀλμπουλένα, Βαλμόρ, Κόδδρουκόλ, Ομπλίκους, Κορυτσά, Κάνινα, Κολώνια, κτλ., κτλ.

Ἀπὸ τὴν πρόχειρη ὡς ἄνω ἐπισκόπησι, βλέπουμε ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ δύο τρίτα σχεδὸν ἀπὸ τὰ φρούρια τῶν βόρειων Ἑλληνικῶν περιοχῶν, εἶχαν πειὰ Λατινομακεδονικὰ ὄνόματα ἄρα καὶ κάτοικους οἱ ὅποιοι μιλοῦσαν τὴν Λατινομακεδονική (πρόφ. Ἀρωμουνική).⁸⁹

88. K. Κούμα, *Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, Βιέννη 1832, IB' 521.

89. Σωκράτης Λιάκου, *Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων (Τουπίκλην Βλάχων)*. L' origine des Armagni (ou Macedonovalaques), Θεσσαλονίκη Α' ἔξαμηνο 1965, 48. Βλ. καὶ P. Skok, «Byzance comme centre d' irradiation pour les mots latins des langues balkaniques», *Byzantion* 6 (1931) 371-378. Τοῦ αὐτοῦ, «Zum Balkan-latein», *Zeitschrift für Romanische Philologie* 54 (1934) 175-215 καὶ 424-499. Τοῦ αὐτοῦ, «De l' importance des toponomastiques chez Procope pour la latinité balkanique», *Revue Internationale des Etudes Balkaniques* (RIEB) 2 (1935) 161. Τοῦ αὐτοῦ, «De l'importance des listes topon. de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique», RIEB 3 (1937-1938) 47-58. I.I. Russu, «Toponimicele din Peninsula Balkanică in «De aedificiis», *Studii si Cercetări Lingvistice* (SCL) 13 (1962) 393-402. B.

Ἐπί πλέον μὲ σημείωση ὁ Λιάκος διευκρινίζει: «Μακεδονικὴ Ἰλλυρία ὡνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι, τὸ μεταξὺ ποταμῶν Μάτι (ἀπὸ βιορᾶ) καὶ Ἀώου (ἀπὸ Νότου) τμῆμα τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας. Τοῦτο κατακτήθηκε ἀπὸ τὸν Κάσσανδρο, καὶ ἔμεινε τμῆμα τῆς Μακεδονίας ὡς τὴν βασιλεία τοῦ Βεσπασιανοῦ, ὁ ὅποιος τὸ κατέστησε χωριστὴ ἐπαρχία καὶ τὸ μεταβάφτισε Νέα Ἡπειρο. Καθὼς μᾶς λέγει ὁ Στράβων (VII, 7, παρ. 8), οἱ κάτοικοι τῆς Μακεδονικῆς Ἰλλυρίας εἶχαν τὰ αὐτὰ ἥθη καὶ ἔθιμα μὲ τοὺς Μακεδόνες, κουρεύονταν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, φρούρισαν ὅμιοια στολὴ μὲ αὐτούς, καὶ τέλος ἦσαν ὄμογλωσσοί τους (δοντας ὅμως μερικοὶ ἀπὸ αὐτούς διγλωσσοί). Ἡ περιοχὴ τους κατακτήθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους περὶ τὰ 200 π.Χ. καὶ στάθηκε ἡ πρώτη καὶ περισσότερο ἐκλατινισμένη τέτοια τῆς Χερσονήσου μας. Ἐπὶ Γραικοβυζαντινῶν λέγονταν θέμα Δυρραχίου, κατοικοῦνταν δὲ καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πορφυρογέννητου (913-959) ἀκόμα ἀπὸ Ρωμάνους (...). Ιθαγενεῖς πληθυσμοὶ αὐτῆς εἶναι συνεπῶς οἱ Βλάχοι, ἐποικοὶ δὲ τοῦ 11ου αἰώνα οἱ Ἀρβανίτες».⁹⁰

Μὲ ἄλλη σημείωση καθορίζει ὁ Λιάκος τὴν κοιτίδα τῆς ἀρωμουνικῆς, τὸ βιορειοπειρωτικὸ σημείο ἐνάρξεως τῆς ἐλληνολατινικῆς διγλωσσίας: «Ἀνὰ τὴν χερσόνησο μας ἡ Λατινικὴ ἀρχισε νὰ διαδίδεται ἀπὸ τὴν Μακεδονικὴ Ἰλλυρία, ὅπου ὡνόμασαν Ἰγνάτια (=Ανατολική), ὅθεν τὸ Ἑγγατία. Οἱ περίοικοι ταύτης κατόπιν ποὺ ὅλοι τους μιλοῦσαν τὸ Μακεδονικὸ ἰδίωμα τῆς Γραικικῆς, στάθηκαν οἱ πρῶτοι προσήλυτοι τῆς Λατινικῆς γλώσσας...»⁹¹

Ἄλλὰ εἶναι ἀνεπιστημονικοὶ καὶ ἀφελεῖς οἱ ἵσχυρισμοὶ τοῦ Λιάκου γιὰ καθολικὴ ἐπικράτηση τῆς λατινικῆς στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο, μὲ μόνη ἔξαίρεση, τὰ παράλια, φυσικὰ δὲ καὶ τὰ νησιά! Ἀδικεῖ συνάμα τὸν ἑαυτό του εἰρωνευόμενος τους εἰδικοὺς ἐπιστήμονες, ἴστορικοὺς καὶ γλωσσολόγους, διότι δῆθεν παραγνωρίζουν τὴν ὑπαρξη τῶν λατινογενῶν τοπωνυμίων. Προφανέστατα ὁ ἴδιος

Besevliev, «Zur Topographie der Balkanhalbinsel in Prokops Werk «De Aedificiis», *Philologus* 111(1967)267-287. Τοῦ αὐτοῦ, Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Wérk «De Aedificiis», Amsterdam 1970.

90. Λιάκον, ἔ.ἄ., 18 σημ. 85. Πρ. καὶ 39-40: «οἱ Ἀρβανίτες (πρόφ. Ἀλβανοί) δὲν εἶναι γηγενεῖς Ἰλλυριοὶ ἀλλὰ ἔνοφεροι Τριβαλλοδάκες. Τοῦτο προκύπτει ἀλλωστε καὶ ἀπὸ τίς παραδόσεις τῶν Γκένικων πατρῶν τους, ποὺ ἀφηγοῦνται ὅλες ἀνεξαίρετα ὅτι οἱ πρόγονοι τους ἦρθαν στὴν σημερινὴ Βόρειο Ἀλβανία ἀπὸ βορειοανατολικώτερες περιοχές, ἀφα ἀπὸ τὴν κάτω λεκάνη τοῦ ποταμοῦ τῆς Σερβίας, Μοράβια καὶ τίς ἀντικρυνές του τέτοιες». Τεκμηριώνει δὲ παραπέμποντας μὲ σημ. «135- Ἰδε, Hecquart, Histoire de la Guegarie (Haute Albanie), σ. 112. Οἱ Ducaginī ἀντίθετα ἦσαν ιθαγενεῖς Βλαχόφωνοι Ἰλλυριοὶ ποὺ ἔξαλβανίσθησαν. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τοὺς Mazrak κ.τ.λ.»

91. Αὐτ. 19 σημ. 87. Πρ. καὶ E. Banfi, «Aree latinizzate nel Balcani e una terza area latino-balcanica (Area della Via Egnazia)», *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze,e Lettere, Classe di Lettere, Mi-*

παρερμηνεύει τὴν ἔξαπλωση τῆς τοπωνυμίας λατινικῆς προελεύσεως. Αὐτὴ μαρτυρεῖ παρουσία Βλάχων, ἡ ὅποια δὲν ἀποκλείει ἐκλατίνιση πλήρῃ ἢ μερικῇ, ἀλλὰ ἐνδέχεται νὰ ὀφείλεται καὶ σὲ ἄπλὴ διάβαση, πέρασμα, ἢ διαμονὴ μικρῆς καὶ μεγάλης χρονικῆς διάρκειας λόγω τῶν μετακινήσεων, ἐποχικῶν συνήθως καὶ κατὰ καιροὺς ἐξ αἰτίας πολεμικῶν καὶ ἄλλων τοπικῶν ἢ ἔθνικῶν περιπτειῶν.⁹²

Ο Λιάκος ἔχει κάποιο ἑλαφρυντικό. Ἀντιδρᾶ μὲ δίξυτητα καὶ κατὰ τρόπο ἀπόλυτο, διότι δὲν ἀντέχει στὴν ἀδικαιολόγητη ἐπιμονὴ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, πολλῶν καὶ ὄνομαστῶν, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ ἀγγοοῦν παντελῶς τὴν ἀρωματική, τὶς προαιώνιες ἔστιες τῶν Βλάχων. Ἀρωματύνων, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά τους, ἀρνοῦνται ἐνδεχόμενο ἐκλατινίσεως Ἑλλήνων μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι δὲν νοεῖται ὑποχώρηση τῆς ἐλληνικῆς πρὸ τῆς λατινικῆς. Τὸ «ἄξιωμα» τοῦτο, τοῦ ὅποιου ἡ ἴσχὺς ἔχει λήξει πρὸ μισοῦ αἰώνα,⁹³ ἐξελίχθηκε σὲ δόγμα, ποὺ παρεμπόδισε τὴν ἀνάπτυξη ρωμανολογικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπέτρεψε τὴν παρέμβαση ἔνεινων στὸν βιοειελλαδικὸ χῶρο, πρὸ πάντων στὴν Βόρειο Ἡπειρο, μὲ τελικὴ ἔκβαση τὸν ἔξαναγκασμὸ τοῦ Ἐθνάρχη Ἐλευθ. Βενιζέλου στὴν ὑπογραφὴ καὶ ἀναγνώριση μειονοτικοῦ ζητήματος,⁹⁴ μολονότι ἀρκοῦσε μόνον ἡ γνώση τῆς ἀρωματικῆς γιὰ τὴν πρόληψη τοῦ φοβεροῦ καὶ ὀλεθρίου ὀλισθήματος, ἀφοῦ στὴν ἀρωματική ἐνυπάρχουν ἀκόμη τὰ ἀδιάσειστα τεκμήρια τῆς ἐλληνικότητας τῶν Βλάχων.⁹⁵

lano (RIL) 106 (1972) 185-223. Ἔπισης Σ. Λιάκου, *Η καταγωγὴ τῶν Ἀλβανῶν καὶ Ρουμάνων*, Θεσσαλονίκη 1970, 47-49.92.

92. Πβ. E. M. Cousinéry, *Voyages en Macédoine*, I, Paris 1839, 18. Δ. Βικέλα, «Ο Γουστανός Ἐγχτάλ ἐν Ἑλλάδι», *Ἑστία* 21 (1886) 371. A. Lazarou, «Peut-on parler d'une survivance romaine en Péloponnèse?», *Πρακτικά Α' διεθνοῦς συνεδρίου πελοποννησιακῶν σπουδῶν*, Ἀθῆναι 1976, τόμος 3ος, 114-123. Δ. Μιτάκη, «Ἐποικισμὸς Ἡπειρωτῶν στὸ Βραχώρῳ», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 432-4 (1988) 161-172. Ἀλλὰ στὴν Πίνδο καταφεύγουν καὶ οἱ Βλάχοι τῆς Θεσσαλίας, ὑπαίθρου καὶ πόλεων, κατὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Τούρκων, ὑποστηρίζει ὁ Βούλγαρος Stojan Romanski, «Makedonskite Romunii», *Makedonski pregled* 1(1925) 63-96, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ μὲ τὴν μετάφραση τῆς σχετικῆς περικοπῆς ὁ Ρουμάνος Corneliu Bucur, «Directii ale demografiei istorice românesti: Transhumanța pasto-rală», *Revista de Istorie* 31 (1978) 229, 1. Γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ὁ Ρουμάνος μεταφέρει ἀπόφεις τοῦ μεσοπολέμου, τὶς ὅποιες ἔχουν ἀναθεωρήσει καὶ οἱ ἄλλοτε θιασῶτες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου «Θρακολογία καὶ ζήτημα καταγωγῆς τῶν Βλάχων-Ἀρωματύνων», *Τρικαλινά* 5 (1985) 47-77. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἐπίγραμμα τοῦ Ἐνγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ λατινοφωνίᾳ Ἑλλήνων», *Σύναξις Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός καὶ ἡ ἐποχή του. Πρακτικά Συνεδρίου (Καρπενήσιον, 12-14 Οκτωβρίου 1984)*, Ἀθῆναι 1986, 222-270. Καὶ Ἀνάτυπον.

93. F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, I, Paris 1937, 224.

94. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βλέψεις Ρουμανίας καὶ ἐλληνικότητα Βλάχων-Ἀρωματύνων», *Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο* 1986, 326.

95. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γλωσσικές μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων», *Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο* 1987, 307-321.

Μιὰ ἵδεα τῆς παροφχημένης ἀντιλήψεως καὶ συγχρόνως τῆς ἀπαρχῆς ἀποδοχῆς Ἐλλήνων ἐκλατινισμένων παρέχει ὁ καθηγητὴς Ἰ. Τουλουμάκος: «‘Ο δρος «ἐκρωμαϊσμὸς» (Romanization, Romanisierung) εἶναι στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀκατάλληλος, γιατὶ σημαίνει καὶ τὴν παραλαβὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πρᾶγμα ποὺ στὸν ἐλληνικὸν χῶρο τῆς ωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως εἶναι γνωστό, δὲν ἔγινε». Ἀλλὰ ὁ ἴδιος προσθέτει ὅτι «θὰ ὑπῆρχαν μερικοὶ ἐκρωμαϊσθέντες Ἐλληνες».⁹⁶

Τὴν κατάσταση, ὅπως διαμορφώνεται στὴν Ἐλλάδα ἐπὶ ωμαϊκῆς κυριαρχίας, περιγράφει θαυμάσια ὁ Lafoscade πολὺ ἐνωρίς: «Δὲν διστάζουμε νὰ ἀπαντήσουμε ὅτι βρίσκει κανεὶς στὴν Ἐλλάδα, ἀπὸ τὸν β' αἰώνα π.Χ. ἔως τὸν δ' μ.Χ., πολλὲς ἀφομοιώσεις ἰδεῶν καὶ θῆδων ωμαϊκῶν, καὶ δίπλα σὲ πραγματικὲς προόδους τῆς λατινικῆς γλώσσας, γεγονότα μερικὰ καὶ τοπικά, χωρὶς ἀμφιβολία, ἀπὸ τὰ ὄποια θὰ ἥταν ἀπερίσκεπτο νὰ συμπεραινεται μιὰ ὁριστικὴ γλωσσικὴ κατάκτηση. Ωστόσο εἶναι γεγονότα ἀπτὰ ἡ ἀποδεδειγμένα. Συνεπῶς εἶναι εὐλογο νὰ θεωροῦνται ὡς δυνατὲς αἵτιες μεταδόσεως, ὅταν μάλιστα μὲ τὴν μορφὴ ἔξαιρέσεων καθίσταται δύσκολη ἡ θεώρηση ὡς γενικῶν καὶ δοιστικῶν ἀποτελεσμάτων».⁹⁷ Αὐτὸν καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς ἀρωμονικῆς,

96. Ἰ. Τουλουμάκου, «Ρωμαϊκὲς ἐπιδράσεις», *Ιστορία Ἐλληνικοῦ Εθνους* (IEE, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν A.E.), 6 (1976) 580 κ.ἔ. Πβ. καὶ C.C. Giurescu - D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucuresti 1976, 114, ὅπου ἔξετάζονται παρόμοιο φαινόμενο στὴν Δακία ἐκλαμβάνονταν τὴν μεταβολὴν τῆς δακικῆς ἀνθρωπωνυμίας σὲ ωμαϊκὴ ὡς τεκμήριο προόδου ἐκρωμαϊσμοῦ τῆς χώρας. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἀρωμονικὴ ἀνθρωπωνυμία*, Ἀθῆναι 1983, 11. Ἄντ. ἀπὸ τὸν τόμο *«Μνήμη» Γεωγίου Κουρμούλη*. Πβ. καὶ B' *Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου* (*Ηπειρος-Μακεδονία-Θράκη*) 13-15 Ἀπριλίου 1978, 159, IXMA, Θεσσαλονίκη 1983, 167.

97. L. Lafoscade, «Influence du latin sur le grec», ἐν J. Psichari, *Etudes de Philologie néo-grecque. Recherches sur le développement historique du grec*, Paris 1892, 100-101. Πβ. καὶ L Tamás, «Romains, Romans et Roumains dans la Dacie Trajane», *Archivum Europae Centro-Orientalis* 2 (1936) 251: «On peut admettre l' existence de tels îlots ethniques constitués de Romans sédentaires aussi dans d'autres provinces de la Péninsule, surtout au nord de la ligne imaginaire tracée par Jirecek-Skok, mais tenant compte de l' élargissement de cette ligne proposé par M.Patsch, aussi au sud, sur le territoire de la prédominance de la langue grecque». Ἐπίσης αὐτ. 73: « Il y avait donc du roumanisme même au delà de la limite de Jirecek, et, selon toute probabilité, non seulement dans les villes, mais aussi à la campagne et dans de nombreux endroits où existaient les conditions géographiques et climatiques de la transhumance et de la vie des pasteurs nomades». Βλ. καὶ M. Gyóni, «La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen âge», *Byzantinoslavica* 12 (1951) 39-40. Ἀ. Κεραμοπούλου, «Ο Στράβων καὶ οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», *Ἐπετηρίς Εταιρείας Βιζαντινῶν Σπουδῶν* 23 (1953) 65-73. Τοῦ αὐτοῦ, «Ο Στράβων, οἱ Περραϊοὶ καὶ οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», *Ἐπετηρίς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Αθηνῶν* 45 (1953-1954) 55-59. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τοῦ Ολύμπου», *Ανακοινώσεις στὸ B' Πανελλήνιο Συνέδριο*, 14-16 Σεπτεμβρίου 1984, Ο «Ολυμπος στὴ ζωὴ τῶν Ἐλλήνων,

ή όποια έχει τὴν τύχη ὑδροχαροῦς φυτοῦ σὲ νερὰ ἐλληνικά, ὅπως προσφέστατα παρατηρεῖ ὁ T. Papahagi.⁹⁸ Εἶναι τὸ δεύτερο γλωσσικὸ δργανό, ποὺ περιορίζεται στὸ οἰκογενειακό, οἰκεῖ καὶ στενὸ ἐπαγγελματικὸ περιβάλλον τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου,⁹⁹ συνωθούμενο κατὰ τὸ μέγιστο χρονικὸ διάστημα καὶ ἀνὰ τὸν εὐρύτερο χῶρο ἀπὸ τὴν σχεδὸν ἀδιάλειπτη χρήση τῆς ἐλληνικῆς, εὐλύγιστης, ἐκφραστικῆς, πλούσιας, ἐπιβλητικῆς.¹⁰⁰

Ἡ τέλεια γνώση τῆς λατινικῆς ἀποβαίνει ἀπαραίτητη στοὺς ἐκπροσώπους ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Ρώμη,¹⁰¹ στοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους¹⁰² καὶ στοὺς λογίους καὶ ἐπιστήμονες. Γι’ αὐτὸ ἡ δημιώδης λατινικὴ διαδίδεται στὰ πλατύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ, ἰδιωτῶν καὶ στρατιωτῶν, παραμένοντας ἀρχέγονη, ἡ δὲ ἐλληνικὴ εἶναι κοινὴ γλώσσα, πλὴν ἔξαιρετικῶν περιστάσεων, καλλιεργεῖται καὶ ἀκτινοβολεῖ.¹⁰³

Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα δοκιμάζεται καὶ χειμάζεται κατὰ διαστήματα χρονικά, μικρότερα ἢ μεγαλύτερα, τόσο στὸν μητροπολιτικὸ χῶρο ὅσο καὶ στὴν Διασπορά,¹⁰⁴ ἵδιως δὲ στὴν τελευταία καὶ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα,¹⁰⁵ ἀλλὰ δὲν κατα-

⁹⁸ Έλασσὼν 1986. Τοῦ αὐτοῦ, «Φεραῖοι Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ Βλάχοι Βελεστίνου», Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο «Ρήγας-Φεραῖ-Βελεστίνο», Αθήνα 1988, καὶ *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*. Έκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσού. Αθῆναι 1993, 17-33.

⁹⁹ 8. T. Papahagi, *Paralele Folklorice*, Bucuresti 1970, 14.

¹⁰⁰ Μιχ. Γ. Τοίτου, *To Μέτοπο (Ιστορία - Αξιοθέατα - Σύγχρονη Ζωή)*, Αθήνα 1988, 12 κ.έ.

¹⁰¹ Αχ. Γ. Λαζάρου, «Γραπτὸς καὶ προφορικὸς λόγος τῶν Ἀρωματῶν», Β΄ πανελλήνιο συνέδριο ἀνθρωπολογίας τῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 27-29 Μαΐου 1988, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων.

¹⁰² M. Egger, *De l'étude de la langue latine chez les Grecs dans l' antiquité*, Paris 1855, 5.

¹⁰³ Ι. Λυδοῦ, *Περὶ τῶν ἀρχῶν*, 261, 68 (Bonn). Βλ. Ἀ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, I, Θεσσαλονίκη 1961, 36, Αχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Ἀρωματικὴ καὶ αἱ μετά τῆς ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ. Ιστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία τῶν Θεσσαλῶν, 1, Θεσσαλικὴ Βιβλιοθήκη - Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων, ἐν Αθηναῖς 1976, 51-52, 73. Β΄ Ἐκδοση, Αθήναι 1986, 95-96, 117. Γαλλικὴ μετάφραση Achille G. Lazarou, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*, 206 - Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1986, 48, 66.

¹⁰⁴ Πβ. *Revue des Etudes Roumaines* (RER) 5-6 (1960) 129.

¹⁰⁵ F. Benoît, RSL 32 (1966) 288.

¹⁰⁶ Πβ. Βακαλοπούλου, «Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας», ..., 49-50. Βλ. καὶ Στ. Κυριακίδου, *Μακεδονικὰ 5* (1961-1963) 527-528. A. Πουλιανοῦ «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων», *Σύγχρονα θέματα* (1963) 289. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων. Ἐθνολογικὴ ἔρευνα*, Αθήναι 1968, 154-181. (Ἐπὶ τῆς κρανιολογίας βλ. καὶ ἄποψη VI. Georgiev, *Actes du premier Symposium International de Thracologie...*, Milan 1978, 147). Γ. Κόλα, *Ιστορικὴ Γεωγραφία τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου*, Αθῆναι 1969², 100. Επίσης, R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman, les aspects actuels de la question d'Orient*, Παρίς 1909, 115-116. M. Rostovtzeff, «La Vie économique des Balkans dans l' antiquité», RIEB 1-2 (1934-1935) 394-395. G. Bratianu, *Une énigme et un*

βάλλεται. Δὲν διακόπτεται ἡ συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας κατὰ τὴν ρωμαιοκρατία, ὅπως φοβοῦνται ὅσοι ἀγνοοῦν τὴν πραγματικότητα καὶ ἀποκλείουν τὴν παραμικρὴν παραχώρηση τῆς ἐλληνικῆς στὴν λατινική, ἐνῶ ἡ τεκμηρίωση διαφεύδει τοὺς ἴσχυρισμοὺς αὐτούς. Ὁντως διαπιστώνεται διγλωσσία καὶ ἐφήμερα λατινογλωσσία, ποὺ συνιστοῦν τὴν διφυὴν ὑπόσταση τοῦ Ἐλληνισμοῦ, Ἐλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ, κατὰ τὴν ἐμπνευσμένη διατύπωση τοῦ F. F. Peters.¹⁰⁶

Γιὰ τὴν γένεση τῆς διγλωσσίας στὴν Ἡπειρο καὶ τὴν παραγνώρισή της ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Κεραμόπουλος γράφει: «Ἐπειδὴ ἡ οὔτω γενομένη ἀνάπτυξις καὶ δημιουργία τῆς λατινογλωσσίας τῶν Πινδίων ὑπῆρξεν ἐπιτόπιον καὶ βαθμιαῖον γεγονός, οίονεὶ λάθρα παραχθὲν ἐν τῇ Ἰστορίᾳ, ἃνευ οὐδεμιᾶς κινήσεως ἢ μετατοπίσεως λαῶν, διὰ τοῦτο οὐδεὶς συγγραφεὺς ἔμνημόνευσεν εἰδικῶς τῆς συντελέσεως αὐτοῦ. Προέκυψεν ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἦτο μεμονωμένον, δὲν ἔξεπληξε κανένα. Ὁ αὐτὸς λαός, ὁ ἐκεῖ κατοικῶν, μικρὸν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ρωμαίων δίγλωσσος γενόμενος, ἀλλ’ ὅμιλῶν κυρίως τὴν πάτριον ἐλληνικὴν ὡς ἰδίαν, παρέμεινε δίγλωσσος καὶ ἐπειτα, ὅτε ὅμις τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὸ στόμα του εἶνε λάβει βαθμηδόν ἢ λατινική. Οὔτως ἔχομεν τοὺς Βλάχους».¹⁰⁷

Παρὰ τὴν χοήση τῆς λατινικῆς τὸ φρόνημα τῶν Βλάχων διατηρεῖται ἐλληνικό, ὅπως ἐπισημαίνει τὸ γεγονός στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ὁ Ἡπειρώτης Χρ. Χρηστοβασίλης: «Οὗτοι ἔχουσι φρόνημα ἐλληνικάτατον καὶ ὅμιλοῦσιν, ὡς μητρικήν, καὶ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, εἰς ἣν ἐκκλησιάζονται, ἐκπαιδεύονται, ἀναπτύσσονται καὶ ἐμπορεύονται, μηδόλως διαφέροντες τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, τοὺς πόθους καὶ τὰς πολιτικὰς ἰδέας, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα, δὲν εἶναι ἄλλο ἢ Ἐλληνες γνήσιοι, ἀποδεχθέντες τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἐν καιρῷ τῆς Ρωμαιοκρατίας, ὡς ἀπεδέχθησαν ταύτην ἐκατομμύρια ὅλα Γαλατῶν, Κελτῶν, Ἰβήρων, κλ.π.»¹⁰⁸. Ἐνωρίτερα προβαίνει σὲ παρόμοιες διαπιστώσεις ὁ ἐπίσης Ἡπειρώτης Θ. Α. Πασχίδης: «Διαβιοῦσι δὲ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἃνευ οὐδεμιᾶς πιέσεως, ἀλλὰ μετ’ εὐχαριστήσεως καὶ ὑπὸ σπουδαίων λόγων ὀθούμενοι καλλιεργοῦσι τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, κοινὰ τὰ

miracle historique: le peuple roumain, Bucarest 1942, 67. E. Lozovan, «Romains et barbares sur le moyen-Danube», ἐν Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II. Berlin 1960, 229.

106. F. E. Peters, *The Harvest of Hellenism. A. History of the Near East from Alexander the Great to the Triumph of Christianity*, London 1972, 22. Π. Δ. Ζαχυθνοῦ, «Ἡ Tabula Imperii Romani καὶ ἡ ἔρευνα τῆς Ἰστορίας τοῦ Ἐλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν», ΠΑΑ (1972) 319.

107. Κεραμόπουλον, *Tί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι...*, 86 σημ. 3.

108. Χρ. Χρηστοβασίλη, *Ἡ δύναμις τοῦ Ἐλληνισμοῦ ἐν Ἡπείρῳ καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ*, Ἀθήνησι 1902, 3.

συμφέροντα, κοινά τὰ παθήματα τοῖς Ἐλλησι μέχρι τοῦδε θεωρήσαντες».¹⁰⁹ Προηγεῖται δὲ ὅλων στὴν ἐπισήμανση τῆς μεγάλης καὶ πολύτιμης αὐτῆς ἀλήθειας ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἴστορικός Κ. Κούμας: «Ἐν γένει οἱ Βλάχοι συμπεριφέρονται ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραιικοὺς ὡς Γραιικοί καὶ δὲν δείχνουν οὔτε ἐκεῖνοι, οὔτε οὗτοι καμμίαν ἔθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἀλλήλους, καθὼς καὶ τῷ ὅντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι».¹¹⁰

Ο Ἐλληνικὸς χαρακτήρας τῶν διγλώσσων Βλάχων εἶναι αἰσθητότατος, ὥστε ἡ διγλωσσία ἢ λατινογλωσσία ἀφήνει ἀνεπηρέαστο τὸν Προκόπιο στὸν χαρακτηρισμὸν τῶν Βορειοηπειρωτῶν ὡς Ἐλλήνων: «Ἐλληνές εἰσιν, Ἡπειρῶται καλούμενοι, ἄχρις Ἐπιδάμνου πόλεως, ἣτις ἐπιθαλαττία οἰκεῖται».¹¹¹ Στὴν διάσωση τῆς διγλωσσίας συντείνει καὶ ἡ ἐπὶ αἰῶνες ὑπαγωγὴ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἑλλαδικοῦ τούτου χώρου στὴν λατινόφωνη πλέον Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Ἀλλως τε τοὺς Ρωμάνους, ὅπως ἀποκαλεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Προφυρογέννητος τοὺς μετέπειτα γνωστοὺς μὲ τὸ ὄνομα Βλάχους¹¹² τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ τῶν βορειότερα κειμένων βυζαντινῶν στρατηγικῶν θέσεων, φροντίζει ίδιαίτερα τὸ

109. Θ. Α. Πασχίδου, *Oἱ Πελασγοὶ ἐν τῷ Ἐλληνισμῷ σὺν παραρτήματι περὶ Βλάχων καὶ Βουλγάρων*, Ἀθῆναι 1897, 24.

110. Κούμα, *Ιστορία...,* ΙΒ' 530-531. Πέρα τῶν μνημονευθέντων ἔνων ὡς Ἐλληνες θεωρεῖ τοὺς Βλάχους καὶ μετὰ τὸν Ἱραδὲ τοῦ 1905 καὶ ὁ Μ. Kebedgy, *Le conflit gréco-roumain*, Bruxelles 1906. Τὸ σπουδαίότερο ἔναια ὅτι οἱ Βλάχοι-Ἄρωμοῦνοι αἰσθάνονται Ἐλληνες πάντοτε καὶ παντοῦ, μὲ ἐλάχιστες ἔξαιρέσεις, τὰ θύματα πολυχιδοῦς προπαγάνδας. Πβ. Σπ. Π. Λάμπρου, *Σελίδες ἐκ τῆς ἴστορίας τοῦ ἐν Ονύγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ Ἐλληνισμοῦ*, ἐν Ἀθῆναις 1912, 32: «Κατὰ ταῦτα καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι συναπετέλουν μέλος τῆς Ἐλληνικῆς οἰκογενείας ἀδιαίρετον ἐν τε ταῖς πατρίσιαι καὶ ἐν τῇ ἔνεη». Αὐτὸς ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου I. Coteanu, «Criterii de stabilire a dialectelor Limbii române», *Limba Română* 8 (1959) 9-10, ἀποφαινόμενος ὅτι οἱ Βλάχοι-Ἄρωμοῦνοι, οἱ λατινόφωνοι τῆς Ἐλληνικῆς χερσονήσου, ποτὲ δὲν εἶχαν συνείδηση ὅτι ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ θρυμματικοῦ λαοῦ. Τὴν τέλειαν διάχριση Ρουμάνων καὶ Ἄρωμούνων - Βλάχων - Κουτσόβλαχων παρέχει κατὰ τὴν σκιαγράφηση τοῦ πρωτεργάτη καὶ ἀποστόλου τῆς θρυμματικῆς προπαγάνδας Ἀποστόλου Μαργαρίτη ὁ Γ.Χ. Μόδης, *Μακεδονικός Ἀγών καὶ Μακεδόνες Ἀρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950, 125: «Ἐτρεφε τὸ φιλότιμο σχέδιο γ' ἀνατρέψῃ ἴστορία καὶ παραδόσεις αἰώνων καὶ νά ταυτίσῃ δύο χωριστοὺς λαούς, Ρουμάνους καὶ Κουτσόβλαχους, ποὺ τοὺς κώριζαν ὁ Δούναβις, οὐδεια σκιόεντα, ἡ ἴστορία, ἡθη, ἔθιμα καὶ νοοτροπία, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μακρονή γλωσσικὴ συγγένεια, τίποτε δὲν τοὺς ἔνωνε. Οἱ Ρουμάνοι, κατ' ἔξοχὴν γεωργοί, σπάταλοι καὶ ἔκλυτοι, οἱ Κουτσόβλαχοι, κατ' ἔξοχὴν μὴ γεωργοί, λιτοδίαιτοι, αὐστηροί. Ὅσοι Κουτσόβλαχοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ διακόσια καὶ τριακόσια χρόνια σὲ θρυμματικὰ μέρη, ποτὲ δὲν ἐθεώρησαν τὸν ἕαυτό τους ἔνα ἡ ἀδελφὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους καὶ ποτὲ δὲν τὸν λογάριασαν ἔνο στὸν Ἐλληνισμό».

111. Προκοπίου, *Πολέμ. Γοτθ.*, ἔκδ. Haury, 82.

112. Πβ. Κεραμοπούλου, *Οἱ Ἐλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες...*, 202 σημ. 2: «Ἐπειδὴ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἦτο ἀδύνατον νά παραχθῶσι Βλάχοι (πρβλ. σ. 89), Βλάχοι δ' εἶνε οἱ κάτοικοι τοῦ

ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, σύμφωνα καὶ μὲ καίρια παρατήρηση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Διον. Ζακυθηνοῦ.¹¹³ Ἡ μέριμνα γιὰ τὴν συντήρηση τῆς ρωμαϊκότητας ἀποσκοπεῖ καὶ σὲ διεκδικήσεις τοῦ Βυζαντίου στὴν Δύση.¹¹⁴ Πέρα τούτων ἡ λατινογλωσσία ἀποτελεῖ καὶ προσωπικὴ πίστη καὶ πολιτικὴ αὐτοκρατόρων. Ὁ Ἰουστινιανὸς διακηρύσσει ὅτι ἡ λατινικὴ εἶναι ἡ πάτριος, ἡ προγονικὴ του. Αὐτὸ ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη βαρύτητα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ πορίσματα μελέτης τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Κεραμόπουλος μελετώντας τὰ εὑρήματα συμπεραίνει: «Οἱ ἐξ αὐτῶν τῶν μερῶν καταγόμενοι αὐτοκράτορες, π.χ. Διοκλητιανός, Κωνσταντίνος, Ἰουστίνος, Ἰουστινιανός, πρέπει νὰ ἔσαν Ἐλληνες βλαχόγλωσσοι, Βλάχοι».¹¹⁵

Ἐπομένως θὰ ἔταν ἵσως ἐπιτρεπτὴ καὶ μιὰ συσχέτιση τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ τὴν συνεχὴ καὶ ἔμπρακτη μέριμνά του γιὰ τὴν προστασία τῆς Φωτικῆς καὶ γενικὰ τῆς ἡπειρωτικῆς πλευρᾶς τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου ἡ πάτριος γλώσσα του εἶχε προφανῶς τὸ προβάδισμα ὡς προφορική. Πράγματι, γιὰ νὰ προστατευθοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Φωτικῆς καὶ τῆς περιοχῆς ἀπὸ ἐνδεχόμενες ἔχθρικὲς ἐφόδους, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε ἀνεγείρει τὸ φρούριο τοῦ Ἀγίου Δονάτου, πλησίον τῆς σημερινῆς Παραμυθιᾶς, τέσσερα χιλιόμετρα νοτίως τῆς Φωτικῆς, διότι τὸ ἔδαφός της ἔταν ἀκατάλληλο γιὰ κατασκευὴ ἀμυντικῶν τειχῶν λόγῳ τέλματος. «Οταν δὲ διαπιστώθηκε ὅτι τὰ μέτρα αὐτὰ δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴν πλήρη ἀσφάλεια, οἱ κάτοικοι τῆς Φωτικῆς,¹¹⁶ πάντοτε ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν κατοίκων τῆς Εὔροιας, μιᾶς

Δυρραχίου, μανθάνομεν παρὰ Προκοπίου, ὅτι τοὺς Βλάχους τότε ἐθεώρουν καὶ ὠνόμαζον Ἐλληνας». Η φροντίδα γιὰ τὸ Δυρράχιο, τὸ Δέλτα τοῦ Δουνάβεως καὶ τὴν Πελοπόννησο συνεχίζεται καὶ ἀπὸ τὴν τελευταία δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, ἰδιαίτερο ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Η'. Πβ. V.Laurent, «La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue», *Revue Historique du Sud-Est Européen* (RHSE) 22 (1945) 186 κ.έ.

113. D. A. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*, Athènes 1947, 100.

114. Ἀπ. Δασκαλάκη, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἰστορίαν Δυτ. Εὐρώπης*, Ἀθῆναι 1960, 33. Πβ. καὶ Lafoscade, «Influence du latin...», 134: «(Byzance) tient au latin, par les raisons politiques les plus profondes: L' usage du latin lui confère un droit sur l' Occident auquel n'a jamais renoncé».

115. Ἀντ. Δ. Κεραμοποιόλλου, «Περὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπένιστας καὶ περὶ τῶν κατὰ τὴν Λυχνιδὸν λαδῶν», *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 530. Πβ. καὶ K. Ἀμάντου, *Oἱ Βόρειοι γείτονες τῆς Ἐλλάδος (Βούλγαροι·Αλβανοί·Νοτιοσλάβοι)*, Ἀθῆναι 1923, 135: «Τὸ Δυρράχιον ἔδωκε τὸν πέμπτον αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον, ὃστις ὀνομάζεται μὲν Ἰλλυριός, διότι ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ κατήγετο, ἀλλὰ πιθανῶς ἦτο Ἐλλην». Χρήστης δὲ καὶ τῆς λατινικῆς προστίθεται στὴν χορεία τῶν Βλάχων αὐτοκρατόρων. Πβ. καὶ G. Dagron, «Aux origines de la civilisation byzantine: Langue de culture et langue d' Etat», *Revue Historique* 241 (1969) 37, ὅπου αὐτοκράτωρ τοῦ 4ου αἰ. ἀγνοεῖ τὴν ἔλληνική.

116. E. Oberhummer, «Rhotike», RE XX, 1(1941) 660-662. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, «Ιστορία τῆς μεσαιω-

ἄλλης θεσπρωτικῆς πόλεως, ἀναγκάσθηκαν νὰ μετοικήσουν στὰ ἐνδότερα τῆς Ἡπείρου, στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀχέροντα, στὶς ὅχθες τῆς Παμβώτιδας λίμνης, ὅπου πλέον προβάλλουν τὰ Ἰωάννινα.¹¹⁷ Πάντως λέγεται ὅτι μεταξὺ 6ου-8ου αἰώνων μεταφέρθηκε καὶ ἡ ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς τῆς Φωτικῆς στὴν Βελλᾶ.

Δὲν πρόκειται γιὰ τὶς μοναδικὲς ἐσωτερικὲς μετακινήσεις πληθυσμῶν. Κατὰ τὸν χρόνον τῶν καθόδων μεταναστευτικῶν λαῶν καὶ τῶν ἐπιδρομῶν ἀπὸ βορρᾶ ποικιλωνύμων ἔχθρων τῆς αὐτοκρατορίας ἀφθονοῦν. Γι' αὐτὸν οἱ αὐτόχθονες ἐγκαταλείπουν ἄλλοτε γιὰ μικρὸ καὶ ἄλλοτε μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἢ καὶ ὅριστικὰ τὶς ἑστίες τους, ποὺ εἶναι σὲ βατοὺς ἢ συνηθέστερα πεδινοὺς συγκοινωνιακοὺς κόμβους καὶ καταφεύγουν στὰ ἀσφαλέστερα σημεῖα τῆς ἐνδοχώρας, θέσεις φυσικὰ ὀχυρές, δύσβατες, ἀπρόσιτες ἢ καίριες ὁρεινές, ὅπου συχνὰ προϋπάρχουν λατινόφωνοι πληθυσμοί, γηγενεῖς, μὲν κύρια ἀποστολὴ τὴν φύλαξη τῶν διαβάσεων, γιὰ τὴν ὅποια ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶχε προνοήσει καὶ προνόμια δελεαστικά.¹¹⁸

Βέβαια οἱ φρουρὲς αὐτὲς δὲν ἐπινοήθηκαν ἀπὸ τὸν ὀνομαστὸ αὐτοκράτορα. Ἀποτελοῦν πανάρχαιο θεσμό, τὸν ὅποιο ἀναπτύσσουν καὶ βελτιώνουν ὁ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας¹¹⁹ καὶ οἱ διάδοχοί του, οἱ Ρωμαῖοι¹²⁰ καὶ οἱ μετέπειτα κατατητὲς¹²¹ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν.

νικῆς Ἡπείρου», Ἡ Ἡπείρος, Ἰστορία - Γεωγραφία - Γλῶσσα - Οἰκονομία κ.λ.π., Ἐκδόσεις «Ἡπειρωτικῆς Ἐστίας», Ἰωάννινα 1952, 35 κ.ἔ. Παν. Χρήστου, «Φωτική, μία ἀρχαία πόλις τῆς Ἡπείρου», Ἡπειρωτικὴ Ἐστία, 1 (1952) 119-120. Σπ. Μουσελίμη, «Λείψανα ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν Φωτικησίων», Ἡπειρωτικὴ Ἐστία 2(1953) 698-703. Δ.Σ. Σαμιάρη, «Ἡ ωμαϊκὴ ἀποικία τῆς Φωτικῆς. Πρώτες ἐκτιμήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἔκταση καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐπικράτειάς της», Ἡπειρωτικὴ Ἐστία 36 (1987) 194-195.

117. Σωτ. Ι. Δάκαρη, «Ἰωάννινα, ἡ νεώρετη Εὔροια», Ἡπειρωτικὴ Ἐστία 1(1952) 537-554, ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία. Δ. Σαλαμάγκα, «Γιάννενα ἢ Γιάννινα» Ἡπειρωτικὴ Ἐστία 1(1952) 822. Ἀντ. Χατζῆ, «Ἰωάννινα - Φλώρινα», Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου. Ἐκδοσις Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐπιστημονικά Πραγματεῖα. Σειρὰ Φιλολογικὴ καὶ Θεολογικὴ, 9, Ἀθῆναι 1953, 19-23. Β. Πυρσινέλλα, Ἰστορία τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Η. Τόμου τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἐστίας», Ἰωάννινα 1959, 60. Εὐαγγέλου Αθ. Μπόγκα «Τὰ γλωσσικά ἴδιώματα τῆς Ἡπείρου (Βορείου - Κεντρικῆς καὶ Νοτίου), Α' Γιαννιώτικο καὶ ἄλλα λεξιλόγια, Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1964, 92.

118. R. Thouvenot, «Sur les avantages concédés aux vétérans par l' empereur Constantin», *Mélanges André Piganiol*, Paris 1966, 843 κ.ἔ.

119. A. Rizakis, «Une forteresse macédonienne dans le Bas-Olympe», BCH 110(1986) 331-346.

120. «Ἡδη κατὰ τὸν Τ. Λίβιον (45-29), ὁ Αἰμύλιος Πιασύλος, «regionibus quae ad fines barbaris essent (excepta tertia omnes erant), prermisit, ut praesidia armata haberent», ἥτοι «εἰς τὰς περιοχὰς (τετράδας), αἵτινες ἦσαν ὅμοιοι πρὸς βαρβάρους, (ἥσαν δὲ πᾶσαι, πλὴν τῆς τρίτης) ἐπέτρεψε νῦν ἔχωσιν ἐνόπλους φρουράς». Καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Διοδώρου (31, 8, 4), ὁ ὅποιος ἀναφέρεται στὸ ἴδιο γεγονός, ἐν δὲ τοῖς ἐσχάτοις τῆς Μακεδονίας τόποις διὰ τὰς τῶν παρακειμένων ἐθνῶν ἐπι-

Οἱ κάτοικοι τῆς Φωτικῆς, ὅταν μεταγενέστερες ἀναστατώσεις ἐπέφεραν τὴν παρακμὴ τῆς Βελλᾶς, σκέψθηκαν τὰ ἀληθινὰ κρησφύγετα τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Πίνδου, ὅπως τὸ Ζαγόρι, τοῦ ὅποιου ἔνα μέρος παραμένει ἀκόμη λατινόφωνο, ὁρθότερα δίγλωσσο, τὰ Βλαχοξάγορα, καὶ τοῦ ὅποιου ἡ ἐτυμολογία πιθανολογεῖται ὡς λατινικὴ σύμφωνα καὶ μὲ πρόσφατη σημείωση τοῦ M. Xatçópolou¹²² μὲ παραπομπὲς στοὺς H.Mihaescu, Vasmer, Weigand. Ἀκοιβέστερα οἱ τελευταῖοι κάτοικοι τῆς Φωτικῆς ἐντοπίζονται στὰ Ἐπάνω Σουδενά τοῦ Ζαγορίου. Ἡ δὲ νέα μετοίκηση κατέστησε ἀναγκαία καὶ τὴν μεταφορὰ τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς Φωτικῆς-Βελλᾶς στὴν Κόνιτσα.

Βορειότερα τῆς Κόνιτσας οἱ δοκιμασίες τῶν Ἡπειρωτῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οἱ περιπέτειες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας γίνονται ὀλοένα μεγαλύτερες μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Ἀλβανῶν στὴν σημερινὴ πέρα τοῦ Γενούσου ποταμοῦ ἀλβανικὴ χώρα. Διότι οὔτε σ' αὐτὴν θεωροῦνται αὐτόχθονες κατὰ τὴν ἐγκυρότερη ἐπιστη-

βιολάς κατέστησαν στρατιώτας». Πβ. Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι..., 77: «Ἄν ξετάσωμεν ἥδη τοὺς πιθανοὺς ἐσχάτους τόπους τῆς τότε Μακεδονίας ἥτοι τὰ δρια τῶν τριῶν τετράδων πρὸς τὰς ἔξω χώρας, εὐρίσκομεν, διτὶ ἐκεῖ, ἔνθα θὰ ἔρεπε νὰ εἶναι τὰ Μακεδονικὰ *praesidia*, ὑπάρχοντοι σήμερον Βλάχοι». Αὐτ., 76 σημ. 1: «Ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἑλλήνων παρήγθησαν οἱ διὰ τῆς γλώσσης μετημφεσμένοι λατινόγλωσσοι Τσιντσάροι (Βλάχοι τῆς Μακεδονίας)». Βλ. τοῦ αὐτοῦ, «Βλάχοι», Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Παραρτήματος «ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ», ἀρ. 4, *Προσφορὰ εἰς Στίλπ. Κυριακίδην*, Θεσσαλονίκη 1953, 336-337. Πβ. καὶ M. Χρυσοχόου, *Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1909, 45-46: «Τὰς φυλακάς ταύτας ἀντικατέστησαν μονίμους οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὴν παντελῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπόδοιλωσιν διὰ τῶν ἀπομάχων καὶ ἀποστράτων τῶν νικηφόρων λεγεώνων τῶν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας στρατευθέντων, ἢ στρατολογηθέντων. Ἡ Ρωμαϊκὴ Σύγχλητος, οἱ Αύτοκράτορες, ἢ Ρώμη τέλος, θέλουσαν νὰ ἀνταμείψῃ ἐξ ὑποχρεώσεως καὶ καθήκοντος καὶ συμφέροντος ἐξ ἄλλου τοὺς ὑπηρετήσαντας αὐτὴν ἀπομάχους καὶ ἀποστράτους, ἐγκατέστησαν αὐτοὺς φύλακας ὅλων τῶν Στρατιωτικῶν ὁδῶν καὶ τῶν δημιοσίων, μὲ προνόμια καὶ δικαιώματα, ὑπὸ τῶν (κατὰ Λαύδαν) Δερβεναγάδων, οἵτινες εἰσέπραττον ἵσως καὶ διόδια ὡς Φύλακες τῆς τάξεως καὶ προστάται τῶν πέριξ οἰκουντων καλλιεργητῶν καὶ ἐμπορευομένων, (τοὺς ὅποιους ἀντικατέστησαν οἱ δερβεναγάδες τῶν Τούρκων). Ἡ ἐγκατάστασις ὅμως αὕτη, μετὰ τῶν γηναικῶν καὶ τέκνων εἶχε καὶ ἔνα ἀπώτερον σκοπόν, τὴν ἐκλατίνισιν τῆς χώρας μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου». Βλ. καὶ Σ. Λιάκου «Μακεδονικός ἀρματωλισμός», *Ἀριστοτέλης* (Φλώρινα) 3 (1957) 3 κ.έ. Τοῦ αὐτοῦ, *Τὰ ἑκατὸν δέκα ὀνόματα οἰκισμῶν Κουρέστιας - στενῶν Πισοδερίου καὶ Πρέσπας*, Θεσσαλονίκη 1976, 15-16. Γιὰ τὴν συμμετοχὴν Ἑλλήνων στὸ οικισμὸν στρατὸ βλ. Ἀχ. Λαζάρου, «Θεσπιᾶς κατὰ Κοστοβάκων καὶ στρατολογία Ἑλλήνων ἐπὶ οικισμούς», *Ἐπετηρίς Εταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* 1(1988) σημ. 49-66. Αναδημ. ἐδῶ, τ. A', 371 κ.έ.

121. Πβ. Gengiz Orhonlu, «Ἡ ὁργάνωσις τῆς φρουρούσεως τῶν στενωπῶν εἰς τὴν ὁθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν», *Δελτίον Τουρκικῆς Βιβλιογραφίας*, IMXA, Θεσσαλονίκη 1970, ἔτος Δ - τεῦχος 10, 17.

122. Hatzopoulos, «Photice...», 104 σημ. 34.

μονική γραμματεία.¹²³ Αντίθετα ή ἐλληνικότητα τῆς Νότιας Ἀλβανίας, ὅπως ὀνομάζουν οἱ Ἀλβανοὶ τὴν Βόρειο Ἡπειρο, ὁμολογεῖται ἀπερίφραστα καὶ ἀπὸ ἀκραιφνέστατο Ἀλβανό, μάλιστα ἐθνικιστὴ καὶ διακεκομένο ἀγωνιστὴ, τὸν Basri Bey¹²⁴, ὁ ὥποιος δὲν ἀποσιωπᾶ καὶ τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν βορειοπειρωτικῶν μιօνφωτικῶν ἰδρυμάτων στὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν Ἀλβανῶν, ἀν καὶ ἀναδείχθηκαν οἱ δεινότεροι διώκτες τῶν εὐεργετῶν τους.

Προκαλεῖ ὁδυνηρὴ ἔκπληξη τὸ γεγονός ὅτι μιὰ χούφτα Ἀλβανῶν ἐπιφέρει στὸν βορειοπειρωτικὸ χῶρο¹²⁵ ἐπιβλαβέστερες ἐπιπτώσεις ὅλων τῶν προγενεστέρων ξένων. Πράγματι, ὅπως ἄλλως τε ἔγινε ἀντιληπτὸ ἔως τώρα, ή ἐλληνικότητα δὲν χάνεται ἐπὶ ρωμαιοκρατίας παρὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς διγλωσσίας κατὰ περιοχὲς οὕτε ἀλλοιώνεται σημαντικὰ μὲν τὶς ἐπιδρομὲς τῶν ποικιλωνύμων λαῶν, Γαλατῶν, Γότθων, Ἀβάρων, Σλάβων,¹²⁶ ποὺ διέρχονται ἀπὸ τὴν Βόρειο Ἡπειρο ἢ καὶ διαμένουν προσωρινὰ σ' αὐτὴν.

123. Βλ. ἀνωτ. σημ. 25 καὶ 90. Τὴν ἡλιορικὴ καταγωγὴ τῶν Ἀλβανῶν δὲν δέχεται καὶ ὁ πανιλλυριστής Hans Krahe. Τὴν δὲ ἀμφισβήτηση ἐπισημάνει ἡδη ἀπὸ τὸ 1927 ὁ H. Louis. Πβ. Δ. Εὐαγγελίδη, *Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἡπείρου...5:* «νεώτερες φιλολογικὲς ἔρευνες δὲν παραδέχονται ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ κατάγονται ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριούς».

124. BASRI - BEY, Ancien Député au Parlement ottoman, Président du second Gouvernement national albanais et Chef du Pouvoir Exécutif ad interim (1915-1916). Interné dans les garnisons austro-hongroises (1916-1918), *L'ORIENT débalkanisé et l'Albanie. Origine des dernières Guerres et Paix future*, s.l.n.d., 5.

125. Πβ. Μιχ. Δένδια, «Ἀπουλία καὶ Χιμάρα. Γλωσσικαὶ καὶ Ιστορικαὶ σχέσεις τῶν ἐλληνικῶν αὐτῶν πληθυσμῶν», Ἀθηνᾶ 38 (1926) 105, ὅπου ἡ ἀλβανοφωνία στὴν Χιμάρα ἐρμηνεύεται ὡς συνέπεια πολλῶν παραγόντων ἀλλὰ καὶ «τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀπλουστέρων γλωσσῶν ἐπὶ τῶν πολυπλοκωτέρων». Βλ. καὶ Χρ. Ν. Πέτρου - Μεσογείτου, «Ἐλληνικαὶ λέξεις ἐν τῷ ἴδιῳ ματὶ τῶν Ἀλβανοφώνων τῆς Ἀττικῆς», *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντον*, Ἀθῆναι 1940, 251-252. Ἐπίσης Ἀπαντα Χρίστου Ν. Πέτρου-Μεσογείτη (1909-1944). Α΄ Ἀρχαιολογικά - Ιστορικά - Φιλολογικά. Β΄ Ἐλληνοαλβανικά λαογραφήματα ἐκ τῶν Καλυβίων τῆς Λαυρεωτικῆς. Πρόλογος Γ. Δ. Χατζησωτηρίου. Εἰσαγωγὴ - Σχόλια - Επιμέλεια Πέτρος Ι. Φιλίππου - Ἀγγέλου. Ἐκδοση Ἐπιμορφωτικοῦ Συλλόγου Καλυβίων, Καλύβια 1984, 405 καὶ σημ. 4 καὶ 5. Βλ. καὶ Γρ. Ι. Οἰκονομάκου, «Ἡ γένεσις τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος», *Ἐκπαιδευτικὴ Ἑρευνα* 3 (1980) 95. Βλ. καὶ L. Heuzey, *Excursion dans la Thessalie Turque en 1858*, Paris 1927, 169. Ἐπίσης πβ. Ἐλληνικά 1(1928)214.

126. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Περιγραφὴ τῆς Ἡπείρου εἰς μέρη τρία. Μέρος Α'*. Εἰσαγωγὴ Κ.Θ. Δημιαρᾶ. Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως εὑρετήριο Ε'. Ι. Νικολαΐδον, Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1984, 193 κ.ἔ.Γιὰ τὴν παρονίσια Σλάβων στὴν Ἐλλάδα βλ. E. Petrovici, «Les Slaves en Grèce et en Dacie», *Balcania* 7 (1944) 472. Τοῦ αὐτοῦ, «Les Slaves en Grèce et en Dacie», *Studii de dialectologie si toponimie*, Bucuresti 1970, 151. Al. Randa, «Le Sud-Est Européen, partie intégrante de l'Europe», RER 7-8 (1961) 133. Ἀμφότεροι περιορίζουν τὸ σλαβικὸ θέμα στὶς πραγματικὲς διαστάσεις. Τὴν ἐξάπλωση τοῦ σλαβικοῦ ἢ σλαβωνικοῦ ἀκριβέστερα ἴδιωματος ὁρίζει

Γι' αύτό ίσως κατ' ἐπανάληψη και κατὰ λέξη ἀναφέρει ὁ Κεραμόπουλος μιὰ χαρακτηριστικὴ πτυχὴ τῆς μεταβολῆς, ποὺ ἐπέρχεται ἐξ αἰτίας τῶν Ἀλβανῶν: «Ἡδὴ κατὰ τὸν 14ον αἱ. 10 χιλ. *«Ἄλβανοί»* ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ μεθ' Ἑλληνικῶν τοῦ βιορᾶ λέξεων εἰς τὴν γλῶσσαν των, ἐκ φόβου πρὸς τοὺς Τούρκους ἦ ἔνεκα τυραννίας τῶν γειτόνων ἡ πενίας, μημούμενοι δ' ἄλλους φυγόντας πρότερον, ἥλθον εἰς Θεσσαλίαν και Μακεδονίαν και Βοιωτίαν και ἔπειτα και Ἀττικήν, κατέφυγον δὲ τῷ 1392 και εἰς Πελοπόννησον πρὸς τοὺς ὅμιοφύλους και ὅμοθρησκους Ἐλληνας και ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου.

Οτε ἐγκατεστάθη ἡ Τουρκία, οἱ δὲ βιορείως τοῦ Γενούσου ἐδέχθησαν τὴν Μωαμεθανικὴν θρησκείαν, προσέθηκαν οὕτω εἰς τὴν βαρβαρότητα τῶν χρόνων ἐκείνων τὸ κῦρος τοῦ κυριάρχου κράτους - οὗτινος ἔγιναν οἱ εὐνοούμενοι στυλοβάται και οἱ καταπιεσταὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας. Οἱ δὲ Ἡπειρῶται, συνδεδεμένοι διοικητικῶς μὲ τὴν Ἀλβανίαν, ὑφίσταντο ἰσχυροτέραν τὴν πίεσιν τῶν Ἀλβανῶν ὅσον ἐγγύτερον τοῦ Γενούσου και τῆς Ἀλβανίας κατώκουν, ὥστε και τούτων πολλοὶ πρὸς σωτηρίαν και ὠφέλειαν ἐξισλαμίζοντο και οὕτω συνεῖχον και τὸ βιορᾶθεν ἀποικιστικὸν ρεῦμα. Ἡ δὲ εὔνοια τοῦ κράτους και ἡ θρησκεία ἀπεμάρυναν αὐτοὺς ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς ὁρίζοντας και τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν και φυλὴν ἔτι μᾶλλον(...).

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐρμηνεύουσι, διατί ἡ ἴστορικὴ ἔκτασις τῆς Ἡπείρου περιλαμβάνει, μάλιστα εἰς τὰ βόρεια μέρη πρὸς τὸν Γενούσον, πλείονας ἀλβανοφώ-

εὐρηματικὰ ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης, «Αἱ περὶ Μακεδόνων σκλάβων ἐν Κρήτῃ εἰδήσεις», *Γέρας Α. Κεραμόπουλος*, Ἀθῆναι 1953, 106: «...ἥσαν ὅψιμοι Σλάβοι, ἀπὸ τὰς ἀπειρούς ἐκείνας χιλιάδας Ἑλλήνων τῶν βιορείων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας, τῶν ὑποκυψάντων εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς σλαβικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία διεδίδετο εὐκόλως ὡς μικρόβιον». Στὴν ἐπιρροὴν αὐτὴν ὑποκύπτουν και Βλάχοι Βορειοπειραιῶτες, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλευψαν τὶς γενέτειρές τους ἐξ αἰτίας τῶν πιέσεων τῶν Τουρκαλβανῶν. Ὁ Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, 14-15, ἀναφέροντας τὰ Βλαχοχώρια γράφει και τὰ ἔξης: «*“Ησαν και εἰς τὴν Νικολίταν και τὸ Λινοτόπι, ἀλλὰ τὰ χωρία ταῦτα κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τὸν IH’ αἰῶνα»*. Σημειώνει δέ: «Πολλοὶ τῶν κατοίκων των, ἐγκατασταθέντες ἐπειταὶ εἰς σλαβοφωνα χωρία ἐξεσλαύθησαν, ὡς συνέβη ἐν Νεστορίῳ [Νεστοράμι], ἔνθι εἶναι γνωσταὶ αἱ ἐκ τούτων τῶν βλάχων καταγόμεναι οἰκογένειαι». Ἐκσλαβισμὸν Βλάχων εἶχε ἀποκαλύψει πολὺ ἐνωρίτερα παραπλάντας τὸν ἐπίσημο χορό τους, τὸν χορὸ τοῦ χωριοῦ, ὁ Γιουγκοσλάβος ἐθνολόγος Iovan Cvijić, *La péninsule balkanique*, Paris 1918, 458-459. Ἐπιβεβαίωση παρέχει ὁ T. Papahagi, «O problemă de romanitate sud - ilirică», *Grai si Suflet* 1(1923-1924) 72-99. Βλ. και Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο χορός τοῦ Βλαχοχωριού», *Μετέωρα* 31(1977) 21-22. Τοῦ αὐτοῦ, «Ο χορός τῶν Βλαχοφώνων», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικά τοῦ Γ΄ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χάρου* (*Ἡπειρος-Μακεδονία-Θράκη*), IMXA - Θεσσαλονίκη 1979, 383-395. Γ. Μόδη, «Ο Μακεδονικὸς Ἀγών και ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἴστορια», ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1967, XII. Βλ. και Δ.Α. Ζακυνθηνοῦ, *Oἱ Σλάβοι ἐν Ἐλλάδι*, Ἀθῆναι 1945. Νεώτερη βιβλιογραφία βλ. J. Ferluga, «Byzanz auf dem Balkan im frühen Mittelalter», *Südost - Forschungen* 44(1985) 2 σημ. 3, ὅπου και ἡ ἐνδια-

νους καὶ διατί ἄλλος εἶναι ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος πέραν τοῦ ποταμοῦ τούτου, ἄλλα δὲ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα ἐκατέρωθεν αὐτοῦ. Πέραν τοῦ ποταμοῦ εἶναι Ἰλλυριοί, ἐντεῦθεν δὲ εἶναι ἡ πειρῶται Ἑλληνες. Οὗτοι, εἴτε ὁρθόδοξοι χριστιανοὶ εἶναι, εἴτε μισαμεθανοὶ Τόσκηδες, εἶναι ἀδιάγνωστοι ἀπ' ἄλλήλων ἔξω τῆς Θρησκείας. Τὸ αἷμα ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος καὶ τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἀντέσχον, ἡ γλῶσσα ὅμιλος καὶ ἡ θρησκεία πολλαχοῦ ἡττήθησαν».¹²⁷

Ωστόσο οὕτε ἡ μουσουλμανικὴ ἐπίφαση οὕτε ἡ πενιχρὴ ἢ καὶ πλήρης ἔξαλβάνιση ἔξαλειφουν τὶς δυνατότητες καλύψεως τῶν ἀπωλειῶν. Ο Λέανδρος Βρανούσης, ὁ ὅποιος ἀπορρίπτει τοὺς ὅρους «ἀλβανοκρατία»¹²⁸ καὶ «σερβοκρατία»¹²⁹, ἐνῷ δέχεται ἀσχολίαστα μακρὲς καὶ ἀλλεπάλληλες περιόδους ἐρημώσεων μὲ πρώτη τοῦ Αἰμαλίου Παύλου, γράφει τὰ ἔξης: «Πῶς καὶ ποῦ κονθόταν, πῶς καὶ ποῦ κατόρθωνε νὰ ἐπιζήσῃ ἡ φύτρα ἐκείνη τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐπανεμφανίζεται μετὰ ἀπὸ κάθε ἐρημώση καὶ ἔνανδινει, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ζωὴ στὸ ρημαγμένο τόπο, τὸ μαντεύονμε: Υπῆρχαν πάντοτε τὰ ἀπάτητα βουνά. Εἶναι γνωστὸ δι τὸ «δημογραφικὸ κενό», δπως τὸ λένε οἱ εἰδικοί, τὸ ἀναπλήρωναν πάντοτε οἱ ὀρεινοὶ πληθυσμοί. Κι ὅταν ἀναφερόμαστε στοὺς ὀρεινοὺς πληθυσμούς, ἐννοοῦμε καὶ τὴν ὀρεινὴν (ἢ ἡμιορεινὴ) οἰκονομία, τὴν πιὸ γερή, τὴν πιὸ

φέρουσα μελέτη τοῦ Vl. Popovic', «Aux origines de la slavisation des Balkans: la constitution des premières Slavinies macédoniennes ver la fin du VIe siècle», *Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1980*, Paris 1980, 230-257. J. Karayannopoulos, *L'inscription protobulgare de Direkler*, Athènes 1986. Martha Grigoriou-Ioannidou, *Une remarque sur le récit des Miracles de Saint Démétrius*, Athènes 1987.

127. Ἀ. Κεραμοπούλου, «Ἴλλυροι - Ἄλβανοι καὶ Ἀρβανίται», *Πεπραγμένα τοῦ Θ΄ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1953, 478 Πβ. καὶ Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον εἰς μνήμην Χρ. Σούλη, Ἀθῆναι 1956, 1 κ.ἔ. Γιὰ τὶς ἔξισλαμίσεις στὴν Ἡπειρο καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ χῶρο, καθὼς καὶ τὶς ἐπιπτώσεις βλ.. Σπ. Στούπη, Ἡπειρῶτες καὶ Ἄλβανοι. Ἡ προσφορὰ τῆς Ἡπείρου πρὸς τὸ Ἔθνος, Ἐκδόσεις Ἰδρύματος Βορειοπειραιωτικῶν Ἐρευνῶν, Ιωάννινα 1976, 126 κ.ἔ. Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου, *Oἱ κρυπτοχροιστιανοὶ τῆς Σπαθίας* (Ἀρχές 18ου αι.-1912). Διδακτορικὴ διατριβή, Ἐκδόσεις Ἰδρύματος Μελετῶν Ιωνίου καὶ Ἀδριατικοῦ Χώρου (IMIAH), Ιωάννινα 1979,53 κ.ἔ., ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Π. Μ. Κιτρομηλίδη, Ὁ ἔξισλαμισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ οἱ ἴστορικὲς καταβολές τῶν ἑλληνοτουρκιῶν σχέσεων, Ἀθῆναι 1975. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Μικρασιατικῶν Χρονικῶν» ΣΓΤ (1975). Κ. Π. Κύρρη, *Τουρκία καὶ Βαλκάνια*, Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας» 1986, 17 κ.ἔ.

128. Πβ. Ι. Κ. Βασδραφέλη, «Ἡ Ἀρβανιτοκρατία στὴ Μακεδονία καὶ ἡ καταστροφή της», *Σερογαϊκά Χρονικά* 3 (1959). Τοῦ αὐτοῦ, «Στὰ χρόνια τῆς Ἀρβανιτοκρατίας», *Λαογραφία* 12 (1940) 422-428.

129. Πβ. Παποέλη, *Ἡ Βόρειος Ἡπειρος...*, 16. Εἶναι δὲ γνωστὸ δι τοὺς Σέρβους δὲν εἶχαν κατέλθει κάτω τῶν Σκοπίων ἔως τὸν Στέφανον Δουσάν (1331-1355) καὶ τοὺς διαδόχους του, οἱ ὅποιοι αὐτο-αποκαλούμενοι ἡγεμόνες Σέρβων καὶ Ρωμαίων τελικῶς ἔχασαν τὸν σλαβικὸ τους χαρακτήρα καὶ ἐτερομάτισαν τὴν ζωὴ τους ὡς Βυζαντινοί. Βλ. N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques*, Bu-

ἀνθεκτικὴ σ' ὅλες τὶς μπόρες».¹³⁰

Τὸ παραδοξότερο εἶναι ὅτι ἡ Ἡπειρος ἔρχεται ἀρωγὸς καὶ στὰ γειτονικὰ Ἐπτάνησα. Αὐτὸς ἀσπάζεται ὁ Σπυρίδων Θεοτόκης: «Πῶς ὅμως ἡ Κέρκυρα κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς φραγκοκρατίας ἡδυνήθη παρὰ τὰς προσπαθείας τῶν ἀλλοφύλων κυριάρχων νὰ διατηρήσῃ τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ὅχι μόνον ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφομοιώνηται τὸν φραγκούς, ἐν ᾧ εἶναι γνωστόν, ὅτι πολλάκις ἡρημάθη κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, εἴτε ἐνεκα τῶν ἐπιδρομῶν, εἴτε ἐνεκα τῶν βαρειῶν στρατολογιῶν, τὰς ὁποίας ἐνήργει ἡ Βενετία κατὰ τοὺς μακροχρονίους πολέμους της πρὸς τοὺς Τούρκους; Πῶς ἡδυνήθη νὰ οἰκισθῇ ἐκ νέου δι' Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν οἱ εὐγενεῖς σχεδὸν εἶχον λησμονήσει ἡ κακῶς μετεχειρίζοντο, δπως συνεννοῶνται μετὰ τῶν δουλοπαροίκων των; Πῶς ἡδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὰ ἥπη καὶ τὰ ἔθιμα κοινὰ μετὰ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος;

Ἡ Ἡπειρος, ἡ εὐανδρος χώρα τῶν Ἡπειρωτῶν ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη κοιτίς, ἐξ ἣς συνεπληροῦντο τὰ κενὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κερκύρας ἐπὶ Βενετοκρατίας καὶ ἣτις ἐξηκολούθησεν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους καὶ νῦν ἀκόμη νὰ προμηθεύῃ πλούσιον ἀνθρώπινον ὄλικὸν κατὰ ποιὸν καὶ κατὰ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἀφομοιούμενον πρὸς τὸν τόπον νὰ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὸν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἴδιοτητας αὐτοῦ ἀμιγεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους ἀπὸ πάσης φραγκικῆς ἐπιδράσεως».¹³¹

Τὶς ἀρετές, γλωσσικές, θρησκευτικές, φυλετικές, διασώζουν ποικιλότροπα, ἀκόμη καὶ μὲ κινδύνους, καὶ ἐξαλβανισθέντες καὶ ἐξισλαμισθέντες Ἡπειρῶτες. Ο ὅμοτιμος καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν N. B. Τωμαδάκης ἐπισημαίνει: «Αὐτοὶ οἱ ἀλβανόφωνοι μωαμεθανοὶ κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς πανηγύρεις

carest-Paris 1922,187. D. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*, 70. K. Ἀμάντου, *Μακεδονικά. Συμβολὴ εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Ἰστορίαν καὶ Εθνολογίαν τῆς Μακεδονίας*, Ἀθῆναι 1920, 81. A. Βακαλοπούλου, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας*, 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, 11 κ.έ.

130. Λ. Βρανούση, «Ἐπαινος Ἰωαννίνων». Ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου στὴν Ἰστορικὴ τῆς διαδρομῆς. Ἐκδοση Δήμου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1986, 22. Ἀκριβῶς τὰ βουνά τῆς Ἡπείρου εἶναι κορησφύγετα, γιὰ τὰ ὄποια ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς «Διδάσκων μίαν ἡμέρα ἐν Μετσόβῳ, περιστρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ πρὸς τὰς κορυφὰς τῆς Πίνδου», ἔλεγεν: «Ω εὐλογημένα βουνά τῆς Ἐλλάδος, κατοικία τῶν ἀνδρείων ἀριστωλῶν! Πόσας ἄρα γε ψυχᾶς θέλετε σώσει ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ;». Βεβαίως ὁ θεῖος οὗτος Πατήρ τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας ἄλλο τι δὲν ἦννόει τότε παρὰ τὴν Ἑλληνικὴν Παλιγγενεσίαν ἡ κάλλιον τοῦ Ἐθνους τὴν Ἀνάστασιν», δπως γράφει ὁ Τρ. Μπάρτας, Περὶ Ἐποίκων Ρωμαίων ἐν Ἐλλάδi, ἐν Βουκουρεστίῳ 1878, 12. Αὐτὰ τὰ ἴδια πάντοτε βουνά δὲν ἐπέτρεψαν ἀσφαλῶς καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἡπείρου τὸ 167 π.Χ. στὸν θρύλονυμενο βαθμό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅποιοδήποτε αἰφνιδιασμό.

131. Σπ. Θεοτόκη, «Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Καποδιστρίου καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα», ΠΑΑ 7 (1932) 131-132. Ἡ συμβολὴ τῶν Ἡπειρωτῶν εἶναι πολλαπλῆ. Πβ. Ντίνου Κονόμου, *Ἡπειρῶτες στὴ Ζάκυνθο*, Ἰωάννινα 1964.

των ἄδουν Ἑλληνικὰ ἄσματα, τὰ δποῖα οἱ ἔξισλαμισθέντες Ἑλληνες πρόγονοι των ἐτραγουδοῦσαν πρὸ διακοσίων ἀκόμη ἐτῶν. Ἡ ἐνδυμασία των, ἡ κουρά των, αἱ κατασκευαὶ τῶν οἰκιῶν των, τὰ κεντήματα, ἡ βιοτεχνία των, εἶναι ἡπειρωτικά, ἡ μουσική των, ὀλόκληρος ὁ λαϊκός των πολιτισμὸς τοὺς συνάπτει πρὸς τὴν Νότιον Ἡπειρον...».¹³² Ἐξ ἄλλου ὁ καθηγητὴς τῆς λαογραφίας στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Δημ. Β. Οἰκονομίδης προσθέτει: «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς χώρας ταύτης (τῆς Βορείου Ἡπείρου) ἐνισχυθεὶς κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον κατώρθωσε νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν, διατρήσας ἐκτὸς τῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν, ἥτις ἐνταῦθα ἔξειλίχθη θαυμασίως, ἐκφράσασα τόσον καλλιτεχνικῶς τὴν πίστιν, τὸν πόθους καὶ τὰ βάσανα τοῦ βορειοπειρωτικοῦ λαοῦ, εἰς τὰ δημοτικά του τραγούδια, τὰ παραμύθια, τὰς παροιμίας, τὰ αἰνίγματα, τὰ ποικίλα ἔθιμα καὶ τὴν τέχνην αὐτοῦ. Διότι τὰ τραγούδια, ὡς καὶ τὰ ἄλλα λαογραφικὰ στοιχεῖα, τῶν ὅποιων παραδείγματα ἀνεφέραμεν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἀποκύμα λαοῦ ἐπήλυθος, ὅστις προσέλαβε ἔντην γλῶσσαν καὶ καλλιεργήσας αὐτὴν τὴν ἔκαμεν ἀμέσως δργανον τῆς ὑψηλοτέρας ψυχικῆς συγκινήσεως, ἀλλὰ εἶναι προϊόντα λαοῦ, ὅστις παρέλαβε τὴν γλῶσσαν ὡς γεραράν κληρονομίαν, τὴν ὅποιαν ἐπεξειργάσθη, ζυμωθεὶς μετ' αὐτῆς καὶ διαπλάσας αὐτὴν ἐπὶ τῶν χειλέων του ἐπὶ δολοκλήρους αἰῶνας, ὥστε ν' ἀποβῆ τόσον δημιουργικὴ καὶ ἐκφραστικὴ. Τὴν δ' ὀρχὴν τῶν πλείστων ἐκ τῶν συνηθειῶν καὶ δοξασιῶν τῶν βορειοπειρωτῶν δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐλληνικῷ κόσμῳ καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν διατήρησιν αὐτῶν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους».¹³³ Κατὰ τὸν Σπ. Λάμπρο, «πολλοὶ αὐτῶν συνδιαλλάσσουσι τὰς δύο θρησκείας, δίδοντες εἰς τὰ τέκνα δύο ὀνόματα, ἐν μὲν τουρκικόν, ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ἴμαμη κατὰ τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἐν δὲ χριστιανικόν, διδόμενον ὑπὸ Ἱερέως Χριστιανοῦ, δπερ μένει καὶ ὡς δνομα ἐν τῇ οἰκιακῇ ἑστίᾳ.

Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς γλώσσης, ἵδιως ἐν τῇ Βορείῳ Ἡπείρῳ... Ἡ ἀλβανικὴ δὲν ἥδυνθη ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἐλληνικήν, ἀπλῶς ἐτάχθη εἰς τὸ πλευρὸν αὐτῆς».¹³⁴

132. Ν. Τομαδάκη, «Ἡ ἐποποῦα τοῦ 1940-41 καὶ ἡ Β. Ἡπειρος» *Ἐορταστικοὶ Λόγοι*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 47. Βλ. Δ. Γ. Γεωργοπούλου, *Ἐθνικὰ καὶ ιστορικὰ μελετήματα. Ἡ ἐλληνικὴ Βόρειος Ἡπειρος*, Ἀθῆναι (1967) 38 σημ. 1. Ὁ σ. σφάλλεται σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν χρόνο διεξαγωγῆς τῆς μάχης στὴν Πύδνα καὶ τὴν κατάταξη τῶν Βλάχων μεταξὺ τῶν ξένων.

133. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, «Ἀπὸ τὴν βορειοπειρωτικὴν λαογραφίαν», *Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Κέντρου Ἐρείνης Ἐλληνικῆς Λαογραφίας*, τόμ. ΚΕ' (1977/78), 102.

134. Σπ. Λάμπρου, «Ἡπειρωτικά», Ν. Ἑλλ. 10 (1913) 376.

‘Οπωσδήποτε είναι σπουδαῖο τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὅσοι ἀλλογλώσσησαν ἡ ἑτεροδόξησαν ἔχουν διαφυλάξει τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἐλληνικὸ στὴν πλειονότητα. Καὶ αὐτοὶ οἱ Τσάμηδες, ἀμείλικτοι μισέλληνες, γεννήματα θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ θρέμματα ὀδιάλειπτης προπαγάνδας, διασώζουν ἀπὸ τὴν προγονικὴ τους κληρονομιὰ τὸν ἀτόφιο πνευματικὸ θησαυρό, τὸ δημοτικὸ τραγούδι. ‘Ο Δ. Α. Παναγιωτίδης ἥδη τὸ 1895 γράφει: «Ποίησις δὲ παρ’ αὐτοῖς μόνον ἡ Ἐλληνικὴ δημοτικὴ ἐστιν· ἀλβανικὴ τοιαύτη σχεδὸν ἔξι ὀλοκλήρου δὲν ὑπάρχει. Οἱ Τσιάμιδες ἀρχηγοί, οἵτινες ὡδήγησαν τοὺς ὁμοφύλους τῶν εἰς μάχας, ἡ ἄλλως ἐγένοντο ἀκουστοί, ἔξυμνοῦνται πάντοτε Ἐλληνιστί· οὐδὲ ἥδυνήθην νὰ εὔρω κανὲν αὐτῶν εἰς τὴν ἀλβανικὴν γλῶσσαν».¹³⁵ Σχετικὰ πρόσφατα ὁ Ἀλεξ. Μαμμόπουλος συμπληρώνει: «Ἐξ ἄλλου ὁ προσανατολισμὸς τῶν ἀλβανοφώνων Χριστιανῶν πρὸς τὸ ἴδαινικὸν τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος γίνεται κατάδηλος εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Πάντα τὰ περιστατικὰ τοῦ ταραχώδους ἐθνικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ 1916 εἰς τὸ ὅποιον ἀνάγεται ἔνα ἔξι αὐτῶν, εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κερκύρας, μέχρι τοῦ 1940, τοῦ ἔτους τοῦ τελευταίου θριάμβου, συγκινοῦν τὰ μύχια τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, ἡ ὅποια συμπάσχει μὲ τὸ Ἐθνος εἰς τὰς ἀτυχίας του, χαίρει διὰ τὰς περιλάμπρους νίκας τῶν ὅπλων του καὶ ἔξαιρει τὰ ἀνδραγαθήματα τῶν ἥρωών ὄνομαστί, καὶ οἱ ἥρωες οὗτοι κατέχουν τὴν θέσιν τῶν εἰς τὸ ἐθνολογικὸν Μουσεῖον τῆς Ἐλλάδος!»¹³⁶

Παρόμοια προσήλωση ἔχουν καὶ οἱ παλαιότεροι δίγλωσσοι, οἱ Βλάχοι, τῶν ὅποιων ἐπίσης τὸ δημοτικὸ τραγούδι είναι ἐλληνικό, ὅπως ὁμοιογεῖ καὶ ὁ Ρουμάνος K. N. Μπουριλεάνου, καὶ σημαίνει τὴν διαφύλαξη ταυτόχρονα τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως,¹³⁷ κατὰ τὴν εὔστοχη παρατήρηση τοῦ Σπ. Λάμπρου, γράφο-

135. Δ. Α. Παναγιωτίδου, «Οἱ Τσιάμιδες (Θεσπρωτοί)», Δωδώνη, Εἰκονογραφημένον Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιον (1895) 76. Γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Τσάμηδων βλ. Κ.Β. Κριμπᾶ, «Περὶ Φαλλημέρανδρος καὶ ἄλλων σχετικῶν». Ἀντὶ 307 (1985) 52 σημ. 2, ὅπου ἡ παραπομπή: «M. Paidoussis and C.B. Krimbas 1980 The Distribution od ABO and Rh. Blood Groups in Greece στὸ *Physical Anthropology of European Populations* (ed. I. Schwidetsky, B. Chiarelli, O. Necrasov) Mouton, The Hague σ. 154-170, εἰδικὰ στὸν Πίνακα 1 στὴν ἀρχὴ του». Β. Κραψίτη, *Oἱ Μουσουλμάνοι Τσάμηδες τῆς Θεσπρωτίας* (ΙΕ ἡ μέχρι Κ’ αἰώνα), Ἀθήνα 1986. Καὶ τὴν πλέον πρόσφατη μελέτη τοῦ Δ. Μιχαλοπούλου, *Σχέσεις Έλλάδος καὶ Ἀλβανίας* 1923-1928, τῆς ὅποιας προδημοσίευση εἶχε καταχωρίσει *Η Καθημερινὴ* τῆς 26-6-1986.

136. Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, *Ο μῆθος τῆς ἀλβανικῆς συμβολῆς εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Έλλάδος*, ἐν Ἀθήναις 1963, 44-45.

137. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Μονογραφία περὶ Κοντοβλάχων*, ἐν Ἀθήναις 1905, 16-17. Michel Paillardès, *La Grèce, par Th. Homolle...*, Paris 1980, 179. Χρ. Σούλη, «Ἐξ ἀφορμῆς τῶν «Μπουκουρέϊκων», Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 6(1931) 168. St. Papadopoulos, «Ecole et associations grecques dans la Macédoine 3 (1962) 399 σημ. Δ. Γιαραλῆ - Παπαδοπούλου, «Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ Χιλιμῆ πασᾶ στὴν

ντας γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Μοσχοπόλεως: «'Ανακτισθεῖσα δὴ Μοσχόπολις μετὰ τὴν καταστροφὴν διασώζει μέχρι τῶν καθ' ἡμῶν ἡμερῶν τὸν ἐλληνικὸν

“Ηπειρο (1905)», Δωδώνη ΕΕΦΣΠΙ 7 (1978) 122 και 136 σημ. 3. Π. Δ. Τζιόβα, «'Ηπειρωτικὰ Σύμμεικτα», *Ηπειρωτικὴ Έστιά* 31 (1981) 584 κ.ἄ.π. Στὴν ἀπογραφὴ ἀφιερώνει ὑποκεφάλαιο ὁ Almaz (Μαζαράκης-Αίνιαν), Αἱ ἰστορικαὶ περιοπέτεαι τῆς Μακεδονίας, Ἀθήνησι 1912, 98-99, ὅπου καταχωρίζει καὶ τὰ ἔξης: «Γενομένη δὲ αὗτη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν ρουμανικῆς ἐθνικότητος, παρέχει εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἐνεργοῦντας αὐτὴν Τούρκους ὑπαλλήλους, κατὰ κανόνα μισθίους τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, νὰ προβῶσιν εἰς παντοίους ἐκβιασμούς κατὰ τῶν βλαχοφώνων Ἐλλήνων ὅπως οὗτοι ἀπογραφῶσιν ὡς Ἰδιον ἔθνος *Βλάχος*. Οὗτοι διαμαρτύρονται, ἀρνοῦνται δηλοῦντες ὅτι ἀνέκαθεν ἦσαν Ἐλληνες: εἰς ἀπάντησιν φυλακίζονται (Σέλιον Βερροίας), ἐπιβάλλονται αὐτοῖς πρόστιμα καὶ τέλος πολλοὶ μὲν αὐθαδετώς ἐγγάρφονται ὡς Βλάχοι, εἰς ἄλλους δέ, μέχρι σήμερον ἔτι, δὲν παρέχονται νοφούζια (φύλλον ταυτότητος ἀπαραίτητον ἐν Τουρκίᾳ) ἀνευ τῶν δοπιών οὐδεμίαν ἐμπορικὴν πρᾶξιν δύναται νὰ ἐκτελέσωσιν, οὔτε ταξειδίον οὔτε ιδιοκτησίαν νὰ ἔχωσι». Γιὰ τὴν μεγαλειώδη ἀντίσταση τῶν Βλάχων, ὁ Michel Paillarès συντάσσει συγκινητικές περιγραφές. Πβ. *La Grèce par Th. Homolle...*, Paris 1908, 179 κ.έ. Ο Ρουμάνος διπλωμάτης Raoul Bossy τὴν ἀναγνώριση τῶν Βλάχων σὲ ίδιαίτερη ἐθνότητα ἐντὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας θεωρεῖ σὰν μέγιστο ἐπίτευγμα τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας. Πβ. Ε. Θ. Μουδοπούλου, *Tὸ Rουμανοκοντσορζλαχικὸν ζῆτημα*, ἐν Ἀθήναις 1978, 22 σημ. 47, και 35 σημ. 83. Ωστόσο ὁ Ἰταλὸς Antonio Baldacci ἀποδίδει τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Ἰραδὲ τοῦ 1905 καὶ τὴν συνακόλουθη ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν Σουλτάνον βλαχικῆς ἐθνότητος στὴν ἴταλικὴ διπλωματία. Πβ. Πύρρου Γιαννοπούλου *Ηπειρώτου, Ἀλβανικαὶ νάρκαι εἰς τὸν δίαινον Κερκίνας*, Ἀθῆναι 1947, 15. Παρόμοια κίνηση τὰ τελευταῖα χρόνια ἐκδηλώθηκε διστακτικὰ καὶ συγκεκαλυμμένα κατ' ἀρχήν. Ἐπειτα ἐπεκτάθηκε στὴν Εὐρώπη, Καναδᾶ, ΗΠΑ, Αὐστραλία, ἀλλὰ παρὰ τὶς προειδοποιήσεις δὲν ἀντιμετωπίσθηκε μὲ ταχύτητα καὶ κατὰ τὸν ἐνδεδειγμένο τρόπο. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἡ ἐπιχειρούμενη ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος τῶν Βλάχων καὶ ἡ διεπιστημονικὴ ἀλήθεια», *Ορεινὴ Καλαμπάκα* Ιούνιος 1984 κ.έ. (Κείμενο διαλέξεως στὸ Πνευματικὸ Κέντρο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων μὲ τὴν φροντίδα τοῦ Δ.Σ. τῆς Ὀμοσπονδίας Συλλόγων Βλαχοχωριῶν Δυτικῆς Θεσσαλίας). Ἡδη ἀποκτᾶ καὶ ἰσχυρότερα ἐρείσματα. Πβ. J. Gruia, «Quelques réflexions sur les Droits de l'Homme et la minorité aromaine en Grèce», *Union Internationale des avocats* 3(1985) 46-47. Βάση δὲ παλαιότερῃ ἀποτελεῖ τὸ δύκωδες καὶ ἐπιβλητικὸ σύγγραμμα: *L'Europe et ses populations*, La Haye 1978 (ouvrage honoré des subventions de la Commission des Communautés Européennes et de la Fondation Européenne de la Culture), στὸ ὅποιο καταχωρίζονται θέσεις παρωχημένες καὶ ἀνεπιστημονικές, ἀφοῦ ἡ ἐλληνικὴ πλειονάρια ἐλαμψε μὲ τὴν ἀπουσία τῆς κατὰ τὴν σύνταξη, μετὰ δὲ τὴν κυκλοφορία ἔδειξε ὅλη τὴν ἀνεπάρκειά της, ὥστε νὰ διατροφοῦνται ἀμετάβλητα τὰ ἀνθελληνικὰ λήμματα καὶ νὰ χρησιμεύουν κιόλας ὡς τεκμήρια κατὰ τῶν ἐλληνικῶν θέσεων. Μάλιστα στὶς ἐπιτροπές τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου ἐκπροσωποῦνται δῆθεν στὸ ἐπίπεδο ἐμπειρογνομόνων καὶ οἱ Βλάχοι ὅλλα ἀπὸ Ούαλλο (!), τὸν ὅποιο περιστοιχίζουν ἀπομεινάρια τῆς προπολεμικῆς προπαγάνδας. Ἐλληνικὴ δυναμικὴ πολιτικὴ ἐπὶ τοῦ θέματος εἶναι ἀκόμη ἀνύπαρκτη καὶ συνεπῶς ἡ ἐλληνικὴ διπλωματία οὐσιαστικὰ μένει ἀνενεργὸς μὲ τοὺς ἐπώδυνους αἰφνιδιασμούς. Πβ. N. Σίμου, «Κατὰ τὴν ἀποψη Εἰδοκῆς Ἐπιτροπῆς ἡ ΕΟΚ «Θέλει» τὴν Ἐλλάδα μὲ πέντε μειονότητες. Ἀνεπαρκής ἡ κυβερνητικὴ πολιτική», *Η Καθημερινὴ* τῆς 22-3-1987, 1. Ἀγρυπνοι καὶ ὅρθιοι στέκουν οἱ Βλάχοι, ποὺ ἐπιμένουν ταυτόχρονα νὰ ἐνημερώνουν γιὰ τὰ τεκταινόμενα τὴν ἐλληνικὴ διπλωματία, ὅπως πράττουν οἱ πολιοί καὶ ἀειθαλεῖς Στ. Κωνσταντίνου, τ. πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Σαμαριναίων Ἀθηνῶν, δ. Δ. Προκόβας, πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Αιβαδιτῶν «Ο Γεωγάκης Όλύμπιος», κ.ἄ. Κανένα ἐλαφροντικὸ δὲν εἶναι πλέον ἐπιτρεπτὸ οὔτε

αύτῆς χαρακτήρα και τὴν Ἑλληνικὴν συνείδησιν, μαρτυρούμενην ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς και τῶν σχολείων ὁ Κ. Ν. Μπουριλεάνου, οὗ αἱ μαρτυρίαι προεκάλεσαν τὴν διαμαρτυρίαν αὐτῶν τῶν ἀλβανοφίλων τῆς Ἰταλίας, καίπερ προσπαθήσας νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ κωμοπόλει ταύτῃ ἡσθάνθη οὐχ ἥττον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διμολογήσῃ ὅτι τὰ ἐπιχώρια ἄσματα εἶνε μόνον Ἑλληνικά, ὅπερ εἶνε τῶν ἐνδεικτικωτάτων ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδεξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς χώρας».¹³⁸ Γιὰ τὰ τραγούδια τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου ὁ Στρατῆς Δούκας βεβαιώνει: «τὰ τραγούδια τῶν χορῶν τους εἶνε ώς τὰ σήμερα Ἑλληνικά. Τὰ βλάχικά τους τραγούδια (πᾶρχισαν νὰ τὰ τραγουδᾶνε ἀπὸ τότες ποὺ φανερώθηκαν ἀνάμεσά τους ξένες προπαγάνδες), εἶνε ἄλλα ποιήματα ἀτομικὰ ντόπιων μορφωμένων ποιητῶν γεμάτα ἀπὸ φυσιολατρεία και νόστο γιὰ τὴν ἀγαπημένη βουνήσια τους πατρίδα, κι ἄλλα μεταφράσεις παλαιοτέρων Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν τους».¹³⁹

Στὶς ἡμέρες μας παρατηρεῖται ἀναζωπύρηση τῆς προπαγάνδας και ἐπιχειρεῖται παρουσίαση τῶν μεταφρασμένων ἢ παραφρασμένων Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν σὰν ἀκραιφνῶν βλαχοφωνικῶν, ὅπως μὲ τὰ βιβλία τῆς καθηγήτριας Χημείας Λυκείου Τρικάλων Ζωῆς Παπαζήση - Παπαθεοδώρου¹⁴⁰ και τοῦ ὑπομηχανικοῦ Γ. Παδιώτη,¹⁴¹ ἐνῶ «μετενόησαν οἱ ἴδιοι πρωτεργάται τῆς κινήσεως. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Μαργαρίτη ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου Εμπορίου (τῆς

νοιτό). Ἀλλοτε ἵσως ὑπῆρχαν δικαιολογίες. Πρ. Ν. Β. Βλάχου, *Ἡ ἔθνολογικὴ σύνθεσις τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα τημάτων τῆς Μακεδονίας και τῆς Δυτικῆς Θράκης*, Αθῆναι 1945, 4. Καιρὸς εἶναι νὰ συγκροτηθοῦν ὄμιλοις εἰδυκῶν ἐπιστημόνων, οἱ οποῖοι θὰ ἀποδελτώνουν τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα και θὰ ἐφοδιάζουν τοὺς ἀρμοδίους και ἰδίως τους Εὐρωβουλευτές μὲ τὰ ἀπαραίτητα δελτία ἀπαντήσεων τεκμηριωμένων γιὰ τὴν ἀποφυγὴ νέων δεινῶν και ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας.

138. Σπ. Λάμπρου, «Ἡπειρωτικά», N. Έλλ. 10 (1913) 384-385.

139. Στρατῆς Δούκα, «Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου», *Ημερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας* 2 (1933) 111-113.

140. Z. Παπαζήση-Παπαθεοδώρου, *Τὰ τραγούδια τῶν Βλάχων, Δημοτικὴ κι ἐπάνυμη ποίηση*, Αθήναι, Gutemberg, 1985. Βλ. και κριτικές μου *Ἡ Ἐρευνα* (Τρικάλων) τῆς 20-12-1985 και 17-1-1986, *Μαγνησία Γενάρης-Μάρτης* 1986, *Τρικαλινά* 6 (1986) 303-309. Ἐπίσης *Ἐλευθερία* (Λαρίσης) τῆς 28-9-1986, 8 και 26-10-1986, 8. Ἐδωσα διάλεξη στὰ Τρικάλα ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Φιλολογικοῦ, Ιστορικοῦ, Λογοτεχνικοῦ Συνδέσμου (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.). Τρικάλων και στὴν Ἀθήναι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ιστορικῆς και Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν ἐν Ἀθήναις Θεσσαλῶν (ΙΛΕΘ). Ἐκαμα ἀνακοίνωση μὲ θέμα «Τὰ δημοτικά τραγούδια τῶν Βλάχων τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου» στὸ Διεθνές Μουσικολογικὸ Συμπόσιο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτιστικοῦ Κέντρου Δελφῶν, τὴν 7-9-1986. Ἐν τέλει βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἴστορία τοῦ Βλάχικου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ», *Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο* 1988, 339-392, και ἀνάτυπο μὲ εὑρετήριο τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, ἐπίκειται δὲ νέα ἀνατύπωση ὑπὸ τὸ Τοσίτσειον *Ἴδρυμα*.

141. Γ. Α. Παδιώτη. Gantití Armânesti di-Amînciu-Bλάχικα τραγούδια τοῦ Μετσόβου, Ἐκδόσεις

Ρουμανίας) Τάτσιτ ἔξέφραζε πρὸ δεκαετίας εἰς τὸν γράφοντα (Α. Χ. Χαμουδόπουλον) τὴν ἀνάγκην λήθης τοῦ παρελθόντος, ἐνας δὲ ἄλλος πρωταγωνιστῆς ἐπίσης τῆς κινήσεως, ὁ κ. Νικόλαος Μπατσαρία, ὁ δόποῖς διετέλεσεν Γερουσιαστής καὶ Ὑπουργὸς εἰς τὴν Τουρκίαν μοῦ ἐτόνιζε: «Πρέπει νὰ ἐπανορθώσωμεν ὅ, τι κακὸν ἐκάμαμεν». Κι' ὅμοιογῶς ὅτι ὁ Ν. Μπατσαρία ὑπῆρξε κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν ἐνας ἀπὸ τοὺς θερμοτέρους καὶ εὐλικρινεστέρους ὑποστηρικτὰς τῆς Ἑλληνορρουμανικῆς καὶ γενικώτερον τῆς Βαλκανικῆς συνεννοήσεως, ἐνισχύσας τὴν μεγάλεπήβολον πολιτικὴν τοῦ ἀειμνήστου Τιτουλέσκου».¹⁴²

Ἡ προπαγάνδα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα μας εἶχε δημιουργήσει ψυχορότητα στὶς σχέσεις Φαναρίου καὶ Βουκουρεστίου καὶ διακοπὴ τῶν διπλωματικῶν σχέσεων Ἀθηνῶν - Βουκουρεστίου, «ἐτεροματίσθη δὲ αὗτη - τονίζει ὁ Χαμουδόπουλος - χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ τότε Πρεσβευτοῦ τῆς Ρουμανίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Μίσσιου, ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων διπλωματῶν τῆς χώρας του, Ἑλληνικῆς καταγωγῆς».¹⁴³

Οταν, ὅπως σημειώνει ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ - Τοσίτσας, «ἡ πιὸ βαθειὰ ἀδιαφορία ἀπέναντι τοῦ ζητήματος ἦταν ὁ κανὼν γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος»,¹⁴⁴ «Καὶ - κατὰ τὸν Περ. Ἰακ. Ἀργυρόπουλον-ῆ ἀφελής Ἐλλὰς ἐν τῇ αἰωνίᾳ καὶ ἀθεραπεύτῳ αὐτῆς φιλανθρώπῳ ὑποχωρητικότητι ἀπεδέχθη τοῦτο (νὰ διεκδικοῦνται ἀπὸ τὴν Ρουμανία οἱ Ἑλληνόβλαχοι σὰν ρουμανικὲς μειονότητες)»,¹⁴⁵ ὁ τερματισμὸς μόνον ἀπὸ τὸν κατάφωρα ἀδικημένο στὴν Ἐλλάδα καὶ πικραμένο Βλάχο, φυσικὰ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, Μίσσιου, ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται. Διότι κατέπνιξε μέσα του τὴν πικρίαν του καὶ συνέχισε τὴν προσφορὰ τῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν πρώτη καὶ φυσικὴ πατρίδα του, τὴν Ἐλλάδα, πρὸ πάντων κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκέψεως τοῦ Βουκουρεστίου,¹⁴⁶ τὸ 1913.

Ομως θαύματα δὲν γίνονται πάντοτε. Γι' αὐτὸν καιρὸς εἶναι νὰ συνειδητο-

Γέρου (Ἀθήνα) 1988. Ἡ σκοπιμότητα τῆς ἐκδόσεως εἶναι προφανής γιὰ τοὺς γνῶστες τῶν προπαγανδιστικῶν μηχανορραφιῶν. Τὴν ἀπάντηση βρίσκει ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸ Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1988, 339-392.

142. Ἀ. Χ. Χαμουδόπουλον, *Oἱ Ἑλληνες, οἱ Βούλγαροι καὶ ἡ Βαλκανικὴ Συνεννόησις*, Ἀθῆναι 1945, 23.

143. Αὐτ.

144. Εὐαγγέλου Ἀ. Ἀβέρωφ-Τοσίτσα, *Η πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ Ζητήματος*. Πρόλογος Σ.Ε. Βενιζέλου, 2η ἔκδοση. Φ.Ι.Δ.Ο.Σ., Τρίκαλα 1987, 183.

145. Περ. Ἰακ. Ἀργυρόπουλον, *Αἱ ἀξιώσεις τῆς Ἐλλάδος. Εσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ κατευθύνσεις*, Ἀθῆναι 1945, 281.

146. Βλ. Γ. Ρούσου, «Ο Βενιζέλος καὶ ἡ ἐποχή του», *Τὸ Βῆμα τῆς 18-6-1961*. Πβ. Τηλ. Μ. Κατσουγιάννη, *Περὶ τῶν Βλάχων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν*, Β' Θεσσαλονίκη 1966, 80.

ποιήσουν οἱ Ἑλληνες ἀρμόδιοι ὅτι οἱ συνέπειες τῆς ἀβελτερίας καὶ τῆς ἀδράνειας ἢ τοῦ ἐσφαλμένου χειρισμοῦ θὰ εἶναι χειρότερες, ὀλέθριες, ἂν δὲν ἀναληφθοῦν προσήκουσες πρωτοβουλίες ἀντικειμενικῆς καὶ τεκμηριωμένης ἐνημερώσεως τῶν ἀρμοδίων τοῦ Ἐνρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου καὶ διεθνῶν ὁργανισμῶν γιὰ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδιομορφία τῶν νησίδων διγλωσσίας καὶ τῶν λεγομένων μειονοτικῶν ζητημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Θὰ ἐπαναληφθοῦν φαινόμενα, ὅπως τὸ περιγραφόμενο ἀπὸ τὸν Χαμιουδόπουλο, κατὰ τὸ ὅποιο οἱ ἔνες προπαγάνδες «ἔφθασαν νὰ παρασύρουν ἀνθρώπους καταγομένους ἐκ Βορείου Ἡπείρου καὶ οἱ ὅποιοι ἐπὶ γενεᾶς ἦσαν μέλη ἀδιαίρετα τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογενείας. Τυπικὸν εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ περιφήμου Φάν Νόλι, ὁ ὅποιος ἐγεννήθη εἰς ἕνα χωρίον τῆς Ἀδριανούπολεως, ἐσπούδασεν εἰς Ἑλληνικὰς Σχολὰς καὶ ἦτο διδάσκαλος εἰς Σχολὴν Ἑλληνικὴν τῆς Αἰγύπτου. Κάποιαν ἡμέραν αἰφνιδίως ἀνεκάλυψεν ὅτι εἶναι γνήσιος Ἀλβανός, ἥλλαξε τὸ Ἑλληνικόν του ὄνομα, μετέβη εἰς Ἀλβανίαν καὶ ἔγινε αὐτοχειροτόνητος Ἀρχιεπίσκοπος καὶ Πρωθυπουργός»!¹⁴⁷ Αποτελεῖ μεγέθυνση τῆς περιπτώσεως Ἀποστόλου Μαργαρίτη, πρωτεργάτη τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ἀπομιμήσεις καὶ τῶν δύο κυκλοφοροῦνται καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἐπομένως, εἶναι ἀσύγγνωστη καὶ κολάσιμη ἡ ἀνοχὴ παραχαράξεως τῆς ἀλήθειας, ὅπως διενεργεῖται γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν Βλάχων ἀπὸ ἀνίδεους ἢ πεπλανημένους, ὅταν Ρουμάνοι ἐπιστήμονες δὲν διστάζουν πιὰ νὰ διακηρύσσουν σὲ διεθνῆ συνέδρια ὅτι τῶν Βλάχων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα. Ἡ Ρουμανίδα Elisabeta Moldoveanu σὲ μελέτη συγχριτικὴ γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὶς χῶρες τῆς Ν. - Α. Εὐρώπης κατὰ τὸ ἔθιμο τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου, συνοδευόμενο ἀπὸ τὸ γνωστὸ τραγούδι, δηλώνει ὅτι στὴν Ρουμανία τὰ παιδιὰ τραγουδοῦν, ὅπως ἄλλως τε εἶναι φυσικό, στὴν ρουμανικὴ γλώσσα, στὴν Βουλγαρία βουλγαρικά, κ.ο.κ. Δὲν παραλείπει καὶ τὴν ἀναφορὰ στὰ Βλαχόπουλα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, τὰ ὅποια ἔχουν τραγούδι στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ ὅχι στὴν ἀρωματική, ὅπως διατείνονται ἀκόμη τὰ ὄργανα ἢ θύματα τῶν προπαγανδῶν καὶ οἱ ἀσχετοὶ μὲ τὴν ἴστορία τῶν Ἑλληνοβλάχων. Ἡ περικοπὴ τῆς ἀνακοινώσεως τῆς Moldoveanu στὸ πρωτότυπο γαλλικὸ κείμενο εἶναι ἡ ἔξης: « Les textes, chantés en grec dans la zone habitée par les Aroumains, rappellent la venue de Lazar et les cadeaux qu' on lui a fait (des

147. Χαμιουδοπούλου, ἔ.ἄ., 24. Γιὰ τὸν Φάν Νόλι βλ. καὶ Ἀπ. Ἀθ. Γλαβίνα, *Tὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ Ορθοδόξου Ἑκκλησίας ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων ἐγγράφων*, Ἐκδόσεις IMIAH, Ἰωάννινα 1978, 441.

fruits et des oeufs)».¹⁴⁸ Πρόγματι, δηλαδή συμβαίνει σὲ δλους τοὺς Ἑλληνες.

Αὐτὸς ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑπέροχη καὶ ἀξιοθαύμαστη ἀπάντηση τῶν Βλάχων τῆς Βορείου Ἕπειρου στὴν προπαγάνδα καὶ στὶς πολύμορφες πιέσεις. Ἀλήθεια, συγχλονίζεται καὶ ὁ πλέον ἀδιάφορος, ὅταν πληροφορεῖται τὴν ἀφοσίωση στὸν Ἑλληνισμὸν καὶ στὴν Ὁρθοδοξία καὶ τῶν Βλάχων, ποὺ ζοῦν στὴν καρδιὰ τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας, στὰ Τίρανα καὶ στὰ περίχωρά τους. Ἡ Ἐλευθερία Νικολαΐδου ἀποκαλύπτει: «Σὲ λίγους μῆνες καὶ μὲ προοπτικὴ ὅτι κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1906 θὰ διενεργόταν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση γενικὴ ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ τὴν ὅποια οἱ Ρουμάνοι ἐπιδίωκαν νὰ πετύχουν καταγραφὴ τοῦ βλαχοφώνου στοιχείου μὲ τὸ χαρακτηρισμὸν του ὡς *Βλάχ* μιλέτ, ἡ κατάσταση ἔγινε πιὸ ἀπειλητικὴ. Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνηση διέταξε τὸν ἀκόλουθο τῆς Πρεσβείας τῆς στὴ Ρώμη Κ. Μπουριλιάνο νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς βλαχοφώνους πληθυσμοὺς τῆς περιοχῆς Δυρραχίου γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν συμμετοχὴν τους στὴ ρουμανικὴ κίνηση. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση τοῦ ἐπέτρεψε τὴν ἐλεύθερη διακίνηση καὶ οἱ τοπικὲς ἀρχὲς τοῦ ἔξασφάλισαν ὅλες τὶς διευκολύνσεις. Ἀπὸ τὸ Δυρράχιο ἔφτασε ἐκεῖ στὶς 4.10.1905, πῆγε στὰ Τίρανα, ὅπου χωρὶς τήρηση προσχημάτων ἀγωνίστηκε νὰ προσηλυτίσῃ τοὺς βλαχοφώνους. Οἱ βλαχόφωνοι τῶν Τιράνων, πιστοὶ στὴν ἔλληνικὴ ἰδέα, μὲ σθένος ἀπάντησαν ὅτι τίποτε τὸ κοινὸ δὲ συνέδεε τὴ Ρουμανία μ' αὐτοὺς, οἵτινες, στερορῶς ἔχόμενοι τῶν πατρόφων, δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι σκάνδαλα καὶ ξιζάνια καὶ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις αὐτοῦ περὶ ἴδρυσεως σχολῆς μὲ πολλὰς γλώσσας, καὶ Ἐκκλησίας μεγαλοπρεποῦς καὶ προστασίας ἰσχυρᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανίας, σκοπούστης, ὡς εἶπε, νὰ συστήσῃ καὶ Προξενεῖον ἐν Δυρραχίῳ, δὲν δύνανται νὰ μειώσωσι τὴν ἀπεριόριστον ἀγάπην των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Πρόσθεσαν ἐπίσης πώς κάθε ἀπόπειρα δελεασμοῦ τους μὲ χρήματα ἢ ἄλλα μέσα θὰ ναναγοῦσε, ὅπως εἶχε γίνει στὸ παρελθόν. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ βία ἀν χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς βέηδες τῆς περιοχῆς, ὅπως εἶχε γίνει πρὸιν πέντε χρόνια, ὕστερα ἀπὸ συμφωνία τῶν βέηδων μὲ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνηση, δὲ θὰ ἀπέδιδε. Ὁ Ρουμάνος ἀκόλουθος ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν του στὰ Τίρανα ἔναντι τοῦ Δυρράχιο...».¹⁴⁹

Γιὰ τὸ Δυρράχιο, σχεδὸν σύγχρονα, ὁ Bérard ἀποδίδει τὴν ἀλήθεια, ὅταν ἀφηγεῖται: «Ο ἔλληνισμὸς στρατολογεῖ τοὺς ὄπαδούς του ἀνάμεσα στοὺς ὁρθόδο-

148. Bλ. IIe Congrès International de Thracologie. Volume sélectif, Editrice Nagard. Paris - Rome - Montreal - Pelham N.Y. 1982, 216.

149. Ἐλευθερίας Ἱ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες καὶ ἔθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20ου αἰώνα, Ἐκδόσεις IMIAХ, Ιωάννινα 1978, 212.

ξους αὐτοὺς Ἀρβανίτες καὶ στοὺς Κουτσόβλαχους. Ἡ πόλη μπορεῖ νὰ εἶναι Ἰταλική, τὸ προάστιο ὅμως εἶναι ἐλληνικό. Σὲ ὅλα τὰ ὑπαίθρια καφενεῖα μιλοῦν ἐλληνικά. Πάνω ἀπὸ τὰ τεξάκια βρίσκονται τὰ πορτρέτα τοῦ Γεωργίου τοῦ Α' καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ του, τοῦ κ. Τρικούπη. Κάτω ἀπ' τὰ πλατάνια μιὰ συντροφιὰ φουστανέλοφόρων πίνουν καὶ τραγουδοῦν μὲ τὴν κιθάρα ἔνα ἀργόσυρτο τραγούδι τοῦ Ἀρχιπελάγους...

“Ολο τὸ ἐμπόριο τῆς νότιας Ἀλβανίας τὸ εἶχαν τότε στὰ χέρια τους (οἱ Κουτσόβλαχοι). Ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη (κοντὰ στὴν Κορυτσά), τὸ Συρράκο, τοὺς Καλαρρύτες, τὸ Μέτσοβο καὶ τὴ Λάρισσα, κέντρα τῆς Ἀνωβλαχίας, ἔξακτινώνοντας στὴν περιοχή, μοιράζοντας τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τους -δέρματα, πετσιά, ἀσημικά, κάπες, μαλλί καὶ χαλιά- εἴτε τὰ ἐμπορεύματα τῆς Εὐρώπης, ποὺ λάβαιναν ἀπὸ τοὺς οἰκους τους στὸ Λιβόρνο, τὴ Βιέννη καὶ τὸ Ἀμστερνταμ. Τὸ Δυρράχιο ἦταν τὸ φυσικό τους λιμάνι γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὸν Ἀγκώνα, τὴ Ραγούζα ἥ τὴ Βενετία. Υστερα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση οἱ Βλάχοι αὐτοί, ποὺ ἀγωνίστηκαν μὲ τὸ πουγκί τους καὶ τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν ἐλευθερία, μετανάστευσαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στὸ νεοσύστατο ἐλληνικὸ βασίλειο...»

Μολαταῦτα, ἔναν αἰώνα μετὰ τὸ Δυρράχιο παραμένει κουτσοβλάχικο λιμάνι...»¹⁵⁰

Ρουμάνος γλωσσολόγος σὲ πρόσφατη ἔρευνά του διαπιστώνει ὅτι οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι ἀπέβαλον λέξεις θεωρούμενες ἄλλυροι οὐποστρώματος καὶ ἀντικατέστησαν αὐτὲς μὲ ἀντίστοιχες ἐλληνικές,¹⁵¹ οἱ ὅποιες ἀσφαλῶς συνυπῆρχαν.

Ἐν τέλει, μολονότι ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα ἔχει γνωρίσει ἐπώδυνες περιπέτειες στὴν Ἡπειρο καὶ κατ' ἔξοχὴν στὴν Βόρειο, «διετήρησεν ἐπιμόνως -γράφει ὁ Λάμπρος- τὴν μεγίστην καθαρότητα, τὴν ὅποιαν οὐδὲ τῶν Ἀλβανῶν κάνει γειτνίασις καὶ τῶν Ὀθωμανῶν αἱ καταδυναστεύσεις ἡδυνήθησαν νάλλοιώσωσι. Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τυγχάνει τὸ ἐλληνικάτατον γλωσσικὸν ἴδιωμα. Ἡ ἡπειρωτικὴ διάλεκτος εἶνε τὶς ἀστείοτες πηγὴ ὅρων καὶ ἐκφραστικῶν τύπων ἀναγομένων εἰς παλαιοτάτους χρόνους, ἀκούων δέ τις αὐτὴν λαλουμένην διὰ τοῦ χαρακτηριστικῶς μικροῦ στόματος τῶν κυριῶν τῶν Ιωαννίνων νομίζει ὅτι πρόκειται περὶ τῆς οὔτως εἰπεῖν Τοσκανικῆς ἐλληνικῆς». ¹⁵²

150. V. Bérard, *Tourekia kai Ellinismos*. Όδοιπορικὸ στὴ Μακεδονία. Ἐλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Ἀρβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι. Μετάφραση: Μ. Λυκούδης. Εἰσαγωγὴ - Σχόλια: Θ. Πύλαρηνός, Ἐκδόσεις Τροχαλία (Αθήνα) 1987, 48-49.

151. Gr. Brâncuș, «Les éléments lexicaux authochtones dans le dialecte aroumain», *Revue Roumaine de Linguistique* 11 (1966) 549-565.

152. Σπ. Λάμπρου, «Σελίδες ἐκ τῆς ἰστορίας τῶν Ιωαννίνων», N. Ελλ. 21 (1927) 342.

Ἐπιβεβαίωση εὐχάριστη και ἐπιστημονικῶς σπουδαία ἀποτελεῖ ἡ διάσωση τῆς ἑλληνικῆς, μάλιστα δὲ και ἐνδιαφερόντων διαλεκτικῶν στοιχείων, και στὸ στόμα τῶν ἔξαλβανισμένων Βορειοπειρωτῶν, ἀκριβέστερα διγλώσσων, τόσον στὴν γενέτειρα και κοιτίδα Βόρειο Ἡπειρο ὅσον και στὴν Διασπορά. Ἡδη τὸ 1870 ὁ Ἀθ. Πετρίδης, μετὰ τὴν παρατήρηση ὅτι «οἱ Χειμάρριοι ἢ Χειμαρραῖοι ὄμιλοῦσιν Ἀλβανιστὶ και Γραικιστὶ», μᾶς πληροφορεῖ: «ἀλλ’ ἡ Γραικικὴ αὐτῶν εἶνε ἀξιοσημείωτος και διὰ τὴν προφορὰν και διὰ τὸ ἔχειν ἐν ἑαυτῇ ἀρχαιοτάτας δωρικῆς διαλέκτου λέξεις».¹⁵³

Ἀληθινὸ γλωσσικὸ ἀπόκτημα συνιστᾶ ἡ ἐπαναδημοσίευση ἀπὸ τὸν Σταῦρο Ἀθ. Κουτίβα ἐνὸς δημοτικοῦ τραγουδιοῦ τῶν διγλώσσων Κορινθίας:

Τζήρεια μου γιὰ χαμήλωσε, διῶξε τὶς καταχνιές σου
γιὰ ν’ ἀγναντέψω και νὰ ἰδω στοῦ Λιακωτοῦ τὸν κάμπο
ποὺ κάνει ὁ Ντούσιας μοναχὸς μὲ τὸ γοργὸ ζευγάρι.
Σαράντα τάσια ἔσπερνε ώς ποὺ νάρθη τὸ γιόμα
κι’ ἄλλα σαραντατέσσερα ώς ποὺ νάρθη τὸ βράδυ.
Πουλάκι πήγε κι ἔκατσε δεξιὰ μεριὰ στ’ ἀλέτρι
δὲν εἶχε λάλα σὰν πουλὶ οὔτε σὰ χελιδόνι
παρά χε λάλα ἀνθρωπινὴ σὰν ἀνθρωπος μιλάει:
-«Σπεῖρε το, Ντούσια, σπεῖρε το κι’ ἄλλος θὰ τὸ θερίσῃ»
-«Ἄν τῳξερα μωρὲ πουλὶ ὅτι τὸ λές ἀλήθεια
τὰ βόδια μου στὸ μακελιὸ κι’ ὁ Ντούσιας στὴν Ταφέρνα».¹⁵⁴

Δὲν ἔχει τίποτε κατώτερο σὲ σύγκριση μὲ τὴν πανελλήνια δημοτικὴ ἑλληνικὴ ποίηση, ὑπερτερεῖ δὲ ὀλοφάνερα ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα δημοτικὰ τραγούδια, ποὺ τραγουδιοῦνται στὰ ἀρβανίτικα, ὅπως προκύπτει μὲ σαφήνεια ἀπὸ ὅσα παραθέτει τουλάχιστον ὁ Μαμμόπουλος.¹⁵⁵

Τὸ 1984, ὁ Κώστας Γεωργουσόπουλος καταγράφει τὶς διαπιστώσεις του ἀπὸ τὴν γνωριμία του μὲ τους ἀλβανοφάνωνς τοῦ Παλέρμου: «... Δὲν ἀναφέρομαι στοὺς ἑλληνόφωνους τῆς Καλαβρίας. Ἐχουν ἀρχετὰ μελετηθεῖ. Ἰταλοὶ καθολικοί, ποὺ ἀπομονωμένοι στὰ ἀπρόσιτα χωριά τους, συνεχίζουν νὰ ὄμιλοῦν τὴν γλώσσα τῶν παλιῶν ἀποίκων. Ἀναφέρομαι στοὺς 25.000 τῆς «περιοχῆς τῶν

153. Πβ. *Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα Παρνασσοῦ* 1 (1871)37.Βλ. και ἀνωτ. σημ. 125, ὅπου ὁ Χρ. Ν. Πέτρου-Μεσογείτης, ι.ἄ. ἐπαληθεύουν τὰ λεγόμενα τοῦ Πετρίδη.

154. Σταῦρον Ἀθ. Κουτίβα, *Δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα ἐκ τοῦ χωρίου Ντούσια (Κεφαλαρίου) Στυμφαλίας*, Ἀθῆναι 1973. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ὑπ’ αριθ. 1 τεύχους τοῦ περ. «Κορινθιακά»), 3.

155. Ἀλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, *Ἡ Ἡπειρος, Λαογραφικὰ-Ηθογραφικά-Ἐθνογραφικά*. Πρόλογος Παν. Ἡλ. Πουλίτσας, Α΄ Ἀθῆναι 1961, 117.

‘Αλμπανέζων» τοῦ Παλέρμου, ‘Ἐλλήνων ἀπὸ τὸ Μοριά, ποὺ περνώντας στὸ Μεσαίωνα ἀπὸ τὴν Ἀρβανίτια ἔφτασαν στὸ Παλέρμο δίγλωσσοι... Μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ συνομιλήσουμε μὲ τὸν παπα-Στάσση καὶ νέα παιδιά, κορίτσια καὶ ἀγόρια, νὰ πιοῦμε μαζὶ καὶ νὰ θαυμάσουμε τὰ σωστά τους ἐλληνικά, τὴν ὁρθοδοξία τους, ποὺ γι’ αὐτοὺς λειτουργεῖ ὡς ἐθνικὴ συνείδηση ...».¹⁵⁶

Πόσην ἐπικαιρότητα ἀποκτούν ὅσα ἐκμυστηρεύεται ὁ Κωνσταντῖνος Πηχεών στὰ προλεγόμενα τῶν Ἀπομνημονεύμάτων τοῦ Μακεδονομάχου πατέρα του Ἀναστασίου Πηχεώνα γιὰ τοὺς Ἐλληνες, ποὺ ἀλλογλώσσησαν στὸ διάβα τῶν αἰώνων καὶ ἀποκαλοῦνται μὲ τὴν σειρὰ Βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι, ἀλβανόφωνοι ἢ συλλήβδην ἔνονόφωνοι: «Μάλιστα αὐτοί, ποὺ περισσότερον ἐδοκιμάσθησαν καὶ ἐβασανίσθησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν καὶ ἐπικράνθησαν μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ὑβριν πολλῶν ἀπὸ τοὺς ὄμογενεῖς, οἱ ὅποιοι ἀπὸ ἄγνοιαν καὶ ἀμάθειαν δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐκφράζουν ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἐλληνικότητά των, ἐνῷ πρὸ πάντων αὐτοὶ ἥσαν ὁ στόχος τῶν προπαγανδῶν, αἱ ὅποιαι ἐκμετάλλευσμεναι τὸ ἀλλόγλωσσον ἐπεδίωκον νὰ παρασύρουν αὐτοὺς εἰς τὰ δίκτυα των... Εἶναι οἱ ἔνογλωσσοι ἐκεῖνοι, διὰ τοὺς ὅποιούς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ κρύψωμεν τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν ἀνεπηρέαστον καὶ ἀμετάπτερον ἐλληνικὴν συνείδησιν, ποὺ ἐπέδειξαν, διὰ τὸ σταθερὸν καὶ ἥρωϊκὸν φρόντημα, τὸ ὅποιον ἀντέταξαν, διὰ τὸ ἀκατάβλητον θάρρος, μὲ τὸ ὅποιον ὑπὲρ τῆς ἐλληνικότητος αὐτῶν ἡγωνίσθησαν καὶ πολλοὶ ἐθυσιάσθησαν. Οἱ ἔνονόφωνοι Ἐλληνες, τῶν ὅποιων ὅσοι εἴμεθα ἀπόγονοι, δικαιούμεθα νὰ εἴμεθα ὑπερήφανοι, εἶναι ἐξηκριβωμένον, ὅτι κατὰ τοὺς ἐθνικούς ἀγῶνας ἐν Μακεδονίᾳ ὑπερέβαλον εἰς πολλὰς ἐνεργείας τοὺς ἐλληνοφώνους ὁμοφύλους των».¹⁵⁷

Εῦλογα γιὰ τὴν ἐθνικὴ κατάταξη ἐνὸς λαοῦ προτάσσει τὴν συνείδηση ἀντὶ τῆς γλώσσας ὁ Κων. Βακαλόπουλος: «Ἡ κατάταξη τῶν χριστιανῶν τοῦ μακεδονικοῦ χώρου μὲ βασικὸ κριτήριο τὴ γλώσσα καὶ ὅχι τὴν ἐθνικὴ συνείδησή τους, ποὺ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς πρωταρχικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα ἐνὸς λαοῦ, περιέπλεκε περισσότερο τὴν κατάσταση καὶ δημιουργοῦσε μεγαλύτερη σύγχυση».¹⁵⁸

156. Κ. Γεωργογιουσόπουλου, «Σικελικά», Τὰ Νέα τῆς 3-5-1984.

157. Κων. Ἀ. Βακαλοπούλου, Ὁ Βόρειος Ἐλληνισμός κατὰ τὴν πρώην φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα (1878-1894). Ἀπομνημονεύματα Ἀναστασίου Πηχεώνα, 196, IMXA, Θεσσαλονίκη 1983, 41-42.

158. Κων. Ἀ. Βακαλοπούλου, «Ἐθνολογικὸς χάρτης τῆς Μακεδονίας», Ἡ Καθημερινὴ τῆς 17-7-88, 17. Ἡδη στὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ὁ Παῦλος Καρολίδης, «Οἱ λεγόμενοι Ρωμιοῦνοι τῆς Μακεδονίας», Ἐλληνισμὸς 7 (1904) 105 ὁρίζει: «τὴν κυριωτάτην ἐθνικὴν δύναμιν ἀποτελεῖ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ τὸ ἐθνικὸν αἰσθῆμα, καὶ Ἐλλην εἶνε πρώτιστα καὶ μάλιστα ὁ θέλων νὰ εἶνε

Καταντᾶ παράλογο, ὅταν σκέπτεται κανεὶς ὅτι ἀναζητοῦνται μονόγλωσσοι Ἑλληνες στὴν σημερινὴ Βόρειο Ἡπειρο, γιὰ νὰ ἐνταχθοῦν στὴν ἑλληνικὴ «μειονότητα».

Παρὸ τὴν ἀλλεπάλληλη ἀποδοχὴ καὶ δεύτερης καὶ τρίτης γλώσσας σὰν ὁργάνου ἐπικοινωνίας ἄλλοτε μὲ τὶς ἀρχές, ὅπως ἐπὶ ρωμαιοκρατίας καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, μιλονότι ἡ «αὐλή»¹⁵⁹ του ἑλληνόφωνη κυρίως ἦταν, καὶ παρὸ τὴν ἔξισλάμιση, σύμφωνα μὲ τὴν ἔθνικὴ συνείδηση καὶ τὶς ἀδιάψευστες μαρτυρίες τῆς ἀρχικῆς καταγωγῆς, τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, τὶς παραδόσεις,¹⁶⁰ τὰ τραγούδια,¹⁶¹ ἐνδυμασία,¹⁶² ἀλληθινὴ καὶ μάλιστα ἀσήμαντη μειονότητα πρέπει νὰ θεωροῦνται οἱ ἀκραιφνεῖς Ἀλβανοὶ στὴν Βόρειο Ἡπειρο, ἐφ' ὅσον δὲν ἀγνοηθοῦν οἱ μετακινήσεις πληθυσμῶν.

Καὶ σήμερα, «οἱ καλοκάγαθοι Ἀλβανοί, ποὺ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μιλοῦν καὶ

καὶ νὰ λέγηται Ἑλλην».

159. Ἐξ ἄλλου πβ. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου* ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ μὲ τυπογραφικὰ σχεδιογραφήματα καὶ γεωγραφικούς χάρτας τοῦ ἰδίου. Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀθαν. Χ. Παπαχαρίση. Ἐκδόσεις Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ιωάννινα 1964, 95, ὅπου ὁ ἑδότης σημειώνει: «Τὰ πρὸς τοὺς φαγιάδες καὶ τοὺς ἀγάδες διατάγματά του ὁ Ἀλῆ πασᾶς καὶ τὰ ἔγγραφά του πρὸς τὸν γείτονα Βενετόν Διοικητὴν τῆς Ἐπανήσου ἑλληνιστὶ ἔγραφε καὶ ἑλληνιστὶ ἵσαν γραμμένα τὰ ἔγγραφα ποὺ τοῦ ἐστέλλοντο ἀπὸ ἀντιπροσώπους Εὐφωπαϊκῶν Δυνάμεων. Ὁ ὑμνητὴς του ὁ Χατζῆ Σεχρέπης ἐλληνιστὶ, Ἀλβανὸς ὕν, συνέταξε τὴν Ἀλητασιάδα του. Ἐλληνιστὶ συντεταγμένην συνθήκην συνεργασίας μὲ τοὺς Σουλιώτες ὑπέγραψαν εἰς τὰ 1804 οἱ Ἀλβανοὶ ἀγάδες τῆς Τσαμουρᾶς. (Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ιστ. Ἀλῆ Πασᾶ, σ. 171)».

160. Ἀπὸ τὴν Ἀλβανία ἔως τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ἀπουσιάζει καὶ ὁ τόσο τιμώμενος σήμερα Γεώργιος Καστριώτης Σκεντέριμπετης. Ἀντίθετα στὴν Ἐλλάδα ἡ παρουσία εἶναι ἐντυπωσιακὴ καὶ ὀλοζώντανη. βλ.. Τ. Π. Γιοχάλα, *Ο Γεώργιος Καστριώτης Σκεντέριμπετης εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ιστοριογραφίαν καὶ λογοτεχνίαν*, IMXA, 151, Θεσσαλονίκη 1975, 9-20. πβ. καὶ Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Μνημοσύνη 6* (1978-1979) 367-370. Ἐπίσης Ιουλίου Πίσκου, *«Γεώργιος Καστριώτης», Φωνὴ τῆς Ἡπείρου 125* (10-2-1895) 4: «Οἱ Καστριώται, ἔλκοντες τὸ γένος, ὡς λέγεται, ἐξ Ἡμαθείας τῆς Μακεδονίας, ἐδέσποζον τῆς περὶ τὴν Κρόῂαν χώρας καὶ τινος μερίδος τῆς ἐπαρχίας Δίβρης». βλ. καὶ Μιχαὴλ Τρίτος - Ἀδελαΐς Ισμηνιάδου, *Ἴστορικὴ διήγησις περὶ Γεωργίου τοῦ Καστριώτου τοῦ ἐπονομασθέντος καὶ Σκενδέριμπετη*. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη ἀ.έ. Θεσσαλονίκη 2008. Λαζάρου, *Ἐλληνισμός..., τ. A'*, 211 σημ. 50.

161. Μεν. Σωκρ. Ζύτου, *Τὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Ἐκδόσεις IBE, Ιωάννινα 1978. Ἀχ. Στυλ. Παπαδοπούλου, «Τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Δρόπολης», *Ἡ Δρόπολις Βορείου Ἡπείρου*, Λεύκωμα Β Ἐκδ. τῆς Ἐνώσεως Δροπολίτῶν «Ο Δρῖνος» Ἀθῆναι 1980.

162. Mary Adelaide Walker, *Διὰ τῆς Μακεδονίας ὡς στὶς ἀλβανικές λίμνες* (Οχριδᾶς καὶ Μαλίκης). Ἐκδοσις «Μακεδονολατρικοῦ Ομίλου». Χορηγία Ἀλ. Καρίτη. Μετάφρ. Κ. Πύρζα. Ἐπιμέλ. ἐκδόσ. Σ. Λιάκου, Θεσσαλονίκη Ιούλιος 1973, ὅπου ὁ ἐπιμελητὴς διορθώνει εἰστοχα τὴν Ἀγγλίδα συγγραφέα.

έλληνικά ύποδέχονται φιλόξενα τοὺς ἀπρόσκλητους ξένους, γιὰ νὰ χορεύουν σὲ λίγο μαζί τους ὑπὸ τὸν ἥχο τῆς ὁρχήστρας», σημειώνει ὁ Στέλιος Κούλογλου.¹⁶³

Μετὰ τὶς τόσες ἀπηνεῖς διώξεις παντὸς ἐλληνικοῦ ἡ ἐπισήμανση τῆς ἐλληνομάθειας θυμίζει ἐποχὲς βάναυσης δουλείας, κατὰ τὴν ὅποια ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα διαφυλάσσεται καὶ διαδίδεται ἀπὸ τὴν Ἐλληνίδα οἰκοδέσποινα, ὅχι φυσικὰ μονόγλωσση ἀλλὰ δίγλωσση, ὥστε νὰ ἔκπλησσονται ἐλληνομαθεῖς Εὐρωπαῖοι ἐπισκέπτες.

Τὴν 12/24 Δεκεμβρίου 1834 ὁ Γουσταῦος Ἐϊχτάλ καταγράφει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη στὸ φτωχικὸ τοῦ ἄλλοτε ζάπλουτου Χατζηπέτρου: «Μὲ ὑποδέχεται φιλικῶς ὁ ἀντισυνταγματάρχης Χριστόδουλος Χατζῆ Πέτρος, εἰς ἐκ τῶν πρώην ἀρχόντων τοῦ Βενετικοῦ εἰς τὰ δόρη τοῦ Πίνδου... Ἡ σύζυγός του εἶναι ἐκ τῆς οἰκογενείας Στουρνάρη..., γυνὴ ὡραία καὶ πνευματώδης. Ἡ ὄμιλία τῆς ἔχει χάριν καὶ εὐγένειαν ὅση μέχρι τοῦδε δὲν ἀπήντησα εἰμὴ μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων κυριῶν τῆς Γαλλίας καὶ Ἰταλίας». Τὴν ἐντονη ἔκπληξή του γνωστοποιεῖ καὶ στὸν φίλο του Βοζοῦ μὲ ἐπιστολή: «μετέβην εἰς Ὑπάτην, ὅπου ὁ Χατζηπέτρος καὶ ἡ σύζυγός του μὲ ὑπεδέχθησαν εἰς τὴν μικράν των οἰκίαν μετὰ μεγίστης φιλοφροσύνης... Ἐθαύμασα πράγματι τὸν Καπετάνον, διατηροῦντα ὅπωσδήποτε, καὶ ἐν μέσῳ τῆς παρούσης στενοχωρίας, τὴν λαμπρὰν ἐνδυμασίαν καὶ τὸν πολύτιμον ἵππον του. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς θετικότητος ἀξίζει νὰ ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι τινὲς διατηροῦντες μετὰ πάσης θυσίας τὸ πάθος τῆς μεγαλοπρεπείας.

Γνωρίζεις βεβαίως τὴν σύζυγον τοῦ Χατζηπέτρου. Ἐξ ὅσων γυναικῶν εἶδα μέχρι τοῦδε ἐν Ἐλλάδι ἔξεχει αὕτη καὶ διαφέρει. Βεβαίως εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς διατηρεῖ τὴν συναίσθησιν «τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς τῆς», τὸ ἐκδηλοῦ δὲ καὶ διὰ τῶν τρόπων καὶ τῆς ὄμιλίας τῆς».¹⁶⁴

Τὴν συναίσθηση αὕτη, καθὼς καὶ τοῦ χρέους γιὰ τὴν διάσωση συνάμα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, διακρίνει κανεὶς στὴν μητέρα τῶν ξενιτεμένων ἀδελφῶν Ἀβέρωφ, τῶν ὅποιων ἡ ἀλληλογραφία εἶναι ἀνεκτίμητη μαρτυρία,¹⁶⁵ στὴν

163. Στ. Κούλογλου, «Ἡ Ἀλβανία σήμερα», *Τὸ Βῆμα τῆς 17-7-1988*, 20γ.

164. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ὁ Ἐϊχτάλ καὶ τὰ ἐλληνικὰ τῆς Βλάχας Χατζηπέτρου», *Μετέωρα* 38-39 (1984-1985) 33.

165. Πβ. Σπ. Λάμπρου, «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς. Γ' Κώδικας τῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβᾶ», N. Ἐλλ. 16 (1992) 331: «Ἄπασαι ἐλληνιστὶ πλὴν μιᾶς ἵταλιστι! Ἀναφέρονται δέ ὡς τὸ πλεῖστον εἰς ἴδιωτικάς καὶ ἐμπορικάς ὑποθέσεις, ἀλλά τινες καὶ εἰς τὰ ἔθνικά πράγματα». Ἡ ἔξαιρεση τῆς μοναδικῆς στὴν ἵταλικὴ δικαιολογεῖται δοθέντος ὅτι τρεῖς ἵταλικές πόλεις, Τεργέστη, Βενετία καὶ Αιβόρον εἶναι ἔδρες τῶν ἐπιχειρήσεων

Βορειοηπειρώτισσα μητέρα¹⁶⁶ τοῦ πρώτου Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος Ἰ. Καποδίστρια καὶ σὲ ὅλες τὶς Ἡπειρώτισσες καὶ ἀνεξαίρετα τὶς ἀπανταχοῦ Ἑλληνίδες.

“Οταν ἀμφισβήτεται ὁ ἀναλφαβητισμός στοὺς Βλάχους, φυσικὰ ἐλληνικῆς γραφῆς καὶ γλώσσας, μάλιστα ἀπὸ Ρουμάνο, τὸν S. Mehedinti,¹⁶⁷ γίνεται εὔκολα ἀντιληπτὴ ἡ Ἑλληνικότητα τῶν Βορειοηπειρωτῶν, μὲ δποιοδήποτε χαρακτηρισμὸς καὶ προσφώνηση, ἀλβανοφώνων ἡ βλαχοφώνων, οἱ ὅποιοι διέθεταν βαθειὰ ἑλληνομάθεια πρὸ τῶν κηρυγμάτων τοῦ προσφιλοῦς τους Πατρο-Κοσμᾶ,¹⁶⁸ τοῦ Ἀγίου, ποὺ ἐνδυνάμωσε τὸ χριστιανικὸ καὶ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων σὲ κρίσιμες στιγμὲς τοῦ ἔθνους. Αὐτὰ ὥθιοῦν τὸν Pouqueville στὴν ἔνταξη τῶν Ἀρβανιτῶν καὶ τῶν Βλάχων στὸν Ἑλληνισμό, ὅπως ὄμιλογει τὸ ὅργανο τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας κατὰ τὸν παρελθόντα αἰώνα Th. T. Burada.¹⁶⁹

Ο Pouqueville ἐντυπωσιάζεται ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τῶν Βλαχοχωριῶν, διότι διαθέτουν ἐποπτικὰ μέσα καὶ ὅργανα διδασκαλίας καὶ εἶναι ἐμπλουτισμένα μὲ βιβλιοθήκες, στὶς ὅποιες ὑπάρχουν οἱ καλύτερες ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καθὼς καὶ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες σὲ ἔνες γλώσσες, εὐρωπαϊκές.¹⁷⁰

Τὴν λειτουργίαν τῶν σχολείων τῶν Βλαχοχωριῶν προβάλλει ὡς παράδειγμα πρὸς μίμηση καὶ ὡς κίνητρο καὶ ὡς πρόκληση στὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνισμὸ ὡς Ἡπει-

τους, μάλιστα καὶ ἐφοπλιστικῶν! Βλ. καὶ Γ. Πλατάρη, «Οἱ Τοσίτσηδες στὸ Λιβόρνο», Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1984, 199-206. Καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Η συμβολὴ τῶν Βλάχων στὴν Ἑλληνικὴ ναυτιλία», κείμενο διαλέξεως στὴν αἴθουσα τοῦ Δημαρχείου Τρικάλων, τὴν ὁποίᾳ ὁργάνωσε τὴν 29-6-1988 τὸ Ναυτικὸν Μουσεῖον τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς Ναυτικῆς Ἐβδομάδος (ὑπὸ ἐκτ.). Σχετικὰ βλ. Ν. Θεοδώρου, «Πολιτιστικά (Τρικαλινά καὶ ἄλλα)», Πρωΐνος Λόγος (Τρικάλων) τῆς 29-6-1988, 2δ. Ἐπίσης Κ. Γ. Σταυρόπουλου, «Ο Ἀχιλλέας Γ. Λαζάρου καὶ οἱ Βλάχοι», αὐτ. β.

166. Πβ. ΠΑΑ 7 (1932)132: «Ἄντη εἶλκε τὸ γένος ἐκ τῆς οἰκογενείας Γονέμη, τῆς μεγάλης Ἡπειρωτικῆς οἰκογενείας, ἡ εὐγενής καταγωγὴ τῆς ὅποιας ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κυριότητος τοῦ Βουθρωτοῦ καὶ τῶν ἰχθυοτροφείων του».

167. Βλ. A. N. Hâciu, *Aromâni, Comert, industrie, arte, expansiune, civilizatie*, Focșani 1936, I σημ. 1.

168. Πβ. Κ. Φαλτάιτς, Ὁ Ἀγιος Κοσμᾶς εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ λαοῦ, ἐν Αθήναις 1929, 12: «Εἰδικώτερον θὰ εἶχον νὰ ἀναφέρω ὅτι οι βλαχόφωνοι πληθυσμοὶ τῆς Ἡπείρου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ εἶχον ἡδη ἐλληνικὴ μόρφωσιν τὴν ὅποιαν ἐκινητοποίησε ἔτι περισσότερον ἡ διδαχὴ καὶ αἱ ἐν γένει ἐνέργειαι τοῦ Ἀγίου».

169. Th. T. Burada, *Cercetari despre scoalele românesti din Turcia*, Bucuresti 1890, 161 σημ. 3.

170. Τὴν μαρτυρία τοῦ Pouqueville δέχεται καὶ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας P. Papahagi καὶ μάλιστα καταχωρίζει αὐτὴν στὸ πρωτότυπο. Πβ. *Analele A. R. Memoriile Sect. Literare* 35(1912) 20 σημ.: «Les Valaques qui ont voyagé parlent plusieurs langues, et ont des bibliothèques assez bien assorties en livres français et italiens. Ils possèdent les bonnes éditions des classiques grecs, et un étranger trouve chez eux des secours littéraires qu'il est difficile de porter avec soi dans les voyages....». Βλ. καὶ Σπ. Λάμπρου, Λόγοι καὶ Ἀρθρα, Ἀθῆναι 1902, 502.

ρώτης μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους Νεόφυτος Δούκας: «Οἱ Βλάχοι, ὅμως, ὡς βλέπομεν, φαίνονται πανταχοῦ προθυμότεροι εἰς τὰς πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολάς, πανταχοῦ βελτιούμενοι καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ πλείονες τῷ ὄντι πεπαιδευμένοι, καὶ αὐτοὶ μόνοι ἥθελησαν, καὶ θελήσαντες ἀποκατέστησαν τυπογραφίαν ποτὲ ἐλληνικήν, τὸ δποῖον οἱ περσίζοντες καὶ φοινικίζοντες οὗτοι Ἑλληνες οὕτε νὰ ἀκούσωσι θέλουσιν, οὕτε νὰ κατορθώσωσι προαιροῦνται, ὀνειδίζουσι δὲ τοὺς Βλάχους εἰς γένος, οἱ δποῖοι θέλουσι δεῖξῃ τὰ ἐλληνικά τῶν σχολεῖα ἔξια νὰ δέχωνται εἰς αὐτὰ τὴν πατρῷαν ἐκείνην ἀρετὴν καὶ παιδείαν».¹⁷¹ Τοὺς λόγους τοῦ Δούκα ἐπαληθεύει ἡ ἐλληνικὴ ἀκτινοβολία τῆς Βορειοπειρωτικῆς Μοσχοπόλεως,¹⁷² τῆς δποίας ἡ Ἀκαδήμεια¹⁷³ καὶ ἡ τυπογραφία¹⁷⁴ ἀποβαίνουν φάροι τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Βλάχοι Μοσχοπολίτες ἀναδεικνύονται ἀσυναγώνιστοι Ἑλληνες. «Ἐξ ἐλληνογλώσσων Ἑλλήνων -ἄλλως τε κατὰ Κεραμόπουλον- ἔγιναν λατινόγλωσ-

171. Νεοφ. Δούκα, *Μαξίμου Τυρίου λόγοι...*, ἐν Βιέννη τῆς Ἀουστρίας 1810, λς'. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Καραγκούνηδες», Ἐλεύθερος (Ἀγρινίου) τῆς 7-7-1984, 3. Ἐπίσης Κ. Θεοπρωτοῦ καὶ Ἀθ. Ψαλίδα, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου*, 59.

172. Θ. Βελλιανίτου, «Ἡ Μοσχόπολις τῆς Β. Ἡπείρου», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἐλλάδος* 1922, 226-239. Χαριλ. Σωτηροπούλου, «Ιστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη* 3(1927) 263-268. Κων. Σκενδέρη, *Ιστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Ἀθῆναι 1928. Φάνη Μιχαλόπουλου, «Μοσχόπολις, αἱ Νέαι Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας (1560-1769)», *Νέα Ἑστία* 28 (Χριστούγεννα 1940) 11-23. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ οἰκοδομικὴ καὶ ἡ τέχνη τῆς Μοσχοπόλεως», αὐτ. 29 (1941) 105-112. Ἐ. Κ. Βασδραβέλλη, «Ἡ ίστορία καὶ ἡ τέχνη τῆς Μοσχοπόλεως», αὐτ. 203-204. Στίλπ. Κυριακίδου, «Ἐγγραφα ἐκ Μοσχοπόλεως», *Μακεδονικά* 3(1953-1956) 408-412. Ιωακεῖμ Μαρτινιανοῦ (Μητροπ. Ξάνθης), *Ἡ Μοσχόπολις* 1330-1930. Ἐπιμ. Στ. Κυριακίδου, ΕΜΣ, MB 21, Θεσσαλονίκη 1957. Σταύρου Ματθ. Γκατσοπούλου, *Μοσχόπολις*, IBE, Ιωάννινα 1979.

173. Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, «Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία αὐτῆς», *Θεολογία* 12 (1934) 69-84, 149-161, 314-335, καὶ ἀνάτ. Ἀθῆναι 1935.

174. Οἱ ἐκδόσεις εἶναι ἀποκλειστικά ἐλληνικές. Ὁ σύγχρονός μας Αὐντοιακὸς ἐρευνητής Max Demeter Peyfuss ἀπέρριψε τὸν ἴσχυρισμὸν περὶ ἐκδόσεως καὶ ἀλβανικῶν βιβλίων, ὅταν πρόσφατα τοῦ ἔθεσα τὸ ἐφώτημα. Βλ. Εὐλ. Κουρίλα, *Ἡ Μοσχόπολις*, Ἀθῆναι 1935, 315. Πβ. καὶ Φάνη Μιχαλόπουλου, *Μοσχόπολις*, Αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας 1500-1769, ἐν Ἀθήναις, ἔκδοσις Περιηγητικῆς Λέσχης 1941, 23: «Οἱ ἴσχυρισμὸς τοῦ Κουρίλα, πώς τυπώθηκαν ἐκεῖ καὶ βιβλία ἀλβανικὰ καὶ ἰδιώς βλάχικα, ποὺ καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς ἐλληνίζοντες (!) ἀποτελεῖ ἀποκύπτημα νοσηρῆς φαντασίας, γιά νὰ μὴ χρακτηρίσουμε βαρύτερα τὴν πρόθεση τοῦ συγγραφέα». Ἐπίσης βλ. Δημ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Βόρειος Ἡπείρος*, ἐν Ἀθήναις 1919, 92 κ.έ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Ἀρωμανικὴ καὶ αἱ μετά τῆς ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς*, ἐν Ἀθήναις 1976, 143 κ.έ. Π.Φ. Χριστόπουλου. Τὸ βιβλίο *Ἡ Ἀλίθεια Κριτής* καὶ ἡ τυχοδιωκτικὴ δράση τοῦ συγγραφέα του Leandro Lombardi στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Συμβολὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ ίστορία τῶν μέσων τοῦ ιτ' αἱ. Διατομὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Ἀθῆνα 1984, 178 κ.έ.

σοι Βλάχοι με έλληνικά όμως αὐσθήματα ἀνέκαθεν και ἔλληνικά σχολεῖα. Εἶναι δὲ κολοσσιαῖον σφάλμα τῆς Ἑλλάδος, ὅτις ἔξ ἀμαθείας τοὺς ἐγκατέλειψε πάντοτε ἔξω τῆς φροντίδος της, και τῶν ἄλλων ἴστορικῶν, οἵτινες δὲν ἐνεβάθυναν εἰς τὴν ἴστορικὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος και δὲν ἐφώτισαν τοὺς Ἑλληνας πολιτικούς, ὃς ἔποεπε». ¹⁷⁵

Τις συνέπειες τῆς ἐγκαταλείψεως εἶχε βροντοφωνάξει στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ὁ Νεοκλῆς Καζάζης βλέποντας ὅτι μετὰ μισὸ περίπου αἰώνα ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας κανένα οὐσιαστικό μέτρο δὲν εἶχε λάβει ἡ ἐπίσημη Ἑλλάδα: «Τί ἐπράξαμεν ἡμεῖς κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα; Ἐγκαταλείψαμεν τὴν Ἡπειρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀνεγνωρισμένα, ἀπαράγραπτα δικαιώματα. Καὶ σήμερον ἀμφισβήτουσιν αὐτὴν Ἰταλοί, Αὐστριακοί, Ρωμοῦνοι, Ἀλβανοί!... Αἰσχος εἰς λαὸν διασκεδάζοντα, μίαν μόνην ἀπόλαυσιν αἰσθανόμενον, τὸν παρασιτισμὸν εἰς βάρος τοῦ δημοσίου ταμείου...

Εἶχον καθῆκον, και καθῆκον ὑπέροταν, ν' ἀνακοινώσω εἰς ὑμᾶς πάντα ταῦτα»¹⁷⁶ τονίζει ὁ Νεοκλῆς Καζάζης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν και πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας «Ἐλληνισμός». Φαντάζεται ὁ καθένας τί θὰ ἔλεγε σήμερα, ὅταν ἀμφισβήτουν τὴν Βόρειον Ἡπειρον και Ἑλληνες, οἱ δόποιοι ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἴδεολογικῆς σκοτοδίνης και τῆς κομματικῆς ἐμπάθειας¹⁷⁷ λησμονοῦν ὅτι παραμένει τὸ λίκνο τῶν Ἑλλήνων και ἡ ἀστείοτηπη πηγὴ τῶν ἔθνικῶν ἔξορμήσεων.¹⁷⁸ Τὸ δὲ χειρότερο εἶναι ὅτι ἡ ἐπίσημη Ἑλλάδα ψηφίζει στὴν Ἐπι-

175. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου, *Oι Ἑλληνες και οι βόρειοι γείτονες*, 191.

176. N. Καζάζη, *Λόγοι και Ἔργα* (1903-1904), ἐν Ἀθήναις 1911, 75. Οὔτε κεκτημένα δικαιώματα τῶν Βορειοπειρωτῶν διεκδικοῦνται. Βλ. Γ. Χ. Παπαδοπούλου, *Ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τῆς ἐλλαζανίας ἔθνικῆς ἔλληνικῆς μειονότητος*, Ἐκδοσις «Πανηπειρωτικοῦ Ἀγῶνος-Πανηπειρωτικῆς Ομοσπονδίας Ἀμερικῆς - Καναδᾶ, Chicago 111. 1976. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ ἔθνικὴ ἔλληνικὴ μειονότης εἰς τὴν Ἀλβανίαν και τὸ σχολικὸν αὐτῆς ζήτημα*. Ἰστορικὸν Ἀρχεῖον 1921-1979, Ἐκδόσεις, IBE, Ιωάννινα 1987.

177. Αθ. Π. Λέκκα, *Συνοπτικὴ ἴστορια τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Ἀθῆναι 1987, 69 π.ἔ.

178. Αγγ. Παπακώστα, *Ἄγωνες και θυσίες τῶν Βορειοπειρωτῶν στὸ Εἰκοσιένα*, Ἀθήνα 1945. Ι. Χασιώτη, «Ἡ Ἐπανάσταση τῶν Χιμαριωτῶν στὰ 1570 και ἡ ἄλωση τοῦ Σοποτοῦ», *Ἡπειρωτικὴ Έστία* 17 (1968) 265-270. N. K. Παπαδοπούλου, *Ἡ Δρόπολις τῆς Βορείου Ἡπείρου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν* (1430-1913), ἐν Ἀθήναις 1976. Στεφ. Ι. Παπαδοπούλου, *Ἀπελευθερωτικοὶ ἄγωνες τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Τεῦχος A' (1453-1669), Θεσσαλονίκη 1982, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸν Ἀρβανιτόβλαχο Πέτρο Μπούα Σκλέπα (=κουτσός), δῶπες δοθότατα μεταφράζεται ἡ βλάχικη λέξη Σκλέπας. Πβ. ἐπώνυμα Κατερίνης Μακεδονίας Σκλιοπίδης. Εἴτε ὅμως Ἀρβανιτόβλαχοι εἴτε Ἀρβανίτες ἀποκαλοῦνται, ὁ Γάλλος Philippe de Commynes θέλει αὐτοὺς Ἑλληνες. Ἐλληνικῆς δὲ ἔθνικότητας χαρακτηρίζεται τὸ 1597 στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Νεαπόλεως Ἰταλίας και ὁ Μιχαὴλ Μπούας. Βλ. N. Ελλ. 16 (1922) 473-474 και 20 (1926) 181. Γιὰ τοὺς πρόσφατους ἄγωνες

τροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε. ἐναντίον τῶν Βορειοηπειρωτῶν.¹⁷⁹

τῶν Βορειοηπειρωτῶν βλ. Ε. Μπόγκα, «Η ἀντίδραση τῶν Ἡπειρωτῶν στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα», αὐτ. 284-287. Γ. Πλουμίδη, «Ο Ἑλληνισμὸς τῆς Ἡπείρου στὶς παραμονές τῆς ἀπελευθέρωσής του (1905 περ. -1912)», Δωδώνη ΕΕΦΣΙ 6 (1977) 355-375. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡπειρῶτες καὶ Μακεδονικὸς Ἀγώνας», αὐτ. 13 (1984) 289-299. Στ. Ι. Παπαδοπούλου, Η συμβολὴ τοῦ ὑπόδουλου Ἡπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του, Ιωάννινα 1979. Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου, Ὁ Ἡπειρωτικός τύπος κατὰ τὴν προαπελευθερωτικὴ περίοδο, Ιωάννινα 1983. Ἀπ. Π. Παπαθεοδώρου, «Ἀρχεῖο Ἀθαν. Τσεκούρα» τῆς Ἐπιμελητείας Ιωαννίνων τῆς Αὐτονόμου Ἡπείρου 1914, Ἐκδ. IBE 10, Ιωάννινα 1985. Τοῦ αὐτοῦ, «Ο αὐτονομιακὸς ἀγώνας τῆς Βορείου Ἡπείρου 1914. Συνοπτικὴ Ἰστορικὴ Ἐπισκόπηση τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ζητήματος», Ἀθήνα 1985. Τοῦ αὐτοῦ, Η συμβολὴ τῆς -αποιδαξούσης- νεολαίας κατὰ τὸν αὐτονομιακὸν ἀγώνα τῆς Βορείου Ἡπείρου 1914, Ιωάννινα 1985. Ἐκδόσεις ΣΦΕΒΑ. Μητροπολίτου Δρυϊνούπολεως, Πωγωνιακῆς καὶ Κονίτσης Σεβαστιανοῦ, Η Ἔσταυρωμένη Βόρειος Ἡπειρος. Ἐκδοση πέμπτη, Ἀθῆναι - Δεκέμβριος 1986.

179. Βλ. Τὰ Νειάτα 242 (Ιούλιος-Αὔγουστος 1988) 115. Ἐπίσης Ι. Κ. Γερονικολού, «Η Ἑλλάδα βοηθᾶ νὰ μὴ καταδικασθεῖ ἡ Ἀλβανία ἀπὸ τὸν ΟΗΕ», Ἐλευθερία (Λαρισῆς) τῆς 26-6-1988, 6. Καὶ ἐπισημάνσεις τῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως Βορειοηπειρωτικοῦ Ἀγώνα, «Ἐπικίνδυνη στάση τῆς Ἑλλάδας στὸ Βορειοηπειρωτικὸ θέμα», αὐτ. τῆς 9-7-1988, 5. Θεοκλ. Κουμαριανοῦ, «Οἱ Βορειοηπειρῶτες στὸ ἔλεος τῶν Ἀλβανῶν», Πληροφόρηση (Ι. Μ. Δημητριάδος) Ιούνιος-Ιούλιος 1988, 2. Κατερίνας Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, «Πῶς προστατεύεται ἡ Ἑλληνικὴ μειονότητα;», Ἡ Καθημερινὴ τῆς 19-6-1988, 7. Γ. Χ. Πλακιώτη, «Ἀδιανόητη ἡ ἀποχὴ τῆς Ἑλλάδος στὸν Ο.Η.Ε.», Βορειοηπειρωτικὸς Ἀγώνας Ιούλιος-Αὔγουστος 1988, 1. Καὶ Βορειοηπειρωτικὸν Βῆμα 4, (1988) 1, ὅπου κύριο ἄρθρο ἐπιγραφόμενο «Η πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ», δισέλιδη περίπον εἰδήσεογραφία μὲ τίτλο «Γενικὴ κατακραυγὴ γιὰ τὴν ἡμέρα την ιμὴ ψῆφο», καθὼς καὶ ἐμπνευσμένη γελοιογραφία τοῦ Ἡλία Σκουλᾶ.

Ο στρατηγός Χριστόδοσος Χατζηπέτρος (1794 - 1869)

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΠΙΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Κατ’ ἀρχὴν χρήσιμη εἶναι ἡ διερεύνηση τοῦ ὀνόματος Βλάχος. Γιὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ ἐτύμου του διατυπώνονται ἀκόμη διάφορες γνῶμες. Ἀναφορὰ σὲ ὅλες ἀπαιτεῖ χῶρο πολύ, τὸν ὅποιο δὲν διαθέτουμε. Ωστόσο στὸν εἰδικά ἐνδιαφερόμενο προσφέρονται βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις, οἵ ὅποιες βοηθοῦν στὴν πληρούστερη πληροφόρησή του. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τρεῖς, οἵ ὅποιες λογίζονται ἐπιχρωτέστερες.

Ο ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος προτείνει τὴν προέλευση τῆς λέξεως Βλάχος ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴ φελλάχος¹. Ο φιλόλογος, δόκιμος ἐτυμολόγος, Ἰ. Μωραλίδης παράγει τὸν ὄρο Βλάχος ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ φύλακος². Ἀμφότερες οἱ προτάσεις γλωσσολογικὰ εἶναι δυνατὲς καὶ κατ’ ἀκολουθίαν ἀποδεκτές. Ὁμως ἰστορικὰ μειονεκτοῦν. Διότι πέρα τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς δὲν ὑπάρχουν ἵχνη τους στὴν ἀπέραντη ἔκταση τοῦ ἄλλοτε δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἵταλικὴ χερσόνησο ἕως τὴν Ἀλβιόνα, ὅπως οἱ Ρωμαῖοι ὀνομάζουν τὴν βρεταννικὴ μεγαλόνησο. Τὸ κενό, ποὺ ἔχουν οἱ δύο προηγούμενες, δὲν ὑφίσταται στὴν τρίτη, ἐπειδὴ εὐσταθεῖ γλωσσολογικὰ καὶ ἰστορικά. Ἀφετηρία τοῦ ὄρου Βλάχος εἶναι τὸ ἐθνωνύμιο μᾶς κελτικῆς φυλῆς, γνωστῆς στὸν Στράβωνα ὡς Οὐόλκαι³ καὶ στὸν Καίσαρα ὡς Volcae⁴. Πρόκειται γιὰ τοὺς πρώτους λατινοφάνους, τοὺς ὅποιους τὰ γερμανικὰ φύλα γνωρίζουν καὶ μεταδίδουν τὸ ἐθνικὸ ὄνομά τους, μὲ τὴ σημασίᾳ τοῦ λατινοφάνου κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου συναντοῦν χρῆστες τῆς λατινικῆς γλώσσας. Ἐμβολιάζουν δὲ μὲ τὸν ἐπίμαχο ὄρο καὶ τὴ λαλιὰ τῶν σλαβικῶν φύλων, ὅπότε ἡ ἔξαπλωση λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις. Ἐξ ἄλλου ἴχνη λατεῖται ἀπὸ τὴ Βρεταννία καὶ τὸ Βέλγιο, ὅπου ἀντίστοιχα ἐπιβιώνουν οἱ Οὐαλλοί καὶ οἱ Βαλλῶνοι, ἔως τὸν Ἐλλήσποντο, στὸν Γαλατᾶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὅποιου οἱ κάτοικοι Γενουάτες λόγῳ ἵταλικῆς γλώσσας λέγονται Βλάχοι.

1. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις, 1939, 10 κ.ἔ. Βλ. καὶ Sp. Papageorges, *Les Koutsovalaques*, Athènes 1908, 9.

2. Γιάννης Γ. Μωραλίδης, Βλάχοι καὶ Μπουρτζόβλαχοι. (Τὸ ἐτυμο καὶ ἡ ἐλληνικότητα τῶν ὀνομάτων), *Λαός* (Βεροίας), 1.11.1992, 7.

3. Στράβων, 4,1,12: «Οὐόλκαι Ἀρηκομίσκοι» 4,1,12-13: «Οὐόλκαι Τεκτόσαγες».

4. Caes. B.C. 6,24,1-3.7.64,7,4: «prae sidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis Tolosatibus circumque Narbonem», κ.ἄ. Βλ. καὶ Liv. 21,26,6: «Hannibal... in Volcarum pervenerat agrum».

‘Η τελευταία είναι ή όμοθυμα ἀποδεκτή ἐτυμολογία ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ρωμανιστές, τῶν ὅποιων ὁ Giulano Bonfante δίνει τὴν ἀκόλουθη σύντομη καὶ σαφῆ θεώρηση: «Le mot *Valaque* dérive – à travers le grec Βλάχος ou le vieux slave *vlahu* – de l’ ancien allemand *Walh*, qui vient à son tour (avec la rotation consonantique germanique qui fait h du K) du celtique *Volcae*, tribu bien connue par les Anciens. Le nom de cette peuplade celtique fut hérité par les Romains qui succédèrent aux Celtes (dont les *Volcae*) en Gaule, et *Wahl*, *Welsch*, *Wälisch* fut appliqué à tous les peuples de langue latine: les *Wallons*, les *Valaques*, et aussi les Gallois, fortement latinisés d’ailleurs (anglais Welsh). Les Italiens aussi sont *Welsh*. Le nom lui - même de la *Gaule* ne peut pas venir du lat. *Gallia*, comme on le pensait jadis, car le latin *ga* initial donne *ja* en français (cfr. e.g. lat. *galbinum*: fr. *jaune*, lat. *gabatam*: fr. *jatte*, lat. *gaium*: fr. *geai*, où le *e* est purement graphique): et le groupe latin - *li* - devant voyelle donne - *ill* - en français (cfr. lat. *alium*: fr. *ail*, lat. *filiam*: fr. *fille*). Donc *Gallia* aurait donné **ja-ille, et non pas *Gaule*. Il faut sans doute accepter l’ idée de Rohlfs, qui fait dériver Gaule d’ un germanique *Walha, étymologie inattaquable: car le germanique *wa* – donne *ga* – (germ. *gardon: *garder*, *waidanjan: *gagner*) et le germ. – *alha* donne – *aule* (*salha*: *saule*). La même idée est exprimée par W. von Wartbourg dans la deuxième édition (1950) du Dictionnaire étymologique de O. Bloch.

La *Valachie*, la *Wallonie*, la *Gaule*, le pays de *Galles* (ang. Wales) ont le même nom. C’ est avec ce nom que les Italiens sont encore souvent appelés en Allemagne et en Pologne»⁵.

Βέβαια ή λέξη Βλάχος δὲν ἀποδίδεται ἀποκλειστικὰ στὸν ἄνθρωπο, ποὺ ὅμιλει λατινικά. Χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸν κάποιου, κολακευτικὰ ή σκωπτικά, καθώς καὶ γιὰ τὸν ὁρισμὸν συγκεκριμένου ἐπαγγέλματος. Βλάχος ἀποκαλεῖται ὁ δρεσίβιος, ὁ βουνήσιος, ποὺ κατὰ κανόνα εἶναι γερός, δυνατός, ἀκμαῖος, εὔρωστος, τόσο σωματικὰ ὅσο καὶ μεταφορικά. Τιὰ τὸ δεύτερο ὁ Hacquet προσκομίζει παλαιότερη πληροφορία τοῦ Fortis: «M. Fortis dit que le mot *vlach* ou *ulah* signifie, non pas un Italien, mais un homme puissant et considéré»⁶. Ἐπίσης μὲ τὴ λέξη Βλάχος ἐννοεῖται ὁ ἐπαγγελματίας ατηνοτρόφος, βοσκός, ποιμένας, τσοπάνος. «Ainsi – σημειώνει ὁ Δανὸς καθηγητὴς Höeg – le mot Βλάχος, qui originièrement n’ est que le nom propre du peuple de langue romane qui habite les Balkans, a pris le sens de «nomade, berger», et en Grèce on appelle ainsi non seulement les Aromounes mais aussi les Saracatsanes»⁷. Συμπληρώνει δὲ ὁ

5. *Revue des Etudes Roumaines* (RER). 7-8, 1961, 251.

6. A. Hacquet, *L’Illyrie et la Dalmatie...* Trad. par Breton. Paris, 1815, 120-121.

7. C. Höeg, *Les Saracatsanes, une tribu nomade grecque*. I. Paris - Copenhagen, 1925, 74-75.

καθηγητής του πανεπιστημίου της Σορβόννης M. Sivignon: «Le terme de «Vla khos» est dans toute la Grèce synonyme de berger nomade»⁸. Η σημασιολογική μεταβολή συμβαίνει και στη Δύση. Ός πρός δὲ τὸν χρόνο ἐμφανίσεως τῆς σημασίας ακτηνοτρόφος - βοσκός οἱ γνῶμες τῶν εἰδικῶν διῆστανται. Ο Ρουμάνος Bulgaru⁹ μὲ πιθανότητα ὁρίζει τοὺς ζ' -θ' αἰῶνες, ἐνῶ ἀπὸ τὸν ἐπίσης Ρουμάνο Po-ghirc¹⁰, καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Bochum, ὑποστηρίζεται ὅτι εἶναι ταυτόχρονη μὲ τὴ γένεση τῶν Βλάχων, δηλαδὴ ἡ ἔννοια βοσκός - ακτηνοτρόφος συνυπάρχει μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ὑπηρεσίας φυλάξεως - φρουρόσεως συνόρων ἢ ὁδικῶν διαβάσεων και συγκοινωνιακῶν κόμβων. Διότι ἐκτὸς τῶν παγίων παροχῶν στοὺς ὁροφύλακες παραχωρεῖται και ἐδαφικὴ ἔκταση γιὰ γεωργοκτηνοτροφικὴ ἐκμετάλλευση. Τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ὄρου Βλάχος ἐπισημαίνει ἐμμέσως και ὁ Κεραμόπουλος: «Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα τῶν Βλάχων εἶναι λατινογενῆς, ρωμαιινῆς, και δὲν ἥδυνατο νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι και ἐν Ἀνατολῇ πρὸ τῆς ἐπεκτάσεως αὐτόθι τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, συνάγομεν, ὅτι ἡ ἐπέκτασις αὕτη εἶναι terminus post quem διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὄνόματος τῶν Βλάχων εἰς τὴν ίστορίαν και ὅτι οἱ Βλάχοι ἴσως εἶναι ἀπότοκοι τῆς ρωμαιοκρατίας»¹¹. Σὲ μεταγενέστερα δὲ δημοσιεύματά του δὲν ἐκφράζει τὴν παραμικρὴ ἐπιφύλαξη: «Η λατινογενῆς γλῶσσα, ἦν ἔχουν σήμερον οἱ Βλάχοι, ἐπεδήμησεν εἰς τὴν Μακεδονικὴν ἢ Ἡπειρωτικὴν ἢ Θεσσαλικὴν κοινὴν ὀρεινὴν ἢ τὴν πεδινὴν χώραν ἐπὶ τῆς Ρωμαιοκρατίας»¹².

Πάντως οἱ σημασιολογικὲς μεταβολὲς ἔχουν σοβαρὲς ἐπιπτώσεις. Διότι ὁ ὄρος ὀρεσίβιος ἢ βουνήσιος, μολονότι διατηρεῖ τὶς τιμητικὲς σημασίες, ταυτίζεται και μὲ τὶς ἔννοιες χωρικός, χωριάτης, ἐπαρχιώτης και κατ' ἐπέκταση ἄξεστος, ἀγροτικός, ἀκοινώνητος. Ἀνάλογη ἐξέλιξη παρατηρεῖται και στὸν ὄρο ακτηνοτρόφος, βοσκός.

Ἡ σωπτικὴ χρήση τοῦ ὄρου Βλάχος εἶναι πολὺ παλαιὰ και πανευρωπαϊκή. Ο Γάλλος ρωμανιστὴς Gaston Paris τονίζει: «Le mot welche a en français une nuance méprisante qu' il avait à coup sûr, à cette époque, dans l' esprit des Allemands qui le prononçaient»¹³. Προφανῶς οἱ Γερμανοὶ αἰσθανόμενοι ἰσχυρότεροι προσδί-

8. M. Sivignon, *Les pasteurs du Pindé septentrional*. Lyon, 1968, 31.

9. *Revue Roumaine d'Histoire* (RRH), 4, 1965, 996.

10. C. Poghirc, Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans, *Les Aroumains*. INALCO, 1989, 10-12, 33.

11. Κεραμόπουλος, ἔ.ἀ., 13.

12. Κεραμόπουλος, Ο Στράβων και οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου, *EEBΣ*, 23, 1953, 71.

13. G. Paris, Romania, lingua romana, romancium, *Mélanges linguistiques publiés par M. Roques*. Paris, 1909, 9.

δουν τὸν ὑποτιμητικὸν χαρακτήρα, δὲ ὅποιος ἐπηρεάζει τοὺς φορεῖς τοῦ ὅρου μὲ συνέπεια τὴν ἐπιβίωσή του μόνο στοὺς Οὐαλλοὺς καὶ στοὺς Βαλλώνους. Συρρίκνωση δὲ μεγάλη σημειώνεται καὶ στὴ ΝΑ Εύρωπῃ. Παρὰ τὴν προσωνυμία *Blaχιά* τῶν παραδοսιαρίων ἡγεμονιῶν οὕτε ἡ γνωστότερη κοιτίδα λατινοφώνων, ἡ μικρὴ Βλαχία, διασώζει τὸ ὄνομα, ἀφοῦ ὀνομάζεται Ὁλτενία καὶ οἱ κάτοικοί της Ὁλτένιοι. Μὲ ἴδιαζοντα προφορὰ ὁ ὅρος Βλάχος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ δύο ἀριθμητικὰ ὀσήμιαντες πληθυσμιακές ἐνότητες τῆς Βαλκανικῆς, τις ὅποιες ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα παρουσιάζει ὡς Μεγλενο - Ρουμάνους καὶ Ἰστρο - Ρουμάνους, δπως τοὺς πολλοὺς καὶ διάσπαρτους στὴν Ἑλλάδα (Θεσσαλία - Ἡπειρο - Μακεδονία), Βουλγαρία, τ. Γιουγκοσλαβία, Ἀλβανία ὡς Μακεδο - Ρουμάνους! Μάλιστα τοὺς ἀναζητεῖ ἔως τὴ Ναύπακτο, ἄλλοτε δὲ ἔως τὸ Ταίναρο, ἄλλὰ καὶ στὴν Κρήτη! Πράγματι παράφορα προκλητικὴ πλαστογράφηση τῆς Ἰστορίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων χωρὶς νὰ ἐνοχλεῖται κανεὶς ἀριθμόδιος στὴ μακαρία χώρα τῶν Ἑλλήνων¹⁴.

Παρωνύμια παράγωγα τῆς φιλοσκωμμοσύνης πληθυσμῶν γειτονικῶν ἢ συνοίκων τῶν Βλάχων εἶναι ἐπίσης οἱ ὅροι Κουτσόβλαχος, Μπουρτζόβλαχος, Τσιντσάρος, Μαυρόβλαχος ἢ Καρδάβλαχος, γιὰ τοὺς ὅποιους δὲν λείπουν καὶ ἐριηνεῖς μὲ διεπιστημονικὲς συναρτήσεις καὶ νοήματα διόλου περιπαικτικά. Καλοπροσαύρετες δὲ προσφωνήσεις ἐπαιξάνουν καὶ ποικίλουν τὴ βλαχολογικὴ βιβλιογραφία καὶ ὁρολογία. Συνηθέστερα ὀνόματα εἶναι Γκραικόβλαχοι, Ἑλληνόβλαχοι, Ἡπειρώτες, Ρουμελιώτες¹⁵. Εἰδικὰ οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας, τῶν ὅποιων κάποιες ἐνότητες ζοῦν στὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζονται Ἀρβανιτόβλαχοι, Καραγκούνοι, Φρασαριώτες, Ντότανοι. Στὴν Ἀλβανία ἀποκαλοῦνται Κουτσόβλαχοι, Βλάχοι (Vllah), Τσοπάνοι (Cioban), Γκόγκοι (Gog)¹⁶.

Μὲ ἔξαίρεση τοὺς Μεγλενο - Βλάχους, τῶν ὅποιων ἡ πλειονότητα εἶναι πλέον ἐκτὸς καὶ μακρὰν τῶν Μογλενῶν, τῆς Ἀλμωπίας, καὶ τοὺς Ἰστρο - Βλάχους, ποὺ σκωπικὰ ὀνομάζονται Σιέι ἢ Ciribiri, ὅλοι οἱ ἄλλοι μὲ τὸ κοινὸ ὄνομα Κουτσόβλαχοι, αὐτοαποκαλοῦνται Ἀρμάνοι. Ὁ ὅρος παράγεται ὀπὸ τὴ λέξη *Romanus* (Romanus) καὶ τὸ πανάρχαιο ἑλληνικὸ προθετικὸ α-, ποὺ προτάσσεται τοῦ

14. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «*Μακεδονικό*» – «*Κουτσόβλαχικό*» καὶ Ἑλληνικὴ ἀρχονθυμία. Τρίκαλα, 1986, 103 καὶ σημ. 69, 111, ὅπου φαίνεται ὅτι ἔτσι ἐνημερώνεται ἐπίσημα ἡ Οἰκουμένη. Ἀνάτ. Τρίκαλινά, 1986.

15. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἀρωματικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις, 1976, 84 π.ἔ. Β' ἔκδοση, Ἀθήνα, 1986, 128 π.ἔ. Γαλλικὴ μετάφραση IMXA, Institute for Balkan Studies. Achille G. Lazarou, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*. 206, Thessaloniki, 1986, 76 π.ἔ.

16. Βλ. Ekrem Vlora, Les Koutso - Valaque d'Albanie, *Noul Album Macedo - Român*. Freiburg, 1959, 159.

17. Βλ. Ἀχ. Λαζάρου, Ἡ ἀρωματικὴ ἀνθρωπωνυμία, *Πρακτικὰ Β'* Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ

συμφώνου ρ πρὸς διευκόλυνση τῆς προφορᾶς¹⁷. Στὴν Ἀλβανία οἱ Βλάχοι ἀντὶ τοῦ προθετικοῦ α- χρησιμοποιοῦν διπλὸ ρ, προφέροντας αὐτὸ παχύτερα καὶ μακρότερα, ὅποτε σχηματίζεται ὁ ὄδος μὲ τὴ μορφὴ Rrēmēr¹⁸, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἐλληνικὸ Rωμαῖοι. Ἔως δὲ τὸ διάταγμα τοῦ Καρακάλλα (212 μ.Χ.) μὲ αὐτὸν τιτλοφοροῦνται μόνον ὅσοι ἀπολαύουν τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτου, οἱ μετέπειτα Βλάχοι.

Ἄν ὁ ὄδος Βλάχος συρρικνώνεται πολὺ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μαρτυρεῖται σαφῶς σὲ δύο μόνον περιοχὲς τῆς Δύσεως, Οὐαλλία καὶ Βαλλωνία, ὁ ὄδος Ρωμάνος (Romanus) ἔξαλείφεται ἐντελῶς, διότι δὲν εἶχε φιλιὰ στὶς διαλέκτους τῶν ὑποδούλων στοὺς Ρωμαίους λαῶν, οἱ ὅποιες ἀργότερα ἔξελισσονται σὲ αὐτοτελεῖς γλῶσσες, τὶς ρωμανικές. Ἡ ἔξηγηση, τὴν ὥποια δίνει ὁ Gaston Paris, εἶναι ἡ ἔξῆς: «Le Romanus est donc, à l' époque des invasions et des établissements germaniques, l' habitant, parlant latin, d' une partie quelconque de l' empire. C' est ainsi que lui - même se désigne, non sans garder encore longtemps quelque fierté de ce grand nom; mais ses vainqueurs ne l' appellent pas ainsi: le nom «Romanus» ne paraît avoir pénétré dans aucun de leurs dialectes. Le nom qu' ils lui donnent, et qu' ils lui donnaient sans doute bien avant la conquête, c' est celui de walah...»¹⁹.

Δέν εἶναι ἀρεστὸ τὸ ὄνομα καὶ στὴν Ἰταλικὴ χερσόνησο, ὅπου ἔλαβαν χώραν ἐγκαταστάσεις γερμανικῶν φύλων, μεταξὺ τῶν ὅποιων ἐπικρατοῦν οἱ Λομβαρδοί. Ἡ πληροφορία ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τῆς Κρεμώνας Λιουτπράνδο, ποὺ ἐπισκέπτεται τὸ 968 τὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸν ἐπισημότερο τρόπο. Μόλις ἀντιλαμβάνεται ὅτι τοῦ στεροῦν τὸν τίτλο τοῦ Ρωμάνου, πάραντα ἀπαντᾶ ἔξηγώντας ὅτι ὁ ὄδος Ρωμάνος στὴ χώρα του χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀχρειοτέρου ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον ὑβριστικούς: «Et nous, Lombards – ἀπαντᾶ ὁ ἐπίσκοπος – nous ne pouvons faire à un homme une plus grande insulte que de l' appeler Romain, nom qui, parmi nous, signifie ce qui il y a de plus vile, de plus lâche, de sordide, dépravé et méchant»²⁰.

Περιεχόμενο περιφρονητικό, ὑποτιμητικό καὶ ὑβριστικό λαμβάνει ὁ ὄδος Ρωμάνος καὶ στὶς παραδοσιάβιες ἥγεμονίες. Ἔτοι θησαυρίζεται ἀπὸ τὸν Cihac

Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (‘Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη), 13-15 Απριλίου 1978, 159-IMXA, Θεσσαλονίκη, 1983, 157 σημ. 1. Ἐπίσης: Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη, Αθήνα, 1988, 80 σημ. Τοῦ αὐτοῦ, Βαλκάνια καὶ Βλάχοι. Έκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσού, Αθήναι, 1993, 221 σημ. 1.

18. Poghirc, ἔ.ἄ., 11.

19. Paris, ἔ.ἄ., 8.

20. C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna, 1964, 123 σημ. 12.

στὸ ρουμανικὸ λεξικό του, ὅπως παρατηρεῖ πάλιν ὁ Gaston Paris, ὁ ὄποιος προβαίνει καὶ στὸ ἐπόμενο σχόλιο: «ce qui est curieux, chez les Roumains eux - mêmes, român signifie “paysan, corvéable”»²¹. Αὐτὸς ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ G. Lacour - Gayet: «de même en roumain le mot român est synonyme de serf»²². Ἐξ ἵσου κατηγορηματικὸς καὶ εἰλικρινῆς εἶναι καὶ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου G. Bratianu: «Le nom ethnique, rumân, héritage incontestable de la Romania du Bas - Empire, finit par acquérir une valeur sociale péjorative et par désigner la plèbe des paysans attachés à la glèbe, taillables et corvéables au gré des envahisseurs»²³. Ἀναντίρρητα ἀποτελεῖ αληρονομιὰ τῆς Ρωμανίας, ὅπως δογματίζει ὁ Bratianu, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐθνικὸ ὄνομα οὔτε τῶν Ρουμάνων. Αὐτὸς ἀλλως τε, ποὺ ἔχουν σήμερα, τὸ χωροτοῦν κυρίως σὲ λογίους Ἑλληνες²⁴, ἐγκατεστημένους στὶς παραδούναβιες ἥγεμονίες, ὅπου παρὰ τὴν κοινὴ ρωμαϊκὴ γλώσσα τόσο στὶς ἡμιαυτόνομες (Βλαχία - Μολδαβία) ὅσο καὶ στὶς ὑπόδουλες (Βεσσαραβία - Τρανσυλβανία) ἐπαρχίες ἀπονομάζει τὸ κοινὸ ἐθνικὸ ὄνομα. Μόνον μετὰ τὴν τέλεια κάθαρση ἀπὸ ὅλες τὶς ταπεινωτικὲς κηλίδες καὶ τὸν ἐμβολιασμό του μὲ Χριστιανικὴ Ὁρθοδοξία ὁ δρός român γίνεται Român²⁵, ποὺ μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καθιερώνεται ὡς ἐθνωνύμιο. Ἔως τότε κάθε μεγάλη περιοχὴ φέρει τὸ τοπικὸ ὄνομα, συνάμα δὲ οἱ κάτοικοι της τὸ ἀντίστοιχο.

Στὸν ὕδρο Ρωμάνος ἐνυπάρχει ἡ ἀρχικὴ πολιτικὴ ἔννοια καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ λατινοφώνου, ἀλλὰ κατ’ ἀποκλειστικότητα στὸν χῶρο, ποὺ παραμένει ἐντὸς τῆς ἐπικράτειας τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τοῦ Imperium Romanum, ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ ὕδρο Ρωμανία. «Οτι δ λαός – γράφει ὁ καθηγητὴς Κουρούσης – τῆς λεγομένης Ρωμανίας δὲν εἶναι Ρωμαῖοι τὴν φυλήν, ἀλλὰ Ἑλληνες φαίνεται ὅτι ἦτο κοινὴ συνείδησις καὶ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἐπὶ Μακεδόνων βασιλέων ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν καὶ ἐκ τοῦ ἔξῆς χωρίου λαϊκωτέρου κειμένου, τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ ψευδο - Μεθοδίου Πατάρων (ζ' αἱ.), ὅπου περὶ τῶν ἀναμενομένων ἄλλως ἐσχάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως λέγεται: ...ἐπαναστατήσεται ἐπ' αὐτοὺς (sc. τοὺς Ἰσμαηλίτας κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως) βασιλεὺς Ἑλλήνων, ἥτοι Ρωμαίων, μετὰ μεγάλου

21. Paris, ἔ.ἀ., 13 σημ. 1.

22. G. Lacour - Gayet, *La question des Roumains d'Autriche - Hongrie*, Paris, 1915, 11.

23. G. Bratianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Bucarest, 1942, 217.

24. Βλ. Μαρία Νυστάζοπούλου - Πελεκίδου, *Oἱ βαλκανικοὶ λαοὶ*, Ιωάννινα, 1978, 173.

25. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Η συμβολὴ τοῦ Αἰγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Η περίπτωση τῆς Χίου: Διάκονος Κορέσης, *Παρονασσός*, 32, 1990, 290-308.

26. Σταῦρος Ιω. Κουρούσης, Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἐν Ἀθήναις, 1993, 42.

θυμοῦ...»²⁶.

Πέρα τοῦ λογίου τύπου Ρωμανία κυκλοφοροῦνται και δημώδεις μὲ ἀξιόλογες φωνητικὲς μεταβολές. Στὸ Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου σημειώνεται: «οὕλη τὴν Ἑλλάδα, ποὺ τὴν ἐλέγασι Ρουμανία»²⁷! Αὐτῆς συνέχεια εἶναι ἡ Ρούμελη τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλες πηγὲς ὁ διάσημος βυζαντινολόγος Βασίλιεφ ἀρνεῖται τύπον ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα. Συγκεκριμένα ἀποκαλύπτει ὅτι οἱ Ἑλληνες ὀνομάζουν τὴν χώρα τους Armania: «...Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...»²⁸. Ἡ ἀνυπολόγιστη πράγματι ἀξία τῆς περικοπῆς ἔγκειται στὴ σύμπτωση, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Κουτσόβλαχοι τῶν βαλκανικῶν χωρῶν αὐτοαποκαλοῦνται Ἀρμάνοι, ὅπότε σημαίνει ὅτι εἶναι οἱ Ἑλληνες τῆς Ἀρμανίας. Ἡ δὲ καίρια σπουδαιότητά της συνάγεται και ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη παρασιώπηση τῆς ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους, οἱ ὁποῖοι ἀποκλείεται νὰ μὴ ἔχουν διαβάσει τὸ σχετικὸ δημοσίευμα τοῦ Ρώσου συγγραφέα ḥ, τουλάχιστον, τὴν ἐπαναδημοσίευση ἀπὸ τὸν Ἑλληνα ἀκαδημαϊκὸ και καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Διονύσιο Ζακυθηνό.

“Οσοι τυχὸν διατηροῦν ἀκόμη κάποια ἐπιφύλαξῃ γιὰ ἐκλατίνιση Ἑλλήνων μποροῦν νὰ ἐνημερωθοῦν ἐγκυρότατα ἀπὸ αὐτόπτη μάρτυρα και ἀριστο γνώστη τῶν συμβαινόντων στὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ ιράτος, ἀξιωματοῦχο, πολιτικὸ και συγγραφέα (5ου-6ου αἰ.), τὸν χρονογράφο Ἰωάννη Λυδό. Μάλιστα, ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὴ Βαλκανική, ἡ ὁποία τότε φέρει τὸ παλαιότατο πραγματικὸ ὄνομα Εὐρώπη, πέρα τῆς μαρτυρίας γιὰ ὑπαρξὴ Ἑλλήνων χρήστων τῆς Ἰταλικῆς (πρόφ. λατινικῆς) γλώσσας φωτίζει και δημογραφικὰ τὴν κατάσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν εὐαίσθητο βαλκανικὸ χῶρο: «Νόμος ἀρχαῖος ἦν πάντα μὲν τὰ ὄπωσοῦν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ και ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι ωρίασιν... τὰ δὲ περὶ τὴν Εὐρώπην (δηλαδὴ Βαλκανική, Χερσόνησο τοῦ Αἴμου) πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαιότητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης, διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας καίπερ Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλειόνος ὅντας, τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῆ, και μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας»²⁹. Σαφέστατα ὁ Βυζαντινὸς συγγραφέας ὀμιλεῖ γιὰ Ἑλληνες, ποὺ χρησιμοποιοῦν τὴ γλώσσα τῶν Ἰταλῶν, τὴ λατινική, δηλαδὴ γιὰ Ἑλληνοβλάχους, ἀφοῦ τὸ δεύτερο συνθε-

27. Κων. Ν. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου ἢ ίστορία Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδωρικίου και τῶν περιχώρων*, ἐν Ἀθήναις, 1865. Ἀνατύπωση χωρὶς ἀλλοίωση ἐπιμέλεια Συνδέσμου Γαλαξειδιωτῶν. Ἐν Ἀθήναις, 1914, 203.

28. *Beiträge zu einem Lexikon historischer Grundbegriffe*. Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichtsunterricht 1959/60. Braunschweig, 89.

29. Ἰ. Λυδός, *Περὶ τῶν ἀρχῶν*, 261, 68 (Bonn).

τικὸ σημαίνει λατινόφωνος, καὶ προσθέτει ὅτι οἱ ἐκλατινισμένοι Ἕλληνες, οἱ Βλάχοι, οἱ Ἀρμάνοι, ὑπερτεροῦν κιόλας στὴ Βαλκανική, «διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας καίτερο Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας, τῇ τῶν Ιταλῶν φθέγγεσθαι φωνῆ».

Ἡ ὑπαρξη Ἑλλήνων – ἐκτὸς τῶν ἰστορικῶν συνόρων τοῦ συμπαγοῦς ἔλληνικοῦ κόσμου – ἐγκατεστημένων μόνιμα ἢ κατὰ χρονικὰ διαστήματα ἐμπορευομένων διάσπαρτα σὲ δλόκληρη τῇ NA Εὐρώπῃ πιστοποιεῖται ἀπὸ τὸ ἄφθονο καὶ πολύτιμο ἐπιγραφικὸ ὑλικό. Ἀρκεῖ ἐπιγραμματικὴ ὀναφορὰ στὴν ἐμπεριστατωμένη μελέτῃ τῶν εὑρημάτων στὸν χῶρο τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σόφιας G. Mihailov³⁰, ὁ ὅποιος δὲν περιορίζεται στὴν ἀρχαιολογικὴ ἀποτίμηση, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ στὴ γλωσσολογικὴ κατάταξη καὶ ἀξιολόγηση. Ὁμολογούμενως δὲ πολυσχιλέστερο εἶναι τὸ ἔργο Ρουμάνων ἰστορικῶν, ἀρχαιολόγων καὶ γλωσσολόγων, τῶν ὅποιων ἐνδεικτικὰ μνημονεύονται τὰ ὀνόματα Parvan³¹, Lambrino³², Pippidi³³, Berciu³⁴, Stati³⁵. Χαρακτηριστικὰ ὁ πρῶτος σὲ δημοσίευμα γιὰ τὴν ἔλληνικὴ καὶ ἔλληνιστικὴ διείσδυση στὴν κοιλάδα τοῦ Δουνάβεως ἀποκαλεῖ τὸν μεγάλο ποταμὸ «ἔλληνικὸ»³⁶ λόγω τοῦ πλήθους Ἑλλήνων, ποὺ κινοῦνται στὴν ὑδάτινη λεωφόρο ἀσκώντας διαιμετακομιστικὸ ἐμπόριο, συνάμα δὲ διαδίδοντας τὸν ἔλληνικὸ πολιτισμό³⁷. Ἡ κίνηση Ἑλλήνων στὸν Δούναβι τονώνεται κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, πρὸ καὶ μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Δακίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἐκτὸς τῆς ἐμπορικῆς, ναυτιλιακῆς, οἰκονομικῆς, καλλιτεχνικῆς, πνευματικῆς, ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας οἱ Ἑλληνες διακρίνονται καὶ στὴ διοίκηση, δημόσιες σχέσεις, διπλωματία, δεξιότητες, τὶς ὅποιες ἐπιζητοῦν τόσο οἱ ἡγέτες τῶν Δακῶν ὅσο καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Εὐγλωττο παράδειγμα γιὰ τὴν πρώτη περίπτωση ἀποτελεῖ ὁ Ἀκορνίων

30. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*. Sofia, 1943.

31. V. Parvan, *Dacia. Civilizațile străvechi din regiunile Carpatodanubiene*. Madrid, 1956.

32. Scarlat Lambrino, *Décret d' Histria en l' honneur d' Agathoclès, RER*, 5-6, 1960, 217.

33. D. M. Pippidi, *Contributii la istoria veche a României*. Bucuresti 1967. Τοῦ αὐτοῦ, *Schythica minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*. Bucuresti - Amsterdam, 1975.

34. D. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei I, Geti si greci la Dunarea-de-jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*. Bucuresti, 1965.

35. S. Stati, *La langue des inscriptions grecques de Dobroudja, Linguistique Balkanique (LB)*, 6, 1963, 29-33.

36. V. Parvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*. Bucarest, 1923, 27.

37. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Τὰ ἔλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φροεῖς καὶ ὑπέμαχοι πολιτισμοῦ*. Ἐκδοσις Ναυτικοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1974.

ἀπὸ τὴ Διονυσόπολη (σημ. Balcic τῆς Βουλγαρίας), δ ὅποῖς ὡς «ύπουργὸς Ἐξωτερικῶν» τῆς Δακίας ἐπὶ Βυρεβίστα διαπραγματεύεται συνεργασία τοῦ βασιλιᾶ τῶν Δακῶν μὲ τὸν Πομπήιο, ἥ δὲ συνάντηση ὁρίζεται στὴν Ἡράκλεια Λυγκηστίδα τῆς Μακεδονίας³⁸!

Ρωμαῖοι πολίτες ἔλληνικῆς καταγωγῆς, γνῶστες τῆς λατινικῆς, κατ' ἀκολουθίαν δὲ Ἑλληνόβλαχοι, ὑπάρχουν στὸν Δούναβι ἔνα αἰώνα καὶ μισὸ πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως τῆς Δακίας. Μάλιστα σταδιοδρομοῦν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, ὅπως ἄλλοτε ἐνωρίτερα, ἐνδεχομένως δὲ καὶ καλύτερα σὲ κλάδους ἔξειδικευμένους. Γιὰ τὸν ἴδιαζοντα ἐκρωμαϊσμό τους δ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου D. M. Pippidi μὲ βάση τὶς ἐπιγραφικὲς πηγὲς μᾶς πληροφορεῖ διτὶ στὰ ἡγετικὰ στρώματα συντελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπότομα καὶ ἀνεπαίσθητα ὡς πρὸς τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὶς ἔλληνικὲς παραδόσεις: «la romanisation de la couche dirigeante s' est faite dans les villes d' une manière plutôt brusque et qu' à en juger par le témoignage des inscriptions elle n' a que peu contribué à changer le mode de vie des habitants ou les institutions helléniques traditionnelles»³⁹.

Ἡ ἔναρξη τῆς ρωμαιοκρατίας στὴ Δακία ἐπισημαίνεται μὲ τὴν πολυσχιδῆ δράση Ἑλλήνων τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους τοῦ Αἶγαίου, ἰδίως Ρόδου, Κρήτης ἔως καὶ τῆς Κύπρου⁴⁰. Μνήμης ίστορικῆς ἄξιοι εἶναι πολλοὶ Ἑλληνες. Μεταξὺ αὐτῶν ἔξεχουσα θέση κατέχει ὁ Titus Statilius Crito, ἱατρός, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὑγιειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Οὐλπίου Τραϊανοῦ. Ὁ Κρίτων, κάτοχος τοῦ τίτλου τοῦ Ρωμαίου πολίτου καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσας, εἶναι δ Ἑλληνόβλαχος ἀσκληπιάδης, δ ὅποῖς παρακολουθεῖ παράλληλα τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς περιθάλψεως τραυματιῶν καὶ ἀσθενῶν, ἀλλὰ ἀδιάλειπτα καταγράφει καὶ ὅσα ὑποπίπτουν στὴν ἀντίληψή του, ὥστε ταυτόχρονα ἀποβαίνει «πολεμικὸς ἀνταποκριτής» καὶ δ πρῶτος ίστορικὸς τῆς ρωμαϊκῆς πλέον Δακίας συγγράφοντας τὸ βιβλίο Γετικά, σωζόμενο ὑποσπασματικὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Λυδό⁴¹. Ἐξ ἄλλου γιὰ τὴ διάβαση τοῦ Δουνάβεως χρειάζονται πρωτύτερα γέφυρες, τῶν διοίων τὴν κατασκευὴν κατορθώνει δ ταλαντούχος Ἑλληνας ἀρχιτέκτων Ἀπολ-

38. Radu Vulpe, *Studia thracologica*. Bucuresti, 1976, 44, ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

39. *Akten des VI Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*. München, 1973, 103.

40. E. Lozovan, Scando - romanica, *Romania* (New York), 5, 1960, no 48. Πβ. Ἐ.Θ. Μουδόπουλος, *Tὸ γραμμανοκυτσοβλαχικὸν ξήτημα*. Ἐν Ἀθήναις, 1978, 13 σημ. 11.

41. *Dictionar de istorie veche a României*, Bucuresti, 1976, λ. Criton.

λόδωρος⁴², ό ἐπί κεφαλῆς τῆς ὑπηρεσίας μηχανικοῦ καὶ μετέπειτα τῆς ὁμάδας γλυπτῶν, τῶν δημιουργῶν στὴ Ρώμη τῆς περίφημης στήλης τοῦ Τραϊανοῦ, ὅπου ἀριστοτεχνικὰ ἀπεικονίζονται τὰ συμβάντα στὴ Δακία, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνεται καὶ ὡς σπάνια καὶ πλούσια ἰστορικὴ πηγὴ τοῦ ρωμαιο - δακικοῦ πολέμου. Καθ' ὅλη ἄλλως τε τῇ διάρκεια τῆς ρωμαιοκρατίας δὲν διακόπτουν τίς ἐπιδόσεις τους. Ἐνας ἀσφαλῶς ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι καὶ δι παρουσιαζόμενος σὰν Ρουμάνος Aethius Histicus⁴³, γνωστότερος μὲ τὸ ὄνομα Αἴθικος, «σοφιστὴς καταγόμενος ἐξ Ἰστρίας»⁴⁴. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ μετανάστη Ἡπειρώτη προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ φυλὴ τῶν Αἰθίκων, ποὺ κατοικοῦσαν παρὰ τὴν Πίνδο, καὶ ἐγκατεστημένο στὴν Ἰστρία, τὴν παραδούναβια καὶ ὅχι στὴ χερσόνησο τῆς Ἀδριατικῆς. Μὲ ἄλλα λόγια ἀποκαλύπτεται Ἐλληνόβλαχος, ποὺ ἔσεντεύεται στὴ δακικὴ Βλαχία. Ἐπὶ πλέον Ἐλληνόβλαχοι ἐπίσκοποι ἐκχριστιανίζουν τοὺς προγόνους τῶν Ρουμάνων⁴⁵.

Τὴν ὑπαρξὴν Ἐλλήνων στὴν κεντρικὴ καὶ βορειοδυτικὴ Βαλκανικὴ βεβαιώνουν ἀρχαῖες πηγές, φιλολογικές, ἐπιγραφικές, νομισματικές, καθὼς καὶ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα, ὅπως τῶν Hatzfeld⁴⁶, Robert⁴⁷, Gitti⁴⁸, Digović⁴⁹, Vinja⁵⁰, Niolanci⁵¹, Parović - Pesikan⁵², Woodhead⁵³, πρὸ πάντων δὲ τοῦ Lorenzo Braccesi μὲ τὸν εὐγλωττό τίτλο Grecità adriatica⁵⁴. Γιὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐκπλη-

42. Αὐτ. λ. Apollodoros.

43. Bł. Nestor Cornicescu, *Un filosof străromân de la Histria dobrogeană - Aethius Histicus - autorul unei cosmografii si al unui alfabet (sec. IV-V)*, Craiova 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ Mitropolia Olteniei, 37, 1985, 11-32.

44. Bł. Ἐπίτομον Ἐγκυκλ. καὶ Γλ. Λεξικὸν Πατρύου, Ἀθῆναι 1961, λ.

45. Diac. P.I. David, Coincidente si relații generale (indirecte) între Anglia și Dacoromania (sec. III-XIII), *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, 93, 1975, 752, 755. Bł. καὶ 769, ὅπου γιὰ ἱεράρχη Ἐλληνα στὴ Βοειαννία.

46. J. Hatzfeld, *Les trafiquants Italiens dans l'Orient Hellénique*. Paris, 1919, 20, 21.

47. L. Robert, Inscription hellénistique de Dalmatie, *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, 59, 1935, 489-513. Τοῦ αὐτοῦ, *Hellenica, Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*. Paris, 1960, 538.

48. A. Gitti, Sulla colonizzazione greca nell'alto e medio Adriatico, *La Parola del Passato (PP)*, 7, 1952, 161-191.

49. P. Digović, *La Dalmatie et les problèmes de l'Adriatique*. Lausanne, 1944, 64.

50. L. Vinja, Le Grec et le Dalmate, *Zeitschrift für Balkanologie (ZB)*, 5, 1967, 203-223. Τοῦ αὐτοῦ, Remarques sur quelques éléments de l' ancien grec dans la nomenclature ichthiologique de l' Adriatique. *Ziva Antika (ZA)*, 5, 1955, 118-126.

51. N. Nikolanci, Contacts gréco - illyriens sur la côte de l' Adriatique, *Archaeologia Iugoslava (AI)*, 5, 1964, 49-60.

52. M. Parović - Pesikan, Les Illyriens au contact des Grecs, *AI*, 5, 1964, 61-81.

κτική εἶναι ή πληροφορία, τὴν όποια προσκομίζει ὁ P. Charanis. Ἀνήκει δὲ στὸν Ἰσιδωρο Σεβίλλης, ὁ όποιος ὀνομάζει ὀλόκληρο τὸ Ἰλλυρικὸ Graecia⁵⁵. Πάντως ἔξαιρετικὰ διαφωτιστικὴ εἶναι ή ἐπισήμανση τῆς ἔξαπλωσεως τοῦ ἐκρωματίσμου στὴν ἐπικράτεια τῶν Ἰλλυριῶν. Εὐδοκιμεῖ ὅπου προηγεῖται παρουσία Ἑλλήνων καὶ συνακόλουθη ἐλληνικὴ ἐπίδραση: «Et c' est justement dans cette zone à civilisation hellénistique que se forme ce que l' on a appelé l' Etat illyrien, c' est - à - dire dans la région située entre l' Albanie et l' embouchure de la Néretva... ici il y a eu des contacts très étroits avec le monde grec. Je rappelerai, entre autres, que Pyrrhus a été élevé à la cour d' un roi illyrien et que, notamment, le roi illyrien Gentius, fils d' une grecque, avait des connaissances scientifiques en botanique et en médecine... C' est donc dans cette région aussi que nous trouvons la civilisation hellénistique, depuis le IIIe siècle: et c' est dans cette même région que, plus tard, la romanisation de la Dalmatie a été la plus forte et que, d' autre part, dans l' intérieur, cette romanisation n' a jamais été complète...»⁵⁶. Στὸ ρεῦμα τοῦ ἐκρωματίσμου δὲν ἀνθίστανται οἱ Ἑλληνες συγκάτοικοι Ἰλλυριῶν ἡ ὀπούδηποτε ἀλλού εἶναι ἐγκατεστημένοι. Δὲν εἶναι διόλου νοητὸν νὰ ἀποφεύγουν τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τους, ποὺ συνίσταται στὴν προσαρμογὴ στὴ νέα τάξη μὲ πρώτιστο μέλημα τὴ λατινομάθεια, ἐφόδιο ἀπαραίτητο⁵⁷ γιὰ τὴ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν τους, ἰδίως στὴ ζώνη τῆς Βαλκανικῆς, στὴν όποια ἡ λατινικὴ ἐπικρατεῖ, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Ιωάννης Λυδός, τὴ δὲ μαρτυρία του ἀποδέχεται καθ' ὀλοκληρίαν καὶ ὁ Ρουμάνος Eugène Lozovan: «bien que les habitants (τῆς Βαλκανικῆς) fussent des Grecs ils parlaient tous le latin»⁵⁸. Αὐτὸν ὑποδηλώνει ὅτι ὅχι μόνον δὲν ἀντιδροῦν, δὲν ὑστεροῦν, ἀλλὰ καὶ σπεύδουν, ὑπερέχουν, διακρίνονται. Ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Χέρτσεργ τονίζει: «Εἰς τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἔχοντας φύσιν δεξιὰν εἰς μεγάλα ἐπιτηδεύματα ἐν τῷ βίῳ καὶ πρὸς ταῦτα ὀργῶντας ἥτο πάντως ἴκανῶς εὔκολον νὰ διανοίξωσιν ἑαυτοῖς ὁδὸν εἰς τὸ νὰ μετέχωσιν ἀπ' εὐθείας τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἰδίως τῆς πολι-

53. G. Woodhead, The «Adriatic empire» of Dionysius I of Syracuse, *Klio*, 52, 1970, 503-152.

54. Bologna, 1971, μὲ ἐνδιαφέροντες χάρτες.

55. *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, 22 κ.έ. Βλ. καὶ Vi. Bazala, Les contacts entre les Grecs et Zagreb, *Europe Sud - Est*, 4, 1972, 22-44. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ὁ Ἀδριατικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ τύχη του μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ παρουσία, *Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Διημέρου «Ἡ διαχρονικὴ παρουσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ σημερινὴ Ἀλβανία»*, 8, 9 Μαΐου 1993, τοῦ Συνδέσμου Ἑλληνίδων Ἐπιστημόνων καὶ τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Εταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

56. *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest, 1970, 291.

57. Πβ. καὶ M. Egger, *De l' étude de la langue latine chez les Grecs dans l' antiquité*. Paris, 1855, 5: «Comme instrument d' unité militaire et administrative la langue latine fut bientôt employée dans toutes les relations de Rome avec la Grèce».

58. E. Lozovan, Byzance et la romanité scythe, *RER*, 5-6, 1960, 223.

τικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας τοῦ παγκοσμίου κράτους, ἐν ταυτῷ δὲ νὰ ἐπιζητήσωσι καὶ τὰ πολυειδὴ προσωπικὰ συμφέροντα, καθ' ἄ ὁ Ρωμαῖος πολίτης (*civis Romanus*) καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, μέχρι τῆς μεγάλης Ἰσοπολιτειακῆς πρᾶξεως τοῦ Καρακάλλα ἐπλεονέκτει τῶν λοιπῶν ὑπηρόων τῶν αὐτοκρατόρων...»⁵⁹.

Μολονότι οἱ Ἕλληνες δὲν ὑφίστανται ἐκρωμαϊσμό, ποὺ σημαίνει πέρα τῆς χρήσεως τῆς λατινικῆς γλώσσας καὶ ἀποδοχὴ τῶν ἡθῶν, ἐθίμων, παραδόσεων καὶ γενικὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ρωμαίων, ἐφ' ὅσον ὁ ρωμαϊκὸς ὅμολογος μένεινως κατὰ τὸ πλεῖστον θεωρεῖται δάνειο ἐλληνικό⁶⁰, στὴ Διασπορὰ ἀφομοιώνονται⁶¹. Μόλις ἀπόηχοι ἀπομένουν ἀκόμη καὶ στὴ Μεγάλη Ἐλλάδα⁶², ὅπου ἐπὶ αἰώνες ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐντυπωσιακή. Μνῆμες ἀπλές πλανῶνται στὴ Γαλατία, τὴν ὁποία οἱ Μασσαλιῶτες εἶχαν ἔξελληνίσει σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ ὀνομάζεται *Gallia graeca*⁶³, ὅπως ἐπίσης *Hispania graeca*⁶⁴, *Africa graeca*⁶⁵, ὅπου ἡ Αἴγυπτος⁶⁶ τελεῖ ὑπὸ εἰδικὸ καθεστώς. Ἐν τούτοις καὶ σ' αὐτὴν οἱ Ἕλληνες δὲν μένουν ἀνεπηρέαστοι⁶⁷.

Ἡ ἐκλατινιση (καὶ ὅχι ὁ ἐκρωμαϊσμὸς) ἐκτείνεται καὶ στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο, ὅπου μάλιστα ἐκλατινισμένοι Ἕλληνες, Ἐλληνόβλαχοι, ἐπιβιώνουν, διότι τὸ Βυζάντιο, ὅπως στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα σημειώνει ὁ Γάλλος Lafoscade, «tient au latin, par les raisons politiques les plus profondes; l' usage du latin lui confère un droit sur l' Occident auquel n' a jamais renoncé»⁶⁸. Τὴν ἀποψη αὐτὴν συμμερίζονται οἱ διασημότεροι ἑρευνητές. Ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς ὁ καθηγητὴς τοῦ

59. Φρειδ. Χέρτοβεργ, *Ιστορία τῆς Ἐλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐκτιθεμένη κατὰ τὰς πτηγάς*. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Καρολίδου. Ἀθῆναι, 1902. Β', Κεφ. 1, 64.

60. Ἀχ. Γ. Λαζαρού, Ρωμαϊκὸς Ἀρχαδισμός, *Πρακτικά Α΄ συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ «Ἀρχαδικοῦ Ἰδεώδοντος»*, Ἀθήνα, 1984, 40-54.

61. Βλ. S.J. de Laet, *Portorium. Etude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque de Haut - Empire*. Brugge, 1949, 294-295.

62. Εὐθ. Καυτόρογης, *Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ρωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων*. Ἀθῆνησ, 1872, 15 καὶ 94 σημ. 38. A. Antinorio, *Storie elleniche arcaiche*. Rapallo, 1980.

63. P. Jacobostahl et E. Neuffer, *Gallia Graeca. Recherches sur l' hellénisation de la Provence, Préhistoire*, 2, 1933, 1-64. F. Benoît, *Relations de Marseille grecque avec le monde occidental*, *Revue d'Etudes Ligures*, 22, 1956, 5-32. Τοῦ αὐτοῦ, *Recherches sur l' hellénisation du midi de la Gaule*. Aix - Cap, 1965.

64. A. Garcia y Bellido, *Hispania Graeca*. Barcelona, 1948.

65. Βλ. M. Euzennat, *Grecs et orientaux en Maurétanie Tingitaine, Antiquités Africaines*, 5, 1971, 294-295.

66. A. Lazarou, *Présence hellénique en Egypte romaine, Graeco - Arabica*, 3, 1984, 51 ν.ἔ.

67. Αὐτ. 67 σημ. 87, 88, 89, 90, 91.

68. L. Lafoscade, *Influence du latin sur le grec*. Ἐν J. Psichari, *Etudes de Philologie néogrecque*. Paris, 1892, 136.

πανεπιστημίου Αθηνῶν Ἀπ. Δασκαλάκης ἐγκρίνει και ἐπαυξάνει: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι (τὸ Βυζάντιον) διατηρεῖ ἐπὶ ἀρκετοὺς αἰῶνας τὸν ἐπιφανειακὸν Λατινικὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τυπικοῦ κ.λπ. Ἐν οἷς πρῶτοι ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ὥθιοῦντο εἰς τοῦτο ἀπὸ Ρωμαϊκῆς εἰσέτι συνειδήσεως, οἵ μετέπειτα τῆς πρώτης περιόδου διάδοχοί των κατηνθύνοντο ἐκ λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητος (κληρονομία τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀξιώσεων τῶν Καισάρων, μακραίων παράδοσις, ἐργαζωμένη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, κτήσεις ἐν τῇ Δύσει κ.λπ.)»⁶⁹. Ἐπὶ πλέον τὸ Βυζάντιο ἔως τὰ λοίσθιά του δὲν ἀποστρέφει τὴν προσοχή του ἀπὸ τρία καίρια σημεῖα, τὸν Μυστρᾶ, τὴν Πελοπόννησο, ὃπου πρώιμα ἀναδύονται μικρές καὶ διάσπαρτες νησίδες λατινογλωσσίας, ἀπότοκες ἐλληνορωμαϊκῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν⁷⁰, ἀλλὰ θνητιγενεῖς λόγῳ ἀσυνεχείας τῶν γενεσιονογῶν παραγόντων. Ἐξ ἵσου τὸ Βυζάντιο ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ Δοβρούτσα μὲ τὸ Δέλτα τοῦ Δουνάβεως, ὃπου μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ παρουσία Ἑλλήνων, Ρωμαίων πολιτῶν, διγλώσσων, ποὺ ὄπωσδήποτε συμβάλλουν στὴ ρωμαϊκότητα τῆς περιοχῆς. Ὁ καθηγητὴς Pippidi στὸ 60 διεθνὲς συνέδριο ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐπιγραφικῆς ἀνακοινώνει: «On retiendra en outre que, si, au IIe siècle, à Odessos il est fait mention d' une φυλὴ Ρωμαίων (Izvestia Varna 19, 1968, 151-152 = I G Bulg. I² 47 bis) elle n' est pas formée, comme on serait tenté de la croire, par des Romains venus s' établir à demeure dans cette ville; il s' agit en réalité d' un nom honorifique assumé par une tribu grecque ajoutée à l' époque impériale aux six φυλαὶ traditionnelles, d' origine milésienne (Emilia Doruțiu - Boilă, St. Clasice 12, 1970, 117-125, et plus loin p. 129, n. 41)»⁷¹.

Δὲν εἶναι δὲ διόλον μικρότερη ἡ μέριμνα τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὸ τρίτο καίριο σημεῖο, τὴν πανάρχαιη πύλη εἰσόδου τῶν Δυτικῶν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, τὸ Δυρράχιο⁷², στὸ ὅποιο ὁ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος ὄμιλετ γιὰ Ρωμάνους⁷³ ἀποδίδοντας ἀναπόδεικτα προέλευση ἵταλική, ἐνῷ εἶναι αὐτόχθονες Ἑλληνες ἐκλατινισμένοι, ἐπονομαζόμενοι ἔκτοτε Βλάχοι, μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιο

69. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ιστορίαν τῆς Δυτικῆς Ἕνδρωπης*, Ἀθῆναι, 1960, 33.

70. A. Lazarou, *Peut-on parler d'une survivance romaine en Péloponnèse?* Athènes, 1976. Ἀνάτ. ἀπὸ Πρακτικά τοῦ Α΄ διεθνοῦς συνεδρίου πελοποννησιακῶν σπουδῶν, 3, 1976, 114-123.

71. *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München, 1973, 103 σημ. 15.

72. D.A. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*, Athènes, 1947, 100. Βλ. καὶ Ἀγ. Γ. Λαζάρου, *Αρβανίτες - Βορειοηπειρώτες*, Ἀθῆναι, 1992, 12 σημ. 52. Ἀνάτ. ἐκ τοῦ ΛΔ' τόμου (1992) τοῦ περιοδικοῦ «Παρνασσός».

73. K. Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων, λβ'*, 152 (ἐκδ. Βόννης). Βλ. Ἀγ. Γ. Λαζάρου, *Βόρειος Ἡπειρος. Ιστορία - Πολιτισμός*, Ιωάννινα, 1990, 15. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1990 τῆς Εταιρείας Ηπειρωτικῶν Μελετῶν.

αιώνα και ἐντοπιζόμενοι ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας ὄδοι⁷⁴. Βέβαια παρουσία Ἑλλήνων μαρτυρεῖται και βορειότερα, στὸ Σκούταρι (Σκόδρα - Χρυσούπολη) μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση ἀπὸ τὴν Ognenova⁷⁵ τῆς ἐπιγραφῆς (6ου-7ου αἰ.). ή ὅποια εἶχε ταλανίσει τοὺς εἰδικοὺς μισὸς αἰώνα. Κατηγορηματικὴ και ἐπιγραμματικὴ μαρτυρία καταθέτει και ὁ Προκόπιος: «”Ἐλληνές είσιν, Ἡπειρῶται καλούμενοι, ἄχρις Ἐπιδάμνου πόλεως, ἦτις ἐπιθαλαττία οἰκεῖται»⁷⁶. Ἀπὸ τοὺς Ἡπειρῶτες τούτους κατάγονται οἱ Ρωμάνοι, οἱ λατινόφωνοι τοῦ Δυρραχίου. Οἱ βορειότεροι τῆς Δαλματίας ἔχουν προγόνους Ἰλλυριούς, ἀλλὰ δὲν βραδύνει ὁ ἐκσλαβισμὸς και ἡ συγχώνευση μὲ Μαυροβουνίους και Κροάτες. Ὁ τελευταῖος Ρωμάνος τῆς Δαλματίας, χρήστης τῆς δαλματικῆς - ωριμαντικῆς γλώσσας, ἐκδημεῖ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ὅσοι λατινόφωνοι, Βλάχοι, στὰ τέλη τοῦ 19ου και στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ἐντοπίζονται στὴ Βοσνία⁷⁷ και βορειότερα δὲν ἀποτελοῦν ἐπιβιώσεις ἀρχαίων ἐντοπίων πληθυσμῶν ἐκδωματίσμενων. Εἶναι ἀπλούστατα Βλάχοι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, οἱ ὅποιοι ἀποδημοῦν, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἀγριότητα και τὴν ἀπληστία τῶν Ὀθωμανῶν η μουσουλμάνων, ποὺ ἀσκοῦν διοίκηση στὶς γενέτειρές τους.

Πάντως πλησιέστερα πρὸς τὰ ιστορικὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Ἑγγατία - Γενούσσο) ή ὑπαρξῆ Ἑλλήνων διαπιστώνεται πυκνή, ἔντονη, φωτεινή, διαχρονική, ἀδιάλειπτη. Τὸ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι διμολογεῖται και ἀπὸ Ἰταλούς, ὅπως ὁ Canini, ὁ ὅποιος ἀπερίφραστα διακηρύσσει ὅτι, ἀν και στεροῦνται ὅποιασδήποτε ἀρωγῆς, συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν και νὰ ὑπερέχουν: «Quella supremazia dell' elemento greco non è dovuta alla forza: essa è un naturale portato della superiorità di razza e di civiltà, superiorità che esisteva anche nei tempi più tristi per la na-zione ellenica»⁷⁸.

Ἀναντίρρητα προκαλεῖ θαυμασμὸν ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος, ὁ ὅποιος στὰ χρόνια τῆς ωραιαικρατίας, ὅταν οὕτε σκέψη γίνεται γιὰ σκοπιμότητα ἐθνική,

74. Πβ. Κεδρ. 2, 435: «Τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω, ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας και Πρέσπας κατὰ τὰς λεγομένας Καλάς Δρῦς παρὰ τινῶν Βλάχων ὁδιτῶν». Βλ. και M. Gyóni, Skylitzès et les Vlaques, *Revue d'Histoire Comparée (RHC)*, 25, 1947, 164, «dans l'ancienne Via Egnatia». Στὸ ἐπίκαιῳ τούτῳ σημεῖο βλέπεται νὰ κατοικοῦν οἱ Βλάχοι ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. ὁ Fr. Taillez, Rusaliile, les Rosalies et la rose, *Cahiers Sextil Puscariu (CSP)*, 1, 1952, 213.

75. L. Ognenova, Nouvelle interprétation de l' inscription «illyrienne» d' Albanie, *BCH*, 83, 1959, 798-799.

76. Προκόπιος, *Πολέμ. Γοτθ.*, ἔκδ. Hanry, 82.

77. T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic si antropogeografic*, Bucuresti, 1906, 90, 189 κ.ἄ., μὲ χάρτη.

78. A. Canini, *La Questione dell'Epiro*, Roma, 1879, 8.

δρίζει ώς βιοειδυτικό σύνορο τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Ἐλληνισμοῦ μὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς τὴν Ἑγνατία ὁδό, δηλαδὴ τὸν Γενοῦσο ποταμὸ (Σκούμπη), τοῦ ὅποίου τὸν δοῦ σὲ μεγάλῃ διαδρομῇ ἀκολουθεῖ, ὅπως συμβαίνει μὲ ὄλους τοὺς δρόμους, ἀλλὰ μὲ δύο ἀφετηρίες στὴν Ἀδριατική, τὴν Ἀπολλωνία καὶ τὸ Δυρράχιο (προρωμαϊκὰ Ἐπίδαμνος): «Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν (τὴν Ἑγνατίαν) ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ἰοῦσιν ἐν δεξιᾷ μέν ἔστι τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη κλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ ὅρη τὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἀ προδιήλθομεν, καὶ τὰ ἔθνη τὰ παροικοῦντα μέχρι Μακεδονίας καὶ Παιόνων»⁷⁹. Σχολιάζοντας τὸ χωρίο ὃ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ πρόεδρος τοῦ Ἰδρύματος Μελέτης Ἰονίου καὶ Ἀδριατικοῦ χώρου (IMIAH) Φάτιος Πέτσας γράφει: «Οπωσδήποτε ἡ ἀρχαία Ἑγνατία ἔκεινούσε ἀπὸ τὴν Ἐπίδαμνο (Δυρράχιο) καὶ τὴν Ἀπολλωνία (βορείως τῆς Αὐλώνος καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀώου), οἱ δύο κλάδοι ἐνώνονταν στὸν ποταμὸ Γενοῦσο (Σκούμπη), ἡ ἔνιαία πλέον Ἑγνατία περοῦνσε πάνω ἀπὸ τὶς λίμνες Ἀχρίδα καὶ Πρέσπες, ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια (Μοναστήρι) κι ἔτσι κατέβαινε στὸν κάμπο τῆς Λυγκηστίδος (Φλωρίνης). Λοιπὸν δχι μόνον αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομε τώρα Βόρειο Ἡπειρο, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκβολές τοῦ Ἀώου (πάνω ἀπὸ τὴν Αὐλώνα) καὶ οἱ κοιλάδες τοῦ Ἀφου καὶ ὡς τὴν κοιλάδα τοῦ Γενούσου, δηλαδὴ ὡς τὴν Ἑγνατία ὁδό, ἥταν τόπος μὲ τὰ Ἡπειρωτικά Ἐθνη, ὅπως μᾶς τὸ λέει ὁ Στράβων, ὁ ὅποιος, σημειωτέον, γράφει στὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ περίπου, δηλαδὴ μὲ ρωμαιορωτία, συνεπῶς καὶ νὰ ἥθελε νά... χαρισθῇ στοὺς Ἐλληνες δὲν θὰ μποροῦσε!»⁸⁰. Ἐπὶ πλέον τὸν ἀκορβῆ καθορισμὸ τῶν συνόρων Ἡπειρωτῶν Ἐλλήνων - Ἰλλυριῶν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο γεωγράφο, πατέρα τῆς Γεωγραφίας, Στράβωνα ἐπαληθεύοντας τὰ πορίσματα μελετῶν τοῦ Γιουγκοσλάβου ἀκαδημαϊκοῦ M. Garasanin καὶ ἐπιβεβαιώνοντας μὲ χάρτες οἱ Ἰταλοὶ Lorenzo Braccesi, Angelo Antinorio κ.ἄ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐλληνικότητα τοῦ ἐντεῦθεν τῆς Ἑγνατίας ἀφθονοῦν τὰ ἀδιάσειστα τεκμήρια, ποὺ παραθέτουν στὶς συγγραφές τους διακεκομένοι ἐπιστήμονες, Hammond, Papazoglou, Beloch, Georgiev, Masson, Cabanes κ.ἄ.⁸¹. Παράλληλα τὴν κατὰ στενότερες ἥ πλατύτερες ἵζωνες καὶ μικρότερες ἥ μεγαλύτερες νησίδες ἐμφάνιση λατινοφωνίας ἥ ἀκορβέστερα διγλωσσίας καταδεικνύουν ἐπιγραφές, ἀνθρωπωνύμια καὶ τοπωνύμια. Τὰ τελευταῖα μόνον μεταξὺ Ἀώου - Μάτι ὑπολογίζονται σὲ 62% ἐπὶ τοῦ συνόλου⁸². Δὲν εἶναι ἄλλως τε ὁ μοναδικὸς

79. Στράβων, VII, 323. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἐλληνισμός, Ἀθῆνα, 1988, 65.

80. Φ. Πέτσας, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες - Ἡπειρος καὶ Ἡπειρῶτες, Ἡπειρος 1, 1979, 53.

81. Βιβλιογραφικές ἐνδείξεις γιὰ τὸν καθένα βλ. Λαζάρου, Βόρειος Ἡπειρος, Εὐρετήριο λ.

82. Σ. Λιάκος, Η καταγωγὴ τῶν Αρμονίων, Θεσσαλονίκη, 1965, 46.

έλληνικός χώρος, στὸν ὅποιο τὸ ἔλληνικὸ ὑπόστρωμα δὲν ἐμποδίζει τὴ συνύπαρξη τῶν δύο γλωσσῶν, τῶν ὅποιων οἱ χρῆστες εἶναι κοινοί, οἱ ἕδιοι ἄνθρωποι. Τὸ γεγονὸς ἐπισημαίνεται ἥδη στὴν ἐπισημότερῃ ἔκδοσῃ ἀπὸ τὸν Bruno Helly γὰ τὴ Θεσσαλία⁸³, συγκεκριμένα γὰ τὶς περιοχὲς Φερῶν⁸⁴ καὶ Περραιβίας⁸⁵. Γιὰ τὴ Μακεδονίᾳ ἡ ἐπισήμανση γίνεται ἀπὸ τοὺς Pinon⁸⁶, Rostovtzeff⁸⁷, Bratianu⁸⁸, Hatzopoulos κ.ἄ. Ὁ τελευταῖος δημοσιεύοντας λατινικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Φωτικῆς, ἥπειρωτικῆς πόλεως, παρουσιάζει ἀπτὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα γὰ τὴν ἔλληνικὴ καταγωγὴ τῶν χρήστων τῆς λατινικῆς γλώσσας Ἡπειρωτῶν. Προσθέτει δὲ καὶ τὰ ἔξῆς: «De la vitalité et de la persistance de la langue importée et si facilement adoptée par la population indigène témoigne également la seule inscription presque certainement – à en juger par le nom de la défunte (Maria) – chrétienne de Photicè, laquelle est, elle aussi, rédigée en latin»⁸⁹.

Στὰ ἕδια συμπεράσματα θὰ ἔθετε τὴν ὑπογραφὴ του καὶ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς H. Mihăescu, ἀν δὲν ὑπηρετοῦσε ἀνίερη σκοπιμότητα, δηλαδὴ ἀπόκρυψη τῆς ἐκλατινίσεως Ἐλλήνων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἔλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων [= λατινοφώνων] τῆς ἔλληνικῆς χερσονήσου, ὥστε νὰ διαιωνίζεται τὸ ψεῦδος, κατὰ τὸ ὅποιο οἱ ἐν λόγῳ Βλάχοι εἶναι τάχα Ρουμάνοι! Ὁμως προδίδεται ἀπὸ τὴν ἀναπόδοστη διαπίστωσή του μετὰ τὴ μελέτη 963 ἐπιγραφῶν τοῦ ἔλλαδικοῦ χώρου, τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν Ἀχαΐας καὶ Μακεδονίας: «Ce chiffre élevé montre que l' influence latine a été très puissante et qu' elle s' étendait bien plus loin vers le sud que la «ligne Jirecek». Sa vitalité explique dans une bonne mesure la persistance de ses traces dans la littérature byzantine et néo - grecque»⁹⁰. Η θυσία τῆς ἀλήθειας καταφαίνεται καὶ ἀπὸ προφανέστατα ἀντιδεοντολογικὲς κατὰ συρροὴν πράξεις σὲ θέμα ἐπιστημονικό. Μολονότι μνημονεύει σὲ ἀλλεπάλ-

83. *Ιστορία Ἐλληνικοῦ Έθνους (IEE)*, Ἐκδ. Ἀθηνῶν), 6, 1976, 183.

84. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Φεραῖοι ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ Βλάχοι Βελεστίνου, *Υπέρεια*, 1, 1990, 141-157. Τοῦ αὐτοῦ, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 17-33.

85. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Βλάχοι τοῦ Ὄλυμπου, *Πρακτικὰ Β' Πανελλήνιον συνεδρίου τῆς Λαογραφικῆς - Αρχαιολογικῆς Έταιρείας Έλασσόνος*, 1986, 139-148. Τοῦ αὐτοῦ, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 34-43.

86. R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman. Les aspects actuels de la question d'Orient*. Paris, 1909, 115-116.

87. M. Rostovtzeff, La vie économique des Balkans dans l' antiquité, *RIEB*, 1-2, 1934-1935, 394-395.

88. Bratianu, ᷂.ἄ., 67.

89. M. Hatzopoulos, Photicè colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épirote, *Balkan Studies*, 21, 1980, 90 καὶ σημ. 7, 102-103.

90. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud - est de l'Europe*, Bucuresti - Paris, 1978, 86.

91. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ λατινοφωνία Ἐλλήνων. Βλάχοι*

ληλες συγγραφές του τὸ χωρίο τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, ἀδιάσειστο ἐπιχείρημα λατινοφωνίας Ἑλλήνων, τὸ ὅποι ἀντίθετα ὁ ἐπίσης Ρουμάνος Lozovan μὲ σπάνια ἐπιστημονικὴ ὑπευθυνότητα καὶ δεοντολογία μεταφράζει πιστὰ καὶ σχολιάζει ὁρθότατα, ὁ Mihăescu ἀπαλείφει ἀπὸ τὸ χωρίο τὸν οὐσιωδέστερο ὅρο «Ἐλληνας»⁹¹. Μόνο σὲ ἵταλόγλωσσο δημοσίευμά του καταχωνιάζει αὐτὸν σὲ σημείωση καὶ μάλιστα στὸ πρωτότυπο, ἔλληνικό, ὥστε ὅσοι ἀγνοοῦν τὴν ἔλληνικὴ γλώσσα ἵταλόγλωσσοι ἀναγνῶστες νὰ μὴ ἀντιληφθοῦν τὴν πεμπτουσία τοῦ χωρίου, δηλαδὴ τὴ γένεση Βλάχων ἀπὸ Ἐλληνες χρῆστες τῆς λατινικῆς γλώσσας.

Ἐξ ἄλλου ἡ κοιτίδα τῶν Βλάχων (=λατινοφώνων) τῆς ΝΑ Εὐρώπης ἐντοπίζεται ἐντὸς τῆς σημερινῆς Αλβανίας σὲ ἀδιαμφισβήτητα ἔλληνικὸ χῶρο καὶ πανάρχαιο ἔλληνικὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα. Εἶναι ἡ πρώτη περιοχὴ τῆς ἔλληνικῆς χερσονήσου, στὴν ὅποια οἱ Ρωμαῖοι ἰδρύουν τὸ 229 π.Χ. προτεκτοράτο, ὃπου ἐγκαινιάζεται ἡ πολεμικὴ σύμπραξη Ρωμαίων - Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἡ τόνωση στὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὲς μὲ πολυνυχιδεῖς ἐπωφελεῖς ἐπιπτώσεις, καθὼς καὶ τὴ βαθμαίᾳ ἔξοικείωση τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴ λατινικὴ γλώσσα, ἡ ὅποια ἐφεξῆς ἀποβαίνει καὶ ἀπαραίτητο δργανο διοικητικῶν ἐπικοινωνιῶν καὶ δημοσίων σχέσεων, καθὼς καὶ παντοίων ἐπαγγελματικῶν ἐπιδόσεων. Κατὰ τὸν Ρουμάνο καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Bochum Cicerone Poghirc, «La première occupation effective par les Romains de territoires sur les côtes orientales de l' Adriatique se produisit en 229 av. J.-C., à la suite des troubles provoqués par les Illyriens dans la libre circulation commerciale entre Rome et la Grèce. Les Romains établirent Lyssus comme le point - frontière méridional de l' Etat illyrien, occupèrent d' abord les îles de Issa (Lissa) et Lessina, ensuite une tranche de plus de 200 km. sur une largeur de 40 à 60 km. le long de la côte, où ils établirent des garnisons et leur administration / Polybe 11, 9-12; Appien III, 7; T. Livre 29, 12 etc.»⁹². Φυσικὰ λείπει ἡ διευκρίνιση ὅτι οἱ φρουροὶ εἶναι Ἐλληνες, ἐπειδὴ οὔτε περίσσευμα δυνάμεων διαθέτει ἡ Ρώμη οὔτε κυρίως ἐπιθυμεῖ ὅποιαδήποτε πρόκληση ἢ ἐνόχληση τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα μὲ κάθε τρόπο ἐπιδιώκει. Τὴν παραλεψὴ ἄλλως τε ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὁ Poghirc καὶ συμπληρώνει ἐσπεύσμενα: «Dès leur première intervention sur le bord de l' Adriatique les Romains imposèrent aux cités grecques de participer à leur côté contre les Illyriens, ce qui exigeait

ἔλληνικοῦ χώρου. Ἀθήνα, 1986, 262 σημ. 3 καὶ 4. Τοῦ αὐτοῦ, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 143 σημ. 3 καὶ 4

92. Poghirc, Romanisation, 16.

93. Αὐτ., 18.

une coordination des troupes et un contact linguistique régulier»⁹³. Κατά τὸν ἴδιο πάντοτε ἐπιστήμονα στὸν συγκεκριμένο χῶρο καὶ γενικά στὸν βορειοελλαδικὸ συντρέχουν δῆλοι οἱ παράγοντες ἐκλατινίσεως, τοὺς ὅποιους παραθέτει καὶ ἀναλύει. Τὰ μέσα ἐκρωματισμοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφρασή του, εἶναι: α) Ὁ στρατός, β) Τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ οἰκονομικὲς δραστηριότητες, γ) Ἡ ρωμαϊκὴ διοίκηση, δ) Οἱ δημόσιοι δρόμοι, ε) Ἡ ἐκχριστιάνιση τῶν Βαλκανίων. Βέβαια, προγενέστεροι του συγγραφεῖς, ὅπως οἱ Lafoscade⁹⁴, Brunialti⁹⁵, Lozovan⁹⁶, μὲ κάποιες πρόδηλες δόσεις ὑπερβολῆς ἡ ἐφεκτικὲς ἐκτιμήσεις, καθὼς καὶ ἀξιοθαύμαστες παροησίες, καταργοῦν τὸ περιλάλητο «δόγμα», ποὺ τόσο ἀναστατικὰ ἐπηρέασε τὴν ἐπιστήμη, γιὰ τὸ δῆθεν ἀνυποχώρητο τῆς Ἑλληνικῆς πρὸ τῆς λατινικῆς, βασιζόμενο στὴν πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τῆς πρώτης. Ἀσφαλῶς αὐτὴ εἶναι πραγματικὴ καὶ ὅμολογομένη ἐπὶ πολλοὺς αἰώνες, ὥστε νὰ διατυπωνίζεται μονότονα καὶ ἀκριτικά τὸ πασίγνωστο δίστιχο τοῦ Ὄρατίου (*Graecia capta ferum victorem cepit...*) μὲ παράξενη παραγγάρωση τῆς μοιραίας ἀδυναμίας ἀντιστάσεως λόγῳ μακραίωνης ἐπίσης διάρκειας δοκιμασίας, ἡ ὅποια ἐκφράζεται συμπυκνωμένη σὰν ἀπάντηση στὸ προηγούμενο λατινικὸ «ἀξίωμα» ἀπὸ τὸν Egger: «Mais la contre - partie de ce tableau n' est pas moins curieuse à observer, et elle est beaucoup moins connue»⁹⁷. Σοβαρὴ δὲ ἀπίσχανση ἐπιφέρει στὸ «ἀξίωμα» καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης F. Lot⁹⁸, ὁ ὅποιος στὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου τονίζει ὅτι τὰ αὕτια διατηρήσεως μᾶς γλώσσας ἡ τῆς συρρικνώσεως καὶ ἔξαφανίσεως τῆς εἶναι πολλὰ καὶ περίπλοκα, πρὸ πάντων δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸ ἡ βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὅποιου ἡ γλώσσα εἶναι φορέας.

Τὶς συμβολές δῆλων αὐτῶν, ποὺ προηγήθηκαν στὴν ἄρση ἐπιβλαβοῦς ἐπιστημονικὰ πλάνης καὶ στὴν προοδευτικὴ παγίωση τῆς ἀποδοχῆς δυνατότητας ἐκλατινίσεως Ἐλλήνων, ἐπισφραγίζει μὲ σαφήνεια, μέθοδο καὶ κυρίως τεκμηρίωση ὁ Poghirc ἐπισημαίνοντας στὴν Ἀλβανίᾳ – γιὰ τὴν ἀκρίβεια στὴ Βόρειο Ἡπειρο μὲ τὰ γεωγραφικὰ μέτρα τοῦ Στράβωνος – τὴν ὑπαρξη τοῦ λίκνου τῶν Ἐλλήνων λατινοφώνων τῆς ΝΑ Εὐρώπης, τῶν Ἀρμάνων, τῶν ὅποιων ἡ δεύτερη γλώσσα, ἡ λατινική, χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. καὶ πλὴν εἰδικῶν περιστάσεων καὶ παρεπομένων συνθηκῶν, συμβιώνει ἔκτοτε μὲ τὴν Ἑλληνική. Αὐτὸ διαπιστώνει ὁ

94. Lafoscade, ἔ.ἄ., 100-101.

95. A. Brunialti, *Le nuove provincie italiane...* Torino, 1921, 19.

96. Lozovan, Byzance, 220-221.

97. Egger, ἔ.ἄ., 4.

98. F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, Paris, I, 1937, 224.

99. M. Gyóni, La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen - âge, *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42.

Ούγγρος ρωμανιστής - βαλκανολόγος Mathias Gyóni: «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire»⁹⁹.

Αντίθετα στή Δακία ή διάδοση της λατινικής όριζεται στις ἀρχές του 2ου αι. μ.Χ., συνάμα δὲ διατυπώνονται ἐπιφυλάξεις ως πρὸς τὸ ἐνιαῖο ἔθνολογικὸν ὑπόστρωμα καὶ ἀμφισβητεῖται ή συνέχεια τοῦ ἐκρωματισμοῦ λόγῳ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Δακίας ἀπὸ τὸν Αὐρηλιανὸν ἔπειτα ἀπὸ ἕνα καὶ μισὸν αἰώνα ρωμαιοχρατίας.

Πάντως ή ἔναρξη ἐμφανίσεως Βλάχων (= λατινοφώνων) στή Δακία, ή κατὰ τὴν προτίμηση τῶν Ρουμάνων ή ἔθνογένεσή τους, λαμβάνει χώραν μὲ καθυστέρηση πέντε αἰώνων σὲ σύγκριση μὲ ἐκείνη τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἀκριβέστερα δὲ τῆς Βορείου Ήπειρου, καὶ ἀπλώνεται στὸν Καρπαθιοδονάβιο χῶρο, ποὺ συμπίπτει, γενικά, μὲ τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Δακίας. Ἐπὶ λέξει ὁ Ρουμάνος Ion Mitrea γράφει: «L' ethnogenèse du peuple roumain a eu lieu dans la région carpato-danubienne, région qui coïncide, en général, avec le territoire de l' ancienne Dacie»¹⁰⁰. Συνεπῶς φυλετικὴ σχέση μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν Βλάχων ἀποκλείεται ἐντελῶς. Μολονότι δὲ καὶ στὰ δύο γεωγραφικὰ σημεῖα γίνεται δεκτὴ ή ἵδια γλώσσα, ή λατινική, ή δόπια στή Δακία ἀπομένει μόνη, γεγονὸς ἐπιδεχόμενο ποικίλες ἐρμηνείες, δὲν ἀπουσιάζουν οὔτε στὸν γλωσσικὸ τομέα διαφορές, ἀπότοκες τῶν διαφορῶν στὸ ἔθνολογικὸ καὶ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀγαπητὸ Τσοπανάκη, «οἱ διαφορὲς ὀφείλονται στὸ ὅτι στὶς δυὸ περιοχὲς ἀφομοιώθηκαν γλωσσικὰ λαοὶ ποὺ μιλοῦσαν διαφορετικὲς γλῶσσες». Δὲν ἀφήνει δὲ ἀναπάντητους καὶ ἐκείνους, ποὺ ἐπικαλοῦνται τὶς διμοιότητες. Προβαίνει στὴν ἀκόλουθη ἐρμηνεία: «”Οσες διμοιότητες παρουσιάζουν μεταξύ τους, ὀφείλονται στὸ ὅτι σὲ δλην αὐτὴν τὴν βαλκανικὴ ἔκταση εἶχε δημιουργηθῆ μία νεολατινικὴ γλώσσα στὰ 700 καὶ περισσότερα χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς διοίκησης»¹⁰¹.

Διαφωτιστικὲς ἐπίσης εἶναι καὶ ἐπισημάνσεις Ρουμάνων ἐπιστημόνων. Ο ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Procopovici ὑπογραμμίζει τὶς διαφορές μεταξὺ ρουμανικῆς, μεγλενιτικῆς, ἀρωμανικῆς καὶ δὲν ἐκπλήσσεται ἀπὸ βαλκανικὰ στοιχεῖα, κοινὰ καὶ στὶς τρεῖς. Τὸν κοινὸ «βαλκανισμό», τὸν ὅποιο δὲν καθορίζει μὲ σχετικὴ ἀνάλυση, δὲν ἐκλαμβάνει ώς ἐμπόδιο πρὸς συναγωγὴ τοῦ συμπεράσματος ὅτι ή ρουμανικὴ παρὰ ταῦτα διαφέρει

100. *Carpica*, 9, 1977, 39.

101. Ἀ. Τσοπανάκης, Γλωσσικὰ Μακεδονίας. Ἀρχαία Μακεδονία, Συμπόσιον Θεσσαλονίκης, 1970, 351.

102. *Balcania*, 1, 1938, 62 σημ. 1.

πολὺ ἀπὸ τὶς κάτω τοῦ Δουνάβεως, μεγλετικὴ καὶ ἀρωμουνική. Διότι στὴ δομὴ της ἔχει πλῆθος στοιχείων μὴ βαλκανικῶν: «malgré le “balkanisme” commun à ceux trois dialectes, le dacoroumain diffère beaucoup, même sous ce rapport, de ceux du sud du Danube, car il a dans sa structure une foule d’ éléments non - balkaniques»¹⁰².

Κατὰ τὸν Lozovan ἡ ρουμανικὴ δὲν εἶναι «βαλκανικὴ» γλώσσα. Σὲ ἀνακοίνωσή του δὲ μὲ τίτλο «Onomastique roumaine et balkanique» τονίζει τὴ διάκριση: «Ce distinguo, dans le titre, est nécessaire. Le roumain n’ est pas une langue «balkanique»; il le sera le jour où l’ on pourra classer les idiomes sémitiques d’ Afrique du Nord parmi les langues ibéro - romanes ou l’ espagnol et le portugais dans une communauté linguistique maghrébine!»¹⁰³.

Ο ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὸ πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου Al. Graur διαχωρίζει πλήρως τὴ ρουμανικὴ ἀπὸ τὴν ἀρωμουνική. Θεωρεῖ αὐτές ως ἀνεξάρτητες ρωμανικὲς καὶ ἀπορρίπτει τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς δεύτερης ως διαλέκτου τῆς πρώτης¹⁰⁴.

Στὴν ἐπίκληση τῆς γλωσσολογίας καταφεύγει καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς N. Iorga, ἀν καὶ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας στὸ πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου. Ὁμως ἐξ αἰτίας τῆς ἐνεργοῦ ἀναιμείξεως του στὴν πολιτική, στὴν ὁποίᾳ διακρίνεται, μάλιστα διατελεῖ καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Ρουμανίας, ἀλλὰ τελικὰ δολοφονεῖται, ἡ ἀνεύρεση τῆς ἀπόψεως του, τῆς πλέον δηλωτικῆς τῶν πορισμάτων τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνασχολήσεών του μὲ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς Ρουμάνων καὶ Ἀρμάνων, ἀποβαίνει ἔξαιρετικὰ δύσκολη. Ἐνῷ γράφει καὶ ὑποστηρίζει τὴν αὐτοχθονία τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου, ἀλλοῦ καλεῖ αὐτοὺς «μὴ ἐλευθερωθέντας Ρουμάνους»¹⁰⁵. Τὸν καλύτερο ἵσως ἔαυτό του ως ἐπιστήμονα παρουσιάζει συνήθως συμμετέχοντας στὶς οὐγγρορουμανικὲς ἔριδες. Ἐλάχιστα μόλις χρόνια πρὸ τοῦ θανάτου του, τὸ 1938, προβαίνει στὶς ἀληθέστερες διαπιστώσεις. Ἀποκλείει τὴν προέλευση τῶν Ρουμάνων ἀπὸ τὸν βαλκανικὸν χῶρο, διότι ἡ ρουμανικὴ γλώσσα δὲν ἔχει οὕτε τοὺς τύπους τῆς ἀρωμουνικῆς οὕτε τὰ ἐλληνικὰ δάνεια τῆς οὕτε τὰ ἀνάμεικτα μὲ τὴ σλαβικὴ στοιχεῖα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἴστοριαν: «En fait de linguistique, ce que les savants de cabinet oublient c’ est que, si la population roumaine, dès le début si nombreuse sur la rive gauche du Danube, serait venue d’ un

103. VIe Congrès International de Sciences Onomastiques. München, 1961, 225 σημ. 1.

104. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. [Bucuresti], 1960, 310-311.

105. Κεραμόπονόλος, *Tί εἶναι οἱ Κοντσόβλαχοι*, 52-53, ὅπου προσεκτικὸς σχολιασμός.

106. N. Iorga, *L’origine et la patrie première des Roumains* (réponse à une agression). Bucarest, 1938, 3.

«Balkan» qu'on ne pourrait pas définir, on ne s'expliquerait pourquoi elle n'a ni les formes du dialecte «aroumain» de Macédoine, ni les emprunts au vocabulaire grec, ni le mélange, si particulier, avec le slave que présente le dialecte istrien»¹⁰⁶.

Οι διαφορετικοί Ρουμάνων και Αρμάνων έκτείνονται ευδιάκριτα και στὸν χαρακτήρα, στὶς ποικίλες ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, ἐπιχειρηματικές, κυρίως ἐμπορικές, ναυτιλιακές, ἐν γένει ἐργασιακές, ἀλλὰ και στὰ ἥθη και ἔθιμα, στὸν πολιτισμό. Ο Γ. Μόδης, γνώστης τοῦ θέματος και συγγραφέας σειρᾶς βιβλίων, παρατηρεῖ τὰ ἔξης: «Οἱ Ρουμάνοι, κατ' ἔξοχὴν γεωργοί, σπάταλοι και ἔκλυτοι, οἱ Κουτσόβλαχοι, κατ' ἔξοχὴν μὴ γεωργοί, λιτοδίαιτοι, αὐστηροί. Ὅσοι Κουτσόβλαχοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ διακόσια και τριακόσια χρόνια σὲ ρουμανικὰ μέρη, ποτὲ δὲν ἐθεωρησαν τὸν ἑαυτὸν τοὺς Ἑνα ἢ ἀδελφὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους και ποτὲ δὲν τὸν λογάριασαν ἔνο στὸν Ἐλληνισμό»¹⁰⁷. Ο ἀκαδημαϊκὸς και καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Th. Capidan στὸ τελευταῖο συνθετικὸ σύγγραμμα μὲ θέμα τοὺς Βλάχους, τοὺς Κουτσόβλαχους, Αρμάνους, τοὺς ὅποιους αὐτὸς ἀποκαλεῖ Μακεδο - Ρουμάνους παρὰ τὸ ἀδόκιμο τοῦ ὄρου κατὰ τὸν Petar Skok¹⁰⁸, γράφει και τὰ ἔξης: Κατ' ἀντίθεση πρὸς τοὺς Ρουμάνους, οἱ Αρμάνοι ἐλάχιστα ἀσκοῦν τὸ γεωργικὸ ἐπάγγελμα, ἐνῶ εἶναι ἔξοχοι κτηνοτρόφοι, ἀσύγκριτοι ἐμποροὶ και πολὺ ἐπιδέξιοι τεχνῆτες. Ἐν συνεχείᾳ προσθέτει ὅτι μετὰ τοὺς Ἐλληνες οἱ Αρμάνοι «εἶναι αὐτοί, ποὺ συνέδεσαν τὸ νότιο τῆς χερσονήσου και τῆς Αλβανίας μὲ τὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῶν κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως Βελιγράδι, Νίσσα, Κραγιούζεβατς, Σόφια, Σέρρες, Ανδριανούπολη, Φιλιππούπολη κ.λπ. Αὗτοι ἐπίσης ἔχουν ἐπεκτείνει τὸ ἐμπόριο τοὺς πέρα τῆς Βαλκανικῆς, ἀρχικὰ στὰ λιμάνια τῆς Μεσογείου, κατόπιν στὴν ἀνατολικὴν και δυτικὴν Εὐρώπη, διατηρώντας σχέσεις μὲ τὴ Μόσχα, Λεμβέργη, Λειψία, Βιέννη, Βουδαπέστη, Βουκουρέστι, Ιάσι». Ως κορωνίδα καταγράφει και τὸ πράγματι ἐκπληκτικό: «συνήθως συνέχεαν αὐτοὺς μὲ τοὺς Ἐλληνες»¹⁰⁹. Ο ἀκαδημαϊκὸς δὲν ἀγνοεῖ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ σπεύδει στὴν ἀπόκρυψή της. Διότι γιὰ τὸν ρουμανικὸ λαὸ Κουτσόβλαχος σημαίνει Ἐλληνας¹¹⁰. Εξ ἄλλου Ἐλληνες θεωροῦνται ἀπὸ Γάλλους,

107. Γ.Χ. Μόδης, *Μακεδονικὸς Ἀγὼν και Μακεδόνες Ἀρχηγοί*, Θεσσαλονίκη, 1950, 125.

108. Βλ. RIEB, 1-2, 1934-1935, 330, ὅπου ἀπορρίπτει τὸν ὄρο Macédo-roumain.

109. Th. Capidan, *Les Macédo-roumains*. Bucarest, 1943, 101, 126, 134.

110. Βλ. P. Năsturel, Koutsovalaque. Recherche étymologique, *Etudes Roumaines et Aroumaines*, Paris, 1990, 91 σημ. 16, ὅπου παραπομπὴ C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, Bucuresti, 1979, 220. Γιὰ τὸν P. Năsturel, ὁ ὅποιος δινειρεύεται Ρουμάνους ἔως και τὴν Κορήτη, ἐφ' δοσον ἀπαντᾶ ἐπώνυμο Βλάχος, βλ. ἐφημ. Ἡ Ἀβδέλλα, 27.6.1987, 3.

111. Tr. Stoianovich, Ό κατακτητὴς ὁρθόδοξος Βαλκάνιος ἐμπορος, Ή οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλ-

Γερμανούς, Ούγγρους, Ρώσους και ἄλλους¹¹¹, ποὺ ἀγόραζαν τὰ ἐμπορεύματά τους. Ἐλληνες ἄλλως τε αὐτοαποκαλοῦνται ἡ Γραικό - Βλαχοί¹¹². Ἀν καὶ στεριανοί, οἱ ἐπιδόσεις τους στὴ ναυτιλίᾳ ἐντυπωσιάζουν, συνάμα δὲ ὑποδηλώνουν καὶ τὴν ἐλληνικότητά τους. Ἐνδείξεις σοβαρές ἀποτελοῦν καὶ τὰ ὄνόματα, ποὺ δίνουν στὰ πλοῖα τους, ὅπως π.χ. «Ἀργώ!» Τὴν ἐλληνικότητα τῶν βλάχικων ἔθιμων διαπιστώνουν καὶ οἱ Ἀγγλοί Wace καὶ Thompson καὶ ἀναγκάζουν τὸν Iorga νὰ ἔρωτᾶ: «Ces coutumes sont - elles vraiment les mêmes que celles des Grecs (p. 100)?»¹¹³.

Οἱ Κουτσόβλαχοι, πρὸ πάντων αὐτοὶ τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας, δηλώνουν τὴν ἐλληνικότητά τους καὶ σὲ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα. Ὁ Iorga σὲ ἄρθρο ἐπιγραφόμενο Note Polone ἀνθολογεῖ παραδείγματα, ποὺ συγκινοῦν γιὰ τὴν ἀφοσίωση στὴν πατρίδα, στὸν Ἐλληνισμό, ὅπως τὰ ἐπόμενα: «Honoratus Constantinus Tuszynski, *Graecus*, vinopola, de civitate Moscopolis, ...1780». «Honoratus Demetrius Wretowski, *Graecus*, vinopola, de civitate Moscopolis... 1780». «Honoratus Geor-gius Dymszo Zupanski, *Graecus*, vinopola, de vicitate Moscopolis...». «Honoratus Michael Dziemovski... de civitae Moscopolis oriundus, *Graecus*... 1788»¹¹⁴.

Πάντοτε ἀνθίστανται σὲ ὅποιαδήποτε προσπάθεια ἀποκοπῆς ἀπὸ τὸν Ἐλληνισμὸ καὶ ταυτίσεως τους μὲ τὸν Ρουμανισμό, ὅπως ἐπιχειρήθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα ἀπὸ τὴ Λατινίζουσα Σχολὴ τῆς Τρανσυλβανίας. Ἐλάχιστοι παρασύρθηκαν. Κατὰ δὲ τὸν Ρουμάνο ἀκαδημαϊκὸ I. Coteanu¹¹⁵ ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκαν ὅτι ἀνήκουν στὸν ἕδιο μὲ τοὺς Ρουμάνους λαό. Πανόμοιες εἶναι οἱ διαπιστώσεις καὶ Ἐλήνων ἐπιστημόνων. Κατὰ πρῶτον ὁ ὁμολογούμενως μεγαλύτερος ἀρχειοδίφης Σπυρίδων Λάμπρος, Βλάχος ἀπὸ τὸν Καλαρρύτες τῆς Ἡπείρου, καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πρωθυπουργὸς τῆς Ἐλλάδος, ἀπὸ

κανικᾶν κωρῶν στὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ιε΄-ιθ΄ αἰ., «Μέλισσα», 1979, 328-329.

112. Γ. Λάτος, *Σέμων Σίνας*, Ἐν Ἀθήναις, 1972, 59.

113. Alan J.B. Wace - Maurice S. Thompson, *Oἱ νομάδες τῶν Βαλκανίων*. Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη, 1989, 99-100. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ιστορία τοῦ Βλάχου Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ*, Ἀθήνα, 1989. Δεύτερη ἀνατύπωση ἀπὸ Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο 1989. Τοῦ αὐτοῦ, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 334 σημ. 1, ὅπου ἀφθονη βιβλιογραφία. Βλ. A. Lazarou, *La singularité des Aroumains dans leur poésie populaire*. Athènes, 1989. Ἐπίσης *Balkan Studies*, 28, 2, 1987, 373-389. *Beiträge zur sprachlichen, literarischen und kulturellen Vielfalt in den Philologien*. Festschrift für Rupprecht Rohr zum 70. Geburtstag... Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1992, 64.

114. Βλ. *Balcania*, 1, 1938, 233-234, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

115. Βλ. *Limba Română*, 8, 1959, 9-10.

116. Σπ. Λάμπρος, *Σελίδες ἐκ τῆς ιστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αντορίᾳ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ*.

τοὺς συνιδρυτές τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, τῆς Ἰστορικῆς και Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας κ.ἄ., ἐρευνώντας ἀρχεῖα τοῦ Ἐξωτερικοῦ συνάγει τὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα: «Κατὰ ταῦτα καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι συναπετέλουν μέλος τῆς ἐλληνικῆς οἰκογενείας ἀδιαιρετον ἐν τε ταῖς πατρίσιαις καὶ ἐν τῇ ἔνηῃ»¹¹⁶. Συγκινητικά εἶναι καὶ ὅσα θησαυρίζει σὲ πρόσφατο δημοσίευμα ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἱ. Παπαδριανός: «΄Ανεξάρτητα ἀπὸ τὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦσαν, οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπόδημοι ἔδειξαν μὲ τὶς πρᾶξεις ὅτι ἡ ἐθνικὴ τους συνείδηση ἥταν ἐλληνικὴ καὶ μάλιστα ἔντονη. Ήτοι τοὺς βλέπουμε νὰ ὑπερηφανεύονται γιὰ τὴν ἐλληνικὴ τους καταγωγή, νὰ ἀναφέρονται συχνὰ στὸ ἔνδοξο ἐλληνικὸ παρελθόν καὶ νὰ μνημονεύουν τὰ μεγάλα ὄνόματα τῆς ἀρχαίας Ἐλλάδας (΄Ομηρο, Άριστοτέλη, Θερμοπύλες κ.ἄ.) καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Ιωάννη Χρυσόστομο, Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνὸ κ.ἄ.). Έπίσης βοηθοῦν ποικιλότροπα τοὺς ἀγῶνες ποὺ διεξῆγαν οἱ Ἐλληνες, γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ χυγό, καὶ παρακολουθοῦν μὲ χωρὸ ἐνδιαφέρον καθετὶ ποὺ συμβαίνει στὴν Ἐλλάδα». Προσθέτει δὲ στὴ σημείωση: «΄Ακόμη καὶ τὰ καταστήματά τους οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπόδημοι τὰ κοσμοῦσαν μὲ φωτογραφίες προσωπικοτήτων τῆς ἐλληνικῆς ίστορίας...»¹¹⁷. Αὐτὲς τὶς ἀλήθειες ἐπισημαίνουν πολλοὶ περιηγητὲς ἢ ἐπιστήμονες ἄλλων χωρῶν, ὅπως ὁ Edmond Bouchié de Belle¹¹⁸, ὁ James Henry Skene¹¹⁹ κ.ἄ.¹²⁰. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σκιαγράφηση τῶν Βλάχων τῆς Αλβανίας, συγκεκριμένα τοῦ Ἐλβασάν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης Victor Bérard, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα: «...Ἡ βλάχικη συνοικία τοῦ Ἐλβασάν, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη τοῦ Πεκίνη, σημειώνει καὶ αὐτὴ ἔναν σταθμὸ στὸ μεγάλο ἐμπορικὸ δρόμο τῶν Βλάχων ἀπὸ τὴν Πίνδο στὸ Δυνδάχιο. Οἱ Βλάχοι αὐτοὶ ἔχουν τὴ δική τους ἐκκλησία, τὴ δική τους γλώσσα καὶ τὰ δικά τους σχολεῖα.... Καὶ στὰ δυό τους σχολεῖα, ἀρρένων καὶ θηλέων, ἡ διδασκαλία γίνεται στὰ Ἐλληνικά.... Ἐλληνικὸς ὁ κλῆρος τους, ἐλληνικὴ καὶ ἡ λειτουργία. Οἱ ᾱδιοι μιλᾶνε Βλάχικα στὴ συνοικία τους καὶ Ἐλληνικὰ στὸ παζάρι... Καὶ αὐτοὶ ἐπίσης στέλνουν σπουδαστές στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Αθήνας. Κοντολογίς ἔχουν ἐλληνικὴ συνείδηση καὶ δηλώνουν Ἐλληνες...»¹²¹.

¹¹⁶Ἐν Αθήναις, 1912, 32. Βλ. καὶ Π. Δ. Τζιόβας, Ἡπειρωτικὰ Σύμμεικτα, Ἡπειρωτικὴ Έστία, 31, 1981, 584.

¹¹⁷ Ἱ. Α. Παπαδριανός, Οἱ Ἐλληνες πάροικοι τοῦ Σεμλίνου, IMXA-210. Θεσσαλονίκη, 1988, 32.

¹¹⁸ E. Bouchié de Belle, *La Macédoine et les Macédoniens*, Paris, 1922, 129.

¹¹⁹ J.H. Skene, *The Frontier Lands of the Christian and the Turk; Travels in the Regions of the Lower Danube in 1850 and 1851*. I. London, 1853, 119.

¹²⁰ Ἐλευθερία Ἱ. Νικολαΐδου, Συμβολὴ στὴν ίστορία τεσσάρων ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar), Δωδώνη, 9, 1980, 323-374.

¹²¹ V. Bérard, *Touzakia καὶ Ἐλληνισμός*, Μετάφρ. Μ. Λυκούδης, Εἰσ. - Σχ. Θ. Πυλαρινός, [Αθήνα], 1987, 102-103. Βλ. καὶ Ν. Υφαντῆς, Αναδρομές. Οἱ Βλάχοι τῆς Αλβανίας, ἀδιάσπαστο

Προσφυέστατα ό Σύλλογος Μεγαλολιβαδιωτῶν Πάικου στὸ λιτὸ ἀλλὰ ἐμπνευσμένα φιλοτεχνημένο Ἡμερολόγιο 1994 μὲ τὴν ἔγχρωμη φωτογραφία τοῦ χορευτικοῦ συγκροτήματός του, κοριτσιῶν καὶ ἀγοριῶν, ἀληθινὰ χαριτωμένων καὶ παλληκαριῶν ἀντίστοιχα, μὲ τὶς πανέμορφες τοπικὲς στολές, πρὸ τοῦ Λευκοῦ Πύργου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναδημοσιεύει τὸ κείμενο τοῦ Bérard ὑπὸ τύπου προφανῶς «πιστεύω» καὶ ὅχι συνήθους ἐπεξηγήσεως εἰκόνας, λεζάντας. Ταυτόχρονα ἡ περιοπὴ ἐπέχει καὶ θέση ἀπαντήσεως στὸν καταγόμενο ἀπὸ τὰ Μεγάλα Λιβάδια Vasile Barba, κατάλοιπο προπολεμικῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ σημερινὸ στὴ Γερμανία πρωτεργάτη ἀναζωπυρήσεως Βλαχικοῦ ζητήματος, μειονοτικοῦ. Καλύτερο ἐγερτήριο συνειδήσεως γιὰ ἀρνησίπατροι δὲν δόθηκε ἄλλοτε. Ἁρκεῖ ὁ ὑπαινιγμός, ὥστε νὰ τηρεῖται καὶ τὸ γνωστὸ περίπατιγμα: «Ο Βλάχος μὲ τὸ νόημα... Ἀν δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸ μήνυμα τῶν νέων τῆς γενέτειρας τῶν προγόνων του, δὲν μπορεῖ νὰ εἴναι διόλου Βλάχος ἀλλὰ ἀγνώστου ἔθνικότητος ἢ νεότευκτος, λόγω γάμου, Γερμανός, ἀπηνῆς πολέμιος τῆς πρώτης πατρίδας του.

«Οπωσδήποτε θαυμαστότερη καὶ τολμηρότερη ἀντίσταση στὶς πιέσεις Ρουμάνων - Ἀλβανῶν - Τούρκων γιὰ ἀπάρονηση τοῦ ἔθνισμοῦ τους, τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ ἐκείνη τῶν Βλάχων τῶν Τιράνων σπανίζει. Σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα ἀρχειακῶν ἔρευνῶν τῆς καθηγήτριας τοῦ πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἐλευθερίας Νικολαΐδου, τὸ 1905, παραμονές τῆς διαβόλητης Ἀπογραφῆς, «Οἱ βλαχόφωνοι τῶν Τιράνων, πιστοὶ στὴν Ἑλληνικὴ ἰδέα, μὲ σθένος ἀπάντησαν ὅτι τίποτε τὸ κοινὸ δὲ συνέδεε τὴν Ρουμανία μ' αὐτούς, οἵτινες στεροῦς ἔχόμενοι τῶν πατρόφων, δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι σκάνδαλα καὶ ζιξάνια καὶ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις αὐτοῦ [τοῦ Ρουμάνου Μπουριλεάνου] περὶ ἴδρυσεως σχολῆς μὲ πολλὰς γλώσσας, καὶ Ἐκκλησίας μεγαλοπρεποῦς καὶ προστασίας ἴσχυρᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανίας, σκοπούσης, ὡς εἶπε, νὰ συστήσῃ καὶ Προξενεῖον ἐν Δυρραχίῳ, δὲν δύνανται νὰ μειώσωσι τὴν ἀπεριόριστον ἀγάπην των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Πρόσθεσαν ἐπίσης πώς κάθε ἀπόπειρα δελεασμοῦ τους μὲ χρήματα ἢ ἄλλα μέσα θὰ ναυαγοῦσε, ὅπως εἶχε γίνει στὸ παρελθόν. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ βία ἀν χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς βέηδες τῆς περιοχῆς, ὅπως εἶχε γίνει πρὶν πέντε χρόνια, ὕστερα ἀπὸ συμφωνία τῶν βέηδων μὲ τὴν ρουμανικὴ κυβέρνηση, δὲ θὰ ἀπέδιδε»¹²².

¹²² Ελληνικό Τμῆμα, Πρωΐνος Λόγος (Ιωαννίνων), 17.4.2008, καὶ 15.

122. Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες καὶ ἔθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἐκδόσεις IMIAH, Ιωάννινα, 1978, 212. Γιὰ τὴν ὑπέροχη πατριωτικὴ - Ἑλληνικὴ συμπεριφορὰ τῶν Βλάχων κατὰ τὸ διάστημα τῆς τρομοκρατίας ἐξ αἰτίας τῆς Ἀπογραφῆς βλ. Almaz [Μαζαράκης - Αίνιάν], Αἱ ἵστορικαι περιπέτειαι τῆς Μακεδονίας, Αθήνησ, 1912, 98-99. Δ. Γιαραλῆ - Παπαδοπούλου, Η

Αντίθετα θέμα συνδέσεως ή όποιασδήποτε μορφής σχέσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα δὲν τίθεται. Διότι ἀπλούστατα οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας ἀποτελοῦν τμῆμα ἡλληνικό, ἀδιάσπαστο, ἀδιάρρητο, πολεμικὸς ἀνταποκριτῆς τῆς παρισινῆς ἐφημερίδας «Χρόνος» (Temps) κατὰ τὴν διάρκεια τῶν βαλκανικῶν πολέμων, René Puaux, διασχίζοντας τὴν ἐνιαία τότε Ἡπειρο ἀπὸ βιρρᾶ πρὸς νότο μὲ συνοδὸ μάλιστα Βλάχο, μόλις στὸ Μέτσοβο, ὅπως ὁ Ἰδιος ἀφηγεῖται, αἰσθάνεται τὴν ὑπαρξὴν Βλάχων: «Ἡ πόλη προσέφερε στὴν περιέργεια μου πρόσθετο ἐνδιαφέρον. Ἐδῶ θὰ συναντοῦσα ἐπιτέλους τοὺς ὀνομαστοὺς Κουτσοβλάχους, τῶν ὁποίων εἶχα ἀναζητήσει τὰ ἵχνη σὲ δὲ τὴν ἥπειροτεικὴ ἀκτὴ, ὅπου δὲν ἔρω ποιὸς μὲ εἶχε διαβεβαιώσει γιὰ τὴν παρουσία τους.

Ο πρῶτος Κουτσόβλαχος, ποὺ συνάντησα, δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἰδιο τὸν Κώστα, τὸ λεβέντη, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ πέρασμά μας ἀπὸ τὸ Βουτονόσι, ἐπειδὴ οἱ χωρικοὶ στὴν ἀπέναντι μεριὰ πυροβολοῦσαν πρὸς τιμήν μας, δανείσθηκε τὸ ὅπλο τοῦ συνοδοῦ χωροφύλακα καὶ ἀδειασε στὸν ἀέρα ὅλα τὰ φυσέκια τοῦ καταστήματος φωνάζοντας «Ξήτω ἡ Ἑλλάδα». Μὲ ἔξαρση τὸ ἡλληνοβλαχικὸ ἰδίωμά του, δὲν θὰ μποροῦσα νὰ πῶ ὅτι ἦταν διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἡπειρῶτες συντρόφους του». Παραθέτει δὲ καὶ τὴν ἐπιγραμματικὴ φράση: «Πραγματικά, δὲν μποροῦσα νὰ διακρίνω Ἑλληνες καὶ Κουτσοβλάχους»¹²³.

Ἐξ ἴσου Ἑλληνες ἐκλαμψάνουν τοὺς Βλάχους τῆς Ἀλβανίας καὶ Ἰταλοὶ διάσημοι δημοσιογράφοι, οἱ ὁποῖοι τολμοῦν νὰ γράφουν τὴν ἀλήθεια αὐτούσια καὶ νὰ μὴ ὑποτάσσονται στὰ σκόπια κελεύσματα τῶν ἐκάστοτε ιθυνόντων τὴν Ἰταλικὴ ἔξωτερηκὴ πολιτικὴ. Ἀναμφίβολα ὁ Canini γράφοντας γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ στὶς βιοειδερες περιοχές, περὶ τὸ Δυρράχιο, τὸ 1879, δὲν διακρίνει τοὺς Βλάχους¹²⁴, τοὺς ὁποίους ὁ Bérard μὲ τὰ εἰδικὰ ἐθνολογικὰ ἐνδιαφέροντά του, μία σχεδὸν δεκαετία μετέπειτα, ἐπισημαίνει, ἀλλὰ συνάμα σκιαγραφεῖ ὡς Ἑλληνες. Τρεῖς δὲ δεκαετίες περόπου μετὰ τὸν Canini ὁ ἄλλος ἄξιος ἐκπρόσωπος τῆς τετάρτης ἔξουσίας, τοῦ Τύπου, στὴν Ἰταλία, ὁ Luc. Magrini δὲν καταχωρίζει στὰ δημοσιεύματα ἀπόψεις γιὰ διαφορετικὸ λαό, Βλάχικο, παρὰ

ἀπογραφὴ τοῦ Χιλιμῆ πασᾶ στὴν Ἡπειρο (1905), Δωδώνη, 7, 1978, 122 καὶ 136 σημ. 3. Ἐπίσης, *La Grèce par Homolle...*, Paris, 1908, 179.

123. René Puaux, *Διστυχισμένη Βόρειος Ἡπειρος*. Πρόλογος - Σχόλια - Χρονικὸ Ἀχ. Γ. Λαζάρου. Μετάφραση Ἀγόρω - Ἐλισάβετ Ἀχ. Λαζάρου. Ἀθήνα [1988], 160-161.

124. Τὸ Ἰδιο συμβαίνει καὶ ἀργότερα. B. A. Canini, *Lettore al giornale «L' Adriatico» sulla questione balcanica con una appendice sull'Epiro e sull'Albania*. II Editione. Venezia, 1886.

μόνον έλληνικό¹²⁵, τοῦ όποίου μέρος εἶναι οἱ Βλάχοι. Ὅμως μὲ σπάνια εύτολμία καὶ ἐλευθεροφροσύνη καταγγέλλει τὴν πολιτικὴν ἡγεσία τῆς πατρίδας του, ἐπειδὴ κατὰ παράβαση κάθε ἔννοιας δικαίου μηχανεύεται τὸν διαιμελισμὸν τῆς Ἡπείρου καὶ τὴν παρασχώρηση τοῦ βορείου τμήματος σὲ κράτος πραξικοπηματικὰ ἰδρυμένο καὶ ἐσπευσμένα ἀναγνωριζόμενο, δύπος στὶς ἡμέρες μας βυσσοδομεῖται τὸ Σκοπιανό, μολονότι τὸ 1913 ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει θυσιάσει ἀληθινὰ προπύργια του, Μοναστήρι, Κρούσσοβο¹²⁶ κ.ἄ., ὅπου οἱ Βλάχοι σύμφωνα μὲ τὴν Ἀπογραφὴν τοῦ 1948 ἀνέρχονται σὲ 102.947!¹²⁷

Ο χρόνος¹²⁸ ἰδρυσεως τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους, 28ης Νοεμβρίου 1912, δηλαδὴ πρὸ τῆς λήξεως τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἀποκαλύπτει τὰ σχέδια καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ τότε Ἰταλοῦ πρωθυπουργοῦ Τζιολίτι (Giolitti, 1842-1928), ὁ όποῖος προβαίνει στὴν ἐγκληματικὴν ἐνέργειαν ἀποκοπῆς τῆς Βορείου Ἡπείρου ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό, παρὰ τὴν παραδοχὴν τῆς ἑλληνικότητάς της, τὴν όποία μάλιστα μὲ ἀχαρακτήριστη ἴταμότητα ὁμοιογεῖ στὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴν στὴ Ρώμη Κακλαμάνο: «Ἀναγνωρίζω ὅτι ἡ Βόρειος Ἡπείρος εἶναι Ἑλληνική, τὰ δικαιώματα δῆμως ἐνὸς μικροῦ λαοῦ, ὅπως τῆς Ἐλλάδος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερισχύσωσι τῶν συμφερόντων μιᾶς μεγάλης δυνάμεως, ὅπως τῆς Ἰταλίας»¹²⁹. Πρέπουσα καὶ κατευναστικὴ ἀλλὰ βαθύτατα ἐπώδυνη ἀπάντηση συνιστᾶ ἡ ὑπόμνηση ὅτι δὲν ἐκπροσωπεῖ μεγάλη δύναμη ἀφαιρώντας τὴν «γερμανικὴν» Λομβαρδία, ἥποια ἀρχίζει νὰ βρυχᾶται, καὶ τὴν ὄμοιογουμένως Μεγάλη Ἐλλάδα!

Πάντως, ἐπειδὴ πάντοτε χρειάζεται κάποιο πρόσχημα, ἡ Ἰταλία προβάλλει τὴν ὑπαρξὴν στὸν βορειοπειραιωτικὸν χῶρο Βλάχων, τῶν όποίων ἡ καταγωγὴ εἶναι δῆθεν ἵταλική. Προέλευση δὲ τῶν Βλάχων ἀπὸ τὴν Ἰταλία πρῶτος εἰκάζει ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος Κίνναμος βασιζόμενος προφανῶς στὴ γλωσσικὴ συγγένεια: «Λέοντα δέ τινα Βατάτζην ἐπίκλησιν ἐτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλοτε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οὗ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλούμενῷ Πόντῳ χωρίων ἐμβα-

125. Puaux, ἔ.ἄ., 10-11. Βλ. καὶ N.K. Παπαδόπουλος, Ἡ Δρόπολις τῆς Βορείου Ἡπείρου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν (1430-1913). Ἐν Ἀθήναις, 1976, 137.

126. Ἀγόρω - Ἐλισάβετ A. Λαζάρου, Ἀλέξανδρος Σβῶλος καὶ Βορειοελλαδικὸς Ἑλληνισμός, Παρνασσός, 35, 1993, 350 σημ. 2.

127. M.G. Τρίτος, Ἡ σημερινὴ κατάσταση τῶν Βλαχοφώνων τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ τῶν Σκοπίων, Παρνασσός, 35, 1993, 393 σημ. 11. Ἀγόρω (Píta) - Ἐλισάβετ Λαζάρου, Ἀχιλλεὺς Λαζάρου, Ἐθνικὰ καὶ μειονοτικὰ θέματα. Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ θέματα. Ἀθήνα, 1993, 66-67.

128. Μαρία Νυσταζούπούλου - Πελεκίδου, Οἱ βαλκανικοὶ λαοί... Ιωάννινα, 1978, 204.

129. Βλ. I. Βογᾶς, Ἡ θέσις τοῦ Βορειοπειραιωτικοῦ Ζητήματος, Ἐν Ἀθήναις, 1970, 7.

λεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Ούννικήν, ὥστε οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις...»¹³⁰. Η καταγωγή των Βλάχων, που στρατολογήθηκαν ἀπὸ τὸν Λέοντα Βατάτζην, ἔχει ἀπασχολήσει πολλούς. Ἀπὸ μερίδα εἰδικῶν, δπως οἱ Tomaschek, Pič, Onciu, Zlatarski κ.ἄ., ὑποστηρίζεται ὅτι ἡσαν λατινόφωνοι τῆς πέρα τοῦ Δουνάβεως Δακίας. Ἀπὸ ίσάξια μερίδα ἐπιστημόνων, δπως οἱ Engel, Roessler, Hasdeu, Jung, Tamás, Bănescu, Moravcsik, Năsturel ἀντιπροτείνεται στρατολόγηση ἀπὸ τὶς ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως περιοχὲς καὶ ἀκριβέστερα ἀπὸ τὸ Παρίστροι. Ο Stănescu φρονεῖ ὅτι ἐνδέχεται νὰ προέρχονται τόσο ἀπὸ τὸν ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως χῶρο δοσο καὶ ἀπὸ τὸν ἐκεῖθεν. Η δλη διερεύνηση καὶ ἐπιστημονικὴ ἀντιπαράθεση δὲν κατέτεινε στὴν ἀπόδειξη τῆς Ἰταλικῆς ἢ μὴ καταγωγῆς. Ο Κίνναμος ἄλλως τε ἀναφέρει τὴν πρώτη ὡς φήμη. Εξ ἄλλου τὸ Ἰταλικὸ στοιχεῖο ἐλάχιστα ἔχει συμβάλει στὴν ἀποίκηση τῆς Δακίας. Διότι ἡ οἰκονομικὴ παρακμὴ καὶ ἡ λειψανδρία τῆς Ἰταλίας, οἱ δόποις ἐκδηλώνονται ἀντισυχητικὰ κατὰ τὸν χρόνον τῶν Φλαβίων ἀναγκάζουν τὸν Τραϊανὸ στὴ λήψη σειρᾶς μέτρων καὶ πρὸ πάντων στὴν ἀπαγόρευση τῆς μεταναστεύσεως ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Δεύτερος, ποὺ ἀναφέρει προέλευση Βλάχων ἀπὸ τὴν Ἰταλία, εἶναι μοναχὸς τοῦ Κουτλούμπουσίου, Ἀνώνυμος τῶν ἐσχάτων χρόνων: «καὶ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἐλθόντων τότε σταυροφόρων, τῶν καλούμενων Κρουτζο - Βλάχων· κρούτζες γὰρ παρ' αὐτοῖς ὁ σταυρός, βλάχοι δὲ καὶ Βαλάχοι καὶ Βέλχοι οἱ Ἰταλοὶ ἐκαλοῦντο τὸν καιρὸν ἐκεῖνον· καὶ νῦν οἱ Γερμανοὶ Βέλχους καὶ Ἰταλοὺς ὀνομάζουσιν»¹³¹. Αβάσιμες εἶναι καὶ ἡ ἐτυμολογικὴ δοκιμὴ τοῦ δρου Κουτσόβλαχος καὶ ἡ προέλευση, δοθέντος ὅτι οἱ Βλάχοι πρὸ τῶν Σταυροφοριῶν ὑπάρχουν διάσπαρτοι στὸν ἐλληνικὸ χῶρο.

Ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας, ποὺ ἐπιμένει «ἰταλικὰ» χωρὶς κανένα τεκμήριο, κανένα ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο, εἶναι ὁ Ἀλβανὸς Ekrem Vlora: «Les ancêtres des Koutso - Vlaques, vivant actuellement en Albanie, sont également venus de la péninsule italique quelques deux siècles avant que la Roumanie actuelle soit colonisée par les légionnaires, artisans et bergers romains. Ils prirent possession des villes, routes et patûrages et, leur nombre grossissant, à mesure que la colonisation se prolongeait, ils se répandirent en Illyrie et en Epire, tout comme sur le littoral de l' Adriatique, grâce aux routes que les armées impériales avaient tracées jusque loin dans les Balkans. La grande affluence, au III-e siècle de notre ère, de bergers samnites, venus en Albanie pour des raisons d'ordre hydrographique et climatique, facilita l'

130. VI, 260, 1, 8-12. Πβ. Λαζάρου, *Η Αρωμονική*, 1976, 102-103, δπου καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση τῶν σχολιαστῶν τοῦ χωρίου τοῦ Κιννάμου.

131. Αὐτ. 103 σημ. 47, δπου ἡ δέοντα βιβλιογραφία.

établissement de l' élément latin dans les campagnes et les montagnes albanaises. Nous pouvons donc dire, sans crainte d'exagération, qu'au moment où la latinisation de l' actuelle Roumanie commençait à peine, celle-ci avait atteint son apogée en Albanie»¹³². Μέ εξαίρεση τὸν ἐπίλογο, ποὺ περικλείει ἀλήθεια, ἥδη στὰ προηγούμενα εἰπωμένη, τὰ ὑπόλοιπα δὲν ἀνταποκρίνονται στὰ πράγματα, δεδομένου ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν διέθετε ἀνεξάντλητο ἔμψυχο δυναμικό γιὰ ἔξαγωγή, ἀποδημία, ἢ ὅποια ἄλλως τε μὲ εἰδικὰ μέτρα ἐμποδίζεται, ὅπως μὲ τὴν ἀναφορὰ στὸν Κίνναμο τεκμηριώνεται. «Οσο δὲ γιὰ τὸ κύμα τῶν Σαμνιτῶν βοσκῶν οἱ δυσκολίες ἀποδοχῆς γίνονται ἀνυπέρβλητες. Διότι μαζικὴ μετακίνηση πληθυσμῶν τόσο μεγάλη θὰ δημιουργοῦσε αἰσθητότατα δημογραφικὰ κενά στὴν ἵταλικὴ χερσόνησο καὶ ἀντίστοιχα προβλήματα στὴν ἐλληνικὴ, διότε δὲν θὰ περνοῦσε ἀπαρατήρητη. Μεμονωμένες ἡ ὀλιγάνθρωπες μετακινήσεις μαρτυροῦνται, ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Vlora καὶ πρὸ πάντων τῶν προφάσεων τοῦ Τζιολίττι καὶ τῆς ἐπεκτατικῆς ἵταλικῆς συγχορδίας¹³³, τῆς ὅποιας ὑψίτονος ἐμφανίζεται ὁ μαρκήσιος Ἀντώνιο ντὶ Σάν - Τζουλιάνο, ὁ τότε ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν. Ἐπομένως στὸ σύνολο ἰσχύουν οἱ ἀποδείξεις, οἱ ὅποιες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ μελετήματος τούτου παρατίθενται μὲ ἀκριβεῖς παραπομπὲς καὶ κατὰ τὶς ὅποιες οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας εἶναι Ἐλληνες ἐκλατινισμένοι.

Ἐν τούτοις στὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Βουκουρεστίου προσφέρονται θυσία στὸ βωμὸ τοῦ προσεταρισμοῦ τῆς Ρουμανίας, ἡ ὅποια μισὸ περίπου αἰώνα πρωτύτερα γιὰ λόγους πολιτικούς, τοὺς δόποίους δημοσίως καὶ γραπτῶς παραδέχονται διακεκριμένοι Ρουμάνοι πολιτικοί καὶ ἐπιστήμονες, Mihail Kogalniceanu¹³⁴, G. Bratianu¹³⁵ κ.ἄ., δραγανώνει συστηματική, πολυσχιδῆ καὶ πολυδάπανη προπαγάνδα. Πραγματώνει παιδομαζώματα¹³⁶, ἀποστολὲς πρακτόρων, Ρουμάνων καὶ ξένων. Μεταξὺ τῶν τελευταίων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Γερμανὸς G. Weigand, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Λειψίας, μνημονευόμενος καὶ σὲ ἐγκυροπαίδειες¹³⁷ τῆς Ρουμανίας γιὰ τὶς χοηματοδοτήσεις ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς κυβερνήσεις.

132. Vlora, *Les Koutso - valaques d'Albanie*, 159-160.

133. Γ.Σ. Πλούμιδης, Ἡ ἵταλικὴ πολιτικὴ στὴ Βαλκανικὴ, στὴν Ἀλβανία - Ἡπειρο καὶ στὸ ἔργο τοῦ Antonio Baldacci, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4, 1984, 206-233.

134. Βλ. Ἀ.Κ. Ἀνεστόπουλος, *Μακεδονικὸς Ἀγών 1903-1908*, Θεσσαλονίκη, 1965, 438.

135. Bratianu, ἔ.ἄ., 211-212. Βλ. καὶ Δημ. Π. Ἀνέστης, *Τὸ Κουτσοβλαχικὸν Ζήτημα*. Λάρισα, 1961, 25, ὅπου παρουσιάζονται ὅλοι οἱ παράγοντες τῆς δημιουργίας τοῦ ζητήματος, Ρουμανία, Ἰταλία, κ.λπ.

136. Αχ. Γ. Λαζάρου, Γεώργιος Ἰ. Ζολάτας καὶ ἐπισημάνσεις ἐθνικῶν θεμάτων στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο, *Παρνασσός*, 35, 1993, 456-457.

137. Βλ. Diaconovich III, 1246, Minerva, 963, Predescu, 916.

Τὸν ἀποκαλύπτει ἐπίσης ὁ Bérard¹³⁸, ὁ ὅποῖς συγκεντρώνει ἐπιτόπιες πληροφορίες ἀπὸ τοὺς Βλάχους τοῦ Ἐλβασάν γιὰ τὴν προπαγανδιστικὴ δράση του. Στὴ Ρουμανίᾳ προγραμματίζεται καὶ διενεργεῖται συγγραφικὴ ὑποστήριξη τῆς προελέυσεως τῶν Βλάχων ἀπὸ Δακία, ὥστε νὰ δίδεται ἡ ἐντύπωση ὑπάρξεως ἀλτρότων Ρουμάνων! Τεχνηέντως καὶ ἐπισταμένως συντελεῖται παρερμηνεία χωρίων Βυζαντινῶν χρονογράφων, Κεκαυμένου, Χαλκοκονδύλη¹³⁹ κ.ἄ. Ἔτσι δημιουργεῖται τεράστια ψευδογραμματεία, ἡ ὅποια ἐπηρεάζει τὴ διεθνὴ βιβλιογραφία, διότι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν χαλκείων τίθενται ἀκαδημαϊκοὶ πολυβραβευμένοι, ὅπως ὁ Th. Capidan, ἀγνοούμενος πλέον βιβλιογραφικὰ σὲ ρουμανικὰ λεξικὰ καὶ εὐρείας κυκλοφορίας, ὅταν ἐπόπτες καὶ συντάκτες εἶναι ἀκραιφνεῖς ἐπιστήμονες. Ἐξ ἄλλου ἡδη Ρουμάνοι ὅχι μόνον τὴν αὐτοχθονία τῶν Βλάχων ὅμοιογον, ἀλλὰ καὶ ἀνοδο ἀπὸ τὴ Βαλκανικὴ στὴν πέρα τοῦ Δουνάβεως χώρα ρωμανικῶν πληθυσμῶν, ποιμενικοῦ κυρίως τρόπου ζωῆς, ἀνακοινώνουν σὲ διεθνῆ συνέδρια.

Ομως ἡ παραχώρηση τῶν Βλάχων ὡς μειονότητας στὴ Ρουμανίᾳ κατὰ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1913 ἀποβάίνει γράμμα κενό, ἐπειδὴ τὰ συμφωνημένα παραβιάζονται ἐνωρὶς ἀπὸ τὰ βαλκανικὰ ιράτη, πλὴν Ἐλλάδος, καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἰδιοί οἱ Βλάχοι παρὰ τὶς δελεαστικές καὶ διατυμπανιζόμενες προνομιακές διασφαλίσεις μένουν ἀδιάφοροι καὶ καθιστοῦν ἀνενεργοὺς τοὺς ὄρους τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Βουκουρεστίου. Οσοι Βλάχοι – ἡ συντριπτικὴ πλειονοψηφία – ἀπέρριψαν τὴν κηδεμονία τῆς Ρουμανίας καὶ τὶς γενναιόδωρες χορηγίες τῆς στὴν Ἐλλάδα διασώζουν τὴν ἔλληνικότητά τους ἀλώβητη. Κατορθώνουν δὲ νὰ διαφύλάξουν αὐτὴν καὶ οἱ πλεῖστοι ἐκείνων, ποὺ ἐντάχθηκαν στὸ μειονοτικὸ πλαίσιο, μόνον σχολικῶς. Στὶς ἄλλες βαλκανικές χῶρες οἱ μὲν πρῶτοι στεροῦνται πλέον ἐθνικῆς ταυτότητας καὶ ὑφίστανται παντοειδεῖς δοκιμασίες. Οἱ δὲ δεύτεροι ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα αἰσθάνονται νὰ προστατεύονται, ὅποτε δὲν διαφέρουν ἀπὸ τοὺς πρώτους. Δὲν φαίνεται δὲ νὰ εἶναι ἀμέτοχος ἡ Ρουμανία, διότι μετὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς Δοβρούσας ἀντιμετωπίζει σοβαρὸ δημογραφικὸ πρόβλημα καὶ σχεδιάζει τὴν ἐποίκησή της. Ἀφήνει, λοιπόν, τὶς ἔξελιξεις νὰ παρωθοῦν τοὺς Βλάχους σὲ μετανάστευση, γιὰ τὴν ὅποια δίδονται ὑποσχέσεις ἀνεδαφικές καὶ

138. Bérard, ἔ.ἀ., 88-89. Βλ. καὶ Σπ. Λάμπρος, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ οἰκογένεια Σίνα, Νέος Ἐλληνισμός, 21, 1927, 161-162.

139. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἔξεγεση τῶν Λαρισαίων τὸ 1066 καὶ ἡ ἐθνολογικὴ παρερμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κεκαυμένου, Θεσσαλικά Χρονικά, 11, 1976, 90-119. Ach. G. Lazarou, La révolte des Larisséens en 1066, Lyon, 1979. Extrait d'*Actes de la Table Ronde La Thessalie*, 21-24, Juillet 1975. Collection de la Maison de l' Orient Méditerranéen No 6. Série Archéologique 5.

παραπλανητικές. Κατ' ἔξοχὴν μὲ τὴ δεύτερη μετακίνηση, ἡ ὁποίᾳ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν ἐπαναπόκτηση τῆς Δοβρουτσᾶς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο, οἱ περιπέτειες καὶ οἱ ἀπώλειες τῶν Βλάχων καταντοῦν ἀπερίγραπτο μαρτύριο, ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐπιτόπιες ἔρευνες Ἰατρῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπικρίνουν τοὺς ιθύνοντες τὴν Ρουμανία γιὰ τὴν ἐγκατάσταση πληθυσμῶν ὃρεινῶν προερχομένων ἀπὸ τὸ εὔκρατο ἑλληνικὸ κλίμα στοὺς ἑλώδεις τόπους τοῦ Δέλτα τοῦ Δουναβέως. Εὐθὺς δὲ ἀμέσως μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστῶτος γίνονται καὶ στόχος τῶν διωκτικῶν ἀρχῶν, ἐπειδὴ στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα, στὰ ὁποῖα εἶχαν φοιτήσει, ἔλαβαν ρουμανικὴ μὲν ἀγωγὴ ἀλλὰ ἔντονα ἐθνικιστική, δεδηλωμένη καὶ μὲ τὴν ἐνεργὸ δράση εὐαρίθμων στὸ καθεστώς Antonescu. Οἱ περισσότεροι συλλαμψάνονται καὶ συνωθοῦνται στὶς φυλακές, ὅπου ἀρκετοὶ ἀφήνουν καὶ τὴν τελευταία πνοή τους. “Οσοι διέφυγαν στὸ ἔξωτερικό, παραμένουν ἀδιόρθωτοι καὶ συνεχίζουν τὸ ἀνθελληνικὸ ἔργο ἀνακινώντας μειονοτικὴ παρελθοντολογία, ὅπως οἱ Perifan, Bacu, Pana κ.ἄ., τοὺς ὁποίους ὁ γνώστης τοῦ θέματος Ι. Παπαϊωάννου χαρακτηρίζει πρεπούμενα¹⁴⁰.

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας στὴν πλειονότητά τους ἀποστρέφουν τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὴν Ρουμανία καὶ ἀκολουθῶντας μαραίνων παράδοση καὶ πίστη προγόνων συμπεριφέρονται καὶ δροῦν ὡς Ἐλληνες. Συντάσσονται μὲ τοὺς λοιποὺς Ἐλληνες καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια, ποὺ κορυφώνονται στοὺς ὄρους τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Κερκύρας τῆς 17ης Μαΐου 1914, τοῦ ἰστορικοῦ κειμένου τῆς Αύτονομίας τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἀφοῦ στὰ ἀρθρα του περιέχονται καὶ τὰ ἔξῆς: «...4) Ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς B. Ἡπείρου εἶναι ἡ Ἐλληνική. 5) Ἡ ὑποχρεωτικὴ γλῶσσα τῶν σχολείων τῆς εἶναι ἡ Ἐλληνικὴ διδασκομένης καὶ τῆς ἀλβανικῆς προαιρετικῶς. 6) Οἱ Ἡπειρῶται ἔχουν δικαίωμα νὰ διατηροῦν ἴδιαν

140. Πβ. ἐφημ. *Νιάγκουστη*, Ιούλιος 1987, 2ε: «...ὑπάρχει μιὰ δοάξ ἀχρείων καὶ ἀνιστόρητων ἀνθρώπων, βλάχων δυστυχῶν, στὸ Παρίσι, Καναδᾶ... ποὺ στὸ σύνολό τους, οὕτε γεννήθηκαν, ἀλλ᾽ οὔτε καὶ ἔζησαν ποτὲ στὴν Ἐλλάδα... αὐτοὶ οἱ σύγχρονοι «γενίτσαροι», ἀπολιθώματα τοῦ παρελθόντος καὶ σκιὰ τοῦ ἑαυτοῦ τους σήμερα... Ἀλλὰ σ' αὐτά τὰ μηδενικά τοῦ ἔξωτερικοῦ (πιθανότατα πληρωμένοι πράκτορες σκοτεινῶν συμφερόντων) ἡ ἀπάντηση ἔχει ἥδη δοθεῖ μὲ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν ἡλιθιων φυλλάδων των ἡ τὸ σχίσμιό τους, χωρὶς οὔτε ἔναν συνδρομητή». Βλ. καὶ ἀποκαλυπτήρια τους ἀπὸ τὸν δικτυόρο Μιχάλη Πίστα. Οἱ Κουτσόβλαχοι καὶ πάλι στὸ προσκήνιο, *Ἐλευθεροτυπία*, 11.7.1981, 15. Ἐπίσης ἐφημ. *Τρικάλων Η* Ἔρευνα, 24.12.1989, 25.6.1991 κ.α. τοῦ Δ.Μ. Σίκου ἀφθογγραφία κατά Γ. Παδώτη, ὑπομηχανικοῦ, ποὺ μηρυκάζοντας προπολεμικὰ καὶ μεταπολεμικὰ προπαγανδιστικὰ φληγαφήματα παριστάνει τὸν ἀρθρογράφο καὶ συρραφέα. Σχετικά βλ. σκιαγράφησή του ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Πανελλήνιας Ἐνώσεως Συλλόγων Βλάχων, *Τρικαλινὰ Νέα*, 4.1.1990, 3 καὶ 7. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλαχολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός. *Ἡπειρωτικὸ Ήμερολόγιο* 1990, 267-273.

στρατιωτικήν δύναμιν ύπό ίδιους ἀξιωματικούς, τὴν ὅποιαν ἡ ἀλβανικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Β. Ἡπείρου»¹⁴¹. Χρειάζεται συνεπῶς διευκόλινση ἡ καταγραφὴ τοῦ Tamás: «La minorité grecque d' Albanie soumise au même régime que la minorité roumaine, lutte seule pour l' application des droits des minorités»¹⁴². Στὴν «minorité grecque» πρέπει νὰ νοοῦνται καὶ οἱ Ἑλληνόβλαχοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ ρουμανικὲς διεκδικήσεις. Ὁ Οὐγγρος ρωμανιστῆς - βαλκανολόγος Tamás θὰ εἶχε διατυπώσει διαφορετικὰ τὴν προηγούμενη παραγραφο, διὸ ἀνέλυε τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα τῶν πληθυσμῶν τοῦ ἀριτταγοῦς κράτους τῆς Αλβανίας, τὸ 1914, ἥτοι ἐπὶ συνόλου κατοίκων 820.000, 350.000 Ἑλληνες, οἱ ὅποιοι μόνον μὲ τοὺς Βλάχους, Ἑλληνοβλάχους, μποροῦν νὰ ἀνέρχονται στὸ ποσοστὸ αὐτό, ὅπως δίδεται ἀπὸ τὸν πάντοτε καλὰ πληροφορημένο Κλεμανσώ¹⁴³.

Οσοι Βλάχοι πλανῶνται ἀπὸ τὶς μεγαλοστομίες τῶν προπαγανδιστῶν τῆς Ρουμανίας, σύντομα συνειδητοποιοῦν ὅτι ἀπουσιάζει ὅποιαδήποτε ρουμανικὴ προστασία. Οἱ δὲ ὀλιγόψυχοι, ὀλιγοστοὶ εύτυχῶς, μεταβάλλονται σὲ ὄργανα τῶν διωκτικῶν ἀρχῶν τῆς Αλβανίας πρὸς ἐκφοβισμὸ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ προτεραιότητα Ἑλληνοβλάχων, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴ συρρίκνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐξ ὀλοκλήρου αὐθαίρετο εἶναι τὸ συμπέρασμα τοῦ Tamás: «Ceci explique la haine que les Grecs témoignent aux Roumains, ainsi que les mesures drastiques prises par les autorités grecques à l' égard de cette minorité»¹⁴⁴. Ὅσα περὶ μίσους καὶ δραστικῶν μέτρων γράφονται, δὲν εἶναι καθόλου ἀκριβῆ καὶ συνιστοῦν συνειδητὴ παραπληροφόρηση τῆς εὑρωταῖκῆς κοινῆς γνώμης, δεδομένου ὅτι δημοσιεύονται σὲ περιοδικὸ εἰδικὸ ἐκδιδόμενο στὴ Γενεύη. Ρουμάνοι ἄλλως τε ἔγκριτοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ καθηγητὴς Poghirc, ἀποφαίνονται περὶ τοῦ ἀντιθέτου¹⁴⁵. Ὁπωσδήποτε οἱ ἀνενημέρωτοι ἐπὶ τῆς ρουμανοουγγρικῆς διαφορᾶς ἐκπλήσσονται μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν Βλάχων τῆς Αλβανίας ἀπὸ τὸν Tamás ὡς Ρουμά-

141. Γ. Βηλαρᾶς, Ἡ πολιτικὴ ίστορία τῆς Β. Ἡπείρου. [ἄ.τ. καὶ χ. <1960>]. 7-8. Βλ. καὶ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, Εὔρετήριον Συζητήσεων τοῦ Κοινοβουλίου. Μέρος Δ' (1946-1967). Τόμος 2ος. Θέματα Β (ἔως καὶ Βουλὴ 1950). Ἀθῆναι, 1984, 218-235.

142. André Tamás, La Roumanie et la minorité roumaine en Albanie. Voix des Peuples, *Minorité*, 2, 1938, 83.

143. Πρ. Ἐμπ. Γ. Πρωτοψάλτης, Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα, *Πρακτικὰ Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικοῦ Συνεδρίου - Βόρειος Ἡπειρος - Ἀγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*. Ἀθῆναι, 1988, 616, Puaux, ἔ.ἄ., 229.

144. Tamás, ἔ.ἄ., 83.

145. Μεταπολεμικὰ ὁ ἄλλοτε ὑπουργός τῆς Ρουμανίας καὶ συγγραφέας σειρᾶς βιλαχολογικῶν δημοσιευμάτων C. Papanace διακρίνει τὴν ἑλληνικὴν συμπεριφορὰ σὲ σύγκριση μὲ τὰ λοιπὰ βιλαχονικὰ κράτη. Βέβαια εἶναι πρόδηλη ἡ ἐξήγηση. Στὴν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο ἡ ἐλευθερία.

νων. Οι Ούγγροι ύποστηρίζουν ότι ή πατρίδα τῶν Ρουμάνων κεῖται κάτω τοῦ Δουνάβεως καὶ ότι στὸν χῶρο τῆς σημερινῆς Ρουμανίας εἶναι ἐπήλυδες. Βέβαια στὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν Ούγγρων τὸ ἔναυσμα ἔδωσαν οἱ Ρουμάνοι διεκδικώντας τοὺς Βλάχους καὶ τῆς Ἀλβανίας ὡς ἀδελφοὺς ἀλυτρώτους. Ὁ δὲ Tamás ἐπιδιώκοντας τὴν πραγμάτωση τῆς ἔθνικῆς του σκοπιμότητας δὲν ἀναλογίζεται, ἢν ἀδικεῖται ὁ Ἐλληνισμὸς μὲ τὴν ἀπόσπαση τῶν Βλάχων.

Ἐπὶ πλέον οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας, χρακτηρισμένοι ὡς Ρουμάνοι, γίνονται ὑποχείριοι καὶ τῶν Ἰταλῶν. Μεταξὺ 1916-1919, κατὰ τὴν Ἰταλικὴ κατοχὴ τῆς ὑπόδουλης καὶ ἐλεύθερης Ἡπείρου, Ἰταλοὶ πράκτορες σκηνοθετοῦν τὴ δημιουργία αὐτόνομης περιοχῆς τῆς Πίνδου, ἐνωμένης μὲ τὴν Ἀλβανία. Παρωθόντας μερικοὺς φανατισμένους τροφίμους ρουμανικῶν σχολείων προσπαθοῦν νὰ ἐμφανίσουν τοὺς Βλάχους τῆς Κορυτσᾶς καὶ Βλαχοχωριῶν τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Πίνδου νὰ διαδηλώνουν δῆθεν καὶ νὰ πανηγυρίζουν γιὰ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας Πίνδου, διάρκειας μιᾶς ἡμέρας! Κατὰ γενικὴ ὄμοιογία διαπρέπουν στὸ θέατρο, ἀλλὰ ἡ συνεργασία μὲ τοὺς Βλάχους – ἔστω καὶ «Ρουμάνους» – ἀνέτρεψε τὸν κανόνα. Ὁ ἀντίκτυπος στὴ διεθνὴ κοινὴ γνώμη ὑπῆρξε δυσμενέστατος τόσο γιὰ τὴν Ἰταλία ὅσο καὶ γιὰ τὴν Ρουμανία. Πάντως οἱ κάτοικοι τῶν Βλαχοχωριῶν, ἀπὸ τὰ ὄποια «παρόλασαν» τὰ μίσθαρνα δργανα, διασκέδασαν μὲ τὴν ψυχὴ τους καὶ ἐντελῶς δωρεὰν ὅσο ποτὲ ἄλλοτε. Ἡ αὐλαία ἔκλεισε ὑπὸ τὸν πάνδημο καγκασμὸ στὸ Μέτσοβο. Γιὰ τὴν τελευταία πράξη ὁ Μετσοβίτης συγγραφέας καὶ ἐκπαιδευτικὸς Γ. Πλατάρος γράφει καὶ τὰ ἔξης: «Οἱ πανέξυπνοι ὅμιως καὶ σώφρονες Μετσοβίτες κράτησαν ἀληθινά Ἑλληνοπρεπῆ στάση, ἔροντας πὼς ὅλα αὐτὰ ἦταν ἔνονοκίνητα τερτίπια, ἀνεδαφικὰ καὶ ἀδελφοκτόνα. Πότε μὲ συνειδητὴ παθητικὴ ἀντίσταση, πότε μὲ δράση, σκέψη καὶ φρονήματα Ἑλληνικά, κράτησαν τὸ Μέτσοβο ἀλώβητο ἀπὸ τὸ μίασμα τῆς Ρουμανικῆς πρωταγάντας καὶ τὸ ἀνάδειξαν προπύργιο τοῦ Ἐλληνισμοῦ, ὅπου ἔσπασαν τὰ μοῦτρα τους οἱ κάθε λογῆς προπαγάντες»¹⁴⁶. Ωστόσο ἡ Ἰταλία δὲν παραιτεῖται ἀπὸ τὰ ἄνομα σχέδια. Στὴν Ἀλβανία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ekrem Vlora, ἔτοιμάζει τὸν διαβόητο Διαμάντη σὰν ἥγετη ἐνὸς Πριγκιπάτου τῆς Πίνδου. Ἄλλὰ καὶ ἐδῶ ἀτυχεῖ.

146. Βλ. σύντομη περιγραφὴ καὶ τὴ σπουδαότερη βιβλιογραφία, Puaux, ἔ.ἄ., 237, καὶ Γ. Πλατάρος, *Τὸ Σημειωματάριο ἐνὸς Μετσοβίτη 1871-1943*, Ἀθήνα, 1972, 207 σημ. 107. Ἐπαληθεύθηκαν οἱ διαπιστώσεις τοῦ ἀρμοδίου τοῦ ρουμανικοῦ ὑπουργείου Παιδείας Lazaresco Lecanta: «...La masse de la population valaque nous a partout reniés...» (*Bulletin d'Orient* 1-9-1905). Ἐπίσης τοῦ Max Nordau: «Ainsi: les koutzovalaques que les Roumains voudraient faire passer pour des «irrédentés», ont si peu conscience de leur roumanisme, ont si peu le désir de faire cause commune avec les Roumains qu' ils mettent de la violence à se dire Hellènes et repoussent avec colère des tentatives roumaines de leur octroyer la langue romane».

Διότι οι Βλάχοι, άν και διώχθηκαν συληρότατα και πουκιλότροπα, λεηλατήθηκαν και σύρθηκαν ὅμηροι στὴν Ἰταλία, ἀντιστάθηκαν μέχρι τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἔξουθενώσεως τοῦ ψευδοπρίγκιπα, τῶν πατρώνων και τῶν θιασωτῶν του¹⁴⁷.

Στὴν Ἀλβανία ἐπίσημα ἡ Ρουμανία παρουσιάζεται τὸ 1925. Ἡ δὲ πρώτη ἐνέργεια τοῦ πρώτου πρέσβεως τῆς στὰ Τίρανα – κατὰ τὸν André Tamás – εἶναι ἡ στρατολόγηση σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Βλάχων μὲ προορισμὸ τὴν ἔνταξη στὴ ρουμανικὴ στρατιωτικὴ κατασκοπεία. Διότι μὲ τὴν κάλυψη ἀλβανικοῦ διαβατηρίου θὰ μποροῦσαν νὰ πραγματοποιήσουν εὐχερέστερα ἀποστολές, τὶς ὁποῖες Ρουμάνοι, ἀκραιφνεῖς, δὲν θὰ διακινδύνευαν νὰ ἀναλάβουν¹⁴⁸. Ἡ φυγάδευση γίνεται παράνομα, ὅπως ὄμοιογει ὁ πρέσβυς, τὰ δὲ 80 ἀπαγόμενα Βλαχόπουλα, στὰ ὁποῖα «γιὰ λόγους εὐνοήτους» περιλαμβάνονται και μερικὰ Ἀλβανόπουλα, μετὰ τὴν ἐκπαίδευσή τους στὸ Βουκουρέστι θὰ ἐπέστρεφαν σὰν «Ἀπόστολοι».

Στὰ στρατιωτικὰ ἔργαστροια χαρτογραφήσεως τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Tamás, ἐτοιμάζονται χάρτες λεπτομερεῖς τῶν περιοχῶν, οἱ ὁποῖες κατοικοῦνται ἀπὸ Βλάχους τῆς Βαλκανικῆς και μακρύτερα αὐτῆς. Ἐπίσης συντάσσονται κατάλογοι Βλάχων, ἀξιῶν τοῦ τίτλου «Οἱ καλοὶ Ρουμάνοι», διεσπαρμένων σὲ διάφορες χῶρες, οἱ ὁποῖοι σὲ πρόσφορη περίπτωση μποροῦν νὰ ὀργανωθοῦν στὴν ὑπηρεσία κατασκοπείας τοῦ Ρουμανικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ. Δὲν ἔξαιροῦνται «οἱ καλοὶ Ρουμάνοι» τῆς Ἀλβανίας, τῶν ὁποίων τὸν τόπο προσφορᾶς και ἐπιτελέσεως ἔργου κατονομάζει ὁ Tamás. Προφανέστατα αὐτοὺς ἐννοεῖ σὰν κατασκόπους και καταδότες Βορειοηπειρωτῶν κατὰ τὸ διάστημα ἀγώνων γιὰ τὴν ἐπανάκτηση τῶν δικαιωμάτων τους. Πράγματι πρόκειται γιὰ θλιβερὴ μειονοψηφία, ἀπόλυτα ἐκρουμανισμένη, τῆς ὁποίας ἡ ἀπάνθρωπη και ἄνανδρη συμπεριφορὰ δὲν πρέπει νὰ γενικεύεται και νὰ ἀποδίδεται στὸ σύνολο τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας. Διότι και αὐτοί, ὅπως και οἱ Βορειοηπειρῶτες, παρὰ τὴ θέλησή τους παραδόθηκαν δέσμιοι σὰν ρουμανικὴ μειονότητα, μιλονότι ἡ διαχρονικὴ δράση και ὁ τρόπος ζωῆς τους ταυτίζονται μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα τῶν μεγάλων πατριωτῶν και ἀγωνιστῶν. Τὴν ἐλληνικότητά τους φανερώνει και ἡ ἀδράνεια τους, τὴν ὁποία ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Tamás, κατὰ τὴν κατάργηση τῶν δικαιωμάτων τῆς «ρουμανικῆς» μειονότητας στὴν Ἀλβανία, σὲ σύγκριση μὲ τους Βορει-

147. Πβ. Vlora, ἔ.ἀ., 165: «Cette généreuse initiative des patriotes koutzo-valaques, soutenus par Mr. Diamandi, n' eut-hélas! -le succès escompté».

148. Πβ. Tamás, ἔ.ἀ., 97: «...encadrés au service d' espionnage militaire et camouflés derrière un passeport albanais pourraient exécuter les tâches que les Roumains de Roumanie ne se risquaient pas d' en- treprendre».

οηπειρώτες, που ἀγωνίσθηκαν μόνοι γιὰ τὰ ἑλληνικὰ δικαιώματα, ἐνῶ οἱ Βλάχοι δὲν εἶχαν τὴν παραμικὴ διάθεση νὰ ἀγωνισθοῦν γιὰ ρουμανικὰ δικαιώματα.

Ωστόσο καὶ ὁ Πατριάρχης τῆς Ρουμανίας, πλὴν τοῦ πρέσβεως, σύμφωνα μὲ ἄρθρο τῆς καθημερινῆς ἐφημερίδας τοῦ Βουκουρεστίου Universul τῆς 21.11.1937, παρεμβαίνει στὸ ρουμανικὸ ὑπουργεῖο παιδείας γιὰ χορήγηση ἐνὸς ἀριθμοῦ ὑποτροφιῶν σὲ Βλάχους τῆς Ἀλβανίας πρὸς φοίτηση σὲ θεολογικὰ σεμινάρια τῆς Ρουμανίας, ὅπου ἡ ἐκπαίδευση ἀποσκοπεῖ στὴν κατάρτιση ἰερέων γιὰ τὰ Βλαχοχώρια τῆς Ἀλβανίας.

Αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται καὶ στὶς ἡμέρες μας. Μέτρα εὐεργετικὰ γιὰ τὴν ὄλοτητα τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας ποτὲ δὲν λαμβάνονται καὶ συνεπῶς δὲν ἐφαρμόζονται οὕτε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, ὅταν ἡ Ρουμανία ὅμοιογουμένως εἶχε ὀλεῖ τὶς δυνατότητες καὶ ὅλα τὰ μέσα.

Ἄρα, εὐγλωττο εἶναι τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ρουμανίας ἔξαντλεῖται στὴν ὥμη ἐκμετάλλευση τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας, ἀδιαφορώντας ὀλότελα γιὰ τὶς ὁποιεσδήποτε ἐπιπτώσεις εἰς βάρος τους. Μὲ περισσὴ προσποίηση ἀνακινεῖ ἕκτημα μειονοτήτων δῆθεν ρουμανικῶν στὶς βαλκανικὲς χῶρες, ὅταν χρειάζεται παραπλάνηση τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης στραμμένης πρὸς τὴν οὐγγρικὴ μειονότητα καὶ ἀντιπερισπασμὸ σὲ πιέσεις τῆς ρουμανικῆς κοινῆς γνώμης εὐαίσθητης γιὰ τὴν τύχη τῆς Βεσσαραβίας καὶ ρουμανικῶν περιοχῶν ἐγκλωβισμένων σὲ γειτονικὰ κράτη.

Ἄλλὰ ἀξιοσημείωτες εἶναι καὶ μερικὲς καταγγελίες στὸν ἡμερήσιο τύπο τῆς Ρουμανίας, κατὰ τὶς ὁποῖες πέρα τῆς ἔξυπηρετήσεως ρουμανικῶν ἐθνικῶν συμφερόντων μὲ τὸν προσεταρισμὸ τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς προβολῆς τους σὰν ρουμανικῆς μειονότητας ἵκανοποιοῦνται ταυτόχρονα φιλοδοξίες καὶ ὑπηρετοῦνται συμφέροντα ὑλικὰ ἐπωνύμων Ρουμάνων πολιτικῶν. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ δημοσίευμα¹⁴⁹, ποὺ ἀφορᾶ στὸν πρωθυπουργὸ τῆς Ρουμανίας N. Iorga, κατηγορούμενο γιὰ ἀποδοχὴ δωρεᾶς ἀπὸ τὸν ἀνώτατο ἀρχοντα τῆς Ἀλβανίας. Γίνεται λόγος γιὰ μεγάλη οἰκοπεδικὴ ἔκταση στοὺς Ἅγιους Σαράντα ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Γενναιόδωρος ὁ Ἀλβανὸς μὲ ξένη περιουσία, Ἑλληνική, ἀμνήμων καὶ ἀγενῆς ὁ διάσημος ἴστορικὸς καὶ πολιτικὸς τῆς Ρουμανίας σὰν ἀποδέκτης ὡς ἀλλοτρίας τῆς γῆς τῶν προγόνων του!

Γενικὰ δὲν διαιψεύδεται ἡ ἐγκατάλειψη τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴ Ρουμανία, ἡ ὁποία ἐπιμένει στὸν χαρακτηρισμὸ τους σὰν Ρουμάνων. Ἀντίθετα

149. Bλ. *Graul Românesc*, No 6-7-8 τοῦ 1932. Χωροῦν πολλὲς ἐρμηνεῖες τόσο τὰ καταγγελλόμενα δύο καὶ οἱ παραπηρότες τοῦ Tamás, ἔ.ἀ., 84 κ.ἔ.

έπιβεβαιώνεται μὲ τὰ λεγόμενα στὶς ἡμέρες μας καὶ μέσα στὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὸν τρόφιμο τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ σημερινὸ πρωταγωνιστὴ τῆς ἀναζω-πυρήσεως τοῦ μειονοτικοῦ ζητήματος V. Barba, ὅπως μαρτυροῦν Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας, οἵ ὅποιοι προσφεύγουν στὸν ἐλεύθερο ἔλληνικὸ χῶρο, γιὰ νὰ ἔξα-σφαλίσουν τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ ζωὴ.

Αὐτὰ εἶναι γνωστά. Ἡ δὲ δημόσια παραδοχὴ τους ἀπὸ τοὺς νέους ἀποστό-λους τῆς προπαγάνδας ἀποτελεῖ ἐπιμελημένο τέχνασμα καὶ καλοστημένη παγί-δα. Ὅσα ἐπίσης ὁ Vasile Barba (Βασίλειος Μπάρμπας) ἢ ὁ Iancu Perifan (Ιωάν-νης Περόγκανος) κ.ἄ. – τρεῖς καὶ ὁ κοῦκος – ἀνασύρουν ἀπὸ τὸ παρελθόν γιὰ δῆθεν ἴδιαίτερη ἐθνότητα βλαχικὴ μὲ σαθρὴ καὶ παιδαριώδῃ ἐπιχειρηματολογίᾳ, ὅταν ἄφοβα καὶ ἀνεπιφύλακτα τὴν ἔχουν ἀπορρίψει οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας καὶ μέσα στὰ Τίρανα ἐνώπιον πλήθους τυράννων ἐπὶ τουρκοκρατίας, εἶναι ἀνεπιστημο-νικὰ καὶ παραπλανητικά. Ἀπεργάζονται δὲ χειρότερα δεινὰ καὶ φρικτότερες δοκιμασίες γιὰ τοὺς τόσο ταλαιπωρημένους Βλάχους τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν χωρῶν, στὶς ὅποιες αἰσθάνονται ἀνάδελφοι, ἐνῷ τὴν Ἑλλά-δα ὀνειρεύονται πατρίδα καὶ οἱ διαποτισμένοι ἀπὸ τὴν προπαγάνδα διλόκληρης ζωῆς, ὅπως ὁ Θεόδωρος Ζούκας¹⁵⁰.

Ἐπανειλημμένως πολλοὶ διερευνοῦν τὴν ἀριθμητικὴ δύναμη. Ὅμως τὰ ἀπο-τελέσματα εἶναι ἀποθαρρυντικά. Καταντοῦν ἀπίστευτα.

Ἡ κλιμάκωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Βλάχων ἐντυπωσιάζει τόσο μὲ τὴν πελώρια ἀπόσταση τοῦ μεγίστου ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο ὅσο καὶ μὲ τὶς αἰτιολογίες τῶν δια-φορῶν. Ἐνδεικτικὴ καταχώριση καθιστᾶ ἀνάγλυφο τὸ πρόβλημα:¹⁵¹

2.000.000	Chr. Tell	1863
1.450.000	I. Caragiani	1868
1.200.000	D. Bolintineanu	1867
»	E. Picot	1875

150. Πβ. Ἐ. Ν. Πλατῆς, Ἡ ἄθληση καὶ τὸ ἔργο ἐνὸς μάρτυρα τῆς Ἐλευθερίας. Θεόδωρος Ζούκας, Ἐκδόσεις Ἄρμός, Ἀθήνα, 1993, 11 σημ. 1: «Βλ. Κεφ. IV. Τὸ θεωρῶ τεκμήριο διτὶ καὶ στὰ εὐτυχι-σμένα καὶ γόνιμα χρόνια τῶν σπουδῶν του στὴ Ρουμανία ὁ Ζούκας ἔδινε στοὺς πνευματικοὺς πάντως κύκλους τὴν ἐντύπωση ὅχι Ρουμάνου ὄμοιγενοῦς ποὺ ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα, ἀλλὰ Ἐλληνα ποὺ ἔχει μεταναστεύσει στὴ Ρουμανία».

151. Πρὸς ἀποφυγὴ πληθώρας σημειώσεων παραπέμπομε στὰ δημοσιεύματα τῶν Fr. De Jehay, Al. Rubin καὶ C. Papanace. Βλ. καὶ Ἀγ. Γ. Λαζάρου, Ἐπιλεγόμενα, ἐν Εὐαγγέλου Ἀβέρωφ - Τοσίτσα, Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουνοοβλαχικοῦ Ζητήματος, 3η ἔκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων - Ἰδρυμα Εὐαγγέλου Ἀβέρωφ - Τοσίτσα. Τρίκαλα, 1992, 223-238.

1.000.000	Nenitescu	1897
»	J. Kennedy	1903
»	I. I. Brateanu	1904
891.000	Al. Rubin	1913
800.000	K. φὸν Δὲρ Γκόλτς	1899
650.000	C. Papanace	1968
600.000	Ami Boué	1840
500.000	W. M. Leak	1813
»	I. G. von Hahn	1858
»	F. Kanitz	1859
»	Léon Lamouche	1899
»	G. Bartas	1904
»	Benedetto de Luca	1913
»	S. R. Steinmetz	1927
355.000	C. Tagliavini	1964
300.000	V. Bérard	1897
250.000-	E. Ionescu	1906
200.000		
160.000-	I. Cvijić	1918
150.000		

Γίνεται άμεσως αίσθητή ή μεγάλη δυσχέρεια ύπολογισμού τῶν Βλάχων, δταν ἀρχικὰ παρατίθεται ὁ ἀριθμὸς τῶν 2.000.000, ὁ ὅποιος τελικὰ συρρικνώνεται σὲ 150.000!

Ἐπιβάλλεται ἀκόμη ἔνα σχόλιο σχετικὸ μὲ τὴν ἀποψή τοῦ V. Bérard. Καταχωρίζοντας τὸν συχνότερα ἀναφερόμενο ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους ἀριθμό, δηλαδὴ 1.200.000, κατανέμει αὐτὸν ὡς ἔξῆς: 350.000 στὴν Ἡπειρο - Ἀλβανία, 450.000 στὴ Μακεδονία, 200.000 στὴ Θράκη καὶ 200.000 στὴ Θεσσαλία. Τοὺς τελευταίους ὁ Bérard χαρακτηρίζει Ἑλληνες ἀπὸ καρδιᾶς παλαιόθεν καὶ Ἑλληνες στὴν πράξη ἀπὸ δέκα ἑτῶν, ἐννοώντας προφανέστατα ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα, τὸ 1881. Περιλαμβάνοντας δὲ στὸ σύνολο καὶ τοὺς Βλάχους κατὰ μῆκος τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τῆς Ἀλβανίας καταλήγει στὸν ἀριθμὸ τῶν 300.000, ἀπὸ τὸν ὅποιο ἀφαιρώντας 100.000, ὅπως ἐνδεχομένως ὑπογίζει τοὺς Βλάχους τῆς Θεσσαλίας, ἀφήνει γιὰ τὸν ὑπόλοιπο βαλκανικὸ χῶρο μόλις

200.000, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

Οι διακυμάνσεις παρατηρούνται και στὴν εἰδικὴ προσπάθεια ἔξαρχωσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Βλάχων τῆς Αλβανίας.¹⁵² Άλλα τὸ ἄνοιγμα μεταξὺ μεγίστου και ἐλαχίστου δὲν ἔχει τόσο μεγάλες διαστάσεις. Μάλιστα συνηθίζονται και γενικὲς ἐκτιμήσεις, οἱ ὅποιες δὲν σημαίνουν ἄγνοια ή ἀδυναμία ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Βλάχων. Μᾶλλον ὑπαγορεύονται ἀπὸ σκοπιμότητες. Στὶς τελευταῖς περιπτώσεις ἐντάσσονται οἱ N. Lahovary καὶ Ekrem Vlora. Οἱ πρῶτοι ἀρχεῖται στὴν ἀόριστη δήλωση, ὅτι οἱ Βλάχοι τῆς Αλβανίας εἶναι ὀλιγαριθμότεροι ἀπὸ ἑκείνους τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ δεύτεροι μὲν ἀνάλογη διατύπωση περιορίζει τὴ σύγκριση μὲ τοὺς Βλάχους τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκπληκτικὰ συρρικνωμένο ἀριθμὸς Βλάχων στὴν Αλβανία ἐμφανίζει ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 1961, στὴν ὅποια οἱ Βλάχοι μόλις φθάνουν τὶς 10.000! Ή ἔκπληξη μεταβάλλεται σὲ ἀπορία, ὅταν πρὸ διετίας οἱ Lahovary καὶ Vlora προέβαναν σὲ διαβεβαιώσεις, σύμφωνα μὲ τὶς ὅποιες οἱ ὅροι ζωῆς τῶν Βλάχων στὴν Αλβανία θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν προνομιακοὶ συγκριτικὰ μὲ ἑκείνους τῶν ἄλλων βαλκανικῶν χωρῶν. Κατὰ τὸν Vlora ἡ διαβίωση τῶν Βλάχων μεταξὺ τῶν Αλβανῶν εἶναι σχεδὸν ἀνεπηρέαστη. Αὐτὸ δῆθεν ἀποδεικνύεται και ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο ποσοστὸ Βλάχων ἔξαλβανισμένων γλωσσικά, πολιτισμικὰ κ.λπ. Προσθέτει δὲ ὅτι πρὸς τὴν ἀφομοίωση δὲν συντρέχουν οἱ ἴσχυροι παράγοντες, δηλαδὴ ὁ ἀνώτερος πολιτισμός, τὰ καταπιεστικὰ μέσα κ.ἄ. Ὅμως τὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο πολιτισμοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς μηχανισμοὺς καταρρομοκρατήσεως, οἱ ὅποιοι πάγια ἐφαρμόζονται ἀπὸ τοὺς Αλβανούς, ἐπιταχύνει τὴν ὀλοκληρωτικὴ μεταλλαγὴ βλαχικῶν πληθυσμῶν ἐγκατεστημένων σὲ χώρους, ὅπου ἐπικρατοῦν ἡ ἀταξία και ἡ ἀνασφάλεια. Εξ ἄλλου εὐγλωττότερο ἐπιχείρημα παρέχουν οἱ ἐκσλαβισμένοι, δοθέντος ὅτι ἡ σλαβικὴ γλώσσα και ὁ σλαβικὸς πολιτισμὸς μειονεκτοῦν καταφανῶς τῶν ἀντιστοίχων ἐλληνικοῦ και ὁμοιάκοντος - λατινικοῦ. Ἐν τούτοις, ὅπως παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Αθηνῶν N. Τωμαδάκης, ἄπειρες χιλιάδες Έλλήνων τῶν βορείων περιοχῶν τῆς Μακεδονίας ὑπέκυψαν στὴν ἐπιρροὴ τῆς σλαβικῆς γλώσσας, τῆς ὅποιας ἡ ἔξαπλωση λαμβάνει διαστάσεις, διότι δρᾶ - κατὰ τὸν καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας στὸ πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης N. Ανδρώτη - ὡς μικρόβιο, μετατρέποντας Ελληνες σὲ Σλάβους γλωσσικά¹⁵². Παρόμοια παρατήρηση γίνεται και ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Βελιγραδίου I. Cvijić για τοὺς ἐκσλαβισμένους Βλάχους τῆς ΒΔ Μακεδονίας, ἐντὸς τοῦ κράτους τῶν Σκοπίων, ὅπου κατοικοῦν οἱ λεγόμενοι Μιγιά-

152. Βλ. Γέρας Αντ. Κεραμοπούλου. Αθῆναι, 1953, 106.

τσού¹⁵³.

Η ασύγκριτη ύπεροχή της έλληνικής γλώσσας καθιστά αυτήν άπροσπέλαστη στά πλήθη άναλφαβήτων και βεβαρημένων μὲ δυσβάστακτες βιοτικές μέριμνες, προσπελάσμη δὲ συνήθως σὲ πρόσωπα ταλαντούχα και κάποιας πολιτισμικής βαθμίδας.

Για τὴ λατινικὴ ὑπάρχει ἀσφαλέστερος δίαινλος, ἐπειδὴ δὲν παρουσιάζεται στὴ λόγια ἀλλὰ στὴ δημώδη μορφή, ἀπλουστευμένη και λεξικολογικὰ πενιχρή. Πάλι δὲ ταχύτερα ἔξαπλώνεται ἀν προηγεῖται στὸν χῶρο ἐπίδραση τῆς έλληνικῆς γλώσσας και τοῦ έλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δπως μελετῶνται οἱ ἔξελίξεις κατὰ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ M. Garaša-nin, ὁ ὄποιος ἐπὶ πλέον τοποθετεῖ τὰ σύνορα τοῦ έλληνικοῦ και Ἰλλυρικοῦ κόσμου στὸν ποταμὸ Γενούνσι (Σκούμπη)¹⁵⁴.

Ἄν οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας ἀνθίστανται ἀκόμη μὲ ἀληθινὰ ἐπώδυνες ἀπώλειες, τοῦτο ὀφείλεται στὴν ἀκλόνητη προσήλωση στὸν Χριστιανισμὸ και στὸν Ἐλληνισμό. Ὄσα δὲ ὁ Vlora και οἱ ὅμιοι του διατείνονται γιὰ προπαγάνδα έλληνικὴ στὰ βάθη τῆς Ἀλβανίας, δπου ἡ αὐθαιρεσία τῶν βέηδων και τῶν μετεπειτα διμολόγων τους ἀποτελεῖ καθεστώς, ἀποσκοποῦν στὴν παραπλάνηση τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Οἱ Βλάχοι διαφυλάσσουν πιστότερα τὴν Ὁρθοδοξία και ἀκραιφνέστερα τὸν Ἐλληνισμὸ χάρη στὸν ἴδιαζοντα τρόπο ζωῆς και στὶς οἰκογενειακὲς παραδόσεις. Ἐπομένως δὲν δανείζονται, δπως Ἰσχυρίζεται ὁ Vlora, τὴ γλώσσα, τὰ ἥθη και ἔθιμα και τὰ αἰσθήματα τῶν Ἐλλήνων και δὲν αὐτοθεωροῦνται Ἐλληνες, ἀλλὰ ἀποδειγμένα εἶναι ἀπ' ἀρχῆς Ἐλληνες. Οἱ ἴδιοι ἄλλως τε «δηλώνουν ὅτι ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ἐδιώχθησαν διὰ τὴν Ἐλληνικότητά των και ζητοῦν τὰ δικαιώματά των ὡς Ἐλληνες και Ὁρθόδοξοι Χριστιανοί»¹⁵⁵. Η δήλωση εἶναι πρόσφατη και δημόσια.

Οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας ἀριθμητικὰ κυμαίνονται μεταξὺ 10.000 και 300.000. Οἱ στατιστικὲς διακυμάνσεις σημειώνονται, δπως και στὴν περίπτωση ἔξαριβώσεως τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν Βλάχων τῆς Βαλκανικῆς. Ἐνδεικτικὰ ἐρανίσματα μὲ ἀφετηρία τὸ ἐλάχιστο πρός τὸ μέγιστο ἐπιτρέπουν σύλληψη μᾶς

153. I. Cvijić, *La péninsule balkanique*, Paris, 1918, 458-459. Βλ. και T. Papahagi. O problemă de romanitate sud - illirică, *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 72-99. Λ. Τρινιεγκόδοσκυ, *Ai Γιουγκοσλαβικαι Μειονότητες τοῦ Εξωτερικοῦ*, Αθῆναι, 1949, 401. Z.B. Golab, Some Arumanian - Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of their Development, *Word*, 15, 1959, 415-435.

154. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἰλλυρία και Ἰλλυρικὴ γλώσσα, ἄρθρα σύντομα στὸ Λεξικό Εγκυλοπαιδικό Παπίγου - Λαζαρί - Μπριτάνικα 1988.

155. Έστια, 27.10.92. Πρωϊνός Λόγος (Ιωαννίνων) 12/13.9.1992, 1 και 9.

γενικής ιδέας τοῦ προβλήματος:

10.000	΄Απογραφή	1961
51.000	Πανδώρα	1868
60.000	A. Tamás	1938
65.000	C. Tagliavini	1964
100.000	A. Wirt	1926
»	C. Papanace	1968
200.000	I. Caragiani	1868
»	Al. Rubin	1913
»	΄Εστία	1992
250.000	Μιχ. Τρίτος	1992
300.000	΄Αλ. Καλέσης	1992

΄Οπωσδήποτε περιπλέκονται οἱ ἐκτιμήσεις, ἐφ' ὅσον, σύμφωνα μὲν μνείᾳ τοῦ Rubin, μόνον οἱ Φρασεριῶτες ὑπολογίζονται ηδη ἀπὸ τὸν Caragiani, στὰ μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰώνα, σὲ 200.000! Ήδη, ὁ γενικὸς ἀριθμὸς τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας κατ' ἀνάγκην ἐπαυξάνεται πράγματι σημαντικά.

Οἱ διαπιστώσεις διῆστανται καὶ στὴν πληθυσμιακὴν κατάσταση τῆς Μοσχοπόλεως, γιὰ τὴν δόπια καὶ στοιχειώδεις ἀναφορὲς βοηθοῦν στὴν κατανόηση τῶν δυσχερειῶν μᾶς ὁριστικῆς ἀριθμήσεως. Δειγματοληπτικὰ παρατίθενται τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα:

70.000	T. Filipescu	1906
70.000-		
60.000	Al. Rubin	1913
60.000	I. Cvijić	1918
60.000-	Pouqeville	
40.000		
52.000	I. Nenitescu	1895
50.000	N. Κατσάνης	1993
40.000	M. Ruffini	1959
30.000-		
25.000	St. Adhami	1972
20.000	M. D. Peyfuss	1988

Ωστόσο παρατήρηση τοῦ Neagu Djuvara, κατὰ τὴν ὥποια στὶς ἀρχὲς ἀκόμη τοῦ 19ου αἰώνα ὑφίστανται ἐρείπια 22 ἐκκλησιῶν, κατ' ἄλλους δὲ 24, ἀναιρεῖ τὴν ἄποψη τοῦ Peyfuss. Πρόχειρο παράδειγμα προσφέρεται μὲ τὴ Σαμαρίνα, ἡ ὥποια μὲ 4 ἐκκλησίες φέρεται μὲ πληθυσμὸ 10.000 κατοίκων. Ἐπομένως ἡ ἀναλογία ἐπαληθεύει σχεδὸν ἀπόλυτα τὶς ἀρχικὲς ἐκτιμήσεις γιὰ τὴ Μοσχόπολη, ὅτι 60.000. Κατὰ τὴν ὥδια δὲ περίοδο – σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ Cousinéry – ἡ πληθυσμακὴ σύνθεση τῆς Μοσχόπολεως εἶναι βλαχικὴ ἀλλὰ ἐντελῶς Ἑλληνικὴ στὶς καίριες ἐκφάνσεις τῆς καὶ διόλου ἀλβανική, ὅπως ἐπιχειροῦν νὰ τὴν ἐμφανίσουν οἱ Ἀλβανοί, συγκεκριμένα ὁ Buda¹⁵⁶. Ἡ Μοσχόπολη ἀλλως τε ἀκτινοβολεῖ ὡς κέντρο Ἑλληνικὸ καὶ ὅχι ἀλβανικὸ ἢ ρουμανικό.

Γιὰ τὶς ἐγκαταστάσεις τῶν Βλάχων στὴν Ἀλβανία ὁ πληρέστερος κατάλογος ἀνήκει στὸν Rubin, κατὰ τὸν ὥποιο οἱ Βλάχοι Ἀλβανίας εἶναι πολυάριθμοι. Κατέχουν τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς ἀπὸ τὴν Αὐλώνα ἕως τὸ Σκούταρι, στὸ δὲ ἐσωτερικὸ ἔως τὸ Βεράτι καὶ τὸ Ἐλβασάν καὶ στὸ νότο ἔως τὴν Πρεμετή. Κατονομάζει τὶς πολυνανθρωπότερες πόλεις, στὶς ὥποιες κατοικοῦν καὶ Βλάχοι: Βεράτι μὲ ἀριθμὸ Βλάχων 10.000, Τίρανα 5.000, Καβάγια 2.000, Αὐλώνα 1.200, Δυρράχιο 1.500, Φιέρι ἢ Φέρικα 4.000. Προσθέτει συνάμα ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Βλαχοχωρῶν τῆς Ἀλβανίας ἀνέρχεται σὲ 200 καὶ περισσότερα. Ὁμως ἀναφέρει τὰ ἐπόμενα 130, γιὰ τὰ ὥποια διατείνεται ὅτι μνημονεύονται ἀπὸ τοὺς ἔθνογράφους, τῶν ὥποιων τὰ ὀνόματα παραλείπει, καθὼς καὶ ὥποιαδήποτε σχετικὴ παραπομπὴ ἢ ἄλλη τεκμηρίωση: Peascăza, Soufti, Douchcou, Aghio-Vlassi, Rapani, Grefa, Bala, Zvernaki, Bestova, Nifoli, Mitzichti, Scapa, Scrofitina, Arinenci, Bunnava, Krisoloni, Tzipirati, Aressi, Arnieni, Silitnitza, Szerveni (Tzerveni), Cafarani, Bissani, Mourissi, Levani, Poiani, Pechteani, Armeni, Gousmati, Carbonari, Carbonara, Romsi, Vessanichti, Ostima, Balutza, Lipnia, Ambari, Tracova, Levani, Samari, Feta, Chitonladi, Tzirodastani, Valeri, Fracoulo, Tzionza, Origovitza, Vaditza, Indiscortizani, Crapassi, Verliki, Jiartza, Coumani, Roscoveti, Terveni, Potonda, Calpani, Courmea, Ponbrati, Petre Dona, Contali, Skepor, Posna, Kelbekiva, Morva, Liambarda, Loncani, Coniati, Bisticonkiza, Daviac, Corcouhé, Grabiani, Gradichea, Sacoule, Angouïoftza, Casimbei, Bobodina, Imistou, Tzifac, Pitova, Baltitza, Premendi, Ginegani, Sirmani, Gretanii, Veleani, Gramara, Polvina, Dolchinic, Stremeri, Costari, Smilati, Gretanii, Veleani, Gramara, Polvina, Dolchinic, Stremeri, Costari, Smilati, Bun-gagia, Trania, Ciuca, Mura, Salcia, Barbalina, Olinse, Spoliata, Remas, Santiprenre, Suliozoti, Culiana, Vila, Salbergi, Carpeni, Stamiru, Palianna, Stodiri, Arzani, Bedemi, Mardarei, Dautei, Burazei, Plotei, Vorocheni, Maglita,

156. *Structure sociale et développement...* Bucarest, 1975, 356.

Canaparei, Cerchotei, Salmanei, Molinei, Porcia, Armata, Rotla, Juba, κ.ἄ.

Ἐπὶ πλέον στὸ κεφάλαιο Ἡπείρου - Μακεδονίας περιλαμβάνει καὶ Βλαχοχώρια τῆς Β. Ἡπείρου, ποὺ βρίσκονται ἀκόμη στὴν ἀλβανικὴ ἐπικράτεια: Pleassa, Dichnitza - Moràva, Stepani, Boubouchtiza, Moscopole, Chipsca, Bitcouki, Pog-radetzi, Nicea, Gabrova, Elbassan καὶ περίχωρα, Colognia (caza), Βλάχοι νομάδες¹⁵⁷.

Στὴν Ἀλβανία, μάλιστα στὴ νότια, ὅπως ἐπακριβῶς σημειώνει ὁ Bérard, τὰ Βλαχοχώρια ἀριθμοῦνται ἐπίσης σὲ 200 καὶ κατὰ μῆκος τῆς Ἀδριατικῆς 60 ḥ 80. Αὐτοὺς τοὺς ἀριθμοὺς ἐπαναλαμβάνει καὶ στὴν ἀναδημοσίευση τῆς μελέτης του ἐνσωματωμένης στὸ συνθετικὸ σύγγραμμά του¹⁵⁸.

Ο T. Papahagi σὲ σύντομη καὶ ἐκλαϊκευτικῆς μορφῆς συγγραφὴ δὲν καταχωρίζει τὰ ὄνόματα ὅλων τῶν Βλαχοχωρῶν. Ἀρκεῖται σὲ γενικότητες καὶ ἐνδεικτικὲς μνεῖς μερικῶν: Ἀρχίζει μὲ τὴν ἀναφορὰ στοὺς Φρασεριῶτες. Ἀπὸ δὲ τὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς ἐπιλέγει τὰ ἔξης: Pleasa, Sipisca, Moscopole, Frasari. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μουζακιᾶς, μὲ κέντρο τὸ Βεράτι, κατονομάζει τὰ ἔξης: Fearica, Dusari, Vârtofii... καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Αὔλωνας τὰ Bunavia, Scrofotina, Armeni, Bestrova, Selenitza¹⁵⁹.

Ἐπιλεκτικὰ ἐπίσης ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Κεραμόπουλος μνημονεύει ὄνόματα οἰκισμῶν τῆς Ἀλβανίας, ὅπου ὑπάρχουν Βλάχοι: «πρὸς Δ. τοῦ Γράμμου, εἰς τὴν Β. Ἡπειρον καὶ Ἀλβανίαν, Μοσχόπολιν, γενέτειραν μεγάλων ἐθνικῶν εὐεργετῶν καὶ μεγάλων διδασκάλων τοῦ Γένους, περιοχὴν Κολωνίας, Φράσαρη, ἔξης ἔλαβον τὸ ὄνομα Φρασαριῶται οἱ εὐρύτερον ὡς Ἀρβανιτόβλαχοι γνωστοὶ Ἀρωμοῦνοι, Αὔλωνα, Δυνδράχιον καὶ ἔτι βιορειότερον»¹⁶⁰.

Ἐπειδὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τυραννίας Χότζα οἱ μετακινήσεις πληθυσμῶν ḥ μελῶν διακεκριμένων οἰκογενειῶν εἶχαν ἀποτελέσει μορφὲς διώξεων καὶ τακτικὴ ἀφομοιώσεως τῶν Βλάχων, τῶν ὅποιων πάντοτε τὸ πνευματικὸ καὶ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο ὑπερέχει ἐκείνου τῶν Σκυπιτάρων, ἡ ἐπαλήθευση τῶν ἐρανισμένων καὶ καταχωρισμένων ἐδὼ στοιχείων, καθίσταται δυσχερής, ἰδίως ḥ διακρίβωση τῶν βλαχικῶν οἰκισμῶν, ἀμιγῶν καὶ μεικτῶν, δοθέντος ὅτι ἐπῆλθαν

157. Bł. Al. Rubin, *Les Roumains de Macédoine*. Bucarest, 1913.

158. Bł. *Annales de l'Ecole Libre des Sciences Politiques*, 7, No 2, 15.4.1892, 327. Bł. καὶ V. Bérard, *Τουρκία καὶ Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα, 1987, 314.

159. T. Papahagi, *Macedo - Români sau Aromâni*. Bucuresti. «Cartea Românescă». Cunostințe Folositoare în lumea largă, No 30, 7.

160. Κεραμόπουλος, *Κουτσόβλαχοι*, 14 κ.ἔ.

άλλαγες και τῶν ὀνομάτων τους σὲ ἀρκετές περιπτώσεις.

Πρόσφατη προσπάθεια ἐντοπισμοῦ βλαχικῶν ἐγκαταστάσεων ἐμφαίνεται στὸν ἐπόμενο πίνακα, τοῦ ὅποιού τὰ κενὰ σὲ μὰ τουλάχιστον περιοχὴ εἶναι ὀλοφάνερα, ὅπότε χρειάζονται βελτιώσεις καὶ προσθήκες, ἥδη ἀπὸ καιρὸς ἀναμενόμενες.

Μὲ δεδομένη τὴν ὑποχρέωση ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας καὶ τὴν ἀναμφισβήτητη διάθεση συμβολῆς στὴν ἀκριβέστερη πιστοποίηση τῶν βλαχικῶν ἐγκαταστάσεων διερευνᾶται ὁ χῶρος τόσο τῆς Β. Ἡπείρου ὃσο καὶ ὁ συνολικὸς τῆς Ἀλβανίας. Τὰ ἀποτελέσματα, ἀν καὶ δὲν εἶναι τελικά, παρατίθενται μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐνδεχόμενες παραλείψεις ἢ ἐσφαλμένες καταχωρίσεις θὰ ἐπισημανθοῦν, ὥστε νὰ ἐπενεχθοῦν οἱ δέουσες διορθώσεις. Ὁ κατάλογος τῶν τοπωνυμίων διαιρεῖται κατὰ περιφέρειες.

• Durrës	• Erseka
Shijak (Katër rrugët)	Mollas
Rrushkull	Lëngëz
Rinia	Shtika
Sukth (Perlat)	Vodica
• Kavaja	• Qafezez
Progo zhina	• Saranda
• Lushnja	Metoxi
Divjaka	Xara
Grabiani	Vrina
Gradishta	Bajkan
Stan - Karbunara	Kardhikaq
• Elbasani	• Gjirokastra
Kosova	Labova
Dragoti	Andon Poci
Cerrik	Humelica
Grabova	Kakoz
Gramshi	Gjatë
• Pogradeci	Nokova
	Mingu

Niça	Këllëz
llënga	Dhoksat
• Fieri	Qestorat
Dukas	Saraqinisht
Portëz	Stegopul
Shtyllas	Suha
Levan	
Mbrostar	• Përmet
Sulaj	Kosin
Selishta	Frashër
	Badelonje
• Berati (16 fshatra)	
• Korça	• Vlora
Voskopoja	Lubonja
Shipska	Armeni
Plasa	Kota
Boboshtica	Selenica
Dishnica	Bestrova
Drenova	Mekat
Mborja	Bunavi
Ujëbardha	Beshisht
Floqi	Skrofotina
Mollas	Zverneci
Vreshtas	
Kamenica	• Tirana

Ο Nenitescu τὸ 1895 τονίζει ότι οι Βλάχοι στὴν Ἀλβανία, ὅπως και στὴ Μακεδονία, στὴν Ἡπειρο και στὴ Θεσσαλία ἀπαρτίζουν τὴν ἀστικὴ τάξη τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Εἶναι κύριοι τοῦ πλούτου τῶν σπουδαιοτέρων πόλεων, τῆς βιομηχανίας και τοῦ ἐμπορίου¹⁶¹. Κατέχουν ἀγροκτήματα, μάλιστα και στὶς πλέον εὔφορες ἐπαρχίες. Τὰ πλούσια ἐδάφη τῆς Μουζακιᾶς, τῆς Μαλακάστρας κ.ἄ.

161. B.λ. και I. Nenitescu, *De la România din Turcia Europeană. Studiu etnic si statistic asupra Aromânilor*, Bucuresti, 1905. V. Papahagi, *Les Roumains de l' Albanie et le commerce vénitien aux*

ύπάγονται στὴν κυριότητα τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας. Στὴν ἰδιοκτησίᾳ τους ἄλλως τε ἀνήκουν καὶ μεγάλες ὁρεινὲς ἐκτάσεις, βοσκοτόπια, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὰ τεράστια κοπάδια αἰγοπροβάτων. Τὰ περιφημότερα ἄλογα καὶ τὰ ὡραιότερα λευκὰ πρόβατα ἀποτελοῦν θρέμματα τῶν Ἀρβανιτοβλάχων, οἱ ὅποιοι εἶναι κτηνοτρόφοι φιλότιμοι, φιλοπρόοδοι, ἐπινοητικοί, δραστήριοι, εὐφυεῖς. Προγραμματίζουν τὴν παραγωγὴ καὶ προωθοῦν τὶς ἔξαγωγὲς ἄλλοτε κατὰ θάλασσαν καὶ ἄλλοτε κατὰ ἔηράν ἢ συναμφότερα. Ἐξελίσσονται σὲ μεγάλους ἐπιχειρηματίες. Δὲν ὑπάρχει πόλη στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τοῦ Ἰονίου, στὴν ὅποια δὲν εὐημεροῦν οἱ Ἀρβανιτόβλαχοι, δῆπος ἐπίσης στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀλβανίας δὲν ὑφίσταται πόλη ἢ κωμόπολη, στὴν ὅποια δὲν εὐδοκιμοῦν οἱ Βλάχοι.

Προφανῶς ὁ Filipescu, ὁ ὅποιος καταχωρίζει στὴ συγγραφή του τὴν προηγούμενη σκιαγράφηση, ἀποδέχεται αὐτὴν ἐξ ὀλοκλήρου, δοθέντος ὅτι δὲν ἀνασκευάζει τὸ παραμικρό. Προβαίνει μόνον σὲ μία παρατήρηση, ἡ ὅποια ἀφορᾶ στὸ τοπωνύμιο Μουζακιά πρὸς καθορισμὸ τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς. Κατ’ αὐτὸν ἔκτείνεται δυτικὰ ἀπὸ Βεράτι καὶ Ἐλβασάν καὶ νότια ἀπὸ Καβάγια, Πεκίνι καὶ Ἀλβασάν (sic) ἔως τὸ Ἀργυρόκαστρο.

Σὲ ἄλλο σημεῖο διακρίνει τοὺς Βλάχους τῆς Ἀλβανίας σὲ ἀστούς καὶ χωρικούς, ἀνθρώπους τῆς ὑπαίθρου. Οἱ πρῶτοι εἶναι ἔμποροι καὶ βιοτέχνες. Οἱ δεύτεροι φημίζονται ὡς ὀράφτες, ἐπιδέξιοι στὴ διακόσμηση τῶν ἐνδυμασιῶν μὲ γαϊτάνια, ὡς τεχνίτες τοῦ φιλιγκράν, χρυσοχόοι καὶ ἀργυροχόοι, ὡς ὀπλουργοί καὶ μάλιστα ἀσυναγώνιστοι διακοσμητές τῶν λαβῶν τῶν ὅπλων μὲ κλωστὲς χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Ἐξ ἵσου περίφημοι εἶναι ὡς χαλκουργοί, σαμαράδες κ.ἄ.

Προγενέστερα ὁ Kanitz ἐπισημαίνει τὶς ἐπιδόσεις τῶν Βλάχων στὴν οἰκοδομική, ἀρχιτεκτονική. Όμιλει γιὰ σχεδὸν ἀποκλειστικὴ ἀνάληψη οἰκοδομῶν περιωπῆς στὴν Κωνσταντινούπολη, Ἀθήνα, Βελιγράδι. Κατὰ τὴ γνώμη του εἶναι μοναδικοὶ ἀρχιτέκτονες στὴν Τουρκία καὶ στὴν Ἑλλάδα. Ἐκτελοῦν μὲ μεγάλη εὔκολιά, χάρη, νοημοσύνη, πηγαῖο τάλαντο, τὰ βαρύτερα ἔργα: γέφυρες μὲ πόλλα τόξα, θόλους καὶ καμπύλες.

Ἐξ ἵσου διακρίνονται στὴν πολιτική, στρατιωτική, θρησκευτική - πνευματική - ἐκπαιδευτική - ἔθνικὴ δράση. Ἐνδεικτικὰ παραδείγματα ἐπιτρέπουν ἄμεση ἀντίληψη τῶν ἐπιδόσεων. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν παλαιότερη περίοδο τῆς Διασπορᾶς, μετὰ τὸν Μιχαὴλ τὸν Γενναῖο, στὶς παραδονάβιες ἡγεμονίες ἔξεχουσα

XVIIème- XVIIIe siècles, *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, 1931, 27-124. A. N. Hâciu, *Aromâni: comeră, industrie, arte, expansiune, civilizație*. Focșani, 1936.

μιοφή ἀποτελεῖ ὁ Vasile Lupu (Βασίλειος Λούπου)¹⁶², ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας (1643-1653). Χαρακτηρίζεται ὁ κατ' ἔξοχὴν προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῆς χριστιανωσύνης σὲ ἀγαστὴ συνεργασίᾳ μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Εἰσάγει τὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα ὡς λειτουργικὴ παράλληλα μὲ τὴ φοινικική.

Στρατιωτικὸς δόνομαστὸς εἶναι ὁ Σμιολένσκης. Προφανῶς λόγῳ τῆς ξενικῆς μιοφῆς τοῦ ὄνόματος θεωρεῖται ἄλλοτε Πολωνός καὶ ἄλλοτε Οὐγγρος τόσο σὲ λεξικὰ ἐγκυροπαιδικὰ ὅσο καὶ σὲ σχόλια ίστορικῶν ἐκδόσεων. Τουλάχιστον κατατάσσεται μεταξὺ Φιλελλήλων! Στὸ Εἰκονογραφημένον Ἐπίτομον Ἐγκυροπαιδικὸν καὶ Γλωσσικὸν Λεξικὸν τοῦ Παπύρου, ἔτους 1961, καταχωρίζεται τὸ λῆμμα: «Σμόλενιτς ἢ Σμόλεντς ἢ Σμολένσκης Λεωνίδας (†1875)· Πολωνός φιλέλλην· μετέσχε τῆς Ἐπαναστάσεως (1825 κἄξ.) καὶ παρέμεινε μετὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τὸν Ἑλλην. στρατόν· διετέλεσεν ὑπουργὸς στρατιωτικῶν (1855 καὶ 1863)». Δεύτερο λῆμμα ἔξι ἵσου σύντομο ἀφιερώνεται στὸν Κωνσταντῖνο μὲ ἐπανάληψη τῆς φιλελληνικῆς ἴδιότητας τοῦ πατέρα του. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀκολουθεῖ τρίτο μικρότερο γιὰ τὸν Νικόλαο.

Σημειώνονται ἀνίερα λάθη, ἀν καὶ πρὸ πολλῶν δεκαετιῶν σαφέστατα τονίζεται: «Ο στρατηγὸς [Κωνσταντῖνος] Σμολένσκης ἐγεννήθη εἰς Οὐγγαρίαν, ἀλλ’ οὔτε Οὐγγρος ἢ το οὔτε Αὐστριακός, ἢ το καθαρόαιμος Ἑλλην! Η οἰκογένεια του προήχθη ἀπὸ τὴν ίστορικὴν πόλιν, Μοσχόπολιν, ἡ ὥποια ἥκμασε κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς κατὰ τὸ 1769, ὁ προπάππος του κατέψυγεν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, ὅπου ἥκμαζον Ἑλληνικαὶ Κοινότητες. Ἐκεῖ ἐργαζόμενος ἐπιμελῶς, τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως, ἀπέκτησεν ἔνα ἀξιόλογον ἀγρόκτημα, πλησίον τῆς πόλεως Τζαμιόλτικ. Τὸ κτῆμα τοῦτο διεκρίνετο ἀπὸ τὰ ἄλλα, διὰ τοῦ πατρωνύμου Σμόλκη ἔξι οὖ καὶ τὸ ἐπώνυμον τῆς οἰκογενείας, ἡ ὥποια ἀργότερον ἐτιμήθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διὰ τίτλων εὐγενείας. Ο πατήρ του Λεωνίδας, γεννηθεὶς εἰς τὴν Πέστην τῆς Οὐγγαρίας τὸ 1806 ἐσπούδασεν εἰς τὴν ἐν Πέστη Στρατιωτικὴν Σχολήν, προοριζόμενος διὰ στρατιωτικὴν σταδιοδομίαν...».

Τὸ προηγούμενο ἀπόσπασμα καταγράφει ὁ Σταῦρος Ματθ. Γκατζόπουλος σὲ δημοσίευμά του αὐτοτελές, ἐπιγραφόμενο Μοσχόπολις, ὅπου προτάσσει ὅμολογία τοῦ Κωνσταντίνου Σμολένσκη πρὸς τὸν ἐπίσης Μοσχοπολίτη συγγραφέα Θεόφραστο Γεωργιάδη, τὴν 20 Ιουλίου 1911, κατὰ τὴν ἐπίσκεψη στὴν κατοικία

162. N. Iorga, Vasile Lupu ca următor al împăratilor de Răsărit în tutelarea Patriarchiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe, *AAR*, MSI, III, 36, 1913, 207-236. Toῦ αὐτοῦ, Bizanț după Bizanț, 161-174. Fr. Pall, Les relations de Basile Lupu avec l' Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople, *Balcania*, 8, 1945, 66-140.

του, στὴν Ἀθήνα: «”Οταν ἐπεσκέφθην τοῦτον, ὑπέβαλα τὰ σέβη μου καὶ τοῦ ἐγνώρισα τὴν ἐκ Μοσχοπόλεως προέλευσίν μου, μὲ ὑπεδέχθη φιλοφρόνως καὶ ἔξητησε μετὰ θερμοῦ ἐνδιαφέροντος νὰ πληροφορηθῇ διὰ τὴν Μοσχόπολίν του. Παρέχων τοιαύτας διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἥκουν ταύτας μετὰ συγκινήσεως. «Ἐγὼ δὲν ἐγεννήθην ἐκεῖ», μοῦ εἶπε. «Εἶναι ἡ ἴδιαιτέρα πατρὶς τοῦ ἀειμνήστου πάππου μου, ἐπομένως εἶναι καὶ ἴδική μου πατρίς!»¹⁶³.

Υπάρχουν καὶ εἰδικὲς συγκλονιστικὲς περιπτώσεις. Ὁ Ι. Μπάγκας καταγόμενος ἀπὸ τὴν Κορυτσά τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἀφοῦ μὲ πολλοὺς κόπους γίνεται πλούσιος στὴ Ρουμανία, ἀποφασίζει σὲ προχωρημένη ἡλικία τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθήνα. Δωρίζει ὅλη τὴν περιουσία του στὸ ἐλληνικὸ κράτος κρατώντας γιὰ τὴ συντήρησή του μηνιαίως 500 δραχμές, τὶς ὁποῖες πρόθυμα μοιράζεται μὲ συμπατριῶτες ἐθναποστόλους καὶ ἀγωνιστὲς τοῦ Ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀγνοημένους ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κράτος, ὅπως ὁ Ἐλληνόβλαχος Πηχεών¹⁶⁴.

Περισσότερο ἐντυπωσιακὴ καὶ πολύχροτη εἶναι ἡ περίπτωση τῶν Εὐαγγέλου καὶ Κωνσταντίνου Ζάππα, οἱ ὁποῖοι ἰδρύουν σχολεῖα στὴ γενέτειρά τους Λάμπρο Τῆς Βορείου Ἡπείρου, συνάμα δὲ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἀνδριανούπολη, Φέρες, Πρεμετή, Δροβιάνη, Δέλβινο, Λέκλη, Νιβάνη, Φιλιάτες καὶ ἔξασφαλίζουν τὴν εὔρυθμη λειτουργία τους μὲ καταθέσεις ποσῶν ἀρκετῶν γιὰ τὶς ἀμοιβὲς τῶν διδασκόντων καὶ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ, τὶς συντηρήσεις τῶν διδακτηρίων, τὶς ἀγορὲς βιβλίων καὶ ἐποπτικῶν μέσων καὶ δργάνων διδασκαλίας, καθὼς καὶ χορηγήσεις ὑποτροφιῶν στοὺς διακρινομένους σπουδαστές. Δημιουργοῦν τὶς ἀπαραίτητες οἰκονομικὲς προϋποθέσεις μετεκπαιδεύσεως ἡ ἔξειδικεύσεως σὲ τεχνικές, ἐμπορικές καὶ κυρίως γεωργικὲς σχολεῖς τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Κοσμοῦν τὴν Ἀθήνα, τὴν ὁποία συγχρόνως καθιστοῦν περίφημο κέντρο ἐκθέσεων, μὲ τὸ πανέμορφο καὶ πολύχροτο Ζάππειο. Συγκροτοῦν τὴν Ἐπιτροπὴ τῶν Ὄλυμπιακῶν Ἀγώνων, τὴν ὁποία ταυτόχρονα ἐφοδιάζουν μὲ τεράστια ποσά. Ἐν τέλει ἀφήνουν κληρονόμο τὸ ἐλληνικὸ κράτος, ὅπότε πέρα τῶν ἄλλων μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ρουμανικῆς καταγωγῆς τῶν κληροδοτῶν, ὅπως σκόπιμα παρερμηνεύεται ἡ βλαχική, ἐπινοεῖται ἀκυροτήτα τῆς διαθήκης, ἡ ὁποία

163. Γκατζόπουλος, *Μοσχόπολις*, Ιωάννινα, 1979, 97. Βλ. καὶ Henri Turot, *Η κρητική ἐπανάσταση καὶ ὁ ἐλληνοτουρκικός πόλεμος τοῦ 1897*. Μετάφρ. Λόισκα Ἀβαγιανοῦ. Εἰσαγ. καὶ Σχ. Διακάκη. Φιλολ. ἐπιστασία: Θ. Πυλαρινός. Έκδόσεις «Είρημός». N. Ηράκλειο, 1991, 161 σημ. 77, ὃπου φέρεται «γιὺς φιλέλληνα Πολωνοῦ ἀξιωματικοῦ...!» Βλ. βιβλιογραφία: *Η Φωνὴ τοῦ Βελεστίνου*, Οκτώβριος 1991, 1 καὶ 4.

164. Βλ. K. A. Βακαλόπουλος, *Ο Βόρειος Ἐλληνισμός κατὰ τὴν πρώτη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Αγώνα (1878-1894)*. Απομνημονεύματα Ἀναστασίου Πηχεώνα. IMXA, Θεσσαλονίκη, 1983.

φέρει σε σύγκρουση τίς δύο χώρες, Ρουμανία και Έλλαδα. Τὸ δὲ λυπηρότερο εἶναι ὅτι στὴ Ρουμανία πρωτοστατοῦν Γραικύλοι, γόνοι ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν ὀλότελα ἀφελληνισθέντες, ὅπως οἱ Λαχοβάρηδες, ὥστε καὶ νὰ καυχῶνται γιὰ τὶς ἀνθελληνικὲς δραστηριότητες συγγενῶν, πρωθυπουργῶν, ὑπουργῶν, μάλιστα καὶ Ἐξωτερικῶν, πρέσβεων, στρατηγῶν, συγγραφέων, ἀνωνύμως, τῆς Ρουμανίας, οἱ ὄποιοι συνεπικουρούμενοι ἀπὸ Γενιτσάρους, ὅπως ὁ διαβόητος Χιλμῆς πασᾶς, ὁ ἐπικαλούμενος Χιλμέσκο λόγῳ τῶν σκανδαλωδῶν καὶ ἀπροσχηματίστων ἐπεμβάσεων κατὰ τὴν παροδία ἀπογραφῆς, προοιμίου ἐπισημοποιήσεως τῆς ἀναγνωρίσεως βλαχικῆς ἐθνότητας διὰ τοῦ Ἰραδὲ τοῦ 1905 ὑπὲρ τῆς Ρουμανίας. Στὴν πραγματικότητα βλάπτουν καὶ τὶς δύο χώρες μὲ τὸ ζήτημα Ζάππα, τὸν Ἰραδέ, τὶς ἀλλεπάλληλες διακοπὲς διπλωματικῶν σχέσεων καὶ τόσα ἄλλα σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν ἀξιοπρεπῆ συμπεριφορὰ Ἐλληνόβλαχου, ὁ ὄποιος εἰσέρχεται στὴν ὑπηρεσία τῆς Ρουμανίας καὶ καταλαμβάνει ὑπεύθυνη θέση ἐπιχειρώντας χειρισμοὺς ἀμοιβαῖα ἐπωφελεῖς. Κυρίως δὲν καταπολεμεῖ τὴν πρώτη πατρίδα, δὲν μνησικακεῖ, ἐπειδὴ ἀχρεῖα ὅργανά της τὸν ἀδίκησαν καὶ τὸν ἔξανάγκασαν σὲ ξενιτεμό.

Πρόκειται γιὰ τὸν Ν. Μισσίου ἀπὸ τὸ Κρούσοβο¹⁶⁵ τῆς βόρειας Μακεδονίας, συμπατριώτη τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰ. Πανταζίδη, Πέτρου Παπαγεωργίου, Ἀλεξάνδρου Σβάλου καὶ τῶν καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κ. Βαβούσκου, Γ. Νιτσιώτα, Ἀντ. Ταχιάου, Ἀναστ. Τάχου. Ὁ Μισσίου μετὰ τὶς σπουδές του στὴ Γερμανία λαμβάνει μέρος σὲ διαγωνισμὸ τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ ἀριστεύει. Ὁμιλος τὴ θέση δὲν καταλαμβάνει ὁ ἐπιτυχών μὲ ἀριστα, γραπτῶς καὶ προφορικῶς, ἀλλὰ ὁ ἐπιλαχών, γόνος πολιτικῆς οἰκογενείας. Ἐπομένως ὁ πρῶτος ἀηδιασμένος ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν πολιτικῶν μέσων μὲ συνέπεια τὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀναξιοκρατία, τὰ ὄποια ὀλόκληρο σχεδὸν αἰώνα συνεχίζονται τρισχειρότερα ἔως σήμερα, ἀναζητεῖ καλύτερη τύχη στὸ Ἐξωτερικό, συγκεκριμένα στὴ Ρουμανία, ἡ ὄποια διατηρεῖ τὴ φήμη χώρας μὲ προοπτικὲς προκοπῆς, ἀν καὶ κατὰ καιροὺς ἀρνητικάπατριδες καὶ αὐτόχθονα ἐθνικιστικὰ στοιχεῖα δημιουργοῦν προβλήματα σὲ μόνιμα ἐγκατεστημένους Ἐλληνες. Μετέχει ἀδιάβλητης διαδικασίας κρίσεως καὶ διακρίνεται πάλι. Προσλαμβάνεται δὲ ἀμέσως καὶ σταδιοδρομεῖ γραδιάως στὴ Ρουμανικὴ διπλωματία. Διορίζεται πρέσβυς στὸ Λονδίνο καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνδιασκέψεως Βουκουρεστίου τοῦ ἔτους 1913 τοῦ ἀνατίθεται ἡ γενικὴ διεύθυνση τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας. «Αὐτὸς – γράφει ὁ Κων. Βαβούσκος, πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν καὶ ἀντεπιστέλ-

165. Ἰδιαίτερη ἀνάπτυξη παρουσιάζει τὸ Κρούσοβο μετὰ τὶς ἐγκαταστάσεις Μοσχοπολιτῶν.

λον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν – ἀπέκρουψε τὰ τηλεγραφήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ὑποχώρησιν τεσσάρων μεραρχιῶν εἰς τὴν Τζουμαγιὰν καὶ τὴν κατόπιν τούτου ἄρνησιν τῶν Βουλγάρων νὰ συνάψουν ἀνακωχήν. Οἱ Ρουμάνοι δὲν παρεδέχοντο τὰ γεγονότα ταῦτα, ὡς μὴ ἔχοντες ἴδιας περὶ αὐτῶν πληροφορίας, χάρις εἰς τὸν Μισσίου, ὁ ὅποῖς ἔδωσε τοιουτορόπως καιρὸν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον νὰ «ὑποκλέψῃ», κατὰ τοὺς Βουλγάρους, τὴν τόσον πολύτιμον ἀνακωχήν»¹⁶⁶. Ἐν τούτοις αὐτὸς δὲν μνημονεύεται στὰ ἐλληνικὰ ἐγκυροπαιιδικὰ λεξικά, ἐνῶ προβάλλονται καὶ μὲ προσωπογραφίες Λαχοβάρηδες μὲ παρασιώπηση τοῦ ἐθνοφθόρου ἔργου τους.

Στὸ στερεόωμα τῆς θρησκευτικῆς, πνευματικῆς, ἐκπαιδευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀθλήσεως λάμπουν πολλὲς προσωπικότητες. Ὁπωδήποτε παρουσίαση δὲν – ἔστω καὶ βραχυλογική – δὲν καθίσταται δυνατή. Καταχωρίζονται μόνο μερικὰ στοιχεῖα γιὰ τρεῖς Μοσχοπολίτες, τὰ ὅποια βοηθοῦν στὴν κατανόηση ἀφ' ἐνὸς τῆς προσφορᾶς τους γιὰ τὴν ἀποσόβηση ἥ ἀναχαίτιση τῆς ἀλλαξιοπιστίας, τῆς ἔξισταμίσεως, ἥ ὅποια ἐλλοχεύει στοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς συμβολῆς στὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση.

Ἄμφιοτεορες οἱ ἐπιδιώξεις πραγματώνονται ἀπὸ τὸν Νεκτάριο Τέρπο, ἥγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ἀρδενίτσας, ὁ ὅποῖς προβάλλει πρωτοφανῆ σὲ ἀποφασιστικότητα ἀντίσταση. Περιοδεύει συνεχῶς ἐκτενέστατο χῶρο, Δυρράχιο - Ἄρτα - Τρίκαλα Θεσσαλίας - Δυρράχιο καὶ κηρύσσει ἄφοβα καὶ ἀσυμβίβαστα, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Ἐλευθερία Ἰ. Νικολαΐδου¹⁶⁷. Κατὰ δὲ τὸν Γ. Βαλέτα, ὁ Τέρπος «μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πρόδομος καὶ πνευματικὸς πατέρας τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αίτωλοῦ, ποὺ ἥρθε ἀκριβῶς στὴν ἕδια ἀκριτικὴ περιοχὴ νὰ διλοκληρώσει τὸ ἔργο τοῦ Τέρπου καὶ νὰ τὸ στεφανώσει μὲ τὸ μαρτύριο του»¹⁶⁸.

Στοὺς ἀγῶνες τοῦ ὁ Τέρπος χρησιμοποιεῖ τὸ κήρυγμα ἦ, κατὰ τὴν ἔκφρασή του, τὸ «μίλημα», τὸν προφορικὸ λόγο, καθὼς καὶ τὸν γραπτό. Τὰ «μιλήματά» του «συνεργείᾳ τοῦ ἐντιμωτάτου Κυρίου Χατζῆ Μιχαήλ Γκούστα», Μοσχοπολίτη μεγαλεμπόρου, ἐκδίδει στὴ Βενετία τὸ 1732 σὲ βιβλίο μικροῦ σχήματος. Ἡ δὲ μεγάλη κυκλοφορία του συμπεριφέρεται ἀπὸ τὶς ἐννέα ἑκδόσεις, οἱ ὅποιες ἔως

166. Βλ. *Τιμητικὸς τόμος Κ.Ν. Τοιανταφύλλου*. Πάτραι, 1990, 73 π.ἔ. Ἐπίσης Γ. Ρούσσος, Ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ ἐποχή του, *Τὸ Βῆμα*, 18.6.1961.

167. Ἐ. Ι. Νικολαΐδου, *Οἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας*. Ἐκδόσεις IMIAH, Ιωάννινα, 1979, 39-40.

168. Γ. Βαλέτας, *Ο ἀρματωμένος λόγος. Οἱ ἀντιστασιακὲς διδαχὲς τοῦ Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στὰ 1730*. Ἀθήνα, 1971, 2-3.

τώρα μᾶς είναι γνωστές. Είναι ένα άπό τα πρωϊμάδια της νέας φωνῆς, κατά τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν πρώτων κειμένων στὴ νεοελληνικὴ ἀπὸ τὸν Γ. Τερτσέτη¹⁶⁹. Τὸ δὲ προκείμενο πέρα τοῦ κατανοητοῦ καὶ τοῦ χρηστικοῦ ἔχει ἐγγυημένη καὶ τὴ δογματικὴ αὐθεντικότητα, δοθέντος ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας¹⁷⁰, ὁ συγγραφέας στὸν Ἀθω λογίζεται αὐθεντία σὲ σπουδαῖα θεολογικὰ ξητήματα. Προσφυέστατα ἐπιγράφεται *Πίστις*. Μὲ τὸ βιβλίο ἐπιδιώκει παράλληλα τὴν κατάρτιση στὴν ὁρθοδοξία καὶ τὴν οἰκείωση μὲ τὴν θύραθεν παιδεία. Διότι σὰν ἐπιλεγόμενα ὁ Τέρπος ἐπιτάσσει σὲ πολὺ καλὴ μετάφραση γνῶμες ἀρχαίων Ἑλλήνων, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους κ.ἄ., οἱ ὅποιες θυμίζουν παιδεία ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ πλέον στὰ «μιλήματα» ὁ φωτισμένος ἰεροκήρυκας διαδηλώνει καὶ τὴν πίστη του στὴν ἐλευθερία, ἡ ὅποια ὡς ὅρος εἶναι πρωτάκουστη σὲ κήρυγμα, ἐνῷ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Τέρπου, ἀποτελεῖ προέκταση τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Παίρνοντας – τονίζει στοὺς χριστιανούς – τὸ «σκουτάρι, ἦγουν τὴν στερεάν σας πίστιν, μὲ τὴν ὅποιαν θέλετε δυνηθῆ νὰ σβέσετε ὅλες τὶς σαῖτες τοῦ πονηροῦ διαβόλου... δράμετε νὰ ἰδεῖτε τὴν παρογογίαν σας καὶ μὲ θάρρος νὰ γοικάτε τὴν ἐλευθερίαν σας». Συγκαταβατικὸς καὶ ἐπιεικής ἐμφανίζεται στὸν ἔξιλαμισμένο, τὸν ὅποιο πατρικὰ διαβεβαιώνει: «Καὶ ἂν ἐγελάσθης καὶ ἔγινες Τούρκος, γύρισε, ὁ ἀφέντης μας Χριστὸς σὲ θέλει καὶ σὲ συγχωρᾶ...». Πάντως πασχίζει γιὰ τὴν πρόληψη τῆς ἔξιλαμίσεως, γιὰ τὴν ὅποια προτρέπει νὰ μὴ διστάζουν οἱ χριστιανοὶ νὰ θυσιάζουν ὅποιαδήποτε τιμαλφῆ καὶ νὰ μὴ γογγύζουν στὴν ἀνελέητη φορολογία, ἡ ὅποια ἀποσκοπεῖ στὴν ἔξαντληση καὶ τελικὰ στὸν ἔξιλαμισμό, καταφύγιο φοροαπαλλαγῆς. Οἱ παραινέσεις τοῦ Τέρπου στὸ παρελθὸν ἐπικρίνονταν σὰν ἀρνητικὴ ἐθνικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας. «Ηδη ἀναγνωρίζεται ὡς πλήρως θετικὴ καὶ ἐγκαταλείπονται οἱ προκαταλήψεις.

Πράγματι, χάρη στὶς παραινέσεις, προφορικές ἡ γραπτές, ἀντέχουν στὶς δοκιμασίες οἱ ὑπόδουλοι καὶ κατορθώνουν νὰ διαφυλάξουν τὴν πίστη τῶν πατέρων, τὴν ὁρθοδοξία, καὶ συνάμα τὸν ἐθνισμό, ὁ ὅποιος διατηρεῖται στὴν ἀλλαξιολογία, ἀλλὰ χάνεται στὴν ἀλλαξιοπιστία, ὅπως σήμερα ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὰ διαδραματιζόμενα στὸ Σεράγεβο¹⁷¹.

Ἴεραποστολικὴ ἔξορμηση μεταξὺ τῶν ἀλβανικῶν φύλων ἐπιρρεπῶν στὴν ἀλλαξιοπιστία χρεώνεται καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀναστασίου Καβαλλιώτης, διευθυντὴς τῆς Νέας Ἀκαδημίας τῆς Μοσχοπόλεως καὶ διακεριμένος λόγιος τοῦ ιη'

169. Μαρία Κελεμένη - Ντούρου, Νεκτάριος Τέρπος. Ἀπόπειρα προσέγγισης τῆς προσωπικότητας, τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔργου του, Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο 1991, 270.

170. Θεολογία, IA', 45-46.

171. Βλ. F. Braudel, Ἡ Μεσόγειος..., M.I.E.T. Ἀθήνα, 1991, 40.

αιώνα. Υποστηρίζεται δὲ ἀπὸ τὸν Hahn¹⁷² ὅτι στὰ πλαίσια τῆς Ἱεραποστολικῆς δράσεως μεταφράζει στὴν ἀλβανικὴ γλώσσα καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ὅμως, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Papacostea¹⁷³, ἡ πληροφορία εἶναι ἀτεκμηρίωτη. Ἐξ ἄλλου ὁ Καβαλλιώτης δὲν ἀγνοεῖ τὸν καθολικὸ ἀναλφαβητισμὸ τῶν Ἀλβανῶν οὕτε γενικὰ «τὸ βιβλίο δὲν στάθηκε εἶδος λαϊκό»¹⁷⁴.

Ωστόσο ἀνταποχρινόμενος στὴν ἐπιθυμία συμπατριωτῶν του Μοσχοπολίτῶν πρὸς διευκόλυνση στὴν καλύτερη χρήση τῆς Ἑλληνικῆς συγγράφει καὶ ἐκδίδει στὴ Μοσχόπολη τὸ 1760: *Εἰσαγωγὴ Γραμματικῆς παρὰ Αἰδεσιμωτάτου καὶ Ἑλλογιμωτάτου Διδασκάλου τῆς ἐν Μοσχοπόλει νεωστὶ ἰδρυθείσης Ἀκαδημίας, καὶ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ καὶ ἴεροκήρυκος τοῦ Ἀγιωτάτου θρόνου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν, καὶ τῆς Θεοσώστου πολιτείας Μοσχοπόλεως Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου Μοσχοπολίτου συναρμοσθεῖσα εἰς εὐχέρειαν τῶν πρωτοπείρων.* Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου Κυρίου Ἀντωνίου Χατζῆ Γεωργίου Μπούνη, εὐπατρίδου Μοσχοπόλεως. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναούμι τοῦ θαυματουργοῦ. Ἐν Μοσχοπόλει αψὲ.

Μὲ τὸ δεύτερο βιβλίο ὁ Καβαλλιώτης συμπεριλαμβάνει στοὺς ἀποδέκτες καὶ τοὺς ἀλβανοφώνους ὄμογενεῖς, καθὼς καὶ τοὺς ἀκραιφνεῖς Σκυπιτάρους. Ἐπιγράφει δέ: Πρωτοπειρία παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ Αἰδεσιμωτάτου Διδασκάλου, Ἱεροκήρυκος καὶ Πρωτοπαπᾶ Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου, τοῦ Μοσχοπολίτου, Συντεθεῖσα, καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, τοῦ καὶ Κοσμήσκη ἐπιλεγομένου ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως. Ἐνετίσιν αφο’ 1770, παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. Superiorum permissu ac privilegio¹⁷⁵.

Ἡ Πρωτοπειρία εἶναι τομίδιο 104 σελίδων, χρηστικὸ καὶ ἐλκυστικὸ μὲ τὴν ποικιλία τῶν περιεχομένων, προσευχές, γνωμικά, σύντομα ἀφηγήματα σὲ ἀπλῆ Ἑλληνική. Πρὸ πάντων περιλαμβάνει καὶ λεξιλόγιο 1170 λέξεων, καταχωρισμένων σὲ τρεῖς παράλληλες στήλες καὶ σὲ τρεῖς γλώσσες: Λεξικὸν Ἑλληνικὸν ἀπλοῦν, Βλαχικὸν καὶ Ἀλβανιτικόν.

172. J.G. v. Hahn, *Albanesische Studien*. Iena, 1854, I, 296.

173. V. Papacostea, *Theodor Anastasie Cavalotti. Trei manuscrise inedite*. Bucuresti, 1932, 30 σημ. 2.

174. Ἀλ. Πολίτης. Τὸ βιβλίο μέσο παραγωγῆς τῆς προφορικῆς γνώσης. Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικές κοινωνίες, *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Έρευνῶν*, Ἀθῆνα 1982, 271.

175. V. Papacostea. Ἡ ἴστορία ἐνὸς βιβλίου. Ἡ Πρωτοπειρία τοῦ Καβαλλιώτη «εἰν ὑπίκυτο», *Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας*, 3, 1970, 8.

Ἐφεξῆς ἡ διεύρυνση τῆς ἐλληνομάθειας ἀφορᾶ καὶ στοὺς βουλγαροφώνους. Ο καθηγητὴς τῆς Νέας Ἀκαδημίας, τῆς ὅποιας φέρεται καὶ διευθυντής, Δανιὴλ Μιχάλη Ἄδαμη Χατζῆς ὁ Μοσχοπολίτης συγγράφει καὶ δημοσιεύει: *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία*, περιέχουσα Λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν Διαλέκτων, ἦτοι τῆς ἀπλῆς Ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανιτικῆς, Συντεθεῖσα ἐν ἀρχῇ χάριν εὐμαθείας τῶν Φιλολόγων ἀλλογλώσσων... Ἐν ἔτει σωτηρία φιλοτεχνίας 1802.

Πρόκειται πάλι γιὰ βιβλίο μικρὸ καὶ χρηστικό, σύνοψη γνώσεων καὶ ἐργαλεῖο μαθησιακό. Περιέχει δὲ κατὰ σειρὰν τὸ τετράγλωσσον λεξικὸν (σελ. 1-36), διακήρυξιν πρὸς τὰ τέκνα τῶν Χριστιανῶν (37-38), Διδασκαλίαν χριστιανικὴν (39-53), Περὶ στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς Φυσικῆς (54-59), Υποδείγματα ἐπιστολῶν (60-71), Περὶ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῆς Ἀριθμητικῆς (72-83), Περὶ τῶν ἑορταζομένων ἄγιων τοῦ Ἐτους (84) κ.ἄ.¹⁷⁶

Τὰ περιεχόμενα φανερώνουν καθαρὰ τὸν σκοπὸ τῆς ἐκδόσεως. Ἐν τούτοις δηλώνεται ἐπανειλημμένα καὶ ποικιλότροπα, ἔμμετρα καὶ πεζά. Στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, ὅπου τιμᾶται ὁ χορηγὸς τῆς ἐκδόσεως μητροπολίτης Πελαγονίας Νεκτάριος μὲ στίχους, στοὺς ὅποιους χαρακτηρίζεται πυρσὸς τὸ βιβλίο, ὁ σκοπὸς καθίσταται ἀπόλυτα σαφής:

«...Δεχθῆτε λοιπὸν γένη μὲ σέβας περισσὸν
τὸ φῶς ὅπον ἐβγαίνει ἀπὸ τοῦτον τὸν πυρσόν.
Αὐτὸ θὰ σᾶς φωτίσῃ μὲ τρόπον θαυμαστὸν
καὶ θὰ σᾶς ὀδηγήσῃ στὸν λόγον τὸν πιστόν...»

Δηλωτικοὶ τοῦ σκοποῦ εἶναι καὶ οἱ ἐπόμενοι στίχοι ἄλλου στιχουργήματος:
 «Λαοὶ οἱ πρὸν ἀλλόγλωσσοι, ἀλλ' εὐσεβεῖς τὰ θεῖα
Ρωμαίων ν' ἀποκτήσετε γλῶσσαν καὶ ὄμιλίαν.
Μεγάλως ὠφελούμενοι εἰς τὸ ἐπάγγελμά σας
κι' εἰς ὅλα τὰ ἐμπορικὰ ἐπιχειρήματά σας.
Νέοι Βουλγάρων χαίρετε, Ἀλβανιτῶν καὶ Βλάχων,

176. Βλ. Ἐμμ. Γ. Πρωτοφάλτης, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, *Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Ρόδου κ.κ. Σπινόδωνα...*, Ἀθῆναι, 1988, 171. Βλ. καὶ Φ. Μιχαλόπουλος, *Μοσχόπολις, Αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας 1500-1769*. Ἐν Ἀθήναις, 1941, 23, 315. Ἐπίσης A. Nicev, *Le Lexicon Tetraglosson de Daniil, partie grecque et bulgare*. Sofia, 1977 (στὴ βουλγ.). *Annuaire de l' Université de Sofia*. Tom. LXX, 2, Languages classiques 1976. Ἐπίσης J. Kristophson, *Das Lexicon Tetraglosson des Daniil Moscopolitis Neu ediert...*, *Zeitschrift für Balkanologie* 1974. Heft. 1.

διάκονοι, πρεσβύτεροι μεθ' ἵερομονάχων
ξυπνήσατε ἀπὸ τὸν βαθὺν ὑπνον τῆς ἀμαθείας
ρωμαίκια γλῶσσα μάθετε, μητέρα τῆς σοφίας...»

Ο Δανιὴλ τὸν σκοπὸν ἀνακοινώνει καὶ στὸ τέλος τῆς Διδασκαλίας χριστιανικῆς. Συγκεκριμένα γράφει: «‘Ο Ἰδικός μας σκοπὸς ἀφορᾶ....» στὴν ὑποβοήθηση φιλοπόνων, φιλοιαθῶν, ποὺ στεροῦνται τῶν ἐπιθυμητῶν εὐκαιριῶν καὶ δυνατοτήτων. Ἀλλὰ ἡ προκοπή τους προϋποθέτει γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, «εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκονται καὶ ἥδη χάριτι θείᾳ τυποῦνται βιβλία κάθε εἴδους μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης εἰς τρόπον ὅπου οἱ Μοισιόδακες, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἀλβανῖται, διὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ συνετέθη τὸ παρόν, ἡμποροῦν κατ’ ἀρχὰς νὰ γυμνασθοῦν τὰ Ρωμαίικα εἰς τὸ βιβλιάριον αὐτό, καὶ ἔπειτα ὅταν ἔχουν τὸν τρόπον, νὰ καταγίνουν καὶ εἰς ἄλλα μαθήματα δεινότερα καὶ ὑψηλοτέρας θεωρίας...».

Γιὰ ἀνώτερα μαθήματα λειτουργεῖ ἡ Νέα Ἀκαδημία. Ἀλλὰ συγγραφικὰ καὶ ἐκδοτικὰ συμπράττουν καὶ Μοσχοπολίτες τῆς Διασπορᾶς ἡ Βλάχοι ἄλλων Βλαχοχωριῶν, τὰ ὁποῖα, ἀν καὶ δὲν εἶναι φημισμένα ὅσο ἡ Μοσχόπολη, διακρίνονται γιὰ τὴν ἐκπληητικὴ συμβολή τους στὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στοὺς βαλκανικοὺς λαούς¹⁷⁷.

Ποιά, λοιπόν, φωτεινότερη ἐκδήλωση ἀποκαλύπτει τρανότερα τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους; Ἐν τούτοις ὅσα προηγοῦνται ἀποτελοῦν μικρὲς ψηφίδες ἀπὸ τὸ ἀριστουργηματικὸ ἔργο τῆς ἴστορικης πορείας τῶν Βλάχων, δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀντιλαμβάνονται ἀμέσως τὴ νέα τάξη στὸν τότε γνωστὸ κόσμο, κατορθώνουν νὰ συνεχίσουν καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὴν παραδοσιακὴ δραστηριότητα ἀποκτώντας κατ’ ἀξίαν τὴν ἀπαραίτητη ἴστορητα δικαιωμάτων στὸ ἀπέραντο ρωμαϊκὸ κράτος, ταυτόχρονα δὲ μὲ τὸν τίτλο τοῦ Ρωμαίου πολίτου καὶ τὸ ὄνομα Romanus, ποὺ μόνον στὸν ἑλληνικὸ κόσμο διασώζεται. Πρὸ πάντων πέρα τῆς ἀποκλειστικότητας τοῦ ὄνοματος διαφυλάσσουν στὸ πρόσθετο, λατινικῆς προελύσεως, ἰδίωμα, στὴν ἀρωματική, ἀνεξίτηλα πειστήρια τῆς ἑλληνικότητάς τους, γιὰ τὰ ὁποῖα – ἐπὶ πλέον τῶν μνημονευομένων ἔως ἐδῶ – ἀφιερώσαμε σειρὰ ἐντελῶς εἰδικῶν μελετημάτων, δημοσιευμένων σὲ περιοδικὰ ἐπιστημονικά, ὅπως Θεσσαλικὰ Χρονικά (ΘΧ), Ἡπειρωτικὸ Ἡμερο-

177. Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα βλ. N. Moșcopoluloc, *Istoria τῆς Βουλγαρίας*, Αθῆναι, 1929, 56. Μιχ. Λάσκαρις, Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα. Θεσσαλονίκη, 1948, 33, 228 κ.έ. St. Diamandi, *Oameni si aspecte din istoria Aromânilor*. «Cugetarea», 1940, 394. Basri - bey, *L' Orient débalkanisé et l' Albanie*, s.l.n.d., 5.

λόγιο (HH), Balkan Studies (BS) κ.ἄ. ή Πρακτικά Συνεδρίων¹⁷⁸.

178. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τοία έλληνικά τοπωνύμια στὸ γλωσσικὸ ιδίωμα τῶν Βλαχοφώνων, ΘΧ, 11, 1976, 267-277 και Πρακτικά τοῦ Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου. Θεσσαλονίκη, IMXA, 1977, 225-235. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ χρόνος τῶν Βλαχοφώνων. Πρακτικά Γ΄ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου. Θεσσαλονίκη, IMXA, 1979, 383-395. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσικές μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων, HH 1987, 307-321 και Ἀνθρωπολογικά Ἀνάλεκτα, 49, 1988, 33-38. Τοῦ αὐτοῦ, Τρικαλῖται Βλάχοι, Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν. Τρικαλινά, 8, 1988, 159-170. Τοῦ αὐτοῦ, Ὄλοσσών - Ἑλλασόν, Ίστορία Ελινονογραφημένη, 175, 1983, 12-14. Τοῦ αὐτοῦ, Αρουμαίν bana; est - il un héritage aborigène? Balkan Studies, 29, 2, 1988, 309-340, και ΣΤ΄ Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Ἐλληνικές ἀνακοινώσεις. Σόφια: 30 Αύγουστου - 5 Σεπτεμβρίου 1989. Ἀθήνα 1990, 403-435. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐτυμολογικά και σημασιολογικά τῆς ἀρωματικῆς λέξεως μπάνα (bana), HH 1992, 433-451. Τοῦ αὐτοῦ, Στοιχεῖα ἀρχαίας βοιωτικῆς διαλέκτου στὸ γλωσσικὸ ιδίωμα τῶν Ἐλληνοβλάχων, Πρακτικά Β΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν. Λιβαδειά, 6-10 Σεπτεμβρίου 1992 (ὑπό ἐκτ.). Γιὰ τὴν ἐλεύθερην βούλησθή τους σὲ συγχρονικὸ ἐπίπεδο καὶ στὴ δίνη τῶν νέων ἐπεμβάσεων τῆς Ρουμανίας βλ. ἐνδεικτικά δημιουρεύματα: Μιχ. Γ. Τρίτος, Οἱ Βλάχοι τῆς Βορείου Ἡπείρου εἶναι Ἐλληνες, Ὁσιος Νικάνωρ, 78, 1992, 87. Κ. Χολέβας, Μειονότητες και ὄντότητες..., Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 20.2.1992, 22a. Γρ. Ντριγκόγιας, Οἱ Βλάχοι εἶναι Ἐλληνες, Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 24.12.1992, 64. Εὗλογα, συνεπώς, ὁ Κωνσταντίνος Χολέβας προτείνει τὴ λήψη τῶν καταλλήλων μέτρων, μεταξὺ τῶν ὅποιων ἐνδεικτικά ἀναφέρει: α) Νὰ ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὴν Προεσβεία μας στὰ Τίρανα καὶ οἱ Βλαχόφωνοι, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ Βορειοπειρῶτες. β) Νὰ παράσχουμε γενναία ἀνθρωπιστικὴ βοήθεια καὶ στὶς βλαχόφωνες περιοχὲς τῆς Βορείου Ἡπείρου. γ) Νὰ γραφεῖ καὶ νὰ κυκλοφορήσει μεταξὺ τῶν λησμονημένων αὐτῶν Ἐλλήνων ἔνα μικρό, εὔχρονο καὶ ἐκλαϊκευμένο ἐνημερωτικὸ ἔντυπο (μεταφρασμένο στὰ ἀλβανικά), ποὺ νὰ ἔξηγει τὴν ίστορία καὶ τὴν καταγωγὴ τῶν Βλαχοφώνων πληθυσμῶν. Ἐδῶ θὰ μπορῶνται νὰ συνδράμουν καὶ οἱ δυναμικοὶ Βλαχικοὶ Σύλλογοι τῆς Ἐλλάδος». (Ο.Τ. 27.8.1992, 21). Η συγγραφὴ ἔγινε καὶ μεταφράσθηκε. Συνάμα δὲ κυκλοφορήθηκε. Ἀνάλογη ἐτοιμάσθηκε γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς τ. Γιουγκοσλαβίας σὲ πλαίσιο πλατύτερο μὲ τὸν ἐνδιαφέροντα τίτλο: Ἐθνολογικὴ σύνθεση τοῦ κράτους τῶν Σκοπίων. Ὁμως εἶχε τὴν ἴδια τύχη. Σιτεύει! Τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας εἶδε ἀρθρὸ γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς Μακεδονίας χάρη στὴν πρόσκληση τοῦ διευθυντοῦ τῆς Νέας Εστίας E.N. Μόσχου γιὰ τὸ Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία, Χριστούγεννα 1992, 128-143, Ν. Θ. Υφαντῆς, Ἀναδρομές. Οἱ Βλάχοι τῆς Αλβανίας, ἀδιάσπαστο Ἐλληνικό Τμῆμα! Πρωϊνός Λόγος (Ιωαννίνων), 17.4.08, 9 καὶ 15.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΟΥΠΟΣ

STORIA DEL POPOLO ROMENO.

EDITORI RIUNITI. ROMA 1971

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ

ΡΟΥΜΑΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΒΛΑΧΩΝ ΠΕΛΑΓΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Ο “Ομηρος ἀφηγεῖται ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν Παιόνων ὄνομάζεται Πηλεγών¹. Κατὰ δὲ τοὺς Τίτο Λίβιο² καὶ Πλίνιο³ οἱ Πελαγόνες καὶ Παιόνες εἶναι διαφορετικοὶ λαοί. Ἀντίθετα ὁ Στράβων⁴ ἴστορει ὅτι ἀποτελοῦν ἔνα λαό. Ἐπὶ πλέον τόσο ὁ Τίτος Λίβιος⁵ ὅσο καὶ ὁ Στράβων⁶ ἀναφέρουν ὅτι οἱ Παιόνες διακρίνονται ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριούς. Ἐπίσης, σύμφωνα μὲν μαρτυρίᾳ τοῦ Πτολεμαίου⁷, ἡ πόλη Στόβοι κεῖται στὴν Πελαγονία.

Ο J. Beloch⁸ ἀξιολογεῖ ὡς μεγάλης σημασίας τὸ ξήτημα τῆς ἑθνικότητας τῶν Παιόνων. Πιστεύει δέ, κατ’ ἀντίθεση πρὸς τὸν G. Kazarow⁹, ὅτι εἶναι Ἑλληνες, ὅπως καὶ οἱ Πελαγόνες, ποὺ κατοικοῦν στὴν πεδιάδα τοῦ Μοναστηρίου. Ο N. Vulić¹⁰ νομίζει ὅτι δὲν εἶναι βεβαία ἡ Ἑλληνικότητα τῶν Πελαγόνων λόγῳ κυρίως τῆς συσχετίσεως τους μὲ τοὺς Πελασγούς, ποὺ παραμένουν ἐπίμαχο πρόβλημα, μιλονότι, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἀκαδημαϊκὸς M. Σακελλαρίου¹¹, στὶς ἀρχαῖες πηγὲς Πελασγοὶ σημαίνει Ἑλληνες καὶ Πελασγία Ἑλλάδα. Σύμφωνα δὲ μὲ τὸν A. Toynbee¹² οἱ Πελαγόνες κατὰ τοὺς 40, 30, 20 π.Χ. αἰώνες εἶναι Ἑλληνόγλωσσοι.

Πάντως μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Περσέως, τελευταίου βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων,

1. Φ. 140.

2. XLV, 29-30.

3. N.H., 4, 35.

4. VII, 331, fr. 38.

5. XXXVIII, 53, 14.

6. 318, συνάπτοντες τῇ τε Ροδόπῃ καὶ τοῖς Παίοσι καὶ τῶν Ἰλλυριῶν τοῖς τε Αὐταριάταις...

7. III, 2, 3. Τὰ δὲ Σκόπια πρωτεύουσα τῆς Δαρδανίας. Βλ. *Byzantinoslavica*, 3, 1, 1931, 187β.

8. *Griechische Geschichte*, I, 2ed., 56-60.

9. «Die ethnographische Stellung der Päone», *Klio*, XVIII, 20-26.

10. «La nationalité des Péoniens», *Le Musée Belge*, 30, 1926, 117.

11. *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*. Athènes 1979, 339: «Pélages = Grecs, chez les Anciens 98, 127, 176 καὶ Pélasgia = Grèce chez les Anciens 98, 127». Βλ. καὶ Παν. Κ. Γεωργούντζος, «Ἡροδότου τὸ Πελασγικὸν ἔθνος καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος», *Πλάτων*, 38, 1986, 3-10.

12. Πβ. *Μακεδονικά*, 14, 1974, 220.

άπό τὸν Λεύκιο Αἰμίλιο Παῦλο¹³, Ἰδίως μετὰ τὴν ἀνακοίνωση τῆς συγκλητικῆς ἀποφάσεως, ὅπου περιέχεται καὶ ἡ ἵδρυση τεσσάρων αὐτόνομων ἀβασίλευτων ὁμοσπονδιακῶν κρατῶν, τῶν «μεροίδων», τῶν ὅποίων ἡ τετάρτη, ἀρκούντως διευρυμένη, εἶναι ἡ Πελαγονία¹⁴, οἱ Ρωμαῖοι ἀναγνωρίζουν ὅτι οἱ Πελαγόνες εἶναι Μακεδόνες. Ταυτόχρονα δὲ ἀπὸ τὴν τήρηση τῶν ωμαϊκῶν θεσμών στὴν τελικὴ ἐκδήλωση, ἡ ὅποια ὀργανώνεται στὴν Ἀμφίπολη, προκύπτει καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς Ἑλληνικότητας τῶν Μακεδόνων, δοθέντος ὅτι ὁ μὲν νικητὴς στρατηγός, μιολονότι κατέχει ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα, διμιεῖ λατινικά, πράξη δηλωτικὴ τῆς ωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὁ δὲ ὑπατος Ὁκτάβιος μεταφράζει στὴν Ἑλληνική, ἀπόδειξη τῆς καταγωγῆς τῶν νέων ὑπηκόων¹⁵.

Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικότητα φύλων τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, ἡ ὅποια ἀμφισβητεῖται πρὸ πάντων κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου, περίοδο παντοδυναμίας τοῦ πανιλλυρισμοῦ, τὸν ὅποιο ἀνενημέρωτοι¹⁶ ἡ συνειδητοὶ πλαστογράφοι¹⁷ δὲν

13. «Ἐλλην τὴν καταγωγὴν», κατὰ τὸν Παν. Γυιόκα, «Αἱ δύο ἐπιστολαὶ πρὸς Θεσσαλονικεῖς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», *Χρονικά* (Μακεδονικῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος), 2, 1980, 66.

14. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ Συνέδριο τῆς Ἀμφιπόλεως (ἀνοιξὴ τοῦ 167 π.Χ.)», *Ἴστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Εθνους*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., (ΙΕΕ), 5, 1974, 126 κ.έ.

15. Πβ. P. Boyancé, «La connaissance du grec à Rome», *Revue des Etudes Latines (REL)*, 34, 1956, 159, ὅπου καὶ παραπομπὲς στὶς πηγές, Τίτο Λίβιο καὶ Βολέριο Μάξιμο. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Aux origines de l' aromain et de ses rapports avec les langues environnantes», *Πλάτων*, 37, 1985, 159, καὶ ἀνάτ. μὲ νέα σελίδαριθμηση.

16. Παρερμηνεύοντας χωρίο τοῦ Θουκυδίδη (III, 94, 5: ἀγνωστότατοι γλώσσαν). Μὲ σύντομη καὶ ἀπόλυτα σαφῆ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση διαλύει τὴ σύγχυση καὶ ἐπισφραγίζει τὴν Ἑλληνικότητα τῶν «βαρβάρων» Εὐρυτάνων ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Cicerone Poghirc. Βλ. Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας (ΔΡΒ), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 7, 1971, 5-8, ὅπου τέλεια μετάφραση τῆς φιλολόγου Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου.

17. Βλ. παράδειγμα πρὸς ἀπόφυγὴν S. Pollo - A. Puto, *Ἴστορία τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά: Μπ. Ἀκτσόγλου, Ἐκδοτικὴ Ὀμάδα, Θεσσαλονίκη, ἀ.χ., 10 καὶ ὀλοσέλιδο χάρτη, 24, ὅπου μὲ κείμενο ἀτεκμηρίωτο τὸ ἄλλυρο ἔδαφος ἔκτεινεται ἡώς τὸν Ἀμβρακικὸ καὶ μὲ τὴ χαρτογράφηση φθάνει σχεδόν στὴ Ναύπακτο, ἀνευ οὐδεμιᾶς παραπορήσεως ἀπὸ τὸν μεταφραστὴ ἡ τὸν ἐκδότη. «Ομως ἦταν πολὺ εὐκολό νὰ ἀποστομωθοῦν οἱ Ἀλβανοὶ πλαστογράφοι. Διότι ὁ πατέρας τῆς Γεωγραφίας Στράβων ὁρίζει μὲ ἀκρίβεια τὰ Ἑλληνοϊλλυρικά σύνορα στὴν Ἐγνατία ὁδό, ἡ ὅποια ἀκολουθεῖ τὸ ρεῖμα τοῦ Γενούσου ποταμοῦ: «Ταύτη δὴ τὴν ὁδὸν ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ἰοῦσιν ἐν δεξιᾷ μὲν ἐστὶ τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη κλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ ὅρη τὰ τῶν Ἄλλυρων...» (VII, 323). Βλ. καὶ Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Τὰ βόρεια ἐθνολογικά ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, 2, Θεσσαλονίκη 1946, 15, καὶ στὴ γαλλική «Les frontières septentrionales de l' hellénisme aux 7e et 8e siècles», *Balkan Studies*, 1, 1960, 57-64. Τὰ σύνορα τοῦ Στράβωνος δέχονται μὲ χάρτες καὶ οἱ Ἰταλοί L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971, καὶ Angelo Antinorio, *Storie elleniche arcaiche*, Rapallo 1980, 214.

έννοοῦν νὰ λησμονήσουν παρὰ τὴν ἐπιστημονικὰ διαπιστωμένη παρέκκλιση ἀπὸ τὴν ἰστορικὴ ἀλήθεια¹⁸, μαρτυρεῖται σαφέστατα ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγές. Ὁ δὲ ἰστορικός, ποὺ πέρα τῆς γνώσεως τῶν πηγῶν προσθέτει προσωπικὲς ἐπικοινωνίες καὶ ἐπιτόπιες ἔρευνες, κατ' ἔξοχὴν εἶναι ὁ Μεγαλοπολίτης Πολύβιος. Διὰ στόματος τοῦ πρέσβεως τῶν Ἀκαρνάνων, ποὺ ἐπιδιώκει μετάπειση τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς σύναψη συμμαχίας μὲ τοὺς Ρωμαίους, συνάμα δὲ διέγερση τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως ὑπενθυμίζοντας τὶς θυσίες τῶν προγόνων τους ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, δηλώνει μὲ πολλὴ παροησία: «ἄξιόν γε τοιούτων ἀνδρῶν νῦν ἀπογόνους [Λακεδαιμονίους] κἀπειτα νῦν συμμαχίαν ποιησαμένους τοῖς βαρβάροις [Ρωμαίοις], στρατεύειν μετ' ἐκείνων καὶ πολεμεῖν Ἡπειρώτας, Ἀχαιοῖς, Ἀκαρνάσι, Βοιωτοῖς, Θετταλοῖς, σχεδὸν πᾶσι τοῖς Ἑλλησι...»¹⁹. Ὁ δὲ πρέσβυς τῶν Ἀκαρνάνων Λυκίσκος ὄλοκληρώνει τὴν ἔνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ βεβαιώνοντας ἐξ ἴσου καὶ γιὰ τοὺς Μακεδόνες: «τότε μὲν γάρ ὑπὲρ ἥγεμονίας καὶ δόξης ἐφιλοτιμεῖσθε πρὸς Ἀχαιοὺς καὶ Μακεδόνας ὅμοφύλους... νῦν δὲ περὶ δουλείας ἐνίσταται πόλεμος τοῖς Ἑλλησι πρὸς ἄλλοφύλους ἀνθρώπους»²⁰. Ἀναντίρρητα δὲν εἶναι μικρότερης σπουδαιότητας ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ὅμογλωσσίας Αἰτωλῶν, Ἀκαρνάνων, Μακεδόνων ἀπὸ τὸν Λατίνο ἰστορικὸ Τίτο Λίβιο: «Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguae homines»²¹. Μάλιστα σώζεται καὶ ἐπιγραφὴ στὴν οἰτωλικὴ διάλεκτο καὶ κατ' ἀκολουθίαν παράλληλα τόσο στὴν ἀκαρνανικὴ ὅσο καὶ στὴ μακεδονικὴ²².

Μεταπολεμικὰ βρίθουν οἱ ἐπιστημονικὲς συγγραφὲς γιὰ τὸ «Μακεδονικὸ ζήτημα»²³. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐκεῖνος, ποὺ ἀφιερώνει δὴ τὴ ζωὴ του

18. Βλ. *Studii Clasice*, 3, 1961, 20, ὅπου καίριες ἐπισημάνσεις καὶ προειδοποιήσεις τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Al. Graur.

19. IX, 38, 5.

20. IX, 37, 7.

21. XXX, 29. Πβ. N. Περόχειλος, *Ρωμαῖοι καὶ Ἑλληνισμός*, Ἀθῆνα 1984, 116.

22. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Αἰτωλοορωμαϊκῆς Συνθῆρης (212 π.Χ.)», *Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο* 1989, 223-242. Ἀνακοίνωση στὸ Α' Ἀρχαιολογικό καὶ Ἰστορικό Συνέδριο Αἰτωλοακαρνανίας, 21.10.1988. Ἀνάτ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα μὲ πρόλογο τοῦ Προέδρου της Ν. Θέμελη. *Πρακτικά Α' Ἀρχ. καὶ Ιστ. Συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας*, Ἐκδοση 1991, 76-92. Καὶ ἀνάτ.

23. Βλ. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδον, *Τὸ «Μακεδονικὸ Ζήτημα». Ἰστορικὴ θεώρηση τοῦ Προβλήματος*, Ἑλληνικὴ Ἐπιτροπὴ Σπουδῶν NA Εὐη̄πότης, Ἀθῆνα 1988. Μετάφρ. στὴ γαλλικὴ τοῦ Ιονίου Πανεπιστημίου, στὴν ἀγγλικὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, στὴν ἵταλικὴ τοῦ Πανεπιστημίου Παλέρμου. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «“Μακεδονικὸ” - “Κουντσοβλαχικὸ” καὶ ἐλληνικὴ ἀρρυθμία», *Τρικαλινά*, 6, 1986, 83-123, καὶ ἀνάτ. Κων. Ἀ. Βαβούσκος, «Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ “Μακεδονικοῦ”, *Νέα Έστία*, Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία, Χριστούγεννα 1992, 202-224.

στὴν ἐνδελεχῆ διερεύνηση τῆς ἑλληνικότητας τῶν Μακεδόνων, εἶναι ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰωάννης Καλλέρης. Ὁμως τὸ πολύτιμο συγγραφικὸ ἔργο του²⁴ ἐξ αἰτίας τῶν συμπλεγματικῶν ἰδεολογημάτων καὶ ἀνυπαρξίας ἐθνικῆς ἐπιστημονικῆς ὁργανώσεως στὴν Ἑλλάδα τῶν χρόνων του, παραγνωρίζεται πλήρως, ἐνῷ σπεύδουν νὰ τὸ ἀναγνωρίσουν ἀπροκατάληπτα ξένα ἴδρυματα καὶ ἐπιστήμονες. Μετοξὺ τῶν μεμονωμένων φυσικῶν προσώπων διακρίνεται ὁ Ρουμάνος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, μετέπειτα Bochum καὶ γενικὸς γραμματέας τοῦ Ἰνστιτούτου Ρουμανικῶν Σπουδῶν «Κάρολος ὁ Ά» Παροισιοῦ Cicerone Poghirc, ὁ ὅποιος ἀρχίζει τὴν ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία του μὲ τὸ «Μακεδονικό». Ἐκπονεῖ διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ – Πετρούπολεως πλέον – καὶ ἀποδεικνύει περίτρανα τὴν ἑλληνικότητα τῆς ἀρχαίας διαλέκτου τῶν Μακεδόνων, συνακόλουθα δὲ καὶ τῆς Μακεδονίας²⁵. Δέχεται δὲ πρόθυμα πρόσκληση γνωστοποιήσεως τῶν πορισμάτων τῆς διατριβῆς στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ παρουσία του καὶ ὁ σκοπός του ἀναγγέλλονται καὶ στὸν ἑλληνικὸ Τύπο, ἡμερήσιο καὶ περιοδικό. Χαρακτηριστικοὶ είναι οἱ τίτλοι: «Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἡ ἀρχαία μακεδονική». Ἀδιάσειστοι ἀποδείξεις²⁶. Ἐπίσης: «Ἡ ἑλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ»²⁷.

Ἐπὶ πλέον σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Poghirc στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων Ἑλλάδος, συνεπῶς δὲ καὶ τῆς Πελαγονίας. Διότι μετὰ τὴν ἀπόδειξη ἑλληνικοῦ ὑποστρώματος, γλωσσικοῦ καὶ ἐθνολογικοῦ, ὅλου τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἀπὸ τὸν κεντρικὸ²⁸ ἔως τὸν βορειότερο²⁹, διαπιστώνει

²⁴ Επίσης εἰδικὸ ἀφιέρωμα τοῦ περ. Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 20.1.1997: *Macedonia, History vs. Propaganda. Μακεδονία. Ιστορία ἐναντίον Προπαγάνδας*. Κοινὴ ἔκδοση στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἄγγλικά. Χορηγός Πρόδρομος Εμφιετζόγλου. Σελ. 98, ὅπου συνεργάζονται Γιάννης Μαρίνος, Σαρ. Καργάκος, Ἀχ. Γ. Λαζάρου.

²⁵ Jean N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*. Collection de l' Institut Français d' Athènes, I, 1954, II, 1976, καὶ «La question de l' origine des Macédoniens», *Cahiers d' Histoire Mondiale*, 4, 1958, 93 κ.έ.

²⁶ C. Poghirc, «Consideratii asupra lexicului limbii macedonene vechi», *Studii si Cercetări Lingvistice (SCL)*, 8, 1957, 303 κ.έ.: *Relațiile limbii vechi macedonene cu greaca veche*, Bucuresti 1960· *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Cicerone Poghirc, Philologica et Linguistica», *Πλάτων*, 37, 1985, 267-269.

²⁷ Εστία, 15.1.1970.

²⁸ Βλ. ἀνωτ. σημ. 16. Βλ. καὶ Fanoula Papazoglou, «Quelques problèmes de l' histoire épirote – A propos du livre “Epirus” de N. G. L. Hammond», *Ziva Antika (ZA)*, 20, 1970, 117.

²⁹ Papazoglou, ε.ά., 116. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Πλλυνολογία καὶ Βορειοπειρωτικὸς Ἐλληνι-*

εναρξη πρώιμης λατινομάθειας Ἐλλήνων, ή όποια λαμβάνει χώραν στὴ Βόρειο Ἡπειρο, τὸ 229 π.Χ., πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας, ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐλληνορωμαϊκῆς συμπράξεως, στρατιωτικῆς, πρὸς ἀπόκρουση Ἰλλυρικῶν ἐπιδρομῶν³⁰. Παραλληλα ἐπισημαίνει ἀδυναμία τῶν Ρωμαίων νὰ διαφυλάξουν τὰ πρὸς βιορᾶν σύνορα τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν κυριαρχία τους, τὸ 167 π.Χ., ὅποτε ἀναγκάζονται νὰ ἐπιτρέψουν συνέχιση τοῦ μακεδονικοῦ θεσμοῦ τῆς ὁροφυλακίας, τὰ praesidia armata³¹, τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται στὴν ἀποστολή³² τους καὶ γιὰ ἔνα πρόσθετο λόγο, δηλαδὴ τὴν αὐτοπροστασία τῶν Μακεδόνων ἀπὸ ληστρικὲς ἐπιχειρήσεις βιορίων γειτόνων. Συνοδεύεται ἄλλως τε καὶ ἀπὸ κάποια ἀπόζημιάση, ἄκρως ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν πενεστέρων ταξεων καὶ ταυτόχρονα τὴν ἀμβλυνση τῆς πικρίας λόγω τῆς ξένης ἐπιστασίας. Δέν εἶναι δὲ τὸ μοναδικὸ μέτρο. Πρὸ πάντων ἐφαρμόζεται αἰσθητὴ ἐλάφρυνση τῆς φορολογίας, κατὰ 50%³³.

Εὕλογα ἡ προμελετημένη^{33a} ρωμαϊκὴ πολιτικὴ πραγματώνει τοὺς σκοπούς.

σμός, Ἀθήνα 1988, 39.

30. Π.β. C. Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans», *Les Aroumains*, INALCO 1989, 16: «Dès leur première intervention sur le bord de l' Adriatique les Romains imposèrent aux cités grecques de participer à leur côté contre les Illyriens, ce qui exigeait une coordination des troupes et un contact linguistique régulier».

31. *Avt.*, 18. Π.β. Tite - Live, XLV, 29: «regionibus quae ad fines barbaris essent (excepta autem tertia omnes erant), permisit ut praesidia armata haberent». Διόδωρος, XXX, 8, 9: «ἐν δὲ τοῖς ἐσχάτοις τῆς Μακεδονίας τόποις, διὰ τὰς τῶν παρακεμένων ἔθνῶν ἐπιβούλας, κατέστησαν στρατιώτας».

32. Π.β. Λάμπρος, «Οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι», *Nέος Ἑλληνομνήμων (NE)*, 18, 1924, 156: «Πρότερον ἔξαιρουμένης τῆς μέχρι Ἐλευσίνος ἀναξίας λόγου εἰσβολῆς τῶν Κοστοβώκων, ή Ἑλλὰς οὐδέποτε ἤλει ὑποστῆ τὸν τρόμον βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς...». Βλ. καὶ Ἀγ. Γ. Λαζάρου, «Θεοπειες κατὰ Κοστοβώκων καὶ στρατολογία Ἐλλήνων ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας», *Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν (EEBM)*, Α΄ α΄, 1988, 291-306, καὶ «Κοστοβώκοι καὶ σωτηρία τῆς ἱερᾶς πόλεως Ἐλευσίνος», *Πλάτων*, 51, 1999-2000, 119-131.

33. E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*, II, Nancy 1967, 236-237.

33a. Π.β. H. G. Pflaum, «Forces et faiblesses de l' armée romaine du Haut - Empire», J. - P. Brisson, *Problèmes de la guerre à Rome*, Mouton, Paris - La Haye 1965, 94: «Les Romains n' ont jamais conquis pour conquérir: les territoires qu' ils convoitaient devaient être fertiles et receler des métaux utiles, seules les régions "utiles" les intéressaient». Βεβαίως προτιμοῦν καὶ πράττουν ὅ,τι εἶναι δυνατόν, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἔτοιμα καὶ συγκεντρωμένα πλούτη, διπὼς στὶς περιπτώσεις τῶν θησαυρῶν Περσέως καὶ Δεκεβάλου. Περὶ τοῦ δευτέρου βλ. J. Carcopino, «Les richesses des Daces et le redressement de l' Empire romain», *Dacia*, 1, 1924, 32, 34. Ἐπαναδημοσίευση τοῦ ἄρθρου μὲ τίτλο, «Un retour à l' impérialisme de conquête: l' or des Daces». Περιέχεται δὲ στὸ βιβλίο του *Points de vue sur l' impérialisme Romain*, Paris 1934, 73-86. Ἐπίσης Victor Stanciu, *Aurul Daciei s' i Imperiul roman*, Timișoara 1942. J. Guey, «De "l" or des Daces» (1924) au livre de Sture Bolin (1958)», *Mélanges - J. Carcopino*, 1966, 445-475. Π.β. καὶ *Studii Clasice*, 14, 1972, 117-118, 120, ὅπου πληροφορίες τοῦ I. I. Russu.

‘Ο καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θ. Σαρικάκης παρατηρεῖ προσφυῶς: «Αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς διοικήσεως, αἱ δόποιαι ἥσαν βεβαίως ἔχθρικαι κατὰ τὰ πρώτα ἐτη τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς, ἀποκατεστάθησαν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Σαφῆ ἀπόδειξιν περὶ τούτου ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι παρέμειναν πιστοὶ οἱ Μακεδόνες εἰς τὴν Ρώμην, δισάκις ἔξωτερικοὶ ἔχθροι ἦπειλησαν τὴν ἐπαρχίαν, ὡς καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ὡς ἐπαρχίας πιστῆς καὶ φίλης τῶν Ρωμαίων»³⁴.

‘Ομως ὁ Poghirc πέρα τῆς προοιμιακῆς ἀναφορᾶς στὶς ἐπιπτώσεις τῆς συναντιλήψεως Μακεδόνων, γενικῶς Ἕλλήνων, καὶ Ρωμαίων σὲ στρατιωτικὰ πλαισια, ποὺ σταδιακὰ διευρύνονται συμβάλλοντας στὴν ἐπαύξηση τῆς λατινοφωνίας στὸν βιορειολαδικὸ χῶρο, πιστεύει ὅτι μετὰ τὴν Ἰδρυση τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας Μακεδονία, στὴν ὁποίᾳ συμπεριλαμβάνονται ἡ ἐνιαία Ἡπειρος κ.ἄ., συντρέχουν ὅλοι οἱ συντελεστὲς διαδόσεως τῆς λατινικῆς, ποὺ δὲν μνημονεύει ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσει τεκμηριωμένα. Συγκαταλέγει δὲ τὸν στρατό, τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς οἰκονομικὲς δραστηριότητες, τὴν ρωμαϊκὴ διοίκηση, τοὺς δημοσίους δρόμους καὶ τὴν ἐκχοιστιάνιση τῆς Βαλκανικῆς³⁵.

‘Αροιβῶς σ’ ἀντίστοιχες ἐνασχολήσεις διαπρέπουν οἱ γνῶστες καὶ χρῆστες τῆς δημώδους λατινικῆς αὐτόχθονες τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου³⁶, διαχρονικὰ δὲ δίγλωσσοι, κατὰ τὸν Οὐγγρο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης Mathias Gyónij³⁷. ‘Ο λόγος ἀφορᾷ στοὺς Βλάχους, ἀφοῦ μὲ τὸν ὅρο νοεῖται ὁ λατινόφωνος. Ἀπαντᾶ δὲ μὲ τὴν ἴδια ἔννοια καὶ στὴ Δύση³⁸. Ωστόσο ὁ συνήθως ἀποκαλούμενος Βλάχος, εἰδικὰ δὲ στὴν Πελαγονία Τσιντσάρος³⁹, αὐτοαποκαλεῖται πάντοτε καὶ παντοῦ Ἀρμάνος, ποὺ θυμίζει τὴν Ἀρμανία, ὅπως ὀνομά-

34. *Ρωμαῖοι ἄρχοντες τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1971, Α΄, 18. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλης, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου*, Θεσσαλονίκη 1964, 92.

35. Poghirc, «Romanisation...», 17-31. Βλ. καὶ *Revue Roumaine d’Histoire (RRH)*, 4, 1965, 887-888, ὅπου ὁ I. I. Russu ὁρίζει τοὺς ἔξης παράγοντες ἐκρωμαϊσμοῦ: «l’ armée, l’ organisation administrative, fiscale et municipale».

36. A. Hâciu, *Aromântii, Comert, industrie, arte, expansiune, civilizatie*, Focșani 1936.

37. Βλ. *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42.

38. Πβ. Poghirc, «Romanisation...», 10: «Dans l’ Occident médiéval de langue latine circulait la forme *Valachus*, qui est à la base du français Valaque, et *Valachie*, dans lesquels personne ne reconnaît plus la parenté avec *Wallon* “Français de Belgique”...».

39. Πβ. αὐτ., 10, «peut être à cause de la fréquente répétition du son *ts* dans leur langue (cf. ar. tsintsi: dr. cinci “5”)». Πβ. καὶ Χρ. Τραπέζοντιος, *Βούλγαροι καὶ Ἑλληνισμός*, Ἀλεξανδρεία 1944, 77: «... καθ’ ἡμᾶς εἶναι ὑπόλειμμα στρατιωτικῆς ὄνομασίας 5ης (λατ. quinque, cinq) λεγεόνος, ἣν ἀπετέλουν, ὃ ἐκεῖ διαβιών ρωμαϊκὸς στρατὸς καὶ οἱ ἐκείθεν στρατευόμενοι πληθυσμοὶ τῆς περιοχῆς». Βλ. καὶ Γ. Τ. Καρβελᾶς, *Περὶ Βλάχων*, Ἀθῆναι 1997, 10 σημ. α).

ζουν οἱ Ἑλληνες τὴ χώρα τους κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ὀνομαστοῦ Ρωσοαμερικανοῦ βυζαντινολόγου Vasiliev⁴⁰.

Γιὰ τὴν προσφορὰ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν ἀπὸ Ἑλληνες ὑπάρχουν γνήσιες ἰστορικές πηγὲς καὶ ἐγκριτότατα ἐπιστημονικὰ μελετήματα. Κατὰ πρῶτον Ἡπειρῶτες κατατάσσονται στὰ βοηθητικὰ (auxilia)⁴¹ τμῆματα πρὸ τῆς ὑποταγῆς στοὺς Ρωμαίους, τῶν ὅποιων βέβαια ἡ προτίμηση σταθερὰ στρέφεται πρὸς τοὺς Μακεδόνες⁴². Διότι θαυμάζουν τὴν ἔξοπλιστικὴ ἀρτιότητα καὶ τὴν πολεμικὴ τεχνικὴ σὲ βαθμό, ὥστε νὰ φθάνουν καὶ στὴν παραβλεψη παγίων πρακτικῶν συγκροτήσεως λεγεώνων, τῶν ὅποιων ἡ κανονικὴ ἀριθμητικὴ δύναμη κυμαίνεται μεταξὺ 5.000-6.000 ἀνδρῶν, ἐνῶ μὲ Μακεδόνες συγκροτοῦνται σὲ τριπλάσιο ἀριθμό, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δίων Κάσσιος⁴³.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς ἐμφυλίους πολέμους ἡ στρατολογία Μακεδόνων λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις. Ιδιαίτερα ἡ φτωχὴ καὶ ὀρεινὴ Ἀνω Μακεδονία μὲ τὸν εὐρωστὸ ἀγροτικὸ πληθυσμὸ ἀποβαίνει ἀνεξάντλητη πηγὴ γιὰ τὶς λεγεῶνες καὶ τὶς πραιτωριανὲς κοιρτεῖς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Dessaу⁴⁴. Οἱ Μακεδόνες, ποὺ ἀπολύονται, γνωρίζουν τὴ δημιώδη λατινική, τὴν ὅποια διαδίδουν στὸ περιβάλλον τοὺς⁴⁵, καὶ ἐλεύθερα ὡς Ρωμαῖοι πολίτες ἀσκοῦν ἐπαγγέλματα τῆς ἐπιλογῆς τους ἡ ἐπανεντάσσονται στὴ δημόσια ὑπηρεσίᾳ ὡς ταχυδρομικοί, πρατηριοῦχοι δημοσίων ὄδῶν, φύλακες ὀρεινῶν διαβάσεων καὶ συγκοινωνιακῶν κόμβων, οἱ δὲ ἐπιτηδειότεροι ὡς διοικητικοί ὑπάλληλοι. Καίοια ὁ Κεραμόπουλος σημειώνει:

40. Πβ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, Bruxelles 1950, 399 κ.ἔ. Βλ. καὶ D. A. Zakythinos, «Romania - Ρωμανία...», *Beiträge zu einem Lexikon historischer Grundbegriffe*. Sonderdruck aus dem Internationalen Lehrbuch für Geschichtsunterricht 1959-1960. Braunschweig, 89: «Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...».

41. Πρωτίστως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Τίτος - Λίβιος (XXXIII, 16, 3- XLIII, 21, 4 κ.ἄ.). Βλ. καὶ N. G. L. Hammond, «The opening campaigns and the battle of the Aoi Stena in the Second Macedonian war», *Journal of Roman Studies (JRS)*, 56, 1966, 53· *Epirus*, Oxford 1967, 598, 601, 619. S. I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the age of the roman conquest of Greece*, Dallas 1954, 13, 48, 79. P. Ca-banes, *L'Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272-167 av. J.C.)*, Annales Littéraires de l' Université de Besançon, 186. Les Belles Lettres, 95. Paris 1976, 185, καὶ *Μακεδονικά*, 2, 1953, 185, ὅπου ἐπισημαντή Δ. Κανατσούλη.

42. Poghirc, «Romanisation...», 19.

43. *Histoire de Dion Cassius*, trad. en français par E. Gros, ouvrage continué par V. Boissée, Paris 1870, LXXVII, 7. Βλ. καὶ Th. Chr. Sarikakis, «Des soldats macédoniens dans l' armée romaine», *Ἄρχαία Μακεδονία*, II, Θεσσαλονίκη 1977, 431-464.

44. H. Dessaу, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, II, Berlin 1930, 565. Πβ. J. Keil, *CHH*, 9, 1954, 570.

45. Βλ. *Μακεδονικά Σύμμεικτα*, 5-6, 1993-1994, 281, ὅπου προσήκουσες παρατηρήσεις τῆς ἐκλεκτῆς συναδέλφου Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου γιὰ τὴν πατρόφαν φωνήν.

«Τὰς ἐλληνικὰς ἐπαρχίας διώκουν οἱ Ρωμαῖοι διὰ τῶν ἐλλήνων ἐπιτοπίων ὑπαλλήλων»⁴⁶. Ἐπαληθεύεται δὲ ἀπὸ τὶς εἰδικὲς μελέτες τῆς καθηγήτριας τοῦ Πανεπιστημίου Βαρσοβίας Iza Biezunska - Malovist, ἡ οποία συμπεραίνει ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐπιλέγουν τοὺς ὑπαλλήλους τῆς διοικήσεως τους μεταξὺ τῶν ὑπηκόων ἀνώτερης κοινωνικῆς κλίμακας, προτιμώντας Ἑλληνες⁴⁷.

Κατὰ τὴν καθηγήτρια Biezunska - Malovist⁴⁸, δυνατότητες ἀνάλογες ἔξασφαλίζουν ὅσοι εὐδόκιμα ἐκπληρώνουν τὴν στρατιωτικὴ θητεία. Στὸ στρατευμα, ἀφοῦ ἀποκτοῦν κάποιες δεξιότητες, κυρίως γνώση τῆς λατινικῆς, καὶ κάποιες οἰκονομίες, ὡς παλαίμαχοι λαμβάνουν κλήρους γῆς καὶ γενικὰ χαίρουν οἰκονομικῶν προνομίων⁴⁹, ποὺ γίνονται κίνητρα γιὰ ἄλλους νέους, ὥστε νὰ εἰσέρχονται ἐκούσια στὴν ὑπηρεσία τοῦ στρατοῦ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εξ ἵσου προγραμματισμένα οἱ Ρωμαῖοι ἀποτείνονται καὶ στοὺς πλουσίους, στὶς οἰκονομικὰ ἰσχυρότερες τάξεις, γαιοκτήμονες, ἐμπόρους, ἐργολάβους καὶ τοὺς προσφέρουν εὐκαιρίες ἵκανοποιήσεως πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν φιλοδοξιῶν, ὥστε νὰ ἀναδεικνύονται καὶ τὰ ἀσφαλέστερα στηρίγματα τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ καθηγήτρια F. Papazoglou⁵⁰. Ἡ δὲ σπουδὴ ἀποδοχῆς τῶν προσφορῶν εἶναι εὐερμήνευτη. Διότι ἔχοντας ἀρμοδιότητα στὴ διοικητικὴ ἱεραρχία ἢ σημαντικὴ θέση στὴν κοινωνία⁵¹ προστατεύονται ἢ ἀμύνονται καλύτερα σὲ περιπτώσεις αὐθαιρεσιῶν Ρωμαίων διοικητῶν ἢ ἐκπροσώπων τους, ποὺ πρωτίστως ὁρμοῦν κατὰ τῶν κατεχόντων⁵².

46. Ἀντ. Δ. Κεραμόπονύλος, *Tί εἶναι οἱ Κοντούβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, 39 σημ. 1.

47. Βλ. M. I. Finley, édit., *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris 1973, 261.

48. *Avt.*, 260.

49. R. Thouvenot, «Sur les avantages concédés aux vétérans par l' empereur Constantin», *Mélanges André Piganiol*, Paris 1966, 843-844. Michel Feugère, *Les armes des Romains*, Paris 1993, 256-258.

50. «Sur les Koina régionaux de la Haute Macédoine», ZA, 9, 1959, 170. Βλ. καὶ Τ. Σ. Τουλουμάκος, *Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς ιστορικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων στὴν ἐποχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας*, Ἀθῆναι 1972, 59, ὅπου γιὰ τὴν προθυμία τῶν τάξεων τῶν πλουσίων γαιοκτημόνων, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν τεχνιτῶν.

51. Βλ. E. Jullien, *Les professeurs de littérature dans l' ancienne Rome et leur enseignement depuis l' origine jusqu'à la mort d' Auguste*, Paris 1885, 171, ὅπου γιὰ ὑπατο μὲ ὄνομα ἐλληνικό: S. T. de Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eese eeuw van het Principaat*, 28 v. Chr. - 68 na. Chr., Anvers 1941, 47-48, ὅπου γιὰ συγκλητικὸ ἐλληνικῆς καταγωγῆς: H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut - Empire romain*, Paris 1960, I, 11-13, ὅπου γιὰ συγκλητικοὺς ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Κάποιοι διερωτῶνται γιατί Ἑλληνες ἀποφεύγουν νὰ καταλάβουν ἀνώτερες διοικητικὲς θέσεις. Απλούστατα. Διότι στὸ maximum τῶν προνομίων ἀντιστοιχεῖ τὸ maximum τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῶν παρεπομένων ποινῶν!

52. Γι' αὐτὸ ὁ Πλούταρχος κατὰ τὸν E. Gabba, «Storici greci dell' impero romano da Augusto ai Severi», *RSI*, 51, 1959, 369-370, συνιστᾶ τὴν ἀποφυγὴ τῆς νοσταλγίας τοῦ μεγάλου παρελθόντος καὶ παραγγέλλει στοὺς Ἑλληνες νὰ προσαρμόζονται στὴ ρωμαϊκὴ ἔξουσία.

· Ή πολυσχιδής και ἐνεργός συμμετοχή τῶν Μακεδόνων στὴ δημόσια και Ἰδιωτικὴ δραστηριότητα προϋποθέτει ἀπόκτηση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτου, ποὺ ἐπίσης ἀπαιτεῖ λατινομάθεια⁵³. · Η δὲ χρήση και τῆς λατινικῆς ἀπὸ Ἑλληνες μαρτυρεῖται τόσο ἀπὸ ἴστορικὲς ὅσο και ἀρχαιολογικὲς πηγές. · Ασφαλῶς ὑπερβάλλει⁵⁴ ὁ Πλούταρχος γράφοντας: «ώς δοκεῖ μοι περὶ ουμαίων λέγειν, ὃν μὲν λόγῳ νῦν ὄμοῦ τι πάντες ἀνθρωποι χρῶνται»⁵⁵. · Ενδεχομένως ὑπερθεματίζει τὴν ἀποψη τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου⁵⁶, κατὰ τὴν ὥποια ἡ λατινικὴ γίνεται ἀντιληπτὴ σὲ ὄλοκληρο τὸν κόσμο.

Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰώνα ὁ Lafoscade⁵⁷ διαπιστώνει λατινικὲς ἐπιδράσεις και ζῶντες ἡ νησίδες λατινοφωνίας στὴν Ἑλλάδα. · Ομως συγκεκριμένα στοιχεῖα λατινομάθειας προσκομίζει ὁ Helly⁵⁸ μετὰ μακρόχρονη και ἐπισταμένη μελέτη τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ Θεσσαλίας γιὰ τὶς περιοχὲς τῶν ἀρχαίων Φερῶν (Βελεστίνου)⁵⁹ και Περραϊβίας⁶⁰. Στὸν δὲ περραϊβικὸ χῶρο και στὸν παρακείμενο

53. Ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος, καίτοι θεωρούμενος ὡς κατ' ἔξοχὴν φιλέλλην, ἐπιβάλλει και στοὺς Ἑλληνες, ποὺ ἀποκτοῦν τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου, νὰ ὄμιλοῦν λατινικά. Μνημονεύεται ἐντολὴ του γιὰ ἀφάροδεση τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος ἀπὸ Ἑλληνα μὲ τὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἀγνοιας τῆς λατινικῆς. Βλ. Δίων Κάσσιος, I.X., 17, 4. Suet., Cl., 16, 4. Λιβάνιος, Αὐτοβιογρ. 214 και 234. Πβ. και Jean Psichari, *Etudes de Philologie néo - grecque. Recherches sur le développement historique du grec*, Paris 1892, XLII-XLIV. J. Brenous, *Etudes sur les hellénismes dans la syntaxe latine*, Paris 1895,

56. Γ. K. Κορδάτος, *'Η Ρωμαιοχρατία στὴν Ἑλλάδα*, Αθῆνα 1959, 265-266, M. Dubuisson, «Problèmes du bilinguisme romain», *Les Etudes Classiques (LEC)*, 49, 1981, 42.

54. Πβ. M. Dubuisson, «Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme», *Revue de Philologie*, 57, 1983, 224: «Au IIe siècle, Plutarque peut dire, avec une exagération qui est la marque d'un certain ressentiment, que "tout le monde", aujourd'hui, parle latin». · Η πληροφορία τοῦ Πλούταρχου ἔρχεται και σ' ἀντίθεση μὲ ἐκείνη τοῦ Ἀριστείδη τοῦ Ἀδριανούπολιτη, ποὺ διδάσκει στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν 2ο αἰώνα μ.Χ. και τονίζει ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα εἶναι οἰκουμενική. Βλ. και Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *'Η ἐλληνικὴ γλώσσα ὡς διεθνής*, *Πλάσσα*, 6, 1984, 21 κ.έ.

55. Συμπ., VII, 8. Βλ. και Ἀ. Α. Παπαδόπουλος, *'Τὰ λατινικὰ τοῦ Πλούταρχου*, Αθῆνα, 57, 1953, 78-82. R. Flacelière, *Rome et ses empereurs vus par Plutarque*, *Antiquité Classique*, 32, 1963, 28-47. C. P. Jones, *Plutarch and Rome*, Oxford 1971.

56. N.H., III, 39. Ωστόσο πβ. και Cicero, *Pro Archia*, 10, 13, ὅπου ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα ἐπὶ πολὺ ἀκόμη διατηρεῖ τὸν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα.

57. «Influence du latin sur le grec», J. Psichari, ἔ.ἄ., 100-101. Βλ. και L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch - römischen Osten*, Leipzig 1906, 37. A. Michel, «Sprache und Schisma», *Festschrift M. Faulhaber*, München 1949, 37-69.

58. «Θεσσαλία», *Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἐθνους (IEE)*, 6, 1976, 183.

59. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Φεραῖοι Ρωμαιϊκῶν χρόνων και Βλάχοι Βελεστίνου*, *Υπέρεια*, 1, 1990, 141-157.

60. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Οἱ Βλάχοι τοῦ Ὄλυμπου*, *Πρακτικὰ B' Πανελλήνιου Συνεδρίου τῆς Λαογραφικῆς - Ἀρχαιολογικῆς Έταιρείας Ἐλασσόνας*, 1986, 139-148 και «Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αίτωλου και λατινοφωνία Ἐλλήνων», *Πρακτικὰ Συνεδρίου: Σύναξις Εὐγενίου ὁ Αίτωλος*

μακεδονικὸ ἐπισημαίνει προγενέστερα μεγαλύτερη ἐπίδραση τῆς λατινικῆς ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Brătianu: «Ἡ Μακεδονία καὶ ἔνα μεγάλος μέρος τῶν νοτίων περιοχῶν τῆς χερσονήσου εἶχαν ἐκλατινισθῆ ἡ τουλάχιστον εἶχαν γίνει δίγλωσσα. Ἐδῶ ἡ λατινικὴ ἦταν ὄμιλου-μένη καὶ γραφομένη ὅσο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα»⁶¹. Ἐπὶ πλέον πρόσφατα, μὲ βάση ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἀποκαλύπτει ἐκλατίνιση Ἡπειρωτῶν (Φωτικῆς) καὶ Μακεδόνων (Βέροιας) ὁ διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν Μιλτιάδης Χατζόπουλος⁶².

Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ὅσο βορειότερα καὶ βαθύτερα στὴν ἐνδοχώρα τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ὁποία τότε ὀνομάζεται Εὐρώπη, ζοῦν Μακεδόνες ἡ ἄλλων διαμερισμάτων τοῦ Ἑλλαδικοῦ, νησιωτικοῦ καὶ μικρασιατικοῦ χώρου Ἑλληνες, ἡ λατινοφωνία γίνεται περισσότερο ἀπαραίτητη γιὰ συνέχιση τῶν παντοίων ἐπαγγελματικῶν ἐπιδόσεων⁶³. Διότι οἱ λοιποὶ λαοὶ τῆς χερσονήσου στερούμενοι δικῆς τους γραπτῆς γλώσσας⁶⁴ καταφεύγουν πρὸς ἐπιβίωση στὴν ἐκμάθηση καὶ χρήση τῆς λατινικῆς, μὲ συνέπεια τὴν ἀπώλεια τῶν γλωσσῶν τους⁶⁵.

Ἐπομένως οἱ Ἑλληνες ἐπικοινωνοῦν λατινικά, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Vulpe: «Οἱ Ἑλληνες τῶν πόλεων τοῦ Εὔξείνου Πόντου εἶχαν κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν τόσες δραστηριότητες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Δοβρούστσας καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως ὅσες καὶ στὸ παρελθόν. Ἀκριβῶς αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ οἰκονομικὰ ἐπωφελοῦνται τὰ μέγιστα τῆς ἐγγυημένης ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος τάξεως στὶς περιοχὲς

καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἀθῆναι 1986, 267-268. Poghirc, «Romanisation», 36.

61. Une énigme et un miracle historique: *Le peuple roumain*, Bucarest 1942, 67.

62. Bλ. *Balkan Studies*, 21, 1980, 90 καὶ σημ. 7, 102-103.

63. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ D. M. Pippidi, «Les villes de la côte ouest de la mer Noire d' Auguste à Dioclétien», *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, Münchener 1973, 103, «Οἱ ἐκρωμαΐσμοὶ τῆς ἄρχοντας τάξεως συντελεῖται στὶς πόλεις μᾶλλον ἀπότομα καὶ λαμβάνοντας ὥσπερ τὶς ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἐλάχιστα ἐπέδρασε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων ἡ τῶν Ἑλληνικῶν ήθῶν, ἑθῶν καὶ παραδόσεων».

64. Bλ. I. I. Russu, «Scrierea greacă și latină în Dacia preromană», *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie (AIIA)*, 19, 1976, 40 σημ. 21.

65. Bλ. I. I. Russu, «Disparitia limbii și a populațiilor traco-dace», *Studii și Cercetări de Istorie Veche (SCIV)*, 1957, 253-265. G. Cankova - Petkova, «La survivance des Besses au moyen - âge», *Linguistique Balkanique*, 6, 1963, 93-96. Πβ. D. Zakythinos, «La synthèse byzantine», *Les peuples de l'Europe du Sud - Est et leur rôle dans l'histoire (Byzance et les peuples du Sud - Est Européen)*, 1er Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud - Est Euroéennes, Sofia, 26. VIII-1.IX.1966, Rapport pour la séance plénière, Sofia 1966, 15: «Historiquement, Illyriens, Thraces et Daces disparaissent...». Bλ. καὶ C. Poghirc, «La reconstitution scientifique d'un monde disparu: le monde thrace», *Revue des Etudes Sud - Est Européennes (RESEE)*, 14, 1976, 165-168.

αύτές. Τὰ ρωμαϊκὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Δοβρουτσᾶς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος κατασκευάζονται ἀπὸ Ἑλληνες. Μόνο ποὺ βγαίνοντας ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πόλεών τους μὲ δόπιαδήποτε ἐπαγγελματικὴ ἴδιότητα εἴτε ἐντόπιοι εἴτε ἐπήλυδες ἀπὸ μακρύτερα, οἱ Ἑλληνες ἥσαν ἀναγκασμένοι νὰ ὅμιλήσουν στὴ λατινική, τὴ μόνη ἀντιληπτὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν χωρικῶν»⁶⁶.

Ἡ λατινομάθεια Ἑλλήνων στὴ BA Βαλκανικὴ προηγεῖται τῆς ρωμαϊκῆς παρουσίας, ὅπως καὶ στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς γηραιᾶς ἡπείρου, στὴ Γαλατία, τὴν ὅποια Γάλλοι εἰδικοὶ ἀποκαλοῦν Ἑλληνική, *Gallia Graeca*⁶⁷. Σὲ ἀμφότερα τὰ σημεῖα οἱ Ἑλληνες ἀρχικὰ εἶναι δίγλωσσοι, χρῆστες τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς γλώσσας τῶν ἐντοπίων, κατόπιν δὲ μὲ τὴν προσθήκη τῆς λατινικῆς τρίγλωσσοι. Γιὰ τὴ Δύση τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Benoît δὲν ἀφήνουν καμία ἀμφιβολία⁶⁸. Στὴν δὲ παραδονάβια χώρα ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Bănescu βλέπει «χώρα ἀληθινὰ γετο - ἑλληνική»⁶⁹, στὴν ὅποια διακεκριμένοι Ἑλληνες προσφέρουν ὑπηρεσίες ὑψηλὲς καὶ στὸ κράτος τῶν πέρα τοῦ Δουνάβεως Δακῶν. Ἐνδεικτικὰ μνημονεύεται ὁ Ἀκορνίων⁷⁰, στὸν ὅποιο ὁ προτέλευταίος βασιλιάς τῆς Δακίας Βυρεβίστας⁷¹ ἀναθέτει τὶς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Πομπήιο στὴν Ἡράκλεια (Μοναστήρι, Βιτώλια) τῆς Πελαγονίας^{71a}.

66. Bă. Vasile Pârvan, *Începuturile vietii romane la gurile Dunării*, editia a II-a, îngrijită și adnotată de Radu Vulpe, Editura științifică, Bucuresti 1974, 193 σημ. 314.

67. Bă. P. Jacobstahl et E. Neuffer, «Gallia Graeca. Recherches sur l' hellénisation de la Provence», *Préhistoire*, 2, 1933, 1-64.

68. «La romanisation de la Narbonnaise à la fin de l' époque républicaine», *Rivista di Studi Liguri (RSL)*, 32, 1966, 291, ὅπου ὁ Βάρων πληροφορεῖ ὅτι οἱ Μασσαλιῶτες ἥσαν τρίγλωσσοι, γνωρίζοντας πέρα τῆς ἑλληνικῆς, τὴν κελτικὴν καὶ λατινικήν.

69. «Entre Roumains et Grecs. Ce que nous apprend le passé», *Néa Politiikή*, 9, 1937, 1055.

70. D. M. Pippidi, «Acornion a lui Dionysios», *Dictionar de istorie veche a României (DIVR)*, Bucuresti 1976, 16-17.

71. Bă. D. M. Pippidi, *Contributii la istoria veche a României*, Bucuresti 1967, 217· *I Greci nel basso Danubio*, Milano 1971, 147· *Scythica Minorae. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucuresti - Amsterdam 1975, 34, 53, 55, 97, 118. V. Pârvan, *Dacia. Civilizatii antice din tările carpato - danubiene*. Ed. a 5ea, note si îngrijire științifică de Radu Vulpe, Bucuresti 1972, 99, 100, 135, 190, 207. C. C. Giurescu - D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, Bucuresti 1975, 28, 43-44. H. Daicoviciu, «Le caractère de la société et de l' Etat daces à l' époque classique», *Thraco - Dacica. Recueil d' études à l' occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucuresti 1976, 257· «Societa-tea dacică în epoca statului», *Studii Dacice*, Cluj - Napoca 1981, 36. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, Serdicae, MCMLVI, no 13. Radu Vulpe, *Studia thracologica*, Bucuresti 1976, 44. 71a. Γιὰ τὶς πρότες διπλωματικὲς δραστηριότητές του, οἱ ὅποιες τὸν ἀνέδειξαν «ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς Δακίας», βλ. H. Daicoviciu et I. Trynkowski, «Les rois daces de Burēbista à Décebale», *Dacorum Historia*, 1980, 1, 11-12.

Στή Μακεδονία, τὴν πρώτη εύρωπαική περιοχή, ἡ ὅποια δέχεται τὸ μήνυμα τῆς νέας θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, Ἐλληνες, Ρωμαῖοι πολίτες, ἀνθρωπωνυμικὰ καὶ γλωσσικά ἐκρωματίσμενοι, ὁ Γάιος ἀπό τὴ Δόβηρο καὶ ὁ Σεκοῦνδος ἀπό τὴ Θεσσαλονίκη προσκαλοῦν τὸν Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν Παῦλο. Προσφυέστατα ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Nancy Frédéric Taillez τοὺς ἀποκαλεῖ πρώτους χριστιανοὺς λατινοφώνους στὴν Ἀνατολή⁷². Φυσικὰ συνδιαλέγονται Ἑλληνικὰ μὲ τὸν Παῦλο, ὁ ὅποιος εἶναι κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς⁷³ καὶ Ἑλληνικὰ κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιο. Οἱ δὲ Μακεδόνες, ποὺ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου γίνονται χριστιανοὶ καὶ στρατολογοῦνται στὴν 5η ρωμαϊκὴ λεγεώνα ὑπηρετώντας ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν στὴ Γραμμὴ Δουνάβεως⁷⁴, μεταφέρονταν τὸν Χριστιανισμό, ὅπως ὑπαινίσσεται ὁ Poghirc⁷⁵, στὴ Δακία, στὴν ὅποια – σύμφωνα μὲ παρατήρηση τοῦ Vulpe⁷⁶ – εἰσέρχονται καὶ ίδιωτες Ἐλληνες, ποὺ ἐκτελοῦν διάφορα ἔργα. Ὁ ἴδιος ὑπαινιγμὸς ἐπαναλαμβάνεται καὶ γιὰ τοὺς Ἐλληνες τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Τραϊανοῦ, ίδιως τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου, Κρήτης καὶ Κύπρου, τῶν ὅποιων τὴν ὑπαρξὴν παρουσιάζει ὁ Ρουμάνος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης Lozovan⁷⁷.

cia, 14, 1970, 162.

72. «Rusaliile, les Rosalies et la rose», *Cahiers Sextil Puscariu*, 1, 1952, 317.

73. Βλ. Π. Ζέπος, Ἑλληνικαὶ καὶ βινζαντιναὶ ἐπιδράσεις εἰς τὴν Χριστιανικὴν Θεολογίαν, Ἀθῆναι 1978, 15.

74. Βλ. Δημ. Μ. Καλαποθάκης, Ὁ χωρισμὸς τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἔξουσίας καὶ ἡ ρωμαϊκὴ διοίκησις παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν. Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1894, 5 καὶ σημ. 4, ὅπου ἐκτενής ἀναφορὰ στὴν 5η Μακεδονικὴ λεγεώνα. Roberto Paribeni, «L'ordinamento della conquista di Traiano», *Dacia*, 2, 1925, 6 καὶ σημ. 4, ὅπου καὶ ἔξηγηση τοῦ ὀνόματος Macedonica legio. J. Szilágyi, «Les variations des centres de prépondérance militaire dans les provinces frontières de l' Empire romain», *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (AAASH)*, 2, 1954, ὅπου ἐκτὸς τῆς 5ης, 124, 141, 152, 163, 171 186, ἀναφέρει καὶ τις ἐπίσης Μακεδονικὲς 3η 146, 4η 131 καὶ 7η 141. E. Condurachi, «L'organizzazione politico - militare e amministrativa della Dobrugia», *Civiltà romana in Romania*, Roma 1970, 50 γιὰ τὴν ἔξαρτηση ἀπὸ διοίκηση Μακεδονίας καὶ 55 γιὰ θέσεις τῆς V Macedonia. Lawrence Keppie, *The making of the Roman Army from Republic to Empire*, London 1998, 134, 142, 157, 196, 202, 207. Achille G. Lazarou, L'armée romaine de la Provincia Macedonia, "Une véritable école linguistique latine", ἀναχοίνωση στὸ IA' Συνέδριο τῆς Διεθνοῦς Ὀμοσπονδίας τῶν Ἐταιρειῶν Κλασσικῶν Σπουδῶν (FIEC), Καβάλα, 24-30 Αύγουστου 1999.

75. Πβ. «Romanisation...», 29: «On connaît assez tôt une forte présence du christianisme parmi les soldats des légions macédoniennes». Βλ. καὶ Epifanie Tomitanul, «Continuitatea românească și creștină - noi contributii», *Glasul Bisericii (GB)*, 38, 1979, 320.

76. Βλ. ἀνωτ. σημ. 66.

77. «Scando - romanica», *Romania* (New York), 5, 1960, No 48. Πβ. Ε. Θ. Μουδόπουλος, *Tὸ Ρουμανοκοντσοβλαχικὸν Ζῆτημα*, Ἐν Ἀθήναις 1978, 13 σημ. 11.

‘Η παρουσία Ἑλλήνων στὶς ἐπιχειρήσεις τῶν δακικῶν πολέμων εἶναι πρωταγωνιστική. Κατὰ πρῶτον ὁ Μακεδὼν Ti. Claudius Maximus⁷⁸, μὲ πλήρη ἀνθρωπωνυμικὴ παραλλαγὴ, συλλαμβάνει καὶ ἀποκεφαλίζει τὸν τελευταῖο βασιλιά Δεκέβαλο. Ὁ ἀρχιτέκτων Ἀπολλόδωρος κατασκευάζει τὴν περίπτυστη γέφυρα Drobeta στὸν Δούναβι ἐπιταχύνοντας τὴν εἴσοδο στὴ Δακία τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Ἐπὶ πλέον φιλοτεχνεῖ τὴν πασίγνωστη Στήλη τοῦ Τραϊανοῦ, ἀριστούργημα τέχνης καὶ μοναδικὴ ἴστορικὴ πηγὴ⁷⁹. Ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τοῦ Ὅγειονομικοῦ εἶναι ὁ ἀρχιάτρος Κρίτων, Titus Statilius Crito, ὁ ὅποῖος ἐκτὸς τῆς Ἰατρικῆς ὑπηρεσίας ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν ἴστορία τῶν δακικῶν πολέμων συγγράφοντας τὰ Γετικά⁸⁰, ποὺ σώζονται ἀποσπασματικά ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Λυδό⁸¹, Βυζαντινὸ χρονογράφο τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως⁸² καὶ διοικητὴ τῆς Εὐρώπης, δηλαδὴ Βαλκανικῆς.

Προσωπικότητα πολυσύνθετη πράγματι εἶναι ὁ σχεδὸν παραγνωρισμένος στὴν ἐλληνικὴ ἴστοριογραφία Ἰωάννης Λυδός. Μὲ τὶς προμηνυμονευόμενες ἰδιότητες ἔξασφαλίζει εύκολη πρόσβαση στὰ κρατικὰ ἀρχεῖα καὶ σχηματίζει ἄμεση καὶ προσωπικὴ ἀντίληψη τῆς γλωσσικῆς καὶ ἐθνολογικῆς καταστάσεως τῆς Βαλκανικῆς. Στὸ σύγγραμμά του Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας γράφει: «Νόμος ἀρχαῖος ἦν πάντα μὲν τὰ ὀπωσοῦν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι ρήμασιν... τὰ δὲ

78. Bλ. Fanoula Papazoblou, «Quelques aspects de l' histoire de la province de Macédoine», *Aufstieg und Niedergang der römischern Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, herausgegeben von H. Temporini, II Prinzipat, I. Band. Berlin - New York, 1974, II. Band 1975 (ANRW) II, 7, 1, 346.

79. W. Frochner, *La Colonne Trajane*, Paris 1865. S. Reinach, *La colonne Trajane au musée de Saint-Germain*, Paris 1886. Theohari Antonescu, *Columna Traiană*, Iasi 1910. E. Panaiteescu, «Columna lui Traian în lumina noilor cercetări», *Revista Iсторică*, 6, 1920, nr. 10-12. R. Bianchi Bandinelli, «Il maestro delle impresse di Traiano», *Storicità dell'arte classica*, Firenze 1950. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, ed. a II-lea, Bucuresti 1968. H. Daicoviciu, «Apollodoros», *DIVR*, 39a. K. Γεωργακόπουλος, Ἀρχαῖοι Ἑλληνες θετικοὶ ἐπιστήμονες, Ἀθῆναι 1995, 63-67.

80. Bλ. I.I. Russu, «Getica lui Statilius Crito», *Studii Clasice*, 14, 1972, 111-126.

81. Bλ. J. Fr. Schultz, *Quaestiones Lydianae*, Greifswald 1862. Σπ. Βάσης, «Κοιτικὸν ἐπίμετρον εἰς τὸ περὶ ἀρχῶν τῶν Ρωμαίων πολιτείας σύνταγμα Ἰωάννου Φιλαδελφέως τοῦ Λυδοῦ (IOANNIS LYDI DE MAGISTRATIBUS EDIDIT RICARDUS WUENSCH LIPSIAE MCMIII)», *Βυζαντίς*, 1, 1909, 31-34. K. Witting, *Quaestiones Lydianae*, Königsberg 1910. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, Paris - Bruges 1949 (ἐπανεκδ. Amsterdam 1968), 729-734 καὶ 838-840. T. F. Carney, *Bureaucracy in Traditional Society Romano-Byzantine Bureaucracies viewed from within*. 3 vol. Lawrence (Kansas) 1971. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, II (A.D. 395-527). Cambridge 1980, 612-615.

82. Bλ. M. Dubuisson, «Y a-t-il une politique linguistique romaine?», *Ktema*, 7, 1982, 195 σημ. 41.

περὶ τὴν Εύρωπην πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαιότητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης, διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας, καίπερ Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὅντας, τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ, καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας»⁸³.

Σημειωτέον ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, κατὰ τὴν ὁποίᾳ γνώστες καὶ χρήστες τῆς λατινικῆς, ἡ ὁποίᾳ ἀποκαλεῖται «φωνὴ τῶν Ἰταλῶν», ὑπάρχουν Ἑλληνες, ποὺ μάλιστα δημογραφικά ὑπερέχουν τῶν ἄλλων λαῶν στὴν Εύρωπη (Βαλκανική), εἶναι πλέον παραδεκτή ἀπὸ ὀνομαστοὺς ἔνοντας καὶ Ἑλληνες ἐπιστήμονες, π.χ. τοὺς Ρουμάνους Lozovan⁸⁴, Poghirc⁸⁵, τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Λιέγης Michel Dubuisson⁸⁶, τὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Russu⁸⁷, τοὺς ὁμοτίμους καθηγητὲς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλο⁸⁸ καὶ Κωνστ. Ἀ. Βαβούσκο⁸⁹, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἐρμηνεύουν δὲ καὶ μεταφράζουν μὲ ἀξιοζήλευτη ἀκρίβεια, πλὴν Russu, ποὺ ἀποφεύγει τὴν ὁμολογιούμενως σπουδαία παρατήρηση τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ γιὰ δημογραφικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων στὴ Βαλκανική, χρήστων συνάμα τῆς λατινικῆς. Ωστόσο ὁ Russu ἀπέχει παρασάγγας ἀπὸ τὸν ὁμόλογό του H. Mihăescu, ποὺ συστηματικά σβήνει ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ κείμενο τὴν πλέον ἐνδιαφέροντα λέξη, «Ἐλληνας»⁹⁰. Ἀπαξ καταχωρίζει τὴ λέξη σὲ ὑποσελίδια σημείωση δημοσιεύματός του στὴν ιταλικὴ γλώσσα⁹¹. Ἐπίσης ἐπονείδιστη εἶναι ἡ ἀγνόηση καθ' ὀλοκληρίαν τοῦ Ἰωάννου

83. Περὶ τῶν ἀρχῶν, 261, 68 (Bonn.). Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Λατινικὴ καὶ Ἑλληνικὴ μεταξὺ τῶν δύο ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῶν Συνόδων (325-787), Νίκαια, Ἰστορία - Θεολογία - Πολιτισμός 325-1987, Ιερὰ Μητρόπολις Νικαίας, Νίκαια 1988, 118-126.

84. Βλ. *Revue des Etudes Roumaines (RER)*, 5-6, 1960, 223.

85. «Romanisation...», 33-34.

86. Βλ. *LEC*, 49, 1981, 38 καὶ *Ktema*, 7, 1982, 195-196.

87. Βλ. *Elemente traco - getice în imperial Roman și în Byzantium (veacurile III-VII). Contributie la istoria și romanizarea Trăcilor*, Bucuresti 1976, 102 καὶ σημ. 2.

88. Βλ. *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, I, Θεσσαλονίκη 1961, 36 καὶ «Ο γλωσσικός ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας», *Ιστορία τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ προϊστορικά χρόνια ὧς τὸ 1912*, Έταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1983, 49.

89. Βλ. «Τινὰ εἰσέτι περὶ τῶν βλαχοφώνων», *Τιμητικός τόμος Κ. Ν. Τριανταφύλλου*, Πάτραι 1990, 73-84.

90. Βλ. *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Bucuresti 1960, 39· «Die lateinische Sprache in Südosteuropa», *Zeitschrift für Balkanologie (ZB)*, 6, 1968, 128-136· *Byzance foyer du rayonnement de la culture romaine et de la langue latine dans le Sud - est de l' Europe*, *Bυζαντινά*, 6, 1974, 217-226· *La langue latine dans le sud - est l'Europe*, Bucuresti - Paris 1978, 55 καὶ σημ. 7.

91. Βλ. «La lingua latina et la lingua greca nell' impero bizantino», *Atene e Roma N.S.*, 18, fasc. 3-4, 1973, 145.

Λυδοῦ ἀπὸ τὸν «ἐντεταλμένο»⁹² βλαχολόγο, κατὰ τὰ λοιπὰ ἀξιόλογο βυζαντινολόγο P. Nasturel, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν ἐκρουμανισμένο διάτεχνό του Tanasioca, «ἐπιμελητὴ» τοῦ μεγάλου συλλογικοῦ ἔργου τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ποὺ συνεπείᾳ τῶν παραλείψεών του μεταβάλλεται ἀπὸ Fontes Historiae Daco-Romanae σὲ Funes...^{92a}

Ἄπὸ τὸ τεράστιο πλῆθος λατινοφώνων Ἐλλήνων, τοὺς ὅποιους ἐπισημαίνει ὁ Ἰωάννης Λυδός, μάλιστα δὲ πολὺ ἐνωρίτερα τοὺς ἐμφανίζουν οἱ πηγὲς ὡς Ρωμαίους⁹³, ἀναδύονται καὶ οἱ πρῶτοι ἀπόστολοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἄλλως τε προηγουμένως ἀναφέρεται. Ἡ παραδοση γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἅγιου Ἀνδρέα στὰ παραδουνάβια, ὅπου φέρεται νὰ εὐαγγελίζεται τὸν Λόγο τοῦ Κυρίου, ἥδη κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ἀπορρίπτεται εὑσχημα ἀπὸ τὸν Delehaye⁹⁴ καὶ δοιστικὰ ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου D. M. Pippidi, ποὺ χαρακτηριστικὰ τονίζει ὅτι δὲν ἀντέχει στὴν κριτικὴ⁹⁵.

92. Βλ. Ἀχ. Γ. Αλεξάρου, «Ἐλληνόβλαχοι καὶ παραπληροφόροι», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Μετσοβίτων Σπουδῶν*, Μέτσοβο 28-30 Ιουνίου 1991, Ἀθῆνα 1993, 454 σημ. 7.

92a. Βλ. Nicolae - Serban Tanasioca, «J. Lydos et la *fabula latine*», *RESEE*, 7, 1969, 231-237, ὅπου καταφαίνεται πόσο καλά γνωρίζει τὸν Ἰωάννη Λυδό, τοῦ ὅποιουν ἔξετάζει καὶ *fabula*, ἄλλα λησμονεῖ μοναδικὴ ἴστορικὴ μαρτυρία ἐκλατινίσεως Ἐλλήνων, ὅπως ἐπίσης καὶ διμοιοπαθεῖς του, ἐκρουμανισμένοι, Matilda Caragiu - Marioteanu, N. Saramandu, N. Trifon κ.ἄ., ἐνῷ ἀκραιφνεῖς Ρουμάνοι, E. Lozovan, I. I. Russu, C. Poghirc, παραδέχονται τέλεια τὴν ἀξία καὶ σπουδαιότητὰ τῆς.

93. Πβ. Pippidi, «Les villes...», 103 σημ. 15: «On retiendra en outre que si, au IIIe siècle, à Odessos il est fait mention d' une φυλὴ Ρωμαίων (Izvestia Varna 19, 1968, 151-162 = IG Bulg. I² 47 bis) elle n' est pas formée, comme on serait tenté de le croire, par des Romains venus s' établir à demeure dans cette ville; il s' agit en réalité d' un nom honorifique assumé par une tribu grecque...».

94. Βλ. «Saints de Thrace et de Mésie», *Analecta Bollandiana*, 31, 1912, 277.

95. Βλ. «În jurul izvoarelor literare ale creștinismului dacoroman», *Contributii la istoria veche a României*, Bucuresti 1967, 490. Ὁστόσο συχνὰ συζητεῖται. Βλ. I. Rămureanu, «Le christianisme chez les Thraco - Phrygiens d' Asie Mineure et chez les Thraco - Géto - Daces de la Péninsule Balkanique», *IIIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest 1976), Paris - Roma - Montreal - Pelham N.Y. 1982, 300. Τὰ σύνθετα ἥ καὶ πολυσύνθετα εἶναι ἀδόκιμα. Διότι οἱ Θράκες, οἱ Φρύγες, οἱ Δάκες, οἱ Γέτες, ἀκόμη δὲ καὶ οἱ Μοισοὶ εἶναι ἰδιαίτεροι λαοὶ μὲν ἰδιαίτερες γλώσσες. Βλ. *Bulletin de la Société de Linguistique*, 1941, XXI, *Linguistique Balkanique*, 6, 1963, 71-74, *IIIe Congrès Int. de Thracologie*, 29 καὶ 174, καὶ Velizar Velkov..., *Histoire de la Bulgarie des origines à nos jours*. Editions Horvath, Imprimerie d' Etat «Balkan» 1977, 31, ὅπου οἱ ἀπόψεις τῶν Georgiev, B. Simeonov κ.λπ. Πβ. καὶ Orfeu, 2, 1926, 1, ὅπου ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς Pârvan γράφει: «Οἱ ἀρχαῖες Ἕλληνικὲς παραδόσεις, σωζόμενες κυρίως στοὺς ἐπικούς κύκλους, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ἐμπνεύσθηκαν οἱ τραγικοί, ἐμπερέχουν γνώσεις παμπάλαιες, ἀφότου οἱ Ἐλληνες, Θράκες, Φρύγες ἀνήκαν ὅπωσδήποτε σὲ κοινὸ τῶν τριῶν ἔθνος. Ο Ὄρφεος ἦταν Θρᾶξ, ὁ Πέλοψ ἦταν Φρύξ, ἄλλα καὶ οἱ δύο ταυτόχρονα ἦσαν καὶ Ἐλληνες. Τὰ Ὄμηρικὰ ποιήματα ἐμφανίζουν αὐτὴν τὴν πνευματικὴν κατάστασην. Τὰ δὲ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τοῦ τελευταίου μισοῦ τοῦ αἰώνα ἐπιβεβαιώνουν ὅλοντα καὶ περισσότερο τὴν ἀκοί-

Τὸ Εὐαγγέλιο κηρύσσουν κατ’ ἔξοχὴν Ἐλληνες, διγλωσσοι ἡ και κατὰ τόπους και χρόνους πολύγλωσσοι, τῶν ὅποιων πολλοὶ πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως ἐπίσημα τῆς νέας θρησκείας διώκονται και ὁδηγοῦνται στὸ μαρτύριο. Ἀλλοι κρατοῦν τὴν ἑλληνικὴ ἀνθρωπωνυμία και ἄλλοι παραλλάσσονται ἀνθρωπωνυμικά, λαμβάνοντας λατινικὰ ἡ ἐντελῶς ἀπίθανα ὀνόματα. Μεταξὺ τῶν πρώτων συγκαταλέγονται οἱ Ἀκάκιος, Ἀλέξανδρος, Ἀναστασία, Ἀναστάσιος, Ἀστέριος, Ἀστίων, Ἀτταλος, Βασίλη, Δημήτριος διάκονος Εἰρηναίου, Δίων, Εἰρηναῖος ἐπίσκοπος Σιρμίου, Ἐπίκητος, Ἐρμῆς, Ἐρμογένης, Εὐπρέπιος, Ζωτικός, Ἡράκλειος, Ἡσύχιος, Κύριλλος, Νίκανδρος, Πασικράτης, Στρατόνιος, Φίλιππος κ.ἄ. Περισσότεροι δὲ μὲ ξενικὰ και ἴδιως λατινικὰ ἀνθρωπωνύμια λανθάνουν.

Ἡ ἔξαρχιβωση τῆς καταγωγῆς συνηθέστατα ἀποβαίνει ἀνέφικτη, ἀκόμη και σὲ περιπτώσεις διασήμων, ὅπως τοῦ ἐπισκόπου Τόμων, ποὺ ὀνομάζεται Pater-nus, Πάτερνος⁹⁶. Ἡ ἑλληνικότητά του συνάγεται μὲ μαρτυρίᾳ τὸ δαχτυλίδι του, ποὺ φυλάσσεται στὸν «Θησαυρὸ» τοῦ Μουσείου Ἐρμιτάς τῆς Πετρουπόλεως (Λένινγκραντ)⁹⁷. Παρόδειγμα περισσότερο ἐκπληρικὸ ἀποτελεῖ ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα μὲ ὄνομα γοτθικό. Εἶναι ὁ ἐπίσκοπος τῶν Γότθων και μεταφραστὴς τῆς Βίβλου⁹⁸ στὴ γοτθικὴ γλώσσα Γούλφιλας ἢ Ούλφιλας (Wulfilaς ἢ Ulfila-s, 311;-381). Κατὰ τὸν καθηγητὴ M. Păcurariu⁹⁹ κατάγεται ἀπὸ ἑλληνικὴ οἰκογέ-

βεια τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων». Ἐξαιρετικὰ δὲ ἐνδιαφέρουσα εἶναι και ἡ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἰουλιανοῦ, Λόγος Α΄: «Οἱ περὶ τὴν Θράκην και τὴν Ἰωνίαν κατοικοῦντες Ἑλλάδος ἐσμὲν ἔκγονοι».

96. Βλ. Ἡλίας Φρατσέα, «Ἡ ὁρθοδοξία στὴ Ρουμανία», *Βαλκάνια και Ορθοδοξία*, Ἐκδόσεις Μήνυμα, Ἀθήνα 1993, 191. Γιὰ τὶς θέσεις του πβ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπὸ τὴν Ἀρμανία τῶν Ἑλλήνων στὴ Romania τῶν Δακῶν», *Ηπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1996-1997*, ΙΗ΄, Ιωάννινα 1997, 5-37.

97. Βλ. *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, 93, 1975, 162, ὅπου σημείωση τοῦ diac. P. I. David, ὁ ὅποιος καταχωρίζει ἐπίσης ὄντα μαρτύρων.

98. Γνωστὴ ὡς «Βίβλος Γοτθική». Ἀποτελεῖ δὲ τὸ ἀρχαιότερο κείμενο γοτθικῆς γλώσσας, τῆς ὅποιας ἵχνη ἀναζητοῦνται και στὸ Λιοντάρι τοῦ Πειραιᾶ, ποὺ γιὰ αἰώνες ἔδωσε τὸ ὄνομά του στὸ πρότοιο λιμάνι τῆς Ἑλλάδος, Πόρτο Λεόνε! Βλ. C.C. Rafn, *Inscription runique du Pirée*, Copenhaga 1856. Ἐπίσης V. Spinei, *SCIV*, 24, 1973, 275. Ἡ μετάφραση τῆς Γραφῆς στὴ γοτθικὴ πέρα τῆς θεολογικῆς σπουδαιότητας παρουσιάζει και γλωσσολογικὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ ἐλάχιστοι ὑποττεύουν. Διότι χρησιμοποιοῦνται δῷοι, λεξιλόγιο και δομικά στοιχεῖα τῆς ἀπλούστερης μορφῆς τῆς ἑλληνικῆς, τῆς προφορικῆς κυρίως, ποὺ συμβάλλουν στὴν ἐρμηνεία προβλημάτων τῆς γλωσσολογίας τῆς Βαλκανικῆς και ὅχι μόνον. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι οἱ ἴδιαιτερότητες τοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος, ἐπίταξη ἀρθρου, ἀντωνυμῶν, ἐπιθέτων κ.ἄ. Γιὰ μιὰ ἄλλη παράμετρο βλ. Σοφία Πατούρα, «Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἔξωτερης πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (4ος - 5ος αἰ.)», *Σύμμεικτα*, 7, 1987, 219 σημ. 1.

99. Βλ. «Crestinismul dacoroman în nordul Dunării în secolul IV», *Mitropolea Ardealului (MA)*, 18, 1972, 193.

νεια, τὴν ὁποία οἱ Γότθοι αἰχμαλωτίζουν καὶ μεταφέρουν στὴ Δακία. Ἐκεῖ συνεχίζει τὸ Ἱεραποστολικὸ ἔργο ὁμιλώντας καὶ γράφοντας τρεῖς γλώσσες, ἐλληνική, λατινική, γοτθική.

⁹⁹Αν ἡ προσωνυμία Γότθος συγχωρεῖται στὸν Οὐλφίλα, ἐντελῶς ἀσύγγνωστη εἶναι σὲ προσωπικότητες μὲ ὄνομα ἐλληνικό, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν ἄγιο Νικήτα, ποὺ ἀποκαλεῖται Γότθος καὶ σὲ λεξικὰ ἐλληνικά¹⁰⁰, ἐνῷ ὁ καθηγητὴς Păcurariu διαρκίνει, σύμφωνα μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα, Ἐλληνα, ὀνομαζόμενο καὶ Ρωμάνο¹⁰¹.

Σαφῶς ὑφέρπει καὶ τάση σκόπιμης ἀφελληνίσεως. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐλληνικότητας, προχωρεῖ καὶ στὸν ἄγιο Δημήτριο, τὸν πολιούχο τῆς Θεσσαλονίκης¹⁰². Ὁ Taillez προβαίνει στὸν χαρακτηρισμὸ «πρωτο-ρουμάνου»¹⁰³, μὲ τὸ ὁμοιογονύμενως ἀβάσιμο κριτήριο¹⁰⁴ τῆς δεύτερης γλώσσας του, τῆς λατινικῆς. Καταντᾶ δὲ ἀδιανόητη, δοθέντος ὅτι ὡς στρατιωτικὸς τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὁφείλει νὰ εἶναι λατινομαθής, γνώστης τῆς ἐπίσημης γλώσσας¹⁰⁵, τῆς ὁποίας τὸ τελειότερο σχολεῖο ἐκμαθήσεως ἀποτελεῖ ὁ στρατός¹⁰⁶. Τὸ σφάλμα τοῦ Γάλλου διορθώνει ἡ Roumaninida Golescu¹⁰⁷, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὸν ἄγιο Δημήτριο Ἐλληνα, ὅπωσδήποτε δίγλωσσο, μέσα ἀπὸ τὶς παραδόσεις τῶν βαλκανικῶν λαῶν.

100. Ἐπίτομον Παπύρου, 6592.

101. Păcurariu, ᷂.ἀ., 196.

102. Βλ. Β. Δ. Κυριαζόπουλος, *Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1926-1976*, Θεσσαλονίκη 1976, 14.

103. Taillez, ᷂.ἀ., 310.

104. Πβ. G. Weigand, *Ethnologie von Macedonien*, Leipzig 1924, 7: «Στὴν πολιτικὴ συνήθως κρίνουν ἀπὸ τὴ γλώσσα γιὰ τὴν Ἐθνότητα. Ἡ Ἐπιστῆμη δὲν πρέπει νὰ ἴκανοποιεῖται μὲ τὴν ἀποψη αὐτῆ, τὴν μητρικὴ γλώσσα. Ἡ γλώσσα εἶναι κάτι ἔξωτερο καὶ μεταβλητὸ καὶ δὲν πρέπει μόνη αὐτῆ νὰ λαμβάνεται ὡς βάση γιὰ τὴν κρίση, ἀλλὰ καὶ πνευματικὲς καὶ σωματικὲς ἰδιότητες καὶ ἥθη καὶ ἔθιμα λαϊκά». Ἀργὰ ἐκφράζει τὴν ἀλήθεια. Πβ. ἀποκάλυψη Κώστα Κρυστάλλη: Μ. Περούθης, *K. Κρυστάλλη ἀπάντα*, Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου, Β', 397: «...ὅ ἐν Ἀθήναις Γερμανὸς κ. G. Weigand, καθηγητὴς ἐν Λειψίᾳ, περιηγηθεῖς τοὺς Βλάχους τῆς Πίνδου, ἀλλὰ μισθωτὸς τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας...». Γιὰ τὸ «μισθωτὸς» βλ. ρουμανικὲς ἐγκυροπαίδειες: Diaconovich III, 1246· Minerva, 963· Predescu 916, καὶ V. Bérard, *Toungia καὶ Ἐλληνισμός*. Μετάφρ. Μ. Λυκούδης, Εἰσ. - Σχ. Θ. Πλύλαινος, [Αθήνα] 1987, 88-89.

105. Πβ. F. Lot, *La fin du monde antique et le début du moyen - âge*, Paris 1951, 318: «C' est Justinien lui-même qui le déclare», E. Lozovan, «Unité et dislocation de la Romania orientale», *Orbis*, 3, 1954, 1, 26. G. Dagron, «Aux origines de la civilisation Byzantine: Langue de culture et langue d' Etat», *Re-vue Historique*, 241, 1969, 35, 39.

106. Πβ. RER, 5-6, 1960, 226, ὅπου ὁ Lozovan γράφει: «Il n' est peut - être pas exagéré d' affirmer que jusqu' au VIIe siècle l' armée byzantine constituait une véritable école linguistique latine».

107. Βλ. «Autour d' une représentation de Saint Démétrius», *Revue Historique du Sud - Est Européen* (RHSEE), 1-3, 1937, 32.

Κληρικοί δίγλωσσοι, μὲ δεύτερη γλώσσα τὴ λατινική, ύπαρχουν πρωτύτερα καὶ ἀργότερα καὶ στὴν Ἡπειρο, καθὼς καὶ σὲ πόλεις τῆς Ἀδριατικῆς. Ἡπειρώτης εἶναι ὁ Ἐλευθέριος¹⁰⁸, ἐπίσκοπος Ρώμης (175-189). Ἐπίσης διάσημος δίγλωσσος εἶναι ὁ Διάδοχος¹⁰⁹, ἐπίσκοπος Φωτικῆς, στὴν ὅποια ἡ ἐκλατινιση Ἑλλήνων ἀποδεικνύεται καὶ μὲ χριστιανικὲς ἐπιγραφές¹⁰⁰. Βορειότερα ποιμαίνει ὁ ἄγιος Ἰερώνυμος (Sophronius Eusebius Hieronymus, 331;-420), τέκνο τῆς Στριδῶνος Δαλματίας^{110a}. Ἐπιφανῆς διδάσκαλος καὶ ἔνας ἀπὸ τοὺς πολυγραφωτέρους Πατέρες τῆς Ἑκκλησίας. Ἐπιδίδεται σὲ δῆλους τοὺς κλάδους τῆς Θεολογίας. Δημιουργεῖ τὴ Βουλγαράτα (Vulgata), τὴ λατινικὴ μετάφραση τῆς Βίβλου, ἥ ὅποια μετὰ γνωμάτευση τῆς Συνόδου τοῦ Τριδέντου θεωρεῖται ὡς πηγὴ πίστεως μὲ ἀποδεικτικὴ δεξιά¹¹¹.

108. Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica. Gestorum Pontificum Romanorum*, I. Liber Pontificalis, I, 1. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l' Eglice*, I, Paris 1923, 237. Πβ. Θ. Σαρικάκης, «Προσωπογραφία τῆς Ἀκτίας Νικοπόλεως», *Ἀρχαιολογικὴ Εφημερίς* (AE), 1970, 66-67 σημ. 3. Ἀπὸ τὴν Ἡπειρο ἄλλως τε κατάγεται καὶ ὡς εἰσηγητής τῆς σπουδῆς τοῦ Βιργίλιου στὸ σχολεῖο Κ. Καικίλιος. Βλ. L. Bieler, *Istoriā τῆς φωμαΐκῆς λογοτεχνίας*. Μετάφρ. Ἀριστόξενος Σκιαδᾶς. Ἀθῆναι 1972, 219. Ἐπίσης ὁ φερόμενος ὡς Ρουμάνος φιλόσοφος καὶ δημιουργός κοσμογραφίας καὶ ἀλφαριθμού Aethius Histicus (4ος-5ος αἰ.), γνωστότερος ὡς Αἴθικος, προέρχεται ἀπὸ τὴν παραπίνδια ἡπειρωτικὴ φυλὴ τῶν Αἴθικων, ἔνιτεμένος πρώμα στὴ δακτικὴ Βλαχία, Βλάχος Ἡπειρώτης. Βλ. Nestor Cornicescu, *Un filosof străromân de la Histria dobrogeană - Aethius Hisricus - autorul unei cosmografii si al unui alfabet (sec. IV-V)*, Craiova 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ *Mitropolea Olteniei*, 37, 1985, 11-32. Ἀλλὰ ἡ Ἡπειρος διακρίνεται στὰ γράμματα, ἀκόμη καὶ στὴ φιλοσοφία. Βλ. Εὐ. Χρυσός, «Κλέαρχος ὁ Θεοποτός», *Ἡπειρωτικό Ήμερολόγιο* 1981, 39-47.

109. Παν. Χρήστου, Διάδοχος ὁ Φωτικῆς, Θεσσαλονίκης 1952. D. Stiernou, «Diadoque de Photie», *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, 14, 1960, 374. Hammond, *Epirus*, 74.

110. *Balkan Studies*, 21, 1980, 97-105.

110a. «Οτου σημαντικὴ ἑλληνικὴ παρούσα καὶ ἐπίδοση». Βλ. V. Vinja, «Remarques sur quelques éléments de l'ancien grec dans la nomenclature ichtiologique de l'Adriatique», *Ziva Antika*, 5, 1955, 118-126 καὶ «Le Grec et le Dalmate», *Zeitschrift für Balkanologie*, 5, 1967, 203-223. M. Nikolanci, «Contacts gréco - illyriens sur la côte de l' Adriatique», *Archaeologia Iugoslava* (AI), 5, 964, 49-60. M. Parović - Pesikan, «Les Illyriens au contact des Grecs», AI, 5, 1964, 61-81. D. Rendić - Miocević, «Salone d'après les sources antiques et question des Grecs Saloniotes», *Disputationes Salonitanae* 1970, Split 1975, 23 κάτ. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971 (2η ἔκδ. 1977). Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Mi-lutin Garašanin, ὅταν καὶ ὅπου προηγούνται Ἑλληνες, ἐπιταχύνεται ὁ ἐκρωμαΐσμος. Πβ. *Sources archéologiques de civilisation européenne*, Bucarest 1970, 291. Ο ἀκαδημαϊκὸς V. Pârvan ἀξιολογεῖ ὡς ἔξαιρετη τὴ λατινικὴ τῆς Δαλματίας, ἀποκαλύπτοντας ταντόχρονα καὶ ἑλληνικὸν ὑπόστρωμα. Πβ. Pârvan, *Dacia*, 140. Ο δὲ Ἰσίδωρος τῆς Σεβίλλης ἀποκαλεῖ ὀλόκληρο τὸ Ἰλλυρικὸν Graecia! Βλ. *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, 22. Ἐπιπόλαια, λοιπόν, χαρακτηρίζονται ὡς Ἰλλυριοὶ σημαίνοντες ἀντοχάτορες, ἐπειδὴ κατάγονται ἀπὸ Split - Spalato, μὲ ἀποικιώτηση περιέργη τῆς προγενέστερης ὄνομασίας, ἑλληνικῆς Ἀσπάλαθον! Βλ. Γ. Σούλης, 1927-1966. *Istoriakà Melitetimata. Bučavntiná, Bałkanianiká, Neoeλληniká*, Ἀθῆναι 1980, 341.

111. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Πρὸ 1600 ἐτῶν. Ὁ ἄγιος Ἰερώνυμος ὡς διδάσκαλος», *Ἐλευθερία* (Λαζίσης) 30.3.1986, 6. Πβ. καὶ Boyancé, ἔ.ἄ., 118 σημ. 2: «la race grecque fut plus apte qu'aucune autre à

Ἡ κάθιδος καὶ ἐγκατάσταση Σλάβων στὴ Βαλκανικὴ ἐπιφέρει συρρίκνωση¹¹² καὶ τῶν δύο μεγάλων γλωσσῶν, ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς. Συγχρόνως ἡ ἐμφάνιση Βουλγάρων, στοὺς ὅποιους σταδιακὰ κατὰ τοὺς αἰῶνες 9ο-11ο ἡ αὐτοκρατορία παραχωρεῖ ἀναγκαστικὰ τὴν Ἀνω Μοισία καὶ Δαρδανία, ἐφ' ὃσον δὲν ὑφίστανται πλέον σὲ δράση οἱ limitanei λατινόφωνοι τῆς περιοχῆς, συντελεῖ στὴ μετακίνηση λατινοφώνων πληθυσμῶν πρὸς τὰ ΒΔ τῆς χερσονήσου, ὅπως σημειώνει ὁ Lozovan¹¹³. Συμφωνώντας δὲ μὲ τὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Th. Capidan θεωρεῖ ὅλους τοὺς λατινοφώνους τῆς Βαλκανικῆς, Ἀριάνους, Μεγλενίτες, Ιστρίους ὡς καταγομένους ἀπὸ τὰ κάτω τοῦ Δουνάβεως¹¹⁴ καὶ ὅχι ἀπὸ τὴ Δακία, Ρουμανία.

Ομως ἡ αὐτοκρατορία δὲν ἀνακόπτει τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν προστασία τῶν λατινοφώνων ὑπηκόων της, Ρωμαίων, οὔτε γιὰ τὴν ἀκτινοβολία της, ὅπως μὲ παρορθοία ὄμοιογει ὁ Dvornik¹¹⁵, στοὺς ἐπήλυδες Σλάβους καὶ τὴν πνευματικὴ ποδηγέτηση τῶν Βουλγάρων¹¹⁶. Τὰ δὲ φληναφήματα περὶ σλαβικῆς καταγωγῆς τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὥχριοῦν πρὸ δουμανικῶν ἰσχυρισμῶν περὶ δουμανικῆς καταγωγῆς τους¹¹⁷, μὲ τεκμήριο τὴ γνώση

ce métier» (τοῦ δασκάλου). Κατὰ μαρτυρίᾳ ἐπιγραφικὴ καὶ στὴ Μασσαλίᾳ Ἐλληνας, ὁ Ἀθηνάδης Διοσκουρίδου γραμματικός Ρωμαΐκός, διδάσκει καὶ τὴ λατινική. Βλ. E. Egger, *De l'étude de la langue latine chez les Grecs dans l'Antiquité*, Paris 1855 (ἐπανέκδ. ἐν Memoires d'histoire ancienne et de philologie, Paris 1863, 259-276), 3.

112. Βλ. A. Seliščev, «Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare», *Revue des Slaves (RES)* 5, 1925, 39.

113. Πβ. E. Lozovan, «Romains et barbares sur le moyen Danube», Fr. Altheim, *Geschichte der Hungen*, II, Berlin 1960, 238 σημ. 77. Βλ. καὶ K. P. Χρήστου, Ἀρωμοῦνοι, Θεσσαλονίκη 1996, 64, ὅπου ὁ σ. βεβαιώνει κάθιδο, ἀν καὶ βιβλιογραφικὰ καὶ πρὸ πάντων ἐπιστημονικά- δουμανολογικὰ εἶναι ἰσχνότατος. Ἀντὶ δὲ μιᾶς προσεγγίσεως τῆς θεολογικῆς παραμέτρου τοῦ Ἀρωμονικοῦ, τὴν ὅποια προφανέστατα οὔτε κἄν ὑποπτεύει, ὅποτε τὴν ἀντιπαρέρχεται, καταπιάνεται μὲ αὐτὸν καθ' αὐτό, ποὺ προϋποθέτει περισσότερες εἰδικεύσεις, τὶς ὅποιες δὲν ἔκαμε. Βλ. καὶ κατωτέρω σημ. 140 καὶ 141, καθὼς καὶ σημ. 225-243.

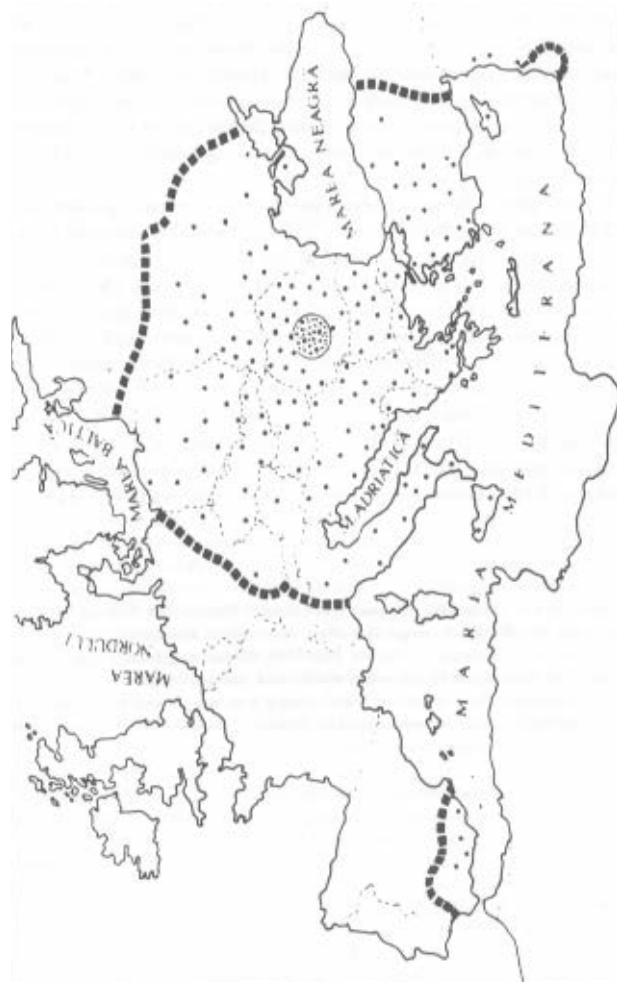
114. Αὐτ., 231 σημ. 37. Πβ. καὶ Tatomir P. Vukanović, «Les Valaques, habitants autochtones des pays balkaniques», *L'Ethnographie*, 56, 1962, 18, ὅπου γιὰ τοὺς Ιστρίους γράφει: «Ces Valaques d'Istrie sont connus sous le nom de Tchitchi, Theciribiri. Il s'agit des derniers rejetons des pasteurs valaques qui s' infiltrèrent sous le nom de Maurovlachs (Morlacchi) à travers la Bosnie, la Croatie et la Dalmatie, jusqu' aux portes de Trieste».

115. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, II, Paris, 1928. Πβ. καὶ Π. Π. Χαρανῆς, Ἡ ἔξελιξις τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Ἐκδ. Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, Θεσσαλονίκη 1973, 18 καὶ στὴν ἀγγλικὴ 34.

116. Βλ. D. Zakythinos, «La synthèse byzantine», 20, καὶ «Οἱ Βούλγαροι ἀπὸ τοῦ ἔξελληνισμοῦ εἰς τὸν ἐκσλαβισμόν», *ΠΑΑ*, 56, 1981, B', 229-240. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικὰ καὶ πολιτισμικά Βαλκανικῆς», *Πλάτων*, 49, 1997, 182.

117. Πβ. *BOR*, 86, 1968, 774: «frații macedoromani», καὶ 775, ὅπου φέρονται «βλαχικῆς καταγωγῆς», μὲ παραπομπές: Gheorghe Sincai, *Cronica românilor si a mai multor neamuri*, Bucuresti, I, 1886, 25,

τῆς λατινικῆς γλώσσας! Ένδεχόμενο δεύτερο διάβημα διεκδικήσεως ἀπὸ Ρουμάνους θὰ ἀφορᾶ στὸν Ἰωάννη Λυδό, ἐφ' ὃσον ὑπῆρξε καὶ καθηγητὴς τῆς λατινικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολεως, ἀνεξάρτητα ἀν γενέτειρα του εἶναι ἡ Φιλαδέλφεια, δοθέντος ὅτι ὁ ρουμανικὸς μεγαλοϊδεατισμός, μάλιστα καὶ τῶν χρόνων μαζ, ἔκτείνεται ἕως τὸ Ἰσραὴλ¹¹⁸! Ιδοὺ ὁ χάρτης:

255, καὶ Ioan Rămureanu, «Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sfintilor Chiril si Metodie», *Ortodoxia*, 18, 1967, 17-31. Bă., καὶ Ant. - Em. Tachiaos, «L'origine de Cyrille et de Methode. Vérité en légende dans les sources slaves», *Cyrillomethodianum*, II, Thessalonique 1972-1973, 98-140.

118. Πβ. *BOR*, Nr. 9-10, Septembrie - Octombrie 1978, 1084 Fig. 1, καὶ *Noi Tracii*, 137, 1980, 12.

Ύπόμνηση τῆς μακραιώνης ὑπάρχεις λατινοφώνων στὴ Βαλκανικὴ παρέχουν οἱ συχνὰ ἐπισημαινόμενες Romaniae ἡ Ρωμανίαι¹¹⁹, οἱ ὅποιες κατὰ τὸ παρελθόν καὶ κατὰ τὸ παρόν – παρὰ τὴν ἀποστοματικὴ ἀναίρεση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ζακυνθηνοῦ¹²⁰ – προβάλλονται σὲ ρουμανικὰ δημοσιεύματα σὰν ἀνεξάρτητες, αὐτόνομες, μεταγενέστερα δέ, μετὰ τὴν ἔξαπλωση τοῦ δρου Βλάχος μαζὶ μὲ τὴν ἐγκατάσταση Σλάβων, κατὰ τὸν ἵδιο τρόπο οἱ διάσπαρτες Βλαχίες, καὶ διεκδικοῦνται τόσο οἱ πρώτες δόσο καὶ οἱ δεύτερες ἀπὸ τὴν Ρουμανία!

Ἡ πρώτη μνεία Βλάχων ὀφείλεται στὸν Βυζαντινὸν χρονογράφο Γεώργιο Κεδρηνὸν ἡ ἀκριβέστερα στὸν Ἰωάννη Σκυλίτζη, τοῦ ὅποίου τὴν Σύνοψιν Ἰστοριῶν ὁ πρῶτος συμπεριέλαβε σχεδὸν κατὰ λέξη στὸ Χρονικό του. Ἀναφερόμενος στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Βουλγάρων Συμεὼν γράφει: «Τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω, ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας κατὰ τὰς λεγομένας Καλάς Δρῦς παρά τινων Βλάχων ὁδιτῶν»¹²¹. Κατὰ τὸν Taillez πρωτοεμφανίζονται ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας, ἡ ὅποια κατεβαίνει ἀπὸ τὸ Μοναστήρι πρὸς Θεσσαλονίκη, «ὅπου εἶναι τόσο παλαιοὶ δόσο καὶ ὁ Χριστιανισμός»¹²². Ὁ H. Grégoire παρατηρεῖ τὰ ἔξης: «Ἡ ἀποκάλυψη τῆς ὑπάρχεις τῶν Βαλκανίων Βλάχων εἶναι καθαρὸν τύχην. Ἐὰν δὲν εἴχαμε μία γραμμὴ τοῦ Κεδρηνοῦ καὶ τὸ στρατηγικὸν (τοῦ Κεκαυμένου), δὲν θὰ γνωρίζαμε τίποτε»¹²³. Ἡ μνεία τοῦ Κεκαυμένου¹²⁴, ποὺ ἰστορεῖ τὴν ἔξεγερση τῶν Λαρισαίων τὸ

119. Μάλιστα καὶ «Ρουμανία» μὲ κώφωση στὴ Στερεά Ελλάδα. Πβ. K. N. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου ἡ ἴστορία Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων*, ἐν Ἀθήναις 1865 (ἀνάτ. ἀνευ τίνος ἀλλοιώσεως ἐπιμελείᾳ Συνδέσμου Γαλαξειδιωτῶν, ἐν Ἀθήναις 1914), 203: «οὐλὴ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ τὴν ἐλέγασι 'Ρουμανία»!

120. Πβ. Zakythinos, ἐ.ἄ., 16: «C' est à tort qu' on y a vu une preuve de l' existence des "Romanies autonomes"». Στοχεύει κυρίως τὸν G. I. Brătianu, *Priviléges et franchises municipales dans l' Empire byzantin*, Paris - Bucarest 1936, 58 κέ.

121. II, 435.

122. Ἐ.ἄ., 317. Ο Γάλλος καθηγητὴς ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Βλάχοι ὑπάρχουν στὴ Μακεδονία τουλάχιστον ἀπὸ τὸν πρῶτο αἰώνα μ.Χ. καὶ ὅτι εἶναι οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ σύγχρονός μας κακοαντιγράφος ἐργαστέχνης, τοὺς θέλει νά κατάγονται ἀπὸ βαρβαρικὴ καί... εἰδωλολατρικὴ φυλὴ τῆς Δακίας (!) σὲ βιβλίο τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, δαπάναις Ἐλλήνων φορολογουμένων. Βλ. Ἡ Τσαριτσάνη, ἐπιμέλεια ὑλῆς: Γιάννης Ἀθ. Ἀδάμου, Τσαριτσάνη 1989, 29. Ἐν τούτοις σὲ περιοδικὸ ἐπιστημονικὸ ἐγκωμιάζεται, τοῦ ἐκφράζονται συγχαρητήρια καὶ χαρακτηρίζεται «ἀκάματος» ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ «ἀκαμάτης!» Βλ. Κληρονομία, 24, τεύχη Α' - Β', 1992, 359-360. Πλήρη οι σκιαγράφηση τοῦ ἐγχλήματος καθοσιώσεως βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Πολιτισμικὰ καὶ ἐθνικῶς ἐπιβλαβῆ ἀπολίτιστα», *Τρικαλινά*, 16, 1996, 99-119, καὶ Περοριβία, 62-65, 1996, 23-41.

123. Πβ. *Byzantium*, 14, 1999, 303.

124. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἔξεγερση τῶν Λαρισαίων τὸ 1066 καὶ ἡ ἐθνολογικὴ παρερμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κεκαυμένου, Ἀθήνα 1976. Ἀνάτ. ἀπὸ Θεσσαλικὰ Χρονικά (ΘΧ), 11, 1976, 90-116, καὶ La révolte des Larissiens en 1066. Lyon 1979. Ἀνάτ. ἀπὸ *La Thessalie. Actes de la Table -*

1066, ἀφορμάται ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴν βαρειᾶς φορολογίας, ὅπως σημειώνει ὁ ἀκαδημαϊκός καὶ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Σορβόννης Paul Lemerle¹²⁵. Ἐπίσης οἰκονομικὰ¹²⁶ εἶναι τὰ αἴτια καὶ ἐκείνης τοῦ 1185 στὸν Αἶμο, ἡ ὥποια καταλήγει στὴ δημιουργία τοῦ λεγομένου Βλαχοβουλγαρικοῦ κράτους τῶν Ἀσανιδῶν¹²⁷ μὲ μόνο ἀποτέλεσμα τὴν ἔξασθενση τῆς αὐτοκρατορίας, συνακόλουθα δὲ καὶ τὸν τελειωτικὸν ἀφανισμό τους¹²⁸, μόλις οἱ Ὁθωμανοὶ ἔξαπλώνονται στὴ Βαλκανική. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἐπαναστατικῶν συμβάντων παρεμβάλλεται καὶ ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου, ὁ Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας¹²⁹, ποὺ ὑπαινίσσεται εἰδωλολατρικὴ κατάσταση τῶν Βλάχων. Ἀντιγράφεται ἀπὸ τὸν ἴατρὸν Γεωργιάδη, τὸν ὥποιο ἀντιγράφει ὁ Ν. Γιαννόπουλος¹³⁰ καὶ ἔπειται σειρὰ ἀδαῶν μέχρι Γιάννη Ἀδάμου.

Ronde 21-24, Juillet 1975. Collection de la Maison de l' Orient Méditerranéen No 6. Série Archéologique 5. Paris - Lyon 1979, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Πρόσθ. καὶ Maria Elisabetta Colonna, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo, I, Storici profani*, Naples 1957, 12-13, βιβλιογραφία γιὰ Κεκαυμένον. Ἐπίσης G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin 1958, 350-352, βιβλιογραφία γιὰ Κεκαυμένον. Ἐν τέλει βλ. καὶ Κοινότητα Κοκκινοπλοῦ, Ὁ Κοκκινοπλός, Ἐπιμέλεια Ὑλης Πάννης Ἀθ. Ἀδάμου, Κοκκινοπλός 1992, 28, ὅπου ὁ Κεκαυμένος γίνεται γεωγράφος, κυριολεκτικὰ κολλητός τοῦ πατέρα τῆς Γεωγραφίας Στράβωνος, καὶ «τὸ 1212 μ.Χ. κάνει ἀναφορά καὶ στὸ βλάχικο στοιχεῖο ποὺ ὑπάρχει στὴν παρολόγμπια περιοχὴ...». Ὁ «ἐπιμελητής» συλλαμβάνεται ἐντελῶς ἀμελέτητος καὶ παντελῶς ἀπρόσεκτος. Διότι δὲν εἶδε ποτὲ πρωτότυπο κείμενο τοῦ Κεκαυμένου, δοθέντος ὅτι φέρει καὶ παροντιάζει τὸν Κεκαυμένο συγγράφοντα τὸν 13ο αἰώνα μ.Χ., ἐνῷ ἔζησε τὸν 11ο! Βλ. καὶ Παρνασσός, 39, 1997, 355-357, καὶ Περοραβία, 66-68, 1998, 9-10.

125. P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos*. Académie Royale de Belgique, Classe des lettres et sciences morales et politiques, Mémoires, LIV, fasc. I, Bruxelles 1960, 75, «la révolte racontée par Kékauménos n'a rien d'une révolte «nationale» valaque, puisqu'elle est commune à toute la population de la région et a pour origine la fiscalité de Constantin X».

126. Αὐτ., 75 σημ. 2. Πβ. καὶ *Balcania*, 1, 1938, 17, ὅπου παρατίθεται G. Murnu: «...et les malheureux pasteurs valaques, surtout des régions maritimes d' Anchialos, ont été traités par les agents du fisc avec une brutalité si inhumaine et si imprudente que la révolte ne pouvait plus être empêchée».

127. N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: Crédit et caractère du second empire bulgare (1185)*. Bucuresti [1943], 74 κἄ. B. Primov, *Crearea celui de-al doilea ūrat bulgar si participarea Vlahilor*, Bucuresti 1971, 33 κἄ.

128. Πβ. *Balcania*, 1, 1938, 21, ὅπου ὁ Murnu διαπιστώνει: «...et l' Etat - fantôme s' est dissipé aux premiers souffles de la tempête asiatique».

129. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας καὶ ἡ φθιωτικὴ Βλαχία», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Φθιωτικῶν Έρευνών*, Ἀθήνα 1993, 155 σημ. 33.

130. Ὁ καλός χειροστῆς τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης καὶ ἐπιμελής συλλέκτης κατακειμένων ἀρχαιοτήτων Γιαννόπουλος δὲν κεντρίζεται οὕτε ἀργότερα, κατὰ τὴν ἐπισήμανση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ὄγματος ἀφλῶ, που σώζεται στὸ δεύτερο γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν Βλάχων μὲ τὴ μορφὴ *afslu!* Βλ. Ιερός Σύνδεσμος τῆς Ιερᾶς Μητροῦ Ἀθηνῶν, 274, 1916, 10 σημ. Παρὰ ταῦτα εὐλόγο εἶναι τὸ ἀφιέρωμα τοῦ τεύχους 1 τῆς περιόδου Β' τοῦ Δελτίου τῆς Φιλαρχίας Ἐταιρείας Ἀλμυροῦ Ὄθρους, 1997, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Βίκτ. Κοντονάτσου.

Γιὰ ὅλους ἰσχύουν ὅσα ὁ Κεραμόπουλος γράφει γιὰ τὸν πρῶτο, «ὅστις εἰς τὴν Θεσσαλίαν του, ὀνειρευθείς, βεβαιοῖ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τὸ βάρβαρον ἔθνος τῶν Δακῶν, κατῆλθεν ὑπὸ μορφὴν Κουντούβλαχων εἰς τὴν Πίνδον! Οὗτως ἀταλαίπωρός ἐστιν ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας εἰς τοὺς πολλούς»¹³¹.

Ἄρκει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (1240-1310), Βυζαντινὸς χρονογράφος καὶ ἀξιωματοῦχος τοῦ κράτους, ὁ δόποιος στὴ Θεσσαλίᾳ τῶν χρόνων του διαπιστώνει: «τοὺς γὰρ τὸ παλαιὸν Ἑλληνας, οὓς Ἀχιλλεὺς ἤγε, Μεγαλοβλαχίτας καλῶν ἐπεφέρετο»¹³². Δὲν διαφοροποιεῖ τοὺς Βλάχους οὔτε φυλετικὰ οὔτε θρησκευτικὰ ἀπὸ τὸν ἑλληνοφάνων, μονογλώσσους Ἑλληνες. Αὐτὸς ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Σέρβο Στέφανο Δουσάν (1331-1355)¹³³, τοῦ δόποιου ἡ χώρα ἦταν καὶ Θέμα Βυζαντινό¹³⁴. Ὄταν ὀραματίζεται ὀναρρίχηση στὸν θρόνο τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἄλλως τε οἱ Βαρδᾶς Σκληρός, Βάρδας Φωκᾶς κ.ἄ., προγενέστεροι του, καὶ διαβαίνει τὰ νότια σύνορα τῆς Σερβίας του (Rascia, Novi - Bazar)¹³⁵ καὶ ἐκτείνεται στὴ Μακεδονία, Θεσσαλία κ.λπ., ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ Ἑλλήνων καὶ Σέρβων^{135a}, χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ σὲ «Μακεδόνες», τύπου συγχρόνων μας Σκοπιανῶν, οὔτε σὲ Βλάχους ἡ Μεγαλοβλαχίτες ὡς ἴδιαιτερης φυλῆς ἡ ἐθνότητας. Φυσικὰ οἱ Βλάχοι ὑπάρχουν ἀδιάλειπτα καὶ πάντοτε παρόντες ὡς Ἑλληνες, ὅπως κατὰ τὴν ἐκστρατεία τῶν Ὀθωμανῶν στὴν Ἑλλάδα¹³⁶. Τότε οἱ Βλάχοι ἀνθίστανται σὲ συνεργασία μὲ τὸν δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση τοῦ W. Miller¹³⁷, Α. Βακαλόπουλου¹³⁸ κ.ἄ.

Βέβαια κατὰ τὴν ἔξαπλωση στὴ Βαλκανικὴ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ πρὸ πάντων μετὰ τὴν πτώση τῆς Πόλης οἱ εὐάλωτοι πληθυσμοὶ ἀποσύρονται στὰ ὄρεινότερα

131. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουντούβλαχοι*, Ἐν Ἀθήναις 1939, 29.

132. I, 30, 2. Bλ. καὶ P. Papahagi, «Din trecutul cultural al Aromânilor», ARMSL, 35, 1912, 9.

133. G. Ostrogorski, «Etienne Dusan et la noblesse serbe dans la lutte contre Byzance», *Byzantion*, 22, 1952.

134. V. Laurent, «Le thème byzantin de Serbie au XIe siècles», *Revue des Etudes Byzantines (REB)*, 14, 1957, 185-195.

135. Bλ. D. A. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*. Athènes 1947, 69.

135a. Bλ. L. Maksimović, «The Greeks and Romania in the Serbian sovereign title», *Recueil des Travaux*, 12, 1970, 77.

136. Bλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπεικόνιση Τρικάλων καὶ περιοχῆς στὶς ἀρχές τῆς Τουρκοκρατίας μὲ πηγὴς θορυβανικές», *Τρικαλινά*, 11, 1991, 150 σημ. 52.

137. Πβ. Ἡ Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα, μτφρ. Ἀγγ. Φουριώτη, Ἀθήνα 1960, 475: «Τότε οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου φίχτηκαν ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ μεγάλου θεσσαλικοῦ κάμπου καὶ δέχτηκαν ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Κωνσταντίνο ἓνα διουκητὴ ποὺ ἡ ἔδρα του εἶταν στὸ Φανάρι...».

138. Bλ. *Ιστορία τῆς Μακεδονίας*, 1354-1833, Θεσσαλονίκη, 1969, 109.

καὶ περισσότερο ἀπροσπέλαστα συγκροτήματα¹³⁹. Οἱ παραδοννάβιοι Βλάχοι ἀναζητοῦν ἀσφάλεια πέρα τοῦ Δουνάβεως, στὰ Καρπάθια, δπῶς πρόσφατα ἐπισημαίνει ὁ Garde σκιαγραφώντας λακωνικὰ τὴν τύχη τους ἀπὸ τὶς καθόδους Σλάβων¹⁴⁰. Οἱ μεγαλοκτηνοτρόφοι Βλάχοι ἐλληνικῆς καταγωγῆς, Ἀρμάνοι, ποὺ διαβιοῦν στὸν χῶρο τῆς ΝΑ Βαλκανικῆς μετακινοῦνται πρὸς τὰ ΒΔ τῆς χερσονήσου, Βοσνία, Κροατία, Σλοβενία¹⁴¹.

“Οταν ἀποκαθίσταται κάπως ἡ τάξη, οἱ διάσπαρτοι πληθυσμοὶ ἐπανέρχονται στὶς πεδιάδες καὶ στὰ ἀστικὰ κέντρα ἐπαναρχίζονται τὶς παραδοσιακὲς ὀσχολίες ἥ ἐπιδιδόμενοι σὲ νεώτερες προσοδοφόρες ἐπιχειρήσεις. Ἄλλα, ὅσοι ἀντιμετωπίζουν διάφορες δυσκολίες ἥ δὲν ἀντέχουν τὴν ὁθωμανικὴν κατοχήν, ἀποδημοῦν.

‘Ἄπὸ τοὺς πρώτους ἀποδήμους Βλάχους τῆς Μακεδονίας εἶναι καὶ ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος (1572-1657), τέκνο τῆς Βέροιας¹⁴², ποὺ σπουδάζει ἰατρικὴ στὴν Πάδοβα τῆς Ἰταλίας, ἀναγορεύεται καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς πόλεως καὶ ἴδρυε τὸ Κωττουνιανὸν Κολλέγιο ἥ Κωττούνιο Κολλέγιο ἥ Ἐλληνομουσεῖο, οἰκοτροφεῖο γιὰ τὴ φιλοξενία Ἑλλήνων σπουδαστῶν, τῶν δποίων ἐκλεκτοὶ μετέ-

139. Βλ. A. E. Vacalopoulos, «La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies*, 4, 1963, 265-276.

140. *Les Balkans*, Flammarion 1994, 33.

141. Ἰχνηλατοῦνται δὲ ἀδιάκοπα ἀπὸ Ρουμάνους, μάλιστα μὲ ἀποστολές ἐπιχορηγούμενες ἀπὸ ρουμανικὲς κυβερνήσεις καὶ ρουμανικὰ ἐπιστημονικὰ ἴδρυματα. Βλ. ἐνδεικτικὰ N. Densusianu, *Macedo - România din Croatia si Slavonia (după săptămâni oficiale contemporane)*, Bucuresti 1880, Isidor Iesan, *România din Bosnia si Hertegovina în trecut și în prezent*, Bucuresti 1905. T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic și antropogeografic*, Bucuresti 1906. N. Beldiceanu, «Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions», *Turcica*, 7, 1975, 122-134. Ἡ ἐλληνικὴ πλευρά ἀγρότες!

142. Πβ. Κ. Ἀμαντος, ‘Ο μακεδονικὸς Ἐλληνισμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαιώνος καὶ τὴν παλαιότερον τουρκοκρατίαν μέχρι τοῦ δεκάτου ὄγδουν αἰώνος, Θεσσαλονίκη 1952, 9: «Ο Κωττούνιος εἶναι ὁ πρῶτος σοφὸς ἀπὸ τὴν νέαν Μακεδονίαν, τοῦ ὅποιου τὸ κληροδότημα ἔχοντιμενεν ὡς λαμπρὸν παράδειγμα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν γραμμάτων». Ἡ πρόσφατη εἰκασία, κατὰ τὴν ὅποια δὲν εἶναι Μακεδὼν ἀλλὰ ἐπήλυς ἀπὸ Κύθηρα, διατυπωμένη μὲ «πιθανῶς», προσκρούει σὲ τρία ζητήματα: α) Ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴν Ἐλλάδα καταφεύγοντα τότε στὰ Ἐπτάνησα. β) Παραγνωρίζεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐπωνύμου, ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸν *cotoneum* (Κυδώνης). γ) Ἡ κώφωση τοῦ ω σὲ οὐ στὸν τύπο Κουττούνιος εἶναι γνώρισμα κατ’ ἔξοχὴν τῶν βροείων ἴδιωμάτων. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀρωμανικὴ ἀνθρωπονυμία», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου* (Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη), 13-15 Ἀπριλίου 1978, 159 – IMXA, Θεσσαλονίκη 1983, 157-181. Τόμος εἰς μνῆμην Γεωργίου Κουρομούλη, Ἀθῆνα 1988, 80-101, καὶ «Valaques balkaniques», *EEBΣ*, 49, 1994-1998, 106, καὶ ἀνάτ. μὲ ἐνδετήρια. Ἐπίσης βλ. καὶ «Valaques de Grèce», *Cahiers balkaniques*, νό 25, «Les Oubliés des Balkans», INALCO [Paris 1998], 82, καὶ Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, 33, 1998-1999, 32, καὶ ἀνάτ. μὲ τὸν ἀρχικὸν τίτλο: «Latinité hellénique et sa survivance».

πειτα διδάσκουν και στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Οἱ ἀπανταχοῦ Ἐλληνες και κατὰ τὴν κρίσιμη ἐκείνη περίοδο ἔχουν ἀκμαιότατο ἑθνικὸ φρόνημα, πλήρῃ ἑθνικὴ συνείδηση και σαφῇ συναίσθηση τῆς συνέχειας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἴδιαίτερα δὲ και τῆς ἑλληνικότητας τῆς Μακεδονίας και τῶν Μακεδόνων, «... εἰς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι ἦσαν Ἐλληνες, τὸ γνήσιον γένος σας...», ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1549-1601)¹⁴³. Μόνον ἔτσι ἔριμηνεύονται οἱ παράτολμοι ἀγῶνες τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου, ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς¹⁴⁴ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας. Σὲ ἀγαστὴ συναντίληψη και συνεργασίᾳ μὲ τὸν μητροπολίτη Τιροβόσου Διονύσιο Ράλλη - Παλαιολόγο¹⁴⁵ και τὸν μητροπολίτη Λαζίσης, Τούκκης και Σταγῶν Διονύσιο τὸν Φιλόσοφο, ἐπὶ πατριαρχείας Μαθαίου τοῦ Β', ἀπὸ τὸν Κλεινοβὸ Καλαμπάκας, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1595 κατανικᾶ τοὺς Τούρκους¹⁴⁶ θέτοντας ὡς τελικὸ σκοπὸ τὴν ἄνοδο στὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου¹⁴⁷.

Δὲν εἶναι ὁ μόνος. Ἀκολουθεῖ ὁ Βορειοηπειρώτης βλαχόφωνος¹⁴⁸ Βασίλειος Λοῦπος, ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας (1643-1653), ποὺ εἰσάγει τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα στὴ ρουμανικὴ ἐκκλησία¹⁴⁹ και ἀναδεικνύεται ὑπερασπιστὴς τοῦ Οἰκουμενι-

143. Πβ. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, *Ἡ τρίσημη ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Ἐλληνισμός*, Θεσσαλονίκη 1991, 85. Τὴν ἑλληνικότητα τῆς Μακεδονίας ἐπισημαίνουν και ἐνωρίτερα ἔνοι αὐλητοί, ὅπως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Paderbor, ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν Ἐλλάδα τὸ 1350, συγκενομένα δὲ ὁ Ludolf von Südheim, *De Itinere Terrae Sanctae Liber*; ed. F. Deyck, Bibliothek des Litterarische Verein, 25 Stuttgart 1851, 16-23: «...De Sicilia procedende navigatur per gulphum Venetiarum, qui dividit partes Italiae et Graeciae, et navigando circa littora Graeciae pervenitur in Achaian et Macedoniam et alias partes Graeciae, quae Romania vocatur...».

144. Βλ. Ἀλκης Μυρσίνης - Μάνθος, «Ἐνας Ἡπειρώτης στὴ ρουμανικὴ ποίηση και ιστορία», *Ἡπειρωτικὴ Εστία (HE)*, 297-298, 1977, 168.

145. Βλ. Στέφ. Παπαδόπουλος, «Ο Μητροπολίτης τοῦ Μ. Τιροβόσου Βουλγαρίας Διονύσιος Ράλλης Παλαιολόγος και οἱ ἐνέργειές του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων και Βουλγάρων (τέλη 16ου - ἀρχὴς 17ου αἰ.).», *Τιμητικό Ἀφιέρωμα στὸ Μητροπολίτη Κίτρους κ.α. Βαρνάβα*, Ἀθήνα 1980, 4.

146. Βλ. Al. Cioranescu, «Un témoin Espagnol de la Campagne roumaine de 1595», *RER*, 9-10, 1965, 77-96.

147. Πβ. A. Pippidi, «La résurrection de Byzance ou l' unité politique roumaine: l' option de Michel le Brave», *RESEE*, 13, 1975, 375: «le seigneur Michel devra, en bref, devenir maître de Constantinople et, comme Grec applaudi et suivi particulièrement par les Grecs jadis maîtres de cet Empire, il aura à se faire proclamer, lui et pas un autre, empereur de Constantinople».

148. Βλ. *Zeitschrift für Balkanologie*, 9, 1973, 6 σημ. 2.

149. Βλ. Ariadna Camariano - Cioran, *Les Académies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, 142, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1974, 4-5.

κοῦ Πατριαρχείου¹⁵⁰ και ὁ διεκδικητής τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου ὡς Ἐλλην¹⁵¹. Ἐνα ἄλλο Βλαχόπουλο, ποὺ στὸ Αὐτοβιογραφικό του, γραμμένο στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα και σωζόμενο στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ὀξφόρδης, δηλώνει τὴν ἐλληνικὴ ταυτότητα, εἶναι ὁ Νικόλαος Σπαθάρης, ἐπονομαζόμενος και Milescu ἀπὸ τὸν χῶρο ἐγκαταστάσεως τῶν γονέων στὴ Μολδαβία. Ἀποκτᾶ τὸν ἐπίζηλο τίτλο «Homo Universalis»¹⁵², χαρακτηρίζεται ἔξοχος ἐλληνιστής¹⁵³, διαδίδει τὸ ἐλληνικὸ βιβλίο ἔως τὴ Ρωσία¹⁵⁴ και σώζει τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸν ἐξισλαμισμό¹⁵⁵. Πρὸς ἀποσόβηση δὲ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ μάχεται και ὁ ἥγούμενος τῆς μονῆς Ἀρδενίτσας τῆς Βορείου Ἡπείρου, ὁ Νεκτάριος Τέρπος, Μοσχοπολίτης, μισὸ αἰώνα πρὸ τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ, ἐπισκεπτόμενος τὴν περιοχὴ Δυρραχίου - Ἀρτας - Τρικάλων και κηρύσσοντας Εὐαγγέλιο και Ἐλευθερία, ὅρος πρωτάκουστος σὲ θρησκευτικὰ κηρύγματα η μιλήματα, ὅπως προτιμᾶ ὁ Ἰδιος¹⁵⁶.

Ἐξ ἄλλου, οἱ Μοσχοπολίτες Ἰδρύουν Νέα Ἀκαδημία, στήνουν τὴν πρώτη και μοναδικὴ ἐλληνικὴ τυπογραφία¹⁵⁷ στὴ Βαλκανική, ἐκδίδουν βιβλία θρησκευτικὰ και χρηστικὰ ἐγχειρίδια ἐκμαθήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας γιὰ τὴν ἄνοδο τοῦ πνευματικοῦ και βιοτικοῦ ἐπιπέδου ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἀντίστοιχο

150. N. Iorga, «Vasile Lupu ca următor al împăratilor de Răsărit în tutelarea Patriarchiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe», *AARMSI*, III, 36, 1913, 207-236 και στὴ γαλλικὴ γλώσσα: «Basile Lupu, prince de Moldavie, comme successeur des empereurs d' Orient dans la tutelle du Patriarcat de Constantinople et de l' Eglise orthodoxe (164-1653)», *Académie Roumaine, Bulletin de Section Historique (AR-BSH)*, 2, 1914, 88-123; *Byzance après Byzance*, Reéd. Bucarest 1971, 151 κὲ Fr. Pall, «Les relations de Basile Lupu avec l' Orthodoxie et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople», *Balcania*, 8, 1945, 66-140.

151. Πρ. Camariano - Cioran, ἔ.ἄ., 12, «il apparut aux yeux de toute l' orthodoxie sous l' auréole d' empereur des Grecs».

152. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Nicolae Milescu ὁ Λάκων "Homo Universalis", Πρακτικὰ A' Λαζαρικοῦ Συνεδρίου», II, Ἀθῆναι 1980, 188-198, και «Ν. Σπαθάρης (1636-1708), ὁ πρῶτος Νεοέλληνας στὴν Κίνα», *Έλενθερία* (Λαρισης), 27.4.1986, και «Ν. Σπαθάρης, ἐνας Ἐλληνας στὸ Πεκίνο», αὐτ., 25.5.1986, 6.

153. Βλ. Camariano - Cioran, ἔ.ἄ., 7.

154. Βλ. Emile Turdeanu, «Les controverses des Jansénistes et la création de l' imprimerie grecque en Moldavie», *Mélanges de Linguistique et de Littérature romanes offerts à Mario Roques*, Paris 1952, 111, 281-302, και *Etudes...,* Leiden 1985, και Olga Cicanci, «Ἡ λογοτεχνία εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν Μολδαβίαν και τὴν Βλαχίαν κατὰ τὸν 17ον αἰώνα», *ΔΡΒ*, 3, 1970, 93.

155. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Πῶς σώθηκε ἡ Εὐρώπη», *Κυριακάτικη Ε.*, 2.3.97, 61.

156. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βόρειος Ἡπειρος, Ἰστορία - Πολιτισμός», *Ἡπειρωτικὸ Ήμερολόγιο* 1990, 32, και ἀνάτ. μὲ εὑρετήρια και χάρτη ἀπὸ τὴν Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου και τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα.

157. Βλ. Νεόφυτος Δούκας, *Μαξίμου Τυρίου λόγοι...,* ἐν Βιέννη τῆς Αουστρίας 1810, λς' .

ἔργο, διδακτικό, συγγραφικό και ἐκδοτικό παρουσιάζουν και βλαχόφωνα κεφαλοχώρια, π.χ. Μέτσοβο και Ιδιώς Κλεισούρα ἢ Βλαχοκλεισούρα τῆς Μακεδονίας, τῶν ὅποιων οἱ εὐεργετικὲς ἐπιδράσεις ὑπερβαίνουν τὰ βαλκανικὰ ὅρια¹⁵⁸. Οἱ δὲ ἀπόδημοι Βλάχοι τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου¹⁵⁹ στὶς τοπικὲς ἀρχὲς τῶν χωρῶν, στὶς ὅποιες διαμένουν και ἐργάζονται, αὐτοπροσαίρετα και θαρρετὰ δηλώνουν ὅτι εἶναι Γραικοί¹⁶⁰. Ταυτόχρονα οἱ διακεκριμένοι λόγιοι, ὅπως ὁ Μετσοβίτης N. Τζαρτζούλης¹⁶¹ και ὁ Λαρισαῖος K. Κούμας¹⁶², ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἰστορικός, ἐπιστημονικά διακηρύσσουν τὴν ἐλληνικότητα τῶν Βλάχων. Συνεπῶς εὔκολα γίνεται ἀντιληπτή ἡ ἀποτυχία Τρανσυλβανῶν Βλάχων, Ρουμάνων, γνωστῶν ὡς θιασωτῶν τῆς Λατινικῆς Σχολῆς, στὴν ἔντεχνα μεθόδευμένη ἐπιχείρηση προσεταιρισμοῦ τῶν Γραικο-Βλάχων¹⁶³ μεταναστῶν στὴν Αὐστρο-Ούγγαρια. Ό δὲ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς και καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου I. Coteanu¹⁶⁴ δίνει τὴν δορθότερη ἐρμηνεία, τονίζοντας ὅτι οἱ Βλάχοι - Ἀρμάνοι

158. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι και ἡ διάδοση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας στοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς», Ὁ Ἐλληνισμὸς τῆς Διασπορᾶς και ἡ Ἐλληνικὴ Παιδεία του. Πρακτικὰ ΣΤ' Διεθνοῦς Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου τῆς Παιδαγωγικῆς Έταιρείας Ἐλλάδος, Ἀθήνα 1995, 155-157.

159. Κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἐλληνοβλάχον, Ἀρμάνον, οἱ Βλάχοι τῆς Δακίας, οἱ Ρουμάνοι, δὲν ἀποδημοῦν, «quelles que soient les conditions de vie dans leur pays», μᾶς βεβαιώνει ὁ N. Djuvara. Πβ. RRH, 1-2, 1995, 25. Ο Ἰδιος παραδέχεται και περιγράφει τὴν ἀποδημία τῶν Ἀρμάνων: «La diaspora aroumaine aux XVIIIème et XIXème siècles», *Les Aroumains*, INALCO, 1989, 105 κέ.

160. Βλ. *Balcania*, 1, 1938, 233-234, ὅπου πέρα τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας και ἡ ἀποκάλυψη, δηλ. ὅτι τὸ εὑρημα, τεκμήριο, ὀφείλεται στὸν ἀκαδημαϊκὸ N. Iorga, χωρὶς τὸ παραπικρὸ σχόλιο στὴ δήλωση τῆς ἐλληνικότητας. Ἀστεία εἶναι ἡ παρασιώπηση και ἀπὸ τὸν Val. Papahagi, ποὺ σχολιάζει τὸ αὐτόνοτο τῶν καταλήξεων τῶν ἐπωνύμων!

161. Πβ. Καραθανάσης, ἔ.ἄ., 28: «ύπεστήριξε ὅτι οἱ συμπατριώτες του ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων». Βλ. και Μιχ. Τούτος, *Nikόλαος Τζαρτζούλης*, Ιωάννινα 1983. A. Camarino - Cioran, *L'Epire et les pays roumains*. Editions de l'Association d'Etudes Epirotes, Janina 1984, 150, 176-180, 188-189, 221 κέ.

162. Ἰστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ΙΒ', Βιέννη 1832, 531. Βλ. και Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Κ. Κούμας (1777-1836), ὁ Λαρισαῖος Δάσκαλος τοῦ Γένους εἶναι πάντα ἐπίκαιρος ἔθνολόγος», *Ἐλευθερία (Λαρ.)*, 26.10.1986, 6. Maria A. Stassinopoulou, *Weltgeschichte im Denken eines griechischen Aufklärers. Konstantinos Michail Koumas als Historigraph*. Peter Lang. Frankfurt am Main· Bern· New York· Paris: Wien 1992, 303 κέ. βιβλιογραφία διεξοδική. Γάλα σύντομη ἐπιλεκτική βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βιβλιογραφικά Κούμα», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, 27.11.96, 2.

163. Ἀλληλογραφώντας μὲ τὸν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἐλλάδος Ιωάννη Καποδίστρια ὁ Σίνας ὑπογράφει Πρόεδρος τῆς Ἀδελφότητος Γραικο - Βλάχων Βιέννης, δηλαδὴ Ἐλληνας λατινόφωνος - βλαχόφωνος, πρὸς διάχριση ἀπὸ τοὺς Βλάχους τῆς Τρανσυλβανίας. Βλ. Γ. Λάϊος, *Σίμων Σίνας*. Ἐν Ἀθήναις 1972, 59.

164. Πβ. *Limba Română*, 8, 1959, 9-10. Βλ. και Σπ. Π. Λάμπρος, *Σελίδες ἐκ τῆς ἴστορίας τοῦ ἐν Ούγγαρια και Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ*. Ἐν Ἀθήναις 1912, 32: «...και οἱ Κουτσόβλαχοι συναπετέλουν μέλος τῆς ἐλληνικῆς οἰκογενείας ἀδιαίρετον ἐν τε ταῖς πατρίοι και ἐν τῇ ἔξενῃ».

ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκαν ὅτι ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. Ἐπὶ πλέον, κατὰ τὸν Γ. Χ. Μόδη, «Οσοι Κουτσόβλαχοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ διακόσια καὶ τριακόσια χρόνια σὲ ρουμανικὰ μέρη, ποτὲ δὲν ἐθεώρησαν τὸν ἑαυτό τους ἐνα ἥ ἀδελφὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους καὶ ποτὲ δὲν τὸν λογάριασαν ἔνο στὸν Ἑλληνισμό»¹⁶⁵. Εὕλογα ἀπὸ τοὺς λαούς, μεταξὺ τῶν ὄποιων ζοῦν κατὰ τὴν ἀποδημία οἱ Βλάχοι μὲ ὄποιαδήποτε ἐπαγγελματικὴ ἴδιότητα, θεωροῦνται Ἑλληνες¹⁶⁶. Γιὰ δὲ τὸν ρουμανικὸ λαὸ Κουτσόβλαχος σημαίνει Ἑλληνας¹⁶⁷.

Παρὸ ταῦτα ἔξ αἰτίας τῆς Φεβρουαριανῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, ἥ ὅποια ἐκδηλώνεται καὶ στὴ Βλάχο - Μολδαβίᾳ, καὶ τῆς ἀνάγκης προλήψεως ὅποιασδήποτε ἀναμετρήσεως μὲ τὶς γειτονικὲς Ὑπερδυνάμεις, Αὐστρο - Οὐγγαρίᾳ καὶ Ρωσίᾳ, ἀπὸ τὶς ὅποιες οἱ ἐπαναστατημένοι Βλάχο - Μολδαβοὶ ἀπαιτοῦν ἀπελευθέρωση ὀντίστοιχα τῆς Τρανσυλβανίας καὶ Βεσσαραβίας, οἱ ἰθύνοντες τὶς δύο Ἡγεμονίες ἐπινοοῦν τὸ λεγόμενο «Κουτσόβλαχικὸ Ζήτημα»¹⁶⁸. Ἐπιμελέστατα στρέφουν τὴν προσοχὴ καὶ τὴν ἀγωνιστικότητα τῶν ὑπηκόων τους πρὸς τὰ ἐδάφη τοῦ «Μεγάλου Ἀσθενοῦς», ὅπως ἀποκαλεῖται ἡ Τουρκία.

Ἀρχικὰ μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν τουρκιῶν ἀρχῶν, οἱ ὅποιες εὔκολα ἔξαγοράζονται, καὶ κατόπιν, πάλι μὲ τὸ ἀζημίωτο, τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, τοῦ Σουλτάνου, ἐφαρμόζουν πρόγραμμα ἀλλοτριώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν Βλάχων - Ἀρμάνων, ἀφελληνισμοῦ τους, καὶ ἐμφυσήσεως ρουμανικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Οργανώνουν ἀποστολὲς ἀναγνωρίσεως τῶν βλαχικῶν κοιτίδων

165. Μακεδονικός Ἄγων καὶ Μακεδόνες Ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, 125.

166. Πρωτίστως γιὰ τοὺς ἐμπόρους βλ. Tr. Stoianovich, «Ο κατακτητής δορθόδοξος βαλκάνιος ἐμπόρος», Ή οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς ὁθωμανικῆς κυριαρχίας τε -ιθ' αἱ., «Μέλισσα», 1979, 328-329.

167. C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, Bucuresti 1979, 220. P. Nasturel, «Koutsovalaque. Recherche étymologique», *Etudes Roumaines et Aroumaines*, Paris 1990, 91 σημ. 16. Ἐπομένως δὲν συνιστᾶ ἰστοριοδιφικὸ ἐπίτευγμα, ὅταν ὁ Ρίγας Βελεστινλῆς ἀποκαλεῖται Ἑλληνας! Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ρίγας Βελεστινλῆς καὶ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία», *Πλονασός*, 39, 1997, 394-396. «Ματιές στὸ παρελθόν καὶ στὸ μέλλον», Θεσσαλικὸν Μέλλον, 30.1.1998, 2· «Ο Ἑλληνισμὸς καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Ρίγα», *Γνώση καὶ Γνώμη*, 15, 1999, 61-72, καὶ Ἀνάτυπο· «Ο Ρίγας τοῦ θρόνου καὶ τῆς πραγματικότητας. Ἐνδεικτικά ἐφανίσματα καὶ συμπτεράσματα», *Ἑλλοπία*, 45, 1999, 47-53. Ἐπίσης Ἀθ. Δ. Χατζηρακιάδης - Δ. Ι. Μαρκαντώνης - Γ. Κ. Γιαγκάκης - Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βραχονησίδες Ἀρχιπελάγους καὶ Βλαχονησίδες Στεριάς*. Οἱ μὲν πρῶτες «ἐπίδικες», οἱ δὲ δεύτερες παραχωρημένες. Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημέρωσης γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα. Ἀθήναι 1998, 46⁷⁷, 47⁷⁹, 93³³³.

168. Ἔνα δημιούργημα τεχνητό, κατὰ τὸν Ἰταλὸ Giovanni Amadori Virgilij, *La Questione Rumeliota*, Bitonto 1909, 110. Πρ. καὶ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ - Τούτος, Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσόβλαχικοῦ Ζήτηματος. Προλογίζουν Σοφ. Ἐλ. Βενιζέλος, Ἀντ. Σαμαρᾶς, Στ. Παπαθεμελῆς. Ἐπιλεγόμενα Ἀχ. Γ. Λαζάρου. 3η Ἐκδοση. Φιλολογικὸς Ἰστορικὸς Λογοτεχνικὸς Σύνδεσμος (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.) Τρικάλων - Ἰδρυμα Εὐαγγέλου Ἀβέρωφ - Τούτος, Τρίκαλα 1992, 163: «Τὸ ζήτημα αὐτό, ὡς τεχνητὸ δημιούργημα, ἀποτελεῖ ἵσως κάτι τὸ μοναδικὸ καὶ τὸ ἐκπληρητικὸ στὴ διεθνῆ ἴστορια».

τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου¹⁶⁹. Διαπράττουν τὸ ἔγκλημα τοῦ Παιδομαζώματος¹⁷⁰. Ἀποσποῦν ἀνήλικα Βλαχόπουλα ἀπὸ τὶς ἀγκαλιές τῶν μητέρων καὶ τὰ κλείνουν στὸ ἄντρο τῆς προπαγάνδας¹⁷¹ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Βουκουρεστίου. Ἰδρύουν δουμανικὰ σχολεῖα, ποὺ στελεχώνουν μὲ τοὺς ἐκπαιδευμένους στοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους ἀποστόλους, τὰ πρῶτα θύματα τοῦ Παιδομαζώματος, ποὺ συναισθάνονται τὸ πάθημα, ὅταν ἐπιστρέφουν στὶς γενέτειρες καὶ περιφρονῦνται ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τους, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ G. Papacostea - Goga¹⁷². Χορηγοῦν ἀφθονες καὶ πλήρεις ὑποτροφίες καὶ πρωτόγνωρα οἰκογενειακὰ ἐπιδόματα¹⁷³. Καταβάλλουν δελεαστικὸς μισθοὺς στοὺς διδάσκοντες, μάλιστα καὶ στοὺς εἰκονικὰ ὑπηρετοῦντες, ποὺ δὲν ἔχουν μαθητές. Προσφέρουν ἐντυπωσιακὴ καὶ χρηστικὴ διδακτικὴ ὑλὴ, ἰδίως ξένες γλῶσσες, μὲ τὰ πλέον σύγχρονα καὶ πρόσφορα ἐποπτικὰ μέσα καὶ δργανα διδασκαλίας. Πρὸ πάντων τοὺς ἀποφοίτους προωθοῦν σὲ θέσεις ὑψηλὲς τῆς δουμανικῆς διοικήσεως καὶ ἀνωτάτης παιδείας, ἐνῶ σημαντικὸ τμῆμα κατευθύνουν σὲ παραγωγικοὺς καὶ προσδοκόρους τομεῖς τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας μὲ μεγάλες ἐπιτυχίες, χωρὶς ὥστόσο σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἐκρίζωση τῆς ἐλληνικότητάς τους, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ πρόσφατη κριτικὴ μελέτη τοῦ Ἐλ. Πλατῆ¹⁷⁴.

Γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς παραπλανήσεως τόσο τῆς βλαχο-μιολδαβικῆς κοινῆς γνώμης ὅσο καὶ τῆς διεθνοῦς πλάθονται μὲ ἐπιστημονικοφανῆ ἐπίφαση¹⁷⁵ τὰ

169. Μόλις μία δεκαετία μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848 γράφει ὁ D. Bolintineanu, *Gălătorii*, II, (La România din Macedonia...) συ ο prefată de Petre V. Hanes, Bucuresti 1915, ποὺ ἡδη στὸ ἔξωφύλλο τοῦ Βλάχους τῆς Μακεδονίας ἀποκαλεῖ Ρουμάνους. Ἄλλὰ στὸν πρόλογο μὲ μαρτυρίᾳ τοῦ P. Papahagi ὅσα γράφονται γιὰ τοὺς Ἀρμάνους τὰ ἐρανίζεται στὸ... Βουκουρέστι ὁ σ., δοθέντος ὅτι ἔκανε μόνο τὴ διαδρομὴ Θεσσαλονίκη - Μοναστήρι! Βλ. καὶ ὅσα τοῦ καταμαρτυρεῖ ὁ Alexandru Pencovici, *Impresiuni de caletorie*, Bucuresti 1885, 30.

170. Μία εἰκοσαετία μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848 ὁ Πρόξενος Ἰωαννίνων Χρ. Φραγκούδης ἐνημερώνει τὸν Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Πέτρο Δεληγιάννη γιὰ τὸ Παιδομάζωμα. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βλέψεις Ρουμανίας καὶ ἐλληνικότητα Βλάχων - Ἀρωμούνων», *Ηπειρωτικὸ Ημερολόγιο 1986*, 329 κέ.

171. Βλ. Ἐλευθεροία Ἰ. Νικολαΐδου, *Ἡ δουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ στὰ βλαχόφωνα χωρά τῆς Πίνδου*, I, Ιωάννινα 1995.

172. *În zilele redeseptării macedo-române, Memoria, acte si corespondență*, Bucuresti 1927, 24. Πβ. M. N. Ρωμανός, «Ἀπόφεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Κουτσοβλάχων», *Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Ἀθῆνα 1988, 513.

173. G. Amadori Virgilij, ἐ.ἄ., 110.

174. Ἡ ἀθληση καὶ τὸ ἔργο ἐνὸς μάρτυρα τῆς Ἐλευθερίας. Θεόδωρος Ζούκας. Ἐκδόσεις Ἀρμός, Ἀθῆνα 1993, 11 σημ. 1.

175. Μισὸ αἱώνα κυριαρχεῖ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Th. Capidan, θύμα προπαγάνδας, προβαλλόμενος ὡς αὐθεντία στὸ Κουτσοβλάχικό, ἀν καὶ ὁ καθηγητής του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας G. Weigand ἐπικρίνει θέσεις του καὶ τῶν περὶ αὐτὸν. Πβ. *Balkan Archiv*, 2, 1926, 275: «Πρὸν οἱ κύριοι αὗτοι

πλέον ἀπίθανα ἐπιχειρήματα, δπως τὰ ἐπόμενα:

I. Οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας, συνακόλουθα καὶ τῆς λοιπῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἀφοῦ αὐτοαποκαλοῦνται Ἀρμάνοι¹⁷⁶, ποὺ περικλείει τὸν ὅρο Ρωμάνοι, εἶναι Ρουμάνοι, ὅποτε καὶ ἐπονομάζονται Μακεδο - Ρουμάνοι.

II. Ρουμανικὴ γλώσσα καὶ ρωμανικὸ ίδιωμα τῶν Βλάχων δὲν διαφέρουν.

III. Ἡ κώφωση, ἡ ὅποια παρατηρεῖται σὲ τοπωνύμια καὶ ἀνθρωπωνύμια βλαχικά, εἶναι φαινόμενο ρουμανικοῦ.

IV. Οἱ Βλάχοι κατάγονται ἀπὸ Δάκες - Ρουμάνους -, ἐπειδὴ ἐπιδίδονται στὴν κτηνοτροφία, τὴν ὅποια ἀγνοοῦν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες.

V. Βυζαντινοὶ χρονογράφοι μαρτυροῦν τὴν κάθοδο τῶν Βλάχων ἀπὸ Δούναβι - Δακία.

Ἐπειδὴ ὅλα τὰ παραπάνω ἀποτελοῦν πρόδηλα προπαγανδιστικὰ παρασκευάσματα, ποὺ προφανέστατα δὲν ἐκφράζουν ὅλη τὴ Ρουμανία, ἐπιστήμονές της δὲν ἀδιαφοροῦν. Ἀντίθετα πρῶτοι ἀντιδροῦν ἀναλαμβάνοντας τὴν ἀνασκευή, χωρὶς νὰ διστάζουν νὰ εἰρωνεύονται κιόλας τοὺς πρωτουργούς. Ἐπιλεκτικὴ καὶ ἐπίτομη ἀντιπρόθεση διαλύει ἀμέσως πλάνες καὶ συγχύσεις, βοηθώντας ὅπωσδήποτε στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας.

I. Τὸ πρῶτο, ποὺ ὀφορᾶ στὸν ὅρο Ρουμάνος καὶ διατυπώνεται ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Th. Capidan, ἀνασκευάζει ὁ ἐπίσης ἀκαδημαϊκὸς I. I. Coteanu¹⁷⁷ μὲ τὸν ἀπλούστερο καὶ χαριέστερο τρόπο. Παρατηρεῖ ὅτι μὲ τὸ κριτήριο αὐτὸ καὶ οἱ Ραιτο-ρωμάνοι τῆς Ἐλβετίας εἶναι Ρουμάνοι!

Ομως ἡ διεκδίκηση τῶν Βλάχων - Αρμάνων, ποὺ διασώζουν τὸ πολιτικὸ ὄνομα Ρωμάνος στὴ σύνθεση μὲ τὸ πανάρχαια ἑλληνικὸ προθετικὸ -a-¹⁷⁸ καὶ σὲ ἀντιστοιχία μοναδικὴ μὲ τὸν ὅρο Ἀρμανία¹⁷⁹, ὑπερβαίνει κάθε φαντασία καὶ ἵταμότητα. Διότι στὴ Δακία μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή της ἀπὸ τὸν Αὔρηλιανὸ λόγῳ μακραίωνης δουλείας σὲ ποικιλώνυμους ξένους λαούς, ὁ ὅρος Romanus χάνει

ἀπαλλαγοῦν προκαταλήψεων, νὰ μὴ σκέπτονται δι' εἰλικρινεῖς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας». Πβ. καὶ Έστία, 16.1.1995, ὅπου ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν ὁμ. καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δημ. Οίκονομίδη. Ὁ δὲ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου T. Papahagi ἐπισημαίνει καὶ βασικές ἐπιστημονικές ἀδυναμίες τοῦ Capidan. Βλ. Grai si Suflet, 6, 1934, 377. Πβ. καὶ Σ. Ν. Λιάκος, Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμανίων, Θεσσαλονίκη 1965, μξ-μη.

176. Aromâni. *Dialectul aromân*. Studiu lingvistic, Bucuresti 1932, 3.

177. Πβ. *Limba Română*, 8, 1959, 9 σημ. 4.

178. Βλ. W. F. Wyatt, *The Greek prothetic vowel*, Cleveland 1972.

179. Τὰ ἀρχικὰ Ρωμάνος - Ρωμανία πέρα τοῦ προθετικοῦ ὑφίστανται καὶ συγκοπὴ τοῦ -ω-, ὅποτε καταλήγουν Ἀρμάνος - Ἀρμανία. Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 40.

τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν καὶ ἀποκτᾶ διάφορες ὑποτιμητικὲς σημασίες, ἵδιως «δοῦλος»¹⁸⁰, όπότε ἀποφεύγεται ἡ χρήση του. Ἡ κάθαρσή του – ἀποβολὴ τοῦ ταπεινωτικοῦ περιεχομένου – καὶ ἐπαναφορά του ως ἐθνικοῦ πλέον ὄντος πραγματώνεται ἀπὸ τὸν Ἑλληνικῆς καταγωγῆς διάκονο Κορέση¹⁸¹. Ἐπὶ πλέον τὸ σημερινὸν ὄνομα Ρουμανία δὲν ἔχει ἐντοπιότητα στὴ Δακία, ἀφοῦ ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὄντος Romania - Ρωμανία¹⁸² εἶναι μεταγενέστερη τῆς ἐγκαταλείψεως της. Οἱ Παραδουνάβιες Ἅγεμονίες, οἵ ὅποιες χαρακτηρίζονται γιὰ τὴν πολυωνυμία¹⁸³, τείνουν πρὸς ἐνότητα γεωγραφικὴν καὶ ἐθνικὴν μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ὄντος Ρουμουνία ἀπὸ τὸν Ἑλληνα Δ. Φιλιππίδη¹⁸⁴.

Ο ὄντος Μακεδο - Ρουμάνοι προηγεῖται τοῦ Capidan. Ἀλλὰ αὐτὸς τὸν ἐπισημοποιεῖ ἐπιστημονικὰ ἐπιγράφοντας ἔτσι σειρὰ δημοσιευμάτων του, καθὼς καὶ τὸ συνθετικὸν ἔργο του¹⁸⁵. Ομολογουμένως εἶναι ἀδόκιμος καὶ ἀπορρίπτεται ἀπὸ εἰδικούς, μάλιστα καὶ Ρουμάνους, συνάμα δὲ καὶ ἐκρουμανισμένους, ὅπως οἱ S. Pascariu¹⁸⁶, G. Murnu¹⁸⁷, ἡ διακεκριμένους φιλορουμάνους¹⁸⁸, ὅπως ὁ Κροάτης

180. Bł. Th. Thornton, *Etat actuel de la Turquie...*, Paris 1812, 489 σημ. 1. Gaston Paris, «Romani, Romania, lingua romana, romancium», *Mélanges linguistiques*, publiés par M. Roques, Paris 1909, 13 σημ. 4. G. Lacour - Gayer, *La question des Roumains d'Autriche - Hongrie*, Paris 1915, 11. Bratiianu, *Une énigme...*, 217. Carlo Tagliavini, *Le origini di lingue neolatine*, Rologna 1964, 123 σημ. 12.

181. Bł. G. Giunglea, «Corezi face cea dintii apropiere între "roman" și "rumân"», *BOR*, 5-6, 1935, 226-228. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Αἴγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ περίπτωση τῆς Χίου: Διάκονος Κορέσης», *Παρνασσός*, 32, 1990, 290-308.

182. Πβ. H. Mihaescu, *La langue latine dans le Sud - Est de l'Europe*, Bucuresti - Paris 1978, 300-301: «J. Zeiller, L'apparition du mot "Romania" chez les écrivains latins REL VII, 1929, p. 194-198, terme non attesté dans les sources avant le IVe siècle». Bł. καὶ Σταύρος Ἰ. Κουρούσης, Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον, Ἀθῆναι 1993, 42, ὅπου καὶ ἀναφορά στὸν A. Piganiol.

183. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἅγεμονιῶν στερούνται ἐθνικοῦ ὄντος καὶ χοησμοποιοῦν περιφερειακὲς ὀνομασίες, «δῶρος ὀλτεάν (ἀπὸ τὴν Ὀλτενία), μουντεάν (ἀπὸ τὴ Μουντενία: Βλαχία), μολντοβεάν (ἀπὸ τὴ Μολντόβα: Μολδαβία), ἀρντελεάν (ἀπὸ τὸ Ἀργεάλ): Τρανσυλβανία), μπανατοσέάν (ἀπὸ τὸ Μπανάτ) κ.λπ.». Πβ. Virgil Căndeală, *Suntotum iustoia τῆς Ρουμανίας*, Ἀθῆναι 1978, 25-26.

184. Bł. Eugen Stănescu, «"Roumanie": Histoire d'un mot. Développement de la conscience d'unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe-XIXe siècles», *Balkan Studies*, 10, 1969, 76 κέ. Δ. Ἀ. Ζακυθηνός, *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθῆναι 1976, 475. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Oἱ Βαλκανικοὶ λαοί*, Ἰωάννινα 1978, 173. Raoul V. Bossy, «Recunoasterea oficială a numelui "Romania", *Fiinta Românească*, 4, 1966, 101-105. Bł. καὶ ἀνωτ. σημ. 119.

185. *Les Macédo - roumains*, Bucarest 1943.

186. *Limba română*, Bucuresti 1976², 221. Πβ. καὶ J. Kramer, «Das Aromunische», *Rumänistik in der Diskussion*. Guder Narr Verlag Tübingen, 218 σημ.

187. *Români din Bulgaria medievală*, Bucuresti 1939, 51.

188. Πβ. *Fiinta Românească*, 6, 1967, 50, ὅπου ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Στρασβούργου

ρωμανιστής - βαλκανολόγος και καθηγητής του Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok¹⁸⁹.

II. Τη διαφορά έπισημαίνουν σημαίνοντες Ρουμάνοι έπιστημονες, όπως οι άκαδημαϊκοί A. Procopovici¹⁹⁰, N. Iorga¹⁹¹, Al. Graur¹⁹². Ο τρίτος, ο πλέον άριστος, καθηγητής της Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου διαχωρίζει τελείως τη δουμανική από την άρμανική. Ο δέ Ρουμάνος έπισης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης E. Lozovan¹⁹³, πού δέχεται αυτοχθονία βαλκανική των Αρμάνων, άποβάλλει έντελως από τη Βαλκανική γλώσσα.

III. Ο έκδουμανισμένος καθηγητής G. Murnu¹⁹⁴, πρωταγωνιστικό δργανο της δουμανικής προπαγάνδας, της όποιας είναι θύμα, προβάλλει την κώφωση του ο σὲ ου τοῦ ἀνθρωπωνυμίου Νικολίτσας - Νικουλίτσας, τοῦ ἀρχηγοῦ της ἔξεγέρσεως τοῦ 1066 στὴ Λάρισα - Θεσσαλία, ὡς ἐπιχείρημα δουμανικότητας τῶν ἔξεγερθέντων Βλάχων. Ἀλλὰ λαμβάνει ἀποστομωτική ἀπάντηση απὸ τὸν Οὐγγρο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης Mathias Gyóni¹⁹⁵. Ισχυροποιοῦν δὲ ἀκλόνητα τὴν ἀπάντησή του καὶ γιὰ τὴν προμεσαιωνικὴ περίοδο βαθεῖς μελετῆτες της Θεσσαλίας, ὅπως Βαγγέλης Σκουβαδᾶς¹⁹⁶, Br. Helly¹⁹⁷, καὶ πανεπιστημιακοὶ γλωσσολόγοι, Γ. Ἀναγνωστόπουλος¹⁹⁸ καὶ Ἀντ. Θαβώρης. Κατὰ τὸν τελευταῖο «τὴ Θεσσαλικὴ (διάλεκτο) απὸ τὸ 400 π.Χ. ἔχουμε τροπὴ τοῦ ο σὲ ου

Grigore Nandris βεβαιώνει.

189. Βλ. *Revue Internationale des Etudes Balkaniques* (RIEB), 1-2, 1934-1935, 330.

190. Πβ. «La romanité balkanique», *Balcania*, 1, 1938, 62 σημ. 1: «...le dacoroumain diffère beaucoup... de ceux du sud du Danube, car il a dans sa structure une foule d'éléments non - balkaniques».

191. Πβ. *L'origine et la patrie première des Roumains (réponse à une agression)*, Bucarest 1938, 3, le roumain «...n'a ni les formes du dialecte "aroumain" de Macédoine, ni les emprunts au vocabulaire grec». Ο Iorga συγχότατα ἀντιφάσκει. «Οταν ἐκφράζεται ὡς πολιτικός, βλέπει τοὺς Ἀρμάνους σὰν Ρουμάνους, ποὺ φθάνουν ἕως τὴ Ναύπακτο, Ταίναρο, Κρήτη!

192. Πβ. *Studii de lingvistică generală*, [Bucuresti] 1960, 310-331.

193. Πβ. «Onomastique roumaine et balkanique», *Vie Congrès International de Sciences Onomastiques*, München 1961, 225 σημ. 1.

194. *Istoria Românilor din Pind. Vlahia mare 980-1259. Studiu istoric după izvoare bizantine*, Bucuresti 1913, 110 σημ. 1.

195. Πβ. *Revue d'Histoire Comparée, Etudes hongroises* (RHC), 23, 1945, 146: «Nous pourrions citer des pages entières d'exemples prouvant que le changement phonétique o - ou était chose commune dans l'évolution de la langue grecque du moyen âge».

196. Βλ. *Θεσσαλικὰ Χρονικά*, ἔκτ. ἔκδ. 1965, 156.

197. Βλ. *Mnemosyne*, Séries IV, 23, 1970, 254 κέ.

198. Βλ. *MEE* (Ἐλλάς, Γλῶσσα), 10, 690.

199. Βλ. *Δωδώνη*, 9, 1980, 413.

ποὺ τὸ ἔγραφαν μὲ Υ καὶ τροπὴ τοῦ ωσὲ ου ποὺ τὸ ἔγραφαν μὲ ΟΥ...»¹⁹⁹. Ἡ δεύτερη τροπὴ ἀπαντᾶ καὶ στὸ ἀρχαῖο θεσσαλικὸ τοπωνύμιο Ὀλοσσών²⁰⁰, σωζόμενο τὸν 5ο αἰ. μ.Χ. μὲ τὴ μορφὴ Λοσσών καὶ προφερόμενο ἀπὸ τοὺς Βλάχους Λᾶσσον. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποδεικνύει καὶ τὴν αὐτοχθονία τους, παραδεκτὴ ἔκτοτε καὶ ἀπὸ φανατικοὺς ἄλλοτε θιασώτες τῆς δῆθεν καθόδου ἀπὸ Δακία, Puscariu²⁰¹, Procopovici²⁰², Capidan²⁰³, D. Maniu²⁰⁴... Ἐπομένως ἡ κώφωση δὲν εἶναι φαινόμενο τυπικὰ ρουμανικό, ὅπως τὸ θεωρεῖ καὶ ὁ C. Poghirc²⁰⁵, ἀλλὰ ἀποδεειγμένα ἐλληνικὸ καὶ μάλιστα ἀρχαῖο, καθὼς καὶ ἄλλων γλωσσῶν²⁰⁶. Ἐν τέλει προστίθεται ὅτι τὸ ἐθνωνύμιο *Roumionía* προσφέρεται μὲ κώφωση ἀπὸ τὸν Φιλιππίδη καὶ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες ἀντικαφωτικὰ România²⁰⁷!

IV. Ἀποστομωτικὴ πράγματι ἀπάντηση στὸν Th. Capidan²⁰⁸, ποὺ ἀποκλείει ὑπαρξὴν κτηνοτροφίας στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες, ἐπειδὴ δῆθεν κατέχουν μόνον τὰ παράλια τῆς χερσονήσου, ὅποτε οἱ Βλάχοι τῆς ἐνδοχώρας, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κτηνοτροφία, δὲν ἔχουν ἐλληνικὴ καταγωγή, δίνει πάλι ὁ M. Gyóni: «Ἄπο τὴν Ὁμηρικὴ περίοδο, ἡ κτηνοτροφία αἰγοπροβάτων ἀποτελοῦσε σημαντικὸ κλάδο τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομικῆς ζωῆς»²⁰⁹. Ὁ Ὁμηρος διαψεύδει ὀλοκληρωτικὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Capidan καὶ μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς ἀγροτοποιενικῆς ζωῆς

200. Bł. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ολοσσών - Έλασσών», *Ιστορία Εἰκονογραφημένη*, 175, 1983, 12-13.

201. Bł. *Balcania*, 1, 1938, 22.

202. Αὖτ., 61.

203. Bł. *Limbă si cultura*, Bucuresti 1944, 290.

204. Bł. *Cahiers Sextil Puscariu (CSP)*, 1, 1952, 213. Πρὸ πάντων πάντες οἱ προηγούμενοι πείθονται καὶ μὲ τὴν ὑπαρξὴν τοπωνυμίου στὴν ἀρωματικὴν, τὸ ὅποιο πέφα τῆς κωφώσεως παρουσιάζει ἐπιπόσθετα καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ ωραίοισμοῦ, 4ον αἰ. μ.Χ. Συγκεκριμένα εἶναι τὸ Săruna < Salona < Thessalonica < Θεσσαλονίκη! Bł. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τρία ἐλληνικὰ τοπωνύμια στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Βλάχοφων τὸν Ἑλλήνων», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 11, 1976, 267-277, καὶ *Πρακτικά τοῦ Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου*, IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, 225-235, καὶ *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἀθῆναι 1993, 246-256. Στὴν ἀποδοχὴ τῆς αὐτοχθονίας τῶν Βλάχων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου προηγούνται καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες τῆς Ρουμανίας: V. Pârvan, *Sulle origini della civiltà romena*, Roma 1922, 4. T. Papahagi, «O problema de romanitate sudilirica», *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 77, 95. Radu Vulpe, «Gli Illiri dell’ Italia imperiale romana», *Ephemeris Dacoromana*, 3, 1929, 166-167· «L’ âge du fer dans les régions thracees de la Péninsule Balkanique», *Mélanges de l’ Ecole Roumaine en France* 1929, seconde partie, 341· *Studia thracologica*, Bucarest 1976, 197. Bł. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ λατινοφωνία Έλλήνων*, Βλάχοι ἐλληνικοῦ χώρου, Ἀθῆναι 1986, 242.

205. «La romanisation...», 36.

206. Bł. Νικ. Γ. Κοντοσόπουλος, «Ο “βόρειος” φωνητισμός», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 15, 1984, 353.

207. Bł. καὶ ἀντ. σημ. 119.

208. *Limba si cultura*, 181 κάτε, ὅπου παλαιότερα δημοσιεύματά του, παραχθημένα καὶ γιὰ τὸν συγγραφέα. Bł. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Σαρακατσάνοι, Ρουμανικές καὶ ἄλλες θέσεις γιὰ τὴν καταγωγή», *Παρνασσός*, 40, 284-312, καὶ ἀνάτ. μὲ πρόλογο καὶ εὑρετήρια, Ἀθῆναι 1999.

209. «La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen âge», *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 39-40.

τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, στὴν ὅποια φιλοτεχνεῖ ὑπέροχες πτυχές²¹⁰.

Ἐξ ἄλλου οἱ Ἑλληνες, ὅπως σὲ τόσους ἄλλους τομεῖς, ἔτσι καὶ στὴν κτηνοτροφικὴ τέχνη γίνονται διδάσκαλοι ἄλλων λαῶν. Ὁ Ἡρακλῆς ἄλλως τε φέρεται καὶ ἐφορος τῆς κτηνοτροφίας. Οἱ δὲ Ἡρακλεῖδες κατὰ τὶς ἔξορμήσεις τους πρὸς τὴν Δύση διδάσκουν, πρῶτοι αὐτοί, τὴν ἔξημέρωση τῶν ἀγρίων ζώων γιὰ τὴν ἔξασφάλιση καὶ βοήθειας στὴν καλλιέργεια τῆς γῆς²¹¹.

Ο καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Θ. Ι. Παπαδόπουλος²¹² γράφοντας γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ λίθου στὴν Ἡπειρο συσχετίζει τὸν κτηνοτροφικὸ τρόπο ζωῆς τῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν εἰκόνα τῶν συγχρόνων Βλάχων, ἐπικαλούμενος συνάμα καὶ τὸν Higgs²¹³. Παράλληλα στὴ Θεσσαλία ὁ καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γ. Χ. Χουρμουζιάδης διαπιστώνει κτηνοτροφικὸ βίο ἐποχικῶν μετακινήσεων κατὰ τὴν νεολιθικὴ περίοδο²¹⁴.

Ἐπομένως ἐκτὸς τῶν φιλολογικῶν - ἴστορικῶν πηγῶν, ἀπὸ τὸν Ὁμηρο ἔως τὸν Ἀρριανὸ²¹⁵ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα πείθουν γιὰ τὴν ἐντοπιότητα καὶ τὴν ἐλληνικότητα τῶν Βλάχων, οἱ ὅποιοι ἐπιπρόσθετα διαφυλάσσουν στὸ ρωμανικὸ ἰδίωμά τους καὶ ὀρολογία κτηνοτροφικὴ ἀρχαιοελληνικῆς προελεύσεως. Τὴν δὲ ἀποκάλυψη τῆς ὀφείλουμε στὸ ἀντεπιστέλλον

210. Σ. 573-590. Πβ. Μ. Ἀ. Γκιόλιας, Ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ κτηνοτροφία στὴν ἀρχαία Θεσσαλία, Ἀθῆνα 1989, 15. Βλ. καὶ J. Psicharis, «La chèvre chez Homère, chez les Attiques et chez les Grecs modernes», *Bibl. Haut. Et. Soc. Hist.*, 231, 1922, 303-346. Stella Georgoudi, «Problèmes de transhumance dans la Grèce ancienne», *Revue des Etudes Grecques (REG)*, 87, 1974, 155-185.

211. Πβ. *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 5-6, 1993-1994, 257-289, ἰδίως 264, ὅπου ἐπισημάνεις τῆς συναδέλφου Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου ἔξι ἀριθμῆς κριτικῆς παρουσιάσεως τοῦ ἔργου τοῦ Romulus Vulcănescu, *Mitologie Română*.

212. Βλ. *Δωδώνη*, 3, 1974, 133-134 καὶ σημ. 1, 2. Ἐπίσης Σωτ. Δάκαρης, *Oἱ γενεαλογικοὶ μίθοι τῶν Μολοσσῶν*, Ἀθῆναι 1964. Ἡ κτηνοτροφία στὴν ἀρχαία Ἡπειρο, Ἰωάννινα 1976.

213. Βλ. *Proceedings of the Prehistoric Society (PPS)*, 32, 1966, 27.

214. Βλ. Ἀνθρωπολογικά, 1, 1980, 128. Βλ. καὶ Louis Robert, «Bergers grecs», *Hellenica*, VII, 152-160; «Monnaies d' Olympos», αὐτ., X, 185-186. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Δραγάτης - Δραγατεύω, γλωσσικὴ μαρτυρία ἀρχαίων Περσαβῶν», *Περσαβία*, 1976, 13-14.

215. Πβ. 7, 9: «ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὅρη πρόβατα ὀλίγα καὶ ὑπὲρ τούτων κακῶς μαχομένους Ἰλλυριοῖς τε καὶ Τριβαλλοῖς...», ὅπου καταφίνεται ἡ ἀσκητὴ τῆς κτηνοτροφίας καὶ ταυτόχρονα ὁ διαχωρισμὸς τῶν Μακεδόνων ἀπὸ Ἰλλυριούς, Τριβαλλοὺς κ.ἄ. Βλ. καὶ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, Ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, ὁ πολιτισμός της καὶ ὁ Πλούταρχος, Θεσσαλονίκη 1940. Φ. Πέτσας, «Στοιχεῖα ἀπὸ τὶς σχέσεις Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 15, 1984, 37-46. Πβ. καὶ *Μακεδονία. 4000 χρόνια ἐλληνικῆς ιστορίας καὶ πολιτισμοῦ*. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθῆναι 1982, 78, ὅπου ὁ διμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Bristol N.G.L. Hammond γράφει: «Οἱ ἀρχαῖοι Μακεδόνες φαίνεται ὅτι διήνυσαν τὰ ὕδια στάδια: τὸ πλήρως νομα-

μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Pericle Papahagi²¹⁶. Σὲ διεθνὲς συνέδριο παρουσιάζει τὸ βλάχικο ρῆμα saragescu, ποὺ ὀρθότατα ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ ἑλληνικό, ἀρχαῖο καὶ νεώτερο, σαλαγέω-ῶ, πιστοποιώντας παράλληλα τὴν τροπὴ τοῦ λ σὲ ρ, τὸν ρωτακισμό, φαινόμενο φωνητικὸ τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ώς τεκμήριο τῆς αὐτοχθονίας τῶν Ρουμάνων στὴ Δακία, πέρα τοῦ Δουνάβεως, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει στὴ ρουμανικὴ γλώσσα. Ὁμως δὲν ἐνεργεῖ δεοντολογικά, δὲν ἔχει τὴν ἐπιστημονικὴ παροησία φανερώσεως ὅλης τῆς σπουδαιότητας τοῦ ρηματικοῦ εὑρήματος, τὸ ὄποιο γιὰ τὸν Ἰδιο ἀκριβῶς λόγο ἀποδεικνύει ἐπίσης καὶ τὴν αὐτοχθονία καὶ τὴν ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων - Ἀρμάνων²¹⁷!

V. Διαστάσεις ἀσύλληπτες εἶχε λάβει ἡ παραγωγὴ δημοσιευμάτων, ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὸ νὰ πεισθοῦν οἱ ἀναγνῶστες δὴ οἱ Βλάχοι Ἐλλάδος δὲν εἶναι αὐτόχθονες ἀλλὰ ἐπήλυδες. Γιὰ δὲ τὴν ἐπίτευξη τοῦ πολιτικοῦ σκοποῦ²¹⁸ οἱ

δικὸ μὲ κέντρο τὴ Λεβαίη στὰ Πιέρια (ὅπως τὸ Βλαχολίβαδο τῶν Βλάχων τοῦ Ὄλύμπου). Παραλληλίζει δὲ τὴν κτηνοτροφικὴ ςωὶ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων καὶ τῶν Βλάχων τῆς Σαμαρίνας, Ἀβδέλλας καὶ Περιβολιοῦ. Βλ. Ἀντ. Μπουσμπούκη, Ἐθνογλωσσολογικά ἀνάλεκτα, Θεσσαλονίκη 2005, 321 π.ἔ.

216. Πβ. *Revue Historique du Sud - Européen (RHSEE)*, 2, 1925, 194.

217. Γ' ἀμφότερες σώζονται στὸ βλάχικο ἰδίωμα ἐξ ἵσου ἐνδιαφέροντα ἀρχαιοελληνικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, μάλιστα καὶ διαλεκτικά. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο χορός τοῦ Βλαχοχωριοῦ», *Μετέωρα*, 31, 1977, 21-22· «Στοιχεῖα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδίωματος τῶν Βλάχων πηγὴ ἴστορίας τοῦ Ἐλληνισμοῦ», *Ἐλληνικὸς Βορρᾶς*, 29.7.1979· «Ο χορός τῶν Βλαχοφάνων», *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου*, IMXA, Θεσσαλονίκη 1979, 383-395· «Γλωσσικές μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων», *Ηπειρωτικό Ἡμερολόγιο* 1987, 307-321, καὶ Ἀνθρωπολογικά Ἀνάλεκτα ΜΗ', Ἀθήνα 1988, 33-38· «Ἐτυμολογικά καὶ σημασιολογικά τῆς ἀρωματικῆς λέξεως μπάνα (bana)», *Ηπειρωτικό Ἡμερολόγιο* 1992, 433-451· «Aroumain bana; est-il un héritage aborigène?», *Balkan Studies*, 29, 1988, 309-340, καὶ ΣΤ' Διεθνὲς Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, Ἐλληνικές ἀνακοινώσεις, Σόφια: 30 Αὐγούστου - 5 Σεπτεμβρίου 1989, Ἀθήνα 1990, 403-435· «Στοιχεῖα ἀρχαίας βουωτικῆς διαλέκτου στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Ἐλληνοβλάχων», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βουωτικῶν Μελετῶν (EEBM)*, Β' β', 1995, 1253-1282.

218. Μετέπειτα δὲ καὶ στρατηγικοῦ καὶ διπλωματικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καὶ δημογραφικοῦ. Βλ. G. I. Bratiu, *Une énigme...* 211-212. Ἀ. K. Ἀνεστόπουλος, *Μακεδονικός Ἀγὼν 1903-1908*, Θεσσαλονίκη 1965, 438, ὅπου ὁμολογία τοῦ Mihail Kogalniceanu. G. Zuca, *Un studiu economic asupra Romanilor din Epir*; Bucuresti 1906. V. Papahagi, *Aromânia si rolul lor economic în trecut*, Bucuresti 1935. P. Slavescu, «Insemnătatea economică a Macedoromânilor», *Revista Fundațiilor Regale*, 10, 1943, 66-74. Στὰ παρασκήνια τῆς Συνδιασκέψεως Βουκουρεστίου, 1913, κυρίως λόγῳ ἀγνοίας τοῦ θέματος, ἥ ὅποια διαιωνίζεται μέχρι σήμερα, ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ἐλλάδος, οἱ Ρουμάνοι πολιτικοὶ πολιτευόμενοι ὡς μετατράπες μὲ μόνη προμάτεια τοὺς Ἀρμάνους προσαρτοῦν τὴ Δοβρούστσα, χῶρο ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως. Ἀλλὰ τὸ ρουμανικὸ δημογραφικὸ ἔλευμψιά της ἀποδυναμώνει ἐξ ἀρχῆς τὴ βασιμότητα τῆς ρουμανικῆς διεκδικήσεως. Γ' αὐτὸ ἔξαπολύται στοὺς βλαχικοὺς πληθυσμοὺς ὅλων τῶν περιοχῶν πολυετής καὶ πρωτοφανής παραπλανητικὴ ἐκστρατεία ἐγκαταστάσεως τοὺς στὸν ἐπίγειο παράδεισο, ὅπως προβάλλεται. Ὁμως ἐξ αἰτίας τῶν κλιματολογικῶν συν-

συντάκτες δὲν δόρωδοιν πρὸ οὐδενός. Συνειδητὰ κολοβώνουν ἡ παρερμηνεύουν χωρία βιζαντινῶν χρονογράφων πρὸς ἐδραιώσῃ θεωρίας περὶ καθόδου ἀπὸ Δούναβι, Δακία.

Προηγουμένως σχολιάζεται δεόντως ἡ ἐπιμονή τοῦ H. Mihaescu στὴν ἀπάλειψη τῆς σπουδαιότερης λέξεως ἀπὸ πολλαπλῶς πολύτιμο χωρίο τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ²¹⁹. Οἱ δὲ συμβουλευόμενοι ἀκόμη δημοσιεύματα τῆς προπαγανδιστικῆς περιόδου συνεχίζουν νὰ καταχωρίζουν κολοβὸ καὶ χωρίο τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη: «Ἄπὸ Δακίας, ἐπὶ Πίνδον τὸ ἐς Θετταλίαν καθῆκον ἐνοικῆσαν ἔθνος Βλάχοι». Ἡ κολόβωση ἀδικεῖ φοβερὰ τὸν Χαλκοκονδύλη καὶ παραπλανᾶ ἐπικίνδυνα τὸν ἀναγνώστη. Διότι ὁ χρονογράφος ἀμφισβητεῖ καθ' ὅλοκληρίαν τὸ βάσιμο τῆς πληροφορίας προσθέτοντας στὸ κείμενό του τὰ ἔξης: «οὔτε ἄλλου ἀκίρκατο τούτου διασημαίνοντος σαφῶς ὁ, τιοῦν οὔτε αὐτὸς ἔχω συμβαλέσθαι ὡς αὐτοῦ φύκισθη. Λέγεται μὲν πολλαχῆ ἐλθόν τὸ γένος τούτῳ ἐνοικῆσαι αὐτοῦ, οὐ μὴν ὅτι καὶ ἄξιον ἐς ἵστορίαν ὁ, τιοῦν παρεχόμενον τεκμήριον»²²⁰. Δίνει καὶ μάθημα ἵστορικῆς δεοντολογίας ὁ Χαλκοκονδύλης.

Δὲν ἔξελειψαν ἐντελῶς οἱ ἐπιστημονικὰ καθυστερημένοι, ποὺ παρερμηνεύουν καὶ σήμερα τὸν Κεκαυμένο, ἀν καὶ ἡ αἰτία παρερμηνείας ἐπισημαίνεται μὲ ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματα διάρκειας σχεδὸν αἰώνα τῶν W. Tomatschek²²¹, M. Gyóni²²², P. Lemerle²²³, G. Cankova - Petkova²²⁴... Πρόσφατα ὁ Κεκαυμένος ἀπὸ μὲν τὸν C. Poghirc χαρακτηρίζεται μοναδικὴ πηγὴ ἀλλ' «ἀρκετὰ ἀναληθῆς»²²⁵, «σκοτεινὴ» δὲ ἀπὸ τὸν P. Nasturel²²⁶. Ἐνωρίτερα ἄλλως τε πάλι Ρουμάνοι ρωμα-

θηρῶν καὶ τῶν συνεχῶν προστριβῶν μὲ τοὺς Βουλγάρους καταντᾶ πραγματικὴ κόλαση. Βλ. V. Th. Musi, *Un deceniu de colonisare în Dobrogea - nouă 1925-1935*, Bucuresti 1935. Κατὰ τὸν C. Evelpidi, *Les Etats balkaniques*, [Paris] 1930, 57 σημ. 2, μεταναστεύουν 5.036 οἰκογένειες. Κατὰ δὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλου, *Kountsoύblachoi*, 26 σημ., 4.000 οἰκογένειες. Γιὰ τὶς περιπτέτειές τους βλ. *Les Aroumains*, INALCO 1989, 162, ὅπου πληροφορίες τῆς Mihaela Bacu, καὶ M. Cazacu - N. Trifon, *Moldavie ex - soviétique: histoire et enjeux actuels suivi de Notes sur les Aroumains en Grèce, Macédoine et Albanie*, Paris 1993, 208.

219. Βλ. ἀνωτ. σημ. 90 καὶ 91.

220. Bonn., I, 35. Βλ. καὶ Paul Henri Stahl, *Ethnologie de l' Europe du Sud - Est. Une Anthologie*, Paris - La Haye 1974, 63 σημ. 1.

221. *Sitzungsber. d. phil - hist. Cl. d. Kais. Akad. d. Wiss.*, 88 Bd. Wien 1882, 493-494.

222. RCH, 23, 1945, 171, καὶ AAASH, 2, 1954, 231 σημ. 9.

223. *Prolégomènes*, 75.

224. Πβ. *Linguistique Balkanique*, 6, 1963, 94 σημ. 5: «Pour l' histoire antique des Daces Kékauménos a utilisé l' *Histoire Romaine* de Dion Cassius, qu' il mentionne sous le nom Dion d' Athènes (Cecaum., Str., p. 75)».

225. *Romanica Aenipontana*, 14, 1987, 344.

226. *Les Aroumains*, INALCO 1989, 51 σημ.: «à la vérité assez obscur». Ἀποκλείεται δὲ ὅποιαδήπο-

νιστὲς - βαλκανολόγοι, ὅπως A. Sacerdoteanu²²⁷, S. Dragomir²²⁸, ἀποκλείοντα κάθοδο, γιὰ τὴν ὄποια οὔτε τὰ ποικιλώνυμα Χρονικά, συχνότατα ἐπικαλούμενα, ἵσχυον, κατὰ τὸν M. Gyóni²²⁹.

Ὕδη τὰ πρόγραματα ἀντιστρέφονται. Διαπιστώνεται πρὸς Δακία ἄνοδος, τὴν ὄποια πρωτίστως ὑποστηρίζουν Ρουμάνοι καὶ ἐκρουμανισμένοι, Ovid Densusianu²³⁰, T. Papahagi²³¹, N. Roman²³², A. Sacerdoteanu²³³, I. Siadbei²³⁴, Ch. Cotos-man²³⁵, P. I. David²³⁶, H. Bogdan²³⁷. Γνωστοποιεῖται δὲ καὶ σὲ διεθνῆ συνέδρια πάντοτε ἀπὸ Ρουμάνους, τοὺς C. Daicoviciu - H. Daicoviciu²³⁸. Ωστόσο πολὺ προγενέστερα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, ὁ Οὐγγρος K. Kadlek²³⁹ γράφει γιὰ μετανάστευση Βλάχων ἀπὸ Θεσσαλία πρὸς τὸν Βορρᾶ. Μεταπολεμικὰ ἄνοδο δέχεται καὶ ὁ Γάλλος ρωμανιστής Edouard Bourcier²⁴⁰.

Προσφύεστατα ὁ Ρουμάνος καθηγητὴς I. Mitrea γράφει: «Ἐθνογένεση τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ ἔλαβε χώρα στὴν καρπαθιο-δουναβικὴ περιοχή, ἡ ὄποια ἐν

τε ἐγκυρότητα τῶν λόγων τοῦ Κεκαυμένου, κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης L. Tamás, «Romains, Romans et Roumains dans l' Histoire de la Dacie Trajane», *Archivum Europae Centro - Orientalis (AEC-O)*, 2, 1936, 364: «Vouloir dégager un noyau historique des élucubrations de Ke-kaumenos serait tenter l'impossible».

227. Πβ. *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen - Age*, Paris 1929, 140: «L'hypothèse d'une descente des Roumains de la Save vers la Thessalie n'est pas possible».

228. *Balcania*, 7, 1944, 81.

229. Πβ. *RHC*, 23, 1945, 129 σημ. 1: «On a écarté d'avance des sources comme la chronique "Nestor", dont les données ne se rapport pas aux Vlaques ainsi que les *Gesta Hungarorum* d'Anonymus, qui confondent la situation de 1200 avec l'histoire du IXe siècle».

230. *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris 1901, 300, 327-328, 356-357.

231. *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 228 κέ.

232. *Graul Românesc*, 3, 1928, 55.

233. *Anuarul Institutului de Istorie Natională*, 5, 1928-1930, 497 κέ.

234. *Originile dialectelor romîne*, Iassi 1933, 19.

235. *BOR*, 64, 1940, 373 κέ.

236. *BOR*, 93, 1975, 768.

237. *Histoire des pays de l'Est*, Perrin, 1990, 48, ὅπου ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις.

238. *Actes du Colloque International* organisé par le Secrétariat général de l'Association Internationale des Etudes du Sud - Est Européen. Mamaia (Roumanie), 1-8 septembre 1968, Bucarest 1970, 253: «...durant les six siècles qui s'écoulèrent depuis l'abandon de la Dacie par Aurélien, des éléments romans (non roumains) sont venus du Sud du Danube, renforçant la romanité au Nord de ce fleuve, en particulier les éléments qui avaient adopté comme principale occupation la vie pastorale».

239. *Revue des Etudes Hongroises (REH)*, 6, 1928, 2-3, 271.

240. *Eléments de Linguistique Romane*, Paris 1967, 136: «Les populations parlant latin, qui étaient au Sud du Danube, semblaient avoir reflué peu à peu vers l'ancienne Dacie...». Βλ. ἀνωτ. σημ. 140, ὅπου ὁ

γένει συμπίπτει μὲ τὸ ἔδαφος τῆς ἀρχαίας Δακίας»²⁴¹. Ωστόσο στὸν δόρθο δόρισμὸ προηγεῖται ὁ I. Haikin, κατὰ τὸν ὅποιο «ἡ Ρουμανία δὲν εἶναι χώρα βαλκανική»²⁴². Ἐξ ἵσου ἀπόλυτος ἐμφανίζεται καὶ ὁ N. Iorga, ὁ ὅποιος πέρα τῶν ἐπιστημονικῶν περιγραμμῶν κατακτᾶ καὶ ἀνώτατες θέσεις στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ρουμανίας, τῆς ὅποιας μάλιστα διατελεῖ καὶ πρωθυπουργός. Ὅταν δὲ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου μὲ πρωτοβουλίᾳ τοῦ διακεκριμένου Ἑλληνα πολιτικοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου δόργανώνεται τὸ διαβαλκανικὸ συνέδριο, ὁ Iorga δὲν συμμετέχει ἐξηγώντας τὴν ἀρνησή του ὡς ἔξῆς: «“Οσον ἀφορᾶ ἐμᾶς: ἢ εἴμαστε βαλκανικοὶ καὶ τότε πρέπει νὰ μετοικήσουμε ἀπὸ τὰ Καρπάθια, ἢ εἴμαστε καρπαθιακοὶ καὶ δὲν ἔχουμε τίποτε στὰ Βαλκάνια. Ἄν καὶ πολιτεύομαι, τοῦτο δὲ μὲ ὑποχρεώνει σὲ τόση ἄγνοια, ὅπως ἄλλους, ποὺ πήγανε στὸ Συνέδριο»²⁴³.

Ἐν τούτοις ἡ Ρουμανία μετὰ τὴν πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ, μολονότι ἀντιμετωπίζει προβλήματα ἐπιβιώσεως^{243a}, σπεύδει στὸ ἀρτισύστατο κράτος τῶν

Garde ὑποστηρίζει ἐπίσης ἄνοδο πέρα τοῦ Δουνάβεως.

241. Πβ. «Teritoriu de formare a poporului român, vatră luptei seculare pentru unitate si independentă», *Carpica*, 9, 1977, 39. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν ἔχει σχέση ὅποιαδήποτε μὲ τὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο τονίζει πρῶτος στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ὁ Al. A. Stourdza, *La Roumanie n'appartient pas à la péninsule balkanique proprement dite ni comme sol, ni comme race, ni comme Etat*. (*Mémoire à la Société de géographie*). Bucarest 1904.

242. Πβ. «România nu este o țară balkanică», *Buletinul Soc. Regale Române de Geografie*, 38, 1919, 232 κέ. Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 193, ὅπου ὁ καθηγητὴς Lozovan τονίζει ὅτι καὶ ἡ Ρουμανικὴ γλώσσα δὲν εἶναι βαλκανικὴ.

243. Πβ. N. Γιόργκα, *Ei κόνες ἀπὸ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα καὶ πέντε διαλέξεις γιὰ τὴν σύγχρονη Ἑλληνικὴ ζωὴν*. Μετάφραση ἀπὸ τὸ ιρωμανικὸ τῆς Κας Μαρίκας Μανέσκου. Ἐκδόσεις «ΦΛΑΜΜΑ», Ἀθήνα 1931, 125. Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 191, ὅπου ὁ Iorga ἐπισημαίνει τὶς διαφορές τῆς Ρουμανικῆς ἀπὸ τὸ ἴδιωμα τῶν Βλάχων Ἑλλάδος. Oi Gălin Felezeu, Ioan Lumperdean, *Les valaques du Nord de la Péninsule Balkanique, Esquisse Historique*, Galaxia, ă.ă., 11, ἀνατρέχουν στὶς παραφημένες θέσεις, προγενέστερες φυσικά, καὶ δὲν σχολιάζουν τὶς τελικές. Ὁλόκληρο τὸ φυλλάδιο ἀποσκοπεῖ στὴν παραπλάνηση καὶ σύγχρονη. Προσφέρεται δὲ ἀπὸ τὸ ιρωμανικὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἀθήνας, τὸ ὅποιο ἐκδίδει καὶ 15ήμερη ἐφημερίδα – ἐμπορικὴ, οἰκονομικὴ, πολιτιστικὴ –, στὶς δύο γλώσσες, Ἑλληνικὴ καὶ Ρουμανικὴ, μὲ τίτλο ὑπεράνω κάθε ὑπογίας «Ἑλληνορουμανικὴ Φιλία». Ωστόσο σὲ πρόσφατο φύλλο, δίνοντας στοιχεῖα δημιογραφικά, ἀναφέρει ἀκριβῶς τοὺς κατοίκους τῆς Ρουμανίας καὶ τοὺς ἔκτος αὐτῆς Ρουμάνους, ποὺ ζοῦν καὶ στὴν Ἀλβανία καὶ στὴν Ἑλλάδα! Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐλληνορουμανικὴ φιλία καὶ Ἑλληνικὴ ἀφασία», *Θρεινὴ Καλαμπάκα*, 108, 1997, 1, καὶ «Ἐλληνες Βλάχοι - Αρμάνοι καὶ Ἀποφάσεις Εύρωκονθουσίουν καὶ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης», *Πρωϊνός Λόγος* (Τρικάλων), 4-13.7.1997, καὶ Σύγχρονα μειονοτικά ξητήματα καὶ Ἑλληνικὲς εὐθῦνες, Ἀθήνα 1996. Ἀνάτυπο ἀπὸ νέα *Ἑλλοπία*, 3, 1996. Πάντως μὲ ἀξιέπαινη παροργσία καὶ δεοντολογικὴ συναίσθηση ἡ Ρουμανίδα ἐκδότρια ἐσπενσε στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας κατ’ ἀντίθεση πρός ήμετέρους. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλαχολογικὴ προχειρότητα καὶ ἐπιστήμη*, Λάρισα 1998, 54-55.

243a. Βλ. Κων. Ἀ. Βαβούσκος, «Ο Μακεδονικὸς Ἀγών καὶ ἡ Ἰστορία του», *ΠΑΑ*, 69, Β', 1994,

Σκοπίων διεκδικώντας ώς Ρουμάνους τοὺς Βλάχους τῆς Πελαγονίας²⁴⁴, τῶν ὅποιων ἡ ἐλληνικότητα διὰ μέσου τῶν αἰώνων τεκμηριώνεται διεπιστημονικὰ καὶ ἀδιάσειστα²⁴⁵. Ἡ δὲ προσήλωση καὶ ἡ προσφορά τους στὸν Ἐλληνισμὸν κατὰ τὶς ἐπανειλημμένες καὶ παντοειδεῖς ἐπιβούλευσεις τοῦ χώρου τῆς Μακεδονίας ἰστοροῦνται θαυμάσια ἀπὸ τὸν Κωνσταντīνο Ἀ. Βαβούσκο²⁴⁶ σὲ σύντομο ἀλλὰ σαφὲς καὶ μεστὸ πληροφοριακοῦ ὑλικοῦ καὶ καίριας τεκμηριώσεως μελέτημα, ποὺ καὶ μετὰ μισὸ σχεδὸν αἰώνα κυκλοφορίας παραμένει ἐγκυρότατο.

329. Πβ. καὶ Dr. Blaz Ristovski, in *Nova Makedonia*, 20-21-22.1.996: «...εἶναι ἐπικίνδυνη ἡ διείσδυση καὶ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ποὺ συνειδητὰ (ἢ ἀσυνείδητα), ἀνακατασκευασμένη μᾶς τὴν φυτεύουν δρισμένοι φιλόδοξοι ἡγέτες. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μόνον ὀλοκλήρωση τῶν ἐθνικῶν προπαγανδῶν τῆς τουρκικῆς περιόδου...». Βλ. ἐπίσης Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐπιστημονικὴ ἀναίρεση δημοσιεύματος ὑπὲρ τῶν Σκοπιανῶν τοῦ περιοδικοῦ *National Geographic*», *Παρνασσός*, 39, 1997, 5-21, ἰδίως 19, καὶ 4.000 ἀνάτυπα Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ἀθῆναι 1998, χρονιγίᾳ ἀειμνηστῆς Φανῆς Ἡλιοδώρου, μὲ πρόλογο, πίνακα μακεδονολογικῶν δημοσιευμάτων τοῦ σ. καὶ εὑρετήρια.

244. Βλ. καὶ Γ. Τρίτος, «Ἡ σημερινὴ κατάσταση τῶν Βλαχοφώνων τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ τῶν Σκοπίων», *Παρνασσός*, 35, 1993, 393 κέ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ἰστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας», *Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο 1993-1994* καὶ ἀνάτυπο μὲ πρόλογο καὶ εὑρετήρια, ἔκδοση τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, καὶ μετάφραση στὴν ἀλβανική: «Υπάρχουν Βλάχοι πέρα τῶν ἐλληνικῶν συνόρων», *Τρικαλινά*, 14, 1994, 495-501· «Υπάρχουν Βλάχοι πέρα τῶν ἐλληνικῶν συνόρων», *Ἀρμανικά Χρονικά*, 3, 1995, 8.

245. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τῶν Βαλκανίων», *Ο ἄγνωστος Ἐλληνισμὸς τῶν Βαλκανίων*, Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου [Ἀθῆναι 1996], 45-111. Ὄταν ἴχνηλατεῖται ὁ Ἐλληνισμὸς στὴ Βαλκανική, ἐπιβάλλεται ἡ προσφυγὴ στὸν Βυζαντινὸ χρονογράφο Ἰωάννη Λιδό, κατὰ τὸν ὅποιο τὸν 60 αἰώνα οἱ Ἐλληνες – παραλλαγμένοι βέβαια γλωσσικά, δίγλωσσοι – εἶναι περισσότεροι ἀριθμητικά ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς χερσονήσου, καὶ στὸν ἐπιφανῆ βυζαντινό λόγο A. Stein, κατὰ τὸν ὅποιο ἀκόμη καὶ τὸν 110 αἰώνα οἱ Ἐλληνες ὑπερτεροῦν δημιογραφικά στὴν ἐπικάτεια τῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. ἀντ. σημ. 81-88 γιὰ Ἰωάννη Λιδό, γιὰ δὲ τὸν Stein βλ. Τηλ. Κ. Λουγγῆς, «Ἡ θέση τοῦ Ἐλληνισμοῦ στὸ Μεσαιωνικὸ Βυζάντιο», *Ἐβδομάδα μελέτης ἐλληνικῆς ἰστορίας καὶ πολιτισμοῦ*, Αἴγινα, Αὔγουστος 1977, 41. Πρόσθετα βιβλιογραφικά βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι Ἐλλάδος καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση*, Ἀνάτ. ἐκ τοῦ ΛΖ' τόμου (1995) τοῦ περιοδικοῦ *«Παρνασσός»*, ἔκδοση Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ἀθῆναι 1996, 10 σημ. 38, καὶ στὴ γαλλικὴ γλώσσα. Ὄταν δὲ οἱ Ἐλληνες προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν «Ἐλληνορουμανικὴ Φιλία», ἡ ὅποια ὀμιλεῖ γιὰ Ρουμάνους στὴν Ἐλλάδα, ἡ ἀξιοποίηση τῶν πορισμάτων τῆς ρουμανικῆς ἐπιστῆμης – καὶ ὅχι ἡ ἐπίκληση τῆς ἐπιστημονικοφανοῦς προπαγάνδας – ἀποβαίνει ἐπιτακτική, ὥστε νὰ κατακεραυνώνονται τὰ θρασύμα! Ἐπίσης χρειάζεται ἀντιπαράθεση τῆς μαρτυρίας ἀπογόνου τοῦ πρώτου ἰστορικοῦ τῆς «Ρουμουνίας», πάλαι ποτὲ Δασκίας, κατὰ τὸν ὅποιο στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα οἱ Ἐλληνες τῆς Ρουμανίας ὑπερβαίνουν τὸ ἐκατομμύριο! Τί ἀπέγιναν; Πβ. Θεοδόσης Κ. Σπεράντζας, *Τὰ περισσώτερα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη*, Ἀθῆναι 1978, 323-324.

246. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἐλληνισμοῦ τῆς Πελαγονίας εἰς τὴν ἰστορίαν τῆς νεωτέρας Ἐλλάδος, Θεσσαλονίκη 1959, καὶ στὴ γερμανικὴ γλώσσα, Θεσσαλονίκη 1963. Ἐξαιρετικὰ ἐνότιαφέρουσα εἶναι καὶ παρατήρηση, σελ. 7, τοῦ συγγραφέα Κων. Ἀ. Βαβούσκου, κατὰ τὸν ὅποιο ἡ σημερινὴ Πελαγο-

νία «δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχαίαν Πελαγονίαν, ἡ ὅποια περιελάμβανε μόνον τὴν σημερινὴν περιοχὴν τοῦ Μορροχόβου, ἀλλ’ εἶναι ἐκτενεστέρα αὐτῆς, ὑφοῦ περιλαμβάνει καὶ μέρος τῆς ἀρχαίας Λυγκηστίδος, δηλ. τὴν σημερινὴν περὶ τὸ Μοναστήριον περιοχὴν καὶ τὴν ἀρχαίαν Δεορίοπον, δηλ. τὴν σημερινὴν περιοχὴν Κρουσόβου - Πριλάπου».

Πρόκειται γιὰ τὸ κείμενο ‘Ανακοινώσεως, ἡ ὅποια ἔγινε μὲ θέμα ἀρχικὸ *Roumanikές* διεκδικήσεις Βλάχων Πελαγονίας καὶ ἐπιστημονικά δεδομένα σὲ συνέδριο ὁργανωμένο τὴν 27.9.1996 ἀπὸ τὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τὴν Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, UNESCO Παράρτημα Θεσσαλονίκης, ‘Ομίλο Πολιτιστικῆς Ἀνάπτυξης Θεσσαλονίκης, Σύλλογο Μοναστηριωτῶν καὶ πέριξ “Η ΕΛΠΙΣ” Φλώρινας, ‘Ιδρυμα Ἐθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ, Καρπίτειον Μέλαθρον. Δημιουρεύθηκε στὸ περ. Παρνασσός, ΜΑ’, 1999, 47-87, μὲ εὑρετήρια. Ἀνατυπώθηκε αὐτοτελῶς τὸ ἔτος 2000. Ἐπανεκδόθηκε μὲ τίτλο *Καταγωγὴ τῶν Βλάχων τῶν Σκοπίων* ἀπὸ τὴν Ἐνωση Βλάχων Ἐπιστημόνων (ἔδρα Θεσσαλονίκη). Ἀκολούθησε ἔκδοση Δ’ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων, ίδρυμένη ἀπὸ τὸν πρῶτο μεταπολιτευτικά Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, ἀκαδημαϊκὸ Μήχανὴ Στασινόπουλο. Ἀναδημοσιεύθηκε μὲ τὸν ἀρχικὸ τίτλο στὸν τόμο *Χριστιανικὴ Μακεδονία. Πελαγονία – Μιὰ ἄλλη Ελλάδα, Θεσσαλονίκη - Ἀχρίδα*. Ἐπιμέλεια - Ἐποπτεία Ἀθανάσιος Ἀν. Ἀγγελόπουλος, Καθηγητὴς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. UNIVERSITY STUDIO PRESS. Ἐκδόσεις Ἐπιστημονικῶν Βιβλίων καὶ Περιοδικῶν. Θεσσαλονίκη 2004, 187-226.

ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ

1. Ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς Βαλκανικῆς
  - Πελασγοὶ
  - Θράκες
  - Ἰλλυριοὶ
  - Φρύγες
  - Σκύθες
- στ.- Κέλτες - Γαλάτες - Σκορδίσκοι
2. Ἐπικοινωνία Ἑλλήνων μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.
3. Πρόσκληση τῶν Ρωμαίων στὴ Βαλκανικὴ καὶ γένεση Βλάχων.
4. Βλάχοι Ἑλληνες τῆς Βαλκανικῆς.
5. Κοιτίδα τοῦ Βαλκανικοῦ Βλαχισμοῦ καὶ παράγοντες δημιουργίας του.
6. Βλάχοι Ἑλληνες καὶ Χριστιανισμὸς Βαλκανικῆς.
7. Δημιογραφικὴ σκιαγράφηση τῶν Βλάχων Ἑλλήνων τῆς Βαλκανικῆς.
8. Οἱ Βλάχοι τῆς Βαλκανικῆς κατὰ τὴν κάθοδο καὶ ἐγκατάσταση Σλάβων.
9. Οἱ Ἀρμάνοι κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς καὶ μετέπειτα χρόνους.

1.- Ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς Βαλκανικῆς

Ο ὅρος Βαλκανικὴ εἶναι οὐσιαστικοποιημένο ἐπίθετο, παράγωγο τοῦ οὐσιαστικοῦ *Balkan*¹, ἐξελληνισμένης μορφῆς τοῦ τουρκικοῦ *Balkan*, ποὺ σημαίνει ὅρος. Στὴν προκειμένη δὲ περίπτωση νοεῖται ὁ Αἴμος. Ἡ ἔξήγηση κρίνεται ἀπαραίτητη, ἐπειδὴ ὁ ὅρος Βαλκανικὴ ἥχει πρωθύστερα, ὅταν χρησιμοποιεῖται γιὰ θέμα ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητας. Ἐπιτυχῇ ἀντικατάσταση ἀποτελεῖ ὁ περιφραστικὸς τύπος *Χερσόνησος* τοῦ Αἵμου. Κατὰ περιόδους γίνεται χρήση τῶν περιφράσεων Ἰλλυρικὴ καὶ συχνότερα Ἑλληνικὴ χερσόνησος. Ωστόσο τὸ

1. Π. Ἀνδριώτης, Ἐτυμολογικὸς Λεξικὸς τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς. Θεσσαλονίκη 1967, 46 β, λ. Βαλκάνια. Βλ. ἥδη καὶ Ἰ. Ν. Ἡλιούδης, «Περὶ τῆς προέλευσεως τοῦ ὀνόματος Balkan», Ἡ Καθημερινή, 8.11.2001, 12.

2. Σπ. Λάμπρος, *Μικταὶ Σελίδες*. Ἐν Ἀθήναις 1905, 185. Γ.Δ. Μεταλληνός, Ἐπακριβώσεις στὴν ἴδεολογικὴ ταυτότητα τοῦ Θ. Φαρμακίδη. Λευκωσία 1988· (Ανάτ. ἀπὸ τὸ περ. Ἀπόστολος Βαρνά-

ἀρχικὸ δνομα εῖναι *Εὐρώπη*³, σωζόμενο κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ μεσαιωνικὴν ἐποχήν. Μὲ τὴν πάροδο δὲ τοῦ χρόνου καλύπτει ὅλη τὴν γηραιὰ ἡπειρό μας. Ἀναντίορθητα ἀρμοστότερος φαίνεται ὁ ὄνος *Μικροευρώπη*⁴ κατὰ τὸν καθιερωμένον *Μικρασία*. Ὁμως στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία ἐπικρατεῖ ὁ ὄμιλογονυμένως ἀδόκιμος *Βαλκάνια* ή *Βαλκανική*⁵, ἀν καὶ οἱ Τοῦρκοι «ἡλθαν στὴν Εὐρώπη περὶ τὰ τέλη τοῦ μεσαίωνα»⁶, ἡ δὲ τοπωνυμία τους εἶναι δυσανάλογη πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν δύναμή τους⁷.

α.- Πελασγοί

Ἡ προϊστορικὴ πληθυσμιακὴ κατάσταση τῆς βαλκανικῆς διερευνᾶται ἀδιάλειπτα καὶ διεπιστημονικά, οἱ δὲ γνῶμες τῶν ἐρευνητῶν διῆστανται, ἵδιαίτερα στὸ περιλάλητο πελασγικὸ ζήτημα⁸. Πάντως στοὺς Ἀρχαίους, ὅπως λακωνικὰ διατυπώνει ὁ ἀκαδημαϊκὸς *Μιχαήλ Σακελλαρίου*⁹, Πελασγοὶ σημαίνει Ἑλληνες καὶ Πελασγία Ἑλλάδα, ὁ δὲ S.S. Wilson καὶ τὴν πελασγικὴν γλώσσαν ἀποκαλεῖ ἑλληνική¹⁰. Ὁ καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης N. Ανδριώτης, τὸ 1953, σὲ δημοσίευμά του, ἐπιγραφόμενο *Oἱ Προέλληνες*, καταλήγει ὡς ἔξῆς: «Τὸ τελευταῖο μυστικὸ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν καταγωγὴν τῶν Προελλήνων βούσκεται χαραγμένο μὲ ἀγνωστὸ ἀλφάριθμο καὶ σὲ ἀγνωστὴ γλώσσα στὶς χιλιάδες τῶν προελληνικῶν ἐπιγραφῶν». Μόλις πληροφορεῖται, πρὸ τῆς ἐκτυπώσεως, τὴν ἀνάγνωση τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Πύλου καὶ τῶν Μυκηνῶν καὶ τὴν ἀποκά-

βας). Γ.Ν. Μοσχόπουλος, *Oἱ Ἑλληνες τῆς Βενετίας καὶ Ἰλληνίας (1768-1797)*. Ἡ Μητρόπολη Φιλαδέλφείας καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Β. Ἀδριατικῆς. Ἀθῆνα 1980. Πρὸ πάντων ἡ ὄρολογία “Ιλλυρικές Ἐπαρχίες” τοῦ αὐτοκράτορα Ναπολέοντα Α΄. Βλ. ἐπισήμανση I.I. Russu, *Illirii. Istoria - limba si onomastica - romanizarea*. Bucuresti 1969, 142 σημ. 50.

3. P. Grimal, *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*. Paris, P.U.F., 1958, 151 λ. Europe. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris 1968, 388a.

4. Ἐπίμονος θιαστώτης εἶναι ὁ Σ. Ν. Λιάκος, ὁ ὄποιος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο στὸν ἐπίτιτλο τῶν δημοσιευμάτων του. Ἀλλὰ ἡ σύγχυση καὶ ἡ ἀντίφαση, οἱ ὄποιες τὸ διαπνέουν, ἀποτέλεπον τὴν ἐπικράτησή του.

5. Γιὰ πρώτη φορὰ δίδεται τὸ δνομα τοῦτο ἀπὸ τὸν Γερμανὸ γεωγράφο A. Zeune, τὸ 1808.

6. Βλ. *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 96.

7. Βλ. *Langue et Littérature (LL)*, 3, 1946, 14-15.

8. Βλ. Ἀθηνᾶ, 55, 1951, 304-305.

9. Πβ. M. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*. Athènes 1979, 339: “Pélages = Grecs, chez les Anciens 98, 127, 176”, καὶ “Pélasgia = Grèce, chez les Anciens 98, 127”.

10. S.S. Wilson, *A narrative the Greek mission...* London, 1839, VII-VIII. Πβ. Γ.Θ. Ζώρας, *Ἐπτανησιακά Μελετήματα*. Ε΄. Ἀθῆναι 1976, 87.

λυψη ἑλληνικῆς γλώσσας προσθέτει τὴν ἀκόλουθη σημείωση: «Εἶναι ἡ γλώσσα τῶν Ἀχαιῶν τοῦ 14ου καὶ 13ου αἰώνα π.Χ., πολὺ πρὸν κατεβούν στὴν Ἑλλάδα, οἱ Δωριεῖς (οἱ πρῶτοι καὶ μόνοι Ἕλληνες κατὰ τὸν V. Georgiev), ἐκείνων δηλ. ἀκριβῶς ποὺ ὁ Βούλγαρος γλωσσολόγος ἀγωνίστηκε νὰ τοὺς παρουσιάσει ὡς Θρακοἴλλυροιού»¹¹.

Ἄλλα τὸ 1979 ἀναθεωρεῖ ἀρχετὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις του¹² καὶ ὁ Georgiev, ὁ ὅποιος ἐπιπρόσθετα ἐπικρίνει ἐκείνους, ποὺ παραγνωρίζουν τὸ ἐπιστημονικὸν ἐπίτευγμα τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως τῶν πινακίδων καὶ μένουν προσκολλημένοι στὶς γνώσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα¹³. Πρόσφατα δὲ μετὰ πράγματι ἐπισταμένη μελέτῃ καὶ ἐπιτυχῇ ἀνάγνωση ἐνεπιγράφων πινακίδων τοῦ 2700 π.Χ., γραμμένων στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα¹⁴, ἡ ὅποια ὁμιλεῖται στὴν Ἰθάκη, ὁ Paul Faure ἐπαναφέρει δυναμικὰ τὴν ἐπίσης γνωστὴ θεωρία περὶ αὐτοχθονίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπανόδου τους ἀπὸ ἐσωτερικές μετακινήσεις, δοθέντος ὅτι εἶναι πολὺ μεταγενέστερες τοῦ 2700 π.Χ.

Ομοφωνία δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν εἰδικῶν οὕτε γιὰ τὴν ἔθνολογικὴ σύνθεση τῆς Βαλκανικῆς (Εὐρώπης) τῶν ἴστορικῶν χρόνων. Οἱ μεγαλύτερες δυσκολίες προέρχονται κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἀφορισμούς, πανιλλουρισμό, πανθρακισμό, τῶν ὅποιων ἀπηχήσεις διαπιστώνονται διάσπαρτες καὶ σὲ διάφορα κείμενα τῶν ἡμερῶν μας. Γι' αὐτὸν ἡ σχετικὴ προειδοποίηση τοῦ Ρουμάνου ἀκαδημαϊκοῦ Al. Graur ἀποδεικνύεται καίρια¹⁵.

β. Θράκες

Οἱ Θράκες ἔντοπίζονται κατ' ἔξοχὴν στὸ BA τμῆμα τῆς Βαλκανικῆς¹⁶. Τὸ δὲ ὄνομα εἶναι συμβατικό¹⁷. Δίδεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες¹⁸ στοὺς πρώτους κατοί-

11. Π.β. σελ. 21 σημ.

12. Βλ. Γ. Μπαμπινάτης, *Συνοπτικὴ ἴστορια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα 1985, 69.

13. Π.β. *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΠ)*, 54, 178-179, καὶ *Γνώση καὶ Γνώμη*, 10, 1993-1994, 42 κ.é., δύον ὁ Β.Λ. Λιαπῆς σκιαγραφεῖ τὶς θέσεις τοῦ Georgiev.

14. Δαυλός, 107, 1990, 6103.

15. *Studii Clasice (StCl)*, 3, 1961, 20. Βλ. Russu, *Illirii*, 58.

16. Βλ. Βασιλικὴ Παπούλια, Ἡ ἀρχαία Θράκη ὡς ἴστορικὴ ἐνότητα. Θράκη. Ἀθήνα, Γενικὴ Γραμματεία Περιφέρειας Ἀνατ. Μακεδονίας - Θράκης, 1994, 15 κ.é., δύον πλούσια βιβλιογραφία, ἰδίως Βαλκανίων Θρακολόγων. Μεγάλες αὐξομειώσεις τῆς ἐκτάσεως τοῦ θρακικοῦ χώρου ἐπισημαίνονται στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Βλ. Ἡρόδ., V, 3, Θουκ., 11, 97. Στράβ. VII, 289, 295, 323. Πτολ. Κλαιδίος (*Γεωγ. Γ'*, 11). Πανσ. I, 9.5. Βλ. καὶ Δ.Δ. Ζαγκλῆς, Ὁρια καὶ πόλεις τῆς Ἀρχαίας Θράκης. Ἀρχείον Θράκης, 34, 1969, 9-59. Κ. Δαβίσκας, *Ἴστορία Θράκης*. Θεσσαλονίκη 1986, 7.

17. Βλ. Al. Fol, Aperçu historiographique des tribus Thraces. *Pulpudeva I. Semaines philippopolitaines*

κους, ποὺ συναντοῦν κατὰ τὴν ἐπίσκεψη στὴν περιοχὴ ἐνὸς φύλου, ἔθνους¹⁹. Τὰ λεγόμενα θρακικὰ ἔθνη ἀνέρχονται σὲ δεκάδες. Ὁ Στράβων ὁρίζει καὶ τὸν ἀριθμὸν τους: «Ἐστι δ' ἡ Θράκη σύμπασα ἐκ δυεῖν καὶ εἴκοσι ἔθνῶν συνεστῶσα»²⁰. Ἐν τούτοις ὁ Ἀχιλλεὺς Σαμοθρακῆς τὰ αὐξάνει σὲ περισσότερα ἀπὸ ὅγδοντα. Ἄλλων τὰ προσκομιζόμενα στοιχεῖα ἐπιτρέπουν ἐπιφυλάξεις καὶ ἄλλων οἱ ἐντάξεις στὸν ἀπολεοθέντα²¹ ἀρχαιοθρακικὸν κόσμο, ὅπως παρουσιάζονται, δὲν εἰνταθοῦν. Ἐνδεικτικὰ ἀντιγράφεται τὸ μικρὸν λῆμμα, ποὺ ἀφορᾶ στοὺς Μυρμιδόνες: «Θρακιὸν ἔθνος ἐν Φωκίδι, τῶν ὅποιων ἥρχεν ὁ Ἀχιλλεὺς. Πρωτεύουσαι πόλεις αὐτῶν ἥσαν ἡ Φθίη καὶ ἡ Ἑλλάς (Ιλιάδ. Η, 269, Λ, 180, Ὀδυσ. λ, 495)»²². Ἀντίθετα ὁ φιλόλογος Ἱ. Μωραλίδης, δόκιμος ἐτυμολόγος, ἐπιχειρεῖ πρόσφατα μὲ πλούσια τεκμηρίωση ἀποκατάσταση τῆς ἑλληνικότητας φύλων ἡ καὶ μεμονωμένων προσώπων, χαρακτηρισμένων ἀντίστοιχα θρακιῶν ἡ Θρακῶν, ὅπως τῶν Πιέρων. Ἐπικουρικὰ ἐπικαλεῖται βασικὰ δημιουρεύματα τῶν πρωτοπόρων στὸ ἑίδος Ο. Abel καὶ Γ. Χατζιδάκη²³. Νεώτερες δὲ καὶ πληρούμενες πληροφορίες παρέχει καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἱ. Καλλέρης²⁴. Πολλαπλῶς, ἐπίστης, ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ πρόλογος ἄρθρου τοῦ Ρουμάνου ἀρχαιολόγου καὶ ἰστορικοῦ Vasile Parvan: «Οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς παραδόσεις, σωζόμενες κυρίως στοὺς ἐπικούς κύκλους, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ἐμπνεύσθηκαν οἱ τραγικοί, ἐμπεριέχουν γνώσεις παμπάλαιες, ἀφότου οἱ Ἑλληνες, Θράκες, Φρύγες ἀνήκαν ὁπωσδήποτε σὲ κοινὸν τῶν τριῶν ἔθνος. Ὁ Ὁρφεὺς ἦταν Θρᾷξ, ὁ Πέλοψ ἦταν Φρύξ, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ταυτόχρονα ἥσαν καὶ Ἑλληνες. Τὰ δὲ ἀρχαιολογικὰ ποιήματα ἐμφανίζουν αὐτὴν τὴν πνευματικὴν κατάσταση. Τὰ δὲ ἀρχαιολογικὰ εύρηματα τοῦ τελευταίου μισοῦ τοῦ αἰώνα ἐπιβεβαιώνουν ὁλοένα καὶ περισσό-

de l'histoire et de la culture Thrace. Sofia 1976, 10.

18. Bł. C. Poghirc, *Thrace et daco-mésien: langues ou dialectes? Thraco - dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*. Bucarest 1976, 345. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Θρακολογία καὶ ζήτημα καταγωγῆς τῶν Βλάχων - Ἀρωματίνων, *Τρικαλινά*, 1985, 57.
19. Bł. Ἀγόρω (Ρίτα) - Ἐλισάβετ Λαζάρου καὶ Ἀχιλλεὺς Λαζάρου, *Ἐθνικὰ καὶ μειονοτικά θέματα*. Ἀθῆναι: Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐννημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, 1993, 13 κ.é.
20. Στράβων, VII, 321, 48. Bł. καὶ *Studii si Cercetări de Istorie Veche (SCIV)*, 7, 1956, 376 κ.é.
21. Bł. C. Poghirc, *La reconstitution scientifique d'un monde disparu: le monde thrace*, *Revue des Etudes Sud - Est Européennes (RESEE)*, 14, 1976, 165 κ.é..
22. Ἀχ. Θ. Σαμοθρακῆς, *Λεξικὸν ἴστορικὸν καὶ γεωγραφικὸν τῆς Θράκης*. Ἀθῆναι: Ἐταιρεία Θρακιῶν Μελετῶν, 1963, 373α.
23. Ἱ. Γ. Μωραλίδης, *Πίερες - Θράκες*. (Οἱ Ἑλληνες θρησκευτικοὶ μύστες). *Πανελλήνων Θρακῶν Απανγασμα*. Βέροια: Θρακικὴ Εστία Βεροίας, 1993, 21-22.
24. Jean N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*. I. Athènes Collection de l' Institut Français d' Athènes, 1954, 184, 185 καὶ σημ. 5, 248-253.

τερο τὴν ἀκρίβεια τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων»²⁵.

Εῦλογα, λοιπόν, ὁ G. Daux καθιστᾶ προσεκτικούς τοὺς θρακολόγους και συνιστᾶ ἀποφυγὴ χαρακτηρισμοῦ σὰν «θρακιῶν» ἀκραιφνέστατα Ἑλληνικῶν ὀνομάτων, δπως Ἀβράναξ ἢ Δαΐθάρσης²⁶.

Ἄφορη γιὰ θρακικὴ γλώσσα ἔδωσε ἡ παρουσία διερμηνέα κατὰ τὴ συνομιλία τοῦ Ξενοφῶντος μὲ τὸν βασιλιὰ Θρακῶν Σεύθη²⁷. Δεῖγμα δὲ ἴδιαίτερης γραφῆς και γλώσσας δὲν ἀνευρέθηκε²⁸. Ἡ περίφημη ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐξέροβο, ἡ ὃποια ὀνομάζεται θρακική, διμολογούμενως εἶναι μὲ Ἑλληνικὰ γράμματα συνεχόμενα, τῶν ὅποιων ὁ χωρισμὸς σὲ λέξεις αὐτοτελεῖς δὲν ἔχει δώσει ἀποδεκτὸ ἀποτέλεσμα²⁹. Ὡστόσο ἀρκετὰ τοπωνύμια και ἀνθρωπωνύμια, καθὼς και προθήματα ἡ ἐπιθήματα λέξεων, χαρακτηρίζονται σὰν θρακικά.

Ἐν τέλει κατὰ τὴν ἄφιξη τῶν Ρωμαίων, ἀκόμη και κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ρωμαιοκρατίας, ἡ Θράκη παρουσιάζει εἰκόνα Ἑλληνική, πιστοποιημένη μὲ τὸ ἐπιγραφικό³⁰ και νομισματικό³¹ ὑλικό, συνάμα δὲ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ (361-363 μ.Χ.)³². Αὐτὴν ἀκριβῶς διατηρεῖ ἔως και τὴν κάθοδο τῶν Σλάβων.³³ Εκτοτε, μάλιστα ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. μ.Χ., οἱ Θράκες θεωροῦνται

25. Βλ. *Orpheus*, 2, 1926, 1. Πέρα τῆς πνευματικῆς και πολιτιστικῆς κοινότητας ὑπάρχει και ἡ θρησκευτική. Οἱ Θράκες ἢ, κατὰ τὸν Mihail Popescu, οἱ Σκυθο - Θράκες ἀποδεχόμενοι τὶς μορφές τοῦ Ἑλληνικοῦ και μετέπειτα ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀποκτοῦν και τὸ Ἑλληνικό και ρωμαϊκό πάνθεο, ἀφοῦ οἱ θεότητες τους ἀφομοιώνονται. Βλ. *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, 88, 1970, 1276 σημ. 5. Βλ. και G. Mihailov, *Problèmes de la mythologie et de la religion thraces*, *Pulpudeva*, I, 71-80. Γιὰ συγγένεια Ἐλλήνων - Θρακῶν ὄμιλει ὁ βασιλιάς Σεύθης στὸν Ξενοφῶντα, *Κύρου Ἀνάβασις*, VII, 2, 31: «καὶ γὰρ συγγενεῖς ἔτεν εἰδέναι και φίλους εὗνονς, ἔφη, νομίζειν».

26. Πβ. *Studii Clasice* (StCl), 3, 1961, 50 σημ. 5. Βλ. και Καλλιόπη Παπαθανάση - Μουσιπούλου, Ἡ Εθνολογικὴ Σύσταση τῆς Ἀρχαίας Θράκης, *Θρακικά Χρονικά*, 39, 1984, 79-85.

27. Βλ. Ξενοφ., ἔ.ἄ., VII 2, 19. 3, 25, 6, 8 και 43. Χρήστη διερμηνέα ἀναφέρει και ὁ Πολύαινος, *Στρατηγικὰ* IV, 16, ἐξ ἀφορμῆς τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως Κύφελα.

28. Ἐν τούτοις γράφονται βιβλία γιὰ τὴ θρακικὴ. Βλ. V. Pisani, *Libri recenti sulla lingua dei Traci*, *Paideia*, 15, 1961, 238-258. Πβ. *Paideia*, 15, 1960, 217-218. E. Laroche, *Bulletin de la Société de Linguistique (BSL)*, 55, 1960, 87. *Südost Forschungen*, 19, 1960, 344-368. Θράκη, 1994, 400.

29. D. Slusamschi, *Sur l'interprétation des inscriptions d'Eserovo et de Kiolmen. Primus Congressus studiorum Thracicorum. Serdicae* 1972, *Thracia*. Sofia, I 1972, II, III, 1974. Ἀλ. Παπαϊωάννου, Τὸ χρυσὸ δακτυλίδι τοῦ Eserovo, *Θρακικά Χρονικά*, 34, 1978, 82-87. X. Χαραλαμπάκης, Παρατηρήσεις στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐξέροβο, αὐτ., 88-89. Zivka Velkova, *Le iscrizioni trace. Actes du II Congrès Intern. de Thracologie...* Paris - Roma - Montreal..., 1982, 175-179.

30. A. Dumont - Th. Homolle, *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie*. Paris 1892, 537, ι.έ.

31. B.V. Head, *Iστορία τῶν νομισμάτων*. Μτφρ. Ἱ. Σβορδάνος. Ἀθῆναι 1898, 353 ι.έ.

32. Ἰουλιανός, Λόγος Α': «Οἱ περὶ τὴν Θράκην και τὴν Ἰωνίαν κατοικοῦντες Ἐλλάδος ἐσμὲν ἔκγονοι».

Ρωμαῖοι, ἦτοι Ἑλληνες³³.

γ. Πλυντοί

Άν κατὰ τὸν Ἡρόδοτο οἱ Θράκες εἶναι οἱ πολυπληθέστεροι μετὰ τοὺς Ἰνδούς, οἱ Ἰλλυροί, ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς ἀντίποδες τοῦ ΒΔ τμήματος τῆς Βαλκανικῆς, στὸν παροξυσμὸν τῆς πανιλλυρικῆς θεωρίας θρυλεῖται ὅτι ἀπλώνονται ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν ἔως τὴν Καλαβρίαν καὶ ἀπὸ τὴν Βρετανίαν ἔως τὴν Παλαιστίνη³⁴. Τὸ μὲν σχῆμα ὑπερβολῆς³⁵ τοῦ πατέρα τῆς Ἰστορίας ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἀναγωγὴν στὸ θρακικὸν ἔθνος καὶ λαῶν, τοὺς δόποιους ἢ σύγχρονη διεπιστημονικὴν ἔρευνα διαχωρίζει ἐθνικὰ καὶ γλωσσικά³⁶, ἡ δὲ Ἰλλυρολογικὴ μανία μετασχηματίζει ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκούς – καὶ ὅχι μόνον – λαοὺς σὲ Ἰλλυρούς.

Βέβαια, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Graur, «ἔγινε ἀντιληπτὴ (ἢ πλάνη), ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι δημιουργήθηκαν παρόμοιες παρεκκλίσεις ἐπιβάλλει ἐφεξῆς φρόνηση»³⁷. Οἱ ἐπιπτώσεις ἄλλως τε, ἐπιβλαβεῖς πάντοτε, πρὸ πάντων γιὰ τὴν Ἑλλάδα διαιωνίζονται. Θλιβερὴ δὲ περίπτωση ἐλληνικῆς ἐπιστημονικῆς ἀσυνέχειας καὶ ἀνυπαρξίας ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν τύχην ἐθνολογικῶν θεωριῶν φανερώνει ἡ σχεδὸν αὐτούσια μεταφορὰ προπολεμικῶν πανιλλυρικῶν παρανοήσεων σὰν ἐπιστημονικῶν θεσφάτων σὲ μεταπολεμικὰ ἐλληνικὰ δημοσιεύματα³⁸, ἀν καὶ καταγγέλλεται ἐνωρίτερα ἡ ἐπίκαιρα τὸ παρωφημένο καὶ ἄκυρο.

Πρόγιαματι, τὸ 1925, ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς φήμης τοῦ Αὐστριακοῦ Kretschmer καὶ τῆς προφανοῦς σκοπιμότητας, ὁ Ρουμάνος Radu Vulpe διακηρύσσει τὴν Ἰλλυρικὴν καταγωγὴν τῶν Ἕπειρωτῶν (Χαόνων, Θεσπρωτῶν, Μολοσσῶν) καὶ τὴν ὑπαρξὴν στὴ Μακεδονία σημαντικῶν τμημάτων, ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ Ἰλλυρούς. Ἀναζητεῖ δὲ τοὺς τελευταίους τοπωνυμικὰ σ' ὅλῃ τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησο: «Ἄπὸ τὴ Μακεδονία στὴ Θεσσαλία, Βοιωτία, Ἀκαρνανία, στὴ λεγομένη κυρίως Ἑλλάδα». Ἐπίσης σημειώνει: «Π.χ. ἡ πρωτεύουσα Πέλλα πρωτύτερα ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες Βούνομος (Στέφ. Βυζ.). Στὸ βόρειο μέρος τῆς χώρας ἦταν τὸ ὄρος Βόρας (πβ. Βόρα θεότητα ἴστριακή, CIL V6). Δυτικὰ κατοικοῦσαν

33. Βλ. Δ.Κ. Σαμισάρης, Ὁ ἔξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἐλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα. Θεσσαλονίκη 1980.

34. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἰλλυρία. Ἐγκυλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, 29, 1987.

35. Δὲν ἀποτελεῖ “προνόμιο” ἀποκλειστικό. Παρόμοιες ὑπερβολές καταχωρίζουν καὶ μεταγενέστεροι του. Βλ. Πολύβιος, IV, 45. Τίτος Λίβιος, XXXVIII, 16.

36. Βλ. BSL 1961, XVI.

37. Βλ. StCl, 3, 1961, 20.

38. Βλ. Πελοποννησιακά, 5, 1962, 23-24.

οι Ἔορδοι (Ἡρόδ. VII, 135) δύμώνυμοι τοῦ Ἰλλυρικοῦ λαοῦ Ἐορδοὶ (Πτολεμ. III, 12, 23) τῆς περιοχῆς Ἐορδαία στὴν Ἰλλυρία (Στεφ. Βυζ.), καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ποταμοῦ Ἐορδαῖκὸς (Ἄρριαν., Ἀνάβ., I, 55). Στὴ Θεσσαλίᾳ θεωροῦνται σὰν Ἰλλυρικὰ τὸ τοπωνύμιο Τρίκκη καὶ τὸ ὄνομα τῆς λίμνης Βοιβηῖς, καὶ στὴ Βοιωτίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ Ἀσωπός, τὰ ὄνόματα τῶν πόλεων Ὑλη, Θεσπιαὶ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς Βοιωτία. Τὰ ἐπιθήματα -ων, -ωνη τῶν τοπωνυμίων Δωδώνη, Κραννών, Μαραθών, Μεδεών, Μηκώνη, Πασσαρών, Πλευρών, Σικυών, Τέκμων, κ.ο.κ., καὶ - των - των Ἀποδωτοί, Βοιωτοί, Θεσπρωτοί, εἶναι Ἰλλυρικῆς προελεύσεως (πβ. Kretschmer, Einleitung, p. 256, κ.έ.)»³⁹.

Τὰ προηγούμενα ἐκλαμψάνονται σὰν αὐθεντικὰ στὴν Ἑλλάδα, τὸ 1962, ἐνῷ μόλις τὸ 1961 σὲ γλώσσα προσιτή, γαλλική, τονίζεται ὅτι «ὁ πανιλλυρισμὸς εἶχε ἐπικρατήσει κατὰ τρόπο ἐπιδημικό»⁴⁰, ὥστε παντοῦ νὰ ἀνακαλύπτονται Ἰλλυριοὶ μὲ βάση τὴν Ἰλλυρικὴ γλώσσα, μολονότι ἀμάρτυρη, κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Graur.

Ο Vulpe προσφεύγει σὲ περίτεχνη ἐπιστημονικὴ ἐπίφαση, ἀλλὰ προδίδεται ἀπὸ τὶς ἀσχολίαστες παραθέσεις πηγῶν σὲ παρενθέσεις καὶ κατ’ ἔξοχὴν ἀπὸ τὴν ἀκροτελεύτια ἐπιλεκτικὴ ἐπίκληση τοῦ Kretschmer, τοῦ ὁποίου μνημονεύει δημοσίευμα⁴¹, δπου ἀμφισβητεῖται γενικὰ ἡ Ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων, ἐνῷ παραλείπει μνεία νεωτέρου συγγράμματος, στὸ ὅποιο ὁ Kretschmer «δέχεται πιὰ τὴν Ἑλληνικὴ τους ἑθνικότητα»⁴². Τὴ δὲ νέα γνώμη του ἀσπάζονται καὶ ἄλλοι ἐγκριτότατοι ἐπιστήμονες, μεταξὺ τῶν ὅποιων οἱ E. Schwyzer⁴³ καὶ Otto Reche⁴⁴.

Ἐξ ἄλλου ὁ καθηγητὴς Καλλέρης τὸ 1954 μὲ πρωτοφανῆ σὲ ἀφθονία καὶ ἐγκυρότητα τεκμηρίωση⁴⁵ ἀνατρέπει ὀλοσχεδῶς τὶς σαθρὲς θέσεις τοῦ Ρουμάνου ἀκαδημαϊκοῦ Vulpe, δίνοντας ψηλαφητὴ τὴν Ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων, τὴν ὅποια ἐπιβεβαιώνει ἀπὸ τὸ 1959 κ.έ., ἰδίως μὲ περιλήψεις τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του, ὁ ἐπίσης Ρουμάνος Cicerone Poghirc⁴⁶, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου

39. Πβ. *Ephemeris Dacoromana*, 3, 1925, 166 καὶ σημ. 8.

40. Βλ. ἀνωτ. σημ. 37. Πβ. καὶ Russu, *Illirii*, 35 καὶ κωνώπως σημ. 26.

41. P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen 1896, 288.

42. Πβ. N. Ἀνδριώτης, Ἡ γλώσσα καὶ ἡ Ἑλληνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Θεσσαλονίκη 1952, 18 καὶ σημ. 26, 27, 28.

43. Πβ. E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*. München 1939, I, 70.

44. Πβ. O. Reche, *Rasse und Heimat der Indogermanen*. München 1936, 54.

44. 45. Βλ. Kalléris, ἔ.ἄ., 1 κ.έ. Ἐπίσης μεταγενέστερο συνοπτικὸ ἄρθρο του, La question de l’ origine des Macedoniens: Mise au point, *Cahiers d’ Histoire Mondiale*, 4, 1958, 903-917.

46. C. Poghirc, Consideratii asupra lexicului macedonene vechi, *Studii si Cercetări Lingvistice* (SCL), 10, 1959, 383-394, καὶ στὴ γαλλικὴ γλώσσα. Id., *Philologica et Linguistica*. Bochum 1983, 37-47. Id.,

Bochum. Τὰ δὲ συμπεράσματά του παραδέχεται καὶ ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς Georgiev, γνωστότατος ἔως τότε ἀρνητὴς ὃχι μόνον τῆς ἑλληνικότητας τῶν Μακεδόνων ἀλλὰ καὶ τῶν Ἰώνων καὶ Αἰολοαχαιῶν⁴⁷, παρὰ τίς ἐπιτιμήσεις τοῦ διδασκάλου του Kretschmer⁴⁸, ὥστε καὶ μεταπολεμικὸν νὰ διατείνεται ὅσα τοῦ καταμαρτυροῦν. Ὅμως ἀπὸ τὸ 1966 σὲ συνθετικὸ σύγγραμμά του⁵⁰ καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐκδηλώνεται ώς διαπούσιος αἱρουκας πανελληνικότητας⁵¹.

Ἐν τούτοις στὴ μακαρία χώρᾳ, στὴν Ἑλλάδα, ἡ σπανίζουσα ἀκραιφνής ἐπιστήμη δοκιμάζεται ἢ ἀγνοεῖται⁵², διότε θριαμβεύει ὁ κομπογιαννιτισμός. Σὲ περίοδο διμοιλογούμενως ἔξαιρετικὰ κρίσιμη τυπώνεται καὶ κυκλοφορεῖται σειρὰ τευχῶν⁵³, μὲ τὰ ὅποια διατυπωνίζεται τῶν Μακεδόνων, ἀπαξαπάντων⁵⁴, ἢ ἡλυσικὴ καταγωγή, χωρὶς τὸ παραμικρὸ σχόλιο στὰ προμνημονεύμενα συγγράμματα τῶν Καλλέρη, Poghirc, κ.ἄ. Περιεργότατα τὸν ἀπόκοτο ἐρασιτέχνη οἱ μὲν εἰδικοὶ ἢ τουλάχιστον γνῶστες τοῦ θέματος ἀφήνουν ἀσύδοτο, ἀν δὲν τὸν χαϊδολογοῦν, μὲ συνέπεια τὴν εὐρύτερη διάδοση τῶν ἐσφαλμένων ἰσχυρισμῶν

Relațiile limbii vechi macedonene cu greaca veche. Bucuresti 1960. Βλ. καὶ Ἐστία, 15.1.1970, μὲ τίτλο: “Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἢ ἀρχαία μακεδονική. Ἀδιάσειστο ἀποδεῖξεις”. *Μακεδονικὴ Ζωὴ*, 45, 1970, 15, μὲ τίτλο: “Ἡ ἑλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ”.

47. VI. Georgiev, *Die Träger der Kretisch - mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache*. I. Sofia 1937.

48. Βλ. *Glotta*, 27, 1938/9.2.

49. Βλ. *Studia Linguistica*, 2, 1948, 62-92.

50. VI. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*. Roma 1966, 193, ὅπου ἐπίδραση Poghirc.

51. Βλ. Ἐλεύθερος Κόσμους, 7.4.1971, ὅπου σχολιασμὸς τῆς ἀνακοινώσεώς του στὸ διεθνὲς συνέδριο προϊστορικῶν σπουδῶν.

52. Μόλις τὸ 1992, ἔτοιμο ἀπὸ τὸ 1953, ἀποφασίζεται στὴν Ἑλλάδα ἡ μετάφραση τοῦ μεγαλειώδους ἐπιστημονικοῦ συγγράμματος τοῦ Καλλέρη. Τελικὰ ματαιώνεται λόγῳ ἑλλείψεως χρημάτων (!), ὅταν γὰ συμπτύκματα ἐρασιτεχνῶν διατίθενται τεράστια ποσά. Μετὰ τὸ θάνατό του εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα τὸ ἐμπερίστατο ἄρθρο τὸ δημοσιευμένο μὲ γενναίᾳ ἀμοιβῇ στὸ *Cahiers d’Histoire Mondiale!* Βλ. Ἡ Γλώσσα τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἀρχαία Μακεδονικὴ καὶ ἡ φενδώνυμη γλώσσα τῶν Σκοπίων. Ἐπιστημονικὴ Ἐπιστασία - Εἰσαγωγὴ Γ. Μπαμπινιώτης. Ἀθήνα: Ὁλκός, 1992, 143-157.

53. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλληνισμός, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, 1988, 18-19 σημ. 10, ὅπου καταχωρίζονται τὰ δημοσιεύματα τοῦ Σ. Λιάκου, ἀνεπιστημονικά, ἀτεκμηρίωτα, ἀπαράδεκτα. Ἐπίσης, *Προκτικὰ Α΄ Πανελλήνιον Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* “Βόρειος Ἡπειρος - Ἀγιος Κοσμᾶς ὁ Αἴτωλος”. Ἀθῆναι 1988, 12-13 σημ. 10.

54. Κατ’ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ρουμάνο Vulpe, ἔ.ἄ., 166, ὁ ὅποιος ἀναγνωρίζει Μακεδόνες ἑλληνικῆς καταγωγῆς.

του εἰς βάρος τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ἔθνους, οἱ δὲ ἀνίδεοι θιασῶτες ἀφειδώλευτα τὸν κολακεύοντα δημόσια μὲ κείμενα δημοσιεύμενα κιόλας σὲ περιοδικὸ καὶ ἡμερήσιο τύπο μεγάλης κυκλοφορίας. Ἐπὶ πλέον ἀφωνία δηλωτικὴ τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς ἀφασίας παρατηρεῖται καὶ ὅταν ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν παρέργων⁵⁵ τοῦ καθίσταται ὄλοφάνερη ἢ ἀσύγγνωστη – καὶ λόγῳ τῆς ἀναζωπυρόσεως τοῦ Μακεδονικοῦ – ἐρασιτεχνία.

Ἐπομένως θὰ ἥταν μικρόψυχη ὁ ποιαδήποτε μεμψιμοιδία γιὰ ὅσα γράφει ὁ ξένος Vulpe. Ὁμως, ἐπειδὴ τὰ δημοσιεύματά του ἀναπαράγονται καὶ οἱ ἀνακρίβειες ἐπαναλαμβάνονται, κρίνεται σκόπιμη καὶ ἡ ἀναίρεση τῆς ἀτεκμηρίωτης ἄλλως τε ἀμφισθήτωσεως τῆς Ἑλληνικότητας τῶν Ἡπειρωτῶν. Ἡδη ὁ Πολύβιος συμπεριλαμβάνει τοὺς Ἡπειρῶτες στοὺς Ἑλληνες, μαζὶ μὲ τοὺς Λακεδαιμονίους, Ἀχαιούς, Ακαρνάνες, Βοιωτούς, Θεσσαλούς⁵⁶... Ἐπίσης ἡ Ἑλληνικότητα τῶν Ἡπειρωτῶν τεκμηριώνεται ἀνθρωπωνυμικά, κατὰ τὸν Masson⁵⁷, τοπωνυμικά, κατὰ τὸν Georgiev⁵⁸, ἀρχαιολογικὰ καὶ ἴστορικά, κατὰ Hammond⁵⁹ καὶ Papazoglou⁶⁰, ἐθνολογικὰ καὶ γλωσσολογικά, κατὰ Beloch⁶¹, κ.ἄ. Τὸ δὲ σύνορο Ἡπειρωτῶν - Ἰλλυριῶν ἀποκαλύπτει ἀνεξίτηλα ὁ Στράβων: «Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν (τὴν Ἐγνατίαν) ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπιδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ἰοῦσιν ἐν δεξιᾷ μέν ἔστι τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη ἀλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ δρη τὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἂ προδιήλθομεν, καὶ τὰ ἔθνη τὰ παροικοῦντα μέχρι Μακεδονίας καὶ Παιόνων»⁶².

55. Βλ. Ἐλευθεροτύπια, 30.5.94, 40-51, ὅπου καὶ ὁ παρουσιαστὴς Γ. Ἐξαρχος εἶναι παντελῶς ἀνιστόρητος καὶ ἀσχετος μὲ τὰ θέματα.

56. Πολύβ., IX, 18, 5. Βλ. καὶ Ἡροδ., VI, 127, Ἀριστοτ., Μετεωρ., 353a.

57. Βλ. *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud - est européennes*, IV. Sofia 1967, 239.

58. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie*. Milan 1978, 157: "... dans l' Epire les toponymes sont très anciens et uniquement d' origine grecque".

59. N.G.L. Hammond, *Epirus*. Oxford 1967.

60. F. Papazoglou, Quelques problèmes de l' histoire épirote – A propos du livre "Epirus" de N.G.L. Hammond, *Ziva Antika* (ZA), 20, 1970, 116, κ.έ.

61. K.J. Beloch, Ἡ ἔθνικότης τῶν ἀρχαίων Ἡπειρωτῶν. Μτφρ. N.K. Παπαδόπουλος. Ιωάννινα 1953. Ἀνατ. ἀπὸ Ἡπειρωτικὴ Ἐστία, τ. 9,3-12. Μετὰ τὰ τόσα ἀποδεικτικά Ἑλληνικότητας τῆς Ἡπείρου θεωρεῖ περιττὴ τὴν περαιτέρω διερεύνηση ὁ P. Cabanes, *L'Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine* (272-167 av.J.C.). Annales Littéraires de l' Université de Besançon, 186. Paris: Les Belles Lettres, 95, 1976, 530.

62. Στράβων, VII, 4,323. Βλ. καὶ Στύλπ. Π. Κυριακίδης, Τὰ βόρεια ἐθνολογικὰ δρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήρη, 2. Θεσσαλονίκη 1946. Φ. Πέτσας, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες - Ἡπειρος καὶ Ἡπειρῶτες, Ἡπειρος, 1, 1979, 53. Θ. Μυλωνᾶς, *Tὸ Βορειο-ηπειρωτικὸ στὸ κατώφλι τῆς Ἐθνικῆς μειοδοσίας*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ι. Σιδέ-

“Οπως μεταξύ Έλλήνων και Ιλλυριῶν σύνορο εἶναι ὁ ποταμὸς Γενυσός, Γενοῦσος (Σκούμπης), κατὰ μῆκος τοῦ ὅποιου ἀπὸ Ἀδριατικὴ πρὸς Εὔξεινο βαίνει ἡ Ἐγνατία, ἔτσι διαχωριστικὴ γραμμὴ Ιλλυριῶν - Θρακῶν, τέμνουσα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο, ἀποτελεῖ πάλι ποταμός, ὁ Μάργος⁶³ τῆς Δαρδανίας καὶ Ἀνω Μοισίας, ὁ ὅποιος πηγάζει ἀπὸ τις ἀνατολικὲς ὑπώρειες τοῦ Σκάρδου καὶ ἐκβάλλει στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Δουνάβεως, δυτικὰ τοῦ Βιμινακίου (σημ. Κοστολάτης).

Μετὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῶν συνόρων μὲ τοὺς Ἕλληνες στὸ νότο καὶ μὲ τοὺς Θράκες ἀνατολικὰ οἱ Ιλλυριοί κατ’ ἀκολουθίαν κατέχουν τὸ ΒΔ τμῆμα τῆς Βαλκανικῆς.

Τὸ δὲ ὄνομά της εἶναι ἐπίσης συμβατικό, ὅπως καὶ τῶν Θρακῶν. Διότι τὰ ίλλυρικὰ φύλα μὲ ἴδιαίτερο ὄνομα ὑπολογίζονται μεταξύ 80-100. Ὁ Russu στὸ εἰδικὸ σύγγραμμά του καταχωρίζει 99 ἑθνωνύμια, τῶν ὅποιων δύο σχεδὸν δεκάδες εἶναι ἑλληνικά⁶⁴. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ ὀνόματος Ιλλυριοί ὡς γενικοῦ ἑθνικοῦ ὀφείλεται στὴ συχνότερη χρήση ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι προφανῶς γνωρίζουν αὐτοὺς πρώτους.

Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ M. Garasanin τὸ πολυάριθμα ἡ μᾶλλον τὰ σπουδαιότερα πραγματώνουν ἀπλὴ ἐνωση⁶⁵. Ἄλλὰ ἡ καθηγήτρια τοῦ πανεπιστημίου Βελιγραδίου Fanoula Papazoglou ὑποστηρίζει συγκρότηση ἐνιαίου ίλλυρικοῦ κράτους⁶⁶, τοῦ ὅποιου οἱ ἥγειμόνες, βασιλεῖς, φέρουν σὲ μεγάλο ποσοστὸ ὀνόματα ἑλληνικῆς προελεύσεως⁶⁷.

Πέροια τῆς Βαλκανικῆς καὶ στὴν ἵταλικὴ χερσόνησο ἀναφέρονται ὡς ίλλυρικὰ διάφορα φύλα, ὅπως οἱ Μεσσάπιοι, τοὺς ὅποιους ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Βογιατζίδης ἀποκαλύπτει Ἐλληνες⁶⁸. Πάντοτε δὲ ἡ κατα-

ρης, 1987, 33. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βόρειος Ἡπειρος. Ἰστορία - Πολιτισμός, Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1990, σημ. 11, καὶ ἀνάτ. Ἐταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου καὶ Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Μεριδοφορίας γιὰ τὰ Ἑθνικὰ Θέματα.

63. Βλ. G.G. Mateescu, *Granița de Apus a Tracilor*. Cluz 1925, 3.

64. Βλ. Russu, *Illirii*, 29.

65. Βλ. *Actes du Colloque International organisé par le Secrétariat général de l'AIESEE*. Bucarest 1970, 291.

66. F. Papazoglou, Les origines et la destinée de l' état illyrien: Illyrii proprie dicti, *Historia*, 14, 1965, 143-179.

67. Π.χ. Κλείτος, Γλαυκίας κ.ἄ. Αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ στὴν ἀνθρωπωνυμία Θρακῶν, ὅπως Ἰόλαος, Ποσειδώνιος.

68. Ι. Κ. Βογιατζίδης, Ἡ ἑλληνικότης τῆς φυλῆς τῶν Μεσσαπίων. *Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην*. Θεσσαλονίκη 1953, 124-139.

γωγὴ εἶναι ἐπίμαχο θέμα καὶ γιὰ ποικιλώνυμα φύλα τῆς Βαλκανικῆς, ὅπως οἱ Παίονες, οἱ ὄποιοι ἀπὸ τὸν Ἀχ. Σαμοθράκη ἐντάσσονται στὸν Θρακικὸ κόσμο⁶⁹, ἂν καὶ προηγοῦνται, ἥδη ἀπὸ τὸ 1926, οἱ διαβεβαιώσεις τοῦ Vulić⁷⁰ περὶ ἀπουσίας ὅποιασδήποτε ἀποδεῖξες γιὰ κατοίκηση τῆς Παιονίας ἀπὸ Θράκες. Ωστόσο, ὁ Kazarow διατείνεται ὅτι εἶναι ἰσχυρότερο τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀνήκουν στὸν Ἰλλυρικὸ κόσμο⁷¹. Ἄλλὰ στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς γίνεται διάκριση μεταξὺ Παιόνων καὶ Ἰλλυριῶν. Συγκεκριμένα ὁ Στράβων γράφει: “συνάπτοντες τῇ τε Ἀρδόπῃ καὶ τοῖς Παιόσι καὶ τῶν Ἰλλυριῶν τοῖς τε Αὐταριάταις...”⁷². Ἐνωρίτερα δὲ ὁ Beloch πιστεύει ὅτι οἱ Παιόνες εἶναι Ἑλληνες⁷³. Μάλιστα μαζί του συμφωνοῦν διακεκριμένοι ἐπιστήμονες, ὅπως οἱ Glotz, De Sanctis, Geyer, Kahrstedt⁷⁴. Ἡ διερεύνηση τῆς καταγωγῆς τῶν Παιόνων ἀποκτᾶ πρόσθετο ἐνδιαφέρον καὶ ἐπανέρχεται στὴν ἐπικαιρότητα. Διότι οἱ Ἀγριανες⁷⁵, πρόγονοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἦ ἡττον τῶν λεγομένων σήμερα Πομάκων⁷⁶, θεωροῦνται παιονικὸς λαός, ποὺ ἔλαβε μέρος καὶ στὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρού, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀκραιφνεῖς Ἰλλυριοί.

Ἀνέξαρτητα ἀπὸ τὴν παραδοχὴν ἦ μὴ τῆς Ἑλληνικότητας καὶ τοῦ ἔθνωνυμίου Ἰλλυριοί⁷⁷, ἡ γλωσσικὴ διάκριση μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἰλλυριῶν βασίζεται σὲ χωρίο τοῦ Πολυβίου, στὸ ὄποιο περιγράφεται ὁ ἀπαρτισμὸς τῆς πρεσβείας τοῦ τελευταίου βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων, τοῦ Περσέως, πρὸς τὸν ὄμολογό του τῶν Ἰλλυριῶν, τὸν Γένθιο. Στὴν ἀποστολὴ συμπεριλαμβάνεται καὶ γνώστης τῆς Ἰλλυρικῆς γλώσσας: «... ὁ δὲ Περσεύς... ἀκούσας τὰ παρὰ τοῦ Γενθίου, πάλιν ἐξ

69. Σαμοθράκης, Λεξικόν, 407.

70. N. Vulić, La nationalité des Péoniens, *Le Musée Belge*, 30, 1926, 116.

71. G. Kazarow, Die ethnographische Stellung der Päonen, *Klio* 18, 22-26.

72. Στράβων, 318. Bλ. Τίτος Λίβιος, XXXVIII53, 14. Σαφῆς ἐπίσης διαχωρισμὸς γίνεται ἀπὸ τὸν Πολύβιο (2, 6, 4) Ἰλλυριῶν καὶ Δαρδάνων. Οἱ δεύτεροι ἐντάσσονται στοὺς Θράκες ἀπὸ τὸν Σαμοθράκη, ἔ.ἄ., 141. Bλ. καὶ M.V. Garasanin, Contribution à la connaissance de la civilisation des Dardaniens à l' époque de la Tène, *ZA*, 8, 1958, 127. F. Papazoglou, L' onomastique dardanienne, *Recueil des travaux de la Faculté de Philosophie*, Belgrade, VIII, 1, 1964, 54-65. Id., *The central balkan tribes in pre-roman times Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*. Amsterdam 1978 (ἀρχικὴ ἔκδοση Sarajevo 1969).

73. K.J. Beloch, *Griechische Geschichte*. I. 2η ἔκδ. Berlin - Leipzig 1912, 56-60.

74. Ἐπὶ μέρους παραπομπὲς βλ. Kalléris, ἔ.ἄ., 4, σημ. 4, ὅπου καὶ ὀνόματα ἀντιφρονούντων. Ἐπίσης Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μακεδονίας. Ἀθῆναι 1960, 102-103.

75. Kalléris, ἔ.ἄ., 299 σημ. 1 καὶ 563 σημ. 1.

76. Εὐστ. Χ. Ζεγκίνης, Ὁ Μπεκτασιμὸς στὴ Δ. Θράκη. Συμβολὴ στὴν ἴστορία τῆς διαδόσεως τοῦ μουσουλμανισμοῦ στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Θεσσαλονίκη: IMXA, 1988, 170 σημ. 77.

77. Grimal, *Dictionnaire*, 162 (Galatée) καὶ 229 (Illyrios). Μωραΐδης, ἔ.ἄ., 15 σημ. 6.

αὐτῆς ἔπειμε τὸν Ἀδαῖον καὶ σὺν τούτῳ τὸν Γλαυκίαν, ἓνα τῶν σωματοφυλάκων, καὶ τρίτον τὸν Ἰλλυριόν (sc. Πλευρᾶτον), διὰ τὸ τὴν διάλεκτον εἰδέναι τὴν Ἰλλυρία, δοὺς ἐντολάς...»⁷⁸

Αἴνιγμα παραμένει ἡ μνεία ἀπὸ τὸν Πολύβιο γραμμάτων, μὲ τὰ ὅποια ἡ βασίλισσα τῶν Ἰλλυριῶν Τεύτα – μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Φοινίκης – ἀνακαλεῖ ἐσπευσμένως τοὺς Ἰλλυριους ἀπὸ τὴν Ἡπειρο λόγῳ ἀποσκιρτήσεως ὑπηκόων της: «ἄμα δὲ καὶ προσπεσόντων παρὰ τῆς Τεύτας γραμμάτων, δι’ ὃν φέτο δεῖν αὐτοὺς τὴν ταχίστην εἰς οἶκον ἀναχωρεῖν διὰ τὸ τινὰς τῶν Ἰλλυριῶν ἀφεστηκέναι πρὸς τοὺς Δαρδανεῖς...»⁷⁹

Προσδοκίες ἀνευρέσεως Ἰλλυρικῆς γραφῆς καὶ γλώσσας δημιουργοῦνται τὸ 1898, ὅταν χάρη στὴν ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη στὸν χῶρο τῆς Χρυσουπόλεως (Σκούταρι, Σκόδρα) ἔρχεται στὸ φῶς μικρὸ χάλκινο δαχτυλίδι μὲ δίσκο ἐνεπίγραφο. Ἄν καὶ ἡ γραφὴ γρήγορα ἀναγνωρίζεται ως Ἑλληνική, οἱ ἐλπίδες γιὰ γλώσσα Ἰλλυρικὴ διατηροῦνται. Ἐνῷ δὲ ἐπὶ μισὸ αἰώνα ἡ ἐπιγραφὴ ὀνομάζεται «ἴλλυρική», τελικὰ ἡ Βουλγάρα Ljuba Ognenova μὲ τὴν ἐπιμονὴν καὶ ἐπιστημοσύνη της ἀποδεικνύει ὅτι ἐκτὸς τῆς γραφῆς καὶ ἡ γλώσσα εἶναι Ἑλληνική. Προβαίνει ταυτόχρονα στὴ χρονολόγησή της, 60 - 70 αἰ. μ.Χ., γνωστοποιώντας καὶ τὸ βραχύτατο κείμενο: Κ(ύρι)ε βοήθῃ Ἀν(v)o⁸⁰.

Μέχρι στιγμῆς οἱ γνώσεις γιὰ τὴν Ἰλλυρικὴ γλώσσα περιορίζονται σὲ σπαράγματα λεξιλογίου, μεμονωμένες λέξεις, τὶς λεγόμενες «γλώσσες», θεωνύμια, ἀνθρωπωνύμια, τοπωνύμια, ποὺ φθάνουν τὴ χιλιάδα. Κατὰ κατηγορίες ἐμφανίζουν τὴν ἔξης διαβάθμιση: ἀνθρωπωνύμια 600, τοπωνύμια 300, ἔθνωνύμια 80, θεωνύμια 20. Ὅμως ἀπὸ τὸ ἐντυπωσιακὸ σύνολο τῶν χιλίων λέξεων μόλις 50-60 ἔχουν ἐπιστημονικὴ ἀξία. Διότι μόνον αὐτὲς ἐτυμολογοῦνται μὲ ἀπόλυτη ἡ σχετικὴ βεβαιότητα⁸¹.

78. Πολύβιος, 27, 8, 9. Πβ. G. Glotz, *Histoire Grecque* III. Paris 1936, 209-210: “Le dialecte Macédonien est bien un idiome hellénique... Il n’ en reste pas moins que les Macédoniens ne comprenaient pas l’ illyrien et n’ avaient pas besoin, comme les Thraces, d’ interprètes pour converser avec les Grecs”.

79. Πολύβιος, 2, 6, 4.

80. L. Ognenova, Nouvelle interprétation de l’ inscription “Illyrienne” d’ Albanie, *Bulletin de Correspondance Hellénique* (BCH), 83, 1959, 794-799.

81. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζαρού, Ἰλλυρικὴ γλώσσα, Ἔγκυλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούν - Μποτάννικα, 29, 1987.

δ. Φρύγες

Μεταξύ των ἀρχαιοτέρων πληθυσμιακῶν ἐνοτήτων, οἱ ὅποιες ἀπασχολοῦν ἀκόμη τοὺς ἐπιστήμονες, περιλαμβάνονται καὶ οἱ Φρύγες (Βρύγες, Βρύγαι, Βρυγοί, Βρυγοί καὶ Βρίγαντες). Ἐκλαμβάνονται ὡς Εὐρωπαῖοι (Βαλκάνιοι), καταγωγῆς θρακικῆς, ἵλλυρικῆς, ἑλληνικῆς ἢ ὡς ἐπήλυδες ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία⁸², στὴν ὅποια καὶ ἐπανέρχονται⁸³. Δὲν ἔχηται στὴν Μακεδονίᾳ ἢ στὸν εὐρύτερο κεντρικὸ καὶ βόρειο βαλκανικὸ χῶρο ἀλλὰ καὶ στὸ νότο τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, στὴν Πελοπόννησο, ὅπου καταφθάνουν μὲ τὸν Πέλοπα⁸⁴, τοῦ ὅποιου, ὅπως προαναφέρεται, τὴν ἑλληνικότητα ἐπισημαίνει ὁ Ρουμάνος Parvan⁸⁵.

Κατὰ τὸν Εὐφρόσινο, «Ἄκειτο δὲ τὸ παλαιὸν ἢ Ἑδεσσα ὑπὸ Φρυγῶν καὶ Λυδῶν καὶ τῶν μετὰ Μίδου διακομισθέντων εἰς τὴν Εὐρώπην»⁸⁶. Εἰδικὰ γιὰ τὴν παρουσία τοῦ βασιλιᾶ τῶν Φρυγῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὴν Μακεδονίᾳ δὲν ὑπάρχει κανένα ἰστορικὸ στοιχεῖο, κατὰ τὸν Ἀπ. Δασκαλάκη, ὁ ὅποιος προσθέτει: «Ἄλλ’ ἢ ὑπαρξεῖς Φρυγῶν ἐν Μακεδονίᾳ πρὸ τῆς ἴδρυσεως καὶ κυριαρχίας τοῦ ἑλληνομακεδονικοῦ κράτους τῶν Ἀργεαδῶν, θεωρεῖται λίαν πιθανή»⁸⁷.

Ἡ χρήση χωρίου τοῦ Ἡροδότου γιὰ τὴν ἐρμηνεία τόσο τῆς πολυωνυμίας ἢ στὴν πραγματικότητα διωνυμίας ὅσο καὶ τῆς τύχης τῶν Φρυγῶν ἐπιβάλλει πολλὴ προσοχὴ καὶ προσφυγὴ στὰ ἐπιστημονικὰ σχόλια καὶ στὶς ἔξειδικευμένες παρατηρήσεις τοῦ Καλλέρη⁸⁸, ὁ ὅποιος πιστεύει ὅτι ὁ πατέρας τῆς Ἰστορίας ἀποδίδει μεγάλη βαρύτητα στὰ λεγόμενα τῶν Μακεδόνων: «Οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὃσον Εὐρωπῆϊοι ἐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόσι, μεταβάντες δὲ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἄμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ οὔνομα μετέβαλον εἰς Φρύγας»⁸⁹.

Ἐξ ἄλλου τὸ ἐν λόγῳ ἐθνωνύμιο ἐτυμολογεῖται ὡς ἑλληνικό⁹⁰, ὁ δὲ Georgiev

82. Εἶσοδο τῶν Φρυγῶν στὴ Μακεδονίᾳ ἀπὸ βιρρᾶ εἰκάζει ὁ N.G.L. Hammond, *A History of Macedonia*. Oxford 1972, 305 κ.ἔ.. Ἡ δὲ παρουσία τῶν Φρυγῶν στὴ Μακεδονίᾳ χρονολογεῖται περὶ τὸ 1200 π.Χ. Πρ. Μ. Σακελλαρίου, Οἱ κάτοικοι, *Μακεδονία 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ιστορίας καὶ πολιτισμοῦ*. Ἀθήνα: Ἐκδοτική Ἀθηνῶν Α.Ε., 1982, 48α.

83. Ἡ ἀναχώρηση τῶν Φρυγῶν πρὸς Μικρὰ Ἀσία ὑπολογίζεται πάλι ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. κ.ἔ.. Πρ. Sakellarīou, *Peuples*, 302: "... se dirigerent de la péninsule balkanique en Asie Mineure vers 1200 et par suite".

84. Αὐτ., 200.

85. Βλ. ἀνωτ. σημ. 25.

86. Εὐφρο. ἀπόστ. 30.

87. Δασκαλάκης, ἔ.ἀ., 235 σημ. 2.

88. Kalléris, ἔ.ἀ., 395 σημ. 2.

89. Ἡροδ. VII, 73. Kalléris, ἔ.ἀ., 358, σημ. 8, καὶ 424 σημ. 1.

90. Μωραλίδης, ἔ.ἀ., 92.

τονίζει ότι ή φρουγική γλώσσα ἔχει μεγαλύτερη συνάφεια μὲ τὴν Ἑλληνικὴ παρὰ μὲ τὴν Θρακικὴ⁹¹, ὅπως διατείνονται ἄλλοι κατασκευάζοντας καὶ σύνθετο ὅρο Θρακοφρουγική, Ρουμάνοι δὲ καὶ δακοφρουγική!⁹²

ε. Σκύθες

Τὸ δαιμόνιο τῶν δημιουργῶν τῶν παναρχαίων Ἑλληνικῶν παραδόσεων δὲν ἐννοεῖ ἄσχετο μὲ τὸν Ἑλληνισμὸν ἕνα λαό, ποὺ διαχρίνεται γιὰ ἀρετὲς καὶ κατέχει ἀπέραντη χώρα, τὴν Μεγάλη Σκυθία. Ὁ γενάρχης Σκύθης εἶναι γιὸς τοῦ Ἡρακλῆ⁹³. Ἀπαντᾶ δὲ καὶ στὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ὡς ἀνθρωπωνύμιο Σκύθης, ὅπως ἄλλως τε Λυδός, Τριβαλλός, Φοίνιξ κ.ἄ.⁹⁴.

Οἱ Ἡρόδοτος ἐπισκέπτεται τοὺς Σκύθες καὶ παρέχει πολύτιμες πληροφορίες⁹⁵. Σχεδὸν δὲς οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴ Σκυθία καὶ τοὺς κατοίκους της ὀφείλονται στὸν πατέρα τῆς Ἰστορίας. Οἱ μεταγενέστερες πηγὲς προσκομίζουν ἐλάχιστα νέα στοιχεῖα⁹⁶. Ωστόσο τὰ ἐπιστημονικὰ βοηθήματα ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μᾶς φωτίζουν ἐνδιαφέρουσες πτυχὲς τῶν Ἑλληνοσκυθικῶν σχέσεων, ὅπως εἶναι τῶν Minns⁹⁷, Ebert⁹⁸, Rostovtzeff⁹⁹.

Σκυθικὰ φύλα, τῶν ὁποίων ὡς ἀφετηρία ὁρίζεται ἡ Περσία, διάσπαρτα στὴ νότια Ρωσία φθάνουν ἕως τὸ Δέλτα τοῦ Δουνάβεως στὴ χώρα τῶν Δακῶν. Ἐπὶ Φιλίππου Β' τῆς Μακεδονίας¹⁰⁰, τῆς ὁποίας βόρειο σύνορο ἀποβαίνει ὁ μεγά-

91. Βλ. BSL, 1961, XVI. Πβ. ἐπίσης *IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest 1976). Vol. sélectif. Paris - Roma - Montreal - Pelham N.Y. 1982, 29.

92. Μὲ δύο ἀγνώστους διπλασιάζεται τὸ ἄγνωστο. Κατανοεῖται δὲ σχηματισμὸς συνθέτου, ὅταν ἔνα ἀπὸ τὰ μέρη κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἢ μὲ διερεύνηση ἐνδελεχέστερη ἀποδεικνύεται καθ' ὀλοκληρίαν Ἑλληνικός. Πβ. *Thraco - Dacica*, 346 Naracustoma, 397 Καρπούδαιμον, ὅπου ἐπισημάνονται Poghirc.

93. Βλ. Grimal, *Dictionnaire*, 418α.

94. Βλ. A. Fick und F. Bechtel, *Die griechischen Personennamen*. 2. Aufl bearbeit. Göttingen 1904, 333-340. Ἐπίσης F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des griechischen bis zur Kaiserzeit*. Halle 1917, 536-544.

95. Ἡρόδ. IV, 9. IV, 30. Βλ. καὶ J. Coman, *Quelques traits indo-européens des Scythes selon Hérodote*. Cernauți 1943.

96. Al. Vulpe și G. Poenaru Bordea, Sciti. *Dictionar de Istorie Veche a Romaniei* (DIVR). Bucuresti 1976, 530-533.

97. E.H. Minns, *Scythians and Greeks. A Survey of Ancient History and Archaeology of the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*. Cambridge 1913. T. T. Rice, *Les Scythes*, Paris 1958.

98. M. Ebert, *Sudrusland in Altertum*. 1921.

99. M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford 1922. Id., *Skythien und der Bosporus*. 1 Berlin, 1931.

100. P. Nicorescu, La campagne de Philippe en 339, *Dacia*, 2, 1925, 4. A. Momigliano, Dalla spedizione

λος ποταμός, ἐπιχειροῦν εἰσβολὴ στὸν ΒΑ χῶρο τῆς Βαλκανικῆς, γνωστὸ σήμερα μὲ τὸ ὄνομα Δοβρούτσα. Ὁ Σκύθης βασιλιὰς Ἀτέας¹⁰¹ ἡττᾶται καὶ φονεύεται, τὰ δὲ λείψανα τοῦ στρατοῦ του ἐπιστρέφουν στὸ ὁρμητήριό τους. Ἡ σκυθικὴ ἀπόπειρα ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐπὶ Μεγάλου Ἀλεξανδρου, τοῦ ὅποιου ὁ στρατηγὸς Ζωπυρίων¹⁰² ὡς διοικητὴς τῶν θρακικῶν περιοχῶν νικᾷ, διαβαίνει τὸν Δούναβη καὶ προελαύνει ὡς τὴν Ὄλβια, ὅπου ἀντιμετωπίζει ἀνυπέρβλητη ἀντίσταση. Ἐπιστρέφοντας αἰφνιδιάζεται ἀπὸ ἐνεδρευτές Σκύθες καὶ ἀφήνει τὴν τελευταία πνοή του ἡρωικὰ μαχόμενος. Ὅμως μετέπειτα οἱ ἀντιθέσεις ἀμβλύνονται καὶ ἀναπτύσσονται στενότατες ἐλληνοσκυθικὲς σχέσεις, οἱ ὅποιες ἀπολήγουν καὶ στὴν ἐμφάνιση Ἑλληνο-Σκυθῶν ἢ Μειξελλήνων! Βέβαια, αὐτὰ συμβαίνουν ὅταν πλέον Σκύθες ἔχουν εἰσδύσει στὴ Δοβρούτσα, ἢ ὅποια σ' ἀντιδιαστολὴ τῆς Μεγάλης Σκυθίας¹⁰³ ὀνομάζεται Μικρὰ Σκυθία ἢ καὶ ἀπλούστερα Σκυθία, ἵδιως μετὰ τὴν ἴδρυση διμώνυμης ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας¹⁰⁴.

Τὸ ἐθνωνύμιο Σκύθες χρησιμοποιεῖται καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καλύπτοντας μεταναστευτικοὺς λαούς, Σαρμάτες, Γότθους, Οὔννους, Ἀβάρους, Σλάβους, Βουλγάρους, καὶ ἀργότερα Οῦγγρους, Πετσενέγους, Κουμάνους¹⁰⁵. Ἐνα ἀπὸ τὰ αἴτια τῆς ἐθνωνυμικῆς συγχύσεως ἀποδίδεται στὴ διαμονὴ – μικρῆς ἢ μεγάλης διάρκειας – τῶν ἀναφερομένων λαῶν στὴν παραδουνάβια Σκυθία. Ἀσφαλῶς σπουδαιότερος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν Γετῶν σὰν Σκυθῶν, ὅπως καταγράφεται στὸ εὐρείας κυκλοφορίας ἐπίτομο λεξικὸ Λαρούς, ὅπου ἀκριβῶς περιέχονται τὰ ἔξης: «Γέτες, σκυθικὸς λαὸς τῆς ἀρχαίας ΝΑ Εὐρώπης, ὁ ὅποιος συγχέεται μὲ τοὺς Δάκες. Ἀρχικὰ κατακτήθηκε ἀπὸ τὸν Δαρεῖο καὶ κατόπιν ἀπὸ τὸν Τραϊανό»¹⁰⁶.

scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario, *Athenaeum*, N.S., 11,4, 1933, 343. Id., *Filippo il Macedone. Saggio sulla storia greca del IV secolo*. Firenze 1934.

101. D. M. Pippidi, *DIVR*, 66-67.

102. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a Romaniei*. Bucuresti 1967, 153-156. Id., *Zopyrion*, *DIVR*, 624-625.

103. V. Parvan, *Incepiturile vietii romane la gurile Dunarii*. Ed. a II-a. Bucuresti 1974, 44.

104. D.M. Pippidi, *Scythia Minor*, *DIVR*, 536-537.

105. A. Vulpe și G. Poenaru Bordea, *Sciti*. *DIVR*, 531b.

106. Petit Larousse, λ. Cètes, 1386β. Χωριστὴ βαλκανικὴ γλώσσα Γετῶν βλέπεται ὁ B. Simeonov, *Des Gètes et de leur langue. IIe Congrès Intern. de Thracologie*, 174. Υποστηρίζεται δὲ ὅτι ὁ Ὁβίδιος κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἔξορίας του στοὺς Τόμιους ἔγραψε ποιήματα στὴ γετικὴ. Ὅμως δὲν ἀνευρέθηκε οὕτε δεῖγμα. Πβ. Parvan, *Incepiturile*, 56.

στ. Κέλτες - Γαλάτες - Σκορδίσκοι

Ο Ήρακλῆς δὲν ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ μέλλον λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως τοὺς Σκύθες, ἐθνώνυμο ἀπότοκο τοῦ γιοῦ του Σκύθη, ποὺ ὑπεροτέρησε τῶν ἀδελφῶν του στὴν ἐκτέλεση τῶν πατρικῶν ὅρων δοκιμασίας, ὥστε ἡ ἀνάδειξή του σὲ γενάρχη νὰ εἶναι ἀδιάβλητη καὶ ἀξιοχρατική. Ἀνάλογα ἐνεργεῖ καὶ γιὰ λαοὺς τῆς Δύσεως. Γιός του εἶναι καὶ ὁ Κελτός¹⁰⁷, γενάρχης τῶν Κελτῶν, ἦ ὁ Γαλάτης¹⁰⁸, γενάρχης τῶν Γαλατῶν, πού, ὅπως φαίνεται, οὔτε αὐτοὶ κατανικοῦν τὸν πειρασμὸ ἐπισκέψεως τῆς προγονικῆς κοιτίδας. Καταντᾶ πράγματι πόθος ἀσύγαστος, ἵδιως ὅταν αὐτὴ φημίζεται μὲ τοὺς Δελφοὺς ὡς Ὄμφαλὸς τῆς Γῆς, ὅπου ἄλλως τε ἀκτινοβολεῖ καὶ ὁ ἀφειρωτικὸς χρυσός, οἱ «Θησαυροί»!

Πλησιάζοτας τὸ ΒΔ ἄκρο τῆς Βαλκανικῆς οἱ Κέλτες συγκρούονται μὲ τοὺς Ἰλλυριούς¹⁰⁹, συνάμα δὲ τοὺς ὑπηρετοῦν μὲ τὸ ἀξημίωτο κατὰ τῶν Μακεδόνων, ὅπως ἄλλως τε προθυμότερα στρέφονται ἐναντίον τους, ὅταν οἱ Μακεδόνες ἐπιδεικνύουν μεγαλύτερη γενναιοδωρία. Κατ' ἔξοχὴν αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐπιπτώσεις τῶν ἀντιμακεδονικῶν ἦ ἀκριβέστερα ἀντιφιλιππικῶν – περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. – συνασπισμῶν¹¹⁰ Ἀθηναίων, Θρακῶν, Παιόνων, Ἰλλυριῶν, ἔξεγέρσεως Ἰλλυρικῶν φύλων μὲ ὑποκίνηση τοῦ Ἀθηναίου ὁρτορά Δημοσθένη, ποὺ μεταβαίνει ἐπίτηδες τὸ 342 στὴν Ἰλλυρία¹¹¹, διαμάχης σφοδρῆς Φιλίππου – Ἀλεξάνδρου τὸ 337 ἐξ αἰτίας τοῦ γάμου τοῦ πρώτου μὲ τὴν Κλεοπάτρα¹¹², κοινῆς ἔξεγέρσεως Ἰλλυριῶν - Θρακῶν ἐπὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κ.λ.π., συντρέχει τὶς ἐπιδιώξεις τῶν Κελτῶν στὴ Βαλκανική.

Μολονότι ὁ Ἀλέξανδρος πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του στὴν Ἀσία συντρίβει Θράκες, Τριβαλλούς, Γέτες, τοὺς δὲ τελευταίους καταδιώκει καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως¹¹³, οἱ ἀδυναμίες τῆς Μακεδονίας ἐπανεμφανίζονται κατὰ τὴν περίοδο

107. Grimal, *Dictionnaire* 84a. Bλ. καὶ F. Benoit, La légende d' Héraclès et la colonisation grecque dans le Delta du Rhône, *Lettres d'humanité*, 8, 1949, 116. R. Dion, La voie héracléenne et l'itinéraire transalpin d' Hannibal. *Hommages à Albert Grenier édités par Marcel Renard*. Coll. Latonius, 58, 1962, I. 527, χ.ἔ.

108. Grimal, ἔ.ἄ., 162 καὶ 163, λ. Galatée (Γαλάτεια) καὶ Galatès (Γαλάτης). Bλ. καὶ J. Charmasson, Grecs et Celtes dans la basse Vallée du Rhône, *Rivista di Studi Liguri*, 34, 1968, *Omaggio à Fernand Benoit*, II, 1972, 106, χ.ἔ.

109. Russu, *Illirii*, 41.

110. Διόδ. XVI, 22, 2. Κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν φέρει ἴσχυρὰ πλήγματα ὁ στρατηγὸς Παρμενίων. Πβ. Πλούτ., Ἀλεξ. 3. Iust., XII, 16, 6. VIII, 6, 3.

111. Δημοσθ., *Περὶ στεφάνου*, 244.

112. Ἀθήν. XIII, 557. Πλούτ., Ἀλεξ. 9.

113. Ἀρριαν., Ἀνάβ., 1, 2. N. Vulić, Alexandre le Grand sur le Danube, *Hommage international à l'Université nationale de Grèce*. Athènes 1912, 181 χ.ἔ.. U. Wilcken, *Alexandre le Grand*. Trad. fr. Bou-

τῶν Διαδόχων. Γίνονται νέες συγκρούσεις Μακεδόνων καὶ Ἡπειρωτῶν μὲ Ἰλλυρικὰ φύλα, τῶν ὅποιων ὁ βασιλιάς Γλαυκίας παραβιάζει συνθήκη μὲ τὸν Κάσσανδρο καὶ διανοίγει διάπλατα πρὸς νότο τὸν δρόμο τῶν Κελτῶν, οἱ ὅποιοι συμπαρασύρουν καὶ Ἰλλυρικὰ ἀπὸ τὰ νότια τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης¹¹⁴. Εἰκάζεται δὲ ὅτι εἶναι οἱ Αὐταριάτες, ἐφ' ὃσον ἐλέγχεται ὡς ἀνακριβής ἡ πληροφορία, κατὰ τὴν ὅποια ὁ Κάσσανδρος εἶχε μετακινήσει σημαντικὸ ἀριθμὸ στὰ δυτικὰ τῆς Θράκης.

Πάντως οἱ Μακεδόνες μὲ βασιλιὰ τὸν Πτολεμαῖο Κεραυνὸ ἀνθίστανται ἥρωϊκὰ καὶ ἀναγκάζουν τοὺς Κέλτες νὰ καταφύγουν στὴ Δαρδανία¹¹⁵. Συμπτωματικὰ παρέχεται δυνατότητα ὀλοσχεροῦς ἔξοντώσεως τοὺς κατόπιν τῆς προσφορᾶς δαρδανικῆς βοήθειας 20.000 μαχητῶν, ἀφοῦ ἡ ἐπιτυχῆς ἔκβαση θὰ συντελοῦσε ταυτόχρονα καὶ στὴν ἀπαλλαγὴ τῶν Δαρδάνων ἀπὸ τοὺς ξένους. Ἀλλὰ ὁ Πτολεμαῖος Κεραυνὸς ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στὸ ἀξιόμαχο τῶν ἀνδρῶν του καὶ στὸ ἐπίφοβο πολεμικὸ μέσο, τοὺς ἐλέφαντες, δὲν συγκατατίθεται καὶ πληρώνει μὲ τὴ ζωὴ του τὴν ὑπεροψία ἡ τὴν ἐσφαλμένη ἐκτίμηση τῆς καταστάσεως.

Παρὰ τὸ ἀκέφαλο οἱ Μακεδόνες δὲν ὑποκύπτουν. Οἱ δὲ ἐπιδρομεῖς μὲ ἀρχηγὸ τὸν Βρέννο, ἀποκαλούμενο καὶ δεύτερο (Β') πρὸς διάκριση ἀπὸ τὸν ὅμιλον με πορθητὴ καὶ πυρπολητὴ τῆς Ρώμης τὸ 387 π.Χ., προβαίνουν σὲ διαρπαγές στὴν ὑπαίθρῳ μακεδονικὴ χώρᾳ ἀδυνατώντας νὰ καταλάβουν τὶς μακεδονικὲς πόλεις, οἱ δόποιες ἀποτελοῦν ἀπόρθητα ὀχυρά. Ἐπειτα ἀνενόχλητοι διαπερνοῦν τὴ Θεσσαλία καὶ παραπλανώντας τοὺς Αἰτωλοὺς φύλακες τῶν Θεομπύλῶν κατευθύνονται πρὸς τοὺς Δελφούς, ὅπου καὶ κατατροπώνονται. Ἀποδεκατισμένοι δὲ σταματοῦν στὰ παραδουνάβια, ὅπου ἰχνηλατοῦνται διεπιστημονικά¹¹⁶.

Ἡ περιγραφὴ τῆς ἀπόπειρας τῶν Γαλατῶν γιὰ σύληση τοῦ ἵεροῦ τῶν Δελφῶν ἐκφεύγει τῶν κανόνων ἴστορίας καὶ πλέκεται μὲ μυθολογικὲς προεκτάσεις, οἱ δόποιες σώζονται κιόλας σὲ πηγὲς Ἑλληνικὲς καὶ λατινικές¹¹⁷. Ὡς ἴστορικὴ πραγματικότητα ἀπομένει ἡ βαρειὰ ἦπτα τους σὰν ἐπακόλουθο τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ

vier. Paris 1933, 74-75. W.W. Tarn, *Alexander the Great*. I. Cambridge Mass., 1948, 5-6. C. Daicoviciu, Insemnări despre daci. VI. Alexandru Machedon in Dacia, *Steaua*, 7, 1956, 103-107. Donald W. Engels, 'Ο Μέγας Άλεξανδρος καὶ ἡ διοικητικὴ μέριμνα τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Ἐκδοση ΔΕΚ/ΓΕΣ. Αθῆνα 1986, 37 σημ. 34.

114. Russu, ē.ā., 42.

115. Διόδ. XXII, 3. Iust., XXV, 4, 9.

116. M. Szabó, *Sur les traces des Celtes*. Budapest 1971.

117. Jean Markale, *Les Celtes et la civilisation celtique. Mythe et histoire*. Paris: Payot 1970, 97.

τοῦ εἰλικρινοῦς σεβασμοῦ πρὸς τὸ Δελφικὸν ἵερον τότε Ἑλλήνων, πρὸ πάντων τῶν Αἰτωλῶν, τῶν ὅποιων ἡ συμβολὴ ὑπῆρξε ὁμοιογουμένως σωστική¹¹⁸. Θὰ ἔξασφάλιζαν δὲ ἐπάξια στὸ διηνεκὲς τὴν Εὐγνωμοσύνη τῶν Πανελλήνων, ἂν δὲν λημονοῦσαν οἱ ἴδιοι πρῶτοι τὴν ὑπέροχη αὐτὴν πράξην μὲ πανεθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀπήχηση, ὥστε νὰ συμπεριφερθοῦν πανόμοια καὶ κατὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ρωμαίων. Ἀντικατέστησαν γιὰ μία φορὰ τοὺς Μακεδόνες στὴ μόνιμη ἀποστολὴ τους γιὰ ἀπόκροντη ἐπιδρομέων, ἡ ὅποια ἐπέτρεπε στοὺς Ἑλληνες τοῦ ὑπολοίπου χῶρου ὡς τὸ Ταίναρον νὰ ἀναπτύσσουν τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν ἀπερίσπαστοι, γεγονὸς ἐπισημανόμενο ἐμφαντικὰ ἀπὸ τὸν Μεγαλοπολίτη ίστορικὸ Πολύβιο¹¹⁹.

Ἡ ἐπιστροφὴ τῶν Γαλατῶν καὶ ἐπὶ μακρὸν χρονικὸ διάστημα συνέχιση τῆς παρουσίας τους στὰ βιοειότερα τῆς χερσονήσου διαπιστώνονται στὶς πηγές, ἀρχαιολογικὲς καὶ φιλολογικές¹²⁰. Ἐντοπίζονται σὲ δύο σημεῖα. Στὴ Θράκη, πρὸς Ν τοῦ Αἴμουν, Ἰδρύουν βασίλειο, ἀποκαλούμενο ἀπὸ τὴν ἔδρα, τῆς Τύλης. Μετὰ δὲ τὴν μετακίνησή τους στὴ Μικρασία, ὅπου ὁ χῶρος ἐγκαταστάσεως ὀνομάζεται Γαλατία, ἔξελληνίζονται καὶ εἶναι οἱ Ἑλληνο-Γαλάτες, μὲ τὸν ὅποιον ἀλληλογραφεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Τὸ ἄλλο σημεῖο τῆς Βαλκανικῆς, στὸ ὅποιο ἀναφέρονται Κέλτες, ἀντιστοιχεῖ πρωτίστως στὴ σημερινὴ Σερβία. Φέρονται δὲ τὸ ὄνομα Σκορδίσκοι¹²¹. Ἐπανελημψίενα μόνοι ἡ μὲ ἄλλα παραδούναβια φύλα ἀποτολμοῦν νέες ἐπιδρομές καὶ ἐπὶ ρωμαιοκρατίας, ἀλλὰ ἐν τέλει ἀφομοιώνονται¹²² ἐμβολιάζοντας ἐνισχυτικὰ τὸ αὐτόχθον Ἰλλυρικὸ στοιχεῖο. Μεταγενέστερες δὲ κάθοδοι λαδῶν, ἀκόμη καὶ ἐκείνων, ποὺ διατρέχουν ἔως τὸ νότο τὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο, ὅπως οἱ Κοστοβῶκοι¹²³, δὲν ἐπηρεάζουν τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς Βαλκανικῆς κατὰ τὴν ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα. Ἔξ ίσου ἀλώβητη ἀφήνουν ἀργότερα τὴν Βαλκανικὴ καὶ οἱ Γότθοι. Ὅσοι δὲ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὴ συνοριακὴ γραμμὴ τοῦ Δουνάβεως ὡς φύλακες -

118. Θ. Σαρικάκης, Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γαλατῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ φόλος τῶν Αἰτωλῶν, Ἐπετηρίδα Ἐταιρείας Εὐρυτάνων Ἐπιστημόνων, 1, 1990/91, 75.

119. Πολύβ., IX, 34, 1 κ.έ.

120. Vlad Zirra, Le problème des Celtes dans l' espace du Bas - Danube, *Thraco - Dacica*, 177.

121. M. Garasanin, Contributions à l' archéologie et à l' histoire des Scordisques, *A Pedro Bosch - Gimpera en el septuagesimo aniversario de su nacimiento*. Mexico 1963, 173, ν.έ. G. Alföldy, Des territoires occupés par les Scordisques, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (AAASH)*, 12, 1964, 112 ν.έ. V. Zirra, Scordisci, *DIVR*, 535-536.

122. M. Garasanin, Héritage néolithique, innovations de l' époque du bronze, apports grecs, celtiques et romains, *Colloque* 1969, 32.

123. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Θεσπιεῖς κατὰ Κοστοβώκων καὶ στρατολογία Ἑλλήνων ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας, Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν, Αα΄, 1988, 291-306.

φοιδεράτοι τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους¹²⁴ δέχονται μεγάλη ἐλληνικὴ πολιτισμικὴ ἐπίδραση καὶ τὴν ἐκχριστιάνιση, ὥστε ὡς ἀπόστολοι νὰ ἐκπολιτίζουν καὶ ἐκχριστιανίζουν τοὺς πέρα τοῦ Δουνάβεως λαούς, καθὼς καὶ τοὺς ὅμοεινεῖς τους μετὰ τὴν ὁριστικὴ ἐπάνοδο στὴν κοιτίδα τους.

Ἄρα, οὐσιαστικὰ κατὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ρωμαίων ὁ βαλκανικὸς χῶρος σύγκειται ἐθνολογικὰ ἀπὸ τρία στοιχεῖα συγγενικά, Ἐλληνες, Ἰλλυριούς, Θράκες.

2.- Ἐπικοινωνία Ἐλλήνων μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς

Κατὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα Ἐλληνες τόσο τοῦ ἐλλαδικοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου ὅσο καὶ τοῦ νησιωτικοῦ, μικρασιατικοῦ καθὼς καὶ τῆς Μεγάλης Ἐλλάδος, διεισδύουν στὸν χῶρο τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν, στοὺς ὅποιους καθιστοῦν προσιτὰ ποικίλα ἄγνωστα προϊόντα, γεωργικὰ ἢ ἀγροκτηνοτροφικά, βιοτεχνικά, καλλιτεχνικά, πολιτισμικά, συμβάλλοντας στὴν ἀνύψωση τοῦ βιοτικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τους. Ὁδοὶ δὲ προσπελάσεως εἶναι οεύματα ποταμῶν¹²⁵, Ἀξιοῦ, Στρυμῶνος, Νέστου, Ἐβρου, συνάμα θαλάσσιες, Βόσπορος, Εὗξεινος Πόντος, Ἄρδιατική, μάλιστα καὶ ἀπὸ βορρᾶ ὁ Δούναβις.

Στὸ ΒΑ τμῆμα τῆς Βαλκανικῆς, ὅπου οἱ κάτοικοι γενικὰ ὀνομάζονται συνήθως Θράκες, ἡ ἐλληνικὴ ἐπικοινωνία εἶναι πολύπλευρη καὶ πυκνότατη¹²⁶, ὥστε ἐνωρὶς νὰ διαπιστώνεται βαθὺς ἔξελληνισμός¹²⁷. Τὸ ἐκπληρωτικὸ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι ἀπότοκο ἀπλῶν ἐπισκέψεων Ἐλλήνων ἐμπόρων, ἐπιχειρηματιῶν, τεχνιτῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων μονίμων ἐγκαταστάσεων, οἱ ὅποιες βαθμιαῖα ἀπὸ σταθμοὺς ἐμπορικοὺς ἔξελίσσονται σὲ πόλεις¹²⁸ μὲ τέλεια ὁργάνωση, διοικητική,

124. Εὐαγγ. Χρυσός, *Tὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔξωτεροικὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Δ' αἰώνα*. Θεσσαλονίκη 1972. Id. Gotia romana. Zur Rechtslage des Foderaten landes der Westgoten in 4 J.H., *Dacoromania*, 1, 1973, 52-64.

125. P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans..., *Revue Historique*, 111, 1954, 274 σημ. 1, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

126. E. Condurachi, Les statères de Cyzique et les routes commerciales de l' Hellespont au Danube, *Eirene*, 1, 1960, 64.

127. Σαμισάρης, ἐ.ἀ., 297. Bλ. καὶ G. Mihailov, Le problème de l' hellénisation et de la romanisation des Thraces, *IIe Congrès Inter. de Thracologie*, 439.

128. Εἴναι οἱ λεγόμενες ἀποικίες, οἱ ὅποιες ἰδρύονται καὶ ἐντὸς ἐλληνικοῦ χώρου. Ὁ ὅρος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ἢ τὸ χειρότερο νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν πολὺ μεταγενέστερο, τῆς Ἀποικιοκρατίας τῶν νεωτέρων χρόνων, ἢ ὅποια ἐρμηνεύεται σὰν στυγνὴ ἐκμετάλλευση καὶ διαιώνιση τῆς χαριτλῆς πολιτισμικῆς στάθμης τῶν ἰθαγενῶν.

στρατιωτική¹²⁹, ἐκπαιδευτική, θρησκευτική¹³⁰ καὶ ὄλοκληρώνονται μὲ τὴν πρόσκτηση χώρας¹³¹, γῆς ἀναγκαίας γιὰ καλλιέργειες καὶ μονάδες κτηνοτροφικές, βιοτεχνικές καὶ συνακόλουθες ἐνασχολήσεις, στὶς δοποῖς συμμετέχουν καὶ αὐτόχθονες, ἔξασφαλίζοντας ἐργασία καὶ ἀντίστοιχη ἀμοιβὴ σὲ καθημερινὴ βάση, παράλληλα δὲ μαθαίνοντας πρόσθετες ἐπαγγελματικές ἐπιδόσεις.

Ἄκριβῶς αὗτοὶ εἶναι καὶ οἱ μεταλαμπαδευτές στοὺς ὅμοεθνεῖς καὶ γειτονικοὺς λαοὺς τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Θαυμάζοντας δὲ τὴν ἐλληνικὴ ὑπεροχὴ καὶ ἀξιολογώντας τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἀποβαίνουν καὶ πρόμαχοί τους¹³². Κατ’ ἔξοχὴν τὸ δραγανωτικὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καθίσταται αἰσθητότατο καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δύσκολα ἐκπορθοῦνται καὶ ἀπὸ ἐπίφοβα στρατεύματα, τὰ δόποια κατὰ κανόνα καὶ ταπεινώνουν. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Σόφιας G. Mihailov τονίζει ὅτι οἱ Κέλτες δὲν κατόρθωσαν νὰ ἀλώσουν καμμία ἀπὸ τὶς πόλεις τοῦ Πόντου¹³³.

Στὸν ᾖδιο διακεκριμένο ἐπιστήμονα, ὁ ὄποιος ἔχει μελετήσει πλούσιο καὶ πολύτιμο ἐλληνικὸ ἐπιγραφικὸ ὑλικὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους τῆς Βουλγαρίας ἐκδίδοντας σειρὰ τόμων¹³⁴ καὶ ταυτόχρονα γραμματικὴ τῆς γλώσσας τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν¹³⁵, διφεύλεται ἡ πιστοποίηση τῆς ἐπιβλητικῆς ὑπάρξεως Ἑλλήνων. Προογεῖται δὲ χρονικὰ ἢ ἔξαιρετη συμβολὴ τοῦ Ρουμάνου ἀρχαιολόγου Parvan, ποὺ ἀφιερώνει εἰδικὴ μελέτη στὴν ἐλληνικὴ καὶ ἐλληνιστικὴ διείσδυση στὴν κοιλάδα τοῦ Δουνάβεως, τὸν ὄποιο καὶ ἀποκαλεῖ «ἐλληνικὸ»¹³⁶ ποταμὸ λόγῳ τῆς ἀδιάλειπτης χρήσεώς του ἀπὸ Ἑλληνες¹³⁷.

129. D.M. Pippidi, Note sur l'organisation militaire d'Istros à l'époque préromaine, *SCIV*, 13, 1962, 337-348. Ἐπίσης ἀναδημ. *Scythica minora*, 56-64.

130. A. Boulanger, *Le génie grec dans la religion*. Paris 1932.

131. E. Leppore, Problemi dell' organizzazione della *chora* coloniale. M.I. Finley, edit., *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*. Paris - La Haye 1973, 15-47.

132. Bλ. Scarlat Lambrino, Décret d' Histria en l' honneur d' Agathocles, *Revue des Etudes Roumaines (RER)*, 5-6, 1960, 216.

133. Πβ. G. Mihailov, La Trace aux IVe et IIIe siècles avant notre ère, *Athenaeum*, 39, 1961, 40.

134. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I-IV. Serdicae 1956-1966. I², 1970.

135. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*. Sofia 1943.

136. V. Parvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*. Bucarest 1923, 27.

137. Bλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέρμαχοι πολιτισμοῦ.

Ἐκδοσις Ναυτικοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1979. Σπ. Γ. Φωκᾶς, *Οἱ Ἑλλήνες εἰς τὴν ποταμοπλοῖαν τοῦ Κάτω Δουνάβεως*. Μτφρ. ἐκ τῆς ουγγαρικῆς Μαρία I. Μαρκοπούλου, IMXA, Θεσσαλονίκη 1975, 9-20.

Έξ ΐσου άποτελεσματική είναι ή είσοδος Έλλήνων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀπὸ τὶς ἑλληνικές πόλεις τῶν ἀδριατικῶν ἀκτῶν. Ξέοχα πάλι ὁ Parvan μὲ νεώτερο βιβλίο περιγράφει τὰ δρομολόγια, μὲ τὰ ὅποια διασχίζουν τὴ βαλκανικὴ ἐνδοχώρα φθάνοντας ἔως τὸν Δούναβι¹³⁸. Τὸ δὲ μέτρο τῆς παρουσίας Έλλήνων στὴν Ἀδριατικὴ δίνει καὶ ὁ Ἰταλὸς Lorenzo Bracceci μὲ πρόσφατο καὶ ἀπόλυτα τεκμηριωμένο βιβλίο, ποὺ εὐγλωττα ἐπιγράφει *La Greticà adriatica* (Bologna 1971). Ἐπὶ πλέον τὴν ὑπαρξὴν καὶ τὶς παντοειδεῖς δραστηριότητες Έλλήνων, ποὺ εἰσέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ στὰ ἐνδότερα τῆς Βαλκανικῆς, φανερώνουν ἀλλεπάλληλα διεπιστημονικὰ δημοσιεύματα, ὅπως τῶν Patsch¹³⁹, Hatzfeld¹⁴⁰, Robert¹⁴¹, Gitti¹⁴², Digović¹⁴³, Vinja¹⁴⁴, Nikolanci¹⁴⁵, Parovic - Pesikan¹⁴⁶, Woodhead¹⁴⁷, Mano¹⁴⁸, κ.ἄ.¹⁴⁹.

3.- Πρόσκληση τῶν Ρωμαίων στὴ Βαλκανικὴ καὶ γένεση Βλάχων

Οἱ ληστρικὲς ἐπιδρομὲς Ἰλλυρικῶν φύλων κατὰ πόλεων ἑλληνικῶν, στεριᾶς - νησιῶν, τῆς ἀνατολικῆς Ἀδριατικῆς καὶ τοῦ Ἰονίου καὶ οἱ πειρατεῖς κατὰ πλοίων ἐμπτορικῶν – ἀδιακρίτως ἐθνικότητος –, ἀφοῦ διαδοχικὰ ἀναχαιτίζονται ἀπὸ μόνα τὰ θύματα καὶ κατόπιν μὲ συνδρομὴ τῶν μητροπόλεων, τῶν ἡγεμονιῶν Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, τοῦ Διονυσίου τοῦ Πρεσβυτέρου τῶν Συρακουσῶν, Ἡπει-

138. V. Parvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile Carpatodanubiene*. Madrid 1956, 155-156.

139. C. Patsch, Contribution à la numismatique de Bullis et d' Apollonia, *Congrès intern. de numismatique de Paris* 1900, 104-114.

140. J. Hatzfeld, *Les trafiquants Italiens dans l' Orient Hellénique*. Paris 1919, 29, 21.

141. L. Robert, Inscription hellénistique de Dalmatie, *BCH* 59, 1935, 489-513. Id., *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d' antiquités grecques*. Paris 1960, 538.

142. A. Gitti, *La politica dei re illiri e la Grecia*. Milano 1936, 13. Id., Sulla colonizzazione greca nell' alto e medio Adriatico, *La Parola del Passato* (PP) 7, 1952, 161-191.

143. P. Digović, *La Dalmatie et les problèmes de l' Adriatique*. Lausanne 1944, 64.

144. V. Vinja, Remarques sur quelques éléments de l' ancien grec dans la nomenclature ichtiologique de l' Adriatique, *ZA*, 5, 1955, 118-126. Id., Le Grec et le Dalmate, *Zeitschrift für Balkanologie (ZB)*, 5, 1967, 203-223.

145. M. Nikolanci, Contacs gréco - illyriens sur la côte de l' Adriatique, *Archaelogia Iugoslava* (AI), 5, 1964, 49-60.

146. M. Parović - Pesikan, Les Illyriens au contact des Grecs, AI, 5, 1964, 61-81.

147. G. Woodhead, The "Adriatic empire" of Dionysius I of Syracuse, *Klio*, 52, 1970, 503, 1562.

148. A. Mano, Les rapports commerciaux d' Apollonie avec l' arrière pays illyrien, *Studia Albanica (SA)*, 1, 1973, 187-188. (Ἐπειδὴ ἡ καθυστερημένη πανιλλυροποίηση ἐπιβιώνει στὴν Ἀλβανία, ἡ χρήση ἀλβανικῶν δημοσιευμάτων ἐπιβάλλει κριτικὸ πνεῦμα).

149. B.L. Beaumont, Greek influence in the Adriatic sea before the IVth cent. B.C., *The Journal of Hellenic Studies* (JHS), 52 1936, 101, κ.ξ..

ρωτῶν καὶ Μακεδόνων, ἐν τέλει ἀναγκάζουν τοὺς Κερκυραίους νὰ προσφύγουν καὶ στὴ βοήθεια τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου¹⁵⁰.

Παρὰ τὴν ἔκκληση καὶ Ρωμαίων ἐμπόρων, τῶν ὅποιων τὰ συμφέροντα ἔξισου παραβλάπτονται ἀπὸ τὴν Ἰλλυρικὴ ἐπιθετικότητα¹⁵¹, ἡ πρόσκληση προβληματίζει τὴ Σύγκλητο, ἡ ὅποια ἀρχικὰ ἀκολουθεῖ παρελκυστικὴ τακτική. Ὅμως οἱ Ἰλλυριοὶ διαπράττουν μιοριάτο λάθος δολοφονώντας συγκλητικό, μέλος διερευνητικῆς ἀποστολῆς, ὅπότε, τὸ 229 π.Χ., ρωμαϊκὸς στόλος ἐμφανίζεται στὴν Κέρκυρα καὶ σὲ πλήρη συνεργασία μὲ μεγαλύτερες ἑλληνικὲς δυνάμεις συντρίβει τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ ὑποχρεώνει τὴ βασίλισσα τῶν Ἰλλυριῶν Τεύτα στὴν ὑπογραφὴ συνθήκης εἰρήνης, σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια ἀπαγορεύεται κάθιδος Ἰλλυριῶν πλοιαρίων, πέρα τῶν δύο, κάτω τῆς Λισσοῦ. Τὸ «ρωμαϊκὸ» ἐπίτευγμα διαφημίζεται κατάλληλα¹⁵². Ἐκτοτε μὲ τὴν ἀσυναγώνιστη διπλωματία, ἡ ὅποια ἐκμεταλλεύεται καίρια ὅλες τὶς ἀδυναμίες τῶν βαλκανικῶν λαῶν, πρωτίστως δὲ τῶν Ἑλλήνων, μολονότι στρατιωτικὰ ὑστεροῦν καταφανῶς, οἱ Ρωμαῖοι βαθμαῖα κατακτοῦν τὴ Βαλκανική.

Μία ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις¹⁵³ τῆς μακραίωνης ρωμαιοκρατίας εἶναι ἡ ἔξαπλωση στὸ βαλκανικὸ χῶρο τῆς λατινικῆς, ἡ ὅποια στοὺς λαοὺς ποὺ στεροῦνται γραπτῆς γλώσσας, ὅπως συνοπτικὰ ἐκτίθεται ἥδη στὰ προηγούμενα, ἀποβαίνει τὸ μοναδικὸ γλωσσικὸ ὄργανο καὶ φυσικὰ τὸ αἴτιο γενέσεως Βλάχων στὴ Βαλκανική. Διότι Βλάχος εἶναι ὁ λατινόφωνος, ὁ χρήστης τῆς λατινικῆς, κατὰ τὴν σχεδὸν ὄμιθυμη ἀποψη τῶν εἰδικῶν ρωμανιστῶν¹⁵⁴.

150. Βλ. Πολύβ. II, 11, 5-6.

151. Αὐτ., II, 7, 8.

152. Αὐτ., II, 12, 7, 8.

153. Γιὰ τὸ σύνολο βλ. A. Brunialti, *Le nuove provincie italiane...* Torino 1921, 19.

154. Πβ. Gaston Paris ἐν *Mélanges linguistiques publiés par M. Roques*, Paris 1909, 8. Βλ. καὶ *Revue des Etudes Roumaines (RER)*, 7-8, 1961, 251, ὅπου σύντομη ἐρμηνεία τοῦ Giuliano Bonfante, καὶ *Orbis*, 7, 1958, 265, σημ. 1, ὅπου λακωνικὴ ἀναφορά τοῦ J. Van Coppenolle. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τὶς σημασιολογικὲς μεταβολὲς H. Hacquet, *L'Ilyrie et la Dalmatie...* Trad. par Breton Paris 1815, 120-121, C. Höeg, *Les Saracatsanes, une tribu nomade grecque*, I, Paris - Copenhage 1925, 74-75, M. Sivignon, *Les pasteurs du Pindé septentrional*. Lyon 1968, 31. Γιὰ τὸν χρόνο προστήσεως τῆς σημασίας τοῦ ὄρου βοοκός, απηνοτρόφος, τσοπάνης βλ. *Revue Roumaine d'Histoire (RRH)*, 4, 1965, 996, ὅπου ὁ Ρουμάνος καθηγητὴς V. Bulgaru δούζει μὲ πιθανότητα τοὺς 70-90 αἰώνες, καὶ C. Poghirc, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans, Les Aroumains*. INALCO, 1989, 21, 35 ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ταυτόχρονη μὲ τὴ γένεση Βλάχων, φρονδῶν συνόρων ἡ δύικῶν διαβάσεων, στοὺς ὅποιους παραχωρεῖται καὶ ἑδαφικὴ ἔκταση γιὰ γεωργοκτηνοτροφικὴ ἐκμετάλλευση. Παρόμοια ἀποψη εἶχε διατυπώσει καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*. Ἐν Ἀθήναις 1939, 13. Ἐπίσης στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα γενικὴ θεώρηση, συνοπτική, ἐμπερίστατη, τεκμηριωμένη

Κατ' ἀκολουθίαν Βλάχοι κατάγονται ἀπὸ ὅλους τοὺς βαλκανικοὺς λαούς, Ἰλλυριούς, Θράκες, κ.ο.κ., ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦν τὴν λατινικὴν γλώσσαν. Γιὰ τὴν περίπτωση τῶν πρώτων ὁ ἀκαδημαϊκὸς Garasanin παρατηρεῖ ὅτι ἡ λατινοφωνία, ὁ γλωσσικὸς ἐκρωμαϊσμός, ἐπέρχεται ταχύτερα καὶ εὐχερέστερα στὶς Ἰλλυρικὲς περιοχές, στὶς ὅποιες προϋπάρχει βαθύτερη ἐλληνικὴ ἐπίδραση¹⁵⁵. Ἐπαλήθευση τῆς παρατηρήσεώς του ἔρχεται ἀπὸ τὴν Γαλατία, τῆς ὅποιας ἡ ἔξελληνιση εἶναι τόσο βαθειά, ὥστε νὰ ὀνομάζεται Γαλατία ἐλληνική, Gallia graeca¹⁵⁶. Ὁμολογουμένως ἡ ἐκλατίνιση στὴ Γαλατία πραγματώνεται σὲ χρόνο μικρότερο συγκριτικὰ μὲ ὅλες τὶς χῶρες, οἱ ὅποιες ὑποτάσσονται στοὺς Ρωμαίους.

Ο καθηγητὴς F. Benoit, ποὺ μελετᾷ καὶ τὶς δύο φάσεις, ἔξελληνισμὸν καὶ ἐκρωμαϊσμό, τῆς Γαλατίας, ἀναφέρεται καὶ στοὺς Ἕλληνες τῆς περιοχῆς σημειώνοντας ὅτι ἐνωρίτατα εἶναι γνῶστες τῆς κελτικῆς, ἵδιως δὲ ὅτι γνωρίζουν τὴν λατινική¹⁵⁷ πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Γαλατίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἐπὶ πλέον, κατὰ μαρτυρίᾳ ἐπιγραφική, στὴ Μασσαλίᾳ Ἕλληνας διδάσκει τὴν λατινική! Στὴν ἐπιγραφὴ μνημονεύεται ὀνομαστικὰ καὶ ἐπαγγελματικά: Ἀθηνάδης Διοσκουρίδου γραμματικός Ρωμαΐκός¹⁵⁸. Αὐτὸς δὲν εἶναι κοινὸς Βλάχος, ἀπλούστατος λατινόφωνος, ἀλλὰ μὲ σύγχρονη ἐκφραση “Καράβλαχος”, ἐγκρατέστατος τῆς λατινικῆς παρὰ τὴν διαιφύλαξη τῆς ἐλληνικῆς ἀνθρωπωνυμίας. Ο καταχρηστικὸς ὅρος ἴσως ταιριάζει περισσότερο σὲ Βλάχο - Ἕλληνα τοῦ Βελγίου, ἀγνώστο ἐθνικὰ λόγω τῆς πληθωρικῆς ρωμαΐκῆς ἀνθρωπωνυμίας. Εἶναι ὁ C. Vibius C.F. Ouf. Sa-lutaris, ἀξιωματούχος στὴ χώρα τῶν Βαλλώνων, τῶν ὅποιων τὸ ὄνομα σημαίνει λατινόφωνοι, διμόρφιζο καὶ ταυτόσημο μὲ τὸ Βλάχοι¹⁵⁹. Τὴν ἀνακάλυ-

καὶ πρωτότυπη δίνει ὁ Γιάννης Γ. Μοραλίδης, Βλάχοι καὶ Μπουρτζόβλαχοι. (Τὸ ἔτυμο καὶ ἡ ἐλληνικότητα τῶν ὀνομάτων), *Λαός* (Βεροίας), 1.11.92, 7. Id., Ἡ ἐλληνικότης τῶν Φυλάχων - Βλάχων, *Δαιλός*, 134, 1993, 7781-7787. Id., Βλάχος. (Τὸ ἔτυμο καὶ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος), *Oι Καιροί* (Βεροίας), 3.6.94, 1-2. Id., *Φυλάγος - *Φλάγος - Βλάχος. (Ἐπιλεγόμενα στὴν ἔτυμολογία τοῦ ὀνόματος), *Oι Καιροί* (Βεροίας), 21.10.94, 1-2 καὶ 5.

155. Πβ. *Actes du Colloque Intern*, 291: “c’ est justement dans cette zone à civilisation hellénistique... que, plus tard, la romanisation de la Dalmatie a été la plus forte et que, d’ autre part, dans l’ intérieur, cette romanisation n’ a jamais été complète...”.

156. P. Jacobstahl et E. Neuffer, *Gallia Graeca. Recherches sur l’ hellénisation de la Provence*, *Préhistoire*, 2, 1933, 1-64. F. Benoit, *Recherches sur l’ hellénisation du Midi de la Gaule*. Aix - Cap 1965.

157. Συνεπῶς ἦταν τριγλωσσοί. Πβ. F. Benoit, La romanisation de la Narbonnaise à la fin de l’ époque républicaine, *Rivista di Studi Liguri*, 32, 1966, 291. Βλ. καὶ 288, ὅπου “et ce fut sur un substratum hellénique que s’ établit la conversion à la Latinité”.

158. Βλ. E. Egger, De l’ étude de la langue latine chez les Grecs dans l’ Antiquité. Paris 1855 (ἐπανέκδ. ἐν *Mémoires d’ histoire ancienne et de philologie*, Paris 1863, 259-276), 3.

159. Πβ. Poghirc, Romanisation, 10: «Dans l’ Occident médiéval de langue latine circulait la forme *Va-*

ψη και τή γνωριμία του χρωστούμε στὸν ἀκαδημαϊκὸν και καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Γάνδης Sigfried J. de Laet¹⁶⁰. Ομοιοι ἀφθονοῦν στὴν Ισπανία, ἀφοῦ Ισπανοὶ ἐπιστήμονες διμιλοῦν γιὰ ἑλληνικὴ Ισπανία¹⁶¹. Δὲν σπανίζουν στὴ Μαυριτανία¹⁶² και στὴν ὑπόλοιπη βόρεια Ἀφρική¹⁶³. Δὲν ἀπουσιάζουν ἄλλως τε οὔτε ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, μιλονότι σ' αὐτὴν κατ' ἔξαρσην τὴ θέση τῆς ἐπίσημης γλώσσας μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ κατέχει ἡ ἑλληνική¹⁶⁴.

4.- Βλάχοι Ἐλληνες τῆς Βαλκανικῆς

Ο Τσέχος Const. Jirecek (1854-1918), βαλκανολόγος και συγγραφέας τῆς Ιστορίας τῶν Βουλγάρων, στὴν δοκία ἀποκρούει τὴ θεωρία τοῦ Fallmerayer (1790-1861), εἶναι ἔξι ίσου γνωστὸς γιὰ τὴν πρὸ αἰῶνος χάραξη στὴ Βαλκανικὴ διαχωριστικῆς γραμμῆς τῶν δύο γλωσσῶν, ἑλληνικῆς και λατινικῆς. Φέρει δὲ τὸ ὄνομά του, «Γραμμὴ Jirecek»¹⁶⁵. Αρχίζει ἀπὸ τὴν ἀδριατικὴ ἀκτή, συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ Λισσό (Αλέσσιο). Διασχίζει τὴ βόρεια Ἀλβανία, ἡ δοκία κατοικεῖται

lachus, qui est à la base du français *Valaque*, et *Wallachie*, dans lesquels personne ne reconnaît plus la parenté avec *Wallon* “Français” de Belgique.

160. S.J. de Laet, *Portorium. Etude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque de Haut - Empire*. Brugge 1949, 294-195.

161. Bl. A. Garcia y Bellido, *Hispania Graeca*. Barcelona 1948. M. Almagro, L'influence grecque sur le monde ibérique, *VIIIe Congrès International d'Archéologie Classique*, Paris 1965, 87-94. P. Bosch - Gimpera, Les Grecs et les Ibères, *auct.*, 111-118. Id., Les soldats ibériques agents d' hellénisation et de romanisation, *Mélanges J. Carcopino*, Paris 1966, 114 κ.é.

162. M. Eugennat, Grecs et orientaux en Maurétanie Tingitaine, *Antiquités Africaines*, 5, 1971, 161-178.

163. O. Masson, Grecs et Libyens en Cyrénaique, d' après les témoignages de l' épigraphie, *Travaux du VIe Congrès International d'Etudes Classiques*, Bucuresti - Paris 1976, 367-375.

164. A. Lazarou, Présence hellénique en Egypte romaine, *Graeco - Arabica*, 3, 1984, 75. Ετοι γίνεται σαφέστερο πῶς ἔξελιχθηκε ἡ ἐκλατίνιση στὴ γειτονικὴ Ἰταλία, στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδᾳ. Ο Στράβων (VI, 253), εἶναι κατηγορηματικὸς ὡς πρὸς τὴν ἐκλατίνιση, βλαχοποίηση, ἡ ἐκβαρβάρωση, ὅπως χαρακτηρίζει τὴ λατινοφωνία, μιλονότι γράφει σὲ καιροὺς ωραῖας ἀκμῆς. Δὲν ἐκπλήσσει διόλοιν, διότι ἀνάλογα ἐκφράζονται και Ρωμαῖοι, δπως ὁ Πλαῦτος (Asin., 10, Trin., 18). Πβ. M. Dubuisson, Utraque lingua, *Antiquité Classique* (AC), 50, 1981, 284. Τὴ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος ἀναπτύσσει διεξοδικὰ ὁ καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εὐθύμιος Καστόρηχς. Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς και Ρωμαίους και τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων. Ἀθήνησ 1872, 15 και 94. Bl. και Ἀγ. Γ. Τσοπανάκης, Συμβολές στὴν ἴστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Θεσσαλονίκη 1983, 650, 715. Γιὰ τὰ μέσα ἐκλατινίσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰταλίας Silvia Jannaccone, *Recherches sur les éléments grecs du vocabulaire latin de l'Empire*. I. Rome 1950, 21-22. Τίθενται δὲ σ' ἐφαρμογὴ και βίαια. Bl. Ἀθήναιος, Δειπνοσ. XIV, 632. Πβ. A. Fraschetti, Aristosseno, I Romani e la “barbarizzazione” di Roseidonia, *Annali del Seminario di Studi del mondo classico*, 3, 1981, 97, κ.é.

165. C. Jirecek, *Arch. Sl. Ph.* 15, 1893, 98 κ.é. Id., *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*. I, Viena, 1901, 13 κ.é. Id., *Geschichte der Serben*. Gotha 1911, 38 κ.é.

κυρίως ἀπό τὴν φυλὴν τῶν Μιρδιτῶν, καὶ ἀκολουθεῖ τὸ βόρειο σύνορο τῆς ἴστορικῆς Μακεδονίας, μεταξὺ Στόβων καὶ Σκοπίων. Ἀπὸ ἐκεῖ στρέφεται Β.Α., κοντά στὴ Σόφια καὶ τὸν Αἶμο (βόρειοι πρόποδες) καὶ καταλήγει στὴν ἀκτὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Στὸ βόρειο καὶ δυτικὸ τμῆμα τῆς Βαλκανικῆς εἶναι ἡ ζώνη τῆς λατινικῆς καὶ στὸ νότιο τῆς ἔλληνικῆς γλώσσας¹⁶⁶.

Ο Jirecek, ἐνῶ δημιουρεύει τὴν μελέτη γιὰ τὴν περίφημη Γραμμὴ τὸ 1893, ἀγνοεῖ ἡ ἐνδεχομένως παραγνωρίζει ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις τοῦ Lafoscade, οἱ ὅποιες βλέπουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μόλις τὸ προηγούμενο ἔτος, 1892, καὶ ἐπιφέρουν αἰσθητότατες μεταβολές. Διότι ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς ἀνεπιφύλακτα ἀναφέρει ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν 2ο αἰώνα π.Χ. ἔως τὸν 4ο μ.Χ., πέρα γενικῶν ρωμαϊκῶν ἐπιδράσεων, βρίσκει κανεὶς καὶ πραγματικὲς προόδους τῆς λατινικῆς γλώσσας, γεγονότα μερικὰ καὶ τοπικά, ἀλλὰ ἀπτὰ καὶ ἀποδεδειγμένα¹⁶⁷. Μετέπειτα δὲ μὲ σειρὰ δημιουρμάτων ἐγκρίτων ἐπιστημόνων, ἀκαδημαϊκῶν καὶ καθηγητῶν πανεπιστημίων, ὅπως τῶν Philippide¹⁶⁸, Skok¹⁶⁹, Densusianu¹⁷⁰, Iorga¹⁷¹, Lozovan¹⁷², Marrou¹⁷³ κ.ἄ., προτείνονται ἀπὸ μικρὲς διευρύνσεις τῆς λατινικῆς ζώνης στὰ βορειότερα ἔως καὶ τὴν ἔξαπλωσή της σ' ὅλο τὸ μήκος τῆς ἔλληνικῆς χερσονήσου, χωρὶς νὰ ἔξαιρεται καὶ ἡ Πελοπόννησος.

Βέβαια ἐστίες λατινοφώνων δημιουργοῦνται καὶ στὴν Πελοπόννησο¹⁷⁴ καὶ στὴ Στερεά Ἑλλάδα¹⁷⁵, ἀλλὰ ἡ ἐπείσακτη γλώσσα δὲν ἀντέχει, ἐπειδὴ πέρα τοῦ

166. N. Draganu, L'ancienneté et l'expansion du peuple roumain d'après la toponymie, l'onomastique et sa langue. *Balcania*, 1, 1938, 29. Κεφαλόπουλος, Κουτσόβλαχοι, 36. D.A. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*, Athènes 1947, 67. H. Mihaescu, *Influența grecească asupra limbii române pîna în secolul al XV-lea*. Bucuresti 1966, 31.

167. Πβ. L. Lafoscade, Influence du latin sur le grec, ἐν J. Psichari, *Etudes de Philologie néo - grecque*. Paris 1892, 100-101.

168. A. Philippide, *Originea românilor*. I. Iasi 1925, 70-72.

169. P. Skok, Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques, *Byzantion*, 6, 1931, 371. Id., Zum Balkanlatein, *Zeitschrift für Romanische Philologie (ZRPh)*, 54, 1934, 179.

170. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. I. *Les origines*, Paris 1901, 6.

171. N. Iorga, *Histoire des Roumains de la péninsule des Balkans...* Bucarest 1919, 3. (Ἐργο ἐντελῶς παραχημένο καὶ γιὰ τὸν συγγραφέα).

172. E. Lozovan, Romains et barbares sur le Moyen Danube, ἐν F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*. II. Berlin 1960, 229.

173. H. I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*. Paris 1965, 347, καὶ Ἑλλ. μτφρ. 358, ὅπου καὶ χάρτης.

174. Βλ. A. Lazarou, Peut - on parler d'une survivance romaine en Péloponnèse? Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, 3, 1976 114-123.

175. Βλ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αίτωλοῦ καὶ λατινοφωνία Ἑλλήνων*. Βλάχοι

έμπορικοῦ, ποὺ ἐπίσης ἐκλείπει, δὲν συντρέχουν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἑνιαίου ρωμαϊκοῦ κράτους οἱ ὑπόλοιποι παράγοντες λατινοφωνίας. Προφανῶς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν διγλώσσων τούτων Ἑλλήνων εἶχε ἀπολέσει λόγω ἀχρηστίας τῇ λατινικῇ κατὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὅποιο, ἀν καὶ ἐδράζεται στὸν Ἑλληνικὸ κόσμο, προστατεύει γιὰ πολιτικοὺς σκοποὺς¹⁷⁶ τῇ λατινικῇ, μάλιστα δὲ ὑποβοηθεῖ τὴν μακροβιότητά της καὶ πέρα τῶν ὄρίων του¹⁷⁷.

Ο Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς Mihaescu σημειώνει ὅτι στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο ἀνευρέθηκαν 900 λατινικὲς ἐπιγραφές, ἀπὸ τὶς ὅποιες 272 στὴν Ἀχαΐα (σὰν ἐπαρχίᾳ ρωμαϊκὴ) καὶ 628 στὴ Μακεδονία. Ὁμολογεῖ δὲ τὰ ἔξης: «Ο μεγάλος αὐτὸς ἀριθμὸς δείχνει ὅτι ἡ λατινικὴ ἐπίδραση ὑπῆρξε πολὺ ἰσχυρὴ καὶ ὅτι ἐκτεινόταν πρὸς τὸ νότο πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τὴν «Γραικὴν Jirecek». Ἐπὶ πλέον, διευρινίζει ὅτι «ἡ παρουσία τῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν σὲ μερικὲς τοποθεσίες καὶ περισσότερο ἡ συχνότητά τους καὶ ἡ διαρκὴς ἐπανάληψή τους φανερώνουν ἀναμφισβήτητα τὴν ὑπαρξη λατινοφώνων»¹⁷⁸. Ἀλλὰ δὲν δηλώνει τὴν καταγωγὴ τους, ἀν δηλαδὴ εἶναι Ἕλληνες, οὕτε τοὺς συσχετίζει μὲ τοὺς Βλάχους (=λατινοφώνους), τῶν ὅποιών τὴν ὑπαρξη στὸν Ἰδιοῦ χῶρο ἀριστα γνωρίζει.

Λατινοφωνία Ἑλλήνων διαπιστώνεται στὴ Θεσσαλίᾳ καὶ γενικὰ στὸ βορειο-ελλαδικὸ χῶρο ἀπὸ ἔξ ίσου ἐγκρίτους ἐπιστήμονες καὶ πρὸ πάντων μὲ τὸ πρόσθετο πλεονέκτημα τῆς μακροχρόνιας ἐπιτόπιας ἔρευνας. Ο Bruno Helly μετὰ μελέτη ὁμολογούμένως ἐνδελεχῆ τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ τῆς Θεσσαλίας συμπεραίνει: «Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές προκύπτει ὅτι ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. π.Χ. πολλαπλασιάζονται οἱ Ἕλληνες ποὺ φέρουν λατινικὰ ὀνόματα: Σαλβία, Σεκοῦνδα, Μᾶροκς, Σεβῆρος... σταδιακὰ συγκροτήθηκε ὅχι μόνο στὶς πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαθηρῷ, μιὰ κατηγορία Θεσσαλῶν πολὺ βαθύτερα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν λατινικὴ

Ἑλληνικοῦ χώρου. Ἀνάτ. μὲ πρόλογο καὶ εὐρετήρια ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τῆς Συνάξεως Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ ἐποχὴ του*. Ἀκαδημ. στὸν τόμο *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσού. Ἀθῆναι 1993, 103-151.

176. Πβ. Lafoscade, ἔ.ἄ., 136 «[Byzance] tient au latin par les raisons politiques les plus profondes; l'usage du latin lui confère un droit sur l' Occident auquel n'a jamais renoncé». Βλ. καὶ Ἀ. Δασκαλάκης, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ιστ. Δυτ. Εὐρώπης*. Ἀθῆναι 1960, 33.

177. Βλ. H. Mihaescu, Byzance foyer du rayonnement de la culture romaine et de la langue latine dans le Sud - Est de l' Europe, *Bυζαντινά*, 6, 1974, 217-226, ὅπου προβάλλει ὅτι νομίζει ὅτι ὥφελεῖ τὴν χώρα του, ἐνῷ ἀνατιολόγητα πλαστογραφεῖ χωρίο, ποὺ ἀφορᾶ στὴν ἐκλατίνιση τῶν Ἑλλήνων τῆς Βαλκανικῆς.

178. H. Mihaescu, La diffusion de la langue latine dans le Sud - Est de l' Europe, RESEE, 9, 1971, 499, 510. Id., *La langue latine dans le Sud - Est de l' Europe*. București - Paris 1978, 86, ὅπου ἤδη οἱ λατινικὲς ἐπιγραφές εἶναι 964.

γλώσσα...». Όριζοντας δὲ τίς θεσσαλικές περιοχές, νοτιοανατολικά Φερές - Βελεστίνο καὶ βορειοδυτικά μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Πίνδου (Περραιβία, κ.λ.π.), ἐπικαλεῖται καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ: «... δριθετικές ἐπιγραφές, μιλιάρια - ἐπίσημα κείμενα βέβαια, τὸ περιεχόμενο ὅμως τῶν ὅποιων ἦταν σημαντικὸ γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν κατοίκων»¹⁷⁹.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Helly, ὁ ὅποῖος στὸ πρωτότυπο γαλλικὸ κείμενό του σχετίζει τοὺς λατινοφώνους Θεσσαλοὺς τῆς ωμαΐκῆς ἐποχῆς μὲ τοὺς συγχρόνους μας Βλάχους τῆς Θεσσαλίας, ἐδραιώνεται ἀσφαλέστερα μὲ προγενέστερα¹⁸⁰ καὶ μεταγενέστερα¹⁸¹ δημοσιεύματα, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀφθονία τοπωνυμίων, ποὺ ἐτυμολογοῦνται ἀπὸ τὴν λατινική¹⁸². Ἐπιπροσθέτως ἡ ἴδιαζονσα φωνητικὴ μορφὴ τοῦ ἐλληνικῆς προελεύσεως τοπωνυμίου τῆς πρωτεύουσας τῆς Περραιβίας, Ἐλασσών¹⁸³ (ἀρχ. Ὄλοσσών - μεσαιων. Λοσσών καὶ βλαχικὸ Λᾶσούν)¹⁸⁴, συνάδει δυνατὰ καὶ συνάμα ἐπιμαρτυρεῖ τὴν συνέχεια στὸν ἕδιο πάντοτε κῶδῳ τῶν Θεσσαλῶν, ποὺ ἐπιφεάσθηκαν γλωσσικὰ κατὰ τὴν ωμαιοκρατία. Παράλληλα λατινοφωνία ἡ μᾶλλον διγλωσσία, προφορικὴ καὶ γραπτή, καὶ στὴν πλησιόχωρη Μακεδονίᾳ, ὅπου ἐπίσης ἀφθονοῦν τὰ λατινογενὴ τοπωνύμια¹⁸⁵, δέχονται

179. Br. Helly, Θεσσαλία, *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν A.E.), IEE 6, 1976, 183.

180. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, Ὁ Στράβων καὶ οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου, EEBΣ, 23, 1953, 65-73. Id. Ὁ Στράβων, οἱ Περραιβοὶ καὶ οἱ Βλάχοι. ΕΕΦΣΠΑ, 4, 1953-1954, 55-59.

181. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Βλάχοι τοῦ Ὀλύμπου, *Πρακτικά 2ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Λαογραφικῆς - Ἀρχαιολογικῆς Έταιρείας Ἐλασσόνας*, 1984, 139-148. Id., Φεραῖοι ωμαΐκῶν χρόνων καὶ Βλάχοι Βελεστίνου, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας»*, *Υπέρεια*, 1, 1990, 141-157. Id., *Τρικαλίται Βλάχοι*, *Πρακτικά 1ου Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν*, *Τρικαλινά*, 8, 1988, 159-170. Ἀναδημ., *Βαλκανία καὶ Βλάχοι*, 34-43, 17-33 καὶ 74-85, ἀντίστοιχα.

182. Χρ. Χρ. Λιόλιος, *Οδοιπορικό στὰ χωριά τῆς Φιλονορίας Χασίων τοῦ Νομοῦ Γρεβενῶν*. Ἐπιγραφές - τοπωνύμια - ἰστορία, ἀ.τ. 1982, 23, 32, 33, 44, 94.

183. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Όλοσσών - Ἐλασσών*, *Ιστορία Εἰκονογραφημένη*, 175, 1983, 12-14.

184. Ὡς πρὸ τὴν κώφωση τοῦ ω σὲ οὐ, τὴν ὅποια ὡ καθηγητής Poghirc, Romanisation, 36, ἐπικαλεῖται ὡς φαινόμενο τυπικὰ ωμιμανικό, χωρεῖ ἡ ἀντιπαρατήρηση ὅτι αὐτὸ ἐπιχωριάζει καὶ ἀπαντᾶ σὲ γραπτές ἐλληνικές πηγές ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὥς τὶς ἡμέρες μας. Κατὰ τὸν καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἀντ. Ἰ. Θαβώρη, Δωδώνη, 9, 1980, 413, “στὴ Θεσσαλικὴ (διάλεκτο) ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. ἔχουμε τροπὴ τοῦ ο σὲ ου ποὺ τὸ ἔγραφαν μὲ Y καὶ τροπὴ τοῦ ω σὲ ου ποὺ τὸ ἔγραφαν μὲ OY...”. *Υπαρκτὰ στὴν ἐλληνικὴ εἶναι καὶ τὰ ἄλλα δύο φαινόμενα, ωτακισμὸς καὶ διατήρηση τῆς προφορᾶς τοῦ ἀρχαίου β (μπ-b)*. Bλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Τρία ἐλληνικά τοπωνύμια στὸ γλωσσικὸ ἴδιαμα τῶν βλαχοφώνων Ἐλλήνων*. Ἀθήνα 1976. Ἀνάτυπο ἀπὸ Θεσσαλικά Χρονικά, 11, 1976, 267-277, καὶ ἀπὸ *Πρακτικά τοῦ Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου*. IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, 225-25. Ἀναδημ., *Βαλκανία καὶ Βλάχοι*, 246-256, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

185. Bλ. Ἀντ. Ἰ. Θαβώρης, *Τὸ Βελβεντό, ίστορία τοῦ ὄντοματος τῆς κωμοπόλεως καὶ ἡ ἐτυμολογία*

διακεκριμένοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς Bratianu¹⁸⁶, ὁ Αὐστριακὸς Patsch¹⁸⁷, ὁ Γερμανὸς Stadtmüller¹⁸⁸.

5.- Κοιτίδα τοῦ Βαλκανικοῦ Βλαχισμοῦ καὶ παράγοντες δημιουργίας του

Ἡ Ἡπειρος μὲ τὴν ἔνιαία μορφή της ἀπὸ Ἀμβρακικὸ ἔως Δυρράχιο, Γενοῦσο ποταμό - Ἐγνατία ὁδό, ἥ ὅποια κατὰ τὸν Στράβωνα¹⁸⁹ εἶναι ἥ συνοριακὴ γραμμὴ Ἡπειρωτῶν καὶ Ἰλλυριῶν, ἀποτελεῖ τὴν κοιτίδα τοῦ βαλκανικοῦ βλαχισμοῦ (= λατινοφωνίας), δηλαδὴ τὸν Ἑλληνικὸ χῶρο, ὅπου ἐκκολάπτεται ἥ λατινομάθεια Ἐλλήνων. Χρονολογεῖται δὲ ἐπαριθμῶς, τὸ 229 π.Χ., ἥ διάδοση τῆς λατινικῆς στὴν Ἡπειρο. Εἶναι ἐπακόλουθο τῆς ἀνταποκρίσεως τῶν Ρωμαίων στὴν πρόσκληση τῶν Κερκυραίων γιὰ ἀπώθηση τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῆς ἰδρύσεως ρωμαϊκοῦ προτεκτοράτου στὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο¹⁹⁰.

Ἀπὸ τὴν πρώτη σὲ διαπραγματικὸ καὶ ἐπιχειρησιακὸ ἐπίπεδο συνεργασία προκύπτει ζήτημα γλωσσικό¹⁹¹. Οἱ Ρωμαῖοι, ἀν καὶ εἶναι ὀλιγαριθμότεροι σὲ σύγκριση μὲ τοὺς συμμάχους Ἐλληνες, ἔχουν τὸ πρόσταγμα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ συζητήσεις καὶ οἱ συμπράξεις διεξάγονται στὴ γλώσσα τους, στὴ λατινική, καὶ ὅτι ἀποβαίνει ἀναπότομη ἥ ἐκμάθηση τῆς λατινικῆς ἀπὸ Ἐλληνες, ὅπως κατηγορηματικὰ τονίζει ὁ Egger¹⁹², μιλονότι ἥ Ἐλληνικὴ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη διατηρεῖ τὸν οἰκουμενικὸ χαρακτήρα, σύμφωνα καὶ μὲ ὄμοιογία τοῦ Κικέρωνος¹⁹³. Πολὺ ἀργότερα ἥ λατινικὴ γίνεται ἀντιληπτὴ σὲ ὄλοκληρο τὸν κόσμο, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Πλίνιου τοῦ Πρεσβυτέρου¹⁹⁴, ἥ ὀμιλεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως

τοῦ, *Μακεδονικά*, 6, 1965, 193-194, ὅπου καταχωρίζονται τοπωνύμια λατινικῆς προελεύσεως.

186. G. Bratianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Bucarest 1942, 67.

187. C. Patsch, Die Verbreitung des Römer und Romanentums in Mazedonien, *Sitzungsberichte der österreichischen Akademie der Wissenschaften SO (AW)*, 214, 1932, 160 καὶ 162.

188. G. Stadtmüller, Τὰ προβλήματα τῆς ἴστορικῆς διερευνήσεως τῆς Ἡπείρου, *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά (HX)*, 9, 1934, 146.

189. Βλ. ἀνωτ. σημ. 62.

190. Βλ. Ἱ. Τούλουμάκος, Ἡ ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων καὶ ἥ ἰδρυση τοῦ ρωμαϊκοῦ προτεκτοράτου στὴν Ἰλλυρία (229/8 π.Χ.), *IEE*, 4, 416 ο. ἡ. Poghirc, *Romanisation*, 16.

191. Πβ. Poghirc, ἔ.ἀ., 18: «Dès leur première intervention sur le bord de l'Adriatique les Romains imposèrent aux cités grecques de participer à leur côté contre les Illyriens, ce qui exigeait une coordination des troupes et un contact linguistique régulier».

192. Πβ. Egger, ἔ.ἀ., 5: «Comme instrument d'unité militaire et administrative la langue latine fut bientôt employée dans toutes les relations de Rome avec la Grèce».

193. Cic., *Pro Archia*, 10, 13.

194. Plin., *Nat. Hist.*, III, 39.

μὲ περισσὴ ὑπερβολὴ διακηρύσσει ὁ Πλούταρχος: «ώς δοκεῖ μοι περὶ ὁμαίων λέγειν, ὃν μὲν λόγῳ νῦν ὅμοῦ τι πάντες ἀνθρωποι χρῶνται»¹⁹⁵.

Πρὸ τριακονταετίας περίπου, τὸ 1963, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Mihaescu εἶχε ρητὰ ὑποστηρίξει ὅτι δὲν ἔπειτε ἡ πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐκλαμψάνεται σὰν ὄπλο ἀκαταμάχητο καὶ νὰ διατυπώνεται δεξιῶμα¹⁹⁶, κατὰ τὸ ὅποιο ἡ γλώσσα τοῦ ἀπλοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δημοτικὴ, μποροῦσε νὰ ἀνθίσταται κατὰ τῆς λατινικῆς δυναμικώτερα ἀπὸ τὶς γλῶσσες ἄλλων γειτονικῶν ἢ ἀπομακρυσμένων λαῶν¹⁹⁷, ἀν εἰχαν συντρέξει καὶ στὴν Ἑλλάδα τῶν ωμαϊκῶν χρόνων προϋποθέσεις, οἱ ὅποιες συντελοῦν στὴ λατινομάθεια. Μεταξὺ αὐτῶν ἐντάσσει σύνορα, ποὺ ἐπιβάλλουν φρούρηση, ὑπαρξὴ ἐδαφῶν - πεδιάδων γιὰ ἐγκαταστάσεις ἀποίκων καὶ ἀπομάχων, δημογραφικὴ κατάσταση, ἡ ὅποια ἐπιτρέπει στρατολόγηση. Ὅμως ἡ λατινικὴ παρουσία σημειώνεται καὶ σὲ περιοχὲς Ἑλληνικές, ὅπως ἡ Βοιωτία, στὴν ὅποια δὲν ὑφίστανται οἱ οὐσιαστικοὶ συντελεστές. Μὲ βάση τὸ ἐπιγραφικὸ ὑλικὸ ὁ Roesch γράφει ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἀξιώματα κατέχουν μέλη ἐκρωμαϊσμένων οἰκογενειῶν, τῶν ὅποιων ἡ ἀνθρωπωνυμία εἶναι μεικτή, Ἑλληνορωμαϊκή¹⁹⁸.

Κατ’ ἀντίθεση πρὸς τὸν Mihaescu ὁ μαθητής του καὶ πρὸ πολλοῦ καθηγητὴς Poghirc παραδέχεται τὴν ὑπαρξὴ τῶν παραγόντων, ποὺ εὔνοοῦν τὴ διάδοση καὶ

195. Πλούτ., *Συμπ.*, VII, 8. Πβ. M. Dubuisson, Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme, *Revue de Philologie*, 57, 1983, 224: «Au IIe siècle, Plutarque peut dire, avec une exagération qui est la marque d'un certain ressentiment, que «tout le monde», aujourd'hui, parle latin». Στὸν καταλογισμὸ κάπτοις ὑπερβολῆς στὸν Πλούταρχο συνεργεῖ καὶ ὁ Ἀριστείδης ὁ Ἀδριανοπολίτης, ποὺ διδάσκει στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν 2ο αἰ. μ.Χ.: «... καὶ ταῦτην μίαν φωνὴν κοινὴν ἀπαντεῖς τοῦ γένους ἐνόμισαν, καὶ δι' ἡμῶν ὄμόφωνος γέγονε πᾶσα ἡ οἰκουμένη». Σπεύδει δὲ στὴ διαβεβαίωση ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ δὲν εἶναι γλώσσα μόνον λογίων: «ἴδοις δ' ἀν καὶ τοὺς ἡνιόχους καὶ τοὺς νομέας καὶ τοὺς ἀπὸ θαλάττης ζῶντας, καὶ πάντα ὄσα ἔθνη καὶ κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας τῆς παρ' ἡμῶν φωνῆς ἔχομένους». Πβ. Εὐλ. Κουρίλας, *Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός κατὰ τοὺς πρώτους αἰώνας*, Ἀθῆναι 1944, 36-37. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα ὡς διεθνής, *Γλώσσα*, 6, 1984, 21 κ.έ. Id., Ἡ πρωτοβουλία τῆς Γαλλικῆς Προεδρίας καὶ ἡ θέση τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση, *Γνώση καὶ Γνώμη* (ΓΓ), 11, 1995, 28,

196. Τὸ «ἀξιῶμα» εἶχε ἀποδυναμώσει ἥδη ὁ F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*. I. Paris 1937, 224.

197. Συγκεκριμένα Θρακῶν, Ἰλλυριῶν, Κελτῶν, Ἰβήρων, ὑπὸ τὶς ἴδιες πάντοτε περιστάσεις καὶ συνθῆκες. Πβ. SCL, 14, 1963, 417. Βλ. καὶ *Revue Roumaine d'Histoire (RRH)*, 4, 1965, 887-888, ὅπου ὁ I.I. Russu ὀρίζει τοὺς παραγόντες ἐκρωμαϊσμοῦ: «l'armée, l'organisation administrative, fiscale et municipale».

198. P. Roesch, *Thespies et la Confédération Béotienne*. Paris 1965, 72 καὶ σημ. 3,4, καὶ A. Plassart, Une levée de volontaires Thespiaens sous Marc Aurèle, *Mélanges Gustave Glotz*. II. Paris 1932, 737: «Dans la Béotie soumise à l'influence romaine - de façon absolue du moins à partir de 146 av. J.C.-».

χρήση τῆς λατινικῆς στὸν Ἑλληνικὸν ἡπειρωτικὸν χῶρο, ἵτοι τὴ γένεση Βλάχων Ἑλλήνων. Περιλαμβάνει δὲ τὸν στρατό, τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς οἰκονομικὲς δραστηριότητες, τὴ ρωμαϊκὴ διοίκηση, τοὺς δημοσίους δρόμους καὶ τὴν ἐκχριστιάνιση τῆς Βαλκανικῆς¹⁹⁹.

Οἱ τέσσαρες πρῶτοι ἀπὸ τοὺς πέντε παράγοντες, ποὺ ἔξετάζει ὁ Poghirc, συνάμα δὲ ὅσες προϋποθέσεις θέτει ὁ Mihaescu, ἀδιαμφισβήτητα ὑφιστάμενες στὸν βορειοελλαδικὸν χῶρο, ἀναπτύσσονται σὲ κεφάλαια ἐκτενῆ, μὲ λεπτομερῆ ἀναφορὰ στὶς φιλολογικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς πηγές, Ἑλληνικὲς καὶ λατινικές, καθὼς καὶ στὰ ἐγκριτότερα δημοσιεύματα Ἑλλήνων καὶ ἔνων ἡ Ἀγόρω (Ρίτα) - Ἐλισάβετ Λαζάρου²⁰⁰. Ἐμπλουτίζονται δὲ μὲ τὴ νεώτερη καὶ ἐγκυρότερη τεκμηρίωση πρωτοποριακὲς συγγραφές, ὅπως τῶν K. Κούμα (1777-1836)²⁰¹, Eὐ.

199. Poghirc, Romanisation, 17-31.

200. Ἀ.- Ἐ. Λαζάρου, Ἡ ἀπονομὴ Ρωμαϊκῆς Πολιτείας στοὺς Ἑλληνες Μακεδονίας - Ἡπείρου κατὰ τὴν προχρονιακὴν περίοδο. Διδακτορικὴ Διατριβή. Ἀθήνα 2000. Κατὰ τὸν Τίτο Λίβιο (XXXIII), 16, 3 XLIII, 21, 4 π.ἄ. οἱ ἡπειρῶτες καὶ πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακήσεως ἐντάσσονται ἐθελοντικὰ στὰ βοηθητικὰ (auxilia) σώματα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ. Bλ. N.G.L. Hammond, *Journal of Roman Studies (JRS)*, 56, 1966, 53. Id., *Epirus*, 598, 601, 619. S.I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the age of the roman conquest of Greece*. Dallas 1954, 13, 48, 79. Δ. Κανατσούλης, *Μακεδονικά*, 2, 1953, 185. Cabanes, *L'Epire*, 185. Οἱ Μακεδόνες, γιὰ τοὺς ὅποιους γράφει καὶ λοιπὰ ὁ Poghirc, ἔ.ἄ., 19, προτιμῶνται γιὰ συγκρότηση λεγεώνων, μάλιστα σὲ ἀριθμητικὴ δύναμη ὑπεροπλάσια τῆς κανονικῆς. Bλ. Δίων Κάσσιος, LXXVIII, 7, 1 (Boissevain, III, 330). Th. Chr. Sarikakis, *Des soldats macédoniens dans l'armée romaine*, Ἀρχαία Μακεδονία II. Θεσσαλονίκη 1977, 431-464. Ὁταν ἀπολύνονται γνωρίζουν τὴ δημάρθρη λατινική, τὴν ὅποια διαδίδουν στὸ περιβάλλον τους, καὶ ἀσκοῦν ἐλεύθερα ὡς Ρωμαῖοι πολίτες ἔργα τῆς ἐπιλογῆς τους ἡ ἐπανεντάσσονται στὴ δημόσια ὑπηρεσίᾳ ὡς ταχυδρομικοὶ καὶ πρατηριοῦχοι δημοσίων ὁδῶν, φύλακες ὁρεινῶν διαβάσεων καὶ συγκοινωνιακῶν κόμβων μὲ δελεαστικὰ προνόμια. Bλ. R. Thouvenot, *Sur les avantages concédés aux Vétérans par l'empereur Constantin*, *Mélanges André Piganiol*. Paris 1966, 843 π.ἔ.

201. Πβ. K. Κούμας, *Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*. Βιέννη 1832, IB', 530-531: «Ἐν γένει οἱ Βλάχοι συμπεριφέρονται ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοὶ καὶ δὲν δείχνουν οὔτε ἐκεῖνοι, οὔτε οὗτοι καμίαν ἔθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἄλλολους, καθὼς καὶ τῷ ὅντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι». Ἀποστομῶνται διὰ παντὸς δοῖ οἱ ἀναφέρονται στὸν Βενιαμίν τὸν ἐκ Τουνδέλας. Bλ. Ἀχ. Γ. Αδεάρου, *Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουνδέλας καὶ ἡ φιλικὴ Βλαχία*, *Πρακτικά Α'* Συνεδρίου Φιλωτικῶν Ἐρευνῶν. Ἐπιμέλεια Γ.Δ. Δελόπουλου. Ἐκδόση Κοινότητας Λουτρῶν Υπάτης - Λαμία 1993, 153 σημ. 25. Ἀλλὰ ὁ Κούμας, *Ιστορίαι*, 531, δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν Ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων: «Διασκορπισμένοι εἰς διάφορα χωρία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁρεινά ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ἕως τῆς Πελοποννήσου εἶναι οἱ λεγόμενοι Βλάχοι, Μακεδόνες ὄντες καὶ Θεσσαλοὶ καὶ Ἐλληνες τὸ γένος». Πβ. καὶ Σαράντος Καργάκος, Πῶς θὰ προλαβούμε τὸ Κουτσοβλαχικό!, *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 3.3.94, 91γ, ὅπου διευκρινίζει: «κάτι, ποὺ ἐνδεχομένως μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ἡ Σκοπιανὴ προπαγάνδα. Ὁταν ὁ Κούμας μιλάει γιὰ Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Ἐλλάδα, μὲ τὸ τελευταῖο ἐννοεῖ τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειο», τοῦ 1832. Bλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, K. Κούμας 1777-1836. Ὁ Λαοισαῖος Δάσκαλος τοῦ Γένους εἶναι πάντα ἐπί-

Καστόρη (1815-1889)²⁰², Γουσταύου Χέρτσεργ (1826-1907)²⁰³, Άντ. Δ. Κεραμόπουλον (1870-1960)²⁰⁴ και τοῦ πολιοῦ διμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Άπ. Βακαλόπουλου (1909-)²⁰⁵, ποὺ προσφυέστατα ἐρμηνεύοντα τὴ στάση καὶ τὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ ωμαιορατία. Ἡδη ἐπαληθεύεται περίτονα ὅτι ὅχι μόνον δὲν χάνεται καὶ ὅχι μόνον πάντοτε ὑπάρχει ὁ Ἑλληνισμός, ἀλλὰ καὶ διευρύνει σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τὴν παρουσία του. Πρωτοστατεῖ καὶ διακρίνεται²⁰⁶. Παρὰ δὲ τὴν ξενικὴ κρατικὴ ἔξουσία αἰώνων οἱ Ἑλληνες διασώζουν καὶ τὸν πολιτισμό τους²⁰⁷ καὶ τὴν ἑθνικὴ συνείδησή τους²⁰⁸, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἀποβαίνουν γιὰ πρακτικοὺς σκοποὺς²⁰⁹ δίγλωσσοι, οἱ χρῆστες καὶ τῆς λατινικῆς, οἱ Βλάχοι, τῶν δοπιών ἡ διγλωσσία – κατὰ τὸν Οὐγγρον καθη-

καιρος ἐθνολόγος, Ἐλευθερία (Λαρίσης), 25.1.1986, 6.

202. Βλ. ἀνωτ. σημ. 164.

203. Πρ. Γ. Φρ. Χέρτσεργ, *Ἴστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐκτιθεμένη κατὰ τὰς πηγάς*. Μεταφρασθείσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Καρολίδου. Ἀθῆναι 1902, Β', 64: «Εἰς τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἔχοντας φύσιν δεξιάν εἰς μεγάλα ἐπιτηδεύματα ἐν τῷ βίῳ καὶ πρὸς ταῦτα ὁργῶντας ἵτο πάντως ἴκανῶς εὔκολον νὰ διανοῖξωσιν ἕαντοῖς ὄδόν εἰς τὸ νὰ μετέχωσιν ἀπ' εὐθείας τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἴδιως τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας τοῦ παγκοσμίου κράτους, ἐνταυτῷ δὲ νὰ ἐπιζητήσωσι καὶ τὰ πολυειδῆ προσωπικά συμφέροντα, καθ' ἄ ὁ Ρωμαῖος πολίτης (*civis Romanus*) καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, μέχρι τῆς μεγάλης ἰσοπολιτειακῆς πράξεως τοῦ Καρακάλλα ἐπλεονέκτει τῶν λοιπῶν ὑπηρόντων τῶν αὐτοκρατόρων...».

204. Άντ. Δ. Κεραμόπουλος, Βλάχοι. *Προσφρόδα εἰς Στύλ. Κηρακίδην*. Θεσσαλονίκη 1953, 336-337. Βλ. καὶ Άρ. Γ. Λαζάρου, *Ο Μακεδών ἀκαδημαϊκός* Άντ. Κεραμόπουλος καὶ ἡ συμβολή του στὴν ἴστορία καὶ ἐθνολογία, *Κοινωνικές Τομές*, 18, 1990, 402-408. Βλ. καὶ *Ἐλευθερία* (Λαρίσης), 13.11.90, 4.

205. Άπ. Έ. Βακαλόπουλος, *Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας*, *Ἴστορία τῆς Μακεδονίας* ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὧς τὸ 1912. ΕΜΣ. Θεσσαλονίκη 1983, 49-50.

206. Βλ. Κ. Ἀμαντος, *Oἱ Βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος*. Ἀθῆναι 1923, 135. *Μακεδονικά*, 2, 1941-1952, 530. *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια* (HE), 289-290, 1976, 332 σημ. 2. M. Dubuisson, Le latin des historiens Grecs, *LEC*, 47, 1979, 89 κ.ἄ. L. Bieler, *Ἴστορία τῆς ωμαιϊκῆς λογοτεχνίας*. Μτφρ. Ἀριστόξενος Σκιαδᾶς. Ἀθῆναι 1972, ὅπου Ἡπειρώτης, ὁ Κ. Κακιλίος, θεωρεῖται εἰσιηγητής τῆς σπουδῆς τοῦ Βεργiliον στὸ σχολεῖο. Πρ. καὶ P. Boyancé, La connaissance du grec à Rome, *REL*, 34, 1956, 118 σημ. 2: «la race grecque fut plus apte qu'aucune autre à ce métier» (τοῦ διδασκάλου).

207. Psichari, ἔ.ἄ., XLVII. Πρ. D. Pippidi, Akten des VI Int. Kongr., München 1973, 108, ὅπου γιὰ τὶς Ἑλληνικές πόλεις: «Restées essentiellement grecques jusqu'à la fin de leur histoire,... - avec romanisation subséquente». Βλ. καὶ Dubuisson, ἔ.ἄ., 103.

208. Βλ. B. Forte, *Rome and the Romans as the Greeks saw them*. American Academy in Rome, 1972, 95. Στ. I. Κουρούσης, *Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἑθνικὴ συνείδησή τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον*. Ἐν Ἀθήναις 1993, 28 σημ. 1.

209. Dubuisson, *Utraque Lingua*, 282.

γητή Gyóni είναι διαχρονική²¹⁰.

6. Βλάχοι Ἑλληνες και Χριστιανισμός Βαλκανικής

Κατὰ ρουμανικὴ ἀποψη ὁ Χριστιανισμὸς διαδίδεται πρωτύτερα στὴ Μικρὰ Σκυθία καὶ ἔπειτα στὶς βαλκανικὲς ἐπαρχίες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς ἄγιους Ἀποστόλους, συνεπῶς πρὸ τοῦ 313, Διατάγματος τοῦ Μιλάνου, πρὸ πάντων δὲ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του ἀπὸ ἵεραποστόλους λατινικῆς καταγωγῆς (!) καὶ ἀπὸ ὅμολόγους τους ἑλληνομαθεῖς, σὲ καμμὶα πάντωσ περίπτωση ἀπὸ ἄλλους²¹¹.

Στὴ ρουμανικὴ γραμματεία – δχι μόνον θεολογικὴ ἀλλὰ καὶ ἴστορικὴ καὶ γλωσσολογικὴ – ἐπιχειρεῖται μὲ πεῖσμα καὶ πάθος ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ Δούναβι ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων, ἡ δὲ παράδοση γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα στὰ παραδονάβια, ὅπου φέρεται νὰ εὐαγγελίζεται τὸν λόγο τοῦ Κυρίου, μολονότι δὲν ἀντέχει σὲ κριτικὴ κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Pippidi²¹² καὶ ἀπορρίπτεται εὐσχημα στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας ἀπὸ τὸν Delehaye²¹³, ἐπαναφέρεται τεχνηέντως μὲ κάθε εὐκαιρία καὶ στὶς ἡμέρες μας, ἀπὸ εἰδικοὺς μάλιστα ἐπιστήμονες, ὅπως εἶναι ὁ πολυγραφώτατος Ramureanu²¹⁴. Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀνακυκλήσεως συνάπτεται μὲ τὸ ἐθνικὸ θέμα τῆς Ρουμανίας γιὰ τὴν ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους τῆς συνέχεια τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ²¹⁵, ἡ ὅποια

210. Bł. Byzantinoslavica, 12, 1951, 42.

211. Πβ. Glasul Bisericii (GB), 38, 199, 320, μὲ τίτλο Continuitatea românească si crestină - noi contribuții. Ἀσφαλῶς γίνεται κατανοητὴ ἡ θέση τοῦ Simion Mehedinți, Vechimea poporului român, Magazin istoric, 12, 1978, 6, “οἱ Ρουμάνοι εἶναι ὁ ἀρχαιότερος χριστιανικὸς λαὸς σὲ σύγκριση μὲ τοὺς γείτονές τους ὅλους”. Προηγοῦνται τῶν Βουλγάρων, ποὺ ἀρχικὰ τὸ παλαιὸ κράτος τους εἶχαν στὸ ρουμανικὸ ἔδαφος. Bł. N. Banescu, Vechiul Stat Bulgar si Tările Române. Bucuresti, 1947. Ἐπίσης Σέρβων, Ούγγρων, Ρώσων. Bł. I. Ramureanu, Inceputul crestinării sub imparatul bizantin Heracliu (610-640), Studii Teologice, 11, 1959, 164-181. Id., Crestinarea sîrbilor sub imparatul Vasile I Macedo-neanul, αὐτ., 12, 1960, 3-28. I. Nistor, Ungurii in Dacia carpatică. Bucurest 1943. I. Ramureanu, Inceputul crestinării unguliror în credința ortodoxă, Studii Teologice (StT), 9, 1957, 28-32. H. Gregoire, Etudes sur le neuvième siècle. Le baptême des Russes. Photius n'a pas menti, Byzantium, 8, 1933, 532 κ.ἔ.. I. Ramureanu, Crestinarea rusilor în lumina noilor cercetări istorice, StT, 9, 1957, 391 κ.ἔ..

212. D.M. Pippidi, In jurul izvoarelor literare ale crestinismului dacoroman, Contributii, 490.

213. H. Delehaye, Saints de Thrace et de Mésie, Analecta Bollandiana, 31, 1912, 277.

214. I. Ramureanu, Le christianisme chez les Thraco - Phrygiens d' Asie Mineure et chez les Thraco - Géto - Daces de la Péninsule Balkanique, IIe Congrès International de Thracologie. Paris - Roma - Montreal - Pelham N.Y. 1982, 300.

215. R. Vulpe, Romanitate si crestinism, coordonate ale etnogenezei române, De la Dunare la Mare. Galați, 1977, 2.

άμφισβητεῖται ἀπὸ Οὐγγρους, Αὐστριακούς, κ.ἄ. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ καταλαμβάνει ἀπίθανες συγγραφικές διαστάσεις ἐπιστημονικῆς πολεμικῆς ἢ εὐρύτερης διαφωτίσεως²¹⁶.

Ὄμως ὁ σκοπός δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα. Ἀσφαλῶς εἶναι ἀξέπαινος ὁ συγγραφικὸς πυρετὸς γιὰ τὴν προάσπιση τῆς πατρίδας. Ἀποβαίνει δὲ ἐπωφελέστερος, ἀν τηρεῖται καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία, σεβαστὴ πάντοτε ἀπὸ τοὺς συνειδητοὺς ἐπιστήμονες, οἱ ὅποιοι δὲν διστάζουν καὶ νὰ ἐπισημαίνουν ἢ καὶ νὰ κατειρωνεύονται ὑπερβολές ἢ ἐσκεμμένες παραποιήσεις τῆς ὁρατῆς πολλὲς φορὲς πραγματικότητας. Οἱ ἐπισημάνσεις ἢ καὶ διορθώσεις εἶναι πολύτιμες, ὅταν ἀφοροῦν καὶ σὲ πολὺ προγενέστερες ἢ πρώιμες δημοσιεύσεις μὲ ἀδόκιμους δρους ἢ παρωχημένες ἀντιλήψεις, ὅπως συμβαίνει στὴ συγγραφὴ Stănescu²¹⁷, ὥστε νὰ μὴ διαιωνίζονται δποιεσδήποτε ἀνακρίβειες.

Ὄμολογονυμένως εἶναι ἀνακριβέστατο, ὅτι ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Μικρὰ Σκυθία, ὅταν οἱ πάντες γνωρίζουν ὅτι ἐγκαυνιάζεται ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ποὺ μετὰ τὸ σημαδιακὸ ὄνειρό του ἀφήνει τὴν Τρωάδα, τὴν Μικρὰ Ασία καὶ διαπεραιώνεται στὴν Εὐρώπη, στὴ Βαλκανική. Προσφυῶς αὐτὸ πρεσβεύει καὶ ὁ καθηγητὴς Poghirc γράφοντας γιὰ τὴν ἐκχριστιάνιση²¹⁸ τῶν Βαλκανίων ὡς παράγοντα ἐκλατινίσεως. Ὡστόσο ὁ Παῦλος δὲν ιηρύσσει στὴ γλώσσα²¹⁹ τῆς πατρίδας του, ἀφοῦ οἱ διμοεθνεῖς του²²⁰ εἶναι καὶ τέλεια Ἑλληνόφωνοι, οὕτε στὴ λατινική, τῆς ὅποιας εἶναι γνώστης ὡς Ρωμαῖος πολίτης, ἀλλὰ στὴν Ἑλληνική, ὅπως πράττει καὶ στὴ Ρώμη, δοθέντος ὅτι ἔως καὶ τὸν 3ο αἰώνα ἡ Ἑλληνικὴ εἶναι σχεδὸν ἡ μοναδικὴ γλώσσα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὃ δὲ Ἐλληνισμὸς τὸ φυσικὸ μέσο ἐκχριστιανίσεως²²¹. Ἐλληνικὰ ἄλλως τε ἐπικοινωνεῖ μὲ

216. Ἐνδεικτικὰ βλ. G. I. Bratianu, *Le problème de la continuité dacoroumaine. I. Nouvelles remarques sur M.F. Lot II. L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*. Bucarest 1944. N. Stoicescu, *Continuitatea Românilor*, Bucuresti 1980, ὅπου πλούσια βιβλιογραφία.

217. D. Stănescu, *Originea creștinismului la Români*. Bucuresti 1891, 9. Βλ. τὴν καίρια καὶ ἐποικοδομητικὴ παρατήρηση τοῦ D.M. Pippidi, *Intorno alle fonti letterarie del cristianesimo daco - romano*, *Revue Historique du sud - est européen (RHSE)*, 20, 1943, 175, σημ. 2.

218. Poghirc, Romanisation, 26 κ.έ. Βλ. καὶ Seb. Marinier, *La diffusion du Christianisme comme facteur de latinization*, *VII Congrès International d'Etudes Classiques*. Bucarest - Paris 1976, 271, κ.έ.

219. Poghirc, ε.ά., «il parla ici (Thessalonique) celle de ses concitoyens», μένει ἀτεκμηρίωτο. Κρίνεται ἐπιτακτικὴ σχετικὴ παραπομπή.

220. Βλ. βιβλιογραφία καὶ γιὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπισκέψεων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Emilian Popescu, *Basilique et synagogue dans le Sud - Est de l'Europe à l'époque protobyzantine (IVe - VIIe siècles)*, *Etudes Byzantines et Post - Byzantines (EBP-B)*, 2, 1991, 9 κ.έ..

221. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Λατινικὴ καὶ Ἐλληνικὴ μεταξὺ τῶν δύο ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῶν Συνόδων (325-787), *Νίκαια. Ιστορία, Θεολογία, Πολιτισμός*, 325-787. Ιερὰ Μητρόπολις Νικαίας. Νίκαια 1988, 12.

τοὺς Γάϊο ἀπὸ τὴ Δόβηρο τῆς βόρειας Μακεδονίας καὶ τὸν Σεκοῦνδο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, οἱ ὅποῖοι στὴν ἑλληνικὴ τοῦ ἀπευθύνουν τὴν πρόσκληση γιὰ τὴν ἔλευσή του καὶ ὅχι στὴ λατινική, τὴν ὅποια ἀμφότεροι ἐπίσης χρησιμοποιοῦν ὡς Ρωμαῖοι πολίτες²²². Εἶναι δὲ οἱ πρῶτοι Βλάχοι Ἑλληνες, οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ τῆς Βαλκανικῆς²²³, δίγλωσσοι χρῆστες τῆς λατινικῆς καὶ ταυτόχρονα συνεχιστὲς τῆς πρώτης γλώσσας τους, τῆς ἑλληνικῆς.

Ἐξ ἵσου φρόνιμα ὁ Poghirc δὲν παραβλέπει τὴν πιθανὴ συμβολὴ ἀνδρῶν τῆς 5ης ρωμαϊκῆς λεγεώνας, τῆς ὅποιας εὔστοχα πάλι δέχεται τὴν ἀπάρτισῃ τῆς μὲ Μακεδόνες, Ἑλληνες²²⁴, στὴν διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ παραδονάβια μέρη καὶ πέρα ἵσως τοῦ ποταμοῦ²²⁵. Τὴν δὲ χριστιανικὴ πρωτότητα τῶν Βλάχων Ἑλλήνων ἐπιμαρτυρεῖ ἡ ἀντίστοιχη ὁρολογία λατινικῆς προελεύσεως²²⁶, τὴν ὅποια ἄγνοιώντας ἀκόμη πάμπολλοι καὶ στὴν Ἑλλάδα «αὐθεντικάτα» ἀποφαίνονται ὅτι οἱ Βλάχοι μας κατάγονται ἀπὸ φυλὴ εἰδωλολατρικὴ καὶ ὅτι ἐκχριστιανίσθηκαν μόλις τὸν 11ο αἰώνα! Βέβαια τὴν εὐθύνη φέρει ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία, ἡ ὅποια ἐπὶ τῶν ἑθνικῶν θεμάτων τελεῖ σὲ νεκροφάνεια ἡ παρακολου-

222. Καὶ ὁ Κλαύδιος, αὐτοκράτορας θεωρούμενος ὡς κατ' ἔξοχὴν φιλέλληνας, ἐπιβάλλει καὶ στοὺς Ἑλληνες, ποὺ ἀποκτοῦν τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, νά διμιλοῦν λατινικά. Μνημονεύεται ἐντολὴ του γιὰ ἀφαίρεση τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος ἀπὸ Ἑλληνα μὲ τὸ αἰτιολογικὸ τῆς ἄγνοιας τῆς λατινικῆς. Βλ. Δ. Κάσσ., LX, 17, 4. Πβ. Suet. Cl., 16, 4. Λιβάνιος, Αὐτοβιογρ. 214 καὶ 234. Πβ. ἐπίσης Dubuisson, Problèmes, 42: «Claude, tout philhellène qu'il était par ailleurs, considérait ainsi que "quiconque ne parlait pas la langue" des Romains ne pouvait être considéré comme Romain».

223. Τῆς Ἀνατολῆς τονίζει ὁ Frederic Tailliez, Rusallie, les Rosalies et la rose, *Cahiers Sextil Puscariu (CSP)*, 1, 1952, 2, 317. Ὡς πρὸς τὰ Ρουσάλια, ποὺ πραγματεύεται ὁ Γάλλος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Nancy Fr. Tailliez, πβ. Ἡπειρος, 2, 1979, 111, ὅπου παρουσιάζοντας τὰ πορίσματα τοῦ Δ' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου στὰ Ιωάννινα ὁ καθηγητὴς τῆς λαογραφίας M. Μερακλῆς γράφει: «Ο ν. Λαζάρου ζήτησε μὲ μίαν ἀρτια τεκμηριωμένη ἀνακοίνωση, νά ἐρμηνεύσει τὴν ἑλληνικὴ προέλευση τῶν Ρουσαλίων καὶ τὴν ἔξαπλωση τοῦ ὄρου στὸν ἄλλοτε ωμαίνκο καὶ σλαβικὸ χῶρο, μέσο τῶν ἐκλατινισμένων Ἑλλήνων τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου (Βλάχων, Κουτσοβλάχων ἢ, ὅπως αὐτοποκαλοῦνται Ἀρωμούνων). Ο ν. Λαζάρου εἶναι ἵσως ὁ ἀριμοδιότερος αὐτὴ τῇ στιγμῇ μελετητὴς τοῦ ἀρωμονικοῦ ζητήματος».

224. Poghirc, ἐ.ά., 19. Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 46. Πβ. καὶ Glasul Bisericii (GB), 38, 1979, 320, ὅπου ἀναλύεται ἡ δυνατότητα συμβολῆς τῆς 5ης ρωμαϊκῆς λεγεώνας στὴν ἐκχριστιάνιση καὶ τῶν Δακῶν ἀπὸ Βλάχους Ἑλληνες!

225. St. Niculae, Pătrunderea si dezvoltarea crestinismului in Scythia Minor, *De la Dunare la Mare*. Galați 1977, 32.

226. Bł. Lubor Niederle, *Manuel de l' Antiquité slave*. II. Paris 1923, 165, ὅπου γιὰ τὸν ὄρο Kracium (Χριστούγεννα) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς αὐτοχθονίας τῶν Βλάχων Ἑλλήνων. Αὐτ., I, 63. B. Récatas, La terminologie chrétienne des Aroumains ou Koutzo - Valaques du Pinde, *Actes du VIe Congrès Intern. d' Et. Byz.* I. Paris 1950, 393-398. D. Staniloae, Vechimea si spiritualitatea termenilor creștini Romani..., *BOR*, 97, No 3-4, 1979, 563-590.

Θεῖ ἀπαθής τὴν ἔξω παραγραφατεία καὶ τὴν ἔσω ἐπικίνδυνη πλέον ἀπαιδευσίᾳ μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πλάνη ἡ τὸ ψέμα νὰ ἀναπαράγεται ὀλόκληρο αἰώνα, ἀπὸ τὸ 1891 ἕως καὶ τὸ 1989²²⁷ καὶ ὁπωσδήποτε θὰ συνεχίζεται, ἀφοῦ κανένας δῆθεν ἀριμόδιος δὲν σκοτίζεται²²⁸. Ἡ παχυλὴ ἀμάθεια καὶ ἐγκληματικὴ ἀδιαφορία καθίστανται ἀνεξήγητες, ὅταν ἡ ἐκχριστιάνιση Βλάχων τῆς Ἑλλάδος διαπιστώνεται καὶ ἐπιγραφικά²²⁹, τόσο στὴ Μακεδονία, κατ' ἔξοχὴν Βέροια, ὅσο καὶ στὴν Ἡπειρο, ὅπου καὶ ὁ διάσημος ἐπίσκοπος Φωτικῆς Διάδοχος²³⁰ εἶναι δίγλωσσος Ἑλληνας, Βλάχος. Χρονικὰ δὲ καὶ ἴεραρχικὰ προηγεῖται ἄλλος Ἡπειρώτης ἐπίσης Βλάχος, ὁ Ἐλευθέριος, ποὺ ἀναγορεύεται Πάπας²³¹ (175-189).

227. Πβ. Ν. Ι. Γιαννόπουλος, *Τὰ Φθιωτικά*. Ἐν Ἀθήναις 1991 (sic, ἀντὶ 1891), 7 σημ. 1: “φυλὴ λητορικὴ καὶ ἀγρία, ἐθνικὴ τὸ θρήσκευμα καὶ λαλοῦσα γλῶσσαν παρεμφερῆ τῇ Ἰσπανικῇ (Γεωρ. Θεοσ. 118)”. Στὴν παρένθεση σημειώνεται ὁ ἵστρος Γεωργιάδης, ὁ πρῶτος “διδάξας” τὸ λάθος, ποὺ παρὰ τὴν πρέπουσα ἐπισήμανση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κεραμόπουλου (Κοντσόβλαχοι, 29 σημ.) ἐπαναλαμβάνεται μέχρι σήμερα, ὅπως ἀπὸ τὸν «ἐπιμελητὴν» τῆς ὀγκώδους ἑκδόσεως Ἡ Τσαριτσάνη, Τσαριτσάνη 1989, 29, Γιάννη Ἀδάμου, μολονότι στὴν ἰστορικὴ κωμόπολη ἔχει διδάξει ὁ πρῶτος Νεοελληνας ἰστορικὸς Κων. Κούμας, ποὺ ἀποκαλύπτει τόσο πρώιμα τὴν ἐλληνικότητα τῶν Βλάχων τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου. Βλ. ἀνωτ. σημ. 201. Πβ. καὶ δέοντα σχόλια γιὰ τὴν ἀμέλεια στὴ διαιώνιση τοῦ λάθους Ὡραία Σαμαρίνα, 232, Νοεμ. - Δεκ. 1993, 8. Γενικὴ θεώρηση τῆς βλαχολογικῆς ἀρροθυμίας καὶ ἀμάθειας βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ιχνηλατήσεις Βλάχων στὴν περιοχὴ Καρδίτσας καὶ βλαχολογικὲς θέσεις Θεσσαλῶν*. Καρδίτσα 1996. Ἀνατ., σημ. 51. Id., *Ρουμανικὲς θέσεις στὸ Ζήτημα καταγωγῆς τῶν Σαρακατσάνων καὶ «ἀντιφατικὴ ἀντίθεση»*. Θεσσαλονίκη 1996. Ἀνάτ., σημ. 138.

228. Ο Πρόδερος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἑθνικὰ Θέματα Ν. Θέμελης, ἐπίτ. Πρόδερος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ τ. Υπουργός, καὶ ὁ Πρόδερος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσὸς Ν. Λιβαδάρας, τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ματαίως ἀναμένουν ἐπὶ μῆνες ἀπάντηση γιὰ παραχωρηση ὀλιγόλεπτης ἀκροάσεως πρὸς ἐνημέρωση ἀριμοδίου Ὅπουργον ἀπὸ εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ συνεδρյάτη τους. Σκοτίζονται δὲ στὴ Ρουμανία, ὅπου διδάσκεται ὅτι οἱ Βλάχοι Ἑλλάδος εἶναι Ρουμάνοι, ὅτι δὲν εἶναι Ἑλληνες. Βλ. τραγικὲς ἐπιπτώσεις RESEE, 3, 1965, 689, ὅπου συγγραφέας ἐλληνικῆς καταγωγῆς (μάλιστα ἀνεψιὺ δόνωμαστοῦ ἐπιστήμονα στὴ Ρουμανία, ὁ ὅποιος ἔθεσε ὡς ὅρο τὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικότητάς του γιὰ τὴ συνέχιση τῆς παραμονῆς, ὅπως κατὰ πιθανὴ μίμηση ἐπράξει μαθητής του Ρουμάνος στὸ Παρίσιο ἀρνεῖται τὴν ἐλληνικότητα τοῦ ἵστρου Νικολάιδη, ἀπὸ τὴ Ζίτσα Ἡπείρου, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι εἶναι Βλάχος. Μία ἀπλὴ ἐπίσκεψη στὴ Ζίτσα θὰ τῆς ἀνοιγε τὰ μάτια! Τοίζουν τὰ ἴερα λειψανα τοῦ Δημοσθένους Ρούσου...

229. M. Hatzopoulos, *Photicè colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épirette*, *Balkan Studies*, 21, 1980, 90 καὶ σημ. 7, 102-103.

230. Π. Χρήστου, *Διάδοχος ὁ Φωτικῆς Θεσσαλονίκη 1952*. D. Stiernou, Diadoqe de Photicè, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, 14, 1960, 374. Hammond, *Epirus*, 74, καὶ μτφρ. Ἀθ. Χρ. Γιάγκας, Ἀθῆναι 1971, 86.

231. Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica Gestorum Pontificum Romanorum*. I. Liber Pontificalis, I, 17. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*. I. Paris 1923, 237. Πβ. Θ. Χ. Σαρινάκης, *Προσωπογραφία τῆς Ἀκτίας Νικοπόλεως*, AE 1970, 66-67 σημ. 3.

Αναντίρρητα εἶναι αὐτονόητο ὅτι στὰ ἐνδότερα τῆς Βαλκανικῆς καὶ βορειότερα ὁ Χριστιανισμὸς διαδίδεται στὴ λατινικὴ ἀπὸ Βλάχους Ἐλληνες, οἱ ὅποιοι καὶ γιὰ λόγους ἐπαγγελματικοὺς εἶναι χρῆστες τῆς λατινικῆς, ἀφοῦ οἱ αὐτόχθονες συγκάτοικοι τους, τῶν ὅποιων τὶς γλώσσες, στερούμενες γραφῆς καὶ συνακόλουθα γραμματείας, ἔχει ἔξαφανίσει ἡ λατινική, εἶναι λατινόφωνοι ἦτοι Βλάχοι Θράκες, Βλάχοι Τίλλυροι, κ.λ.π.

Ο ἀκαδημαϊκὸς Radu Vulpe σχολιάζοντας παρατήρηση τοῦ Vasile Parvan προσθέτει: “Οἱ Ἐλληνες τῶν πόλεων τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἶχαν κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἐποχὴ τόσες δραστηριότητες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Δοβρουτσᾶς καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως, δῆσες καὶ στὸ παρελθόν. Ἀκριβῶς αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ οἰκονομικὰ ἐπωφελοῦνται τὰ μέγιστα τῆς ἐγγυημένης ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος τάξεως στὶς περιοχὲς αὐτές. Τὰ ρωμαϊκὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Δοβρουτσᾶς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος κατασκευάζονται ἀπὸ Ἐλληνες. Μόνο ποὺ βγαίνοντας ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πόλεων τους μὲ δόπιαδήποτε ἐπαγγελματικὴ ἰδιότητα εἴτε ἐντόπιοι εἴτε ἐπήλυδες ἀπὸ μακρύτερα, οἱ Ἐλληνες ἥσαν ἀναγκασμένοι νὰ διμιλήσουν στὴ λατινικὴ, τὴν μόνη ἀντιληπτὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν χωρικῶν”²³².

Ἐπίσης συμπληρώνεται ὅτι ὁ ἐκρωμαϊσμός, ἡ γένεση Βλάχων, δὲν ἐκτείνεται ἀποκλειστικὰ στοὺς χειρώνακτες ἐπαγγελματίες ἢ μεσαίας καὶ κατώτερης κοινωνικῆς βαθμίδας Ἐλληνες, ἀλλὰ ἐπηρεάζει καὶ τὴν ἀνώτερη. Γιὰ τὴν τελευταία ὁ Pippidi διευκρινίζει: «Ο ἐκρωμαϊσμὸς τῆς ἄρχουσας τάξεως συντελεῖται στὶς πόλεις μᾶλλον ἀπότομα καὶ λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψη τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἐλάχιστα ἐπέδρασε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων ἢ τῶν Ἐλληνικῶν ἥθων, ἔθιμων καὶ παραδόσεων»²³³. Κατὰ τὸν ἴδιο ἐπιστήμονα, ἔνα καὶ μισὸ αἰώνα πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Δακίας στὸν Κάτω Δούναβι ὑπάρχουν Ρωμαῖοι πολίτες Ἐλληνικῆς καταγωγῆς²³⁴, δηλαδὴ Βλάχοι Ἐλληνες, οἱ ὅποιοι μετέπειτα ἀποτελοῦν κύριο σῶμα στελεχώσεως τῆς ρωμαϊκῆς Δακίας, ὅπως ἥσαν καὶ τῆς προρωμαϊκῆς. Τὰ παραδείγματα ἀφθονοῦν. Κατὰ πρῶτον ὁ Ἀκορνίων²³⁵, Ἐλληνας ἀπὸ τὴ Μικρὰ Σκυθία καὶ ἀκριβέστερα ἀπὸ τὴ Διονυσόπολη, σημειωνὸν Balcic τῆς Βουλγαρίας, διατελεῖ «ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν» τῆς Δακίας ἐπὶ Βυζεβίστα. Βλάχος (= λατινόφωνος) Ἐλληνας πρὸ τῆς γενέσεως Βλάχων

232. V. Parvan, *Incepiturile vietii romane la gurile Dunării*, ediția a II-a. Ingrijită și adnotată de R. Vulpe. Editura stiințifică. București 1974, 193 σημ. 314.

233. Πβ. *Akten des VI Intern. Kongr.*, 103.

234. Bλ. D.M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio*. Milano 1972, 178.

235. Parvan, *Dacia*. București 1972, 99, 135. D. Pippidi, Acornion al lui Dionysios, *DIVR*, 16-17.

(= λατινοφώνων) Δακῶν καὶ ἐπιδέξιος διπλωμάτης ἐκπροσωπεῖ τὸν ἡγεμόνα τῆς Δακίας στὴ συνάντηση μὲ τὸν Πομπήιο στὴν Ἡράκλεια Λυγκηστίδα, Μοναστήρι - Βιτώλια τῆς Μακεδονίας, ἐν ὃψει τῆς μάχης τῆς Φαρσάλου (48 π.Χ.) μὲ τὸν Καίσαρα. Ἐπειτα ὁ Titus Statilius Crito²³⁶, ἱατρός, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Οὐλπίου Τραϊανοῦ καὶ πρῶτος ἴστορικὸς τῆς ρωμαϊκῆς Δακίας, εἶναι, ὡς Ρωμαῖος πολίτης λατινόφωνος, Βλάχος Ἐλληνας, ποὺ τὸν 2ο αἰώνα μ.Χ. συγγράφει στὴν ἑλληνική. Μαζί του ἄλλος διάσημος Βλάχος Ἐλληνας, Ρωμαῖος πολίτης, εἶναι ὁ ταλαντούχος Ἀπολλόδωρος²³⁷, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὑπηρεσίας μηχανικοῦ καὶ κατασκευαστῆς τῆς περίφημης γέφυρας Δρομπέτα, χάρη στὴν ὅποια διαβαίνει τὸν Δούναβι ὁ Τραϊανός. Ἐπὶ πλέον εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς καταπληκτικῆς στήλης τοῦ Τραϊανοῦ στὴ Ρώμη, μνημεῖο ὃχι μόνο καλλιτεχνικὸ ἀλλὰ καὶ πλούσια ἴστορικὴ πηγὴ τοῦ ρωμαιοδακικοῦ πολέμου λόγῳ τῆς ἀριστοτεχνικῆς ἀπεικονίσεως τῶν συμβάντων στὴ Δακία. Βλάχοι Ἐλληνες θεμελιώνουν τὴν ρωμαιοκρατία πέρα τοῦ Δουνάβεως μὲ τὴν ἀθρόα συμμετοχὴν στὴν ἐκστρατεία²³⁸. Ἀκόμη καὶ ὁ μοναδικὸς φιλόσοφος τῆς Ἰστρίας, Aethius Histicus, γνωστότερος ὡς σοφιστῆς Αἴθικος, ὅνομα προερχόμενο προφανέστατα ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ φυλὴ τῶν Αἴθικων τῆς Πίνδου. Πρώιμος μετανάστης Ἡπειρώτης, δίγλωσσος, Βλάχος Ἐλληνας²³⁹.

236. Βλ. *SICl*, 14, 1972, 111-112, ὅπου ἀριθμοὶ τοῦ I.I. Russu.

237. Βλ. R. Bianchi Bandinelli, Il maestro delle impresse di Traino, *Storicità dell'arte classica*. Firenze, 1950.

238. Βλ. E. Lozovan, Scando - romanica, *Romania* (New York), 5, 1960, no 48. Πβ. Ε. Θ. Μουδόπουλος, Τὸ ρουμανοκούστορβλαχικὸν ζῆτημα. Ἐν Ἀθήναις 1978, 13 σημ. 11.

239. Βλ. Nestor Cornicescu, Un filosof străromân dela Histria dobrogeana – Aethius Histicus – autorul unei cosmografii și al unui alfabet (sec. IV-V), *Mitropolea Olteniei* (MO), 37, 1985, 11-32, καὶ Ἀνάτ.. Ἐξ ἄλλου θεωρεῖται βέβαιο, ὅτι στὴ δακικὴ κοινωνίᾳ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., τουλάχιστον στοὺς ἀνωτέρους κύκλους, πρὸ πάντων δὲ στὸ ἱερατικὸ περιβάλλον ἦταν δεδομένην ἡ χρήση γραφῆς γιὰ κείμενα πολιτικοθρησκευτικοῦ χαρακτήρα μὲ γράμματα ἑλληνικά. Πβ. Istoria României. Bucuresti, I, 1960, 328. I. Glodariu, Reacțiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană. Cluj 1974, 168. I.I. Russu, Scrierea greacă și latină in Dacia preromană, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie (AIPIA)* 19, 1976, 40 σημ. 21. Προφανέστατα εἶναι βαθύτερον καὶ πολυντιλέστερον ἡ ἑλληνικὴ παρονοία καὶ στὴ Δακία, πέρα τοῦ Δουνάβεως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση τοῦ E. Lozovan (Unité et dislocation de la Romania orientale, *Orbis*, 3, 1954, 134 σημ. 2) ἀγροτοποιμενικοῦ λεξιλογίου ἑλληνικῆς προελεύσεως στὴ ρουμανική. Ἐπομένως ἀντὶ ἐπιλήσσεως κελτικῆς παρουσίας στὴ Δακία γιὰ τὴν ἔργιμειά τῆς ταχείας ἐκλατινίσεως τῶν Δακῶν εἶναι ὄρθοτερο τὸ προηγούμενο τῆς Γαλατίας. Βλ. ἀνωτ. σημ. 156 καὶ 157. Πβ. καὶ P. M. Duval, Les inscriptions gallo - grecques trouvées en France, *A-ctes du Colloque sur les influences helléniques en Gaule*. Dijon 1958, 64. Ἐπίσης βλ. καὶ I.H. Crisan, Tezaurul de la Fîntînele, *România pitorească*, 3, 1974, 16, ὅπου ἡ κελτικὴ ἀποψη. Id., Rapports entre la culture géto - dace et la culture celtique, *IIe Congrès Interm. de Thracologie*, 1982, 100-104.

Στὰ βιοειότερα διαμερίσματα τῆς Βαλκανικῆς οἱ Ἑλληνες ἔξ ἀνάγκης εἶναι πολύγλωσσοι. Διότι πρὸ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς λατινικῆς χρησιμοποιοῦν τις ἀφανισμένες πλέον γλῶσσες τῶν αὐτοχθόνων²⁴⁰, μετὰ δὲ τὴν κάθοδο καὶ ἐγκατάσταση Γότθων καὶ στὶς δύο πλευρές τοῦ Δουνάβεως καὶ τὴ γοτθική, ἵδιως ὡς μέσο διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Στὴ χορείᾳ τῶν μαρτύρων τῆς Βαλκανικῆς διακρίνονται ἀκόμη ἀνθρωπωνυμικὰ Ἑλληνες διάσπαρτοι, ὅπως οἱ Ἐπίκτητος, Ἀστίων, Κύριλλος, Δίων, Ἀκάνιος, Ἡράκλειος, Φίλιππος, Ζωτικός, Ἀτταλος, Ἀλέξανδρος, Εὐπρέπιος, Πασικράτης, Ἡσύχιος, Νίκανδρος, Στρατόνιος, Ἐρμῆς, Εἰρηναῖος ἐπίσκοπος Σιρμίου, Δημήτριος ὁ διάκονος του, Ἐρμογένης, Ἀστέριος, Ἀναστάσιος, Ἀναστασία, Βασίλη κ.λ.π.²⁴¹.

Σημαίνουσα ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα ἀναδεικνύεται ὁ Οὐλφιλας ṉ Γούλφιλας (311-381), τοῦ ὅποιου τὸ ὄνομα κάθε ἄλλο παρὰ ἑλληνικὴ καταγωγὴ δηλώνει. Γι' αὐτὸ ἄλλοτε ἀποκαλεῖται Γότθος, ἄλλοτε θεωρεῖται μιγάς, ἀπὸ μητέρᾳ Ἑλληνίδα καὶ πατέρᾳ Γότθο. Ὁμως, ὅπως προτάσσει ὁ καθηγητὴς Mircea Pacurariu²⁴², εἶναι γόνος ἑλληνικῆς οἰκογένειας, τὴν ὅποια οἱ Γότθοι εἶχαν ἀπαγάγει πέρα τοῦ Δουνάβεως, ὅπου μεταξὺ τῶν Γότθων συνεχίζει τὸ ἴεραποστολικὸ ἔργο ηηρύσσοντας καὶ γράφοντας στὶς τρεῖς γλῶσσες, ἑλληνική, λατινική, γοτθική. Ἐπὶ πλέον μεταφράζει ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ γοτθικὴ τὴν Ιερὰ Γραφή. Ἡ μετάφρασή του εἶναι γνωστὴ ὡς “Βίβλος Γοτθική”, κείμενο ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ὅχι μόνον θεολογικὰ ἀλλὰ καὶ γλωσσολογικά. Δὲν νοεῖται στὸ δεύτερο ἥ ἀναπόφευκτη χρήση ἑλληνικῶν ὅρων. Κατ' ἔξοχὴν ἐνδιαφέρουν τὰ δομικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἐρμηνεύουν μερικὰ ἐπίμαχα ζητήματα τῆς βαλκανικῆς γλωσσολογίας²⁴³, προσλαβικῆς.

240. Η ἐπιβίωση τῆς θρακικῆς ἔως τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. δὲν γίνεται ὄμοθυμα ἀποδεκτή, διότι τὸ ἔθνικό Βέσσοι ἀποδίδεται καὶ στοὺς Ἀβησσονούς!

241. Περισσότεροι λανθάνουν μὲ λατινικὴ ἀνθρωπωνυμία. Μόνο σὲ τυχαῖες περιπτώσεις ἀποκαλύπτεται ἡ ἑλληνικότητά τους, ἀκόμη καὶ διασήμων, ὅπως τοῦ ἐπισκόπου τῶν Τόμων Paternus, τοῦ ὅποιου τὸ ἀποκαλυπτικὸ δαχτυλίδι συγκαταλέγεται στὸν “Θησαυρὸ” τοῦ Μουσείου Ermitaj τοῦ Λένινγκραντ, Ἀγίας Πετρουπόλεως. Βλ. Diac. P.I. David, Coincidente si relații generale (indirecte) intre Anglia si Dacoromania (sec. III-XIII), *Biserica Ortodoxa Româna (BOR)*, 93, 1975, 755 σημ. 162. Βλ. I.G. Coman, Spiritualitatea patristică daco - romană si paralele occidentale contemporane (sec. III-VII), *BOR*, 101, 1983, 565, κ.έ.

242. M. Pacurariu, Crestinismul daco - roman in nordul Dunarii in secolul IV, *Mitropolea Ardealului (MA)*, 18, 1972, 193. Ἀνάλογα φρονεῖ καὶ γιὰ τὸν Ἀγιο Νικήτα τὸν ἀποκαλούμενο ἄλλοτε Ρωμάνο καὶ ἄλλοτε Γότθο. Πβ. αὐτ., 196.

243. Ἰδίως ἀριθμητικὸ σύστημα, ἐπίταξη ἀρθρου, ἀντωνυμιαῶν, ἐπιθέτων.

Οι Βλάχοι της βόρειας Βαλκανικής δὲν ἀρχοῦνται στὸν Εὐαγγελισμὸν τῶν συγκατοίκων ἢ τῶν γειτόνων τους ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Δουνάβεως. Σὲ τέλεια συναντίληψη καὶ ἀγαστὴ συνεργασία μὲ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη Ἰωάννη Χρυσόστομο διαδίδουν καὶ τὸν μοναχισμὸν στὴ Δύση²⁴⁴. Ἰδρύουν σταθμούς - ἡσυχαστήρια - μοναστήρια στὸ Βοινδήσιο, στὸ Μοναχό, ποὺ ἐτυμολογεῖται κατὰ μίαν ἐκδοχὴ ἀπὸ τὸν ὄνομα Μοναχός, ὅπως καὶ τὸ βαναρικὸν Μόναχο κ.ἄ., ἐπεκτείνοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἔως τὰ νησιά τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου, ποὺ μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων τὸ 407 σπαράσσεται ἀπὸ ἔξεγέρσεις²⁴⁵. Ἡ δὲ πρόσκληση γερμανικῶν φύλων γιὰ εἰρήνευση ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀγγλοσαξωνικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸν ἔξαναγκασμὸν τῶν ἀντιμαχούμενων σὲ πλήρη ὑποταγὴν. Ἐξηγεῖται, λοιπόν, τὸ σύγχρονό μας φαινόμενο διεκδικήσεως μειονοτικῶν δικαιωμάτων στὴν ἴδια τὴν πατρίδα τους, κατ’ ἀρχὴν γλωσσικῶν, ἀπὸ τοὺς Οὐαλλούς²⁴⁶, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα εἶναι ὅμορφο καὶ ταυτόσημο μὲ τὸ Βλάχοι (= λατινόφωνοι). Αὐτὸς εἶναι καὶ τὸ πρόσχημα τῆς παρουσίας ἐπὶ πολὺ τοῦ Οὐαλλοῦ T.J. Winnifrith στὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ὡς ἐκπροσώπου των Βλάχων Έλλήνων, ἀφοῦ οἱ λεγόμενοι ἀρμόδιοι τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας εἶναι κατὰ κανόνα ἀνυποψίαστοι ἢ κομματικά ἐγκάθετα ὅργανα, ποὺ τυρβάζουν περὶ ἄλλα. Ἐν τούτοις ἡ διαφορὰ μεταξὺ Οὐαλλῶν καὶ Βλάχων Έλλήνων εἶναι θεμελιώδης. Αὐτόχθονες ὅμολογονυμένως ἀμφότεροι στὶς κοιτίδες τους ἀλλὰ οἱ μὲν πρῶτοι ὡς φιλοεῖς ἀρχικῆς γλώσσας χωρὶς γραφὴ λόγῳ ἀφανισμοῦ τῆς προσκολλῶνται στὴ νέα, οὐαλλική - βλαχική, δημιώδῃ λατινικῇ, τὴν ὁποίᾳ τῷρα θέλουν νὰ καταστήσουν ἐπίσημη γλώσσα τῆς Οὐαλλίας, οἱ δὲ δευτέροι στὸ διάβα τῶν αἰώνων διαφυλάσσουν τὴν ἀρχικὴν γλώσσα τους, τὴν Ἑλληνική, ἵσχυρότερη καὶ τῆς λατινικῆς, σεβαστὴ μάλιστα ἀπὸ τοὺς κατακτητές, δευτερευόντως δὲ καὶ πάντοτε γιὰ πρακτικοὺς σκοπούς χρησιμοποιοῦν τὴν λατινική, τὴν ὁποίᾳ ἀφήνουν ἀκόμη νὰ ἔξελισσεται ἀβίαστα καὶ μελετοῦν ἐπισταμένως. Κατὰ συνέπεια δικαιολογημένα οἱ Βλάχοι της Ελληνες βδελύσσονται τὸν

244. M. Nisocoveanu, Contributia Sfintului Ioan Casian la cunoasterea monahismului din secolele IV-V, în lumina ecumenismului creștin, *GB*, 30, 1971, 549-562. Bł. καὶ J.C. Guy, *Jean Cassian*. Paris 1961. P. Christophe, *Cassien et Césaire, prédateurs de la morale*. Paris 1969. I.G. Coman, «Scitii» Ioan Casian și Dionisie cel Mic și legăturile lor cu lumea mediteraneană, *StT*, 27, 1975, 189-203, καὶ γαλλιστι, *Kληρονομία*, 7, 1975, 27-35, καὶ ἀνάτ. Id., Literatura patristică de la Dunarea de Jos din secolele IV-VI, ca geneza a literaturii și culturii dacico - romane: Ioan Cassian și Dionisie cel Mic, *BOR*, 94, 1981, 775-781.

245. David, ε.ά., 759.

246. Ἀλλὰ αὐτοὶ ἀποτελοῦν προοίμιο. Bł. Andrew Marr καὶ John Arlidge, καὶ οἱ Σκωτοέζοι ζητοῦν ἀνεξαρτησία, *Tὸ Bῆμα*, 1.10.95, 68.

χαρακτηρισμὸν ἢ τὸ χειρότερο τὴν ἔνταξη ὡς μειονότητας²⁴⁷ στὸν πάτριο χῶρο τους, στὴν Ἑλλάδα. Γι’ αὐτὸν ἀρνοῦνται καὶ δὲν ἐπιτρέπουν ὅποιαδήποτε ἐκδῆλωση δῆθεν ἐνδιαφέροντος ἀπὸ φανεροὺς ἢ κρυφοὺς παράγοντες σκοπιμοτήτων ἔνων, Ρουμάνων, Ἰταλῶν, κ.ἄ.²⁴⁸, μεταπολεμικὰ δὲ καὶ προσώπων, φυσικῶν ἢ νομικῶν, ποὺ εἴτε ἀγνοοῦν τὰ προηγούμενα εἴτε ἔξυπηρετοῦν συμφέροντα, ἵδια ἢ ὀλλότρια, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι πασχίζουν τάχα ἄλλοτε γιὰ τὴ διάσωση τοῦ νεολατινικοῦ, ωμανικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν Βλάχων Ἑλλήνων καὶ ἄλλοτε γιὰ τὴν προστασία²⁴⁹ τοῦ δῆθεν ἔχειριστοῦ πολιτισμοῦ τους, ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στὴν ἀκραιφνέστερη μορφή²⁵⁰, πρὸ

247. Βλ. Ν.Ι. Μέροτζος, Βλάχοι: “Ε, δχι καὶ μειονότητα, Ἐλευθεροτυπία, 1.4.94, 56.

248. Βλ. Δ.Π. Ἀνέστης, *Tὸ Κουτσοβλαχικὸν Ζῆτημα*. Ἐκδοσις: Τουφεξῆ. Λάρισα 1961, 27 κ.ἔ. Μπ. Λαμπαδιάρης, Διεκδικώντας μὲ ἔμμεσο ἄλλὰ σαφὴ τρόπο “κουμπαρώ” μὲ τὰ ἔλληνικὰ Βλαχοχώρια “Βλάχικους... γάμους” δινειρεύεται τὸ Βουκουρέστι.... Κατηγορηματικὰ ἀντίθετοι μὲ κάθε προσπάθεια δημιουργίας μειονοτικοῦ ζητήματος οἱ σύλλογοι καταγομένων ἀπὸ Βλαχοχώρια τοῦ v. Λάρισας, *Ἐλευθεροία* (Λαρ.), 2.3.92, 7. Βλ. αὐτ., 27.2.92, 1 καὶ 28.2.92, 7. Βλ. καὶ συνέντευξη Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ἐπὶ τοῦ ἀναφυέντος θέματος, στὸν Δρα – ἦδη ἀναπληρωτὴ καθηγητὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης – Μιχ. Γ. Τοίτο, καταχωρισμένη στὸ περιοδικὸ τῆς Β.Δ. Ἐλλάδος *Ἐπικοινωνία* (Ιωαννίνων), Δεκεμβρίου 1992 καὶ στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* τῆς 1.1.1993. Ἀναδημ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκανία καὶ Βλάχοι* ἀντὶ Προδόγουν. Γιὰ ὅσους ἔσπευσαν τότε νὰ διατυπώσουν ἐπιφυλάξεις σημειώνουμε ἐνδεικτικὰ καὶ τὰ ἔξης: V. Gabrielescu, Aromâni, *Cronica Româna*, 12.4.95! Hristu Cândroveanu, Vlahi, Valahi, adică Români, *Destęparea*, 11(56), 1994, 1. Αὐτ. καὶ ὀγγιλιστί Wallachians are Romanians. Βλ. καὶ *Tinerama*, 5-11 Aprilie 1995, 4, χάρτης τῆς ρουμανικότητας στὰ Βαλκανία φθάνοντας ἔως τὸ Ἀγρίνιο, τὸ ἄλλοτε Βραχώρῳ (< Βλαχοχώρῳ)! Γιὰ τὴ συγχορδία μὲ τὸ Σκοπιανὸ βλ. συνέντευξη τοῦ Mitko Kostov στὸν N. Mares, δημοσιευμένη τὴν 26.4.1995, ἐν *Voca - Romaniae*. Αὐτ., 16.3.95, ἄρδθο τοῦ (N.M.), *Aromâni multumesc guvernului român*. Ἐν τέλει βλ. Cezar Druia, Aromâni să fie recunoscuți ca minoritate lingvistică în toate statele din Balcani, *Vremea*, 17.2.95. Γιὰ μία εἰσκολη καὶ σωστὴ ἐνημέρωση βλ. συνέντευξη τοῦ Δρα Μιχ. Γ. Τοίτου στὴν Ἀγγελικὴ Δαμάγιου μὲ τὸν τίτλο “Μία ζωὴ ἀγῶνες γιὰ τὸ Ἐθνος!...”, *Τύπος τῆς Κυριακῆς*, 8.1.1995, 28.

249. Σὲ κανένα οἱ Βλάχοι “Ἐλληνες δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἐμφανίζεται σὰν “προστάτης” τους, ὅταν αὐτοὶ ἐπὶ αἰδῆνες μὲ τὸ αἷμα τους καὶ τὸ πουγγὶ τους προστατεύουν ὄλόκληρο τὸ “Ἐθνος τους, τὸ ἔλληνικό”. Βλ. E. Bouchié de Belle, *La Macédoine et les Macédoniens*. Paris 1922, 129. K. A. Βαβούσκος, Τινά είσετι περὶ τῶν βλαχοφώνων. *Τιμητικὸς τόμος K.N. Τριανταφύλλου*. Πάτραι 1990, 73-84. Id., Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ «Μακεδονικοῦ», Νέα Εστία. Ἀφέρωμα στὴ Μακεδονία, Χριστούγεννα, 1992, 202-224. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας, αὐτ., 128-143. Nota bene: “Οσοι παρὰ ταῦτα συνεχίζουν νὰ προσβάλλουν ἐργῷ ἢ λόγῳ τοὺς Βλάχους Ἐλληνες διφεύλουν νὰ καταλάβουν καλὰ τὴν παροιμία: «Ὁ, τι κάνει ἡ γίδα στὸ πουντάρι, τὸ βρίσκει στὸ τομάρι». Ἄρα, νὰ μὴ ξύνονται στὶς γκλίτσες τῶν Βλάχων!

250. Αὐτὸν κηρύσσουν ὅσοι λειτουργοῦν στὸ ἱερὸ τέμενος τῆς Ἐπιστήμης. Ὁ εἰδικός σὲ θέματα ἔλληνικὰ καθηγητής Dr Heinz Richter τοῦ Σπουδαστηρίου Νεώτερης Ιστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Mannheim μὲ ἐπιστολή του πρὸς τὴν GLOVUS Kartendienst (Αμβούργο) ἐπικρίνει τοὺς χάρτες τῆς ὡς ἐγγίζοντες τὰ δόρια τῆς «παραπληροφορησεως». Ἀναδημοσιεύεται δὲ τὸ κείμενο καὶ στὴ γερ-

πάντων δὲ σ' ὅ, τι ἀφορᾶ τὸν ἐλληνοχριστιανικὸ τρόπο ζωῆς²⁵¹, λόγῳ τῶν ὁρεινῶν καὶ δύσβατων ἐγκαταστάσεων στὶς ὁροσειρὲς Πίνδου, Ὀλύμπου, Βερμίου, Βαρνοῦντος, κ.λ.π.

7.- Δημογραφικὴ σκιαγράφηση τῶν Βλάχων Ἐλλήνων τῆς Βαλκανικῆς

Οπωσδήποτε καθίσταται ἐπιτακτικὴ κάποια ἀναφορὰ στὴ δημογραφικὴ κατάσταση τῶν Βλάχων Ἐλλήνων τῆς Βαλκανικῆς, ὥστε νὰ τεκμηριώνεται καὶ ἡ φαντασμαγορικὴ διασπορά τους, ἡ ὅποια στὴν ουσίᾳ εἶναι ἡ ἐκπληρωτικὴ καὶ πραγματικὴ ἐλληνικὴ μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ γλωσσικὴ παραλλαγή, τὴ λατινοφωνία.

Ομοιογονυμένως γιὰ καμμία ἄλλῃ κατηγορίᾳ Βλάχων τῆς Βαλκανικῆς, π.χ. Ἰλλυρικῆς καταγωγῆς, δὲν σώζεται τόσο κατηγοριατικὴ μαρτυρία, ἡ ὅποια ἐπὶ πλέον προέρχεται ἀπὸ αὐτόπτη μάρτυρα καὶ ἀριστο γνώστη τῆς διοικητικῆς διαρθρώσεως, ἔθνολογικῆς συνθέσεως καὶ γλωσσικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τῶν χρόνων του, δο αἰώνα.

Συγκεκριμένα εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός²⁵², ὁ ὅποῖος ἐκτὸς τῶν ὑψηλῶν ἀξιωμάτων, κατέχει ἔδρα λατινικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Κωνσταντινουπό-

μανόφωνη ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν *Athener Zeitung*, 1.11.94, ὅπου μεταξὺ ἄλλων τονίζονται καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ ὑπαρξὴ ἀρωμανικῆς μειονότητας. "Υπάρχουν Ἐλλήνες ἀρωμανικῆς ἡ καλύτερα Βλαχικῆς καταγωγῆς. Σὲ καμμία περίπτωση δὲν πρόκειται γιὰ μειονότητα. Οἱ Βλάχοι ἔχουν ἐλληνικὴ ταυτότητα. Τὸν 19ο αἰώνα, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σήμερα, ἀποτελοῦνται καὶ ἀποτελοῦν μεγάλο μέρος τῆς ἡγετικῆς élite τῆς Ἐλλάδος. Πολλοὶ Ἐλληνες δὲ γνωρίζουν κάν ὅτι εἶναι Βλαχικῆς καταγωγῆς. Πρὶν ἀπὸ τὸν 1ο Παγκόσμιο Πόλεμο, ἡ Ρουμανία ἐπιχείρησε μάταια νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς Βλάχους ὡς δργανα τῆς πολιτικῆς της. Στὴ διάρκεια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς κατὰ τὸν 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ Ἰταλικῆς πλευρᾶς, τὸ ἴδιο μάταια, ὁ προσηλυτισμὸς τῶν Βλάχων σὲ μίαν ἀρωμανικὴ ἐθνότητα. Τὸ βραχύβιο "κράτος" ἔξαφανίσθηκε κατὰ τὴ διάρκεια ἀκόμη τῆς κατοχῆς ἀδοξα, λόγῳ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως, τῆς ἀντιστάσεως τῶν Βλάχων. Οἱ Βλάχοι εἶναι ἀπὸ κάθη ἀποψή Ἐλληνες...». Τὴ βιβλιογραφικὴ ἔνδειξη καὶ τὴ μετάφραση χρωστῶ στὴν ἐκλεκτὴ συνάδελφο Κατερίνα Π. Παπαστηλιοπούλου, *Magistra Artium* τοῦ πανεπιστημίου Bielefeld. Γιὰ τὴν παραπληροφόρηση στὴ Γερμανία βλ. Δ. Σπυρίδωνος, Προπαγάνδα, *Η Καθημερινή*, 11.9.94, 11. Γενικά δὲ βλ. Ἀχ. Λαζάρου, Ἐλληνόβλαχοι καὶ παραπληροφόρηση. Ἀνάτυπο ἀπὸ Πρακτικὰ Α΄ Συνεδρίου Μετορθίτικων Σπουδῶν. Ἀθήνα 1993, 453-469.

251. Ἀρκεῖ νὰ περιορισθοῦμε στὴ μνείᾳ τῶν Τοιλαντ. Δ. Παπαζήση καὶ Δημ. Καλούσιου, τῶν ὅποιων τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα εἶναι ἀρθρόνα καὶ πολύτιμα.

252. Περὶ αὐτοῦ δὲ βλ. J. Fr. Schultze, *Quaestiones Lydianae*. Greitswarld 1862, K. Witting, *Quaestiones Lydianae*. Königsberg 1910. E. Stein, *Histoire du Bas - Empire*. II. Paris - Bruges 1949 ἐπανέκδ. Amsterdam, 1968, 729-734 καὶ 838-840. T.F. Carney, *Bureaucracy in Traditional Society Romano - by-zantine Bureaucracies viewed from within*. 3 vol. Lawrence (Kansas) 1971. J.R. Martindale, *The*

λεως²⁵³ καὶ χρησιμοποιεῖ τὶς καλύτερες πηγές²⁵⁴. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων καταγράφει καὶ τὰ ἔξης: “Νόμος ἀρχαῖος ἦν πάντα μὲν τὰ ὁπωσοῦν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι ρήμασιν (...) τὰ δὲ περὶ τὴν Εὐρώπην (= Βαλκανικὴν) πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαιότητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης, διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας, καίπερ Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὅντας, τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας”²⁵⁵.

Παρὰ τὴν ἀπόλυτη σαφήνεια ἡ μαρτυρία συσκοτίζεται συστηματικὰ καὶ συνειδητά. Προκλητικὸ παράδειγμα – συνεπῶς πρὸς ἀποφυγήν – παρέχει ὁ ἀκαδημαϊκὸ Mihaescu, ὁ ὅποιος σὲ διαδοχικὰ δημοσιεύματά του στὴ ρουμανική²⁵⁶, γαλλική²⁵⁷, γερμανικὴ²⁵⁸ κολοβώνει τὸ κείμενο. Ἀκριβῶς ἀφαιρεῖ τὸν οὐσιώδη ὅρο “Ἑλληνας”, αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ, δπότε ὁ ἀναγνώστης πληροφορεῖται μὲν ὅτι στὴ Βαλκανικὴ ἑκλατινίσθηκαν σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμό, ἀλλὰ ἀφήνεται νὰ φαντάζεται ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς πλὴν τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς κατονομάζει ἀποκλειστικὰ τοὺς Ἑλληνες ὡς λατινομαθεῖς, ποὺ σημαίνει τοὺς Βλάχους Ἑλληνες. Ἡ σπουδαιότητα τῆς μαρτυρίας εἶναι διττή, γλωσσολογικὴ καὶ ἔθνολογική. Κατὰ πρῶτον ζητά δηλώνεται ὅτι Ἑλληνες ὅμιλοῦν λατινικὰ καὶ δεύτερον ὅτι οἱ λατινόφωνοι – Βλάχοι Ἑλληνες – ὑπερτεροῦν δημογραφικὰ ἔναντι τῶν συντοπιτῶν τους Βαλκανίων.

Prosopography of the Later Roman Empire. II (A.D. 395-527). Cambridge 1980, 612-615. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ἴστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*. I. Θεσσαλονίκη 1961, 36. Σ.Ν. Λιάκος, *Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων*. Θεσσαλονίκη 1965, 29-30.

253. M. Dubuisson, Y a-t-il une politique linguistique romaine? *Ktema*, 7, 1982, 195 σημ. 41. Ο σ. εἶναι ὁ καλύτερος ἐξιηνευτῆς τοῦ ἐπιμάχου χωρίου τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ. Πβ. Id., *Problèmes...*, 38.

254. Bλ. E. Flintoff, Varro in the Works of John of Lydia. *Atti Congresso Internazionale Studi Varroniani*. Rieti 1976, 365-377.

255. Ἡ. Λυδός, Περὶ τῶν ἀρχῶν, 261, 68 (Βόννη). Ἡ ὑπογράμμισθη δική μου.

256. H. Mihaescu, *Limba latină in provinciile dunărene ale Imperiului roman*. Bucuresti 1960, 39.

257. H. Mihaescu, Byzance foyer du rayonnement de la culture romaine et de la langue latine dans le Sud-est de l'Europe, *Bιζαντινά*, 6, 1974, 217-226. Γράφει γιὰ ἀκτινοβολίᾳ ωματύκου πολιτισμοῦ, ἐνῶ πλέον εἶναι ἑλληνορωμαϊκός. Bλ. *BOR*, 88, 1970, 1276. Ἐντούτοις συνεχίζει. Πβ. Id., *La langue latine...*, 55.

258. H. Mihaescu, Die lateinische Sprache in Sudosteropa, *Zeitschrift für Balkanologie*, 6, 1968, 128-136. Δειλὴ κίνηση πρὸς τὴν ἀλήθεια ἐπιχειρεῖ γράφοντας Ἱταλιστί. Πβ. Id., *La lingua latina et la lingua greca nell' impero bizantino*, *Atene e Roma N.S.*, 18, fasc. 3-4, 1973, 145, ὅπου ἐνῷ σὲ σημείωση καταχωρίζει πιστότατα τὸ πρωτότυπο “διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας [τῆς Βαλκανικῆς], καίπερ Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὅντας, τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ”, στὸ κυρίως κείμενο τοῦ ἄρθρου του ἔξαφανίζει πάλι τοὺς “Ἑλληνας”!

Ἐντελῶς ἀκατανόητη εἶναι ἡ ἀξιολόγηση τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσης ἀκαδημαϊκὸν I.I. Russu, ποὺ δέχεται ὅτι “στὴν Εὐρώπη (ἄν καὶ ἥσαν πολλοὶ Ἐλληνες) οἱ λαϊκὲς μᾶζες μιλοῦσαν λατινικὰ (Joh. Lyd. III 68), γεγονὸς ποὺ ἔχει δημιουργήσει δυσκολίες καὶ συγχύσεις”²⁵⁹, μὲ παραπομπὴ στὸν Philippide. Τὰ προβλήματα εἶναι ἀπότοκα τῆς σκοπιμότητας, στὴν ὁποίᾳ θυσιάζει τὴν ἀλήθεια. Τὸ δὲ ἔγκλημά του τελεῖται καθ’ ὑποτροπήν²⁶⁰. Όλοφάνερο ἡ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία δολοφονεῖται «ἀκαδημαϊκά». Ωστόσο ἐπίσης Ρουμάνοι, ἀκραιφνεῖς ἐπιστήμονες, ἀποδέχονται πλήρως τὴν ἀξία καὶ ἐγκυρότητα τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ, ὅπως οἱ καθηγητές Lozovan²⁶¹ καὶ Poghirc²⁶².

259. I.I. Russu, *Elemente traco - getice in imperiul Roman si in Byzantium (Veacurile III-VII). Contribuie la istoria si romanizarea Tracilor*. Academia de Știinte Sociale si Politice, Bucuresti 1976, 102 καὶ σημ. 2.

260. Πβ. Jean N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens*. I. Athènes 1954, 43 σημ. 1: «Il existe, en outre, un savant Roumain, I.I. Russu, dont le pays s'intéresse aussi vivement à la patrie de Philippe et d'Alexandre (La Roumanie, après sa libération du joug turc, voulut patronner la petite population nomade et pas-torale des montagnes de la Macédoine et de l'Epire, connue sous le nom de "Koutsovlachoi", que les auteurs roumains ont baptisée "macédonoumaine"). Ce savant a écrit un long article (*Ephen. Dacor*. VIII, 1938, 105-168)», μὲ σκοπὸν νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμο οἱ Μακεδόνες, δόποτε συνακόλουθα καὶ οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας. Ο σπόρος του δὲν πήγε χαμένος, ἀφοῦ ὁ Tailliez, ἔ.ά., 310, χαρακτηρίζει τὸν Ἀγιο Δημήτριο ως «πρωτο-ρουμάνο», ἄν καὶ στὴ συνείδηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ὅπως ἀποκαλύπτει η Ρουμάνα λαογράφος Golescu, εἶναι Ἐλληνας, φυσικά δίγλωσσος, δόποτε Βλάχος Ἐλληνας! Τὸ φρικτότερο εἶναι ὅτι αὐτὸν ποὺ καταγέλλει ὁ Kalléris, τὴν ἐπινόηση τοῦ δορυ macédo - roumaine, ὑπάρχει σήμερα στὸν ἔθνολογικὸν καταστατικὸν χάρτη, ἐπίσημο τόμῳ ἐπιγραφόμενο *L'Europe et ses populations*, ποὺ συμβουλεύονται οἱ ἀρμόδιοι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως καὶ ὅλων τῶν διεθνῶν ὁργανισμῶν διαβάζοντας τὸ σχετικὸ ὄνομα Macédo - Roumain, ἐννοώντας τοὺς Βλάχους Ἐλληνες! Ἐπειδὴ τὸ αὐτὸν δῆθεν ἀρμόδιων τῆς παραλιμένης Ἑλληνικῆς πολιτείας δὲν ἴδρωνται, χρειάζεται γκλίτσα! Βέβαια ἡ τόσο χοήσμη βακτηρία ἐνέχει μεταφορικὴ σημασία. Εἶναι καιρὸς νὰ ζητηθοῦν εὐθύνες, ὅχι πολιτικές – δι μεθερμηνεύμενον ἀέρας κοπανιστός, ἀλλὰ ποινικές. Διότι παραλείψεις σὰν τις προηγούμενες δὲν εἶναι πταίσματα ἀλλὰ ἔγκληματα καθοσιώσεως.

261. Πβ. E. Lozovan, *Byzance et la Romanité scythique*, RER, 5-6, 1960, 223, ὅπου τολμηρότατα ὁμολογεῖ: «bien que les habitants (sc. de l' Europe - Βαλκανικῆς) fussent des Grecs ils parlaient tous le latin».

262. Πβ. Poghirc, *Romanisation*, 33-34, “les gens habitant “L' Europe” (c'est-à-dire, la péninsule balkanique), quoiqu' étant en majorité des Grecs, parlaient la langue des Italiques, surtout ceux que s' occupaient des affaires publiques”.

8.- Οι Βλάχοι της Βαλκανικής κατά τὴν κάθοδο καὶ ἐγκατάσταση Σλάβων

Ο δρός Βλάχος γενικά φέρεται νὰ ἔρχεται ἀπὸ τὴ Δύση, ὅπου ζοῦν οἱ Volcae, τοὺς ὁποίους πρώτους τὰ γερμανικὰ φύλα συναντοῦν λατινοφώνους, ὥστε ἐφεξῆς κάθε λατινόφωνος πληθυσμὸς ἀπὸ τὸ Ἕνωμένο Βασίλειο ἔως τὸν Δούναβι νὰ δέχεται τὸ ὄνομα τοῦτο, φωνητικὰ παραλλαγμένο ἀνάλογα μὲ τὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα κάθε χώρας. Στὴ Βαλκανικὴ φθάνει μὲ τὰ σλαβικὰ φύλα στὴ φωνητικὴ μορφὴ Βλάχ, τὴν ὁποία οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἐλληνοποιοῦν μὲ τὴν προσθήτη τῆς καταλήξεως -ος, ὅποτε καταλήγει Βλάχος (= λατινόφωνος)²⁶³.

Ωστόσο ἀντὶ Βλάχοι νὰ μνημονεύονται πρωτίστως στὰ παραδονάβια ἡ πρώτη μνεία τοὺς ἐντοπίζει στὴ Μακεδονία καὶ ἀκριβέστερα, κατὰ τὸν Γ. Κεδονόν, «μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας κατὰ τὰς λεγομένας Καλὰς Δρῦς»²⁶⁴, ἡ κατὰ τὸν Taillez ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας, ἡ ὁποία κατεβαίνει ἀπὸ τὸ Μοναστήρι πρὸς Θεσσαλονίκη, «ὅπου εἶναι τόσο παλαιοὶ ὅσο καὶ ὁ Χριστιανισμός»²⁶⁵.

Ως πρὸς τὸ προσλαβικὸ ὄνομα τῶν λατινοφώνων ἐλληνικῆς καταγωγῆς στὴν ἐλληνικὴ γραμματεία εἶναι μοναδικὸ τὸ κοινὸ Ρωμαῖο. Ἀπὸ τὸν Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο²⁶⁶ γίνεται βασικὴ ἀντιδιαστολή. Οἱ μὲν μονόγλωσσοι ἐλληνόφωνοι ἀποκαλοῦνται Ρωμαῖοι, οἱ δὲ δίγλωσσοι Ἐλληνες, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ μονόγλωσσοι χρῆστες τῆς λατινικῆς ὅποιασδήποτε καταγωγῆς μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς γλώσσας τους, Ρωμάνοι.. Ὄμως τὸ πολιτικὸ ὄνομα Ρωμάνος στὸν λαούς, οἱ ὅποιοι ὑποτάσσονται σὲ γερμανικὰ ἡ ἄλλα φύλα, λαμβάνει ὑποτιμη-

263. Βλ. ἀνωτ. σημ. 154. Δ. Βαγιακάκος, *Σχεδίασμα περὶ τῶν τοπωνυμιῶν καὶ ἀνθρωπωνυμιῶν σπουδῶν 1833-1962*. Ἐν Ἀθήναις 1964, 257 κ.έ..

264. Κεδρ., 2, 435.

265. Taillez, ἔ.ἄ., 317. Παντελῶς ἀβάσιμα εἶναι ὅσα γὰ αἰρέσεις Βλάχων Ἐλλήνων ἔκτοξεύει ὁ N. Iorga, *Bulletin de l' Inst. pour l' étude de l' Europe sud - orientale*, 2, 1915, 118, κρίνοντας τὸ βιβλίο τῶν Βρετανῶν A.J.B. Wace καὶ M.S. Thompson, *The nomads of the Balkans*, London 1914, 100, ποὺ διαπιστώνουν τὴν ταυτότητα ἡθῶν, ἐθίμων, παραδόσεων μεταξὺ Βλάχων - Ἐλλήνων. Ἐξ ἵσου αὐθαίρετα εἶναι καὶ τὰ συμπεράσματα, λόγῳ παρερμηνείας τῶν λόγων τοῦ Κεκαμένου, τοῦ P.S. Nasturel, *Le christianisme roumain à l' époque des invasions barbares*, *Buletinul Bibliotecii Române*, 11(14) – Serie nouă – 1984, 235. Ἀριστος ἀλχημιστῆς ἀναδεικνύεται ὁ Nasturel, *Vlacho - balcanica, Byzantinische - Neugriechischen Jahrbucher*, 22, 1978, 222 κ.έ., ἀνάγοντας Ρουμάνους, Ἀρωμούνους - Βλάχους Ἐλληνες καὶ Ἀλβανούς σὲ κοινὸ θρακο-δακο-ἰλλυρικὸ ὑπόστρωμα!

266. K. Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων, λβ'*, 152 (ἔκδ. Βόννης). Βλ. καὶ Poghirc, *Romanisation*, 33, ὅπου ἐπίκληση γνώμης τοῦ K.P. γὰ τὴν καταγωγὴ ἀπὸ Ἰταλία, ἐνῶ σήμερα εἶναι πασίγνωστο ὅτι ἀπαγορευόταν ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ χερσόνησο λόγῳ λειψανδρίας.

τική ἔννοια και ἀποβάλλεται ἀπό παντοῦ²⁶⁷, ἀκόμη και ἀπό τὴν Δακία²⁶⁸. Εἰδικὰ στοὺς Βλάχους τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν ἐπαναφέρουν ώς ἐθνωνύμια τὰ ὄνοματα Ρουμάνος - Ρουμανία Ἐλληνες λόγιοι²⁶⁹.

Κατ' ἔξαρση τὸ ὄνομα Ρωμάνος, μὲ τὴν εὐεξήγητη φωνητικὴ ἀλλοίωση σώζεται στὴ Ραιτία²⁷⁰ τῆς Ἐλβετίας, τῆς ὁποίας οἱ λατινόφωνοι χάρη στὸ ὅρεινὸ καὶ δύσφιλο τῆς διαμονῆς διατηροῦν τὴν ἀνεξαρτησία, καθὼς καὶ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἀλλὰ καὶ πρόσθετα πλεονεκτήματα, ὅπως τὴν εὐχερῆ ἐπιστασίᾳ τῶν δυνάμεων ἀσφαλείας τῆς αὐτοκρατορίας. Ο δὲ φωνητικὸς τύπος, τὸν ὁποῖο διαφυλάσσουν αὐτοπροαίρετα ἔως σήμερα οἱ Βλάχοι Ἐλληνες παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἰστορικὸ ἐνδιαφέρον, διότι συμβάλλει σοβαρὰ στὴν ἐθνολογικὴ διάκριση τῶν λατινοφώνων – Βλάχων – τῆς Βαλκανικῆς. Ὁμοιογουμένως, μιολονότι ὑπάρχει ἐκπληκτικὴ πολυωνυμία προσφωνήσεώς τους, ὅπως Βλάχοι, Κουτσόβλαχοι, Μπουρτζόβλαχοι, Τσιντσάροι κ.ἄ., οἱ ἴδιοι αὐτοποκαλοῦνται ἀποκλειστικὰ Ἀρμάνοι²⁷¹. Προφανέστατα πρόκειται γιὰ παράγωγό του ὁ ὄρος Ἀρμανία, μὲ τὸν ὄποιο οἱ Ἐλληνες τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὀνομάζουν τὴ χώρα τους, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ὄνομαστοῦ Ρώσου βυζαντινολόγου Βασίλιεφ καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τὸν ἐπίσης διάσημο Ἐλληνα βυζαντινο-

267. Πβ. C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna 1964, 123 σημ. 12: “(Romain) signifie ce qui il y a de plus vile, de plus lâche, sordide, dépravé et méchant”.

268. Gaston Paris, *é.à.*, 13 σημ. 1: «ce qui est curieux, chez les Roumains eux - mêmes, român signifie “paysan, corvéable”». G. Lacour - Gayer, *La question des Roumains d’Autriche - Hongrie*. Paris 1915, 11: “de même en roumain le mot român est synonyme de serf”. G. Bratianu, *Une énigme*, 217: “Le nom ethnique, rumân, héritage incontestable de la Romania du Bas - Empire, finit par acquérir une valeur sociale péjorative et par désigner la plèbe des paysans attachés à la glèbe, taillables et corvéables au gré des envahisseurs”.

269. Bλ. G. Giunglea, Coresi face cea dintii apropiere intre “român” si “rumân”, *BOR*, 5-6, 1935, 226-228. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί. Ιωάννινα 1978, 173. Ἀγ. Γ. Λαζάρου, Ἡ συμβολὴ τοῦ Αιγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ περιπτωση τῆς Χιου: Διάκονος Κορέσης, *Παρονασός*, 32, 1990, 290-308. Ἔως τότε στεροῦνται ἐθνικοῦ ὀνόματος οἱ κάτοικοι τῶν ἡγεμονιῶν καὶ χρησιμοποιοῦν περιφερειακές ὀνομασίες, «ὅπως ὀλτεάν (ἀπὸ τὴν Ὄλτενία), μουντεάν (ἀπὸ τὴ Μουντενία: Βλαχία), μολντοβέάν (ἀπὸ τὴ Μολντόβα: Μολδαβία), ἀρντελέάν (ἀπὸ τὸ Ἀρντεάλ: Τρανσυλβανία), μπανατσέάν (ἀπὸ τὸ Μπανάτ) κ.λ.π.». Πβ. Virgil Cândeа, *Σύντομη ἰστορία τῆς Ρουμανίας*. Ἀθήνα 1978, 25-26.

270. Bλ. G. Mütenberg, *Destin de la langue et de la littérature rhéto - romanes*. Lausanne 1974.

271. Καὶ μόνο τὸ γεγονὸς τοῦτο, κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Th. Capidan, *Aromâni*. Bucuresti 1932, 3, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Ἀρμάνοι εἶναι Ρουμάνοι! Τὴν παραδοξολογία ψέγουν καὶ Ρουμάνοι ρωμανιστές, ὅπως ὁ ἀκαδημαϊκὸς I. Coteanu (*Limba Româna*, 8, 1959, 9, σημ. 4), ὁ ὅποιος παρατηρεῖ ὅτι μὲ τὸ κριτήριο τοῦ Capidan καὶ οἱ Ρωμάνοι τῆς Ραιτίας εἶναι Ρουμάνοι!

λόγο ἀκαδημαϊκὸ Διον. Ζακυθηνό²⁷².

Μετὰ τὴν ἐγκατάσταση Σλάβων στὴ Βαλκανικὴ συμβαίνει περίπου ὅ,τι και στὸν προοριμαϊκὸ κόσμο, συγκείμενο στὰ βόρεια τῆς χερσονήσου ἀπὸ Ἰλλυριοὺς καὶ Θράκες, πέρα δὲ τοῦ Δουνάβεως καὶ Δάκες, τοὺς ὅποιους ἡ ρωμαϊκὴ ἐπέλευση ἀφανίζει ἴστορικά²⁷³, ἐνῶ οἱ σχετικὲς πηγὲς σπανίζουν καὶ ἀπομένει κυρίως στὴν Ἀρχαιολογία ἡ ἀναζήτηση συμπληρωματικῶν πληροφοριῶν.

Τὸ ρωμανικὸ πεδίο τῆς βόρειας Βαλκανικῆς ἔξ αἰτίας τῶν σλαβικῶν ἐποικήσεων μετατρέπεται σὲ σλαβικό, ἀφοῦ σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ οἱ ρωμανικοὶ πληθυσμοί, Βλάχοι, Ἰλλυρικῆς ἡ θρακικῆς καταγωγῆς, ἐκσλαβίζονται, ὅπότε διαχέεται ἡ ἄγνοια. Ὁπωσδήποτε ἰχνηλατοῦνται τοπωνυμικά²⁷⁴ ἡ μὲ μελέτες ἐνδελεχεῖς ἡθῶν, ἑθίμων, παραδόσεων, γενικὰ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ποὺ τοὺς διαφοροποιοῦν ἀπὸ ἀμιγεῖς σλαβικούς²⁷⁵, ἡ ἀποδελτιώσεις καὶ ἐπισημάνσεις χωρίων διαφόρων κειμένων, στὰ ὅποια πολλὲς φορὲς θησαυρίζονται ἐνδιαφέρουσες μνεῖς μεταφερόμενες σὲ μεταγενέστερα δημοσιεύματα, ὅπως τῶν Marcu²⁷⁶, Lozovan²⁷⁷, Russu²⁷⁸, κ.ἄ..

Ἡ ὄλικὴ σχεδὸν ἔκλειψη Βλάχων Ἰλλυριῶν, Βλάχων Θρακῶν, ἀν καὶ στὶς ἀντίστοιχες περιοχὲς ὑπάρχουν ὀρεινὰ κρησφύγετα, παρέχει ἐρείσματα καὶ ἐρε-

272. Πβ. *Beiträge zu einen Lexicon historischer Grundbegriffe*. Sonderdruck aus dem internationalen Jahrbuch für Geschichtsunterricht 1959/60. Braunschweig, 89: "... Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...". Πρόγιματι περιέργη εἶναι ἡ παρασιώπηση τῆς πληροφορίας τοῦ Βασιλεφ καὶ τῆς ἐπαναδημοσιεύσεως τοῦ Ζακυθηνοῦ ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους βυζαντινολόγους καὶ ὅχι μόνο, ὅπως τὸν P. Nasturel.

273. Bλ. D. Zakythinos, *Les peuples de l'Europe du Sud - Est et leur rôle dans l'histoire*. Sofia 1966, 15.

274. N. Draganu, *Români in veacurile IX-XIV pe baza toponimiei si a onomasticei*. Bucuresti 1933. Fl. Florescu, Români balcanici nordici, *Timocul*, 7, 1940, 1-6. Th. Trapcea, Contribuții la istoria Românilor din Peninsula Balcanica (Români dintre Timoc și Morava), *Balcania*, 5, 1942, 207-364. S. Dragomir, *Vlahii din nordul peninsulei balcanice in evul mediu*. Bucuresti 1959. Borislav Primov, Crearea celui de-al doilea tarat bulgar si participarea Vlahilor, *Relații romano - bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII-XIX)*, Studi Vol. I. Bucuresti 1971. J. Tautu, Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202-1204). Contribution à l'étude du problème du second empire valaque - bulgare, *Mélanges Eugène Tisséenat*. III, 2, Città del Vaticano, 1964, 347-393.

275. Ἐνδεικτικὰ βλ. τὶς ἐνδιαφέρουσες μελέτες τῆς Marian Wenzel, Graveside Feasts and Dances in Yugoslavia, *Folklore*, 73, 1962, 1-12. Id., The Dioscuri in the Balkans, *Slavic Review*, 31, 1967, 365-381, ὅπου ἀφθονοῦν τὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα. Τὴν ἀπόκτησή τους ὀφείλω στὸν ἀγαπητὸ φίλο καθηγητὴ Γ. Δημητροκάλλη, τὸν ὅποιο καὶ δημοσίως εὐχαριστᾶ.

276. Al. Marcu, Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV, *ED*, 1, 1923, 372, κ.έ..

277. Lozovan, Romans, 225 κ.έ..

278. Russu, *Illirii*, 154 κ.έ..

θίσματα στοὺς Οὐγγρούς γιὰ ἀμφισβήτηση τῆς αὐτοχθονίας τῶν Βλάχων Δακῶν, Ρουμάνων, τῆς καιροπαθικῆς Δακίας. Ἡ παρουσία τῶν Ρουμάνων ἀποδίδεται σὲ μετακινήσεις ρωμανικῶν πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς πρὸς τὰ Καρπάθια, γεγονὸς ποὺ δὲν εἶναι ἀναπόδεικτο οὕτε ὅλως τε ἀρνοῦνται Ρουμάνοι ἐπιστήμονες²⁷⁹. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι μικρότερη ἡ εὐθύνη τῶν ἡγετικῶν κύκλων τῆς Ρουμανίας, ποὺ γιὰ πολιτικὲς σκοπιμότητες²⁸⁰ ὁργανώνουν ἐνωρίτερα πολυδάπανη ἐπιχείρηση γιὰ διάδοση θεωρίας περὶ καθόδου Βλάχων Δακῶν διεκδικῶντας τοὺς Βλάχους Ἑλληνες, τοὺς Ἀρμάνους, σὰν Ρουμάνους. Γίνονται δὲ πρόξενοι περιπτετεῶν μὲ πολλαπλές καὶ σὲ πολλὰ ἐπίπεδα ἐπιβλαβεῖς ἐπιπτώσεις καὶ γιὰ τὶς δύο χῶρες, Ἐλλάδα - Ρουμανία²⁸¹. Ἐξ ἵσου ὀδυνηρὰ εἶναι καὶ συμβάντα σὲ μεγάλους ἐπιστήμονες τῆς Ρουμανίας, ποὺ ἀναγκάζονται νὰ ὑπηρετοῦν ταυτόχρονα ἐπιστήμη καὶ πολιτική, ὅπότε ταπεινώνονται, ἐπειδὴ περιπίπτουν σὲ ἀντιφάσεις ἀνεπίτρεπτες. Ὁ διασημότερος Ρουμάνος ἔθνολόγος καὶ γλωσσολόγος Hasdeu συντεταγμένος στὴ διεκδίκηση τῶν Ἀρμάνων γράφει γιὰ κάθιδο Δακορουμάνων ἐξ αἰτίας τῶν πιέσεων τῶν Οὐγγρῶν²⁸², ἐνῶ ἡ ρουμανικὴ ἐπιστήμη ἀπέδειξε τὴν ἀνυπαρξία οὐγγρικῶν στοιχείων στὸ ίδιωμα τῶν Ἀρμάνων καὶ συνεπῶς τὸ ἐντελῶς ἀβάσιμο τοῦ ἴσχυρισμοῦ του. Ὅμως πρὸς ἀντίκρουν τῶν Οὐγγρῶν ἀμφισβητιῶν τῆς συνέχειας τῶν Ρουμάνων προσκομίζει ὡς ἀπόδειξη τὴν ἀπουσία ἀπὸ τοὺς Ἀρμάνους τῆς περίφημης Doina²⁸³, κατ' ἔξοχὴν ίδιαζο-

279. Π.χ. Densusianu, T. Papahagi, A. Sacerdoteanu, Siadbei, C. Daicoviciu - H. Daicoviciu. Παραπομπὲς βλ. A. Lazarou, Aroumain bana: Est - il un héritage aborigène? Στ΄ Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Ἀθήνα 1990, 419 σημ. 77. Πβ. καὶ Paul Garde, *Les Balkans*. Flammarion 1994, 33: «Aux VIe et VIIe siècles arrivent les Slaves, qui submergent d'abord toute la péninsule, puis se stabilisent dans la bande centrale qu'ils occupent actuellement, refoulant les Latins (futurs Roumains) au nord du Danube».

280. Βλ. A.K. Ἀνεστόπουλος, *Μακεδονικὸς Ἀγών* 1903-1908. Θεσσαλονίκη 1965, 438, ὅπου χνικὴ ὄμοιογύα τοῦ Ρουμάνου πολιτικοῦ, πρωθυπουργοῦ, καὶ ἰστορικοῦ Mihail Kogălniceanu.

281. M. Lhéritier, L' évolution des raports gréco - roumains depuis un siècle (1821-1931), *Mélanges offerts à N. Iorga*. Paris 1933, 595. M. Cazacu - N. Trifon, *Moldavie ex - soviétique: histoire et enjeux actuels suivi de Notes sur les Aroumains en Grèce...* Editions Acratie, 1993, 200 σημ. 21. Achille G. Lazarou, *Valaques de Grèce et Union Européenne*. Editions de la Société Littéraire Parnasse. Athènes 1995, 39 σημ. 106, ὅπου καὶ ἄλλῃ βιβλιογραφίᾳ.

282. Hasdeu, *Etymologicum*, XXIX.

283. B.P. Hasdeu, *Studii de folclor*. Editura Dacia. Cluj - Napoca 1979, 116, 277. Εἶναι θλιβερὸ νὰ μὴ συνοδεύονται ἀπὸ διευκρινίσεις, διτὶ οἱ ἀπόφεις του εἶναι παροχημένες. Εὐθύνονται οἱ ἐπιμελητὲς τῶν ἐκδόσεων, οἱ ὅποιοι τὸν ἀδικοῦν ἀφήνοντάς τον μὲ τὴν πίστη στὸν Fallmerayer σ' ὅ,τι ἀφορᾶ στοὺς Ἑλληνες, ἐνῶ τοὺς Ρουμάνους θέλει Λατίνους, ὅπότε συλλήβδην εἰρωνεύεται ὁ Eug. Pittard, *Les Races et l'Histoire*. Paris 1924, 12, 13: «Voyez ce qui s'est passé en Roumanie, où le dernier des pâtres, parce qu'il parle une langue dérivée du latin, ou parce qu'il se rappelle que ses aieux furent

ντος στοὺς Ρουμάνους δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, τονίζοντας ὅρθότατα τὴ διαφορὰ μεταξὺ Ἀρμάνων καὶ Ρουμάνων²⁸⁴. Αὐτὸς σημαίνει αὐτοχθονία ἀμφοτέρων στὶς κοιτίδες τους.

Πρὸ δεκαετίας ὁ καθηγητής Poghirc ὅχι μόνον δέχεται τὴν αὐτοχθονία τῶν Ἀρμάνων στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο ὡς συνέπεια τῶν λατινοφώνων Ἐλλήνων τῆς ρωμαιοκρατίας, ἀλλὰ ἐπιφροσθέτως προβαίνει στὴν πλήρη ἀποδυνάμωση τῶν πηγῶν βυζαντινῆς περιόδου περὶ δῆθεν καθόδου²⁸⁵. Σὲ μεταγενέστερο δὲ δημοσίευμα ἔδραιώνει ἰσχυρότερα τὴ θέση του. Ἡ συμβολή του λογίζεται ἀξιόλογη παρὰ τὴν ἀπεγνωσμένη δολιχοδρομίᾳ ἔξευρόσεως κάποιας δυνατότητας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου τοῦ Κεκαυμένου συναπαντήσεως Βλάχων Ἐλλήνων καὶ μή, ἡ ὅποια οὔτε ἀνέφικτη οὔτε προβληματικὴ εἶναι, ὅταν μάλιστα κατὰ τὸν ἴδιο ἐπιστήμονα δὲν θὰ στήριξε κανεὶς σ' αὐτὸς τὴ θεωρία καταγωγῆς τῶν Ἀρμάνων ἀπὸ Βλάχους τοῦ Δουνάβεως - Δακίας²⁸⁶.

Βέβαια πρὸ τοῦ Poghirc πάντοτε Ρουμάνοι ἐπιστήμονες δὲν πείθονται ἀπὸ τὴν “πνευματικὴ κλοπὴ”²⁸⁷ τοῦ Κεκαυμένου. Κατὰ τὸν S. Dragomir εἶναι ἀλήθεια ὅτι οὔτε οἱ ἰστορικὲς πηγές, οἱ ὅποιες ἀναφέρονται στὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος οὔτε

vaincus par Rome (cette victoire ne fut pas facile, certes, et il y aurait lieu d’être fier de l’ admirable résistance des Daces), s’imagine qu’ il a, dans les veines, le plus pur sang de Trajan!». B.P. Hasdeu, *Scrieri alese*. Bucuresti 1968, 326, 397. Ἡ δεύτερη λέξη τοῦ τίτλου ἀποτελεῖ τραγικὴ εἰρωνεία. Κρίμα!

284. Τὴ διαφορὰ ἐπισημαίνοντες Ρουμάνοι ἐπιστήμονες, Xenopol, Graur, Coteanu, κ.ἄ., ἵδιος δὲ ἀντιφάσοντες μὲ κορυφαῖο τὸν ἀκαδημαϊκὸ N. Iorga, ὁ δόποιος, ὅταν μὲν ἐκφράζεται ὡς πολιτικὸς ἡ προσλείφεται, βλέπει τοὺς Ἀρμάνους σὰν Ρουμάνους καὶ διευρύνει τὴ Ρουμανία ἔως τὴ Νάυπακτο (!), ὅταν δὲ οἱ Οὐγγροὶ ἐπωφελοῦνται τῆς πολιτικῆς του ἀμετρούπειας προβάλλονται σὰν πατρίδα τῶν Ρουμάνων τὰ Βαλκάνια, περιορίζει τὴ Ρουμανία στὴν πραγματικὴ ἑκτασῆ τῆς καὶ ὑπογραμμίζει τὶς διαφορές μεταξὺ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας καὶ τοῦ ἄρμανικοῦ ἴδιώματος. Πβ. N. Iorga, *Histoire des Roumains de la péninsule des balkans...* Bucarest 1919, 1 καὶ 4. Id., L’origine et la patrie première des Roumains (réponse à une agression). Bucarest 1938,3. Αὐτούσιο καὶ στὸ πρωτότυπο τὸ ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα βλ. Achille G. Lazarou, *Aux origines de l’aroumain et de ses rapports avec les langues environnantes*. Athènes 1985. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ περ. Πλάτων, 37, 1985, 157-172.

285. Πβ. C. Poghirc, Latin balkanique ou roumain commun? (A propos des origines de l’aroumain), *Romanica Aenipontana*, 14, 1987, 344: «En réalité, la seule source qui parle d’un déplacement des Vlaques de la région du Save et du Danube vers le sud est Kekaumenos (*Strategikon*, 187), qui raconte une histoire assez invraisemblable...».

286. Poghirc, Romanisation, 16.

287. Bλ. *Revue d’Histoire Comparée, Etudes hongroises*, (RHC) 23, 1945, 171, καὶ *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (AAASH), 2, 1954, 231 σημ. 9, ὅπου ὁ καθηγητής Gyóni ἀποκαλύπτει τὴν “κλοπή”. Πβ. καὶ *Linguistique Balkanique*, 6, 1963, 94 σημ. 5, ὅπου καὶ ἡ Βουλγάρα G. Cankova - Petkova σημειώνει: “Pour l’histoire antique des Daces Kékauménos a utilisé l’*Histoire Romaine* de Dion Cassius, qu’il mentionne sous le nom Dion d’Athènes (*Cecaum. Str.*, p. 75)”, ὅπότε δὲν ἀναφέται στὸ γεγονός τῆς ἔξευρόσεως τῶν Βλάχων Θεσσαλίας, τοῦ 1066 μ.Χ.!

έκεινες στή Σερβία, δὲν μᾶς ἔχουν διασώσει κάποια μαρτυρία γιὰ μετακινήσεις ρουμανικοῦ πληθυσμοῦ²⁸⁸. Ἐπίσης ὁ Οὐγγρος καθηγητὴς Gyópi ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπίκληση Χρονικῶν²⁸⁹, ἀνωνύμων ἢ ἐπωνύμων, εἶναι ἄκαιρη, ἄκυρη καὶ μάταιη. Δὲν ἀναφέρονται κάνει στὴν ἐπίμαχη κάθοδο, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ Ἀρμάνων στὸν Ἑλληνικὸν χῶρο προηγεῖται. Πλήρη δὲ ἀνάλυση τῶν πληροφοριῶν Κεκαυμένου καὶ Χαλκοκονδύλη μὲ λεπτομερῆ παράθεση ἀποδεικτικῶν γιὰ τὴν καθολικὴ ἀποκάλυψη τῆς παρεμβολῆς τους στὴν ἐπίμαχη κάθοδο, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τῶν Αρμάνων στὸν Ἑλληνικὸν χῶρο προηγεῖται. Πλήρη δὲ ἀνάλυση τῶν πληροφοριῶν Κεκαυμένου καὶ Χαλκοκονδύλη μὲ λεπτομερῆ παράθεση ἀποδεικτικῶν γιὰ τὴν καθολικὴ ἀποκάλυψη τῆς παρεμβολῆς τους στὴν ἐπίμαχη κάθοδο, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τῶν Αρμάνων στὸν Ἑλληνικὸν χῶρο προηγεῖται.

Πάντως, σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς Βλάχους Ἰλλυριούς - Θράκες, ποὺ ἐκολαβίζονται στὴ συντριπτικὴ πλειονότητά τους, ἢ ἐπιβίωση τῶν Βλάχων Ἑλλήνων, τῶν Ἀρμάνων, στὶς προγονικὲς ἐστίες τους κατὰ τὴ διάρκεια μετακινήσεως σλαβικῶν φύλων καὶ ὁριστικῶν ἐγκαταστάσεών τους δὲν ἀποτελεῖ θαῦμα οὔτε αἴνιγμα. Ἀπλούστατα ὅσα σλαβικὰ φύλα, ἥδη γνωστά, φθάνουν ἔως καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ συνήθως μετακινούμενα διαρκῶς ἀφήνουν ἵχνη τῶν διαβάσεών τους, κατ' ἔξοχὴν τοπωνυμικά, ἐν τέλει ἐπιστρέφουν στὰ βορειότερα τῆς Βαλκανικῆς, τὰ δὲ πιθανὰ λείψανα ἀφομοιώνονται. Ἡ κάθοδός τους δὲν ἐπιφέρει ἀλλοίωση ἐθνολογικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἢ τὸν ἀφανισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀναπλήρωσή τους μὲ Ἀλβανοὺς καὶ Σλάβους, ὅπως «διδάσκει» τοὺς συμπότες του στὰ καπηλεἱὰ τοῦ Μονάχου, ὁ διαβόητος Fallmerayer, τοῦ ὅποιου τὰ «διδάγματα» παρὰ τὴν ἀπομυθοποίησή του ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Th. von Uzorinac - Kohary²⁹⁰ ἀναμεταδίδονται στοὺς Ἑλληνες τῶν ἡμερῶν μας μὲ τὴ «φροντίδα» τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργείου πολιτισμοῦ καὶ φυσικὰ μὲ χορήματα τῶν Ἑλλήνων

288. *Balcania*, 7, 1944, 81.

289. Πβ. *RHC*, 23, 1945, 129 σημ. 1: «On a écarté d' avance des sources comme la chronique "Nestor", dont les données ne se rapportent pas aux Vlaques ainsi que les *Gesta Hungarorum* d' *Anonymous*, qui confondent la situation de 1200 avec l' histoire du IXe siècle».

290. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἔξέγερση τῶν Λασιθίων τὸ 1066 καὶ ἡ ἐθνολογικὴ παρεμβολὴ τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κεκαυμένου, *Θεσσαλικά Χρονικά*, 11, 1976, 90-119, καὶ τὸ γαλλικό πρωτότυπο *Actes de la Table - Ronde La Thessalie*, 21-24 Juillet 1975. Collection de la Maison de l' Orient Méditerranéen No 6. Série Archéologique 5. Lyon 1979, 303-318.

291. Βλ. *Γλωσσολογία - Glossologia*, 5-6, 1986-1987, 155 σημ. 1.

292. Πβ. Th. Von Uzorinac - Kohary, Sur les recherches allemandes concernant le Sud - Est de l' Europe, *Association Internationale d' Etudes du Sud - Est Européen, Bulletin*, 2, 1964, 32.

φορολογουμένων, γιὰ νὰ μαθαίνουν ὅτι δὲν εἶναι... Ἐλληνες²⁹³. Ἐξ ἄλλου σύγχρονοί μας διακεκριμένοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Petrovici²⁹⁴ καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Σάλτσβουργ Randa²⁹⁵, ἔντονα διακηρύσσουν ὅτι ἡ σλαβικὴ παρουσία καὶ συνακόλουθη ἐπίδραση εἶναι ἀνεπαίσθητη, διπότε κάλλιστα ἐριηνεύεται καὶ ἡ ἐπιβίωση τῶν Ἀρμάνων²⁹⁶, ἀποκλειστικὴ, μοναδικὴ στὸ σύνολο τοῦ προσλαβικοῦ ωραμανισμοῦ τῆς Βαλκανικῆς.

Ἡ χρήση τοῦ ἐπιθέτου μοναδικὴ δίνει τὴν ἐντύπωση ὑπερβολῆς, ἐφ' ὅσον ἔως τὸ μεσοπόλεμο γίνεται πολὺς λόγος γιὰ ὕπαρξη δύο ἀκόμη πληθυσμακῶν ἐνοτήτων, πολὺ μικρῶν, τῆς μᾶς στὴν Ἀλμαπία καὶ τῆς ἄλλης στὴ χερσόνησο τῆς Ἰστρίας, οἱ ὅποιες διαφυλάσσουν τὸν ὅρο Βλάχος καὶ ἀγνοοῦν τὸν ὅρο Ρωμάνος²⁹⁷ ἢ Ἀρμάνος. Ὅταν ὁ I. Heliade Radulescu ἀποτολμᾷ τὴν ἐπέκταση τῶν ρουμανικῶν διαλέκτων μέχρι Ραιτίας, συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψή του καὶ ἄλλων οἱ Βλάχοι τῆς Ἰστρίας εἶναι Ρουμάνοι! Γιὰ δὲ τὴ θεμελίωση τῆς «ἰδιοκτησίας», στὴν ὁποίᾳ ἐπιβιώνουν μόλις 1000 ψυχές, ἡ Ρουμανία προγραμματίζει καὶ πραγματώνει ἀλλεπάλληλες ἀποστολές ἐπιτόπιας διεπιστημονικῆς ἔρευ-

293. Πβ. Ἀντ. Σκυλλάκος, “Ἐνας Γραικύλος στὴ βιβλιοθήκη σας, *Tὰ Νέα*, 3.5.1984, 12: «Βιβλίο μὲ ἀνθελληνικὸ περιεχόμενο διανέμεται δωρεάν σὲ κοινοτικές βιβλιοθήκες τῆς χώρας μας, συνοδευόμενο μὲ “συστατικὴ” ἐπιστολὴ μᾶς ἀνύπαρκτης “προσωρινὰ συγκροτημένης ἀπὸ εἰδικοὺς Ἐπιτροπῆς Διαλογῆς Βιβλιοθηκῶν”, καταγγέλλει ὁ πρόεδρος τῆς Κοινότητας Ραψάνης κ. Ιωάννης Χρυσικός, καθηγητῆς...». Ο συγγραφέας τοῦ βιβλίου, τὸ ὅποιο ἐπιγράφεται *Tὸ ἔκκλησιμα τοῦ Ἐλληνισμοῦ*, «ὑπερθεματίζοντας τὶς θέσεις τοῦ Γερμανοῦ Φαλλμεράγιερ, ἀπορρίπτει τὶς ἀπόφεις τῶν ιστορικῶν Παπαδοπόπουλου καὶ Λάμπτρου, ποὺ τὶς χαρακτηρίζει «στερημένες ιστορικῆς βάσης καὶ στηριγμένες σὲ σοβινιστικὰ θεμέλια»... Πούς εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἀγορᾶς καὶ ἀποστολῆς τοῦ βιβλίου στὶς Κοινοτικές Βιβλιοθήκες; Ἀγάλλου Ἐλληνικὴ Δημοκρατία!

294. E. Petrovici, *Les Slaves en Grèce et en Dacie, Balcania*, 7, 1944, 472, καὶ *Studii de dialectologie si toponimie*. Bucuresti 1970, 151: “L’ influence slave sur la langue grecque est sans importance”.

295. Al. Randa, *Le Sud - Est Européen, partie intégrante de l’ Europe*, RER, 7-8, 1961, 133: “Ces Slaves (du Sud) immigrants n’ étaient pas nombreux”.

296. Ωστόσο στὰ παραμεθώδια ἐλληνικοῦ καὶ μὴ ἐλληνικοῦ κόσμου οὕτε οἱ μονόγλωσσοι, ἀν εἶναι νοητὸ τὸ ἐπίθετο τούτῳ σὲ παρόμοιες περιοχές, Ἐλληνες οὕτε οἱ δίγλωσσοι, οἱ Ἀρμάνοι, σώζονται ἀλώβητοι. Ο διάσημος Σέρβος ἑθνογράφος - βαλκανολόγος Cvijić σχηματικὰ ὅριζει καὶ βορειότερα τῶν σημερινῶν συνόρων – σὲ βάθος ἀρκετῶν χιλιομέτρων – παρουσία Ἐλλήνων, ἰδίως Ἀρμάνων, ποὺ παρὰ τὴν ἀλλογλωσσία, σλαβοφωνία, διατηροῦν εὐδιάλογα τὰ φυλετικὰ γνωρίσματά τους. Πβ. Petermann’s *Mitteilungen*, 59, 1913, 14. Ἐπίσης I. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*. Paris 1918, 458-459. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρον, “Μακεδονικό” - “Κοντσοβλαχικό” καὶ ἐλληνικὴ ἀρροθμία. Τοίκαλα 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ Τοικαλινά, 6, 1986, 83-122, ἰδίως 102-103, ὅπου μεταφρασμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ δημοσιεύματα τοῦ Cvijić.

297. Βλ. M. Ruffini, L’ influsso italiano sul dialetto aromeno, *CSP* I, 1952, I, 91.

νας²⁹⁸. Ὁμως κατὰ τὸν Vukanović²⁹⁹ εἶναι κατάλοιπα τῶν Μαυροβλάχων τοῦ Βυζαντίου. Ἐσφαλμένα ὁ Bogdan - Petriceicu Hasdeu διατείνεται ὅτι πρόκειται γιὰ Μοραβορωμάνους, ποὺ κατέρχονται κατόπιν οὐγγρικῆς πιέσεως³⁰⁰, ἵσχυρι-σμὸς ποὺ δὲν εἶναι ἀποδεκτὸς οὕτε ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους, γνῶστες τοῦ θέματος. Ὁ Lozovan³⁰¹ συνθέτοντας συνοπτικὰ τὶς ἐγκριτότερες θέσεις ὁρίζει τὴν προέ-λευση ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν Βαλκανική, τὴν ὥποια ἐγκαταλείπουν, γιὰ νὰ γλυτώ-σουν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς.

Γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς Ἀλμωπίας, Βλάχους Μεγλενίτες, ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο τοῦ βυζαντινοῦ Θέματος τῶν Μογλενῶν, ὁ Murnu ἀναζητεῖ ὅχι μόνο ἐκτὸς Βαλ-κανικῆς ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς Εὐρώπης τὶς ρίζες³⁰², χωρὶς νὰ ἐμποδίζεται, ὅπως πολ-λοὶ Ρουμάνοι, στὸν χρακτηρισμὸν τους σὰν Ρουμάνων! Ὁμως τελευταῖα ἡ ἐπι-σταμένη καὶ ἐνδελεχῆς ἔρευνα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τους ἀπὸ τὴ συνάδελφο Μαρία Παπαγεωργίου ἀνατρέπει τὴν κρατοῦσα ἄποψη, τουλάχιστον γιὰ τὸν συγκεκριμένο χῶρο, στὸν ὥποιο ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον της ἡ ἔρευνή του, ἀλη-θινὴ αὐθεντία στὸν τομέα της. Οἱ ἀρχικὰ δύο σχεδόν δεκάδες χιλιάδες Βλάχοι τῆς Ἀλμωπίας ἀποδεκατίζονται. Κατὰ πρῶτον ὑφίστανται τὴν ἀφόρητη πίεση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ μετακινοῦνται στὴ Δοβρούτσα γιὰ ἐπίλυση ρουμανικοῦ δημιογραφικοῦ προβλήματος³⁰³. Ἀναλογικὰ τὸ πάθημα τοῦτο ἔχει

298. Στὴ μακαρία Ἑλλάδα, ἀν καὶ ἔνοι ἀνακαλύπτουν στὸν ἴδιο χῶρο μεγαλύτερο ἀριθμὸ Ἑλλή-νων, μάλιστα καὶ Κυπρίων, οὕτε σκέψη ἡ ἀπλὴ περιέργεια ἐκδηλώνεται. Βλ. F.J Sanković, Istria, una terra per molte etnie, *Etnie*, 4, 1982, 18 κ.έ..

299. Πβ. *L'Ethnographie*, 56, 1962, 18.

300. Βλ. ἀνωτ. σημ. 282 καὶ 283.

301. Πβ. Lozovan, Romains, 231 σημ. 37: «Nous adoptons la thèse de Th. Capidan, selon laquelle toutes les branches actuelles de la romanité balkanique (Aroumains, Méglénites, Istro - Roumains) sont d'origine sud - danubienne». Πῶς οἱ Βλάχοι Ἰστροί μεταμορφώνονται σὲ Ἰστρο - Ρουμάνους, ὅταν φέρονται καταγόμενοι ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως, ἀπὸ τὸν βαλκανικὸ χῶρο, καὶ ὅταν, κατὰ τὸν ἴδιο ἐπιστήμονα, ἡ ρουμανικὴ γλώσσα δὲν εἶναι «βαλκανική»; Πβ. E. Lozovan, Onomastique roumaine et balkanique, *Vle Congrès International de Sciences Onomastiques*. München 1961, 225 σημ. 1: «Ce distingue, dans le titre, est nécessaire. Le roumain n'est pas une langue "balkanique"; il le sera le jour où l'on pourra classer les idiomes sémitiques d'Afrique du Nord parmi les langues ibéro - romanes ou l'espagnol et le portugais dans une communauté linguistique maghrébine!». Ἐπὶ πλέον καὶ πρώιμες μετα-κινήσεις ρουμανικῶν πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς βλέπεται πρὸς δυσμάς καὶ ὅχι πρὸς νότο ὁ Lozovan, Romains, 238 σημ. 77: «C'est aux IX-XIe siècles lorsque les Byzantins se virent forcés de céder aux Bulgares la Mésie Supérieure et la Dardanie, que cesse la mission des limitanei des éléments romans de cette région. Et c'est alors qu'ils se sont mis en mouvement vers l'Ouest». Συνεπῶς δὲν νοεῖται νὰ ἐκλαμβάνονται σὰν Ρουμάνοι. Διότι μᾶλλον εἶναι Ἀρμάνοι.

302. Βλ. *Balcania*, 1, 1938, 14-15, καὶ 24.

303. V. Th. Musi, *Un deceniu de colonisare in Dobrogea - noua* 1925-1935. Bucuresti 1935. Βλ. καὶ

μικρότερες, σχεδὸν ἀσήμαντες, διαστάσεις, στοὺς Ἀρμάνους. Ὡστόσο ὅσοι ἐκρουμανίζονται καὶ ἀπλοϊκὰ ἐμπιστεύονται τὰ μίσθαρνα ὅργανα τοῦ ρουμανικοῦ κράτους πέφτουν θύματα ἀπελπιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως. Νεαρὸς δὲ Βλάχος, ποὺ σπεύδει στὴν ἀποκάλυψη καὶ καταγγελία τῆς μεθοδευμένης ἀπάτης καὶ τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ ὑπερσχημένου «παραδείσου», δολοφονεῖται. Δεύτερον οἱ Βλάχοι Ἀλμωπίας ὑποκύπτουν καὶ στὴν ἀλλαξιοπιστία, δόποτε σὰν μουσουλμάνοι κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν μεταφέρονται στὴν Τουρκία, ὅπου χάνονται τὰ ἔχνη τους³⁰⁴.

9.- Οἱ Ἀρμάνοι κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς καὶ μετέπειτα χρόνους

Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ Αἴμου ἀπὸ τοὺς τελευταίους Ἀσανίδες Βλάχους καὶ τὴν καταφυγὴ τοὺς στὴν καρπαθικὴ χώρα, συνάμα δὲ τὸν ἐκσλαβισμὸ τῶν Βλάχων Ἰλλυριῶν, τῶν ὁποίων ἐνδεχομένως ἐλάχιστοι διατηροῦν τὴν ἴδιαιτερότητά τους, διάσπαρτοι σὲ δύσβατες δασώδεις περιοχὲς ἢ ἀπομονωμένες νησιωτικὲς τῆς Ἀδριατικῆς, ὅπου ὁ τελευταῖος³⁰⁵ ἀφήνει τὰ ἐγκόσμια τὸ 1898, πέρα πλέον καὶ τῶν Ἰστορίων καὶ τῶν Μεγλενιτῶν, ποὺ μόλις προηγουμένως σκιαγραφήθηκαν, ἀπομένουν στὴ Βαλκανικὴ οἱ Βλάχοι Ἐλληνες, οἱ Ἀρμάνοι.

«Οταν οἱ Ὀθωμανοί – πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινούπολεως – ἐπιχειροῦν βαθμαίᾳ νὰ καταλάβουν τὴν Βαλκανικὴ, οἱ Ἀρμάνοι σὲ συνεννόηση μὲ τὸν Δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, προβάλλονταν σθεναροὶ ἀντίσταση: «Τότε – γράφει ὁ Miller – οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου, σίγητηκαν ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ μεγάλου Θεσσαλικοῦ κάμπου καὶ δέχτηκαν ἀπὸ τὸν νικηφόρο Κωνσταντίνο ἕνα διοικητὴ ποὺ ἡ ἔδρα του εἶταν στὸ Φανάρι...»³⁰⁶

Κεφαλοπούλος, *Κουτσόβλαχοι*, 26 σημ. 2. C. Evelpidi, *Les Etats balkaniques*, [Paris] 1930, 57 σημ. 2. Γιὰ δὲ τὶς περιπτέτεις τους πβ. Mihaela Bacu, *Entre acculturation et assimilation: les Aroumains au XXème siècle*, *Les Aroumains*. INALCO 1989, 162: “D’abord dans la Dobroujda alors roumaine, aujourd’hui bulgare, puis dans la région de la Nouvelle Dobroudja (au bord de la mer Noire)”. Όσο γάλ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, στὸ ὅποιο ἐγκλωβίζονται, καὶ τὶς ἐπώδυνες ἐπιπτώσεις μαρτυρεῖ ὁ ιατρὸς K. Χατζῆς, κατόπιν ἐπιτόπιας ἔρευνας.

304. Πβ. Cazacu - Trifon, *Moldavie*, 187 σημ. 5: “Présons que la plupart des Mégléno - Roumains de confession islamique ont quitté depuis un bon moment leurs villages pour la Turquie, où on a perdu leurs traces”. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ καταγωγὴ τους ὁρίζεται ἀπὸ ἀσιατικὴ, οἱ συγγραφεῖς τοὺς Βλάχους Μεγλενίτες ἀποκαλοῦν Μεγλενο - Ρουμάνους! Τὸ δὲ ἀπίστευτο εἶναι ὅτι ὑπάρχει ρουμανικὴ βιβλιογραφία, στὴν ὥστα καὶ μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴ μετακίνηση στὴν Τουρκία ἀναζητοῦνται σὰν Ρουμάνοι (!), ὅπως ἐνεργεῖται καὶ γὰ παλαιότερες ἐποχές...

305. Πβ. A. Rosetti, *Etudes de linguistique générale*. Bucuresti 1983, 424.

306. W. Miller, *Η Φραγκοκρατία στὴν Έλλάδα*. Αθήνα 1960, 475. Βλ. καὶ Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία N.E.*, 239-240.

Ἐξ ἄλλου, ὅταν ἡ Πόλη ἔπεσε, ὁ ἀπόγοχος φθάνει στὰ ὑψηλὰ Βλαχοχώρια, ὅπου ὁ πόνος πλάθεται σὲ τραγούδι - μοιρολόγι, ὅπως αὐτὸς «τὸ πολύτιμον ἐθνικὸν κειμήλιον... ἐκ τῆς βλαχογλώσσου Σαμμαρίνης τῆς νοτιοδυτικῆς Μακεδονίας»³⁰⁷, ἐπιγραφόμενο Ὁ θάνατος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου (29 Μαΐου 1453), στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα³⁰⁸, τῆς ὅποιας ὡς δεῖγμα παραθέτουμε τοءῖς στίχους:

— «Γιὰ ἔβγα, ἀφέντη Βασιλιά, καὶ ἀφέντη Κωνσταντῖνε,

Νὰ ἴδῃς τὴν Πόλη, π' ἄναψε, πῶς καῖν τὰ μοναστήρια,

Καὶ πῶς οἱ Τοῦρκοι σφάζουνε τοὺς Χριστιανοὺς

σὰ γίδια!».

Ἡ ἄλωση ἀποχαλινώνει τοὺς Ὀθωμανούς, ποὺ ὁρμοῦν ἀκάθεκτοι καὶ ἀκόρεστοι στὴ διαρπαγὴ καὶ λεηλασία. Γι' αὐτὸς οἱ Ἀρμάνοι, τῶν ὅποιων τὰ μεγάλα κοπάδια βόσκουν σὲ λειβάδια θρακικὰ ἢ προσιτά, κατεπειγόντως φεύγουν πρὸς τὰ ΒΔ τῆς Βαλκανικῆς³⁰⁹, οἱ δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας πορεύονται στὰ ἀπάτητα ἀπὸ κατακτητὲς ἐνδιαιτήματά τους, Πίνδου, Ὄλύμπου, Βερμίου, κ.λ.π., ὅπου ἄλλως τε ἀποσύρεται ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός³¹⁰.

307. Πβ. Χ. Χρηστοβασίλης, Ἐθνικὰ ἄσματα 1453-1821. Β' ἔκδ. Ἀθήνησι 1902, 19 σημ. 1.

308. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ιστορία τοῦ Βλάχικου Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ. Ἀθήνα 1989, 12 σημ. 1, ὅπου ἀπάντηση στὴν καθηγήτωμα χημείας Λυκείου Τρικάλων Ζωὴ Παπαζήση - Παπαθεοδώρου, ὅ δοπια μᾶς προέκυψε Βλαχολόγος, συνεργάτης τῶν Διτικῶν μειονοτικῶν, καὶ ἐκδότης βιβλίου, ὅπου οἱ Ἀρμάνοι παρουσιάζονται “ἄλλογλωσσοι”! Βλ. καὶ κριτικές μου: Τὰ τραγούδια τῶν Βλάχων, Η Ἐρευνα (Τρικάλων), 20.12.1985. Παρατράγονδα, αὐτ., 17.1.1986. Μαγνησία, Γενάρης - Μάρτης 1986. Τρικαλινά, 6, 1986, 303-309. Χειρότερες θέσεις διαφημίζει ὁ ὑπομηχανικός Γ. Παδιώτης στὶς δύο σύλλογές του καὶ δυσφημίζει τὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικὸ γράφοντας γιὰ γενοκτονία Βλάχων, πολιτιστικὴ καὶ ἐθνικὴ. Βλ. Cuvantul Romanesc, martie 1991, 20. Γιὰ τὸν δεύτερο βλ. γνωμάτευση Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς Πανελλήνιας Ἐνώσεως Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων στὴν ἐφημ. Τρικαλινὰ Νέα, 4.1.1990, 3 καὶ 7. Ἐπίσης βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλαχολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός, Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο 1990 (Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν), 267-273.

309. Ἐδῶ δὲν ἀποστέλλει ἐρευνητὲς ἡ Ἑλλάδα. Ὁμως ἡ Ρουμανία, μόλις γίνεται ἀνεξάρτητο κράτος, δηγανώνει εἰδικές ἀποστολές παρουσιάζοντας τοὺς Ἀρμάνους σὰν Ρουμάνους. Ἐνδεικτικὰ βλ. N. Densusianu, *Macedo - România din Croația și Slavia*. Bucuresti 1880. I. Iesan, *România din Bosnia și Hertegovina în trecut și în prezent*. Bucuresti 1905. I. Nenițescu, *De la România din Turcia Europeană. Studiu etnic și statistic asupra Aromânilor*. Bucuresti 1905. T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic și antropografic*. Bucuresti 1906. N. Beldiceanu, Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550), *Revue d'études islamiques*, 34, 1966, 83-132, Id., Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions, *Turcica*, 7, 1975, 122-134.

310. Βλ. A.E. Vacalopoulos, La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque, *Balkan Studies*, 4, 1963, 265-276. Ὁμοια ἐνεργοῦν ὅλοι οἱ λαοί.

Μόλις ἀποκαθίσταται κάπως ἡ τάξη, ἐπανέρχονται στὸν παλαιότερο τρόπο ζωῆς. Μὲ βάση τὴν κτηνοτροφία ἀναπτύσσουν τὴν βιοτεχνία τῶν γαλακτοκομικῶν, τὴν κεντητικὴν καὶ τὴν ὑφαντικὴν μαλλίνων εἰδῶν, τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριο, τὶς μεταφορὲς μὲ τὸν ἀγωγιατισμὸ³¹¹ στὴν ξηρὰ καὶ τὰ πλωτὰ στὴ θάλασσα³¹² καὶ στὸν Δούναβι³¹³...

Πρωτοποροῦν στὴ μεγάλῃ ἐλληνικὴ διασπορᾷ καὶ, ὅταν ἀποκτοῦν κάποια οἰκονομικὴ εὐχέρεια, πρώτιστο μέλημά τους ἔχουν τὴν ἐλληνικὴν παιδεία, τὰ ἐλληνικὰ γράμματα³¹⁴, τὶς ἐπιστήμες, τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους, τοῦ ἐλληνικοῦ. Στοὺς πρωτοπόρους πνευματικοὺς ἀγωνιστὲς καὶ ὁραματιστὲς τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἐλληνισμοῦ κατατάσσονται Ἀρμάνοι τῆς Μακεδονίας, τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ ὄλης τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, ὅπως Ἱ. Κωττούνιος³¹⁵, Ν. Σπαθάρης³¹⁶, Β. Λουπού³¹⁷...

Δὲν ίκανοποιοῦνται μόνο μὲ τὴν ἵδρυση σχολείων στὶς γενέτειρές τους, στὰ γειτονικὰ χωριά, ὅπου τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου ὑπάρχει χρεία, ὅπως πράττουν οἱ Εὐάγγελος καὶ Κων. Ζάππας, ἀλλὰ ἐπιδίδονται καὶ στὴ διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας στὴν ἐνδοχώρα τῶν Βαλκανίων καὶ στὴν πέρα τοῦ Δουνάβεως, πιστεύοντας στὴν ἀξία καὶ στὴν ὀφέλειά τους, ἵσως δὲ προαισθανόμενοι κιόλας ὅτι πολλοὶ Βαλκάνιοι καὶ Παρίστροι κατάγονται ἀπὸ Ἑλληνες, στοὺς ὁποίους δύσκολοι καιροὶ ἐπέβαλαν τὴν ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς γλώσσας τους. Ἡ δὲ πολιτιστικὴ σταυροφορία εἶναι προσαρμοσμένη στὶς συν-

Πβ. γιὰ τοὺς Ρουμάνους André et Jean Sellier, *Atlas des peuples de l'Europe centrale*. La Decouverte 1991, 132: «Les Roumains - comme la majorité des historiens - pensent que les descendants des populations romanisées de Dacie se sont maintenus sur place (notamment en Transylvanie) à travers les siècles, quitte à se réfugier dans les montagnes (Caprates méridionales) lors des invasions».

311. Βλ. Εἰδικὰ δημοσιεύματα τῶν Δημ. Τρ. Παπαζήση, Ἀλ. Χ. Μαμμόπουλου, Λένας Γουργιώτη, Καλίτσας Στέφα - Ἐνωτιάδου κ.ἄ.

312. Γ. Πλατάρης, Οἱ Τοσίτσηδες στὸ Λιβόρνο, Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιο 1984, 200 κ.ἔ..

313. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐλληνικὴ Ναυτιλία καὶ Βλάχοι, *Μετέωρα*, 1988.

314. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλαχόφωνοι Ἑλληνες καὶ Ἐλληνικὰ Γράμματα*. Ἀθήνα 1973. Ἀνάτ. ἀπὸ Σαμαρίνα.

315. Κ. Ἀμαντος, Ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαιώνος καὶ τὴν παλαιοτέραν τουρκοχρατίαν μέχρι τοῦ δεκάτου ὄγδουν αἰώνος. Θεσσαλονίκη 1952, 9.

316. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Nicolae Milescu ὁ Λάκων “Homo Universalis”, *Πρακτικὰ Α΄ Λακωνικοῦ Συνεδρίου. Β'*. Ἐν Ἀθήναις 1980, 188-198. Id., N. Σπαθάρης (1636-1708). Ὁ πρῶτος Νεοέλληνας στὴν Κίνα, Ἐλευθερία (Λαζάρης), 27.4.1986, 6, Id. Ἐνας Ἐλληνας στὸ Περσίνο, αὔτ., 25.5.1986, 6.

317. N. Iorga, Vasile Lupu ca următor al impăratilor de Răsărit în tutelarea Patriarchiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe, *Analele Academiei Romane, M.S.h.*, s. III, 36, 1913, 207-236. Fr. Pall, Les relations de Basile Lupu avec l' Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople,

Balcania, 8, 1945, 66-140.

θήκες της έποχης και περιλαμβάνει σταδιακά στοιχειώδεις γνώσεις, μεσαίες και προχωρημένες – ανώτερες, όπως φανερώνουν οι συγγραφές και οι γενικές έκδόσεις των Δανιήλ Μοσχοπολίτη, Θεοδώρου Καβαλλιώτη, Δημ. Δαρβάρεως, κ.ά.³¹⁸.

Οι Άρμανοι στάξένα, στὴν ἀφόρητη ξενιτειά, σὰν ἀτίμητο θησαυρὸν κρατοῦν τὸν ἔθνισμό τους. Ὅπου καὶ ὅταν τοὺς ζητεῖται ἡ ἔθνικὴ ταυτότητά τους, αὐτοπροσαίρετα καὶ ἐνσυνείδητα δηλώνουν Γραικοί, Ἑλληνες, πρὸ τῆς δημιουργίας ἑλληνικοῦ κράτους, σύμφωνα μὲ ἀρχειακές ἔρευνες στὴν Πολωνία καὶ ἀποκαλύψεις τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ N. Iorga, ὅπως στὰ ἀκόλουθα ἐνδεικτικὰ παραδείγματα: «Honoratus Demetrius Wretowski, *Graecus, de civitate Moscopolis*, ... 1780». «Honoratus Michael Dziedowski... de civitate Moscopolis oriundus, *Graecus...* 1788»³¹⁹. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἐκδηλώνεται καὶ ὁ συμπατριώτης τους Σίνας. Ἀλληλογραφώντας μὲ τὸν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος Ἰ. Καποδίστρια ὑπογράφει Πρόεδρος τῆς Ἀδελφότητας Γραικο - Βλάχων Βιέννης³²⁰, δηλαδὴ Ἑλληνας λατινόφωνος - βλαχόφωνος.

Ο καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰ. Παπαδριανὸς μελετώντας τὸ Ἀρχεῖο Σεμείου συμπεριφέρει γιὰ τοὺς Ἀρμάνους τῆς Νοτιοσλαβίας: «Οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπόδημοι ἔδειξαν μὲ τὶς πράξεις ὅτι ἡ ἔθνικὴ συνείδησή τους ἦταν ἑλληνικὴ καὶ μάλιστα ἔντονη. Ἐτσι τοὺς βλέπουμε νὰ ὑπερηφανεύονται γιὰ τὴν ἑλληνικὴ τους καταγωγὴ, νὰ ἀναφέρονται συχνὰ στὸ ἔνδοξο ἑλληνικὸ παρελθόν καὶ νὰ μνημονεύουν τὰ μεγάλα ὄνόματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας (Ὀμηρο, Ἀριστοτέλη, Θερμοπύλες, κ.ά.) καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Ιωάννη Χρυσόστομο, Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνό, κ.ά.). Ἐπίσης βοηθοῦν ποικιλότροπα τοὺς ἀγῶνες ποὺ διεξῆγαν οἱ Ἑλληνες, γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγό, καὶ παρακολουθοῦν μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον καθετὶ ποὺ συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα»³²¹. Ο δὲ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βελιγραδίου, ὁ ὅποιος προηγεῖται στὴν ἀρχειακὴ ἐπίσης ἔρευνα, D. Popović διαπιστώνει ὅτι οἱ Ἀρμάνοι ὅχι μόνον ἐμφοροῦνται ἀπὸ ἑλληνικὰ αἰσθήματα ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡσαν πράγματι φορεῖς τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου ζωῆς, τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, στὸν δυτικὸ

318. Ἀχ. Γ. Λαζάρου. Οἱ Βλάχοι καὶ ἡ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, *Πρακτικὰ ΣΤ' Διεθνούς Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου*: Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Διασπορᾶς καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία του. Φλώρινα 29-31 Οκτωβρίου 1993. Ἀθήνα 1995, 155-175.

319. Βλ. *Balcania*, 1, 1938, 233-234, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

320. Βλ. Γ. Λάϊος, *Σύμων Σίνας*, Ἐν Ἀθήναις 1972, 59.

321. Ἰ. Ἀ. Παπαδριανός, *Οἱ Ἑλληνες πάφοικοι τοῦ Σεμείου*. IMXA - 210. Θεσσαλονίκη 1988, 32. Στὴ δὲ σημείωση προσθέτει: “Ἀκόμα καὶ τὰ καταστήματά τους οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπόδημοι τὰ κοσμοῦσαν μὲ φωτογραφίες προσωπικοτήτων τῆς ἑλληνικῆς ἴστορίας...”

κόσμο καὶ στὶς γιουγκοσλαβικὲς χῶρες³²².

Ἐπὶ πλέον περιηγούμενος τὴ βόρεια Ἀλβανίᾳ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Σοφόβοννης V. Bérard βρίσκει τοὺς Ἀρμάνους ἐξ Ἰσου Ἑλληνες μὲν ἐκείνους τῆς ὑπόλοιπης Βαλκανικῆς: «Ἡ βλάχικη συνοικία τοῦ Ἐλβασάν, δπως καὶ ἡ ἄλλη τοῦ Πεκίνη, σημειώνει καὶ αὐτὴ ἔναν σταθμὸ στὸ μεγάλο ἐμπορικὸ δρόμῳ τῶν Βλάχων ἀπὸ τὴν Πίνδο στὸ Δυνδράχιο. Οἱ Βλάχοι αὐτοὶ ἔχουν τὴ δική τους ἐκκλησία, τὴ δική τους γλώσσα καὶ τὰ δικά τους σχολεῖα... Καὶ στὰ δύο τους σχολεῖα, ἀρρένων καὶ θηλέων, ἡ διδασκαλία γίνεται στὰ Ἑλληνικά... Ἑλληνικὸς ὁ κλῆρος τους, Ἑλληνικὴ καὶ ἡ λειτουργία. Οἱ ἴδιοι μιλᾶνε Βλάχικα στὴ συνοικία τους καὶ Ἑλληνικὰ στὸ παζάρι... Κοντολογὶς ἔχουν Ἑλληνικὴ συνείδηση καὶ δηλώνουν Ἑλληνες...»³²³. Ἐξ ἄλλου ἡ καθηγήτρια τοῦ πανεπιστημίου Ιωαννίνων Ἐλευθερία Ἡ. Νικολαΐδου φέρει στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἀρχειακὸ ὑλικὸ σχετικὸ μὲ τοὺς Ἀρμάνους, ποὺ ἀρνοῦνται νὰ δεχθοῦν Βλάχικη ἑθνότητα καὶ διακηρύσσουν, ὅτι «... στερρῶς ἔχόμενοι τῶν πατρῷων, δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι σκάνδαλα καὶ ζιζάνια καὶ ὅτι οἱ ὑποσχέσεις περὶ ἰδρύσεως σχολῆς μὲ πολλὰς γλώσσας, καὶ Ἐκκλησίας μεγαλοπρεπούς καὶ προστασίας ἰσχυρᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανίας... δὲν δύνανται νὰ μειώσωσι τὴν ἀπεριόριστον ἀγάπην των πρὸς τὴν Ἑλλάδα»³²⁴. Κατόπιν αὐτῶν γίνεται ἀπόλυτα κατανοητὴ ἡ φράση τοῦ René Puaux: «Πραγματικά, δὲν μποροῦσα νὰ διακρίνω Ἑλληνες καὶ Κουτσοβλάχους»³²⁵.

Ἐν τούτοις ἡ Ρουμανία καὶ μετὰ τὴν πρόσφατη μεταπολίτευση ἐπανέρχεται δριμύτερῃ. Τοποθετεῖ στὶς πρωτεύουσες τῶν βαλκανικῶν χωρῶν ὡς ἐκπροσώπους της, πρόσβεις, ἐπιγόνους ἐκρουμανισθέντων ἡ παραγόντων τῆς προπολεμικῆς προπαγάνδας ἀποσκοπώντας στὴν ἀναζωπύρηση μειονοτικοῦ ζητήματος πρὸς ἐπαναπόκτηση τῆς Δοβρούτσας καὶ πρὸς ἐπέμβαση στὰ ἐσωτερικὰ τῶν βαλκανικῶν, ὥστε θυσιάζοντας πάλι τοὺς Ἀρμάνους νὰ ἐμφανίζεται ωμοίστρια δύναμη! Πόσο δὲ ἀστήρικτη εἶναι ἡ ἀνάμειξη, φαίνεται ἀπὸ Ἑκθέσεις κρατικῶν δογμάνων της, ποὺ εὐθαρσῶς ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας γνωστοποιοῦν ὅτι ἡ

322. D. Popovic', *Les Aroumains*, extrait du livre «O Cincarima» (2e éd), Beograd 1937, *Revue Internationale d'Etudes Balkaniques*, 1938, 606.

323. V. Bérard, *Τουρκία καὶ Ἑλληνισμός*. Μτφρ. Μ. Λυκούδης. Εἰσ. - Σχ. Θ. Πουλαρινός. Ἀθήνα 1987, 102-103.

324. Ἡ. Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες καὶ ἑθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικές ἐπαρχίες Δυνδράχιον καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20ου αἰώνα*. Ἐκδόσεις ΙΜΙΑΧ. Ιωάννινα 1978, 212.

325. R. Puaux, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ἡπειρος*. Πρόλογος - Σχόλια - Χρονικὸ Ἀχ. Γ. Λαζάρου. Μετάφραση Ἀγόρω - Ἐλισάβετ Ἀχ. Λαζάρου. Ἀθήνα [1988], 160-161.

μάζα τοῦ ἀρμανικοῦ πληθυσμοῦ παντοῦ τὴν ἀπεχθάνεται³²⁶, παρὰ τὶς ὑποτροφίες, τὰ οἰκογενειακὰ ἐπιδόματα καὶ παντοειδῆ προνόμια, ποὺ εἶχε χορηγήσει καὶ ἐπαναχορηγεῖ μὲ τὴν προϋπόθεση ὑποβολῆς δηλώσεως Βλαχικῆς καταγωγῆς! Ἐναπτύσσει δὲ πολυσχιδῆ δράση στὶς γειτονικές χῶρες, πρὸ πάντων στὴν Ἀλβανία καὶ στὰ Σκόπια³²⁷. Ἐπαναλαμβάνει δοσα εἶχε ἀποκαλύψει ὁ G. Amadori Virgili: «·Η ρουμανικὴ προπαγάνδα κατώρθωσε νὰ δράσῃ καὶ χωρὶς αὐτὴ τὴν οἰκονομικὴ βάση. Αὐτὴν τὴν ἐδημούργησε ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν διανομὴν χορήματος ὑπὸ διάφορες μιօρφές, ὡς μισθοὺς εἰς δασκάλους ποὺ δὲν εἶχαν σχολεῖα, ὡς ἐπιδόματα εἰς ὅπιον στέλνει τὸ παιδί του εἰς τὸ Ρουμανικὸ γυμνάσιο, ὡς ἐπιχορηγήσεις εἰς τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν κοινοτήτων γιὰ τὶς ἴδιωτικές τους δαπάνες. Ἐνα δημιουργημα πιὸ τεχνητό, ἀλλὰ βαθὺ καὶ εὐρὺ ἀναλόγως πρὸς τὶς συνθῆκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἀναπτύσσονταν, δύσκολα μπορεῖ νὰ φαντασθῇ κανείς»³²⁸.

Στὴν Ἑλλάδα ἔναντι ὅλης τῆς τότε καὶ τώρα ρουμανικῆς κινητοποιήσεως μόνον σπασμαδικὲς καὶ δειλὲς ἀντιδράσεις ἐκδηλώνονται. Ἐτσι, ὅταν ἐπῆλθε ἡ μεταπολίτευση στὰ βαλκανικὰ κράτη, οἱ λεγόμενες ἀρμόδιες ἑλληνικές ὑπηρεσίες δὲν εἶχαν ἔτοιμο φάκελο μὲ τεκμηριωμένα καὶ ἀκριβῆ στοιχεῖα, ποὺ ἀφοροῦν στοὺς Ἀρμάνους τῶν Βαλκανίων, ἐπιβιώσεις ἐνδιαφέρουσες τὸν Ἑλληνισμὸν ἐθνικὰ καὶ ἐπιστημονικά, ἀν καὶ εἶναι καταχωρισμένα σὲ προσιτὰ δημοσιεύματα. Ἡ δὲ στελέχωση τῶν ὑπηρεσιῶν μὲ κριτήρια, κατὰ κανόνα, κομματικῆς τυφλώσεως δὲν ἀφήνει περιθώρια ἀξιοποιήσεως ἐπιστημονικῶν προσφορῶν Ἑλλήνων, ποὺ δὲν φέρουν κομματικὴ σφραγίδα τοῦ ἐκάστοτε κυβερνῶντος κόμιματος – ἔστω καὶ ἀν ψηφίζουν αὐτό. Ἐπειδὴ ἄλλως τε ἀξιοπρεπεῖς ἐπιστήμονες δὲν ἐγκλωβίζονται δίκην προβάτων σὲ κομματικὰ μαντριά, κανένα κυβερνῶν κόμιμα δὲν ἀνταποκρίνεται στὶς ἐθνικές ἐπιταγές. Βέβαια ὑπάρχει καὶ χειρότερη περίπτωση. Μολονότι ζητοῦνται ἀπὸ τὸν πολιτικὸ προϊστάμενο καὶ πρόθυμα παρέχονται οἱ ἐπιστημονικὲς ὑπηρεσίες ἀπὸ ἔξωκομματικὸ εἰδικὸ ἐπιστήμονα,

326. Πβ. *Bulletin d' Orient*, 1.9.1905, ὅπου ὁ ἀρμόδιος τοῦ ρουμανικοῦ Ὅπουργείου Παιδείας Lăzărescu Lecanta ἀναφέρει: «.... La masse de la population valaque nous a partout reniés». Ἀξίζει ἐπίσης καὶ ἡ διατίστωση τοῦ Max Nordau, *Hellenisme*, 1.11.1905: “Ainsi: les Koutzovalaques que les Roumains voudraient faire passer pour des “irrédentés”, ont si peu conscience de leur roumanisme, ont si peu le désir de faire cause commune avec les Roumains qu’ ils mettent de la violence à se dire Hellènes et repoussent avec colère des tentatives roumaines de leur octroyer la langue romane”.

327. Μιχ. Γ. Τότος, Ἡ σημερινὴ κατάσταση τῶν Βλαχοφάνων τῆς Βορείου Ήπείρου καὶ τῶν Σκοπίων, *Παρνασσός*, 35, 1993, 393, κ.έ..

328. Giovanni Amadori Virgilij, *La Questione Rumeliota*. Bitonto 1909, 110. Βλ. καὶ Ἀβέρωφ - Τοσίτσας, ἔ.ἀ., 163, ὅπου ἐπισημαίνει: «Τὸ ζήτημα αὐτό, ὡς τεχνητὸ δημιουργημα, ἀποτελεῖ ίσως κάτι τὸ μοναδικὸ καὶ τὸ ἐκπληκτικὸ στὴ διεθνὴ ιστορία».

δὲν φθάνουν ποτὲ στὸν προορισμὸ λόγῳ ἀποκρύψεως ἀπὸ τοὺς κομματικοὺς φρουροὺς ἢ ἀνίδεους παρατρεχάμενους³²⁹.

Ἐν τέλει, μιὰ σχηματικὴ παρουσίαση τῶν Βλάχων Ἑλλήνων, Ἀρμάνων, τῶν Βαλκανίων δίνει τουλάχιστον τὴν ἀφόρμηση γιὰ ἀφύπνιση τῶν δῆθεν ἀρμοδίων, ἵδιως γιὰ τὴν ἐνημέρωση ἐνδιαφερομένων. Ἡ παράθεση εἶναι διττή, χρονολογικὴ καὶ κατ' ἀριθμητικὴ πρόοδο. Καταχωρίζονται συγχραφέας - πηγή, ἔτος:

I. Ἀλβανία³³⁰

1867	D. Bolintineanu	350.000	Ἀπογρ. ἀλβ.	10.000
1868	“Πανδώρα”	51.000	Neiescu	10.000
1868	I. Caragiani	200.000	“Πανδώρα”	51.000
1900	N. Nenitescu	452.000	Junghann - Boehn	55.000
1913	Al. Rubin	200.000	Zughann	55.000
1926	A. Birt	100.000	Tamás	60.000
1928	Th. Capidan	70.000-65.000	Tagliavini	65.000
1930	Junghann & Boehn	55.000	Capidan	70.000-65.000
1930	N.M. Popp	75.000	Popp	75.000
1932	O. Zughann	55.000	Birt	100.000
1938	A. Tamás	60.000	Papanace	100.000
1961	Ἀπογραφὴ ἀλβανικὴ	10.000	Caragiani	200.000
1961	Neiescu (γλωσσικὴ ἐπιβίωση)	10.000	Rubin	200.000
1965	C. Tagliavini	65.000	Ἐστία	200.000
1968	C. Papanace	100.000	Τρίτος	250.000
1992	“Ἐστία”	200.000	Καλέσης	300.000

329. Υπάρχουν καὶ ἀδιανόητα. Βλ. Βορειοπειραιωτικὸν Βῆμα, Μάϊος - Ιούνιος 1995, 2, “Ο ἄγνωστος Ἑλληνισμὸς τῶν Βαλκανίων”.

330. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ἴστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας, Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιο 1993-1994 καὶ ἀνάτυπο μὲ πρόλογο καὶ εὑρετήρια Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἑθνικὰ Θέματα, Ιοάννινα 1994.

1992	Μιχ. Τοίτος	250.000	Bolintineanu	350.000
1992	Άλ. Καλέσης	300.000	Nenitescu	452.000

II. Βουλγαρία³³¹

1892	Weigand	60.000	΄Απογραφή	20.000
1899	Lamousse	60.000	Capidan	40.000
1906	Diamandi	110.000	Papanace	50.000
1932	Capidan	40.000	Weigand	60.000
1939	΄Απογραφή βουλγαρική	20.000	Lamousse	60.000
1968	Papanace	50.000	Diamandi	110.000

III. Σκόπια - τ. Γιουγκοσλαβία³³²

1877	Stanford	150.000	Sejfula	0
1887	Hovelacque	110.000	Jondić	7.190
1895	Weigand	150.000	Capidan	100.000
1899	Lamousse	145.000	Papanace	100.000
1906	Diamandi(V.)	150.000	΄Απογραφή	102.947
1932	Capidan	100.000	Hovelacque	110.000
1948	΄Απογραφή	102.847	Lamousse	145.000
1965	Kemal Sejfula	0	Stanford	150.000
1968	Papanace	100.000	Weigand	150.000
1971	Kotsa Joncić	7.190	Diamandi	150.000 =

Τὰ προσωπικά ζόμενα στοιχεῖα ἀποτελοῦν μία πτυχὴ τοῦ ἀγνώστου Έλληνισμοῦ τῶν Βαλκανίων, ζωντανῶν μνημείων ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ καὶ ἑλληνο-βυζαν-

331. Bł. C. Noe et M. Popesco - Spineni, *Les Roumains en Bulgarie*. Craiova 1939. Άχ. Γ. Λαζάρου, Ύπάρχουν Βλάχοι πέρα τῶν ἑλληνικῶν συνόρων; *Ἄρμανικά Χρονικά*, 3, 1995, 8.

332. Άχ. Γ. Λαζάρου, Ύπάρχουν Βλάχοι πέρα τῶν ἑλληνικῶν συνόρων; *Τρικαλινά*, 14, 1994, 495-501.

ντινοῦ κόσμου, τὸν ὅποιο ἡ ἐπίσημη Ἑλλάδα ἀγνοεῖ μὲ δὲς τὶς σημασίες τοῦ ρήματος. Δυστυχῶς δὲν φαίνεται νὰ συγκινεῖται καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς εὐθύνες της, ἐφ' ὅσον παραμένει ἀδρανῆς τόσο στὴν ἀναζωπύρηση μειονοτικοῦ ὅσο καὶ στὴν παρουσίασή του ὡς ἐθνότητας, ἐνῶ διεπιστημονικὰ τεκμήρια ἀποδεικνύουν περίτραν τὴν ἑλληνικότητα³³³. Εἶναι χείριστο ἔγκλημα ἡ σιωπὴ στὴν ἐπιχειρούμενη ἀφαίρεση τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους καὶ πρωταγωνιστές τῆς δημιουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τῶν ὅποιων τὴν ἀνεξιτὴλη ἑλληνικότητα ὑπενθυμίζουν τὰ λαμπρὰ ἰδρύματα τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἐθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, Σχολές Εὐελπίδων, Ζάππειο, Παναθηναϊκό Στάδιο, Ἐθνικό Ἀστεροσκοπεῖο, Τερά Μητρόπολις Ἀθηνῶν, κ.ἄ..

Ἡ ἔγκληματικὴ ἀδιαφορία γίνεται ἄριστο λίπασμα στὰ γειτονικὰ ἐδάφη, ὅπου εὑδοκιμοῦν ἥδη ἀρνησιπάτριδες, ἐπίφοβοι.

---

333. Achille G. Lazarou, *L'Aroumain et ses rapports avec le Grec*. Institute for Balkan Studies - 206. Thessaloniki 1986.

΄Ανακοίνωση στὴν Ήμερίδα τῆς Έταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου στὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου τὴν 10 Μαΐου 1995. Τὴν Έκδοση τῶν Πρακτικῶν, μὲ τίτλο Ο ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ, Ἀθήνα 1996, προλογίζει ὁ πρόεδρος τῆς Έταιρείας πτέραρχος Παναγιώτης Σκουτέλης.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ

Βλάχοι όνομάζονται οἱ χρῆστες λατινογενοῦς γλωσσικοῦ ἴδιωματος. Ἡ λέξη παρουσιάζει καὶ σημασιολογικὲς μεταβολές, ἐξ αἰτίας τῶν ὅποιων ἐννοοῦνται καὶ βοσκοί, κτηνοτρόφοι, π.χ., οἱ Σαρακατσάνοι, ἀν καὶ μοναδικὰ ἔλληνόφωνοι, ἢ πρόσωπα μὲ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο καὶ τρόπους ζωῆς ποὺ προσιδιάζουν σὲ πληθυσμούς ποιμενικοὺς καὶ πλατύτερα τῆς ὑπαίθρου.

Λατινόφωνοι ἐντοπίζονται ἀκόμη στὰ ἐδάφη τῆς ἄλλοτε ἀπέραντης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Στὰ βρεταννικὰ νησιὰ ἐπιβιώνουν οἱ Οὐαλλοί, στὴν ἀπέναντι εὐρωπαϊκὴ στεριά οἱ Βαλλῶνοι τοῦ Βελγίου, καθὼς καὶ στὴν Ἐλβετίᾳ ἔως τὶς ἐκβολές τοῦ Δουνάβεως. Ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ ὄνοματος ἀπὸ μὲν τὸν Πατέρα τῆς Γεωγραφίας Στράβωνα γράφεται Οὐόλκαι ἀπὸ δὲ τὸν Ιούλιο Καίσαρα Volcae. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐθνώνυμο μᾶς κελτικῆς φυλῆς, ἐκλατινισμένης. Τὸ δὲ γνώρισμα τῆς λατινογλωσσίας εἶναι αἰτία τῆς ὄνομασίας ὅλων τῶν χρήστων τῆς λατινικῆς γλώσσας. Στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, στὰ Βαλκάνια, καταντᾶ Βλάχ. Ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χρονογράφους ἐλληνοποιεῖται μὲ τὴν προσθήκη τῆς ἐλληνικῆς καταλήξεως -ος, -οι.

Βλάχοι, λοιπόν, λέγονται καὶ οἱ λατινόφωνοι ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Πάντως κατὰ περιοχές ὄνομάζονται καὶ διαφορετικά, π.χ. Καραγκούνηδες στὴν Αίτωλοακαρνανία, ὅπως καὶ μέρος τῶν Βορειοηπειρωτῶν Βλάχων, ἐνῷ παράλληλα τὸ ἴδιο ὄνομα φέρουν καὶ οἱ ἀποκλειστικὰ ἐλληνόφωνοι πεδινοὶ Θεσσαλοί, οἱ δ' ἐποχικῆς – χειμερινῆς – διαμονῆς λατινόφωνοι, Βλάχοι, τῆς Θεσσαλίας ὄνομάζονται γενικὰ Κουτσόβλαχοι ἢ Μεγαλοβλαχίτες ἀπὸ Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, στοὺς ὅποιους ἡ Θεσσαλία ὑφίσταται ὡς Μεγάλη Βλαχία! Στὴ Μακεδονίᾳ ἐπικρατεῖ ὁ ὄρος Τσιντσάροι... Βέβαια ὑπάρχουν πολὺ περισσότεροι ὅροι μὲ τοὺς ὅποιους οἱ Ἐλληνες λατινόφωνοι, οἱ Βλάχοι, ἀποκαλοῦνται. Ὅμως κατ' ἔξοχὴν αὐτοποκαλοῦνται Ἀρμάνοι. Ἡ λέξη παράγεται ἀπὸ τὸ πανάρχαια ἐλληνικὸ προθετικὸ Α- καὶ ἀπὸ τὸν κατόπιν συγκοπῆς τοῦ -ο- πολιτικὸ ὄρο ρ(ω)μάνος, τοῦ ὅποιου παράγωγο εἶναι καὶ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα Ἀρμανία, ὅπως ἔλεγαν τὴν πατρίδα τους οἱ Ἐλληνες τῶν μεσαιωνικῶν - βυζαντινῶν χρόνων. Ωστόσο κατὰ μικρότερα ἡ μεγαλύτερα ἐδαφικὰ διαμερίσματα δὲν ἀποσιάζουν καὶ ἀπλούστεροι φωνολογικὰ τύποι, Ρωμάνος, Ρωμανία ἢ μὲ κώφωση τοῦ -ο- Ρουμανία, ὅπως στὴ Στερεά Ελλάδα, Ρούμελη.

Ἡ διφυὴς παρουσία Ἐλλήνων, ἐλληνοφώνων ἀλλὰ καὶ λατινοφώνων, ἐπισημαίνεται ἐπιστημονικὰ ὡς «Ἐλληνικὸς Ἐλληνισμός» (Greek Hellenism) καὶ ὡς

«Λατινικὸς Ἑλληνισμὸς» (Latin Hellenism). Εὗλογα πλέον ἡ ρωμαιοκρατία ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς Ἕλληνες χῶρο ἔκτακτης ἑθνικῆς σημασίας.

Τὸ πολιτικὸ ὄνομα Romanus, Ρωμάνος, διασώθηκε σημασιολογικὰ ὅλωβητο μόνο στοὺς ἐκλατινισμένους τῆς Ἐλβετίας καὶ στοὺς ἐλλαδικούς, ἐπειδὴ μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ ἐνιαίου ρωμαϊκοῦ κράτους οἱ μὲν διέθεταν δυσπρόσιτα κρησφύγετα στὶς Ἀλπεις, οἱ δὲ σχεδὸν διαρκῶς ζούσαν καὶ ἐντὸς τῆς σφαιρᾶς προστασίας τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τοῦ Βυζαντίου. Παντοῦ ἀλλοῦ εἶχε χάσει τὴν ἀρχικὴ σημασία καὶ ἔλαβε τὴν ἔννοια δοῦλος! Στὰ παραδουνάβια καὶ στὰ ἐνδότερα τῶν Καρπαθίων ἡ μακρόχρονη ἐνασχόληση καὶ φροντίδα τοῦ διακόνου Κορέση ἀπὸ τὴν Χίο ἐπέφερε τὴν ἀποκάθαρση καὶ ἐπιβολή του ὡς ἑθνικοῦ τῶν λατινοφώνων, ποὺ ἔκτοτε ἀποκαλοῦνται ἐπίσημα Ρουμάνοι! Ἄλλα ἡ ὀνομασία Ρουμανία δὲν ἔχει παλαιὰ γίζα. Διότι ἡ χώρα ὡς ρωμαϊκὴ ἐπαρχία ὀνομάζόταν Δακία. Ἀπὸ δὲ τὸν Αὐγολιανὸν ἐγκαταλείφθηκε τὸ 271 μ.Χ., πρὸ τῆς γενέσεως τοῦ ὕδου Romania, 40-50 μ.Χ. Γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖο ἑθνικὸ ὄνομα. Οἱ κάτοικοι χρησιμοποιοῦν ὀνομασίες περιφερειακές, «ὅπως ὀλτεάν (ἀπὸ τὴν Ὁλτενία), μουντεάν (ἀπὸ τὴν Μουντενία: Βλάχοι), μολντοβεάν (ἀπὸ τὴν Μολτόβα: Μολδαβία), ἀρντελεάν (ἀπὸ τὸ Ἀρντεάλ: Τρανσυλβανία), μπανατσεάν (ἀπὸ τὸ Μπανάτ) κ.λπ.».

Ἡ καθιέρωση τοῦ σημερινοῦ ἑθνικοῦ συνδέεται καὶ μὲ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάσταση τοῦ Θεσσαλοῦ, Πηλιορείτη, Δανιὴλ Φιλιππίδη, ὁ ὄποιος ἀναγνωρίζεται καὶ πρῶτος ἴστορικὸς τῆς Ρουμανίας. Ἀπόγονός του δέ, ὁ ἀκαδημαϊκὸς Alexandru I. Philippide, θεμελιωτὴς τῆς Γλωσσολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ιασίου, μὲ δίτομο σύγγραμμα,889 καὶ 829 σελίδων, γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ καὶ τῆς γλώσσας του ὑποστηρίζει τὴν ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. μ.Χ. ἐπίταση τῆς διαδικασίας τοῦ ἀναρωμανισμοῦ τῶν πρὸς βιορᾶν τοῦ Δουνάβεως περιοχῶν μὲ διαδοχικὲς μετακινήσεις ἐκρωμαϊσμένων ἀπὸ τὴν χερσόνησο τοῦ Αἴμου. Ἐφεξῆς ἀσπάζονται τὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματά του καὶ οἱ ἀκραιφνεῖς Ρουμάνοι, οἱ ὄποιοι γνωστοποιοῦν ἄνοδο Βλάχων ἀπὸ τὸ νότο στὸ βορρᾶ καὶ μὲ ὀνακοινώσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια. Ἐτσι ἐπιβραβεύθηκε καὶ ὁ Κορέσης, ποὺ συνέβαλε στὴν ἀνάδυση ἐντὸς τοῦ σλαβικοῦ ὥκεανοῦ λατινόφωνης νησίδας, τῆς Ρουμανίας, μὲ ταιριαστὴ ἑθνωνυμία, δείχνοντας τὰ ὄρια ἔξαπλώσεως τῆς Ρώμης στὴν NA Εύρωπη.

Οἱ παλαιότερες ἐπιφυλάξεις σύμφωνα μὲ τὶς ὄποιες οἱ Ἕλληνες ὡς φορεῖς ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ καὶ γλώσσας ἀνώτερης καὶ τῆς λατινικῆς θὰ ἦταν ἀδιανότο νὰ λατινοφωνήσουν ἔχουν ὀριστικὰ ἀτονήσει. Δὲν ἴσχύουν. Διότι πλέον δὲν πείθει ἡ ἀποψη κατὰ τὴν ὄποια ἡ διάσωση ἢ ἡ ἀπώλεια μιᾶς γλώσσας συναρτᾶται ὀπωσδήποτε μὲ τὴν πολιτισμικὴ ὑπεροχή. Ἡ ἐκμάθηση ἀλλως τε καὶ ἡ χρήση τῆς λατινικῆς ἀπὸ Ἕλληνες τόσο στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο (Ἡπειρο, Θεσσαλία, Μακε-

δονία...) ὅσο καὶ στὸν εὐρύτερο τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου διαπιστώνονται ἡδη διεπιστημονικά. Κρίνονται δὲ ἀναγκαῖα μερικὰ δείγματα ἐπιστημῶν:

I. Γλωσσολογία: Πρὸ πολλοῦ ἡ γλώσσα δὲν χρεώνει ἐθνότητα. Διότι ἔνας Νέγρος ποὺ ὄμιλεī ἀγγλικὰ δὲν εἶναι γι' αὐτὸ διόλου Ἀγγλος. Ἡ γλώσσα εἶναι κάτι ἔξωτερικὸ καὶ μεταβλητό. Στὴν πολιτικὴ χρησιμοποιεῖται ὡς κριτήριο, ἀλλὰ στὴν ἐπιστήμη ἀπορρίπτεται. Πρὸ πάντων στὴ συγκεκριμένη περίπτωση γλωσσικὰ στοιχεῖα διακρίνονται σαφέστατα τὴν ἀριθμονική, τὰ Βλάχικα τῶν Ἑλληνικῶν περιοχῶν, ἀπὸ τὴ ρουμανική, τὰ Βλάχικα τῶν Παραδοսυναρθίων χωρῶν. Διότι εἶναι διαφορετικὸ στὰ δύο μέρη τὸ ἐθνολογικὸ καὶ τὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα, ἀφ' ἐνὸς μὲν Ἑλληνικὸ ἀφ' ἐτέρου δὲ δακικὸ ἢ γετοδακικό. Τὸ τελευταῖο σύνθετο ἀποδίδει τὴν πλέον σύγχρονη ἀντίληψη τῆς πληθυσμικῆς συνθέσεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. Οἱ μὲν Γέτες κατοικοῦν τὰ παρόχθια τοῦ Δουνάβεως, οἱ δὲ Δάκες τὴν ὑπερδούναβια ἐνδοχώρα, χρησιμοποιῶντας ἴδιαίτερες γλῶσσες, γετικὴ καὶ δακική. Ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὁ σύγχρονός μας καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βουκουρεστίου καὶ Bochum τῆς Γερμανίας Cicerone Poghirc ἔχοντας ἀδιαμφισβήτητα τεκμηριωμένη τὴν Ἑλληνικότητα ὅλου τοῦ χώρου τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου τονίζει ἀνεπιφύλακτα ὅτι, ὅταν οἱ Ρωμαῖοι ἰδρύουν τὴν πρώτη ἐπαρχία τους ἐνώνοντας τὶς περιφέρειες Μακεδονία, Θεσσαλία, Ἡπειρο κ.λπ. μὲ τὸ κοινό, ἔνιατο, ὄνομα Μακεδονία, συντρέχουν ὅλοι οἱ παράγοντες ἐκλατινίσεως: α) ὁ στρατός, β) τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ οἰκονομικὲς δραστηριότητες, γ) ἡ ρωμαϊκὴ διοίκηση, δ) οἱ δημόσιοι δρόμοι, ε) ἡ ἐκχριστιανιστὴ τῶν Βαλκανίων. Ἡδη, πρὸ ρωμαιοκρατίας, σημειώθηκε κάποια στοιχειώδης καὶ ἀπλῆ μύηση Ἑλλήνων στὴ λατινικὴ γλώσσα κατὰ τὴν ἀναγκαστικὴ συστράτευση Ἑλλήνων - Ρωμαίων πρὸς ἀναχαίτιση ἐλλυρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀποκατάσταση τῆς θαλάσσιας ἐπικοινωνίας Ἑλλάδος - Ιταλίας. Ἐπῆλθε δὲ καὶ ἐπαύξηση τῆς λατινομάθειας κατὰ τὴν ἐθελοντικὴ βοηθητικὴ ὑπηρεσία, ἵδιως Ἡπειρωτῶν. Ἐπειτα συντελεῖται ἴκανοποιητικὴ μάθηση μὲ τὴν κατ' εἰδίκευση ἐπίδοση, ἡ ὅποια ἐγκαινιάζεται μὲ τὴν ἀμεση συναίνεση τῶν Ρωμαίων, ἐπειδὴ διοιλογούμενως ἀδυνατοῦν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ὑποχρεώσεις τους γιὰ φύλαξη τῶν βιορέων συνόρων τῆς ἐπαρχίας Μακεδονία, στὴ διατήρηση τοῦ μακεδονικοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος. Κατηγορηματικὲς εἶναι τόσο οἱ Ἑλληνικὲς ὅσο καὶ οἱ ρωμαϊκὲς μαρτυρίες. Γιὰ τὶς πρῶτες πληροφορεῖ ὁ Διόδωρος: «... ἐν δὲ τοῖς ἐσχάτοις τῆς Μακεδονίας τόποις, διὰ τὰς τῶν παρακειμένων ἐθνῶν ἐπιβουλάς, κατέστησαν στρατιώτας».

Οἱ Ρωμαῖοι γνωρίζοντας τὸ ἀξιόμαχο τῶν Μακεδόνων ἐπιδιώκουν μαζικὴ ἔνταξη καὶ ὀξιοποίηση στὸν τακτικὸ στρατό, τοῦ ὅποιου τεχνητώς προβάλ-

λουν τὴν ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς Μακεδονίας, γιὰ τὴν περιστολὴ τῆς ἀνέχειας ἐξ αἰτίας τῆς ἀνεργίας, γιὰ τὰ παρεπόμενα προνόμια τῶν παλαιμάχων, ποὺ ἀπολύνονται μὲ κάποιο κομπόδεμα, μὲ ζωτικὰ δικαιώματα στὰ πλαίσια τοῦ δημοσίου καὶ ἴδιωτικοῦ τομέα, ἀλλὰ πάντοτε καὶ παντοῦ ὑποχρεωτικὰ μὲ γλωσσικὸ δργανο τὴν ἐπίσημη κρατικὴ λατινική, ἥ ὅποια εὐνόητα ὀνομάζεται πάτριος! Αὐτὴν χρησιμοποιοῦν, ὅταν ἐπιστρέφουν στὶς γενέτειρες ἥ ἐγκαθίστανται ἐπαγγελματικὰ σὲ νέους χώρους, οἰκισμούς, σταθμούς, ποὺ κατὰ κάποιο ποσοστὸ ἐπιβιώνουν στὰ σύγχρονά μας Βλαχοχώρια ἥ θυμίζουν τὰ διάσπαρτα στὸν βορειοελλαδικὸ κυρίως χῶρο λατινογενὴ τοπωνύμια, ἐπικαλούμενα καὶ ἀπὸ τὸν Poghirc ὡς τεκμήρια ἐκλατινίσεως.

Γι' αὐτὸ δό Ρουμάνος καθηγητῆς στὴ σειρὰ συντελεστῶν διαδόσεως τῆς λατινικῆς στὴν ἐπαρχία Μακεδονία προτάσσει τὸν στρατό. Κρίνει δὲ ὡς μοναδικὴ καὶ καταπληκτικὴ ἔξαίρεση τὴ ρωμαϊκὴ προτίμηση πρὸς τοὺς Μακεδόνες καὶ διακρίνει στοὺς Ρωμαίους ἀληθινὸ θαυμασμὸ καὶ ἐμπιστοσύνη τόση, ὥστε νὰ συγκροτοῦν τακτικὲς στρατιωτικὲς μονάδες, λεγεῶνες, ἀποκλειστικὰ μὲ Μακεδόνες, μάλιστα καὶ καθ' ὑπέρβαση τῆς κανονικῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως, ἥ ὅποια κυμαίνεται μεταξὺ 5.000-6.000 ἀνδρῶν, ἐνῶ ὁ Δίων ο Κάσσιος ἀναφέρει λεγεώνα, φάλαγγα, κατὰ τὴν μακεδονικὴ ὁρολογία, 16.000 χιλιάδων Μακεδόνων: «φάλαγγά τέ τινα ἐκ μόνων τῶν Μακεδόνων ἐς μυρίους καὶ ἔξαισχιλίους συντάξαι, καὶ αὐτὴν Ἀλεξάνδρου τε ἐπονομάσαι καὶ τοῖς ὅπλοις οἵς ποτε ἐπ' ἐκείνου ἐκέχοηντο ὄπλίσαι». Κατὰ δὲ τὸν ρωμαϊκὸν ἐμφυλίους πολέμους ἥ ἐπιστράτευση Μακεδόνων λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις καὶ ἀνάλογος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν Μακεδόνων Ρωμαίων πολιτῶν καὶ χρήστων τῆς λατινικῆς, οἱ ὅποιοι διακρῶς προσαυξάνονται μὲ τὸν προερχομένους ἀπὸ τοὺς λοιποὺς παράγοντες, ἐμπόριο, διοίκηση, δημόσιοι δρόμοι – Ἐγνατία καὶ Παρεγνατία, κήρυγμα Εὐαγγελίου – Χριστιανισμό.

Ο Poghirc, ἀφοῦ ἀπέδειξε πρωτίστως τὴν ἐλληνικότητα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου καὶ τῶν χρήστων τῆς Μακεδόνων, συνακόλουθα δὲ ὅτι τὸ ἐθνολογικὸ καὶ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου εἶναι ἐλληνικό, δὲν ἄφησε μετέωρη τὴν ἀθώα ἀπορία ἥ διαπορία ἦν οἱ σύγχρονοι Βλάχοι ἀποτελοῦν ἐπιβίωση τῶν ἀρχαίων ἐκείνων Ἐλλήνων, Θεσσαλῶν, Ἡπειρωτῶν, Μακεδόνων κ.ἄ., ποὺ ἐκλατινίσθηκαν. Ἐδῶ ἀξίζει λακωνικὴ ἐπισήμανση τῆς διαφορετικῆς θεωρήσεως ἐνός θέματος ἀπὸ «στρατευμένο» μεγαλόσχημο ἐπιστημονικά, τὸν ἐκρυμμανισμένο ἀκαδημαϊκὸ Th. Capidan, ὁ ὅποιος καὶ μετὰ τὴν διμολογία τῆς αὐτοχθονίας τῶν Βλάχων - Ἀρμάνων δὲν ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὴν πολύχρονη προσήλωση στὴν προπαγάνδα, τῆς ὅποιας ὑπῆρξε ὁ μέγιστος θιασώτης.

Σὲ ἀνύποπτο χρόνο δὲ καθηγητής τῆς Γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων Ἀντώνιος Θαβώρης περισυλλέγει ὀφετά λατινογενὴ τοπωνύμια ἀπὸ τὴ γενέτειο του καὶ τὴν περιοχὴν της: Βελβεντός, Σέρβια, Κοζάνη, Καισάρεια, Γρατσιάνη, Γαλλιανὴ (Κάλλιανη)... Ἡ πρωτοβουλία του βρῆκε μιμητές, ποὺ ἔχουν προσοκομίσει καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές, γειτονικές: Δεσκάτη, Μπουνάσια, Τζίνερις, Παγανά, Γκρέουσι, Ρόγκια, Μπιτέρνα, καθὼς καὶ Ἀμιούρι, Βερδικούσια, Βίγλα, Δομένικο, Κουκούλι, Μιλόγουστα, Πραιτώρι, Σκόμπα... Ἀπὸ δὲ τὰ βιοειότερα, στὴ Μακεδονίᾳ, ἀναφέρονται τοία, Μπούκοβο (< *vicus novus* = χωριὸν νέον, Νεοχώρι), τὸ ὑδρωνύμιο Βαρδάρης (< *Veredarius*) καὶ Κίμβας Λόγγος (< *campus longus*), τὸ ὅποιο οἱ μὲν Βλάχοι Ἐλλάδος προφέρουν Câmbulungu, οἱ δὲ Βλάχοι Δακίας, Ρουμάνοι, Câmpulungu. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα -*mp-* τῆς λατινικῆς λέξεως *campus* μένει ἀμετάβλητο. Οἱ Βλάχοι Ἐλλάδος τὸ μεταβάλλουν, ἀνεπαίσθητα μὲν γιὰ τοὺς πολλοὺς αἰσθητότατα δὲ καὶ σπουδαιότατα γιὰ τοὺς εἰδικούς, σὲ -*mb-*. Ἡ φωνητικὴ μεταβολὴ ἀπαντᾶ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ ἀποδεικνύει τόσο τὴν αὐτοχθονία ὅσο καὶ τὴν ἐλληνικότητα τῶν χρήστων της.

Γιὰ τὴν αὐτοχθονία τῶν Βλάχων στὴν Πίνδο ὁ Capidan ἐπικαλεῖται τὴν ὑπαρξὴ ὅχι μόνον λατινογενῶν τοπωνυμίων ἀλλὰ καὶ ἐλληνογενῶν, π.χ. Saruna (< Salona < Salonica < Thessalonica < Θεσσαλονίκη), Lăsun < Λοσσών < Ὄλοσσών [Λασσόνα < Ἐλασσόνα]. Ἐσκεμμένα δὲ τόσο τὸν ωτακισμὸ τοῦ πρώτου ὅσο καὶ τὴν κώφωση τοῦ δευτέρου χαρακτηρίζει, ἀναπόδεικτα, ὡς φωνητικὰ φαινόμενα ἰδιαῖζοντας ρουμανικὰ καὶ ἀντιπαρέρχεται τὴν τεκμηριωμένη ἐλληνικότητά τους. Ὁ καθηγητής Θαβώρης βεβαιώνει: «στὴ θεσσαλικὴ διάλεκτο ἀπὸ τὸ 400 π.Χ. ἔχουμε τροπὴ τοῦ ο σὲ ου ποὺ τὸ ἔγραφαν *Y* καὶ τροπὴ τοῦ ω σὲ ου ποὺ τὸ ἔγραφαν μὲ ου...». Ἡ κώφωση στὴ Θεσσαλία ἐπισημαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν Γάλλο καθηγητὴ τοῦ 2ου Πανεπιστημίου Λυών Bruno Helly.

Κατὰ τὸν Poghirc, δόσα παραπάνω ἀναφέρθηκαν ὀρκοῦν νὰ ἀποδεῖξουν ὅτι οἱ Βλάχοι - Ἀρμάνοι εἶναι παρόντες στὴ σημερινὴ περιοχὴ τους κατὰ τρόπο μόνιμο καὶ ἀδιάκοπο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τὶς ἡμέρες μας. Ὡστόσο, θὰ ἦταν ἐνδεχομένως περισσότερο διαφωτιστικὸ καὶ ἔνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ δομικὰ στοιχεῖα τῆς Βλαχικῆς σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἐλληνική, Λατινική καὶ Ρουμανική. Διότι αὐτά, ὅπως τονίζει ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς VI. Georgiev, δὲν δανείζονται, κατ' ἀντίθεση μὲ πλῆθος λέξεων, οἱ ὅποιες μεταπηδοῦν ἀπὸ γλώσσα σὲ γλώσσα.

Παραδειγματικὰ παρατίθενται ἐλάχιστα στοιχεῖα τοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος τοῦ ἴδιώματος τῶν Βλάχων καὶ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας, συνοδευόμενα ἀπὸ ἀντίστοιχα τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας δημιώδους ἐλληνικῆς:

Βλαχικό:

- 20 = γιγιντि
 21 = unspräγιγιντि
 22 = doispräγιγιντि
 23 = treispräγιγιντि

Ρουμανική:

- douazeci
 douazeci si unu (ἢ una)
 douazeci si doi (ἢ doua)
 douazeci si trei κ.ο.κ.

Λατινική:

- 20 = viginti
 21 = viginti unus, a, um (ἢ unus, a, um et viginti)
 22 = viginti duo, duae, duo (ἢ duo, duae, duo et viginti)
 23 = viginti tres, tria (ἢ tres, tria et viginti) κ.ο.κ.

Αρχαία δημώδης έλληνική:

- 20 = εἴκοσι (Δωρ. Βοιωτ., Θεσσ., τύπος Φίκατι)
 21 = ἐν ἐπὶ εἴκοσι
 22 = δύο ἐπὶ εἴκοσι
 23 = τρία ἐπὶ εἴκοσι κ.ο.κ.

Όπως άνάγλυφα φαίνεται, τὸ Βλαχικὸ διαφέρει δομικὰ ἐντελῶς ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ καὶ Λατινική! Ἀποτελεῖ δὲ πλήρη ἀποτύπωση τῆς Ἑλληνικῆς. Δηλαδὴ ἀπλούστατα οἱ λατινικοὶ ὅροι – φυσικὰ παραλλαγμένοι φωνολογικὰ – ἀντικαθιστοῦν τοὺς ἔλληνικοὺς ἀλλὰ χωρὶς διαταραχὴ τοῦ δομικοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος τῆς ἀρχαίας ἔλληνικῆς δημώδους! Ἡ χούσῃ τῆς ἀριθμήσεως αὐτῆς εἶναι διαδεδομένη κατὰ τοὺς 20 καὶ 10 αἱ. π.Χ., ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους ἐνάρξεως τῆς ρωμαιοκρατίας στὴν ἔλληνικὴ χερσόνησο, καὶ διατηρεῖται ἀπαραίλλακτα, ὅπότε εὐλογαὶ οἱ χρῆστες τῆς εἶναι Ἑλληνες λατινοφωνήσαντες, δίγλωσσοι, Βλάχοι!

Ἐνα περισσότερο ἐντυπωσιακὸ δομικὸ στοιχεῖο, ποὺ παρατηρεῖται σὲ βαλτικές γλῶσσες, συνάμα δὲ στὴ ρουμανική, βουλγαρική, σκοπιανή, ἀλβανική, ἀρωμανική (Βλαχικὴ ἔλληνική), ἢ ἐπίταξη τοῦ ἀριθμοῦ, ἀποτελεῖ ἀκόμη ἐξαιρετικὰ ἐπίμαχο πρόβλημα. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Nicolae Iorga ἀναζητεῖ τὴν ἀρχή του σὲ θρακικὸ ὑπόστρωμα. Ἄλλὰ ὁ ὁμόλογός του Alexandru Graur ἀντιπαρατηρεῖ εὔστοχα: «Τίποτε δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θρακικὴ θὰ εἶχε ἀριθμό, καὶ μάλιστα ἐπιτασσόμενο». Περιεργότα-

τα ή ἐν σπαργάνοις ὑπαρξή του στὴν Ἑλληνική, ἀκριβέστερα δὲ στοὺς Ἡσίοδο καὶ Ὄμηρο, περνᾶ ἀπαρατήρητη, ἢν καὶ ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Γεώργιο Ἀναγνωστόπουλο. Ἰδοὺ ἀδιαμφισβήτητη ἀναγωγὴ ἀριθμούνικοῦ στοιχείου στὴν Ὁμηρικὴ κιόλας Ἑλληνική!

II. Ἀρχαιολογία. Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ λίθου στὴν Ἡπειροῦ συσχετίζονται μὲ τὴν εἰκόνα τῶν Βλάχων¹. Διαφαίνεται δὲ κτηνοτροφικὸς τρόπος ζωῆς προϊστορικῶν ἀνθρώπων. Ἐπιρρόσθετα σὲ πάγιες πάντατε ἐποχικές μετακινήσεις ἔλλαδικῶν πληθυσμῶν, οἵ διοῖς ἀνάγονται στὴν ἀπώτατη ἀρχαιότητα, ὅπως τῶν Περσαριβῶν, ἀποδίδονται ὁμώνυμοι οἰκισμοὶ Περσαριβίας - Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου, οἵ Δωδῶνες, ἡ θρησκευτικὰ ἰδρύματα, τὸ Μαντεῖο τῆς Δωδώνης. Λατινόγλωσσες ἄλλως τε ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλίας φανερώνουν ὅτι σταδιακὰ συγχροτήθηκε ὅχι μόνο στὶς πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαιθρο, μιὰ κατηγορία Θεσσαλῶν πολὺ βαθύτερα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν λατινικὴ γλώσσα.... Μετὰ δὲ τὴν ἐνδελεχὴ μελέτη χριστιανικῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἡπειρωτικῆς πόλεως Φωτικὴ καὶ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ τῆς μακεδονικῆς πόλεως Βέροια ἀποκαλύφθηκαν οἵ ἀπαρχὲς τοῦ λατινογενοῦς γλωσσικοῦ ἴδιωματος τῶν Βλάχων Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας καὶ ἐπιβεβαιώθηκαν προγενέστερα συμπεράσματα τοῦ Ρουμάνου ἀκαδημαϊκοῦ G. Bratianu, κατὰ τὸν διοῖο στὴ Μακεδονία καὶ νοτιώτερα ἡ λατινικὴ ἦταν ὁμιλουμένη καὶ γραφομένη ὅσο καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα.

III. Ἰστορία: Σὲ συγγραφὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰστορικοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, ὁ διοῖος ἔξησης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ διετέλεσε καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ διοικητὴς τῆς Εὐρωπῆς, ὅπως τότε ὀνομάζεται ἡ Χερσόνησος τοῦ Αἴμου, τὰ σήμερα λεγόμενα Βαλκάνια, καταγράφεται καὶ ἡ διαπίστωσή του γιὰ ἔθνολογικὴ καὶ δημογραφικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων, χρήστων μάλιστα τῆς «ἰταλικῆς», λατινικῆς, συνεπῶς δὲ Βλάχων Ἑλληνογενῶν: «... καίπερ Ἐλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας...». Ή δὲ πολύτιμη ἐπιστημονικὰ μαρτυρία του εἶναι δεκτὴ καὶ ἀπὸ διακεκριμένους εἰδικοὺς ἐπιστήμονες τῆς Ρουμανίας E. Lozovan, C. Poghirc, I.I. Russu... Ἐξ ἄλλου τὴν ἀξία της κατέδειξε ἀνάποδα καὶ ἀπαράδεκτα καὶ ἀσύγγνωστα Ρουμάνος ἀκαδημαϊκός, ποὺ δὲν δίστασε στὴ διάπραξη διαγραφῆς τῆς πλέον βασικῆς λέξεως «Ἐλληνας», πλαστογραφώντας γνήσιο Ἰστο-

1. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, «Ἡ ἐποχὴ τοῦ λίθου στὴν Ἡπειρο», Δωδώνη, 3, 974, 133-134.

ρικό κείμενο!

‘Ο πρῶτος Νεοέλληνας ιστορικός Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, Λαρισαῖος, Δρ. γερμανικῶν πανεπιστημάτων καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῶν Ἀκαδημιῶν Βερολίνου καὶ Μονάχου, διακηρύσσει ὅτι οἱ Βλάχοι εἶναι «Ἐλληνες τὸ γένος». Ἐπὶ πλέον ἐπεξηγεῖ μὲ πολλὴ σαφήνεια: «Συμπεριφέρονται οἱ Βλάχοι ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοί καὶ δέν δείχνουν οὗτ’ ἐκεῖνοι οὕτε οὗτοι καμίαν ἔθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἄλλήλους, καθὼς τωρόντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι».

Τις προηγούμενες ἐπιστημονικὲς θέσεις γιὰ ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων δὲν κατέχουν καὶ περιώνυμοι ἐρασιτέχνες «Βλαχολόγοι», ἀν καὶ κάτοχοι πανεπιστημακῶν πτυχίων καὶ ἐνῷ ἐπανειλημμένως ἐπικαλοῦνται γιὰ ποικίλα ἀσήμαντα σημεῖα τὸν Κούμα, π.χ. οἱ Ν. Γεωργιάδης, Ν. Γιαννόπουλος, Κ. Βλυτσάκης κ.ἄ.π. Προφανέστατα δὲν ὑποβλήθηκαν στὸν κόπο νὰ διαβάσουν τὸ πολύτομο συγγραφικὸ ἔργο του ἡ τουλάχιστον τὸν 120 τόμο, γνωστὸ πλέον μὲ τὸν ξεχωριστὸ τίτλο *Oἱ Ἐλληνες!* Τὴν παράλειψη ἐπισημαίνει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος μὲ σκληρὸ γλώσσα. Γιὰ τὸν πρῶτο γράφει: [‘Ο Γεωργιάδης] «εἰς τὴν Θεσσαλίαν του, δνειρευθείς, βεβαιοὶ περὶ τοῦ χρόνου, καθ’ ὃν τὸ βάρβαρον ἔθνος τῶν Δακῶν, κατῆλθεν ὑπὸ μορφὴν Κουτσοβλάχων εἰς τὴν Πίνδον! Οὕτως ἀταλαίπωρός ἐστιν ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας εἰς τοὺς πολλοὺς». Γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἀνειδίκευτων συγγραφέων χρησιμοποιεῖ σκληρότερη γλώσσα: «... ἀνιστορήτως ἰσχυρίζονται παιδαριώδεις ιστορικοί, ἀμαθεῖς ἡ ἀργυρώνυτοι καὶ θεράποντες κατακτητικῶν δρμῶν καὶ πόθων, νοθευταὶ τῆς ιστορικῆς ἀληθείας».

Πράγματι γίνεται ἀναφορὰ σὲ κάθιδο Δακῶν ἀπὸ τὸν ἀριμενικῆς καταγωγῆς διοικητή – κατὰ διαστήματα – τῆς Θεσσαλίας, Μεγάλης Βλαχίας, Κεκαυμένο. Ὁμως αὐτὴ ἀποσκοποῦσε σὲ διαβολὴ τοῦ ἀντιπάλου ἀξιωματούχου, τοῦ Βλάχου Νικολίτσα, ἀν καὶ ἔξ ἀγχιστείας συγγενοῦς, συμπέθερου. Διότι, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Paul Lemerle, κατὰ τὸν Κεκαυμένο οἱ Βλάχοι εἶναι αὐτόχθονες. Τὴν δριστικὴ δὲ ἀποδυνάμωση τῆς πολύκροτης θεωρίας περὶ καθόδου ἐπέφερον ἔπειτα καὶ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες. Ἀπὸ τὸν C. Poghirc ὁ Κεκαυμένος χαρακτηρίζεται ὡς μοναδικὴ γιὰ κάθιδο Δακῶν πηγὴ ἀλλὰ «ἀρκετὰ ἀναληθής», κατὰ δὲ τὸν βυζαντινολόγο Petre Nasturel «ἀληθινὰ σκοτεινή».

‘Ο Γεωργιάδης πῆρε στὸ λαμπό του πολλοὺς μεταγενέστερους ἐρασιτέχνες συμπατριῶτες του, Θεσσαλοὺς καὶ ὅχι μόνον. Τοὺς παρέσυρε σὲ λάθος ἐπιβλαβέστατο γιὰ τὸν Ἐλληνισμό. Ταυτόχρονα ἔδωσε καὶ ἄλλοθι στὸν G. Weigand, ὁ δόποιος ἐπιχορηγούμενος ἀπὸ τὴν Ρουμανία, ὅπως ἀναφέρεται καὶ σὲ ρουμανικὲς ἐγκυλοπαίδειες, στὴν ἐπιδιώξῃ του πρὸς παρουσίαση τῶν Βλάχων Ἐλλάδος

και τῶν ἀποδήμων τους ὡς ξένων πρὸς τοὺς Ἕλληνες, ὡς τάχα ἴδιαίτερη Βλαχικὴ ἔθνοτητα, παραπέμπει στὴ Θεσσαλία τοῦ Γεωργιάδη. Πρὸ πάντων ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀντιγραφέας τοῦ σφάλματος Γεωργιάδη, ὁ Ν. Γιαννόπουλος, δεσμευμένος ἐπίσης μὲ παραπομπή, διαπράττει μεγαλύτερο. Δίνοντας πίστη καὶ στὴν ἑσφαλμένη πληροφορία τοῦ φαββίνου Βενιαμίν τοῦ ἐκ Τουδέλας γιὰ δῆθεν στενότερες σχέσεις Βλάχων καὶ Ἐβραίων χρονολογεῖ τὴν ἐκχριστιάνιση τῶν Βλάχων τὸν 11ο αἰώνα, ἐνῷ πρὸ δέκα αἰώνων ἐκπρόσωποί τους, ὁ Γάιος καὶ ὁ Σεκοῦνδος προσκαλοῦνται στὴν Μακεδονία τὸν Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν Παῦλο καὶ θεωροῦνται ὡς οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης!

Ἄλλὰ ὁ Weigand, ἀν καὶ χαρακτηρίσθηκε ἀπὸ τὸν Κώστα Κρυστάλλη «... μισθωτὸς τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας...», ἀπὸ τὸν Κλεόβουλο Τσούρκα, διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, «δίδυμος ἀδελφὸς τοῦ Fallmerayer», ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἕλληνισμὸς «ἔξωνυμένος πράκτορας τῶν ωμουνικῶν ἄξιώσεων», κατονομάσθηκε δὲ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σορβόννης Victor Bérard καὶ ἀπὸ ἐπιφανεῖς καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Σπυρίδωνα Λάμπρο, Γεώργιο Χατζίδάκι κ.ἄ., ὡς προπαγανδιστής, δὲν ἔχασε τοὺς ζηλωτές του. Ἡ προπαγάνδα του διοχετεύεται διεθνῶς καὶ σήμερα. Παραχωροῦνται δὲ καὶ οἱ πρῶτες σελίδες περιοδικοῦ, ἀπόλυτα ἔξειδικευμένου, καρκινολογικοῦ, καὶ ἀποκλειστικὰ ἀγγλόγλωσσου, ἀν καὶ ἐκδίδεται στὸν Πειραιᾶ μὲ διεύθυνση ἑλληνική, τὸν ἀσκληπιάδη, δύγκολόγο Α. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ², ποὺ ἀπερίσκεπτα ἀποφεύγει ὅποιαδήποτε ἐπικοινωνία!

Ἐπίσης ἔξασφαλίσθηκε συνεχιστὴς τῆς προπαγάνδας Weigand, ὁ πολύδραστος σπουδαρχίδης Thede Kahl, στὸν ὅποιο ἔχουν ἐπενδύσει τὴν ἔξαλειψη τῆς ἀντιστάσεως τῶν Βλάχων ἑλληνόφωνοι. Ἐπίτηδες ἵδρυσαν πρὸ πολλοῦ σωματεῖο, εὐγλωττότατο ἐπωνυμικά, Κέντρο Ἐρευνῶν Μειονοτικῶν Ὀμάδων (ΚΕΜΟ), ἐπιδοτούμενο τόσο ἀπὸ τὸ Ἕλληνικὸν Δημόσιον ὅσο καὶ πάλι δημόσια ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, διαβόητο δὲ πλέον μετὰ τὴν «δογμάνωση» τῆς Βλαχοπαρασυναγωγῆς στὴ Λάρισα καὶ τῆς παραπλανητικῆς συνάξεως γιὰ τοὺς Ἀρβανίτες στὴ Λιβαδειά, ὅπου ἀφελέστατα διανοήθηκαν τὸν ἀφανισμὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Ἐλλάδα! Δὲν λείπουν ἀκόμη καὶ στὶς ἡμέρες μας ἀνώνυμες συμπάθειες ἑλληνόγλωσσων γιὰ Weigand καὶ Kahl, διποὺς προκύπτει ἀπὸ ἀνυπό-

2. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἴστορικὰ καὶ γλωσσολογικὰ δεδομένα τοῦ διηπειρωτικοῦ - μακεδονικοῦ χώρου σὲ συνάρτηση μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν Βλάχων - Ἀρμάνων», *Ηπειρωτικὸ Ημερολόγιο* 2005, 309, καὶ ἀνάτυπο τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων μὲ εὑρετήρια.

γραφη «Σημείωση τῆς Σύνταξης» τοῦ περιοδικοῦ *Παράδοση καὶ Τέχνη*, στὴν ὁποίᾳ τάχα ἐπισημαίνεται ὑβρις καὶ τυφλὸς φανατισμὸς κατὰ τῶν δύο ἀλλοδαπῶν ἀπὸ τὸν σχολιαστὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ α' τόμου Weigand, ἐνῶ ἀναδύεται θρασυδειλία καὶ ἔνοδουλεία τοῦ συντάκτη της, ὁ ὅποιος συνιστᾶ στοὺς ἀναγνώστες νὰ διαβάσουν χυδαῖο λίβελλο τοῦ Kahl, ἀλλὰ ἀποσιωπᾶ αὐτοτελῶς κυκλοφορούμενο ἀποστομωτικὸ ἀνάτυπο Λαζάρου, ἐπιγραφόμενο «Γερμανοὶ ξανάρχονται» γιὰ τοὺς Βλάχους!³

Ἄλλὰ τοῦ Kahl τὸ ξεσκέπασμα ἀπὸ Βλάχους καὶ μὴ ἔχει καὶ τελειότερες συνέχειες, μιλονότι ἐπιτηδειότατα δολιχοδρομεῖ καὶ δὲν στερεῖται δεξιότητας χαμαιλεοντικῆς! Ή πιστότερη καὶ βροχύτερη ἀπεικόνισή του ἐνημερώνει ἐπαρκέστατα τοὺς ἐνδιαφερομένους: «... Εἶναι ἔνας ἀκόμη τακτικότατος ἐπισκέπτης τῶν βλαχοχωριῶν τῆς Πίνδου. Δὲν παραλείπει τὰ καλοκαίρια νὰ καταφθάνει στὴ χώρα μας καὶ ἐπὶ δίμηνο νὰ γυροφέρει στὰ χωριά, ὅπου, κατὰ παράδοση, οἱ βλαχόφωνοι ξεκαλοκαιριάζουν. Εἶναι παρὼν σὲ ὅλα τὰ ἀνταμώματα τῶν βλαχοφώνων. Φωτογραφίζει καὶ βιντεοσκοπεῖ πρόσωπα, κτίσματα, ὑπάρχοντες καὶ παλαιότερους οἰκισμοὺς τῶν βλαχοφώνων, ὅπως καὶ τοπία τῆς Πίνδου. Μιλάει μὲ τοὺς βλαχοφώνους, τοὺς διαφωτίζει γιὰ τὴν καταγωγή, τὴν βλάχικη γλώσσα καὶ τὴν ιστορία τους, ἀκολουθώντας τὶς ἀπόψεις τοῦ G. Weigand, ὁ ὅποιος, κατ' αὐτόν, δέχεται ὅτι οἱ Βλάχοι ἀποτελοῦν ξεχωριστὴ ἐθνότητα. Εἶναι ἔνας προκλητικὸς προπαγανδιστής...». Τις προπαγανδιστικὲς προκλήσεις του ἐπαυξάνει ἀπειλώντας, ὑβρίζοντας, τρομοκρατώντας φυσικὰ καὶ νομικὰ πρόσωπα, ποὺ ἀπορρίπτουν τὴν προπαταγάνδα του, τελευταῖα δὲ καὶ διαλαλώντας ὅτι σύλλογικὸ δημοσίευμά του, ἐπιγραφόμενο *Ηπειρωτικὰ Παραμύθια*, προϊονγίζει ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας! Καιρὸς νὰ πληροφορηθοῦμε καὶ τὸν εἰσηγητὴ σύμβουλό του, ποὺ ἐνδεχομένως δὲν ἔχει διαβάσει ἐπίτοιμο ἄρθρο δημοσιευμένο εἰς «Τὰ Γιάννινα» μὲ τίτλο ἔξαιρετικὰ δηλωτικό: **ΞΥΝΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΓΚΛΙΤΣΑ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΥ!**⁴

Μὲ ἀξιέπαινη παρορθοία καὶ πρέπουσα συναίσθηση τῆς εὐθύνης της ἡ Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων ἔχει προχωρήσει στὴν ἐνδεδειγμένη δημόσια ἀποδοκιμασία⁵ τοῦ Kahl. Ωστόσο αὐτὸς ἐπανεμφανίσθηκε τὸ 2006 μὲ βιβλίο μικροῦ σχήματος, ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Βουκουρέστι ουρμανικά, ἐπιγραφόμενο *Ιστορία τῶν Ἀρμάνων* (δηλαδή, τῶν Ἑλληνογενῶν Βλάχων). Όμως ὡς ἀνιστόρητος, ἀφοῦ αὐτοδηλώνεται «Διερμηνέας καὶ Καθηγητὴς Γεω-

3. Ἀποστέλλεται δωρεάν πρὸς ἐνημέρωση.

4. Τρίτη, 18 Ιουνίου 2002, 4.

5. *Τρικαλινά*, 25, 2005, 407-412.

γραφίας», δὲν γράφει Ιστορία τῶν Βλάχων ἀλλὰ προβολὴ τῆς προπαγανδι-
στικῆς ἀπόπειρας γι' ἀνάδειξη τῶν Βλάχων Ἐλλάδος καὶ τῆς διασπορᾶς τους
ώς ἐθνότητας ἀσχετης μὲ τὸν Ἐλληνισμό, ἐν ἐπιγνώσει ὅτι οἱ Ἰδιοι βδελύσσονται
τοὺς χαρακτηρισμοὺς «μειονότητα» καὶ «ἐθνότητα» βροντοφωνώντας ὅτι εἶναι
“Ἐλληνες ἐκλατινισμένοι, δίγλωσσοι, ὅπως καὶ ἀποδεικνύονται διεπιστημονικά,
σαφέστατα δὲ καὶ μὲ συνδρομὴ τῆς γερμανικῆς ἴστορικῆς ἐπιστήμης. Ὁ σύγχρο-
νός μας καθηγητὴς τῆς ἴστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Mannheim Heinz Richter γρά-
φει: «... Δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ ὑπαρξὴ ἀρωμουνικῆς [ἀρμανικῆς, βλαχικῆς] μει-
ονότητας. Υπάρχουν Ἐλληνες ἀρωμουνικῆς ἡ καλύτερα Βλαχικῆς καταγωγῆς.
Σὲ καμμιὰ περίπτωση δὲν πρόκειται γιὰ μειονότητα. Οἱ Βλάχοι ἔχουν ἐλληνικὴ
ταυτότητα. Τὸν 19ο αἰώνα, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σήμερα, ἀποτελοῦσαν καὶ ἀποτελοῦν
μεγάλο μέρος τῆς ἡγετικῆς élite τῆς Ἐλλάδος. Πολλοὶ Ἐλληνες δὲν γνωρίζουν
καν ὅτι εἶναι Βλαχικῆς καταγωγῆς. Πρὸιν ἀπὸ τὸν 1ο Παγκόσμιο Πόλεμο, ἡ Ρου-
μανία ἐπιχείρησε μάταια νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς Βλάχους ὡς δργανα τῆς πολι-
τικῆς της. Στὴ διάρκεια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς κατά τὸν 2ο Παγκόσμιο Πόλε-
μο, ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ Ἰταλικῆς πλευρᾶς, τὸ ἴδιο μάταια, ὁ προστηλυτισμὸς τῶν
Βλάχων σὲ μίαν ἀρωμουνικὴ ἐθνότητα. Τὸ βραχύβιο «κράτος» ἔξαφανίσθηκε
κατὰ τὴ διάρκεια ἀκόμη τῆς κατοχῆς ἄδοξα, λόγῳ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως, τῆς
ἀντιστάσεως, τῶν Βλάχων. Οἱ Βλάχοι εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψή “Ἐλληνες...”⁶.

Στὸ βιβλίο του καὶ ἀκριβέστερα στὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ Ζαγοροχώρια ὁ Kahl δὲν
ἀμφισβητεῖ μόνο τῶν Βλάχων τὴν ἐλληνικότητα ἀλλὰ καὶ τῶν ἐλληνοφώνων
Ἡπειρωτῶν μὲ πρόσχημα τὴν ἐτυμολογικὴ δῆθεν ἐνδελεχῇ διερεύνηση τοῦ πρώ-
του συνθετικοῦ τῆς τοπωνυμίας. Δὲν σχολιάζει διόλου τὸ πανάρχαιο καὶ πασί-
γνωστο ἐλληνικὸ Ζάγωρον χωρίον. Προσπερνᾶ ἀνεύθυνα ἐτυμολογία λατινικῆς
προελύσεως, τὴν ὃποια ἔχει δημοσιεύσει Ρουμάνος ἀκαδημαϊκός. Προτιμᾶ δὲ
σλαβικὴ χωρίς νὰ ἀρκεῖται σ' αὐτὴν ἐκλαμβάνοντας ὡς Σλάβους τοὺς ἐλληνο-
φώνους Ζαγοροχώριτες, καθὼς καὶ ὡς Ἀλβανούς, ἀν καὶ προηγοῦνται ἀναιρε-
τικὰ πορίσματα ἔρευνας τοῦ διακεκριμένου Βουλγάρου ἀνθρωπολόγου Peter
Boen, τὰ ὅποια ἐπανέφερε στὴ δημοσιότητα τὸ 2003 ὁ πρόεδρος τῆς Ἐλληνικῆς
Ἀνθρωπολογικῆς Εταιρείας καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν Θεό-
δωρος Κ. Πίτσιος: «... οἱ διαφορετικὲς ἐθνογραφικὲς ὄμάδες τῆς Ἡπείρου -
Βλάχοι, Σαρακατσάνοι καὶ Ἡπειρῶτες - χαρακτηρίζονται ἀπὸ κοινοὺς ἀνθρω-
πολογικοὺς τύπους καὶ τὴν ἴδια ἀνθρωπολογικὴ σύνθεση». Ἐπιπρόσθετα ὁ
Ζαγοριανὸς φιλόλογος Χρ. Φίτσιος τὸ 2005 ὑπενθυμίζει ὅτι «καταξιωμένοι

6. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι καὶ κρατικὲς παραλείψεις*, Έκδόσεις Πελασγός, Ἀθῆναι 2002, 163 καὶ σημ. 57.

έρευνητές, ίστοριοδίφες, γεωγράφοι καὶ λαογράφοι ποτὲ καὶ πουθενά δὲν διαχωρίζουν έννοιολογικά, γεωγραφικά, έθνολογικά ἢ πολιτισμικά τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζαγορίου ἀπὸ τὸν ὅρο ΖΑΓΟΡΙ καὶ ὅ,τι αὐτὸς ἐννοεῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ». Βασιζόμενος δὲ στὰ εύρηματα τῆς λεγόμενης «'Ορεινῆς ἀρχαιολογίας» τονίζει ὅτι αὐτὰ «ἀποδεικνύουν τὴν ἐσωτερικὴν (ίστορική - έθνολογική - κοινωνική - πολιτισμική καὶ λαογραφική) μας ἐνότητα καὶ ταυτότητα μας μὲ τὸ ΖΑΓΟΡΙ»⁷.

IV. Λαογραφία: Ό λαϊκὸς πολιτισμὸς τῶν Βλάχων, ποὺ ἀποτυπώνεται πρωτίστως στὰ ἡθη, ἔθιμα, παραδόσεις ἀπὸ καταξιωμένους στὴν εἰδίκευσή τους ξένους ἐπιστήμονες, τοὺς Βρεταννοὺς Alan - John B. Wace (1879-1957) καὶ Maurice Scott Thompson (1884-1971), ὁπωσδήποτε εὑκαιριακοὺς καὶ ὁμολογουμένως ἀπροκατάληπτους παρατηρητές, διαπιστώνεται ἐλληνικὸς πρὸς ἔκπληξη, ἀκατανόητα ὄδυνηρὴ καὶ προφανέστατα ἀδικαιολόγητη, τοῦ «Ρουμάνου», ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ἀκαδημαϊκοῦ N. Iorga. Διότι ὁ Ἰδιος ἀναδιφώντας τὰ Πολωνικὰ Ἀρχεῖα εἶδε μὲ τὰ μάτια του ὅτι οἱ ἀπόδημοι Βλάχοι, Μοσχοπολίτες, ἐδήλωναν στὶς τοπικὲς ἀρχές Γραικοί! Βέβαια ἡ ἐλληνικότητα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βλάχων ὁμολογεῖται εὐρύτερα, ὅπως ἀπὸ τοὺς Em. Turczynski, Tr. Stoianovich κ.ἄ.π.

Ἐνα ἄλλο πρωταρχικὸ στοιχεῖο τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βλάχων, τοῦ ὅποιου ἡ ἐλληνικότητα ἀποβαίνει ἐντυπωσιακὴ καὶ ἀποκαλυπτική, εἶναι ἡ οἰκία. Ἀπὸ τὸν Σέρβο ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου J. Cvijić ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Βλάχων κατατάσσεται στὸν ἐλληνομεσογειακὸ τύπο. Συγκεκριμένα γράφει: «'Η διώροφος οἰκία τοῦ Ἀξιοῦ ὁδηγεῖ στὸν ἐλληνομεσογειακὸ τύπο, ὁ ὅποιος συνηθέστατα ἔχει δύο ὁρόφους. Δοθέντος ὅτι σήμερα ὑπερισχύει στὴ Θράκη καὶ στὴ μακεδονικὴ ἀκτή, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες βυζαντινὲς οἰκίες...». Ἐξ ἵσου ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ ὅσα ἐν συνεχείᾳ ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὸν ὄνομαστὸ Σέρβο ἐπιστήμονα: «'Αλλὰ πέρα τῶν βυζαντινῶν αὐτῶν ἐπιδράσεων, ἡ οἰκία αὐτὴ ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ σὲ ὅλα τὰ χωριά τῶν Ἀρμάνων [Βλάχων], μάλιστα καὶ στὰ ἡπειρωτικοῦ κλίματος, καθὼς καὶ στοὺς σλαβικοὺς πληθυσμοὺς τῶν Mijaci καὶ Mavrovci». Διόλου δὲ δὲν πρόκειται γιὰ σλαβικοὺς ἐθνολογικά, ὅπως τονίζει ἐμφανικὰ καὶ ὁ ἐκρουμανισμένος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου T. Papahagi.

7. Βλ. ἐφ. *Tὸ Ζαγόρι μας*, ἀριθμ. φύλλου 328, Ὁκτώβριος 2005, 13, ἀναδημ. ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀνατολικὸ Ζαγόρι.

‘Ο τελευταίος σχολιάζοντας τὴν πρώτη συλλογὴ ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν θεωρεῖ ὡς ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα τὴν συμμετοχὴν τῶν Βλάχων στὴν δημιουργία τοῦ ἐλληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἀποδίδει δὲ τὴν ἐπίδοσή τους αὐτὴ στὴν ἐλληνοβλαχικὴ συνύπαρξη καὶ κατ’ ἔξοχὴν τὴν διγλωσσία τῶν Βλάχων, τῆς ὁποίας ἡ διαχρονικότητα εἶναι παραδεκτὴ καὶ ἀπὸ ἐπιστήμονες ἄλλων χωρῶν, ὅπως τοῦ Οὐγγρου ἀκαδημαϊκοῦ M. Gyóni. Ἐπὶ πλέον ὡς σπουδαιότατο παράγοντα προβάλλει τὴν ἐκφραστικὴν εὐληψισία, τὸν λεκτικὸν πλοῦτο καὶ γενικὰ τὴν πολιτισμικὴν ὑπεροχὴν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἔναντι τοῦ ἀνεπαρκοῦς καὶ ἀτροφικοῦ Βλαχικοῦ ἴδιωματος, τὸ διόπιο παρομοιάζει μὲν ὑδροχαρὲς φυτὸς σὲ νερὸν ἐλληνικά.

‘Η εὐγλωττότερη δικαίωσή του ἐπῆλθε μὲν τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα Ρουμάνου εἰδικοῦ στοὺς Βλάχους, ποὺ ἡ Ρουμανία «στρατολόγησε» πρὸς κάλυψη τοῦ μεγάλου δημιογραφικοῦ ἐλλείμματός της στὴν προσαρτημένη σ’ αὐτὴν ἑδαφικὴ ζώνη τῆς Δοβρούστοις, ὅπου καὶ τοὺς ἐγκατέστησε. Ὁταν ὁ διάσημος λαογράφος Păunescu ξήτησε ἀπὸ τὶς Βλαχοπούλες ἔνα Βλαχικό τραγούδι, ἔμεινε κατάπληκτος στὸ ἄκουσμα ἐνὸς δημοτικοῦ τραγουδιοῦ στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα! Ἐπομένως ὅσες συλλογὲς κυκλοφοροῦνται στὶς ἡμέρες μας, ὅπως τῆς Ζωῆς Παπαζήση - Παπαθεοδώρου, Γ. Παδιώτη..., ὡς μεταφράσεις εἶναι συντηρημένα προϊόντα προπαγάνδας, τὴν ὁποία δὲν ἀσκησε οὕτε ὁ Weigand. Ἀντίθετα, καὶ αὐτὸς ἀποστομώνει συνολικὰ τὸν προπαγανδιστὲς «βλαχολόγους» διαψεύδοντάς τους ὡς ἔξῆς: «Μοῦ ἦταν ἀδύνατο στὸ Συρράκο ἢ στοὺς Καλαρρύτες νὰ μπορέσω νὰ βρῶ καὶ ἔνα ἀρωμανικὸ [βλάχικο] τραγούδι...». Ὁ ἕδιος ἄλλως τε ὁ Weigand θέτει καὶ διάπραξη νοθείας, τὴν ὁποία ἔχουν ἐπισημάνει καὶ οἱ Wace - Thompson, καθὼς καὶ ἡ Δρ. τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀθηνᾶ Κατσανεβάκη, κατὰ τὴν ὁποία οὕτε μὲ διακριβωμένα βλαχόφωνα τραγούδια διακυβεύεται ἡ ἐλληνικότητα τῶν Βλάχων. Διότι φρονεῖ ὅτι καὶ στὰ βλαχόφωνα διασώζεται μουσικολογικὸ ἀρχαϊκὸ ὑλικό, ἀποδεικτικὸ τῆς συνέχειας τοῦ Ἐλληνισμοῦ. Ἡ δὲ ἀρχαϊκότητα ἐκτείνεται καὶ ἐντεῦθεν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητας, στὴ ρωμαϊκὴ καὶ μεσαιωνική - βυζαντινή. Ταυτόχρονα ἀξιολογεῖ μὲ γνώση τὰ ἐλληνόφωνα δημοτικὰ τραγούδια. Δέχεται ὅτι «αὐτὴ ἢ ἐντονη παρουσία τῶν ἐλληνοφώνων τραγουδιῶν στὴν μουσικὴ παράδοση τῶν βλαχοφώνων τῆς Πίνδου πηγάζει ὅχι ἀπὸ μία ἐξωτερικὴ ἐπιρροὴ ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μία ἐντονη αὐτοσυνειδησία ἐσωτερικῆς καὶ μακροχρόνιας σχέσης μὲ τὸν ἐλληνισμό, μία σχέση ποὺ γιὰ τοὺς Ἀριμάνους τῆς Πίνδου δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ὅπως δείχνουν τὰ δεδομένα πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν καταγωγὴν».

‘Αποτέλεσμα ὅπως τὸ προηγούμενο δίνει καὶ ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ θέμα: «Ἡ χροευτικὴ ταυτότητα τῶν Βλάχων τοῦ N. Σερρῶν» τῆς Καλλιόπης Πανοπού-

λου. Προσφυέστατα δὲ τὸν Βλάχικο χορὸν ἀποτιμᾶ μὲ περισσὴ ἐπιμέλεια καὶ ἡ Κατσανεβάκη: «Τραγούδι καὶ χορὸς σὰν ἀδιάσπαστη ἑνότητα λόγου - μέλους - κίνησης εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἥδη ἀπὸ τὰ Ὁμηρικὰ Ἐπη, ἔως καὶ τὴν νεότερη ἐποχή, στὶς παραδοσιακὲς κοινωνίες. Τελετουργικοὶ χοροὶ χορεύονται μὲ τραγούδι σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, Ἡπειρωτική, Νησιώτικη, Μικρασιατική. Στοὺς βλαχόφωνους Ἀρμάνους οἱ ὄμαδικοι τελετουργικοὶ χοροὶ ὀνομάζονται Coru di Hoara. Οἱ βλαχόφωνοι σχηματίζουν ἀνοιχτὸ κύκλῳ πιασμένοι ἀπὸ τὰ χέρια. Συνήθως χορεύουν κατὰ σειρὰ ἡλικίας καὶ κατὰ φύλο εἴτε σὲ ἔναν κύκλο εἴτε σὲ ἐπάλληλους. Εἶναι ἐνδιαφέρων ὁ τρόπος μὲ τὸν ὃποιο ὁ Λαζάρου μέσα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα καὶ τὰ γλωσσολογικὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει ὁ Papahagi, σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα τῆς λέξης “coru”, καταλήγει στὸ συμπέρασμα τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῶν Ἀρωμούνων ἢ Ἀρμάνων κατὰ τὸν 2ο αἰ. π.Χ. Ἡ λέξη “coru”, ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ Ἀρμάνοι τῆς Πίνδου, εἶναι παλαιότερο δάνειο σὲ σχέση μὲ τὴν λέξη “horu”, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς δακορουμάνους (στοὺς ὃποιους ὁ ὄρος πέρασε πολὺ ἀργότερο μέσω τῶν Βουλγάρων, ὅπως συμπεραίνει ὁ Ρουμάνος γλωσσολόγος Macrea, ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ χῶρο). Ἐτοι αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γλωσσολογική του σημασία εἶναι συνδεδεμένο καὶ μὲ βαθιὰ κοινωνικὴ ἔκφραση δὲν συνηγορεῖ στὸν ἐκλατινισμὸ τῶν Ἀρμάνων βορείως τοῦ Δούναβη καὶ τὴν μεταγενέστερη κάθιδο τους στὴν νότιο Βαλκανική». Συνακόλουθα δὲ καὶ ὁ Ἐλβετὸς ἐθνομουσικολόγος Samuel Baud - Bouy δικαιώνεται περίτραπα: «Ἐτοι ἡ ἐθνομουσικολογία θὰ ἐπιβεβαίωνε κι ἐδῶ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀνθρωπολόγων: “Οἱ Σλαβόφωνοι καὶ οἱ Ρωμανόφωνοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι στὴν ἀπόλυτη πλειονότητά τους ἀπόγονοι αὐτόχθονος πληθυσμοῦ”».

V. Εθνικὴ συνείδηση: Συγχρονικὰ ὡς ἰσχυρότερο κριτήριο καθορισμοῦ ἐθνότητας κάποιου πληθυσμοῦ ἀναγνωρίζεται ἡ ἐθνικὴ συνείδησή του. Ἀναφορὰ στὴν Ἑλληνικὴ συνείδηση τῶν Βλάχων θὰ ἀπαιτοῦσε συγγραφὴ εἰδικοῦ τόμου. Ἄλλὰ στὴν προκειμένη περίπτωση ἀρκεῖ ἡ διμολογία τοῦ Weigand ὅτι εἶναι Ἑλληνικὴ μὲ ἀπλούστερη συνέπεια τὴν ἀδυναμία του γιὰ συγκομιδὴ κατὰ τὴν περιοδεία του στὰ Βλαχοχώρια δημοτικῶν τραγουδιῶν στὸ Βλάχικο ίδιωμα. Ἡ δὲ θέση Weigand γίνεται ἀναγκαστικὰ ἀσπαστὴ καὶ ἀπὸ τὴν μετεμψύχωσή του, τὸν Thede Kahl, τὸν ὃποιο ἡ Πανελλήνια Ὀμοσπονδία Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων ἀπέκλεισε ἀπὸ διοιαδήποτε ἐπικοινωνία χαρακτηρίζοντάς τον ἀνεπιθύμητο πρόσωπο, *persona non grata*, ἀν καὶ οὕτε αὐτὸς ἀρνεῖται τὴν Ἑλληνικὴ συνείδηση τῶν Βλάχων. Ἐν τούτοις πολύτροπα στοχάζεται τὴν ἔνταξή τους σὲ καθεστώς μειονότητας συμπράττοντας μὲ τὸ ἀνεκδιήγητο KEMO ἢ μὴ Ἑλληνικῆς

έθνοτητας στοιχώντας μὲ τὸ ἀστοχείωτο σ' αὐτὸ ἐλληνικὸ ἐπιστημονικὸ ἵδρυμα, τὸ περιώνυμο ΕΛΙΑΜΕΠ. Ἐπίσης συναλλάσσεται μὲ δεδηλωμένους μισελληνικοὺς πράκτορες, ποὺ καθοδηγοῦνται ἀπὸ κατάλοιπα τῆς Σιδηρᾶς Φρουρᾶς τοῦ δικτάτορα τῆς Ρουμανίας Antonescu.

Ἐστω καὶ σύντομη ἀναδρομὴ στὰ παρασκήνια τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου, 1881, δίνει τὸ μέτρο καὶ τὶς διαστάσεις τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως τῶν Βλάχων. Ὁ Bérard ἀναφέρει ὅτι, ἂν οἱ Βλάχοι τῆς Θεσσαλίας ὑπέκυπταν τότε στὶς ἀφειδώλευτες καὶ δελεαστικές παροχὲς τῆς Ρουμανίας καὶ ἄλλων χωρῶν καὶ δὲν ἀντιδροῦσαν δυναμικὰ καὶ ἀνυποχώρητα, τὰ σύνορα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους θὰ εἶχαν τελικὰ κολλήσει στὸν Δομιοκό! Ἰσάξια ἀντίδρασή τους τὸ 1898, γνωστὴ πλέον ὡς Ὀλοκαύτωμα τῆς Κουτσούφλιανης, ποὺ ἀναπτέρωσε τὸ πατριωτικὸ φρόνημα τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, καταπτοημένων ἐξ αἰτίας τοῦ Πολέμου τῆς Ντροπῆς, 1897, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ μόνος ποὺ πολέμησε ὡς Ἑλληνας ἦταν ὁ Βορειοηπειρώτης Βλάχος Κωνσταντίνος Σμιλένσκης⁸, ἔπειτα δὲ ἡ πρωταγωνιστική, ἀποφασιστικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ συμμετοχὴ τῶν Βλάχων στὸν αἵματηρότατο Μακεδονικὸ Ἀγώνα τῆς μακροχρόνιας προπαρασκευῆς καὶ διεξαγωγῆς, καθὼς καὶ στοὺς ἀπελευθερωτικοὺς πολέμους '12-'13, ἐπανέφεραν στὸν Ἑλληνισμὸ σχεδὸν ὄλικὰ τὴν προαιώνια καὶ πάντοτε ἐλληνικὴ Μακεδονία. Ἀκόμη καὶ ἀπόδημος Βλάχος, μάλιστα στὴν ὑπηρεσία τῆς Ρουμανίας ὡς διοργανωτὴς καὶ συντονιστὴς τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Βουκουρεστίου, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1913, ἄν καὶ βαθύτατα πικραμένος ἀπὸ ἀτιμη παραγκώνισή του καὶ ἀφόρητη ἀδικία σὲ διαγωνισμὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, διακινδύνευσε τὴν ἀξιοζήλευτη σταδιοδρομία του καὶ τὴν ἴδια τὴν ζωὴ του γιὰ τὴν σωτηρία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

8. Βλ. καὶ Ἀποκαλυπτήρια τοῦ Μνημείου Σμιλένσκη, *Ἡ Φωνὴ τοῦ Βελεστίνου*, Νοέμβριος - Δεκέμβριος '91, 4, σκιαγράφηση ἀντιστρατήγου ἐ.ἄ. Κ. ΜΑΛΑΜΑ.

N. IORGA

STORIA DEL POPOLO ROMENO.
EDITORI RIUNITI, ROMA 1971

APMANOI

Στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο οἱ χρῆστες καὶ λατινογενοῦς ἴδιωματος¹ ὄνομάζονται μὲ διάφορα κατὰ τόπους ὀνόματα: Ἀρμάνοι, Βλάχοι, Κουτσόβλαχοι, Καραγκούνηδες, Μπουρτζόβλαχοι, Ἀρβανιτόβλαχοι, Τσιντσάροι... Ὅμως οἱ ἕδιοι ἀποκλειστικὰ δέχονται τὸ πρῶτο, μὲ τὸ ὅποιο καὶ αὐτοαποκαλοῦνται. Παράγεται δὲ ἀπὸ τὸ πανάρχαια ἑλληνικὸ² προθετικὸ Α- καὶ τὸν ὅρο Ρωμάνοι μὲ συγκοπὴ τοῦ -ω- σὲ προφανὴ ἀντιστοιχία μὲ τὸ ὄνομα Ἀρμανία, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἑλληνες τῶν μεσαιωνικῶν - βυζαντινῶν χρόνων, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Ρωσοαμερικανοῦ βυζαντινολόγου Vasiliev³, ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τῆς Βυζαντινῆς Ἰστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Διονύσιο Ἀ. Ζακυνθηνό, ἀντὶ τοῦ λογίου τύπου *Ρωμανία*, ἢ τοῦ ἄλλου δημώδους *Ρουμανία*⁴ τῆς Στερεάς Ἐλλάδος.

Ο ὅρος *Romanus*, *Ρωμάνος*, ἀρχικὰ σημαίνει ὑπήκοο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ὅπουασδήποτε μὲν περιοχῆς καὶ ἐθνότητας, ὑποχρεωτικῆς δὲ λατινογλωσσίας⁵. Ὄταν ἐδάφῃ ρωμαϊκὰ κατακτῶνται ἀπὸ μεταναστευτικούς λαοὺς ἢ ἐπιδρομεῖς, ὁ ὅρος ἀλλοιώνεται σημασιολογικὰ δηλώνοντας ὑποτιμητικὲς ἔννοιες, π.χ. δοῦλος⁶. Γι' αὐτὸ ἀποφεύγεται ἢ χρήση του καὶ ἔξαλείφεται σχεδὸν ἀπὸ ὅλη τὴν ἄλλοτε ρωμαϊκὴ ἐπικράτεια. Ἐξαιροῦνται οἱ ἐλβετικὲς περιοχὲς τῆς

1. Κατὰ τὸν Οὐγγρο ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τὸν Πανεπιστημίου Βουδαπέστης Mathias Gyóni διαχρονικὰ εἴναι δίγλωσσοι. Πβ. *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42.

2. W.F. Wyatt, *The Greek prothetic vowel*. Cleveland 1972.

3. A.A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II. Bruxelles 1950, 399 π.ἔ. Πβ. Denis A. Zakythinos, «Romania – Ρωμανία Romania - Romanies», *Beiträge zu einem Lexikon historischer Grundbegriffe*, Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichtsunterricht 1959/60, Albert Limbach Verlag - Braunschweig, 89: «Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...».

4. Μὲ κώφωση τοῦ ο-ω. Πβ. K.N. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνέκdotον Γαλαξειδίου* ἢ *Ιστορία Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων*, ἐν Ἀθήναις 1865 (ἀνατ. ἀνεν τινος ἀλλοιώσεως ἐπιμελείᾳ Συνδέσμου Γαλαξειδιωτῶν, ἐν Ἀθήναις 1914), 203: «οὕλη τὴν Ἐλλάδα, ποὺ τὴν ἐλέγασι *Ρουμανία*!»

5. Πβ. Gaston Paris, «Romani, Romania, Lingua romana, romancium», *Mélanges linguistiques publiés par M. Roques, Paris 1909*, 8: «Le Romanus est donc, à l' époque des invasions et des établissements germaniques, l' habitant, parlant latin, d' une partie quelconque de l' empire».

6. Βλ. G. Paris, *Ἑ.ἄ.*, 13 σημ. 4. G. Lacourt - Gayet, *La question des Roumains d' Autrice - Hongrie*, Paris 1915, 11. G. Bratianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Bucarest 1942, 217. Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna 1964, 123 σημ. 12. Ἡ δὲ πρώτη ἐπισήμανση ἀποδίδεται στὸν Th. Thornton, *Etat actuel de la Turquie....*, Paris 1812, 489 σημ. 1.

Ραιτίας καὶ τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, ὅπου οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν ἴδοντες τὴν ἐπαρχίαν Μακεδονία, ἀπαρτισμένη ἀπὸ τὴν κυρίως Μακεδονία, Θεσσαλία, Ἡπειρο... Λόγοι τῆς ἔξαιρέσεως εἶναι τὸ δυσπρόσιτο τῆς Ραιτίας⁷ καὶ ἡ ἀδιάλειπτη ἐπιστασία τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ ιράτους, τοῦ Βυζαντίου⁸, στὴν Ἑλλάδα. Ἔλληνες δὲ καὶ ἀκοιβῶς ὁ διάκονος Κορέστης ἀπὸ τὴν Χίο, ἀπόδημος στὶς Ἡγεμονίες, ἀποκαθιστᾶ τὴν ἀρχικὴ σημασία⁹ πέρα τοῦ Δουνάβεως καὶ συντείνει στὴν καθιέρωση τοῦ ἑνιαίου ἐθνικοῦ Romania, ἀν καὶ ἐκεῖ οὐδέποτε ὑπῆρξε, ἀφοῦ ἡ ἐμφάνισή του εἶναι μεταγενέστερη τῆς ἐγκαταλείψιες τῆς Δακίας ἀπὸ τὸν Αὐρηλιανό¹⁰. Κατὰ τὸν Ρουμάνο καθηγητὴ Eugen Stănescu¹¹, τὸ σημερινὸ ἐθνωνύμιο Ρουμανία εἰσάγεται στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες¹², πάλαι Δακία, μὲ τὴ μιρφὴ Ρουμανία ἀπὸ τὸν ἐπίσης Ἔλληνα Δανιὴλ Φιλιππίδη, τὸν ὅποιο, σύμφωνα μὲ παρατήρηση ἀπογόνου του, «οἱ Ρωμοῦνοι (πρόφ. Ρουμάνοι) τὸν

7. Βλ. καὶ G. Mütenberg, *Destin de la langue et de la littérature rhéto-romanes*, Lausanne 1974.

8. Ἡ προστασία καὶ ἡ προβολὴ τῆς ρωμανικότητας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἥσαν συνειδητές πολιτικές ἀλλαγές. Βλ. Léon Lafoscade, «Influence du latin sur le grec», ἐν Jean Psichari, *Etudes de Philologie néo - grecque. Recherche sur le développement historique du grec*, Paris 1892, 136. Πβ. Lozovan, «Byzance...», 228: «nourrie d' esprit romain, Byzance pouvait constituer une relève linguistique latine assez puissante pour pouvoir agréger et appuyer, pendant un certain temps, les Romans de la péninsule balkanique». Ἐπίσης, Ἀ. Δασκαλάκης, *Eisagwagή εἰς τὴν Ἰστορίαν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης*, Ἀθῆναι 1960, 33: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι διατηρεῖ ἐπὶ ἀρχετοὺς αἰῶνας τὸν ἐπιφανειακὸν Λατινικὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τυπικοῦ κ.λπ.... ἐκ λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητος....». Γιὰ τὸν ὅλο ἐπίμαχο προβληματισμὸ βλ. καὶ Ivan Duječev, «La crise idéologique de 1203-1204 et ses répercussions sur la ci-vilisation byzantine», *Cahiers de Travaux et de Conférences*, Sorbonne - 1976, 10 καὶ 38-39.

9. Βλ. G. Giunglea, «Coresi face cea dintii apropiere între «roman» și «rumân»», *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, 5-6, 1935, 226 κ.έ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Αἴγαιου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ περιπτωση τῆς Χίου: Διάκονος Κορέστης», *Παρνασσός*, 32, 1990, 290-308.

10. Πβ. H. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud - Est de l'Europe*, Bucuresti - Paris 1978, 300-301: «J. Zeiller, L'apparition du mot «Romania» chez les écrivains latins, REL VII, 1929, p. 194-198, terme non attesté dans les sources avant le IVe siècle». Βλ. καὶ Σταύρος Ἰ. Κουρούσης, Ἔλληνικὴ παιδεία καὶ ἐθνικὴ συνείδησης τῶν Ἐλλήνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον, Ἀθῆναι 1993, 42, ὅπου καὶ ἀναφορὰ στὸν A. Piganiol.

11. E. Stănescu, «Roumanie»: Histoire d'un mot. Développement de la conscience d' unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe - XIXe siècles, *Balkan Studies*, 10, 1969, 76 κ.έ. Δ. Ἀ. Ζακυθινός, *Μεταβυζαντινά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθῆναι 1976, 475. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Oἱ βαλκανικοὶ λαοί*, Ιωάννινα 1978, 173. Raoul V. Bossy, Reconoasterea oficială a numelui «Romania». *Fiinta Românească*, 4, 1966, 101-105. Πβ. καὶ Π.Ι. Ἀργυρόπουλος, *Αἱ ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἔσωτεραι καὶ καὶ ἔξωτεραι κατευθύνοντες*, Ἀθῆναι 1945, 282: «Αὔτιν τὸν ἔνωσιν τῆς ἡ Ρουμανία εἰς Ἔλληνα ἐν καταγωγῆς ὀφείλει ταύτην, τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον Κούζα».

12. Ἔλλεινετ ἐθνωνυμίου οἱ κάτουκοι τους χρησιμοποιοῦν περιφερειακές ὄνομασίες. Βλ. Virgil Cândea, *Σύντομη ἱστορία τῆς Ρουμανίας*, Ἀθῆναι 1978, 25-26. C.C. Giurescu - D.C. Guirescu, *Istoria Românilor*, 1. Bucuresti 1975, 122.

διεκδικοῦν ὡς Ἰδικόν τους, καὶ τὸν θεωροῦν ὡς ἐθνικόν τους ἴστορικόν, τοῦτο, ἐπειδὴ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης συνέγραψε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν πρώτην ἴστορίαν τῆς Ρουμανίας, τὴν ὅποιαν καὶ ἔξεδωκε κατὰ τὸ ἔτος 1816 εἰς τὴν Λειψίαν εἰς δύο τόμους... Ἀς μὴ λησμονοῦμεν ὅμως σήμερον, ὅτι πρὸ τῆς Ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οἱ Ἐλληνες εἶχον κατὰ πυκνοτάτους ὅμιλους μεταναστεύσει εἰς τὰς Παραδουναβείους χώρας, καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων ὅμοεθνῶν μας ἦτο μεγαλύτερος κατὰ πολὺ τοῦ ἐνὸς ἐκατομμυρίου»¹³.

Ἐλληνες λατινόφωνοι, ἥδη τὸν 3^ο αἰ. μ.Χ., ὅπως σημειώνει ὁ ἀκαδημαϊκός καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Pippidi¹⁴, φέρουν τὸ ὄνομα Ρωμαῖοι. Αὐτὸ – κατὰ τὸν Poghirc¹⁵ – εἶναι κοινὸν καὶ γιὰ μὴ ἐκλατινισμένους ἔως τὸν 10ο αἰώνα, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ζ', τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀπὸ τὸν ὅποιο ἐπιχειρεῖται διάκριση. Οἱ μὲν πρῶτοι ἀποκαλοῦνται Ρωμάνοι οἱ δὲ δεύτεροι Ρωμαῖοι. Βέβαια δὲν διαχωρίζονται ἀπόλυτα καὶ ὅριστικά. Διότι καὶ πολὺ μεταγενέστερα, μέσα 19ου αἰώνα, ὁ ὅρος Ρωμαῖοι χρησιμοποιεῖται σὲ ἀγαστὴ ἀντιστοιχία μὲ τὸν ὅρο Ἐλληνες. Συγκεκριμένα ὁ Μετσοβίτης λόγιος Τριαντάφυλλος Μπάρτας σὲ βιβλίο του ἐκδεδομένο στὸ Βουκουρέστι ἀναφερόμενος στὰ κηρύγματα τοῦ ἀγίου Κοσμᾶ ὁρίζει τὴν πραγμάτωσή τους «ἐν ταῖς κατοικουμέναις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, Ἐλλήνων τὴν φυλὴν Βλάχων, ὡς εἴπομεν τῆς Ἐλλάδος»¹⁶.

Ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν δύο ὅρων (Romanus - Aromânu - Armânu καὶ Ρωμαῖος - Ρωμαῖος) ἐπῆλθε σημασιολογικὴ διαφορά, ἡ ὅποια συνίσταται στὸ ὅτι μὲ τὸν μὲν πρῶτο νοεῖται ὁ δίγλωσσος, ὁ χρόντης τῆς Ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τοῦ λατινογενοῦς Ἰδιώματος, μὲ τὸν δὲ δεύτερο ὁ μονόγλωσσος, Ἐλληνόφωνος. «Οὕτω – σημειώνει ὁ ἀκαδημαϊκός Κεραμόπουλλος – παρέμεινεν ἔκτοτε εἰς τὰς χώρας νὰ λέγωνται μέχρι σήμερον οἱ μὲν λατινόγλωσσοι Ἀρωμοῦνοι καὶ κοινῶς λατικῶς Βλάχοι, οἱ δὲ Ἐλληνες Ρωμαῖοι». Ἐπίσης προσθέτει: «Αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βλάχοι τῶν χωρῶν μας θεωροῦν καὶ ἀκούουν τὸ ὄνομα βλάχος ὡς παρωνύμιον, ἔχουν δὲ ὡς ἐθνικὸν ὄνομά των τὸ Ἀρωμοῦνος (ἢ Ἀρμοῦνος) = Romanus (cives), ρωμαῖος πολίτης = ρωμιός..., καθὼς καὶ οἱ Ἐλληνόγλωσσοι πολῖται ρωμαῖοι,

13. Θεοδόσις Κ. Σπεράντζας, *Tὰ περισσωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη*. Ἀθῆναι 1978, 323-324.

14. D.M. Pippidi, «Les villes de la côte ouest de la mer Noire d' Auguste à Dioclétien», *Akten des VI Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik*. München 1973, 103 σημ. 12.

15. Πβ. Poghirc «Romanisation...» 33: «Antérieurement ils étaient compris dans la dénomination de Ρωμαῖοι, qui s' appliquait à toute la population libre de l' empire».

16. Τρ. Μπάρτας, *Περὶ ἐποίκων Ρωμαίων ἐν Ἐλλάδi*, Βουκουρέστι 1878, 10.

17. Ἄ. Κεραμόπουλλος, «Περὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμτενίστας καὶ τῶν κατὰ τὴν Λυχνιδὸν λαῶν»,

ρωμαιού»¹⁷.

Λέγεται ότι «ό Weigand δημιούργησε τὸν γερμανικὸν ὄνο Aromunen»¹⁸, ποὺ ἀποδόθηκε στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα ώς Ἀρωμοῦνοι, ἐνῶ πράγματι ἀπλούστατα διέπλασε, ὥστε νὰ καθίσταται εὐχερόστερη ἡ προφορά του καὶ στὴ γερμανικὴ γλώσσα, ἐκεῖνον ποὺ οἱ Ἰδιοὶ οἱ δίγλωσσοι τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀνέκαθεν διέθεταν. Ἐπειτα καθιερώθηκε καὶ στὶς ἄλλες γλώσσες: ρουμανικὴ Aromâni, ἵταλικὴ Aromeni, γαλλικὴ Aroumains, ἰσπανικὴ Arumanos, ἀγγλικὴ Aromanians, ρωσικὴ Aromyny... Ἡ δὲ εἰσοδός του στὴν ἐλληνικὴ ἐπιστημονικὴ γλώσσα ἔγινε ἀπὸ τὸν καθηγητὴν τῆς Γλωσσολογίας στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεοσαλονίκης Νικόλαο Ἀνδριώτη¹⁹. Ωστόσο ἦταν γνωστός. Γράφοντας περὶ τὸ 1910 ὁ «σοφὸς γιὰ τὴν ἑποχὴν του Γυμνασιάρχης» Γεώργιος Ιωάννου Καρβελᾶς μᾶς πληροφορεῖ: «Καὶ ἐν μὲν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι, ἐν Ἡπείρῳ δῆλα δή, Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ, Βλάχοι καλοῦνται οἱ κάτοικοι ἐκεῖνοι τῶν ὀρεινῶν μάλιστα μερῶν, οἵτινες ἔχουσιν ώς μητρικὴν γλώσσαν νεολατινικὴν τινὰ διάλεκτον καὶ ἀλλαχοῦ καλοῦνται ἑαυτοὺς Ῥωμαίους (Ἀρ(ο)υμούν = Romanj)...»²⁰.

ΒΛΑΧΟΙ

Ἡ φίλα τῆς λέξεως Βλάχος ἐντοπίζεται πλέον στὸ ἐθνικὸν ὄνομα μιᾶς γαλατικῆς φυλῆς, τὴν ὥποια ὁ μὲν Καίσαρ²¹ μνημονεύει ώς Volcae, ὁ δὲ Στράβων²² ώς Οὐόλκαι. Εἶναι ἴσχυρός λαὸς τῆς ἐκρωμαϊσμένης ναοβωνικῆς Γαλατίας, τὸν ὅποιο πρῶτο οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὶς διεισδύσεις τους στὰ ἐδάφη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας είχαν γνωρίσει ώς χρήστη τῆς λατινικῆς γλώσσας καὶ προσέδωσαν στὸ ἐθνικὸν ὄνομα τὴν σημασία λατινόγλωσσος.

Μακεδονικά, 2, 1953, 488-555, 527. Βλ. καὶ J. Rosenblum, «Οἱ Ῥωμαῖοι. Sur la conscience que les Byzantins ont eue et gardée d’être l’empire romain», *Bulletin de l’Association Guillaume Budé*, 1969, 301-313.

18. G. Weigand, *Oἱ Ἀρωμοῦνοι (Βλάχοι)*, Α΄. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη ἀ.ἐ. Φ.Ι.Α.Ο.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2001, 17-18.

19. N. Ἀνδριώτης, «Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορειῶν γλωσσικῶν ἴδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς», *Ἐπετηρίς τῆς Εταιρείας Βιζαντινῶν Σπουδῶν (ΕΕΒΣ)*, 10, 1933, 340-352, 348 κά. Ὁ Ἰδιος, *Ἐπιμολογικό Λεξικό τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*, Θεσσαλονίκη 1967, λ. Ἀρωμοῦνος.

20. Γ. Ἰω. Καρβελᾶς, *Ἄι ἐν Πελοποννήσῳ σλανίκαι ἐποικήσεις*, Ἀθῆναι 1995, 5 καὶ 14.

21. Π.β. Caes. B.C. 6, 24, 1-3: 64, 7, 4: «praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis Tolosatibus circumque Narbonen». Βλ. καὶ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες*, Ἀθῆναι 1945, 16 σημ. 1.

22. Strab. *Geographica*. II. Roma 1970, 4, 1, 12: «Οὐόλκαι Ἀρωμούσοι»; «Οὐόλκαι Τεκτόσαγες», «...qui ont adopté la plurart des caractéristiques générales des Romains, qu’ il s’ agisse aussi bien de la langue et de la façon de vivre que de leur comportement en tant que citoyens».

΄Η διάδοση τῆς λέξεως μὲ τὴν νέα ἔννοια ἀπὸ τὰ βρεταννικὰ νησιὰ ἔως τὸν Βόσπορο εἶναι ἐπακόλουθο τῆς ἔξαπλώσεως τῶν γερμανικῶν φύλων κατὰ μῆκος τῶν ρωμαΐκῶν συνόρων καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τους μὲ ποικιλονύμους λαούς, οἱ ὅποιοι παραλαμβάνουν καὶ μεταόδουν τὴν λέξην. Ἀνάλογα δὲ μὲ τὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα κάθε χώρας ἐπέρχεται καὶ διαφορετικὴ φωνητικὴ ἔξελιξη, ἡ ὅποια καθιστᾶ δύσκολη τὴν συσχέτιση τῶν νέων τύπων μὲ τὸν ἀρχικό, ὅπως φανερώνεται στοὺς σημειωνούς Βλάχος, Βαλλάνος, Οὐαλλός²³, κ.λπ. Ἐπομένως Βλάχοι εἶναι οἱ λατινόγλωσσοι ὑπήκοοι τῆς ρωμαΐκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅχι κάποια ἴδιαίτερη ἐθνότητα, ὅπως ἐσφαλμένως γράφεται καὶ στὶς ἡμέρες μαζί²⁴, πρὸ πάντων ἀπὸ τὸν πολύδραστο σπουδαρχίδη καὶ στρατευμένο στὶς τάξεις τοῦ

23. Αὐτὴ θεωρεῖται ἡ ἐπικρατέστερη ἐτυμολογία. Βλ. Δ.Ι. Γεωργακᾶς, *Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σαρακατσαναίων καὶ τοῦ ὄνοματος αὐτῶν*, Ἀθῆναι 1949, 86-89. A. Armbruster, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, Bucuresti 1977, 19. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀρμονικὴ ἀνθρωπωνυμία Θεσσαλονίκη 1983, 157 σημ. 2, ὅπου σύντομη καὶ σαφής θεώρηση τοῦ ἔντηματος τῆς ἐτυμολογίας. Ἀνάτ. Διαφορετικὴ ἄποψη διατυπώνει ὁ N. Beldiceanu, «Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècles et leurs institutions», *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, Société, Economie*, Variorum Reprints, London 1976, No IV, 122 σημ. 4. Πρ. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Οἱ «Βλάχοι» τῶν βορείων Βαλκανίων μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση. Θεσσαλονίκη 1997. Ἀνάτυπο ἀπὸ *Πρακτικά ΙΖ' Πανελλήνιου Ιστορικοῦ Συνεδρίου* (31 Μαΐου - 2 Ιουνίου 1996), 43-52, σημ. 1. Περιεκτικὴ καὶ σαφέστατη διατύπωση προσφέρει ὁ G. Bonfante, «La place du roumain parmi les langues romanes», *Revue des Etudes Roumaines*, 7-8, 1961, p. 251: «Le mot Valaque dérive - à travers le grec βλάχοι ou le vieux slave vlaxu - de l' ancien allemand Walh, qui vient à son tour (avec la rotation consonantique germanique qui fait h du k) du celtique Volcae...». Βλ. καὶ Ἰ.Γ. Μωραλίδης, «Βλάχοι καὶ Μπουρτζόβλαχοι. (Τὸ ἔντυμο καὶ ἡ ἐλληνικότητα τῶν ὀνομάτων)», *Λαός* (Βεροίας), 1.11.92, 7. Ὁ Ἰδιος, «Ἡ ἐλληνικότης τῶν Φυλάχων - Βλάχων), *Δαυλός*, 134, 1993, 7281-7787. Ὁ Ἰδιος, «Βλάχος. (Τὸ ἔντυμο καὶ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος)», *Oι Καιροί* (Βεροίας), 3.6.94, 1-2. Ὁ Ἰδιος, *Φυλάγος - *Φλάγος - Βλάχος. (Ἐπιλεγόμενα στὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος)», *Oι Καιροί* (Βεροίας), 21.10.94, 1-2 καὶ 5.

24. Βλ. Γ.Μ. Σαρογιάννης, «Ἡ ἐθνογραφικὴ σύνθεση καὶ τὸ ἐθνικὸ ἔντημα στὸν ἀπειρωτικὸ χῶρο», *Ἀπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1986*, 313. Πρ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εἰγείνιου τοῦ Αἴτωλοῦ καὶ λατινοφωνίας Ἑλλήνων. Βλάχοι ἐλληνικοῦ χώρου*, Ἀθῆναι 1986, 234 σημ. 4. Βλ. καὶ *Πρακτικά τῆς Συνάξεως: Εὐγένιος ὁ Αἴτωλος καὶ ἡ ἐποχὴ του*, Ἀθῆναι 1986.

25. Βλ. Ἀντώνης Καρκαγιάννης, «Ἄγαπητοι σύντοφοι τοῦ KEMO», *Η Καθημερινή*, 28.6.1998, 15. Ὁ Ἰδιος, «Γιὰ τοὺς Βλάχους (ἀπάντηση)», *Η Καθημερινή*, 28.7.2000, 20. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «1898: Ὁ Ολοκαύτωμα Κουτσούφλιανης - 1998: Βλαχοπαρασυναγωγὴ στὴ Λάρισα», *Ἀπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο ΙΘ'* 1998, 7-48, καὶ ἀνάτ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα καὶ Συλλόγου τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ περιχώροις κατοίκων Παναγίας «Ἄδελφότης Παναγίας», μὲ πρόλογο τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου Χρ. Ζούνα καὶ εὐρετήρια. Ὁ Ἰδιος, «Πλάνες καὶ πάθη πολεμίων τῆς ἐλληνικότητας τῶν Βλάχων - Αρμάνων», *Τρικαλινά*, 19, 1999, 231-280, καὶ ἀνάτ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα καὶ Πανελλήνιας Ἐνώσεως Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων, μὲ πρόλογο τοῦ προέδρου τῆς ΠΕΠΣΒ Φωτὴ Κιλιτίρη καὶ εὐρετήρια. Ὁ Ἰδιος, «Τὰ κρίματα τοῦ KEMO», *Ἑλλοπία*, 56, 2001, 48-50. Ὁ Ἰδιος, «ΚΕΜΟ καὶ “δαιμῶν Τυπογραφείου”», *Ωραία*

Κέντρου Έρευνών Μειονοτικῶν Ὄμαδων (KEMO)²⁵ πρὸς πραγμάτωση σχεδίου διαμελισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς χώρας μὲ τὴ μօρφὴ κατασκευῆς “μειονοτήτων” Thede Kahl²⁶, ἀν καὶ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἶναι τὸ πιὸ ἐνιαῖο, τὸ πιὸ ὅμογενές, κατὰ τὸν Γάλλο ἀκαδημαϊκὸν καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σορβόννης A. Blanc²⁷.

Βέβαια ὁ ὄρος Βλάχος ἔχει καὶ ἄλλες σημασίες, π.χ. βισκός²⁸, σύμφυτη μὲ τὴν

Σαμαρίνα, 276, 2001, 4. Ὁ Ἰδιος, «χορηματοδοτούμενο καὶ ἐποπτευόμενο ἀπὸ Ὅπ. Ἐξ. KEMO καὶ κρίματά του», Ορφέας - Orpheus (Wappertal), 7, 2002, 33-35. Ὁ Ἰδιος, «Κ.Ε.Μ.Ο. καὶ βλάχικα - ἀρβανίτικα» στὸ δικό του βιβλίο Ἐθνικὰ θέματα καὶ κρατικὴ ἀκηδία. Ἐκδόσεις Πελασγός, Ἀθῆναι 2002, 190-199. Ι. Κ. Γερονικολός, «Τὸ KEMO στηρίζει ἀνθελληνικές θέσεις», Ἐλευθερία (Λαρ.), 15.4.2004.

26. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τερμανοὶ ἔναντιον ταιριάζουν» γιὰ τοὺς Βλάχους, Ἐλλοπία, 58, 2002, 61-68, καὶ ἀνάτ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων μὲ καίρια κείμενα ἀντὶ προλόγου, διφειλόμενα στὸν ἔγκριτο πανεπιστημιακὸν καθηγητὴν Heinz Richter καὶ σὲ 30 βλαχογενεῖς δημάρχους, ποὺ βροντοφωνοῦν: Ἐμμαστε Ἐλληνες, δοὶ μειονότητα, καθὼς καὶ στὴν Ο.Α.Σ.Π.Ε. Ὁμοσπονδίᾳ Ἀσπροποτάμιων Συλλόγων Πολιτιστικῆς Ἐνότητας..., ἐν τέλει δὲ σκιαγράφηση τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὸν ἐπίτιμο Πρόεδρο τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Νικόλαο Θέμελη, ἀντὶ ἐπιλόγου. Ὁ Ἰδιος, Ἡ ἀλήθεια γιὰ τοὺς Βλάχους καὶ ἀνεπίτρεπτος ἐφησυχασμός, Ἀθῆναι 2002, ἀνάτ. τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων ἀπὸ τὸ περιοδικό «Μοριάς», τεῦχος 61ο, σὲ σχῆμα πολὺ μικρό, τσέπτης. Ἀναδημ. στὴν περιοδικὴ Ἐκδοση Ποικίλης Ὑλῆς Πνευματικοῦ Κέντρου Δήμου Ἀσπροπούργου, Λαμπτηδόνα, 25, 2002, 10-13, στὸ Τρικαλινὸν Ἡμερολόγιο τοῦ Πολιτιστικοῦ Ὁργανισμοῦ Δήμου Τρικκαίων, Τρίκαλα 2003, 85-291, Ὁραία Σαμαρίνα, 284, 2003, 12 καὶ 13, ὅπου ἐπισημαίνονται καὶ ἀπαράδεκτες δραστηριότητες τοῦ Kahl. Στ. Ἀστ. Παπαγάννης, Βλάχοι καὶ βλαχόφωνοι Ἐλληνες, Ἀθῆναι 2003, 276: «... Εἶναι ἔνας ἀκόμη τακτικότατος ἐπισκέπτης τῶν βλαχοχωριῶν τῆς Πίνδου. Δέν παραλείπει τὰ καλοκαίρια νὰ καταφθάνει στὴ χώρα μας καὶ ἐπὶ δίμηνο νὰ γυροφέρει στὰ χωριά, δπου, κατὰ παράδοση, οἱ βλαχόφωνοι ἔχειλοκαιλιάζουν. Εἶναι παρὸν σὲ ὅλα τὰ ἀνταμώματα τῶν βλαχοφώνων. Φωτογραφίζει καὶ βιντεοσκοπεῖ πρόσωπα, κτίσματα, ὑπάρχοντες καὶ παλαιότερους οἰκισμοὺς τῶν βλαχοφώνων, ὅπως καὶ τοπία τῆς Πίνδου. Μιλάει μὲ τοὺς βλαχοφώνους, τοὺς διαφωτίζει γιὰ τὴν καταγωγή, τὴν βλάχικη γλώσσα καὶ τὴν ἴστορία τους, ἀκολουθώντας τὶς ἀπόψεις τοῦ G. Weigand, ὁ ὅποιος, κατ’ αὐτὸν, δέχεται ὅτι οἱ Βλάχοι ἀποτελοῦν ἔχωριστὴ ἔθνοτητα. Εἶναι ἔνας προσκλητικὸς προπαγανδιστής...». Προβαίνει δὲ καὶ σὲ ἀπειλές καὶ καθηβούσιες φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων, ποὺ ἀπορρίπτουν τοὺς ἰσχυρισμούς του. Γιὰ ἀπειλητικὴ ἐπιστολή του βλ. Ὁραία Σαμαρίνα, Μάϊος - Ιούνιος 2003, 12, ὅπου ἀπαντήσεις τῆς ἐφιμερίδας καὶ τοῦ Ἀχ. Γ. Λαζάρου.

27. A. Blanc, *Géographie des Balkans*. P.U.F. Que sais-je? 1154. Paris 1971, 50: “L’Etat le plus uni, le plus homogène est le grec”. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βράχοι - Βλάχοι καὶ βλαχοπαρασυναγωγὴ Κ.Ε.Μ.Ο. στὴ Λάρισα», ἐν Βραχονησίδες Ἀρχιπελάγους καὶ βλαχονησίδες Στεριάς. Οἱ μέν πρῶτες “ἐπίδικες” οἱ δὲ δεύτερες παραχωρημένες. Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημέρωσης γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ἀθῆναι 1998, 33-125, 120.

28. Πβ. C. Höeg, *Les Sararatsans, une tribu nomade grecque*. I. Paris - Copenhague 1925. 74-75: «ainsi le mot Βλάχος, qui originairement n’ est que le nom propre du peuple de langue romane qui habite les Balkans, a pris le sens de «nomade, berger», et en Grèce on appelle ainsi non seulement les Aromounes

ἀντίστοιχη ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση. Ἡδη στὴν ἔξεγερση τῶν Λαοισαίων τὸ 1066 ἀναφέρονται τρεῖς τάξεις Βλάχων, ἀστῶν, γαιοκτημόνων, κτηνοτρόφων²⁹. Σύγχρονα δὲ καὶ ἡ Ἀννα Κομνηνὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «... καὶ ὅπόσοι τὸν νομάδα βίον εἶλοντο (Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἴδε διάλεκτος) καὶ τοὺς ἄλλοθεν ἔξ ἀπασῶν τῶν χωρῶν ἐρχομένους ἵπτεας τε καὶ πεζούς»³⁰.

Γιὰ τὸν χρόνο ἐνάρξεως τῆς σημασιολογικῆς μεταβολῆς ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος³¹ συντάσσεται μὲ τὴν ἔξ ἀρχῆς ἐφαρμογὴ μέτρων φρουρήσεως συνόρων ἢ ὀδικῶν συγκοινωνιακῶν κόμβων σὲ σῶμα ἐντοπίων ἀνδρῶν, ἐμμίσθων, τῶν ὅποιων ἡ ἀμοιβὴ ἐνισχύεται μὲ παραχώρηση καὶ ἑδαφικῆς ἐκτάσεως γιὰ γεωργοκτηνοτροφικὴ ἐκμετάλλευση. Τὴν ἄποψη αὐτῆς, πρόσθετα τεκμηριωμένη, ἀσπάζεται καὶ ὁ Cicerone Poghirc³². Ωστόσο, ὁ V. Bulgaru³³ τὴν μεταθέτει χρονικὰ κατὰ τοὺς 70-80 αἰῶνες, ὅταν οἱ ἐκρωμαϊσμένοι, λατινόφωνοι κάτοικοι τῆς ωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀναγκάζονται ἔξ αἰτίας ἐπιδρομῶν νὰ ἀναζητήσουν κρησφύγετα σὲ δρεινὰ καὶ δύσβατα, ὅπου ἐπιδίονται καὶ στὴν κτηνοτροφία. Ἡ πρόταση Κεραμόπουλου, ὁ ὅποιος εἰσηγεῖται τὴν προέλευση τοῦ ὄρου Βλάχος ἀπὸ τὸν αἰγυπτιακὸ φελλάχος³⁴, ἐπιτρέπει τὴν ταυτόχρονη δημιουργία τῶν σημασιῶν, λατινοφώνου καὶ βοσκοῦ - ἀγροτοκτηνοτρόφου, ἀλλὰ ἐλλείποντι ἐπαρκεῖς μαρτυρίες διαδόσεώς του ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ἔως τὸ ἀπώτατο σημεῖο τῆς Δύσεως, τὰ βρετανικὰ νησιά, ὅπου ὑφίστανται οἱ Οὐαλλοί. Ἡ προώθηση τοῦ ὄρου Volcae ἀπὸ τὸν Γερμανοὺς κατὰ μῆκος τοῦ Δουναβίεως καὶ στὸν εὐρύτερο σλαβικὸ κόσμο μαρτυρεῖται ἀρκετά. Ἡ δὲ διὰ Σλάβων εἰσοδός του στοὺς Βυζαντινούς, ποὺ προβάίνουν στὴν ἐλληνοποίησή

mais aussi les Saracatsans». Κατὰ τὸν J. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, 163, «à partir du Moyen-Age le nom de Valaque (en serbo-bulgare Vlah pl. Vlasi) perdit sa signification ethnographique et désigna chaque pasteur sans égard à sa nationalité». Michel Sivignon, *Les pasteurs du Pinde septentrional*, Lyon (1968), 31: «Le terme de "Vlakhos" est dans toute la Grèce synonyme de berger nomade». Jacques Allières, *Manuel de linguistique romane*. Paris 2001, 298: «Les Grecs les appellent Βλάχοι ou Κουτσόβλαχοι; ils sont connus comme des bergers (cf. leur double nom albanaise de çoban (turc çoban «Berger»), roum. cioban-et rémer (<romanu!»).

29. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρον, «Ἡ ἔξεγερση τῶν Λαοισαίων τὸ 1066 καὶ ἡ ἐθνολογικὴ παρερμηνεία τῶν σχετικῶν χωρῶν τοῦ Κεκαυμένου», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 11, 1976, 104.

30. Leib. III, 135 καὶ II, 193-195. Βλ. καὶ Mathias Gyóni, «Le nom de Βλάχοι dans l' Alexiade d' Anne Commène», *Byzantinische Zeitschrift (BZ)* 44, 1951, 241-252.

31. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, 13.

32. Poghirc, «Romanisation...», 21, 25.

33. V. Bulgaru, «Quelques observations en marge d' une étude d' ethnographie. Les Roumains, pasteurs nomades, autochtones des pays balkaniques et «colonisateurs» de la Transylvanie?», *Revue Roumaine d' Histoire (RRH)*, 4, 1965, 996.

34. Κεραμόπουλος, ἔ.ἄ., 10. Τὴν ἰδέα εἶχε ὁ Sp. Papageorges, *Les Koutsovalaques*, Athènes 1908, 9.

του μὲ τὴν προσθήκη τῆς ἐλληνικῆς καταλήξεως -ος στὴ μορφὴ Βλάχ, δὲν δικαιολογεῖ τὸν χαρακτηρισμό του σὰν σλαβικοῦ, ὅπως διατείνονται καὶ διακεκριμένοι Ἐλληνες³⁵.

ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΟΙ

Μὲ δεδομένη τὴν ἐτυμολογία τοῦ δευτέρου συνθετικοῦ, τοῦ ὄνοματος Βλάχος, ἀπομένει ἡ ἐρμηνεία τοῦ πρώτου, γιὰ τὸ ὅποιο ἐπίσης διατυπώθηκαν διαφορετικὲς προτάσεις, ὅπως τῶν ἀκαδημαϊκῶν καὶ καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κ. Ἀμαντού καὶ Φαίδ. Κουκουλέ, καθὼς καὶ τοῦ πασίγνωστου ἐτυμολόγου Μ. Φιλήντα³⁶. Ἐκεῖνος δέ, ποὺ ἔχει μελετήσει εἰδικὰ τὸ ὅλο ζήτημα, εἶναι ὁ Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, γνώστης καὶ τοῦ ἀριμανικοῦ - βλαχικοῦ ἴδιωματος, σύγχρονος τοῦ Γ. Ἰ. Καρβελᾶ, ἐξ ἵσου γιὰ τὴν ἐποχὴ του σοφὸς γυμνασιάρχης. Προλογίζοντας τὸ Ἐτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κουτσόβλαχικῆς Γλώσσης του, ποὺ προετοίμαζε ἐπὶ μικρὸ χρονικὸ διάστημα καὶ μόλις τὸ 1909 κυκλοφορήθηκε, σημειώνει: «Ἡ δὲ σκωπτικὴ προσωνυμία Κουτσόβλαχος δὲν σημαίνει τὸν χωλαίνοντα Βλάχον, ὃς ἐσφαλμένως ἐρμηνεύεται ἡ λέξις ὑπὸ τῶν εὐρωπαίων. Ἡ λέξις κουτσός, ὡς πρῶτον συνθετικόν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς ὑποκοριστικὰς καταλήξεις, καὶ πρὸς τὴν πρόθεσιν ὑπὸ ἐν συνθέσει μετὰ ἐπιθέτων καὶ ὅμιλων· οἷον: ὑπόλευκος, ὑπομέλας, ὑποπίνω = κατ' ὀλίγον πίνω. Οὕτω καὶ τὸ κουτσός τῆς νέας ἐλλην. ἀποβάλλει τὴν πρώτην αὐτοῦ σημασίαν καὶ σημαίνει τὸ ὀλίγον, οἷον κουτσομύτης = ὁ ἔχων μικρὰν ὁῖνα, κουτσαύτης = ὁ ἔχων μικρὸν οὖς, κουτσοδάσκαλος = μικρὸς δάσκαλος, μὲ ὀλίγα γράμματα, κουτσοπίνω = ὑποπίνω, οὕτω καὶ κουτσόβλαχος = ὁ ἔχων ὀλίγον βλαχισμόν, ὀλίγας βλαχικὰς λέξεις, ὀλίγα ἥθη καὶ ἔθιμα βλαχικά, τὰ πλεῖστα δὲ τούτων ἐλληνικά, ἐξ οὗ ἐλληνοβλαχικὴ γλῶσσα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ουρμανικήν, ἥτις διὰ τὸ ἐπικρατέστερον σλαβικὸν στοιχεῖον ὀνομαστέα σλαβοβλαχική»³⁷.

35. Ν. Βέης, «Βλάχοι», Ἐγκυλοπ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, 3, 1928, 330-331. Β. Φάβης, «Ἀνάλεκτα Φιλολογικά, 4: Σλάβοι - Βλάχοι», ΕΕΦΣΠΘ, 5, 1940, 77-80. Θ. Σαράντης, «Οἱ Βλαχόφωνοι τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου», Ἡπειρωτικὴ Εστία (HE), 24, 1975, 586. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βλάχοι», Ἐγκυλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτανικα (Ἐκδ. 1984).

36. Ν. Ανδριώτης, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κουνῆς Νεοελληνικῆς. Θεσσαλονίκη 1967, λ. κουτσός.

37. Νικολαΐδης, ἔ.α., μγ' -ιδ'. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Κουτσόβλαχοι», Ἐγκυλ. Λεξικό Ἡλιος (Ἐκδ. 1978).

Κατ' ἄλλη ἀποψη, «ἡ λ. εἶναι νόθο σύνθ. μὲ α' συνθετικὸ τὴν τουρχ. λ. κῦ-
γκ "μικρὸς" (ἢ σημ. αὐτὴ ἀναφέρεται στὸν χῶρο ἐγκατάστασης τοῦ ἀντίστοιχου
πληθυσμοῦ)»³⁸. Προφανέστατα αὐτοανανεῖται οὐσιαστικὰ δοθέντος ὅτι ὁ
χῶρος δὲν χαρακτηρίζεται ὡς μικρὸς ἀλλὰ ὡς μεγάλος, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τὸ
θέμα Ἑλλάδος τῶν βυζαντινῶν διοικήσεων, τὴν Θεσσαλία – καὶ ὅχι μόνον –,
ῶστε νὰ ὀνομάζεται Μεγάλη Βλαχία καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μεγαλοβλαχίτες. Ὁ
Βυζαντινὸς χρονογράφος καὶ ἀξιωματοῦχος τοῦ κοράτους Γεώργιος Παχυμέρος
γράφει: «τοὺς γὰρ τὸ παλαιὸν Ἑλληνας, οὓς Ἀχιλλεὺς ἦγε, Μεγαλοβλαχίτας
καλῶν ἐπεφέρετο»³⁹. Εξ ἄλλου ὁ Pouqueville διερωτώμενος γιὰ τὸν χρόνο ἀναρ-
χῆσεως τῶν Ἀρμάνων στὴν Πίνδο ἐπανέρχεται στὴν ὀνομασία: «Δὲν γνωρίζω
σὲ ποιά ἀκριβῶς ἐποχὴ οἱ Βλάχοι ἐγκαταστάθηκαν στὴν Πίνδο οὕτε γιατί οἱ
Ἑλληνες τοὺς ἔχουν ἀποκαλέσει Μεγαλοβλαχίτες (Βλάχους τῆς Μεγάλης Βλα-
χίας). Ἐν τούτοις τὸ πρῶτο μέρος τοῦ προβλήματος αὐτοῦ θὰ ἐλύετο, ἐὰν κανεὶς
μποροῦσε νὰ λάβῃ ὑπ' ὅψη τὶς λαϊκές παραδόσεις τους· ὑπὸ τὴν προϋπόθεση
αὐτὴ θὰ ἥσαν ἐκεῖ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων»⁴⁰. Ὡς Μικρὰ Βλαχία φέρεται ἡ
νησίδα Ἀρμάνων τῆς Αἰτωλοακαρανίας. Παρόμοιες ὑφίστανται καὶ στὴν ὑπερ-
δούναβια Δακία, Ρουμανία. Συνήθως τόσο ἐντεῦθεν ὅσο καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Δουνά-
βεως ὁ ὄρος Βλαχία ἀπαντᾶ καὶ χωρὶς τοὺς ἐπιθετικοὺς προσδιορισμούς, μάλι-
στα δὲ καὶ ὅταν σὲ βυζαντινὲς πάντοτε πηγὲς γίνεται λόγος γιὰ τμῆμα τῆς⁴¹.

ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΟΙ - ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΔΕΣ

Ο καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Λειψίας Gustav Weigand ἐπισκέφθηκε τοὺς
Ἀρμάνους τῆς Αἰτωλοακαρανίας, ἔχοντας τὶς πρῶτες πληροφορίες ἀπὸ τὸν
ἥλικιωμένο τσέλιγκα Μπουλαμάτση στὴν Κορυτσά καὶ ἐνήμερος βιβλιογραφικὰ
γιὰ ὅσα ἔχει παρατηρήσει ὁ Pouqueville. Συγκεκριμένα μόνο ὅτι Βλάχοι τσοπά-

38. Ἐγκυλ. Πάτπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, τ. 36, 1996, 420, λ. Κουτσόβλαχος. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Κουτσόβλαχοι στὴ Θεσσαλία», *Ἡ Πειραιώκη - Πατραιώκη*, 114, 1965, 16-17.

39. I, 30, 2. Βλ. καὶ P. Papahagi, «Din trecutul cultural al Aromânilor, *Analele Academiei Române, Memoriile Sectiunii Literare (AAR-MSL)*, 35, 1912, 9.

40. F.C.H.L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 182-1827, II, 151.

41. Δημ. Ζ. Σοφιανός, «Τὸ Χρυσόβουλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1336)
ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα - Παναγῆς)», *Τρικαλινά*, 1989, 7-27,
27. Βλ. καὶ Léon Heuzey, *Ὀδοιπορικὸ στὴν τουρκοφατούμενη Θεσσαλία τὸ 1858*. Μτφρ. Χρ. Ἰ.
Δημητρουλόπουλος. Σχόλια - ἐπιμέλεια Θ.Α. Νημᾶς. Ἐκδοτικὸς Οίκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη -
Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 1991, 123-124.

42. G. Weigand, *Oἱ Ἀρωματῖνοι (Βλάχοι)*, A', 220.

νηδες «περιγάνε τὸν χειμώνα στὴν Ἀκαρνανία καὶ... τοὺς λένε ἐκεῖ πιστικούς»⁴². Γι' αὐτοὺς ὁ Weigand προσθέτει: «οἱ ἑλάχιστοι Πιστικοὶ ποὺ ζοῦν ἀκόμα στὴν Ἀκαρνανία, εἶναι πιθανὸν οἱ τελευταῖοι ποὺ ἀπέμειναν ἀπὸ τοὺς Ἀρωμούνους τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, πιθανὸν νὰ ἀποτελοῦσαν στὸν Μεσαίωνα τὸν πληθυσμὸ τῆς ἐκεῖ Μικροβλαχίας». Στὴν ἵδια σελίδα προτάσσει καὶ τὰ ἔξης: «Ἡ ὄνομασία Καραγκοῦνοι χρησιμοποιεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀρωμούνους Καραγκούνους γιὰ τοὺς Ἐλληνες τῆς νότιας Θεσσαλίας, δηλαδὴ τοὺς κατοίκους τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς πεδιάδας τῆς Καρδίτσας, ποὺ ἔχουν ἀναμειχτεῖ πολὺ μὲ ἀρωμονικὸ στοιχεῖο. Στὴν Ἀκαρνανία δὲ οἱ Ἐλληνες ἀποκαλοῦν Καραγκούνηδες τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντες Ἀρωμούνους τῆς Μάνινας, ποὺ ὅμως συγγενεύουν περισσότερο μὲ τὴ φυλὴ τῶν Φαιρεριωτῶν παρὰ μὲ τοὺς Ἀρωμούνους Καραγκούνηδες»⁴³.

Σὲ πρόσφατη γεωγραφική, ἰστορικὴ καὶ λαογραφικὴ ἀπεικόνισή τους ὁ Δημήτρης Στεργίου παρέχει καὶ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα: «Ἡ Παλαιομάνινα εἶναι τὸ μεγαλύτερο (περίπου 2000 κάτοικοι στὴ δεκαετία τοῦ 1960, περίπου 800 σήμερα) ἀπὸ τὰ ἔξι βλαχοχώρια τῆς Ἀκαρνανίας. Βρίσκεται στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ καὶ ἀπέχει περίπου 35 χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι καὶ ἄλλα τόσα περίπου ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο. Ἐχει χτιστεῖ στὴ θέση μᾶς ἀπέραντης, ἀλλὰ ἄγνωστης ἀκόμη, ἀρχαίας πόλης, ἥ ὅποια ἐκτεινόταν ἕως τὶς ὄχθες τοῦ Ἀχελώου, ὅπου ὑπάρχει ἡ διεθνῶς γνωστὴ περιφήμη Μεγάλη Πύλη ἢ Αὐλόπορτα ἢ Πόρτα, ὅπως τὴ λένε οἱ ντόπιοι». Δὲν παραλείπει ἀναφορὰ καὶ στὰ ἄλλα ἔξι βλαχοχώρια, «ποὺ ἀρχικὰ πῆραν τὸ ὄνομα τοῦ ἴσχυρότερου κτηνοτρόφου (ἀρχιτσέλιγκα), ὁ ὅποιος μάλιστα εἶχε, κατὰ τὰ πρότυπα τῆς διοίκησης, διαχείρισης καὶ ὁργάνωσης τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὡς ὑποτελεῖς δλους τοὺς ἄλλους λιγότερο δυνατοὺς ἢ ὀδύνημασι - κτηνοτρόφους. Ἔτσι, ἡ Παλαιομάνινα ὄνομαζόταν στὴν ἀρχὴ Κουτσομπίνα ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἴσχυρότατου ἀρχοντα Κουτσομπίνα, ἡ Γουριώτισσα ὄνομαζόταν Κατσαροῦ, τὰ Ἀγράμπελα ὄνομάζονταν Νταγιάντα ἢ Μπούσια, τὰ Ὁχθια ὄνομάζονταν Παγκέέκα, τὸ Στρογγυλοβιούνι ὄνομαζόταν Γακέέκα. Τὸ ἄλλο βλαχοχώρι, ἡ σημερινὴ Στράτος, ὄνομαζόταν Σωροβίγλι. Ὑπῆρχε

43. Αὖτ., 309. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Καραγκούνιδες», Ἐλεύθερος (Ἀγιονίου), 7.7.1984, 3.

44. Δ. Στεργίου, Τὰ Βλάχικα ἔθιμα τῆς Παλαιομάνινας μὲ ἀρχαιοελληνικὲς ρίζες. Ἐκδόσεις Παπαδήμα. Ἀθήνα 2004, 19-20. Ὁ ἔδιος, Λεξικὸ 4.500 Μυκηναϊκές, Ὄμηρος, Βιζαντινές καὶ Νοελληνικές ρίζες στὸ Βλάχικο λόγο. Ἐκδόσεις Δ. Ν. Παπαδήμα. Ἀθήνα 2007. Βλ. καὶ Λεωνίδας Ζ. Τζηριμούλιγκας, Ἐτυμολογικοὶ περίπατοι σὲ συνάρτηση μὲ τὸ ἐλληνοβλαχικὸ ἴδιωμα. Ἀθήνα 2007. Ἔπισης Ἀ.Γ. Τσοπανάκης, «Ἀναζήτηση καταλοίπων τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου στὰ βλάχικα ἴδιώματα τῆς Μακεδονίας», Ἐλληνικὴ Διαλεκτολογία, 3, 1992-1993, 61-82. Ἀντ. Μπουσμπούκης, Ἐθνογλωσσολογικά Ἀνάλεκτα. Ἐκδόσεις ἐρωδιός, Θεσσαλονίκη 2005.

καὶ ἔβδομο βλαχοχώρι στὴν περιοχή, δηλαδὴ τὰ Νουσέϊκα, ἀλλὰ αὐτὸ ἐγκαταλείφθηκε σχετικὰ νωρίς»⁴⁴.

Προσφυέστατα ὑπενθυμίζει καὶ ὅσα ὁ Γεώργιος Π. Κρέμος πληροφορεῖ, ἀκριβῶς δὲ ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔξασφάλιζαν τὰ λειβάδια τῆς Μικρᾶς Βλαχίας «μὲ ἀρκετὸν ἐνοίκιον οἱ ἀρβαντόβλαχοι - καραγκούνηδες ἐπονομαζόμενοι καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κολώνιας καταγόμενοι χριστιανοὶ κατὰ τὴν θρησκείαν διὰ τὰ ποιμνιά των, ὁ ἀρχιποιμὴν τῶν ὅποιων ὀνομάζετο Γιάγκας»⁴⁵.

Σὲ προγενέστερο δημοσίευμα ὁ Στεργίου συμπεραίνει: «Ἡ ἔξήγηση, λοιπόν, εἶναι λογικὴ καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τῶν ἔξι λατινόγλωσσων χωριῶν τῆς Ἀκαρνανίας καί, φυσικά, τῆς Παλαιομάνινας φέρουν ἀκόμη ἐντονα τὴν ἐπιρροὴν ἡπειρώτικων παραδόσεων (χοροί, παραδοσιακὴ ἐνδυμασία, παραδοσιακὰ ὑφαντά κ.λπ.). Αὐτὸ Ἰσως ἐνισχύει τὴν ἀποψή μας ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πόλης, ὡς νομάδες πιά, μεταξὺ Ἀκαρνανίας καὶ Ἡπείρου, κατὰ τὴ διαχείμασή τους, προτιμοῦσαν τὸν τόπο τῶν προγόνων τους!». Ἐπὶ πλέον ἐπικαλεῖται πορίσματα ἀποκαλυπτικῆς ἔρευνας τοῦ Γιώργου Δ. Παπαδημητρίου, ποὺ «χαρακτηρίζει τοὺς Βλάχους τῆς Ἀκαρνανίας ὡς “Γκαραγκούνηδες” δηλαδὴ ὅπως ἀκριβῶς ὀνομάζονται (κακῶς) στὴν περιοχὴν αὐτή, ἐνῶ εἶναι ὅτι ἀπὸ τοὺς Βλάχους Ἑλληνες ποὺ ἔφεραν τὰ κοπάδια τους γιὰ χειμαδίο τὸ χειμῶνα στὴν Ἀκαρνανία ἀπὸ τὴν Ἡπειρο καὶ τελικὰ ἐγκαταστάθηκαν μονίμως στὰ ἔξι αὐτὰ χωριά...»⁴⁶.

Κατὰ τὸν Weigand στὰ Βλαχοχώρια τῆς Μικρᾶς Βλαχίας, τῆς ὅποιας προέχει ἡ Μάνινα, τὸ ὄνομα τῆς μεταφέρθηκε σὲ ὅλη τὴ σειρὰ τῶν οἰκισμῶν. Ὁ ἴδιος δὲ σκόπιμα διατηρεῖ τὸ γενικὸ ὄνομα γι' αὐτὰ τὰ χωριά, ἐπιδιώκοντας μιὰ συγκεκριμένη ἔκφραση γιὰ τὴ διάλεκτό τους. Ταυτόχρονα ὀμολογεῖ ὅτι οἱ ἴδιοι ὀνομάζονται Ἀρωμούνοι, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ποὺ κατοικοῦν γύρω τους ὀνομάζονται Καραγκούνηδες, «κιὰ λέξῃ ἡ ὅποια χρησιμοποιεῖται σὲ διάφορες περιοχὲς καὶ γιὰ διάφορες φυλές καὶ ἐπίσης μὲ διαφορετικὴ ἐννοια...»⁴⁷, γιὰ τὶς ὅποιες κάνει λόγο καὶ στὸ Β' παράρτημα τοῦ Α' τόμου (σσ. 307-309). Πάντως

45. Αὐτ., 33. Βλ. καὶ Βούλα Μάλλα, «Παλαιομάνινα, 2003. Αὐθεντικὴ παραδοση στὴν Αίτωλο-Ακαρνανία», Ἐλεύθερος (Αθ.), 20.7.03, 22.

46. Δ.Λ. Στεργίου, Παλαιομάνινα. Ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων μέχρι σήμερα. Ἀθήνα 1996, 69. Βλ. καὶ Χρ. Α. Κολιότσος - Δημόφιλος, Λαογραφία Καραγκούνηδων Δ. Θεσσαλίας. Τρίκαλα 1962. Ὁ ἴδιος, Οι Καραγκούνηδες τῆς Θεσσαλίας. Τρίκαλα 1980. Θεσσαλικὸν Μέλλον, «Ματιές στὸ παρελθόν καὶ στὸ μέλλον», Μάρτιος - Απρίλιος 1978, ἀρ. φ. 392-393. Ἡρ. Παπαδῆμος, Οι Θεσσαλοὶ Καραγκούνηδες - Ιστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ μελέτη - Ἀθήνα 1980. Γ.Β. Καβαδίας, Καραγκούνηδες, Ἀθήνα 1980. Ζωὴ Τσιώλη, Βλάχοι καὶ Καραγκούνηδες τῆς Θεσσαλίας. Ἀθήνα 1980.

47. Πβ. Weigand, ἔ.ἄ., Β' 187-188.

πουθενά ἡ χρήση τοῦ ὄρου “φυλές” δὲν εύσταθεῖ. Ἀνάγει καὶ ὀνόματα οἰκογενειακά σὲ φυλετικά, μιλονότι παραδέχεται γιὰ γένη, σόءα, ἀκόμη καὶ πατρώνυμα, π.χ. “Κωσταντσιάνοι”, “Καρακολτσιάνοι”, δῆθεν φυλές κατὰ τὸν ἴδιο. Διότι «δὲν χαρακτηρίζει τίποτ’ ἄλλο παρὰ τὸ σοῦ ἢ τὴ φάρα τοῦ τσέλιγκα “Κώστα” ἢ τοῦ “Καρα-Νικόλα” κ.λπ.»⁴⁸. Ἐξ ἵσου ἀδόκιμοι διαφαίνονται καὶ ἄλλοι ὄροι, “Ντότοι” ὡς οἰκογενειακό ὄνομα, ἐπώνυμο στὴ Σαμαρίνα, Ντότας, ποὺ ἀποδίδεται σὲ Φαρσεριῶτες “Αρβανιτοβλάχους”, χωρὶς νὰ διαχρίνονται μὲ τὶς ἰδιότητες, μὲ τὶς ὅποιες σκιαγραφεῖ τοὺς τελευταίους ὁ Weigand⁴⁹, καὶ χωρὶς νὰ διάγουν κτηνοτροφικά. Πρόγματι ἀσκοῦν ἀστικὰ ἐπαγγέλματα. Εἶναι ἀστοὶ καὶ στὰ πανέμορφα. Βλαχοχώρια τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Πίνδου, τοῦ θεσσαλικοῦ Ὄλύμπου, Κοκκινοπλός, Λιβάδι καὶ τῆς Μακεδονίας, Βλαχοκλεισούρα, Νυμφαῖο... Συνεπῶς συγχωροῦνται ἐπιφυλάξεις γιὰ δσα σχετικὰ γράφει ὁ Weigand: «Καμπίσιοις λένε τοὺς Φαρσερῶτες τῆς Νότιας Ἡπείρου, ἐπειδὴ περνῶντες τὸν χειμῶνα στὸν κάμπο δυτικὰ τῆς Ἀρτας. Ἀλλη μὰ κοροϊδευτικὴ ὄνομασία τῶν Ἑλλήνων γιὰ τοὺς Βλάχους τοῦ Ἀσπροποτάμου εἶναι τὸ Μπρουτζόβαλοι»⁵⁰. Ὁ πρῶτος χαρακτηρισμὸς Καμπίσιοι δὲν ἔχει κάτι ἀξιόμεμπτο. Ὁ δεύτερος Μπρουτζόβλαχοι ἐνδεχομένως δὲν εἶναι φωνολογικὰ ὁ ὁρθὸς τύπος, τὸν ὅποιο διασώζει ὁ Λεωνίδας Μ. Βασιλειάδης γράφοντας γιὰ τὸ περιώνυμο Μετζητιέ: «Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ τούτου ὅμιλούντι πρόστις τῇ Κουτσοβλαχικῇ καὶ τὴν Ἀλβανικήν καὶ Ἑλληνικήν. Διὰ τοῦτο καλοῦνται Ἀλβανιτόβλαχοι καὶ Μπουρτζόβλαχοι...»⁵¹.

Ο τύπος τοῦ Weigand παρωθεῖ σὲ σλαβικὴ ρίζα, τῆς ὅποιας μνεία γίνεται ἀπὸ τὸν Δ. Γεωργακᾶ⁵². Ο τύπος, ποὺ παραθέτει ὁ Βασιλειάδης ὁδηγεῖ κατ’ εὐθεῖαν στὴν ἐλληνική, ἐπειτα λατινικὴ καὶ τελικὰ σὲ πολλὲς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες. Παρουσία του εἰκάζεται σὲ πόλεις παρόχθιες ποταμῶν τῆς εὐθρωπαϊκῆς ἡπείρου μὲ σύνθετα τοπωνύμια, τῶν ὅποιων τὸ δεύτερο συνθετικὸ ἔχει τὴ μορφὴ burg (< Burgus < Πύργος)⁵³. Ο λατινικὸς ὄρος Burgus ὡς τοπωνύμιο στηρίζει τὴν ὑπόθε-

48. Αὐτ., Α΄, 308.

49. Αὐτ., Β΄, 196.

50. Αὐτ., Α΄, 310.

51. Λ.Μ. Βασιλειάδης, «Ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ βίου. Ἡθη καὶ ἔθιμα τῶν Βλάχων τοῦ Μετζητιέ», *Ἡπειρωτικός Αστήρ*. Ἡμερολόγιον εἰκονογραφημένον τοῦ βισεκτοῦ ἔτους 1904, 283. Γιὰ τὶς ἐτυμολογίες, οἱ ὅποιες προτάθηκαν, τοῦ τελευταίου βλ. Γεωργακᾶς, ἔ.ἄ., 102 κέ.

52. Γεωργακᾶς, ἔ.ἄ.

53. Βλ. E. Penninck, «L' origine hellénique de “burgus”», *Latomus*, 4, 1940-1945, 12. Βλ. καὶ Ἀγόρω (Ρίτα) - Ἐλισάβετ Λαζάρου καὶ Ἀχιλλεὺς Γ. Λαζάρου, *Ἐθνικὰ καὶ Μειονοτικά Θέματα*. Ἐκδοτικός Οίκος Κυριομάνος [Θεσσαλονίκη 2004], 402.

ση παραδοχῆς ἀποδημίας Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ ρωμαιοκρατίας. Σημαίνει δὲ φρούριο, φυλάκιο, καθὼς καὶ καταφύγιο, ὅταν διατρέχουν κίνδυνο οἱ συναλλασσόμενοι στοὺς Πόρους, Ἐμπόρια, Ἀμπούριας (Ισπανίας)⁵⁴, ἀπαραίτητα κατὰ μῆκος τῶν ποταμῶν ἔως τὴν Βαλτική, ὅπου διενεργεῖται τὸ ἐμπόριο τοῦ ἥλεκτρου, κεχριμπαριοῦ, ἀρεστοῦ γιὰ κοσμήματα γυναικῶν σὲ πανευρωπαϊκὴ κλίμακα καὶ κυρίως στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, μὲ κέντρο τὴν Κύπρο. Δὲν ἀπουσιάζουν καὶ παραθαλάσσια - παράκτια, ἀφοῦ σώζονται τόσο στὴ Δύση, Μπούργος Ισπανίας, ὃσο καὶ στὴν Ἀνατολή, Μπουργκάς Βουλγαρίας.

ΑΡΒΑΝΙΤΟΒΛΑΧΟΙ, ΑΡΜΑΝΟΙ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΕΣ

Ἐσφαλμένα ὁ πολὺς κόσμος φαντάζεται τοὺς Ἀρβανιτόβλαχους - Ἀρβαντόβλαχους, Ἀρμάνους τῆς Βορείου Ἡπείρου, νὰ ζοῦν μόνο ποιμενικά, σὰν κτηνοτρόφοι ἢ μεγαλοκτηνοτρόφοι, ὅπως Φρασεριώτες κ.ἄ. Ἐσημάνθηκε ἄλλως τε προηγουμένως ὅτι τὸν 11^ο αἰ. καὶ στὴ Μεγάλη Βλαχία, στὴ Λάρισα, ὑπάρχουν καὶ ὡς ἀστοί! Ἀλλὰ στὴ Βόρειο Ἡπειρο διακρίνονται σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς. Σὲ μνεία ἐνδεικτικὴ ἀστικῶν κέντρων τῆς Βορείου Ἡπείρου, ὅπου οἱ Ἀρμάνοι ἀκμάζουν ἐκπληκτικά, πρωτεύουσα θέση ἀνήκει στὴν ὑπέροχα μπροστοχόπολη. Ἐδῶ ἐργάζονται πνευματικά, συγγραφικά καὶ διδακτικά οἱ Βορειοπειρῶτες Ἀρμάνοι Θεόδωρος Καβαλλιώτης καὶ Δανιὴλ Μοσχοπολίτης. Ὁ πρῶτος μὲ τὸ τρίγλωσσο λεξικό του καὶ ὁ δεύτερος μὲ τὴν τετράγλωσση μέθοδο «ἐφοδιάζουν τοὺς νέοντας μὲ ἔνα ἐγχειρίδιο γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα. Μὲ τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ ἔργου τους στοχεύουν στὴ μετάδοση ἐνὸς κυρίαρχου τρόπου σκέψης καὶ συμπεριφορᾶς, δηλαδὴ τῆς ἐλληνικῆς ὁρθόδοξης παράδο-

54. A. Garcia y Bellido, *Hispania Graeca*, Barcelona 1948. P. Jacobstahl et E Neuffer, «Gallia Graeca. Recherches sur l' hellénisation de la Provence», *Préhistoire*, 2, 1933, 1-64. F. Benoit, *Recherches sur l' hellénisation du Midi de la Gaule*, Aix - Cap 1965. P. Collard, «Peut-on parler d' une hellénisation de la Suisse?», *Actes du Colloque sur les influences helléniques en Gaule*, Dijon 1958, 35 κέ. Α.Σ. Ἀρβανιτόποντος, «Οἱ Ἀργοναῦται. Ἀπὸ τοῦ μύθου εἰς τὴν ἴστοριαν διὰ τῆς ἀρχαιολογίας», *Πολέμων*, 3, 1947-1948, 56-66. O. Zanco, «Gli Argonauti e la protostoria», *Studi classici e orientali*, 4, 1956, 194-293. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Ἀργοναῦτες καὶ οἱ προϊστορικὲς ἐκστρατεῖες», *Ἐλευθερία* (Λαρ.), 24.6.1984, 8. C. Doumas, What did the Argonauts seek in Colchis?, *Hermathena*, CL, 1997, 31-41. T. Blawatskaya, «De l' épopee crétoise du XVII au XVe s.av. n.è», *Ziva Antika*, 25, 1975, 355-361. A. I. Τζαμτζῆς, «Τὸ πλοῖο τῆς Ἰωλοῦ καὶ τὰ πλοῖα τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ντοράκ», *Περίπλους ναυτικῆς ἴστορίας*, 50, 2005, 56-59, καὶ *Nautiká Xρονικά*, 68, 3/2004, «Ἐνα οίνουσιακὸ καράβι, τὸ "Magna Graecia", τιμᾶ τὴν Ἰταλία».

55. Ἀγγελικὴ Κωνσταντακοπούλου, *Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα στὰ Βαλκάνια (1750-1850)*. Τὸ τετράγλωσσο λεξικό τοῦ Δανιὴλ Μοσχοπολίτη. Ιωάννινα 1988, 63. Προφανέστερη ἄλλοιώση τῶν

σης»⁵⁵.

“Η Μοσχόπολη⁵⁶ μὲ τίς εῖκοσι ἐκκλησιές, τὰ λαμπρὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὅπως ἡ ὄνομαστὴ Νέα Ἀκαδήμειά της, τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο, τὶς πλούσιες βιβλιοθῆκες, δὲν εἶναι μόνον θρησκευτικὸ καὶ πνευματικὸ κέντρο τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἀλλὰ παράλληλα ἔξελίσσεται σὲ σπουδαῖο ἐμπορικό, οἰκονομικό, βιοτεχνικό, καλλιτεχνικό, ὅπου ἀφθονοῦν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ἔυλογης πτικῆς, τῆς ἀγιογραφίας, τῆς χρυσοχοΐκῆς, τῆς ὑφαντικῆς κ.ἄ. Οἱ πολυσχιδεῖς δραστηριότητες τῶν Βορειοπειρωτῶν Ἀρμάνων διαπιστώνονται καὶ στὰ γειτονικὰ ἀστικὰ κέντρα, Κορυτσά, Ἀργυρόκαστρο, “Ἄγιοι Σαράντα” ἥντα τὸ βορειότερο Δυρράχιο. Κατὰ τὸν V. Bérard, «“Ολο τὸ ἐμπόριο τῆς νότιας Ἀλβανίας τὸ εἴχαν τότε στὰ χέρια τους. Ἀπὸ τὴν Μοσχόπολη (κοντὰ στὴν Κορυτσά), τὸ Συρράκο, τοὺς Καλαρρύτες, τὸ Μέτσοβο καὶ τὴν Λάρισα, κέντρα τῆς Ἀνωβλαχίας, ἔξακτινώνονταν στὴν περιοχή, μοιράζοντας τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τους – δέρματα, πετσιά, ἀσημικά, κάπες, μαλλί καὶ χαλιά – εἴτε τὰ ἐμπορεύματα τῆς Εύρωπης, ποὺ λάβαιναν ἀπὸ τοὺς οἴκους τους στὸ Λιβόρνο, τὴν Βιέννη καὶ τὸ Ἀμστερνταμ. Τὸ Δυρράχιο ἦταν τὸ φυσικό τους λιμάνι γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὴν Ἀγκώνα, τὴν Ραγούζα ἢ τὴν Βενετία»⁵⁷.

σκοπῶν τῶν πρωτοπόρων συγγραφέων τῆς Μοσχοπόλεως ἔχει ἐπιχειρήσει ὁ Σιώκης μὲ δημοσίευμα εἰδικὸ σὲ περιοδικὸ ἐπαρχιακό, καθώς καὶ σὲ αὐτοτελές. Ὁ Σταύρος Ἀστ. Παπαγιάννης, *Βλάχοι καὶ βλαχόφωνοι Ἑλληνες*, Ἐκδόσεις Σοκόλη, Ἀθήνα 2003, 217 σημειώνει: «Π.χ. ὁ Ν. Σιώκης καὶ Δ. Παράσχος μὲ τὸ βιβλίο τους *Oι Βλάχοι τοῦ Μουρικίου καὶ τοῦ Σινιάτου*, ἐκδ. Χριστοδούλιδη, Θεσσαλονίκη 2001, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ βιβλίου τους ἐπισημαίνουν: “Οἱ Βλάχοι ἀποτελοῦν ἔνα ἴδιαίτερα πολυάριθμο καὶ σημαντικὸ ἑθνολογικὸ στοιχεῖο τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου”. Πῶς, λοιπόν, νὰ συγχρατθεῖ ὁ Ian Perifan καὶ νὰ μὴ ζητήσει ἀπὸ τὸν Ο.Η.Ε. νὰ μεριμνήσει γιὰ τὸ λαὸ τῶν Βλάχων ποὺ ζεῖ στὶς χῶρες τῶν Βαλκανίων στερεούμενος τῶν δικαιωμάτων του»; Ἀξιολόγηση τῆς πραγματικῆς προσφορᾶς τῶν Μοσχοπολιτῶν βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Ἀρωματικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ*. Ἐν Ἀθήναις 1976, 143 κέ., ἡ β' ἔκδοση, Ἀθήνα 1986, 187 κέ. Ἐπίσης στὴ γαλλόγλωσση ἔκδοση τοῦ IMXA, 206, Thessaloniki 1986, 129 κέ.

56. Βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βόρειος Ἡπειρος. Ἰστορία - Πολιτισμός», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1990*, 43, καὶ αὐτὸν. ἀνάτυπα μὲ εὐρετήρια τῆς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων. Ὁ ἴδιος, «Ἀλβανοί, Ἀρβανίτες - Βορειοπειρῶτες, ἐρανίσματα ἐνημερωτικά», *Παρνασσός*, 34, 1992, καὶ ἀνάτ. μὲ πρόλογο τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου ἀρβανίτικου πολιτισμοῦ Ἀνω Λιοσίων “Ἡ Γρίζα” Ἀλεξάνδρου Σύμμα, 21 σημ. 86.

57. V. Bérard, *Tουρκία καὶ Ἑλληνισμός*. Μετάφραση: Μ. Λυκούδη. Εἰσαγωγή - Σχόλια: Θ. Πυλαρινός, *Ἐκδόσεις Τροχαλία* [Ἀθήνα] 1987, 49. βλ. καὶ René Puaux, *δυστυχισμένη Βόρειος Ἡπειρος*. (Οδοιπορικὸ 1913 - Ἀπελευθέρωση - Αὐτονομία). Πρόλογος - Σχόλια - Χρονικό: Ἀχ. Γ. Λαζάρου. Μτφρ.: Ἀγόρω - Ελισάβετ Ἀχ. Λαζάρου. Τροχαλία, 30.

ΑΠΟ ΤΗΝ APMANIA ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ROMANIA ΤΩΝ ΔΑΚΩΝ

‘Ο őρος *Błáj*ος, ποὺ στὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συμπόσιο «Οἱ Βλάχοι στὴν Ἰστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ: παρελθὸν - προοπτικὲς» διερευνᾶται μὲ τὴ σημασίᾳ λατινόφωνος, ἐτυμολογικὰ εἶναι ἐπίμαχος. Μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν προτάσεων ἐτυμολογήσεως ἐπικρατέστερες φέρονται οἱ ἐπόμενες τρεῖς: τοῦ Ἐλβετοῦ Walther von Wartburg, ἀνανεωμένη ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Giulano Bonfante¹, τοῦ Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου² καὶ τοῦ Γιάννη Μωραλίδη³.

Τὴν ἀρχὴν τοῦ őρου ἀνάγονται ὁ μὲν πρῶτος στὸ ἔθνώνυμο γαλατικῆς φυλῆς, γνωστῆς ἀπὸ τὸν Καισαρα ὡς *Volcae*⁴ καὶ ἀπὸ τὸν Στράβωνα ὡς *Ovōlkaī*, ὃ δὲ δεύτερος στὴν ἀραβικὴ - αἰγυπτιακὴ λέξῃ *fellah* - φελλάχος καὶ ὁ τρίτος στὴν ἑλληνικὴ φύλακος. Ὁμοιογονυμένως ὅλες, ἀν καὶ ἐντελῶς διαφορετικές, δὲν προσκρούονται στοὺς νόμιους τῆς γλωσσολογίας. Ἀλλὰ ἡ πρώτη ἔχει τὸ πρόσθετο πλεονέκτημα τῆς Ἰστορικῆς ἐρμηνείας τῆς ἔξαπλώσεως τοῦ őρου ἀπὸ τὰ βρεταννικὰ νησιά, ὅπου ἐπιζοῦν χρῆστες λατινογενοῦς γλωσσικοῦ ὀργάνου στὴν Οὐαλλία (Wales - Οὐέλξ), καὶ ἀπὸ τὸν ἀπέναντι ἥπειρωνικὸ χῶρο, Βέλγιο, ὅπου ἐπίσης ὑπάρχουν οἱ Βαλλῶνοι⁵, ἔως τὸν Εὗξεινο Πόντο, στὴ Δακία, τὴ χιλιοτραγουδημένη *Blaχia*.

Ωστόσο ἐμβαθύνοντας περισσότερο στὸ θέμα ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ πατρότητα τῆς πρώτης ἐτυμολογίας ἀνήκει στὸν Γερμανὸ I. Leunclavius⁶. Τὴν δὲ πληρο-

1. Βλ. *Revue des Etudes Roumaines* (RER), 7-8, 1961, 251. Βλ. καὶ *Orbis*, 7, 1958, 265 σημ. 1, ὅπου ταυτόσημη ἀποψὴ τοῦ J. Van Coppenolle.

2. Ἡ Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουντούβλαχοι*, Ἐν Ἀθήναις 1939, 20. Βλ. καὶ Sp. Papageorges, *Les Kouzovaques*. Athènes 1908, 9, τοῦ ὄποιου τὴν ἀποψὴν ἐπιβεβαιώνει ὁ K.

3. Ἡ Γ. Μωραλίδης, Βλάχοι καὶ Μπουρτζόβλαχοι. (Τὸ ἔτυμο καὶ ἡ ἑλληνικότητα τῶν ὀνομάτων), *Λαός* (Βεροίας), 1.11.1992, 7 κ.é. Id., Ἡ ἑλληνικότης τῶν Φυλάχων - Βλάχων, *Δαυλός*, 134, 1993, 7781 κ.é. Id., Βλάχος. (Τὸ ἔτυμο καὶ ἡ σημασίᾳ τοῦ ὀνόματος), *Oἱ Καιροί* (Βεροίας), 21.10.1994, 1-2 καὶ 5, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

4. Caes. *B.C.* 6, 24, 1-3.7, 64, 4: «praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis Tolosatibus circumque Narbonem», κ.ἄ. Βλ. καὶ *Liv.* 21, 26, 6: «Hannibal... in Volcarum pervenerat agrum».

5. Στράβ., 4, 1, 12: «Οὐόλκαι Ἀρχαιομίσκοι». 4, 1, 12-13: «Οὐόλκαι Τεκτόσαγες».

6. Πβ. C. Poghirec, *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution, Les Aroumains*. Cahier No 8. INALCO 1989, 10: «Dans l' Occident médiéval de langue latine circulait la forme *Valachus*, qui est à la base du français *Valaque*, et *Valachie*, dans lesquels personne ne reconnaît plus la parenté avec *Wallon* “Français de Belgique”».

7. K. Κούμας, *Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*. IB' - Βιέννη 1832, 522.

φορία προσκομίζει ό πρωτος Νεοέλληνας ίστορικός Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836), ό όποιος έρμηνεύει όρθοτα τὸν ἐκρωμαῖσμὸν στὸ σύνολο καὶ εἰδικὰ ἐκλατίνισῃ⁸ τῶν Ἑλλήνων, ὑποστηρίζοντας τόσο ἐνωρὶς τὴν Ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου⁹. Ἐκρωμαῖσμὸς λαμβάνει χώραν στοὺς ἀρχαίους Θράκες, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ Βουλγάρου B. Gerov¹⁰, καθὼς καὶ στοὺς Ἰλλυριούς, στοὺς ὅποιους ἄλλως τε – κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν M. Garasanin – πραγματώνεται ταχύτερα καὶ εὐχερότερα, ὅπου βέβαια προηγήθηκε ἴσχυρότερη καὶ αἱσθητότερη ἐλληνικὴ παρουσία καὶ συνακόλουθη ἐπίδραση¹¹. Ἐπεκτείνεται δὲ καὶ στὴ Δακία, πέρα τοῦ Δουνάβεως, παρὰ τὶς προβαλλόμενες ἀκόμη ἐπίμονες ἐπιφυλάξεις, ὑπαίτιες μιᾶς ἀτέλειωτης ουμανικῆς γραμματείας γιὰ αὐτοχθονία καὶ συνέχεια τῶν ἐκρωμαῖσμένων¹².

Πάντως ἡ ἀναγνώριση Βλάχων καταγομένων ἀπὸ Δάκες, Θράκες, Ἰλλυριούς

8. Πβ. αὐτ., «[Οἱ Ἑλληνες] κατεσκεύασαν ἀνάμικτὸν τι παραμόρφωμα διαλέκτου, σφράγιμον εἰσέτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θεσσαλίας καὶ Ἐλλάδος». Προσφύνεστατα ὁ Σαράντος Καργάκος, Πῶς θὰ προλάβουμε τὸ Κουτσοβλαχικό, *Oίκονομικός Ταχυδρόμος*, 3.3.1994, 91, ἐπισημαίνει: «Οταν ὁ Κούμας μιλάει γιὰ Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Ἐλλάδα, μὲ τὸ τελευταῖο ἐννοεῖ τὸ ἐλληνικὸ βασίλειο» τοῦ 1832.

9. Πβ. Κούμας, εἄ., 530-531: «Ἐν γένει οἱ Βλάχοι συμπεριφέρονται ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοὶ καὶ δὲν δείχνουν οὔτε ἐκεῖνοι, οὔτε οὗτοι καμμίαν ἔθνικὴν διαφορὰν ποδὸς ἄλληλους, καθὼς καὶ τῷ δοῦτι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατριόδος τέκνα, καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι». Ο ἐκρουμανισμένος Βεροιώτης Nicolae - Serban Tanasoca, ποὺ ἔλαβε μέρος στὸ συμπόσιο, ἐπιστρέφοντας στὴν ὀγαπημένη του μητρώα Ρουμανία, γνωστοποιεῖ ουμανιστὶ στοὺς «ἀδελφούς» του δῆτι οἱ ἀποδεῖξεις, τὶς ὅποιες παρουσίασαν Ἑλλῆνες σύνεδροι γιὰ ἀρχαία, καθαρῶς ἐλληνική, καταγωγὴ τῶν Βλάχων, εἶναι «ἀνεπιτυχεῖς καὶ ἀφελεῖς, ὑπερβολικές καὶ ἀνεπιστημονικές», μολονότι γνωρίζει δὲτι ὁ Κούμας εἶναι ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ίστορικός, διδάκτωρ δύο γερμανικῶν Πανεπιστημίων καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῶν Ἀκαδημιῶν Μονάχου καὶ Βερολίνου, συνάμα δὲ κοινωνὸς τῶν γνώσεων τοῦ πρώτου βαλκανολόγου Kopitar. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Κ. Κούμας 1777-1836. Ο Λαρισαῖος Δάσκαλος τοῦ Γένους εἶναι πάντα ἐπίκαιρος ἔθνολόγος, *Έλευθερία* (Λαρίσης), 26.1.1986, 6. Π. Ἐνεπεκίδης, Ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα. Τὸ Ἡμερολόγιο ἐνὸς φυλακισμένου, Θεσσαλικά *Γράμματα*, 1/15, 1975, 13-14. Α. Ε. Βακαλόπουλος, Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδας, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας* ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὧς τὸ 1912. ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983, 50. Μαρία Νυστάζοπούλου - Πελεκίδου, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἔθνολογικὴ κατάσταση τῆς Μακεδονίας πρὸ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, *Δωδώνη, A'*, 20, 1991, 351. Antonia Bernard, Jernej Kopitar et les langues balkaniques, *Bulletin de liaison*. No 12. Centre d' Etudes Balkaniques. INALCO, Paris 1994, 28. N.-S. Tanasioca, Un simposzion despre vlahi la Veria, *Dilema*, Nr. 78, 8-14 iulie 1994, 14.

10. B. Gerov, L' aspect ethnique et linguistique dans la région entre le Danube et les Balkans à l' époque romaine (Ier-IIIe s.), *Studi Urbanati*, 33, N.-S.-N., 1-2, 1959, 173-191.

11. Bλ. *Sources archéologiques de la civilisation européenne*. Bucarest 1970, 291.

12. N. Stoicescu, *Continuitatea Românilor*. Bucuresti 1980. S. Brezeanu, *La continuité daco - roumaine. Science et politique*. Bucarest 1984.

ἀποβιάίνει ἀκατόρθωτη ἡ τουλάχιστον ἐπισφαλής. Διότι ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες γλῶσσες τους, δακική, θρακική, ἡλυρική, οἱ ὅποιες κατὰ τὸν Βούλγαρο ἀκαδημαϊκὸν V. Georgiev¹³ εἶναι διαφορετικές, ὅπως φυλετικὰ ἐπίσης καὶ οἱ χρῆστες τους, δὲν σώζονται κείμενα παρὰ μόνον ἀνθρωπωνύμια, τοπωνύμια, θεματικές φίλες, ἐπιθήματα. Ἐπὶ πλέον τοὺς πρώτους δὲν εὑνοοῦν καὶ οἱ φιλολογικὲς πηγές, ἰδίως χωρία Εὐτροπίου, Βοπίσκου κ.ἄ.¹⁴.

Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει μὲ τοὺς Βλάχους τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ τῆς ἑλληνικῆς Διασπορᾶς, οἱ ὅποιοι στὸ δεύτερο, στὸ λατινογενές, γλωσσικὸ δργανό τους, χρῆστες του ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας ἐπικοινωνία μὲ τὸν ρωμαϊκὸ κόσμο, ἐπειδή, ὅπως τονίζουν οἱ Egger¹⁵, Dubuisson¹⁶, Poghirc¹⁷, εἶναι ἀπαραίτητο καὶ ἐπιβεβλημένο, διασώζουν πολλὰ στοιχεῖα ὅλων τῶν περιόδων τῆς ἀρχικῆς γλώσσας, τῆς ἑλληνικῆς, διαπιστούμενα χάρον στὴν ἀδιάκοπη γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοσή της, συνάμα δὲ στὴν παράλληλη κατὰ κανόνα χρήση τῆς ἑλληνικῆς ἀπὸ τοὺς Βλάχους, λατινοφώνους Ἑλλήνες. Μερικὰ διατηροῦνται κατὰ θαυμαστὴν ἀποκλειστικότητα, δηλωτικὴ τῆς ἑλληνικότητας τῶν θησαυριστῶν τους¹⁸.

13. Bλ. *Revue Roumaine de Linguistique* 19, 1965, 75. *Etudes Balkaniques*, 3, 1972, 5-15. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris (BSL)*, 1961, XVI. Σύντομη θεώρηση βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἡλυρικὴ γλώσσα, Λεξικὸ Ἐγκυλοπαιδικὸ Παπύρου - Λαρούς - Μπριτανικά 1988. C. Poghirc, La reconstitution scientifique d'un monde disparu: le monde thrace, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes (RESEE)*, 14, 1976, 165-168. Id., Noms thraces et géto-daces d'habitation et leurs survivances balkaniques, *Cahiers balkaniques*, No 12, 259-272, ὅπου καὶ ἀμφιλεγόμενα, ὅπως ἡ ἀναγωγὴ τοῦ ὀνόματος Βαρόσι τὸ θρακικὸ βρίσι. Bλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Η ἴστορία τοῦ τοπωνυμίου Βαρόσι, *Περραιβία*, 1, 1974, 9-16. Id., Τὸ «Βαρούσι» Τοιχάλων, *Μετέωρα*, 224-229, 1980, 152-156.

14. C. C. Giurescu - D. C. Giurescu, *Istoria Românilor. I. București* 1975, βλ. εὐρετήρια. Bλ. *Biserica Ortodoxă română (BOR)*, 93, 1975, 419-421, ὅπου ὁ S. Anuichi καταχωρίζει αὐτούσια χωρία.

15. Πβ. M. Egger, *De l'étude de la langue latine chez les Grecs dans l'Antiquité*. Paris 1855, 5: «Comme instrument d'unité militaire et administrative la langue latine fut bientôt employée dans toutes les relations de Rome avec la Grèce».

16. Πβ. *Antiquité Classique*, 50, 1981, 274: «Les Grecs les plus favorisés, ceux qui se sont intégrés au système, comprennent et parlent la langue de leurs vainqueurs». Σὲ προγενέστερο δημοσίευμα, *les Etudes Classiques (LEC)*, 47, 1979, 102, ὁ Dubuisson τονίζει διὰ τὰ κίνητρα συνεργασίας τοὺς Ἑλληνες εἶναι κατ' ἔξοχὴν ἀρχῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς, καταλήγοντας στὴν ἐπομένη σελίδα, 103, ὡς ἔξης: «Le pouvoir, dans le monde antique des premiers siècles de notre ère, est romain, et les Grecs, on l'a vu, se romanisent pour y participer...», ἄποψη ἵσχυονσα ἥδη ἀπὸ τὸν Hertzberg.

17. Τὴν ἔναρξη λατινοφωνίας Ἑλλήνων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδος θέτει κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἀκριβέστερα δὲ τὸ 229 π.Χ., ὁ Poghirc, *Romanisation*, 16, οἰτιολογώντας την, σ. 18, ὡς ἔξης: «Dès leur première intervention sur le bord de l'Adriatique les Romains imposèrent aux cités grecques de participer à leur côté contre les Illyriens, ce qui exigeait une coordination des troupes et un contact linguistique régulier».

18. Bλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Τοία ἑλληνικὰ τοπωνύμια στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Βλαχοφώνων Ἐλλή-*

Έξ ἄλλου στὴν ἐκλατίνισῃ Ἑλλήνων ἡ μὲ ἄλλη ἔκφραση στὴ γένεση Βλάχων συντηγοροῦν καὶ φιλολογικὲς πηγές, ὅπως ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός¹⁹, τοῦ ὁποίου τὴν περίφημη μαρτυρία ὑπερθεματίζει ὁ Ρουμάνος E. Lozovan²⁰, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Κοπεγχάγης, ἀπορρίπτοντας ἀπαράδεκτες ἐπιστημονικὰ συμπε-

νων. Ἀθῆνα 1976. Ἀνάτ. ἀπὸ Θεσσαλικὰ Χρονικά, 11, 1976, 267-227, καὶ ἀπὸ Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου, IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, 225-235. Id., Στοιχεῖα τοῦ γλωσσικοῦ ἴδιωματος τῶν Βλάχων πηγὴ ἰστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἑλληνικὸς Βορρᾶς, 29.7.1979, Id., Ὁλοσσών - Ἐλασσών, Ἰστορία Εἰκονογραφημένη, 175, 1983, 12-14. Id., Ἐπίγραμμα Εὐγένιον τοῦ Αἴτωλοῦ καὶ λατινοφωνίᾳ Ἑλλήνων. Ἀθῆνα 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ Πρακτικά Συνεδρίου: Σύναξις Εὐγένιος ὁ Αἴτωλός καὶ ἡ ἐποχὴ του, 222-270. Ἐπανέκδοση μὲ ἐπίτιτλο Βλάχοι ἐλληνικοῦ χώρου, πρόλογο καὶ εὑρετήρια. Id., Γλωσσικές μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων. Ἰωάννινα 1987. Ἀνάτ. ἀπὸ Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο 1987, 307-321, καὶ Ἀνθρωπολογικὰ Ἀνάλεκτα, MH', Ἀθῆνα 1988, 33-338. Id., Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ τῆς ἀρχαιονομικῆς λέξεως μπάνα (bana), Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο 1992, 433-451. Id., Στοιχεῖα ἀρχαίας βοιωτικῆς διαλέκτου στὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν Ἑλληνοβλάχων. Ἀθῆνα 1996. Ἀνάτ. ἀπὸ Ἐπετηρίδα τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν, B'. Id., *Aux origines de l' aromain et de ses rapports avec les langues environnantes*. Athènes 1985. Ἀνάτ. ἀπὸ Δελτίον τῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων Πλάτων, 37, 1985, 157-172. Id., *Aromain bana est - il un héritage aborigène?* Thessalonique 1988. Ἀνάτ. ἀπὸ Balkan Studies, 29.2, 1988, 309-340 καὶ ἀπὸ ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Ἑλληνικές ἀνακοινώσεις. Σόφια: 30 Αὔγουστου - 5 Σεπτεμβρίου 1989. Ἀθῆνα 1990, 403-435. Βλ. καὶ Ἀντ. Μπουσμπούκης, Τὸ Ρῆμα τῆς Ἀρωμανικῆς. Ἀθῆνα 1982. Id., Αὐθεντικές ἰστορίες παραφυσικῶν φαινομένων ἀπὸ τὴν Πίνδο. Ἀθῆνα 1983, 101-102. Κ.Δ. Ντίνας, Τὸ Κουτσοβλάχικο ἴδιωμα τῆς Σαμαρίνας. Θεσσαλονίκη 1986.

19. Πβ. Ἱ. Λυδός, *Περὶ τῶν ἀρχῶν...*, 261, 68 (Βόννη): «Νόμος ὀρχαῖος ἦν πάντα μὲν τὰ ὅπωσοῦν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι ϕῆμασιν [...], τὰ δὲ περὶ τὴν Εὐρωπήν [= Βαλκανικὴν] πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαιότητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης, διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας, καίτερον Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὅντας, τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ, καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας». Ο σ. ὡς καθηγητὴς στὸ πανεπιστήμιο Κωνσταντινουπόλεως, κάτοχος ἔδρας λατινικῆς φιλολογίας, χρησιμοποιεῖ τὶς ἐγκυρούτερες πηγές καὶ ὡς ἀνώτατος ἀξιωματούχος, διοικητὴς Αἴγυπτου καὶ Εὐρώπης (Βαλκανικῆς), ἔχει ἴδιαν ἀντίληψη τῆς ἑθνολογικῆς συνθέσεως καὶ γλωσσικῆς καταστάσεως περιοχῶν ἀρμοδιότητάς του. Περὶ αὐτοῦ βλ. J.Fr. Schultze, *Quaestiones Lydianaæ*. Greifswald 1862. K. Witting, *Quaeastiones Lydianaæ*. Königsberg 1910. E. Stein, *Histoire du Bas - Empire*. II. Paris - Bruges 1949 (ἐπανέκδ. Amsterdam 1968), 729-734 καὶ 838-840. T. F. Carney, *Bureaucracy in Traditional Society Romano - Byzantine Bureaucracies viewed from within*. 3 vol. Lawrence (Kansas) 1971. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*. II. (A.D. 395-527). Cambridge 1980, 612-615. E. Flintoff, *Varro in the Works of John of Lydia, Atti Congresso Internationale Studi Varroniani*. Rieti 1976, 365-377. Michel Dubuisson, *Problèmes du bilinguisme romain*, LEC, 49 1981, 27-45. Id., Y a-t-il une politique linguistique romaine? *Ktema*, 7, 1982, 187-210.

20. Πβ. E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythe*, *RER*, 5-6, 1960, 223: «bien que les habitants [τῆς Βαλκανικῆς] fussent des Grecs ils parlaient tous le latin». Βλ. καὶ Ἀ. E. Βακαλόπουλος, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*. I. Θεσσαλονίκη 1961, 36. Σ. N. Λιάκος, *Η καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων*. Θεσσαλονίκη 1965, 29-30.

ριφορδὲς δόμογενῶν του, μάλιστα ἀκαδημαϊκῶν, ποὺ πασχίζουν γιὰ συρρίκνωση τῆς ἐμβέλειας τῆς Ἰστορικῆς μαρτυρίας ἢ στὴν ἀδίστακτη πλαστογράφησή της. Στὴν πρώτη νοεῖται ὁ I.I. Russu²¹ μὲ παρελθόν στὸ παρεμπνευτικὸ στάδιο. Ἐκεῖνος δέ, ποὺ προβαίνει συστηματικὰ στὴν ἀπόκρυψη τῆς λέξεως Ἐλληνας (αἰτ. πληθ.) τοῦ χωρίου τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, εἶναι ὁ H. Mihaescu²², ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἀνατρέπει συθέμελα τὴ δουμανικὴ προπαγάνδα γιὰ δουμανικότητα τῶν Βλάχων τῆς Βαλκανικῆς μέχρι Ναυπάκτου καὶ Ταινάρου!

Ομως γραπτὲς πηγὲς ἐκλατινίσεως Ἑλλήνων ἀφθονοῦν. Τὸ δὲ ἀποδεικτικὸ ὑλικό, ποὺ πράγματι φωτίζει καὶ ἐντυπωσιάζει, ἀποτελοῦν ἐπιγραφὲς Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας. Μελετώντας αὐτὲς οἱ L. Lafoscade²³, G. Brătianu²⁴, Br. Helly²⁵, M. Hatzopoulos κ.ἄ. διαπιστώνουν ἐκλατίνιση καὶ διγλωσσία στὶς

21. I. I. Russu, *Elemente traco - getice în imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III-VII). Contributie la istoria și romanizarea Tracilor*. Bucuresti 1976, 102 καὶ σημ. 2.

22. Bł. H. Mihaescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*. Bucuresti 1960, 39. Id., Die lateinische Sprache in Südosteuropa, *Zeitschrift für Balkanologie*, 6, 1968, 128-136. Id., La lingua latina et la lingua greca nell' impero bizantino, *Atene e Roma* N.S., 18, fasc. 3-4, 1973, 145, ὅπου στὸ κείμενο ἀφανίζεται τὴ λέξη «Ἐλληνας» καταχωρίζοντάς την δυσδιάλογα στὴ σημείωση, γιὰ μοναδικὴ φορά στὴ σειρὰ τῶν δημοσιευμάτων του. Id., *Byzance foyer du rayonnement de la culture romaine et de la langue latine dans le Sud - est de l' Europe*, *Bυζαντινά*, 7, 1974, 217-226. Ἡ πλαστογράφηση πραγματώνεται καὶ σὲ Ἑλληνικὸ περιοδικὸ περνώντας ἀπαρατήρητη! Id., *La langue latine dans le sud - est de l' Europe*. Bucuresti - Paris 1978, 55 καὶ σημ. 8, ὅπου καταχωρίζεται στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα τὸ ἐπίμαχο χωρίο κολοβό, δηλαδὴ χωρίς τὴ λέξη «Ἐλληνας». Ὄταν τὸ κακὸ παράδειγμα δίνουν ὄπαδηστά, κάποιοι «ἐπιστημονικοί» συνεργάτες, μεταξύ τῶν ὅποιων καὶ ὁ προμητισμούμενος Tanasioca, δέν ἔχουν ἀναστολές στὴν παραχάραξη τῆς ἀληθειας, δπως διαπιστώνεται γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς Βαλκανικῆς στὸ πολύτομο συλλογικὸ ἔργο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἐπιγραφόμενο *Fontes Historiae Daco - Romanae*, στὸ ὅποιο ἀφθονοῦν οἱ σκόπιμες παρεμπνεῖς, παραλείψεις, παρασιωπήσεις καὶ καθιστοῦν ἀναγκαία τὴν ἀντικατάσταση τῆς πρότης λέξεως τοῦ τίτλου μὲ τὴ κοινὴ Fantes...! Οἱ δέουσες ἐπισημάνσεις, οἱ καίριοι σχολιασμοί, οἱ προσεκτικὲς παρατηρήσεις καὶ οἱ ἀπαραίτητες ἀποκαταστάσεις εἰς τὸ ὅρθον ἀποτελοῦν ἐπιβλητικὸ τόμο, ἐπιστημονικὰ ἐνδεδειγμένο καὶ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ πλευρὰ πολύτιμο ἐθνικά, ὥστε ἡ ἔκδοσή του κάλλιστα νὰ ἀναμένεται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τῆς ὅποιας δ ὰδρυτής Σίνας εἶναι Βλάχος Μοσχοπολίτης, Βορειοηπειρώτης, ἀδιαμφισβήτητα Ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Bł. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ἴστορια τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας*. Ιοαννίνια 1994.

23. L. Lafoscade, *Influence du latin sur le grec*, in J. Prichari, *Etudes de Philologie néogrecque. Recherches sur le développement historique du grec*. Paris 1892, 100-101.

24. Πβ. G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Bucarest 1942, 67: «La Macédoine et une grande partie des régions méridionales de la péninsule étaient latinisées ou tout au moins bilingues, le latin y étant parlé et écrit non moins fréquemment que le grec».

25. Πβ. Bruno Helly, Θεσσαλία, *Ιστορία Ἐλληνικοῦ Ἐθνους* (ΙΕΕ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, A.E.), 6, 1976, 183: «Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς προκύπτει ὅτι ἀπὸ τὸν 1ο α. π.Χ. πολλαπλασιάζονται οἱ Ἐλληνες ποὺ φέρουν λατινικὰ ὀνόματα: Σαλβία, Σεκοῦνδα, Μᾶρκος, Σεβῆρος [...], φαίνεται ὅτι στα-

μυημονεύμενες περιοχές, γένεση Βλάχων ἑλληνικῆς καταγωγῆς²⁶. Ο τελευταῖος ἀκριβῶς στὴ Βέροια ἐντοπίζει ἐνδείξεις ἀπαρχῶν ἀριθμουνικῆς, βλαχικῆς, λατινογενοῦς ἴδιωματος, βασιζόμενος σὲ χριστιανικὴ ἐπιγραφή, 5ου αἰ., στὴ λατινικὴ γλώσσα²⁷.

διακὰ συγχροτήθηκε δχι μόνο στὶς πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαιθρο, μὰ κατηγορία Θεσσαλῶν πολὺ βαθύτερα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ λατινικὴ γλώσσα....». Στὸ δὲ πρωτότυπο γαλλικὸ κείμενό του ὁ Helly τοὺς Βλάχους τῆς Θεσσαλίας ἀναγνωρίζει σὰν ἐπιβίωση τῶν Θεσσαλῶν, ποὺ ἐπηρεάσθηκαν βαθύτερα ἀπὸ τὴ λατινικὴ κατὰ τοὺς ωμαϊκοὺς χρόνους. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, οἱ Βλάχοι τοῦ Ὄλυμπου, *Πρακτικὰ Β' Πανελλήνιου Συνεδρίου τῆς Λαογραφικῆς - Αρχαιολογικῆς Εταιρείας Έλασσόνος*, 1986, 139-148. Id., «Τρικαλῖται Βλάχοι». Τρίκαλα 1988. Ἀνάτ. ἀπὸ *Τρικαλινά*, 8, 1988, 159-170, Id., *Φεραῖοι ωμαϊκῶν χρόνων καὶ Βλάχοι Βελεστίνου*. Αθῆνα 1990. Ἀνάτ. ἀπὸ *Ὑπέρεια*, 1, 1990, 141-157.

26. Πβ. M. Hatzopoulos, Photicè colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épirote, *Balkan Studies*, 1980, 90, ὅπου παρουσιάζει ἀπτὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν χρῆστων τῆς λατινικῆς γλώσσας Ἡπειρωτῶν: «Ce qui ne saurait passer inaperçu et qui intéresse directement la question de la formation des populations latinophones du Pinde, ce sont les anthroponymes (Rhodope, Orinus, Sosipatra, Eutycus, Sotis, Luciscus, Horaïs, Sota, Philonica, Orestes, Eunus, Tyca, Aristides etc.) de la plupart des habitants de la colonie [sc. Photicè] qui ont fait graver ces humbles inscriptions en latin...». Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἄρωμανικὴ ἀνθρωπωνυμία. Θεσσαλονίκη* 1983. Ἀνάτ. ἀπὸ *Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορείου - Ἑλλαδικοῦ Χώρου*, 157-181 καὶ ἀπὸ *Τόμος εἰς μνήμην Γεωγρίου Κονιορτούλη*. Αθῆνα 1988, 80-101.

27. Πβ. Hatzopoulos, ἔ.ἄ.: «Une attention particulière devait être accordée aux inscriptions latines chrétiennes, dont certaines annoncent déjà les dialectes néolatins de la péninsule balkanique (p.ex. CIL III, 579 de Béroia: IN NOMINE DOMINI / MEMORIA DOMNA / IVLINA VCSOR IN/NOCENTI)». Ἔξετάζοντας 963 λατινικές ἐπιγραφές Ἀχαΐας καὶ Μακεδονίας (ωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν) ὁ ἀκαδημαϊκὸς H. Mihăescu, *La langue latine...*, 86, συμπεράίνει: «Ce chiffre élevé montre que l'influence latine a été très puissante et qu'elle s'étendait bien plus loin vers le sud que la "ligne Jirecek"». «Ουμως οὐτε λέξῃ γιὰ ἐκλατίνιση Ἐλλήνων καὶ κατ' ἀκολουθίαν Βλάχων. Τοῦ Mihăescu προηγούνται πολλοὶ στὴ διαπίστωση τῆς διευρύνσεως τῆς λατινικῆς ἐπιδράσεως νοτιώτερα τῆς περιφημῆς «Γραμμῆς», ὅπως οἱ Al. Philippide, P. Skok, O. Densusianu, N. Iorga, H.-I. Marrou κ.ἄ. Ωστόσο πόρισμα μακρόχρονης ἐπιτόπιας ἔρευνας προσκομίζει ὁ P. Roesch, *Thespies et la Confédération Béotienne*, Paris 1965, 72 καὶ σημ. 3 καὶ 4, ὅπου ἀποφαίνεται ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἀξιώματα κατέχουν μέλη ἐρωμαϊσμένων ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, τῶν ὅποιων ἡ ἀνθρωπωνυμία εἶναι μεικτή, ἑλληνοωμαϊκή. Πβ. καὶ A. Plassart, Une levée de volontaires Thespiens sous Marc Aurèle, *Mélanges Gustave Glotz*, II, Paris 1932, 737: «Dans la Béotie soumise à l'influence romaine – de façon absolue du moins à partir de 146 av. J.C.-», ποὺ βοηθεῖ στὴν κατανόηση – παρὰ τὴν περισσὴν ὑπερβολὴ – τῆς διακηρύξεως τοῦ Πλούταρχου, *Σιμπ. VII*, 8: «ώς δοκεῖ μοι περὶ ωμαίων λέγειν, ὃν μὲν λόγῳ νῦν ὁμοῦ τι πάντες ἀνθρωποι χρῶνται». Ἐπ' αὐτοῦ πβ. M. Dubuisson, Recherches sur la terminologie antique du bilin-guisse, *Revue de Philologie*, 57, 1983, 224: «Au IIe siècle, Plutarque peut dire, avec une exagération qui est la marque d'un certain ressentiment, que "tout le monde, aujourd'hui, parle latin"». Βλ. καὶ A. La-zarou, *Peut-on parler d'une survivance romaine en Péloponnèse?* Αθῆναι 1976. Ἀνάτ. ἀπὸ *Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦ Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, 3, 1976, 114-123.

Τὸ ἄλλοτε, λοιπόν, διαβόητο «ἄξιωμα», κατὰ τὸ ὅποιο μία γλώσσα δὲν εἰσχωρεῖ σὲ χῶρο ἄλλης γλώσσας ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, ἀποδυναμωμένο ἥδη στὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου μὲ τὶς παρατηρήσεις τοῦ F. Lot²⁸, σωριάζεται πλέον παταγωδῶς²⁹. Ταυτόχρονα οἱ ἀντιρρήσεις, κατὰ τὶς ὅποιες ἡ ἔξαπλωση τῆς λατινικῆς δῆθεν προϋποθέτει ὑπόστρωμα γλωσσικὸ καὶ ἐθνολογικὸ μὴ ἔλληνικό, εἶναι ἐντελῶς παρωχημένες καὶ ἀβάσιμες. Διότι ἡ ἔλληνικότητα³⁰ τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου διεπιστημονικά³¹ καὶ πολλαπλὰ διαπιστωμένη ἐπαληθεύεται καὶ στὶς ἡμέρες μας μετὰ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν ὁνομαστῶν ἐπιστημόνων, ὅπως τῶν Hammond, Papazoglou³², Kalléris³³, Poghirc κ.ἄ. Ἰδιαίτερα ὁ τελευταῖος μὲ τὴ διδακτορικὴ διατοιβή του, ἐγκεκριμένη ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο Λένινγκραντ - Ἀγίας Πετρούπολεως - ἀποδεικνύει τὴν ἔλληνικότητα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς καὶ τῶν χρήστων της, συνεκτιμώντας ἀντάξια τὸ διεθνὲς προβάδισμα στὴν εἰδικὴ ἔρευνα τοῦ Καλλέρη³⁴, συνάμα δὲ καὶ τὴν ὑπαρξή στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο ὅλων τῶν παραγόντων ἐκλατινίσεως³⁵.

28. F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*. I, Paris 1937, 224.

29. Πβ. Poghirc, Romanisation, 33-34, «les gens habitant "L' Europe" (c' est-à-dire, la péninsule balkanique), quoiqu' étant en majorité des Grecs, parlaient la langue des Italiques, surtout ceux qui s' occupai-ent des affaires publiques». Βλ. καὶ Κωνστ. Α. Βαβούνος, Τινά εἰσέτι περὶ τῶν βλαχοφώνων, *Τιμητικός τόμος K. N. Τριανταφύλλου*, Πάτρα 1990, 73.

30. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἔλληνικότητα τῆς Μακεδονίας, *Οἰκονομικός Ταχυδρόμος*, 5.3.1991, 85-86, Θεσσαλικὸν Μέλλον, 30.11.1992, 1, Ἐπιστημονικὴ καὶ Τεχνολογικὴ Ἐπιθεώρηση, 4, 1992-93, 10-11, Δελτίο Ίδρυματος Κορυνθιακῶν Μελετῶν, 12, 1993, 33-36.

31. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὸ Μακεδονικὸ μὲ δεδομένα ἴστορίας, γλωσσολογίας..., Ἐλληνοχροιστιανικὴ Ἀγωγή, 361, 1989, 67-64, *Ἐλευθερία* (Λαρισῆς) 26.2.1989, 8 κ.έ.

32. Fanoula Papazoglou, Quelques problèmes de l' histoire épirote – A propos du livre «Epirus» de N.G.L. Hammond-, *Ziva Antika*, 20, 1970, 116-117.

33. J.N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens, Etude linguistique et historique*. Collection de l' Institut Français d' Athènes. Athènes. I, 1954, II, 1976, ὅπου ὅλες οἱ πηγὲς καὶ τὰ σύγχρονα ἐπιστημονικὰ μελετήματα, ποὺ ἐπιμαρτυροῦν τὴν ἔλληνικότητα τῆς Μακεδονίας. Ἐργο μοναδικὸ ἀλλὰ ἀπαρατήρητο ἀπὸ τὴν ἔλληνικὴ πολιτεία.

34. J. N. Kalléris, La question de l' origine des Macédoniens, *Cahiers d'Histoire Mondiale*, 4, 1958, 93, 93 κ.έ. Μεταφράζεται μόλις τὸ 1992 (!), ἐνῷ ἦταν ἐνδειγμένο κείμενο γιὰ δυδασκαλία στὴν ἐκπαίδευση καὶ γιὰ ἐνημέρωση τῶν λεγομένων ἀρμοδίων, ποὺ ἀνενημέρωτοι σύρονται ἀπὸ πονηρῶν, ἔλληνοφώνων καὶ ἀλλοφώνων, προτάσεις, ἀν καὶ ὑπάρχουν λύσεις βασισμένες στὴν ἀκραιφνή ἐπιστήμη καὶ στὴν ἐφαρμογὴ διπλωματικῆς πρακτικῆς. Βλ. Ἀ. Ε. Λαζάρου καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐθνικά καὶ Μειονοτικά Θέματα*, Ἀθήνα 1993, 154-158. Ἐπίσης Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὸ δονομα, Ἡ Γλώσσα μας, 53, 1995, 8, ὅπου ὑπενθυμίζεται ὅτι κατόπιν τῶν ἐνστάσεων τῆς Γαλλίας λόγῳ τῆς γαλλικῆς Βρεττάνης ἡ «γηραιὰ Ἀλβιών» εἰσέρχεται στὴν E.O.K. ὅχι μὲ τὸ δονομα Μεγάλη Βρεταννία οὐτε καν Βρεταννία ἀλλὰ Ἡνωμένο Βασίλειο! Δὲν εἶναι τὸ μόνο δεδομένο. Πάντως ἀρκεῖ τὸ καίριο τοῦτο παράδειγμα γιὰ τὴν ἀποσύβηση τῆς παραχωρήσεως τοῦ ὀνόματος Μακεδονία στὸ Σκοπιανό συνονθύλευμα. Τελικά τὸ ἔργο τοῦ Καλλέρη δὲν ἀξιοποιήθηκε.

Ἐπομένως δὲν εὐσταθοῦν ὅσα κατὰ καιροὺς λέγονται καὶ γράφονται γιὰ προέλευση τῶν Βλάχων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ χερσόνησο, ὅπως διατείνεται ὁ Ἀλβανὸς Vlora³⁶, ἢ ἀπὸ τὴν Ἀσία καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία, ἐπειδὴ ἐκεὶ ὑπάρχει τοπωνύμιο Larsa, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ πασίγνωστο Θεσσαλικὸ Λάρισα³⁷ προφερόμενο μὲ συγκοπὴ τοῦ ι καὶ ἐμφυτευμένο ἀπὸ Θεσσαλοὺς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, φαινόμενο ποὺ διέφυγε τῆς προσοχῆς τοῦ Βεροιώτη Nicolas Caranica³⁸ καὶ τῶν ἐποπτῶν τῆς διδακτο-

35. Poghirc, Romanisation, 17 κ.ἔ. Id., *Philologica et Linguistica*. Bochum 1983, 37-47.

36. E. Vlora, *Les Koutso - Valaques d' Albanie, Noul Album Macedo - Român*. Freiburg 1959, 159. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ἱστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας*. Ιωάννινα 1994, 28. Παρόμοια εἰκασία διατυπώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Γ. Παπαγεωργίου - Ἐράλδου, *Oἱ Κουτσόβλαχοι. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς καταγωγῆς αὐτῶν*. Διάλεξις γενομένη τὴν 30 Ἀπριλίου 1947 ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας. Τρίκκη 1947, 9. Γιὰ τὸ ἀβάσιμο τῆς εἰκασίας βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἀθῆναι 1993, 78 κ.ἔ. Ἐπίσης βλ. καὶ σελ. 20 σημ. 17, διόπου ἀναφορά καὶ στὸν προγενέστερο Κλ. Νικολαΐδη. Πρόσφατα τὴν καταγωγὴ τῶν Λαρισαίων Βλάχων, ἐνδύτερα δὲ Θεσσαλίας, ἀπὸ Ἰταλούς ἀποτολμᾶ ὡς ξενιτεμένος στὸ Bochum ἴατρὸς Ἀντ. Ρίζος, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 21, 1992, 37 κ.ἔ., ἀποκαλύπτοντας, μᾶλλον ἀκον, τὴ σκοπιμότητα τοῦ ἐρωτήματός του «Γιατὶ νὰ μὴν διδάσκονται καὶ στὰ σχολεῖα τὴν μητρικὴ τους γλώσσα», μὲ τὸ ὅποιο ἐπιλογίζει προηγούμενο ἄρθρο του ἐπιγραφόμενο Βλάχοι, *Λαρισαϊκὰ Γράμματα*, 2, 1979, 103. Ἡ ἀπάντηση εἶναι πολὺ ἀπλὴ καὶ ἰσχυρότατα τεκμηριωμένη. Προτίστως, διότι δὲν κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Μάλιστα καὶ δοι τυχὸν ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἰταλία ὀνομάζονται Ἰταλοί, ἀλλὰ εἶναι Ἐλληνες! Πβ. *Latomus*, 42, 1983, 544, διόπου πραγματικὴ ἀποκάλυψη τοῦ κατ' ἔξοχὴν εἰδικοῦ M. Dubuisson: «Italioli, c'est-à-dire, manifestement, à des Grecs établis en Italie». Δέν εἶναι δὲ ὁ μόνος λόγος. Βλ. Achille G. Lazarou, *Valaques de Grèce et Union Européenne*. Editions de la Société Littéraire Parnasse. Athènes 1995, 20 καὶ σημ. 106, 22: Conclusion. Ἐνδεικτικά δὲ καὶ Γ. Καραμανώλης, *Κατοχικές Μνήμες*. Ἀθῆναι 1992, 11 κ.ἔ.

37. Κατὰ τὸν Tschericzkower, *Hellenist. Städtegründ*, 63-64, 81 κ.ἔ. ἡ Λάρισα τῆς Συρίας καὶ ἡ Λάρισα τῆς Ἀραβίας εἶναι κτίσματα τῶν Σελευκιδῶν. Βλ. καὶ Ἀθηνᾶ, 55, 1951, 307, διόπου ἐπισήμανση Ἰ. Καλλέρη. Γράφονται καὶ χειρότερα. Πβ. Σταῦρος Παροξάλης, *Καλομοίρα*. Ἡ Γκουντοβάσδα τῆς Πίνδου. Ἀθῆναι 1993, 27: «Οἱ πρῶτοι Βλάχοι ἥρθαν ἀπὸ τὴν Περσία στὴν Ἑλλάδα», ἀλλὰ «εἶναι γηνῆσιοι Ἐλληνες! Πῶς ἀντιλαμβάνεται τὸ τελευταῖο καταφάνεται ἀπὸ ἄλλο δημοσίευμά του ἐπιγραφόμενο Ἐλληνικὲς φυλές: Ἀγραφιώτες, Ἀρβανίτες, Ἀρβανιτόβλαχοι, Ἀτλαντες, Βλάχοι, Γύψτοι, Μακεδόνες, Καραγκούνοι, Ρουμελιώτες, Σαρακατσάνοι, Τσιγγάνοι, Χασιώτες. Ἀθῆνα γ.ἔ. Κατάλληλος γιὰ σύμβοινος τοῦ ὑπουργείου πολιτισμοῦ, ποὺ προεβείνει παρόμοια. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ νομοῦ Τρικάλων, *Φιλολογικὸ Ἡμερολόγιο Τρίκκης* 1991, 62-63 καὶ σημ. 22. Id., Ἀπεικόνιση Τρικάλων καὶ περιοχῆς στὶς ἀρχές τῆς Τουρκοκρατίας μὲ πηγὲς δόθωμανικές, *Τρικαλινά*, 11, 1991, 137-138. Id., Ἐκδοχές ἐθνολογικῆς συνθέσεως νομοῦ Γρεβενῶν, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου τῶν ἀπανταχοῦ Γρεβενιωτῶν*. Γρεβενά 1994, 81-97.

38. Ο ἀτυχὸς συγγραφέας, ἀν καὶ ἐκρουμανισμένος, ἀπαρνεῖται καὶ τὴ μητρικὰ Ρουμανία, χωρὶς δὲ δύναμη γιὰ ἐπανένταξη στὴ γενέτειρα τῶν γονέων του Βέροια, ἀναζητεῖ ἀπελπισμένα ἀλλοῦ τὶς ω̄ζες του καὶ τελικὰ ἐμπλέκεται στὴν προπαγανδιστικὴ κίνηση γιὰ ἀναγνώριση σὰν ἐθνικῆς καὶ γλωσσικῆς μειονότητας τῶν Βλάχων, τῶν ὅποιων τὴν «ἐθνικὴν» ἀφήντιση ταυτίζει χρονικά μὲ τὴν

ρικῆς διατριβῆς του. Πρὸ πάντων δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ ἴσχυ ἡ περιβόητη θεωρία περὶ καθόδου τῶν Βλάχων ἀπὸ βιορᾶ, Δούναβι - Δακία³⁹, γιὰ τὴν ὅποια τὰ προσχήματα παρουσιάζουν ἐκπληκτικὴ πολυμορφία⁴⁰. Γίνεται ἀναφορὰ ἄλλοτε μὲν σὲ πιέσεις Σλάβων ἄλλοτε σὲ μετακινήσεις Κελτῶν, Κοστοβώκων⁴¹, τῶν ὅποιων τάχα ἀπόγονοι εἶναι οἱ Βλάχοι, καὶ συνηθέστερα σὲ χωρία Βυζαντινῶν χρονογράφων, ποὺ ἐσκεμμένα παρερμηνεύονται⁴² ἢ καὶ κολοβώνονται⁴³.

ἴδρυση τῆς Πανελλήνιας Ἐνώσεως Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων (ΠΕΠΣΒ). Πβ. N. Caranica, *Les Aroumains: Recherches sur l'identité d'une ethnie*. Besançon 1990, 404-405: «il serait plus que normal et urgent de sauver du naufrage l'ethnie et la langue aroumaines», καὶ σ. 443: «une prise de conscience ethnique chez les Aroumains se développe depuis quelques années. Ainsi, depuis 1985...». Ωστόσο στὴν Ἱδια τῇ Βέροιᾳ ὁμόλογός του ἀσκληπιάδης καὶ μὲ σύζυγο Ρουμανίδα ἐπανεντάσσεται, τὰ δὲ τέκνα τους διατάσσονται κιόλας ἐκπληκτικά στὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση. Δὲν ἀπονοίαζουν καὶ περιπτώσεις ἐπιστροφῆς θυμάτων τῆς ορυμανικῆς προπαγάνδας, ποὺ κωφεύουν στὶς δελεαστικές προσκλήσεις ἐκρουμανισμένων τῆς διασπορᾶς καὶ προτιμοῦν νὰ πεθάνουν πάμπτωχοι στὴν ἀρχικὴ πατρίδα, τὴν Ἑλλάδα. Ἀξιοσπούδαστο παράδειγμα προβάλλει ὁ διακεκομένος κριτικὸς Ε. Ν. Πλατῆς, *Η ἄθληση καὶ τὸ ἔργο ἐνὸς μάρτυρα τῆς ἑλευθερίας*. Θεόδωρος Ζούκας. Ἐκδόσεις Ἀρμός. Ἀθήνα 1993. Ἐπιλήψη παρουσία βλ. *Τρικαλινά Νέα*, 4.1.1990, 3 καὶ 7. Ἐπίσης Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐλληνόβλαχοι καὶ παραπληροφόρηση, *Πρακτικὰ Α΄ Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδῶν*. Ἀθήνα 1993, 457.

39. Κατὰ τὸν S. Dragomir, *Balcania*, 7, 1944, 81, ὅπεις οἱ ἰστορικὲς πηγές, οἱ ὅποιες ἀναφέρονται στὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος, οὗτε ἐκεῖνες στὴ Σερβία διασώζουν κάποια μαρτυρία γιὰ μετακινήσεις πρὸς νότο. Ἐνῷ αὐτὰ ὑποστηρίζει Ρουμάνος, αὐθεντία στὴ βλαχολογικὴ ἔρευνα τῆς Βαλκανικῆς, πρόσφατα στὴν Ἑλλάδα καὶ κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο ἀναζωπυρήσεως μειονοτικῶν ζητημάτων σὲ ὅγκωδες βιβλιογράφουμενο *Ἡ Τσαριτσάνη*, Τσαριτσάνη 1989, 29, ὁ «ἐπιμελητής» – τραγικὴ εἰρωνεία – τῆς ἐκδόσεως Γιάννης Ἀδάμιος παρουσιάζει τοὺς Βλάχους τῆς ἰστορικῆς κωμιοπόλεως, στὴν ὅποια ἐδίδαξε ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἰστορικὸς K. Κούμας (1777-1836) καὶ ἀπέδειξε τὴν ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων στὸν δωδέκατο τόμο τῶν *Ιστοριῶν του*, καταγομένους ἀπὸ ληστρικὴ καὶ εἰδωλολατρικὴ φυλὴ τῆς Δακίας! Τὴ δὲ «φαεινή» ὀπτασίᾳ ἀναπαράγει καὶ ὁ στερούμενος παντὸς εἰδούς σπουδῶν Ἀλέκος Κελέσης μὲ τὴ μορφὴ δῆθεν ἀνακοινώσεως, ἀπραγματοποίητης ἀλλὰ καταχωρισμένης σὲ τόμο ἐκδόσεως πολιτιστικοῦ ὁργανισμοῦ δήμου Έλασσόνας, 1994, 71 κ.έ., δαπάναις Ἐλλήνων φρούριογυμνιένων, ποὺ πληροφορῶνται ὅτι δὲν εἶναι Ἑλληνικῆς καταγορῆς! Βλ. δέοντα σχόλια στὴν *Ωραία Σαμαρίνα*, 232, 1993, 4 καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Σύγχρονα μειονοτικά ζητήματα καὶ ἑλληνικές εὐθύνες, *Νέα Ἑλλοπία*, 3, 1996, σημ. 35.

40. Παρὰ τὴν ἀπονοία, τὴν ὅποια τὸ 1944 ἐπισημαίνει ὁ Dragomir, ἰστορικῶν πηγῶν, ἐπωνύμων, κατὰ καιροὺς κάποιοι ἐπικαλοῦνται Ἀνανίμους καὶ Χρονικά. Ὁμως γιὰ τὴν ἀπαξία τους ἥδη ἀπὸ τὸ 1945 προειδοποιεῖ ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουδαπέστης M. Gyóni, *Revue d'Histoire Comparée (RHC)*, *Etudes hongroises*, 23, 1945, 129 σημ. 1: «On a écarté d'avance des sources comme la chronique «Nestor», dont les données ne se rapportent pas aux Vlaques ainsi que les *Gesta Hungarorum d'Anonymous*, qui confondent la situation de 1200 avec l'histoire du IXe siècle».

41. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Θεοπιεῖς κατὰ Κοστοβώκων καὶ στρατολογία Ἐλλήνων ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας. Ἀθήνα 1988. Ἀνάτ. ἀπὸ *Ἐπετηρίδα τῆς Έταιρείας Βουωτικῶν Μελετῶν*, Α' α', 1988, 291-306.

42. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ ἔξέγερση τῶν Λαρισαίων τὸ 1066 καὶ ἡ ἔθνολογικὴ παρερμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κεκαμένου*. Ἀθήνα 1976. Ἀνάτ. ἀπὸ Θεσσαλικὰ Χρονικὰ (ΘΧ), 11, 1976,

‘Η ποικιλότροπη ἀλλοίωση τῶν πηγῶν συντελεῖται καὶ τώρα⁴⁴. Στὴν ἀθωότερη περίπτωση συνιστοῦν ἐρασιτεχνικὰ ψελλίσματα. Στὴν πάγια δὲ ἀνακύληση ἀποτελοῦν παράγωγα σκοπιμοτήτων, μὲ τὶς ὅποιες ἐπιδιώκεται ἡ συντήρηση τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ χαλκευμένου ὄρου «Μακεδο - Ρουμάνοι»⁴⁵, παρὰ τὴν ἀναίρεσή του ἀπὸ τὸν φιλο-

90-119. Γιὰ τὴν ἀπίχηση τοῦ μελετήματος βλ. Ἐλεινθερία (Λαρίσης) 7.10.1975, μὲ τίτλο: ‘Ἀγνωστα στοιχεῖα τῆς Ιστορίας. Η ἔξέγερση τῶν Θεσσαλῶν πρὶν 910 χρόνια...

43. Βλ. Achille Lazarou, La révolte des Larisséens en 1066, *La Thessalie. Actes de la Table - Ronde* 21-24 Juillet 1975. Collection de la Maison de l' Orient Méditerranéen No 6. Série Archéologique 5. Lyon 1979, 305 σημ. 21. Πρόκειται γιὰ κείμενο τοῦ Χαλκοκονδύλη, τὸ ὄποιο στὴν αὐτούσια μορφὴ ἔχει ὡς ἔξῆς: «οὔτε ἄλλου ἀκήρου τούτου διασημαίνοντος σαφῶς ὅτιοῦν οὔτε αὐτὸς ἔχω συμβαλέσθαι ὡς αὐτοῦ ὥκισθη. Λέγεται μὲν πολλαχῇ ἐλθόν τὸ γένος τούτο ἐνοικῆσαι αὐτοῦ, οὐ μὴν ὅτι καὶ ἄξιον ἐς ἴστοριαν ὁτιοῦν παρεχόμενον τεκμήριον». Ο Χ. θεωρεῖ ἀνάξια ἴστοριάς τὴ φημιολογία γιὰ κάθιδο τῶν Βλάχων ἀπὸ Δακία, ὅπως συνεχίζεται νὰ διαδίδεται κολοβώνοντας τὸ προηγούμενο κείμενο ὡς ἔξῆς: «'Απὸ Δακίας, ἐπὶ Πίνδον τὸ ἐς Θετταλίαν καθῆκον ἐνοικῆσαν ἔθνος Βλάχωι». Πρ. P. H. Stahl, *Ethnologie de l' Europe du Sud - Est. Une Anthologie*. Paris - La Haye 1974, 25 κ.ἔ., ἰδίως 63 σημ. 1. Τὴν ἀποκάλυψη τῆς πλαστογραφήσεως τῆς ἴστοριάς καὶ τὴν τεκμηρίωση τῆς ἐκλατινίσεως Ἑλλήνων στὴ Στρογγυλὴ Τράπεζα, τὴν ὅποια εἶχαν δογανώσει τὸ 2ο Πανεπιστήμιο τῆς Λυών καὶ τὸ Ἐθνικό Κέντρο Έρευνῶν τῆς Γαλλίας, ἐπιδοκιμάζουν οἱ δογανωτές τοῦ συνεδρίου ὡς ἔξαιρετική συμβολή, ἑγγράφως. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Κουτσοβλαχικά - Ελληνοβλαχικά - Γλωσσολογία - *Glossologia*, 5-6, 1986-1987, 155 σημ. 1.

44. Βλ. Δημήτρης Λιθοξόου, *Μειονοτικά ζητήματα καὶ θηνική συνείδηση στὴν Ελλάδα*. Ἀτασθαλίες τῆς Ἑλληνικῆς ἴστοριογραφίας. Ἐκδόσεις Λεβιάθαν, 1991, 71 κ.ἔ., ὅπου καταφεύγει σὲ βυζαντινοὺς χρονογράφους ἐπαναφέροντας καὶ τοῦ Χαλκοκονδύλη τὸ χωρίο, ἀλλὰ κολοβό, μὲ δεδηλωμένο σκοπὸ τὴν παρουσίαση τῶν Βλάχων σὰν Ἰταλῶν, Δακῶν κ.λπ., διατίθεται τὸν τέσσερα μόλις χρόνια ἐνωρίτερα ὁ Ρουμάνος καθηγητὴς Poghirc τονίζει ὅτι στὴν πραγματικότητα μία μοναδικὴ πηγὴ δύμιλει γιὰ κάθιδο, ὁ Κεκαυμένος, ποὺ ἀφηγεῖται ἴστοριά ἀρκετὰ ἀναληθῆ. Πρ. *Romanica Aenipontana*, 14, 1987, 344: «En réalité, la seule source qui parle d' un déplacement des Vlaques de la région du Save et du Danube vers le sud est Kekaumenos (Strategikon, 187), qui raconte une histoire assez invrai-semblable». Πρ. ἐπίσης A. Sacerdoteanu, *Mélanges de l' Ecole Roumaine en France*, 7, 1928, 140: «l' hypothèse d' une descente des Roumains de la Save vers la Thessalie n' est pas possible». Kai L. Tamás, *Archivum Europae Centro - Orientalis (AECO)*, 2, 1936, 364: «Vouloir dégager un noyau historique des élucubrations de Kékauménos serait tenter l' impossible». Δὲν ἀπομένει, λοιπόν, τίποτε καὶ ἀπὸ τὴν μοναδικὴν πηγὴν, τὸν Κεκαυμένο. Παρὰ ταῦτα ὁ Δημήτρης Λιθοξόου δὲν δορυδεῖ νὰ καταφέρεται μάλιστα κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων ἴστορικῶν καὶ ὅχι μόνον, ἀν καὶ ὁ ἕδιος στερεῖται καὶ ἀπλοῦ πανεπιστημιακοῦ πτυχίου ἴστοριάς, παρὰ τὴν αὐτοπροβολή του σὰν «ἴστορικοῦ». Φυσικὰ καὶ ἡ ἀπόκτηση ἐνὸς πτυχίου ἢ ἡ ἔξειδίκευση σ' ἔνα γνωστικὸ τομέα δὲν σημαίνει πάντοτε ὅτι ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ ζητήματα μειονοτικά, ποὺ ὅμολογουμένως εἶναι πολυεπιστημονικά. Επομένως «παίζει ἐν οὐ παικτοῖς» ὁ Δ.Δ. ἐπιτρέποντας τὴν ἔνταξή του στὴν Πέμπτη Φάλαγγα, Αὐγούστη, 4.3.1994, 2δ, σὰν «ἴστορικός».

45. Εξ αἰτίας δὲ τῆς ἀσύγγνωστης ἀνοργανωσίᾶς καὶ ἀδιαφορίας τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας ὁ ὄρος προβάλλεται καὶ σήμερα, μάλιστα στὸ ἐπισημότερο ἐθνολογικὸ λεξικὸ τῆς Εὐρώπης, ἐπιγραφόμενο *L' Europe et ses populations*, La Haye 1978, 463, ἔρθιο Macédo - Roumains (!), γραμμένο ἀπὸ Ρου-

ρουμάνο Κροάτη καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok⁴⁶, τὸν Ρουμάνο ἀκαδημαϊκὸ S. Puscariu⁴⁷ καὶ τὸν ἐκρουμανισμένο Βεροιώτη ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου G. Murnu⁴⁸, ἰδίως δὲ παρὰ τὴν ὁμολογία προσωπικοτήτων τῆς Ρουμανίας, M. Kogalniceanu⁴⁹, G. Brătianu⁵⁰ κ.ἄ., ὅτι οἱ λόγοι τῆς δημιουργίας τοῦ ζητήματος εἶναι πολιτικοί.

Ἡ ἄφιξη ἀπὸ τὴν Δύση στὴν Ἀνατολή, στὴ NA Εὐρώπη, μέσω γερμανικῶν καὶ σλαβικῶν φύλων, τοῦ ἔθνους μινύου Volcae, ποὺ κατὰ τὴν πορεία του ὑφίσταται σημασιολογικὲς καὶ φωνολογικὲς μεταβολές, στὰ δὲ κείμενα τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων συγγραφέων λαμβάνει τὴ σημερινὴ μορφὴ Βλάχοι, πρωτίστως ἐπισημαίνεται σὲ χῶρο ἑλληνικό, τὰς Καλὰς Δρῦς, κόμβο τῆς Ἕγγατίας, ἀπὸ τοὺς Σκυλίτση - Γ. Κεδογνός⁵¹, κατὰ τὸν 10ο αἰώνα, 976.

Παλαιότερα οἱ ἑκλατινισμένοι Ἑλληνες, ὁρθότερα δὲ δίγλωσσοι, ὅπως διαχρονικὰ θέλει τοὺς Βλάχους ὁ Ούγγρος καθηγητὴς Mathias Gyóni⁵², κατὰ τὸν

μάνο τῆς παλαιᾶς σχολῆς. Πβ. Kalléris, *Les anciens Macédoniens*, I, 43 σημ. 1: «La Roumanie, après sa libération du joug turc, voulut patronner la petite population, ..., connue sous le nom de «Κουτσόβλαχοι», que les auteurs roumains ont baptisée "macédo - roumaine". Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Μακεδονικό» - «Κουτσοβλαχικό» καὶ Ἐλληνικὴ ἀρχονθία, Τρικαλινά, 6, 1986, 103 καὶ σημ. 67. Παρὰ δὲ τὴν ἐννημέρωση ὅλων τῶν ὑπηρεσιῶν οὗτε ἡ παραμικρὴ προσπάθεια διορθώσεως ἀναλαμβάνεται, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Βλάχοι Ἐλλάδος νὰ ἐκλαμβάνονται σύν μειονότητα, ἀν καὶ διεπιστημονικὰ ἀποδεικνύεται ἡ ἑλληνικότητά τους καὶ οἱ Ἰδιοι διὰ βίου ἔμπρακτα τὴν διαδηλώνουν. Βλ. Οἰκονομικός Ταχυδρόμος, 26.10.1995, μὲ τίτλο: Σιγά, ή Ἐλλάς συνεχίζει νὰ κοιμάται... Ἐπίσης βλ. N. I. Μέρτζος, Βλάχοι: Ἔ, ὅχι καὶ μειονότητα, Ἐλευθεροτυπία, 1.4.1994, 56. Δημήτριος Στεφανίου, Αὗτοι οἱ Βλάχοι εἶναι «ἐθνικές μειονότητες»; Οἰκονομικός Ταχυδρόμος, 7.4.1994, 30, ὅπου ἐντὸς κειμένου οἱ προσωπογραφίες τῶν Ρήγα Βελεστινῆ, Σίμωνος Σίνα, Γεωργίου Ἀβέρωφ, Μιχαήλ Τοσίτσα, Νικολάου Στουρνάρα καὶ Ἀντωνίου Στεφανίου, παππού τοῦ ἀρθρογράφου. Ἐπί πλέον βλ. Athener Zeitung, 1.11.1994, ὅπου ἀποστομωτικὴ ἀπάντηση σὲ ὅλους τοὺς «μειονοτητολόγους», ἑλληνοφόνους καὶ ἀλλοφόνους, ἀπὸ τὸν Γερμανὸ καθηγητὴ Heinz Richter, ποὺ διακηρύσσει ὅτι οἱ Βλάχοι δὲν ἀποτελοῦν μειονότητα.

46. Βλ. *Revue Internationale des Etudes Balcaniques (RIEB)*, 1-2, 1934-1935, 330.

47. Sextil Puscariu, *Limba română*. Bucuresti² 1976, 221. Πβ. J. Kramer, *Das Aromunische, Rumänistik in der Diskussion*. Gunter Narr Verlag Tübingen, 218 σημ.

48. G. Murnu, *România din Bulgaria mediaevală*. Bucuresti 1939, 51.

49. Βλ. Ἀ. Κ. Ἀνεστόπουλος, *Μακεδονικὸς Ἅγών 1903-1908*. Θεσσαλονίκη 1965, 438.

50. Brătianu, ἔ.ἄ., 211-212.

51. Κεδο. 2, 435. Βλ. καὶ R. Lăzărescu, Din nou despre Vlahii din cronica lui Skylitzes, *Balcania*, 7, 1944, 361-364, καὶ *Buletinul Bibliotecii Române (BBR)*, serie nouă, 7 (11), 1976, 359. M. Gyóni, *Skylitzès et les Vlaques, RHC*, 25, 1947, 164, «dans l'ancienne Via Egnatia». Τὴν ἐδῶ δὲ παρουσία τῶν Βλάχων ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Nancy Fr. Taillez, Rusaliile, les Rosalies et la rose, *Cahiers Sextil Puscariu (CSP)*, 1, 1952, 213 ἀνάγει στὸν 10 αἰ. μ.Χ.

52. Πβ. M. Gyóni, La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen - âge, *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42: «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire».

Ρουμάνο καθηγητή Cicerone Poghirc φέρουν άπλούστατα τὸ ὄνομα Ρωμαῖοι, πολὺ δὲ ἀργότερα διακρίνονται λόγω τῆς λατινοφωνίας ἀποκαλούμενοι Ρωμάνοι, σύμφωνα μὲν μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου⁵³, ἀφοῦ τὸ πρῶτο ἀποδίδεται στοὺς μονογλώσσους Ἐλληνες. Πάντως τόσο ὁ πρῶτος ὅσο καὶ ὁ δεύτερος τύπος δέν δηλώνουν ἐθνότητα ἀλλὰ πολιτικὴ ἴδιότητα. Οἱ φορεῖς τοῦ ὄνόματος εἶναι πολίτες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Οἱ Ἐλληνες προηγοῦνται τῶν Δακῶν, μάλιστα κατὰ αἰῶνες, καὶ στὴν χρήση τῆς λατινικῆς. Ἡ χρονικὴ προτεραιότητα ἐνέχει ἴδιαζονσα σπουδαιότητα καὶ ὑπογραμμίζεται ἀπὸ πολλούς. Αὐτὴν ὅμοιογενῆ καὶ ὁ Ἀλβανὸς Ekrem Vlora γράφοντας τὰ ἔξη: «... au moment où la latinisation de l' actuelle Roumanie commençait à peine, celle-ci avait atteint son apogée en Albanie»⁵⁴. Ὁμως ὁ Vlora ἀποφεύγει τὴν ἀναγκαία καὶ ἀκριβῶς διαφωτιστικὴ διευκρίνιση, ὅτι ἐντὸς τῆς Ἀλβανίας ὁ συμπαγής Ἐλληνισμός, ὁ Βορειοπειραιώτικός⁵⁵, ἔχει ὡς σύνορο μὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς τὴν Ἑγνατία ὁδό, ἥ ὅποια στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀκολουθεῖ τὸν ροῦ τοῦ Γενυσοῦ - Γενούσου (Σκούμπη) ποταμοῦ, ὅπως ἐγκυρότατη πηγὴ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὁ πατέρας ἀκριβῶς τῆς Γεωγραφίας, ὁ Στράβων σαφέστατα δορίζει⁵⁶. Ἐπαληθεύεται δὲ καὶ ἀπὸ μελέτες συγχρόνων μας ἐπιστημόνων, κατ' ἔξοχὴν τῶν Lorenzo Braccesi⁵⁷ καὶ Angelo Antinorio⁵⁸. Τοῦ πρώτου τὸ σύγγραμμα ἐπιγραφόμενο La Grecità adriatica τεκμηριώνει τὴν κατὰ μῆκος τῶν ἀδριατικῶν ἀκτῶν διαχρονικὴ παρουσία Ἐλλήνων, γιὰ τοὺς ὅποιους πάμπολλοι ἄλλοι ἔγραψαν, π.χ., Hatzfeld⁵⁹, Robert⁶⁰, Citti⁶¹, Digović⁶², Vinja⁶³,

53. Bł. Poghirc, Romanisation, 33.

54. Vlora, ē.ā., 160.

55. Bł. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἰλλυριολογία καὶ Βορειοπειραιώτικός Ἐλληνισμός. Ἀθήνα 1988.

56. Στράβ. 7, 4, 323. Bł. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βόρειος Ἡπειρος, Ιστορία - Πολιτισμός. Ιωάννινα 1990. Ἀνάτ. ἀπὸ Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο 1990, 6 καὶ σημ. 11, 12.

57. Bologna 1971, μὲ χάρτες, ποὺ συμφωνοῦν μὲ τὸν Στράβωνα. B' ἔκδοση 1977.

58. A. Antinorio, Srorie elleniche arcaiche. Rapallo 1980, 214, ὅπως χάρτης κατὰ Στράβωνα.

59. J. Hatzfeld, Les trafiquants Italiens dans l'Orient Hellénique. Paris 1919, 20, 21.

60. L. Robert, Inscription hellénistique de Dalmatie, *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, 59, 1935, 489-513. Id., *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques*. Paris 1960, 538.

61. A. Gitti, Sulla colonizzazione greca nell' alto e medio Adriatico, *La Parola del Passato (PP)*, 7, 1952, 161-191.

62. P. Digović, *La Dalmatie et les problèmes de l' Adriatique*. Lausanne 1944, 64.

63. V. Vinja, Le Grec et le Dalmate, *Zeitschrift für Balkanologie (ZB)*, 5, 1967, 203-223. Id., Remarques sur quelques éléments de l' ancien grec dans la nomenclature ichtiologique de l' Adriatique, *ZA*, 5, 1955, 118-126.

64. M. Nicolanci, Contacts gréco - illyriens sur la côte de l' Adriatique, *Archaeologia Iugoslava (AI)*, 5,

Nikolanci⁶⁴, Parović - Pešikan⁶⁵, Garasanin⁶⁶, Woodhead⁶⁷, Rendić - Miocević⁶⁸. Ὅτι οἱ Αρμανοὶ εἶναι ἡ βιβλιογραφία καὶ γιὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους⁶⁹. Εὐάριθμοι Ἕλληνες μεταξὺ τῶν ὅποιων καὶ Κύπριοι, ζοῦν καὶ σήμερα στὸ βορειότερο σημεῖο, στὴν Ἰστρία, σύμφωνα μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα καὶ συνακόλουθο δημοσίευμα τοῦ Juri Sanković⁷⁰.

Ἄληθινὰ εἶναι ἐκπληρητικὴ ἡ πολυδιάστατη καὶ πάντοτε ἐποικοδομητικὴ διαβίωση Ἑλλήνων καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς ρωμαϊκῆς παρουσίας, ὅπως καὶ κατὰ τὴν μακραίωνη προρωμαϊκὴ περίοδο. Οἱ Ἕλληνες – κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Em. Condurachi⁷¹ κ.ἄ. – ἥδη ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀξιοποιοῦντα τὴν ὑδάτινη ὁδικὴν ἀρτηρία τοῦ Δουνάβεως, στὸν ὅποιο θρυλεῖ-

1964, 49-60.

65. M. Parović - Pesikan, Les Illyriens au contact des Grecs, *AI*, 5, 1964, 61-81.

66. M. Garasanin, Héritage néolithique, innovations de l' époque du bronze, apports grecs, celtiques et romains, AIESEE. Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud - Est Européen. *Colloque...* Bucarest 1969, 29-33.

67. G. Woodhead, The «Adriatic empire» of Dionysius I of Syracuse, *Klio*, 52, 1970, 503-512.

68. D. Rendić Miocević, Salone d' après les sources antiques et question des Grecs Salontains, *Disputationes Salonitanae* 1970. Split 1975, 23 κ.έ.

69. B. Ljuba Ognenova, Nouvelle interprétation de l' inscription «Illyrienne» d' Albanie, *BCH*, 83, 1959, 794-799, ὅπου ἡ περιβόητη σὰν «Ἀλλυρικὴ» ἐπὶ μισὸ αἰώνα ἐπιγραφὴ ἀποκαλύπτεται Ἑλληνικὴ καὶ ἀποδεικνύεται παρουσία Ἑλλήνων στὸν χῶρο Σκούταρεως - Σκόδρας - Χρυσουπόλεως, χριστιανῶν, κατὰ τοὺς 6ο-7ο αἰῶνες. B. A. Dumont, Souvenir de l' Adriatique. Scutari et les Alba-nais, les tribus des montagnes et les moeurs de la Grèce héroïque, *Revue des deux Mondes*, 1872, 676-710. *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, 22 κ.έ., ὅπου κατὰ τὸν P. Charanis ὁ πολυμαθέστατος ἀληρικός, ἐπίσκοπος στὴ Σεβίλλη τῆς Ἰσπανίας ἐπὶ 36 ἔτη τοῦ 7ου αἰ., Ἰσίδωρος ὀλόχληρο τὸ Ἀλλυρικὸ ἀποκαλεῖ Graecia. D. A. Zakythinos, *La Grèce et les Balkans*. Athènes 1947, 96 κ.έ. M. Κωνσταντινίδης, Ἡ ἄλλοτε ἐν Πόλᾳ τῆς Ἰστρίας Ἑλληνικὴ Κοινότης καὶ οἱ ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῆς Ἑλληνικοὶ συνοικισμοὶ (1540-1796), *Εκκλησιαστικός Φάρος*, 12, 1953, 508-524. Γ. N. Μοσχόπουλος, *Oἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας καὶ Ἰλλυρίας (1768-1797)*. Ἡ Μητρόπολη Φιλαδέλφειας καὶ ἡ σημασία τῆς γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς B. Ἀδριατικῆς. Διδακτορικὴ διατριβή. Ἀθῆναι 1980, ὅπου πλούσια βιβλιογραφία. Em. Condurachi, L' Ethnogenèse des peuples balkaniques: les sources écrites, *Symposium international sur l' ethnogenèse des peuples balkaniques*. Sofia 1971, 267. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀλβανοί, Ἀρβανίτες - Βορειοηπειρώτες, *Παρονασός*, 34, 1992, 415, 418, 420-421, ὅπου ἐνδιαφέρουνται μαρτυρίες τῶν Stanford, Philippson, Bérard, Canini, Puaux, Magrini κ.ἄ.

70. J. Sanković, Istria una terra per molte etnie, *Etnie*, 4, 1982, 18. B. καὶ K. Δ. Τσούρκας, Ἰστορικὰ ἀλήθεια. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ οἱ βαλκανικοὶ λαοί. Ἀθῆναι 1961 καὶ VI. Bazala, Les contacts entre les Grecs et Zagreb, *Europe Sud - Est*, 4, 1972, 22-44.

71. Em. Condurachi, Le Danube, berceau de la civilisation de l' Europe centrale et du Sud - Est, *4th International Thracian Conference...* Milan 1986, 44-45.

72. B. P. Grimal, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*. Paris 1958, 48β. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Ἀργοναύτες καὶ οἱ προϊστορικὲς ἐκστρατείες, *Ἐλευθερία* (Λαρισης), 24.6.1984, 8.

ται ὅτι εἰσῆλθαν καὶ μὲ τὴν πρωτοπόρο Ἀργὸς ὡς Ἀργοναῦτες⁷². Πλήθος συνειδημῶν γεννῶνται ἀπὸ τὴν κατὰ χιλιετίες μεταγενέστερη ἔμπνευση τοῦ Σίνα, ὃ ὅποιος, ἀφοῦ βαφτίζει τὸ πρῶτο ὑπερσύγχρονο τότε ἀτμοκίνητο ποταμόπλοιο τοῦ Δουνάβεως μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Αὐστριακοῦ αὐτοκράτορα γιὰ λόγους εὔνοήτους, στὸ δεύτερο ἀνασταίνει τὴν Ἀργώ⁷³.

Κατὰ τὸ 500 π.Χ., οἱ δραστηριότητες Ἑλλήνων διὰ τοῦ Δουνάβεως εἶναι τόσο ἔντονες καὶ πυκνές, ὥστε ὁ διάσημος Ρουμάνος ἀρχαιολόγος καὶ ἴστορικός Vasile Pârvan στὴ συγγραφή του *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube* ἀποκαλεῖ τὸν Δούναβι «ποταμὸ Ἕλληνικό»⁷⁴. Ὁ δὲ Ρουμάνος ἐπίσης ἀκαδημαϊκὸς N. Bănescu χαρακτηρίζει τὸν χῶρο, στὸν ὅποιο ἐγκαταβιώνουν Ἐλληνες καὶ εὐδώνεται τὸ ἔργο τους, ὡς «χώρα ἀληθινὰ γετο-έλληνική»⁷⁵. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες προσφέρει καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς D. Pip-pidi μὲ τὸ βιβλίο του *I Greci nel basso Danubio* (Milano 1971), ὅπου μεταξὺ ἄλλων σκιαγραφεῖται καὶ ἡ πολυτάλαντη προσωπικότητα τοῦ Ἀκορνίωνος, «ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν» τῆς Δακίας ἐπὶ βασιλείας Βυρεβίστα, ἀπὸ τὸν ὅποιο τοῦ ἀνατίθεται διαπραγμάτευση συνεργασίας μὲ τὸν Πομπήιο στὸ Μοναστήρι (Ἡράκλεια) τῆς Μακεδονίας⁷⁶!

Ἐλληνες δὲν ἀπονοτιάζουν οὕτε ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Ρωμαίων πρὸς ἐπέκταση τῆς κυριαρχίας καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως. Ὁ καθηγητής Lozovan συναριθμεῖ καὶ Κρῆτες καὶ Κυπρίους⁷⁷. Ἀδιαφυσιβήτητα ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδος εἶναι καθοριστική. Συνειδητοποιεῖται καὶ μὲ μοναδικὴ μνεία. Μὲ καίρια εὐθύνη συμμετέχει ὁ Ἀπολλόδωρος (60-cca 125 μ.Χ.) ἀπὸ τὴ Δαμασκό, διαπρεπὴς ἀρχιτέκτων. Κατασκευάζει τὴ δυνατότητα διαπεραιώσεως τῶν στρατευμάτων του. Μετὰ τὴν κατανίκηση τοῦ σκληροῦ ἀντιπάλου Δεκεβάλου φιλοτεχνεῖ τὴν ἐπινίκια στήλη τοῦ Τραϊανοῦ στὴ Ρώμη, ἡ ὅποια ἀξιολογεῖται ὡς σπάνιο καλλιτεχνικὸ ἐπίτευγμα⁷⁸ καὶ παράλληλα ὡς πολύτιμη ἴστορικὴ πηγὴ τῶν δακικῶν πολέμων⁸⁰. Πραγματικὰ δὲ

73. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐλληνικὴ Ναυτιλία καὶ Βλάχοι, *Μετέωρα*, 42-43, 1988-1989, 155.

74. Bucarest 1923, 27.

75. Βλ. *Nea Politeikh*, 9, 1937, 1055.

76. Βλ. σελ. 147. Id., *Contributii la istoria veche a României*. Bucuresti 1967, 217. Id., Acornion a lui Dionysios, *Dictionar de istorie veche a României (DIVR)*, Bucuresti 1976, 16-17.

77. Βλ. E. Lozovan, Scando - romanica, *Romania* (New York), 5, 1960, No 48. Πβ. καὶ Ἐ. Θ. Μουδόπουλος, *Tō γουμανικούτσοβλαχικὸν ξήτημα*. Ἐν Ἀθήναις 1978, 13 σημ. 11.

78. Βλ. H. Daicoviu, Apollodoros, *DIVR*, 39a.

79. R. Bianchi Bandinelli, Il maestro delle imprese di Traiano, *Storicità dell'arte classica*. Firenze 1950.

80. Χαρακτηρίζεται «πέτρινο Χρονικό». Βλ. V. Cândeа, *Σύντομη ἴστορια τῆς Ρουμανίας*. Ἀθήνα 1978, 19.

ἀκραιφνής ἴστορικὴ πηγὴ τῶν συμβάντων κατὰ τοὺς δακικοὺς πολέμους ὁφείλεται στὸν Ἑλληνα ἵατρὸ τοῦ Τραϊανοῦ, ἐπιφροτισμένο μὲ τὴν ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, Titus Statilius Crito. Πέρα τῶν ἵατρικῶν καθηκόντων καὶ τῶν ἐνδελεχῶν μελετῶν ἵατρικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὁ Κρίτων, Ρωμαῖος πολίτης καὶ λατινόφωνος, πρώτῳς Βλάχος, ὅπως καὶ οἱ Ἀκορνίων, Ἀπολλόδωρος, προχωρεῖ καὶ στὴν ἐπιμελημένη ἔξιστόρηση τῶν πολεμικῶν γεγονότων, τὴν ὅποια πραγματώνει μὲ συγγραφικὸ ἔργο ἐπιγραφόμενο Γετικὰ καὶ σωζόμενο ἀποστασιατικὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Λυδό⁸¹.

‘Ως πρὸς τὶς ἔξελίξεις στὴ Δακίᾳ ἐπὶ ρωμαιορρατίας ὁ ἀκαδημαϊκὸς Bănescu μὲ τὴ σαφήνεια, ἥ ὅποια τὸν διακρίνει, συγκρίνει τὰ ρωμαϊκὰ πρὸς τὰ προρωμαϊκά, ὅταν ἀκτινοβολοῦσε ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμός, καὶ διαβεβαιώνει: «αὐτὴ ἡ ἐπίδραση τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν διακόπτεται καθόλου ἐξ αἰτίας τῆς κατακήσεως τῶν Ρωμαίων»⁸².

‘Ο ρωμαϊκὸς ἄλλως τε πολιτισμὸς δὲν εἶναι παρὰ ἐλληνικὸς καὶ στὴν ἴδια τὴν Ρώμη καὶ γενικὰ στὴν Ἰταλικὴ χερσόνησο. ‘Ο Egon Friedell εἶναι κατηγορηματικός: «‘Ολόκληρος ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἰταλίας εἶναι ἐλληνικός. Τὸ ἀλφάριθμο, ἡ καλλιτεχνικὴ βιομηχανία, ἡ λογοτεχνία, ὀκόμα καὶ ἡ μεταγενέστερη θρησκεία, ὅλα αὐτὰ ἀναπτύχθηκαν στὴ Ρώμη σύμφωνα μὲ ἐλληνικὰ πρότυπα. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μ’ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τεχνολογίας...»⁸³. Τὴν τελευταία ἐκτιμοῦν ἴδιαίτερα οἱ Ρωμαῖοι. Διότι οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες τῶν Ἑλλήνων διαφέρουν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἄλλων λαῶν: «... Διαπιστώνουμε – γράφει ὁ Max Weber – καὶ ἄλλοι τὴν ὕπαρξη γνώσεων καὶ παρατηρήσεων ἔξαιρετικῆς ὀξύδροκειας, ἰδίως στὴν Ἰνδία, τὴν Κίνα, τὴν Βαβυλώνα καὶ τὴν Αἴγυπτο. ‘Ομως, ἐκεῖνο ποὺ ἔλειπε ἀπὸ τὴν ἀστρονομία, στὴ Βαβυλώνα καὶ ἄλλοι..., ἦταν ἀκριβῶς οἱ μαθηματικὲς βάσεις ποὺ μόνον οἱ Ἑλληνες μπόρεσαν νὰ τῆς δώσουν.

81. Βλ. I. I. Russu, Getica lui Statilius Crito, *Studii Clasice*, 14, 1972, 111-128, ὅπου καὶ ἀφθονη βιβλιογραφία.

82. Βλ. ἀνωτ. σημ. 75.

83. E. Friedell, *Πολιτιστικὴ Ἰστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας*. Ἐκδόσεις «Πορεία». Ἀθήνα 1986, 102. Πβ. M. I. Finley, *Les anciens Grecs*. Paris 1973, 161: «Bien avant que Rome prit un intérêt actif à la Méditerranée orientale, elle avait subi de façon considérable l’ influence culturelle des Grecs, à travers leurs établissements d’ Italie du Sud. Les Romains, par exemple, apprirent l’ alphabet de Cumæ. Pendant longtemps l’ absorption des emprunts faits à la culture grecque semble ne pas avoir créé de difficultés. Dans la première moitié du IIe siècle avant Jésus - Christ, cependant, l’ influence – en religion et en philosophie, en théâtre et en historiographie – était devenue si massive...». Βλ. καὶ τὴν πρωτοποιιακὴ συγγραφὴ τοῦ καθηγητοῦ τῆς λατινικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Εὐθ. Καστόρχη, *Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ρωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων*. Ἀθήνησι 1872.

Στὴν Ἰνδία, ἡ γεωμετρία δὲ γνωρίζει τὴν δρθολογικὴν «ἀπόδεξη», ἡ ὅποια διαμορφώθηκε καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ Φυσικὴ καὶ ἡ Μηχανική⁸⁴. Ἐνδελεχής δὲ θεώρηση καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ἡ ὅποια ἀπέχει παρασάγγας ἀπὸ ἐκείνη τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅπως καὶ οἱ ὅροι ἀποικία - ἀποικος, ὁδηγεῖ τὸν Friedrich Engels στὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα: «Ἄρα, χωρὶς τὴ βάση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας δὲν θὰ ὑπῆρχε σύγχρονη Εὐρώπη»⁸⁵.

Ἄπλὴ ἐπαλήθευση τῶν προηγουμένων προκύπτει καὶ ἀπὸ τίς ἐπιτόπιες διαπιστώσεις τοῦ Κρίτωνος. Ὁ ἀρχίατρος τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Τραϊανοῦ διασχίζοντας πρὸς Δακία τὴ Θράκη παρατηρεῖ: «... οἱ θρακικοὶ λαοὶ [...] εἶναι βαθεῖς γνῶστες τῆς θεραπευτικῆς μὲ βότανα τῆς πεδιάδας καὶ τοῦ βουνοῦ»⁸⁶. Στὴ δὲ Δακία συναντᾶ ἴατρικὴ ὑψηλότερος στάθμης, ἀφοῦ ἀνάγεται στὸν Ζάμιολξι, ποὺ τὴν «ἔμαθε» – κατὰ τὴν παράδοση – στὴν Αἴγυπτο⁸⁷ καὶ τὴ διέδωσε στὴν Ἀνατολή, ὅπου ἐκτὸς τῆς μεγάλης ἐπιδράσεως τῶν ἀρχαιοτέρων θετικῶν φιλοσόφων πολλοὶ μεταγενέστεροι Ἑλληνες μυοῦν τοὺς Ρωμαίους σὲ πλατύτερο φάσμα ἐπιστημῶν. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου, ποὺ κύρια πηγὴ του ἔχει τὸ ἔργο τοῦ Ἑλληνα φυσιοδίφη Ζηνόθεμη (2ος αἰ. π.Χ.).

Οἱ Ἑλληνες κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐπέκταση στὰ βορειότερα τῆς Βαλκανικῆς καὶ πέρα τοῦ Δουναβίως μᾶλλον ἀνακοψίζονται. Διότι ἡ κυριαρχία τῶν Ρωμαίων ἀποσοβεῖ ἡ τουλάχιστον περιορίζει τὶς ληστρικὲς ἐφόδους αὐτοχθόνων πληθυσμῶν καὶ πρὸ πάντων ἐπιδρομές ἐπήλυδων λαῶν, π.χ. Κελτῶν⁸⁸. Οὐσιαστικὰ οἱ Ἑλληνες ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους περισπασμούς,

84. M. Weber, *L'ethique protestante et l'esprit du capitalisme*: Editions «Plon». Paris 1972, 11. Πβ. Περικλῆς Χρ. Τσιρογιάννης, Ὄδοιπορικό στὴ Φενάκη. Ἀπάντηση στὴ διαστρέβλωση τῆς ἴστορίας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκδοση Συλλόγου Ἰμβρίων - Κωνσταντινουπολιτῶν - Τενεδίων - Ἀν. Θρακῶν Θράκης. I.K.T.A.Θ. - Κομιτηνὴ 1993, 60 καὶ σημ. 1.

85. F. Engels, *Anti - Dühring*. Editions Sociales. Paris 1977, 209.

86. Bλ. E. Atanasiu, *În lumea plantelor de leac*. Bucuresti 1968, 33.

87. Ἀλλὰ ὁ Ζάμιολξις δὲν χρειάζεται σπουδὲς ἔξωτεροι, ὅταν στὴ Δακία εἶναι ὄλοζώντανο καὶ διάχυτο τὸ Ἰπποκράτειο πνεῦμα. Bλ. G. Brătescu, *Hipocratismul de-a lungul secolelor*. Bucuresti 1968, 49-55, ὅπου γιὰ τὴ δακικὴ ἴατρικὴ. N. Vătămanu, Medicina getodacilor, *Vita medicală*, 14, 1967, 851. Id., Hipocrate în pictura exterioară a bisericilor din Tara Românească, *Arges*, 3, 1968, nr. 4, 20. Id., Hipocrate printre filosofi si sibile în pictura noastră bisericicească, *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, 87, 7-8, 1969, 836-844. Πβ. αντ. 1975, 389, ὅπου ἐπισημάνσεις P. I. David.

88. Οἱ Κέλτες δὲν κατορθώνουν νὰ ἀλώσουν καμμία ἀπὸ τὶς ἐλληνικές πόλεις, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Σόφιας G. Mihailov, *La Thrace aux IVe et IIIe siècles avant notre ère*, *Athenaeum*, 39, 1961, 40.

καθὼς καὶ ἀπὸ τεράστιες δαπάνες γιὰ τὴν ἄμυνα⁸⁹ καὶ τὴν αὐτοπροστασία τους⁹⁰. Γι’ αὐτὸ γρήγορα προσαρμόζονται στὴ νέα κατάσταση, ἡ ὁποία διασφαλίζει τὴν τάξη, τὴν εἰρήνη, πρωταρχικὴ προύποθεση ἀπρόσκοπτης ἐνασχολήσεώς τους μὲ παραγωγικοὺς τομεῖς.

Τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐνδοχώρας τῆς Βαλκανικῆς καὶ κυρίως τῆς παραδούναβιας χώρας ἀποδίδει τέλεια ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου R. Vulpe: «Οἱ Ἑλληνες τῶν πόλεων τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἶχαν κατὰ τὴν ωμαϊκὴ ἐποχὴ τόσες δραστηριότητες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Δοβρουτσᾶς καὶ πέρα τοῦ Δουναβεως ὅσες καὶ στὸ παρελθόν. Ἀκριβῶς αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ οἰκονομικὰ ἐπωφελοῦνται τὰ μέγιστα τῆς ἐγγυημένης ἀπὸ τὸ ωμαϊκὸ κράτος τάξεως στὶς περιοχὲς αὐτές. Τὰ ωμαϊκὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Δοβρουτσᾶς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος κατασκευάζονται ἀπὸ Ἑλληνες. Μόνο ποὺ βγαίνοντας ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πόλεων τους μὲ ὅποιαδήποτε ἐπαγγελματικὴ ἰδιότητα εἴτε ἐντόπιοι εἴτε ἐπήλυδες ἀπὸ μαρούτερα, οἱ Ἑλληνες ἥσαν ἀναγκασμένοι νὰ ὅμιλήσουν στὴ λατινική, τὴν μόνη ἀντιληπτὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν χωρικῶν»⁹¹.

Πρόγιματι ἡ λατινοφωνία τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία δηλώνει μαζικὴ παραγωγὴ Ἑλληνοβλάχων, ἐφ’ ὅσον Βλάχος = λατινόφωνος, ἔξυπηρετεῖ πρωτίστως πρακτικὲς ἀνάγκες, χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, οἰκονομικὲς συναλλαγές καὶ σχέσεις. Απόλυτα δὲ ὑποχρεωτικὴ καθίσταται στοὺς Ἑλληνες, ποὺ ὑπηρετοῦν στὰ βιοθητικὰ σώματα καὶ κατ’ ἔξοχὴν στὸν τακτικὸ ωμαϊκὸ στρατό. Ὅταν ἀφυπηρετοῦν, διακρίνονται γιὰ τὴν λατινοφωνία, ὅσο ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀπόκτηση καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτου. Ἀναφέρεται ἀνάκλησή του ἀπὸ Ἑλληνα Ρωμαῖο πολίτη, ποὺ φωρᾶται ἀλατίνιστος, κατόπιν ἐντολῆς αὐτοκρατορικῆς, τοῦ Κλαυδίου⁹².

Ο «ἐκρωμαϊσμός», ποὺ γιὰ τοὺς Ἑλληνες νοεῖται στὴ χρήση τῆς λατινικῆς

89. Βλ. D. M. Pippidi, Note sur l’organisation militaire d’Istros à l’époque préromaine, *Scythica minora, Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*. Bucuresti - Amsterdam 1975, 56 π.έ. Μὲ πρόσκληση τῶν Κερχυραίων, ποὺ ὑφίστανται τὶς ἐπιδρομές τῶν Ἰλλυριῶν, πρωτοπαρουσιάζονται καὶ ἐπεμβαίνουν στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο οἱ Ρωμαῖοι κατὰ τὸν Πολύβιο, II, 11, 5-6 καὶ II, 12, 7, 8. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ ἀρωματικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς*. Ἐν Ἀθήναις 1976, 29 σημ. 35 καὶ 36, ὅπου αὐτούσια τὰ χωρία τοῦ Πολύβιου.

90. Βλ. Λαζάρου ἔ.ἄ., 24 σημ. 16.

91. Πβ. V. Pârvan, *Începuturile vietii romane la gurile Dunării*, editia a II-a. Îngrijită și adnotată de R. Vulpe. Bucuresti 1974, 193 σημ. 314.

92. Πβ. Dubuisson, Problèmes..., 42: «Claude, tout phihellène qu’ il était par ailleurs, considérait ainsi que “quiconque ne parlait pas la langue des Romains ne pouvait être considéré comme Romain”».

γλώσσας, δὲν ἀφορᾶ μόνον στὶς μεσαῖες καὶ τὶς κατώτερες κοινωνικὲς τάξεις ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνώτερη, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ πλέον εἰδικὸς Pippidi: «Ο ἐκρωμαϊσμὸς τῆς ἄρχουσας τάξεως συντελεῖται στὶς πόλεις μᾶλλον ἀπότομα καὶ λαμβάνοντας ὑπ’ ὅψη τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἐλάχιστα ἐπέδρασε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων ἡ τῶν ἐλληνικῶν ἥθων, ἔθιμων καὶ παραδόσεων»⁹³. Η ἀποκάλυψη σημαίνει ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν ἐλληνικῆς καταγωγῆς Βλάχων παραμένει καὶ εἶναι ἐλληνικός.

Ἐλληνες χρῆστες τῆς λατινικῆς, δηλαδὴ Βλάχοι μὲ τὴν κύρια ἔννοια, καὶ πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ μετέπειτα, Ἀκορνίων, Ἀπολλόδωρος, Κρίτων, κυρίως δὲ οἱ χιλιάδες τῶν στρατευμένων στὸ σῶμα τοῦ Τραϊανοῦ, συμβάλλουν καὶ στὴν ἔξαπλωση τῆς νέας γλώσσας στὶς παραδονάβιες καὶ δακικὲς περιοχὲς ἐγκαταστάσεώς τους, ὅπως πράττουν παντοῦ. Στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς ἐλληνικῆς Διασπορᾶς, οἱ Μασσαλιῶτες, ἀφοῦ πρῶτα ἔξελληνίζουν τὴν Γαλατία σὲ τόσο μεγάλο βαθμό, ὥστε νὰ καλεῖται «ἔλληνική»⁹⁴, ὕστερα ἐκλατινίζουν τὸν ἴδιο χῶρο σὲ χρόνο ἔξαιρετικὰ σύντομο. Στὴ Γαλατία ἐπίσης γεννῶνται Βλάχοι, λατινόφωνοι, οἱ Ἐλληνες καὶ πρὸ τῆς κατακτήσεώς της ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, ἐπειδὴ ἡ νέα γλώσσα βοηθεῖ στὴν προώθηση τῶν ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνεργασιῶν μὲ τὴν Ρώμη. Ο Benoit μᾶς αἰφνιδιάζει μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ἡ λατινικὴ στὴ Γαλατία ἐπικάθεται σὲ ὑπόστρωμα ἐλληνικό⁹⁵. Ἐπὶ πλέον ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ἀποκαλύπτει καὶ τὸ ὄνομα Ἐλληνα δασκάλου τῆς λατινικῆς: «Ἀθηνάδης Διοσκουρίδου γραμματικὸς Ρωμαϊκός»⁹⁶.

Ἀνάλογα δεδομένα ὑπάρχουν καὶ στὰ βορειότερα τῆς Βαλκανικῆς καὶ στὴ Δακία. Ἐλληνες – χωρὶς νὰ ἀπολησμονοῦν τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα – χρησιμοποιοῦν βαθμιαῖα τὴν λατινικὴ καὶ γιὰ ἐπιστημονικὲς ἐπιδόσεις ἡ γενικὰ γιὰ πνευματικοὺς σκοπούς. Στὴν Ἰστρὸ η Ἰστρία, τὴν παραδονάβια καὶ ὅχι τὴν ἀδριατική, δρᾶ ὁ φιλόσοφος καὶ δημιουργὸς μᾶς κοσμογραφίας καὶ ἐνὸς ἀλφαρήτου Aethius Histicus (4ος-5ος αἰ.), γνωστότερος μὲ τὸ ὄνομα Αἴθικος, τὸν δποτὸ σύγ-

93. Πβ. M. Pippidi, *Les villes de la côte ouest de la mer Noire d'Auguste à Dioclétien*, *Akten des VI Internationale Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*. München 1973, 103. Βλ. καὶ 108, ὅπου μὲ καταληκτικὴ σαφήνεια γιὰ τὶς ἐλληνικὲς πόλεις: «Restées essentiellement grecques jusqu'à la fin de leur histoire, ... – avec romanisation subséquente».

94. P. Jacobstahl et E. Neuffer, *Gallia Graeca. Recherches sur l'hellénisation de la Provence*, *Préhistoire*, 2, 1933, 1-64. F. Benoît, *Recherches sur l'hellénisation du Midi de la Gaule*. Aix - Cap 1965.

95. Πβ. F. Benoît, *La romanisation de la Narbonnaise à la fin de l'époque républicaine*, *Rivista di Studi Liguri (RSL)*, 32, 1966, 288: «...ce fut sur un substratum hellénique que s'establit la conversion à la Latinité...».

96. Βλ. ἀνωτ. σημ. 15. Egger, *De l'étude*, 3.

97. Βλ.. Nestor Cornicescu, *Un filosof străromân de la Histria dobrogăeană - Aethius Histicus - autorul*

χρονοί μας Ρουμάνοι ἐμφανίζουν ώς πρόγονό τους⁹⁷, ἐνῶ πρόκειται γιὰ μετανάστη Ἡπειρώτη προερχόμενο ἀπὸ τὴν παρὰ τὴν Πίνδο ἡπειρωτικὴ φυλὴ τῶν Αἰθίκων, Ἐλληνόβλαχο ἔνειτεμένο πρώιμα στὴ δακικὴ Βλαχία. Ἀπὸ τὴν Ἡπειρῷ ἐπίσης κατάγεται ὁ Κ. Καικίλιος, ὁ ὅποιος θεωρεῖται εἰσηγητὴς τῆς σπουδῆς τοῦ Βιργιλίου στὸ σχολεῖο⁹⁸. Ἡπειρῶτες πάλι εἶναι ὁ Ἐλευθέριος⁹⁹, ποὺ ἀναγορεύεται Πάπας (175-189), ὁ ἐπίσκοπος Φωτικῆς Διάδοχος¹⁰⁰, ὁ Ἱερώνυμος¹⁰¹ κ.ἄ. ὅλοι τους δίγλωσσοι, πνευματικοὶ καὶ λόγιοι Ἐλληνόβλαχοι!

‘Ως πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν Βλάχων τῆς Βαλκανικῆς, ἥτοι Ἑλλήνων χρήστων τῆς λατινικῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός, τὸν 60 αἰώνα, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἀποτελοῦν τὴν πλειονότητα τῶν κατοίκων της. Ὅπως δὲ προσημειώνεται, ἡ μαρτυρία του εἶναι ἀποδεκτὴ τόσο ἀπὸ Ἐλληνες ὅσο καὶ ἀπὸ Ρουμάνους διακερομένους ἐπιστήμονες¹⁰². Ἔξ ἄλλου συμφωνοῦν Ρουμάνοι - Ἐλληνες καὶ ὅχι μόνον¹⁰³ στὴ

unei cosmografii si al unui alfabet (sec. IV-V). Craiova 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ *Mitropolia Olteniei*, 37, 1985, 11-32. Παρὰ τὴν ἰδιότητα τοῦ φύλοού σου οἱ δημιουργίες ἐπιβεβαιώνουν τὴν προτεραιότητα, ἀν ὅχι τὴν ἀποκλειστικότητα, τῆς πρακτικῆς ἀποστολῆς τῆς διγλωσσίας Ἐλλήνων. Πβ. Dubuisson, *LEC*, 47, 1979, 103: «l' intellectuel grec n'est bilingue que pour des raisons pratiques».

98. Πβ. L. Bieler, *Istoria τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας*. Μτφρ. Ἀριστοξένος Σκιαδᾶς. Ἀθῆναι 1972, 219. Βλ. καὶ Εὐάγγελος Χρυσός, Κλέαρχος ὁ Θεσπιώτος, *Ἡπειρωτικὸ Ήμερολόγιο* 1981, 39-47.

99. Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica. Gestorum Pontificum Romanorum*. I. Liber Pontificalis, I, 1. L. Duchesne, *Histoire ancienne de l'Eglise*. I. Paris 1923, 237. Πβ. Θ. Σαρκάκης, Προσωπογραφία τῆς Ἀκτίας Νικοπόλεως, *AE*, 1970, 66-67 σημ. 3.

100. Π. Χρήστου, Διάδοχος ὁ Φωτικῆς. Θεσσαλονίκη 1952. D. Stiernou, Diadoque de Photicé. *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, 14, 1960, 374. Hammond, *Epirus*, 74, καὶ μτφρ. Ἀθ. Χρ. Γιάγκας, Ἀθῆναι 1971, 86.

101. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Πρὸ 1600 ἐτῶν. Ὁ ἄγιος Ἱερώνυμος ώς διδάσκαλος, *Ἐλευθερία*, 30.3.1986, 6. Πβ. P. Boyancé, La connaissance du grec à Rome, *Revue des Etudes Latines (REL)*, 34, 1956, 188 σημ. 2: «la race grecque fut plus apte qu'aucune autre à ce métier» (τοῦ δασκάλου).

102. Βλ. ἀνωτ. σημ. 20, 26.

103. Πβ. Lafoscade, ē.ά., 136: «[Byzance] tient au latin, par les raisons politiques les plus profondes: l'usage du latin lui confère un droit sur l'Occident auquel n'a jamais reconcilié». Ἀ. Δασκαλάκης, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἰστ. Δυτ. Εὐρώπης*. Ἀθῆναι 1960, 33: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι διατηρεῖ ἐπὶ ἀρκετοὺς αἰῶνας τὸν ἐπιφανειακὸν Λατινικὸν χαρακτήρα τοῦ ἀντοκρατορικοῦ τυπικοῦ καλλ.... ἐν λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητας....». Lozovan, *Byzance*, 228: «nourrie d'esprit romain, Byzance pouvait constituer une relève linguistique latine assez puissante pour pouvoir agréger et appuyer, pendant un certain temps, les Romains de la péninsule balkanique».

104. H. Mihăescu, *Byzance foyer du rayonnement de la culture romaine et de la langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, *Bučoviná*, 6, 1974, 217-226, ὅπου ὁ γνωστός μας ἀκαδημαϊκός φροντίζει ἀφ' ἐνὸς μὲν μὲ τὴ διατύπωση *Sud-Est de l'Europe* νὰ συμπεριλαμβάνεται ἡ πατρίδα του, ἡ Ρουμανία, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὴν ἀπάλευψη τῆς λέξεως «Ἐλληνας», φθεγγούμενος λατινικά, ἀπὸ τὸ περισπούδαστο χωρίο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ (βλ. ἀνωτ. σημ. 22) νὰ θεωροῦνται οἱ Βλάχοι τῆς Βαλκανικῆς ώς Ρουμάνοι! Αὐτὴν τὴν ἀνεπιστημονικὴ καὶ ὀνέντιμη νοθεία κειμένου διδάσκεται στὴ χώρα

ρωμαϊζουσα μιρφή και τάση τοῦ Βυζαντίου, παράγοντος ἀκτινοβολίας¹⁰⁴ και πέρα τοῦ Δουνάβεως παντὸς ρωμαϊκοῦ¹⁰⁵, κατ' ἀκολουθίαν δὲ και τῆς λατινικῆς γλώσσας, ἡ ὅποια ἐκεῖ ἀποβαίνει και κύριο δραγανο διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πλήθος δημιοσιευμάτων Ρουμάτων ἀναφέρονται στὸν χρόνο ἐκλατινίσεως τῶν προγόνων τους. Ἀπαρτίζουν τεράστια γραμματεία διεπιστημονική, θεολογική, ἴστορική, γλωσσολογική, λαογραφική κ.λπ. Ἐκτρέφεται δὲ ἀντίληψη, κατὰ τὴν ὅποια ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ χώρα τους προηγεῖται ὅλων τῶν γειτόνων, ἀπὸ τοὺς ὅποιους δὲν φαίνεται νὰ ἔξαιροῦνται οἱ Ἑλληνες!

Ἡ ἀκατανόητη φιλοπρωτία ἐρμηνεύεται κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὴν πλανημένη ἀναγωγὴ στοὺς προγόνους τους τῶν Θρακῶν μὲ τὴν ἐπίκληση χωρίου τοῦ Ἡροδότου, κατὰ τὸ ὅποιο ἦσαν οἱ πολυαριθμότεροι μετὰ τοὺς Ἰνδούς. Πρόκειται γιὰ τὴ θεωρία τοῦ πανθρακισμοῦ. Τὸ δὲ παραδοξότερο εἶναι ὅτι δὲν ἀρκοῦνται και σπεύδονταν νὰ προβάλουν συνάμα σὰν προγόνους και τοὺς Ἰλλυριούς¹⁰⁶, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν περίοδο τοῦ πανιλλυρισμοῦ φέρονται νὰ κατέχουν ὅλη τὴν Εὐρώπη και τὴ Μέση Ἀνατολή, ὅπότε αὐτόματα καταρρίπτεται ἡ ἄλλη θεωρία. Ἀλλὰ και ἡ ἰσχὺς τῆς νέας ἔχει λῆξει πρὸ πολλοῦ. Ωστόσο κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ και καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Al. Graur¹⁰⁷ ἐπιβάλλεται πολλὴ προσοχὴ στὴ χρήση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἐντελῶς παρωχημένης. Ἐπιπρόσθετως και τὰ δύο ἐθνώνυμα, Θράκες - Ἰλλυριοί, εἶναι συμβατικά¹⁰⁸. Μὲ τὸ πρῶτο νοοῦνται περισσότερα ἀπὸ εἴκοσι ἐπὶ μέρους ποικι-

του ὁ π. Ἡλίας Φρατσέα, Ἡ Ὁρθοδοξία στὴ Ρουμανία, *Βαλκάνια και Ὁρθοδοξία*, Ἐκδόσεις Μήνυμα, Ἀθήνα 1993, 191, ὅπου δῆθεν «ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι οἱ «Βλάχοι» (= οἱ Ρουμάνοι) ἔχουν «τὴν ἔξι Ἰταλίας καταγωγή», μὲ παραπομπὴ κατὰ τὸ πρότυπο «ὅώτα και τὸν ἀδελφό μου τὸν ψεύτη! Πάτερ Ἡλία, ἀν ἀπὸ ἄγνοια γράφετε αὐτά, χωρεῖ συγγνώμη, ἀν δημως σκόπιμα, καταφύγετε στὴν ἔξομολόγηση. Διότι και κατὰ κόσμον – ἐπιστημονικά – και κατὰ Θεὸν εἶναι ἀνορθόδοξα!»

105. Πολυποίκιλη λατινικὴ ἐπίδραση, πολιτισμικὴ και γλωσσικὴ, σωστικὴ γιὰ τὸν ρωμαϊσμό, ποὺ εἶχε ἀπομείνει πέρα τοῦ Δουνάβεως μετά τὴν ἐγκατάλειψη τῆς Δακίας ἀπὸ τὸν Αὐγούλιανό, ἀσκεῖ τὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν V. A. Georgescu, *Bizantul si institutiile românesti pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*. Bucuresti 1980, 11, ὅπου και βιβλιογραφία.

106. Bl. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Paris 1901, 20. Πβ. και C. Poghirc, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine, Revue Roumaine de Linguistique (RRL)*, 12, 1967, 22 σημ. 6: «Une erreur essentielle de O. Densusianu c' est d' avoir postulé, sans preuves et sans même le justifier, l' illyrien comme substrat du roumain, ce qui est évidemment faux, comme l' ont démontré les recherches ultérieures».

107. Al. Graur, *Recherches sur le substrat du roumain, Studii Clasice (StCl)* 3, 1961, 20.

108. Bl. Al. Fol, *Aperçu historiographique des tribus Thraces, Pulpudeva, I, Semaines philipopolitaines de l' histoire et de la culture Thrace*. Sofia 1976, 10. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Θρακολογία και ζήτημα καταγωγῆς τῶν Βλάχων - Αρωμούνων, *Τοικαλινά*, 1985, 59.

λώνυμα φύλα, ἔθνη¹⁰⁹, καὶ μὲ τὸ δεύτερο περίπου ἐκατό¹¹⁰. Παράλληλα ἥδη διαφοροποιοῦνται γλωσσικά καὶ φυλετικά, Θράκες, Φρύγες, Ίλλυροι. Κατὰ δὲ τὴν περίοδο τῶν ρωμαϊκῶν πολέμων γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ συνόλου τῆς BA Βαλκανικῆς διαχωρίζονται καὶ οἱ Μοισοὶ ἡ Μυσοὶ ἀπὸ τοὺς Θράκες¹¹¹. Οἱ Φρύγες – κατὰ τὸν Pârvan¹¹² – εἶναι Ἐλληνες ἡ τουλάχιστον ἡ γλώσσα τους – κατὰ τὸν Georgiev¹¹³ – διαπιστώνεται συγγενέστερη μὲ τὴν ἑλληνικὴ παρὰ μὲ τὶς γλώσσες τῶν ἄλλων λαῶν. Οἱ παραδούναβιοι Γέτες, ποὺ συνήθως ταυτίζονται μὲ τοὺς πέρα τοῦ Δουνάβεως Δάκες, ἀποσπῶνται καὶ ἐντάσσονται στὸν κόσμο τῶν Σκυθῶν¹¹⁴, τῶν ὅποιων ὁ γενάρχης εἶναι γιὸς τοῦ Ἡρακλῆ¹¹⁵, ὁ δὲ διασημότερός τους – ἀπὸ μητέρα Ἐλληνίδα – ὁ Ἀνάχαρσις, φιλόσοφος, κατὰ τὸ 589 π.Χ. ἐπισκέπτεται τὴν Ἀθήνα καὶ γίνεται φίλος τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Περιάνδρου τῆς Κορίνθου.

Μετὰ τὸ ἀδρότατο ἔθνολογικὸ περίγραμμα¹¹⁶ τοῦ χώρου τῆς NA Εὐρώπης ὡς πρόγονοι τῶν Ρουμάνων ἀπομένουν ἀσφαλῶς οἱ Δάκες καὶ κοιτίδα τους ἡ Δακία, τῆς ὅποιας τὰ ὄρια σαφέστατα περιγράφει ὁ Ioan Mitrea¹¹⁷ μὲ ἀναφορὰ στὴν καρπαθιοδουναβίκῃ χώρᾳ. Ἡ καταγωγὴ ἄλλως τε ἀπὸ τοὺς Δάκες, τῶν ὅποιων ἡ ἀντίσταση κατὰ τῶν Ρωμαίων ὑπῆρξε ὅμολογουμένως σθεναρή, τοὺς

109. Πβ. Στράβων, 7, 321, 48: «Ἐστι δ' ἡ Θράκη σύμπασα ἐκ δυεῖν καὶ εἴκοσι ἔθνῶν συνεστῶσα».

110. Bł. I. I. Russu, *Illiri. Istoria - limba si onomastica - romanizarea*. Bucuresti 1969, 29, ὅπου καταχωρίζονται 99 ἔθνωνύμα, τῶν ὅποιων δύο σχεδὸν δεκάδες εἶναι ἑλληνικά.

111. Velizar Velkov..., *Histoire de la Bulgarie des origines à nos jours*. Editions Horvath. Imprimerie d'Etat «Balkan» 1977, 31.

112. Bł. *Orfeus*, 2, 1926, 1.

113. Bł. *IIe Congrès Intern. de Thracologie...*, 1982, 29.

114. Πβ. καὶ Petit Larousse. Paris 1966, 1386: «Gètes, peuple scythe de l' anc. Europe sud - orientale, qui se confondit avec les Daces. Il fut conquis d'abord par Darios, puis par Trajan». Bł. καὶ B. Simeonov, *Des Gètes et de leur langue*, *IIe Congrès Intern. de Thracologie*, 174. Ἐπίσης *Mitropolia Olteniei*, 32, 1980, 589, ὅπου ὁ P. I. David ἐπισημαίνει καὶ σύγχυση μεταξὺ Γότθων καὶ Γετῶν.

115. Bł. Grimal, *Dictionnaire*, 418a.

116. Bł. καὶ E. Albertini, *L'empire romain*. Paris 1970, 48. Σοφία Πατούρα, Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ οἱ λαοὶ τοῦ Κάτω Δούναβη..., *Σύμμεικτα*, 5, 1983, 333 κ.ἔ. Id., *Συμβολὴ στὴν ἴστορία τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τῆς Αὐτοκρατορίας* (4ος - 6ος αἰ.), *Σύμμεικτα*, 6, 1985, 315 κ.ἔ.

117. Πβ. I. Mitrea, *Teritoriul de formare a poporului român, vatră luptei seculare pentru unitate si independentă*, *Carpica*, 9, 1977, 39: «L'ethnogenèse du peuple roumain a eu lieu dans la région carpato - danubienne, région qui coincide, en général, avec le territoire de l'ancienne Dacie».

118. Ο μεγάλος Hasdeu ἀγνοεῖ ἡ προσποιεῖται ἄγνοια καὶ γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρώμης. Διότι ὁ Φουφέτιος, ἀρχων τῆς παλαιᾶς καὶ ἀριστοκρατικῆς μητροπόλεως τῶν Λατίνων, ὀνειδίζει τοὺς Ρωμαίους γιὰ τὸ ταπεινὸ τῆς καταγωγῆς τους, κατὰ μαρτυρία Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως (Γ 10): «Τυρρηνοὺς δὲ ὑποδεξαμένους καὶ Σαβίνους καὶ ἄλλους ἀνεστίους καὶ πλανῆτας βαρβάρους πάνυ πολλούς· ὥστε τὸ γνήσιον αὐτῶν... ποσοστὸν τοῦ ἐπειοάκτου καὶ ἄλλοφύλου». Πβ. Γ. Στ.

προσδίδει ίδιαίτερη τιμή. Ἐν τούτοις συστηματικά ἐπιμένουν σὲ φυλετικὴ ἔξαρτηση ἀπὸ Ρωμαίους¹¹⁸ ή Λατίνους¹¹⁹, μάλιστα καὶ διακεκριμένοι Ρουμάνοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Hasdeu, ὁ ὄποιος τοὺς Ρουμάνους θέλει Λατίνους, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πλάνη νὰ διαιωνίζεται, ἀφοῦ οἱ «ἐπιμελητές» ἐκδόσεων συγγραφῶν του δὲν ἀποτολμοῦν τὶς δέουσες διορθώσεις καὶ τὰ ἐνδεδειγμένα σχόλια. Ἐτσι ἴσως ἔξηγεῖται ὅτι ἐν ἔτει 1993 πρεσβεύει αὐτὰ καὶ ὁ π. Ἡλίας Φρατσέα¹²⁰, προφανῶς ἀγνοῶντας ὃσα τοὺς καταμαρτυρεῖ ὁ ἑθνολόγος E. Pittard, τοῦ ὄποιου τὴν πράγματι σπουδαίᾳ περικοπὴ πρός πρόληψη ὅποιασδήποτε ὑποψίας παραθέτουμε στὸ πρωτότυπο: «Voyez ce qui s' est passé en Roumanie, où le dernier des pâtres, parce qu'il parle une langue dérivée du latin, ou parce qu'il se rappelle que ses aieux furent vaincus par Rome (cette victoire ne fut pas facile, certes, et il y aurait lieu d'être fier de l'admirable résistance des Daces) s'imagine qu'il a, dans les veines, le plus pur sang de Trajan!»¹²¹.

Προσφύεστατα, λοιπόν, ὁ Lozovan, πού, ὅταν ἀσχολεῖται μὲ τοὺς λατινοφώνους τῆς Βαλκανικῆς, χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *romans*¹²², ὅπως οἱ Daicoviciu¹²³ κ.ἄ. καὶ ὅχι *roumains*, ἀποκλείει τὴν ρουμανικὴν ἀπὸ τὶς βαλκανικὲς γλῶσσες. Ἐπὶ πλέον ὁ καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας Al. Graur τὴν ρουμανικὴν καὶ τὸ δεύτερο γλωσσικὸ δργανο, τὸ λατινογενές, τὴν κοντσοβλαχικὴν, τὴν ἀρωματικὴν - ἀρμανικὴν τῶν Ἑλληνοβλάχων θεωρεῖ ὡς δύο ἀνεξάρτητες γλῶσσες¹²⁴. Ἀλλὰ ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, συνάμα δὲ πολιτικός,

‘Αλεξιάδης, *Νομικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θεώρησις τῆς ιδέας τοῦ Ἐθνους*. Ἀθῆναι, 10.

119. Πβ. B. P. Hasdeu, *Scrieri alese*. Bucuresti 1968, 326: «Români sunt latini...». Βλ. καὶ *Fiinta Românească*, 6, 1967, 36, ὅπου ὁ Ρουμάνος ρωμανιστής, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Στρασβούργου, Grigore Nandris ἀποσαφηνίζει: «... latin nu înseamnă nici italian, nici francez, nici spaniol, nici român. Cu alte cuvinte, trebuie să eliminăm, din capul locului, confuzia între etnic, lingvistic și istorico-politic pe care eruditii o fac din ignorantă sau din rea credință, cu intentii politice, ca în cazul continuătății elementului latin după evacuarea administrativă a Daciei, sau în cazul originei și caracterului latin al limbii române». Ἀφιερώνεται στὸν π. Ἡλία Φρατσέα, ἐπειδὴ ἡ σύγχυση ἐπὶ τοῦ θέματος, γιὰ τὴν ὁποία ὄμιλει ὁ Nandris, εἶναι γενική, τόσο στοὺς λαϊκοὺς ὅσο καὶ στοὺς κληρικοὺς συγγραφεῖς καὶ παρεμποδίζει τὴν ἐδραίωση τῆς φιλίας μεταξὺ Ρουμάνων καὶ Ἑλλήνων λόγῳ σκόπιμης, ὅπως προλέγεται, παρερμηνείας, ἔξι αἵτιας δηλαδὴ πολιτικῶν σκοπιμοτήτων, ἀμοιβαῖα ἐπιβλαβῶν.

120. Βλ. ὄντως, σημ. 104.

121. Eug. Pittard, *les Races et l'Histoire*. Paris 1924, 12, 13.

122. Eug. Lozovan, *Romains et barbares sur le moyen - Danube*, ἐν Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*. Berlin 1960, II, 238 σημ. 77. Βλ. καὶ *VIe Congrès Intern. de Sciences Onomastiques*. München 1961, 225 σημ. 1.

123. C. Daicoviciu - H. Daicoviciu, *La Dacie et sa romanité*, *Actes du Colloque international organisé par le Secrétariat général de l' Association Internationale des Etudes du Sud - Est Européen*, Mamaia (Roumanie) 1-8 septembre 1968. Bucarest 1970, 253.

124. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Bucuresti 1960, 311.

πρωθυπουργὸς τῆς Ρουμανίας, N. Iorga, μὲ πανευρωπαϊκὴ καὶ οἰκουμενικὴ δημοσιότητα, συγγράφει ἄλλοτε μὲν ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικά, ἄλλοτε δὲ πολιτικὰ ἥ παραπολιτικά, κείμενα πολιτικῶν σκοπιμοτήτων, δηλαδὴ προπαγανδῶν. Πάσχει ἀπὸ σύμπλεγμα διπροσωπίας. Ἐνῶ τὸ 1919 βλέπει Ρουμάνους ἔως Ναύπακτο¹²⁵ μὲ βάση τοὺς Βλάχους τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, τοὺς δόποίους χαρακτηρίζει Ρουμάνους, μετὰ εἰκοσαετία ἀπορρίπτει ὅμοιότητες ρουμανικῆς καὶ ἀρμανικῆς, ἐπειδὴ ἐκμεταλλεύμενοι τὸ πρῶτο δημοσίευμά του οἱ Οὐγγροὶ ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ Ρουμάνοι δὲν εἶναι αὐτόχθονες¹²⁶. Ἀντίθετα ἔρχονται στὸ ἔδαφος τῆς σημερινῆς Ρουμανίας κατὰ περιόδους καὶ κατὰ κύματα, ἐπιχείρημα, ποὺ ἐν συνεχείᾳ τεκμηριώνεται. Λόγῳ δὲ τῆς ἀφθονίας τῶν προπαγανδιστικῶν δημοσιεύσεών του καὶ τοῦ μεγάλου κύρους ἐπηρεάζει βαθύτατα Ρουμάνους καὶ διεθνῆ κοινὴ γνώμη, ἀκόμη καὶ ἐπιστήμονες περιωπῆς.

Ἐκδηλὴ εἶναι ἥ ἐπιρροὴ σὲ δημοσίευμα τοῦ Taillez¹²⁷. Ὁ Γάλλος καθηγητής, ἐνῶ τὸν Γάιο ἀπὸ τὴ Δόβηρο τῆς Μακεδονίας μαζὶ μὲ τὸν Σεκοῦνδο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ προσκαλεῖ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὴ Μακεδονία, θεωρεῖ ὡς τὸν

125. Πβ. N. Iorga, *Histoire des Roumains de la péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie etc.)*. Bucarest 1919, 4, ὅπου συγκαταβατικὰ ὅριζεται ἥ Ναύπακτος: «... du cap Matapan ou au moins du golfe de Lépante et de celui d' Arta jusque dans les vallées des Carpates septentrionaux, ..., et de l' Adriatique à la Morava et au Vardar! Αὗτὰ διδάσκονται στὴ Ρουμανία καὶ σχεδιάζουν «ἔνωση ὅλων τῶν Ρουμάνων μὲ τὴ Ρώμη! Βλ. Benedeto de Luca, *Gli Aromeni, Nel Nuovo Assetto Balcanico*. Roma 1919, 63. Oct. Barlea, *La Roumanie et Rome sous le prince Alexandre I. Cuza (1859-1866)*. Societas Academica Daroromana. *Acta historica*, 1, 1959, 103-280. Πόσοι, ἀλήθεια, Ἐλληνες – ἐστω καὶ «ἀρμόδιοι» – θυμοῦνται πιὰ σχετικὸ ἵταλικὸ ἔγγραφο, σχεδὸν ταυτόχρονο μὲ τὸ προηγούμενο δημοσίευμα, ἥ πόσοι γνωρίζουν ὅτι στὴ Ρώμη ἄχρι τελευταίας πνοῆς «φιλοξενεῖται» μὲ τιμές ὑπουργοῦ ἐν ἐνεργείᾳ ὁ ἐκρουμανισμένος Βεροιώτης, τ. ὑπουργὸς στὴ Ρουμανία, ἀπερίσπαστος στὴν παρακολούθηση καὶ ἀνακίνηση τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος μὲ σειρὰ ὀλόκληρη βλαχολογική, C. Papanace, ἐνῶ στὴν Ἐλλάδα ἀπουσιάζει ἀνάλογη δυνατότητα καὶ ὅταν παραδίδονται δωρεὰν – χωρὶς συγγραφικὰ δικαιώματα καὶ χωρὶς συνήθεις ἀποξημώσεις – τεκμηριωμένες ἐπιστημονικὲς συγγραφές ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν δικαιῶν. Περιέργως ἐνισχύονται μὲ τὴν ἀγορά τους ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο πολιτισμοῦ βιβλία, ποὺ προπαγανδίζουν τὸ Ξεκλήρισμα τοῦ Ἐλληνισμοῦ! Βλ. *Tà Néa*, 3.5.1984, 12.

126. Γενικὴ θεώρηση: G. I. Brățianu, *Le problème de la continuité dacoroumaine. I. Nouvelles remarques cz M.F. Lot. II. L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*. Bucarest 1944. Βλ. καὶ A. Domanovszky, L' origine et la patrie première des Roumains, *AECO*, 4, 1938. Πβ. καὶ N. Iorga, *L'origine et la patrie première des Roumains (réponse à une agression)*. Bucarest 1938, 3: «En fait de linguistique, ce que les savants de cabinet oublient c'est que, si la population roumaine, dès le début si nom-breuse sur la rive gauche du Danube, serait venue d'un «Balkan» qu'on ne pourrait définir, on ne s'ex-pliquerait pas pourquoi elle n'a ni les formes du dialecte «aroumain» de Macédoine, ni les emprunts au vocabulaire grec, ni le mélange, si particulier, avec le slave que présente le dialecte istrien».

127. Taillez, ἔ.ἄ. 317.

πρῶτο Μακεδο - Ρωμάνο (όχι Ρουμάνο) καὶ πρῶτο χριστιανὸ λατινόφωνο (= Βλάχο) τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Παραεγνατία μὲ τοὺς κόμβους της ἐπὶ τοῦ δρομολογίου ἐντὸς τοῦ μακεδονικοῦ χώρου ὀνομάζει ἄξονες πρωτο - ρουμανικούς! Συνεχίζοντας δὲ τὴν καταγραφὴ τῶν πληθυσμῶν κατὰ τοὺς χρόνους (10ος αἰ.) Κλήμεντος Ἀχρίδος, μαθητοῦ τῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, μνημονεύει Σλάβιους, Ἀλβανούς, Ρουμάνους! Οἱ τελευταῖοι, ποὺ ἀκριβῶς εἶναι αὐτόχθονες ἐκλατινισμένοι¹²⁸, Μακεδόνες - Ἐλληνες, Ἐλληνόβλαχοι¹²⁹, συσχετίζονται μὲ τοὺς πρωτοχριστιανοὺς Μακεδόνες, Βλάχους, ὅποτε ἐσφαλμένα ἀποκαλοῦνται Ρουμάνοι.

Μὲ παρόμοιο σκεπτικὸ ἥ μᾶλλον ἀπερισκεψίᾳ διατείνονται Ρουμάνοι, μάλιστα κληρικοί, ἐπικαλούμενοι λεγόμενα Πατριάρχου τους, ὅτι καὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ Κωνσταντῖνος - Κύριλλος καὶ Μεθόδιος εἶναι ὁμογενεῖς τους!¹³⁰ Βέβαια μὲ πιθανή – ἐκτὸς τῆς σλαβομάθειας – λατινοφωνία δικαιολογεῖται χρακτηρισμός τους ὡς Βλάχων, ἀλλὰ Ἐλλήνων λατινοφώνων, δοθέντος ὅτι ἐπίσης Ρουμάνος, ὁ καθηγητὴς Poghirc, ἀποδεικνύει τὴν ἑλληνικότητα (γλωσσική - φυλετική) τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ τὰ πορίσματα τῆς διατριβῆς του γνωστοποιεῖ καὶ στὸ εὐρύτερο ἑλληνικὸ κοινὸ μὲ διαλέξεις, τῶν ὅποιων ἡ ἀπήχηση μαρτυρεῖται καὶ μὲ τοὺς τίτλους τῆς εἰδησεογραφίας τῆς ἐποχῆς: «Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἡ ἀρχαία μακεδονική. Ἄδιάσειστοι ἀποδείξεις»¹³¹. Ἐπίσης: «Ἡ ἑλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ»¹³². Δὲν εἶναι δημοσιογραφικὸς ἐντυπωσιασμός, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τὸ ἀποδεικτικὸ ὄντι, ποὺ παρουσιάζει ὁ Poghirc, πείθεται γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων καὶ ὁ διάσημος βαλκανολόγος

128. Πβ. *Revue des Etudes Byzantines (REB)*, 48, 1988, 259, ὅπου ὁ A. Failler, ἀποφαίνεται: «Les Roumains sont des autochtones latinisés par l' occupation romaine de la Macédoine...».

129. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας, *Nέα Ἑστία*, Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία. Χριστούγεννα 1992, 128-143.

130. Πβ. *BOR*, 86, 1968, 774: «fratii macedoromâni» καὶ 775, ὅπου φέρονται «βλαχικῆς καταγωγῆς μὲ παραπομπές: Gheorghe Sincai, *Cronica românilor si a mai multor neamuri*, Bucuresti 1886, I, 25, 255, καὶ Ioan Rămureanu, *Unsprezece secole de la activitatea misiunăriștilor Chiril și Metodie, Ortodoxia*, 18, 1967, 17-31. Βλ. καὶ Ant. - Em. Tachiaos, *L' origine de Cyrille et de Methode. Vérité et légende dans les sources slaves, Cyrillomethodianum*. II. Thessalonique 1972-1973, 98-140.

131. *Ἑστία*, 15.1.1970.

132. *Μακεδονικὴ Ζωὴ*, 45, 1970, 15.

133. VI. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*. Roma 1966, 193. Ἐκτὸτε ἐκδηλώνεται ὑπέριμαχος τῆς πανελληνικότητας ὅλων τῶν φύλων, ποὺ στὸ παρελθόν δὲν ἀναγνώριζε ὡς ἑλληνικά. Ἰδιαίτερα ἐκδηλωτικός ἐμφανίζεται σὲ διεθνῆ συνέδρια. Βλ. Ἐλεύθερος Κόσμος, 7.4.1971, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ συνεδρίου προϊστορικῶν σπουδῶν. Γιὰ τὶς παλαιότερες ἀπόψεις του βλ. N. Π. Ἀνδριώτης, *Oἱ Προέλληνες*, Θεσσαλονίκη 1953, 17 κ.ε.

VI. Georgiev¹³³, ὁ ὄποιος ἐπὶ τρεῖς δεκαετίες πρωτύτερα ὅμιλει γιὰ Ἰλλυρική¹³⁴, διαγωγὴ ἀπόλυτα ἐπιστημονική.

Ἄρα, σὲ κῶρο ἑλληνικὸ οἱ ἐκλατινισμένοι αὐτόχθονες εἶναι Ἐλληνόβλαχοι καὶ πρωτοχοιστιανοί. Οἱ Ἐλληνες τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, ποὺ σπεύδουν νὰ στρατευθοῦν, δεκάδες χιλιάδες¹³⁵ καὶ τοποθετοῦνται στὴ συνοριακὴ γραμμὴ τοῦ Δουνάβεως ἢ στὴ Δακία¹³⁶, διαδίδουν στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ καὶ τὴ νέα θρησκεία, ὅπως ὅμολογοῦν καὶ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες¹³⁷. Δὲν ἀρνεῖται αὐτὸ καὶ ὁ π. Ἡλίας Φρατσέα, ἀλλὰ – ἐνδεχομένως ἐκ παραδρομῆς – ἡ διατύπωσή του χωλαίνει: «Ἡ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο (Μακεδονία, Ἐλλάδα, Ἰλλυρικὸ) ἔγινε διὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου»¹³⁸. Μετὰ τὸν ὄρο Μακεδονία, ποὺ ἐπὶ Παύλου σημαίνει τὴν ταυτώνυμη ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, στὸ νότο τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ὁ ἐνδεδειγμένος – γιὰ νὰ μὴ παρερμηνεύεται ὁ πρῶτος – εἶναι Ἀχαΐα, ρωμαϊκὴ ἐπίσης ἐπαρχία, χρησιμοποιούμενος ὁρθῶς καὶ ἀπὸ τὸν H. Mihăescu¹³⁹. Μεγαλύτερη δὲ παραλέψιψη¹⁴⁰ στὸ σχολιαζόμενο δημοσίευμα εἶναι ὁ ἀφελληνισμός. Δὲν ἐμφανίζονται παράγοντες τῆς νέας θρησκείας ώς καταγωγῆς – ὀλικῆς ἢ μερικῆς – ἑλληνικῆς, τῶν ὄποιων τὰ ὀνόματα περιέχονται καὶ σὲ πολλὰ ρουμανικὰ μελετήματα.

134. Ὅσοι δὲν παρακολούθουν τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο διπιθοδομοῦν γράφοντας ἀκόμη γιὰ Ἰλλυρικὴ καταγωγὴ τῶν Μακεδόνων, ὅπως ὁ Σ. Λιάπος, καὶ ἐπιδοκιμάζονται ἀπὸ ἐπιστημονικὰ ἔξι ίσους καθυστερημένους καὶ ὅχι μόνον, ὅπως ὁ παντελῶς ἀνιστόρητος Γιώργης Ἐξαρχος. Βλ. Ἐλευθεροτυπία, 30.5.1990, 40-41.

135. Π.β. Δίων Κάσσιος, LXXVIII, 7,1 (Boissévain, III, 380): «φάλαγγά τέ τινα ἐκ μόνων τῶν Μακεδόνων μυρίοις καὶ ἔξακισχλίοις συντάξαι (Ἀντωνῖνον) καὶ αὐτὴν Ἀλεξάνδρου τε ἐπονομάσαι καὶ τοῖς ὅπλοις οἵς ποτε ἐπ' ἐκείνου ἐκέχοηντο ὅπλίσαι». Βλ. Th. Chr. Sarikakis, Des soldats Macédoniens dans l' armée romaine, Ἀρχαία Μακεδονία. II. Θεσσαλονίκη 1977, 431-464. Εὐρύτερον καὶ λεπτομερέστερον παρουσίαση τῆς στρατολογήσεως Βορειοελλαδιτῶν βλ. Ἀ. - Ἐ. Λαζάρου, Ἡ ἀπονομὴ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας στοὺς κατακτημένους Ἐλληνες Μακεδονίας - Ἡπείρου κατὰ τὴν προχριστιανικὴ περίοδο. Διδακτορικὴ διατριβή. Ἀθήνα 2000.

136. Βλ. Szilágyi, Les variations des centres de prépondérance militaires dans les provinces frontières de l' Empire romain, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (AAASH)*, 12, 1964, 141, 142, 215-216 κ.ἄ. Ἐξ ἄλλου Κύπροι τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Τραϊανοῦ, ποὺ ἀνεγείρουν φρούρια στὴ Δακία γιὰ τὴν παγίωση τῆς κυριαρχίας, καθὼς καὶ οἱ ἀνδρες τῆς 1ης Κορητικῆς λεγεώνας, ποὺ συμμετέχουν στὴν πρώτη φάση τῆς ἐπιχειρήσεως, σύμφωνα μὲ τὸν Lozovan (βλ. ἀνωτ. σημ. 77), ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἥδη χριστιανοί καὶ νὰ ἐνεργοῦν γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς πίστεώς τους.

137. Π.β. Poghirc, Romanisation, 29: «On connaît assez tôt une forte présence du christianisme parmi les soldats des légions macédoniennes». Βλ. καὶ Epifanie Tomitanul, Continuitatea românească și creștină-noi contributii, *Glasul Bisericii (GB)*, 38, 1979, 320.

138. Φρατσέα, ἔ.ἄ., 163.

139. Βλ. RESEE, 9, 1971, 499.

140. Ως πρός τὴν εἰκασία ἐπισκέψεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴ ΒΑ Βαλκανικὴ δὲν κρίνονται ἀρκετά τὰ προσκομιζόμενα στοιχεία του. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπαναφορά, ἀκόμη καὶ ἀπὸ εἰδικούς, ὅπως

Μολονότι στή μελέτη του ό π. Ήλίας Φρατσέα καταχωρίζει άρκετά έλληνικά όνόματα μαρτύρων και άποστόλων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποφεύγει ἐπιμελέστατα ἀναφορὰ σχετικὴ μὲ τὴν καταγωγὴ τους, διότε εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάζεται ὅτι ἡ θεωρεῖ αὐτονόητη τὴν ἔλληνικότητά τους ἡ σιωπᾶ, ὅταν ἐννοοῦνται "Ελληνες, σχολιάζοντας μόνον τὶς προσωνυμίες, οἱ ὄποιες ὑποδηλώνονται μὴ "Ελληνες. Στὴν ἔξειδικευμένη ρουμανικὴ γραμματεία μὲ ἀόριστη παραπομπὴ στὸν Tomaschek διακηρύσσεται ὅτι οἱ ἀπόστολοι εἶναι «λατινικῆς καταγωγῆς» και ἔλληνικῆς γλώσσας¹⁴¹.

Ο Gr. Nandris προηγουμένως¹⁴² ἔδωσε ἀποστομωτικὴ ἀπάντηση στὸν ἐν τούτοις ἐπαναλαμβανόμενο ἰσχυρισμὸν ἡ στὴν ἀδυναμίᾳ λατινικότητας. Ἀποτελεῖ κατάλοιπο παλαιότερης πεποιθήσεως ὅτι ὅλοι οἱ ἀποικοι στὴ Δακία εἶχαν ἵταλικὴ προέλευση, τὴν ὅποια κατὰ τρόπο πειστικὸ κατέδειξε ἀβάσιμη ὁ A. Philippide, τονίζοντας ὅτι φυλετικὰ ἥσαν πολὺ διαφορετικοί, ὥστε νὰ ἐπιβεβαιώνεται τὸ πασίγνωστο ex toto orbe, καὶ ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἰταλία¹⁴³. Ὅμως ὁ μῆθος περὶ ἵταλικῆς προελεύσεως ἀρέσει πολὺ καὶ δὲν ἐγκαταλείπεται. Ο N. Iorga στὸ συνθετικὸ ἔργο του *Istoria tῶν Rουμάνων*, ἀν καὶ οἱ πηγές δὲν

ὅ πολυγραφώτατος Rămureanu, τῆς πολυυσχητικέντης παραδόσεως γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα στὰ Παραδουνάβια, τὴν ὅποια ἡδη στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ἀπέρριψε ὁ Delehaye, κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Pippidi, δὲν ἀντέχει σὲ κριτικὴ. Βλ. I. Rămureanu, Le christianisme chez les Thraco - Phrygiens d' Asie Mineure et chez les Thraco - Géto - Daces de la Péninsule Balkanique, *IIe Congrès Intern. de Thracologie*, 300. H. Delehaye, Saints de Thrace et de Mésie, *Analecta Bollandiana*, 31, 1912, 277. D. M. Pippidi, În jurul înzvoarelor literare ale creștinismului dacic - roman, *Contributii*, 490. Ἀναντίρρητη ἡ ἀποψη, τὴν ὅποια ἐπικαλεῖται, τοῦ S. Mehedinti, Vechimea poporului român, *Magazin Istoric*, 12, 1978, 6, ὅτι «οἱ Ρουμάνοι εἶναι ὁ ἀρχαιότερος χριστιανικὸς λαὸς σὲ σύγκριση μὲ τοὺς γειτονές τους ὄλους», εὐσταθεῖ, πλὴν Ἐλλήνων, ποὺ ἀδιαμφισβήτητα προηγοῦνται. Γιὰ τὴν ἐκχριστιάνιση τῶν ἄλλων βλ. N. Bănescu, *Vechiul Stat Bulgar și Tările Române*. Bucuresti 1947. I. Rămureanu, Crestinarea Rusilor în lumina noilor cercetări istorice, *Studii Teologice (StT)*, 9, 1957, 391 κ.έ. Id., Începutul creștinării Ungurilor în credinta ortodoxă, *StT*, 9, 1957, 28-32. Id., Începutul creștinării Sîrbilor sub împăratul Bizantin Heracliu (610-640), *StT*, 11, 1959, 164-181. Id., Crestinarea Sîrbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul, *StT*, 12, 1960, 3-28. Πβ. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe Siècle*. Paris 1928, II: «Τὸ Βυζαντίον διέπλασε τὶς ἀπειθάρχητες φυλές τῶν Σέρβων, Βουλγάρων, Ρόύσων, Κροατῶν καὶ τὶς διεμόρφωσε σὲ ξένην. Τοὺς ἔδωσε τὴν θρησκεία του, τοὺς θεομούς του καὶ τὶς παραδόσεις του, καὶ ἐδίδαξε τοὺς ἀρχηγούς των πᾶς νὰ κυβερνοῦν. Τῷ δοντι, τοὺς ἔδωσε τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτισμοῦ – τὴν γραφὴν καὶ τὴν φιλολογίαν». Πβ. καὶ P. Charanis, *H ἐξέλιξις τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας*. Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον, Θεσσαλονίκη 1973, 17.

141. W. Tomaschek, Zur Kunde der Haemus - Halb Insel, *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften*, 99, 1882. I. Nistor, *Temeiurile bizantine ale începuturilor organizatiei noastre de stat*. Bucuresti 1943, 1-3 κ.έ. B. P. Hasdeu, Nu e în toate zilele Pastele, *Columna lui Traian*, 1882, 633-638.

ἐπιτρέπουν διαπίστωση ἵταλικῆς μεταναστεύσεως, ἀποσκοπώντας στὴν ἐρμηνεία τῆς Ρωμανικότητας τοῦ Δουνάβεως ὑποθέτει εἰρηνικὴ διείσδυση χωρικῶν, κτηνοτρόφων καὶ ἐμπόρων Ἰταλῶν καὶ πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως¹⁴⁴ μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔτσι ὑπερηφανὴ τὸ ἐμπόδιο τῆς λειψανοδρίας ἢ τοῦ δημιογραφικοῦ ἐλλείμματος τῆς Ἰταλίας, ἥ ὅποια δὲν ἦταν ἀνεξάντλητη. Γι’ αὐτὸ μὲ αὐτηρὲς διατάξεις εἰδικοῦ νόμου ἀπαγορεύεται ἥ ἔξοδος, ὅπως σημειώνουν οἱ Iorgu Iordan καὶ Maria Mano-liu¹⁴⁵.

΄Ἐνδεχόμενο κάποιας βάσεως στὴν ὑπόθεση τοῦ Iorga πάλι σχέση μὲ Ἐλληνες ἐκλατινισμένους τῆς Ἰταλίας, Ἰταλιῶτες, προκύπτει, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ ἔρευνα τοῦ Lozovan¹⁴⁶. Ο Ρουμάνος καθηγητής, μελετώντας τὸ σύγγραμμα τοῦ Γερμανοῦ Rohlf^s¹⁴⁷ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα τῆς Μεγάλης Ἐλλάδος, ἐντοπίζει 30 λέξεις ἐλληνικὲς ἀγροτοκτηνοτροφικῆς ζωῆς, κοινές στὶς ἵταλικὲς διαλέκτους τῆς νότιας Ἰταλίας καὶ Ρουμανίας, παράληλα δὲ 127 κοινὰ φωνητικὰ καὶ μορφολογικὰ φαινόμενα, ποὺ σημαίνουν ἐλληνικὴ καταγωγὴ τῶν χρήστων τους Ρουμάνων! Ρουμάνοι ἄλλως τε εἶναι οἱ πρῶτοι διδάξαντες¹⁴⁸.

΄Ἄλλὰ ἥ ρωμανικότητα τοῦ Δουνάβεως – προβληματικὴ καὶ γιὰ τὸν Iorga – ἀπασχολεῖ Ρουμάνους καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ χρόνου ἐπιτεύξεως, ὁ ὅποιος ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς Δακίας ἔως τὴν ἐγκατάλευψή της (Τραϊανὸς - Αὐρηλιανὸς) κρίνεται ἀνεπαρκής, ὅπότε προτιμᾶται προσφυγὴ σὲ πρόσμειξη Κελτῶν¹⁴⁹,

142. Βλ. ἀνωτ. σημ. 119.

143. A. Phillipide, *Originea Românilor*, I, Iasi 1923.

144. Πβ. *Revue Historique du Sud - Est Européen (RHSEE)*, 4-6, 1937, 119, ὅπου σχόλια N.A. Constantinescu.

145. I. Iordan - M. Manoliu, *Introducere în lingvistica romană*. Bucuresti 1965, 9 καὶ σημ. 1.

146. E. Lozovan, Unité et dislocation de la Romania orientale, *Orbis*, 3, 1954, 134 σημ. 2.

147. G. Rohlf^s, Etymologisches Wörterbuch des unteritalienischen Grätzität. Halle 1930.

148. Μὲ ἀφετηρίᾳ ἀσήμαντο ἀριθμητικὰ λεξιλόγιο ἐλληνικοῦ καὶ ρωμανολατινικοῦ ἐτύμου τῆς λαλίας τῶν Σαρακατσάνων, ποὺ ἀποκαλοῦνται λόγῳ τοῦ ποιμενικοῦ βίου τους βλάχοι, διατείνονται (Capidan καὶ ὄμοτεχνοι τού) ὅτι καὶ οἱ Σαρακατσάνοι ἦσαν Βλάχοι = ἐξελληνισμένοι Ρουμάνοι, ἐπειδὴ δῆθεν οἱ ἀρχαῖοι Ἐλληνες ἀγνοοῦν τὴν κτηνοτροφία, αἰτιολογικὸ ἀνακριβέστατο. Βλ. M. A. Γκιόλιας, Ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ κτηνοτροφία στὴν ἀρχαία Θεσσαλία. Ἀθήνα 1989, 14 κ.ἔ., ὅπου ἡ κτηνοτροφικὴ ἐνασχόληση τῶν Ἑλλήνων ἀπεικονίζεται ἡδη στὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως στὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὄμηρου, Βαλκανικά Σύμμεικτα, 5-6, 1993-1994, 257 κ.ἔ., ὅπου ἡ Μαρία Γ. Παπαγεωργίου ἔξ ἀφορμῆς κριτικῆς ρουμανικοῦ βιβλίου παρουσιάζει πλήθος πηγῶν ἀνασκευάζοντας καθ’ ὅλοιλοριάν τὸ αἰτιολογικό Capidan. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Σαρακατσάνοι. Ρουμανικές καὶ ἄλλες θέσεις γιὰ τὴν καταγωγή», Παρονασσός, Μ' (1998) 284-312, καὶ αὐτοτελές ἀνάτυπο μὲ πρόλογο καὶ εὑρετήρια. Τὸ συνονθύλευμα τοῦ Γιώργη Ἐξαρχού, ἐπιγραφόμενο Σαρακατσάνοι, 438 σελίδων, συνιστᾶ Ντροπή! Βλ. Τὰ σαρακατσάνικα Χαιρετήματα, 20 Ιαν. - Φεβρ. 2006, 7.

149. Πβ. Ion Horatiu Crisan, Tezaurul de la Fîntînele, *România pitorească*, 3, 1974, 16: «ὁ ταχὺς ἐκρω-

μάταιη δὲ γιὰ τὸν προκείμενο σκοπό, ἐφ' ὅσον οἱ Κέλτες ἀγνοοῦν τὴ λατινική! Μετὰ τὴν πανωλεθρία τους στοὺς Δελφοὺς¹⁵⁰ καὶ τὴν ἐπιστροφή τῶν λειψάνων τους στὰ βόρεια τῆς Βαλκανικῆς¹⁵¹ καὶ τὴν πιθανὴ ἐπικοινωνία μὲ τυχὸν ὁμογενεῖς τους ἐγκατεστημένους στὴ Δακία ἄλλοι μεταναστεύουν στὴ Μικρασία, ὅπου ἔξελληνίζονται, Γραικογαλάται¹⁵², μὲ τοὺς ὅποιους ἀλληλογραφεῖ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, καὶ ἄλλοι, ὅπως οἱ λεγόμενοι ἀπὸ τὴν δρωνυμία Σκάρδος (Σκορδίσκοι)¹⁵³, ἐκσερβίζονται¹⁵⁴, ἐκσλαβίζονται.

Ἐπομένως ἐρμηνεία ἀσφαλής τῆς ωμανικότητας τῶν Δακῶν εἶναι νοητὴ χωρὶς ἐξωτερικοὺς ἐμβολιασμούς. Ἡδη ὁ ἀκαδημαϊκὸς R. Vulpe βασιζόμενος στοὺς ἐκλατινισμένους κατοίκους τῆς Μικρᾶς Σκυθίας - Θράκης, τοὺς ὅποιους εὐκρινέστατα ὀνομάζει Ἐλληνες¹⁵⁵, συνάμα δὲ οἱ Ἰδιοι διακηρύσσουν τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν τους: «Οἱ περὶ τὴν Θράκην καὶ τὴν Ιωνίαν κατοικοῦντες Ἐλλάδος ἐσμὲν ἔκγονοι»¹⁵⁶, ἔδωσε τὴν πρέπουσα καὶ τεκμαρτὴ λύση. Συνεπικυρεῖται δὲ ἀπὸ συναφῆ προγενέστερα γεγονότα, τῆς Δαλματίας – κατὰ Garasanin¹⁵⁷ – καὶ

μαϊσμὸς τῶν Δακῶν ὀφείλεται καὶ στὴν παρονοία Κελτῶν». Id., Rapports entre la culture géto - dace et la culture celtique, *IIe Congrès Intern. de Thracologie*, 100-104.

150. Bk. Θ. Σαριάκης, Ἡ ἐπιδομὴ τῶν Γαλατῶν στὴν Ἐλλάδα καὶ ὁ ρόλος τῶν Αἰτωλῶν, Ἐπετηρίδα Ἐταιρείας Εὐρωπανῶν Ἐπιστημόνων (ΕΕΕΕ), 1, 1990/91, 71-77, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

151. Bk. Scarlat Lambrino, Décret d' Histria en l' honneur d' Agathocles, *RER*, 5-6, 1960, 195 καὶ 217, ὅπου γιὰ «μιγάδες Ἐλληνες».

152. Bk. *Bizantion Nea Hellas*, 3-4, ὅπου ὁ Fotios Malleros ἐπισημαίνει τὸν ὄρο παρονούσιάζοντας τὴν Βυζαντινὴν Ἰστορία τοῦ Διον. A. Ζακυνθηνοῦ.

153. M. Garasanin, Contributions à l' archéologie et à l' histoire des Scordisques, *A Pedro Bosch - Gimpera en el septuagesimo aniversario de su nacimiento*. Mexico 1963, 173 κ.ἔ. G. Alföldy, Des territoires occupés par les Scordisques, *AAASH*, 12, 1964, 112κ.ἔ., V. Zirra, Scordisci, *DIVR*, 535-536. Fanoula Pa-pazoglou, *The central balkan tribes in pre - roman times: Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*. Amsterdam 1978.

154. Bk. ἐνδιαφέροντα ἀπὸ τὴ σειρὰ δημοσιευμάτων Langues' 0, 93-94, *Civilisations de l' Europe centrale et sudest*, στὸ No 2, J. Kudela, Des oubliés de la SDN: les Sorabes, καὶ ἀφιέρωμα No 3, ἐπιγραφόμενο *Les Sorabes ou Serbes de Lusace*: G. Castellan, Avant -propos. H. Schuster - Sewe, Histoire et étymologie du nom d' ethnie Sorb / Zerb / Sarb / Srb. J. Kudela, Jalons et repères de l' histoire sorabe. P. Ovtracht, Les problèmes spécifiques de la bibliographie sorabe? J. Kudela, Pourquoi il n' y a pas eu de République populaire Sorabe. C. de Bel Air et P. Ovtracht, Bibliographie linguistique choisie destinée aux sorabisants. J. Kudela et P. Ovtracht, Bibliographie historique sommaire destinée aux sorabisants.

155. Bk. ἀνωτ. σημ. 91. Ἐπίσης S. Lambrino, Les tribus ionniennes d' Histria, *Istros*, 1, 1934, 117-128. *Studii Clasice (StCl)* 12, 1970, 117-125, 129 σημ. 41, ὅπου ἡ Emilia Dorutziu - Boilă, καὶ *Akten des VI Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*. München 1973, 103 σημ. 15, ὅπου ὁ D.M. Pippidi ὁμιλοῦν γιὰ «φυλὴ Ρωμαίων» (= Ἐλλήνων), κατὰ τὸν 3ο αἱ. στὴν Ὁδησσό.

156. Ἰουλιανός, Λόγος Α'.

157. Bk. ἀνωτ. σημ. 11. Τὸ μέσω Panaitescu ἐπικαλούμενο ἀπὸ τὸν I.T. Dragomir στοιχεῖο τοῦ

τῆς Γαλατίας – κατὰ Benoit¹⁵⁸.

Πράγματι Ἑλληνες εἶναι σὲ μεγάλη ἀναλογία καὶ ὅσοι χριστιανοὶ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν π. Ἡλία Φρατσέα μὲ ξένη ἀνθρωπωνυμία. Ἐπειδὴ δὲ ἀναφορὰ σὲ ὄλους εἶναι ἀνέφικτη, προσφέρονται μόνον ἐνδεικτικὲς μνεῖς. Κατὰ πρῶτον ὁ διάσημος ἐπίσκοπος Τόμων Paternus, τοῦ ὅποίου τὸ ὄνομα μνημονεύει καὶ ὁ π. Ἡλίας Φρατσέα μὲ γραφὴ ἑλληνικῇ, Πάτερος, δίνει τὴν εὐκαιρία γιὰ συγκεκριμένη καὶ ἐνδιαφέρουσα πληροφόρηση στὸν David, ὁ ὅποιος μεταξὺ ἄλλων γράφει: «Μολονότι οἱ ἐπίσκοποι (προϊότοι θετεῖται) εἶναι Ἑλληνες, ὅμιλοιν καὶ γράφουν λατινικά, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι διακοδωματικὸς πληθυσμὸς ἀκούει τὸ Εὐαγγέλιο στὴ λαϊκὴ γλώσσα, δηλαδὴ στὴ δημώδη λατινική»¹⁵⁹. Ὁ ἐν λόγῳ ἐπίσκοπος καθιστᾶ γνωστὸ τὸ ὄνομά του χαράσσοντάς το λατινικά σὲ δαχτυλίδι του, ποὺ συγκαταλέγεται στὰ ἐκθέματα τοῦ «Θησαυροῦ» τοῦ Μουσείου Ἐρμιτᾶς τοῦ Λένινγκραντ, Ἀγίας Πετρούπολεως.

Ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότητα σημαίνουσα καὶ πολύδραστη εἶναι ὁ Οὐλφιας ἢ Γούλφιλας (311;-381), τοῦ ὅποίου τὸ ὄνομα κάθε ἄλλο παρὰ Ἑλληνα φανερώνει. Ἐπομένως εὐλογο εἶναι ἄλλοτε νὰ ἀποκαλεῖται Γότθος, ἄλλοτε νὰ θεωρεῖται μιγάς, ἀπὸ μητέρα Ἑλληνίδα καὶ πατέρα Γότθο. Ὁμως, κατὰ τὸν

Ludwig Hahn, «... ἡ Δακία δὲν ἔξελληνίσθηκε, ὅπως ἡ βόρεια Θράκη καὶ μέρος τῆς Μοισίας, ἀλλὰ ἐκρωματίσθηκε...» ἀντιβαίνει στὴν ἐπιθυμητὴ λατινικότητα τῶν Ρουμάνων, ἀφοῦ ἡ διάδοση τῆς λατινικῆς διευκολύνεται καὶ ἐπιταχύνεται, ὅπου ἀσκήθηκε ἴσχυρότερη ἑλληνικὴ ἐπίδραση, ἀντιβαίνει δ' ἄλλως τε καὶ στὴ δαλματικὴ καὶ γαλατικὴ πραγματικότητα, καθὼς καὶ στὸν μὴ ἐκρωματισμὸ τῶν Σκυτιάρων - Ἀλβανῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ προηγούμενο ἐπιχείρημα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι πληρέστατα ἐκρωματίσμένοι. Bł. Dragomir, Continuitatea elementelor geto - dacice și daco - romane izvor al sentimentului de unitate națională a tuturor Românilor, *Danubius*, 5, 1971, 25. P.P. Panaiteescu, *Introducere la istoria culturii românesti*, Bucuresti 1969, 59-60 καὶ 122-123, ὅπου γιὰ Βλάχους. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀλβανία, Νέα Έστια. Ἀφέρωμα στοὺς λαοὺς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Χριστούγεννα 1994, 81. Δ.Κ. Σαμισάρης, Ὁ ἔξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ωμαϊκὴ ἀρχαιότητα. Θεσσαλονίκη 1980, 297. G. Mihailov, Le problème de l' hellénisation et de la romanisation des Thraces, *IIe Congrès Intern. de Thracologie*, 439.

158. Bł. Benoît, Romanisation, 291, ὅπου γιὰ τοιγλωσσία Ἑλλήνων (χρήστων ἑλληνικῆς - κελτικῆς - λατινικῆς), γιὰ ὑπαρξὴ λατινικῆς καὶ πρὸ τῆς ωμαϊκῆς κατακτήσεως σ' ἐπιτύμψιες ἐπιγραφὲς μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες, φανόμενα διαπιστούμενα καὶ στὴ Δακία. Bł. Ioan G. Coman, Spiritualitate patristică daco - romană și parallele occidentale contemporane (sec. III-VII), *BOR*, 101, 1983, 586. I.I. Russu, Scrierea greacă și latină în Dacia preromană, *Anuarul Institutului de Istorie și Archeologie (AIIA)*, 1976, 40 σημ. 21.

159. Bł. Diac. P.I. David, Coincidente si relații generale (indirecte) între Anglia si Dacoromania (sec. III-XIII), *BOR*, 93, 1975, 755, σημ. 162. Bł. καὶ σ. 769, ὅπου ὅμιλει ἀπερίφραστα γιὰ Ἑλληνα ἰεράρχη, τὸν ἐκ Ταρσοῦ Θεόδωρο, ποὺ συμβάλλει στὴν δογματωση τῆς Ἐκκλησίας στὰ βρεταννικά νησά.

καθηγητή Mircea Păcurariu¹⁶⁰, είναι γόνος έλληνικής οίκογένειας, τὴν όποια οι Γότθοι εἶχαν οδηγήσει πέρα τοῦ Δουνάβεως, ὅπου μεταξὺ τῶν Γότθων συνεχίζει τὸ ιεραποστολικὸ ἔργο κηρύσσοντας καὶ γράφοντας σὲ τρεῖς γλώσσες, έλληνική, λατινική, γοτθική. Ἐπὶ πλέον μεταφράζει ἀπὸ τὴν έλληνικὴ στὴ γοτθικὴ τὴν Ιερὰ Γραφή, γνωστὴ ὡς «Βίβλος Γοτθική». Ἀποτελεῖ δὲ τὸ ἀρχαιότερο κείμενο γοτθικῆς γλώσσας καὶ τὸ πρῶτο ρουνικῆς γραφῆς, τῆς όποιας ἵχνη σώζονται καὶ στὸ Λιοντάρι τοῦ Πειραιᾶ, ποὺ γὰρ αἰώνες ἔδωσε τὸ ὄνομά του στὸ μεγαλύτερο έλληνικὸ λιμάνι, Πόρτο Λεόνε^{160a}. Ἡ μετάφραση ἀσφαλῶς παρουσιάζει ἐνδιαφέρον θεολογικό. Ἀλλὰ ἐλάχιστοι ὑποπτεύουν πόσο πολύτιμη είναι γλωσσολογικά. Διότι χρησιμοποιοῦνται ὅροι, λεξιλόγιο, καὶ δομικὰ στοιχεῖα τῆς ἀπλούστερος μιρφῆς τῆς δημώδους έλληνικῆς, ποὺ συμβάλλουν στὴν ἐπίλυση προβλημάτων τῆς γλωσσολογίας¹⁶¹ τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἄλλων χωρῶν.

Πρόσθετος λόγος ἀξίζει γὰρ τὸν Ἀγιο Δημήτριο, τὸν Πολιούχο τῆς Θεσσαλονίκης¹⁶², στὴν όποια μαρτυρεῖ τὸ 306. Ἐσφαλμένα ὁ καθηγητής Taillez τὸν χαρακτηρίζει ὡς «πρωτο - ρουμάνο»¹⁶³, μὲ μοναδικὸ τεκμήριο τὴ χρήση τῆς λατινικῆς γλώσσας. Ἡδη αὐτὸ δὲν ἴσχυει, ἀφοῦ ἡ λατινοφωνία Ἐλλήνων είναι ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ διακεραιμένους Ρουμάνους εἰδικούς, ποὺ ἐπικαλοῦνται γνήσιες καὶ ἀπόλυτα παραδεκτὲς πηγές. Ἐπὶ πλέον στὴ συνείδηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ὅπως ἀποκαλύπτει ἡ Ρουμάνα λαογράφος Maria Golescu¹⁶⁴, είναι Ἐλλη-

160. Băl. M. Păcurariu, *Crestinismul dac - roman în nordul Dunării în secolul IV*, *Mitropolea Ardealului (MA)*, 18, 1972, 193. Ἐλληνα, σύμφωνα μὲ δλες τὶς πιθανότητες, βλέπει καὶ τὸν Ἀγιο Νικήτα, ποὺ ἄλλοτε προσονομάζεται Ρωμάνος καὶ ἄλλοτε Γότθος. Πβ. αὐτ., 196. Băl. καὶ Νικόλαος Γ. Ιντζεσίλογλου, Ὁφεις τῆς ζωῆς τῶν Καππαδοκῶν, *Mitropolia της Σπίθας* 13, 2008, 45-46: «Μεγάλης ὅμως σημασίας γὰρ τὸν χριστιανικὸ καὶ εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ ὑπῆρξε καὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ μεγάλου Καππαδόκη ιεραποστόλου Θεόφιλου Οὐλφίλα (στὴ γερμανικὴ γλώσσα Walfila), ὁ όποιος ὑπῆρξε ὁ ἐκχριστιανιστὴς καὶ ἐκπολιτιστὴς τῶν γερμανικῶν φύλων, ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῶν Γότθων καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ γοτθικοῦ, δηλαδὴ τοῦ γερμανικοῦ, ἀλφαβήτου [...] ἥταν ἐκεῖνος ὁ όποιος ἔγραψε τὰ πρῶτα στὴν ἴστορία κείμενα σὲ γερμανικὴ γλώσσα... Πρόκειται γιὰ ἔργο κολοσσιαίων πολιτισμικῶν διαστάσεων, ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο τῶν Θεσσαλονικέων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν ἐκχριστιανιστῶν καὶ ἐκπολιτιστῶν τῶν Σλάβων, μὲ τεράστιες ἴστορικὲς συνέπειες στὴν εὐρωπαϊκὴ καὶ στὴν παγκόσμια ἴστορία...».

160a. C.C. Rafn, *Inscription runique du Pirée*. Copenhagen 1856. Băl. καὶ V. Spinei, *SCIV*, 24, 1973, 275.

161. Ἰδιαιτέρως σπουδαῖα είναι: Ἰδιαιτερότητες τοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος, ἐπίταξη ἀρθρου, ἀντωνυμιῶν, ἐπιθέτων κ.ἄ. Băl. καὶ ἄλλη πλευρὰ τῆς σπουδαιότητας τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου: Σοφία Πατούρα, Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (4ος - 5ος αἰ.), *Σύμμεικτα*, 7, 1987, 219 σημ. 1.

162. Băl. B.D. Kυριαζόπουλος, Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1926-1976. Θεσσαλονίκη 1976, 14.

163. Taillez, ἔ.ά., 310.

164. M. Golescu, Autour d' une représentation de Saint Démétrius, *RHSEE*, 1-3, 1937, 32.

νας, γνώστης ὄπωσδήποτε καὶ τῆς λατινικῆς γλώσσας, λατινόφωνος (= Βλάχος).

Ἐλληνες λατινόφωνοι, Βλάχοι ἑλληνικῆς καταγωγῆς, προηγοῦνται πέρα τοῦ Δουναβίου. Οἱ γείτονες ἡ σύνοικοι τῶν Δακῶν Ἐλληνες ἐνισχύονται διαρκῶς ἀπὸ νέους ὅμογενεῖς τους, ποὺ καταφθάνουν στὴ Δακία εἴτε αὐτοπροαίρετα ὡς ριψοκίνδυνοι ἐπιχειρηματίες¹⁶⁵ καὶ κατὰ τὶς ἐπικινδυνωδέστερες περιστάσεις, ὅπως ἐπὶ Ἀττίλα, στὴν αὐλὴ τοῦ ὁποίου ὁ Πρίσκος διαπιστώνει ἑλληνικὴ παρουσία καὶ «αὐστρονικὴ» (λατινικὴ) γλώσσα¹⁶⁶, εἴτε ἀναγκαστικὰ ὡς αἰχμάλωτοι, ὅμηροι ἡ καὶ σὲ καθεστώς δουλείας.

Τὴν ἄνοδο μεμονωμένων προσώπων ἡ πληθυσμῶν (βαθμαῖα - διαχρονικά - ἀδιάλειπτα) ἀπὸ τὴν Βαλκανικὴ στὴ Δακία ἀναφέρουν πολλοὶ καὶ ἀξιόλογοι ἐπιστήμονες τῆς Ρουμανίας: Densusianu¹⁶⁷, T. Papahagi¹⁶⁸, Roman¹⁶⁹, Sacerdoteanu¹⁷⁰ Siadbei¹⁷¹, Cotosman¹⁷², Daicoviciu κ.ἄ. Οἱ τελευταῖοι σὲ διεθνὲς συνέδριο ἀποκαλύπτουν: «... durant les six siècles qui s' écoulèrent depuis l' abandon de la Dacie par Aurélien, des éléments romans (non roumains) sont venus du Sud du Danube, renforçant la romanité au Nord de ce fleuve, en particulier les éléments qui avaient adopté comme principale occupation la vie pastorale»¹⁷³. Ἐνδιαφέρουσες ἐπίσης ἀπόψεις ἐκφράζουν πρόσφατα καὶ οἱ Bogdan¹⁷⁴, Sellier¹⁷⁵, Garde. Ὁ τελευταῖος παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα: «Aux VIe et VIIe siècles arrivent les Slaves, qui submer-

165. Σοφία Παπούρα, Ἐμπορικὲς σχέσεις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Κάτω Δούναβη (4ος - 6ος αἰ.). Ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες, *Πρακτικὰ Δ΄ Πανελλήνιου Ἰστορικοῦ Συνεδρίου*. Θεσσαλονίκη 1983, 93-105. Τὸ Βυζάντιο λαμβάνει καὶ μέτρα προστασίας τους. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Tὰ ἑλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέροχοι πολιτισμοῦ*. Ἐκδοσις τοῦ Ναυτικοῦ Μουσείου τῆς Ἐλλάδος. Ἀθῆνα 1974.

166. Βλ. M. Rădulescu, Les éléments lexicaux hérités de l' indo - européen par le substrat daco - mésien du roumain, *Cahiers balkaniques*, 12, 1993-1994, 285-286. Αὕτονες σημαίνει Βυζαντινοί. Βλ. Ivan Duječev, La crise idéologique de 1203-1204 et ses répercussions sur la civilisation byzantine, *Cahiers de travaux et de conférences. I. Christianisme byzantin et archéologie chrétienne*, Sorbonne 1976, 11 καὶ σημ. 41.

167. O Densusianu, ē.ά., 300, 327-328 καὶ 356-357.

168. Βλ. Grai si Suflet, 1, 1923-1924, 228 κ.ἔ.

169. Βλ. Graiul Romanesc, 3, 1928, 55.

170. Βλ. Anuarul Institutului de Istorie Națională, 5, 1928-1930, 487 κ.ἔ.

171. I. Siadbei, Originile dialectelor române. Iassi 1993, 19.

172. Gh. Cotosman. Un capitol din istoria veche a Bisericii bănătene. De la Justinian I pînă la descălecatal unguirilor, *BOR*, 64, 1940, 373-385. Πβ. αὐτ., 93, 1975, 768, ὅπου καὶ ἐπισήμαντη τοῦ Diac. P.I. David.

173. C. Daicoviciu - H. Daicoviciu, La Dacie et sa romanité, 253.

174. Henry Bogdan, *Histoire des pays de l'Est*. Perrin, 1990, 48.

175. André et Jean Sellier, *Les Valaques. Atlas des peuples d'Europe centrale*. La Découverte, 1991, 132.

176. Paul Garde, *Les Balkans*. Flammarion 1994, 33.

gent d'abord toute la péninsule, puis se stabilisent dans la bande centrale qu'ils occupent actuellement, refoulant les Latins (futurs Roumains) au nord du Danube»¹⁷⁶.

Όταν οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπλώνονται στὴ Βαλκανική, τὰ κατάλοιπα ἐκρωμαϊσμένων θρακιῶν πληθυσμῶν καταφεύγουν πέρα τοῦ Δουνάβεως. Οἱ Ἑλληνόβλαχοι, ἀστοὶ καὶ μεγαλοκτηνοτρόφοι, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὁμογενεῖς τους ἑλληνόφωνοι ἢ ἔενόφωνοι – δίγλωσσοι καὶ τριγλωσσοί πάλι – σπεύδουν στὰ κοντινὰ ἀσφαλέστερα ὅρεινὰ κρησφύγετα¹⁷⁷. Μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως ἐπανέρχονται στὶς ἑστίες τους. Ωστόσο διαπιστώνεται ὅτι Ἑλληνόβλαχοι, κατ' ἔξοχὴν κτηνοτρόφοι, ἀπομακρύνονται στὰ ΒΔ τῆς Βοσνίας - Κροατίας¹⁷⁸, ὅπου ἐνδεχομένως συναντοῦν κάποιους ὁμογλώσσους, Βλάχους αὐτόχθονες, Ἰλλυρικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων ἀφομοιώνονται, ὁ δὲ τελευταῖος Ἰλλυριόβλαχος ἐκδημεῖ μόλις τὸ 1898!¹⁷⁹

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας συμμετέχουν ἐνεργῶς καὶ σημαντικὰ στὴ μεγαλειώδη Ἑλληνικὴ Διασπορὰ κατευθυνόμενοι καὶ στὴ δακικὴ Βλαχιά, ὅπου εἶναι γνωστοὶ ὡς Κουτσόβλαχοι καὶ ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους θεωροῦνται Ἑλληνες¹⁸⁰. Ἐνδεικτικὰ μνημονεύονται μερικὰ ὀνόματα: Οἱ Ἡπειρώτες Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος, Ν. Σπαθάρος - Milescu, Βασίλειος Λοῦπος, Εὐάγγελος καὶ Κωνσταντῖνος Ζάππας, Ἄρσάκης, ὁ Μακεδόνας Δ. Δάρθαρις, ὁ Αἰγαιοπελαγίτης Κορέσης... Προσωπικότητες, οἱ ὅποιες ἔχουν συνδράμει γενναῖα τὴ δεύτερη πατριόιδα τους στὴν ἀναγέννηση τὴν ἑθνικὴ καὶ στὴν ἀνάπτυξη σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, πνευματικό, πολιτικό, οἰκονομικό. Ως πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων στὶς παραδούναβιες ἥγεμονίες ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης, ἀπόγονος τοῦ Δανιήλ,

177. Bλ. A.E. Vacalopoulos, La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque, *Balkan Studies*, 4, 1963, 265-276. Ἀντίστοιχη μετακίνηση τῷ πρὸς Καρπάθια τῶν κατοίκων τῆς δακικῆς Βλαχιᾶς ἐπισημαίνεται ἀπὸ τοὺς Sellier.

178. Bλ. N. Densusianu, *Macedo - România din Croatia si Slavonia (după făntâni oficiai contemporane)*. Bucuresti 1905. Isidor Iesan, *România din Bosnia si Hertegovina în trecut și în prezent*. Bucuresti 1905. T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic și antropogeografic*. Bucuresti 1906. N. Beldiceanu, Les Valaques de Bosnie à la fin du XVème siècle et leurs institutions, *Turcica, Revue d'études turques*, 7, 1975, 122-134. P.S. Năsturel, România din Hertegovina (sec. XIII-XVI), *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, 14 (18), 1987/88, 83-102. M. Cazacu, les Valaques dans les Balkans occidentaux (Serbie, Croatie, Albanie, etc. La Pax ottomanica (XVème - XVIIIème siècles), *Les Aroumains. Cahier No 8*. INALCO 1989, 81-93. N. Djuvara, La diaspora aroumaine aux XVIIIème et XIXème siècles, *aīt.*, 95-127. Bλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλάχοι Ἑλλάδος καὶ Εὐρωπαϊκή Ένωση. Αθῆνα 1995, 20-21 σημ. 104, ὅπου ἄφθονη βιβλιογραφία ἑλληνικὴ καὶ πρόσθετη ξένη.

179. Εἶναι δὲ γνωστὸ καὶ τὸ ὄνομά του: Antonio U. Bürbur. Πβ. A. Rosetti, *Etudes de linguistique générale*. Bucuresti 1983, 424.

180. Bλ. P.S. Năsturel, Koutsovalaque. Recherche étymologique, *Etudes Roumaines et Aroumaines*. Pa-

συγγραφέα τῆς *Istoria Rουμανίας*, γράφει τὰ ἔξης: «... πρὸ τῆς Ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οἱ Ἐλληνες εἶχον κατὰ πυκνοτάτους ὄμιλους μεταναστεύσει εἰς τὰς παραδοναβείους χώρας... ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων ὅμοεθνῶν μᾶς ἦτο μεγαλύτερος κατὰ πολὺ τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου»¹⁸¹. Ὁ δὲ Bérard παρατηρεῖ: «Surtout les colonies helléniques de Roumanie, si riches, ne sont guère peuplé que de ces Hellènes valaques, qui, un pied dans l' Hellenisme, un pied dans la Vlachie, font incessamment passé l' argent roumain vers Athènes et semblent puiser dans le Pactole roumain pour verser sur la pauvre Hellade... C' est l' argent valaque qui paie les écoles helléniques de Macédoine»¹⁸².

Ἐν τέλει, λόγῳ μικρῆς διάρκειας ρωμαιοκρατίας στὴ Δακία προκύπτει πρόβλημα ἑθνωνυμίας. Διότι – κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σταῦρο Κουρούση, ἐπικαλούμενο τὸν Γάλλο ἀκαδημαϊκὸν A. Piganiol – ὁ ὄρος Ρωμανία «ἐπλάσθη τῷ πρῶτον τὸν δ' αἰῶνα μ.Χ., ἀφοῦ ἥδη εἶχον σχηματισθῆ ἀνάλογοι ὀνομασίαι δηλωτικὰ τῶν ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους ἐθνοτήτων: Francia - Φραγγία, Alamannia - Ἀλαμαννία, Gothia - Γοτθία...»¹⁸³.

Κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἐπαρκοῦν τὰ χρονικὰ ὅρια ρωμαϊκής κυριαρχίας στὴ Δακία γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ὄρου *Romania*. Ἐξ ἵσου ἀνεπαρκεῖς εἶναι καὶ ἀπόπειρες προβολῆς αὐτονόμων Ρωμανῶν¹⁸⁴ στὰ Παραδονάβια, ὅπως καὶ ἴσχυρισμοὶ γιὰ μετέπειτα αὐτονομία Βλάχων¹⁸⁵. Αὐτὰ εἶναι ἀπότοκα σκοπιμοτήτων ἀνεπιστημονικῶν. Ἀσφαλῶς στὸν χῶρο τῆς Βαλκανικῆς ὑπάρχουν διαφορετικῆς χρονικῆς διάρκειας διάσπαρτες νησίδες ἢ ζῶνες λατινοφάνων πληθυσμῶν καὶ μετὰ τὶς ἐγκαταστάσεις Σλάβων. Ὄνομάζονται δὲ Ρωμανίες, οἵ διποτες διαφέρουν ἀπὸ τὴν Ρωμανία¹⁸⁶ τῶν Δυτικῶν μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπό-

ris 1990, 91 σημ. 16, ὅπου παραπομπὴ C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*. Bucuresti 1979, 220.

181. Πβ. Θεοδόσης Κ. Σπερόντσας, *Tὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργήνη Φιλιππίδη*. Ἀθῆναι 1978, 324.

182. V. Bérard, *La Macédoine*. Paris 1897, 239-240. Βλ. καὶ Κωνστ. Α. Βαβούσκος, Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ «Μακεδονικοῦ», *Nέα Εστία*. Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία. Χριστούγεννα 1992, 113, ὅπου καὶ μετάφραση στὴν ἐλληνικὴν.

183. Στ. Ι. Κουρούσης, Ἐλληνικὴ παιδεία καὶ ἔθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἀθῆναι 1993, 42.

184. Βλ. G.I. Brătianu, *Priviléges et franchises municipales dans l' Empire byzantin*. Paris - Bucarest 1936, 58 κ.έ. Πβ. καὶ ἀντίκρουση Denis A. Zakythinos, *Les peuples de l'Europe du Sud - Est...* Sofia 1966, 16: «C' est à tort qu' on y a vu une preuve de l' existence des "Romanies autonomes"».

185. Βλ. δημοσίευμα μεστὸ παρερμηνεύον ἐσκεψμένων A. Tanasioca, *Autonomia Vlahilor în Imperiul otoman în secolele XV-XVIII*, *Revista de Istorie*, 34, 1981, 1513-1530.

186. Ἀξιομνημόνευτο στοιχεῖο γιὰ τὸ ἐπίμαχο καὶ ἐπίκαιο πάλι *«Μακεδονικὸν*

προσφέρει ὁ περιηγητὴ Ludolf von Südheim, *De Itinere Terrae Sanctae Liber*, ἔκδ. F. Deyck, Bibliothek des Litte-

λεως τὸ 1204.

Στὴ Δακίᾳ οἱ ἐναπομείναντες μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν λεγεώνων τοῦ Αὐρηλιανοῦ αὐτόχθονες Ρωμαῖοι πολίτες ἀποποιοῦνται τὸ ὄνομα Ρωμάνος, ποὺ ἔξ αἰτίας μακραίωνης δουλείας τους – ὑπὸ Γότθους, Ἀβάρους, Βουλγάρους κ.ἄ. – χάνει τὸ ἀρχικὸ περιεχόμενο καὶ σημαίνει τὸν δοῦλο, ὅπως ἐπισημαίνουν οἱ G. Paris, G. Lacour - Gayer, G. Brătianu. Ἡ ἀποκάθαρσή του καὶ ἡ καθιέρωση τῆς σημερινῆς ἔθνωνυμίας, καθὼς καὶ ἡ ἔνωση τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν^{186α}, εἶναι ἔργο Ἑλλήνων, Κορέση¹⁸⁷, Φιλιππίδη¹⁸⁸ κ.ἄ.

Ἀντίθετα οἱ ἐκλατινισμένοι Ἑλληνες, Ἑλληνόβλαχοι, τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Διασπορᾶς στὸ διάβα τῶν αἰώνων αὐτοαποκαλοῦνται Ἀρμάνοι, παράγωγο τοῦ ἀπόλυτα ἐλληνικῆς προελεύσεως προθετικοῦ Α καὶ τοῦ ὀνόματος Ρωμάνος μὲ συγκοπὴ τοῦ -ω-, θυμίζοντας τὴν Armania, ὅπως ὀνομάζουν τὴν χώρα τους οἱ Ἑλληνες τῶν βυζαντινῶν χρόνων, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ὀνομαστοῦ Ρώσου βυζαντινολόγου Vasiliev καὶ τὴν ἀποδοχή της ἀπὸ τὸν ὁμόλογό του Ἑλληνα ἀκαδημαϊκὸ Ζακυθηνό¹⁸⁹.

rarische Verein, 25, Στουτγάρδη 1853, 23: «... De Sicilia procedende navigatur per gulphum Venetiarum, qui dividit partes Italiae et Graeciae, et navigando circa littora Graeciae pervenitur in Achaiam et Macedoniam et alias partes Graeciae quae Romania vocatur...». Πβ. Ἐλένη Σαράντη, Ἡ Πάτρα ὅπως τὴν εἶδαν οἱ περιηγητές ἀπὸ τὸ 1204 ὧς τὸ 1500. Ἀθήνα 1975, 9 σημ. 6.

186α. Πβ. Περιλήπτης Ιαν. Ἀργυρόπουλος, Αἱ ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἔσωτεραι καὶ ἔξωτεραι κατευθύνσεις. Ἀθήναι 1945, 282: «Αὗτὴν τὴν ἔνωσιν της ἡ Ρουμανία εἰς Ἑλληνα ἐκ καταγωγῆς δόφειλει ταύτην, τὸν ἥγεμόνα Ἀλέξανδρον Κούζα».

187. Βλ. G. Giunglea, Coresi face cea dintii apropiere intre «român» si «rumân». BOR, 5-6, 1935, 226-228. Ἀχ. Γ. Λαζάρου. Ἡ συμβολὴ τοῦ Αἰγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ περίπτωση τῆς Χίου: Διάκονος Κορέσης, Παρνασσός, 32, 1990, 290-308.

188. Βλ. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδον, Οἱ βαλκανικοὶ λαοί, Ιωάννινα 1978, 173.

189. Πβ. Beiträge zu einem Lexikon historischer Grundbegriffe, Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichtsunterricht, 1959/1960. Braunschweig, 1959/1960, 89: «... Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...».

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡΩΜΟΥΝΙΚΗΣ ΛΕΞΕΩΣ μπάνα (*bana*)

Νεολογισμὸς ἐπιστημονικὸς εἶναι ὁ ὅρος ἀρωμασινική, ταυτόσημος μὲ τὸν βλαχική, παράγωγο τοῦ Βλάχος, ὁ ὄποιος μὲ τὴ σειρά του προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐθνωνύμιο μιᾶς γαλατικῆς φυλῆς, γνωστῆς στὸν Στράβωνα¹ ὡς Οὐόλκαι καὶ στὸν Καίσαρα² ὡς Volcae. Πρόκειται γιὰ τοὺς πρώτους χρῆστες τῆς λατινικῆς γλώσσας, τοὺς ὅποίους συναντοῦν τὰ γερμανικὰ φύλα κατὰ τὴν προσέγγισθή τους στὰ ἐδάφη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐτοι τὸ ἐθνωνύμιο ἀποκτᾶ καὶ τὴν ἔννοια λατινόγλωσσοι³, ὑπαρκτὴ ἀκόμη καὶ στὰ σημερινὰ ὄνόματα Οὐαλλοί, Βαλλῶνοι κ.ἄ.

Τὸ ἐπίθετο ἀρωμασινικὴ ἔχει τὴν ἀφετηρία του στὸ ἐθνικὸ Ρωμάνος (<Ρώμη>) μὲ πρόταξη τοῦ προθετικοῦ Α-, Ἑλληνικῆς προελεύσεως⁴, ὥστε νὰ σχηματίζεται

1. Strabonis *Geografica*, tom. II, Roma 1970, Δ1, 12, 116-7: «Τὴν δ' ἐπὶ θάτερα μέρη τοῦ ποταμοῦ Οὐόλκαι νέμονται τὴν πλείστην, οὓς Ἀρμοκοίμι<σ>κους προσαγορεύουσι... Οἱ μὲν Οὐ<ό>λκαι γειτονεύουσι τῷ Ροδανῷ, τοὺς Σάλυνας ἔχοντες ἀντιπαρόκοντας αὐτοῖς ἐν τῇ περαίᾳ καὶ τοὺς Καουάρους. Ἐπικρατεῖ δὲ τὸ τῶν Καουάρων ὄνομα, καὶ πάντας οὕτως ἥδη προσαγορεύουσι τοὺς ταύτη βαρβάρους, οὐδὲ βαρβάρους ἔτι δυνας, ἀλλὰ μετακειμένους τὸ πλέον εἰς τὸν Ρωμαίων τύπον καὶ τῇ γλώττῃ καὶ τοῖς βίοις, τινάς δὲ καὶ τῇ πολιτείᾳ». Βέβαια, ἡ ἐκλατίνιση ἐκτείνεται, ἐνωρίτερα κιόλας, καὶ στοὺς Ἕλληνες τόσο τῆς Γαλατίας ὅσο καὶ τῆς Μεγάλης Ἕλλάδος, τοὺς Ιταλιώτες. Μὲ πηγὴ πάλι τὸν Στράβωνα (6,253) ὁ καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Εὐθύμιος Καστόρχης, *Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ιταλοὺς καὶ Ρωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς τὸν ἐκπολιτισμὸν τούτων*, Ἀθήνησι 1872, 15 καὶ 94 σημ. 38, ὅπου καταχωρίζεται καὶ ἡ σχετικὴ περιοπὴ τοῦ Στράβωνος, καθορίζει κατὰ προσέγγιση τὸν χρόνο καὶ τὸν χῶρο τῆς ἐκλατινίσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς ιταλικῆς χερσονήσου: «οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ὑποκείμενοι τῆς Ρωμαίοις ἐντὸς δύο περίπου αἰώνων ἔξερχομαζοῦσι τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ Στράβωνος καὶ Αὐγούστου, πλὴν Τάραντος καὶ Ρηγίου καὶ Νεαπόλεως, τὰ λοιπὰ πάντα ἔξιταλίσθησαν».

2. Caes. B.G. 6, 24, 1-3, 7,64,7,4: «praeidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis Tolosatibus circum Narbonen». Βλ. F. Benoît, *La romanisation de la Narbonnaise à la fin de l' époque républicaine*, *Rivista di Studi Liguri* 32, 1966, 288, ὅπου σημειώνεται ἡ ἐκλατίνιση τῶν Ἑλλήνων τῆς Ναρβωνησίας, Κελτογαλατίας. Ἐπίσης M. Egger, *De l'étude de la langue latine chez les Grecs dans l'Antiquité*, Paris 1855, 3, ὅπου τεκμηριώνεται καὶ ἡ διδασκαλία τῆς λατινικῆς ἀπὸ Ἑλληνα!

3. Βλ. *Revue des Etudes Roumaines*, 7-8, 1961, 251, ὅπου ἡ σχεδὸν ὄμοθυμα ἀποδεκτὴ ἀποψη τοῦ Giuliano Bonfante. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ἀρωμασινικὴ ἀνθρωπονυμία, *Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Ἀθήνα 1988, 80 σημ. 2.

4. W.F. Wyatt, *The Greek prothetik wowl*, Cleveland 1972. Τὴν ἑλληνικότητα ἀποσιωπᾶ καὶ περιορίζεται στὴν ἐπισήμανση τῆς συχνότητας στὴν ἀρωμασινική, ἡ Matilda Caragiu - Marioteanu, *La romanité sud - danubienne: l'aroumain et le méglenoroumain*, *La Linguistique* 8 1972, 106 σημ. 6: «Avec

ό τύπος Ἀρωμάνος, ο δόποιος μὲ συγκοπὴ τοῦ ω γίνεται Ἀρμάνος, δπως αὐτοαποκαλεῖται ο Βλάχος (= λατινόφωνος ή δίγλωσσος) τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ διμότιμον καθηγητὴν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Διονύσιο Ζακυνθηνό, οἱ Ἑλληνες ἀποκαλοῦν τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος, λεγόμενο ἀπὸ τοὺς Δυτικοὺς Βυζάντιο, Ἀρμανία, Armania⁵, τὴν Romania, τὴν Ρωμανίαν, η δόποια στὴν κυρίως Ἑλλάδα λόγῳ τῆς κωφώσεως τοῦ ω προφέρεται καὶ γράφεται Roumanía⁶.

Γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἀρωμουνικῆς λέξεως μπάνα (*bana*)⁷ η βιβλιογραφία ἀφθονεῖ. Ομως μετὰ πολλὲς καὶ ποικίλες προτάσεις θεωρεῖται ἄνευ ἐτύμου. Ἐπὶ πλέον ἐπιμελέστατα ἀποκλείσθηκε η ἀγνοήθηκε ὅποιαδήποτε ἐκδοχὴ ἀναγωγῆς τῆς ἀρχῆς της στὸν χῶρο γενέσεως καὶ ἐπιβιώσεως τῶν Ἀρωμούνων, τῶν

un a -(prothétique), qu' on rencontre très souvent en aroumain». Βλ. καὶ Στ. Γ. Κατσουλέα, Τὸ προθετικὸν «α» εἰς τὰ παρακαμψιούνια γλωσσικὰ ἴδιάματα, Α΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου, IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, 193 κ.έ. Η περιοχὴ ἀνήκει στὴν Περραβία, στὴν ὅποια ἐπήλθε ἐκλατίνιση. Πβ. G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucureşti 1942, 67: «La Macédoine et une grande partie des régions méridionales de la péninsule étaient latinisées ou tout au moins bilingues, le latin y étant parlé et écrit non moins fréquemment que le grec». Γιὰ τὴν ἑλληνικότητα δὲ τοῦ προρωμαϊκοῦ γλωσσικοῦ ὑποστρώματος βεβαιώνει μὲ τὴ διατοιβὴ τοῦ ὁ ἐπίσης Ρουμάνος, καθηγητῆς στὸ πανεπιστήμιο Bochum, Cicerone Poghirc, *Considérations sur le lexique de l' ancien macédonien, Philologica et linguistica*, Bochum 1983, 37-47. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ ἑλληνικότητα τῆς Μακεδονίας, *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος* 5 Μαρτίου 1992, 85-86, ὅπου καὶ η σπουδαιότερη βιβλιογραφία.

5. D.A. Zakythinos, Romania - Ρωμανία - Romania - Romanie, *Sonderdruck aus dem Internationalen Jahrbuch für Geschichtsunterricht* 1959/60, 89: «Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...», ἀπὸ χωρίο τοῦ Mas'udi, τὸ δόποιο οἱ Ζακυνθηνός χαρακτηρίζει τρès significatif.

6. Πβ. K.N. Σάθα, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου η ἴστορια Ἀμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων*, ἐν Ἀθήναις 1865 (ἀνατ. ἄνευ τίνος ὀλλοιώσεως ἐπιμελείᾳ Συνδέσμου Γαλαξειδιωτῶν, ἐν Ἀθήναις 1914), 203: «οὕλῃ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ τὴν ἐλέγασι Ρουμανία».

7. Ἐχω εἰκάσει γιὰ πρώτη φορὰ τὴν πιθανότητα ἐπιβιώσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λέξεως βάνα στὴν ἀρωμουνικὴ μπάνα (*bana*) κατὰ τὴν εἰσήγησή μου στὸ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας (28-30/11/86) μὲ γενικὸ θέμα «Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου». Τὸ κείμενο τῆς ἀνακοινώσεως, ἐπιγραφόμενο «Γλωσσικὲς μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων», μὲ πλήρη βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση, δημοσιεύθηκε πρῶτα στὸ Ἡτειωτικὸ Ἡμερολόγιο 1987, 307-321, καὶ ἔπειτα χωρὶς σημειώσεις στὰ Ἀνθρωπολογικὰ Ἀνάλεκτα 49, 1988, 33-38. Η δὲ διεξοδικὴ διερεύνηση μὲ τὴ μορφὴ ἀνακοινώσεως στὸ Στ΄ Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στὸ Balkan Studies 29,2,1988, 309-340, καὶ στὸν τόμο τῶν ἑλληνικῶν ἀνακοινώσεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ὁ δόποιος ἐκδόθηκε στὴν Ἀθήνα, τὸ 1990, 403-435, μὲ τὸν τίτλο *«Aroumain bana; est - il un héritage aborigène?»*, καὶ φυσικὰ στὴ γαλλικὴ γλώσσα.

δοποίων τὴν αὐτοχθονία ἀποδέχονται πλέον καὶ Ρουμάνοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες⁸, μάλιστα καὶ οἱ ἄλλοι θιασῶτες⁹ τῆς θεωρίας περὶ καθόδου πληθυσμῶν ἀπὸ Δακία ἢ Δούναβι.

Ἐνα πρώτο ἀπάνθισμα δοκιμῶν ἐτυμολογήσεως ὁφείλεται στὸν Ρουμάνο Hasdeu¹⁰, πρωτοπόρῳ στὴ διερεύνηση τοῦ γλωσσικοῦ ὑποστρώματος τῆς Νοτιο-ανατολικῆς Εὐρώπης.

Μολονότι ἡ λέξη μπάνα (*bana*) σώζεται μόνον¹¹ στὸ ρωμανικὸ ἰδίωμα τῶν Βλάχων τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, τῶν Ἀρμάνων ἢ Ἀρωμούνων, ἐν τούτοις ὁ Hasdeu θέλει αὐτὴν ἀποκλειστικῶς ρουμανική, ὅπως καὶ τοὺς χρῆστες τῆς Ρουμάνους, καὶ διακηρύσσει ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὴ ἡ παράβλεψή της, ἐπειδὴ πρὸ πάντων θεωρεῖ ὡς ἐντελῶς ἄγνωστη στοὺς γειτονικοὺς λαούς.

Μετὰ τὴ διευκρίνηση ὅτι ἡ ρουμανικὴ λέξη νιετᾶ (σημερινὴ *viata* = ζωὴ) ἀπαντᾶ στοὺς Ἀρωμούνους, ἀλλὰ περισσότερο μὲ τὸ νόημα τῆς λέξεως *finta* (= δημιουργία, ὑπόσταση) εἰκάζει τὴν ἀναπλήρωσή της στὴν κύρια σημασία πάντοτε ἀπὸ τὴ λέξη μπάνα (*bana*)¹². Παραθέτοντας δὲ παραδείγματα ἀπὸ ἀρωμανικὰ

8. S. Puscariu, Ancienneté des établissements macédo - roumains, *Balcania* 1, 1938, 22-24. A. Procopovici, La romanité balkanique, *Balcania* 1, 1938, 59-69.

9. Th. Capidan, *Les Macédo - roumains*, Bucarest 1943, 159. Τις τελευταῖς τάσεις βλ. στὸ συλλογικὸ ἔργο: *Les Aroumains*, INALCO 1989, στὸ ὅποιο εἴχε πρωτοστατήσει ὁ P. Năsturel. Ἐπισημάνσεις γιὰ τὶς δραστηριότητές του βλ. στὴν ἐφημ. Ἡ Ἀβδέλλα, ἀριθ. φ. 14, 27-6-1987, σ. 3, ἐπιγραφόμενες «Ἐνορχηστρωμένα δημοσιεύματα», «Προπαγάνδα καὶ ἐπιστήμη». Ἐνδιαφέρουσα δὲ θεώρηση τοῦ ζητήματος τῶν Βλάχων καταχωρίζεται στὴ σελ. 2 καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Ἱατρὸ - Καθηγητὴ Πανεπιστημίου N. Δ. Ἐξαρχο.

10. Βλ. C. Poghirc, La contribution de B.P. Hasdeu à la théorie du substrat de la langue roumaine, *Linguistique Balkanique* 16, 1973, 85-98.

11. Ἀπουσιάζει ἡ λέξη *bana* τόσο ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ γλώσσα ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ βαλκανικὰ ρωμανικὰ ἰδιώματα, τὸ μεγλενιτικὸ καὶ ἴστριακό, τὰ ὅποια ἐπίσης οἱ Ρουμάνοι χαρακτηρίζουν διαλέκτους τῆς ρουμανικῆς, μολονότι ἡ ρουμανικὴ δὲν εἶναι γλώσσα βαλκανικὴ σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν τοῦ E. Lozovan, Onomastique roumaine et balkanique, *VIe Congrès International de Sciences Onomastiques*, München 1961, 225 σημ. 1: «Le roumain n'est pas une langue «balkanique»; il le sera le jour où l' on pourra classer les idiomes sémitiques d'Afrique du Nord parmi les langues ibéro-romanes ou l' espagnol et le portugais dans une communauté linguistique maghrébine!». Εξ ἄλλου ὁ Lo-zovan εἶναι Ρουμάνος, ἀλλὰ διδάσκει στὸ πανεπιστήμιο Κοπεγχάγης. Ἐνωρίτερα δὲ καὶ εὐρύτερα εἴχε ὑποθέσει τὴν ἀνεξαρτησία τῶν βαλκανικῶν ρωμανικῶν ἰδιωμάτων ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ καὶ ὁ Οὐγγρος L. Tamás, Romans, Romans et Roumains dans l' histoire de la Dacie Trajane, *Archivum Europae Centro - Orientalis* 2, 1936, 252: «il vaut mieux supposer, en dehors de ces deux embranchements connus du romanisme balkanique, aussi l' existence plus ou moins prolongée d' autres idiomes régionaux ayant une indépendance relative vis-à-vis du dalmate et du roumain primitif».

12. B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dictionarul limbei istorice si poporane a Românilor*, I-IV (A-Barbat, Bucuresti 1887-1898, 2454 κ.ἔ.

κείμενα συλλογῆς Obedenaru, διερωτάται γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἀρωματικῆς λέξεως *bana*, καθ' ὅλοκληρίαν ἀγνωστη σήμερα στοὺς Ρουμάνους.

Προχωρεῖ στὴν καταχώριση καὶ στὸ σχολιασμὸ τῆς γνώμης τοῦ Rösler, κατὰ τὸν ὅποιο ἡ λέξη παραγέται ἀπὸ τὴν περσικὴν *zeban* (= ζῶ). Ἐλλὰ ἐπισημαίνει ἀδυναμίες. Κατ' ἔξοχὴν λησμονεῖται ὅτι στοὺς Πέρσες τὸ τελικὸ -*a*η εἶναι μία ἀπλὴ κατάληξη τοῦ ἀπαρεμφάτου, ὅπως ἀκριβῶς τὸ γερμανικὸ -*en* στὸ *leben*, ἡ δὲ ωἶζα τῆς λέξεως ἀνάγεται μόνον στὸ *zeb*, ἀπὸ τὸ ὅποιο εἶναι τόσο μικρές οἱ δυνατότητες συσχετίσεως μὲ τὴν *bana* ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ γερμανικὸ *leb*.

Ἐπίσης ἀναφέρει τὴν ἄποψη τοῦ Miklosich, ὁ ὅποιος ὑποθέτει συγγένεια τῆς λέξεως *bana* μὲ τὴν ἀλβανικὴν *bă* (= κάνω, πράττω) στηρίζοντας αὐτὴν στὴν ἀλβανικὴν ἔκφραση χαιρετισμοῦ: «*Ts bă?* = comment vous portez-vous?». Ἀπορρίπτει δὲ παντελῶς παρόμοια περίπτωση παραγωγῆς, διότι δὲν ἔχει νόημα καὶ ἀντιστοιχεῖ πλήρως στὴν θρυματικὴν διατύπωσην ἐρωτήσεως «ce mai fac?» ἢ στὴν ἀγγλικὴν «*how do you do?*». Τὸ ἀλβανικὸ *qῆμα bă*, καθὼς καὶ τὸ θρυματικὸ *fac* καὶ τὸ ἀγγλικὸ *do*, ἀν καὶ ἀπαντοῦν στὴν στερεότυπη αὐτὴν φράση, ἐκτὸς αὐτῆς δὲν χρησιμοποιοῦνται ποτὲ μὲ τὸ νόημα τῶν οἱ. Ζῶ, ὑφίσταμαι, ὑπάρχω, εἴμαι. Μὲ ἀνάλογη δὲ βάση βλέπει εὐχερέστερη τὴν παραγωγὴν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ *qῆμα βαίνω*, καθ' ὅσον στὸ ἀντίστοιχο τῆς γερμανικῆς δὲν ἀφίσταται τὸ νόημα, ὅπως διαφένεται στὴν ἔκφραση «*wie geht's?*», ἀλλὰ ὅχι καὶ στὴν ἀγγλικὴν «*how goes it?*!» Προσθέτει ἀκόμη ὅτι στὴν ἀλβανικὴν λέξην *bă*, παραγώγο τῆς *bă*, τὸ τελικὸ *n* εἶναι κλινόμενο, ἀλλὰ δὲν ἀνήκει στὸ θέμα, ὅπως στὴν ἐπίμαχην ἀρωματικὴν *bana*.

Ἀποκλείοντας τὴν παραγωγὴν ἀπὸ τὸ περσικὸ *zeban* καὶ τὸ ἀλβανικὸ *bă* καὶ διαλαλώντας τὴν ἀπουσία τῆς λέξεως *bana* ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, Σλάβους, Λεττονούς, Γερμανούς, Κέλτες, Τούρκους, Οῦγγρους καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα τουρανικὰ ἴδιωματα, διερωτάται πάλιν ὁ Hasdeu γιὰ τὴν προέλευση.

Ίσχυρίζεται ὅτι τὸ οὐσιαστικὸ *bana* δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ παλαιὸ στοὺς Ρουμάνους, ἐννοώντας αὐθαίρετα ἀρωματύνους. Πάντως δὲν δέχεται τὴν ἐμφάνιση του πρὸ τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου, διότι τὸ καθαρὸ α τονιζόμενο πρὸ τοῦ ἐνρίνου ἀπαντᾶ σὲ μερικές λέξεις – δάνεια ἀπὸ τοὺς Σλάβους ἢ ἀπὸ τοὺς Τουρανούς, π.χ. «*grană*» ἢ «*căobă*»¹³, ἀλλὰ ποτὲ στὶς λέξεις ἐκεῖνες, οἱ ὅποιες κληρονομήθηκαν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ γενέσεως τῆς θρυματικῆς γλώσσας, ὅπου διπασδήποτε ἔπειτε νὰ εἶναι -*ān*, ὅπως στὶς λέξεις *lâna* (līna, λατ. *Iana*, μαλλί), *mâna* (*mīna*, λατ. *manus*, χέρι) κ.λπ. ὅμως τὰ *qῆματα* μὲ -*ān-*, τουλάχιστον τὰ ἀκραιφνοῦς λατινικοῦ στρώματος, ἔχουν στὴν θρυματικὴν δυνατότητες σχηματι-

13. Ἀμφότερες οἱ λέξεις ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τῆς ἀρωματικῆς.

σμοῦ ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν μὲ κατάληξη -ană. Ὁτι ἀπὸ τὸ «ademânare = λατ. admanare» ὑπάρχει «ademană» στὸ ψαλτήρι τοῦ 1651, ps. XXV «dirépta lor plină-ă de ademană = dextera eorum repleta est muneribus». Ἐπομένως πανομοιότυπα τὸ ἀρωμουνικὸ οὐσιαστικὸ bana δὲν εἶναι παρὰ ἔνας μεταγενέστερος σχηματισμός ἀπὸ τὸ ὁρῆμα bănare (= ζῶ).

Στὴν παραθεση παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν συλλογὴν Obedenaru περιλαμβάνει καὶ ἐπιφώνηση εὐχαριστήσεως ἀπὸ τὴν Γραμματικὴν τοῦ Bojadschi: «să nă bănezi! = ich danke dir dafür»¹⁴.

Ἐπιπροσθέτως παρατηρεῖ ὅτι τὸ ρουμανικὸ συνώνυμο τοῦ ἀρωμουνικοῦ bana εἶναι ἐπίσης ἔνας πολὺ μεταγενέστερος σχηματισμός. Συγκεκριμένα πρόκειται γιὰ τὴ λέξη «viétă», ἡ ὅποια δὲν παράγεται καν ἀπὸ τὸ λατινικὸ «vita», ὅπως εἶχε πιστεύει ὁ Cihac, ἀλλὰ σχηματίζεται στὴ ρουμανικὴ ἀπὸ τὸ ὑστερολατινικὸ ἐπίθετο «vīi», ἀκριβῶς ὅπως τὰ οὐσιαστικὰ «dulcetă» ἀπὸ τὸ ἐπίθετο «dulce», «albētă» ἀπὸ τὸ «alb» κ.λ.π. ἡ ὅπως τὸ ἵταλικὸ «vivezza» ἀπὸ τὸ «vivo». Κατ’ αὐτὸ τὸν τρόπο η παραγωγὴ τοῦ bana ἀπὸ τὸ bănare, ἀπαραίτητο ὑπὸ τὴν φωνητικὴ σχέση, δὲν εὐσταθεῖ λιγότερο ἀπὸ λογικὴ ἄποψη.

Καταφεύγει καὶ στὸν Μακρόβιο, ἀπὸ τὸν ὅποιο ἀρύεται τὸ «annare perennaseque». Ἀπὸ αὐτὸ τὸ annare «vivre, passer l’ année et les années», ὃρο ἀκραιφνῶς ἀγροτικό, ὀλότελα ἔνο στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, μὲ τὸ ἐπιτακτικὸ ab σχηματίζεται abannare «vivre longtemps» ἢ «vivre depuis longtemps», διότι ἡ πρόθεση ab μὲ τὴν χρήση τῆς στὰ «ab antiquo», «ab ovo», «ab initio», Ἰδίως δὲ στὰ «abavus», «ab-nepos», «abmaterterta», «abpatruus», κ.λ.π., ἔχει ἀποκτήσει ἐπὶ πλέον τὴν ἔννοια τῆς μακρᾶς διάρκειας. Τὸ ἀγροτικὸ abannare ἔγινε κατόπιν bannare μὲ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀρχικοῦ α-, μία ἀφαίρεση συνηθισμένη στὴ δημώδη λατινικὴ ἥδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλαύτου, φανερὴ δέ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ «prier», τὸ ὅποιο παράγεται ἀπὸ τὸ «aprilis». Μία παράλληλη ἐρμηνεία γιὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ bănare = abannare παρέχει τὸ ρουμανικὸ boresc «vomir», ἀνύπαρκτο στὴν ἀρωμουνική, ὅπου διασώζεται τὸ λατινικὸ vomere (= vomir)¹⁵, ἐνῶ στὴ ρουμανικὴ εἶναι κατάλοιπο τοῦ ἀγροτικοῦ λατινικοῦ

14. Μποϊατζῆς Μιχαήλ, Γραμματικὴ ρουμανικὴ ἥτοι Μακεδονοβλαχική...., Βιέννη 1813. Ἀνήκει στὴ σειρὰ βιβλίων καὶ προσπαθειῶν ἀποσπάσεως τῶν ἀποδήμων ἀρωμούνων ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό. Τελικά ἀπέτυχαν, ὅπως διαπιστώνει καὶ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκός καὶ καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Ion Coteanu, Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române, Limba Română 8, 1959, 9-10. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀπόπειρες ἀφελληνισμοῦ τῶν Βλάχων τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, Κοινωνικές Τομές 27, 1991, 313.

15. Πβ. T. Papahagi, Dictionarul dialectului aromân. General si etimologic, Bucuresti 1974, 1277.

abhorresco «avoir envie de vomir», στὸ ὅποιο ὁ Hasdeu ἀφιερώνει ἐκτενὴ παρουσίαση.

Ἐπανερχόμενος τονίζει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι διαινγέστερο καὶ ἐμφανέστερο εἴτε ὡς μιօρφή εἴτε ὡς ἔννοια ὅσο ἡ προέλευση τοῦ *boresc* «vomir» ἀπὸ τὸ *abhorresco* «répugner» καὶ τοῦ *bănare* «vivre» ἀπὸ τὸ *abannare* «passer des années». Ὡστόσο – συνεχίζει – στὴ φιλολογία, καθὼς καὶ στὴ φιλοσοφία, αὐτὸ ποὺ εἶναι καθαρὸ καὶ φανερό, ἐν τέλει ταιριάζει ταυτόχρονα μὲ ἀκρίβεια. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀλήθειας εἶναι καταδικασμένο σὲ πολλὰ κλωθοργίσματα.

“Οπως οἱ Ρουμάνοι ἔχασαν τὸ *bănare*, ἔτσι ἀκριβῶς οἱ Ἄρωμοῦνοι στεροῦνται τοῦ *boresc*, διαθέτοντας μέχρι σήμερα μόνο τὸ *vom* ἀπὸ τὸ λατινικὸ *vomo*, τὸ ὅποιο ἔχουν διαφυλάξει καὶ οἱ Ρουμάνοι τοῦ Βανάτου μὲ τὴ μετοχικὴ μιօρφὴ *vomit*.

Εἶναι ὄλοφάνερο ὅτι οἱ Ρουμάνοι ἔπρεπε νὰ εἶχαν κληρονομήσει καὶ αὐτὸ τὸ *banare* πρὸ τοῦ χωρισμοῦ, τὸν 100 αἰώνα¹⁶, ἀπὸ τὸν ἀρωμουνικὸ κλάδο. Ἡ ἔξαφάνιση τοῦ ὄρου αὐτοῦ ἀπὸ τὴ φουμανικὴ ἔρμηνεύεται ὡς συνέπεια τῆς συνταυτίσεως του μὲ τὶς λέξεις *ban*, *bănat*, *bănesc* κ.λπ., νοηματικὰ διάφορες, τὶς ὅποιες δανείσθηκαν οἱ Ρουμάνοι ἀγύρτερα ἀπὸ τοὺς γείτονες καὶ τὶς ὅποιες δὲν ἔχουν διόλου οἱ Ἄρωμοῦνοι. Γι' αὐτὸ στὴν ἀρωμουνικὴ δὲν συνέτρεξε λόγος καμιᾶς συγχύσεως ἐξ αἰτίας ὅμιοφωνίας.

Τὸ ρῆμα *bănare* θὰ ἥταν δυνατὸν νὰ ὑφίσταται καὶ στὰ δυτικὰ φωμανικὰ ἴδιώματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἀπέβαλε ὁ μεσαιωνικὸς συναγωνισμὸς μὲ πλῆθος ὅμιοφώνων γερμανικῆς προελεύσεως, *ban*, *bannire*, *bannalis* κ.ἄ., μνημονεύμενα ἀπὸ τὸν Körting, ὅπου καὶ παραπέμπει ὁ Hasdeu. Ἐν τούτοις δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ὑπάρχειας του ἐξ ἀρχῆς στὸν ἀνατολικὸ φωμανικὸ κλάδο, ὁ ὅποιος σὲ πάμπολλες περιπτώσεις ἔχει μία ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ὑπόσταση.

Εἶναι πρόδηλο ὅτι ἡ ἐτυμολογικὴ δολιχοδρομία τοῦ ὀνομαστοῦ Ρουμάνου ἐπιστήμονα δὲν ἔχει ὀδηγήσει στὴ λύση τοῦ ζητήματος.

Μετὰ δεκαετίες καταπιάνεται μὲ τὴν ἐτυμολόγηση τῆς ἀρωμουνικῆς λέξεως

16. Ὁ εἰκαζόμενος χωρισμὸς ἀποτελεῖ τεράστιο κεφάλαιο τῆς φουμανικῆς γραμματείας ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ χρόνου. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ ἀρωμουνικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς ἐλληνικῆς σχέσεις αἰτῆς*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Ιστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Εταιρεία τῶν Θεσσαλῶν, Θεσσαλικὴ Βιβλιοθήκη – Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων 1, ἐν Ἀθήναις 1976, 131 κ.ἔ. Β' ἐκδοση, Ἀθήνα 1986, 175 κ.ἔ. Γαλλικὴ μετάφραση IMXA, Institute for Balkan Studies - 206, Thessaloniki 1986, 120 κ.ἔ.

bana ό καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου T. Papahagi¹⁷, ό καλύτερος γνώστης τῆς ἀρωματικῆς. Άφοῦ σπεύδει στὴ διαπίστωση τῆς ἔξαφανίσεως τοῦ παλαιοῦ ρουμανικοῦ *vie*, συμπαθητικοῦ κατὰ τὴν ἔκφρασή του, καὶ τὴν ἀναπλήρωση ἀπὸ τὸ μὴ ἐκφραστικὸ σλαβικὸ *trai*, προβιάνει στὴν ἐνδελεχέστερη θεώρηση τοῦ θέματος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀρωματικῆς.

Πρωτίστως κρίνει ἀπαραίτητη τὴν παρατήρηση ὅτι καὶ μόνον ἡ μορφολογικὴ κατάσταση θὰ ἀρκοῦσε νὰ λαμβάνεται ὑπ’ ὄψη, καθ’ ὅσον καὶ στὴν ἀρωματικὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ μορφὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ κυκλοφορεῖται μὲ τὸ ἕδιο νόημα καὶ χωρὶς πρόθημα. ὜τισι, ἀφ’ ὅτου γιὰ τὴν ἔννοια «ressusciter» εἶχε ἐπικρατήσει ὁ σύνθετος τύπος (*i*)nviedzū ἥταν φυσικὸ ἐφεξῆς τὸ ἀπλὸ viedzū «træesc» (ζῶ) νὰ παραγκωνίζεται, ὥστε σήμερα νὰ καθίσταται ὀλοφάνερη ἡ ἀντικατάστασή του σ’ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἀρωματικῆς μὲ τὸ ωρημα *bænedzū*. Ἐνδεχόμενο δὲ ὁμονυμίας μὲ τὸ *q. veni* ἀποκλείει ὁ Papahagi.

Μεταξὺ ἀλλων, ἐπισημαίνει τὴν ὑπαρξη μιᾶς κατηγορίας λέξεων, οἵ ὅποιες μετὰ κάποια χρήση σὲ δεδομένο χρόνο καὶ χῶρο βαίνουν μοιραῖα πρὸς τὴν ἔξαφάνιση, χωρὶς, ἐν τούτοις, νὰ εἶναι ἐφικτὲς λεπτομερεῖς ἐρμηνείες σχετικῶν διαπιστώσεων καὶ μάλιστα ἀρκετῶν. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσει τὸ ωρημα *debere*. ὜τισι τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ σλαβικοῦ *trebui* στὴ ρουμανικὴ ἡ τοῦ νεοελληνικοῦ *lipseaste* [< λείπω (*être absent, manquer; être nécessaire, falloir*)¹⁸ στὴν ἀρωματική, τουλάχιστον ἡ ἔννοιά του ἐπιβάλλεται ἡ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διαφυλάσσεται σὲ κάποιο στοιχεῖο τοῦ ρουμανικοῦ λόγου. Στὴν ἀρωματικὴ σώζεται ἀπορυσταλλωμένη σὰν ἀπολιθωμένη μορφὴ τὸ ωρημα *prinde* (< λατ. *prehendere*), ἐνῶ στὴ ρουμανικὴ ἀντιστοιχεῖ τὸ «trebuie» (πρέπει). Ἀλλὰ ἡ ἔξαφάνιση δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοεῖται συντελούμενη ταυτόχρονα στὴ ρουμανικὴ καὶ ἀρωματική. Ὅτι περίπτωση τοῦ ωρηματος *vivere* εἶναι πράγματι δηλωτική, διότι, ἀντίθετα, στὴ θέση τῶν ἀναπληρωματικῶν ἔπρεπε νὰ ἔχουμε καὶ στὸ βορρᾶ, Ρουμανία, καὶ στὸ νότο, Ἑλλάδα, εἴτε μόνον τὸν τύπο *træesc* εἴτε μόνον *bænedzū* - πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει. Καὶ ἀκριβῶς ἐδῶ ἔγκειται μία ἄλλη δυσκολία γιὰ τὶς νέες διερευνητικὲς δοκιμές.

Γιὰ τὴν ρουμανικὴ ἡ ἐμφάνιση τοῦ ωρηματος *trai* ἀντὶ τοῦ *vie* ἐρμηνεύεται μὲ σχετικὴ εὐκολία. Περίπλοκο εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ τύπου *bænedzū* στὴν ἀρωματικὴ γιὰ τοὺς ἔξης λόγους: α) ὁ τύπος αὐτὸς θὰ ἥταν ἔνα δάνειο

17. T. Papahagi, *Disparitii si suprapunerī lexicale, Grai si Suflet III*, 98-100.

18. Ἐσφαλμένος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ωρηματος λείπει ως νεοελληνικοῦ, δοθέντος ὅτι εἶναι πανάρχαιο καὶ μὲ τὶς σημειούμενες σημασίες. Bλ. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1974, 628 b.

άπό τὴ βόρεια ἀλβανική, στὴν ὅποια ἔχει καὶ ἴδιαίτερο νόημα, δηλαδὴ σημαίνει καὶ κατοικία, κατοικῶ, «locuintă, a locui» (habitation, habiter). β) Πῶς καὶ πότε ἀκριβῶς εἰσῆλθε στὴν ἀρωματικὴν αὐτὸς ὁ ἀλβανισμὸς *bană*, ζωή, «veată» - *bănedză*, ζῶ, «vietuesc».

Τὸ γεγονὸς τῆς συνεχοῦς ἑως πρόσφατα παρουσίας τοῦ λατινικοῦ ρήματος *vivere* στὴ δουμανικὴ δὲν χρησιμεύει διποσδήποτε σὰν ἀποδεικτικό, διτὶ καὶ στὴν ἀρωματικὴν ὁ ἀλβανισμὸς *bană*-*bănedză* δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι παλαιός, λ.χ. γιὰ διάφορες αἰτίες ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ ὁριστικοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο τούτων γλωσσικῶν ὀργάνων. Πράγματι, ἀν τὸ ἀλβανικὸ *bane* εἰσῆλθε στὴν ἀρωματικὴν μεταξὺ τοῦ 19ου καὶ 16ου αἰώνα, πῶς ἔξηγεῖται τὸ σλαβικὸ *trajati*, τὸ ὅποιο ἔδωσε στὴ δουμανικὴ τὸ *trăesc*, νὰ εἶναι ἄγνωστο στὴν ἀρωματική, ἀφοῦ ἡ σλαβικὴ¹⁹ τῆς ἔχει δανείσει καὶ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν κατοικία, γενικὰ δὲ καὶ μὲ τὴν ὕπαρξη, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπτὰ περίπου αἰώνων; Θὰ ἀναμενόταν, ἐφ' ὅσον τὸ ἀντίστοιχο ὄντα τοῦ *vivere* θὰ χρησιμοποιούταν τόσο πρώιμα, ἔνας σλαβικὸς τύπος ἀντὶ τοῦ ἀλβανικοῦ.

Τὰ ἐμπόδια δὲν σταματοῦν ἐδῶ. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς εἰσόδου τοῦ ἀλβανικοῦ τύπου στὴν ἀρωματικὴν μετὰ τὸν 16ο αἰώνα προσκρούει σὲ μεγαλύτερα προσοχόμματα, ποὺ περιπλέκουν περισσότερο τὸ πρόβλημα. Ἀρχίζοντας τὸ ἀργότερο μὲ τὸν 16ο αἰώνα, οἱ Ἀρωμοῦνοι μὲ πολυσχιδεῖς καὶ ἐπικερδεῖς ἐπιδόσεις²⁰, κτηνοτροφία καὶ συνακόλουθα ἔργα, βιοτεχνίες μαλλίνων εἰδῶν, τυροκομικῶν προϊόντων, μεταφορές, ξενοδοχειακές - πανδοχειακές ἐπιχειρήσεις, διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο, καλὲς τέχνες, ξυλογλυπτική, ἀγιογραφία, γράμματα, ἐπιστῆμες²¹, εἴτε στὴν ὕπαιθρο εἴτε σὲ μικρὰ καὶ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, εἶναι διά-

19. Bł. Th. Capidan, *Elementul slav in dialectul aromân*, Bucuresti 1925. M. Krepinsky, L' élément slave dans le lexique roumain, *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, 3, 1952, 153-162. Ιδίως τὴ διατροφὴ ἡ τουλάχιστον περιλήψεις καὶ συμπληρώσεις, E. Scărlatei, *Cuvinte de origine slavă în dialectul aromân*, Bucuresti 1977. Ἐπίσης τῆς αὐτῆς, Nouvelles contributions à l' étude des emprunts slaves dans le lexique aroumain, *Revue des Etudes Sud - Est Européennes* 15, 1977, 279-291, 535-551, 565-566. Λοζάρου, ἔ.ἄ. 280 καὶ ἀντίστοιχα 324, 243.

20. Συγκεντρωμένη σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1986, 343 σημ. 43.

21. Ἀρκεῖ ὁ προσδήποτε καὶ ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία γιὰ ἔνα Βλάχο πνευματικὸ ἄνθρωπο, τὸν Δημ. Δάρβαρι. Bł. Bapt. Jon. Rupprecht, Demeter N. Darvar, Eine biographische Skizze, *Arhiv für Geographie, Historie, Staats - und Kriegskunst* 7, 1816, 219-222. Const. von Wurzbach, Demeter Nikolaus Darvar, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, drittel Theil, Wien 1858, 166-167. N. Βέη, Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως, Ἀφιέρωμα εἰς Ρήγαν Βελεστινλῆν - Φερραρίον μετ' αὐτογράφων σημειωμάτων τοῦ Πρωτομάρτυρος, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 19, 1944, 356-372. Ἀθαν. Γιομπλάκη, Δημήτριος Νικ. Δάρβαρις (1757-1823), ὁ ἐκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας διδάσκαλος τοῦ Γένους, *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 54, 1971, 313-323, 403-408. Despina Loukidou -

σπαρτοι σ' ὅλο τὸ μῆκος καὶ πλάτος τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου²² καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως²³. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ πῶς θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἐρμηνεία τῆς γενικεύσεως τοῦ τύπου *bană* στὸν καθαυτὸ ἔλληνικὸ χῶρο καὶ στὶς πολυνάριθμες ἐστίες τῆς Διασπορᾶς, μάλιστα μὲ ταυτόσημο νόημα καὶ ἔξ ὀλοκλήρου διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ἀλβανικοῦ; Γι' αὐτὴ τὴν χρονικὴ περίοδο ἡ περισσότερο ἐσπευσμένη πρόσκτηση – γιὰ μερικές, τουλάχιστον, ἀρωμουνικές περιοχές – ἐνὸς σλαβικοῦ τύπου, ἀν δ̄χι, προσφυέστερα, ἐνὸς ἔλληνικοῦ (ζῶ-) θὰ ἦταν ἀναμιενόμενη, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὁ ἀντίστοιχος λατινικὸς τύπος δὲν εἶχε πλέον τὴ δέουσα κυκλοφορία.

Μιὰ τρίτη ὑπόθεση, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ἀλβανικὸ *bane* θὰ εἶχε εἰσχωρήσει στὴν ἀρωμουνικὴ πρὸ τοῦ 9ου αἰώνα, δὲν φαίνεται ἐπίσης εὔκολη. Φυσικά, δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἀποδοχὴ εἰσχωρήσεως τὴν ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία ἀ + η λατινικὰ δὲν εἶχαν καταλήξει ὀριστικὰ σὲ α/ῃ, διότι ὁ ἀλβανικὸς τύπος δὲν ἐμφανίζεται σὰν *banne*. Σημειώνει δὲ ἐδῶ ὁ T. Papahagi παραπέμποντας στὸν N. Jokl ὅτι ἔως τώρα οἱ ἀλβανολόγοι δὲν ἔξήγησαν τὸ στοιχεῖο τοῦτο ἰκανοποιητικά. Γι' αὐτὸ προχωρεῖ κάνοντας τὴ σκέψη γιὰ ἔνα δάνειο μετὰ τὸν 7ο αἰώνα. Στὴν περίπτωση αὐτή, σημασιολογικὴ ἔξέλιξη – ἀπὸ «κατοικία» σὲ «ζωὴ» – θὰ γινόταν ἀσφαλέστερα πιὸ εὐεξήγητη σὲ ἀρωμουνοαλβανικὴ ἔθνογεωγραφικὴ συνάφεια. Καὶ κάτι περισσότερο: Αὐτὴ ἡ διαπίστωση θὰ βοηθοῦσε στὴν ἀποκάλυψη καὶ κάποιου στοιχείου ψυχολογικῆς σχέσεως μεταξὺ Ἀρωμούνων καὶ Ἀλβανῶν κατὰ τὸ δριζόμενο χρονικὸ διάστημα.

Όποιαδήποτε ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐκδοχές κι ἄν γινόταν δεκτὴ – τονίζει τελικὰ ὁ T. Papahagi - καὶ αὐτὸς ὁ τύπος εἶναι ἔνας μεταξὺ τῶν πολλῶν λεξιλογικῶν στοιχείων, τῶν ὁποίων ἀκριβῆς καὶ βάσιμη ἐρμηνεία θὰ ἀποκάλυψτε ἐνδιαφέρουσες καταστάσεις στὰ πλαίσια τῆς ἴστορικῆς, κοινωνικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἔξελιξέως τους.

‘Ωστόσο, τὸ 1974, στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ ἐτυμολογικοῦ λεξικοῦ τῆς ἀρω-

Mavridou – Ioannis Papadrianos, Dimitrios Darvaris: sa contribution à l' évolution littéraire bulgare, A 'Έλληνοβουλγαρικό Συμπόσιο. Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1980, 211-226. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Δαρβάρεως βλ. Ι.Α. Παπαδριανοῦ, Οἱ Ἑλληνες πάροικοι τοῦ Σεμλίνου, IMXA 210, Θεσσαλονίκη 1988, Εύρετήριο 249α.

22. Βλ. τὸ συλλογικὸ ἔργο: ‘Η οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς ὁθωμανικῆς κυριαρχίας ιε '-ιθ' αι'. Εἰσαγωγή - ἐπιλογὴ κειμένων: Σπ. Ι. Ασδραχᾶς, Ἀθῆνα 1979, Εύρετήριο λ. Βλάχοι, 644β.

23. Βλ. Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου, Συμβολὴ στὴν ἴστορια τεσσάρων ἔλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar), Δωδώνη 9, 1980, 323-374. N. Djuvara, La

μουνικῆς, ὁ T. Papahagi²⁴ μᾶς πληροφορεῖ ότι στὰ λεξικά τῆς ἀλβανικῆς γλώσσας τῶν Meyer²⁵, Xριστοφορίδη²⁶, Leotti²⁷, δὲν ύπάρχει τὸ ἀλβανικὸ *bane* καὶ ότι γιὰ τὴν ἔννοια ζωή, «*viată = vie*», στὴν ἀλβανικὴ χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος ύμερ. Ἐπίσης μνημονεύει τὴν προγενέστερη ἐπίπονη προσπάθεια ἐτυμολογήσεως τῆς ἀρωματικῆς λέξεως *bana* ἀπὸ τὴν ἀλβανικὴ *bane* «*demeure, habitation*», μὲ παραπομπὲς στὸν δεύτερο τόμο τῆς *Dacoromania* καὶ στὸν τρίτο τοῦ Grai si Suflet, τῶν ὁποίων τὸ σχετικὸ ὑλικὸ κατὰ λέξη ἡ παραφρασμένο μὲ κάθε δυνατὴ πιστότητα ἀξιολογήθηκε καὶ ἥδη καταλλήλως καταχωρίσθηκε. Προφανέστατα δὲ ἀνικανοποίητος ἀπὸ ὅλες τὶς προτάσεις ἐτυμολογήσεως, οἱ ὁποῖες εἰδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, κλείνει τὸ λῆμμα, ποὺ αὐτούσιο παρατίθεται παρακάτω, μὲ τὸ σημεῖο τοῦ ἐρωτηματικοῦ, δηλώνοντας τὸ ἀνέφικτο, τὸ ἄγνωστο.

Μετὰ τὸν T. Papahagi, ὁ ὁποῖος εἶχε πιστεύσει ότι ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως *bana* μὲ τὴ σημασία τῆς ἀρωματικῆς θὰ ἦταν δυνατὴ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἀλβανικοῦ λεξιλογίου, ἡ Ρουμάνα Zamfira Mihail προωθεῖ τὴν ἔρευνα πρὸς τὴν Ἱδια κατεύθυνση ἀλλὰ ἀτελέσφορα. Ἐξετάζοτας «τὰ ἐθνογραφικὰ στοιχεῖα, χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴ διαρρούθμιση τῆς κατοικίας τῶν λαῶν τῆς NA Εύρωπης, ὅπως ἀντανακλῶνται διὰ τῆς σημαντικῆς ὁρῶν εἰδικῶν στὸν ὀνομασιολογικὸ χῶρο, συνάμα δὲ καὶ μὲ τὴ «μετατροπὴ τῶν χρήσεων, ὅπως ἀντανακλῶνται διὰ τῆς ὁρολογίας»²⁸, οὕτε καν μνημονεύει τὸ ἀλβανικὸ *bane* καὶ κατ’ ἀκολουθίαν οὔτε σὲ συσχέτιση αὐτοῦ μὲ τὸ ἀρωματικὸ *bana* προβαίνει.

΄Αναντίρρητα εὑρηματικές καὶ σπουδαῖες εἶναι ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες ἐτυμολογήσεως. Άλλὰ παρουσιάζουν ἔνα γενικὸ μειονέκτημα. Άφορμῶνται κατὰ κανόνα ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη ἀρχή, κατὰ τὴν ὁποίᾳ οἱ Ἀρωμοῦνοι δὲν εἶναι αὐτόχθονες²⁹.

diaspora aroumaine aux XVIIIème et XIXème siècles, *Les Aroumains* INALCO 1989, 95-127.

24. T. Papahagi, *Dictionarul dialectului aromân...*, 255.

25. Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, 1891.

26. Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης, ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοφορίδου, 1904.

27. Angelo Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, 1937.

28. Z. Mihail, Recherches d'ethnographie linguistique comparée du Sud - Est Européen (Aperçu de la terminologie du logement), *Association Internationale d'Etudes du Sud - Est Européen, Bulletin* 11, 1973, 139-150.

29. Τοῦν καὶ ἡ αὐτόχθονία τους εἶναι ἀποδειγμένη καὶ ὄμολογεῖται ἐπίσημα. Πβ. Albert Failler, *Revue des Etudes Byzantines* 46, 1988, 259: «En fait, point n' est besoin d' imaginer des migrations du nord vers le sud, ni d' ailleurs du sud vers le nord. Les Aroumains sont des autochtones latinisés par l' occupation romaine de la Macédoine...». Τὴν αὐτόχθονία τῶν ἐκλατινισμένων, τῶν Βλάχων (= λατινοφώνων) εἶχαν ἐπισημάνει καὶ προγενέστεροι τοῦ Failler. Βλ. R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman, les aspects actuels de la question d' Orient*, Paris 1909, 115-116. M. Rostovtzeff, *La vie*

‘Η ίδεα τοῦ Hasdeu γιὰ ἀναζήτηση τοῦ ἐτύμου στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα δὲν ἔλαβε τὴν ἀναγκαία διάσταση. Ἐμεινε στὴν ἄτυχη ἀναγωγὴ στὸ ρῆμα βαίνω³⁰.

‘Ομως μετὰ τὴν ὄλοένα εὐρύτερη ἀποδοχὴ τῆς αὐτοχθονίας³¹ τῶν Ἀρωμούνινων ἡ διερεύνηση τῆς ἀρχῆς τῆς λέξεως *bana* στὸν λεξιλογικὸ θησαυρὸ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας δικαιολογεῖται ἀπόλυτα καὶ ἵσως ἀποκτᾶ ἐνδιαφέρον πολὺ πλατύτερο τοῦ ἀκραιφνῶς γλωσσολογικοῦ. Βοηθεῖ στὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων καὶ ἐθνολογικῆς φύσεως, τὰ ὅποια εἶναι σήμερα ἔξαιρετικὰ χρήσιμα λόγω τῆς ἀναζωπυρήσεως τῶν ἐθνικῶν καὶ μειονοτικῶν ζητημάτων.

Πράγματι, στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα ὑπάρχει ἡ λέξη βάνα καὶ σημαίνει γυναίκα. ‘Η μεταβολὴ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ σημασία στὴ σημερινὴ τῆς ἀρωμούνικῆς κατανοεῖται εὐχερότερα ἀπὸ ὅσες ἐπιχειρήθηκαν προηγουμένως. Διότι ἡ γυναίκα δίνει ζωή. Εἶναι ζείδωρος, ζωοποιός.

‘Ο Κ. Νικολαΐδης στὸ ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κουτσοβλαχικῆς, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1909, ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξὴν τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως βάνα καὶ τὴν ἀπόπειρα τοῦ Hasdeu γιὰ ἐτυμολόγηση τῆς ἀρωμούνικῆς μπάνα (*bana*) ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ ρῆμα βαίνω. Καταγράφει δὲ στὸ λεξικό του τὰ ἀκόλουθα: «μπάνα, οὐσ. θηλ. (*bánă*) = βίος, ζωή. Κατὰ Meyer ἐκ τοῦ ἀλβαν. κατὰ τὸ *tsá beni* = τί κάμνεις, πῶς ἔχεις, ἀμφίβολον κατὰ δὲ Rödler ἐκ τοῦ τουρκοπερσικοῦ *zeban* = βίος· ἵδε Weig. Megl. 18 ἵτ. vita. Ἐν βορ. τημήματι λέγουσιν: ἀμ^{ου} ουν γκέτσου. (*ámou un gétsu* = ἔχω ἐν

économique des Balkans dans l' antiquité, *Revue Internationale des Etudes Balkaniques* 1-2, 1934-1935, 394-395. Σαφῶς μάλιστα ἀποδοχὴ Ἑλληνικότητας Βλάχων γίνεται καὶ ἀπὸ ἀκραιφνεῖς Ρουμάνους διακεκομένους ἀλλως τε ἐπιστήμονες. Μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ μελετήματός μου, Θρακολογία καὶ ζῆτημα καταγωγῆς τῶν Βλάχων - Ἀρωμούνων (‘Ανατ. ἀπὸ τὰ Τσικαλινά 5, 1985, 47-77, Ἐπετηρίδας τοῦ Φιλολογικοῦ Ἰστορικοῦ Λογοτεχνικοῦ Συνδέσμου Τρικάλων) ὡν καθηγητῆς C. Poghirc γράφει: «... une bonne partie des Aroumains de la Grèce doivent être des Grecs qui ont adopté le latin déjà à l'époque ancienne».

30. Τὴν ἀποτυχίαν ἀποδίδει στὴν ἀπλὴ προσέγγιση ωζῶν καὶ στὴν ἐλλιπὴ γνώση τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων ὡν C. Poghirc, Problèmes actuels de l' étymologie roumaine, *Revue Roumaine de Linguistique* 1, 1968, 203: «Il faut reconnaître que l' évolution ultérieure de la théorie étymologique n' a presque rien ajouté d' essentiel aux principes de Hasdeu, exposés ici d' une façon toute schématique. Mais pratiquement, nous voyons encore aujourd' hui des savants de renom faire des étymologies par simple rapprochement des radicaux ou même sans aucun élément de connaissance du sens (dans le cas des noms propres)».

31. Ἀναφερόμενος στὴ μεταξύ των συμπεριφορά, Γραικῶν, Ἑλληνοφώνων, καὶ Βλάχων, λατινοφώνων, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Κων. Κούμας, Ἰστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, Βιέννη 1832, IB', 530, βεβαιώνει τὴν αὐτοχθονία ὡς ἔξης: «... τῷ ὄντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι». Ἐπὶ πλέον δηλώνει: «... εἶναι οἱ λεγόμενοι Βλάχοι, Μακεδόνες ὄντες καὶ Θεσσαλοί καὶ Ἐλληνες τὸ γένος». Αὐτές τις ἀλήθειες, εἰπωμένες ποὶν ἀπὸ ἐνάμισο περίπου αἰώνων, ἀγνοοῦν καὶ πάμπολλοι Ἑλληνόφωνοι ἐρασιτέχνες ἢ ἐπιστήμονες

έμαυτῷ (αἰσθάνομαι) ζῶν τι, ζωντανόν, ἔμψυχον»³².

Ο Τ. Papahagi, στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ ἐτυμολογικοῦ λεξικοῦ τῆς ἀρωμουνικῆς, ποὺ κυκλοφορήθηκε τὸ 1974, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψη καὶ τίς προτάσεις τῶν προγενεστέρων του λεξικογράφων, δὲν φαίνεται νὰ ἔκτιμᾶ τὴν ἰδέα τοῦ Hasdeu, τὴν ὅποια οὕτε κὰν σχολιάζει, ἀρκούμενος σὲ τυπικὴ παραπομπὴ γιὰ δήλωση βιβλιογραφικῆς ἐνημερώσεως του. Συντάσσει δὲ τὸ λῆμμα ὡς ἔξης: «BANA, οὐσ. Θηλ., χωρὶς πληθ. ρουμ. viată, «1º vie; train de la vie; 2º paix», Dalametra 36; Nikolaïdis, 312; Mihaileanu, 64, P. Papahagi, Scriitorii, 196-1º: va-t astingu bána! (īti voi stinge viata = θὰ σου σβήσω τὴν ζωή); am bána! te lai bánă di beū! (dar traiul! ce de trai de bei! = ἀλλὰ ἡ ζωή! τὶ μπέικη ζωή!). T. Papahagi, Antologie, 344: 2º: nu=ní da bánă un minut (nu - mi dă pace nici un minut = δὲν μοῦ δίνει εἰρήνη ἐνα λεπτό), P. Papahagi, Basme, 302¹³; nū-ám 'nă soacră -nu-ní da bánă (īmi am o soacru -nu-mi dă pace = ἔχω μία πεθερά – δὲν μοῦ δίνει εἰρήνη), P. Papahagi, Din literatura, 836 – βλ. arienie; [paix, < εἰρήνη]; αὐά i bána a bánal'eī (aici e traiul vietii = ἐδῶ εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ζωῆς). Συνώνυμα: γεάτᾳ [vie; existence; éternité; être (animal, insecte, microbe etc.) zuie [vie < ζωή]. Γιὰ τὴν προτοθέσα προέλευση ἀπὸ τὴ βόρεια ἀλβανικὴ bane «demeure, habitation», πβ. Dacoromania, 11, 519; Grai si Suflet, III, 99-100. Στὰ λεξικὰ Gustav Meyer, K. Xoistoforodíthη καὶ Angelo Leotti εἶναι ἀνύπαρκτη ἡ ἀλβανικὴ λέξη bane, ἐνῶ γιὰ τὴ ζωὴ «viată = vie», στὴν ἀλβανικὴ ὑπάρχει ὁ ὄρος ýmér. Βιβλιογραφικὰ πβ. καὶ B. Petriceicu - Hadeu, Etymologicum magnum Ro-maniae, III, 2454-2459. <?>³³.

Ωστόσο στὸν Ἡσύχιο εἶναι θησαυρισμένη ἡ λέξη βάνα δέξύτονη: «βανά· γυνή, ὑπὸ Βοιωτῶν». Τρεῖς δὲ στίχους παρακάτω καταχωρίζεται: «βανῆκας· γυναῖκας, Βοιωτοί». Καὶ στὸ κοριτικὸ ὑπόμνημα σημειώνονται τὰ ἔξης: «88. βάννα cod., βάνα Guyetus, cui accedit Lobeck. Parall. p. 127; βανά L. Dindorf e Herodiano π.μ.λ. 18,28, quem sequitur Ahrens I p. 172. 187. 241. Cf. gl. 144. 191. βάττικες et γάνα... cf. 188. Flectitur igitur voc. βανὰ βανηκός βανηκες. 92»³⁴.

Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ Ἡρωδιανοῦ περιέχεται τὸ ἀκόλουθο: «δέξύνεται. τὸ μέντοι παρὰ Κορίννη βανὰ οὐ κοινὸν οὐδὲ εἰς νῆ ληγον, ἀλλὰ ἵδιον θέμα Βοιωτῶν τασσόμενον ἀντὶ τοῦ γυνή». Σχεδὸν αὐτολεξεὶ ἐπαναλαμβάνονται αὐτὰ καὶ στὸν δεύτερο τόμο: «25 τὸ γάρ παρὰ Κορίννη βανὰ οὐ κοινὸν εἰς νῆ ληγον,

σκολιῶν σκοπικοτήτων.

32. K. Nikolaïdis, *Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς κοντοβλαχικῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1909, 312.

33. Papahagi, *Dictionarul...*, 255. Τὰ βραχυλογικὰ τοῦ λῆμματος ἀποκαταστάθηκαν πλήρως πρὸς ἔξυπηέτητη τῶν ἀναγνωστῶν.

34. Ἡσύχιος, Hesychii Alexandrini, *Lexicon*, post Ioannem Albertum. Recensuit Mauricius Schmidt,

ἀλλὰ ἴδιον θέμα Βοιωτῶν τασσόμενον ἀντὶ τοῦ γυνή». Στὸ δὲ αριτικὸ ὑπόμνημα προστίθενται τὰ ἔξῆς: «24 et 25 ἐκεύθοντο γὰρ παρὰ Κορίννην βάνδου κοινὸν cod., correxit Bloch., praeterquam quod βάνα scripsit, cui Lud. Dindor-fius concinente Lehrsio βανὰ substituendum censuit»³⁵.

΄Απαραίτητη ἀποβαίνει ἡ ὑπόμνηση, ὅτι ἡ γλώσσα τῆς Κορίννας δὲν εἶναι λογία ἀλλὰ λαϊκή, δημώδης. Ο Meillet τὸ 1910 κρίνοντας τὸ ἔργο τοῦ A. Thumb γράφει γιὰ τὴ γλώσσα τῶν λυρικῶν ποιητῶν, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγεται καὶ ἡ Κόριννα, τὰ ἔξῆς: «Ἡ γλώσσα τῶν Λεσβίων λυρικῶν ποιητῶν, Ἀλκαίου καὶ Σαπφοῦς, ἡ γλώσσα τῆς Βοιωτῆς ποιήτριας Κορίννας καὶ ἡ γλώσσα τῶν Ιώνων ποιητῶν Ἀρχιλόχου, Ἀνακρέοντος, Ἰππώνακτος φαίνονται νὰ ὅμοιάζουν πολὺ μὲ τὴ συνηθισμένη λεσβιακή, βοιωτικὴ ἢ ίωνικὴ λαλιὰ τῶν συγγραφέων. Εἶναι ἀναμφίβολα ἐκείνη περίπου τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, διακριτὴ χάρη σὲ κάποιο ποσοστὸ ποιητικῶν ἀδειῶν, οἱ ὄποιες κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι εὔκολες στὴν ἐπισήμανση»³⁶. Συγκρίνοντας δὲ ὁ Meillet τὴν Κόριννα μὲ τὸν περίπου συμπατριώτη τῆς Πίνδαρο διευκρινίζει: «Ἡ σύγχρονη τοῦ Πινδάρου Βοιωτὴ ποιήτρια Κόριννα, ἡ ὅποια ἐπίσης ἔχει συνθέσει ποίηματα σὲ μέτρα δημοτικῶν τραγουδιῶν, χρησιμοποιεῖ τὴν καθημερινὴν βοιωτικὴ γλώσσα, δπως ἡ Σαπφὼ τὴν καθημερινὴ λεσβιακή. Σ' ἔνα ἀπόσπασμα σωζόμενο σὲ βυζαντινὰ χειρόγραφα, διάβαζε κανεὶς τὸν τύπο, μετρικὰ ἀπαράδεκτο, Πινδαριο. Ἀφ' ὅτου ἡ ἀνεύρεση ἀποσπασμάτων περισσότερο ἐκτενῶν σὲ παπύρους ἔχει δώσει δυνατότητα σχηματισμοῦ μιᾶς ἀκριβοῦς ἴδεας τῆς γλώσσας τῆς Κορίννας, ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἀκόλουθη διόρθωση καὶ ἀνάγνωση:

μέμφομη δὲ κὴ λιγουρὰν

Μούρτιδ' ἰώνγα

ὅτι βανὰ φοῦσ'

ἔβα Πινδάροι ποτ' ἔριν.

΄Η Κόριννα δὲν ἐκτίθεται σὲ παρόμοια μομφή. Δὲν μπαίνει σὲ συναγωνισμὸ μὲ τὸν ισχυρὸ σύγχρονό της, τὸν Πίνδαρο. Γράφει κατὰ τρόπο ἀπλὸ ποιηματάκια ἀπλά. Τὸ κείμενο τῆς Κορίννας ταιριάζει μὲ ὅ,τι ἄλλως τε εἶναι γνωστὸ γιὰ τὴ βοιωτική. Καθ' ὅσον τὰ δεδομένα ἐπιτρέπουν νὰ κρίνουμε, ἡ Κόριννα ἔγρα-

volumen primum, Jenae 1858, 357.

35. Herodiani, *Technici reliquiae*. Collegit, disposuit, emendavit, explicavit, praefatus est Augustus Lentz. Tomus I praefationem et Herodiani prosodiam catholicam continens, Lipsiae 1867, 328. Tomus II fasciculus prior reliqua scripta prosodiaca pathologiam orthographica continens, Lipsiae 1868, 924.

36. A. Meillet, *Les dialectes grecs*. Extrait du journal des Savants (Février - Mars 1910), Paris 1910, 4.

φε τὸ κοινὸ βοιωτικὸ ἴδιωμα, μὲ τὶς χρηστικὲς ποιητικὲς ἄδειες, πρὸ πάντων δὲ τὶς συνηθισμένες στὴν αἰολικὴ ποίηση»³⁷.

Ἡ λέξη βάνα θησαυρίζεται ἀπὸ πολλοὺς λεξικογράφους. Οἱ H. Liddel - R. Scott³⁸ ἀρχοῦνται στὰ ἀκόλουθα: βανά, Βοιωτ. ἀντὶ γυνή, Κόριννα 21· πληθ. βανῆκες Ἡσύχ. Ὁ Σκαρλάτος Δ. Βυζαντίος³⁹ παραθέτει: -βανά, βανηκός (ἀρχαῖον), Βοιωτ. ἀντὶ γυνὴ (πρβλ. βίνη καὶ Γανά). - βύνη (ἀρχαῖον), Αἰολ. ἀντὶ Γυνή, (πρβλ. βανά. Γάνα, ας ἡ ἄς (ἡ), Διαλεκτικὸν (Σικελ.) ἀντὶ Γυνή, (πρβλ. *Bavá*). Ὁ Δ. Δημητράκος⁴⁰ ἀντιγράφοντας τοὺς στίχους τῆς Κορίννας, οἱ ὅποιοι εἶναι καταχωρισμένοι στὴν περιοπὴ τοῦ Meillet, προσθέτει: βανά (ἡ) βοιωτ. ἡ γυνή: Κόριννα 21 (π. Ἀπόλλ. Δυσκ. Ἀντων. 3224 C). ... πληθ. Ἡσύχ. «βανῆκας γυναῖκας Βοιωτοί». Ἐπίσης ἡ λέξη βάνα περιέχεται καὶ σὲ λεξικὰ ἐπίτομα: βάνα, βανακός (Ἀρχαῖον) Βοιωτ. ἀντὶ γυνὴ (Πρβλ. βύνη καὶ γυνά)⁴¹.

Περιεργότατα ἀναφέρει τὴν ἐπίμαχη λέξη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἔξ Οἰκονόμων: Ἐστι δὲ γ = β (ώς, βλήχων, γλήχων βάνα, γάνα, γυνή)⁴².

Εὕλογα ἵσως διερωτᾶται κανεὶς ἂν εἶναι ἐπιτρεπτὴ ὅποιαδήποτε σκέψη ἐπιβύσεως στοιχείου τῆς βοιωτικῆς στὴν ἀρχαιοτέρη, ἐφ' ὅσον σήμερα στὴ Βοιω-

37. A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris 1920, 145-146. Πβ. καὶ R. Schmitt, *Einführung in die Griechischen Dialekte*, Darmstadt 1977, 70.

38. H. Liddel - R. Scott - A. Κωνσταντινίδου, *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἐκδόσεις Ἑλληνικὰ Γράμματα, 479a.

39. Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, *Λεξικόν ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ καθαρευούσης*. Προλογίζουν Στ. Γ. Κορδές καὶ Παν. Ν. Ξένος, Ἀθῆναι 1964, λ. Βανά, βανηκός, βύνη, Γανά.

40. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Δημοτική, καθαρεύοντα, μεσαιωνική, μεταγενεστέρα, ἀρχαία*. Τόμος Γ. Ἐκδόσεις - Δομή - Ἀθῆναι 1964, 1327β.

41. Πβ. *Πανλεξικόν*. *Μέγα σύγχρονον ἐπίτομον λεξικὸν ἀπάσης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*. Εἰς ἓνα τόμον ὁδοθυραφύρον - ἐρμηνευτικόν. Πρόλογος Ἰ. Θ. Κακριδῆ. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀθηνῶν Γ. Δραγατάκη Ε.Π.Ε., 1962, λ. βάνα, βύνη, γάνα.

42. *Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείας τῆς Σλαβονο-οωστικῆς γλώσσης πρὸς τὴν Ἑλληνικήν*. Συνταχθέν ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου, τοῦ ἔξ Οἰκονόμων. Τόμος Γ', σ. 2. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Κων. Οἰκονόμος ὁ ἔξ Οἰκονόμων, ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ἀθῆναι 1971. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ἀφερόματος 1821 τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν.

43. Ωστόσο καὶ ἡ Βοιωτία δὲν εἶναι ἀμοιδος ωμαίκαν ἐπιδοάσεων. Βλ. A. Plassart, *Une levée de volontaires Thespiaens sous Marc Aurèle*, *Mélanges Gustave Glotz*, II, Paris 1932, 731-738. C.P. Jones, *The Levy at Thespiae under Marcus Aurelius*, *Greek Roman and Byzantine Studies* 12, 1971, 45-48. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Θεσπιεῖς κατά Κοστοβώκων καὶ στρατολογία Ἐλλήνων ἐπὶ Ρωμαιοχρατίας, *Ἐπετηριοὶ τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν Α' α'*, 1988, 299. Ἐξ ἄλλου καὶ τῶν μετέπειτα Βλάχων (= λατινοφώνων) παρουσία μαρτυρεῖται. Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἡ Φράγκων ἐπιγραφὴ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Καρδίτσης, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 20, 1926, 377-378. Y. Béquignon, *La vallée du Spercheios dès origines au IVe siècle*. Paris 1937, 145. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ λατινοφωνίᾳ Ἐλλήνων*. Βλάχοι Ἐλληνικοῦ χώρου, Ἀθῆνα 1986, 232-233.

τία⁴³ δὲν ὄμιλεῖται ἡ ἀρωματική, μολονότι κατ' ἔτος, τὴν Καθαρὰ Δευτέρα, πανηγυρίζεται ὁ Βλάχικος γάμος⁴⁴.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖται ὅτι στὴν κοιτίδα τῶν Βλάχων, στὴν Πίνδο, ἀνευρίσκονται οἱ Βοιωτοὶ ἥδη περὶ τὸ 1900 π.Χ. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Μ. Σακελλαρίου γράφει σχετικὰ τὰ ἔξῆς: «Τὸ ὄνομα τῶν Βοιωτῶν, μὲ ἐπίθημα -ο-, χαρακτηριστικὸ πολλῶν ἑθνικῶν ὄνομάτων συγκεντρωμένων στὴν Ἡπειρο, δηλώνει καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Βόιον, ὁρεινὸ ὅγκο τῆς Βόρειας Πίνδου. Αὐτὴ τὴν περιοχὴ θὰ τὴν ἐγκατέλευψαν οἱ παλαιότεροι φορεῖς τοῦ ὄνοματος τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ποὺ τὰ πρωτο-αἰολικὰ φῦλα κινήθηκαν ἀπὸ τὴ Μακεδονία στὴ Θεσσαλία καὶ ἐγκαταστάθηκαν νοτιώτερα, στὴν κεντρικὴ Πίνδο, ὅπου θὰ παρέμειναν γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ὡς τὸ τέλος σχεδὸν τῆς Μυκηναϊκῆς Ἐποχῆς, ὅταν τοὺς βρίσκουμε καὶ πάλι σὲ κίνηση. Ἡ μακρὰ παραμονὴ τῶν Βοιωτῶν στὴν κεντρικὴ Πίνδο ἔξυπακούεται ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς διαλέκτου τους, τῆς ὁποίας τὰ μισὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι αἰολικὰ καὶ τὰ μισὰ δυτικά. Παλαιότερα αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἐρμηνεύθηκε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπικαθήσεως μιᾶς διαλέκτου δυτικοῦ τύπου, ποὺ τὴ θεώρησαν ὡς ἀρχικὴ βοιωτική, σὲ μιὰ διάλεκτο αἰολικοῦ τύπου, ποὺ τὴν ὑπέθεσαν ὡς γλωσσικὸ ὅργανο τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βοιωτίας κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴ Ἐποχή. Ἐπειτα ὅμως παρατηρήθηκε ὅτι στὴν Ἑλλάδα τὰ διαλεκτικὰ ὑποστρώματα ἔχουν ἐπηρεάσει σὲ πολὺ πιὸ μικρὸ βαθμὸ τὰ ἐπιστρώματα καὶ ὅτι ὅψη ἀνάλογη μὲ τῆς βοιωτικῆς παρουσιάζουν γενικὰ διάλεκτοι ποὺ δημιουργήθηκαν σὲ κῶρο, ὅπου διασταυρώθηκαν νεωτερισμοὶ ποὺ ἔφθαναν ἀπὸ ἔξωτερικὰ ἐπίκεντρα διαδόσεως. Γι' αὐτὸ διατυπώθηκε ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ βοιωτικὴ σχηματίσθηκε σὲ περιοχὴ ποὺ μεσολαβοῦσε ἀνάμεσα στὸν δυτικὸ καὶ τὸν αἰολικὸ τομέα.

Ἡ διάλεκτος ποὺ μιλιόταν στὴ Θεσσαλιώτιδα κατὰ τὰ ἵστορικὰ χρόνια μιούζει πολὺ μὲ τὴ βοιωτική, δηλαδὴ παρουσιάζει τὸ ἴδιο μεῖγμα αἰολικῶν καὶ δυτικῶν διαλεκτικῶν γνωρισμάτων μὲ κάποια ὅμως μικρὴ ὑπεροχὴ τῶν πρώτων. Καὶ αὐτὴ ἡ διάλεκτος θεωρήθηκε παλαιότερα ὡς προϊὸν ἀναμείξεως μιᾶς δυτικῆς διαλέκτου, ποὺ θὰ ἔφερον οἱ Θεσσαλοί, μὲ τὴν αἰολική, ποὺ μιλοῦσαν οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ ὑστερώτερα ἐρμηνεύθηκε ὡς μετάβαση ἀπὸ τὴν αἰολικὴ στὴ δυτική. Ἀκολούθωντας αὐτὴ τὴν τελευταία ἐρμηνεία συμπεραίνουμε ὅτι καὶ οἱ Θεσσαλοί κατοίκησαν ἀπὸ τὸ 1900 π.Χ. καὶ ἔπειτα κάπου ἀνάμεσα στὴ Θεσσαλία καὶ στὴν Ἡπειρο, καὶ μάλιστα κοντὰ στοὺς Βοιωτοὺς ὅπως δείχνει ἡ σύμπτωση τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὶς ἰσογλώσσους. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν παράδοση ποὺ ἀνέφερε ὅτι οἱ Θεσσαλοί

44. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλάχικος γάμος, *Ἡ Καθημερινὴ* 5-3-1982.

45. Πβ. *Ἴστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Εθνους*, Εκδοτικὴ Αθηνῶν, Α.Ε., 1971, 376-377.

ύπηρξαν γείτονες τῶν Θεσπρωτῶν»⁴⁵.

Ἐξ ἄλλου οἱ προμνημονευόμενοι χῶροι ἐκκινήσεων, μετακινήσεων καὶ ἐγκαταστάσεων Ἑλλήνων μὲ αἰολικά, βοιωτικὰ στοιχεῖα στὴ γλώσσα τους ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς ρωμαιοκρατίας δέχονται λατινικές ἐπιδράσεις ἢ φθάνουν στὴ διγλωσσία⁴⁶. Ἀλλὰ στὸ δεύτερο γλωσσικὸ δργανο, τὸ ρωμανικό, διασώζονται ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα, τὴν πρώτη γλώσσα⁴⁷, λέξεις⁴⁸ ἢ δομικὰ κατάλοιπα, μάλιστα χρονολογούμενα, ὅπως *coru < χορός*⁴⁹, *kinařa < κινάρα* (= ἀγκινάρα) ἢ τὰ ἀριθμητικὰ *unsprāgīginti < unum supra viginti < ἐν ἐπὶ ἵκατι (= εἴκοσι ἕνα), doisprāgīginti < duo supra viginti < δύο ἐπὶ ἵκατι (= εἴκοσι δύο)* κ.ἄ.⁵⁰. Ἐξ

46. Σὲ περιπτώσεις παρόμοιες χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο διπλογλωσσία ὁ Λουκᾶς Τσιτσιπῆς, Ἡ ἔθνογραφία τῆς γλώσσας, Ἐπ. Κοιν. Ἐρ., Gr. R. So. Re. 1983, 10 σημ. 6. Ὁμως ὁ Οὐγγρος ρωμανιστής M. Gyóni, La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen-âge, *Byzantinoslavica* 12, 1951, 42, εἰδικὰ γιὰ τοὺς Βλάχους ἐπισημάνει διγλωσσία καὶ μάλιστα ἀδιάλειπτη: «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire». Ἀντιστοιχίᾳ δὲ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν Βλάχων ὁ Gyóni διαπιστώνει στὴ Βοιωτία (ἔ.ἄ. 39). Βλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, L' oeuvre de Kekaumenos source de l' histoire roumaine, *Revue d' histoire comparée* 3, 1945, 134, ὅπου στὸ θέμα Ἑλλάδος, τῆς Μεγαλοβλαχίας, περιέχεται καὶ ἡ Βοιωτία. Ως πρὸς τὶς βλαχικὲς ἐγκαταστάσεις βλ. Γ.Σ. Πλούμιδη, *Γεωγραφία τῆς Ἰστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ χώρου*, Αθήνα 1984, χάρτες W. Dahmen - J. Kramer, *Aromunischer Sprachatlas*, Hamburg 1985, χάρτες T. J. Winnifrith, *The Vlachs*, London 1987, χάρτες Nicolas Caranica, *Les Aroumains*, Besançon 1990, 438 κ.έ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουέλας καὶ ἡ φθιωτικὴ Βλαχία*, Αθήνα 1993.

47. Τόσο ἐμφανής, ὥστε νὰ διατυπώνονται ἀπόφεις, ὅπως ἡ ἀκόλουθη τοῦ Ἀ. Ἀγγέλου, Γλῶσσα, Ἐθνότης, Πολιτισμός, *Νέα Πολιτικὴ I*, 1937, 73: «Ἡ Κουτσοβλαχικὴ γλῶσσα εἶναι παραφυάς τῆς Ἑλληνικῆς μὲ Λατινικὴ ἐπιχρωμάτιση».

48. Γιὰ τὴ σπουδαιότητά τους σέ κάθε ἀνάλογη περιπτώση βλ. Στ. Γ. Καψωμένου, Ἡ μαρτυρία τοῦ λεξιλογίου γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν Μεσημβρινὴ Ἰταλία, *Πεπραγμένα Θ'* διεθνοῦς βιζαντινολογικοῦ συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 3, 1957, 299-324.

49. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ὁ χορός τῶν Βλαχοφώνων, *Πρακτικὰ τοῦ Γ' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου* (Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη), IMXA, Θεσσαλονίκη 1979, 390. Γιὰ τὴν προφορὰ τοῦ ἀρχικοῦ συμφώνου β τῆς λέξεως βάνα ὑπάρχουν λέξεις κοινὲς στὴν ἀρωματικὴ καὶ νεοελληνικὴ μὲ τὸ ἴδιο φωνητικὸ φαινόμενο, ὅπως *Βάλιος*, τὸ ἄλογο τοῦ Ἀχιλλέα. Βλ. Prahagi, *Dictionarul...*, 255. Ἀγ. Γ. Τσοπανάκη, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: αἱ γλῶτται, Ρόδος 1949, 52-53. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσικὰ Μακεδονίας, *Ἀρχαία Μακεδονία, Συμπόσιον*, Θεσσαλονίκη 1970, 334-352. Στὴν ἀρωματικὴ ἐνδιαφέρον παροντιάζει καὶ τὸ τοπωνύμιο στὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν Βλαχοφώνων Ἑλλήνων, Θεσσαλικὰ Χρονικά ΙΙ, 1976, 267-277. Ἐπίσης Ἀνάτυτο ἀπὸ τὸ Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου (Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη), IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, 225-235.

50. Gunter Reichenkron, Der Iokativische Zähltypus für die Reihe 11 bis 19: «eins auf zehn», *Südost-Forschungen* 17, 1958, 152 κ.έ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Κουτσοβλαχικά - Ἑλληνοβλαχικά, *Γλωσσολογία* 5-6, 1986-1987, 164-165.

ἴσους ἰσχυρὰ τεκμήρια τόσο τῆς αὐτοχθονίας ὅσο καὶ τῆς ἐλληνικότητας τῶν Ἀρωμούνων, τῶν λατινοφώνων ἡ βλαχοφώνων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, τῶν Βλάχων, ἀποτελοῦν τὸ ἐπιγραφικὸ ὑλικό⁵¹, οἱ ἴστορικὲς πηγὲς καὶ ποικίλες ἄλλες μαρτυρίες, οἱ ὅποιες δὲν ἀξιοποιήθηκαν ἔγκαιρα⁵², ὥστε νὰ συντελέσουν στὴν πλήρη, ἀντικειμενική καὶ ἔγκυρη ἐνημέρωση⁵³ ὅλων καὶ Ἰδίως στὴν ἀποστόμωση ὁργάνων προπαγανδιστῶν ἡ θυμάτων τους⁵⁴.

51. Βλ. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Περὶ τῶν τάφων τῆς Τρεμπενίστας καὶ τῶν κατὰ τὴν Λυχνιδὸν λαδόν, *Μακεδονικά* 2, 1941-1952, 514: «οἱ κάτοικοι ἡσαν Ἐλληνες καὶ ἔγραφον ἐλληνικάς ἐπιγραφάς, ἀς ἔχομεν ἔπειτα ἐπὶ Ρωμαίων γίνονται λατινόγλωσσοι καὶ γράφουν οἱ Ἰδιοι λατινικάς ἐπιγραφάς, ἀς ἐπίσης ἔχομεν». Br. Helly, Θεσσαλία, *Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἐθνους*, Ἐκδ. Ἀθηνῶν, 6, 1976, 183. M. Hatzopoulos, *Photie colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épirote*, *Balkan Studies* 21, 1980, 90 καὶ σημ. 7, 102-103. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Φεραῖτοι ωμαϊκῶν χρόνων καὶ Βλάχοι Βελεστίνου, *Ὑπέρεια* 1, 1990, 141-157.

52. Ἰδίως τοῦ Ιωάννου Λιδοῦ. Βλ. Ἀ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, I, Θεσσαλονίκη 1961, 3. Ἐπίσης ἀπαρατήρητη πέρασε καὶ τοῦ Κων. Κούμα. Βλ. Ἀποστ. Βακαλόπουλου, Ὁ γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδας, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας* ἀπὸ τὰ προϊστορικά χρόνια ὧς τὸ 1912, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983, 49-50. Τοῦ πρώτου τὴν παροντίαση καὶ ἀξιολόγηση τῆς μαρτυρίας του ὀφείλουμε στὸν E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythe*, *Revue des Etudes Roumaines* 5-6, 1960, 223. Βλ. καὶ D.M. Pippidi, *Les villes de la côte ouest de la mer Noire d'Auguste à Dioclétien*, *Akten des VI Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München 1973, 103 σημ. 15.

53. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Καὶ ὅμως κινδυνεύουμε καὶ ἀπὸ τὸ Βλαχικό!, *Οἰκονομικός Ταχυδρόμος* 31-10-1991, 215-217.

54. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλαχολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός, *Ηπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1990, 267-273. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐλληνόβλαχοι καὶ παραπληροφόρηση, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Μετσοβίτικων Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1992 (ὑπὸ ἐκτ.).

‘Ο Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεος Α’.

ΜΙΧ. Γ. ΤΡΙΤΟΥ, ΒΛΑΧΟΙ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2009, σελ. 310

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΟΦΩΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σπεύδω νὰ δηλώσω ὅτι τὸ δεύτερο μέρος τοῦ τίτλου τῆς ἀνακοινώσεώς μου δανείζομαι ἀπὸ τὸ θέμα «Ἡ Λατινοφωνία στὴν Ἑλλάδα» κλειστοῦ Συμποσίου, ποὺ εἶχαν δόγανώσει κατὰ τὸν Νοέμβριο (2002) στὴν Ξάνθη «τὸ Διεθνὲς Δημοκρίτειο Ἰδρυμα μὲ τὴν ἐνεργὴ συμμετοχὴ τῆς Ἐνωσης Βλάχων Ἐπιστημόνων καὶ τῆς Πανελλήνιας Ὀμοσπονδίας Πολιτιστικῶν Σύλλογων Βλάχων». Παρατηροῦνται δὲ καὶ τάσεις καθιερώσεώς της. Πράγματι ἀντιστοιχεῖ στὴν εὐρύτερα γνωστὴ Βλαχοφωνία, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτο συνθετικὸ Βλάχος¹ σημαίνει λατινόφωνο, χρόστη τῆς λατινικῆς γλώσσας.

Ώστόσο στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχει σχετικὴ πολυωνυμία². Διαφορετικὰ προσφωνοῦνται κατὰ περιοχές. Στὴν Αἰτωλοακαρνανία, ὅπου ἐντοπίζεται ἡ Μικρὰ Βλαχία, ἀποκαλοῦνται Καραγκοῦνοι ἢ Καραγκούνηδες, στὴ Θεσσαλία, ἡ ὅποια ὀνομάζεται καὶ Μεγάλη Βλαχία, Κουτσόβλαχοι, στὴ βόρεια Μακεδονία καὶ στὴ βαλκανικὴ διασπορά τους Τσιντσάροι κ.ἄ. Ὁμως κατὰ κανόνα αὐτοαποκαλοῦνται Ἀρμάνοι. Ο δρός παράγεται ἀπὸ τὸ προθετικὸ Α³ καὶ τὸ πολιτικὸ ὄνομα Ρωμάνος μὲ συγκοπὴ τοῦ ω [Α+ρ(ω)μάνος > Ἀρμάνος], ποὺ θυμίζει τὸν ἔτερο Ἀρμανία, δπως ἀποκαλοῦσαν τὴν χώρα τους οἱ Ἐλληνες τῶν μεσαιωνικῶν - βυζαντινῶν χρόνων, κατὰ τὸν βυζαντινολόγο Α. A. Vasiliev⁴.

‘Οπωσδήποτε ἐνδέχεται νὰ διερωτᾶται κάποιος ἀν εἴναι δυνατὴ συσχέτιση Ἐλλήνων καὶ Λατινοφωνίας. Ἐν τούτοις Βυζαντινὸς χρονογράφος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ιουστινιανοῦ, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινοπόλεως καὶ διοι-

1. Γιὰ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (ΕΕΒΣ), ΜΘ', 1994-1996, 89 σημ. 1, 3, 4.

2. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ Ἀρμανικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Διατριψὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ. Ἰστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία τῶν Θεσσαλῶν. Θεσσαλικὴ Βιβλιοθήκη – Σειρὰ διατριψῶν καὶ μελετημάτων 1. Ἐν Ἀθήναις 1976, 84-89: «Ἡ πολυωνυμία τῶν Βλάχων». Γαλλικὴ μετάφραση τῆς Marie - Hélène Blanchaud: *L'Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Institute for Balkan Studies. Thessaloniki 1986, 76-81.

3. W. F. Wyatt, *The Greek prophetic vowel*, Cleveland 1972.

4. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, Bruxelles 1950, 399 κ.ἔ. Βλ. καὶ D. A. Zakythinos, «Romania - Ρωμανία...», *Beiträge zu einem Lexikon historischer Grundbegriffe*. Sonderdruck aus dem Internationalen Iahrbuch für Geschichtsunterricht 1959-1960. Braunschweig, 89: «Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...».

κητής των Βαλκανίων, που τότε φέρουν τὸ ὄνομα Εὔρωπη, διαβεβαιώνει τόσο τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων δημογραφικὰ ὅσο και λατινοφωνία τους, τὴν διοικητικά εἰδικοὶ ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς μας, π.χ. οἱ E. Lozovan⁶, C. Poghirc⁷, M. Dubuisson⁸ κ.ἄ. Ο δὲ ἀκαδημαϊκὸς Radu Vulpe⁹ δὲν περιορίζεται στὴν ἐρμηνεία τῆς λατινοφωνίας. Ἐπιπρόσθετα διακρίνει τοὺς λατινοφώνους Ἑλληνες σὲ αὐτόχθονες, ἀν και οἱ τόποι εἶναι ἀπόμακροι, και ἐπήλυδες. Ἐξ ἄλλου στὴ ΒΔ πλευρὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ὁ ἀκαδημαϊκὸς Vasile Pârvan ἔξετάζοντας τὴ Δαλματικὴ γλώσσα ἀποκαλύπτει σύνθεσή της ἀπὸ στοιχεῖα Ἰλλυρικά, Ρωμαϊκά και Ἑλληνικά¹⁰. Σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὸν Ἱωάννη Λυδὸ δόνομαστότατος ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ισίδωρος¹¹ χαρακτηρί-

5. Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας, 261, 68 (Bonn): «Νόμος ἀρχαῖος ἦν πάντα μὲν τὰ ὄπωσοῦν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ και ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι ωμασιν... τὰ δὲ περὶ τὴν Εὔρωπην πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαῖοτητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης, διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας, καίπερ Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείοντος ὄντας τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ, και μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας». Βλ. και Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Λατινικὴ και Ἑλληνικὴ μεταξὺ τῶν δύο ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῶν Συνόδων (325-787)», *Νίκαια, Ιστορία - Θεολογία - Πολιτισμός* 325-1987, Ιερὰ Μητρόπολις Νικαίας, Νίκαια 1988, 118-126.

6. *Revue des Etudes Roumaines (RER)*, 5-6, 1960, 223.

7. C. Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution», *Les Aroumains*. INALCO 1989, 33-34.

8. *Les Etudes Classiques (LEC)*, 49, 1981, 38 και Ktema, 7, 1982, 195 σημ. 41.

9. Πβ. V. Pârvan, *Începuturile vietii romane la gurile Dunării*, Editia II-a îngrijită și adnotată de R. Vulpe. Bucuresti 1974, 193 σημ. 314: «Οἱ Ἑλληνες τῶν πόλεων τοῦ Εὔξείνου Πόντου εἶχαν κατὰ τὴν ὁμαϊκὴν ἐποχὴν τόσες δραστηριότητες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Δοβρουτᾶς και πέρα τοῦ Δουνάβεως ὥσες και στὸ παρέλθόν. Ἀκοριθώς αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ οἰκονομικὰ ἐπωφελοῦνται τὰ μέγιστα τῆς ἐγγυημένης ἀπὸ τὸ ὁμαϊκὸ κράτος τάξεως στὶς περιοχές αὐτές. Τὰ ὁμαϊκὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Δοβρουτᾶς κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος κατασκευάζονται ἀπὸ Ἑλληνες. Μόνο ποὺ βγαίνοντας ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πόλεων τους μὲ όπουαδηπτοτε ἐπαγγελματικὴ ίδιοτήτα εἴτε αὐτόχθονες εἴτε ἐπήλυδες ἀπὸ μακρύτερα, οἱ Ἑλληνες ἥσαν ἀναγκασμένοι νὰ ὀμιλήσουν στὴ λατινική, τὴ μόνη ἀντιληπτὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν χωρικῶν...». Διότι οἱ μητρικὲς γλώσσες τους, γετική, δακική, Ἰλλυρική κ.λπ., οἱ όποιες δὲν διέθεταν γραφή, σαρώθηκαν ἀπὸ τὴ λατινική, ἀφανίσθηκαν. Βλ. I. I. Russu, «Dispariția limbii și populațiilor traco - dace», *Studii si cercetări de Istorie Veche (SCIV)* 8, 1957, 253-263. C. Poghirc, «La reconstitution scientifique d'un monde disparu: le monde thrace», *Revue des Etudes Sud - Est Européennes (RESEE)*, 14, 1976, 165 κ.έ.

10. V. Pârvan, *Dacia*, Madrid 1956, 140.

11. Βλ. Π. Π. Παναγιώτου, «Εἰς συνδετικός κρίκος μεταξὺ ἑλληνορωμαϊκῆς και μεσαιωνικῆς Ιατρικῆς: Ο ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ισίδωρος (Isidorus Hispalensis, 560-636 μ.Χ.)». *Ἀντίδωρον Πνευματικόν. Τιμητικὸς Τόμος Γερασίμου Κονιδάρη*. Αθῆναι 1981, 658-675.

ζει τὸ Ἰλλυρικὸν ὡς Graeciam¹²! Όμολογονιμένως ἀπόλυτα τὸν ἐπαληθεύει ὁ σύγχρονός μας καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας Lorenzo Braccesi μὲ τὸ εὐγλωττότατα ἐπιγραφόμενο σύγγραμμά του Grecità adriatica¹³. Ἐπὶ πλέον προκαλεῖ κατάπληξη μὲ τὸ συμπληρωματικό του, τὸ ὅποιο ἐπιγράφει Hellenikos Kolpos (Roma 2001), ἐννοώντας ἐλληνική τὴν Ἀδριατική!

Ο πατέρας τῆς Γεωγραφίας Στράβων¹⁴ καὶ μετὰ πέντε αἰῶνες ὁ Ἰστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Προκόπιος¹⁵ ὡς διαχωριστικὴ γραμμὴ Ἰλλυριῶν καὶ Ἡπειρωτῶν – συμπαγοῦς Ἑλληνισμοῦ – ὁρίζουν τὴν Ἔγνατια¹⁶ ὁδό, τῆς ὥποιας ἀφετηγίες ἐπὶ τῶν ἀδριατικῶν ἀκτῶν ἀποτελοῦν οἱ παράλιες πόλεις Ἀπολλωνία καὶ Ἐπίδαμνος – μετέπειτα Δυρράχιο¹⁷.

Εὕλογα τίθεται ἐρώτημα ἂν καὶ νότια τῆς Ἔγνατιας στὸν καθολικὰ ἐλληνικὸ χῶρο διεισδύει ἢ λατινικὴ γλώσσα.

Κατὰ τὸν καθηγητὴ τῶν Πανεπιστημίων Βουκουρεστίου καὶ Bochum Cicerone Poghirc ἡ ἔναρξη ἐκλατινίσεως Ἐλλήνων, δπερ μεθερμηνευόμενον γενέσεως Βλάχων, λαμβάνει χώραν στὴ Βόρειο Ἡπειρο. Μάλιστα συμβαίνει πρὸ τῆς ὁμαιοροτίας, ἥδη τὸ 229 π.Χ., ὡς ἀναγκαστικὴ συνέπεια ἐλληνο-ὁμαιϊκῆς πολεμικῆς συμπράξεως πρὸς ἀναχαίτιση Ἰλλυριῶν ἐπιδρομῶν¹⁸, βλαπτικῶν

12. P. Charanis, «Graecia in Isidore of Seville», *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, 22-25. Πβ. Αἰκατερίνη Χριστοφίλοπούλου, *Βιζαντινὴ Ἰστορία*. Α' 324-610. Αθῆναι 1975, 322.

13. Bologna 1971 καὶ 2η ἔκδοση 1977.

14. Στράβων, VII, 323. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλληνισμός*. Αθήνα 1988.

15. Προκόπιος, Πολ. Γοτθ. Ἐκδ. Ηα, 82: «Ἐλληνές εἰσιν, Ἡπειρῶται καλούμενοι, ἄχρις Ἐπιδάμνου πόλεως, ἦτις ἐπιθαλαττία κεῖται». Πβ. Vlad. Popović, «L' Albanie pendant la basse Antiquité», *Les Illyriens et les Albanais*, Beograd 1988, 254: «Selon l' historien grec [sc. Procope de Césarée], les Epirotes étaient établis jusqu' à Epidamnos, ἢ νῦν Δυρράχιον καλεῖται (BV III, 11, 8)».

16. Catherine Romiopoulou, «Un nouveau Milliaire de la Via Egnatia», *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, 98, 1974, 813-816. Παρὰ τὸ ὁμαιϊκὸ ὄνομα εἶναι ὁδὸς ἀρχαιοτάτη. Πβ. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'histoire et d'archéologie*, Paris 1945, 11-12. Βλ. καὶ Ἀθ. Παλιούρας, «Ἐγνατία: Ἔνας δρόμος ποὺ “διακυνοῦσε” ἐμπορεύματα, ἰδεολογίες, τέχνες καὶ καλλιτέχνες». Ἀφιέρωμα στὸν N. G. L. Hammond. ΕΜΣ. Παράρτημα *Μακεδονικῶν ἀρ.* 7. Θεσσαλονίκη 1997, 321-328.

17. Κεῖνται στὸν ἔσχατο Νότο τῆς Ἰλλυρίας, κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Aix en Provence F. Benoit, *Recherches sur l'hellénisation du Midi de la Gaule*, Aix - en - Provence 1965, 38 καὶ σημ. 32.

18. Πβ. Poghirc, «Romanisation linguistique...», 18: «Dès leur première intervention sur le bord de l'Adriatique les Romains imposèrent aux cités grecques de participer à leur côté contre

καὶ γιὰ τοὺς Ρωμαίους ἐμπόρους. Πρωτύτερα δὲ περίπου ἔνα αἰώνα ὁ Léon Lascade στὴν εἰδικὴ μελέτη του «Influence du latin sur le grec»¹⁹ ἀφοροῦσαὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Λυδό, ὑπογραμμίζει τὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου νὰ παρουσιάζεται ὡς κράτος ρωμαϊκὸ καὶ ἐπισημαίνει ζῶντες καὶ νησίδες ἐδαφικὲς λατινοφωνίας στὴν Ἑλλάδα. Διευρύνεται περισσότερο ἡ ἔκταση τῆς λατινοφωνίας, ἵδιως κατὰ τὴν περίοδο παντοδυναμίας τῆς πανιλλυρικῆς θεωρίας, μιᾶς πλάνης, ἡ ὁποία, ἀν καὶ ἔγινε ἀντιληπτή, ἔχει δημιουργήσει μεγάλες συγχύσεις, ὥστε νὰ χρειάζεται ἰδιαίτερη προσοχή, ὅπως ὅλως τε συνιστᾶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Al. Graur²⁰. Μεταξὺ τῶν πεπλανημένων συγκαταλέγονται καὶ διάσημοι ἐπιστήμονες. Συγκεκριμένα ὁ ἀκαδημαϊκὸς N. Iorga²¹ κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ἀπλώνει μαζικὴ λατινοφωνία ἔως Ταίναρο καὶ συγκαταβατικὰ ἔως Ναύπακτο σὲ δῆθεν ἄλλυρικὸ ὑπόστρωμα, τοῦ ὁποίου ὑπαρξὴ ἐσφαλμένα ὑποπτεύει καὶ πέρα τοῦ

les Illyriens, ce qui exigeait une coordination des troupes et contact linguistique régulier». Ἐργαζόμενοι δὲ στὰ βοηθητικὰ στρατιωτικὰ σώματα τῶν Ρωμαίων, πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας, ἔξικειώνονται μὲ τὴ λατινικὴ. Βλ. S. I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the age of the roman conquest of Greece*. Dallas 1954, 13, 48, 79. N. G. L. Hammond, «The opening campaigns and the battle of the Aoi Stena in the Second Macedonian war», *Journal of Roman Studies (JRS)*, 56, 1966, 53. Id., *Epirus*, Oxford 1967, 615, 630. G. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*. New York 1974, 64. P. Cabanes, *L'Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272 - 16 av. J. C.)*. Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 186. Les Belles Lettres 95, Paris 1976, 530.

19. Ἐν J. Psicharis, *Etudes de Philologie néo-grecque. Recherches sur le développement historique du grec*. Paris 1892, 136: «[Byzance] tient au latin, par les raisons politiques les plus profondes; l'usage du latin lui confère un droit sur l'Occident auquel n'a jamais renoncé». Ἐπίστης, 100-101. Βλ. καὶ Ἀπ. Δασκαλάκης, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἰστορίαν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης*. Ἀθῆναι 1960, 33: «... ἐκ λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητος...», ἀλλὰ ὅχι μόνον. Βλ. Giuseppe Fioco, «Bizanzio, Ravenna, Venezia», *Rivista di Venezia*, 1930, 58. Οἱ σχέσεις τῆς Ραβέννας εἶναι παμπάλαιες: S. Ferri, «Il problema di Ravenna preromana», *Opuscula*, Firenze 1962 (= Corsi di cultura ravennate e bizantina), II, 1957), 468. Βλ. Ugo Fantasia, «Le leggente di fondazione di Brindisi e alcuni aspetti della presenza greca nell'Adriatico», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa (ASNP)*, ser. 3, 2, 1972, 117. Πόλεις τῆς Ἰταλίας φέρονται ὡς «ἔλληνίδες». Ἀποκορύφωση ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ ἡ «Ιταλία ἔλληνίς» ἢ «Italia panellenica». Ὁ Πομπτήιος Τρόγος πληροφορεῖ ὅτι οἱ Ἐλληνες «non partem, sed universam ferme Italiam ea tempestate occupaverant». Πβ. S. Calderone, «La conquista romana della Magna Grecia», *La Magna Grecia in età romana. Atti del XV Convegno di Studi sulla Magna Grecia*. Taranto 1975. Napoli 1976, 36-37.

20. Βλ. *Studii Clasice*, 3, 1961, 20.

21. N. Iorga, *Histoire des Roumains de la péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie etc.)*, Bucarest 1919, 4. Βλ. καὶ σχόλια Achille Lazarou, «Peut-on parler d'une survivance romaine en Péloponnèse?», *Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*. III. Ἀθῆναι 1976, 114-123.

Δουνάβεως, στή σημερινή Ρουμανία, όπότε συλλήβδην τούς χρήστες τής λατινικῆς ἑκλαμφάνει σάν Ρουμάνους. Ὅμως σὲ μεταγενέστερο δημοσίευμά του, μεταφρασμένο καὶ στήν ἑλληνικὴ γλώσσα, ἀρνεῖται σχέση τῶν Ρουμάνων μὲ τὰ Βαλκάνια²², ὅπως πράττουν καὶ προγενέστεροί του, π.χ. οἱ Al. Sturdza²³, J. Haikin²⁴ κ.ἄ.²⁵

Μετὰ τὴν πρόσφατη (!), μεταπολεμικὴ ἄρση τῶν παρερμηνειῶν χωρίων ἀρχαίων συγγραφέων, π.χ. «ἀγνωστότατοι γλώσσαν»²⁶ Εὐρυτάνες, κατὰ Θουκυδίδην, καὶ τὴν ἐπαναβεβαίωση τῆς ἑλληνικότητας, γλωσσικῆς καὶ ἐθνολογικῆς, τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ διαπρεπῆς ἐπιστήμονες, π.χ. N. Hammond, F. Papazoglou²⁷, P. Cabanes²⁸, O. Masson²⁹, Vl. Georgiev³⁰, C. Poghirc³¹ κ.ἄ.³², ὅχι

22. N. Γιόργκα, *Εἰκόνες ἀπὸ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα...* Ἀθήνα 1931, 125. Ωστόσο τὴν δῆθεν Ἰλλυρικότητα ἴδιοποιοῦνται οἱ Ἀλβανοί. Bλ. S. Pollio - A. Puto, *Ιστορία τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴν ἀρχαίτη μέχρι σήμερα*, Θεσσαλονίκη ἄ.χ., 10 καὶ ὀλοσέλιδο χάρτη. Ἀλλὰ ὁ κατ' ἔξοχὴν εἰδικός στὸ θέμα τῶν Ἰλλυριῶν ἀκαδημαϊκός I. I. Russu, «Bibliographia illyrica», *Revue Roumaine d'Histoire (RRH)*, 19, 1980, 757, ἀποκλείει ὅποιαδήποτε σχέση Ἀλβανῶν μὲ Ἰλλυριούς: «... les Albanais (Skipetari) n' ont rien d' hérité de l' anthropomachie et même de la toponymie des anciens Illyriens; ils n' ont rien de commun avec ceux-ci...». Καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἴλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικός Ἑλληνισμός*. Ἀθήνα 1988.

23. Al. A. A. Stourdza, *La Roumanie n' appartient pas à la péninsule balkanique proprement dite ni comme sol, ni comme race, ni comme Etat*. (Mémoire à la Société de Géographie). Bucarest 1904.

24. J. Haikin, «România nu este oțară balkanică», *Buletinul Soc. Regale Române de Geografie*, 38, 1959.

25. Ἐξ ἄλλου ἡ ρουμανικὴ γλώσσα δὲν εἶναι διόλου βαλκανική, κατὰ τὸν Ρουμάνο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης Eugène Lozovan, «Onomastique roumaine et balkanique», *VII Congrès International de Sciences Onomastiques*. München 1961, 225 σημ. 1.

26. Bλ. M. A. Γκιούλιας, *Ιστορία τῶν ἀρχαίων Εὐρυτάνων*. Ἀθήνα 1999, 62 κ.έ.

27. Ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου καὶ ἀκαδημαϊκός Fanoula Papazoglou, «Quelques problèmes de l' histoire épirote – A propos du livre “Epirus” de N. G. L. Hammond», *Ziva Antika (ZA)* 20, 1970, 116-117, συμφωνεῖ μὲ τὸν Hammond τόσο στὴν ἑλληνικότητα τῶν Ἡπειρωτῶν ὃσο καὶ στὴν ἀπόδοση τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἀγνωστότατοι γλώσσαν» στοὺς Εὐρυτάνες ὅχι στὸ ἔνεικό τῆς γλώσσας τους ἀλλὰ στὴν πολιτισμικὴ βαθύτα καὶ κυριώς στὸ πολιτικὸ σύστημά τους.

28. Ἡδη στὴ διδακτορικὴ διατοιβή του ὁ Γάλλος καθηγητὴ Pierre Cabanes, *L'Empire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272 - 16 av. J.C.)*, Paris 1976, 530, φρονεῖ ὅτι περιττεύει ὅποιαδήποτε εἰδικὴ διερεύνηση γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἑλληνικότητας τῶν Ἡπειρωτῶν. Σὲ σειρὰ δὲ ἀνακοινώσεων σὲ διεθνῆ συνέδρια ἔρμηνει ὁρθότατα τὸν θουκυδίδειο χαρακτηρισμό. Bλ. Ktema, 4, 1979, 183-199, *Iliria*, 2, 1983, 193-209, *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità*, Taranto 1983, 187-104, *La Béotie antique*, *Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*, Lyon - Saint Etienne (16-20 mai 1983), Paris 1985, 343-357, *Iliria*, 1, 1986, 75-93, *L'étranger dans le monde grec: Actes du colloque organisé par l' Institut d' Etudes Anciennes*, Nancy mai 1987, éd. R. Louis, 1987, 89-111.

μόνον ή αύτοχθονία τῶν λατινοφώνων - Ἀρμάνων, τὴν ὅποια ἐνωρίτερα και πλεῖστοι Ρουμάνοι εἶχαν διακηρύξει, ἐπιμαρτυρεῖται, ἀλλὰ και ἡ ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους, ἐφ' ὅσον διαπιστώνεται διαχρονικὰ ή ἀδιάλειπτη παρουσία τους στοὺς Ἑλλαδικοὺς χώρους, ὅπου ἀκόμη ζοῦν, ὅπως ἐμφαντικὰ ὑποστηρίζει ὁ C. Poghirc³³ ἀρχούμενος στὰ λατινογενῆ τοπωνύμια τῶν περιοχῶν τους. Τὸ ἵδιο πόρισμα συνάγεται και ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ λατινικοῦ ἐπιγραφικοῦ ὑλικοῦ Θεσαλίας, Μακεδονίας, Ἡπείρου τῶν Bruno Helly³⁴, Μιλτιάδη Χατζόπουλου³⁵ κ.ἄ.

‘Ο τελευταῖος, πλὴν τῆς ἀνευρέσεως Ἐλλήνων μὲρων αἴκη ἀνθρωπωνυμία, δηλωτικὴ ἀποκτήσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτου, ποὺ συνεπάγεται και γνώση τῆς λατινικῆς γλώσσας, ἰχνηλατεῖ και τὶς ἀπαρχὲς τοῦ λατινογενοῦς

29. O. Masson, «Les rapports entre les Grecs et les Illyriens d'après l' onomastique d' Apollonie d' Illyrie et de Dyrrachium», *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud - est européennes*, 26 août – 1 septembre 1966. Sofia, IV, 1967, 239: «Quant aux pays grecs proches de l' Illyrie comme l' Epire et l' Acarnanie on peut dire qu' ils ont pratiquement échappé à une influence venue du nord, en dépit de théories fondées sur l' interprétation superficielle de tel ou tel nom».

30. Κατὰ τὸν Βούλγαρο ἀκαδημαϊκὸν Georgiev, «Dans l' Epire les toponymes sont très anciens et uniquement d' origine grecque». Π.β. *Actes du premier Symposium International de Thracologie* (Rome, 14-16 novembre 1977), Milan 1978, 157.

31. Τὸν ἐσφαλμένο θουκυδίδειο χαρακτηρισμὸ διορθώνει και ὡς καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βουκουρεστίου και Bochum Cicerone Poghirc, «Asupra unui pasaj controversat din Tucidide (III 94,5: ἀγνωστότατοι γλώσσαν)», *Analele Universității Bucuresti. Seria Stiințe Sociale - Filologie*, 25, 1962, 387-399. Μτφρ. Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας, IMXA, Θεσσαλονίκη, 1, 1971, 5-8. Εἰδικά δὲ ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ διάλεκτος εἶναι ἔλληνική, κατὰ τὸν Poghirc, «Consideratii asupra lexicului limbii macedonene vechi», *Studii și Cercetări Lingvistice (SCL)*, 8, 1957, 303 κ.έ. Id., Relatiile limbii ve-chi macedonene cu greaca veche, Bucuresti 1960. Id., *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47. Γιὰ τὶς σπουδαιότερες θέσεις του βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Αἰτωλορωμαϊκῆς Συνθήκης (212 π.Χ.)», *Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο* 1989, 233, και ἀνάτ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ιωάννινα 1989, και *Πρακτικὰ Α'* Ἀρχαιολογικοῦ και Ἰστορικοῦ Συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας, Ἐκδοση 1991, 87.

32. Παραπέμποντας σὲ χωρία τοῦ Στράβωνος διαπιστώνει χρήση διαλέκτων τῆς ἔλληνικής γλώσσας τόσο ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες ὃσο και ἀπὸ τοὺς Ἡπειρώτες ὡς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Λιέγης Dubuisson, «Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme», *Revue de Philologie*, 57, 1983, 312 σημ. 48, ὅπου και ἀναφορές στὶς θέσεις τοῦ Jean N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*, Athènes, I, 1957, II, 1976, και «La question de l' origine des Macédoniens», *Cahiers d'Histoire Mondiale*, 4, 1958, 93 κ.έ.

33. Π.β. Poghirc, «Romanisation...», 36.

34. Β.λ. *Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἐθνους* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, A.E.), 6, 1976, 183.

35. Β.λ. *Balkan Studies*, 21, 1, 1980, 90 σημ. 7 και 102-103.

ιδιώματός τους, τοῦ Βλαχικοῦ. Εἰδικά δὲ γιὰ τὴν ἐπείσακτη γλώσσα σημειώνει ὅτι θὰ ἦταν ἐπιβεβλημένη ἡ ἀπόδοση μιᾶς ιδιαιτερογενούς προσοχῆς στὶς χριστιανικὲς λατινικὲς ἐπιγραφές, τῶν ὁποίων μερικὲς ἀναγγέλλουν κιόλας τὶς νεολατινικὲς διαλέκτους.

Πάντως πρωτοπορεῖ ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Nancy Fr. Taillez³⁶ ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ πρῶτοι Χριστιανοί τῆς Εὐρώπης εἶναι λατινόφωνοι τοῦ βιρειοελλαδικοῦ χώρου, ἥτοι Βλάχοι τῆς Μακεδονίας. Ἀναφέρεται στοὺς Γάιο ἀπὸ τὴ Δόβηρο καὶ τὸν Σεκοῦνδο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, οἱ δοποῖοι προσκαλοῦν στὴ Μακεδονία τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ἀποδειγμένα Ρωμαῖο πολίτη καὶ κατ’ ἀκολούθιαν λατινόφωνο, Βλάχο Ιουδαῖο, μὲ τέλεια ἐλληνικὴ παιδεία καὶ ἄριστο χρήστη τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, στὴν ὁποίᾳ καὶ συνεννοεῖται μὲ τοὺς Μακεδόνες Γάιο καὶ Σεκοῦνδο³⁷.

Σὲ λατινοφώνους Ἐλληνες, πρὸ πάντων Μακεδόνες, ποὺ ὑπηρετοῦν στὸ ρωμαϊκὸ στρατὸ καὶ τοποθετοῦνται στὰ βόρεια βαλκανικὰ σύνορα, βαθμιαῖα βιρειότερα μεταποιζόμενα λόγῳ διαδοχικῶν ρωμαϊκῶν ἐδαφικῶν ἐπεκτάσεων, ἀποδίδει ὁ καθηγητής Poghir³⁸ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πέρα τοῦ πλωτοῦ ποταμοῦ Δουνάβεως, πανάρχαιας ὑδάτινης ὁδικῆς ἀρτηρίας κατάμεστης Ἐλλήνων, ὥστε ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Pârvan νὰ προσονομάζεται ποταμὸς «Ἐλληνικός»³⁹!

Κατὰ τὸν Ρουμάνο, ἐπίσης, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης E. Lozovan⁴⁰ καὶ στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τοῦ Τραϊανοῦ συμμετέχουν Κρήτες, Κύπρι

36. Bλ. *Cahiers Sextil Puscariu*, 1, 1952, 317.

37. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τῶν Βαλκανίων», Ὁ ἄγνωστος Ἐλληνισμὸς τῶν Βαλκανίων, Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου [Αθῆνα 1996], 65.

38. Πβ. Poghirec, «Romanisation...», 29: «On connaît assez tôt une forte présence du christianisme parmi les soldats des légions macédoniennes». Σημειωτέον ὅτι ὁ ἴδιος ἀναφέρει συγκρότηση τῶν «ρωμαϊκῶν» λεγεώνων, οἱ ὁποῖες ἀποκαλοῦνται μακεδονικές, ἀπὸ Μακεδόνες, τῶν ὁποίων πρωτίστως ἀπέδειξε τὴν ἐλληνικότητα μὲ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του, ἐπιτονημένη καὶ ἐγκερουμένη στὸ Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ – νῦν Ἀγίας Πετρούπολεως. Τὰ κύρια δὲ σημεῖα γνωστοποίησε καὶ στὴν Ἐλλάδα. Βλ. ἐφ. *Έστια*, 15.1.1970: «Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἡ ἀρχαία μακεδονική. Ἀδιάσειστοι ἀποδείξεις», καὶ *Μακεδονικὴ Ζωή*, 45, 1970, 15: «Ἡ ἐλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ». Ἐπηρέασε δὲ καὶ τὸν VI. Georgiev, *In-troduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma 1966, 193. Ἐγκληματικὰ ἀδιάφοροι ἔμειναν οἱ ἡμέτεροι!

39. V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*. Bucarest 1923, 27.

40. E. Lozovan, «Scando - romanica», *Romania* (New York), 5, 1960, No 48. Πβ. καὶ Ἐρμῆς

οι και Ἐλληνες τῆς Ἐλληνιστικῆς Ἀνατολῆς. Σ' αὐτοὺς ποὺ καταφθάνουν στὴ Δακία διακρίνονται καὶ ἐλληνικές προσωπικότητες τῶν ἀναστημάτων Ἀπολλοδώρου, Κρίτωνος κ.ἄ., Ρωμαίων πολιτῶν, τῶν ὅποιων τὰ ἔργα παραμένουν ἀξιοθαύμαστα⁴¹. Ὡς ἐγγύτεροι δὲ τῶν Ἀγίων Τόπων ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἥδη χριστιανοὶ καὶ νὰ διαδίδουν τὸ Εὐαγγέλιο.

Ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὸς κρίνεται καὶ ὁ λόγος τοῦ Ρουμάνου χληροικοῦ David: «Μολονότι οἱ ἐπίσκοποι (προϋποτίθεται) εἶναι Ἐλληνες, ὅμιλοιν καὶ γράφουν λατινικά, γεγονός ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ δακορωμανικὸς πληθυσμὸς ἀκούει τὸ Εὐαγγέλιο στὴ λαϊκὴ γλώσσα, δηλαδὴ στὴ δημώδη λατινική»⁴². Ἐλληνες ἀναγνωρίζονται καὶ ἐπίσκοποι μὲ ξενικὴ ἀνθρωπωνυμία, ὅπως ὁ Τόμων Πάτερνος⁴³ καὶ ἴδιως ὁ Γούλφιλας ή Οὐλφιλας⁴⁴. Ο δεύτερος περίφημος καὶ γιὰ τὴν μετάφραση ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ στὴ γοτθικὴ γλώσσα τῆς Ιερᾶς Γραφῆς, γνωστῆς ὡς Βίβλου Γοτθικῆς. Ἐλληνικὴ καταγωγὴ διαπιστώνεται καὶ ἄλλων δραστηρίων χριστιανῶν, στοὺς ὅποιους κατὰ καιροὺς δίδονται διάφορα ἑθνικὰ ὀνόματα. Π.χ. ὁ Ἅγιος Νικήτας⁴⁵ συνοδεύεται ἀπὸ τὰ πατριδωνυμικὰ Γότθος, Δακορουμάνος κ.ἄ., ὁ Ἅγιος Κασσιανός⁴⁶ Φράγκος, Γερμανός, Ρωμάνος, Δακορωμά-

Θ. Μουδόπουλος, *Tὸ Ρουμανοκουστοβλαχικὸν ξήτημα!* Ἐν Ἀθήναις 1978, 13 σημ. 11: «Οτε ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς ἐπραγματοποίησε δύο ἐκστρατείας κατὰ τῶν Δακῶν, ἐπεστράτευσε μέγαν ἀριθμὸν Κρητῶν, οἵτινες διεκρίθησαν ὡς ἴκανώτατοι σκαπανεῖς. Οὗτοι κατεσκεύασαν τὴν περίφημον γέφυραν εἰς Drobeta καὶ χάρις εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς Α΄ Κρητικῆς λεγενδος συνετελέσθη “ἡ πρώτη φάσις τῆς κατακτήσεως τῆς Δακίας”... Οἱ Κύπριοι πάλιν μετ’ ἄλλων ὑποδοιύλων λαῶν τῆς ρωμαΐκῆς αὐτοκρατορίας (Ισπανῶν, Μαυριτανῶν, Νομιμδῶν καὶ ἄλλων), εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀνέγερσιν φρονδίων εἰς Δακίαν...». Βέβαια προηγούνται τῶν Ρωμαίων οἱ Κρήτες καὶ οἱ Κύπριοι στὸν Δούναβι καὶ στὸν Εὔξεινο. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Κρητικὲς ἐποποιίες ὡς ὑποθῆκες ἑθνικές», *Ἐλλοπία*, 61, 2002, 53-55, Id., «Διαχρονικὲς διαβαλκανικὲς σχέσεις πολιτισμοῦ», *Ἐλλοπία*, 64, 2003, 31-35, καὶ *International Tribune – Διεθνές Βῆμα*, 20, 2003, 25-31.

41. Ξένη βιβλιογραφία βλ. A. G. Lazarou, *Latinité Hellénique et sa Survivance*, *Ηπειρωτικὰ Χρονικά*, 33, 1998-1999, 27, καὶ *Cahiers Balkaniques*, no 25, «Les Oubliés des Balkans», INALCO [Paris 1998], 78-79.

42. *Biserica Ortodoxa Româna (BOR)*, 93, 1975, 755 σημ. 162.

43. Razvan Theodorescu, «Romans, roumains, migrants et la civilisation byzantine au Bas - Danube (VIe-XIIe siècles)», *Dacoromania*, 5, 1979-1980, 144. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπὸ τὴν Ἀρμανία τῶν Ἐλλήνων στὴ Romania τῶν Δακῶν», *Ηπειρωτικὸ Ήμερολόγιο*, IH', 1997, 34 κ.ἔ.

44. Mircea Pacurariu, «Crestinismul daco - roman în nordul Dunării în secolul IV», *Mitropolea Ardealului (MA)*, 18, 1972, 193. Βλ. καὶ L. - J. Calvet, *Histoire de l' Ecriture*. plon, 1996, 147.

45. David, ε.ἄ., καὶ Pacurariu, ε.ἄ., 196.

46. K. Π. Κύρρης, «Πέντε κυπριακὰ ἀγιολογικὰ μελετήματα», *Ἐπετηρίδα Κέντρου*

νος. Ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν παραλλάσσεται καὶ ὁ ἄγιος Δημήτριος. Ἀπὸ τὸν Taillez⁴⁷ χαρακτηρίζεται «πρωτορουμάνος» ἀντὶ τοῦ δόρθιοῦ «πρωτορωμάνος». Ἀποκαθιστᾶ δὲ τὴν ἐλληνικότητά του ἀκραιφνῆς Ρουμάνα, ή Maria Golescu⁴⁸.

Στὴ Στριδώνα τῆς Grecită adriatica τοῦ Lorenzo Braccesi ἀναπτύσσει πολυσχιδεῖς δραστηριότητες ὁ ἐντόπιος ἄγιος Ἱερώνυμος⁴⁹. Ὡς μέγιστο ἔργο του ἀξιολογεῖται καὶ ἡ μετάφρασή του ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα στὴ λατινικὴ τῆς Βίβλου, τῆς περίπτυστης Βουλγαράτα, Vulgata, πηγῆς πίστεως κατὰ γνωμάτευση τῆς Συνόδου τοῦ Τριδέντου. Νοτιώτερα, στὴν Ἡπειρο δοῦ ὁ χρόντης καὶ τῶν δύο γλωσσῶν, ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς, Βλάχος Ἡπειρώτης ἐπίσκοπος Φωτικῆς Διάδοχος⁵⁰, στὸν ὅποιο ὁ N. G. L. Hammond⁵¹ ἀφιερώνει παραστατικὴ καὶ περιεκτικὴ ἀπεικόνιση.

Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, 3, 1996, 96 κ.έ. Βλ. καὶ Σοφία Πατούρα, «Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἔξωτερης πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (4ος-5ος αἰ.)», Σύμμεικτα, 7, 1987, 219.

47. Taillez, ἔ.ἄ., 310.

48. M. Golescu, «Autour d' une représentation de Saint Démétrius», RHSEE, 1-3, 1937, 32. Βλ. καὶ Β.Δ. Κυριαζόπουλος, Τὰ πενήντα χρόνια τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1926-1976. Θεσσαλονίκη 1976, 14.

49. Ἄχ. Γ. Λαζάρου, «Πρὸ 1600 ἑτῶν. Ὁ ἄγιος Ἱερώνυμος ὡς διδάσκαλος», Ἐλευθερία (Λαρίσης), 30.3.1986, 6. E. N. Κονομῆς, «Οἱ μεταφράσεις τοῦ Κικέωνα καὶ τοῦ Ἱερονύμου», Τύπος τῆς Κυριακῆς, 11.5.2003, 62. Καίσια δὲ ἐκτιμάται ἡ παρατήρηση τοῦ Vladislav Popović, ἔ.ἄ., 282-283: «Les termes Ἰλλυριοί, τῶν Ἰλλυριῶν ἐπίσκοποι οὐ οἱ Ἰλλυριοί ἐπίσκοποι, rencontrés dans l' Histoire ecclésiastique d' Evagrios, n' ont pas une signification ethnique comme le voudraient et encore plus le désireraient les historiens albanais, mais se rapportent à l' unité territoriale et administrative d' Illyricum Per analogiam, dans la Passion de saint Démétrius de Thessalonique, composée dans la première moitié du Ve s., le préfet τῶν Ἰλλυριῶν, qui séjournait brièvement ἐν τῇ Δακῶν χώρᾳ, n' était pas préfet des Illyriens mais de l' Illyricum, de même qu' il n' avait pas rendu visite aux Daces mais aux habitants du diocèse dacique de sa préfecture d' Illyricum». «Ἰλλυρίς» πόλις ὀνομάζεται ἡ Θεσσαλονίκη. Ὁ δὲ ὄρος εἶναι γεωγραφικοδιοικητικός, κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν I. I. Russu, Elemente traco - getice în imperiul Roman si în Byzantium (Veacurile III-VII), Contribuție la istoria și romanizarea Tracilor, Bucuresti 1976, 94 σημ. 23, 24, καὶ ὅχι ἐθνικός. Ἐπίτηδες οἱ Ἀλβανοὶ οἱ, δόπως αὐτοποιαλοῦνται, οἱ Σκυπιτάροι συγχέοντας τοὺς ὄρους Ἰλλυριοί καὶ Ἰλλυριόν. Πρ. ἐπισήμανση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Milutin Garasanin, «Formation et origines des Illyriens», Les Illyriens et les Albanais..., Beograd 1988, 80, ὅπου ἡ σκυπιταρικὴ ἐπιστήμη «... refuge toutefois de saisir la différence entre les notions d' Illyriens et Illyricum».

50. Π. Χρόντον, Διάδοχος Φωτικῆς. Θεσσαλονίκη 1952. D. Stiernou, «Diadoque de Photicè», Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique, 14, 1960, 374.

51. N. G. L. Hammond, Ἡπειρος. Μτφρ. Ἀθ. Χρ. Γιάγκας. Αθῆναι 1971, 80.

Παρόντες μὲ δυναμισμὸ ἐμφανίζονται καὶ βραδύτερα, ἵδιως στὶς κρίσιμες περιπέτειες τῆς Ὁρθοδοξίας, οἱ Ἑλληνες λατινόφωνοι, οἱ Ἀρμάνοι⁵². Ἀρχικὰ συντάσσονται μὲ τὸν υἱὸν τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β' σεβαστοκράτορα Ἰωάννη, πολέμο τοῦ Πατισμοῦ καὶ ὑπέρομαχο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὅταν δὲ «ἡ Πόλις ἔάλω», Ἀρμανικοὶ κληρικοὶ δλῶν τῶν βαθμίδων δραστηριοποιοῦνται. Π.χ. ὁ πολύδραστος μοναχὸς Διονύσιος Πύρρος ὁ Θεοσαλὸς⁵³ καὶ ὁ ἥγονύμενος τῆς μονῆς Ἀρδενίτσας τῆς Βορείου Ἡπείρου Νεκτάριος Τέρπος «... ὁ δημοχαρέστατος καὶ ἀγωνιστικώτατος ἐθνοφωτιστής καὶ ἐθναπόστολος, ὁ ἀσυμβίβαστος καὶ ἀδίσταχτος στηλιτευτής τῆς τυραννίας, ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πρόδρομος καὶ πνευματικὸς πατέρας τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ποὺ ἦρθε στὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀκριτικὴ περιοχὴ νὰ ὀλοκληρώσει τὸ ἔργο τοῦ Τέρπου καὶ νὰ τὸ στεφανώσει μὲ τὸ μαρτύριο του»⁵⁴. Καὶ στὴ χορεία τῶν Νεομαρτύρων δὲν ἀπουσίαζον χάρη στοὺς Νικόλαο τὸν ἐκ Μετσόβου, Νικόδημο τὸν ἐξ Ἐλβασάν, Δημήτριο τὸν ἐκ Σαμαρίνης⁵⁵.

Ἐλληνες λατινόφωνοι, Ἀρμάνοι, ἵσαν οἱ μητροπολίτες Γρεβενῶν Νεόφυτος⁵⁶ καὶ Γαβριὴλ Α΄, Δρυΐνουπόλεως Δοσίθεος, Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας, Σωζοαγαθουπόλεως καὶ κατόπιν Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ Δωρόθεος Σχολά-

52. Μιχ. Γ. Τρίτος, Βλάχοι: *Μαρτυρία Ὁρθοδοξίας, Ἑλληνισμοῦ καὶ Πολιτισμοῦ*. Ἰωάννινα 1997. Ἀνάτ. ἀπὸ Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο ΙΗ' 1996-1997, 411-428».

53. Θ. Νημᾶς, Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Δυτικὴ Θεοσαλία κατά τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Θεοσαλικοῦ διαφωτισμοῦ. Διακτοικὴ Διατριβή. Θεοσαλονίκη 1995.

54. Γ. Βαλέτας, Ὁ ἀρματωμένος λόγος, Οἱ ἀντιστασιακὲς διδαχές τοῦ Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στὰ 1730. Ἀθήνα 1971, 2-3. Πβ. καὶ Ἐλευθερίᾳ Ἰ. Νικολαϊδον, Οἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας. Ἐκδόσεις ΙΜΙΑΧ, Ἰωάννινα 1978, 39-40: «Ὁ λόγος τοῦ Τέρπου ἦταν αήργυρα ἀγάπης, ἐμπιστοσύνης καὶ ἐνότητας ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς, χωρὶς διάκριση τάξεων, ἀλλὰ καὶ δοψὺν κατηγορητήριο στὶς περιπτώσεις ἀδιαφορίας ἀπὸ μέρους τῶν ἀρχόντων, ἐκκλησιαστικῶν καὶ μη. Ὁ Τέρπος ἦταν πράγματι ἔνας ἀπὸ τοὺς πιὸ θαρραλέους ἀγωνιστὲς τῆς πίστης, ποὺ δὲ θυσίαζε τὸ φρόνημά του σ' ὅποιαδήποτε σκοπιμότητα. Δὲ δεχόταν συμβιβασμούς μὲ καταστάσεις ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴ δημιουργία προπετασμάτων καπνοῦ, γιὰ ν' ἀμβλύνεται τὸ μένος καὶ ἡ κακουργία τοῦ δυνάστη, δπως γινόταν μὲ τὸν κρυπτοχριστιανισμό, τὸν ὅποιο κι ἀπέραιπτε. Ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς παροησία, φανερὴ διακήρυξη τῆς πίστης κι ὅχι προσπάθεια ἀποκρυψῆς καὶ συγκάλυψης μὲ διάφορα μέσα. Γι' αὐτὸ καὶ περιόδευε καὶ κήρυττε στὴν πειριοχὴ τῆς Σπαθίας ποὺ δοκιμάζόταν ἀπὸ ἀθρόες ἀλλαζοτυπίες τὸ διάστημα 1710-1730 καὶ εἶχε ἀρχίσει νὰ περιπίπτει στὸν κρυπτοχριστιανισμό». Βλ. καὶ Κ. Γαρίτης, *Ο Νεκτάριος Τέρπος καὶ τὸ ἔργο του*. Ἐκδ. «Ο Θεοβίτης» Θήρα 2002.

55. Ἀπ. Ἰ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες Ιστορίας τῶν Γρεβενῶν*. Α' Γρεβενά 2002, 358-360.

56. Αὐτ., 459.

ριος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεος Α΄, οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχες Ἀλεξανδρείας Ἱερόθεος Α΄, οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρχες Ματθαῖος Β΄ ἐκ Κλεινοβοῦ Πίνδου, ὁ Ἰωακεὶμ Γ΄ ὁ Μεγαλοπρεπής ἐκ Κρουσόβου τῆς βόρειας Μακεδονίας⁵⁷.

Οἱ Ἑλληνες λατινόφωνοι ἀναδεικνύονται τέκνα ἄξια τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας ὅχι μόνον ὡς λαμπροὶ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ ὡς λαϊκοὶ καὶ μάλιστα μὲ θαυμαστές γνώσεις γιὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, ὥστε καὶ νὰ καλοῦνται συμβουλευτικά, ὅπως ὁ Νικόλαος Σπαθάρης - Μιλέσκος⁵⁸. Ἐξ ἵσου αἰσθητὰ φιλορθόδοξη στάση καὶ συμπεριφορὰ ἔμπροκτα ἐπιδεικνύονταν καὶ ὅταν καταλαμβάνονταν ὑψηλές κρατικὲς θέσεις⁵⁹, ὅπως ὁ Βορειοπειρώτης Βλάχος Βασίλειος Λούπος⁶⁰, ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας. Εἰσάγει τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο ἀριθμοδιότητάς του καὶ γρηγορεῖ μεριμνώντας παντοιοτρόπως γιὰ τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο καὶ τὴν πάσχουσα δόρθιοδοξίαν.

Ἐτσι ἔξηγοῦνται οἱ ἀποτυχίες τῶν ἐπανειλημμένων ἀποπειρῶν ἐκκαθολικισμοῦ τῶν λατινοφώνων Ἐλλάδος, ὅπως ἡ τόσο πρώιμη⁶¹ τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ΄ ἡ ἡ ἀριστοτεχνικὰ προγραμματισμένη τοῦ 19ου αἰώνα τοῦ ἀββᾶ Faveyrial τοῦ τάγματος τῶν Λαζαριστῶν στὸ Μοναστήρι τῆς βόρειας Μακεδονίας, μολονότι κατὰ τὴ δεύτερη «ἡ προπαγάνδα θὰ ἔδινε 5 τουρκικὲς λίρες σ' ὅποιον προσχωροῦσε στὴν οὐνία»⁶². Δὲν εὐσταθοῦν πλέον διόλου ὅσα δημοσιεύθηκαν γιὰ

57. Χρ. Δ. Καρδαρᾶς, *Ἡ πολιτικὴ δράση τοῦ πατριάρχη Ἰωακεὶμ Γ'*. Ἰωάννινα 1993. Μιχ. Γ. Τρίτος, *Ο Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Γ'* καὶ τὸ *Κουτσοβλαχικὸ Ζήτημα*. Ἰωάννινα 1994. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ *Ηπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1993-94, 261-287.

58. Emile Picot, «Nicolas Spatar Milescu, ambassadeur du Tsar Alexis Mihajlović en Chine», *Mélanges Orientaux*, Paris 1883, 433-492. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐθνικὰ Θέματα καὶ κρατικὴ ἀκηδία*. Ἐκδόσεις Πελασγός. [Αθῆναι 2002], 14, 38, 92.

59. Βλ. *Balcania*, 1, 1938, 233, ὅπου ὁ V. Papacostea γράφει: «Basile Lupu, le voivode de Moldavie, descendait aussi d'une famille d'emigrants épirotes», καὶ *Zeitschrift für Balkanologie*, 9, 1973, 6 σημ. 1, ὅπου ὁ C. Barbulescu σημειώνει: «Aroumain Epirote».

60. Βλ. N. Iorga, «Basile Lupu, prince de Moldavie, comme successeur des empereurs d'Orient dans la tutelle du Patriarcat de Constantinople et de l'Eglise orthodoxe (1640-1653)», *Académie Roumaine, Bulletin de Section Historique (AR - BSH)*, 2, 1914, 88 - 123. Fr. Pall, «Les relations de Basile Lupu avec l'Orthodoxie et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople». *Balcania*, 8, 1945, 66 - 140. Βλ. καὶ Virgil Cândeа, «Sources roumaines et grecques dans les bibliothèques du Proche - Orient», *AIESEE Bulletin* VII 1-2, 1970, 73.

61. Σχετικὴ ἔννη βιβλιογραφία βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Φεροῦσι ωμαϊκῶν χρόνων καὶ Βλάχου Βελεστίνου». *Ὑπέρεια*, 1, 1990, 150 σημ. 43. (Ἀνάτ. ἀπὸ *Πρακτικὰ Α'* Συνεδρίου «Φεραι - Βελεστίνο - Ρήγας», Βελεστίνο 1986).

62. Πβ. Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου, *Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ στὰ βλαχόφωνα χωριά τῆς Πίνδου, τ. Α'* (μέσα 19ου αἰ. - 1900). Ἰωάννινα 1995, 148

βραδύτατο ἐκχριστιανισμὸ τῶν Βλάχων, 11ο (!) αἰώνα⁶³, καὶ γιὰ δῆθεν κάθοδο ἀπὸ βιρρᾶ (Δούναβι - Δακία) συσχετισμένη μὲ χωρίο τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Κεκαυμένου, τοῦ ὅποιου τὴν πληροφορίᾳ ἔχουν πλήρως ἀναιρέσει ἐπιφανέστατοι ἐπιστήμονες. Τὴν πρωτιὰ ἔχει ὁ Τσέχος W. Tomaschek⁶⁴. Ἀκολουθοῦν ὁ Ούγγρος M. Gyóni⁶⁵, ἡ Βουλγάρα G. Cankova - Petkova⁶⁶, ὁ δὲ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς P. Lemerle ἀρύτεται τὸ ἀντεπιχείρημα μὴ ἔνεντις καταγωγῆς τῶν Βλάχων ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κεκαυμένο, ὁ ὅποιος δὲν τοὺς θεωρεῖ ἔνεντις, ἀλλὰ ἐντοπίους⁶⁷. Τὴν ἐντοπιότητα ἄλλως τε δέχονται πάμπολλοι ἄλλοι ἐπιστήμονες, π.χ. R. Pinon⁶⁸, Wace καὶ Thompson⁶⁹, L. Niederle⁷⁰, Fr. Taillez⁷¹, T. Vukanović⁷², M. Sivi-

---

σημ. 1. Βλ. καὶ Ἀπ. Παπαδημητρίου, «Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα». *Δυτικομακεδονικὰ Γράμματα*, 6, Κοζάνη 1995, 377: «Τὸ σχέδιο τοῦ καθολικισμοῦ ἀποκαλύπτεται πλήρως σὲ προκήρυξη (1877), ἔργο τῶν Faveyrial καὶ Μαργαρίτη... Ἀπόσπασμά της διέσωσε ὁ V. Bérard».

63. Συγκεκριμένα σφάλλεται ὁ N. I. Gianninóπουλος, «Ἡ ἐκχριστιάνισις τῶν Βλάχων κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν Θεσσαλίᾳ», *Τερός Σύνδεσμος τῆς Τερός Μητροπόλεως Αθηνῶν*, 274, 1916, ὁ ὅποιος καὶ μὲ προηγούμενο δημοσίευμά του, ἐπιγραφόμενο *Tὰ Φθιωτικά*, ἐν Ἀθήναις 1991 – sic – ἀντὶ 1891, 7 σημ. 1, ἔχει διογκώσει τὸ λάθος τοῦ Βενιαμίν τοῦ ἐκ Τουδέλης (†1173) γιὰ δῆθεν εἰδωλολατρικότητα τῶν Βλάχων. Διότι ἡ χριστιανικὴ ὁρολογία, ἡ ὅποια σώζεται στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Βλάχων, μαρτυρεῖ τὴν ἐκχριστινάνισή τους ἀπὸ τὸν πρώτον αἰῶνες μ.Χ. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας καὶ ἡ Φθιωτικὴ Βλαχία», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Φθιωτικῶν Έρευνῶν*, Λαμία 1993, 155 σημ. 33. Ἐξ ἵσου ἀτεκμηρίωτα εἶναι καὶ τὰ περὶ βογομιλισμοῦ τῶν Βλάχων, τὰ ὅποια ὑποπτεύουν οἱ N. Iorga, ἐν *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud - orientale*, 2, 1915, 118, P. Nasturel, ἐν *Buletinul Bibliotecii Române*, 11 (14) – Serie nouă – 1984, 235, ὁ Δημήτρης Μιχαλόπουλος, «Ο Ἐθνικὸς Διχασμὸς ἡ ἄλλη διάσταση», *Τροχαλία* [Ἀθῆνα 1997], 51 σημ. 89. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κοντσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, 101 καὶ σημ. 3, σχολιάζοντας τὴν περιοκή τοῦ Βενιαμίν διαφωτίζει: «...ἄλλ' ἡ δύναμις τῆς μαρτυρίας τῆς πλακός ταύτης τοῦ Μωϋσέως ἔχει μεῖζον βεληνεκές: Οἱ Βλάχοι πρέπει νὰ ἔσσονται! ἀφ' οὗ μάλιστα εἶχον καὶ ἐβραΐκὰ ὀνόματα (Θωμᾶς, Ἰωάννης, Μιχαήλ, Μαρία, Μαγδαληνὴ κ.λπ.)! Ἐκεῖσε ὁδηγεῖ ἡ τοιαύτη ληστολογία ἡ μὴ μελετῶσα τὰ περιστατικὰ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ληστῶν».

64. Βλ. *Topographische, archäologische und ethnologische Miscellen*, I, Vienne 1882, 58-64, 72.

65. Βλ. *Revue d'Histoire Comparée (RHC)*, 23, 1945, 171 καὶ *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (AAASH)*, 2, 1954, 231 σημ. 9.

66. *Linguistique balkanique*, 6, 1963, 94 σημ. 5.

67. P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos*, Bruxelles 1960, 75.

68. R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Othoman*, Paris 1909, 115-116.

69. Alan J. B. Wace - Maurice S. Thompson, *Oἱ Νομάδες τῶν Βαλκανίων*. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 1989, 274.

gnon⁷³, A. Failler⁷⁴ κ.ἄ. Διακεκριμένοι δὲ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες προηγοῦνται στὴν παραδοχὴ τῆς αὐτοχθονίας καὶ πλεονάζουν, π.χ. A. D. Xenopol⁷⁵ V. Părvan,⁷⁶ T. Papahagi⁷⁷, R. Vulpe⁷⁸, A. Procopovici⁷⁹, Th. Capidan⁸⁰.

Ο τελευταῖος, ἐπιστημονικοφανῶς πρωτοκάθεδρος καὶ ὑπερθιασώτης τῆς προπαγάνδας, ἔχει ἐνδόσει⁸¹ μέχρι καὶ ἀντιδικίας, πολεμικῆς⁸², κατὰ τοῦ διδασκάλου του στὸ Ρουμανικὸ Ινστιτοῦ Λειψίας G. Weigand, τὸν ἐπιχορηγούμενο, ὅπως ἀναγράφεται καὶ σὲ ρουμανικὲς ἐγκυροπαίδειες⁸³, ἀπὸ κυβερνήσεις τῆς Ρουμανίας γιὰ ἀφελληνισμὸ τῶν Βλάχων Ἐλλάδος, τῶν Ἀρμάνων, καὶ προβολὴ τους σὰν ἔθνοτητας διαφορετικῆς⁸⁴. Τὸ δὲ ἀνοσιούργημα συνεχίζεται καὶ σήμερα ἀπὸ τὴν μετεμψύχωσή του, νεαρὸ ἀπερίσκεπτο γεωγράφο, Thede Kahl δονομαζόμενο⁸⁵.

-
70. L. Niederle, *Manuel de l' antiquité slave*, Paris 1923, 63.
71. Βλ. ἀνωτ. σημ. 36.
72. L' Ethnographie, 56, 1962, 11-49.
73. M. Sivignon, *Les pasteurs du Pinde septentrional*, Lyon [1969], 29.
74. Πβ. *Revue des Etudes Byzantines (REB)*, 46, 1988, 259: «Les Aroumains sont des autochtones latinisés par l' occupation romaine de la Macédoine...».
75. A. D. Xenopol, *Les Roumains - Histoire, Etat matériel et intellectuel*, Paris [1903], 38. Id., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, II, Bucuresti 1914, 133.
76. V. Părvan, *Sulle origini della civiltà romena*. Roma 1922, 4.
77. *Grai si Suflet*, 1, 1923, 97.
78. *Ephemeris Dacoromana (ED)*, 3, 1925, 166-167, καὶ *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France* 1929, 341.
79. *Balcania*, 1, 1938, 59-60.
80. *Langue et Littérature*, 2, 1943, 243 κ.ἔ. καὶ 6, 1946, 5 κ.ἔ.
81. Πέρα τῶν ἐνδόσεων του ἀμφισβήτοῦνται καὶ οἱ γνώσεις τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Capidan ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου T. Papahagi. Πβ. *Grai si Suflet*, 6, 1934, 377. Βλ. καὶ Σ. Λιάκος, *Η καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων*, Θεσσαλονίκη 1965, μζ' -μη'.
82. Πβ. *Balcan Archiv*, 2, 1926, 275, ὅπου ὁ Capidan καὶ οἱ ὄμοιούδεατες του ἐπικρίνονται ἀπὸ τὸν Weigand. Βλ. καὶ *Έστια*, 16.1.1995, ὅπου ὁ διμοτ. καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δ. Οἰκονομίδης σχολιάζει τὴν ἀντιδικία.
83. Diaconovich III, 1246. Minerva, 963. Predescu, 916. Πβ. Μιχ. Ν. Ρωμανός, *Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴ γλώσσα τῶν Κουτσοβλάχων*. Ἀθῆναι 1983, 21 (Ἀνάτ. ἀπὸ τὸν τόμο «Μνήμη» Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη).
84. Κατὰ τὸν Κλεόβουλο Τσούρκα, «δίδυμος ἀδελφὸς τοῦ Fallmerayer», ἐν Sime Jurić, *Tὰ Ἑλληνικὰ λυρικὰ ποιήματα τοῦ Δημήτρη Δημητρίου*. IMXA. Θεσσαλονίκη 1965, 9. Κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ περ. Ἑλληνισμὸς ὁ Weigand ἦτο ἔξωνυμένος πράκτορας. Πβ. Ἐ. Ι. Νικολᾶΐδον, *Η ρουμανικὴ προπαγάνδα...,* 35 σημ. 1. Βλ. καὶ ἀποκαλύψεις τοῦ V. Bérard, *Τουρκία καὶ Ἑλληνισμός*. Τροχαλία [Αθήνα] 1987, 48-49.
85. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γερμανοί ἔανάρχονται» γιὰ τοὺς Βλάχους. Ἐκδοση Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν ἔθνων θεμάτων. Αθήνα 2002. Ἐπίσης Ἐλευθεροτυπία,

Τὴν ἀκραιφνέστατα ἐπιστημονικὴ ἀποδυνάμωση τῆς μακρόχρονα ἐπίμαχης μαρτυρίας τοῦ Κεκαυμένου ἐπέφεραν οἱ Ρουμάνοι C. Poghirc⁸⁶, ποὺ τὴν χαρακτηρίζει «ἀρκετὰ ἀναληθῆ» καὶ P. Nasturel⁸⁷, ἂν καὶ ἐρωτορόπτησε φανερὰ μὲ τὴν προπαγάνδα, «ἀρκετὰ σκοτεινή», ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ὑπῆρξε πλαστή. Παντελῶς ἀσύστατες εἶναι καὶ οἱ τάχα ταυτίσεις τῶν Βλάχων μὲ τοὺς Ἐβραίους, ὅπως αὐθαίρετα εἰκάζεται ἀπὸ τὸ Ὁδοιπορικὸ τοῦ φαβίνου Βενιαμὶν τοῦ ἐκ Τουδέλης, ἥ μὲ τοὺς Παυλικιανούς, Βογομίλους⁸⁸.

Εὕλογη, λοιπόν, ἡ ἐντυπωσιακὴ ὁμοιογία, στὴν ὅποια προβαίνει καὶ τὸ ἰσχυρότερο δημοσιογραφικὸ πρόσωπο τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ὁ Al. Rubin, κατὰ τὸν ὅποιο οἱ Βλάχοι - Ἀρμάνοι εἶναι «οἱ πλέον ὀρθόδοξοι καὶ ἐλληνοπρεπέστεροι»⁸⁹.

Πράγματι, ὅταν ὁ δεσπότης τοῦ Μυστῷ Κωνσταντίνος Παλαιολόγος πασχίζει γιὰ τὴν ἀναχαίτιση τῶν Ὄθωμανῶν κατὰ μῆκος τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, συμπολεμιστὲς ἀποφασιστικοὶ σπεύδουν οἱ λατινόφωνοι τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀγγλος ἐλληνιστής καὶ ἴστορος W. Miller γράφει: «Τότε οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου ωρίζουν ενα-

3.9.2002, 48.

86. *Romanica Aenipontana*, 14, 1987, 344.

87. *Les Aroumains*, INALCO [Paris] 1989, 51 σημ.

88. Οὔτε στὸ κείμενο τοῦ Κεκαυμένου κανένας ὅρος φανερώνει αἰρεση, συγκεκριμένα βιογομιλισμό, ποὺ τότε μεταδίδεται ταχύτατα δίκην ἐπιδημίας καὶ ἀπειλεῖ περισσότερο τοὺς Ρουμάνους, ἀφοῦ ἡ ἐγκατάσταση τῶν αἰρετικῶν προσδιορίζεται πλησίον τοῦ Αἴμουν. Bă. Pazvan Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românesti (secolele X-XIV)*, Bucuresti 1974, 95 καὶ σημ. 143, ὅπου ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία. Ἐπίσης βλ. I. N. Ἡλιούδης, «Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὄνόματος Balcan». Ἡ *Καθημερινή*, 8.11. 01, 12, καὶ Ἡ *Γλώσσα μας* (Ὀμίλουν Πειραιῶς γιὰ τὴν διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας), 12, 111, Μάϊος - Ιούνιος 2002, 8. Κατ' ἔξοχήν γιὰ βιογομίλους Βουλγάρους γίνεται λόγος βλ. Dimitar Angelov, «Le mouvement bogomile dans les pays balcaniques et son influence en Europe occidentale», *Actes du Colloque International de civilisations balcaniques*. Commission Nationale Roumaine pour l' UNESCO [Sinaia, 8 - 14 juillet 1962, 173-182, ἰδίως 179].

89. Alexandre Rubin, *Les Roumains de Macédoine*. Bucarest 1913, 129. Ὡς πρὸς τὴν ρουμανικότητα τῶν Βλαχοφώνων τῆς Μακεδονίας ἐπανήλθε ἡ Matilda Caragiu - Marioceanu μὲ πρόσφατο δημοσίευμα της, τοίγλωσσο, ἐπιγραφόμενο *Δωδεκάλογος τῶν Ἀρμάνων* ἥ 12 ἀναμφισβήτητες ἀλήθειες, ἴστορικὲς καὶ σύγχρονες γιὰ τοὺς Ἀρμάνους καὶ τὴ γλώσσα τους, [Editura "SAMARINA", Constanța 1996]. Διαφεύδεται δὲ καθ' ὀλοκληρίαν ἀπὸ τὴν ἀνεπηρέαστη προπαγανδιστικὴ ρουμανικὴ ἐπιστήμη. Bă. ἀνωτ. σημ. 22, 23, 24, 25. Πβ. καὶ I. Mitrea, «Teritorial de formaре a poporului român...», *Carpica*, 9, 1977, 39, καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ρουμανικές διεκδικήσεις Βλάχων Πελαγονίας καὶ ἐπιστημονικά δεδομένα», *Παρνασσός*, ΜΑ', 1999, 47-87, 85, καὶ 4 ἀνατυπώσεις ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων καὶ τὴν Ἐνωση Βλάχων Ἐπιστημόνων.

ντίον τῶν Τούρκων τοῦ μεγάλου θεσσαλικοῦ κάμπου καὶ δέχτηκαν ἀπὸ τὸν νικηφόρο Κωνσταντῖνο ἔνα διοικητὴ ποὺ ἡ ἔδρα του εἴταν στὸ Φανάρι...»⁹⁰.

Κατὰ τὴν τουρκοκρατία πρωταγωνιστοῦν στὰ προεπαναστατικὰ κινήματα μὲ σειρὰ ακεφαλοτολικῶν οἰκογενειῶν, Ζηδραίων, Λαζαίων⁹¹. Πρωτοποροῦν στὴν προετοιμασία τῆς ἀπελευθερώσεως μὲ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ⁹². Ἐκπλήσσουν στὴν ἐπάνδρωση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας μὲ τὸ πολυπληθέστερο ἔμψυχο δυναμικό, ὅπως φανερώνουν οἱ ἀριθμοὶ Φιλικῶν καταγομένων ἀπὸ τὰ δίδυμα Βλαχοχώρια Καλαρρύτες καὶ Συρράκο. Διακρίνονται κατὰ τὴ μεγάλη ἑθνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 μὲ πρωταγωνιστές⁹³, ὅπως ὁ ἀγνότατος πατριώτης καὶ ἐμπειρότατος ἐπαναστάτης Γεωργάκης Ὄλυμπιος, τοῦ ὅποιου τὸ Ὄλοκαύτωμα στὴ μονὴ Σέκου τῆς Μολδαβίας ἐπισφράγισε τὴν Ἑλληνικότητά του! Ἐπίσης στὶς μετὰ τὴν ἰδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου τοῦ Δομοκοῦ ἀλλεπάλληλες ἐπαναστάσεις, ὅπως τοῦ 1854 μὲ τὸν ὄνομαστὸ Βλάχο καπετάνιο Χριστόδουλο Χατζηπέτρο ἀπὸ τὸ Περούνι Τρικάλων καὶ τὴν σχεδὸν ἄγνωστη Σφαγὴ τῶν Βλάχων τῆς Φυλλουριᾶς Δεσκάτης⁹⁴. Ἐπειτα δὲ τοῦ 1878 μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ χοροῦ τοῦ Ζαλόγγου στοὺς Ἀγίους Πάντες Ήμαθίας ἀπὸ Βλαχοπούλες⁹⁵. Τὸ

90. W. Miller, *Η Φραγκοκρατία στὴν Ελλάδα*. Μτφρ. Ἀγγέλου Φουριώτη. Ἀθήνα 1960, 475. Πβ. καὶ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας*, 1354-1833. Θεσσαλονίκη 1969, 109: «Τότε ὁ Κωνσταντῖνος [Παλαιολόγος] προήλασε πέρα ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸ καὶ κυρίευσε τὴν Θήβα καὶ δῆλη τὴ Βοιωτία, ἐνῶ οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου μὲ ἀξιωματικὸ του ἐπικεφαλῆς εἶχαν ἀρχίσει τὶς καταδρομὲς ἐναντίον τῶν Γιουρούων τῆς Θεσσαλίας». Πβ. καὶ *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους*. «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν» A.E., 1977, 380, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα: «Στὴ Μακεδονία, καὶ ἴδιως στοὺς καζάδες Περιεπέ καὶ Μοναστηρίου, σημαντικὸ τμῆμα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ Βλάχοι, Ἑλληνες ἐκλατινισμένοι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κατακήσεως, ποὺ πρωτοστάτησαν στὰ ἑθνικὰ κινήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Ὁμως βλ. καὶ σημείωση τοῦ Γιάννη Τσάρα, *Βυζαντινά*, 13, 1985, 198 σημ.

91. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ο Ὄλυμπος θρησκευτικὴ καὶ ἑθνικὴ κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἐκτάκτου ἐκδόσεως τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν. Ἀθῆναι 1966, 16 κ.ἔ.

92. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ο Ἑλληνισμὸς καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Ρήγα*. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν IE τόμο τοῦ περ. Γνώση καὶ Γνώμη. Καρδίτσα 1999.

93. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι καὶ κρατικὲς παραλείψεις*. Ἐκδόσεις Πελασγός. [Ἀθῆναι 2002], 80 κ.ἔ.

94. Βάσος Καλογιάννης, «Ἡ σφαγὴ τῶν Βλάχων τῆς Σαμαρίνας στὴ Φυλλωριά», *Ἐλευθερία* (Λαρισός), 16.2.1969, 5 κ.ἔ. Στέφ. Ἡ. Παπαδόπουλος, *Οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ 1854 καὶ 1878 στὴ Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη 1970, 24. Γρ. Βέλκος, «Τὸ χρονικὸ τῆς σφαγῆς τῶν Βλάχων τὸ 1854», *Περραϊβία*, 4, 1974, 21-22.

95. Γ. Χ. Χιονίδης, *Οἱ ἀνέκδοτες ἀναμνήσεις τοῦ Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμι* γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα καὶ γιὰ τὴν

1881 ματαιώνουν σχέδιο ἀλβανοβλαχικοῦ κρατικοῦ μορφώματος, ἀν καὶ οἱ παροχὲς ἦταν ἀφειδώλευτες. Ἀν εἶχαν συγκατανεύσει, κατὰ τὸν Γάλλο καθηγητὴ τῆς Σορβόννης Victor Bérard, τὰ βόρεια σύνορα τῆς Ἑλλάδος θὰ παρέμεναν δοιστικὰ στὸ Δομοκό⁹⁶!

Στὴν ἀτυχία τοῦ πολέμου τοῦ 1897 σώζουν τὴν τιμὴ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων μὲ τὸν Βλαχόφωνο Βορειοπειραιώτη Κωνσταντῖνο Σμιλένσκη, ἄξιο λατρείας, ὅπως γράφει στοὺς δικούς του ὁ Παῦλος Μελᾶς⁹⁷. Ὅψιστο πειστήριο ἑλληνοπρόπειρας σημαδεύει τὸ 1898 μὲ τὸ Ὁλοκαύτωμα τοῦ Βλαχοχωριοῦ Κουτσούφλιαντ (σημερινὴ Παναγία) Καλαμπάκας. Συγκίνηση δὲ σύγκριψη ἔνιωσαν οἱ ἀπανταχοῦ Ἑλληνες καὶ Φιλέλληνες, ὅπως ὁ πρόγκιπας τοῦ Μαυροβουνίου, ὅταν πληροφορήθηκαν τὴν περιφρόνηση, τὴν ὥποια ἔδειξαν οἱ Κουτσούφλιαντες Βλάχοι πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ δελεαστικὰ προνόμια, ἀπονεμόμενα ἀπὸ Τουρκία, Ἰταλία, Ρουμανία μὲ ἀντάλλαγμα ἀπλῆ δήλωση προτιμήσεως τῆς τουρκικῆς ἀντὶ τῆς ἔως τότε ἑλληνικῆς ἐπικράτειας⁹⁸. Δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ τὸν τακτικὸ τουρκικὸ στρατό, ποὺ μόλις τὸ 1897 ἐπανακατέκτησε τὴ Θεσσαλία. Συγκλονισμένος ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ζαχαρίας Παπαντωνίου ἐμπνέεται ἔνα σπάνιο κείμενο ἐπιγραφόμενο *Κάτι Μεγάλο*⁹⁹, κατάλληλο γιὰ σχολικὸ ἐγχειρίδιο πατριδογνωσίας καὶ ὅχι μόνον.

Χρειάσθηκε ἔνα ἀκόμη καὶ μάλιστα ὀδυνηρότερο πλῆγμα, τὸ Ὁλοκαύτωμα τοῦ Κρουσόβου, σχεδιασμένο ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους γιὰ πρόκληση τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων κατοχῆς καὶ συνακόλουθα τὴν καταστροφὴν ἀκμαίων ὀστικῶν κυρίως κέντρων τοῦ βιορειοελλαδικοῦ χώρου, ὅπου ὁ ἑλληνικὸς παλμὸς ἐπέσυρε

ἐπανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΚΔ' τόμου τῶν «Μακεδονικῶν»). Θεσσαλονίκη 1984, 91-94.

96. Πβ. *Annales de l'Ecole Libre des Sciences Politiques*. 2, 15. 4. 1892, 337-338, «Si cette alliance albano - valaque venait à s' affermir, l' avenir de l' hellénisme serait grandement changé. La frontière actuelle du royaume grec pourrait être sa frontière définitive vers le nord!»

97. Πβ. Ἱ. Σωτ. Νοτάρης, *Παῦλος Μελᾶς. Βιβλιογραφία*. ΕΜΣ - ΙΜΧΑ. Θεσσαλονίκη 1955, 14: «Ο Κωνσταντίνος Σμιλένσκης μάχεται σάν λεοντάρι, ὅπου καὶ ἀν τὸν στείλουν. Ὄλοι οἱ Ἑλληνες πρέπει νὰ τὸν λατρεύωμεν, διότι εἶναι ὁ μόνος ἀνώτερος ἀξιωματικός, ποὺ προτάσσει τὴν γενναίαν του καρδιὰν εἰς τὸν ἔχθρον. Εἰς τὸ Ρεβένι πολλάκις ἀπώθησε τοὺς Τούρκους καὶ μόνος αὐτὸς ἥλθεν ἐν τάξει εἰς τὰ Φάρσαλα. Πάλιν αὐτὸς ἔσωσε τὸ Βελεστίνον τρὶς νικήσας τοὺς Τούρκους...».

98. Αχ. Γ. Λαζάρου, «1898: Ὁλοκαύτωμα Κουτσούφλιαντ. 1998: Βλαχοπαρασυναγωγὴ στὴ Λάρισα», *Ηπειρωτικὸ Ήμερολόγιο ΙΘ'* 1998, 23 π.ἔ. Ἀνάτ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἑθνικά Θέματα καὶ Συλλόγου τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ περιχώροις κατοίκων Παναγίας, Ιωάννινα 1998.

99. Ἐφημ. Σκοίπ, 17.5.1898.

στοὺς κατοίκους τους τὴν προσωνυμία Γραικομάνοι¹⁰⁰. Εὗτυχῶς ἡ θυσία τῶν Κρουσοβιτῶν εἶχε ώς ἐπακόλουθο τὸ ἐγερτήριο τῶν Πανελλήνων καὶ τὴν ἀπόφαση δραγανώσεως καὶ ἐντατικοποιήσεως τῆς ἔνοπλης δράσεως τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα, στὸν ὅποιο οἱ Βλάχοι δροῦν πολύτροπα καὶ πολύμορφα.

Γιὰ τὴ συμβολὴ Βλαχοφώνων ἱατρῶν, διδασκάλων καὶ ἰδίως διδασκαλισσῶν, ἐπιχειρηματιῶν καὶ λοιπῶν ἐργαζομένων ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα καὶ ὄνόματα περιλαμβάνει στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Ζάννας¹⁰¹ ἀπὸ τὸ Λιβάδι Ὁλύμπου. Μὲ τὸ καριοφίλι συμμετέχουν δλα τὰ Βλαχοχώρια καὶ σεμνύνονται γιὰ τοὺς ἄθλους τῶν παλλητραριῶν τους¹⁰². Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Γ. Πλουμίδης ἀποκαλύπτει καὶ πρόσθετες προσφορές, ὑπηρεσίες. Περιγράφει περιστατικὸ τοῦ 1904: «στὴν Ἀθήνα εἶχε κάμει τὴν ἐμφάνισή του, στὴν Ὁμόνοια ὅπως εἰδικὰ ἀναφέρεται, ἔνας λεβεντόκορμος ἄνδρας 40-45 ἑτῶν μὲ μαύρη φουστανέλα, μαύρο πουκάμισο καὶ φουντωτὰ μαῦρα τσαρούχια. Τέτοια ἦταν ἡ ἐντύπωση ποὺ προκαλοῦσε ἡ κορμοστασιά του, ποὺ ὁ γλυπτης Μιχαὴλ Τόμπρος τὸν εἶχε ώς μοντέλο ολασσικοῦ ἀγάλματος. Πρόκειται γιὰ τὸν Γεώργιο Ἀρκούδα ἢ Λεπεντάτο, δπως ἦταν τὸ πραγματικὸ του ὄνομα, ποὺ εἶχε ἀνεβεῖ στὴ Μακεδονία πρὶν ἀπὸ τὸν Παῦλο Μελᾶ καὶ κατέβαινε τὸ χειμώνα στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ στρατολογεῖ νέους ἀντάρτες. Ἀνάμεσα στοὺς φοιτητές καὶ στοὺς νέους προπαγάνδιζε τὸν ἀγώνα, πρᾶγμα ποὺ ἔγινε ἀπόδοκοπτα τὸ 1904 καὶ τὸ 1905...»¹⁰³. Ὡταν καὶ ὁ ἴδιος Μακεδόνας, Βλαχόφωνος ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα Γρεβενῶν.

Παρόμοια ἐλληνορρέπεια διαπιστώνει καὶ στὰ βιορειότερα τῆς Μακεδονίας ὁ Γάλλος Michel Paillarès κατὰ τὴν περιήγησή του τὸ 1904: «Στὸ Μοναστήρι, ρουμανικὸ κέντρο δράσης, δλοι οἱ Κουτσόβλαχοι εἶναι Ἐλληνες ὡς τὰ βάθη τῆς καρδιᾶς τους, μὲ ἐλληνικὲς παραδόσεις καὶ ἰδανικά»¹⁰⁴. Αὐτὰ ἐκδηλώνουν καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος 1905, ὅταν ἡ Ρουμανία χρυσώνοντας τὸν Σουλτάνο ἔξασφάλισε Ἰραδέ, (Διάταγμά του)¹⁰⁵, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸν Ἐλληνισμὸ

100. Γ. Τσότσος, «Ο Ἐλληνισμὸς τῆς Πελαγονίας», *Νέμεσις*, 3, Μάρτιος 2000, 83 κ.ἔ., 98 ἐπίλεκτη βιβλιογραφία. Βλ. καὶ Ἰων Δραγούμης, *Τὰ Τετράδια τοῦ Πλιντεν*. Εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια - σύνθεση Γιώργος Πετσίβας. Ἀθήνα 2000, 572 κέ.

101. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, *Ο Μακεδονικὸς Ἀγώνας*, Θεσσαλονίκη 1984.

102. Γ. Θ. Λυριτζῆς, *Η Ἐθνικὴ Εταιρεία καὶ ἡ δρᾶσις αὐτῆς*. Κοζάνη 1970, δπου στὸν πίνακα τοπωνυμίων παρατίθενται καὶ ὄνόματα Μακεδονομάχων Βλαχοχωριῶν.

103. Γ. Πλουμίδης, «Η πειρώτες καὶ Μακεδονικὸς Ἀγώνας», *Δωδώνη*, 13, 1984, 295.

104. M. Paillarès, *Η Μακεδονικὴ θύελλα*. Μτφρ. B. Καρδιόλακα. Τροχαλία. Ἀθήνα 1994, 493.

105. Ὡς πραγματικὸ ἄθλο τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας χαρακτηρίζει τὸν Ἰραδέ τοῦ 1905 ὁ Raoul Bossy, «Un succès diplomatique române: “Iradeaua” din 1905» *Noul Album*

καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν ἀποδοχὴν ἐθνότητας Βλαχικῆς!

Όμως, κατὰ τὴν καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἐλευθερία Ἱ. Νικολαΐδου, οἵ βλαχόφωνοι τῶν Τιράνων παραμένουν πιστοὶ στὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν. Ἐπὶ πλέον, ἀφοβía ἀπαντοῦν [στὸν Ρουμάνο διπλωμάτη Κ. Μπουριλιάνο] ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν ἔχει καμία σχέση μὲν αὐτούς, «οἵτινες, στερρώς ἔχόμενοι τῶν πατρώων, δὲν θὰ ἐπιτρέψουσι σκάνδαλα καὶ ζιζάνια, καὶ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις αὐτοῦ περὶ ἴδρυσεως σχολῆς μὲν πολλὰς γλώσσας, καὶ Ἐκκλησίας μεγαλοπρεποῦς, καὶ προστασίας ἰσχυρᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανίας, σκοπούσης, ὡς εἶπε, νὰ συστήσῃ καὶ Προξενεῖον ἐν Δυρραχίῳ, δὲν δύνανται νὰ μειώσωσι τὴν ἀπεριόριστον ἀγάπην των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Πρόσθεσαν ἐπίσης – γράφει ἡ καθηγήτρια Νικολαΐδου – πῶς κάθε ἀπόπειρα δελεασμοῦ τους μὲν χρήματα ἢ ἄλλα μέσα θὰ ναυαγοῦσε, ὅπως εἶχε γίνει στὸ παρελθόν. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ βία ἀν χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς βέηδες τῆς περιοχῆς, ὅπως εἶχε γίνει πρὶν πέντε χρόνια, ὕστερα ἀπὸ συμφωνία τῶν βέηδων μὲν τῇ Ρουμανικῇ κυβέρνηση, δὲ θὰ ἀπέδιδε»¹⁰⁶.

Ἐξ ἀφορμῆς πάλι τοῦ Ἰραδὲ τοῦ Μαΐου τοῦ 1905 ὁ Κ. Μαζαράκης - Αἰνιάν ἵστορε: «Οἱ Βλάχοι διαμαρτύρονται, ἀρνοῦνται δηλοῦντες ὅτι ἀνέκαθεν ἦσαν Ἐλληνες· εἰς ἀπάντησιν φυλακίζονται (Σέλιον Βερροίας), ἐπιβάλλονται αὐτοῖς πρόστιμα καὶ τέλος πολλοὶ μὲν ἀνθαιρέτως ἐγγράφονται ὡς Βλάχοι, εἰς ἄλλους δέ, μέχρι σήμερον ἔτι [1912], δὲν παρέχονται νοφούζια (φύλλον ταυτότητος ἀπαραίτητον ἐν Τουρκίᾳ) ἀνευ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἐμπορικὴν πρᾶξιν δύναται νὰ

Macedo - Român (NAM - R), 1, 1959-1961, 167-169. Βλ. καὶ Μουδόπουλος, ἔ.ἄ., 22 σημ. 47. Υπερψυνεῖ δὲ τὸν ἑλληνικὴν καταγωγῆς Ρουμάνο διπλωμάτη Al. Em. Lahovary ὁ E. Staico, *La Vérité sur le Peuple Roumain et la Propagande anti-Roumaine*, Paris 1918, 9: «Son nom appartenant à une des plus illustres familles de Roumanie, s' est illustré encore par ses mérites personnels. Pendant que l' on discutait pour établir si les Koutzo - Valaques de Macédoine formaient une branche de la race roumaine, Son Excellence qui représentait à cette époque les intérêts roumains à Constantinople, sut obtenir par ses efforts, un bérat officiel de la part du Sultan, qui reconnaissait de fait et de forme les communautés roumaines de Turquie...». Εἰσηγήθηκε ὡς κριτήριον ἐθνότητας τὸ ρωμανικὸν γλωσσικὸν ἴδιωμα, ποὺ ἐπιστημονικά δὲν εὑσταθεῖ. Βλ. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I², I, Berlin - Leipzig 1912, 67. G. Weigand, *Ethnologie von Makedonien*, Leipzig 1924, 1. Τὴν ἀποστομωτικὴν ἀπάντησην στὸν Staico δίνει ὁ Max. Nordau: «...les Koutzo - Valaques que les Roumains voudraient faire passer des "irrédentés", ont si peu conscience de leur roumanisme, ont si peu le désir de faire cause commune avec les Roumains qu' ils mettent de la violence à se dire Hellènes et repous-sent avec colère les tentatives de leur octroyer la langue romane» (*Hellénisme*, 1.11.1905).

106. Ἡ. Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες καὶ ἐθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικές ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα*. Ἐκδόσεις IMIAH. Ιωάννινα 1978, 212.

έκτελέσωσιν, ούτε ταξιδίον ούτε ίδιοκτησίαν νὰ ἔχωσι»¹⁰⁷!

Φεῦ ώ ‘Έλλάς! δι τι δὲν ἐπέτυχε ἡ Ρουμανία μετὰ μακρόχρονη καὶ πολυδάπανη προπαγάνδα ούτε μὲ σύμπραξη τουρκική, τῆς προσφέρθηκε¹⁰⁸ στὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Βουκουρεστίου 1913 ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο¹⁰⁹, καθ’ ὑπέρβαση τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς καὶ ἐκείνων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου¹¹⁰! Τὰ δέοντα ἔχουν διατυπώσει οἱ πλέον εἰδικοί, Ν. Σαρίπολος, Παῦλος Καρολίδης κ.ἄ.¹¹¹ Δὲν ἔλειψε καὶ δικαιολογία, κατὰ τὴν ὅποια τότε (1913) ἡ ἀντίστοιχη ἑλληνικὴ ἐπιστήμη¹¹² δὲν εἶχε προσκομίσει ἀκόμη τὰ ἀπαραίτητα ἀποδεικτικὰ τῆς ἑλληνικότητας τῶν Βλάχων.

‘Αλήθεια, ἐπιτρέπεται νὰ ἔξοβελίζεται ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο ἀναγορευμένος διδάκτωρ δύο γερμανικῶν πανεπιστημίων καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῶν Ἀκαδημιῶν Βερολίνου καὶ Μονάχου, ὅπως ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἴστο-

107. Κ. Μαξαράκης - Αίνιάν. *Αἱ ἴστορικαι περιπέτειαι τῆς Μακεδονίας...*, Ἀθήνησι 1912, 160-161.

108. Μάλιστα ποδὸ τῆς ὑποβολῆς σχετικοῦ ορυμανικοῦ αἰτήματος βλ. L. Spasov «La Serbie et le différent territorial bulgaroroumain (Janvier - Août)», *Etudes Balkaniques*, 3, 1987, 59. A. G. Lazarou, «The Greek Navy as a negotiation factor during 1912», *Acta International Symposium of Military History...* Greece 1992, 78. Ἐλένη Γαρδίκα - Κατσιαρδάκη, «Ο συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων καὶ ἡ Ἑλλάδα μπροστὰ στὴ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου», *Συμπόσιο, Ἡ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἡ Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη* 1990, 45 καὶ *Greece and the Balkan Imbroglio, Greek foreign Policy, 1911-1913*, Athens (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων) 1995, 239. Χαρ. Κ. Παπαστάθης, *Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της*, Θεσσαλονίκη 1996, 30.

109. Βλ. Ἡ. Γ. Κυριακόπουλος, «Συνθήκη Βουκουρεστίου», *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυλοπαίδεια (MEE)*, Πυρρός 1929, 7, 615γ.

110. Πρ. Ἄντ. Θ. Σπηλιωτόπουλος, *Τὰ κακοποιὰ πνεύματα τῆς ἑλληνικῆς ἴστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον*. Ἐν Ἀθήναις 1925, 189: «Μήπως ὁμοίαν προσφορὰν δὲν ἔκαμεν ἄλλοτε [ὁ Βενιζέλος] γενναιοφρόνως πρὸς τὴν Ρουμανίαν, ὅτε εὐδίσκετο ἐν Βουκουρεστίῳ, κατὰ τὴν συζήτησιν τῆς μετὰ τῆς Βουλγαρίας εἰρήνης, παρὰ δύναμιν χορηγήσας εἰς αὐτὴν τὸ δικαιώμα τῆς ἰδρύσεως ἵδιας ἐκκλησίας Κουτσοβλαχικῆς καὶ αὐτοδιοικήσεως τῶν Κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων ἐν Ἑλλάδι, Πάπας καὶ Πατριάρχης γενόμενος, μόνον καὶ μόνον, ὅπως ἀνταποκριθῇ εἰς τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπαίνους τοῦ Ρουμανικοῦ τύπου καὶ διέλθῃ μίαν ἀκόμη εὐχάριστον ἥμερον ἐν Βουκουρεστίῳ?».

111. Ὁ δὲ Στέφανος Δραγούμης διαφωνεῖ καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν Γενικὴ Διοίκηση τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπικρίνεται στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Βλ. Στέφ. Δραγούμης 1913-1916. *Μεταξύ παραμονῶν τῆς βαλκανικῆς εἰρήνης καὶ προσδοκίας εὐρωπαϊκῆς διαλλαγῆς*. Ἑλληνικὰ ζητήματα. Ἀθῆναι 1916, 33-56. Περ. Ἀλ. Ἀργυρόπουλος, *Ἀπομνημονεύματα. Α'*. Ἀθῆναι 1970, 133.

112. Βλ. Jurić, ἔ.ἄ., 9 σημ. 5.

ρικὸς Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας (1777-1836)¹¹³, ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βλάχοι εἶναι «Ἐλληνες τὸ γένος»¹¹⁴; Τὴ δὲ θέση του ὑποστηρίζει σθεναρὰ καὶ «ὅ μεγαλύτερος ἴστορικὸς τοῦ 20οῦ αἰώνα»¹¹⁵. Απ. Ε. Βακαλόπουλος¹¹⁶ καὶ ἐπαναβεβαιώνουν ἡ καθηγήτρια τῆς Ἱστορίας τῶν Βαλκανικῶν Λαῶν στὸ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου¹¹⁷ κ.ἄ.¹¹⁸

Γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ἡ ἄγνοια κατανοεῖται. Δυστυχῶς οἱ ἐπιτελεῖς του, σύμβουλοι, δὲν διέθεταν τὴν ἐνδεδειγμένη ἐνημέρωση, πραγματικότητα, ἡ ὁποία διατηρεῖται ἀδήριτα. Διότι καὶ σύμβουλος τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ διερωτᾶται: «... ὁ Κούμας στὸ βιβλίο γιὰ τοὺς Ἐλληνες τοὺς ταύτιζε ἢ τοὺς μπέρδευε μὲ τοὺς Βλάχους;»¹¹⁹. Ἀπορεῖ, ἐνῷ ὁ Κούμας ἀπαντᾶ σαφέστατα στὸ δίλημμά του: «Συμπεριφέρονται [οἱ Βλάχοι] ἀδελφιῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοὶ καὶ δὲν δείχνουν οὕτ’ ἐκεῖνοι οὗτοι καμμίαν ἔθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἄλλήλους, καθὼς τωόντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατριόδος τέκνα, καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι»¹²⁰. Γραικοὶ ἄλλως τε δηλώνουν οἱ ἀπόδημοι

113. Π. Ἐνεπεκίδης, «Ἀπὸ τὴ ἥωὴ τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα. Τὸ Ἡμερολόγιο ἐνὸς φυλακισμένου», *Θεσσαλικά Γράμματα*, 1/15, 1975, 13-14. Maria A. Stassinopoulou, *Weltegeschichte im Denken eines griechischen Aufklärers. Konstantinos Michail Koumas als Historiograph*. Peter Lang. Frankfurt am Main: Berlin· Bern· New York· Paris· Wien 1992, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Antonia Bernard, «Jernej Kopitar et les langues balkaniques», *Bulletin de liaison*, No 12. Centre d'Etudes Balkaniques. INALCO, Paris 1994, 28. M. D. Peyfuss, «Aromunen um Kopitar», *Österreichische Osthefte*, 36, 1994, 439-453.

114. K. M. Κούμας, *Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*. IB'. Βιέννη 1832, 531.

115. Βλ. *Τρικαλινά*, 20, 2000, 401.

116. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία τοῦ Νέου Ἐλληνισμοῦ*, I, Θεσσαλονίκη 1974, 35 κ.έ., καὶ «Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδας», *Ιστορία τῆς Μακεδονίας* ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὡς τὸ 1912, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983, 50.

117. M. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, «Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἔθνολογικὴν κατάσταση τῆς Μακεδονίας πρὸιν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους», *Δωδώνη*, τεῦχ. A', τ. 20, 1991, 351.

118. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Κωνσταντῖνος Κούμας. Ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἴστορικός!», *Τύπος τῆς Κυριακῆς*, 3.11.2002, 7.

119. Πι. Νικ. Θέμελης, *Ἡ ἀνατροπή*. Ἐκδόσεις Κέδρος, Α.Ε. Ἀθήνα 2000, 55. Βλ. ἐπισημάνσεις τοῦ λάθους ἀπὸ τὴν ταπεινότητὰ μου. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γλωσσικὸ ίδιωμα Βλάχων Ἐλλάδος», *Ἐλληνικὴ διεθνῆς γλώσσα*, 6 (50), 2002, 630 σημ. 137, καὶ «λόγος καὶ ἀντίλογος περὶ βιβλιοκρυπτῆς», *Οδὸς* (Καστοριᾶς), 29.05.2003/217, θ' καὶ Θεσσαλικὸν Μέλλον, 31.05.2003, 2.

120. Κούμας, ἔ.ἄ. Ἡ πολύτιμη πράγματι περιοκτὴ συνδημοσιοποιεῖται ἐπὶ δεκαετίες μὲ ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματα. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γιὰ τὸν Βλάχον», *Ἀντί*, τ. 718-719, 2000, 54. Κανένα δὲν ὑπέτεσε στὴν ἀντίληψη τοῦ πρωθυπουργικοῦ συμβούλου;

Βλαχόφωνοι στὶς κατὰ τόπους ἀρχές, π.χ. στὴν Πολωνία, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Iorga¹²¹, ἢ στὴν Ἰταλία¹²².

Περιεργότατα στὶς ἡμέρες μας ἀναρμόδιο ὑπουργεῖο ἐπιδοτεῖ Βλαχολογικὲς ἐκδόσεις, στὶς ὁποῖες ἐπιχειρεῖται διάσταση Γραικῶν - Βλάχων, ὃ δὲ συγγραφέας δὲν ἀποδέχεται τὴν Ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν Βλαχοφώνων τῆς χώρας μας παραγνωρίζοντας τὶς προηγούμενες θέσεις Κούμα, Βακαλόπουλου, Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου ἢ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλου. Ἐτεροποιεῖ δὲ τοὺς Βλαχοφώνους προσδίδοντάς τους ἔχωριστὴν Βλαχικὴν καταγωγὴν¹²³.

Ἐξ ἄλλου Ἑλληνικὸν ἐπιστημονικὸν ἵδρυμα¹²⁴, ἐπιχορηγούμενο κιόλας ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, σὲ συλλογικὴν ἐκδοσήν του γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ἀλβανίας διαιρεῖ τοὺς Ὁρθοδόξους τῆς γειτονικῆς χώρας σὲ 4 ἐθνότητες: 1. Βλαχική. 2. Ἑλληνική. 3. Ἀλβανική. 4. Σλαβική. Στὴν πολυτελῆ ἐκδοσηῖ προβαίνει σὲ μία ἀσήμαντη ἀλλαγὴ. Θέτει πρώτη ἐθνότητα τὴν Ἑλληνικὴν καὶ δεύτερην τὴν Βλαχικὴν. Οὕτως ἢ ἄλλως πλαστογραφεῖ τὴν ἴστορια καὶ ὑποτιμᾶ ἐπιστημονικὲς συμβολές, ὅπως τῆς καθηγήτριας Νικολαΐδου, τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Iorga, Poghirc κ.ἄ. Πρὸ

121. N. Iorga, «Note Polone», *Analele Academiei Române Memoriile Secțiunii Istorice (AAR - MSI)*, 111, 2. Βλ. καὶ *Balcania*, 1, 1938, 233-234. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικὰ καὶ δημογραφικὰ Μοσχοπόλεως», *Διεθνές Συμπόσιο Μοσχόπολις*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1999, 167-168.

122. Βλ. *Καλαρρυτιώτικα Νέα*, 95, 2001, 6 στήλ. γ.

123. Σχετικές ἐπισημάνσεις βλ. Στ. Ἀστ. Παπαγιάννης, *Βλάχοι καὶ Ἑλληνες βλαχόφωνοι*. Ἐκδόσεις Σοζόλη. Ἀθήνα 2003. Πρόσθετες δὲ καὶ ἀποκαλυπτικές βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Σαμαρίνα μέσα ἀπὸ τὸν φακὸ τῶν Wace καὶ Thompson*. Πολιτιστικὸς Σύλλογος Σαμαρίνας. Ἀθήνα 2007, 27, ὅπου συμβολὴ Γ. Τσάπανου.

124. Μὲ βαρύγδουπα ὀνόματα: Θ. Βερέμης, Θ. Κουλούμπης, Ἡ. Νικολακόπουλος. *Ἐπιμέλεια*. Βιβλιοθήκη Διεθνῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν Μελετῶν. Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ΕΛΙΑΜΕΠ. Ι. Σιδέρης [Ἀθήνα 1995]. Α' ἔκδ. 1994. Σταμάτης Γεωργούλης, «Ἡ Ὁρθοδοξία στὸ σύγχρονο ἀλβανικὸν κράτος. Ἰστορικὴ ἀνασκόπηση». Ἡ δὲ σύνθεση τοῦ ΔΣ τοῦ ΕΛΙΑΜΕΠ ἔχει ὡς ἔξῆς: «Λ. Τσούκαλης, πρόεδρος, κ. Θ. Ντεγιάννης ναύαρχος ἐ.ἄ. καὶ κ. Στ. Σταθάτος πρόεδρος ἐ.τ. ἀντιπρόεδροι, κ. Ν. Λαζαρίδης ἀντιστράτηγος ἐ.ἄ. γεν. γραμματέας, κ. Π. Ιωακεμίδης καθηγητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γεν. διευθυντής, κυρία Νίκη Γουλανδρῆ, κ.κ. Γ. Δαυίδ, Γ. Μπαμπινιώτης, Α. Παπαχελᾶς καὶ οἱ κυρίες Μαρία Σακαλῆ - Marks καὶ Νίκη Τζαβέλλα μέλη». Πβ. Τὸ Βῆμα, 19.01.2001, Α 14. Ἐγκριτότατο δὲ μέλος, ποὺ ἐνημερώθηκε, δὲν ἔδωσε οὕτε τηλεφωνικὴν ἀπάντηση. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ἴστορια τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας». *Ηπειρωτικὸν Ἡμερολόγιο 1993-94*, 1-53, καὶ ἀνάτυπο μὲν εὑρετήρια, χάρτη καὶ πρόλογο τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἑθνικὰ θέματα Νικολάου Θέμελη, τ. Προέδρου τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Ἐπίσης ταυτόχρονη αὐτοτελῆς ἐκδοσηῖ στὴν ἀλβανικὴν γλώσσα, χορηγίᾳ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου.

πάντων προσβάλλει τὴ μνήμη τῶν Δημητρίου Προκοπίου, Βασιλείου Λούπου, Νεκταρίου Τέρπου, Γεωργίου καὶ Σίμωνος Σίνα, Εὐαγγέλου καὶ Κωνσταντίνου Ζάππα, Γεωργίου Ζωγράφου, Κωνσταντίνου Σμολένσκη κ.ἄ., ἐπινοώντας ἐθνότητα Βλαχική¹²⁵, τὴν ὅποια, ἀν τὴν ἡθελαν, θὰ εἶχαν διακηρύξει καὶ θὰ εἶχαν ἐπιβάλλει, δοθέντος ὅτι εἶχαν καὶ τὴ δύναμη σὲ ὅλες τὶς μορφές της: οἰκονομική, πολιτική, ἐπιστημονική κ.ἄ.

Παραλληλα ἄλλο ἔλληνικὸ ἵδρυμα, τὸ Κέντρο Ἐρευνῶν Μειονοτικῶν Ὁμάδων (KEMO)¹²⁶, ἐπίσης ἐπιχορηγούμενο καὶ ἐποπτευόμενο ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, χαλκεύει Βλαχικὴ μειονότητα, μολονότι ἀρκούντως πρωτύτερα ὁ Γερμανὸς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Mannheim H. Richter¹²⁷ ἀποκλείει μειονοτικὸ χαρακτηρισμὸ καὶ πιστοποιεῖ ὅτι οἱ Βλάχοι ἔχουν ἀπόλυτα ἔλληνικὴ ταυτότητα. Ἐπὶ πλέον στὸ ἴδιο συμπέρασμα ὀδηγοῦν καὶ οἱ ἔρευνες τοῦ Βουλγάρου ἀνθρωπολόγου Peter Boev, κατὰ τὸν ὅποιο οἱ Ἑλληνες Βλάχοι δὲν διαφέρουν ἀνθρωπολογικὰ ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς τους μὴ βλάχικους πληθυσμοὺς τοῦ ἔλλαδικοῦ χώρου. Μὲ τὸν ξένο ἐπιστήμονα συμφωνεῖ καὶ ὁ ὁμόλογός του στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Θεόδωρος K. Πίτσιος, κατὰ τὸν ὅποιο «— Βλάχοι - Σαρακατσάνοι καὶ Ἡπειρῶτες – χαρακτηρίζονται ἀπὸ κοινοὺς ἀνθρωπολογικοὺς τύπους καὶ τὴν ἴδια ἀνθρωπολογικὴ σύνθεση»¹²⁸.

125. Πβ. *Tὸ Bῆμα*, 24.11.2002, A71, ὅπου ὁ καθηγητῆς B. Κρεμμυδᾶς παρατηρεῖ: «Σὲ ἄλλης κατηγορίας μάθους ἔχουν παγιδευθεῖ οἱ Βλάχοι πού, ἐοήμην τους ὅπως πάντα, ἔμετς τους πιστώνομε ἐκεὶ ποὺ δὲν ἀνήκουν, τὴν ὥρα πού οἱ ἴδιοι ξέρουν καὶ μᾶς τὸ λένε». Βλ. καὶ N. Κατσάνης. «Τί προβλέπει καὶ πῶς καταστρατηγεῖται ἡ Ὀδηγία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἔνωσης. Ἡχηρὴ ἀπάντηση στοὺς “προστάτες” τῶν Βλάχων», *Τύπος τῆς Κυριακῆς*, 1.2.2002, 68.

126. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βράχοι - Βλάχοι καὶ Βλαχοπαρασυναγωγὴ K.E.M.O. στὴ Λάρισα», ἐν *Βραχονησίδες Ἀρχιπελάγους καὶ Βραχονησίδες Στεριάς...* Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημέρωσης γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ἀθῆναι 1998, 33-125, ἴδιως 94-95, καὶ «Τὰ κρύματα τοῦ K.E.M.O.», *Ἐλλοπία*, 56, 2001 48-50, ἀναδημοσίευση ἀντὶ Ἐπιλόγου ἐν Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Καταγωγὴ τῶν Βλάχων τῶν Σκοτίων*, *Ἐκδοση Δ'*, Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων, Ἀθῆναι 2002, 97-102, καὶ «Χοηματοδοτούμενο καὶ ἐποπτευόμενο ἀπὸ Υπ. Ἐξ. K.E.M.O. καὶ κρύματά του», *Ορφέας - Orpheus (Wuppertal)*, 7, 2002, 33-35, καὶ Ὁδός (Καστοριᾶς), 25.4.2002, θ'. Ἐπίσης Ἀντ. Καρχαγιάννης, «Γιὰ τὸν Βλάχον (ἀπάντηση)», *Η Καθημερινή*, 28.7.2001, 20. Πβ. καὶ *Η Καθημερινή*, 28.6.1998, 15.

127. *Athener Zeitung*, 1.11.1994. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ ἀλήθεια γιὰ τοὺς Βλάχους καὶ ἀνελίτρεπτος ἐφησυχασμός*. Ἀθῆναι 2002. Ἄνατ. ἀπὸ περ. Μοριᾶς, 61, 2002, 23-28, καὶ *Λαμπτηδόνα*.

128. Θ. Κ. Πίτσιος, *Ἐξελικτικὴ Ἀνθρωπολογία. Πορίσματα καὶ βασικὲς ἔννοιες τῆς σύγχρονης ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας*. Ἰατρικὲς Ἐκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης, [Ἀθῆναι 2003], 525-526.

‘Ολοκληρώνοντας τὴν εἰσήγησή μου αἰσθάνομαι ώς ἀναγκαῖο ἓνα διασαφητικὸ σχόλιο γιὰ τὸν ὅρο λατινοφωνία, λατινόφωνοι Ἐλληνες. Διότι καθ’ ὑπόδειξη προμελετημένη προπαγανδιστικῶν κέντρων¹²⁹ ἀλλοδαπῆς, π.χ. Φράιμπουργκ, Παρισιοῦ κ.λπ., ἥδη δὲ καὶ ἡμεδαπῆς, κυκλοφοροῦνται στὴν Ἑλλάδα βιβλία μὲ τίτλους σὲ δύο γραφές, ἐπάνω λατινική¹³⁰, στὸ Βλαχικὸ ἰδίωμα¹³¹, καὶ ἀπὸ κάτω μετάφραση στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα. Ἔτοι ἀφήνεται νὰ ἐννοεῖται ὅτι οἱ Βλάχοι χρησιμοποιοῦν τὸ λατινογενὲς ἰδίωμά τους ώς κύρια γλώσσα καὶ ὅτι ἀγνοοῦν τὴν Ἑλληνική!

Βέβαια αὐτὸ συμβαίνει στὴ Δύση, π.χ. μὲ τοὺς Βρέτωνες, Κέλτες, κατοίκους τῆς γαλλικῆς Βρετάνης. Ἀπεικονίζοντας στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα τὴ γλωσσικὴ κατάσταση ὁ ἐπιθεωρητὴς σχολείων Carré, ποὺ ἔχει καὶ ἰδίαν ἀντίληψη, γράφει: «Οἱ χωρικοὶ ἐδῶ δὲν γνωρίζουν ἄλλη γλώσσα (πλὴν τῆς βρετανικῆς), ὁ δὲ Γάλλος ἰδίως στὴν κάτω Βρετάνη βαδίζει ὀλόκληρες λεῦγες στὴ χώρα, χωρὶς νὰ συναντᾶ οὕτε ἔνα ἀνθρώπινο ὄν, μὲ τὸ ὅποιο μπορεῖ νὰ συνεννοεῖται διαφορετικὰ παρὰ μόνον μὲ χειρονομίες»¹³². Κατὰ δὲ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀνδρέα Σκιᾶ, «παρὰ τὴν συνεχὴ ἀπὸ πολλῶν αἰώνων λειτουργίαν πολυαριθμῶν καὶ καλῶν Γαλλικῶν σχολείων»¹³³.

129. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπόπειρες ἀφελληνισμοῦ τῶν Βλάχων τῆς Ἑλληνικῆς χερονήσου», *Κοινωνικές Τομές*, 27, 1991, 307-313, καὶ «Ἐλληνόβλαχοι καὶ παραπληροφόρηση», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Μετασοβιτικῶν Σπουδῶν*, Ἀθῆνα 1993, 453-469, καὶ «The Truth About the Leaflet “Les Aroumains” (Les Macédo - Romans) 1989», *On scientific truth about MACEDONIA*. National Technical University of Athens, 1993, 63-83.

130. Ὁπως ἔπραξε ὁ Γ. Α. Παδιώτης, *Canticī Armānesti di Amīnciu. Βλάχικα τραγούδια τοῦ Μετσόβου*. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ιστορία τοῦ Βλάχικου Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ*, Ἀθῆνα 1989, 71.

131. Ἀλλὰ μὲ ἀλφάβητο Ἑλληνικό, ὅπως πρόσφατα ἔδειξε τὴν προτίμηση ὁ Γιώργης Ἐξαρχος, *Πούντεα ντι Ἀρτα*. Τὸ γεφύρι τῆς Ἀρτας. Λάρισα 2002. Μὲ αὐτὸ τὸ ἀπαίσιο ἔντυπο ὑποπροϊὸν προφανοῦς καὶ πολλαπλῆς σκοπιμότητας κατέστησαν σαφέστατες οἱ παρασυγγραφικὲς ἐπιδόσεις τοῦ Γ.Ε. Σύντομες σκιαγραφήσεις του βλ. Ἀχ. Λαζάρου, «Ἑχηντατήσεις Βλάχων στὴν περιοχὴ Καρδίτσας καὶ βλαχολογικὲς θέσεις Θεσσαλῶν», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου γιὰ τὴν Καρδίτσα καὶ τὴν περιοχὴ της*. Ἐκδοση, Σύλλογος Λαϊκῆς Βιβλιοθήκης «Ἡ Ἀθηνᾶ», Καρδίτσα 1996, 89-91, καὶ «Σαρακατσάνοι. Ρουμανικές καὶ ἄλλες θέσεις γιὰ τὴν καταγωγή», *Παρονασσός*, Μ΄, 1998, 286 σημ. 7, καὶ ἀνάτ. μὲ εὑρετήρια καὶ πρόλογο, Ἀθῆναι 1999, 286 σημ. 7, καὶ «Τοπωνύμια “ἰλλυρικά” Βοιωτίας καὶ μεταπολεμικές ἐπισημάνσεις», *Ἐπετηρίς Εταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν*, Γ΄ β΄, 2000, 368 σημ. 86 κἄ.

132. Πβ. I. Carré, *Méthode pratique de langage et de lecture, d’écriture, de calcul, etc. Livre du maître*. Paris, librairie Armand Colin, 1908, 6.

133. Πβ. Ἀ. Ν. Σκιᾶς, *Περὶ τοῦ ἔξελληνισμοῦ ξενοφώνων πληθυσμῶν*. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ΠΓ΄ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Παρονασσοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1917, 18. Γιὰ τοὺς λατινο-

Αντίθετα στήν Έλλάδα, μάλιστα πολὺ παλαιότερα, ἀρχές 19ου αιώνα, ὁ Κούμας διαβεβαιώνει: «Δὲν εἶναι Βλάχος, ἐὰν ἔξαιρέσῃ κανεὶς γυναικας τινας, δοτὶς δὲν ὅμιλει τὴν γραικικήν»¹³⁴. Σήμερα δὲ δὲν ὑπάρχει μιονόγλωσσος Βλάχος, οὐτε ἕνας, ὅπως ἐμφαντικὰ ἀναφέρει στήν Ἐκθεσή του μετὰ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα ὁ καθηγητής Miquel Strubell i Trueta, διευθυντής τοῦ Institut de Sociolinguística Catalana, πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν τεσσάρων δυτικοευρωπαϊκῶν ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων, στὰ ὅποια ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση ἀνέθεσε μελέτη τῶν Βλάχων Έλλάδος¹³⁵. Δικαιώνεται πλέον καὶ ὁ Οὐγγρος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθη-

---

φώνους, βλαχοφώνους, Ἀρμάνους, κατὰ τὴν καθηγήτρια Νικολαΐδου, Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα..., 58 σημ. 2, «Ο δρος ἔξελληνιστηκαν πάσχει ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι δὲν ἀποδίδει πιστὰ τὴν πραγματικότητα. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων ἔξακολουθοῦσε, παρὰ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, νὰ ἔχει ἀκραιφνὴ Ἑλληνικὴ συνείδηση, σὲ βαθὺ ποὺ κάποτε δὲν εἶχαν οὐτε οἱ καθ' αὐτὸ Ἑλληνόφωνοι. Ἀπὸ τὴν ἀποψη συνεπῶς αὐτὴ δὲν ἔξελληνιστηκαν γιατὶ εἶχαν Ἑλληνικὴ συνείδηση. Κατ' ἀνάγκη πρέπει ἡ ἔννοια τῆς λέξης νὰ μεταφερθεῖ στὴν ἔκκατάλευψη ἀπὸ μέρους τους τοῦ κουτσοβλάχικοῦ ἴδιωματος...». Ἐπὶ δὲ τοῦ τελευταίου ὁ Ρουμάνος καθηγητής Poghirc, «Romanisation...», 32, γράφει: «Quant aux Grecs, qui jusqu' aux temps modernes n' ont jamais mené une politique d' assimilation forcée, ils n' avaient ni les raisons ni les moyens de le faire».

134. Κούμας, ἐ.ἄ., 531. Ἡ μαρτυρία τοῦ Κούμα ἐπιβεβαιώνεται καὶ μετὰ διαπίστωση προσωπικὴ ἐν ἔτει 1881, καταχωρισμένη στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ πρώτου ἐκπαιδευμένου ἀποστόλου τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Κατὰ τὶς ἐπισκέψεις του στὴ Μακεδονία καὶ ἀκριβέστερα στὴ Νάουσα συναντώντας σλαβοφώνους, τοὺς ὅποιους ἀποκαλεῖ Βουλγάρους, καὶ βλαχοφώνους, τοὺς ὅποιους ὄνομάζει Ρουμάνους, παρατηρεῖ ὁ G. Papacostea - Goga, *In zilele redeșteptării macedo - române, Memoria, acte si corespondență*, Bucuresti 1927, 41: «Ομως καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ εἶναι ἡ Ἑλληνοφρονοῦντες ("greco-mani") ἡ ἔξελληνισμένοι πλήρως. Παντοῦ ἐδῶ μιλᾶνε μόνο Ἑλληνικὰ ἀκόμη καὶ αὐτοὶ ποὺ δὲν ἔχασαν τὴ μητρικὴ τους γλώσσα, ὅπως εἶναι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Οἱ Ρουμάνοι ὅμως ἐδῶ ἔχουν ἀπόλυτα ἔξελληνιστεῖ. Θὰ μποροῦσες νὰ τοὺς θεωρήσεις ὡς καθαροὺς Ἑλληνες ἐὰν δὲ συναντοῦσες σὲ πολλὰ σπίτια γέρους καὶ γοιές ποὺ μποροῦν ἀκόμη νὰ σοῦ ποιῶν κάτι τι στὴ διάλεκτο μας». Πβ. Μιχ. Ν. Ρωμανός, ἐ.ἄ., 17 σημ. 86. Έσκευμένα παραγνωρίζει τὶς προηγούμενες ἀλήθειες ὁ Γιώργης Ἐξαρχος, γιὰ τὸν ὅποιο βλ. ἀνωτ. σημ. 131.

135. Παρὰ τὴν παντελὴ ἀπουσία ἐπίσημης πληροφορήσεως ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ πολιτεία. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βλάχοι Έλλάδος καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση», *Παρονασσός, ΛΖ'*, 1995, καὶ ἀναδημοσίευση μὲ πίνακα βλαχολογικῶν δημοσιευμάτων τοῦ σ., εὑρετήρια καὶ Ἀντί Προολόγου κείμενο - παρουσίαση ἀπὸ τὸν *Oίκονομικὸ Ταχυδρόμο*, 26.10.1995, 25, τοῦ Δημήτρη Στεργίου, σημερινοῦ διευθυντοῦ τοῦ Τύπου τῆς Κυριακῆς, Ἀθῆναι 1996, 31 κ.ἔ. Ἐπὶ πλέον παρὰ τὶς προδιαγραμμένες, ἐπίμονες καὶ πολυσχιδεῖς ἀπόπειρες παραπλανήσεως τοῦ ἔνους εἰδικοῦ ἀπὸ τὴν καθηγήτρια χημείας Δημοσίου Ἑλληνικοῦ Λυκείου Ζωὴ Παπαζήση - Παπαθεοδώρου. Βλ. Gustav Weigand, *Oἱ Ἀρωματῖνοι (Βλάχοι)*, Α'. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων - Ἐκδοτικὸς Οίκος Ἄδελφῶν Κυριακίδη ἀ.ἔ. Θεσσαλονίκη 2001,

γητής τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης M. Gyóni, κατὰ τὸν ὅποιο «ὅλα συντηγοροῦν στὸ νὰ πιστεύσουμε ὅτι οἱ Βλάχοι πρέπει νὰ ἦσαν δίγλωσσοι καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἴστορίας τους»¹³⁶.

Σὲ στενὸ οἰκογενειακὸ καὶ συντεχνιακὸ περιβάλλον οἱ Βλάχοι ὅμιλοιν τὸ λατινογενὲς Ἰδίωμά τους, ποὺ ἐπιβιώνει ἀβίαστα καὶ ἀνόθευτα, ὥστε νὰ συνιστᾶ καὶ ἐνδιαφέρουσα διεπιστημονικὴ πηγή. Διότι οἱ Ἑλληνες – κατὰ τὸν Ρουμάνο καθηγητὴ C. Poghirc – διόλου δὲν διανοήθηκαν δίωξή του. Προσθέτει δὲ ὅτι καὶ ἀδυνατοῦσαν¹³⁷. Προσφύεστατα ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου T. Papahagi παρομοιάζει τὸ Βλαχικὸ Ἰδίωμα σὰν ὑδροχαρὲς φυτὸ σὲ νερὰ ἔλληνικά¹³⁸.

Ἡ χρήση τῆς ἔλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς Βλάχους γίνεται ἔντονα ἀντιληπτὴ καὶ στὴ διασπορά τους. Κατὰ τὸν Κροάτη ρωμανιστὴ - βαλκανολόγο, ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok, οἱ Ἀρμάνοι «ἀνέκαθεν διακρίθηκαν γιὰ τὸν ἐνθουσιασμό τους ὑπὲρ τῆς ἔλληνικῆς γλώσσας καὶ ὑπὲρ τοῦ ἔλληνικοῦ πολιτισμοῦ»¹³⁹. Ὁ δὲ Σέρβος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Dusan Popović τονίζει: «ἀναμφισβήτητα οἱ Ἀρμάνοι αἰσθάνονται Ἑλληνες καὶ ἦσαν πράγματι οἱ φορεῖς τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου ζωῆς, τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, στὸν δυτικὸ κόσμο καὶ στὶς χῶρες μας»¹⁴⁰.

Πῶς, λοιπόν, οἱ λαοί, μεταξὺ τῶν ὅποιων ζοῦν στὴν ξενιτειά, νὰ μὴ τοὺς θεωροῦν Ἑλληνες¹⁴¹; Σύμφωνα δὲ μὲ διμολογία τοῦ Ρουμάνου ἀκαδημαϊκοῦ C. C. Giurescu¹⁴² καὶ γιὰ τὸν ρουμανικὸ λαὸ Κουτσόβλαχος σημαίνει Ἑλληνα. Ομως

39, καὶ *Τρικαλινά*, 17, 1997, 46.

136. Bł. *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42.

137. Bł. ἀνωτ. σημ. 133.

138. T. Papahagi, *Paralele folclorice*. Editura Minerva. [Bucuresti] 1970, 14-15.

139. Bł. *Revue Internationale d'Etudes Balcaniques (RIEB)*, 3, 1936, 36.

140. Bł. *RIEB*, 1938, 606, καὶ *RIEB*, 1-2, 1934-1935, 243, ὅπου κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Vl. Skarić, «... χάρον στὶς ἐμπορικὲς ἔλληνο-τσιντσαρικὲς [δηλαδή, Ἑλληνο-βλαχικὲς] παροικίες, οἱ ὅποιες ιδρύθηκαν σὲ δλες τὶς βαλκανικὲς χῶρες, ἡ ἔλληνικὴ γλώσσα εἶχε μεγάλη ἀξία καὶ ἡ γνώση τῆς θεωρήθηκε ἀπαραίτητη σὲ κάθε πολιτισμένο ἄνθρωπο».

141. Bł. καὶ *Annales de l'Ecole Libre des Sciences Politiques*, 2, 15, avril 1892, 320, ὅπου, κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης Victor Bérard, «Les Turcs, les Grecs et les Slaves comptent encore ces Vlaques parmi les Hellènes». Ἐπίσης Tr. Stoianovic, «Ο κατακτητὴς δρόδοδοξος βαλκάνιος ἔμπορος», Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς δθωμανικῆς κυριαρχίας εἰ -ιθ' αι., «Μέλισσα», 1979, 328-329. Χρ. Ζαφείρης, *Βαλκάνιος Πραματευτής*. Ὁδοιπορία μνήμης σὲ ἔλληνικές κοινότητες καὶ παροικίες. Ἔξαντας Ἐκδοτικὴ A.E. Ἀθήνα 1998, καὶ *Παρονασσός*, 41, 1999, 419-422.

142. C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*. Bucuresti 1979, 220, καὶ Petre Nasturel,

τί ἀπό ὅλα αὐτὰ γνωρίζουμε οἱ Ἑλληνες; Ιδού τι σκέφθηκαν τὸ 2002 οἱ ἀρμόδιοι γιὰ πληροφόρηση τῶν τελειοφοίτων τῆς γ' Ἐνιαίου Λυκείου Γενικῆς Παιδείας μὲ σχολικὸ ἐγχειρίδιο ἐπιγραφόμενο ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. Σὲ βιβλίο 267 σελίδων οἱ Βλάχοι θὰ γινόταν γνωστοὶ στοὺς αὐριανοὺς Ἑλληνες πολίτες μὲ τὰ ἔξης: «... οἱ Ἑλληνορουμανικὲς σχέσεις διέρχονταν κρίση ἐκείνη τὴν περίοδο [τέλη 19ου - ἀρχὲς 20οῦ αἰ.] λόγω διαφωνιῶν ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου». Υποσελίδια δὲ σημείωση δῆθεν διευκρινίζει: «1. Κουτσόβλαχοι: λατινόφωνοι πληθυσμοὶ ποὺ κατοικοῦσαν σὲ ὁρεινὲς περιοχὲς τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν κτηνοτροφία: τὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας δημι-ούργησε συχνὰ προβλήματα στὶς Ἑλληνορουμανικὲς σχέσεις».

Ο ταλαίπωρος συντάκτης τοῦ προηγουμένου σπαράγματος, δηλωτικοῦ ἀμάθειας, ἀσυναρτησίας, ἀνευθυνότητας καὶ ἀσέβειας δὲν φαίνεται νὰ προβληματίζεται πῶς κτηνοτρόφοι κατακοσμοῦν τὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα¹⁴³ καὶ συμβάλλονταν στὴν ἐπιστημονική, τεχνολογική, καλλιτεχνικὴ καὶ παντοίᾳ ἄλλῃ πρόοδῳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν ἴδρυση ἦ ἐνίσχυση τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τοῦ Ἐθνικοῦ Ὁδείου, τοῦ Ἐθνικοῦ Ὀφθαλμιατρείου, τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀστεροσκοπείου, τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου (Δωρόθεος Σχολάριος, Ὄκας κ.ἄ.), τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Ἐλλάδος, τῆς Ἰατρικῆς Ἐταιρείας (Διονύσιος Πύρρος ὁ Θεσσαλός), τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἐλλάδος, τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας Ἐλλάδος, τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, τοῦ Ἀρσακείου, τοῦ Ζαπτείου, τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου, τῶν Σχολῶν Εὐελπίδων, τῶν Ναυτικῶν Σχολῶν (Κωλέτη -

«Koutsovalaque. Recherche étymologique», *Etudes Roumains et Aroumaines*, Paris 1990, 91 σημ. 16. Πβ. καὶ Γ. Χ. Μόδης, *Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ Μακεδόνες Ἀρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950, 125: «Οσοι Κουτσόβλαχοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ διακόσια καὶ τριακόσια χρόνια σὲ ρουμανικὰ μέρη, ποτὲ δὲν ἐθεώρησαν τὸν ἑαυτό τους ἔνα ἢ ἀδελφὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους καὶ ποτὲ δὲν λογάριασαν ἔνοι στὸν Ἑλληνισμό». Αὐτὰ ἀπριμῶς ἐπαναλαμβάνει μετέπειτα καὶ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς I. Coteanu (*Limba Română*, 8, 1959, 9-10), κατὰ τὸν ὅποιο ποτὲ οἱ ἀπόδημοι Ἀρμάνοι δὲν αἰσθάνθηκαν ὅτι ἀνήκουν στὸν ἴδιο λαὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους.

143. Καὶ ὅχι μόνον. Βλ. Justin Tambozi, *Vocația constructivă la aromâni*. Societatea Academică Moscopoliană. Editura George Lustian și Justin Tambozi. Bucuresti 2002. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ὄντως ἔγκριτος σ. εἶναι γόνος ρουμανισάντων Μοσχοπολιτῶν, ὑπενθυμίζεται ἡ ὅμοθυμη βούληση τῶν ἀπομεινάντων στὴν Ἰστορικὴ Μοσχόπολη τῆς Βορείου Ἡπείρου, τὸ 1913, νὰ ἐμμείνουν στὴν Ἑλληνικότητά τους. Βλ. Charles Vellay, *L'Irréidentisme hellénique*. Paris 1913, 237-238.

Παλάσκα) ή ἐκπληρώνουν ἔγκαιρα καὶ ἀντάξια τὸ Τάμα τοῦ Ὀθωνοῦ¹⁴⁴ μὲ τὸν Καθεδρικὸ Ναὸ στὴ νέα πρωτεύουσα, ἀφοῦ στὴν πρώτη εἶχε σπεύσει ὁ Καποδίστριας στὸν αὐλόγυρο τοῦ Ὁρφανοτροφείου Αἰγίνης, μὲ πολὺ πιθανὴ συμμετοχὴ τοῦ προέδρου τῆς Ἀδελφότητος Γραικο - Βλάχων Βιέννης Γ. Σίνα, τοῦ Βορειοηπειρώτη.

‘Ως πρὸς τὸ δῆθεν ἐπίμαχο ζήτημα τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν Κουτσοβλάχων, ὅταν τὸ βιβλίο τυπώνεται τὸ 2002, πῶς δὲν ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψη τῆς συγγραφικῆς ὄμάδας κανένα ἀπὸ τὰ δεκάδες ἔγκριτα Βλαχολογικὰ δημιοσιεύματα, στὰ ὅποια τεκμηριώνεται ἀδιάσειστα ἡ ἐλληνικότητα τῶν Κουτσοβλάχων οὕτε καν κάποιες περιοπὲς ἀπὸ τὸν 12ο τόμο *Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τοῦ Κούμα, ὅπου παραστατικὰ καὶ πειστικὰ προβάλλει ἡ ἐλληνικὴ ταυτότητα τῶν Βλάχων¹⁴⁵, ἐνῶ στὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο αἰωρεῖται ἡ ἀοριστία καὶ ἡ ἀμφιβολία, ὅτι χειρότερο γιὰ τοὺς νεαροὺς μαθητές.

Εὐτυχῶς ἀποσύρθηκαν τὰ 132.000 ἀντίτυπα πρὸς προλάβουν οἱ Ἑλληνες ἔφηβοι νὰ σκοτισθοῦν μὲ τὰ ἀλλοπρόσαλλα περὶ Κουτσοβλάχων καὶ τὰ μικρόψυχα γιὰ τοὺς ἀξιοθαύμαστους ἥρωες τοῦ Κυπριακοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγώνα, 1955-1959¹⁴⁶.

Μήπως, ἐπὶ τέλους, ἔφθασε ἡ ὥρα νὰ περιληφθοῦν στὸ προσεχὲς ἐγχειρίδιο τὰ σπουδάσματα – ἔστω καὶ σὲ μισή σελίδα – τοῦ Λαρισαίου πρώτου Νεοέλληνα ἴστορικοῦ Κωνσταντίνου Κούμα ἐπὶ ὑπουργίας Λαρισαίου¹⁴⁷;

144. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Περισπούδαστα παραλειπόμενα», *Οσιος Νικάνωρ*, 197, 2002, 75-76, καὶ «Ἡ σύγχυση γύρω ἀπὸ τὸ ‘Τάμα τοῦ Ὀθωνοῦ’ καὶ τὸ ‘Κρυφὸ Σχολεῖο’», *Τύπος τῆς Κυριακῆς*, 5.1.2003, 8.

145. Βλ. ἀνωτ. σημ. 127 καὶ *Ωραία Σαμαρίνα*, 286, 2003, 12, ὅπου ἀπαντήσεις στὸν Thede Kahl, διερμηνέα καὶ καθηγητὴ γεωγραφίας, ὁ ὅποιος ἀφελέστατα εἶχε νομίσει ὅτι τεχνη-έντως θὰ παρέσυρε τοὺς βλαχοφώνους Ἑλληνες στὴν προπαγάνδα τοῦ Weigand περὶ ὑπάρξεως ἰδιαίτερης ἐθνότητας Βλάχων ἡ τουλάχιστον μειονότητας Βλαχικῆς στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν δριστικὴ ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό. Ἐπιπλαία ὁ νεαρὸς ‘ἀπόστολος’, τύπου 19ου αἰώνα, εἶχε τὴν ἐντύπωση ὅτι θὰ περνοῦσε ἀπαρατήρητος ἐντελῶς κατὰ τὶς ἐπισκέψεις στὰ Βλαχοχώρια, ἀν καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ ὄμοιδεάτες του γειτονικῶν χωρῶν. Δέν ἔλαβε δὲ διόλου ὑπὸ δψῆ του καὶ τὴν ἐπιτυχὴ ἐτισήμιανση τοῦ J.-Fr. Gossiaux (*L'Europe entre cultures et nations*, Paris 1996, 197), «certains [Aroumains] expliquent même que leur a [A] est un a privatif», ἐπειδὴ ἀκριβῶς «Les Aroumains ne se veulent pas Roumains», ὅπως εἶχε τονίσει καὶ ὁ Max Nordau. Βλ. ἀνωτ. σημ. 105.

146. Πβ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀνιστόρητο ἐγχειρίδιο Ἰστορίας γιὰ τοὺς Κυπρίους», *Τύπος τῆς Κυριακῆς*, 6.4.2003, 35.

147. Παλαιότερη εὐκαιρία ἐπὶ ὑπουργίας Γ. Σουφλιᾶ περιεργότατα δὲν πραγματώθηκε, ἀν καὶ γιὰ τὴν προπαγάνδα οἱ Σαρακατσάνοι ἀποτελοῦν «μειονότητα» ρουμανικὴ (!) σὰν ἔξελληνισμένοι Βλάχοι. Βλ. μεσοπολεμικὸ δημιοσίευμα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Th. Capi-

dan, «Sărăcăcianii. Studiu asupra unei populațiuni românesti grecizate», *Dacoromania*, 4, 1926, 924-959. Τὸ ψεῦδος διατηρεῖται. Κατὰ τὴ διεθνῆ διάσκεψη τοῦ παρελθόντος Μαΐου (2003) γιὰ ἐθνικὲς μειονότητες, ἡ ὅποια συγχλήθηκε στὸ Βουκουρέστι, στὴ ρουμανικὴ (!) μειονότητα τῆς Ἀλβανίας συγκαταλέγεται καὶ «Ἡ ἄλλῃ ὅμιδᾳ, ἀπόγονοι τῶν Σαρακατσάνων», ἡ ὅποια «ζεῖ στὸν παραθαλάσσιο νότο τῆς Ἀλβανίας». Πβ. δὲ καὶ *Countries and their Cultures. Volume 2. Denmark to Kyrgyzstan*. Melvin Ember and Carol R. Ember, Editors. Macmillan Reference USA an imprint of the Gale Group. New York· Detroit· San Francisco· London· Boston· Woodbridge, CT., 2001, 888: *Greece: Albanians, Armenians, Bulgarians, Slavic Macedonians, Popaks (Bulgarian Muslims), Turks, Jews, Roma (Gypsies), Vlachs, Saracatsanoi*, and several other groups have long been part of the country's cultural mosaic, although their numbers have decreased. The 1990s witnessed an unexpected influx of immigrants as refugees and labor migrants entered from Eastern Europe, the Middle East, North Africa, and the Philippines. These newcomers, especially the Albanians, estimated at between one-half million have placed *minority* issues at the forefront of public discussion». Γι' αὐτὰ διατυπώνει κανεὶς γνώμη ἡ ἐνημερώνονται οἱ λεγόμενοι ἀρμόδιοι; Εἶναι γνωστή, ὅπως ἐπιβάλλεται καὶ συμφέρει, ἡ ὁρή «L'Etat le plus uni, le plus homogène est le grec», δημοσιοποιημένη ἦδη τὸ 1971 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σοφίανης A. Blanc, *Géographie des Balkans*, Paris 1971, 50; Ἐν τέλει γιὰ τὸν ἑκάστοτε ὑπουργὸ Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, συνάμα δὲ συναρμοδίους Πολιτισμοῦ καὶ Ἑξωτερικῶν, ἡ μαρτυρία τοῦ πρώτου Νεοέλληνα Ἰστορικοῦ Κωνσταντίνου M. Κούμα, Λαογραφίου, λαμβάνει ἀδιανότητες διαστάσεις, ἀποδιδόμενες προσφύεστατα ἀπὸ τὸν F. E. Peters, *The Harvest of Hellenism. A History of the Near East from Alexander the Great to the Triumph of Christianity*, London 1972, 22. Ὁ διακεριμένος εἰδικὸς διακρίνει ἔλληνόφωνο καὶ λατινόφωνο Ἑλληνισμὸ (Greek Hellenism καὶ Latin Hellenism): «Ἀμφότεροι – τονίζει – οἱ κλάδοι, ὁ Λατινικός καὶ ὁ Ἑλληνικός, προέκυψαν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν τῆς οἰκουμενικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν Εὐρωπαίων εἰκότως στρέφονται πρὸς τὴν πορείαν, καθ' ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς σταδιακῶς μετεμόρφωσε τὸ Ρωμαϊκὸ Κράτος καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν κοινωνίαν καὶ ἐνδεχομένως παρήγαγε τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς». Ὁ δὲ ἀκαδημαϊκὸς Διονύσιος A. Ζακυθηνὸς (ΠΑΑ, 1972, 319) ἐπιλογίζει ὡς ἔξῆς: «Ὑπὸ τὸ νέον τοῦτο πρᾶσμα ὁρισμένη, ἡ Ρωμαιοκρατία καὶ γενικώτερον ἡ Ρωμαϊκὴ Ἰστορία ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὸν χῶρον ἐκτάκτου ἐθνικῆς σημασίας».

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ
 ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ
 Εἰσηγήσεις τοῦ “Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου” τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ελλάδος
 Α΄ Ακαδημαϊκὴ Περίοδος
 2002-2003
 ΑΘΗΝΑ 2004

ΑΒΑΡΟΙ

Κοιτίδα τῶν Ἀβάρων εἶναι ἡ Μογγολία. Οἱ ἴδιοι ὀνομάζονταν Υü - Kue - lü. Τὸ ἔθνικό τους ὄνομα Ἀβαροὶ ὀφείλουν στοὺς γείτονες καὶ ὑποταγμένους τους Τούρκους. Στὴν τουρχικὴ γλώσσα avar σημαίνει νομάδα, μετανάστη, πλάνητα. Ἐπὸ τοὺς Σλάβους ἀποκαλοῦνται Obri, λέξη ποὺ μὲ τὸν καιρὸν ἔφθασε νὰ ἀποκῆσει τὴ σημασία πελάρωιος, γίγαντας. Νεώτεροι ἰστορικοὶ ταυτίζουν τοὺς Ἀβάρους μὲ τοὺς Jouan - Jouan τῶν σινικῶν πηγῶν.

Οἱ γραπτὲς πηγές, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἰστορία τῶν Ἀβάρων, παρουσιάζουν μεγάλα κενά. Συνήθως ἐλάχιστες πτυχὲς τῆς ζωῆς τους φωτίζουν. Καὶ πάλι σ' ὁρισμένα σημεῖα εἶναι ἀντιφατικές. Ἐτσι, ἀν στριχθεῖ κανεὶς ἀποκλειστικὰ σ' αὐτές, δὲν μπορεῖ νὰ λύσει κατὰ τρόπο ἱκανοποιητικὸ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ἀβάρων τῆς Εὐρώπης. Οἱ θεωρίες, ποὺ διατυπώθηκαν σχετικά, διαφέρουν πολὺ. Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη καὶ ἀρχαιότερη, οἱ Ἀβαροὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖο τῶν Jouan - Jouan, ποὺ ἀποσχίστηκε ἀπὸ τὸν ἀσιατικὸ ὅγκο καὶ κατέφυγε στὴ Δύση. Κατὰ τὴν ἄλλη εἶναι ἀπόγονοι τῶν Ἐφθαλιτῶν (Ούνων). Γιὰ τὴ δεύτερη ὅμως λέγεται ὅτι δὲν ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ δεδομένα. Ἡ τρίτη συνδυάζει τὶς προηγούμενες: σὲ τελευταίᾳ ἀνάλυση ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ Ἀβαροὶ τῆς Εὐρώπης εἶναι καρπὸς ἐπιμεξίας ἔθνικῶν στοιχείων τῶν Jouan - Jouan καὶ τῶν Ἐφθαλιτῶν. Τὰ σπέρματα τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν ὑπάρχουν ἥδη στὸ Θεοφύλακτο τὸ Σιμοκάττη, ποὺ ἔχωρίζει τοὺς Ἀβάρους σὲ ἀληθινοὺς καὶ μῆ.

Τὰ ὅρια τοῦ ἀβαρικοῦ κράτους τῆς Ἀσίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπισθοῦν μὲ ἀκρίβεια. Πάντως ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημερινὴ Μογγολία καὶ Μαντζουρία εἶχαν ὑπαχθεῖ στοὺς Ἀβάρους καὶ περιοχὲς ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ Τουρκεστάν ὧς τὴν Κορέα.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. τουρανικὲς φυλὲς ἔξεγέρθηκαν στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ ἀβαρικοῦ κράτους καὶ ἀνεξαρτοποιήθηκαν. Μία ἀπὸ αὐτές, ποὺ ἀργότερα ἔγινε γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Τούρκοι, ὀνομάτισε τοὺς Υü - Kue - lü, ὅπως ἥδη σημειώθηκε, Ἀβάρους. Οἱ Ἀβαροὶ, ποὺ γλύτωσαν ἀπὸ τὶς διώξεις τῶν Τουρανιδῶν, ἀναζήτησαν νέες πατρίδες φεύγοντας δυτικά.

Ἄπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς γνωριμία πρώιμη μὲ τοὺς Ἀβάρους ἔκαμε ὁ Ιουστίνος Βοραιᾶς, ἀνιψιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ιουστινιανοῦ, στὴν Λαζικὴ χώρα, ὃπου αὗτοὶ χάρη στὴ μεσολάβηση τῶν Ἀλανῶν ξήτησαν νὰ γίνουν δεκτοὶ ὡς ὑπόσπονδοι (φοιδεράτοι) καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν σὲ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας,

άκριβέστερα δὲ σὲ περιοχές ποὺ κατεῖχαν Ἐροῦλοι. Ἐπειδὴ ὁ Ἰουστίνος, στρατηγὸς τῆς Μοισία ποὺ βρέθηκε στὴ Λαζικὴ ἐξ αἰτίας τῆς συμμετοχῆς του σὲ ἐκστρατεία κατὰ τῶν Περσῶν, δὲν ἦταν ἀρμόδιος νὰ ἴκανοποιήσει ἢ νὰ διαπραγματευθεὶ τὸ αἴτημα, ὑπέδειξε στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἀβάρων νὰ ἀποταθοῦν στὸν ἵδιο τὸν αὐτοκράτορα πηγαίνοντας στὴν Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα δὲ ὁ Ἰουστίνος, γνώστης τῆς ὑποκρισίας τῶν βαρβάρων, φρόντισε νὰ ἐνημερώσει ἔγκαιρα τὸν αὐτοκράτορα.

Ἡ παρουσία τῆς ἀντιπροσωπείας τῶν Ἀβάρων στὴν Κωνσταντινούπολη (558) προξένησε ἔχειωσιστὴ ἐντύπωση, κυρίως γιὰ τὴν ἰδιόρρυθμη κόμμαση: εἶχον γὰρ τὰς κόμας ὅπισθεν μακρὰς πάνι, δεδεμένας πρανδίοις καὶ πεπλεγμένας, ἢ δὲ λοιπὴ φρεσία αὐτῶν ὅμοια τῶν λοιπῶν Οῦννων, καθὼς ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, ποὺ τοὺς ἀποκαλεῖ καὶ ἔθνος παράδοξον.

Ο Ἰουστινιανὸς ἀρκέστηκε στὴν ἀποδοχὴ τῶν σπονδῶν (*Foedus*). Δὲ δέχτηκε τὴν ἔγκατάσταση τῶν Ἀβάρων μέσα στὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας. Μολονότι δέ, δὲν ἔβλεπε νὰ καρποφοροῦν οἱ διαπραγματεύσεις, παρέτεινε τὴν παραμονὴν τῆς ἀβαρικῆς ἀντιπροσωπείας στὴν πρωτεύουσα, ὥστε νὰ ἀντιληφθεῖ τὶς βαθύτερες προθέσεις. Ὅταν ὅμως πληροφορήθηκε ὅτι οἱ Ἀβαροὶ προμηθεύθηκαν σύγχρονα ὅπλα, τὰ ὅποια σκόπευαν νὰ χρησιμοποιήσουν κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας, διέταξε τὸν Ἰουστίνο νὰ προβεῖ κατὰ τὴν ἀναχώρηση στὴν κατάσχεση τοῦ φορτίου. Στὸ ἐπεισόδιο τοῦτο ὁ Μένανδρος ἀποδίδει τὴν ἔναρξη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ Ἀβάρων καὶ Βυζαντινῶν.

Ἄφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀρνήθηκε νὰ παραχωρήσει ἐδάφη, οἱ Ἀβαροὶ κατευθύνθηκαν ἀπὸ τὸν Καύσακο πρὸς τὸ Δούναβι. Στὸ δρόμο πρὸς τὴ Δύση ὑποτάσσουν τοὺς λαιούς, ποὺ συναντοῦν. Οἱ πρῶτοι, ποὺ γνώρισαν τὴ σκληρότητα τῶν Ἀβάρων, ἤσαν οἱ Ἀντεῖς, ἔγκατεστημένοι στὰ οὐκρανικὰ παράλια τοῦ Εὗξεινου Πόντου. Ἀκολούθησαν διάφορες μοιγγολοταραικὲς φυλές, Κουτρίγουροι, Οὐτρίγουροι, ποὺ ὑπηρέτησαν προθυμότερα τοὺς Ἀβάρους. Σ' αὐτὸ ἵσως συνέβαλαν καὶ οἱ φυλετικὲς σχέσεις. Τὴν ἴδια τύχη εἶχαν καὶ οἱ προγενέστεροι μεταναστευτικοὶ λαοὶ τῶν περιοχῶν αὐτῶν, Σκύθες, Σλάβοι, καὶ οἱ γηγενεῖς τῶν παραδονάβιων χωρῶν Γέτες, Δάκες καὶ γενικότερα Θράκες πέρα τοῦ Δουνάβεως.

Ἴδιαίτερα ἐνισχύθηκε τὸ ἀβαρικὸ στοιχεῖο μὲ τὴν ἄφιξη στὸ Δούναβι σλαβικῶν φύλων, Σκλαβητῶν, ποὺ ἀδυνατώντας νὰ προβάλουν ἀποτελεσματικὴ ἀντίσταση ὑπέκυψαν καὶ συμπορεύθηκαν μὲ τοὺς Ἀβάρους. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Προκοπίου: Τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβητοί τε καὶ Ἀνται οὐκ ἀρχονται πρὸς ἀνδρός ἐνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύονται, καὶ

διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τά τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται.

Φθάνοντας στὴ Δακία οἱ Ἀβαροὶ ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις τῶν γερμανικῶν φυλῶν, τῶν Λογγοβάρδων ἢ Λομβαρδῶν, ποὺ κατοικοῦσαν στὴν Παννονία, σημερινὴ Ούγγαρια καὶ τῶν Γεπιδῶν ποὺ κατεῖχαν παρακαρπάθια καὶ παραδουνάβια ἐδάφη. Οἱ Λογγοβάρδοι, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν Γεπιδῶν, κάλεσαν τοὺς Ἀβάρους, ὥστε νὰ ἐπιφέρουν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ στοὺς ἔχθρους τους. Τὸ Βυζάντιο τήρησε οὐδέτερη στάση, ἐνῷ εἶχε κάθε συμφέρον νὰ διασωθοῦν ὡς ἀντιστάθμισμα στὴ νέα δύναμη καὶ στὸ συνασπισμό, ποὺ δημιουργήθηκε στὰ σύνορά του.

Οἱ Γεπίδες νικήθηκαν καὶ ἔξοντάθηκαν. Στὴ συντριβὴ τους βοήθησε καὶ τὸ Βυζάντιο ἀνακαταλαμβάνοντας (567) τὸ Σίριο, πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Θεοφάνη συνάμα δὲ καίριο στρατιωτικὸ ἔρεισμα στὸν ποταμὸ Σαῦο.

Σύντομα καὶ οἱ Λογγοβάρδοι καὶ οἱ Βυζαντῖνοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι οἱ νέοι γείτονες, οἱ Ἀβαροὶ, εἶναι χειρότεροι ἀπὸ τοὺς Γεπίδες. Πρόγιατι οἱ Ἀβαροὶ ἐνωρὶς ἔδειξαν τὸ ἀληθινό τους πρόσωπο. Ἀρχισαν ἄγριες καὶ συνεχεῖς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν Λογγοβάρδων, τοὺς ὅποιους τελικὰ ἔξανάγκασαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Παννονία καὶ νὰ ἀναχωρήσουν πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἀπὸ τότε (568) ἡ Παννονία ἀποβαίνει ἡ κατ' ἔξοχὴν ἀβαρικὴ χώρα καὶ ὁρμητήριο νέων κατακτήσεων, ποὺ καταλήγουν στὴ δημιουργία ἐνὸς ἀχανοῦς ἀβαρικοῦ κράτους, μὲ ἀνατολικὸ ὅριο τὸ Δνείπερο, βόρειο τὴν Βαλτικὴ Θάλασσα, δυτικὸ τὸν Ἐλβα καὶ νότιο τὸ Δούναβι.

Τὸ ἀβαρικὸ κράτος γνώρισε τὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ ἐπὶ τοῦ χαγάνου Βαϊανοῦ, ποὺ κατέστησε τὸ ἀβαρικὸ στοιχεῖο, μολονότι βαρβαρικό, ἡγετικὸ στοὺς λαούς, αὐτόχθονες καὶ ἐπήλυδες, τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

Ο Βαϊανός, τοῦ ὅποιου τὴ φυσιογνωμία οἱ βυζαντῖνοι χρονογράφοι σκιαγραφοῦν μὲ ἔντονα χρώματα, ἵδρυσε κράτος μὲ θεσμούς, διπλωματία καὶ στρατό, καὶ ἀπείλησε σοβαρὰ τοὺς δύο μεγάλους γείτονές του, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Βυζαντινούς. Ο κίνδυνος μετριάσθηκε μετὰ τὸν 7 αἰ., διότι τὸ τεράστιο ἐνιαῖο ἀβαρικὸ κράτος διαμοιράσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀληφρονόμους τοῦ χαγάνου Βαϊανοῦ σὲ δύο μεγάλα ἀκόμα ἀβαρικὰ κράτη, τὸ ἀνατολικὸ μὲ τὴν «πρωτεύουσα» στὴν περιοχὴ τῆς Πολτάβας (Οὐκρανία) καὶ τὸ δυτικὸ στὰ περίχωρα τῆς Ντεβρετσέν (Α. Ούγγαρια). Στὸ καθένα χωριστὰ τὴ διοίκηση ἀσκοῦσε χαγάνος. Τὸ δὲ προβάδισμα εἶχε ὁ χαγάνος τοῦ δυτικοῦ ἀβαρικοῦ κράτους.

Μετὰ τὸ χαγάνο στὴν ἱεραρχία ὑπῆρχαν οἱ πρίγκιπες μὲ διαβάθμιση ἀνάλο-

γη πρὸς τὴν ἔκταση τῆς χώρας ποὺ ἔξουσίαζαν. Κανονικὰ θέσεις διοικητικὲς ἔπαιρναν τὰ ἀρσενικὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ χαγάνου. Ὡστόσο δὲν ἀποκλείονταν καὶ οἱ ἔνεοι. Γιὰ κάθε βαθμὸν ἀξιωματούχων ἀπονέμονταν εἰδικὰ διάσημα, χρυσὴ ἐνδυμασία, ζωστῆρες κ.ἄ. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ θέση τῆς γυναίκας τοῦ προγκιπα πλησίαζε τὴ συζυγική, δηλ. ἦταν σχεδὸν ἰσότιμη, σὲ ὁρισμένες δὲ περιπτώσεις, ἡ γυναίκα μποροῦσε νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἄνδρα.

“Οπως ὁ χαγάνος ἀνέθετε τὴ διακυβέρνηση μεγάλων διαιμερισμάτων τοῦ κράτους σὲ πρίγκιπες, παρόμοια οἱ τελευταῖοι εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ διαιρέσουν τὸ προγκιπάτο τους σὲ μικρότερες διοικητικὲς περιφέρειες. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν τοποθετοῦσαν μέλη τῶν οἰκογενειῶν τους. Εἶχαν ἐπίσης τὸ δικαίωμα νὰ προσφέρουν ὡς δῶρο, ἔξαιρετικὰ τιμητικό, βέλη καὶ φαρέτρα στοὺς φυλάρχους καὶ ἀρχηγοὺς πατριῶν. Μάλιστα, σύμφωνα μὲ ἀρχαιολογικὲς πηγές, οἱ δικαιοδοσίες τῶν προγκιπών ἔφθαναν ὡς τὴν ἀπονομὴ χρυσοῦ σπαθιοῦ. Ἡ ἱεραρχικὴ τάξη τῶν μικρῶν διοικήσεων ἀποτελοῦσε ἀπομίμηση τῆς κρατικῆς καὶ ἦταν ἀπόλυτα ἐναρμονισμένη πρὸς τὴν κεντρικὴ ἔξουσία, ποὺ εἶχε τὴν εὐχέρεια νὰ παρακολουθεῖ καὶ νὰ ἐλέγχει τὴν κάθε κίνηση, ὥστε νὰ προλαμβάνονται ὀποιεσδήποτε τάσεις ἀνεξαρτοποίησης φιλοδόξων φυλάρχων ἢ φυλετικὴ ἔνων πληθυσμῶν.

Ἡ αὐστηρὴ διοικητικὴ ὁργάνωση μετέβαλε καὶ τὸ νομαδικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀβαρικοῦ κράτους. Τουλάχιστο στὸ δυτικὸ κράτος, στὸ ὅποιο περιλαμβάνονταν καὶ οἱ εὐφορες πεδιάδες τῆς Παννονίας, ἡ οἰκονομικὴ βάση τῆς ἀβαρικῆς κυριαρχίας δὲν ἦταν, ὅπως ἄλλοτε, ἀποκλειστικὰ ἡ κτηνοτροφία ἀλλὰ ἡ γεωργία. Βέβαια ἡ ἀλλαγὴ εἶχε ἐπιβάλει καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τοῦ ὅποιου σημαντικὸ μέρος ἀπαρτίζόταν ἀπὸ δούλων. Κατὰ συνέπεια στὴ δομὴ τῆς ἀβαρικῆς κοινωνίας διαπιστώνεται καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῆς τάξης τῶν δούλων, ποὺ προέρχονται τόσο ἀπὸ τοὺς ἀβαρικορατούμενους λαοὺς ὅσο καὶ ἀπὸ ἀκραιφνεῖς Ἀβάρους. Δοῦλοι καταντοῦσαν μέλη ἀβαρικῶν οἰκογενειῶν, εἴτε λόγῳ πτωχεύσεως πατριῶν εἴτε λόγῳ ἐμφυλίων πολέμων.

Πάντως ἡ συμπεριφορὰ τῶν Ἀβάρων πρὸς τοὺς αὐτόχθονες τῶν χωρῶν, ποὺ κατέχουν, πρὸ πάντων τοὺς γεωργούς, εἶναι ἡπια καὶ ἐπιεικής, μερικὲς δὲ φορὲς καλύτερη ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὴ μεταχείριση τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἡ δεκάτη μὲ τὶς ἀνεπίτρεπτες καταδολιεύσεις τῶν φροεισπρακτόρων ἀποδεκάτιζε τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ ἔξαιτίας τῶν χρεῶν, ὥστε νὰ ὑποχρεώνεται νὰ περιπέσει καὶ σὲ κατάσταση δουλείας. Ὁταν ἀντὶ γιὰ τὸ πανάρχαιο καὶ νόμιμο 10% ὁ ἀγρότης ἀναγκάζεται νὰ προσφέρει 50% ἢ 60% τῆς παραγωγῆς – ἀνεξάρτητα ἀπὸ εύνοϊκές ἢ δυσμενεῖς καιρικές συνθῆκες –, ἡ παρουσία τῶν ἐφορειακῶν τῆς αὐτοκρατορίας ἢ τῶν ἐπενοικιαστῶν τῶν φόρων τοῦ Δημοσίου στοὺς χώρους τῶν παραγωγῶν καταντᾶ κακὸ συναπάντεμα, ντέομα, ντέσιμο.

‘Η φορολογική ἐλάφρυνση τῶν γεωργῶν ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους, ὅπως καὶ ἀπὸ παλιότερους καὶ μεταγενέστερους ἐπιδρομεῖς, τόνων τὸ ἐνδιαφέρον τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς, ποὺ συντελοῦσε ταυτόχρονα καὶ στὴν ἔξασφάλιση τῶν ἀπαραιτήτων γιὰ τὴ ζωὴ τῶν κατακτητῶν. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Σύρου οἱ Ἀβαροὶ ἔλεγαν πρὸς τοὺς Δάκες: Σπείρετε καὶ θερίστε. Ἐμεῖς θέλομε μέρος τῆς παραγωγῆς, πιὸ λίγο ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἀπαιτοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι. Γ’ αὐτό, ὅπως δρθὰ παραπρεῖ νεώτερος Ρουμάνος ἴστορικός, οἱ Δάκες, ἀν καὶ ἐκρωμαΐσμένοι, δὲν εἶχαν κανένα συμφέρον νὰ διαβοῦν τὸ Δούναβι καὶ νὰ ξητήσουν καταφύγιο στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Μὲ τὰ μέτρα αὐτὰ οἱ Ἀβαροὶ περισποῦσαν τὴν προσοχὴν τῶν αὐτοχθόνων καὶ μείωναν τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ.

Ἐτοι ἀπερίσπαστοι οἱ Ἀβαροὶ ἐπιδόθηκαν στὴν ἄγρουπνη ἀσκηση τῆς ἔξουσίας καὶ στὴν ἄρτια ἐκπαίδευση πολεμιστῶν. Ἄν εἴναι ἀκριβεῖς οἱ πληροφορίες ποὺ περιέχονται στὸ λεγόμενο Στρατηγικὸ τοῦ Μαυρικίου, οἱ Ἀβαροὶ τῆς Δακίας ἐμφανίζονται θαυμάσιοι ἵππεῖς, κατάφρακτοι αὐτοὶ καὶ οἱ ἵπποι τους, καὶ διαθέτονταν τέλειο γιὰ τὴν ἐποχὴ ὀπλισμό: Θώρακες ἀπὸ σίδερο ἢ ἀπὸ συμπιεσμένο μαλλί, λόγχες καὶ τόξα. Ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται ἡ πολεμικὴ τακτικὴ τους. Κατὰ κανόνα στήνουν ἐνέδρες, προσποιοῦνται ὅτι τρέπονται σὲ φυγὴ καὶ καταδίώκουν τὸν ἔχθρο τους ὥς τὴν δριστικὴν νίκη. Ἐπαύξησαν δὲ τὴ μαχητικότητά τους συμπαρασύροντας στὶς ἐπιδρομές καὶ ἄλλες μεταναστευτικὲς φυλές, συνηθέστερα σλαβικές.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Ἀβάρων ἢ τὴν περιστολὴ τῶν ζημιῶν ἀπὸ τὶς ἀβαρικές ἐπιδρομές, τὸ Βυζάντιο μοίρασε χρήματα καὶ διεξήγαγε πολέμιους. Ἄν καὶ στὶς πηγὲς παρουσιάζονται πολλὰ χάσματα, ὥστε νὰ μὴν εἴναι εὔκολη ἡ παρακολούθηση τῶν ἀβαροβυζαντινῶν συγκρούσεων, σύντομη ἀναφορὰ ὁρισμένων γεγονότων εἴναι ἀπαραίτητη καὶ διαφωτιστική, διότι εἶχαν σοβαρὲς ἐπιπτώσεις καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὰ ἐπικρατεῖ ἀκόμα σύγχυση.

‘Οταν οἱ Βυζαντινοὶ ἀπέσυραν ἀπὸ τὸ Δούναβι τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν φρουρῶν πρὸς ἀναχαίτιση τῶν περσικῶν εἰσβολῶν στὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ Ἀβαροὶ ἔκριναν κατάλληλη τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ ἀπαιτήσουν τὴν καταβολὴ τῆς οἰκονομικῆς ἐνίσχυσης, ποὺ χορηγοῦσε ὁ Ἰουστινιανός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰουστίνος ὁ Β΄ ἀρνεῖται, διεκδικοῦν τὴν πόλη Σίρμιον ὡς κατάλοιπο τῶν Γεπιδῶν, τοὺς ὅποιους εἶχαν νικήσει. Γιὰ νὰ ἐκβιάσουν συμφέρουσα ἀπάντηση, ἐπιχειροῦν ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές.

Τρεῖς ἀβαρικὲς ἐπιχειρήσεις, ποὺ ἀντιστοιχοῦν μὲ τὶς πολιορκίες τῶν πόλεων Σίρμιον, Θεσσαλονίκη καὶ Κωνσταντινούπολη ἀποτελοῦν τὰ σημαντικότερα ἐπεισόδια τῆς ἀβαροβυζαντινῆς διαμάχης.

“Υστερα ἀπὸ πολιορκία τριῶν χρόνων (579-582) καὶ διακοπὴ τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ οἱ Ἀβαροὶ κυριεύουν τὸ Σίριμο παρὰ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίσταση τῶν κατοίκων, οἵ διοῖοι παρέδωσαν τὴν πόλην, ἀφοῦ ἔξασφάλισαν τὸν ὅρο ἀποχώρησης στὰ Σάλωνα τῆς Δαλματίας. Ἀσφαλῶς δὲν ἐφυγαν ὅλοι οἱ κάτοικοι, γιὰ τοὺς διοίους ἄλλως τε δὲν ἦταν ἡ πρώτη μεγάλη δοκιμασία.

Τὸ 597 οἱ Ἀβαροὶ μαζὶ μὲ Σλάβους πολιορκοῦν τὴν Θεσσαλονίκη. Ἡ διάρκεια τῆς πολιορκίας ἦταν μικρὴ καὶ ἡ ἀπόκρουση τοῦ φανταστικοῦ ἀριθμοῦ τῶν 100.000 Ἀβαροσλάβων ἀποδίδεται στὴ θαυματουργὸ ἐπέμβαση τοῦ Ἅγιου Δημητρίου. Τὴν εἰδηση δὲν ἀναφέρουν ἴστορικοι συγγραφεῖς ἀλλὰ μόνο τὸ βιβλίο τῶν θαυμάτων τοῦ Ἅγιου Δημητρίου. Ἡ σιωπὴ τῶν καθ’ αὐτὸ ἴστορικῶν πηγῶν καὶ ἡ πληροφορία διτὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς στὸ ἀντίκρυσμα τῶν πολιορκητῶν πανικοβλήθηκαν δείχνει διτὶ ἔως τότε δὲν εἶχαν γνωρίσει ἐπικίνδυνους ἐπιδρομεῖς οὕτε ἐπίφοβες πολιορκίες.

Τὸ 626 ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων μὲ πλῆθος στρατοῦ καὶ στόλου πολιορκεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ ἔηρα καὶ θάλασσα, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειος ἑτοίμαζε στὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας μεγάλη ἐπίθεση κατὰ τῶν Περσῶν. Τὴν ἄμυνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχαν ἀναλάβει ὁ πατριάρχης Σέργιος καὶ ὁ πατρίκιος Βῶνος. Ἡ σωτηρία τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ἀποδόθηκε στὴν «Ὑπέρμαχον στρατηγόν», διπάς προσφανεῖται ἡ Θεοτόκος στὸν «Ἀκάθιστον Ὑμνον», ποὺ θεωρεῖται ἔργο τοῦ πατριάρχη Σέργιου καὶ ἀναπέμφθηκε κατὰ τὴν πιὸ κρίσιμη φάση τῆς πολιορκίας. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος καταναυμαχήθηκε καὶ ὁ στρατὸς ἔηρᾶς διασκορπίσθηκε. Ἄλλα οἱ συνέπειες συνεχίσθηκαν καὶ στὴν ἔδρα τοῦ χαγάνου. Ἡ ἀποτυχία του κατὰ τὴν πολιορκία ἔγινε ἀφορμὴ ἐσωτερικῆς ἐξέγερσης, ποὺ κλόνισε τὴ δύναμη τῶν Ἀβάρων. Ὁ Κουρβότος, ἀρχηγὸς τῶν Οὐτριγούρων, ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὴν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπαψε νὰ ὑπακούει στὸν χαγάνο τῶν Ἀβάρων καὶ τὸ 635 προχώρησε σὲ σύναψη συμμαχίας μὲ τὸν Ἡράκλειο. Κινήματα ἔκαμαν καὶ οἱ Σλάβοι τῆς Τρανσυλβανίας, οἵ δὲ Τσέχοι ἀπέλευθερώθηκαν ἀπὸ τὸν ἄβαρικὸ ζυγό.

Κατὰ τὶς ἀβαρικὲς ἐπιδρομὲς στὴ Θράκη συνέβη καὶ ἔνα ἐπεισόδιο, ποὺ προκάλεσε πολὺ θόρυβο ὅχι γιὰ τὴν πολεμική του σπουδαιότητα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ καὶ γλωσσολογικὴ σημασία.

Οἱ χρονογράφοι Θεοφάνης καὶ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης ἴστορώντας τὴν ἐκστρατεία τοῦ στρατηγοῦ Κομεντίολου ἐναντίον τῶν Ἀβάρων ἀναφέρουν καὶ ἔνα ἀσήμαντο καθ’ αὐτὸ ἀτύχημα: Τὸ σάγμα ἐνὸς ζώου ἔγειρε ὅπότε ὁ συνοδός τοῦ ἐπόμενου ἐσπεύσεις νὰ εἰδοποιήσει τὸν προηγούμενο φωνάζοντας τῇ πατρῷα φωνῇ τόρνα, τόρνα, φράτερ· καὶ ὁ μὲν κύριος τοῦ ἡμίονου τὴν φωνὴν οὐκ ἤσθετο οἱ δὲ λαοὶ ἀκούσαντες, εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, τόρνα, τόρνα μεγίσταις φωναῖς ἀνακράζοντες.

‘Η έρμηνεία τοῦ χωρίου ἀπασχόλησε πολλούς. ’Αλλοι εἶπαν ὅτι οἱ ἐπίμαχες λατινικές λέξεις ἀποτελοῦν στρατιωτικὸ παράγγελμα καὶ ἄλλοι ὅτι εἶναι ἐπιβιώσεις τῆς δημάρδους λατινικῆς καὶ μητρικῆς γλώσσας τῶν ἡμιοντηῶν. ’Αλλοι τέλος συμβιβάζουν τὶς δύο ἀπόψεις. ’Οσοι δέχονται τὴ δεύτερη διχάζονται πάλι. Μερικοὶ θέλουν τὶς λέξεις ὡς πρῶτο δεῖγμα τῆς σημερινῆς ρουμανικῆς ἢ πρωτορουμανικῆς καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὑποστηρίζουν ὅτι ἀνήκουν στὴν κουτσοβλαχικὴ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, στὴν ἀρωμονικὴ (βλ. λ.), δοθέντος ὅτι τὸ ρῆμα τόρνα διατηρεῖ ἀκόμα στὴν ἀρωμονικὴ καὶ τὴν εἰδικὴ σημασία τοῦ χωρίου, ἐνῶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴ ρουμανική. Ἐπομένως, στὸ στράτευμα τοῦ Κομεντίολου πρέπει νὰ ἐννοήσουμε προγόνους τῶν Κουτσοβλάχων, Ἀρωμούνων (βλ. λ.), δηλαδὴ ἐκλατινισμένων Ἑλλήνων τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, γιὰ τοὺς ὅποιους κάνει λόγο ὁ Ιωάννης Λυδός (6ος αἰ. μ.Χ.).

‘Ωστόσο τὸ πιὸ ἀμφιλεγόμενο ζήτημα εἶναι ἡ ἔκταση τοῦ χώρου τῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ κάλυψαν οἱ ’Αβαροὶ μὲ τὶς ἐπιδρομές. Διότι παρουσία ’Αβαρῶν συζητεῖται καὶ γιὰ τὴν Πελοπόννησο. Μὲ τὸ ἐνδεχόμενο τοῦτο συνδυάσθηκε καὶ προσπάθεια ἐτυμολογήσεως τοῦ τοπωνυμίου *Ναβαρίνο* ἀπὸ τὸ ἑθνικὸ ’Αβαροί, δηλ. θεωρήθηκε ὡς ἔνδειξη ἐγκατάστασης στὴν Πύλο ’Αβαρῶν. ’Ο Κούρτιος συγκεκριμένα ὅχι μόνο κάθιδο στὴν Πελοπόννησο ἀλλὰ καὶ δημιουργία ’Αβαρικοῦ ἢ ’Αβαροσλαβικοῦ κράτους μεγάλης μάλιστα χρονικῆς διάρκειας (589-807) δέχεται. ’Ηδη δῆμως ἡ τοπωνυμικὴ ἔρευνα, κατ’ ἔξοχὴν ἡ ὁρθὴ έρμηνεία τοῦ ἐπιμάχου τοπωνυμίου *Ναβαρίνο*, καθὼς καὶ ἡ διάλυση τῆς σύγχυσης ὡς πρὸς τὸ ἄλλο πολυσυζητημένο *Μονεμβασία* μὲ τὴν ἐντόπιη δεύτερου στὶς ἀκτὲς τῆς ’Αδριατικῆς, ὅπου πρόγιατι ἔφθασαν ’Αβαροσλάβοι, ἀποδυναμώνουν δόλοτελα τὴν ἄποψη τοῦ ὀνομαστοῦ ἐπιστήμονα. ’Επίσης ἡ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Μιχαήλ τοῦ Σύρου δὲν ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Σύγχρονος ἀρχαιολόγος συμπεραίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια καθόδου ’Αβαρῶν.

‘Ἐξ ἄλλου στὸ χωρίο τοῦ Εὐαγρίου: «οἱ ’Αβαροὶ δὶς μέχρι τοῦ καλούμενου *Μικροῦ τείχους* ἐλάσαντες, *Σιγγηδόνα*, *Αγχίαλόν* τε καὶ τὴν *Ἐλλάδα* πᾶσαν καὶ ἐτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἦνδραποδίσαντο» ὀλοκάθαρα φαίνεται ὅτι γίνεται λόγος γιὰ τὸ βόρειο τμῆμα τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. ’Η έρμηνεία αὐτὴ τεκμηριώνεται καὶ μὲ τὰ λεγόμενα ἀπὸ τὸ Θεοφάνη, ποὺ ἀναγράφει τὸ ἴδιο γεγονός: ’Ο χαγάνος τὴν *Σιγγηδόνα* πόλιν κατέστρεψε καὶ πολλὰς ἐτέρας ἐχειρώσατο τὰς ὑπὸ τὸ *Ιλλυρικὸν* τελούσας. Παρέλαβε δὲ καὶ τὴν *Αγχίαλον*, ἥπειλε δὲ καὶ τὰ *Μαχρά* τείχη καταστρέψαι. ’Εδῶ ὁ Θεοφάνης τὴν *Ἐλλάδα* ἀποδίδει μὲ τὸ γεωγραφικὸ ὅρο *Ιλλυρικόν*.

‘Οταν στὸ χῶρο τῆς Δακίας, ὅπου οἱ ’Αβαροὶ ἐπὶ αἰῶνες ἔζησαν, δὲ σώζονται ἵχνη γλωσσικά, εἶναι ἀδιανόητη ἡ ἀναζήτηση ἀβαρικῶν ἐπιβιώσεων στὴν *Ἐλλά-*

δα. Γιὰ τὴ γλώσσα δὲ τῶν Ἀβάρων δὲ γνωρίζουμε τίποτε. Κατὰ μία ἐκδοχὴ ἔνας ἀβαρικὸς ὄρος *carcani* ή *cafcani*, ποὺ χρησίμευε γιὰ τὴν προσφώνηση τῶν ἀρχηγῶν, ἐπιβιώνει σὲ κάποιο ρουμανικὸ λαογραφικὸ στοιχεῖο *carcaunii*. Μολονότι ἡ ἐτυμολογία ἀμφισβῆται, τὸ στοιχεῖο τοῦτο ἔχει ἐνδιαφέρον, διότι ἀποσιάζει ἀπὸ τὴ λαογραφία τῶν Ἀρωμούνων, ἐνῷ θὰ ἀναμενόταν ἡ παράλληλη ἐπιβίωση, ἐφ' ὅσον – κατὰ τὴ ρουμανικὴ πλευρὰ – Ἀρωμούνοι καὶ Ρουμάνοι εἶχαν τὴν ἴδια καταγωγὴ καὶ ὁ χωρισμὸς ὑποτίθεται ὅτι προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση στὴ Δακία τῶν Ἀβαροσλάβων.

Ἐξ ἵσου ἀβάσιμη εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεση γιὰ ἐκχριστιάνιση Ἀβάρων, ποὺ διατυπώθηκε ἐξ ἀφορμῆς τῆς μνείας συμμετοχῆς στὴν οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νίκαιας ἐπισκόπου τῶν Ἀβαριτῶν μὲ τὸ ὄνομα Οὔρσος. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσκοπο τῆς πόλεως Ἀβριτον (Ἀβρυτον, Ἀβρυτος) τῆς Κάτω Μοισίας καὶ ὅχι τῶν Ἀβάρων. Ἐνδεχόμενο ἐκχριστιανισμὸν δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα.

Τὸ ἀβαρικὸ ιράτος διέλυσε ὁ Καρλομάγνος ἔπειτα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες, τῶν ὃποίων ἀποκορύφωμα ὑπῆρξε ἡ κατάληψη (796) τῆς «πρωτεύουσας», τοῦ οίγκ τῶν Ἀβάρων (Ντεβρετσέν), ὃπου οἱ Φράγκοι βρήκαν συσσωρευμένα πλούτη, λάφυρα πολυετῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν. Ἄλλὰ ὁ ἀβαρικὸς λαὸς ἐξουθενώθηκε κατὰ τοὺς πολέμους ὀλόκληρης δωδεκαετίας (802-814) μὲ τοὺς Βουλγάρους τοῦ Κρούμου. Σύμφωνα μὲ τὸ «Ρωσικὸν Χρονικόν», τὸ λεγόμενο τοῦ Νέστορος, ἔχουν πεθάνει ὅλοι, δὲν ἔμεινε οὕτε ἔνας Ἀβάρος. Στοὺς Ρώσους ἡ ἰδέα τοῦ ὀλοσχεροῦς ἀφανισμοῦ τῶν Ἀβάρων ἔχει ἐκφρασθεῖ καὶ μὲ τὴν ἀκόλουθη παροιμία: *Χάθηκαν σὰν Ἀβάροι*.

Μεταγενέστερες μνεῖες τοῦ ἑθνικοῦ Ἀβάροι ή Ἀβάρεις σὲ βυζαντινὲς πηγὲς ἀποτελοῦν ἀναχρονισμὸ καὶ δὲ σχετίζονται μὲ τὴ φυλὴ αὐτῆς. Δὲν ἐκπλήσσει ἡ σύγχυση στὴ χρήση ἑθνικῶν ὀνομάτων, διότι οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἐπανελημμένα χρησιμοποιοῦν ὀνόματα ἀρχαιότερων λαῶν, γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν νέους λαούς, ποὺ διαμένουν στὶς ἴδιες χῶρες.

Βιβλιογραφία: G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin, 1958, I, 72-76. AIKA-TERINHΣ XΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἰστορία*, Ἀθῆναι, 1975, 310 κ.ἔ. C.C. GIURESCU - D.C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, 1 Bucuresti, 1975, 175 κ.ἔ. 205.

ΔΙΓΛΩΣΣΟΙ - ΑΛΛΟΓΛΩΣΣΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

I. ΙΧΝΗΛΑΤΗΣΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΝΑ ΕΥΡΩΠΗ

Πελασγοί, Έλληνες: Γεωγραφικοί δρισμοί και προπαγάνδα

Ή ειδική άναφορά σε διγλώσσους και άλλογλώσσους, όταν διεξάγεται ότι αναφέρεται στον Μακεδονικό Αγώνα, έπιβάλλει διαχρονική, έστω και σύντομη, σκιαγράφηση του Έλληνισμού στο χώρο της χερσονήσου του Αίμου, λεγόμενο άπό τό 1808¹ και βαλκανικό², και πέρα του Δουνάβεως στη σύγχρονη Ρουμανία, ή όποια δεν είναι βαλκανική χώρα. Αύτο διευκρινίζουν Ρουμάνοι έπιφανεστατοί έπιστημονες και πολιτικοί ή το συναμφότερο³. Άνηκει δε στη ΝΑ Εύρωπη.

Διάχυτη είναι σήμερα ή τάση άπλων έρευνητῶν, έρασιτεχνῶν, φιλιστόρων, καθώς και έπιστημονικῶν κύκλων διαφόρων χωρών γιά διεκδίκηση της απαρχῆς της παρουσίας πληθυσμῶν της προτιμήσεώς τους στὴν προμηνυμένη περιοχή. Θυμίζει δε τὸ κυνήγι της μάγισσας. Όλοι ένα έπανέρχεται στὴν έπικαιρότητα ή συζήτηση γιά τὴν Πελασγία και γιά τοὺς Πελασγούς, στὸν διοικητικὸν σὰν προγόνους⁴, ἀν και στὶς ἀρχαῖες πηγὲς διαπιστώνεται μόνον ἐλληνι-

1. Γιὰ πρώτη φορὰ χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα Βαλκάνια τὸ 1808 ἀπὸ τὸν Γερμανὸ γεωγράφο A. Zeune.

2. Τὸ ἐπίθετο παράγεται ἀπὸ τὸν ὄρο Βαλκάνια, που κατὰ τὸν καθηγητὴ τῆς Γλωσσολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης N. Ἀνδρώπη, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κουνῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1967, 46β, ἀποτελεῖ ἔξελληνισμένη μορφὴ τοῦ τουρκικοῦ Balkan. Σημαίνει δὲ ὅρος ἐννοώντας τὸν Αἶμο. Ωστόσο κατὰ τὸν διδάκτορα I. N. Ἡλιούδη, «Περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὄνόματος Balkan», Ἡ Καθημερινὴ, 8.11.2001, 12 και Ἡ Γλώσσα μας, 111, 2002, 8, «Οἱ Ἀραβεῖς ὀνόμαζαν τοὺς Παυλικιανοὺς Beilakanī και στὶς περιοχές, ὅπου ἐκεῖνοι κατοικοῦσαν, Beilakan». Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Τσιμισκῆ ἐγκαταστάθηκαν «περὶ τὴν Φιλιππούπολιν» γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἐπιδρομέων, προσφρέστατα κατέλαβαν «τὶς στενὲς και ἀπόκρημνες διαβάσεις τοῦ Αἵμου». Δὲν ξενίζει, λοιπόν, τὸ συμπέρασμα, «ὅτι και οἱ Τοῦρκοι παρεμφερῶς πρὸς τοὺς Ἀραβεῖς και κατὰ προληπτικὴ ἀφομοίωση τῆς πρώτης συλλαβῆς τοῦ ὄνόματος Beilakan και κατὰ συγκοπὴν τοῦ α τῆς μεσαίας συλλαβῆς ὀνόμασαν Balkan (Beilakan > Balakan > Balkan) τὶς περιοχές ποὺ φύλαγαν και συνεπῶς δέμεναν Παυλικιάνοι, δηλ. «τὰ τέμπη τοῦ Αἵμου», και κατὰ συνεκδοχὴν ὀνομάστηκε ὅλο τὸ ὄρος Αἴμος Balkan».

3. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ρουμανία και Βαλκάνια», Ἡ Καθημερινὴ, 30.6.2001, 12.

4. Βλ. N. Στύλος, Στοιχεῖα σὲ πανάρχαια ἀρβανίτικα κείμενα. Ἐκδόσεις Γ. Γέρον. Ἰστορικὰ ἀρ. 2. Ἀθῆνα 2003. Ὁπωδήπτοτε «ίστορικά» δὲν είναι ἀλλὰ οὕτε ἀνιστόρητα. Απλούστατα πρόκειται

κότητά τους⁵.

Δὲν ἔλειψαν καὶ θεωρίες, κατὰ τὶς ὁποῖες τόσο στὴ ΝΑ Εὐρώπη ὅσο καὶ στὴν εὐρύτερη, μάλιστα καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, τὸ προβάδισμα εἶχαν ἄλλοι λαοί, πρωτίστως οἱ Ἰλλυριοί, γιὰ τοὺς ὁποίους ἐπινοήθηκε ὁ Πανιλλυρισμός, πού, ὅπως παρατη-

γιὰ τὴ φρικτότερη φαντασία, ἀσχετη μὲ διοιδήποτε συγγραφικὸ εἶδος. Ἡ δὲ σκοπιμότητα ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὸν ἐκδότη, ποὺ προβάλλεται καὶ φωτογραφικῶς στὸ περιοδικὸ τῶν Μειονοτικῶν τῆς Δύσεως σὰν ἐκπρόσωπος τῶν Ἀλβανῶν Ἐλλάδος. Βλ. *Contact*, vol. 5, no 3, 1988-89, ὁ πρῶτος ἀπὸ ἀριστερὰ ὄρθιος. Ἀλβανὸς ἄλλως τε χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἐπισκέπτη τῆς χώρας Μειονοτικὸ St. Moal, *Rapport de la visite d' étude aux minorités de Grèce*, 4-10 Octobre 1987. Sous l' égide de la Commission des Communautés européennes et du bureau européen pour les langues moins répandues, Kemper, Breizh/Bretagne (1988). Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Μειονοτικὰ ζητήματα καὶ ἐπισκέψεις Δυτικο-Εὐρωπαίων στὴν Ἐλλάδα», *Δελτίο Ι.Π.Ο.Μ.Ε.* Διμηνιαία ἐνημερωτικὴ ἐκδοση τοῦ Ἰδρύματος Πολιτικῶν Μελετῶν καὶ Ἐπιμόρφωσης, 10, 1989, 5-6. Ἐπίσης Ἐλευθεροτυπία, 19.7.1989, 23, καὶ 19.9.1987, 32.

Πεντέστατα βιβλιογραφικὰ δημοσιεύματα, ποὺ ἀνάγονται στοὺς Πελασγοὺς μὲ προφανεῖς προθέσεις ἀποστασιοποιήσεως ἀπὸ τὸν Ἐλληνισμό, βλ. C. B. Stefanoski, *Limba traco-daca fundul a limbilor indo-europeane*. Tetova 1993. Ion Pachia Tatomirescu, «Tezaur: Din Pelasgia Arhaică (30.000-8175), la Dacoromânia lui Regalian (258-270) - si la România lui Constantinescu (1996-2000), Caietele Daco-romaniei, 6, 23.12.1997-21.3.1998, 1 κ.é. Ioan M. Cardula, *Istoria Armânilor*. Editura SAMMARINA. Constantsa - 2001, 15-16. Ἀξιώσεων ἐπιστημονικῶν, δοθέντος ὅτι ἐγκρίθηκε καὶ ὡς διδακτορικὴ διατριβή, εἶναι δύγκωδης συγγραφή, στὴν ὁποίᾳ γίνεται δεκτή – μετὰ πλούσια βιβλιογραφία καὶ ἴδιας τεκμηρίωση – ἡ αὐτοχθονία τῶν Ἀρμάνων, τῶν Βλάχων Ἐλλάδος, τοῦ N. Caranica, *Les Aroumains: recherches sur l'identité d'une ethnie*, Université de Besançon, 1990. Ἄλλα καὶ ὁ ἐξουψιανισμένος Neagu Djuvara, ἐν *Revue Roumaine d'Histoire*, XXX, 1-2, 1992, 65, σημ. 89, ἐνίσταται: «...nous ne pouvons suivre l' auteur lorsque sur la base d' arguments empruntés essentiellement à l' anthropologie et à la préhistoire, il veut rattacher les Aroumains aux Pélasges de l' Antiquité».

5. Κατὰ τὸν Jean Bérard, ἐν *Revue des Etudes Anciennes*, LIV, 1952, 11-12, οἱ Πελασγοί, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, φεύγοντας ἀπὸ τὴν Πελασγιώτιδα Θεσσαλία φθάνουν στὴν Ἡπειρο, περιοχὴ Δωδώνης, ἐπὶ Δευκαλίωνος καὶ ἔπειτα στὴν Ἰταλία, ἐλληνόφωνοι: «Or, précisément ces Pélasges de Pise nous sont présentés par un texte de Caton et un texte de Pline comme des gens parlant la langue des Graeci, ou de la race des Graeci».

Μὲ περισσὴ σαφήνεια ἐκφράζει τὴν ἐλληνικότητα καὶ τῶν Πελασγῶν τῆς Πελοποννήσου ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεὺς (I, 17, 2): «ἡν γὰρ δὴ καὶ τὸ τῶν Πελασγῶν γένος Ἐλληνικὸν ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἀρχαῖον». Βλ. Lorenzo Braccesi, «La più antica navigazione greca in Adriatico», *SCO*, 18, 1969, 136 σημ. 49, ὅπου καὶ παροπομπὴ στὸν Στράβωνα, V, 2, 4, C2.21. Ἀπὸ τὴν πλούσια ἔνη βιβλιογραφία βλ. καὶ M. Biacardi, «Il "Pelasgi": nome, etnografia, cronologia», *St. Clas. Orient.*, 10, 1961, 224 κ.é. D. Briquel, *Les Pélasges en Italie: Recherches sur l'histoire de la légende*. Ecole Française de Rome. Rome et Paris 1984. Γιὰ τοὺς Πελασγοὺς ἀνὰ τὴ λοιπὴ Εὐρώπη Angelo Antíorio, *Storie elleniche arcaiche*, Rapallo 1980, 214, ὅπου χάρτες. Δὲν ἀπουσιάζουν ἐλληνικές πελασγολογικές συγγραφές. Ἀκόμη γίνονται ἀναφορές στὸν Ἰάκωβο Θωμόπουλο τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, ἀν καὶ οἱ θέσεις του ἀντικρούσθηκαν ἀπὸ τὸν N. Ἀνδριώτη, *Oἱ Προέλληνες*, Θεσσαλονίκη 1952. Ἀκολουθεῖ ὁ ἀκαδημαϊκὸς M. Σακελλαρίου, «Οἱ γλωσσικὲς καὶ ἔθνικὲς ὄμάδες τῆς ἐλληνικῆς προϊστορίας.

ρεῖ ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Al. Graur⁶, ἐπικράτησε κατὰ τρόπο ἐπιδημικὸν καὶ ἐπέφερε πολλὴ σύγχυση.⁷ Αν καὶ ἡ πλάνη ἔγινε ἀντιληπτή, ἀπαιτεῖται πολλὴ φρόνηση. Διότι ἐπακολούθησαν μεγάλες παρεκκλίσεις καὶ τεράστια βιβλιογραφία, οἵ ὅποιες παρασύρουν ἀκόμη ἐκείνους, ποὺ παραμένουν ἀνενημέρωτοι ἐπιστημονικά.⁸ Ήδη οἱ Ἰλλυριοί, τῶν ὅποιων ὁ γενάρχης Ἰλλυριός⁹, συνάμα δὲ καὶ ὁ ἐνδοἴλλυρικὸς φύλαρχος Ὑλλος¹⁰, σχετίζονται μὲ τὸν Ἐλληνισμό, ἀριθμοῦν περίπου ἑκατὸ φῦλα. Σχεδὸν δὲ δύο δεκάδες φέρουν ἐλληνικὰ ὄντοματα¹¹.

Τῶν Ἰλλυριῶν σύνορο, μὲ τὸν ἄμεσο συμπαγῆ Ἡπειρωτικὸν Ἐλληνισμὸν ἀποτελοῦσε, κατὰ τὸν Πατέρα τῆς Γεωγραφίας Στράβωνα¹², ἡ πανάρχαιη¹³, παρὰ τὴν ὁμαϊκὴν ὄνομασία της, Ἐγνατία¹⁴ ὁδός, ἡ ὅποια μὲ τὶς δύο ἀφετηρίες στὶς ἀδριατικὲς ἀκτές, τὶς πόλεις Ἀπολλωνία καὶ Ἐπίδαμνο (Δυρράχιο) συνεχίζει τὸ ρεῦμα τοῦ Γενυσοῦ, Γενούσου, Σκούμπη ποταμοῦ. Προέκτασή του πρὸς τὰ ἀνα-

Πελασγοί», *Iστορία τοῦ Ἐλληνικοῦ Ἐθνους (IEE)*, Ἐκδ. Ἀθηνῶν A.E. 1, 1970, 360α. Στὴν αὐτοτελῆ δὲ γαλλόγλωσση συγγραφὴ M. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, Athènes 1979, 339, δηλώνεται: «Pélages = Grecs, chez les Anciens 98, 127, 176» καὶ «Pelasia = Grèce, chez les Anciens 98, 127».

6. Βλ. *Studii Clasice*, 3, 1961, 20, ὅπου οἱ παραπηρόσεις καὶ προειδοποιήσεις του.

7. Σύμφωνα μὲ παράδοση ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία, ἐνῶ ἐκστρατεύουν κατὰ λαῶν τῆς ΒΔ Βαλκανικῆς, ἀποκτοῦν τὸν ὑστερότοκο γιό, στὸν ὃποῖον δίνουν τὸ ὄνομα αὐτό. Συνακόλουθα καὶ ἡ χώρα ὄνομάζεται Ἰλλυρία. Βλ. P. Grimal, *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*, Paris, P.U.F., 1958, 229.

8. 'Ο Duje Rendic ' Miocevic ', «I Greci in Adriatico», *Studi Romagnoli*, 13, 1962, 39-56, ἵχνηλατώντας τοὺς Ἐλληνες στὴν Ἰλλυρία ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκὸν χρόνους σημειεύνει ὅτι ὁ Ὑλλος, γενάρχης τοῦ Ἰλλυρικοῦ φύλου Ὑλοι, εἶναι γιὸς τοῦ Ἡρακλῆ, ἡ δὲ Ἡράκλεια τῆς Ἰλλυρίας «Ἐλληνῖς πόλις». Ὁμιλεῖ γιὰ «Κυκλώπεια Τείχη», γιὰ ἀμφικτυνονία τῶν Ἐλλήνων, ποὺ διαδίδουν τὸν πολιτισμὸν στὴν Ἀδριατική, διδάσκοντας πολεοδομία, ἀρχιτεκτονική, νέες μεθόδους στὴν οἰκονομική, κοινωνική, πολιτική ζωή.

9. Βλ. I. I. Russu, *Illirii. Istoria - limba si onomastica - romanizarea*, Bucuresti, 1969, 29.

10. Πβ. Στράβων VII, 323: «Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν (τὴν Ἐγνατίαν) ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπον ιοῦσιν ἐν δεξιᾷ μέν ἐστι τὰ Ἡπειρωτικά ἔνθη κλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμφρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ δηρη τὰ τῶν Ἰλλυριῶν...». Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικός Ἐλληνισμός*, Ἀθῆνα 1988, 65.

11. Πβ. P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'Histoire et d'Archéologie*, Paris 1945, 11-12, ὅπου ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως στοὺς Φιλίππους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν μαθητῶν του τονίζει ὅτι ἡ Ἐγνατία παρὰ τὸ ωμαϊκὸν ὄνομα «doit être aussi vieille que les relations terrestres de l' Orient et de l' Occident méditerranéens».

12. Catherine Romiopoulou, «Un nouveau Milliaire de la via Egnatia», *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)* 98, 1974, 813-816.

13. Τὸν ἐπικαλεῖται δὲ σὲ διεθνές συνέδριο ὁ VI. Popovic ', «L' Albanie pendant la basse Antiquité»,

τολικά συνιστᾶ ἡ νοητή γραμμή μεταξὺ τῶν πόλεων Στόβων καὶ Σκοπίων. Μετὰ πέντε αἰῶνες τὸ ἕδιο ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Προκόπιος¹³.

Ωστόσο ἡ σημερινὴ ἐπίσημη «ἐπιστήμη» τῶν Σκυπιτάρων¹⁴, ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται οἱ γέιτονες Ἀλβανοί, ἀκριβέστερα οἱ βόρειοι, προβάλλει ὡς Ἰλλυρικὴ ὄλοκληρη τὴν Ἡπειρὸν ὡς τὸν Ἀμβρακικό. Ἐπὶ πλέον μὲ χάρτη προεκτείνει τὴν τάχα Ἰλλυρικὴ ὑπαρξὴ μέχρι Ναυπάκτου, ἀλλὰ καὶ σὲ τμῆματα τῆς κεντρικῆς Στερεάς, δυτικῆς Θεσσαλίας¹⁵ καὶ Μακεδονίας¹⁶, ἀν καὶ κατὰ τὸν πλέον εἰδικὸ ἐπιστήμονα, τὸν ἀκαδημαϊκὸ Russu¹⁷, οἱ Ἰλλυριοί δὲν ἔχουν ὑπερηφήνασι τὴν γραμμή, ἡ ὅποια βαίνει ἀπὸ Αὐλώνα καὶ Λίμνη Πρέσπα καὶ πρὸς τὰ παραμεθόρια Μακεδονίας, Παιονίας, Δαρδανίας κ.λπ. Μετὰ τέσσερεis δὲ καὶ πλέον δεκαετίες ὁ ἕδιος εἰδικὸς ἀποκλείει ὅποιαδήποτε σχέση τῶν Σκυπιτάρων μὲ τοὺς Ἰλλυριούς¹⁸. Ἐν τούτοις οἱ πρῶτοι μὲ μεταγενέστερα δημοσιεύματα, καταχωρι-

Les Illyriens et les Albanais, Beograd 1988, 254: «Selon l' historien grec [sc. Procope de Césarée], les Epirotes étaient établis jusqu'à Epidamnos, ἦν νῦν Δυρράχιον καλεῖται (BV III, 11, 8)».

14. Bλ. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 54, 1934, 180, ὅπου ὁ Κροάτης ἀκαδημαϊκός καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok ἐτιμολογεῖ τὸ ἑθνωνύμιο Σκυπιτάροι ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο Σκότια (< Scupis / Skhyp). Κατὰ τὸν ἕδιον ἐπιστήμονα, ἐν *Revue Internationale des Etudes Balkaniques (RIEB)*, 1, 1934, 9, «ὅ πυρήνας τοῦ λαοῦ τούτου φαίνεται νὰ εἴναι τὸ τελευταῖο κατάλοιπο τῶν Θρακῶν τῆς ἐπαρχίας τῆς Δαρδανίας». Ἐξ ἵσου κατηγορηματικὰ ὑποστηρίζεται ὅτι «...δὲν εἴναι γηγενεῖς Ἰλλυριοί ἀλλὰ ἔνοφερομένοι Τριβαλλοδάκες. Τούτο προκύπτει ἀλλωστε καὶ ἀπὸ τὶς παραδόσεις τῶν Γκέκιων πατριῶν τους, ποὺ ἀφηγοῦνται ὅλως ἀνεξάρτητα ὅτι οἱ πρόγονοί τους ἦρθαν στὴ σημερινὴ Βόρειο Ἀλβανίᾳ ἀπὸ βορειοανατολικώτερες περιοχές, ἥσα ἀπὸ τὴν κάτω λεκάνην τοῦ ποταμοῦ τῆς Σερβίας Μοράβα καὶ τὶς ἀντικυρνές του τέτοιες». Πβ. Σωκρ. Ν. Λιάκος, *Η καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων* (Τουπίκλην Βλάχων), Θεσσαλονίκη 1965, 39-40. Παραπέμπει δέ: Hequart, *Histoire de la Guegarie (Haute Albanie)*, 112.

15. Bλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ τοπωνύμιο “Τρίκκη” μὴ Ἑλληνικό;», *Τρικαλινά*, 17, 1997, 40 σημ. 49.

16. Ὡς πρὸς τὴν Δ. Μακεδονία οἱ Σκυπιτάροι παραθοῦνται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπερατλαντικὴ Ὑπερδύναμη. Bλ. ἀρθρο τῆς προέδρου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀμερικῆς Nancy C. Wilkie, «Politics and the past», *Archaeology*, September / October 1999, 6. Καὶ ἀπὸ ἑδῶ εὐχαριστῶ τὸν πάντοτε γηγοροῦντα Δυτικομακεδόνα ἀπόδημο Γεώργιο Τσάπανο γιὰ τὴν ἔγκαιρη ἐνημέρωση. Bλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνικά θέματα», *Παρονοσός*, ΜΑ', 1999, 535.

17. I. I. Russu, «Macedonica. Osservazioni sul etnografia degli antichi Macedoni», *Ephemeris Dacoromana (ED)*, 8, 1938, 129: «Bisogna ripetere che gli Illiri non abiano mai sorpassato la linea che va da Va-lona al lago Prespa, ed i confini verso la Macedonia, Peonia, Dardania...».

18. Πβ. I. I. Russu, «Bibliographia illyrica», *RRH*, 19, 1980, 757: «...les Albanais (Shkipetari) n' ont rien hérité de l' anthroponymie et même de la toponymie des anciens Illyriens: ils n' ont rien de commun avec ceux-ci...». Τὸ τελικὸ συμπέρασμά του ἐπαναλαμβάνει καὶ σὲ ἄλλα δημοσιεύματά του. Πρωτίστως στὸ εἰδικὸ γιὰ τοὺς Ἰλλυριούς σύγγραμμά του, *Illirii*, 151-152. Ἐπίσης I. I. Russu, *Etnogeneza Românilor*, Bucuresti 1981, 452.

19. Πβ. E Sedaj, «Les tribus illyriennes dans les chansons homériques», *Studia Albanica*, XXIIIe 1, 1986,

σμένα στὸ περιοδικὸ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Τιράνων, ἀδίστακτα ἐξιλλυρίζουν καὶ ταυτόχρονα ἐξαλβανίζουν πανένδοξες ἐλληνικὲς προσωπικότητες, π.χ. τοὺς Ἀχιλλέα, Νεοπτόλεμο, Πύρρο, μιλονότι ὁ Ὁμηρος δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα Ἰλλυρίος - οἱ καὶ οὗτε κἀν τὸ γνωρίζει¹⁹.

Ἡ σκυπιταρικὴ προπαγάνδα²⁰ εἰσάγεται στὴν Ἑλλάδα ἀνευ «δασμῶν», δηλαδὴ ἐνδεδειγμένων ἑλέγχων, σχολίων²¹, ἀν καὶ ἡ ἀναχαίτησή της δὲν εἶναι δύσκολη δοθέντος ὅτι διεπιστημονικὰ πορίσματα ἀλλογενῶν ἐπαληθεύουν περίτραν τὴν ἐλληνικότητα τοῦ συνολικοῦ Ἡπειρωτικοῦ χώρου. Σὲ διεθνὲς συνέδριο ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Nancy Olivier Masson ἀνακοινώνει: «Οσον ἀφορᾶ στὶς ἐλληνικὲς χῶρες, τὶς κοντινὲς μὲ τὴν Ἰλλυρία, ὅπως ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Ἀκαρνανία, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἴσχυρισθῇ ὅτι πράγματι δὲν ὑπέστησαν ἐπίδραση ἀπὸ βιορρᾶ, σὲ πεῖσμα θεωριῶν, οἱ δόποις διατυπώθηκαν μὲ βάση ἐπιφανειακὴ ἐμμηνεία τούτου ἢ ἔκεινου τοῦ ὀνόματος»²². Ἐπίσης σὲ διεθνὲς συνέδριο ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας Vladimir Georgiev τονίζει: «... στὴν Ἡπειρο τὰ τοπωνύμια εἶναι πολὺ ἀρχαῖα καὶ μόνον ἐλληνικῆς προελεύσεως»²³. Βέβαια ἡ μακρόχρονη ρωμαιοκρατία ἀφήνει τὰ ἵχνη της, τὰ δόποια ἐπισημαίνονται ἀπὸ τὸν Ρουμάνο ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Radu Vulpe ώς ἔξῆς: «Δὲν διαπιστώνεται πουθενὰ ὄνομα Ἰλλυρικό, ἀλλὰ μόνον ὄνοματα ρωμαϊκὰ καὶ ἐλληνι-

164: «...Achille, Néoptolème et Pyrrhus d' origine albanaise!» Ἀποτολμῶνται αὐτά, ἀν καὶ ὅμολογεῖται ὅτι «Homère n' utilise pas le nom Illyrien (gr. Illyrioi) et il ne le connaît même pas...»!

20. Συνήθως συνίσταται ἀπὸ συγγραφεῖς ἐρασιτεχνῶν τόσο ἀλλοδαπῶν ὅσο καὶ ἡμεδαπῶν, ποὺ καίρια ἐπικρίθηκαν. Βλ. Τ. Π. Γιοχάλας, Ἀλβανολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός, Ἐλληνικὴ Ἐπιτροπὴ Σπουδῶν ΝΑ Εὐρώπης, Κέντρο Σπουδῶν ΝΑ Εὐρώπης, Ἀθήνα 1988. Καὶ συνέντευξη στὸν Πέτρο Μακρῷ μὲ τίτλο «Ἐρασιτέχνες ἀλβανολόγοι ἔφεραν τὴν Χίο στὴν Ἀργολίδα», Ἐλευθεροτυπία, 31.10.1988, 10. Σαράντος Ι. Καργάκος, Ἀλβανοί - Ἀρβανίτες - Ἐλληνες, Ι. Σιδέρης, Ἀθήνα 1999, 319 κ.έ.

21. Βλ. Stefanaq Pollo - Arben Puto [Kristo Frasher, Skënder Anamali κ.ἄ.], Ἰστορία τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴν ἀρχαίτητα μέχρι σήμερα. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά: Μπ. Ἀκτσόγλου. Ἐκδοτικὴ Ὁμάδα. Θεσσαλονίκη, ἄ.χ., 10 καὶ 24, ὅπου χάρτης. Ἡ ἀσχολίαστη ἐκδοση ἀφήνει οὐσιαστικὰ ἀνενημέρωτο τὸν ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη καὶ ἐπιτέρεπτε παντοῖς σκέψεις. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀλβανία», Νέα Εστία, Ἀφιέρωμα στοὺς λαοὺς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Χριστούγεννα 1994, 80-97.

22. O. Masson, «Les rapports entre les Grecs et les Illyriens d' après l' onomastique d' Apollonia et de Dyrrachium», *Actes du premier Congrès International d' études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia 1966, 239.

23. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie*, Milan 1978, 157.

24. R. Vulpe, «Gli Illiri di l' Italia imperiale romana», *ED*, 3, 1925, 167. Ἐνέχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ διαπίστωση, ἡ δόποια σημειώνεται στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του καὶ σὲ δημοσίευμα προφανέστατα ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸν «πανιλλυρισμό». Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου «Τοπωνύμια “Ἰλλυρικά” καὶ

κά»²⁴. Στήν Ἡπειρολογική διατοιχή του ὁ Pierre Cabanes²⁵, μετέπειτα καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Bensançon, θεωρεῖ ώς περιττή τὴν περαιτέρω ἔρευνα γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἐλληνικότητας τῶν Ἡπειρωτῶν. Παρὰ ταῦτα δὲ μὲ σειρὰ μελετῶν²⁶ του διαρκῶς τὴν ἐπιβεβαιώνει. Ἐπὶ πλέον ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου E. Condurachi²⁷ σὲ εἰδικὴ ἀνακοίνωσή του ἀναφέρει ὅτι ἰδουτὴς τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης εἶναι ὁ μυθικὸς πρόγονος τῶν Ἑλλήνων Δευκαλίων, ὁ πατέρας τοῦ Ἑλληνος. Ἐπιλογικὰ ἀξίζει καὶ ἀναφορὰ στὸν ἐπιφανέστερο Ἀλβανὸ ἑθνικοτὴ ἡγέτη Basri-bey²⁸, ὁ ὄποιος ορητὰ ἀναγνωρίζει τὸν ἐλληνικὸν χαρακτήρα τῆς νότιας Ἀλβανίας, μὲ ἄλλα λόγια τῆς Βορείου Ἡπείρου.

Πορίσματα Ἀνθρωπολογίας καὶ Αρχαιολογίας

Σπουδαιότατα δεδομένα προέκυψαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴν ἔρευνα. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θεόδωρος Κ. Πίτσιος ἐπικαλούμενος πορίσματα Βουλγάρου ὁμολόγου του μᾶς πληροφορεῖ στὸ πρόσφατο, 2003, σύγγραμα: «Ἴδιαίτερα γιὰ τοὺς Ἑλληνες βλάχους, ἔχει παρατηρήσει ὅτι δὲν διαφέρουν ἀνθρωπολογικὰ ἀπὸ τοὺς γειτονικούς τους μὴ βλάχικους πληθυσμοὺς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Ἐπίσης, σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ βούλγαρου ἀνθρωπολόγου Peter Boev, μὲ τὰ ὅποια συμφωνοῦν καὶ οἱ προσωπικὲς παρατη-

μεταπολεμικὲς ἐπισημάνσεις», Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν, Γ' β', Ἀθήνα 2000, 355-368.

25. P. Cabanes, *L'Empire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272-165 av. J. C.)* Paris 1976, 530.

26. Bλ. Ktema, 4, 1979, 183-199. Iliria, 2, 1983, 193-209. L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità. Taranto 1983, 187-204. La Béotie antique. Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique. Lyon - Saint Etienne (16-20 mai 1983). Paris 1985, 343-357. Iliria, 1, 1986, 75-93. L'étranger dans le monde grec: Actes du colloque organisé par l'Institut d'Etudes Anciennes. Nancy, mai 1987, éd. R. Louis, 1987, 89-111.

27. E. Condurachi, «Dodone et ses rapports avec le monde balkanique», *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gr. Novac dicata*. Zagreb 1970, 325-333, 326, καὶ σημ. 6. Bλ. ἐπίσης ὁ ἴδιος, «Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne», *Actes du VIII Congrès International d'Archéologie Classique*. Paris 1963, 116.

28. Basri-bey, Ancien Député au Parlement ottoman, Président du second Gouvernement national albanais et Chef du Pouvoir Exécutif ad interim (1815-1916), Interné dans les garnisons austro-hongroises (1916-1918), *L'Orient débalkanisé et l'Albanie. Origine des dernières Guerres et Pays future*, s.l.n.d., 5: «Nous reconnaissons le caractère grec de l'Albanie méridionale où l'œuvre séculaire civilisatrice de

ορήσεις τοῦ συγγραφέα στὴν περιοχὴν τοῦ Κεφαλόβρυσου Πωγωνίου, οἱ διαφορετικὲς ἐθνογραφικὲς ὁμάδες τῆς Ἡπείρου – Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Ἡπειρῶτες – χαρακτηρίζονται ἀπὸ κοινοὺς ἀνθρωπολογικούς τύπους καὶ τὴν ἴδια ἀνθρωπολογικὴν σύνθεσην²⁹. Μελετώντας δὲ καὶ τοὺς Ἀρβανίτες τῆς Πελοποννήσου προσθέτει: «δὲν διαχωρίζονται οἱ ἀρβανιτόφωνες ὁμάδες, ἀπὸ τις ὑπόλοιπες τῆς Πελοποννήσου. Ἀντίθετα, ἡ συγκριτικὴ ἀνάλυση τῶν ὀρεσιβίων Γκέκηδων τῆς βόρειας Ἀλβανίας [Σκυτιάρηδων] καὶ τῶν ἀρβανιτόφωνων τῆς Πελοποννήσου ἔχει δώσει ἀρκετὰ καλὴ διαφοροποίηση τῶν δύο πληθυσμακῶν ὁμάδων, σὲ μιὰ σειρὰ μετρικῶν καὶ μορφολογικῶν χαρακτήρων»³⁰, ἀν καὶ αἰσθητότατος εἶναι ὁ Ἐλληνισμὸς καὶ πέρα τῆς ἐλληνοϊλλυρικῆς γραμμῆς τῆς Ἐγνατίας, δῆπος τὴν ὁρίζουν οἱ Στράβων καὶ Προκόπιος.

Σχετικὰ ὑπενθυμίζεται ὅτι καὶ ἡ περίπου μισὸν αἰώνα, 1898-1959, πιστευτὴ ὡς μοναδικὴ «ἰλλυρικὴ» ἐπιγραφὴ τῆς Σκόδρας (Σκουτάρεως, Χρυσουπόλεως) ἀποδείχθηκε ἐλληνικὴ καὶ μάλιστα χριστιανικὴ δου-7ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ljuba Ognenova³¹.

Graecia Ἰσιδώρου Σεβίλλης καὶ Grecitā adriatica L. Braccesi

Τὴν ἴδια χρονικὴν περίοδο, 7ο αἰ. μ.Χ., σχηματικὰ ὅμοιογείται ἐλληνικότητα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὸν πανεπιστήμονα ἐπίσκοπο Σεβίλλης καὶ κατόπιν ἀρχιεπίσκοπο Ἰσπανίας Ἰσιδώρῳ, ποὺ τὸ ἀποκαλεῖ Graeciam³². Κατ’ ἀκολουθίαν δὲν

---

ses écoles domine aussi bien au point de vue moral qu’au point de vue national».

29. Θ. Κ. Πίτσιος, Ἐξελικτικὴ Ἀνθρωπολογία. Πορίσματα καὶ βασικές ἔννοιες τῆς σύγχρονης ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας. Ιατρικές Ἐκδόσεις Π. Χ. Πασχαλίδης, Ἀθῆνα 2003, 526.

30. Αὐτ., 522-523.

31. L. Ognenova, «Nouvelle interprétation de l’ inscription “illyrienne” d’Albanie», *BCH*, 83, 1959, 798-799. Ἐλληνικότητα τῆς περιοχῆς διαφαίνεται καὶ πολὺ μεταγενέστερα. Βλ. H. Figuier, *Les races humaines*. 3e éd. Paris 1872, 155 κ.έ. A. Dumont, «Souvenir de l’ Adriatique. Scutari et les Albanais, les tribus des montagnes et les moeurs de la Grèce héroïque», *Revue des deux Mondes*, 1872, 676-710.

32. Βλ. Αἰκατερίνη Χριστοφίλου, *Βιζαντινὴ Ἰστορία*, Α΄ 324-610. Ἀθῆνα 1975, 322, ὅπου περικοπὴ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, στὸ ὅποιο ὁρίζονται οἱ ἐπτὰ ἐπαρχίες τῆς Graeciae καὶ τὸ γενικὸ συμπέρασμα τοῦ Ἰσιδώρου: «... sunt autem provinciae Greciae septem, quarum prima ab Occidente Dalmatia, inde Epirus, inde Hellas, inde Thessalia, inde Macedonia, inde Achaia, et duae in mari, Creta et Cyclades. Illyricum autem generaliter omnis Graecia est».

33. Βλ. *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest 1970, 291: «... dans la région située entre l’ Albanie et l’ embouchure de la Néretva...». Ἐπίσης M. Garasanin, «Héritage néolithique,

ένέχει ύπερβολή ό καθορισμός από τὸν ἀκαδημαϊκὸ Milutin Garasanin³³ τοῦ ἐδάφους τῶν Ἰλλυριῶν μεταξὺ τῶν βορείων συνόρων τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νάρου ἢ Νάρωνος, ποταμοῦ τῆς Δαλματίας. Ἐπιπρόσθετα σημειώνει ὅτι ὁ ἐκρωμαϊσμὸς Ἰλλυριῶν πραγματώνεται ταχύτερα, ὅπου προηγεῖται ἑλληνικὴ παρουσία καὶ συνακόλουθη ἐπίδραση³⁴, τὴν ὥποια ἐνδελεχῶς ἔχει διερευνήσει ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Vasile Pârvan³⁵. Ἀνέλυσε τὴν Δαλματικὴ γλώσσα, ρωμανικὴ τῆς Ἰλλυρικῆς αὐτῆς περιοχῆς, καὶ βρήκε μεικτὴ ἐθνολογικὴ σύνθεση, «ἰλλυρο-ἰταλο-ἑλληνική»!

Στὴ Στριδώνα ἄλλως τε τῆς Δαλματίας γεννήθηρε ὁ μετέπειτα ἄγιος Ἱερώνυμος³⁶, ποὺ ἀναδείχθηκε καὶ διάσημος διδάσκαλος δίγλωσσος, χρήστης τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς, ἔνας ἀπὸ τοὺς πολυγραφώτερους Πατέρες τῆς Ἔκκλησίας, ἀναθεωρητὴς καὶ διορθωτὴς τῆς Ἅγιας Γραφῆς, ἢ ὥποια ἔκτοτε λέγεται Vulgata (Κοινή).

Στὰ παραμεθόρια Ἡπειρωτῶν καὶ Ἰλλυριῶν, κατ’ ἔξοχὴν στὸ Δυρράχιο, θύγει θέμα διγλωσσίας ὁ Cabanes³⁷, βασιζόμενος στὸν Στράβωνα, κατὰ τὸν ὥποιο «ἔνιοι δὲ καὶ δίγλωττοι εἰσὶ»³⁸. Αὐτὸς εἶχε ὑποστηρίξει ἐνωρίτερα καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰωάννης Ν. Καλλέρης³⁹. Ωστόσο ὁ

innovations de l' époque du bronze, apports grecs, celtiques et romains», AIESEE, *Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud - Est Européen, Colloque...* Bucarest 1969, 29-33.

34. Αὐτ. πβ. καὶ J. Hatzfeld, *Les trafiquants Italiens dans l' Orient Hellénique*, Paris 1919, 20, σημ. 2: «Les districts septentrionaux (d' Illyrie, qui, vers le Nord, va jusqu' au Danube) ont toujours été soustraits à l' influence grecque...».

35. V. Pârvan, *Dacia, civilizatiile străvechi din regiunile Carpatodanubiene*, Madrid 1956, 140: «Latina lor este excelentă. Rasa lor e amestecată: illiro-italo-graeacă».

36. H. Goelger, *Étude lexicographique et grammaticale de la latinité de saint Jérôme*, Paris 1884. P. Courcelle, «Paulin de Nole et la controverse entre Jérôme et Rufin», *Revue des Études Latines (REL)*, 25, 1947, 274-279. Ὁ Ἰδιος, *Les Lettres grecques en Occident de Macrobe à Cassiodore*, Paris 1963 (σελ. 37-115: S. Jérôme et l' Hellénisme chrétien). Π. Κ. Χρήστου, *Ἐλληνικὴ Πατρολογία. Α'*. Εἰσαγωγὴ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Θεσσαλονίκη 1976, 311 κ.έ. Saint Jérôme, *Apologie contre Rufin*. Introduction, texte critique, traduction et index par Pierre Lardet, Paris 1983 (στὴ σ. 18 ὁ Ρουφίνος ψέγει τὸν ἄγιο Ἱερώνυμο, διότι δίδασκε στὰ παιδιά εἰδωλολάτρες συγγραφεῖς). Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Πρὸ 1.600 ἐτῶν. Ὁ ἄγιος Ἱερώνυμος ὡς διδάσκαλος», *Ἐλευθερία* (Λαρίση), 30.3.1986, 6.37.

37. P. Cabanes, «Frontière et rencontres de civilisations dans la Grèce du Nord - Ouest», *Ktema*, 4, 1979, 192.

38. Στράβων, VII, 7, 8, σ. 327c. Σὲ διάφορα χωρία ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἀπόλυτη ἑλληνικότητα τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὸν Στράβωνα, II, 4, 8, σ. 108c. VII, 1, 1, σ. 332c. VII, fr. 9.

39. J. N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens*. Études linguistique et historique, II, 1, Athènes 1976, 472.

Dubuisson⁴⁰ ἀντὶ δύο γλωσσῶν προκρίνει δύο διαλέκτους τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡπειρωτικὴ καὶ μακεδονικὴ, τῶν ὅποιων οἱ χρῆστες ὄμοιάζουν καθ' ὅλα, ὥστε μερικοὶ νὰ δίνουν τὸ ὄνομα Μακεδονία ἔως τὴν Κέρκυρα. Ἐν τούτοις περισσότερο πιθανὴ φαίνεται ἐλληνο-λατινικὴ διγλωσσία.

Ἄλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ἀμιγοῦς ἐλληνικὰ Ἡπειρωτικοῦ χώρου προϋπάρχει διγλωσσος ἐπίσκοπος⁴¹, γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Hammud γράφει: «Ο πιὸ περίφημος ἐπίσκοπος κι ὁ πιὸ διακεκριμένος συγγραφεὺς τῆς Ἡπείρου ἦταν ὁ Διάδοχος τῆς Φωτικῆς, ποὺ γεννήθηκε γύρω στὸ 400 μ.Χ. καὶ ἀντέρουσε τοὺς Μονοφυσῖτες στὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος κατὰ τὸ 451 μ.Χ. Ἡ ἐπισκοπή του ἡ δυτικότερα εὑρισκόμενη στὴν Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία καὶ μπορεῖ νᾶχε συντάξει τὴν ἔκκληση σὲ Λατινικὴ ποὺ ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τὸ ἐπισκοπάτον τῆς Ἡπείρου πρὸς τὸν Λέοντα Ι΄· ἀλλὰ τὰ συγγράμματα του στὴν Ἑλληνικὴ θαυμάζονται γιὰ τὴν καθαρότητα τοῦ ρυθμοῦ καὶ τὸν ὑψηλὸ βαθμὸ πολυμάθειας»⁴².

Παρόμοιες ἀποκαλύψεις προσφέρονται ἀπὸ πολλούς⁴³, π.χ. Vinja, Nikolanci, Parovic' - Pesikan, Rendic' - Miocevic', Bazala, Σούλης... Κατὰ δὲ τὸν P. Divogic'⁴⁴, οἱ αὐτόχθονες τοῦ ἀδριατικοῦ τμήματος τῆς Βαλκανικῆς ἀπομιμούμενοι τοὺς Ἑλληνες δημιουργοῦν ναυτικό, ἐπιδίδονται στὸ ἐμπόριο, ἀναπτύσσουν πνευματική ζωή, δογανώνονται πολιτικά. Ἀληθινὴ κατάπληξη προκαλεῖ ὁ σύγχρονός μας καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πάδοβας Lorenzo Braccesi μὲ βιβλίο του, ποὺ φέρει τὸν εὐγλωττότατο τίτλο *Grecità adriatica*⁴⁵. Πολὺ δὲ περισσότερο

40. Michel Dubuisson, «Recherche sur la terminologie antique du bilinguisme», *Revue de Philologie*, LVII, 1983, 212.

41. Βλ. Π. Χοήστου, *Διάδοχος ὁ Φωτικῆς*, Θεσσαλονίκη 1952. D. Stiernou, «Diadoque de Photicè», *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, 14, 1960, 374. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τῶν Βαλκανίων», Ὁ ἄγνωστος Ἑλληνισμὸς τῶν Βαλκανίων», Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου [Ἀθῆνα 1996], 45-111, 66.

42. Πβ. N. G. L. Hammond, *Ἡπείρος*, Μετάφραση Ἀθ. Χρ. Γιάγκα, Ἀθῆναι 1971, 86.

43. V. Vinja, «Remarques sur quelques éléments de l'ancien grec dans la nomenclature ichtiologique de l'Adriatique», *Ziva Antika* (ZA), 5, 1955, 118-126 καὶ «Le Grec et le Dalmate», *Zeitschrift für Balkanologie* (ZB), 5, 1967, 203-223, M. Nikolanci, «Contacts gréco-illyriens sur la côte de l'Adriatique», *Archaeologia Jugoslava* (AI), 5, 1964, 49-60. M. Parovic' - Pesikan, «Les Illyriens au contact des Grecs», AI, 5, 61-81. D. Rendic' - Miocevic', «Salone d'après les sources antiques et question des Grecs Salonitains», *Disputationes Salonitanae* 1970, Split 1975, 23 κ.έ. Βλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 8. VI. Bazala, «Les contacts entre les Grecs et Zagreb», *Europe Sud-Est*, 4, 1972, 22-44. Γ. Σούλης 1927-1996. *Ιστορικά Μελετήματα. Βιζαντινά, Βαλκανικά, Νεοελληνικά*, Ἀθῆναι 1980, 341: «Οὕτως ἔχουμεν σήμερον εἰς τὴν Πουγκοσλαβίαν τὰ γεωγραφικὰ ὄνόματα: Risan, Budua, Split, Hvar κ.ἄ. τὰ ὅποια εἶναι παρεφθαρμέναι ὑπὸ τῶν Σέρβων μιօρφαὶ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν Τίζων, Βουθόη, Ασπάλαθον, Φάρος».

44. P. Divogic', *La Dalmatie et les problèmes de l'Adriatique*. Lausanne 1944, 64.

45. Bologna, 1971, μὲ κάρτες ἔξαιρετικὰ διαφωτιστικούς. Β' ἔκδοση 1977.

έντυπωσιάζει πρόσφατα συγγράφοντας σε συνεργασία μὲ τὴ Benedetta Rossignoli τὸ συμπλήρωμά του, τὸ ὅποιο ἐπιγράφουν *Hellenikós Kolpos*⁴⁶, ἐννοώντας ἑλληνικὴ τὴν Ἀδριατική!

Oἱ Ἑλλῆνες τῆς Δακίας

«Ἐλληνικὸ» ὄνομάζει καὶ τὸν Δούναβι ὁ V. Pârvan⁴⁷. Ἐλληνες δραστηριοποιοῦνται διαχρονικὰ καὶ στὴν ὑπερδουνάβια Δακία. Ἐλληνα, συγκεκριμένα δὲ τὸν Ἀκορνίωνα, εἶχε ἐπιλέξει ὡς «ύπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν» ὁ βασιλιᾶς τῶν Δακῶν Βυρεβίστας⁴⁸. Ἐλληνες διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες, π.χ. οἱ Κρίτων, Ἀπολλόδωρος, συμβάλλοντα στὸν ἐκπολιτισμὸ τῆς Δακίας, κατὰ τὴν ἴδρυση καὶ ὀργάνωση τῆς σὲ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ο πρῶτος παράλληλα μὲ τὰ καθήκοντα ὡς στρατιωτικὸς ἀρχίατρος, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὑγειονομικοῦ σώματος τοῦ αὐτοκράτορα Τραϊανοῦ, δίγλωσσος, κάτοχος τῆς λατινικῆς γλώσσας καὶ τοῦ τίτλου τοῦ Ρωμαίου πολίτου, συγγράφει ἐλληνικὰ καὶ τὴν ἰστορία τῆς ὑπερδουνάβιας Δακίας, τὴν ὅποια ἐπιγράφει *Γετικὰ δίνοντας τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς παραδουνάβιους Γέτες*. Ἀποσπάσματά της δὲ ἀξιόλογα διασώζει ὁ Ιωάννης Λυδός⁴⁹. Ο δεύτερος, ταλαντούχος ἀρχιτέκτων⁵⁰, κατασκευάζει τὴν περίφημη γέφυρα Drobeta στὸ Δούναβι, ποικίλα κοινωνικὰ καὶ πολιτισμικὰ ἀριστοτεχνήματα⁵¹, μεταξὺ

46. Roma, 2001.

47. Πβ. V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bucarest 1923, 27: «Ce qui est, en tout cas, très sûr, s' est que vers 500 av. J. Chr. le Danube, jusqu' au confluent du Sereș, était une rivière grecque...». Ἐπίσης N. Banescu, «Entre Roumains et Grecs. Ce que nous apprend le passé», *Nea Politeikή*, 9, 1937, 1955 κ.ἔ. «un véritable pays géto-grec». «Cette action de la culture hellénique ne s' est point arrêtée avec la conquête des Romains». «A Ulmetum, la vaste communauté rurale du centre de la Scythia - Minor, on parlait et on écrivait le grec». «On peut encore longtemps parler de "Mix-hellènes" dans ces régions danubiennes». Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Tὰ ἑλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέρμαχοι πολιτισμοῦ. Ναυτικὸν Μουσεῖον τῆς Ἐλλάδος*, Ἀθῆναι 1974,

48. Βλ. Ion Horatiu Crisan, *Burebista si epora sa*. Bucuresti 1977, 91-95, 261-263. D.M. Pippidi, *Contributii la istoria veche a României*, Bucuresti 1967, 49, 60, 191, 217-218 κ.ἔ. καὶ «Acornion a lui Dionysios», *Dictionar de istorie veche a României (DIVR)*, Bucuresti 1976, 16-17. C.C. Giurescu - D.C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucuresti, 1975, 43-45, 71, 110.

49. Ὡς Ρωμαῖος πολίτης ὄνομάζεται Titus Statilius Crito. Βλ. I. I. Russu, «Getica lui Statilius Crito», *Studii Clasice*, 14, 1972, 111-128, καὶ *Daco-getii în imperiul roman (în afară provinciei Dacia Traiana)*. Bucuresti 1980, 10. Ἐπίσης P. David, «Aspecte ale vietiei spirituale a tracodacilor în timpul marele rege Burebista», *Mitropolea Olteniei*, 7-9, 1986, 586.

50. Πβ. Miron Constantinescu - C. Daicoviciu - St. Pascu, *Histoire de la Roumanie dès origines à nos jours*. Editions Horvath, 1970, 50: «Trajan... charge l' architecte Apollodore de Damas de construire à Drobeta (Turnu Severin) un pont de pierre sur le Danube».

51. Βλ. K. Γεωργακόπουλος, *Ἄρχαιοι Ἑλλῆνες θετικοὶ ἐπιστήμονες*, Ἀθῆναι 1995, 63-67, ὅπου

τῶν όποίων συγκαταλέγεται καὶ ἡ περιώνυμη Στήλη τοῦ Τραϊανοῦ στὴ Ρώμη, γνωστὴ ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο⁵², πλὴν τῶν Ἑλλήνων, ἀν καὶ φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ Ἑλληνα. Ἀξιολογεῖται δὲ ὅχι μόνον ὡς καταπληκτικὸ ἔργο τέχνης ἀλλὰ καὶ ὡς πολύτιμη ἰστορικὴ πηγὴ.

Μαζί τους συμμετέχουν χιλιάδες Ἑλληνες, χρῆστες καὶ τῆς λατινικῆς, ἀπὸ Μικρὰ Ἀσία, Ἐγγὺς Ἀνατολή, Κύπρο, Κρήτη⁵³, κυρίως Ἑλλάδα, Ἰδίως Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία⁵⁴. Λόγος ἔγινε καὶ γιὰ Ἰταλιῶτες⁵⁵ Ἑλληνες. Δὲν ἀπουσιάζουν καὶ στὴ διάρκεια τῶν σκοτεινῶν χρόνων, παρὰ τὶς παντοῖες περι-

ἀναφέρονται ἔργα τοῦ Ἀπολλοδώρου: «Θέρμαι τοῦ Τραϊανοῦ», «Φόρος τοῦ Τραϊανοῦ», «΄Ωδεῖον», «΄Ιππόδρομος», «Λιμὴν τοῦ Τραϊανοῦ», «΄Υδραγωγείο τοῦ Τραϊανοῦ», «΄Αψίδες θοριάμβου τοῦ Τραϊανοῦ»...

52. Bλ. W. Froehner, *La colonne Trajane*. Paris 1865. S. Reinach, *La colonne Trajane au musée de Saint - Germain*. Paris 1886. C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*. Berlin 1896-1900. E. Petersen, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenreleif erzählt*. I. Leipzig 1899, 14-53. Theohari Antonescu, *Columna Traiană*. Iasi 1910, 108-180 (Μελέτη ἀρχαιολογική, γεωγραφικὴ καὶ αἰσθητική). H. Stuart Jo-nes. «The Historical Interpretation of the Reliefs of Trajan's Column», *Parers of the British School at Rome*, 5, 1910, 437 ν.ἔ. E. Panaiteescu, «Columna lui Traian în Lumina noilor cercetări», *Revista Istorica*, 6, 1920, nr. 10-12. R. Paribeni, *Optimus Princeps: Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, I, Messina 1926. R. Bianchi Bandinelli, «Il maestro delle impressi di Traiano», *Storicità dell'arte classica*. Firenze 1950. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*. Bucuresti 1968. Michel Feugère, *Les armes des Romains*. Paris 1993, 19 ν.ἔ.

53. Bλ. E. Lozovan, «Scando-romanica», *Romania* (New York), 5, 1960, No 48. Πβ. Ἐ. Θ. Μουδόπουλος, *Tὸ γονυμανοκουστοβλαχικὸν ζήτημα*, Ἐν Ἀθήναις 1978, 13, σημ. 11. Achille Lazarou, «Présence hellénique en Egypte romaine», *Graeco - Arabica*, 3, 1984, 51-76.

54. Th. Chr. Saridakis, «Des soldats Mécédoniens dans l' armée romaine». *Ἄρχαια Μακεδονία – ancient Macedonia*, Thessalonique 1977, 431-464. Πβ. C. Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution», Les Aroumains, INALCO 1989, 18: «L' admiration pour la bravoure et l' efficacité des soldats macédoniens était telle, qu' on en recruta même pour la garde prétorienne». Bλ. καὶ Ach. Lazarou, «Latinité hellénique et sa survivance», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 33, 1998-1999, 9-48.

55. Eugène Lozovan, «Unité et dislocation de la Romania orientale», *Orbis*, 3, 1954, 134, σημ. 2, ὅπου μετὰ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ συγγράμματος τοῦ G. Rohlfs, *Etymologisches Wörterbuch des unteritalienischen Grätzität*, Halle 1930, περισυλλέγονται 30 λέξεις ἐλληνικὲς ἀγροτοκτηνοφυκῆς ζωῆς, κοινὲς στὶς κατωΐταλικὲς διαλέκτους καὶ στὴ γονυμανικὴ γλώσσα, συνάμα δὲ 127 κοινὰ φωνητικὰ καὶ μορφολογικὰ φαινόμενα. Ὁ N. Iorga εἶχε ἐπιμείνει σὲ ὑπόθεση ἵταλικῆς μετακινήσεως, «ἄν καὶ οἱ πηγὲς δὲν ἐπιτρέπουν» αὐτή, ὅπως ἀντιτείνειν ὁ N. A. Constantinescu, ἐν *Revue Historique du Sud-Est Européen (RHSEE)*, 4-6, 1937, 119. Ἡδη ἡ συμβολὴ τοῦ Lozovan καθιστᾶ βεβαιότερη τὴν προγ- μάτωσή της ἀπὸ Ἰταλιῶτες Ἑλληνες «tra l' Adriatico e l' interno della penisola Balcanica, specialmente col S.E. di essa. Molto prima dei Romani... era fatto dai Greci», κατὰ τὸν C. Daicovici, «Gli Italici nella provincia Dalmatia», ED, V, 60. Ἐπίσης βλ. B. Mitrea, «Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista», ED, 10, 1945, 79 ν.ἔ. Pârvan, *Dacia*, 55-156.

πέτειες τῆς Δακίας⁵⁶. Κατὰ δὲ τὴν τουρκοκρατία καθιστοῦν τὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο⁵⁷ καὶ πολὺ πρὸ τῶν Φαναριωτῶν καταλαμβάνουν ἡγεμονικούς θρόνους, π.χ. ὁ Ἡπειρώτης Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος⁵⁸, ὁ Βορειοηπειρώτης Βασίλειος Λούπος⁵⁹... Διακρίνονται ως ἐλληνιστές, διπλωμάτες καὶ σωτῆρες τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸν ἔξιλαμισμὸ (!), π.χ. ὁ Νικόλαος Σπαθάρης - Μιλέσκος⁶⁰, μεγάλοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, π.χ. Νικόλαος Τζαρτζούλης⁶¹, Δημήτριος Δάρβαρις⁶², ἐθναπόστολοι, ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς⁶³, μεγαλοεπιχειρη-

56. Băl. Nestor Cornicescu, «Un filosof străromân de la Histria dobrogeană - Aethius Histicus - autorul unei cosmografii și al unui alfabet (sec. IV-V)», *Mitropolea Oltenei*, 37, 1985, 11-32. Δὲν πρόκειται γιὰ ἀρχαῖο Ρουμάνιο ἀλλὰ γιὰ Ἀρμάνιο, Βλάχο μετανάστη, τῆς Ἡπειρωτικῆς φυλῆς τῶν Αἰθίκων. Ὁμοιογονύμενος τόσο ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ χρόνο ἡ σύγχυση συνεχίζεται: G. d' Avezac, «Mémoire sur Aethicus et les ouvrages cosmographiques intitulés de ce nom», *Mem. Ac. Inscr.* 1853, 230-551. H. Wuttke, *Kosmographie des Istriker Aithikos*, Leipzig 1853 - Claude Nicolet et Patrick Gautier Dalché, «Les “quatre sages” de Jules César et la “mesure du monde” selon Julius Honorius: Réalité antique et tradition médiévale», *Journal des Savants*, Octobre - Décembre 1987, 157-218, ἰδίως 161. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπὸ τὴν Ἀρμανία τῶν Ἑλλήνων στὴ Romania τῶν Δακῶν», *Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο ΙΗ'* 1997, 5-39, ἰδίως 24.

57. N. Iorga, *Tὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο*. Ἀθῆνα 1989. Ἐλένη Δ. Μπελιᾶ, «Ο Ἑλληνισμὸς τῆς Ρουμανίας κατὰ τὸ διάστημα 1835-1878 (Συμβολὴ στὴν ἴστορία του ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑλληνικῶν πτηγῶν)», *Δελτίον Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας Ἐλλάδος* (ΔΙΕΕΕ), 6, 1985, 5-62, ὅπου βιβλιογραφία καὶ γιὰ παλαιότερες περιόδους. Γεώργιος Ἀχ. Λαζάρου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἰστορικὴ στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες*. Διδακτορικὴ Διατριβὴ. Ἀθῆνα 1999, ὅπου ἐπίσης πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἐκεῖ παρουσία Ἑλλήνων. Mihai Tipău, *Oi Ἡγεμόνες καὶ οἱ Φαναριωτικές Ἡγεμονίες τῶν Ρουμανικῶν Πριγκιπάτων (1711-1821)*. Μικρὴ Ἐγκυλοπαίδεια. Ἐκδόσεις ΟΜΟΝΟΙΑ, Βουκουρέστι, 2003.

58. Ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐθνικὰ θέματα καὶ κρατικὴ ἀκηδία*. Ἐκδόσεις Πελασγός. Ἀθῆναι 2002, 103 σημ. 53.

59. V. Papacostea, «Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l' Epire», *Balcania*, 1, 1938, 233. A. Camariano - Cioran, *L' Epire et les pays roumains. Contributions à l' histoire des relations gréco-roumaines*, Jamina 1984.

60. Băl. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Nicolae Milescu ὁ Λάκων “Homo Universalis”», ἐν Ἀθήναις 1980. Ἄνατ. ἐκ τῶν Πρακτικῶν Α' Λακωνικοῦ Συνεδρίου, Σπάρτη - Γύθειον 7-11 Ὀκτωβρίου 1977. «Λακωνικαὶ Σπουδαὶ» Ε' - *Πρακτικά*, 188-198. Ὁ Ἱδιος, «Ν. Σπαθάρης (1636-1708). Ο πρῶτος Νεοέλληνας στὴν Κίνα», *Ἐλευθερία* (Λαρίσης), 27.4.1986. Ὁ Ἱδιος, «Ν. Σπαθάρης, ἔνας Ἑλληνας στὴν Κίνα», αὐτ., 25.5.1986, 6. Ὁ Ἱδιος, «Πῶς σώθηκε ἡ Εὐρώπη», *Κυριακάτικη E*, 2.3.1997, 61.

61. Băl. Μιχ. Γ. Τρίτος, *Νικόλαος Τζαρτζούλης*. Ὁ μεγάλος Μετσοβίτης διδάσκαλος τοῦ Γένους. Ἄνατ. ἀπὸ τὸ περ. *Ἡπειρωτικὴ Εστία*, Ιωάννινα 1983. Πβ. καὶ Ἀ. Ε. Καραθανάσης, *Ἡ τρίσημη ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Ἑλληνισμός*. Θεσσαλονίκη 1991, 28, ὅπου πρωτίστως ὁ Ν. Τζαρτζούλης «ὑπεστήριξε ὅτι οἱ συμπατριώτες του ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων».

62. Băl. N. Bénes, «Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως. Ἀφιέρωμα εἰς Ρήγαν Βελεστινλῆν - Φεραῖον, μετ' αὐτογράφων σημειωμάτων τοῦ Πρωτομάρτυρος», *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*

ματίες και ἑθνικοὶ εὐεργέτες, οἱ Ζάππεις⁶⁴... Ὅπερέβαιναν δὲ τὸ ἑκατομμύριο⁶⁵ ψυχῶν μεγαλοδύναμιν, προεπαναστατικά, ὅταν στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο μόλις ἔφθαναν τὶς 800.000.

Oἱ Ἑλλῆνες τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ

Κάτω τοῦ Δουνάβεως οἱ Ἑλλῆνες, δὲν και ὑπερεῖχαν δημογραφικὰ τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς βυζαντινῆς περιφέρειας Εὐρώπη, δηλαδὴ τῶν Βαλκανίων, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ⁶⁶, ὃ δποῖος εἶχε ἴδιαν ἀντίληψη τῆς ἑθνολογικῆς και γλωσσικῆς καταστάσεως ὡς διοικητής τῆς περιοχῆς και εὔκολη πρόσβαση στὰ κρατικὰ ἀρχεῖα και τὶς βιβλιοθήκες τῆς πρωτεύουσας τῆς αὐτοκρατορίας ὡς καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκλατινίσθησαν. Ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς R. Vulpe⁶⁷ σχολιάζοντας συγγραφή τοῦ ὁμολόγου του V. Pârvan ἐπιμαρτυρεῖ ἀπόδιδοντας τὸν ἐκλατινισμὸν τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀνάγκη ἐπικοινωνίας⁶⁸, συναλλαγῆς και συνεργασίας τους μὲ συνοί-

(ΠΑΑ), 19, 1944 [1949], 356-372, ἵδιος 358 και 363, και A. Camariano - Cioran, *Les Académies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*. Institute for Balkan, Studies. Thessaloniki 1974, 275-276.

63. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο Ἑλληνισμὸς και οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Ρήγα», *Γνώση και Γνώμη*, (περ. ἔκδοση τῆς Ἐνωσης Ἐπιστημόνων Ν. Καρδίτσας), IE', 1999, 61-72, και ἀνάτ. σὲ μικρὸ σχῆμα.

64. Στ. Π. Παπαγεωργίου, «Ἐλλῆνες εὐεργέτες. «Ἄξιοι τῆς Ἑθνικῆς Εὐγνωμοσύνης». Δῆμος Ἀθηναίων - Πολιτισμικός Οργανισμός. Ἐκδόσεις Παπαζήση. Ἀθήνα 2001, 121 κ.έ. Β. Δ. Καΐμακάμης, *Προσφορὰ τῶν Βλαχοφώνων Ἑλλήνων στὴν ἀναβίωση τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων...*, Σύλλογος Κοκκινοπλιτῶν Θεσσαλονίκης, 2002.

65. Πβ. Θεοδόσης Κ. Σπεράντζας, *Tὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη*, Ἀθῆνα 1978, 323-324: «ὁ ἀριθμὸς τῶν ἔκει [στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες] ἐγκατεστημένων ὁμοεθνῶν μας ἦτο μεγαλύτερος κατὰ πολὺ τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου».

66. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο Ἰωάννης Λυδός (6ος αἰ. μ.Χ.) και ὁ Ἰσιδωρος Σεβίλλης (7ος αἰ.) ὡς ἑθνολογικές πηγές και διεπιστημονικές διαπιστώσεις εἰδικῶν 20οῦ αἰ., Ἀθήνα 2004. Ἀνάτ. ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, NA', 2001-2003, 333-347.

67. Βλ. V. Pârvan, *Incepiturile vietii romane la gurile Dunării*. Editia a II-a îngrijită și adnotată de R. Vulpe. Editura științifică, Bucuresti 1974, 193, σημ. 314, και Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικὰ και πολιτισμικὰ Βαλκανικῆς», *Πλάτων*, 49, 1997, 181, ὅπου μεταφρασμένη στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα ἡ ἐνδιαφέρουσα σημείωση τοῦ Vulpe.

68. Πρακτικοὺς λόγους ἐκμαθήσεως τῆς λατινικῆς ἀπὸ Ἑλλῆνες ἐπικαλεῖται και ὁ M. Dubuisson, «Le latin des historiens Grecs», *Les Études Classiques*, 47, 1979, 102. Πβ. ὁ ἴδιος, «Utraque lingua», *Antiquité Classique*, 50, 1981, 182: «Les Grecs apprennent certes le latin, mais pour des raisons pratiques». Ἐπίσης, ὁ ἴδιος, «Problèmes du bilinguisme romain», *Les Études Classiques*, 49, 1981, 42, σημ. 99, σημειώνει: «les Grecs, pour entrer dans l' administration romaine, sont contraints d' apprendre le la-

κους γείτονες ἀλλογενεῖς, ποὺ ἀλλογλώσσησαν καὶ δέχθηκαν ὡς γλωσσικὸ δργα-
νο τὴ λατινική, ἐγκαταλείποντας τὶς ἄνευ γραφῆς γλῶσσες τους, θρακική, δακι-
κή, φρυγική, γετική... Πρόσθετο κίνητρο ἐκλατινισμοῦ Ἐλλήνων ὑπῆρξε ἡ κτή-
ση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτου⁶⁹. Οἱ δὲ πηγὲς τοὺς ἐμφανίζουν
ἐνωρὶς ὡς Ρωμαίους, ἐνῶ κατὰ τὰ λοιπὰ παραμένουν Ἐλληνες. Σχετικά ὁ ἀκα-
δημαϊκὸς D. Pippidi παρατηρεῖ: «Ο ἐκρωμαϊσμὸς τῆς ἀρχούσας τάξεως συντε-
λεῖται στὶς πόλεις μᾶλλον ἀπότομα καὶ λαμβάνοντας ὑπ’ ὅψη τὶς ἐπιγραφικές
μαρτυρίες ἐλάχιστα ἐπέδρασε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων ἢ τῶν
ἔλληνικῶν ἥθῶν, ἔθίμων καὶ παραδόσεων»⁷⁰, δηλωτικῶν πάντοτε τῆς ἔλληνικῆς
καταγωγῆς τῶν φορέων τους.

Ἐλληνες τὸ γένος, οἱ Βλάχοι

Ο ἐκλατινισμὸς Ἐλλήνων διαπιστώνεται καὶ στὸν ἔλλαδικὸ χῶρο μὲ τὴ
μελέτη τῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν Ἡπείρου, Μακεδονίας, Θεσσαλίας⁷¹. Τὴν
ἐναρξὴν του ἐντοπίζει στὴ Βόρειο Ἡπειρῷ ὁ Ρουμάνος καθηγητὴς τῶν Πανεπι-
στημάτων Βουκουρεστίου καὶ Bochum Cicerone Poghirc⁷². Πρωτύτερα ὁ Ἰδιος εἶχε
ἀποδεῖξει καὶ τὴν ἔλληνικότητα τοῦ ἐθνολογικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ὑποστρώματος
τοῦ προμνημονευμένου ἔλλαδικοῦ χώρου μὲ βραχεῖα μελέτη⁷³, εἰδικὰ δὲ τῆς
Μακεδονίας μὲ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του⁷⁴, ἐκπονημένη καὶ ἐγκεκριμένη στὸ

tin». Ο Ἰδιος, «Y a-t-il une politique linguistique romaine?», *Ktema*, 7, 1982, 189: «il fallait bien apprendre le latin si l’ on voulait jouir des droits d’ un citoyen romain. L’ initiative venait donc des peuples soumis...». Προκειμένου δὲ περὶ Ἐλλήνων δὲν ἀποσιάζει καὶ ωμαϊκὴ πρωτοβουλία.

69. Ἀριθμητικὰ δεδομένα καὶ εἰδικὰ μέτρα συμμετοχῆς Ἐλλήνων βλ. Ἀγόρῳ (Ρίτα) - Ἐλισάβετ Λαζάρου, *Noμικές συνέπειες τῆς ρωμαϊκῆς διεύσδυσης καὶ κατάκτησης στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας - Ἡπείρου*. Ἡ ἀπονομὴ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας στοὺς Ἐλληνες Μακεδονίας - Ἡπείρου κατὰ τὴν προχοριστικὴ περίοδο. Διδακτορικὸ Δίπλωμα Τμήματος Νομικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 2000.

70. Π.β. D. M. Pippidi, «Les villes de la côte ouest de la mer Noire d’ Auguste à Dioclétien», *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Latenische Epigraphik*, München 1972, München 1973, 103.

71. Br. Helly, «Ιστορία τοῦ Ἐλληνικοῦ Ἐθνους», (*IEE*), 6, 1976, 183. Μιλτ. Χατζόπουλος, «Photiciè colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épirette», *Balkan Studies*, 21, 1980, 90 καὶ σημ. 7, 102-103.

72. C. Poghirc, «Romanisation...», 16.

73. Βλ. Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας (ΔΡΒ), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 7, 1971, 5-8, ὅπου τέλεια μετάφραση τῆς Μαρίας Γ. Παπαγεωγού.

74. C. Poghirc, «Considerații asupra lexicului limbii macedonene vechi», *Studii și Cercetări Lingvistice*

Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ - Ἀγίας Πετρουπόλεως. Ἐπίσης μὲ βάση τὰ λατινικῆς προελεύσεως τοπωνύμια Θεσσαλίας - Μακεδονίας τονίζει ὅτι οἱ λατινόφωνοι, οἱ μεταγενέστερα ἀποκαλούμενοι Βλάχοι ἀλλὰ αὐτοαποκαλούμενοι Ἀρμάνοι, ὑφίστανται ἀδιάλειπτα στὶς ἵδιες τοποθεσίες καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνες ἔως σήμερα. Διότι οἱ Ἑλληνες δὲν ἔλαβαν ποτὲ μέτρα ἀπολατινοποιήσεως, οὔτε μποροῦσαν, κατὰ τὸν Poghirc⁷⁵, οὔτε ἐπιθυμοῦσαν, ὅταν ἀκόμη, μερικὲς δὲ φορὲς συγκατρινά, διατηροῦν τὰ τρία ἔθνωνύμια τους, Ἑλληνες, Γραικοί, Ρωμαῖοι - Ρωμιοὶ⁷⁶ καὶ τὴν περιλάλητη Ρωμανία. Ἐλληνες πάλι εἶσαγάγει πέρα τοῦ Δουνάβεως, στὶς Παραδονάβιες Ἡγεμονίες, ὅπου δὲν ὑπῆρχε ἐνιαῖο ἔθνωνύμιο⁷⁷, τὸ σημερινὸ δόνομα Ρουμανία⁷⁸, μὲ τὸν πρῶτο «Ρουμάνο» ἴστορικό, Θεοσαλικῆς καταγωγῆς, Δανιὴλ Φιλιππίδη. Παράλληλα ὁ Λαρισαῖος Κ. Μ. Κούμας, διδάκτωρ γερμανικῶν πανεπιστημίων καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῶν Ἀκαδημῶν Βερολίνου καὶ Μονάχου, μὲ γερὲς ρωμανολογικὲς καὶ βαλκανολογικὲς σπουδές, ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἴστορικός, στὸν 120 τόμο τῆς συγγραφῆς του Ἰστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, διακρύσσει ὅτι οἱ Βλάχοι εἶναι «Ἐλληνες τὸ γένος». Ἐπιτρόσθετα διευκρινίζει: «Συμπεριφέρονται [οἱ Βλάχοι] ἀδελφικῶς

(SCL), 8, 1957, 303 κ.έ. Ὁ ὕδιος, *Relatile limbii vecchi macedonene cu greaca veche*, Bucuresti 1960. Ὁ ὕδιος, *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47. Τὴν ἐπιστημονικὴν συμβολὴν του κατέστησε γνωστὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Βλ. Ἑστία, 15.1.1970, μὲ τίτλο: «Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἡ ἀρχαία μακεδονική. Ἀδάσειστοι ἀποδεῖξεις». Ἐπίσης, *Μακεδονική Ζωή*, 45, 1970, 15, μὲ τίτλο: «Ἡ ἐλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ». Ἐπηρέασε δὲ καὶ τὸν Βούλγαρο ἀκαδημαϊκὸ Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indo-europee*. Roma 1966, 193.

75. Poghirc, «Romanisation...», 32.

76. E. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*. II. Paris 1881, στ. 2359, 2361, 2454. Πβ. καὶ ὅσα ὑπενθυμίζει στοὺς ἀπανταχοῦ ὄμοιγενεῖς ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1549-1601): «Ἐσεῖς εἴσθε τὸ γένος ἐκεῖνο τὸ περιφρονημένο τῶν Ρωμαίων, τὸ ὅποιον ἐκυρίευσεν ὅλη τὴν οἰκουμένην μὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀριστῶν. Ἡ πρῶτη μοναρχία τῶν Περσῶν μετετέθη εἰς Αἰγυπτίους, ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους εἰς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι ἦσαν Ἑλληνες, τὸ γνήσιον γένος σας. Ἀπὸ ἐκείνους δὲ εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ἐσεῖς κρατᾶτε καὶ λέγεσθε. Ἐσεῖς εἴσθε ἐκεῖνοι, τῶν ὅποιων οἱ πατέρες ἐφρότισαν τὴν οἰκουμένην, τὴν ὁρθοδοξίαν τῆς Χριστοῦ πίστεως. Τὰ λείψανα εἴσθε ἐσεῖς τῆς βασιλείας τῶν Ρωμαίων, ἐσεῖς τὰ λείψανα τῆς ὁρθοδοξίας». Πβ. Γ. Βαλέτας, *Μελέτιος Πηγᾶς. Χρυσοπηγή*. Ἀθήνα 1958, 398.

77. Βλ. Virgil Cândea, *Σύντομη ἴστορια τῆς Ρουμανίας*, Ἀθήνα 1978, 25-26.

78. E. Stănescu, «“Roumanie”: Histoire d’ un mot. Développement de la conscience d’ unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe-XIXe siècles», *Balkan Studies*, 10, 1969, 76 κ.έ. Δ. Ἀ. Ζακυθηνός, *Μεταβυζαντινά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθῆναι 1976, 475. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Oἱ βαλκανικοὶ λαοί*. Ἰωάννινα 1978, 173. Raoul V. Bossy, «Recunoasterea oficială a numelui “Romania”», *Ființa Românească*, 4, 1966, 101-105.

μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοὶ καὶ δὲν δείχνουν οὕτ' ἐκεῖνοι οὗτοι καμπίαν ἑθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἀλλήλους, καθὼς τῷόντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι»⁷⁹.

Κατὰ τὴν καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἐλευθερίᾳ Ἰ. Νικολαΐδου, τὶς θέσεις τοῦ Κούμα γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων, «ὑποστηρίζει σθεναρὰ κι ὁ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, Ἰστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1974, β' ἔκδ. σ. 35 κ.ἔξ. καὶ ἐπαναβεβαιώνει μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ὁ Λαζάρου, ἡ Ἀρωμανική, δ.π., σ. 91-114 καὶ ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἑθνολογικὴ κατάσταση τῆς Μακεδονίας πρὸιν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, Δωδώνη, τεῦχ. Α', τ. 20 (1991), σ. 351»⁸⁰. Ο καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Βακαλόπουλος, ὁ δόποιος στὸ πολύτομο Ἰστορικὸ ἔργο του ἀναφέρεται καὶ στὴν ἔξαιρετικὴ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, ἐπανέρχεται μὲ βραχύτατο δημοσίευμά του, ἐπιγραφικὰ εὐγλωττότατο: «Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας». Υπενθυμίζει δὲ ὅτι «τὴν ἀποψη τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῶν ἐντόπιων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τὴ διατύπωσε πρὸιν ἀπὸ 150 χρόνια κιόλας ὁ πρῶτος Νεοέλληνας Ἰστορικός, δ. Κωνστ. Κούμας (1777-1836) μὲ πολὺ ἀπλοὺς καὶ πειστι-κοὺς συλλογισμούς, ἀλλὰ τὸ ἔργο του δὲν μελετήθηκε ἔκτοτε συστηματικὰ καὶ οἱ παραπόρεις του πέρασαν ἀπαρατήρητες καὶ ἀνεκμετάλλευτες»⁸¹.

Ποικιλώνυμοι λαοὶ διάβηκαν τὸν Δούναβι καὶ κάποιοι διέτρεξαν καὶ ὅλη σχεδὸν τὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο, δπως οἱ Κοστοβῶκοι⁸², χωρὶς νὰ ἐπιφέρουν ἀξιόλογες ἄλλαγές. Διότι ἡττήθηκαν καὶ ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐπιστρέψουν στὶς ἀφετηρίες τους ἡ νὰ διασκορπισθοῦν στὰ βορειότερα ἡ καὶ μακρύτερα, δπως πρὸ αἰώνων οἱ Γαλάτες. Τῶν Γότθων σημαντικὴ μνεία γίνεται στὰ παραμεθόρια τῆς αὐτοκρατορίας⁸³. Ἐκεῖ ἀσκήθηκε ἀντίθετα καὶ ἑλληνικὴ ἐπίδραση, ἀκριβέστερα

79. Κ. Μ. Κούμας, Ἰστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ΙΒ', Βιέννη 1832, 531.

80. Ἐλευθερίᾳ Ἰ. Νικολαΐδου, Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ στὰ βλαχόφωνα χωρὶὰ τῆς Πίνδου, τ. Α' (μέσα 19ου αἰ. - 1900). ΕΗΜ. Ἰωάννινα 1995, 22 σημ. 1.

81. Ἰστορία τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὧς τὸ 1912, Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1983, 49.

82. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι», Νέος Ἑλληνομνήμων (ΝΕ), 18, 1924, 151-157. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Θεσπιεῖς κατὰ Κοστοβώνων καὶ στρατολογία Ἑλλήνων ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας», Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν (ΕΕΒΜ), Α' α', 1988, 291-303. Ὁ ἴδιος «Κοστοβῶκοι καὶ σωτηρία τῆς ἱερᾶς πόλεως Ἐλευσίνος», Πλάτων, 51, 1999-2000, 119-131.

83. E. K. Chrysos, «Gotia romana. zur Rechtslage de Föderaten landes der Westgoten in 4 J.H.», *Daco-Romania*, 1, 1973, 52-64. Σοφία Πατούρα, «Εμπορικὲς σχέσεις τῆς βιζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Κάτω Δούναβη (4ος-6ος αἰ.). Αρχαιολογικὲς μαρτυρίες», Δ' Πανελλήνιο Ἰστορικὸ Συνέδριο. Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1983, 93-105.

δὲ ἐλληνοχριστιανική⁸⁴. Ἐνδεικτικά μνημονεύεται ὁ Γούλφιλας (311;-381), ὁ ὄποιος παρὰ τὸ ξενικὸ δνομα ἀποδείχθηκε Ἐλληνας⁸⁵! Δρᾶ καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως πολύμορφα. Πρωτίστως ἀναπτύσσει ἵεραποστολικὸ ἔργο. Κηρύσσει καὶ γράφει στὶς τρεῖς γλῶσσες, ἐλληνική, λατινική, γοτθική. Μεταφράζει ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ στὴ γοτθικὴ γλώσσα τὴν Ἱερὰ Γραφή, γνωστὴ πλέον ὡς «Βίβλος Γοτθική». Ἐκτὸς δὲ τῆς θεολογικῆς σπουδαιότητας παρουσιάζει καὶ ἔξιδιασμένο γλωσσολογικὸ ἐνδιαφέρον. Διότι τὸ φαινόμενο π.χ. τῆς ἐπιτάξεως τοῦ ἄρθρου⁸⁶, ποὺ σημειώνεται στὶς βαλτικὲς γλῶσσες, καθὼς καὶ στὴ ρουμανική, βιολγαρική, σκοπιανή, ἀλβανική, στὸ λατινογενές, ρωμανικό, ἰδίωμα τῶν Ἀρμάνων, Βλάχων Ἐλλάδος, ἀλλὰ καὶ στοὺς Ὀμηρο καὶ Ἡσίοδο, ἐνδέχεται νὰ ὀφείλεται στὸν Ἐλληνα πολύγνωσσο δημιουργὸ τῆς Γοτθικῆς Βίβλου. Πάντως θεωρεῖται ὡς τὸ ἀρχαιότερο κείμενο γοτθικῆς γλώσσας, τῆς ὄποιας ἵχνη ἀναζητοῦνται καὶ στὴ ρουνικὴ γραφὴ τοῦ Λιονταριοῦ τοῦ Πειραιᾶ, μνημείου, ποὺ γιὰ αἰώνες ἔδωσε τὸ δνομά του στὸ πρῶτο λιμάνι τῆς Ἐλλάδος, Πόρτο Λεόνε⁸⁷!

84. Σοφία Πατούρα, «Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἔξωτερης πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (4ος-5ος αἰ.).», Σύμμεικτα, 7, 1987, 219 κ.έ.

85. Βλ. *Mitropolea Ardealului*, (MA), 18, 1972, 123, ὅπου, κατὰ τὸν καθηγητὴν M. Păcurariu, κατάγεται ἀπὸ ἐλληνικὴ οἰκογένεια, αἰχμαλωτισμένη καὶ μεταφερούμενη στὴ Δακία ἀπὸ Γότθους.

86. Βλ. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud - orientale* (BIEESO), 6, 1915, ὅπου ὁ ἀκαδημαϊκὸς N. Iorga σημειώνει: «Il faut rapprocher l' observation que la postposition de l' article, qui distingue trois langues balcaniques, grâce au même fonds thrace, se retrouve aussi en Scandinavie, de la si-militude du costume populaire suédois avec celui de ces peuples des Balkans. Nous avons donné ailleurs l' explication. Elle réside dans la longue cohabitation des Goths, qui se sont dirigés ensuite vers le Nord avec les Thraces dans les régions de la Petite - Russie et des pays roumains». Ἄν καὶ ἐλληνικῆς καταγωγῆς, δὲν ἦταν ἐλληνομαθής ὁ Iorga. Ἐτοι ἀποδίδει τὴν ἐπίταξη σὲ θρακικὸ ὑπόστρωμα, ἀν καὶ οὐτὲ ἀπλὴ θρακικὴ φράση σώζεται. Βλ. Al. Graur, *Studii de Linguistică Generală*. Bucuresti 1960, 403: «Τίποτε δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θρακικὴ θὰ εἶχε ἄρθρο, καὶ μάλιστα ἐπιτασσόμενο». Συνεπῶς τὸ ἄγνωστο ἐρμηνεύει διὰ τοῦ ἀγνωστοτέρου, ἀγνοώντας τὴν ἐν σπαργάνοις ὑπαρξὴ τῆς στοὺς Ἡσίοδο καὶ Ὀμηρο. Βλ. καὶ N. Θ. Κωνσταντινίδης, Ἡ πομακικὴ πολιτισμικὴ μονάδα στὴν ἐλληνικὴ Θράκη ἀπὸ ἀποψη Παρενέξεινών Σπουδῶν. Σύντομη ἴστορικὴ ἐπισκόπηση, γλώσσα, ταυτότητες. Κομοτηνὴ 2007, 72. Ἐξ ἵσου ἀστοχεῖ ὁ Iorga καὶ στὴν ἐνδυματολογικὴ παρατήρηση δοθέντος ὅτι καὶ τῆς φουστανέλας ἡ γένεση διαιτούνται πανάρχαια στὴν Ἐλλάδα. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ εὔζωνοι τῆς Φθιώτιδας ὡς φορεῖς πανάρχαιης φορεσιᾶς», Α΄ Συνέδριο φθιωτικῶν ἐρευνῶν, γλώσσα, ἴστορία, λαογραφία. Πρακτικά, Λαμία 1993, 161-181.

87. C. V. Rafn, *Inscription runique du Pirée*, Copenhaga 1856.

Ἐπιπτώσεις σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων στὴν Εὐρώπη, Βαλκανική

Μετὰ τὶς καθόδους καὶ ἐγκαταστάσεις Σλάβων ἡ βόρεια καὶ κεντρικὴ «Εὐρώπη», Βαλκανική, μεταβάλλεται καὶ γλωσσικὰ καὶ ἔθνολογικά. Οἱ λαοὶ ἀπὸ τὸν ἐκλατινισμὸν περιπίπτουν στὸν ἐκσλαβισμό, τὸν ὅποιο διέφυγαν ὅσοι μετακινήθησαν πρὸς τὰ Καρπάθια⁸⁸, πέρα τοῦ Δουνάβεως. Στὰ νότια τῆς χερσονήσου, στὶς ἑλληνικὲς καθ' ὅλοκληρὰν χῶρες, μένουν σχεδὸν ἀνεπηρέαστοι, ἐπειδὴ ἔχουν ἀσφαλέστερη καὶ συνεχῆ προστασία τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁμως καὶ σήμερα στὴν Ἑλλάδα συντηροῦνται καὶ μοσχοπωλοῦνται τὰ μυθιστορηματικὰ τοῦ Fallmerayer, τὸν ὅποιο ἔγκαιρα καὶ οἰζικὰ ἀντέκουντε ὁ τοεχικῆς καταγωγῆς καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βιέννης καὶ Σόφιας C. Jirecek⁸⁹ καὶ τὸν ὅποιο μεταπολεμικὰ πλήρως ἀπομυθοποιεῖ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Μονάχου Th. von Uzorinac-Kohary⁹⁰.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν Ρουμάνο ἀκαδημαϊκὸν καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου E. Petrovici, ποὺ συνέγραψε μελέτημα ἐπιγραφόμενο «Οἱ Σλάβοι στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Δακία», ἡ σλαβικὴ ἐπίδραση στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα εἶναι ἀσήμαντη⁹¹. Διότι προφανέστατα ἡ παρουσία Σλάβων ὑπῆρξε ἀνεπαίσθητη,

88. Bλ. Edouard Bourciez, *Eléments de Linguistique Romane*, Paris 1967, 136: «Les populations parlant latin qui étaient au Sud du Danube, semblent avoir reflué peu à peu vers l' ancienne Dacie...». Ἀποψη παρόμοια διατυπώνουν καὶ ἐγκριτότατοι Ρουμάνοι ἐπιστήμονες. Πβ. C. Daicoviciu - H. Daicoviciu, «La Dacie et sa romanité», *Actes du Colloque international organisé par le Secrétariat général de l' Association Internationale des Études du Sud - Est Européen*. Mamaia (Roumanie), 1-8 septembre 1968, Bu-carest 1970, 253: «... durant les six siècles qui s' écoulèrent depuis l' abandon de la Dacie par Aurélien, des éléments romans (non roumains) sont venus du Sud du Danube, renforçant la romanité au Nord de ce fleuve, en particulier les éléments qui avaient adopté comme principale occupation la vie pastorale». Γιὰ τὰ συμβάντα ἐξ αἰτίας τῶν ἐγκαταστάσεων Σλάβων ὁ καθηγητὴς Paul Garde, *Les Balkans*, Flammarion, 1994, 33, γράφει: «Aux VIe et VIIe siècles arrivent les Slaves, qui submergent d' abord toute la péninsule, puis se stabilisent dans la bande centrale qu' ils occupent actuellement, refoulant les Latins (fu-turs Roumains) au nord du Danube».

89. Bλ. Cestmir Amort, «La participation des Tchèques et des Slovaques à l' édification de l' état bulgare», *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le IVe Congrès de l' Association Internationale d' Études du Sud - Est Européen*. Prague 1979, 355-368.

90. Πβ. Th. von Uzorinac - Kohary, «Sur les recherches allemandes concernant le Sud - Est de l' Europe», *Association Internationale d' Études du Sud - Est Européen. Bulletin*, 2, 1964, 32: «Ainsi il [sc. Fallmerayer] arriva que ses erreurs, telles que son opinion sur les Grecs contemporains, qui seraient en réalité des Albanais et des Slaves grécisés..».

91. Πβ. E. Petrovici, «Les Slaves en Grèce et en Dacie», *Balcania*, 7, 1944, 472: «l' influence slave sur la langue grecque est sans importance». Ὁ Ἰδιος, *Studii de dialectologie si toponimie*, Bucuresti 1970, 152.

ὅπως συμπεραίνει καὶ ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Σάλτσμπουργκ Al. Randa, ὅτι αὗτοὶ οἱ Σλάβοι μετανάστες δὲν ἦσαν πολυάριθμοι⁹².

‘Οπωσδήποτε ίδιαζουσα ἀποκαλύπτεται ἡ βουλγαρικὴ περίπτωση. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Διονύσιος Α. Ζακυθηνὸς ἀπὸ τοῦ βῆματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἐνώπιον τοῦ Βουλγάρου ὄμοιόγου του πρέσβεως τῆς Βουλγαρίας N. Todorov ἀναπτύσσοντας Ἀνακοίνωσή του, μὲ τίτλο «Οἱ Βουλγαροὶ ἀπὸ τοῦ ἔξελληνισμοῦ εἰς τὸν ἐκσλαβισμόν», εἶπε καὶ τὰ ἔξῆς: «Ἡ θεωρία, ἡ δεχομένη ὅτι οἱ Βουλγαροὶ ἦσαν γηγενεῖς καὶ κατώκουν ἀπὸ αἰώνων εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου, στερεῖται πάσης ἐπιστημονικῆς βάσεως... Ὁ ἔπηλυς Βουλγαρικὸς λαὸς ἔφερεν εἰς τὴν πενιχρὰν ἀποσκευήν του περιωρισμένον ἀριθμὸν Πρωτοβουλγαρικῶν λέξεων Τουρκικῆς προελεύσεως, τὰς ὁποίας ἔχάραξε διὰ γραμμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Ἐπὶ διακόσια καὶ πεντήκοντα ἔτη τὸ Βουλγαρικὸν Κράτος ἔχρησιμοποίει τὴν Ἑλληνικήν, ἐφθέγγετο ἐλληνιστί. Ἐφθέγγετο ἐλληνιστὶ καὶ ὅταν ἥθελε νὰ πολεμήσῃ τοὺς Ἑλληνας. Ὄτε δὲ βραδύτερον ἐνεκολπώθη μίαν ἄλλην γλῶσσαν, αὐτὴ ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο ἡ ἴδική του... Ἐκτὸς εὐαρίθμων ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἔγραφησαν βουλγαριστὶ δι’ Ἑλληνικῶν γραμμάτων, τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἔχουν γραφῆ εἰς δημώδη Ἑλληνικὴν γλῶσσαν...»⁹³. Μία δὲ δεκαπενταετία ἐνωρίτερα στὸ 1ο Διεθνὲς Συνέδριο τῶν Βαλκανικῶν καὶ ΝΑ Εὐρωπαϊκῶν Σπουδῶν ὁ καθηγητής Ζακυθηνὸς ἀναφερόμενος στὶς πρωτοβουλγαρικὲς ἐπιγραφὲς καὶ σὲ σπάνια ἐπιγραφικὰ κείμενα, γραμμένα στὴν πρωτοβουλγαρικὴ γλώσσα μὲ γραφὴ Ἑλληνική, ακείνει τὴν Ἀνακοίνωσή του ὡς ἔξῆς: «ἔχουν γραφῆ ἀπὸ Ἑλληνες, Ἑλληνες αὐτόχθονες, πρόσφυγες ἢ αἰχμαλώτους, Ἑλληνες ἐντοπίους...»⁹⁴.

Δικαιολογημένα οἱ ἀμερόληπτοι φιλίστορες θὰ διερωτῶνται πῶς μία ἐλληνίζουσα ἐπὶ δύο καὶ μισὸ αἰώνες βουλγαρικὴ ἡγύμη μεταμορφώνεται σὲ δύο διαδοχικὰ δυνατὰ βουλγαρικὰ κράτη, ποὺ ἀπειλοῦν κιόλας τὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν Κωνσταντινούπολη. Πρωτίστως ἡ ὑποδομὴ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὶς ἐπήλυδες σλαβικὲς μάζες, οἱ ὄποιες, ἀν καὶ δημογραφικὰ ἰσχυρότερες, εὐχερέ-

92. Π.β. Al. Randa, «Le Sud - Est Européen, partie intégrante de l' Europe», *Revue des Études Roumaines (RER)*, 7-8, 1961, 133: «Ces Slaves [du Sud] immigrants n' étaient pas nombreux».

93. ΠΑΑ, 56, 1981, B', 229-240.

94. D. Zakythinos, «La synthèse byzantine», *Les peuples de l' Europe du Sud - Est et leur rôle dans l' histoire (Byzance et les peuples du Sud - Est Européen)*, Association international d' Études du Sud - Est Européen, Ier Congrès International des Études Balkaniques et Sud - Est Européennes, Sofia, 26. VIII-1.IX 1966, Rapport pour la séance plénière, Sofia 1966, 20.

στατα ύποτάσσονται διοικητικά. Όμως έπιβάλλονται γλωσσικά καθιστώντας σλαβογλώσσους τους Έλληνογλώσσους Βουλγάρους, μὲ διακριτές ένδιαφέρουσες ίδιαιτερότητες, δπως ἡ προμηνυμονευμένη ἐπίταξη τοῦ ἄρχοντος, ἡ ὁποία λείπει ἀπὸ τὴν σερβοκροατική, καθὼς καὶ ἀπὸ ἔξωβαλκανικές σλαβικές γλῶσσες. Πρὸ πάντων γίνεται δεκτὸ ἀπὸ σλαβογενεῖς προσωπικότητες, δπως ὁ τσεχικῆς καταγωγῆς καθηγητῆς τῶν Πανεπιστημίων Πράγας καὶ Χάρβαρντ Frantisek Dvornik, ὅτι τὸ Βυζάντιο, ποὺ διέπλασε τὶς ἀπειθάρχητες φυλές τῶν Κροατῶν, Σέρβων, Ρώσων, δὲν παρέλειψε τοὺς Βουλγάρους. «Ολες «τὶς διεμόρφωσε σὲ ἔθνη. Τοὺς ἔδωσε τὴν θρησκεία του, τοὺς θεσμούς του καὶ τὶς παραδόσεις του, καὶ ἐδίδαξε τοὺς ἀρχηγούς των πᾶς νὰ κυβερνοῦν. Τῷ ὅντι, τοὺς ἔδωσε τὴν οὐσία τοῦ πολιτισμοῦ – τὴν γραφὴν καὶ τὴν φιλολογίαν»⁹⁵. Στὴν δύμολογία τοῦ Τσέχου σοφοῦ προστίθεται καὶ Βουλγάρου: «Η Βουλγαρία – κατὰ τὸν καθηγητὴν Bala-danoff – βρίσκεται κοντὰ στὴν πηγή. Καὶ ἂν ἔχει κάτι μεγάλο στὸ παρελθόν της, τὸ χρωστάει σ' αὐτὴ τὴ γειτονιά. Ἀκόμα καὶ τὴν πνοὴ τῆς ἑλευθερίας, ἀκόμα καὶ στοὺς ἀγῶνες ἐνάντια στὴν Έλληνικὴ κυριαρχία τοὺς κρατήσαμε μόνο μ', αὐτό, ποὺ εἶχαμε μάθει ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Έλληνες. Ἀγώνας γιὰ τὴν Ἐλευθερία! Σὰ νὰ λέμε, τοὺς χτυπήσαμε μὲ τὰ δικά τους βέλη»⁹⁶.

Βέβαια οἱ ἐκσλαβισμένοι Βούλγαροι δὲν ἀφήνουν ἀνεκμετάλλευτες καὶ ἄλλες πηγές. Σὲ κρίσιμη φάση τῆς ὑπάρχεως τους ὑπὸ τὴν ἥγεσία τοῦ ἀρμενικῆς καταγωγῆς Σαμουῆλ⁹⁷ ἐπιχειροῦν ἀλλεπάλληλες ἐπίφορες ἐπιδρομές στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, στὸ θέμα Ἐλλάς⁹⁸, τοῦ ὁποίου ἡ διοίκηση ἐναλλακτικὰ περιέρχεται στὸν ἐντόπιο⁹⁹ Βλάχο Νικούλίτσα καὶ στὸν Ἀρμένιο¹⁰⁰ Κεκαυμένο. Πολιορκοῦν καὶ ἐπιορθοῦν τὴν πρωτεύουσα Λάρισα. Τὸ δὲ σκήνωμα τοῦ πολιούχου ἀγίου Ἀχιλλίου, τὸ στράτευμα τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως καὶ τὸ σύνολο τῶν κατοίκων μὲ ὅλα

95. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, II, Paris 1928. Πβ. καὶ Π. Π. Χαρανῆς, *Ἡ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας*. Τελετὴ ἀναγορεύσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. P. Charanis εἰς ἐπίτιμον διδάκτορα τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεοσαλονίκης (14.3.1972), Θεσσαλονίκη 1973, 18 καὶ 34.

96. Alex. Balabanoff, «Η Βουλγαρία καὶ ὁ κλασικὸς πολιτισμός», *Νέα Ἔστια*, 22, 1937, 975. Βλ. καὶ Στέφαν Γκέτσεβ, «Στὴν Ἐλλάδα ὀφείλουμε τὸν πολιτισμό», *Δαινός*, 138, 1993, 8033-8040.

97. N. Adontz, *Samuel l'Arménien, roi des Bulgares*, Bruxelles 1938 (= *Études Arméno - Byzantines*, Lisbonne 1965, 347-407).

98. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσούς*. Ἀθῆναι 1993, 133.

99. P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékau-ménos*, Bruxelles 1960, 80 σημ. 2.

100. H. Bartikian, «La généalogie du magistros Bagarat, catépan de l' Orient, et des Kékauménos», *Revue des Études Arméniennes*, N.S., , 1965, 261-272.

τὰ τιμαλφῆ τους συναποκομίζουν στὴν Ἀχρίδα - Πρέσπες, ὅπου σπεύδουν στὴν ἄμεση καὶ πλήρη «βουλγαροποίησή» τους, ὥστε ἡ προσωνυμία «βουλγαροκτόνος», ἡ ὁποία συνοδεύει τὸν τελικὸν νικητὴν αὐτοκράτορα Βασίλειο Β', μόνο συμβατικὰ πρέπει νὰ λογίζεται. Ἀργότερα πάλι ὑπὸ ἀλλογενεῖς ἡγέτες, τοὺς Ἀσανίδες¹⁰¹, οἵ Βούλγαροι πασχίζουν γιὰ τὴν ἡγεμονία στὸ Βυζάντιο μὲ θλιβερὸ καὶ ὀδυνηρὸ ἐπακόλουθο τὴν ἀποδυνάμωσή του, ἡ ὁποία ὠμότατα αἰσθητοποιεῖται μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὸ 1204 καὶ τὴν ἐπίσπευση τῆς ὁθωμανικῆς διεισδύσεως στὴν «Εὐρώπη», βλαπτικῆς γιὰ ὅλους, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς Βουλγάρους, οἵ ὁποῖοι, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ A. Dumont¹⁰², παύουν νὰ ἔχουν ἴστορία. Ἐπὶ τέσσερες αἰῶνες ἀφέθηκαν στὸν βαθύτερο λήθαργο.

II. ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΞΕΝΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Ρωσία καὶ πανσλαβιστικὴ ἰδέα

Ἡ ἀφύπνιση συντελεῖται μὲ ρωσικὴ ἐπιμέλεια. Ὁ Γεώργιος Ζολώτας, γραμματέας τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐπὶ προεδρίας Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, ἐπισημαίνει τὴν ἐσπευσμένη μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο στροφὴ τῆς Ρωσίας πρὸς τὰ Βαλκάνια καὶ συγκεκριμένα πρὸς τοὺς σλαβοφώνους πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀποσπᾶ νέους, δηλαδὴ διαπράττει Παιδομάζωμα, καὶ μεταφέρει στὴν Πετρούπολη καὶ Μόσχα γιὰ «σπουδές», μὲ διαφωτιστὴ τὸν διαβόητο Παγαλίν, διδάσκαλο τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Β' Νικολάεβίτς (1818-1881) καὶ κορυφαῖο τῆς πανσλαβιστικῆς ἰδέας, «ῆγουν τῆς δι' εἰρηνικῶν ἐθνολογικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀγώνων προσαρτήσεως ὅλων τῶν ἀπὸ Βιστούλα ἔως Ἀδρίου καὶ Αἴγαίου Σλαύων»¹⁰³.

Στὴ Ρωσία τεχνηέντως μεθοδεύεται ἡ ἀλλοτρίωση τῶν νεαρῶν σλαβοφώνων:

101. N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: Création et caractère du second empire bulgare (1185)*. Bucuresti [1943], 74 υ.ἔ. B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea Vlahilor*, Bucuresti 1971, 33 υ.ἔ.

102. A. Dumont, «Souvenirs de la Roumérie». *Revue des deux Mondes (RDM)*, 96, 1871, 550. Πβ. καὶ *Balcania*, 1, 1938, 21, ὅπου παρατήρηση τοῦ G. Murnu: «et l' Etat fantôme s'est dissipé aux premiers souffles de la tempête asiatique».

103. Γ. Ιω. Ζολώτας, *Σύμμεικτα*. Ἀθῆναι 1983, 540.

«Ἐμάνθανον ὅτι τὸ ἐνδοξὸν σλαβικὸν γένος τῶν Βουλγάρων, αὐτόχθον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἀπὸ τῶν σπλάχνων τοῦ ὅποίου προηῆθον οἱ μέγιστοι ἄνδρες Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππος καὶ Ἀριστοτέλης, καὶ ὑφ' οὗ καταφεῖτο ἀείποτε ἡ περίχωρος τοῦ Βυζαντίου καὶ ὅλα τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου, τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου, παρηγκωνίσθη ἀναξίως ὑπὸ τῆς ἀπὸ νότου προελθούσης μυσαρᾶς φυλῆς τῶν Γραικῶν καὶ κατεπροδόθη...»¹⁰⁴! Τὸ δὲ εἰσαγόμενο δίδαγμα περὶ αὐτοχθονίας τῶν Βουλγάρων διαδίδεται καὶ μὲ βουλγαρικὴ ἐργολαβία, ὅπως σημειώνει τὸ 1957 καὶ ὁ Τόξης: «Κατὰ τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια εἶδαν τὸ φᾶς τῆς δημοσιότητας πολλὰ βουλγαρικὰ βιβλία, στὰ ὅποια ὅλως ἀνεργοθριάστως ψάλλουντε τὸ τροπάριο πῶς οἱ Βουλγάροι εἶναι δῆθεν οἱ πιὸ παλητοὶ κάτοικοι τῆς Χερσονήσου Αἴμου - Θράκες - Μακεδόνες - Δάρδανοι (Ιλλυροί), πῶς αὐτοὶ εἶναι ἴδρυτες τοῦ Μαντείου τῆς Δωδώνης, πῶς οἱ ἀρχαῖοι Θεοὶ τοῦ Ὄλυμπου ἤσαν Βουλγάροι καὶ τὰ ὄνόματά τους Ζεὺς κ.λπ. εἶναι δῆθεν Βουλγαρικά...»¹⁰⁵!

Ιδιοποιήσεις ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπὸ Σκυπιτάρους (Ἀλβανούς) καὶ Τούρκους

Ἡδη τόσο οἱ πανάρχαιοι Πελασγοί, εἴτε Ἀρκάδες εἴτε Θεσσαλοί¹⁰⁶, τῶν ὅποιων οἱ τελευταῖοι φέρονται κιόλας ἑλληνόφωνοι, ὅσο καὶ προσωπικότητες τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν, Ἀχιλλεύς, Νεοπτόλεμος, Πύρρος..., ἴδιοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς Σκυπιτάρους - Ἀλβανούς, ἀν καὶ ἡ παρουσία τους ἔως τὸν 11ο αἰ. μ.Χ. στὸν χῶρο, ποὺ κατέχουν, ἀμφισβητεῖται, μάλιστα ἀπὸ συγγραφεῖς φιλικὰ διακειμένους, ὅπως ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Th. Capidan¹⁰⁷. Διατιστώντει ἀπουσία ὅποιασδήποτε μνείας Ἀλβανῶν στὴ

104. Αὖτ. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γεώργιος Ἰ. Ζολώτας καὶ ἐπισημάνσεις ἐθνικῶν θεμάτων στὸν βιοειελλαδικὸν χῶρο», *Παρνασσός*, 35, 1993, 462.

105. Γιάννης Ἀργ. Τόξης, «Ο ἑλληνικὸς κόσμος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰώνα ὅπως τὸν εἶδεν ἔνας Ἰσπανὸς περιηγητής», *Ἄρχειον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ*, 22, 1957, 139 σημ. 2.

106. Διατυπώθηκε καὶ πελασγικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ὄνόματος Θεσσαλία. Βλ. Π. Α. Πάντος, *Θεσσαλός, Θεσσαλία καὶ συγγενὴ ἀνθρωπωνίμα*. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸν Ε' τόμο τοῦ «Ἄρχειον Θεσσαλικῶν Μελετῶν». Βόλος 1979, 68 σημ. 2, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

107. Πρ. *Dacoromania*, 2, 1921-1922, 486. Βλ. καὶ I. I. Russu, «Dispariția limbii și a populațiilor traco-dace», *Studii și Cercetări de Istorie Veche (SCIV)*, 8, 1957, 261, ὅπου ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς συμπεραίνει: «Ἡ ἀλβανική, ἵνδοευρωπαϊκοῦ τύπου satem, ὄμιλον μένη ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς (Ἀρναούτηδες ἢ, ὅπως οἱ Ἰδιοὶ αὐτοαποκαλοῦνται, Skipetari), πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἔνας ἀπ' εὐθείας συνεχιστὴς τῆς θρακικῆς γλώσσας». Ἐπίσης βλ. *Linguistique Balkanique*, 2, 1960, 15-19,

διάρκεια τῶν βυζαντινοβουλγαρικῶν πολέμων, μολονότι ἡ Ἀχρίδα κατὰ τοὺς 10ο καὶ 11ο αἰῶνες ἦταν ἔδρα Βουλγάρων ὁ δὲ τελευταῖος τσάρος Ἰωάννης Βλαδίμηρος δολοφονήθηκε στὸ Δυρράχιο (1017). Ἐκεῖ ἔνα αἰώνα ἐνωρίτερα ὁ Συμεὼν εἶχε καταλάβει τριάντα πόλεις.

Ἐπὶ πλέον ἀγνοοῦνται ἡ παραλείπονται οἱ ὅροι Ἀλβανία, Ἀλβανοὶ μὲν σημασίᾳ ἑθνωνυμικὴ ἀπὸ τὸν περιφημότερο λατινιστὴ τοῦ 15ου αἰώνα, τὸν Αἰνεία Σίλβιο, φιλολογικὸ ψευδώνυμο τοῦ Πάπα Πίου Β' (1405-1464)¹⁰⁸, ὁ ὄποιος τότε διερευνοῦσε τὴν πληθυσμικὴ σύνθεση τῆς Βαλκανικῆς προσδοκώντας τὸν προσεταιρισμὸ τῶν ἐνδεδειγμένων γιὰ σταυροφορία κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸν δὲ Γεώργιο Καστριώτη ἀνάγει στὴ Μακεδονία¹⁰⁹.

Στὸν πελασγολογικὸ χορὸ διακρίνονται καὶ οἱ Τούρκοι. Ἡ Τουρκάλα Adile Ayda περιοδεύει τὴ Δύση καὶ δίνει διαλέξεις σὲ Κέντρα Ἐπροσκυκῶν Ἐρευνῶν «ἀποδεικνύοντας» ὅτι Ἐπροσκοι = Πελασγοί, τῶν ὅποιων γλωσσικὸ ὄργανο εἶναι ἡ τουρκική, καὶ Πελασγοί = Τούρκοι! Ἀρχικὰ δημοσιεύει βιβλίο στὴ γαλλικὴ γλώσσα μὲ τὸν πράγματι ἐπιτυχῆ τίτλο: *Les Etrusques étaient - ils des Turcs?*¹¹⁰ Μετέπειτα ἀπαλείφει τὸ ἐρωτηματικὸ καὶ μὲ κατάφαση δημιουργεῖ τὴν ψευδαίσθηση ἀλήθειας¹¹¹. Ἐπισημότερα ἡ παραχάραξη συντελεῖται μὲ τὸ βιβλίο

ὅπου, κατὰ τὸν Βούλγαρο ἀκαδημαϊκὸ VI. Georgiev, οἱ Σκυπιτάροι ζοῦν στὴ Δαρδανία, ἀπὸ τὴν ὁποίᾳ ἀργότερα μετακινοῦνται στὰ κατεχόμενα ἐδάφη. Σὲ μεταγενέστερο δὲ δημοσίευμά του, *Actes du premier Symposium Intern. de Thracologie...* Milano 1978, 90, ἀποκλείει τὴν προέλευση τῆς ἀλβανικῆς ἀπὸ τὴν Ἰλλυρική: «Je précise que l'albanais ne provient pas de l' illyrien». Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ *Studia Albanica*, 1, 1969, 134, ἀγνεῖται τὴν αὐτοχθονία τῶν ἀλβανῶν (Σκυπιτάρων) ὁ ἀκαδημαϊκὸς Al. Rosetti: «Quant à l' habitat primitif des ancêtres des Albanais, leur terminologie de la navigation et de la pêche, qui sont empruntées, prouve d' une manière indubitable qu' ils sont arrivés tard sur le littoral maritime».

108. Πβ. *ED*, 1, 1923, 373.

109. Γν' αὐτὸν βλ. G. Petrovitch, *Georges Castriota Scanderberg. Essai de bibliographie raisonnée. Ouvrages sur Scanderberg écrits en langues française, anglaise, allemande, latine, italienne, espagnole, po-rugaise, suédoise et grecque et publiés depuis l' invention de l' imprimerie jusqu' à nos jours*. Paris, Le-roux, 1881, xxix, 187 σο. Τ. Π. Πιοχάλας, *Ο Γεώργιος Καστριώτης - Σκεντέρημπερης εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ιστοριογραφίαν καὶ λογοτεχνίαν*. IMXA. Θεσσαλονίκη 1975.

110. Βλ. *Antiquité Classique*, 41, 1972, 767-768, ὅπου σύντομη καὶ σαφής κριτικὴ τοῦ Roger Lambrechts.

111. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Φαιδρότερες τῆς Ἀγκυρας. Καὶ οἱ Δωριεῖς ἀκόμα εἶχαν προγόνους τοὺς... Τούρκους! Ὁ Ομηρος καὶ τὰ ἔπει του ἀνήκουν στὸν τουρκικὸ κόσμο, ὑποστηρίζουν οἱ Τούρκοι «ἐπιστήμονες»», *Η Καθημερινή*, 22.5.1983, 7. Νεοκλῆς Σαρρῆς, «Οἱ πραγματικὲς διαστάσεις τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς ἀντιμαχίας ὥπως προκύπτουν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἰδεολογία», *Πολιτεία*, 9, 1988, 31, σημ. 9. Φ. Ι. Κακοιδῆς, «Made in Turkey», *Τὸ Βῆμα*, 8.10.1989, 58. Χαρὰ Κιοσσέ, «Οταν ὁ Ομηρος γίνεται Όμερο!», *Τὸ Βῆμα*, 1.12.1991, 8. Κ. Ἀλῆ, «Οἱ Τούρκοι ξαναγράφουν τὴν

τοῦ Ozal, στὸ δόποιο ἡ Τουρκία προβάλλεται σὰν ἡ γενέτειρα τοῦ γνωστοῦ ὡς ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὡς βάση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ¹¹², ὅπως καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο δηλώνεται: *Η Τουρκία στὴν Εὐρώπη*. Ἐτσι ἵσως εὐελπιστοῦν καὶ οἱ ἑλληνόφωνοι Βαλαάδες¹¹³ τῆς Μακεδονίας, οἱ δόποιοι παρὰ τὸν ἀτελῆ μουσουλμανισμό τους μετακομίσθηκαν σύμφωνα μὲ τὴν Ἀνταλλαγή¹¹⁴, ὅτι θὰ ἐπανέλθουν στὴν Εὐρώπη!

Ίδιότυπη παρονοσία Σέρβων

Ἄπομένει ἡ ἀνάμειξη Σέρβων στὴ Μακεδονία. Ἄν καὶ δὲν ἀφίσταται γνωστῆς τακτικῆς τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἔχει ἐπισωρεύσει σωρεία προβλημάτων, ποὺ ὑφίστανται καὶ στὶς ἡμέρες μας. Ὁμιλογιμένως ἡγεμονικὲς φιλοδοξίες, παρατηρούμενες σὲ Βυζαντινοὺς στρατηγούς, π.χ. Βάρδα Σκληρό, Βάρδα Φωκᾶ, δὲν εἶναι ἄγνωστες καὶ γιὰ ἀλλογενεῖς, τῶν δόποιων ἡ χώρα μετεῖχε τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπικράτειας, ὅπως ὁ Στέφανος Δουσάν¹¹⁵. Τὸ παρόδειγμα ἐνδιαφέρει πολλαπλῶς. Διότι ἀναχωρώντας ἀπὸ τὸν καθ' αὐτὸ χῶρο τοῦ θέματος Σερβία¹¹⁶ καὶ κατεβαίνοντας πρὸς τὸν ἀδιαμφισβήτητα ἑλληνικὸ αὐτοαναγορεύεται στὰ Σκόπια αὐτοκράτωρ Σέρβων καὶ Ἐλλήνων, χωρὶς τὴν παραμικρὴν παρεμβολὴν ἡ μνεία «Μακεδόνων», τύπου συγχρόνων Σκοπιανῶν. Θὰ ἦταν ἀδιανόητη, ἀδικαιολόγητη καὶ ἀδύνατη ἡ παράλειψη στὸ ἐνδεχόμενο ὑπάρξεώς τους ὡς ἴδιαίτερης φυλῆς, ἐθνότητας. Ἀσκησε δὲ διοίκηση, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος Γρηγορᾶς, «κατὰ τὴν εἰθισμένην Ρωμαίοις δίαιταν»¹¹⁷. Ὁπωσδήποτε δὲν στερεῖται σημασίας τὸ γεγονός ὅτι οἱ τελευταῖοι Σέρβοι δυνάστες τερματίζουν τὴν ἔξουσία τους μὲ συνείδηση βυζαντινὴ προσθέτοντας κιόλας στὸν ἑλληνικὸ τίτλο τους καὶ τὴν ἐπωνυμία τῶν Παλαιολόγων. Ἐπιπρόσθε-

¹¹² Ιστορία στὰ μέτρα τους», *Ἐλευθεροτυπία*, 23.12.1991, 42.

¹¹³ Χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ κωλαούζους. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπάντηση στὸν ἀνθελληνικὸ λίβελο», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 7.3.1991, 70.

¹¹⁴ Βλ. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κοντσόβλαχοι*. Ἐν Ἀθήναις 1939, 58. Μ. Καλινδέρης, «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ θέματος τῶν Βαλαάδων», *Μακεδονικά*, 17, 1977, 315-366.

¹¹⁵ H. Morgenthau, *Tὰ μυστικά τοῦ Βοσπόρου*. Τροχαλία. Πρόλογος Ἀχ. Γ. Λαζάρου.

¹¹⁶ G. Ostrogorski, «Etienne Dusan et la noblesse serbe dans la lutte contre Byzance», *Byzantion*, 22, 1952.

¹¹⁷ V. Laurent, «Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle», *Revue des Etudes Byzantines*, 15, 1957, 185-195.

¹¹⁸ Γρηγορᾶς, II, 747. Βλ. καὶ *Studii Teologice*, 9-10, 1962, 571.

τα, κατά τὸν ἀκαδημαϊκὸν N. Iorga¹¹⁸, εἶχαν ἐγκαταλείψει τὸν σλαβικὸν χαρακτῆρα, ποὺ ὑποδηλῶνται ἔντονα τὴν ἐλληνικότητα τοῦ περιβάλλοντος.

Ἐπινοημένη μακεδονικὴ ἐθνότητα

Ο καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰωάννης Ταρανιδῆς διερευνῶντας ἐνδελεχῶς τὶς ἐνδεδειγμένες πηγὲς διαβεβαιώνει ὅτι δὲν διαφαίνεται διόλου πληθυσμικὴ ἐνότητα στὴν «Ἐύρωπη» ὡς ἴδιαίτερη σλαβογενῆς μακεδονικὴ ἐθνότητα¹¹⁹. Κατὰ δὲ τὸν καθηγητὴν Bates College Loring Danforth¹²⁰, ὁ καθορισμὸς τοῦ χρόνου γενέσεως τοῦ ὄρου «μακεδονικὸν ἔθνος» ἀνάγεται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα. Ωστόσο, μόλις στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ, τὸ 1903 καταγγέλλει τὴν προπαγάνδα ὁ Ἐβανς, ὁ δόποῖς στάλθηκε γιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα στὴ βόρεια Μακεδονία ἐξ αἰτίας τῆς ψευδεπαναστάσεως τοῦ Ἰλιντεν καὶ τῆς συνακόλουθης καταστροφῆς τοῦ Κρουσόβουν. Τὴν ὄντως δὲ πολύτιμη Ἐκθεσή του ἐπικαλεῖται καὶ ὁ C. Papapanace¹²¹, πολιτικὸς τῆς Ρουμανίας καὶ συγγραφέας σειρᾶς βαλκανολογικῶν καὶ ρωμανολογικῶν δημοσιευμάτων, συμφωνώντας στὴν ἀνυπαρξία «μακεδονικοῦ» λαοῦ, «μακεδονικοῦ» ἐθνους, «μακεδονικῆς» γλώσσας.

Ἄπὸ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Μονάχου Theodor Nikolaou διαπιστώνεται, «ὅτι οὐσιαστικὰ γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφαίνεται ἡ ἀξίωση αὐτῆς [“μακεδονικῆς ἐθνότητας”] μὲ τὴ σημερινή της διάσταση μόλις τὸ 1943»¹²². Συμπίπτει μὲ τὴν ἵδρυση τοῦ «Μακεδονικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος», τὸν δὲ Αὔγουστο τοῦ 1944, τῆς «Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας». Ἐπισημαίνεται ἡ ἀνυπαρξία τῆς μέχρι τότε. Ἀποκαλύπτεται ὁ «ἔφευρότης» καὶ ὁ σκοπός του.

118. N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques*. Bucarest - Paris 1922, 187, «... ils avaient abandonné le caractère slave...».

119. Ι. Ταρανιδῆς, *Στὰ βόρεια τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1992, 30-43. Καίοιες περικοπὲς παραθέτει ὁ Μιχαὴλ Σ. Χρυσανθόπουλος, *Oἱ Ἕλληνες στὴ βόρειο Μακεδονία*. Ἡ πορεία τοῦ Ἐλληνισμοῦ στὸ κράτος τῶν Σκοπίων. Θεσσαλονίκη 1997, 239 κ.έ. Βλ. καὶ Ι. Κ. Χολέβας, *Oἱ Ἕλληνες σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας*. Ἐκδόσεις Πελασγός. Ἀθῆναι 1999.

120. Βλ. *Παρανασσός*, ΜΑ', 1999, 422-426, ὅπου βιβλιογραφία Ἀχ. Γ. Λαζάρου.

121. *A.ντ.*, 424.

122. Th. Nikolau, *Μακεδονία. Wiege des Hellenismus. Koitida τοῦ Ἐλληνισμοῦ*. München 1992, 20. Βλ. καὶ N. G. L. Hammond, *Δυτικὴ Μακεδονία: Ἀντίσταση καὶ Συμμαχικὴ Στρατιωτικὴ Ἀποστολὴ 1943-1944*. Μτφρ. Π. Ι. Παπαθανασίου. Ἐκδόσεις Παπαζήση. [Ἀθῆναι], 79, ὅπου σημ. μετ. γιὰ «Ψευτομακεδόνες». Ἐπίσης Χρ. Ἀπ. Παπαδᾶτος, *Ἐθνικὴ Ἀντίσταση 1942-1945*, Ἀθῆνα, ἀ.χρ., 634, 638, 642.

III. ΔΗΛΩΤΙΚΟ ΕΘΝΟΤΗΤΑΣ ΔΙΓΛΩΣΣΩΝ - ΑΛΛΟΓΛΩΣΣΩΝ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥΣ

Βουλγαρόφωνοι, Βλαχόφωνοι, Άρβανιτόφωνοι

„Άλλοτε προεῖχε ἡ βουλγαρολογία. Άλλα και στὴ Νάουσα, «ἡ ὅποια, κατὰ τὸν G. Weigand, παρόλο ποὺ εἶναι βουλγαρικὴ πόλη, εἶναι σχεδὸν ἔξελληνισμένη, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν κατοίκων μιλάει κιόλας ἐλληνικὰ στὴν οἰκογένεια»¹²³. Γιὰ τοὺς «Βουλγάρους» τῆς Μακεδονίας εἴκοσι δύο χρόνια ἐνωρίτερα ὁ Stanford ἔγραψε: «...ό χαρακήρι των, τὰ ἥθη των, τὰ ἔθιμά των εἶναι ἀπολύτως τὰ ἴδια μὲ τὰ τῶν Ἐλλήνων. Ἡ ἐνδυμασία των εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ὁμοία μὲ τὴν τῶν Ἐλλήνων...»¹²⁴.

Γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Νάουσας, τὸ 1881, ὁ Gusu Papacostea - Goga, θῦμα τοῦ ρουμανικοῦ Παιδομαζώματος¹²⁵, τρόφιμος τῆς Σχολῆς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων τοῦ Βουκουρεστίου, είδικὰ ἐκπαιδευμένος ἀπόστολος τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας¹²⁶, ἐγκαινιάζοντας τὴν «ἀποστολή» του, μετὰ τὴν ἐπάνοδο ἀπὸ τὴν Ρουμανία στὴν Ἐλλάδα, ἀποκαλύπτει στὸ βιβλίο του, Ἀπομνημονεύματα: «Οἱ κάτοικοι τῆς Νάουσας ἀνήκουν κυρίως σὲ δύο ἔθνοτητες: Τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ρουμάνους. Ὄμως καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ εἶναι ἡ Ἑλληνοφρονοῦντες (“greco-mani”) ἢ ἔξελληνισμένοι πλήρως. Παντοῦ ἐδῶ μιλᾶνε μόνο ἐλληνικά ἀκόμη καὶ αὐτοὶ ποὺ δὲν ἔχασαν τὴ μητρικὴ τους γλώσσα, ὅπως εἶναι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Οἱ Ρουμάνοι διως ἐδῶ ἔχουν ἀπόλυτα ἔξελληνιστεῖ. Θὰ μποροῦσες νὰ τοὺς θεωρήσεις ὡς καθαροὺς Ἐλληνες ἐὰν δὲ συναντοῦσες σὲ πολλὰ σπίτια γέρους καὶ γριές ποὺ μποροῦν ἀκόμη νὰ σοῦ ποῦν κάτι τι στὴ διάλεκτό μας»¹²⁷.

123. G. Weigand, *Oι Άρωμοῦνοι (Βλάχοι)*. A'. Θεσσαλονίκη 2001, 355.

124. Ed. Stanford, *Carte ethnologique de la Turquie d'Europe et de la Grèce et mémoire sur la répartition actuelle des races dans la Péninsule Illyrienne*. Publié à Londres. Traduit de l' anglais. Paris 1877, 17. Πβ. Έμμ. Θ. Γρηγορίου, *Ἐλληνες καὶ Βούλγαροι*. Θεσσαλονίκη 1953, 130.

125. Τὸ 1868 ὁ Πρόξενος Ἰωαννίνων Χρ. Φραγκούδης ἐνημερώνει τὸν ὑπουρογὸν Ἐξωτερικῶν Πέτρο Δεληγιάννη γὰ τὸ Παιδομάζωμα, Βλαχόπονταν. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Βλέψεις Ρουμανίας καὶ ἐλληνικότητα Βλάχων - Άρωμούνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1986, 329 κ.έ., ἢ *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 191 κ.έ.

126. Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου, *Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βίλαέτι Ιωαννίνων καὶ στὰ Βλαχόφωνα χωριά τῆς Πίνδου*, τ. Α' (μέσα 19ου αἰ. - 1900). Ιωάννινα 1995, σσ. 422.

127. G. Papacostea - Goga, *In zilele redesteptării macedo - române. Memoriile, acte și corespondență*,

Προφανέστατα ὁ Papacostea - Goca, ἐφαρμόζοντας ὅσα διδάχθηκε στὸ Βουκουρέστι, διμιλεῖ γιὰ δύο ἑθνότητες, βουλγαρικὴ καὶ ρουμανική, στὴ Νάουσα, μὲ κριτήριο τὴν χρήση ἔνεικῆς γλώσσας, μάλιστα σὲ ὀλοσχερῆ σχεδὸν ἀφανισμό, ἀν καὶ αὐτὸ ἀπορρίφθηκε τελικὰ καὶ ἀπὸ τὸν Weigand¹²⁸, πολὺ δὲ προγενέστερα ἀπὸ τὸν K. J. Beloch¹²⁹. Ἐσφαλμένα ἐπίσης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅδο ἔξελληνισμό, ὅταν ἡ ἀρχικὴ Ἑλληνικότητά τους διαπιστώνεται διεπιστημονικά, δηλαδὴ μὲ πορίσματα Γλωσσολογίας, Ἰστορίας, Λαογραφίας, Ἐθνολογίας, Ἀνθρωπολογίας, ἡ δὲ βούλησή τους νὰ ἀναγνωρίζονται ως Ἑλληνες ἐκφράζεται μὲ τὴν Ἑλληνικὴ ἑθνικὴ συνείδησή τους¹³⁰, πρωταρχικὸ παράγοντα συμβολῆς στὴν ἐπιβίωση καὶ ἐπιχράτηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ σὲ κρίσιμες στιγμὲς τῆς πορείας καὶ τῆς Ἰστορίας του, ὅπως στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα, στὸν ὅποιο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμά τους, ἀρβανίτικο, ἀρμανικό - βλάχικο, σλαβωνικό, συνεργάζονται ἀγαστότατα¹³¹ γιὰ τὴ διάσωση τῆς Μακεδονίας!

Bucuresti 1927, 41. Πβ. Μιχ. Ν. Ρωμανός, Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Κουτσοβλάχων. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο «Μνήμη Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη» 1983, 17.

128. G. Weigand, *Ethnologie von Macedonien*, Leipzig 1924, 1.

129. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Berlin - Leipzig 1912, 2, I, 1, 67.

130. Βλ. Ἰωάννης Παπαλαζάρου, «Ἀποκαλυπτήρια προτομῆς Αἰκατερίνης Βαρελᾶ», *Φίλιππος*, 42, 2004, 58-59. Τὸν ἐκλεκτὸ συνάδελφο εὑνχαριστῶ καὶ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον πληροφοριακὸ ὑλικό, ποὺ παρουσιάσα ἀπὸ τὸν βίβλο τους στὴν Καστοριά. Γιὰ τοὺς Ἀρμάνους - Βλάχους βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο βλαχόφωνος Ἑλληνισμὸς στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἐθνους», *Τόλμη*, 40, 2004, 33-36. Πολύτιμη σχετικὴ ὑλὴ ὀφείλω στὸν Ὑπερατλαντικὸ Ἀκρίτα τοῦ Ἑλληνισμοῦ Γεώργιο Τσάπανο, ποὺ ἔξετάζει ἐπιμελέστατα καὶ τὶς λεπτομέρειες συμβάντων κατὰ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα.

131. Εν්λωττα πληροφορεῖ ἡ βιογραφία τοῦ καπετάνη Κώττα, γραμμένη ἀπὸ τὸν Ἀρβανίτη Ἀλέξανδρο Κοντούλη. Βλ. *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 5-6, Θεσσαλονίκη 1993-1994, 154, καθὼς καὶ Νίκα Πολυχρονοπούλου - Κλαδᾶ, *Στρατηγὸς Ἀλέξανδρος Κοντούλης (1858-1933) καὶ τὸ Γενικὸ Εὐρετήριο τοῦ Ἀρχείου του*, Ἀθήνα 2000.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ

ΕΚΑΤΟ ΕΤΗ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ 1904-2004

ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

ΧΟΡΗΓΙΑ ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ 2005, σσ. 19-49

ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ
Ο ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ
ΚΑΙ
Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ
ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ

Είσηγήσεις Ήμερίδος
'Επ' εύκαιρίᾳ συμπληρώσεως 100 χρόνων από τον ήρωϊκον θανάτου τον Παύλου Μελᾶ
ΑΘΗΝΑ 2005, σσ. 71-112

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΙΡΕΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΟΣ
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΑΝΩΝ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ NATIONAL GEOGRAPHIC***

Κύριε Διευθυντά,

Έπειδή ή έγκυρότητα τοῦ περιοδικοῦ σας εἶναι παγκόσμια ἀναγνωρισμένη καὶ ἐπιθυμοῦμε εἰλικρινῶς τὴν ἴσχυρότερην ἑρδαίωσή της, θέτουμε στὴ διάθεσή σας καὶ πρὸς χάριν τῶν ἀναγνωστῶν μερικὰ πορίσματα τῶν βαλκανολογικῶν σπουδῶν¹ μας ἐξ ἀφορμῆς ἄρθρου (Vol. 189, № 3, March 1996, σελίδες 120-129) τοῦ κ. Priit J. Vesilind.

Πράγματι, μὲ πολὺ ἐπιμελημένη χαρτογράφηση καὶ εἰκονογράφηση, καθὼς καὶ ἀρκετές καίριες ἐπισημάνσεις, παρουσιάζει διαχρονικὰ καὶ συγχρονικὰ τὸ νεώτερο κράτος τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ τὸ ὄνομάζει «Μακεδονία», μιλονότι ἡ ὄνοματοθεσία του ἐκκρεμεῖ στὸν ΟΗΕ.

Όπωσδήποτε, ἐφ' ὅσον ἔνα τμῆμα τοῦ παρουσιαζομένου κράτους, μία παραμεθόρια μὲ τὴν Ἑλλάδα ἐδαφικὴ ζώνη, ἀνῆκε στὸ ἀρχαῖο κράτος, βασίλειο, τῶν Μακεδόνων, ἡ χρήση τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος Μακεδονία γιὰ τὴ συγκεκριμένη περιοχὴ μὲ τὴ μορφὴ διοικητικοῦ ὅρου, ὀνομασίας ἐνὸς νομοῦ, θὰ ἦταν κατανοητὴ γιὰ λόγους ἴστορικούς. Ὁμως γιὰ τὸ κράτος ὀλόκληρο εἶναι ἀκατανόητη, ὅταν ἄλλως τε ἀσύγκριτα μεγαλύτερο μέρος, πολλοὶ νομοί, προηγοῦνται καὶ

---

* Έπειδὴ τὸ περιοδικὸ National Geographic διαφημίζεται ἔντονα στὴν Ἑλλάδα ὡς... σπουδαῖο, γνωστοποιεῖται ὅτι ἡ ἀπάντηση ἐστάλη στὰ ἀγγλικά, ἀλλὰ μετὰ πάροδο ἔτους δὲν ἐδημοσιεύθη. Δὲν ἀρκεῖ, λοιπόν, ἡ διαφήμιση. Χρειάζεται καὶ κάποια συνέπεια σὲ στοιχειώδεις ἀρχές δημοσιογραφικῆς δεοντολογίας, ἰδίως δέ, ὅταν πρόκειται γιὰ θέμα διεθνῶς ἐπίμαχο καὶ σὲ μακρᾶς διάρκειας φλέγουσα ἐπικαιρότητα, πολλαπλῆς ἄλλως τε σπουδαιότητας, ἐπιστημονικῆς, πολιτικῆς, διπλωματικῆς. Οἱ ἀπανταχοῦ Ἑλληνες καὶ ὅχι μόνον ἀς μὴ λησμονήσουν τὴν ἀντιδεοντολογικὴ διαγωγὴ τοῦ διαφημιζομένου περιοδικοῦ.

1. I. Μεταπτυχιακὸ Τμῆμα Εἰδικεύσεως στὴν ἴστορία καὶ φιλολογία βαλκανικῶν λαῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. II. Institut d' Etudes Roumaines (Sorbonne) στὴ γλωσσολογία λαῶν NA Εὐρώπης, εἰδίκευση ρουμανική. III. Ecole Pratique des Hautes Etudes στὴν ἑθνολογία λαῶν NA Εὐρώπης. IV. Institut National des Langues et Civilisations Orientales στὶς ρουμανο-ἀλβανικὲς γλωσσικὲς καὶ ἑθνολογικὲς σχέσεις. V. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν στὴν Tabula Imperii Romani. Ἐπὶ πλέον ἐπιτόπια ἔρευνα στὴν τέως Γιουγκοσλαβία, ἥδη τὸ 1964, ἀργότερα δὲ καὶ σὲ ἄλλες γειτονικές χώρες ἔως καὶ στὴν τότε Σοβιετικὴ Μολδαβία.

χρονικῶς μὲ τὸ ὄνομα Μακεδονία ώς διοικητικὴ περιφέρεια τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλοίμονο, ἀν στὰ παραμεθόρια ἐδάφη ὅλων τῶν κρατῶν ἐφαρμοσθοῦν παρόμοιες πρακτικές.

Ἐπίσης τὸ ἔρεισμα, ποὺ συχνὰ καὶ ἀπὸ πολλοὺς προβάλλεται, δηλαδὴ ὅτι τὸ σύνολο τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀρτιπαγοῦς κράτους τελοῦσε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ μακεδονικὴ διοίκηση, εἶναι ἐντελῶς ἀνεδαφικὸ καὶ ἀβάσιμο. Διότι τὸ βόρειο σύνορο τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς ἐπικράτειας ἀποτελεῖ ὁ Δούναβις, τὸ ἀνατολικὸ ὁ Εὗξεινος Πόντος καὶ τὸ δυτικὸ ἡ Ἀδριατική, ὅπότε ὅλη ἡ Βαλκανικὴ μπορεῖ νὰ «ὄνομάζεται» Μακεδονία! Ἐπὶ πλέον, ἀργότερα προστίθεται καὶ ἡ Ἀνατολὴ ἔως τὸν Ἰνδὸ ποταμὸ!

Ἐπομένως εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀναψηλάφηση τῆς ὑποθέσεως.

Κατὰ πρῶτον οἱ ἀρχαῖοι Μακεδόνες συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν Ἕλληνικῶν φύλων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἴστορικους καὶ γεωγράφους, Ἡρόδοτο, Πολύβιο, Στράβωνα, Ἀρριανό, Τίτο Λίβιο κ.ἄ.² Οἱ δὲ μαρτυρίες τους ἐπαληθεύονται ἀπὸ συγχρόνους μας διακερδιμένους πανεπιστημιακούς, π.χ. τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Bristol Hammond, τὴν καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Σκοπίων Papazoglou - Ostrogorsky³, τὸν Ρουμάνο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καὶ Bochum (Γερμανίας) Poghirc⁴, τὸν Βούλγαρο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας καὶ ἀκαδημαϊκὸ Georgiev⁵ κ.ἄ.

Κατὰ δεύτερον, ἡ βαθμαία κατάκτηση τῆς Βαλκανικῆς ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἐπιφέρει κυρίως γλωσσικὲς μεταβολές. Στὸ ΒΔ τμῆμα οἱ Ἰλλυροί ἐκρωματίζονται πλήρως⁶. Στὸ ΒΑ ὁ ἐκρωματίσμὸς εἶναι σημαντικός⁷. Ἐπιβίωση δὲ ἀρχαίας

2. Ἀκοψεῖς παραπομπὲς καὶ πλήρη σχόλια μὲ πλούσια καὶ ἔγκριτη διεθνὴ βιβλιογραφία βλ. Jean N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*, Collection de l' Institut Français d' Athènes. Tome I avec une carte historique hors texte. Athènes 1954. Tome II. Première partie. Athènes 1976. Index αὐτοτελῆς.

3. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τοὺς δύο πρώτους βλ. F. Papazoglou, «Quelques problèmes de l' histoire épirote - A propos du livre "Epirus" de N.G.L. Hammond», *Ziva Antika (ZA)*, 20, 1970, 116-117.

4. C. Poghirc, «Considérations sur le lexique de l' ancien macédonien», *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47.

5. Vl. I. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indo-europee*, Roma 1966, 193. Βλ. καὶ Achille G. Lazarou, «Aux origines de l' aroumain et de ses rapports avec les langues environnantes», *Πλάτων*, 37, 1985, 157-172, καὶ σημ. 16.

6. Ὁ ἐκρωματίσμὸς συντελεῖται ταχύτερα καὶ ισχυρότερα ἐκεῖ ὅπου προηγεῖται Ἕλληνικὴ παρουσία καὶ ἐπίδραση, τονίζει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Milutin Garasanin. Βλ. *Actes du Colloque International*, organisé par le Secrétariat général de l' AIESEE. Bucarest 1970, 291.

γλώσσας κάποιου Θρακικού φύλου μὲ ποικίλες μεταγενέστερες ἐπιδράσεις θεωρεῖται ἡ γλώσσα τῶν σημερινῶν Ἀλβανῶν⁸, οἱ ὄποιοι αὐτοαποκαλοῦνται Σκυπιτάροι. Τὸ ἔθνωνύμιο τοῦτο ὁ Κροάτης καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Zagreb Petar Skok ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο Σκόπια⁹.

Τὰ σαφῆ σύνορα διαχωρισμοῦ ἀρχαίων Ἑλλήνων (Ἡπειρωτῶν - Μακεδόνων κ.λπ.) καὶ βορείων γειτόνων τους ὅριζει μὲ ἀκρίβεια ὁ Στράβων (65 π.Χ. - 23 μ.Χ)¹⁰. Τὴν πληροφορία τοῦ ἐπαληθεύουν πολλοὶ σύγχρονοί μας, ὥπως ὁ M. Garašanin¹¹, Braccesi¹², Antinorio¹³ κ.ἄ.¹⁴ Εἶναι δὲ ἡ Ἐγνατία ὁδός, ἡ ὅποια μὲ διπλῇ ἀφετηρίᾳ στὴν Ἀδριατική, τὶς ἑλληνικὲς παράλιες πόλεις Ἀπολλωνία καὶ Ἐπίδαμνο (μετέπειτα Δυρράχιο), ἀκολουθεῖ ἀνατολικὰ τὸ ρεῦμα τοῦ Γενυσοῦ ἢ Γενούσου ποταμοῦ (Σκούψη). Η προέκταση τῆς ὁδοθετικῆς γραμμῆς διέρχεται μεταξὺ Στόβων καὶ Σκοπίων καταλήγοντας στὸν Εὔξεινο Πόντο. Βέβαια ὑπαρξῇ Ἑλλήνων διαπιστώνεται καὶ πέρα τῶν συνόρων, ἐντὸς τῆς βαλκανικῆς ἐνδοχώρας. Δυνατὴ τεκμηρίωση προσφέρουν οἱ Hatzfeld, Robert, Gitti, Digović, Vinka, Nikolanci, Parović - Pesikan, Woodhead¹⁵ κ.ἄ. Ο δὲ διάσημος Ρουμάνος

7. B. Gerov, «L'aspect ethnique et linguistique dans la région entre le Danube et les Balkans à l'époque romaine (I-IIIe s.)», *Studi Urbinati*, 33, N.S., B.-N., 1-2, 1959, 173-191. Βλ. καὶ G. Mihailov, «Le problème de l'hellénisation et de la romanisation des Thraces», *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*. (Bucarest 1976). Volume sélectif. Paris - Roma - Montreal - Pelham N.Y. 1982, 437-444.

8. Βλ. *Studi si Cercetări Lingvistice (SCL)*, 13, 1962, 495, ἄποψη C. Poghirc.

9. Πβ. *Zeitschrift für romanische philologie*, 54, 1934, 180. Βλ. καὶ *Revue Internationale des Etudes Balkaniques (RIEB)*, 1, 1934, 9, ὅπου ὁ Skok βεβαιώνει ὅτι «ὁ πυρղῆς τοῦ λαοῦ τούτου φαίνεται νὰ εἶναι τὸ τελευταῖο κατάλοιπο τῶν Θρακῶν τῆς ἐπαρχίας τῆς Δαρδανίας, οἱ ὄποιοι σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς Ρουμάνους ἐπέτυχαν νὰ ἀποφύγουν τὸν πλήρη ἐκφωματισμό».

10. Στράβων, VII, 323: «Ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν (sc. τὴν Ἐγνατίαν) ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ιοῦσιν ἐν δεξιᾷ μέν ἐστι τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη κλινόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ δορὶ τὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἢ προδιήλθομεν, καὶ τὰ ἔθνη τὰ παροικοῦντα μέχρι Μακεδονίας καὶ Παιόνων». Ο Γερμανὸς ἴστορικός J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I, β' ἔκδ., 56-60, πιστεύει ὅτι καὶ οἱ Παιόνες ἦσαν Ἑλληνες. Βλ. καὶ N. Vulić, «La nationalité des Péoniens», *Le Musée Belge*, 30, 1926, 107-117.

11. Βλ. ἀνωτ. σημ. 6.

12. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971, ὅπου στὸ τέλος καὶ καταποιητικοὶ χάρτες.

13. N. Antinorio, *Storie elleniche arcaiche*, Rapallo 1980, ὅπου ἐπίσης χάρτες.

14. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἴλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλληνισμός*, Ἀθῆνα 1988.

15. Γιὰ τὸν καθένα παραπομπὴ βλ. Ach. Lazarou, «Aroumain bana; est-il un héritage aborigène?», *Balkan Studies*, 29, 2, 1988, 328-329 σημ. 92, καθὼς καὶ *Communications*

ἀρχαιολόγος Pârvan σημειώνει καὶ τὰ δρομολόγια διασχίσεως τῆς Βαλκανικῆς καὶ καταλήξεως τῶν Ἑλλήνων στὸ Δούναβι¹⁶, τὸν ὅποιο – λόγῳ τῆς πυκνῆς ἐκεῖ παρουσίας Ἑλλήνων – δύνομάζει «ἔλληνικό!»¹⁷

Ἐξ ἄλλου τὴν κατάσταση τῶν Ἑλλήνων τοῦ ΒΑ τμήματος τῆς Βαλκανικῆς – κατὰ τὴν ἔλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὴν ρωμαιοκρατία – ἀπεικονίζουν παραστατικὰ οἱ Scarlat Lambrino¹⁸, Emilia Dorutziu - Boila¹⁹, D. M. Pippidi²⁰, Em. Condurachi²¹ κ.ἄ.²² Σαφέστατα πληροφορεῖ δὲ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς R. Vulpe: «Οἱ Ἑλληνες τῶν πόλεων τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἶχαν κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν τόσες δραστηριότητες στὸ ἐσωτερικὸν τῆς Δοβρούτσας καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως ὅσες καὶ κατὰ τὸ παρελθόν. Ἀκριβῶς αὗτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ οἰκονομικὰ ἐπωφελοῦνται τὰ μέγιστα τῆς ἐγγυημένης ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸν ιράτος τάξεως στὶς περιοχὲς αὐτές. Τὰ ρωμαϊκὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Δοβρούτσας κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος κατασκευάζονται ἀπὸ Ἑλληνες. Μόνο ποὺ βγαίνοντας ἀπὸ τὰ τείχη τῶν πόλεων τους μὲ δύοια δήποτε ἐπαγγελματικὴν ἴδιότητα, εἴτε ἐντόπιοι εἴτε ἔξωμερίτες ἀπὸ μακρύτερα, οἱ Ἑλληνες ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ διμιλήσουν λατινικά, δημάδη λατινική, τὴν μόνη ἀντιληπτὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν χωρικῶν»²³.

Γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ρωμαιοκρατίας στὴ γλωσσομάθεια τῶν Ἑλλήνων σώζονται καὶ γνήσιες ἰστορικές πηγές. Σύντομη περικοπὴ ἀπὸ συγγραφὴ τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ, συγχρόνου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶναι διμολογουμένως ἀποκαλυπτική. Ὁ Βυζαντινὸς ἰστορικὸς ἀναφερόμενος στοὺς Ἑλληνες τῆς Εὐρώπης, δηλαδὴ τῆς Βαλκανικῆς, γράφει: «... καίτερον Ἐλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὅντας, τῇ

grecques présentées au VIe Congrès International des Etudes du Sud - Est Européen. Sofia: 30 Août - 5 Septembre 1989. Athènes 1990, 424 σημ. 92.

16. V. Pârvan, *Dacia*, Madrid 1956, 155-156.

17. V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bucarest 1923, 27. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Τὰ ἔλληνικά πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέρμαχοι πολιτισμοῦ*. Ἐκδοσις Ναυτικοῦ Μουσείου τῆς Ἐλλάδος, Ἀθῆναι 1974, ὅπου πρόσθετη βιβλιογραφία.

18. Βλ. *Revue des Etudes Roumaines (RER)*, 5-6, 1960, 211.

19. Βλ. *Studii Clasice (StCl)*, 12, 1970, 117-125 καὶ 129 σημ. 41.

20. Βλ. *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München 1973, 103 σημ. 15.

21. Βλ. *4th International Thracian Conference*, Boston 7-13 June 1984, Milan 1986, 44-45.

22. Βλ. καὶ N. Bănescu, «Entre Roumains et Grecs. Ce que nous apprend le passé», *Nέα Πολιτική*, 9, 1937, 1055.

23. Βλ. V. Pârvan, *Incepiturile vietii romane la gurile Dunării*. Editia a II-a. Îngrijită și adnotată de R. Vulpe. Bucuresti 1974, 193 σημ. 314.

τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ, καὶ μάλιστα στοὺς δημοσιεύοντας»²⁴. Τὴν πολύτιμη ἐπιστημονικὰ μαρτυρίᾳ του δέχονται κατὰ λέξη καὶ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης Eug. Lozovan²⁵, ὁ Poghirc²⁶ κ.ἄ. Ὁ δεύτερος τονίζει ἐπίσης ὅτι οἱ πρῶτοι χρῆστες τῆς λατινικῆς γλώσσας στὴ Βαλκανικὴ εἶναι Ἐλληνες τῆς Βορείου Ἡπείρου ἐξ αἰτίας τῆς ἀνάγκης στρατιωτικῆς συνεργασίας μὲ τοὺς Ρωμαίους, ἥδη ἀπὸ τὸ 229 π.Χ., γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ληστρικῶν ἐπιδόμων τῶν Ἰλλυριῶν²⁷.

Ἡ λατινομάθεια Ἐλλήνων εἶναι συνακόλουθη τῆς ὑπηρεσίας τους τόσο στὰ βιοηθητικὰ²⁸ σώματα τῶν Ρωμαίων ὃσο καὶ στὰ τακτικά, στὶς λεγεῶνες, τῶν ὅποιων ὀνομαστὲς συγκροτοῦνται πρωτίστως ἀπὸ ἐμπειρίους Μακεδόνες²⁹, Ἡπειρῶτες καὶ ἄλλων περιοχῶν Ἐλληνες, ἀκόμη καὶ Κορητικοὺς καὶ Κυπρίους³⁰. Χάρη δὲ στὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο δὲν εἶναι μόνο ἴκανοι πολεμιστές. Ταυτόχρονα διακρίνονται καὶ σὲ πολιτισμικὲς ἐπιδόσεις³¹. Συμβάλλουν μάλιστα καὶ στὴν πρώιμη διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ³².

24. Ἰ. Λυδός, *Περὶ τῶν ἀρχῶν*, 261, 68 (Bonn).

25. Πβ. RER, 5-6, 1960, 223: «bien que les habitants (sc. de l' Europe) fussent des Grecs ils parlaient tous le latin».

26. Πβ. C. Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans», *Les Aroumains*, INALCO, 1989, 33-4: «les gens habitant "L' Europe" (c' est-à-dire, la péninsule balkanique), quoiqu' étant en majorité des Grecs, parlaient la langue des Italiques, surtout ceux qui s' occupaient des affaires publiques.

27. Πβ. αὐτ., 16, 18.

28. Σ' αὐτὰ (auxilia) σύμφωνα μὲ πληροφορίᾳ τοῦ Τίτου Λιβίου (XXXIII, 16, 3· XLIII, 21, 4 κ.ἄ.), οἱ Ἡπειρῶτες ἔντάσσονται ἐθελοντικὰ καὶ πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακήσεως. Βλ. καὶ N.G.L. Hammond ἐν *Journal of Roman Studies* (JRS), 56, 1966, 53. Id., *Epirus*, 598, 601, 619. J. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece*. Dallas 1954, 13, 48, 79. P. Cabanes, *L'Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine* (272-167 av.J.C.), Paris 1967, 185.

29. Πβ. Δίων Κάσσιος, LXXVIII, 7, 1 (Boissevain, III, 380): «φάλαγγά τέ τινα ἐξ μόνων τῶν Μακεδόνων ἐς μνήσις καὶ ἔξαποσχιλίους συντάξαι [Ἀντωνῖνον] καὶ αὐτὴν Ἀλεξάνδρου τε ἐπονομάσαι καὶ τοῖς ὅπλοις οἵτις ποτε ἐπ' ἐκείνου ἐκέχρηντο ὅπλισαι». Βλ. καὶ Th. Chr. Sarikakis, «Des soldats Macédoniens dans l' armée romaine», *Ἄρχαια Μακεδονία* II (19-24 Αύγουστου 1973), Θεσσαλονίκη 1977, 431-464. F. Papazoglou, «Sur les Koina régionaux de la Haute Macédoine», ZA, 1959, 170.

30. Βλ. E. Lozovan, «Scando-romanica», *Romania* (New York), 5, 1960, n° 48. Εὐρύτερης δὲ συμμετοχῆς βιβλιογραφία βλ. Ach. G. Lazarou, «Présence hellénique en Egypte romaine», *Graeco-Arabica*, 3, 1984, 51-76.

31. Παρόλληλα μὲ τὰ στρατιωτικὰ καθήκοντα ὡς ἀρχίατρος, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἐκπορευομένου σώματος τοῦ Τραϊανοῦ, ὁ Κρίτων, κάτοχος τῆς λατινικῆς καὶ τοῦ τίτλου τοῦ Ρωμαίου πολίτου, συγγράφει ἐλληνικὰ καὶ τὴν ἴστορία τῆς

Πάντως – σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ – τὸν 60 αἰώνα, πρὸ τῆς καθόδου τῶν Σλάβων στὴ Βαλκανική, οἱ Ἕλληνες ὑπερέχουν ἀριθμητικὰ τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς χερσονήσου³³, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν τὴν Ἰταλικὴ - λατινικὴ³⁴ μὲ συνέπεια νὰ ὀνομασθοῦν Βλάχοι, δοθέντος ὅτι ἡ λέξη σημαίνει τοὺς λατινοφώνους³⁵, ἀν καὶ διαχρονικὰ – στὸ διάβα τῶν αἰώνων – εἶναι δίγλωσσοι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Οὐγγρος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης M. Gyóni³⁶. Ὁμως αὐτοποκαλοῦνται Ἀρμάνοι (A+Romani), διότι εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρμανίας, ὅπως κατὰ τὸν Βυζαντινοὺς χρόνους οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουν τὴ χώρα τους. Αὐτὸ ἀποκαλύπτει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πετρούπολεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀμερικανικῶν πανεπιστημίων Al. Vasiliev³⁷.

Βέβαια Βλάχοι (= λατινόφωνοι) προῆλθαν ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς. Ἀλλὰ οἱ μὴ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, οἱ ὅποιοι κατὰ τὶς διαδοχικὲς ἐδα-

νέας ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας Δακίας, πέρα τοῦ Δουνάβεως, τὴν ὥποια ἐπιγράφει Γετικά καὶ τὴ διασώζει ἀποσπασματικὰ ὁ Ἰωάννης Λυδός. Bł. I.I. Russu, «Getica lui Statilius Crito», *SICL*, 14, 1972, 111-128. Ἐξ ἄλλου ὁ ταλαντοῦχος ἀρχιτέκτων Ἀπολλόδωρος, ποὺ συμμετέχει στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα, ἐνῶ σχεδιάζει καὶ ἐπιβλέπει τὴν κατασκευὴ τῶν ἀναγκαίων στρατιωτικῶν ἔργων, ὅπως τὴν ὀνομαστὴ γέφυρα Drobeta στὸν Δούναβι, φιλοτεχνεῖ μετέπειτα στὴ Ρώμη καὶ τὴν περίφημη Στήλη τοῦ Τραϊανοῦ, ἡ ὥποια δὲν ἀξιολογεῖται μόνον ὡς καταπληκτικὸ ἔργο τέχνης ἀλλὰ καὶ πολύτιμη ἴστορικὴ πηγή. Bł. R. Bianchi Bandinelli, «Il maestro delle imprese di Traiano», *Storicità dell'arte classica*, Firenze 1950. H. Daicoviciu, «Apollodoros», *Dictionar de istorie veche a României (DIVR)*, Bucuresti 1976, 39a. Bł. καὶ *Bulletin européen.*, 1 (537), 1995, 3.

32. Πβ. Poghirc, «Romanisation...», 29: «On connaît assez tôt une forte présence du christianisme parmi les soldats des légions macédoniennes...». Bł. καὶ *Glasul Bisericii (GB)*, 38, 1979, 320.

33. Χαρακτηριστικὰ τὸν 7ο αἰώνα ὁ Ἰσιδωρος τῆς Σεβίλλης ὀλόκληρο τὸ Ἰλλυρικὸ ἀποκαλεῖ Graecia, κατὰ τὸν P. Chanaris, *Byzantinische Zeitschrift (BZ)*, 64, 1971, 22 κ.ἔ.

34. Πβ. *Les Etudes Classiques (LEC)*, 47, 1979, 103, ὅπου ὁ Dubuisson ἐπισημαίνει: «Le pouvoir, dans le monde antique des premiers siècles de notre ère, est romain, et les Grecs, on l'a vu, se romanisent pour y participer...», διαπίστωση δημοσιευμένη ὀλόκληρο αἰώνα ἐνωρίτερα ἀπὸ τὸν G. F. Hertzberg, *Histoire de la Grèce sous la domination des Romains*, II, Paris 1888, 50-51 καὶ 155.

35. Bł. Gaston Paris, «Romani, Romania, lingua romana, romancium», *Mélanges linguistiques* publiés par M. Roques, Paris 1909, 8. Ἐπίσης Poghirc, «Romanisation...», 10.

36. Πβ. *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42: «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire».

37. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, II, Bruxelles 1950, 399 κ.ἔ. Πβ. D. A. Zakythinos, «Romania - Ῥωμανία...», *Beiträge zur einem Lexikon historischer Grundbegriffe*, Sonderdruck aus dem Internationale Lehrbuch für Gestichtsunterricht 1959/60, Braunschweig, 89: «Les Grecs appellent leur pays Armania (Romania)...».

φικές συρρικνώσεις τοῦ Βυζαντίου στερούνται τῆς δυναμικῆς προστασίας του, ἐκλείπουν, τοῦ μὲν ΒΑ τημήματος κατόπιν βαθμιαίων καὶ γιὰ διαφορετικές κατὰ καιροὺς αἵτιες μετακινήσεων πέρα τοῦ Δουνάβεως³⁸, τοῦ δὲ ΒΔ κατόπιν ὀλοκληρωτικῆς ἐκσλαβίσεως τῶν Ἰλλυριοβλάχων³⁹. Οἱ Ἐλληνες λατινόφωνοι, Ἐλληνόβλαχοι, ποὺ τελοῦν ὑπὸ ἄμεση καὶ σχεδὸν διαρκὴ βυζαντινὴ ἐπιστασία, στὴ διγλωσσία τους προσθέτουν καὶ τὴ γνώση τῆς γοτθικῆς, γιὰ νὰ ἐκχριστιανίσουν κατ’ ἀρχὴν τοὺς Γότθους⁴⁰ καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν ἐν συνεχείᾳ ἐνδεχόμενες εὐκαιρίες συνεργασίας⁴¹. Μὲ τὶς ἵδιες σκοπιμότητες κινοῦνται καὶ κατὰ τὴν ἐμφάνιση Σλάβων ἀποκτώντας καὶ γνώσεις σλαβωνικῶν ἴδιωμάτων. Ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ὁ διάσημος Τσέχος ἴστορικὸς Dvornik γράφει: «Τὸ Βυζαντίου διέπλασε τὶς ἀπειθάρχητες φυλὲς τῶν Σέρβων, Βουλγάρων, Ρώσων, Κροατῶν καὶ τὶς διεμόρφωσε σὲ ἔθνη. Τοὺς ἔδωσε τὴν θρησκεία του, τοὺς θεσμούς του καὶ τὶς παραδόσεις του, καὶ ἐδίδαξε τοὺς ἀρχηγούς των πᾶς νὰ κυβερνοῦν. Τῷ ὅντι, τοὺς ἔδωσε τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτισμοῦ – τὴν γραφὴν καὶ τὴν φιλολογίαν»⁴².

΄Αναντίρρητα μεγάλες ἀπώλειες ἔχει καὶ ὁ Ἐλληνισμός. Πράγματι, ὅταν κατὰ τὸν ὀνομαστὸ Αύστριακὸ ἴστορικὸ Stein ὁ πληθυσμὸς τοῦ Βυζαντίου (Μικρασίας, Εὐρώπης, δηλαδὴ Βαλκανικῆς, Κάτω Ιταλίας) ἀνέρχεται τὸν 11ο

38. Ἀρκεῖ ἡ μνεία Ρουμάνων συγγραφέων O. Densusianu, T. Papahagi, A. Sacerdoteanu, I. Siadbei, C. Daicoviciu - H. Daicoviciu κ.ἄ. Γιὰ τὶς ἀκριβεῖς παραπομπὲς στὸν καθένα βλ. Ach. G. Lazarou, *Valaques de Grèce et Union Européenne*, Editions de la Société Littéraire Parnasse, Athènes 1995, 9.

39. Ὁ τελευταῖος ἐκδωματίσμενος Ἰλλυρικὸς ἐκδημεῖ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα. Βλ. A. Rosetti, *Etudes de linguistique générale*, Bucuresti 1983, 424.

40. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὁ Οὐλφίλας ἡ Γούλφιλας (311;-381), ποὺ παρὰ τὸ ξενικὸ ὄνομα εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Ἀναπτύσσει δὲ πέρα τοῦ Δουνάβεως σπουδαῖο ἰεραποστολικὸ ἔργο. Κηρύσσει καὶ γράφει στὶς τρεῖς γλώσσες, ἐλληνική, λατινική, γοτθική. Μεταφράζει ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ στὴ γοτθικὴ τὴν Ιερὰ Γραφὴ. Ἡ μετάφρασή του εἶναι γνωστὴ ὡς «Βίβλος Γοτθικὴ» καὶ παρουσιάζει πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον. Βλ. M. Păcurariu, «Crestinismul dacoroman în nordul Dunării în secolul IV», *Mitropolea Ardealului (MA)*, 18, 1972, 193. Βλ. καὶ 196, ὅπου γίνεται ἀνάλογος λόγος γιὰ τὸν «Ἄγιο Νικήτα, τὸν ὅποιο ἄλλοτε ἀποκαλοῦν Γότθο καὶ ἄλλοτε Ρωμάνο». Ἐπίσης E.K. Chrysos, «Gotia romana. Zur Rechtslage des Föderaten landes der Westgoten in 4 J.H.», *Daco - Romania*, 1, 1973, 52-64.

41. Βλ. Σοφία Πατούρα, «Ἐμπορικές σχέσεις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Κάτω Δούναβη (4ος-6ος αι.). Ἀρχαιολογικές μαρτυρίες», Δ΄ Πανελλήνιο Ιστορικὸ Συνέδριο. Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1983, 93-105.

42. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe Siècle*, Paris 1928, II. Πβ. P. Charanis, «The progress of Byzantine Studies in the United States», *Ceremony for conferring an honorary doctorate of the Aristotelian University of Thessaloniki upon professor P. Charanis* (march 14, 1972), Θεσσαλονίκη 1973, 17 ἐλληνιστὶ καὶ 34 ἀγγλιστί.

αιώνα (1025) σε 20 έκατομ., τῶν όποίων περίπου 50% εἶναι Ἐλληνες, καὶ σήμερα στὸν ἴδιο χῶρο ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ 100 έκατομ., εύκολα γίνονται ἀντιληπτὲς οἱ διαστάσεις ἀλλογλωσσίας καὶ ἀλλοτριώσεως Ἐλλήνων⁴³. Εὔλογα οὕτε ἡ γλώσσα, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Λειψίας Weigand⁴⁴, οὕτε τὸ θοήσκευμα, ὅπως παρατηροῦν οἱ Γάλλοι V. Bérard, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σορβόννης καὶ R. Puaux, ἰστορικὸς καὶ δημοσιογράφος, ἀποτελοῦν τεκμήρια καταγγῆς⁴⁵.

Ἄπωλεις αἰσθητότατες σημειώνονται ἐπίσης κατὰ τὴν πολύμορφη καὶ μακρᾶς διάρκειας παρείσφροηση τῶν Τούρκων στὴ Βαλκανικὴ μὲ τὸν ἔξαναγκασμὸν στὴν ἀρνησιθροσκία. Γι’ αὐτὸν οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες⁴⁶ χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη «Τούρκος» ἐντὸς εἰσαγωγικῶν. Ὅσοι δὲ Ἐλληνες διαφεύγουν τὸν θάνατο ἢ τὴν αἰχμαλωσία, χειρότερη τοῦ πρώτου, κατὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καταφεύγοντας στὰ δυσπρόσιτα δρεινὰ συγκροτήματα ἢ στὰ ἀπομακρυσμένα ΒΔ βαλκανικά⁴⁷, μετὰ τὴν ἔδραιώση τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἢ όποια μνημονεύεται καὶ ὡς pax ottomana, ἐπιστρέφουν καὶ ἐπαναφέρουν τὶς ἀλλοτινές δραστηριότητές τους στὰ ἀστικὰ κέντρα, ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει. Ἐπειτα Ἐλληνες ἀπό ὅλα τὰ μέρη, πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν Ἡπειρο καὶ Μακεδονία, ἀποδημοῦν καὶ ἐκτὸς τῆς ἀπέραντης ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας, σὲ διάφορες χῶρες, ὅπου ἴδρυσαν τὶς περιφημεῖς Ἐλληνικὲς Κοινότητες, ἀληθινὲς κυψέλες μόχθου καὶ προκοπῆς, πνευματικῆς καὶ ἔθνικῆς ἀνατάσεως, σύγχρονα ἐπωφελεῖς γιὰ ὅλους τοὺς γείτονες⁴⁸.

43. Βλ. Τηλ. Κ. Λουγγῆς, «Ἡ θέση τοῦ Ἐλληνισμοῦ στὸ Μεσαιωνικὸ Βυζάντιο», Ἐβδομάδα μελέτης ἐλληνικῆς ἵστορίας καὶ πολιτισμοῦ, Αἴγινα, Αὔγουστος 1977, 41. Χάρητ μὲ τὰ δύοις τῆς αὐτοκρατορίας βλ. G. Ostrogorsky, Ἰστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, Ἀθήνα 1979, 192-193.

44. G. Weigand, *Ethnologie von Macedonien....*, Leipzig 1924, 7. Ἐχει δὲ ἴδιαν ἀντίληψη, διότι περιιδεύει στὴν ὑπηρεσίᾳ τῆς Ρουμανίας, ἀπὸ τὴν όποια καὶ ἀμείβεται, σύμφωνα καὶ μὲ δογματικὲς ἐγκυρωταδείες: Diaconovich, Sibiu 1904, 111, 1246. Minerva, Cluj 1930, 963. Predescu, București 1940, 916.

45. Ἐπανειλημμένες ἀναφοροῦς καὶ στοὺς δύο βλ. Παρνασσός, 34, 1992, 418 κ.ἔ.

46. Π.χ. οἱ Pittard, *RIEB*, 2, 1935, 533, Beldiceanu, *Byzantion*, 53, 1983, 117, Slot, *Archipe-lagus turbatus...* I. Printed in Belgium 1982, 3.

47. Βλ. A. E. Vacalopoulos, «La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination turque», *Balkan Studies*, 4, 1963, 265-276. N. Densusianu, *Macedo-România, din Croația și Slavonia*, Bucuresti 1880. F. J. Sankovic', «Istria, una terra per molte etnie», *Etnie*, 4, 1982, 18 κ.ἔ. Παρόμοια ἐνεργοῦν καὶ ὄλλοι λαοί. Κατὰ τοὺς André et Jean Sellier, *Atlas des peuples de l'Europe centrale*, La Découverte 1991, 132, οἱ Ρουμάνοι «... quitte à se réfugier dans les montagnes (Carpates méridionales) lors des invasions».

48. Καὶ ὅχι μόνον Βλ. G. M. Ionescu, *Influenta culturei grecesti în Muntenia și Moldova cu*

‘Η ἀναγέννηση ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν Βέροια τῆς Μακεδονίας χάρη στὸ τάλαντο καὶ στὸ ἀγαθοεργὸ πνεῦμα ἐνὸς ἀπὸ τὰ ἔξοχα τέκνα της, τοῦ Ἰωάννου Κωττούνιου (1577-1658), ὁ ὅποιος σπουδάζοντας στὴν Ἰταλίᾳ ἰατρικὴ ἐκλέγεται ἐν συνεχείᾳ καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας καὶ ἴδούει οἰκοτροφεῖο γιὰ τὴ στέγαση καὶ σίτιση Ἐλλήνων φοιτητῶν. Κατὰ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀκαδημαϊκὸ Κωνσταντίνο Ἀμαντο, «ὅς Κωττούνιος εἶναι ὁ πρῶτος σοφός ἀπὸ τὴν νέαν Μακεδονίαν, τοῦ ὅποιου τὸ κληροδότημα ἔχοντας μεταφέρειν ὡς λαμπρὸν παράδειγμα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν γραμμάτων»⁴⁹.

‘Ἀκριβῶς αὐτὴ εἶναι ἡ νέα Μακεδονία μὲν ἀνεξίτηλη διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν Ἑλληνικότητα, τὴν ὅποια ἐπισημαίνουν στοὺς χάρτες τους οἱ Frederick de Wit (1690), August Vindel (1700), Guillaume de l' Isle (1730), Augusto Gottlob Bohemio (1766), Herisson (1800) κ.ἄ.⁵⁰ Ο πρῶτος τυπώνει τὸν χάρτη στὸ Ἀμστερνταμ γιὰ λογαριασμὸ τῆς Οὐγγαρίας καὶ δχὶ τῆς ὑπόδουλης Ἐλλάδος, ὅποτε δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ εἶναι «γενναιόδωρος» πρὸς τοὺς Ἐλληνες. Ἀπεικονίζει τὴν Βαλκανικὴ ἔθνογραφικὰ μνημονεύοντας τοὺς λαοὺς τῆς χωρὶς τὴν παραμικρὴ

privire la biserică, scoala și societate (1359-1873), Bucuresti 1900. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι καὶ ἡ διάδοση τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας στοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς», Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Διασπορᾶς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία του. *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνοῦς Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου*, Φλώρινα 29-31 Οκτωβρίου, Ἀθήνα 1995, 155-175.

49. K. Ἀμαντος, ‘Ο μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαιωνος καὶ τὴν παλαιοτέραν τουρκοκρατίαν μέχρι τοῦ δεκάτου ὄγδουνος αἰώνος, Θεσσαλονίκη 1952, 9. Κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς περιόδου Ι. Κωττούνιου ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς συνυπάρχει συνειδητὰ στὴν «ἀδιάσπαστη τρίσημη διαχρονίᾳ τῆς ὑπόστασης τοῦ Γένους», ὅπως φανερώνουν τὰ λόγια, ποὺ ἀπευθύνει ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ὁ Α΄, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, πρὸς τοὺς συμπατριώτες του: «Ἐσεῖς εἰσθε τὸ γένος ἐκεῖνο τὸ περιφρονημένο τῶν Ρωμαίων, τὸ ὅποιον ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν οἰκουμένην μὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀριμάτων. Ἡ πρώτη μοναρχία τῶν Περσῶν μετετέθη εἰς Αἰγυπτίους, ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους εἰς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι ἥσαν Ἐλληνες, τὸ γνήσιον γένος σας. Ἀπὸ ἐκείνους δὲ εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ἐσεῖς καὶ κρατάτε καὶ λέγεσθε. – Ἐσεῖς εἰσθε ἐκεῖνοι, τῶν ὅποιων οἱ πατέρες ἐφώτισαν τὴν οἰκουμένην, τὴν ὁρθοδοξίαν τῆς Χριστοῦ πίστεως. Τὰ λειψανα εἰσθε ἐσεῖς τῆς βασιλείας τῶν Ρωμαίων, ἐσεῖς τὰ λειψανα τῆς ὁρθοδοξίας». Πβ. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, «Ἡ πορεία τοῦ Γένους κατὰ τὴν τουρκοκρατία καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ», *Ξενία Ιακώβῳ Αρχιεπισκόπῳ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς Αρχιεπισκοπείας Αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκη 1985, 562.

50. Βέβαια προηγούνται οἱ πίνακες στὴν «Ἐλλάδος περιγραφὴ» τοῦ Νικολάου Σοφιανοῦ (16ος αἰώνας), ποὺ εὐλόγια χαρακτηρίζεται ὡς πρόδρομος τῆς Χάρτας τοῦ Ρήγα, χαρτογραφημένης ἀναπαραστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἑλληνικῶν ὄραματισμῶν. Βλ. A. Vacalopoulos, «Byzantinism and Hellenism, Remarks on the Racial Origin and the Intellectual Continuity of the Greek Nation», *Balkan Studies*, 9, 1968, 120-121.

άναφορά σε Σλάβους Μακεδόνες και ταυτίζει τὴ Μακεδονία μὲ τὴν Ἑλλάδα, pars Graeciae⁵¹, ὅπως πράττουν και οἱ περιηγητές, π.χ. ὁ Ludolf von Südheim, *De Itinere Terrae Sanctae Liber*, Στοιχάρδη 1851, 16-23: «... De Sicilia procedente navigatur per gulphum Venetiarum, qui dividit partes Italiae et Graeciae, et navigando circa littora Graeciae pervenitur in Achiam et Macedoniam et alias partes Graeciae, quae Romania vocatur...»⁵². Υστερούσης οὐδέποτε τῶν Σκοπίων «Nova Makedonia» εἶναι ἀδόκιμος και διαβλητὸς ώς ἀπότοκος σκοπιμότητας, παραπλανητικός.

Περιέργως και κατὰ τὴν τουρκοκρατία, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὸ Παιδομάζωμα, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴ συγκρότηση τοῦ φοβεροῦ ὅθωμανικοῦ σώματος τῶν Γενιτσάρων, οἱ Μακεδόνες, φυσικὰ Ἐλληνες, σπεύδουν και στὴν ἀναγκαστικὴ γλωσσικὴ παραλλαγή, καμουφλάρισμα, χρησιμοποιώντας σλαβωνικὰ ἴδιωματα⁵³, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἐπιλέγουν κατὰ προτεραιότητα Ἐλληνόπουλα. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀναζήτηση ἐργασίας στὸν χῶρο τῆς Μακεδονίας ἀπὸ χειρῶνακτες πρὸ πολλοῦ ἐκσλαβισμένους βορειότεροι⁵⁴, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ταχεῖα, ὅπως τοῦ μικροβίου⁵⁵, ἔξαπλωση τῆς σλαβοφωνίας, δίνει ἔρεισμα ἀρχικὰ στὴν πολιτικὴ τῆς Ρωσίας, ἡ ὁποία διαρκῶς και παντοιοτρόπως ἐπιδιώκει τὴν ἔξοδο στὴ ζεστὴ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου, και ἀργότερα στὴν πολιτικὴ τῆς Βουλγαρίας, γιὰ νὰ ἐμφανίζουν τοὺς σλαβοφώνους τῆς Μακεδονίας ἄλλοτε σὰν αὐτόχθονες (!) Σλάβους και ἄλλοτε σὰν Βουλγάρους⁵⁶.

Καίρια εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἐφημερίδας *Pall Mall* τῆς 30.12.1876: «... Τώρα γνωρίζομε ὅτι στὰ νότια τῶν Βαλκανίων οἱ Βούλγαροι δὲν ἐγκαταστάθηκαν ποτέ... Στὰ βόρεια τῆς Θράκης και τῆς Μακεδονίας αὐτοὶ ποὺ ἔχουν ἀπο-

51. Πβ. *Oίκονομικός Ταχυδρόμος*, 9.7.1992, 36.

52. Πβ. Ἐλένη Σαράντη, «Ἡ Πάτρα ὅπως τὴν εἶδαν οἱ περιηγητὲς ἀπὸ τὸ 1204 ως τὸ 1500», *Μνήμων*, 5, 1975, 7. Ἀνάτ.

53. Ἐξηγώντας τί εἶναι οἱ σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας γράφει τὰ ἀκόλουθα ὁ Ἰταλὸς Giovanni Amadori - Virgili, *La questione Rumeliota (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro) e la politica italiana*, Bitonto 1908, 24: «... cioè greci che avendo perduto come lingua familiare il greco – per timore di persecuzioni turche –...». Γίνεται δὲ και σαφέστερος: «I Greci slavofoni della Macedonia manifestano col loro attaccamento alle tradizioni ed alle cultura ellenica, coi loro sentimenti patriottici la loro ferma volontà d' essere Elleni».

54. Δὲν ἀπουσιάζει και ἐδῶ ὁ τουρκικὸς δάκτυλος. Βλ. Marie Nystazopoulou - Pélékidou, *La «Question Macédonienne»*. Aperçu historique, Université Ionienne, Corfou [1992], 40.

55. Βλ. N. Τωμαδάκης, «Αἱ περὶ μακεδόνων σκλάβων ἐν Κρήτῃ εἰδήσεις Ἰωσήφ Βρυενίου (1401)», *Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλου*, Αθήναι 1953, 106.

56. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γεώργιος Ι. Ζολώτας και ἐπισημάνσεις ἑθνικῶν θεμάτων στὸν βορειοελλαδικὸ χῶρο», *Παρνασσός*, 35, 1993, 462.

κληθεὶ “Βούλγαροι” εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς... Εἶναι οἱ βουλγαρόφωνοι “Ἐλληνες, στοὺς ὁποίους ὑπερέχει τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο... Ἡ ἐνδυμασία τους εἶναι ἐλληνική... Ἡ γλώσσα τους εἶναι πιὸ ἀπαλὴ ἀπὸ τῶν βιορείων Βουλγάρων καὶ ἔχει πάμπολλες ἐλληνικὲς λέξεις ποὺ δὲν καταλαβαίνουν οἱ ἀληθινοὶ Βούλγαροι. Οἱ παραδόσεις τους εἶναι ἐλληνικές... Τὸ λεγόμενο βουλγαρικὸ ζήτημα, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔχει πολιτικὸ σκοπό...». Αὐτὸ σήμερα συμβαίνει μὲ τὰ Σκόπια.

Ωστόσο ἡ Βουλγαρία ἐνθαρρυμένη ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία της στὴν προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (Θράκης) τὸ 1885 μεθοδεύει ἀνάλογη τακτικὴ καὶ στὴ Μακεδονία. Προβάλλει δὲ σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο ὑπαρξῆ δῆθεν ἴδιαίτερης «μακεδονικῆς» ἐθνότητας μὲ τὴν καλοστημένη ἔξέγερση τοῦ Κρουσόβου (1903), ἡ ὁποία εἶχε ἐπώδυνα ἐπακόλουθα γιὰ τοὺς Ἀρμάνους, κυρίως, τῆς ὥραίας κωμοπόλεως. Εὐτυχῶς τότε ἡ Εὐρώπη ἀποστέλλει ἔγκαιρα ἐνδεδειγμενὴ Ἐπιτροπὴ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν παγκόσμια γνωστὸ ἀρχαιολόγο καὶ ἐθνογράφο Evans, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτει τὴν ἀπάτη⁵⁷ δημοσιεύοντας τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας στὴν ἐφημερίδα τοῦ Λονδίνου *Times*, τὴν 30 Σεπτεμβρίου 1903. Ἐπὶ πλέον σύγκαιρα ἀξιωματοῦχος τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀρμόδιος διοικητῆς τῆς περιοχῆς, ἀργότερα δὲ πρέσβυς τῆς Τουρκίας στὴ Βιέννη, ὁ διαβόητος Χιλμῆ πασᾶς, ἐκμιστηρεύεται στὸν Γάλλο δημοσιογράφο Paillarès ὅτι οἱ σλαβόφωνοι ἡ βουλγαρόφωνοι εἶναι “Ἐλληνες: «Mon opinion et celle de mon gouvernement est qu’ils sont Grecs»⁵⁸. Τὴν ἵδια ἄλλως τε γνώμη ἔχουν καὶ οἱ Βούλγαροι, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Bérard⁵⁹.

Πάντως μὲ βιαιότατα καὶ αἰματηρότατα μέσα ἡ Βουλγαρία ἔως τὸν διακανονισμὸ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἐπηρεάζει πολλοὺς σλαβοφώνους.

57. Ὄταν ἐπανῆλθε τὸ ζήτημα, δικαιολογώντας τὶς ἐλληνικὲς διαμαρτυρίες καὶ χαρακτηρίζοντας τὸν τιτοῦκὸ δόρο «μακεδονικὸς λαός» ὡς «une véritable usurpation» ἐπικαλεῖται τὸν Evans ὁ τέως ὑπουργός τῆς Ρουμανίας C. Papanace, *Sur la minorité aromaine dans les pays balkaniques*, Freiburg i. Breisgau 1968, 24: «Mais, en réalité, il n’ existe pas un “peuple macédonien”. Cette vérité a été précisée depuis longtemps et en termes lapidaires par l’ ar-chéologue et l’ ethnographe anglais connu Sir Artur J. Evans».

58. Michel Paillarès, *L’imbroglie macédonien*, Paris 1907, 50-51.

59. Victor Bérard, *La Turquie et l’Hellenisme contemporain*, Paris 1896, 189. Μολονότι ἀπὸ τὸ 1867 ὅμολογοῦν τὴν ἀλήθειαν οἱ Βούλγαροι, προφαίνουν σὲ πολύμορφη καὶ πολυδάπανη ἐπιχείρηση ἀφελληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας, ὅπότε ὁργανώνει μὲ δὲς τὶς δυνάμεις τὴν ἄμυνά του ὁ μακεδονικὸς Ἐλληνισμός. Π.β. Κ. Βαβούσκος, «Ο μακεδονικὸς ἀγών καὶ ἡ ἰστορία του», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΑ)*, 69, 1994, τ. Β’, 319. Βλ. καὶ Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Thessaloniki 1966.

Όμως κανεὶς δὲν δηλώνει, οὕτε κατὰ τὴν Ἀπογραφὴν Χιλιμῆ πασᾶ οὕτε κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς Συνθήκης ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν, «Μακεδόνας» μὲ τὴν ἔννοια ἔχωριστῆς «μακεδονικῆς» σλαβικῆς ἐθνότητας, τύπου συγχρόνων μας Σκοπιανῶν. Γι' αὐτὸ δοῦλοι ἔξαναγκασμένοι ἀρνοῦνται τὴν Ἑλληνικότητα μετακινοῦνται στὴ Βουλγαρία ἀφήνοντας τὴν Μακεδονίαν ἐντελῶς ἑλληνική, ὅπως βεβαιώνει ὁ Ἀμερικανὸς διπλωμάτης καὶ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων, ἀπεσταλμένος τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν (ΚτΕ), δηλαδὴ τοῦ ΟΗΕ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, H. Morgenthau⁶⁰.

Τὸ δεύτερο καὶ ἵταμότερο ἐγχείρημα κατασκευῆς ἐθνότητας «μακεδονικῆς»⁶¹ συντελεῖται ἀπὸ τὸν ἄγνωστης – πράγματι – καταγγῆς κομμουνιστὴ ἡγέτη τῆς τέως Γιουγκοσλαβίας ἐπονομαζόμενο Τίτο, ποὺ ἐκμεταλλεύεται σὲ βελτιωμένη ἔκδοση τὴν πασίγνωστη πρακτικὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε». Διαμελίζει περισσότερο τὸ τέως Βασίλειο Σλοβένων - Κροατῶν - Σέρβων δημιουργώντας πολυαριθμότερες δῆθεν αὐτόνομες δημοκρατίες, μεταξὺ τῶν ὅποιων καὶ «Λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας», χωρὶς δυνατότητα αὐτοπρόσωπης παρουσίας στὸν ΟΗΕ καὶ στοὺς ἄλλους διεθνεῖς ὁργανισμούς. Διακρούσσει δὲ διακριτικὰ ὅτι ἐπιδιώκει ἐνδογιουγκοσλαβικὲς ἴσορροπίες, ἐνῶ ταυτόχρονα διαφαίνεται ὅτι ἀσκεῖ ἡ μηχανεύεται πιέσεις σ' ὅλους τοὺς γείτονες. Τὴν τιτοϊκὴν πλεκτάνη καὶ ὑφαρπαγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὄνόματος Μακεδονία ἀποκαλύπτει ἔγκαιρα καὶ ἔγκυρα ὁ Ἀμερικανὸς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν (1944-1945) Stettinius, νιός⁶². Ἀσφαλῶς δὲν ἀποδίδουν τὴν πραγματικότητα οἱ σπεριμολογίες, κατὰ τὶς ὅποιες ἡ Ἑλλὰς ἔμεινε ἀσυγκίνητη, δοθέντος ὅτι καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς Κατοχῆς (1941-1944) Ἐλληνες πολιτικοί, στρατιωτικοί, ἐπιστήμονες κ.ἄ. ἀγωνίζονται γιὰ τὴν Μακεδονία, συνάμα καὶ τὶς ἄλλες ἑλληνικὲς περιοχές⁶³. Ἀξιοσημείωτη εἶναι

60. H. Morgenthau, *I was sent to Athens*, New York 1929, 304. Βλ. καὶ Swire, *Bulgarian Conspiracy*, London 1939, 31.

61. Παρὸ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Arnold van Gennep, *Traité comparatif des nationalités*, I, Paris 1922, 212-215, J. S. Rouček, *Bulgaria and the menace of Macedonia's Independence*, 6, κ.ἄ. Ἐπίσης N. P. Andriotis, *The Confederate State of Skopje and its Language*, Athens 1957. A. M. Tamis (ed.), *Macedonian Hellenism*, River Sleine Press 1990: Melbourne, Australia.

62. Ἀμερικανικὴ ἀντίδραση σημειώνεται καὶ πρόσφατα. Βλ. *Oίκονομικὸς Ταχυδόμος*, 26.3.1992, 7: Γερουσιαστὴς Ἀλαν Ντίξον, «Ἀπαράδεκτο νὰ ὑλοποιοῦν οἱ ΗΠΑ τὸ ὄραμα Τίτο καὶ Κομμουνιστῶν».

63. Βλ. Hans - Joachim Hoppe, *Bulgarien - Hitlers eigenwilliger Verbundeter*, Stuttgart 1979, 127. Ἀγόρω - Ἐλισάβετ Ἀ. Λαζάρου, «Ἀλέξανδρος Σβῶλος καὶ Βορειοελλαδικὸς Ἐλληνισμός», *Παρνασσός*, 35, 1993, 350-358.

καὶ ἡ δράση τοῦ κατοχικοῦ πρωθυπουργοῦ Τσολάκογλου. Ἐπίσης ἀνεπίτρεπτη κρίνεται καὶ ἡ παραγγώριση τοῦ περισπασμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξ αἰτίας τῆς Ἐθνικῆς Δοκιμασίας (1946-1949), ἡ ὁποία σὲ ἀνθρώπινες ψυχὲς καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ ὑπερβαίνει τις ζημιές τῆς Ἐποποιΐας τοῦ '40, δηλαδὴ τῆς συμμετοχῆς στὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Κατὰ κανόνα ἡ ἐπικράτηση τῆς ἀλήθειας ἀργεῖ. Ἐπὶ τέλους εἶναι καιρὸς νὰ ἔρμηνευθοῦν δόθα καὶ οἱ ἐλληνικὲς θέσεις, οἱ ὅποιες παρερμηνεύονται μὲ τὸν ὅρο εὐαισθησίες. Διότι ὅμολογοι μένων ἀποτελοῦν δίκαια, δικαιώματα ἐλληνικά⁶⁴, ἀπλούστατα ἀνθρώπινα. Ἀν σήμερα κάποιοι πολιτικοὶ ἀνὰ τὸν κόσμο καὶ στὴν Ἑλλάδα ὑποτιμοῦν τὴν ζωτικὴ σημασία τοῦ ὄντος καὶ ἐμφανίζονται διαλλακτικοὶ στὸ ἐπίμαχο ζήτημα, δὲν σημαίνει ὅτι συμβάλλουν στὴν πρόληψη διαταραχῆς τῆς τάξεως στὰ Βαλκάνια. Διότι κανένας λαὸς δὲν συγχωρεῖ οὕτε ἀνέχεται ἐπὶ πολὺ τὴν ἀδικία. Φυσικὰ καὶ ὁ ἐλληνικός, οἱ ἀπανταχοῦ Ἑλληνες – μὲ θλιβερὲς ἐνδεχομένως ἔξαιρέσεις – δὲν πρόκειται νὰ δεχθοῦν παθητικὰ νέα χαλκευμένη ἀδικία μὲ παραχώρηση τοῦ ἐλληνικοῦ ὄντος⁶⁵, τῆς ὅποιας τὰ παρεπόμενα εἶναι δρατὰ καὶ διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ.

Οἱ πάγιαι ἐπικαλούμενος ἴσχυοισμὸς ὅτι τὸ τιτοῦκὸ ἔγκλημα διαρκεῖ δῆθεν ἀδιαμαρτύρητα ἐπὶ μισὸ αἰώνα καὶ κατ' ἀκολουθίαν «νομιμοποιεῖ» τὴν κατακράτηση τοῦ ὄντος στὸ διηνεκές, εἶναι ἀστήρικτος, παράλληλα δὲ ἀνεφάρμοστος καὶ στὴ διεθνὴ διπλωματικὴ πρακτική. Χαρακτηριστικὸ μεταπολεμικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἔνταξη στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα (ΕΟΚ) – Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση – τῆς Μεγάλης Βρεταννίας μὲ τὸ ὄνομα Ἡνωμένο Βασίλειο ἐξ αἰτίας τῶν ἀντιρρήσεων, εὐαισθησιῶν, τῆς Γαλλίας μὲ βάση τοὺς ἀγώνες τῆς γιὰ τὴ γαλλικὴ Βρεταννη, ἀν καὶ ἡ Μεγάλη Βρεταννία ἐκπροσωπεῖται διεθνῶς ἐπὶ αἰῶνες καὶ μάλιστα ὡς ιραταὶ ἀντοκρατορία, ἡ ὅποια ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ Δύση ἕως τὴν Ἀπωλεῖαν (Χόνγκ - Κόνγκ)! Ἐξ ἄλλου οἱ θυσίες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ Μακεδονία δὲν εἶναι μικρότερες τῶν Γάλλων γιὰ τὴ Βρεταννη. Ἐξ

64. Εἶναι δὲ ἀναγνωρισμένα ἀπὸ τοὺς Σέρβους ἀξιωματικούς, ποὺ μὲ τὰ σερβικὰ στρατιωτικὰ τμῆματα εἰσῆλθαν στὸ Μοναστήρι τὸ 1912. Βλ. A. Lazarou, «The Greek Navy as a negotiation factor during 1912», *Acta. International Symposium of Military History «Moudros '92» – «Pavlos Melas '92»*, Greece 1992, 87. Γιὰ τὴν ἐλληνικότητα Μοναστηρίου, Κρουσόβου κ.λπ. βλ. C. Vavouscos, *Der Beitrag des Griechenthums von Pelagonien zur Geschichte des Neueren Griechenland*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1963.

65. N. P. Andriotis, «History of the name “Macedonia”», *Balkan Studies*, 1, 1960, 143 κ.ἔ. Βλ. καὶ Κωνστ. Α. Βαβούσκος, «Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ “Μακεδονικοῦ”», *Νέα Εστία*, 132, τεῦχος 1571, Χριστούγεννα 1992, 202-224, εἰδικὰ 215α.

ἴσουν ἀξιοπρόσεκτο παράδειγμα ἀναφέρεται ἀμέσως μετὰ τὴν λήξη τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ τὸν ἄμεσο διαμελισμὸν τῆς Αὐστροουγγρικῆς δυαδικῆς μοναρχίας. Ὄταν τὸ ἔνα μέλος προσέρχεται στὴ Γραμματεία τῆς ΚτΕ (δηλαδὴ ΟΗΕ) ὡς Ούγγαρια, ἐγγράφεται αὐτοστιγμένη, ἐνῶ τὸ ἄλλο, ποὺ δηλώνει Γερμανικὴ Δημοκρατία τῆς Αὐστρίας, ὑποχρεώνεται στὴν ἀπάλειψη τοῦ ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ λόγῳ ὑπάρχεως Γερμανίας καὶ ἐγγράφεται, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀναγκαίων διατυπώσεων καὶ συνακόλουθη καθυστέρηση, ἀπλούστατα ὡς Αὐστρία⁶⁶.

Παντελῶς ἀνακριβής καὶ ἀναληθής εἶναι πάλι ὁ ἵσχυρος, κατὰ τὸν ὅποιο οἱ Ἑλληνες μισοῦν θανάσιμα τοὺς γείτονες, ὅπως δῆθεν ἔδειξε ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Ἀποκλεισμοῦ (embargo). Πρῶτον, τὸ μέτρο τοῦτο ἔβλαψε ἀσύγκριτα περισσότερο τὴν Ἑλλάδα. Διότι ἐπέφερε διακοπὴ τῶν ἐμπορικῶν καὶ γενικὰ οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, συνάμα δὲ ἔστρεψε τὸ ρεῦμα τῶν τουριστῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης πρὸς ἄλλες χῶρες θεριμῶν θαλασσῶν μὲ ἀνυπολόγιστες συναλλαγματικὲς ζημιές. Δεύτερον, οἱ δύο γειτονικοὶ λαοὶ συμβίωναν ἀνὰ τοὺς αἰῶνες εἰρηνικά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς δόποιεσδήποτε διοικητικές - κρατικές ἢ καὶ θρησκευτικές μεταβολές. Ποτὲ δὲν ὑπῆρξαν πολεμικὰ ἀντιμέτωποι. Ποτὲ ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑποκινεῖ τοὺς Ἑλληνες τῆς γειτονικῆς χώρας, ὥστε νὰ διατυπώνονται ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ὑπαρξή τους καὶ σὲ δημοσιεύματα Ἑλληνικά⁶⁷. Ὁπωσδήποτε ἀρκεῖ ἡ πρόσφατη μαρτυρία τοῦ προέδρου Kiro Grigorov, ὁ ὅποιος τὴν 15.6.93 δίνοντας συνέντευξη στὴν τσεχικὴ ἐφημερίδα *Cesky Denik* ὅμολογεῖ, ὅτι στὴ χώρα του ζοῦν ἑκατὸ χιλ. Ἑλληνες⁶⁸. Τὸ δὲ 1991 κατὰ δημοσκόπηση τοῦ περιοδικοῦ *Puls* τὸ 11% τῶν κατοίκων, ἦτοι 220.000, σὲ περίπτωση διαλύσεως τῆς κρατικῆς ὑποστάσεως τῆς γειτονικῆς χώρας, ἐκφράζει ἐπιθυμία ἐνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πλέον, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Ἀπογραφῆς 1948, δημοσιευμένα σὲ βιβλίο, ἐπιγραφόμενο *National Minorities in Yugoslavia*, τῶν Stojković καὶ Martić (Beo-

66. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ ὄνομα», *Ἡ Γλώσσα μας*, 53, 1995, 8.

67. Τ. Διαμαντῆς, «Σκόπια», *Ἐλευθεροτυπία*, 11.1.1996, 26. Πβ. Σύνδεσμος, 306, 1996, 82: «Οἱ σιωπηλοὶ Ἑλληνες τῶν Σκοπίων». (Ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τῆς Ιερᾶς Μητροπόλεως Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου). Ἐπίσης *Οσιος Νικάνωρ*, 76, 1992, 51-52: «Ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς 12 τῆς Ε.Ο.Κ.: Ἡ ψυχὴ μας εἶναι τὸ ὄνομά μας». Υπογράφουν δὲ Ὁδυσσέας Ἐλύτης, Ιωάννης Γεωργάκης, Ἐλένη Γλύκατζη - Ἀρβελέρ, Ἀριστ. Μάνεσης, Μελίνα Μερκούρη, Δημήτρης Τσάτσος.

68. Πρὸ διετίας δὲ κατὰ τὴν ἐπίσημη Ἀπογραφὴ τοῦ 1991 Ἑλληνες δηλώνουν μόλις 474. Πβ. «Σκόπια. Ἡ περιπέτεια ἐνὸς ὀνόματος», *Ἐπτά Ημέρες - Ἡ Καθημερινή*, 28.4.1996, 6a. Εὕλογος, λοιπόν, ὁ τίτλος: «Πόσοι εἶναι οἱ Ἑλληνες τῶν Σκοπίων;», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 4.3.1993, 32.

grad 1952, 31), ό ἀκοιβής ἀριθμὸς τῶν Ἀρμάνων (Βλάχων) εἶναι 102.947⁶⁹! Η δὲ ἐλληνικὴ καταγωγή τους ἀποδεικνύεται διεπιστημονικά⁷⁰. Συγκεκριμένες ἀποδείξεις καταχωρίσθηκαν ἥδη προηγουμένως⁷¹. Εἰδικά γιὰ τὴν ἔθνικὴ συνείδηση τους οἱ D. Popović⁷² καὶ Krste Bitoski⁷³ βεβαιώνουν, ό μὲν πρῶτος ὅτι εἶναι ἐλληνικὴ ὁ δὲ δεύτερος ὑπερελληνικὴ. Ἐν τούτοις συστηματικὰ ἡ Ἑλλὰς ἀποφεύγει καὶ τὴν παραμικρὴν ἐπέμβασην στὰ ἐσωτερικὰ τῆς γειτονικῆς χώρας. Τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ δὲν κινδυνεύει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καταφαίνεται καὶ στὸ ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ σας, ὃπου στὸν παρατιθέμενο χάρτῃ διακρίνονται οἱ Ἀμερικανοὶ στρατιώτες νὰ φρουροῦν τὰ σύνορα μὲ τὴ Σερβία καὶ ὅχι τὰ νότια μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ποιοί, λοιπόν, ἐπιβούλευονται τὴν ἐπιβίωση τοῦ νέου κράτους; Δημόσια ἀπάντηση δίνει μὲ σειρὰ ἄρθρων στὴ Nova Makedonia (20.1.1996, 21 καὶ 22) ὁ Dr Blazhe Ristovski, κατακεραυνώνοντας τοὺς διανοούμενους τῶν Σκοπίων. Καὶ μόνον ὁ ἐπίλογος τοῦ τρίτου φωτίζει ἀρκετά: «Πῶς μποροῦν ἔτσι ἀτάραχα νὰ βλέπουν τὴν ἀπειλητικὴν τάση τοῦ ἀλβανικοῦ ἔθνικιστικοῦ κύματος, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μία βαλκανικὴ ἀποκάλυψη; Πῶς μποροῦν τόσο ἀδιάφορα νὰ δέχονται τὴν ἀπεθνικοποίησην μέρους τοῦ μακεδονικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ ὅρισμένους ἀμαθεῖς ἡ καλὰ καθοδηγούμενους ἡγέτες τῆς ἀλβανικῆς, τουρκικῆς καὶ σερβικῆς μειονότητας στὴ Μακεδονία; Καὶ τέλος, δὲν βλέπει κανεὶς ὅτι μπροστὰ στὰ

69. Βλ. καὶ Μιχ. Γ. Τρίτος, «Ἡ σημειωνὴ κατάσταση τῶν Βλαχοφώνων τῆς Βορείου Ἕπειρου καὶ τῶν Σκοπίων», *Παρνασσός*, 35, 1993, 385-394. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ὑπάρχουν Βλάχοι πέρα τῶν ἐλληνικῶν συνόρων;», *Τρικαλινά*, 14, 1994, 495-501, καὶ Ἀρμανικὰ Χρονικά, 3, 1995, 8.

70. Achille G. Lazarou, *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*. 206 – Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1986. Id., «La singularité des Aroumains dans leur poésie populaire», *Balkan Studies*, 28, 2, 1987, 373-389. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν Hellenic Information Committee, Athènes 1989, μὲ πρόλογο, στὸν ὥποτο καταχωρίζονται κριτικὲς τῶν καθηγητῶν François Lasserre, Claude Margueron, Jannis Korinthios, ἀντίστοιχα τῶν πανεπιστημίων Λωζάννης, Σορβόννης, Καλαβρίας. Δημοσιεύεται καὶ ἐν *Beiträge zur sprachlichen, literarischen und kulturellen Vielfalt in den Philologien*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1992, 640-656. Id., *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἀθῆναι 1993.

71. Βλ. ἀνωτ. σημ. 23, 24, 25, 26, 34, 37 κ.έ.

72. Πβ. RIEB, 1938, 606: «Mais on ne peut le contester, les Aroumains se sentaient Grecs et ils apportaient réellement la langue, la manière de vivre, l' esprit grecs au monde occidental et dans nos pays». Αὕτα ἀποκαλύπτει ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Βελιγραδίου καὶ συγγραφέας ὄγκωδους βλαχολογικῆς μονογραφίας Popovic'. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας», *Νέα Εστία*, 132, τεῦχος 1571, Χριστούγεννα 1992, 128-143.

73. K. Bitoski, *Dejnosta na Pelagoniskata Mitropolja*, Skopja 1968, 35-43. Πβ. ΠΑΑ, 69, τεῦχος Β', 1994, 329.

μάτια μας ἀναβιώνει ἡ κάποτε ἰσχυρὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα; Δὲν εἶναι πολὺ προφανές, ὅτι μέσα στὸν “κοινωνικό” μας λαὸ δὲ ἐπιτυχία ἄρχισε νὰ φύγει οἱ πάπια της Εγγραφής της ΜΠΟ καὶ νὰ εἰσχωρεῖ σὲ δρισμένα ἰσχυρὰ νόμιμα κόμματα, καὶ προγράμματα; “Εως πότε θὰ παίζουμε τη “δημοκρατία” στις δικές μας, ἀκοετὰ πλέον ταλαιπωρημένες, πλάτες;

Γι' αυτὸ εῖναι ἐπικίνδυνη ἡ διείσδυση καὶ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ποὺ συνειδητὰ (ἢ ἀσυνειδητα) ἀνακατασκευασμένη μᾶς τὴ φυτεύουν ὄρισμένοι φιλόδοξοι ἥγέτες. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μόνον ὀλοκλήρωση τῶν ἐθνικῶν προπαγανδῶν τῆς τουρκικῆς περιόδου, ἀλλὰ τῷρα πιὰ στὸ ἴδιο τὸ μακεδονικό, τὸ ἀνεξάρτητο καὶ ἐθνικὸ κράτος μας. Σὲ ποιόν καὶ γιατί χρειάζονται ὅλα αὐτὰ σήμεօς; *Dixi!*⁷⁴.

Τὴν Ἑλλάδα οὗτε κάναν ἀναφέρει. Τὸ παραδοξότερο καὶ ἴταμότερο εἶναι ὅτι ἐπεμβαίνει ἡ Ρουμανία. Διεκδικεῖ ἔντεχνα τοὺς Ἀρμάνους (Βλάχους)⁷⁵ ἐπαναφέροντας στὴν ἐπικαιρότητα τὸν πλασματικὸ ὄρο «Μακεδορουμάνοι», δηλαδὴ Ρουμάνοι (!) τῆς Μακεδονίας, Macedoromâni - Macédonoumains κ.λτ., μολονότι στὸ παρελθὸν ἐπισημαίνουν τὸ ἀδόκιμο καὶ ἀπαράδεκτο τοῦ πλάσματος ὁ φιλορουμάνος καθηγητής Skok⁷⁶, διακεκριμένος ωμανιστής - βαλκανολόγος, οἱ

74. Ο συντάκτης τοῦ ἄρθρου ἔξανταται ἐξ αἰτίας τῆς ἐπανεμφανίσεως τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Πῶς πρέπει νὰ ἀντιδράσουν οἱ Ἑλληνες, διταν χαρτογραφήσεις σὲ ρουμανικὰ περιοδικὰ ἐπεκτείνουν τὴ ρουμανικότητα ἔως τὸ Ἀγρίνιο, δηλαδὴ ἔως τὸν Ἰ-σμύδ, ὅπως κατὰ τὴν προπολεμικὴ περίοδο; Βλ. *Tinerama*, 5-11.4.1995, 4. Ἐπίσης Hristu Cândroveanu, «Vlahi, Valahi, adică Români», *Deseptarea*, 11 (56), 1994, 1. Αὐτ. και ὀγγιλστί, «Wallachians are Romanians!» V. Gabrielescu, «Aromâni», *Cronica Româna*, 12.4.95. Cezar Druia, «Aromâni sa fie recunoscuti ca minoritate lingvistica în toate satele din Balcani», *Vremea*, 17.2.95, ὥστε νὰ παρέχεται στὴ Ρουμανία δυνατότητα ἐπεμβάσεως σὲ ὅλα τὰ βαλκανικὰ κράτη, μολονότι οὔτε γλωσσικὰ σχετίζεται, σύμφωνα πάντοτε μὲ διαπιστώσεις Ρουμάνων, π.χ. τῶν Iorga (1939), Lozovan, Graur κ.ἄ. Ενγλωττὴ ἡ μᾶλλον ἀποκαλυπτικὴ εἶναι και ἡ συνέντευξη τοῦ Mitko Kostov στὸν N. Mares, δημοσιευμένη τὴν 26.4.1995 ἐν *Vocea - Romaniae*. Βλ. και ἄρθρο τοῦ N.M., «Aromâni multumesc guvernului român», αὐτ., 16.3.95, ποὺ σημαίνει ἐπίσημη πολιτικὴ τῆς Ρουμανίας.

75. Πάλι καλά. Διότι ἄλλοτε διεκδικούσε και νησί στὸ Αἰγαῖο! Πάντως εὐέλικτα, μέσω Δυτικῆς Εὐρώπης, και περιλούζοντας «φιλικώτατα» τὴν ἀνταγωνίστριά της Βουλγαρία. Πβ. Emile Staico, *La Vérité sur le Peuple Roumain et la Propagande anti - Roumaine*, Paris 1918, 61: «La Bulgarie est un des Etats le moins unitaires de l' Europe. Une minorité touranienne tient sous sa despote domination des centaines de milliers de Roumains, de Grecs, de Serbes et de Turcs». Ἐλλάς ἐπανέρχεται στὴν Ἑλλάδα, μιολονότι σαφέστατα γράφει ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Σοφίδης André Blanc, *Géographie des Balkans*, P.U.F., *Oue sais-je?* Paris 1971, 50: «L' état le plus uni, le plus homogène est le grec».

76. *RIEB*, 1-2, 1934-1935, 330.

καθηγητές τοῦ πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καὶ ἀκαδημαϊκοὶ S. Puscariu⁷⁷ καὶ G. Murnu⁷⁸ κ.ἄ., μολονότι ἐπίσης ἀριθμόιοι παράγοντες τοῦ ρουμανικοῦ ὑπουργείου Παιδείας σὲ ἀναφορὲς ἐπίσημες - κρατικὲς ἀποκαλύπτουν ὡμὰ τὴν ἀλήθεια, ὅπως ὁ Lazaresco Lecanta: «La masse de la population valaque nous a partout renié». Ή ρουμανικὴ πρόκληση καταντᾶ ἀνυπόφορη, ὅταν ἐπὶ πλέον προσωπικότητες τῆς Ρουμανίας, πολιτικὲς καὶ ἐπιστημονικές, δὲν διστάζουν νὰ ὅμολογήσουν, ὅπως οἱ M. Kogalniceanu καὶ G. Brătianu ἀντίστοιχα, ὅτι οἱ λόγοι τῆς ἐπεμβάσεως εἶναι πολιτικοί⁷⁹.

Κάποτε ἐπιβάλλεται νὰ ἐκτιμηθοῦν ἀντάξια τόσο ἡ ἐνδεδειγμένη ἡρεμία καὶ ψυχραιμία ὅσο καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ γενναιοδωρία τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς ὅλους τοὺς γείτονες, ἀκόμη καὶ τοὺς Ρουμάνους.

77. Sextil Puscariu, *Limba română*, Bucuresti 1976, 221.

78. G. Murnu, *Români din Bulgaria medievală*, Bucuresti 1935, 51.

79. Arch. G. Lazarou, «The truth about the leaflet “Les Aroumains” (Les Macédo - Roumains) 1989», *On scientific truth about Macedonia*, National Technical University of Athens, 1993, ὅπου παραπομπὲς στοὺς προηγούμενους τρεῖς καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

MIHAIL KOGALNICEANU

STORIA DEL POPOLO ROMENO.
EDITORI RIUNITI. ROMA 1971

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΛΑΒΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΡΑΠΟΙΗΣΕΩΣ DANFORTH

Ο Loring Danforth μετά τίς κλασικές σπουδές στὸ Amhest College ἔκανε καὶ ἀνθρωπολογικές στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Princeton, ὅπου καὶ ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ τὸ 1978. Ἐχει διδάξει στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν, στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Princeton καὶ στὸ Bates College, τοῦ ὅποιουν ἥδη εἶναι καθηγητὴς ἀνθρωπολογίας ἀπὸ τὸ 1991.

Ἐπειδὴ τὸ θέμα, μὲ τὸ ὅποιο καταπιάνεται ὁ σ., ἀνάγεται στὰ λεγόμενα, ἀδοκίμως, μειονοτικά, ἀποβαίνουν ἐπιτακτικές κάποιες προϊδεαστικές παρατηρήσεις: 1.- Ἡ διεπιστημονικότητά του. Καλές εἶναι οἱ κλασικές καὶ ἀνθρωπολογικές σπουδές, ἀλλὰ μειονεκτοῦν ἔναντι τῶν ἀπαιτούμενων: ἀρχαιολογίας, φιλολογίας, ἴστορίας, λαογραφίας, ἑθνολογίας, γλωσσολογίας, μάλιστα ἐλληνικῆς - διαχρονικῆς, λατινικῆς - ρωμανολογίας, σλαβολογίας κ.λπ. 2.- Τὸ πολύμορφο τῶν μειονοτήτων: Ἐθνική, θρησκευτική, γλωσσική, πολιτισμική... 3.- Τὸ διαπλεκόμενο. Ἡ συνήθης ἀναφορὰ στὴ Θράκη ὡς χώρου μειονότητας μουσουλμανικῆς ἀφίσταται τῆς πραγματικότητας τόσο θρησκευτικά, ἀφοῦ ὁ ἐκεῖ μουσουλμανισμὸς κατὰ τὸ μέγιστο μέρος εἶναι τοῦ κλίματος τοῦ Καΐρου, ὃποτε κάκιστα παρεμβαίνει ἡ Ἀγκυρα, ἐνῶ ἐξυπακούονται ἐλληνοαιγυπτιακὲς σχέσεις, ὅσο καὶ φυλετικά, ἀφοῦ οἱ Τσιγγάνοι λησμονοῦνται καὶ οἱ Πομάκοι παραμένουν ἐπίμαχοι, ὅχι μόνον μεταξὺ Τούρκων, Βουλγάρων καὶ Ἐλλήνων ἀλλὰ καὶ... Ρουμάνων! (Πβ. E. Staico, *La Vérité sur le peuple Roumain et la Propagande anti-Roumaine*, Paris 1918, 24 σημ. 3: «Les Pomaks actuels du Rodope ne sont ni plus ni moins que les descendants de ces Daces». Βλ. καὶ *Bulletin européen*, 19, 1989, 10). Ἐξ ἄλλου οἱ ἀκατανόητα καὶ ἀνεπιστημονικὰ χαρακτηριζόμενοι «τουρκογενεῖς», περισσότεροι τῶν προαναφερομένων δόμοῦ, μόνον μὲ τοὺς Τούρκους δὲν σχετίζονται, ἀφοῦ οἱ ἐπιστήμονες τουρκολόγοι, π.χ. Pittard, Beldiceanu, Slot, ἀναφορικὰ μὲ τὶς περιοχὲς ΝΑ Εὐρώπης καὶ ἀνατολικῆς Μεσογείου, θέτουν ἐντὸς εἰσαγωγικῶν τὸν ὅρο «Τούρκος», ποὺ σημαίνει αὐτόχθονες ἐξισλαμισμένους. (Βλ. Ἀ.-Ἐ. Λαζάρου καὶ Ἀχ. Λαζάρου, Ἐθνικὰ καὶ μειονοτικὰ θέματα. *Στοιχεῖα ἐνημερωτικά*. Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα. Ἀθήνα 1993, ὅπου, σσ. 80-105, κεφ. Μουσουλμανισμὸς Βαλκανικῆς καὶ σύγχρονες ἐξελίξεις).

Βεβαίως οι κλασικές σπουδές τοῦ σ. προδιαθέτουν κατ' ἀρχὴν ὅλους εύνοϊκά. Διότι οἱ ἀναγνῶστες εὐελπιστοῦν ὅτι εἰδικὰ γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων ἔχει δυνατότητα κατανοήσεως τῶν κλασικῶν κειμένων, π.χ. Πολυβίου, Τίου Αιβίου, γιὰ τὴν Ἑλληνικότητα, γλωσσικὴ καὶ φυλετική, συγκεντρωμένων ἄλλως τε καὶ λεπτομερέστατα σχολιασμένων στὸ δίτομο γαλλόγλωσσο σύγραμμα τοῦ J. Kalléris, τῆς σειρᾶς τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν. Προφανέστατα αὐτό, ἂν καὶ μνημονεύεται στὴν καταχωρισμένη βιβλιογραφία, ἔμεινε ἀναξιοποίητο, καθὼς καὶ τὸ πολὺ βατὸ ἄρθρο τοῦ ίδιου J.N. Kalléris, «La question de l' origine des Macédoniens: mise au point», Commission de l' Humanité Internationale pour une Histoire du développement scientifique et culturel de l' Humanité, *Cahiers d' Histoire Mondiale*, 4, 1958, 94 κέ., μεταφρασμένο καὶ στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα.

Χειρότερη εἶναι ἡ παντελής παραγγώριση διατοιχῆς διατοιβῆς ἐκπονημένης ἡδη τὸ 1957 καὶ ἐγκεκριμένης ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ, νῦν Ἀγίας Πετρούπολεως, τοῦ ἀρχικὰ κλασικοῦ φιλολόγου Cicerone Poghirc, ὁ ὅποιος ἔχει διατελέσει καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βουκουρεστίου καὶ Bochum. (Βλ. C. Poghirc, *Philologica et Linguistica. Ausgewählte Ausfätze* (1953-1983), *Festsammlung zum 55. Geburtstag*. Herausgegeben von Dr. Helmuth Frisch, Studienverband Dr. N. Brockmeyer, Bochum 1983, 37-47. Μόνο μὲ τὴν ἀνάγνωση τῶν 10 σελίδων ὁ σ. θὰ ἔπαιρνε τὴν ἀπάντηση.)

Ἀντίθετα δὲν παραλείπει προσήκουσα παραπομπὴ ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας Vladimir Georgiev, *La toponymie ancienne de la péninsule balkanique et la thèse méditerranéenne*, Sofia 1961, 24 σημ. 3: «... C. Poghirc, Considérations sur le lexique de l' ancien macédonien, *Revue de linguistique*, V, 1960, 135 et suiv. (on y trouve la littérature plus ancienne)». Ἐπὶ πλέον στὸ συνθετικὸ ἔργο του ὁ Vl. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indo-europee*, Roma 1966, 193, ἀσπάζεται τὶς θέσεις τοῦ Ρουμάνου Poghirc γιὰ τὴν Ἑλληνικότητα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου καὶ συνακόλουθα τῶν χρόνων της Μακεδόνων. (Ἐκτενὴ ἀποσπάσματα σὲ μετάφραση Ἑλληνικὴ βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Αἰτωλορωμαϊκῆς Συνθήκης (212 π.χ.), Ιωάννινα 1989, ἀνάτ. ἀπὸ Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο 1989, 233 καὶ ἔξῆς, ἡ *Πρακτικὰ Α'* Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ιστορικοῦ Συνεδρίου Αἰτωλοα-καρνανίας, Αγρίνιο, 21-22-23 Ὁκτωβρίου, Ἐκδοση 1991, 87 κέ.).

Ομως στὴ συγγραφὴ τοῦ L.D. συσσωρεύονται μείζονα τρωτά, τὰ ὅποια τοὺς νοήμονες ἀναγνῶστες ὀδηγοῦν σὲ κατάθλιψη. Διότι εὔλογα ἀπὸ πανεπιστημιακὸ

καθηγητή ἀναμένουν νὰ ἐρανίζεται τὸ πληροφοριακὸ ὑλικὸ τοῦ ἔργου του ἀπὸ γνήσιες πηγὲς ἢ ἀπὸ βιοθήματα, ἀπότοκα ἐπιστημοσύνης καὶ ἐνδεδειγμένης διαλογῆς καὶ διακριβώσεως. Ἐκπλήσσονται δὲ ὁδυνηρὰ διαπιστώνοντας ὅτι, ἐνῶ ἀγνοεῖ Poghirc, Georgiev κ.ἄ., προσφεύγει στὰ «φῶτα» ἐκείνων, ποὺ δὲν διαθέτουν περιγαμηνές ἢ τις ἀναγκαῖες μεταπανεπιστημιακές ἔξειδικεύσεις, ὥστε νὰ διασφαλίζεται κάποια στοιχειώδης ἐγκυρότητα. Συγκεκριμένα ἐπικαλεῖται γραφτὰ τοῦ Δ. Λιθοξόου, ποὺ στερεοῖται ὅποιουδήποτε πανεπιστημιακοῦ πτυχίου. (Αποκαλυπτήριά του βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἀθῆναι 1993, 207 σημ. 67, καὶ Ἡπειρωτικὸ ‘Ημερολόγιο ΙΗ’ 1996-97, 15 σημ. 44).

Ἐξ ἵσου ἀστοχεῖ καὶ στὴν ἐπίκληση νομικῶν προσώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως τὸ Κέντρο Ἐρευνας Μειονοτικῶν Ὄμιδων (KEMO), τὸ ὅποιο ἄκριτα, ἀνεπίγνωστα καὶ ἐθνικῶς ἐπιβλαβέστατα ἀποβάλλει ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ κορμὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πληθυσμικὲς ἐνότητες, τῶν ὅποιων ἡ Ἑλληνικότητα ἀποδεικνύεται διεπιστημονικὰ καὶ ἀδιάσειστα, καὶ τὶς παρουσιάζει σὰν μειονότητες, ἐνῶ ἀποσιωπᾶ τὶς πραγματικές, ὅπως τοὺς Ἀρμενίους, Ἐβραίους... (βλ. Ἀθ. Δ. Χατζηκακίδης, Δ. Ἰ. Μαρκαντώνης, Γ. Κ. Γιαγκάκης, Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βραχονησίδες Αρχιπελάγους καὶ Βλαχονησίδες Στεριάς*, οἱ μὲν πρῶτες «ἐπίδικες», οἱ δὲ δεύτερες πραχωρημένες. Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἑθνικὰ Θέματα. Ἀθῆναι 1998, 90, 93-95, 103, 120. Ἐπίσης Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλαχοπαρασυναγωγὴ μὲ εὐρωπονδύλια, Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 16.7.1998, 86-87, Ὁρεινὴ Καλαμπάκα, Ἡπειρωτικὸ ‘Ημερολόγιο, Πρωΐνὸς Λόγος Ιωαννίνων, Ἐλεύθερο Βῆμα Βέροιας, Πρωΐνὴ Λάρισας, Διαμαντῆς Σείτανίδης. Τί ἔγινε στὸ συνέδριο γιὰ τὴ διάσωση τῆς Βλάχικης γλώσσας..., Ἡ Βραδυνὴ τῆς Κυριακῆς, 19.7.19, καθὼς καὶ Ἡ Καθημερινὴ, 20.12.1998, 42, καὶ Ἐλλοπία, 42, 1999, 59-60. Κατ’ ἔξοχὴν βλ. Τρικαλινά, 19, 1999, 231-280).

Ο σ. ἀπαλείφει ὄλότελα τὴν ἐπιστημοσύνη ἀπογοητεύοντας τοὺς ἀναγνῶστες, ὅταν γιὰ ἐπιτόπια διερεύνηση τῆς διαπιστώσεως τοῦ Βρεταννοῦ, ὅντως περιπύστου, Evans ἀρκεῖται παραπέμποντας στὴ Βουλγαρικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν ἀντὶ τῆς προσκομίσεως τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου, ποὺ ὁ Rousmánoς C. Papanace καὶ μεταπολεμικὰ ἐπισημαίνει ὡς ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον καὶ πληρέστατα διαφωτιστικό: «Mais, en réalité, il n’ existe pas un “peuple macédonien”. Cette vérité a été précisée depuis longtemps et en termes lapidaires par l’ archéologue et l’ ethnographe anglais connu Sir Artur J. Evans». Κινεῖ δὲ τὴν περιέργεια – καὶ ὅχι μόνον – ἡ παρασιώπηση καὶ τῆς μαρτυρίας Ἰταλοῦ, συγχρόνου τῆς Ἐρευνας Ἐβανς καὶ γνωστοῦ συγγραφέα, ποὺ ἔξηγει κιόλας τί εἶναι οἱ σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας,

τοῦ Giovanni Amadori - Virgili, *La questione Rumeliota (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro) e la politica italiana*, Bitonto 1908, 24: «... cioè greci che avendo perduto come lingua famigliare il greco – per timore di persecuzioni turche—...». Προσθέτει ἐπίσης: «I Greci slavofoni della Macedonia manifestano col loro attaccamento alle tradizioni ed alle cultura ellenica, coi loro sentimenti patriottici la loro ferma volontà d' essere Elleni». Ἐν τούτοις ὁ σ. καὶ ὅμοιοι του ὅμιλοῦ γὰ μειονότητα... μακεδονική! (Βλ. Παρονασός, ΛΘ', 1997, 20-21. Ἐπίσης Μιχ. Σ. Χρυσανθόπουλος, *Oι Ἑλληνες στὴ Βόρειο Μακεδονία*. Ἡ πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ κράτος τῶν Σκοπίων. Ἐκδοτικός Οίκος Κυρομάνος. Θεσσαλονίκη 1997. Ιωάννης Κ. Χολέβας, *Oι Ἑλληνες σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας*. Ἐκδόσεις Πελασγός. Ἀθήνα 1999).

Ἐπειδὴ στὸ ἔξωφυλλο ὁ σ. προβάλλεται καὶ ὡς ἐρευνητής, ποὺ ἔφθασε στὸν Καναδᾶ καὶ στὴν Αὐστραλίᾳ, ἀφοῦ προφανῶς εἶχε, ὅπως νομίζει, δλοκληρώσει τὶς ἐρευνές του στὴν κεντρικὴ καὶ βόρεια Μακεδονία, καθὼς καὶ στὴ Γιουγκοσλαβία, ἐπιβάλλεται πλέον ἡ ἐπισήμανση τοῦ τεραστίου ἐρευνητικοῦ... ἐλλείμματός του. Ἀποκαλύπτεται δὲ καὶ μὲ μοναδικὸ παράδειγμα. Ἀκριβῶς ἐξ ἀφορμῆς ἀναφορᾶς στοὺς Βλάχους (σελ. 160 σημ. 8) σπεύδει στὴν πληροφόρησή μας γράφοντας γὰ «μικρῷ βλαχικῇ μειονότητα..., ἡ ὅποια ἐξελληνίσθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν 190 καὶ τὸν πρώιμο 20ό αἰώνα!»

Σφάλλεται καθ' δλοκληρίαν. Διότι σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Ἀπογραφῆς 1948, δημοσιευμένα ἀγγλιστὶ σὲ βιβλίο ἐπιγραφόμενο *National Minorities in Yugoslavia*, Beograd 1952, σελ. 31, τῶν Stojcović καὶ Martić, οἱ Ἀρμάνοι, ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται οἱ Βλάχοι, ἀριθμοῦν 102.947. Στὴ δὲ μικρὰ Σερβία τοῦ 1863 οἱ Ἀρμάνοι ἀνέρχονται σὲ 122.593. Πλανάται ἐπίσης ὁ σ. καὶ ὡς πρὸς τὸν δῆθεν ἐξελληνισμό. Διότι ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου D. Popović γράφει: «ἀναμφισβήτητα οἱ Ἀρμάνοι αἰσθάνονταν Ἑλληνες καὶ ἥσαν πράγματι οἱ φορεῖς τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου ζωῆς, τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, στὸν δυτικὸ κόσμο καὶ στὶς χῶρες μας». Παράλληλα ἥσαν χρῆστες καὶ τοῦ ἀρμανικοῦ - ρωμανικοῦ - βλαχικοῦ γλωσσικοῦ ἴδιωματος, ἀπὸ τὸ ὅποιο πάλι κατὰ τὸν Popović «οἱ Ἀρμάνοι διακρίνονται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες». Μάλιστα, κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης Mathias Gyóni, «ὅλα συνηγοροῦν στὸ νὰ πιστεύουμε ὅτι οἱ Βλάχοι πρέπει νὰ ἥσαν δίγλωσσοι καθ' δλη τὴ διάρκεια τῆς ἴστορίας τους». Ωστόσο ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok βεβαιώνει: «... ἀνέκαθεν, διακρίθηκαν γιὰ τὸν ἐνθουσιασμό τους ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ». Ἐξ ἄλλου οἱ Wace καὶ Thompson τονίζουν ὅτι ὁ λαϊκὸς πολιτισμός τους, οἱ παραδόσεις, ἀκριβέστερα τὰ ἥθη καὶ ἔθημα εἶναι

έλληνικά. Χάρη στοὺς Ἀρμάνους – συμπληρώνει ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου VI. Skarić – «... ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα εἶχε μεγάλη ἀξία καὶ ἡ γνώση τῆς θεωρήθηκε ἀπαραίτητη σὲ κάθε πολιτισμένο ἄνθρωπο!» (Βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλάχοι Ἐλλάδος καὶ Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση, *Παρνασσός*, ΛΖ' 1995, καὶ ἀνάτ. μὲν εὑρετήρια, Οἱ Βλάχοι τῶν Βαλκανίων, Ὁ ἀγνωστὸς Ἑλληνισμὸς τῶν Βαλκανίων, Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου, [Ἀθήνα 1996], 45-111, καὶ γαλλιστὶ ΕΕΒΣ, ΜΘ', 1994-1996, 89-113, καὶ ἀνάτ. μὲν εὑρετήρια, Ἰστορία τοῦ Βλαχικοῦ Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ, Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο, 1988, 339-332, καὶ ἀνάτ. μὲν εὑρετήρια, ἐπίσης γαλλιστὶ *Balkan Studies*, 28, 1987, 373-389, καὶ *Beiträge zur sprachlichen, literarischen und kulturellen Vielfalt in den Philologien. Festschrift für Rupprecht zum 70. Geburtstag...* Franz Steiner Verlag Stuttgart 1992, 60-656. Ἐπίσης ἀνάτυπο Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ Ἐθνικὰ Θέματα μὲ πρόλογο τοῦ προέδρου τῆς Ν. Θέμελη, ὅπου καταχωρίζονται ἀξιολογήσεις τῆς διατριβῆς Achille G. Lazarou, *L'aroumain et ses rapports avec le grec*. Institute for Balkan Studies. 206. Thessaloniki 1986).

Ἐν τέλει πῶς ἔξηγεῖται πάλι ἡ παραγνώσιη ὁμολογίας τοῦ Kiro Grigorov, ποὺ σὲ συνέντευξή του στὴν τσεχικὴ ἐφημερίδα Cesky Denik τῆς 15.6.1993 ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξὴν στὸ κράτος του ἐκατὸ χιλιάδων Ἑλλήνων, ἥ ἀκραιφνέστατα ἐπιστημονικῆς μακεδονολογικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου μὲ τὸν εὐγλωττό τίτλο *On scientific truth about Macedonia*. National Technical University of Athens, June 1993.

Ἄσφαλῶς οἱ μεταφράσεις ἀλλογλώσσων βιβλίων ἐπιτρέπουν στοὺς Ἐλληνες φιλομαθεῖς νὰ γνωρίζουν πῶς ἔνοι συγγραφεῖς πραγματεύονται καίρια ἔλληνικὰ θέματα. Ἀναδεικνύονται δὲ πραγματικὰ πολύτιμες, ὅπου συνοδεύονται μὲ τὸν ἀπόλυτα ἐνδεδειγμένο ἐπιστημονικὰ σχολιασμό, ὡστε νὰ μὴ καταλήγουν φορεῖς ὡμῆς καὶ πολλαπλὰ ἐπιζήμιας προπαγάνδας, μάλιστα ἐπὶ πληρωμῆ!

Ἐνδεικτικὰ χωρεῖ ἀπλούστατο σχόλιο στὴ σελ. 55 σημ. 17, ὅπου ὁ λόγος γιὰ σοβαροὺς μελετητές, χωρὶς νὰ κατονομάζεται κανένας. Σημείωση σαφῆ καὶ σαρωτικὴ στὴ μνεία τοῦ Γιάγκουπ Φαλμεράϊνερ θὰ συνιστοῦσε παρατήρηση ἐγκρίτου εἰδικοῦ, ὅπως εἶναι ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Μονάχου Th. Von Uzorinac - Kohary, ποὺ ὅμιλει γιὰ «πλάνες» του, «ses erreurs, telles que son opinion sur les Grecs contemporains, qui seraient en réalité des Albanais et des Slaves grécisés...». (Πβ. Association Internationale d' Etudes du Sud - Est Européen, *Bulletin*, 2, 1964, 32). Ἐπίσης ἐνδείκνυνται θέσεις διαπρεπῶν ἐπιστημόνων, σλαβολόγων - βαλκανολόγων. Κατὰ πρῶτον ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Saltzburg Al. Randa, Le Sud - Est Européen, partie intégrante de l' Europe, *Revue des*

Etudes Roumaines, 7-8, 1961, 133, ἐπισημαίνει: «Ces Slaves [du Sud] immigrants n' étaient pas nombreux». Κατόπιν ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου E. Petrovici, *Les Slaves en Grèce et en Dacie*, *Balcania*, 7, 1944, 472, καὶ ἐν *Studii de dialectologie si toponimie*, Bucuresti 1970, 151, παρατηρεῖ: «l' influence slave sur la langue grecque est sans importance!» Τάσσει γὰρ σοβαροὺς ἐπιστήμονες δὲν νοοῦνται ἔξελληνισμὸς οὕτε διακοπὴ τῆς ἐλληνικῆς συνέχειας.

Πρόσθετο σχόλιο χρειάζεται καὶ στὸν πρόλογο γιὰ τὴν ἐλληνικὴν ἔκδοση, σελ. XIV, ὅπου ὁ σ. βαυκαλίζεται μὲ δῆθεν πρωτιά του στὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου γενέσεως τοῦ ὄρου «μακεδονικὸν ἔθνος», ἥδη «στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα». Όμως κομίζει γλαῦκα εἰς Ἀθήνας! Διότι καὶ ἐνωρίτερα ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος Ι. Κωλέττης ἐνημερώνεται ἐπ' αὐτοῦ μὲ εἰδικὴν Ἐκθεση τοῦ ἐκ Τσαριτσάνης Θεοδωρίδη, τοῦ ὅποιου ἡ οἰκογένεια εἶναι ἐγκατεστημένη στὶς Σέρρες, ἐνῶ ὁ ἴδιος σπουδάζει στὴν Ἰταλία, ὅπου πληροφορεῖται τὰ τεκτανόμενα. (Βλ. *Τρικαλινά*, 16, 1996, 103-104, καὶ *Περραιβία*, 62-65, 1996, 26-27). Ἐπίσης ὁ γενικὸς γραμματέας τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων (1869 κὲ) Γ. Ἱ. Ζολώτας, ἐπὶ προεδρίας Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, ἀναφέρει ἀρμοδίως τὴν ἐνεργότερη ἐπανεμφάνιση στὰ Βαλκάνια τῆς τσαρικῆς Ρωσίας μετὰ τὸν Κρητικὸν Πόλεμο. Πάραντα στρέφεται πρὸς τοὺς σλαβοφώνους τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης [Βόρειας] καὶ ἐπιδίδεται σὲ παιδομάζωμα. Μεταφέρει δὲ τοὺς νέους γιὰ «σπουδές» στὴ Μόσχα, ὅπου μὲ διαφωτιστὴ τὸν διαβόητο Παγαλίν, «Ἐμάνθανον ὅτι τὸ ἔνδοξον σλαβικὸν γένος τῶν Βουλγάρων, αὐτόχθον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τοῦ ὅποιου προηῆθον οἱ μέγιστοι ἄνδρες Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου καὶ Ἀριστοτέλης...» (Βλ. *Παρνασσός*, 35, 1993, 462).

Κάλλιστα ὁ σ. ἔχει τὴν εὐκαιρίαν ἀνασκευῆς τῆς προφανοῦς προπαγάνδας. Διότι ἡ ἐφημ. Pall Mall τῆς 30.12.1876 ἀποκαλύπτει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἔξης: «... Τώρα γνωρίζουμε ὅτι στὰ νότια τῶν Βαλκανίων οἱ Βούλγαροι δὲν ἐγκαταστάθηκαν ποτέ... Στὰ βόρεια τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας αὐτοὶ ποὺ ἔχουν ἀποκληθεῖ “Βούλγαροι” εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς...»! Ἀλλὰ οὐδὲν ἔπραξε.

Ἐντυχῶς δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐκλείψει οἱ ἀληθινοὶ καὶ ἐνσυνείδητοι Ἐλληνες. Αὐτὸς μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι φίλος ἀπὸ ἀκριτικὴν ἐλληνικὴν ἐπαρχία, τὴν ἡρωϊκὴν Φλώρινα, μᾶς ἔστειλε τὸ βιβλίο τοῦ Loring Danforth, μόλις κυκλοφορήθηκε, πρὶν κἄν τὸ ἀντιληφθοῦμε στὸ ἐθνικὸν Κέντρο, στὴν Ἀθήνα, ἀν καὶ ἡ κεντρικὴ διάθεσή του γίνεται ἐλάχιστα μέτρα μακρύτερα ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ἐθελοντικῆς ἐργασίας μας.

Ἐπομένως περίτρανα ἐπαληθεύονται ὅσα ὁ πολιός καὶ ἀειθαλὴς πρόεδρος

τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἀκαδημαϊκὸς καὶ ὅμοτ. καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος Ἀ. Βαβοῦσκος εἶπε δημοσίως γιὰ τοὺς διγλώσσους τῆς Μακεδονίας, σλαβοφάνους κ.λπ., στὴν αἱθουσα διαλέξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἑλλάδος, δηλαδή, ὅτι «δὲν εἶναι “ελληνόφρονες” ἀλλὰ ἀλύγιστοι Ἑλληνες». (Βλ. Ἑλληνικὸς Βορρᾶς, 215.71). Οἱ δὲ προβαλλόμενες στὸ προκείμενο σύγγραμμα περιπτώσεις ἀποτελοῦν ἐπίπλαστες ἀποφύσεις ἢ ἐξαιρέσεις, οἱ ὅποιες, ὡς συνήθως, ἐπικυρώνουν τὸν κανόνα.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, ΜΑ΄, 1999, 422-426.

Ο ΧΟΡΟΣ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΚΗΣ ΝΕΣΤΑΝΗΣ

Προσφυέστατα λέγεται ὅτι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα προσιδιάζουν στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν διακρίνουν ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἔμβια ὅντα, μετὰ τὸν λόγο (γλώσσα, τραγούδι), προέχει ὁ χορός. Καὶ, ἐνῷ εἶναι πανανθρώπινη ἐκδήλωση, παρουσιάζει χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ποὺ καθορίζουν τὴν ἐθνικὴν ιδιαιτερότητα.

‘Ο Σπαθάκης σὲ μελέτη ἐμπεριστατωμένη γιὰ τὸν χορὸν μετὰ τὸν ὁρισμὸν ἐπισημαίνει τὴν σπουδαιότητα τοῦ χοροῦ στὴν ἐθνικὴν διάκριση τῶν λαῶν: «Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τοῖς διαφόροις ἔθνεσι, τοῖς διάφορον ἀνάπτυξιν ἔχουσιν, οὐ μόνον τὰ ἐκ τῶν διαφόρων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτίων προερχόμενα αἰσθήματα εἴναι διάφορα, διὰ τοῦτο παρ’ αὐτοῖς παρατηροῦμεν διαφορὰν οὐ μόνον ἐν ταῖς ὁρχήσεσι, ταῖς ἐκφραζούσαις ἑτεροειδῆ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ὁρχήσεσι, ταῖς παριστώσαις αἰσθήματα ὄμοιειδῆ. Οὕτω π.χ. αἱ θρησκευτικαὶ ὁρχήσεις τῶν Ἰουδαίων διέφερον τῶν θρησκευτικῶν ὁρχήσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἐθνῶν»¹.

‘Ο χορὸς ἀποτελεῖ ψυχοσωματικὸν φαινόμενον ἀρρηκτα συνυφασμένο μὲ τὴν σκέψη καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὅποιο παρακολουθεῖ σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἔξελίξεως, τόσο τοῦ πολιτισμοῦ ὅσο καὶ τῆς ἡλικίας. Σχετικὰ γράφει ὁ Σδράκας: «Ο χορὸς ὡς ψυχικὸν φαινόμενον συνδέεται πρὸς τὴν σκέψιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀνέλιξιν τούτου συνοδεύει καθ’ ὅλα τὰ στάδια αὐτῆς· καὶ οὗτος, εἴτε ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ ουθμικοῦ ὑποβάθρου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἴτε ἐπὶ τῆς μαμήσεως τῶν κινήσεων τῶν ζῴων καὶ τῆς ουθμικῆς ἐναλλαγῆς τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὡς εἶναι ἡ φορὰ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχήν»².

‘Ο χορὸς ἀπαντᾶ σὲ πρωτογόνους καὶ πολιτισμένους. Δὲν περιορίζεται σὲ μιὰ βαθμίδα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἀπὸ τὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικὰ χρόνια διατηρεῖται ἔως τὰ βαθιὰ γηρατειά, συγκινώντας σύγκορμα τὸν ἄνθρωπο.

‘Η ψυχικὴ διάθεση μεταβάλλεται σὲ ἔργο, κατ’ ἔξοχὴν τέχνη, ἀλλὰ καὶ τρόπο λατρείας. Γιὰ τὴν τέχνην ὁ Λουκιανὸς στὸν διάλογο περὶ ὁρχήσεως γράφει: «Ἄδε τὸν ὁρχηστὴν ἔχειν χρή, καὶ ὅπως δεῖ ἡσκῆσθαι, καὶ ἂ μεμαθηκέναι, καὶ οἵς

1. Α. Σπαθάκη, «Περὶ ὁρχήσεως καθόλου καὶ ἴδιᾳ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν», *Εὐαγγελικός Κήρυξ*, περιοδ. Β', ἔτος Β' (1870) 443.

2. Εὐαγγέλου Δ. Σδράκα, ‘Ο χορὸς ἐν τῇ θρησκευτικῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1966, 8.

κρατύνειν τὸ ἔργον, ἥδη σοι δίειμι, ὡς μάθης οὐ τῶν ὁρατίων καὶ τῶν εὐμεταχειρίστων οὖσαν τὴν τέχνην, ἀλλὰ πάσης παιδεύσεως εἰς τὸ ἀκρότατον ἀφικνουμένην, οὐ μουσικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁρθικῆς καὶ μετρικῆς καὶ τῆς σῆς φιλοσοφίας μάλιστα, τῆς τε φυσικῆς καὶ τῆς ἡθικῆς...»³. Κατὰ τὸν Σπαθάκη χρήση λατρευτικὴ ἔχουν οἱ θρησκευτικοὶ χοροί, οἱ δποῖοι «ἐν ταῖς διαφόροις ἑορταῖς, ἵεροπρεπῇ φέροντες χαρακτῆρα, συνήπτοντο μετὰ τῆς θείας λατρείας»⁴. Ἐπικαλεῖται δὲ τὸν Πλούταρχο, ὁ δποῖος στὸ βίο τοῦ Θησέως γράφει: «Ἐκ δὲ τῆς Κορήτης ἀποπλέων (ὁ Θησεὺς) εἰς Δῆλον κατέσχε, καὶ τῷ θεῷ θύσας, καὶ ἀναθεὶς τὸ Ἀφροδίσιον, δι παρὰ τῆς Ἀριάδνης ἔλαβεν, ἔχόρευσε μετὰ τῶν ἡιθέων χορείαν, ἦν ἔτι νῦν ἐπιτελεῖν Δηλίους λέγονται, μίμημα τῶν ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ περιόδων καὶ διεξόδων, ἔν τινι ὁρθῷ περιελίξεις καὶ ἀνελίξεις ἔχοντι γιγνομένην. Καλεῖται δὲ τὸ γένος τοῦτο τῆς χορείας ὑπὸ Δηλίων γέρανος, ὡς ἴστορεὶ Δικαίαρχος»⁵. Ο Σπαθάκης συμπληρώνει τὰ ἔξης: «Τοιοῦτον τίνα περιελισσόμενον, ἀνελισσόμενον καὶ γεράνι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομαζόμενον χορόν χορεύοντιν ἔτι καὶ νῦν οἱ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου, ἔνθα καὶ ἡμεῖς ἔχορεύσαμεν αὐτόν»⁶.

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας τοῦ χοροῦ εἶναι πρωταρχικός καὶ πανάρχαιος. Γίνεται λόγος γιὰ χορὸ τῶν Ἀργοναυτῶν κατὰ τὴν προσφορὰ θυσιῶν στὴν Ρέα, μητέρα ὅλων τῶν θεῶν, καθὼς καὶ στὸν Ἀπόλλωνα. Ο Ὄμηρος ἐπανειλημμένως περιγράφει χορευτικὲς ἐπιδόσεις τῶν ἱρώων καὶ τῶν συγχρόνων τους⁷. Ἀποκαλεῖ δὲ τὸν χορὸ ἄλλοτε ἀμύμονα⁸, ἄλλοτε ἀνάθημα δαιτός⁹, ἄλλοτε θεῖον¹⁰, ἄλλοτε δῶρον Θεοῦ¹¹. Θεία προέλευση ἀποδίδει στὸν χορὸ καὶ δι Ἡσίοδος, ποὺ θέλει νὰ χορεύουν οἱ Μοῦσες στὸν Ἐλικώνα – γύρω ἀπὸ τὸν βωμὸ τοῦ Κρόνου¹². Τοῦ χοροῦ δὲν μένουν ἀμέτοχοι οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων. Δὲν χαίρουν μόνον στὴν θέα χορευτῶν, ἀλλὰ καὶ χορεύουν. Ο Πύθιος Ἀπόλλων στὸν διμηρικὸ ὑμνο, τὸν ἀφιερωμένο σ' αὐτόν, παρίσταται νὰ ἡγεῖται χοροῦ Κορητικῶν, ποὺ τραγουδοῦν παιάνα καὶ χορεύουν μὲ βῆμα ωθικό¹³. Εξ ἄλλου

3. Λουκ. περὶ ὁρ. 35.

4. Σπαθάκη, ἔ.ἀ., 451.

5. Πλούτ. Θησ. κα'. Βλ. καὶ Δόρας Στράτου, Ἑλληνικοὶ παραδοσιακοὶ χοροί, Ἀθήνα 1979, 136.

6. Σπαθάκη, ἔ.ἀ., 451 σημ. 4.

7. Θ. Β. Γιαννάκη, Ἀγῶνες - παιχνίδια - χοροί στὸν Ὄμηρο, Ἀθῆναι 1976.

8. Ψ 145 καὶ N 637.

9. α 152.

10. θ 261.

11. ν 70.

12. Ἡσιόδου, Θεογ. 1-10.

13. Ὅμην. εἰς Ἀπόλλ. 513.

οἱ ποιητὲς Εῦμηρος ὁ Κορίνθιος ἢ Ἀρκτίνος ὁ Μιλήσιος ἐμφανίζουν τὸν Δία σὲ χορό: «Μέσσοισιν δ' ὡρχεῖτο πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε»¹⁴.

Ἐνας πλήρης συνδυασμὸς ὅλων τῶν παραγόντων, φυσιολογικοῦ, ψυχικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ, προβάλλει στοὺς λυρικοὺς ποιητές¹⁵. Ὁ δὲ Σωκράτης «οὐ μόνον ἐπήνει τὴν ὁρχηστικήν, ἀλλὰ καὶ ἐκμαθεῖν αὐτὴν ἡξίου, μέγιστον νέμων εὐρυθμίᾳ καὶ εὐμουσίᾳ καὶ κινήσει ἐμμελεῖ, καὶ εὐσχημοσύνη τοῦ κινουμένου, καὶ οὐκ ἥδεῖτο γέρων ἀνήρ, ἐν τῶν σπουδαιοτάτων μαθημάτων καὶ τοῦτο ἥγούμενος εἶναι»¹⁶. Εὔλογα, ὁ Πλάτων δέχεται τὸν χορὸν ὡς δῶρο θεῶν, ἐπαινεῖ δοσους γνωρίζουν νὰ χορεύουν καὶ ἐπικρίνει τοὺς ἀνίδεον¹⁷. Τὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα τοῦ χοροῦ τονίζει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης¹⁸. Ὁ δὲ Στράβων φρονεῖ ὅτι ὁ χορὸς συνάπτει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸ θεῖον¹⁹. Ἐτσι ἔξηγεται ἡ ἀποψη τοῦ Λουκιανοῦ: «Ἐῶ λέγειν ὅτι τελετὴν ἀρχαίαν οὐδεμίαν ἔστιν εὐρεῖν ἄνευ ὁρχήσεως, Ὄρφέως δηλαδὴ καὶ Μουσαίου καὶ τῶν τότε ἀρίστων ὁρχηστῶν καταστησαμένων αὐτάς, ὡς τι κάλλιστον καὶ τοῦτο νομοθετησάντων σὺν ρυθμῷ καὶ ὁρχήσει μυεῖσθαι»²⁰.

Μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς νέας Πίστεως, τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως τόσα ἄλλα προγενέστερα εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα, ὁ χορὸς δὲν ἔξαλείφεται παρὰ τὴν ἀρχικὴ πείσμονα πολεμικὴ τῆς Ἐκκλησίας²¹. Ἐνσωματώνεται προσαρμοσμένος στὸ πνεῦμα καὶ στὶς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Οἱ Μεγάλοι Πατέρες, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος²², Βασίλειος ὁ Μέγας²³, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος²⁴, Ἱερὸς Αὐγουστίνος²⁵ κ.ἄ., ἐπικρίνουν τὸν ἀσεμνό χορό, ἐπιδοκιμάζουν δὲ τοὺς εὐπρεπεῖς, τοὺς ὅποιους ἀποκαλοῦν πνευματικοὺς καὶ ἐκλαμβάνουν ὡς ἀπομίμηση τοῦ χοροῦ τῶν Ἀγγέλων, μὲ τὸν ὅποιο ὑμνεῖται καὶ δοξάζεται ὁ Ὅψιστος Δημιουργός καὶ ὁδηγοῦνται οἱ ἄνθρωποι στὴν θεία μακαριότητα.

Γι' αὐτό, στὶς θρησκευτικὲς καὶ σὲ ἄλλες ἑορταστικὲς πομπὲς καὶ συμπόσια

14. Ἀθήν. σ. 22.

15. Παραπομπές καὶ βιβλιογραφία βλ. Σδράκα, ἔ.ἀ., 11 σημ. 5 καὶ 6.

16. Λουκ. περὶ ὁρχ. 25.

17. Πλάτ. Νόμοι, 2, 653.

18. Ἀριστοτ. Πολιτικά, 1340 α. Τοῦ αὐτοῦ, Προβλήματα, 30, 954 α.

19. Στράβ. Γεωγραφικά, Ι' 467.

20. Λουκ. περὶ ὁρχ. 15.

21. Σδράκα, ἔ.ἀ., 62 κ.ἔ.

22. Migne 58, 491.

23. Migne 32, 225.

24. Migne 35, 840.

25. Aug. De civitate Dei, I, 32 (P.L. 41, 44).

οἱ χοροὶ ἐνέχουν πρωτεύουσα σημασία. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρικὴν στὴν χριστιανικὴν χορευτικὴν τελετουργίαν πραγματοποιεῖται βαθμιαῖα καὶ ἀνεπίσθητα.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν Σδράκα, «αἱ ἀρχαιότεραι ἴστορικαι πηγαι περὶ χοροῦ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς δύνανται νὰ ὀναχθοῦν εἰς τὸν 2ον αἰῶνα, καὶ μάλιστα τυγχάνουν αὗται προερχόμεναι ἐκ τῆς κατ’ αὐτὸν πολεμικῆς γραμματείας, πλὴν βεβαίως τῶν διεσπαρμένων γνωμῶν συγγραφέων πολεμούντων τὰς ἐν λόγῳ συνηθείας. Οὐδεμίᾳ δὲ εἰδικῇ περὶ χοροῦ ἐργασία ὑπάρχει»²⁶.

Ωστόσο τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι διακόπτεται ἡ συνέχεια στὸν χορὸν τῶν Ἑλλήνων. Σὲ ἐπιγραφὴ τῶν χρόνων τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορα Καλιγούλα (37 π.Χ. - 41 μ.Χ.), ἡ ὁποία βρέθηκε στὸ Πτῷο τῆς Βοιωτίας, στὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, μνημονεύεται καὶ ὁ τόσο γνωστὸς σήμερα χορός, ὁ συρτός, χαρακτηριζόμενος μάλιστα ὡς πάτριος, πατροπαράδοτος, πατρογονικός. «Ἐπειδὴ δὲ – γράφει ὁ Κεραμόπουλος – τὸ τυπικὸν τῶν θρησκευτικῶν ἔοτεστον εἰς ἀπόκεντρα μάλιστα καὶ ἔνης ἐπιδράσεως ἀπηλλαγμένα μέρη παραμένει ἀμετάβλητον, πρέπει ἡ ἔκτασις τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως πάτριοι νὰ ἀνέρχηται εἰς ἀπώτατον παρελθόν· ὑπεδείξαμεν δ’ ἐν ἀρχῇ, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὸν χῶρον τοῦ Πτῶου Ἱεροῦ δὲν εὑρέθησαν μυκηναϊκὰ λείψανα, τὰ δ’ εὑρεθέντα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἰδούθη τοῦτο εἰς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, θεοῦ νέου καὶ περιερχομένου κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς λατρείας αὐτοῦ, εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πρώτης π.Χ. χιλιετρίδος ἐφυτεύθη ἐνταῦθα ἡ λατρεία ἐκείνη μετὰ πασῶν τῶν συμπαραμαρτουσῶν τελετῶν καὶ τοῦ χοροῦ»²⁷.

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τάφο τῆς θεσσαλικῆς Δημητριάδος ἔχομε εἰδώλια²⁸, ποὺ παριστάνουν συρτὸν χορού. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀναθηματικὴν εἰκόνα τοῦ α΄ π.Χ. αἰ., τὴν ὁποία εἶχε διαφυλάξει στοργικὰ τὸ χῶμα τῆς Κύπρου²⁹, προκύπτει παράσταση τοῦ συρτοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι κύκλιος χορός. Μαρτυρίες ζωντανὲς καὶ σαφεῖς σώζονται πάμπολες³⁰, ἀλλὰ προκρίνονται ὅσες προέρχονται ἀπὸ Θεσσαλία, Βοιωτία, Κύπρο, δηλαδὴ περιοχὲς στενότερα συνδεδεμένες μὲ τὴν Ἀρκαδία, ἀφοῦ ὀλοένα καὶ συχνότερα ἐπιβεβαιώνεται ἀρκαδικὴ παρουσία κατὰ τοὺς πρω-

26. Σδράκα, ἔ.ἄ., 65.

27. Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, «Ἡ ἑθνικὴ μας μουσικὴ καὶ οἱ χοροί», *Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, 1925, 360.

28. Ἀπόκεινται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τοῦ Βόλου.

29. A. Dumont, «Bas-relief votif à Apollon», *Revue Archéologique*, 25 (1873) 159.

30. K. Κουσιάδου, «Λακωνικοὶ χοροί», *Λακωνικά*, 92 (1979) 51-53.

τοελληνικούς χρόνους³¹.

Στήν Πελοπόννησο οί Ἀρκάδες παρουσιάζουν λαμπρές ἐπιδόσεις στὸ τραγούδι καὶ στὸν χορό. Ὁ Πολύβιος ἔξ ἀφοριμῆς ἀπαράδεκτης διαγωγῆς τῶν κατοίκων μᾶς ἀρκαδικῆς πόλεως, τῶν Κυναιθέων, προβαίνει σὲ ἀδρὴ σκιαγράφηση τοῦ χαρακτήρα τῶν Ἀρκάδων, στήν ἔντονη ἐπισήμανση τῆς καλῆς φήμης γιὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν θεοσέβειά τους. Ἐπὶ πλέον ἐρμηνεύει τοὺς εἰδικούς λόγους καλλιτεχνικῶν ἀσχολιῶν τους, ἰδιαίτερα δὲ τοῦ χοροῦ: «... κοινῇ τὸ τῶν Ἀρκάδων ἔθνος ἔχει τινὰ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλησι ἐπ’ ἀρετὴν φήμην, οὐ μόνον διὰ τὴν ἐν τοῖς ἥθεσι καὶ βίοις φιλοξενίαν καὶ φιλανθρωπίαν, μάλιστα δὲ διὰ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν...». Ἐν συνεχείᾳ «.... σχεδὸν παρὰ μόνοις Ἀρκάσι πρῶτον μὲν οἱ παῖδες ἐκ νηπίων ἄδειν ἔθιζονται κατὰ νόμους τοὺς ὑμνους καὶ παιᾶνας, οἵς ἔκαστοι κατὰ τὰ πάτρια τοὺς ἐπιχωρίους ἥρωας καὶ θεοὺς ὑμνοῦσι· μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς Φιλοξένους καὶ Τιμοθέου νόμους μανθάνοντες πολλῇ φιλοτιμίᾳ χορεύουσι κατ’ ἐνιαυτόν...». Καὶ συμπληρώνει γιὰ τὸν Ἀρκάδες: «Βουλόμενοι δὲ μαλάττειν καὶ κιρνᾶν τὸ τῆς φύσεως αὐθαδες καὶ σκληρόν, τά τε προειρημένα πάντα παρεισήγαγον, καὶ πρὸς τούτοις συνόδους κοινὰς καὶ θυσίας πλείστας ὁμοίως ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ κατείθισαν, ἕτι δὲ χοροὺς παρθένων ὅμοι καὶ παίδων, καὶ συλλήβδην πᾶν ἐμηχανεύσαντο, σπεύδοντες τὸ τῆς ψυχῆς ἀτέραμνον διὰ τῆς τῶν ἔθισμῶν κατασκευῆς ἐξημεροῦν καὶ πραῦνειν»³².

‘O Fougères épicevoient n'apportaient pas de prestige à l'Arcadie dans la Grèce antique le même que l'Armorique celtique dans la France moderne. Leurs mœurs étaient patriciales et simples... A défaut de littérature, au dire de leur compatriote Polybe, on les civilisait avec des airs de flûte. La musique faisait obligatoirement partie de l'éducation des jeunes Arcadiens, dont elle tempérait les mœurs. De là est née cette légende de l'Arcadien bucolique, qui a tant inspiré les poètes alexandrins et romains. Les Romains y tenaient d'autant plus qu'ils prétendaient descendre en partie des colons arcadiens amenés en Italie par le bon Evandre»³³.

‘Ο Παυσανίας, ποὺ γράφει κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀναφέρει μεγάλη ἀνοιξιάτικη γιορτὴ κοντὰ στὴν σημερινὴ Νεστάνη, στὴν ὁποίᾳ παραδοσιακὰ τελεῖται ἐπιβλητικὴ πομπὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἅγιου Γεωργίου καὶ ἐπακολούθει

31. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ‘Η Θεσσαλία ἀπὸ τις ἀρχές της ὥς τὸ 1881’, Αθήνα 1981, 10.

32. Πολυβίου, Δ' 20-21.

33. G. Fougères, Un voyage en Arcadie, 5-6. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ρωμαϊκὸς ἀρκαδισμός», *Πρακτικά Α'* συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ «ἀρκαδικοῦ ἴδεώδους», Αθήνα 1984, 40-58.

παροπαράδοτος χορός. Οι ἐκδηλώσεις συμπίπουν ἐποχικά πρὸς τὴν μνεία τοῦ Παυσανία³⁴ καὶ ἐπομένως εἶναι ἐπιτρεπτὴ μιὰ πρώτη εἰκασία ἐπιβιώσεως ἀρχαίου θρησκευτικοῦ ἔθιμου μὲ ἀπαραίτητη καὶ ἀναπόφευκτη προσαρμογὴ στὰ νέα κάθε φορὰ δεδομένα.

Μετὰ διερεύνηση ἔξονυχιστική καὶ τεκμηρίωση ἀρτια ὁ Φ. Κουκουλές συμπεραίνει «ὅτι οἱ κατὰ τὰς πανηγύρεις χοροὶ διετηρήθησαν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου... Τὴν ἔκτασιν δὲ τῆς συνηθείας μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ κείμενα, κατὰ τὰς πανηγύρεις ἔχόρευνον, σήμερον δὲ πολλαχοῦ οἱ Ἑλληνες τὸ αὐτὸ πράττουσι»³⁵.

Μολονότι ἡ ὥλη πομπὴ καὶ ὁ χορὸς τῆς Νεστάνης πρόσφατα μελετήθηκαν, μερικὲς πτυχὲς τοῦ θέματος ἐπιτρέπουν πληρέστερη θεώρηση καὶ πρὸ πάντων παράλληλη ἔξεταση μὲ ἀντίστοιχα φαινόμενα διαφόρων διαμερισμάτων τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ὅπου στὸ ἀπώτατο παρελθόν ἔζησαν Ἀρκάδες, ἢ σὲ γειτονικοὺς χώρους ἐφικτῆς ἀρκαδικῆς ἐπιδράσεως.

Τὰ στοιχεῖα τοῦ χοροῦ, τὰ ὅποια στὴν προκειμένη περίπτωση παρουσιάζουν μεγαλύτερη σπουδαιότητα, εἶναι:

- Τιμώμενος Ἀγιος καὶ ἴστορικὸ ἥρωϊκὸ πρόσωπο.
- Χῶρος τελέσεως τοῦ χοροῦ.
- Χορευτὲς (ἥλικια, φύλο, κοινωνικὴ κατάσταση).
- Κορυφαῖοι.
- Σχῆμα χοροῦ, κύκλος ἢ κύκλοι.
- Τρόπος τελέσεως τοῦ χοροῦ, τραγούδι, ἀπουσία μουσικῶν ὄργάνων.
- Ρυθμός.

Στὴν Νεστάνη τιμώμενος ἄγιος εἶναι ὁ πολεμικὸς ἥρωας τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ Ἀγιος Γεώργιος, στὸν ὅποιο οἱ Νεστανιῶτες ἀποδίδουν τὴν σωτηρία τους κατὰ τὶς ἀδιάλειπτες δοκιμασίες. Ὁ θρύλος ἀπηχεῖ γεγονότα τῆς τουρκοκρατίας. Πάντως ἡ πίστη ἀνανεώνεται καὶ στὰ κατοχικὰ χρόνια τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ὅταν κατ’ ἐπανάληψη οἱ Νεστανιῶτες γλυτώνουν ἀπὸ τὶς ἐκτελέσεις. Κατὰ τὴν διάρκεια δὲ τοῦ χοροῦ γίνεται μὲ τραγούδι ἀναφορὰ σὲ ἀγωνιστὴ τοῦ 1821, «ὁ Πέτρος ἐριβόλαγε».

34. Παυσ. VIII, 8, 1.

35. Φ. Κουκουλέ, «Ο χορὸς παρὰ Βυζαντινοῖς», ΕΕΒΣ, 14, 1938, 226.

Ο χορός στήνεται σε κάθε φάση τής πομπῆς στὸν αὐλόγυρο τῆς ἐκκλησίας ἢ κοντινὸν χοροστάσι, ἀλώνι τοῦ Γουλᾶ, πλάι στὸ ἔξωκλήσι, στὸ καλογερικὸ ἀλώνι, ὅπου ἐπίσης ὑπάρχει νεόκτιστη μικρὴ ἐκκλησία, καὶ φθάνοντας ἡ πομπὴ στὴν Νεστάνη στὸ χωροστάσι τοῦ χωριοῦ, δηλαδὴ στὸ ἀλώνι τοῦ Παπαγιάννη, μπροστὰ στὴν μεγάλῃ μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ.

Οἱ χορευτές, οἱ ὁποῖοι ἀρχικὰ κατὰ τὶς φάσεις τῆς πομπῆς εἶναι χωρισμένοι σὲ ὅμιλους μὲ ἐπὶ κεφαλῆς ἔνα κορυφαῖο, στὸ χωροστάσι τοῦ χωριοῦ ἐνώνονται καὶ μεγαλώνουν τοὺς χορούς, στοὺς ὁποίους ἐκπροσωποῦνται ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ.

Τὸ σχῆμα τοῦ χοροῦ εἶναι κυκλικό, ἡ δὲ διάταξη τῶν χορευτῶν ὁρίζεται ἀπὸ τὸν κορυφαῖο, τὸν Νέραϊδο.

Ο τρόπος τελέσεως τοῦ χοροῦ κανονίζεται ἀπὸ τὸν κορυφαῖο, ὁ ὁποῖος ωθούμενος μὲ σφύριγμα τὸ ξεκίνημα, τὸ σταμάτημα καὶ τὰ ἀντιφωνικὰ ἐκτελούμενα τραγούδια τοῦ Ἀη - Γιώργη καὶ τοῦ «Πέτρος ἐροβόλαγε...». Διότι στὸ «πανηγύρι τοῦ Ἀη - Γιώργη ποτὲ δὲν συνοδεύουν μουσικὰ ὅργανα τὰ τραγούδια καὶ τοὺς χορούς, παρόλο ποὺ τὸ χωριὸ διαθέτει πιπίζαρηδες, νταουλιέρηδες καὶ παῖχτες φλογέρας»³⁶. Τὸ γνώρισμα τοῦτο ἐπισημαίνει ἡδη ὁ Λουκιανός: «Πάλαι μὲν γάρ αὐτοὶ καὶ ἥδον καὶ ὠρχοῦντο· εἴτ' ἐπειδὴ κινουμένων τὸ ἄσθμα τὴν φδὴν ἐπετάραττεν, ἄμεινον ἔδοξεν ἄλλους αὐτοῖς ὑπάριειν»³⁷.

Ο ωθητικὸς δὲν εἶναι θιρυβώδης καὶ ἀπότομος. Διακρίνεται γιὰ τὴν ἀπαλότητα, γαλήνη καὶ τὸ ἀνάλαφρο.

Χορὸς μὲ τὶς ἴδιότητες αὐτὲς ἀπαντᾶ σὲ πολλὰ μέρη τῆς ἡπειρωτικῆς καὶ νησιωτικῆς Ἑλλάδας. Ἡ Νεστάνη δὲν ἔχει τὴν ἀποκλειστικότητα. Ὁ Ἄντ. Μπουνιμπούκης γράφει: «Σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας ὑπάρχουν ὅμαδικοὶ πανηγυρικοὶ χοροὶ ποὺ γι' ἀρκετοὺς εἶναι ἡ μεγαλύτερή τους χαρά. Ἐτσι χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν προσκολλήθηκαν ἐκεῖ γιὰ ἐκατοντάδες χρόνια κι ἐπαναλαμβάνουν τὸν ἴδιο χορὸ ἀπὸ τὴν νέα τους διάσταση». Σὲ σημείωση δὲ προσθέτει: «Ο κύκλιος χορὸς τὸν ὅποιο ἀναφέρουμε στὸ ποίημα εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη πολλῶν ἐρευνητῶν, τὸ ἀρχαιότερο εἶδος χοροῦ. Τὸν κύκλιο χορὸ τῆς Πίνδου μελέτησε ὁ Τ. Papahagi, ποὺ παραδέχεται ὅτι εἶναι κατακάθαρος ἔλληνικὸς χορός.

36. Κατερίνας Ἰ. Κακούρη, «Χορὸς καὶ πομπὴ τοῦ Ἀη - Γιώργη» (Στὴ Νεστάνη τῆς Ἀρκαδίας), *Ἐθνογραφία*, 1, 1978, 95. Βλ. καὶ Ἀθ. Παπαγιάννη, *Ιστορία καὶ Λαογραφία τῆς Νεστάνης Ἀρκαδίας*, Γ', Ἀθήνα 1977.

37. Λουκ. περὶ ὁρ. 30.

‘Ο Αχ. Λαζάρου παραβάλλει στοιχεῖα τοῦ κύκλου χοροῦ τῶν Ἀρωμούνων πρὸς τὸν ἀρχαῖο διθύραμβο κι ἐπισημαίνει πολλὰ κοινὰ κι ἐνδιαφέροντα μεταξύ τους γνωρίσματα...’

Τὸν χορὸν αὐτὸν ἐπισημάναμε στὰ περισσότερα βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, σ’ Ἑλληνόφωνα χωρὶς τῶν Χασίων καὶ τῆς ΒΔ Θεσσαλίας, στὴ Βλάστη, στὸ Καταφύγι Πιερίων, σὲ χωρὶς τοῦ Βοϊου Κοζάνης, χωρὶς ν’ ἀποκλείεται ἡ ὑπαρξή του καὶ σ’ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας³⁸.

Σὲ προγενέστερο δημοσίευμά του, τὸ δόποιο εἶναι ἐνσωματωμένο σὲ βιβλίο τοῦ Κ. Μπίρκα, ὁ Ἀντ. Μπουσμούκης τονίζει τὰ ἔξῆς: «Στὴν Ἀβδέλλα μας, ὅπως καὶ στὴ Σαμαρίνα, Βλάστη, κι ἀλλοῦ, διατηρεῖται ἔνας ἰδιότυπος χορός, ὁ «τρανὸς χορός», καθὼς τὸν λένε στὴν Σιάτιστα. Στὸ χωριό μας λέγεται «Corul di hoara = ὁ χορὸς τοῦ χωριοῦ, ὁ κοινοτικὸς χορός».

Πρόκειται γιὰ ἔναν πατροπαράδοτο κύκλο χορού, ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ τὸ τραγούδι τῶν χορευτῶν χωρὶς καμιὰ συμμετοχὴ μουσικῶν δργάνων.

‘Ο χορὸς αὐτὸς ἐμφανίζει κι ἄλλη ἰδιομορφία: στήνεται κάθε φορὰ στὸν ἴδιο τόπο καὶ τὴν ἴδια πάντα ἐπίσημη ἡμέρα κι ἔχει πάνδημο χαρακτήρα...

‘Ο χορὸς αὐτὸς συνδέεται μὲ πανάρχαια λατρευτικὰ ἔθιμα καὶ εἶναι Ἑλληνικός, καθόσον δὲν χορεύεται ἀπὸ κανένα γειτονικό μας λαό.

Στὸ νότιο Ἑλλαδικὸ χῶρο συναντοῦμε τὸν χορὸ αὐτὸ στὸ Νιοχώρι Υπάτης, ὅπου πιστεύεται πῶς ἔχει τὴν προέλευσή του ἀπὸ τὴ βιοειότερη Πίνδο. Τὸν συναντοῦμε ἐπίσης καὶ στὴ Νέστιανη Ἀρκαδίας.

Στὰ μέρη, ποὺ χορεύεται, ἐμφανίζει περίπου τὰ ἵδια κοινὰ γνωρίσματα. Στὴ νοικοκυρεμένη, ὅμως, Ἀβδέλλα, κατὰ κοινὴ ὅμοιογία, παρουσιάζει τὴν τελειότερη καὶ τὴν πιὸ βαθιὰ βιωμένη ἐκτέλεση. Τὸ γύρω δασωμένο περιβάλλον μὲ κεντρικὴ εἰκόνα τὸν «τρανὸ χορὸ» συνθέτει ἔναν μεγαλειώδη πίνακα, ἃξιο ν’ ἀναρτηθεῖ στὸ ναὸ τῶν Μουσῶν³⁹.

‘Ο Γ. Σκούρας, ὁ δόποιος ἔχει μελετήσει καὶ περιγράψει τὸν χορὸ τοῦ Νεοχωριοῦ συμπληρώνει: «‘Ο χορὸς αὐτὸς δὲν εἶναι σὰν τοὺς ἄλλους ποὺ χορεύονται μὲ συνοδεία μουσικῶν δργάνων. Σὲ τοῦτον τὸν χορὸ δὲν ὑπάρχει καθόλου μουσικὸ δργανό. Τὰ τραγούδια τραγουδιῶνται μὲ τὸ στόμα. Δὲν ὑπάρχει γι’ αὐτὰ καμιὰ μουσικὴ ἐνορχήστρωση. ‘Ο ρυθμός, ὁ ἥχος καὶ τὸ μέτρο τους... μοιάζουν

38. Ἀντ. Δ. Μπουσμπούκη, *Ἀνθεντικές ἴστορίες παραφυσικῶν φαινομένων ἀπὸ τὴν Πίνδο*, Ἀθήνα 1983, 18.

39. Κ. Μπίρκα, *Ἀβδέλλα*, Ἀθήνα 1978, 271-272.

μὲ τὸ λαμπράτικο χορό, ποὺ χορεύεται σὲ πολλὰ μέρη καὶ χωριὰ τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Εἶναι ἔνα κράμα ἀργοῦ καὶ λεβέντικου ρυθμοῦ. Τὰ τσακίσματα τῆς φωνῆς, συνοδευόμενα μὲ τὶς ἀργές λικνιστικὲς κινήσεις τοῦ χοροῦ, δίνουν μιὰ ἔχωρι-στὴ χάρη...

“Οοι οἱ χορευτές, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἀκολουθοῦν ἔνα βῆμα, πότε ἐμπρὸς καὶ πότε πίσω, καὶ λικνίζονται ὁμαδικὰ καὶ ρυθμικά...

Πρὸν ἔχεινήσει ὁ χορός, στέκονται ὅλοι ἀκίνητοι, στηρίζονται στὸ ἀριστερό τους πόδι καὶ τὸ δεξὶ τους τόχουν σταυρωμένο πάνω στὸ ἀριστερό. Ἔκεī περι-μένοντας, ἡ παρέα τῶν ἀνδρῶν ἀρχίζει πρώτη τὸ τραγούδι, λέγοντας τὴν πρώτη στροφή, τὴν ὅποια ἐπαναλαμβάνουν οἱ γυναῖκες. Μετὰ προχωροῦν πάλι οἱ ἄνδρες τὸ τραγούδι στὴ δεύτερη στροφὴ τοῦ τραγουδιοῦ, ἐπαναλαμβάνουν οἱ γυναῖκες καὶ συνεχίζεται ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ μέχρι νὰ τελειώσει τὸ τραγούδι. Τοῦτο διαδέχεται χωρὶς διακοπὴ ἄλλο τραγούδι κι’ αὐτὸ ἄλλο...»⁴⁰.

Ἐνῶ ὁ Σκούρας δὲν εἶδε νὰ χορεύεται αὐτὸῦ τοῦ εἴδους ὁ χορός, τουλάχι-στον στὰ μέρη ποὺ ἐπισκέφθηκε καὶ παρακολούθησε πανηγύρια, ὅμοιογενὲς ὅτι ὁ ἕχος τῶν τραγουδιῶν καὶ ἡ μουσική τους ἔχει κάποια ὁμοιότητα μὲ τὰ Ἡπειρώ-τικα τραγούδια. Όστόσο πάλι διερωτᾶται ἂν ὁ ρυθμὸς τοῦ χοροῦ συναντιέται σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Πίνδου.

Καθ’ ὅλα ὅμοιος, μάλιστα δὲ τελειότερος, εἶναι ὁ χορὸς τῶν Βλαχοχωριῶν. Εἰδικὰ ὁ ρυθμὸς εἶναι ὁ ἀκόλουθος: ὅλο τὸ πλῆθος τῶν χορευτῶν, ἔκατοντάδες πρόσωπα, μὲ τὴν ἵδια διάταξη, κάνει μιὰ ὁμοιόμορφη καὶ ἀργὴ κίνηση σὰν τῆς ἐπιφάνειας τῆς θάλασσας ποὺ πάλλεται ἀπ’ ἀνάλαφρα καὶ ρυθμικὰ κύματα. Κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν κινήσεων μὲ κλασσικὴ εὐταξία τὸ ἔνα κύμα διαδέχεται τὸ ἄλλο ὑπὸ τὴν ἵδια πάντοτε πνοὴ τοῦ ἀνέμου. Κατὰ δὲ τὴν ἐναλλαγὴ τόνου στὸ τραγούδι τῶν ὁμάδων ἔνα ἀντίθετο ἀεράκι ἔρχεται νὰ διαταράξει γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν ρυθμικότητα τῶν κυμάτων καὶ μιὰ κίνηση, ἐξ ἵσου ἀπαλή, ρυθμικὴ καὶ πανο-μοιότυπη, ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸ ἕδιο κύμα τῶν χορευτῶν. Ἐν γένει, τραγούδι καὶ χορός, ρυθμός, τάξη καὶ ἀρμονία, ἀπολήγουν σ’ ἔνα πρωτόφαντο γαλήνιο μεγα-λεῖο⁴¹. Δικαιώνονται ἀπόλυτα οἱ διαπιστώσεις τοῦ Κουσιάδου: «Αἱ θρησκευτι-

40. Γ. Ἀθ. Σκούρα, «Τὸ Κλειστό». Χορὸς καὶ τραγούδι στὸ Νεοχώρι Υπάτης, Ἀθήνα 1974, 12 κ.ἔ.

41. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ‘Ο χορός τῶν Βλαχοφώνων. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Γ΄ Συμπόσιου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (‘Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, 387-389 καὶ Βαλκανία καὶ Βλάχοι. Εκδόσεις Φιλολογικοῦ

καὶ δοχήσεις ἔξετελοῦντο δι’ ἑλαφρῶν καὶ ἡρέμων κινήσεων τοῦ σώματος, βραδέων ἐλιγμῶν καὶ στροφῶν, ἐκτελουμένων μετὰ μεγάλης χάριτος»⁴².

Τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρμονικοῦ κυματισμοῦ τῶν χορευτῶν στοὺς χοροὺς τῶν Βλαχοχωριῶν, τὴν ὅποια ἐίχε ἐπισημάνει ὁ Τ. Papahagi⁴³, διαπιστώνει καὶ στὸν χορὸν τῆς Σκιάθου ὁ Μωραΐτιδης: «Κύκλος καμαρωτὸς μὲ ὥραῖς λάμποντα μάτια καὶ χρυσῶς ἀκτινοβιοῦντα στήθη⁴⁴, βαίνων ἀργῶς βῆμα πρὸς βῆμα, ὥστε νὰ ὑποφαίνηται ἡδεῶς ἡ χρυσόραπτος κουντοῦρα, μὲ χαριεστάτην ἑλαφρὰν κίνησιν τοῦ κορμοῦ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, συμφώνως πρὸς τὸν ίάμβους τοῦ ἄσματος, ώς κινεῖται λέμβος ἡδυπαθῶς ἐν γαλήνῃ ὥστε δι’ χορεύων νὰ μὴ αἰσθάνηται κόπον ταράσσοντα. Καὶ αὐτὸ τὸ πήδημα κατὰ τὸν δεύτερον στίχον νὰ εἶναι τόσο ἑλαφρόν, ὥστε νὰ νομίζῃ τις ὅτι ἐποχεῖται ἐπὶ ἀπαλοῦ καὶ δροσεροῦ κύματος συρόμενος ἀπαλὰ μὲ τὸ κῦμα»⁴⁵.

Καὶ ἄλλο νησὶ ἀξιόλογο, ἡ Αἴγινα ἔχει τὸν χορὸν αὐτόν. Μερικὰ στοιχεῖα εἶναι ἀρκετὰ πειστικά. «Εἰς τὸν χορὸν τοῦτο δὲν ἐθεωροῦντο ἀπαραίτητα μουσικὰ ὅργανα, ὅσα ἐν χρήσει ἐν Αἴγινῃ ἦσαν... Ἡ τακτοποίησις τῶν χορευτῶν ἐγίνετο ὑπ’ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, εἰδημόνων τῶν τοῦ χοροῦ, ἐκάστου τακτοποιοῦντος τοὺς τοῦ φύλου των... Εἰς τὸν χορὸν τοῦτον ἐλάμβανον μέρος ὅλοι ἀνεξαρτήτως οἱ κάτοικοι τῆς πολίχνης, τοῦτο δὲ λέγω οὕτως λαμβάνων ὑπ’ ὅψιν τὴν τότε κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ ταῦτα προεστῶτες, ἀρχόντοι καὶ ἄλλοι ὅπωσδήποτε ἔξεχοντες ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀνθρωποι τοῦ λαοῦ, πτωχοί, ἐργατικοί, κ.τ. συμμετεῖχαν ὅλοι ἀδιακρίτως τοῦ χοροῦ καὶ συνεχόρευον, ἵτο ἄρα χορὸς δημοκρατικός.

Τὸ θέαμα τοῦ χοροῦ ἵτο πράγματι μεγαλοπρεπέστατον, γραφικώτατον καὶ εἰς τοῦτο συνετέλει ἡ μεγίστη εὐδύτης τοῦ κύκλου τοῦ χοροῦ καὶ αἱ τῶν χορευόντων ἐνδυμασίαι, οὐ σμικρὸν δὲ καὶ ἡ τοποθεσία, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο...

Ἐκτὸς τούτου, τῶν ὁρθιαικῶν κινήσεων τῶν ὀρχουμένων, τῆς ὠδῆς, τὸν θεώμενον ἔτεροπεν ἀκουόμενος καὶ εὑρυθμός τις κρότος, διν ἐποίουν τὰ ἐκ τῶν ζωνῶν τῶν γυναικῶν κρεμάμενα ἀλυσίδια, συγκρουόμενα πρὸς ἄλληλα καὶ αἱ κουν-

Συλλόγου Παρνασσός. Ἀθῆναι 1993, 272-284.

42. Κουσιάδον, ἔ.ἄ., 21.

43. T. Papahagi, «O problemă de romanitate sud - ilirică», *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 83.

44. Ὁ Χρ. Β. Χειμώνας, «Ο Σκιαθίτικος χορός Καμάρα», *Αρχείον Θεσσαλικῶν Μελετῶν*, 4, 1976, 98 σημ. 2, παρατηρεῖ: «Απὸ τὰ χρυσᾶ κεντήδια τῆς Σκιαθίτικης φορεσιᾶς».

45. Ἀλεξάνδρου Μωραΐτιδου, *Διηγήματα*, τεῦχ. Α΄, Ἀθῆνα 1926, ἐκδ. Σιδέρη, 34-35.

τούραι αὐτῶν, πλήρτουσαι τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν ὅρησιν καὶ ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς των ἐλαφρῶς καὶ τὸν πόδα»⁴⁶.

‘Ο Papahagi ἔξετάζοντας τὸν χορὸν τοῦ Βλαχοχωριοῦ καὶ στοὺς γειτονικοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου συμπεριέλαβεν ὅτι αὐτὸς ὁ χορὸς ἀγνοεῖται ἀπὸ ὄλους αὐτούς⁴⁷, μὲ περίεργη ἔξαιρεση Σλαβοφώνους τῆς ΝΔ Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας, τοὺς Μιγιάτσοι, τοὺς ὄποιος δύμας ὁ ἔθνολόγος Cvijić θεωρεῖ ἐκσλαβισμένους Βλάχους⁴⁸, οἵ ὄποιοι ἐνωρίτερα ὑπῆρχαν Ἐλληνες ἐκλατινισμένοι⁴⁹.

Γι’ αὐτὸ τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ Papahagi εἶναι ἡ διαπίστωσή του ὅτι ὁ χορὸς τοῦ Βλαχοχωριοῦ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου διαφέρει ἐντελῶς ἀπὸ ὄποιονδήποτε ἀντίστοιχο τῆς Ρουμανίας, ἐνῷ ἀντίθετα στὰ χωρὶα τῆς Ἑλληνικῆς χώρας τόσο τὰ Ἑλληνόφωνα ὅσο καὶ τὰ βλαχόφωνα δὲν διακρίνονται διαφορές οὐσιώδεις.

Συνεπῶς, ὁ χορὸς τῆς Νεστάνης, τὸν ὄποιο συναντᾶ κανεὶς σὲ ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ διαμερίσματα, ἥπειρωτικὰ καὶ νησιωτικά, ἀποτελεῖ ἴσχυρότατο τεκμήριο τῆς Ἑλληνικότητας τοῦ πληθυσμοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ τοῦ διγλώσσου καὶ τοιγλώσσου.

Τὴν ἔθνικὴ διάχριση μὲ βάση τὸν χορὸν ὑπογραμμίζει καὶ ἡ Σοφία Κ. Σπανούδη: «‘Ο χορὸς εἶναι ἡ τελειότερα ἔκφρασις τοῦ χαρακτῆρος τῆς φυλῆς μας. Οἱ χοροὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἄλλων εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ εὑρίσκουν συχνὰ μιὰν κατ’ εὐθεῖαν φυλετικὴν ἀνταπόκρισιν μὲ τοὺς λαϊκοὺς χοροὺς τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος»⁵⁰.

46. Π. Ν. Ἡρειώτου, «‘Ο χορὸς τῆς Λαμπρῆς, Ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐν Αἰγίνῃ Παλαιᾷ Χώρᾳ», *Λαογραφία*, 8ος, 70 κ.é.

47. Papahagi, ἔ.ἀ., 83 κ.é.

48. Iovan Cvijić, *La péninsule balkanique*, Paris 1918, 458-459.

49. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ‘Ἡ Ἀρωμονικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς’, ἐν Ἀθήναις 1976. Β΄ ἐκδ. 1986. Τοῦ αὐτοῦ, *Présence hellénique en Egypte romaine*, Athènes, 1984. Ἀνάτ. ἀπὸ *Graeco-Arabica*, 3, 1984, 51-76. Τοῦ αὐτοῦ, *Aux origines de l’ aroumain et de ses rapports avec les langues environnantes*, Athens 1985. Ἀνάτ. ἀπὸ *Πλάτων*, 37, 1985, ‘Ἀνακοίνωση στὸ α΄ βλαχολογικὸ συνέδριο τοῦ Mannheim, 2-4 Σεπτεμβρίου 1985. Τοῦ αὐτοῦ, *Βλέψεις Ρουμανίας καὶ Ἑλληνικότητα Βλάχων - Ἀρωμούνων, Ιωάννινα* 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ ‘*Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*’ 1986, 321-346. Τοῦ αὐτοῦ, *Θρακολογία καὶ ξήτημα καταγωγῆς τῶν Βλάχων - Ἀρωμούνων, Τρίκαλα* 1985. Ἀνάτ. ἀπὸ τὰ *Τρικαλινά*, 5, 1985, 47-77. Τοῦ αὐτοῦ, ‘*Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αίτωλοῦ καὶ λατινοφωνία Ἑλλήνων, Ἀθήνα* 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ τὰ *Πρακτικά τῆς Συνάξεως στὸ Καρπενίσι, Οκτώβριο* 1984, 222-270.

50. ‘Ἐνα ἀπάνθισμα ἀπὸ ἀνάλογες γνῶμες βλ. Ν. Β. Σκληροῦ, *Oἱ Ἑλληνικοὶ χοροὶ ἀπὸ τὸ Ἑθνος*, Πάτρα, ἀ.χ., 8.

Προσφυέστατα ὁ Κεραμόπουλος τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς διερευνήσεως τοῦ θέματος τῶν ἑλληνικῶν χορῶν καὶ τῆς πλήρους ἐφαρμογῆς καὶ βελτιώσεως τοῦ σχετικοῦ Νόμου: «*Ἡ ἐργασία αὕτη πρέπει ὅχι μόνον νὰ ἐπισπευσθῇ πρὸς ἐπέλθῃ ἄλλοισισ τὴν μείζεως τῶν διαιφόρων προσφυγικῶν πληθυσμῶν καὶ τῶν ἐντοπίων καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ γενικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνη μετὰ προσοχῆς, ἵνα μὴ παραληφθῶσιν ὡς ἔθνικὰ κειμήλια εἰσολισθήσασαι τυχόν ἔνεικαὶ ἐπιδράσεις.* Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ συλλογὴ κατὰ προτίμησιν πρέπει νὰ γίνη εἰς ἀπόκεντρα δρεινὰ μέρη, ὅσον τὸ δυνατὸν μακρὰν τῶν ἔνων ἐπιδράσεων εὐρισκόμενα, ἡ ὁπωσδήποτε εἰς γνησίους καὶ ἀπὸ τούτων ἐπιδράσεων παρθένους πληθυσμούς.

Πάντα ταῦτα εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῶσι διὰ τοῦ νόμου 432 τῆς 27 Νοεμβρίου 1914 «περὶ διασώσεως καὶ περισυλλογῆς τῶν ἀσμάτων, χορῶν καὶ μουσικῶν ὁργάνων τοῦ Ἑλλ. λαοῦ», οὗτινος νόμου δυστυχῶς ἐφαρμογὴ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἔνεκα κυρίως τῆς ἔκτοτε ἀνωμάλου πολιτικῆς καταστάσεως. Κολὸν ὅμως εἶνε πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς νὰ συμπληρωθῇ οὗτος, αὐξανομένης καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κράτους παρεχομένης χορηγίας 5 χιλ. δραχμῶν, ποσοῦ ἀνεπαρκοῦντος πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ἰδίως ὑπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ὅρους τῆς παρούσης ὥρας. Πρέπει δὲ νὰ δημοσιεύῃ ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου ὁριζομένη ἐπιτροπὴ ταχέως τὰς συλλογὰς αὐτῆς, ἵνα προκαλῇ τὴν μελέτην καὶ ἐπεξεργασίαν αὐτῶν ὑπὸ τῶν εἰδικῶν καὶ τῆς διεθνοῦς ἐπιστήμης ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον· διότι ἡ ἐκ τοιαύτης μελέτης προσδοκωμένη ὠφέλεια θὰ εἶνε χρήσιμος διὰ τὴν συνέχειαν τοῦ ἔργου»⁵¹.

51. Κεραμοπούλου, ε.ἄ., 363-364.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Β΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΤΟΥ “ΑΡΚΑΔΙΚΟΥ ΙΔΕΩΔΟΥΣ”. Υπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ “Υπουργείου Πολιτισμοῦ. Καστρὶ Ἀρκαδίας, 6-8 Ιουλίου 1984. ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ. ΑΘΗΝΑ 1987, 63-71.

ΧΡΟΝΙΚΟ, ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ

Στοιχεῖα Χρονικοῦ τῆς Σαμαρίνας περιέχονται διάσπαρτα σὲ διάφορα δημοσιεύματα ὑπεραιώνιας διάρκειας καὶ ἵδιως στὸ δίτομο τοῦ Weigand¹, τῶν Wace - Thompson², Ἀπ. Βακαλόπουλου³, Θεόδ. Σαράντη⁴, N. Hammond⁵, Ἐλευθερίας Νικολαΐδου⁶, Πρακτικὰ τοῦ πρώτου Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Σαμαρίνας⁷, Ἀπ. Παπαδημητρίου⁸, Μητροπολίτου Γρεβενῶν Σεργίου Σιγάλα⁹, συναφῇ δὲ ἡ

-
1. Gustav Weigand, *Oἱ Ἀρωματῖνοι (Βλάχοι)*. Φιλολογικὸς Ἰστορικὸς Λογοτεχνικὸς Σύνδεσμος (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.) Τρικάλων. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε. Θεσσαλονίκη 2001, Α' τόμος, καὶ 2004, Β' τόμος, εὐρετήρια.
  2. Alan J.B. Wace - Maurice S. Thompson, *Oἱ Νομάδες τῶν Βαλκανίων. Περιγραφὴ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔθιμων τῶν Βλάχων τῆς Βόρειας Πίνδου*. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε. Θεσσαλονίκη 1989, εὐρετήρια. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Σαμαρίνα μέσα ἀπὸ τὸν φακὸ τῶν Wace καὶ Thompson*. Πόλιτιστικὸς Σύλλογος Σαμαρίνας. Ἀθήνα 2007, εὐρετήρια.
  3. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, «Ἴστορικαὶ ἔρευναι ἐν Σαμαρίνῃ τῆς Δ. Μακεδονίας», *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, 21 (1937) 316-323, 363-369, 424-438.
  4. Θ.Κ.Π. Σαράντης, *Τὸ χωριό Περιβόλι Γρεβενῶν. (Συμβολὴ στὴν ἴστορία τοῦ ἀριατολικοῦ Πίνδου)*. Ἀθήνα 1977.
  5. N.G.L. Hammond, *Δυτικὴ Μακεδονία: Ἀντίσταση καὶ συμμαχικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ 1943-1944*. Ἐκδόσεις Παπαζήση. (Ἀθήνα ἀχρ.). Εὐρετήρια.
  6. Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου, *Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ στὰ βλαχόφωνα χωριά τῆς Πίνδου*. Τ. Α' (μέσα 19^{ου} αἰ. - 1900). Ἰωάννινα 1995. Εὐρετήρια.
  7. *Πρακτικά τοῦ πρώτου Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Σαμαρίνας*. Σάββατο, 9 Αὐγούστου 1997. Φύλοπροοδευτικὸς καὶ Ἐξωραϊστικὸς Σύλλογος Σαμαρίνας “Ο Νεομάρτυς Δημήτριος”. Σαμαρίνα 1998, δόπον κατὰ σειράν περιέχονται οἱ ἐπόμενες Ἀνακοινώσεις: «Παλιοσαμαρίνα καὶ Σαμαρίνα δύο ἀδελφοὶ οἰκισμοὶ» τοῦ Κώστα Σπανοῦ. «Ἡ Σαμαρίνα τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα. Μιὰ περίπτωση ἐντονα φιλελεύθερης καὶ ἀστικοποιημένης κοινωνίας» τοῦ Ἀντωνίου Κολτσίδα. «Τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς Σαμαρίνας καὶ ἡ προσφορά του στὸ “Ἐθνος” τῆς Ἐνανθίας Κωνσταντίνου ἡ Τέγου - Στεργιάδου. «Ο Νεομάρτυς Δημήτριος “ὅ ἐκ Σαμαρίνης” καὶ ἡ συμβολή του στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821» τοῦ Μιχαὴλ Γ. Τρίτου. «Οἱ Σαμαριναῖοι Ἀγιογράφοι στὸ N. Τρικάλων» τοῦ Δημητρίου Καλούσιου. «Οἱ βλαχόφωνοι Ἐλληνες: Οἰκονομικὴ δραστηριότητα, πνευματικὴ ἀκτινοβολία καὶ ἐθνικὴ προσφορὰ» τοῦ Κωνσταντίνου Ντίνα. «Ἡ ἀξιοποίηση τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Σαμαρίνας» τῆς Ἀναστασίας Στεργιάδου. «Βλαχολογικὴ προχειρότητα καὶ ἐπιστήμη» τοῦ Ἀχ. Γ. Λαζάρου.
  8. Ἀπόστολος Ι. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ἴστορίας τῶν Γρεβενῶν*. Α'. Γρεβενά 2002.
  9. Σέργιος Σιγάλας, Μητροπολίτης Γρεβενῶν, *Ο Κώδικας Ἀλληλογραφίας τοῦ Μητρο-*

και καίρια ἐπικουρικά τῶν J. Cvijić, C. Poghirc κ.ἄ. Ὡς πρὸς τὴν Παλαιοσαμαρίνα Τρικάλων παρὰ τὶς ὑπάρχουσες συμβολές τῶν K. Κρυστάλλη, K. Σπανοῦ κ.ἄ. γιὰ χρονικὴ πρόταξη τῆς ἔναντι τῆς Σαμαρίνας Γρεβενῶν ἀποτελεῖ ἐπίμαχο πρόβλημα.

Γιὰ τὴν οἰκονομία τοῦ χώρου ὁ λόγος περιορίζεται στὸν τελευταῖο ἔνο, ποὺ εἶναι σύγχρονός μας Ρουμάνος, καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βουκουρεστίου και Bochum τῆς Γερμανίας, συνάμα δὲ Γενικὸς Γραμματέας τοῦ Ἰνστιτούτου Ρουμανικῶν Σπουδῶν «Κάρολος ὁ Ά» στὸ Παρίσι. Πρωτίστως ὁ Cicerone Poghirc¹⁰ ἐκπονώντας διδακτορικὴ διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λένινγκραντ μὲ θέμα τὴν ἀρχαία μακεδονικὴ διάλεκτο ἀπέδειξε τὴν ἐλληνικότητά της, καθὼς και τῶν χρήστων τῆς Μακεδόνων. Ὑπειτα μὲ σύντομη μελέτη ἔσπευσε στὴν ἀπόδειξη τῆς ἐλληνικότητας τοῦ γλωσσικοῦ και ἐθνολογικοῦ ὑποστρώματος ὀλόκληρης τῆς ἐλλαδικῆς χερσονήσου, ἐρμηνεύοντας ἐπιτυχῶς ἐπίμαχα σημεῖα χωρίων ἀρχαίων συγγραφέων¹¹. Ὅστερα βασιζόμενος στὰ λατινογενῆ τοπωνύμια τῶν θεσσαλομακεδονικῶν περιοχῶν τονίζει ὅτι αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ νὰ δειξουν τὴν παρουσία τῶν Ἀρμάνων (Βλάχων) στὴν τωρινὴ περιοχὴ τους κατὰ τρόπο σταθερὸ και ἀδιάκοπο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τὶς ἡμέρες μας¹². Σὲ διεθνὲς δὲ συνέδριο ἔξετάζει λεπτομερῶς και ἐπιτυχῶς τὸ περιβόητο χωρίο τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Κεκαυμένου και ἀποκαλύπτει οὐσιαστικὰ τὴν αὐτοχθονία τῶν Ἀρμάνων - Βλάχων, πιστοποιώντας το ὡς μοναδικὴ μὲν πηγὴ περὶ καθόδου ἀλλὰ «ἀρκετὰ ἀναληθῆ»¹³. Ἀνάλογη πιστοποίηση διατυπώνει και ὁ ἐπίσης Ρουμάνος βυζαντινολόγος Petre Nasturel¹⁴. Νωρίτερα ὁ Γάλλος ὄκαδημαίκος Paul

πολίτου Γρεβενῶν Κυρίλλου (1874-1888). Τὰ Πρακτικὰ τῆς Δημογεροντίας και τοῦ Πνευματικοῦ Δικαστηρίου (1882-1887). Συμβολὴ στὴν τοπικὴ Ἰστορία τῆς Ιερᾶς Μητροπόλεως και τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν. Γρεβενὰ 2004, σσ. 550, και Ὁ Κώδικας Ἀλληλογραφίας τοῦ Μητροπόλιτου Γρεβενῶν Κλήμεντος (1888-1896) μετὰ Παραφτήματος Διαθηκῶν (1893-1896). Συμβολὴ στὴν τοπικὴ Ἰστορία τῆς Τερᾶς Μητροπόλεως και τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν. Γρεβενὰ 2004, σσ. 362.

10. C. Poghirc, «Consideratii asupra lexicului limbii macedonene vechi», *Studii si Cercetări Lingvistice (SCL)*, 1957, 303 κ.έ. Ὁ ἴδιος, *Relatiiile limbii vechi macedonene cu greaca veche*. Bucuresti 1960. Ὁ ἴδιος, *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47.

11. C. Poghirc, «Asupra unui pasaj controversat din Tucidide (Περὶ ἐνὸς ἐπιμάχου χωρίου τοῦ Θουκυδίδου, III, 94,5: ἀγνωστότατοι γλῶσσαν)», *Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας*, 1, 1971, 5-8. Μετάφρ. Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου.

12. C. Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans», *Les Aroumains*. INALCO 1989, 36.

13. C. Poghirc, «Latin balkanique ou roumain commun? (A propos des origines de l' aroumain)», *Akten der Theodor Gartner - Tagung (Rätoromanisch und Rumänisch) in Vill / Innsbruck* 1985 herausgegeben von G. Plangg und M. Iliescu. *Romanica Aenipontana*, 14, 1987, 344.

14. *Les Aroumains*. INALCO 1989, 51.

Lemerle είχε προσέξει ότι ο ίδιος ο Κεκαυμένος διμολογεῖ τὴν αὐτοχθονία¹⁵.

Ἐξ ἄλλου ὁ Poghirc στὸ τελευταῖο καὶ μεστότερο ἀρμανολογικὸ - βλαχολογικὸ δημοσίευμά του μία ἐνότητα ἐπιγράφοντας «Ἡ συνέχεια τῶν Ἀρμάνων στὶς ἀρχαῖες ἑστίες τους» καὶ συνοδεύοντάς την μὲ τὸν ὑπότιτλο «Οἱ Ἰστορικὲς ἐπισημάνσεις μεταξὺ τῶν δου - 10ου αἰώνων», διερωτᾶται: «Ὕπάρχει ἵκανοποιητικὸς Ἰστορικὸς λόγος, γὰρ νὰ δεχθοῦμε ότι ἔνας τόσο ἴσχυρός πυρήνας ἐκδωμαὶσμένων - ἐκλατινισμένων, δημιουργημένος μεταξὺ 2ου π.Χ. καὶ δου μ.Χ. αἰώνων, ἀφανίσθηκε μεταξὺ 7ου - 10ου αἰώνων;». Καὶ ἀπαντᾶ: «προφανῶς ὅχι»¹⁶.

Στὴν ἀπάντηση τοῦ Poghirc συνάδει καὶ τὸ γεγονὸς ότι ὁ κυρίως Βλάχικος οἰκισμός, τὸ ἄρτιο Βλαχοχώρι, συγκεκριμένα ἡ Σαμαρίνα, ἀποκαλεῖται, ὅπως στὰ νησιά ἡ πρωτεύουσα, Χώρα, στὸ δὲ ἀρμανικὸ - βλαχικὸ ἰδίωμα Hoarā, ὃρος σωζόμενος ἀποκλειστικὰ στὴν ἐπισημότερῃ καὶ μεγολύτερῃ τοπικῇ θρησκευτικῇ γιορτῇ, κατὰ τὴν ὁποίᾳ στήνεται στὴν αὐλὴ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ ὁ Μεγάλος Χορὸς τῆς Χώρας (χωριοῦ), Κόρλου ντὶ Χοάρδ. Συνεπῶς ὁ σχηματισμὸς τοῦ οἰκισμοῦ χρονικὰ μετατίθεται ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως προτείνει ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος¹⁷ καὶ ἀναφέρει ὁ Κωνσταντῖνος Ντίνας¹⁸ στὴ διαποτορική του διατομῆς, αἰώνες πρωτύτερα προϋποθέτοντας ποντινοὺς μικρότερους, ὅταν ἐπισημαίνεται ἡ ἐπίδοση τοῦ ὄρου Χώρα¹⁹. Ἡ ἀναγωγὴ δὲ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βλαχοχωριοῦ στοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονική, σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ Σέρβου ἐθνολόγου C. Cvijić²⁰, ποὺ τὴν χαρακτηρίζει ἐλληνομεσογειακοῦ τύπου. Ὁμολογούμενως ὁ χαρακτηρισμός του ἀποκτά ἰδιαίτερη βαρύτητα. Διότι πέρα τῶν βυζαντινῶν αὐτῶν ἐπιδράσεων, ἡ οἰκία αὐτὴ ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ σὲ ὅλα τὰ χωριά τῶν Ἀρμάνων, μάλιστα καὶ στὰ ἡπειρωτικοῦ κλίματος, καθὼς καὶ στοὺς σλαβικοὺς πληθυ-

15. P. Lemerle, *Préliminaires à une édition critique et commentée des "Conseils et Récits" de Kékauménos*, Bruxelles 1960, 80 σημ. 2.

16. Poghirc, «Romanisation», 31-35. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τῆς Ἑλλάδος διαχρονικὰ καὶ διεπιστημονικά», *Oἱ Ἑλληνογενεῖς Βλάχοι*, Ἐνωση Βλάχων ἐπισημάνων, Ἀθήνα 2005, 168.

17. Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας (1354-1833)*. Θεσσαλονίκη 1969, 102.

18. Κ. Ντίνας, *Tὸ Κοντσοβλαχικὸ ἰδίωμα τῆς Σαμαρίνας. Φωνολογικὴ ἀνάλυση*. Δ. Δ. Θεσσαλονίκη 1986, 3.

19. Κ. Δ. Στεφανίου, *Παρατηρήσεις εἰς τὴν νεωτέραν Γεωγραφίαν τῆς Ἡπείρου*. Διδακτορικὴ Διατομῆ. Ἐν Ἀθήναις: Ἐκδοτικός Οἶκος Πέτρου Δημητράκου, Α.Ε. 1937.

20. J. Cvijić, *La péninsule balkanique*, Paris 1918, 244: «εἴναι ὀλοφάνερο ότι προέρχονται ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες βυζαντινές οἰκίες».

σμοὺς τῶν Mijiaci καὶ Mavrovci, οἵ δποῖοι, κατὰ τὸν ἴδιο Σλάβο ἐπιστήμονα, καὶ τὸν ἐκρουμανισμένο T. Papahagi²¹, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου κ.ἄ. ἐθνολογικὰ δὲν εἶναι σλαβικοὶ ἀλλὰ Ἀρμάνοι ἐκσλαβισμένοι.

Ἐν τέλει, ἀν ἡ φωνολογικὴ μεταβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὅρου, ποὺ στὰ Βλάχικα προφέρεται Ήοαṛά, συνιστᾶ ἀναγωγὴ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βλαχοχωριοῦ στὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο, ἔνα πολὺ ἀρχαιότερο φωνολογικὸ φαινόμενο παρατηρούμενο στὸν ἐπίσης ἑλληνικὸ ὅρο Χορός, ποὺ ὑπάρχει σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες τῆς Ν.Α. Εὐρώπης διατηρώντας τὸ ἀρχικὸ X, ἐνῷ μόνον στὸ ἀρμανικὸ - βλαχικὸ ἰδίωμα τὸ X τρέπεται σὲ C (K), Χορὸς - Coru, ὁρίζει τὴν ἐκλατίνιση Ἑλλήνων, ἦτοι γένεσην Ἀρμάνων, Ἑλληνοβλάχων, στοὺς προχριστιανικούς - ρωμαϊκοὺς χρόνους²²! Στὴν πρωτοχριστιανικὴ ἄλλως τε ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα παραπέμπει καὶ ἡ πολυσχιδής παράδοση τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς²³, γιὰ τὴν δποία πρόσφατα δὲ Ἀπ. Παπαδημητρίου²⁴ ἔχει προσκομίσει ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες, οἵ δὲ περισσότεροι ἐρευνητὲς ἐντοπίζουν προσφύέστατα τὸ Μοναστήρι τῆς ὧς κοιτίδα τῆς Σαμαρίνας...

Πάντως ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκεια πάλι χώρου πλήττεται καὶ τὸ τρίτο τμῆμα τοῦ θέματός μας, τὸ Τραγούνδι²⁵, γιὰ τὸ δποῖο πράγματι δὲν δίδεται ἡ δέουσα δυνατότητα διεξοδικῆς ἐπιδείξεως ὅλων τῶν εἰδῶν του. Εὕλογα, λοιπόν, θὰ γίνουν ἀπλές καὶ σαφεῖς μνεῖς, σχεδὸν συνολικά, τοῦ Ἡρωϊκοῦ - Κλέφτικου Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ τῶν Βλαχοχωριῶν, ὅπως ὁ «Σμαὴλ ἀγᾶς»²⁶ τῶν Γρεβενῶν, ποὺ

21. T. Papahagi, «O problema de romanitate sud - ilirică», *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 84. Cvijić, ē.ā., 458-459.

22. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο χορὸς τῶν Βλαχοφώνων», *Πρακτικὰ τοῦ Γ΄ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, 392. Ἀναδημ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκανία καὶ Βλάχοι*. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός. Ἀθῆναι 1993, 272-284.

23. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι Ἑλλάδος διαχρονικά καὶ διεπιστημονικά», 81.

24. Παπαδημητρίου, ē.ā., 92.

25. Achille G. Lazarou, *La singularité des Aroumains dans leur poésie populaire*. Hellenic Information Committee. Athènes 1989. Ἀνάτ. ἀπὸ *Balkan Studies*, 28, 2, 1987 (1989), 373-389. Ὁ ἴδιος, *Ιστορία τοῦ Βλάχικου Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ*, Ιωάννινα 1988. Ἀνάτ. ἀπὸ *Ηπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1988, 339-392. Ἐπανέκδοση μὲ εὑρετήρια, ἀφιερωμένη στὸν Εὐάγγελο Ἀβέρωφ - Τοσίτσα, καὶ ANTI ΠΡΟΛΟΓΟΥ ἀριθμὸ τοῦ K. Γ. Σταυρόπουλου, συγγραφέα - διευθυντοῦ τοῦ περ. «Μετέωρα».

26. Δημ. Λουκόπουλος, «Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας», *Λαογραφία*, 6, 1917-1918, 166-167. Θ. Πιστιρίκος, «Τὸ τραγούνδι τοῦ Ἰσμαὴλ ἀγᾶ», *Ωραία Σαμαρίνα*, 28, 1972, 4. Ἀναστ. Εὐθυμίου, «Τὰ δημοτικά μας τραγούδια. Τὸ τραγούνδι τοῦ Σμαὴλ ἀγᾶ», *αὐτ.*, 64-65, 1975, 6. Δημ. Μακρῆς, *Φουρά*. Τὸ μαγευτικὸ χωριό τῆς Πίνδου. Ἐκδοση Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητας “Η Φούρα” τῶν ἐν Η.Π.Α. Φουρκιωτῶν, Θεσσαλονί-

τραγουδιέται στή Σαμαρίνα. Εύνόητα ἐπιλέγονται δημοσιεύσεις ἢ καὶ δυσεύρετες ἀναφορές κατὰ χρονολογικὴ σειρά.

“Ηδη τὸ 1860 ὁ Π. Ἀραβαντινὸς εἶχε ὄλοκληρώσει *Συλλογὴ Δημωδῶν Ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου*. Μετὰ εἰκοσαετία, τὸ 1880, τὴν ἑκδίδοντα παιδιά του, τὰ ὅποια καὶ τὴν προλογίζουν. Σημειώνουν δὲ ἀκριβῶς καὶ τὰ ἔξῆς: «Γνωστὸν ὅτι τὴν Πινδίαν σειρὰν οἰκοῦσι κυρίως οἱ Βλάχοι ἢ Κουτσόβλαχοι λεγόμενοι. Οὗτοι καίπερ μὴ μεταχειρίζομενοι ὡς οἰκιακὴν γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικήν, εἰς ταύτην ὅμως συνθέτουσιν τὰ ἄσματα αὐτῶν. Θὰ εὔρῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ παρούσῃ συλλογῇ πλεῖστα τοιαῦτα συνειλεγμένα ἐν Μετσόβῳ, Γρεβενοῖς καὶ Μαλακασίῳ, ἐπαρχίαις βλαχικαῖς ἐν μέρει, ἀλλ’ ἔνθα οὐδέποτε σχεδὸν ἀκούεται ἄσμα βλαχικόν...»²⁷.

Ἐξ ἵσου ἔξασφαλισμένος ἐπὶ τόπου ἀμητὸς ἀναγνωρίζεται καὶ στὸν πλέον ἀμφιλεγόμενο σὲ περισσότερες τῆς μιᾶς χῶρες περιπητή, χαρακτηρισμένο κιόλας προπαγανδιστή, μάλιστα καὶ μίσθιρον ὅργανο, τὸν καθηγήτη τοῦ Πανεπιστημίου Λευψίας Gustav Weigand²⁸, γιὰ τὸν ὅποιο ἢ καθηγήταια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἐλευθερίᾳ Ἱ. Νικολαΐδου γράφει: «τὰ πορίσματα τοῦ Weigand ἀνεξάρτητα ἀν δὲν εἶναι δῆλα τεκμηριωμένα, ὅπως π.χ. οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν προέλευση τῶν Κουτσοβλάχων ἀπὸ τοὺς Δάκες, γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς ρουμανικῆς γλώσσας μὲ τὸ κουτσοβλαχικὸ ἴδιωμα κι ἄλλες, μὲ φανερές προπαγανδιστικὲς θέσεις, εἶναι προϊὸν ἐπιτόπιας ἔρευνας καὶ προσωπικῆς ἐμπειρίας, κι ὅχι ἐργασίας γραφείου...»²⁹.

Παρὰ τὴν προκατάληψη ἢ ἐσκεμμένη τοποθέτησή του γιὰ δῆθεν ἀλλογένεια, μὴ ἐλληνικότητα, τῶν Ἀρμάνων - Βλάχων, ὁ Weigand σὲ δυὸ διαδοχικὲς περιοδεῖς (1889-1890) παραδέχεται ὥστόσο, περίπου ἀπόλυτα, ὅτι τὸ δημοτικὸ τραγούδι τοὺς εἶναι ἐλληνόγλωσσο³⁰. Δὲν ἀφήνει δὲ ἀπαρατήρητη καὶ τὴν ἀπόπειρα νοθείας μὲ βλαχοφωνικὲς ποιητικὲς ἀπομιμήσεις ἐλληνογλώσσων. Τὸ ἴδιο ἐγχεί-

κη 1978, 32.

27. Πρ. Θ. Νημᾶς, «Ἡ Συλλογὴ Δημωδῶν Ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου» τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ (Ἐν Ἀθήναις 1880) ὡς πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ ἴστορικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς περιοχῆς Τρικάλων», *Τρικαλινά*, 19, 1999, 387-388.

28. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο Γουσταῦος Weigand στὴ Βοιωτία καὶ οἱ προπαγανδιστικὲς ἔθνολογικές παρατηρήσεις». Ἀνακοίνωση στὸ E΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικῶν Μελετῶν, Θήβα, 18.9.2005 (ύπὸ ἔκτ.). Ὁ ἴδιος, «Ο G. Weigand καὶ ὁ Th. Kahl ὡς προπαγανδιστές», *Ἡ Πρόοδος* (Σερρῶν), 30.12.2006-4.1.2007, καὶ *Τὸ Πάπιγκο*, 77, Ιαν. - Φεβρ. 2007, 19-22.

29. Νικολαΐδου, ἔ.ἄ., 35.

30. Weigand, *Oἱ Ἀρωμοῦνοι (Βλάχοι)*, B΄, 51.

ρημα διαπιστώνει ό καθηγητής N. Κατσάνης και στή συγγραφή των Wace - Thompson³¹.

‘Ο πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ περίπτυστος μεσαιωνοδίφης Σπυρίδων Λάμπρος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι καὶ διπλωματικὸς ἐκπρόσωπος τῆς Ρουμανίας στὴ Ρώμη, ὁ N. Burileanu, ἐπιφορτισμένος μὲ προπαγανδιστικὴ ἀποστολὴ στὴ Βόρειο Ἡπειρο, ὑποχρεώθηκε σὲ δημόσια ὁμολογία, κατὰ τὴν ὁποίᾳ καὶ τῆς ἄλλοτε ἔνδοξης Μοσχοπόλεως «τὰ ἐπιχώρια ἄσματα εἶνε μόνον ἐλληνικά, ὅπερ εἶνε τῶν ἐνδεικτικωτάτων ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς χώρας»³².

‘Ο Ρουμάνος καθηγητής Răușescu διενεργώντας λαογραφικὴ ἔρευνα στοὺς Ἀρμάνους, ποὺ κατὰ τὸ μεσοπόλεμο μετακομίσθηκαν σὰν δῆθεν Ρουμάνοι στὴν προσαρτημένη στὴ Ρουμανία ἀμφισβητούμενη ζώνη τῆς Δοβρούστσας, δοκίμασε πρωτόφαντη ἐκπληξη³³, ἀποκτώντας ταυτόχρονα πολύτιμη ἐπιστημονικὴ γνώση. Διότι ζητώντας ἀπὸ τὶς γυναῖκες νὰ τραγουδήσουν Βλάχικα, ἀκουσε πεντακάθαρο καὶ ὑπέροχο ἐλληνικὸ τραγούδι, ἀν καὶ ἐπὶ δεκαετίες ζοῦσαν μακριὰ ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ κόσμο³⁴, εἶχαν φοιτήσει ἀρκετὲς σὲ ρουμανικὰ σχολεῖα, οἵ δὲ οἰκογένειές τους, χαρακτηρίζονταν «ρουμανίζουσες»!

Τὸ προηγούμενο φαινόμενο, δηλαδὴ οἱ Ἀρμάνοι - Βλάχοι νὰ τραγουδοῦν ἐλληνικά, ὁ εἰδημονέστερος ρωμανιστής - βλαχολόγος, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καὶ συντάκτης τοῦ Ἀρμανικοῦ Ἐτυμολογικοῦ Λεξικοῦ T. Papahagi, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, θεωρεῖ ὡς φυσικό³⁵. Ερμηνεύει δὲ τὴν ἐπιτηδειότητά τους στὴν ἀξιοθαύμαστη σύνθεση δημοτικῶν τραγουδιῶν σὲ γλώσσα ἐλληνικὴ ἐπικαλούμενος τὴν ὁμοιογονυμένως διαχρονικὴ³⁶ διγλωσσία τῶν Ἀρμάνων - Βλάχων, συνακόλουθη ἐλληνοαρμανικὴ - ἐλληνοβλαχικὴ συμβίωση, τὴν ἐκφραστικὴ εὐληγισία, τὸν λεκτικὸ πλοῦτο καὶ γενικὰ τὴν πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ σύγκριση μὲ τὸ ἀνεπαρκὲς καὶ ἀτρο-

31. Wace - Thompson, *ε.ἄ.*, 99 σημ. 65.

32. Σπ. Λάμπρος, «Ἡπειρωτικά», *Nέος Ἑλληνομνήμων (NE)*, 10, 1913, 384-385.

33. Τὴν ὁποίᾳ ραδιοφωνικὰ κατέστησε εὐρύτερα γνωστὴ ὁ Γιώργης Ἐξαρχός σὲ συνομιλία του μὲ τὸν Γ. Πλατάρη.

34. Βλ. Ἐ. Θ. Μουδόπουλος, *Tὸ Ρουμανοκουτσοβλαχικὸν ζήτημα*. Ἐν Ἀθήναις 1978, 45 σημ. 112.

35. T. Papahagi, *Aromâni. Grai. Folklor: Etnografie cu o introducere istorică*. Curs universitar litografiat, [Bucuresti] 1932, 28 καὶ 130-131.

36. Κατὰ τὸν Οὐγγρο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουδαπέστης Mathias Gyóni, *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42, «ὅλα συνηγοροῦν στὸ νὰ πιστεύσουμε ὅτι οἱ Βλάχοι πρέπει νὰ ἔσαν διγλωσσοι καθ’ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς ιστορίας τους».

φικό άρματικό - βλαχικό ίδιωμα, πού εύστοχα παρομοιάζει μὲ νόροχαρες φυτὸ σὲ νερὰ ἑλληνικά³⁷.

Έκτὸς τοῦ T. Papahagi καὶ ὁ Στρατῆς Δούκας δημοσιεύοντας τὸ 1933 στὸ Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας μελέτημα, ἐπιγραφόμενο «Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου» διευρύνει τὴν ἑλληνογλωσσία τους στὸ Τραγούδι, δηλαδὴ πέρα τοῦ Ἡρωικοῦ - Κλέφτικου. Ἀκριβέστερα διαβεβαιώνει: «Μ' ὅλο ποὺ ἡ γλῶσσα τους εἶνε ἡ βλάχικη [...] τὰ τραγούδια τῶν χορῶν τους εἶνε ὡς τὰ σήμερα ἑλληνικά». Ἐπιπρόσθετα γράφει: «Τὰ βλάχικά τους τραγούδια (πᾶρχισαν νὰ τὰ τραγουδᾶνε ἀπὸ τότες ποὺ φανερώθηκαν ἀνάμεσά τους ἔνες προπαγάνδες) εἶναι ἄλλα ποιήματα ἀτομικὰ ντόπιων μορφωμένων ποιητῶν γεμάτα ἀπὸ φυσιολατρεία καὶ νόστο γιὰ τὴν ἀγαπημένη βουνήσια τους πατρίδα, κι ἄλλα μεταφράσεις παλαιοτέρων ἑλληνικῶν τραγουδιῶν τους»³⁸. Καθολίκευση δὲ τῆς ἑλληνογλωσσίας τῶν «βλάχικων» (!) τραγουδιῶν ἐπισημαίνει στὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα (1909) ὁ Μιχαὴλ Χρυσοχόος³⁹. Ἐξ ἄλλου, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἵδιου αἰώνα, σὲ διεθνὲς συνέδριο μὲ θέμα «τὸ τραγούδι τοῦ Λαζάρου» ἡ Ρουμάνα λαογράφος Elisabeta Moldoveanu⁴⁰ καθορίζει ὡς ἀδιαμφισβήτητη τὴν ἑλληνογλωσσία τῶν βλάχικων τραγουδιῶν στὴν ἐδαφική ζώνη, στὴν ὁποίᾳ κατοικοῦν οἱ Ἀρμάνοι - Βλάχοι.

Ἐν κατακλεῖδι, κατὰ τὴν Δρα. Ἐθνομουσικολογίας Ἀθηνᾶ Κατσανεβάκη, «... αὐτὴ ἡ ἔντονη παρουσία τῶν ἑλληνοφώνων τραγουδιῶν στὴ μουσικὴ παράδοση τῶν βλαχοφώνων τῆς Πίνδου πηγάζει ὅχι ἀπὸ μία ἔξωτερη ἐπιρροὴ ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μία ἔντονη αὐτοσυνειδησία ἐσωτερικῆς καὶ μακροχρόνιας σχέσης μὲ τὸν ἑλληνισμό, μία σχέση ποὺ γιὰ τοὺς Ἀρμάνους τῆς Πίνδου δὲν εἶναι τυχαία ἀλλὰ ὅπως δείχνουν τὰ δεδομένα πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴν καταγωγή»⁴¹. Τὸ ἵδιο δὲ συμπέρασμα συνάγει στὴ διδακτορικὴ διατριβή της καὶ ἡ Καλλιόπη Δ. Πανοπούλου⁴² διερευνώντας ἐνδελεχῶς τὴν χορευτικὴ ταυτότητα τῶν Βλάχων τοῦ N.

37. T. Papahagi, *Paralele Folclorice. Traduceri din poezia populară greacă. Introducere, note de folclor, filologie și etnografie urmărite comparativ*. Editia a doua - augmentată. Editura Minerva, [Bucuresti] 1970, 14-15.

38. T. 2, σελ. 112.

39. M. Xρυσοχόος, *Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1909, 52.

40. Πβ. *IIe Congrès International de Thracologie*. Volume sélectif. Editrice Nagard. Paris - Roma - Montreal - Pelham N.Y. 1982, 216.

41. Ἀθηνᾶ N. Κατσανεβάκη, *Βλαχόφωνα καὶ Ἑλληνόφωνα τραγούδια τῆς περιοχῆς Βορείου Πίνδου. Ιστορική - Εθνομουσικολογική προσέγγιση*. Ὁ Ἀρχαιομός τους καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὸ ιστορικὸ ὑπόβαθρο. Διδακτορικὴ διατριβή. Β' Μέρος. Τόμος I. Θεσσαλονίκη 1998, 59.

42. Καλλιόπη Δ. Πανοπούλου, *Η χορευτικὴ ταυτότητα τῶν Βλάχων τοῦ N. Σερρῶν. Διάρκεια. Τομές*. Διδακτορικὴ διατριβή. Σέρρες 2001, 287-288.

Σερρῶν. Ἐπὶ πλέον ἡ Ἀθηνᾶ Κατσανεβάκη⁴³ δρόθότατα ἐπιμένει ὅτι τὸ πόρισμα τῆς ἑλληνικότητας δὲν ἀποδυναμώνεται οὔτε στὴν περίπτωση ὑπάρξεως δημοτικῶν τραγουδιῶν στὸ βλάχικο - ἀρμανικὸ ίδίωμα. Διότι καὶ ἐδῶ διαφαίνεται ἡ ἑλληνογένεια τῶν Ἀρμάνων - Βλάχων χάρη στὰ ἐθνομουσικολογικὰ ἀποδεικτικά, ὅπως εἶχε διακηρύξει καὶ ὁ Ἐλβετός ἐθνομουσικολόγος Samuel Baud - Bovy⁴⁴.

---

43. Κατσανεβάκη, ἔ.ἄ., 57-58.

44. Πβ. S. Baud - Bovy, *Chansons Aromounes de Thessalie - Κουτσοβλάχικα Τραγούδια τῆς Θεσσαλίας*. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων. Θεσσαλονίκη, Ἀφοί Κυριακίδη, 1990, 22.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου - 7ου Σεμιναρίων Λαογραφίας καὶ Βλάχων παραδοσιακῶν χορῶν, Ἡμερίδων πανελλήνιων Ἀνταμωμάτων. Ἐκδότης: Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων. Θεσσαλονίκη (ἀχρον.) 224-235.

ΚΟΝΤΑ ΣΤΙΣ ΡΙΖΕΣ

‘Ο «ΤΣΙΑΤΣΙΟΣ» ΤΟΥ 15ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Τὸ πανηγύρι τῆς γιορτῆς τῆς Παναγίας, τὸ δεκαπενταύγουστο, συγκεντρώνει τοὺς Σαμαριναίους ἀπὸ τὰ πιὸ μακρινὰ μέρη. Ἡ ἴδια βέβαια κινητοποίηση παρατηρεῖται καὶ στὰ ἄλλα Βλαχοχώρια γιὰ τὸ μεγάλο πανηγύρι τῆς γενέτειρας. Τὰ κίνητρα εἶναι πολλά: βαθὺ θρησκευτικὸ συναίσθημα, προσήλωση στὰ πατροπαράδοτα, κοινωνικὲς καὶ οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις, νοσταλγίες καὶ καημοί, χάρες καὶ ὑγιεινὸ κλῆμα τοῦ ὁρεινοῦ χωριοῦ κ.ἄ..

Ἡ θρησκευτικὴ γιορτὴ διαποικίλλεται μὲ ἔθιμα γραφικὰ καὶ πολλαπλὰ ἐνδιαφέροντα. Ἰδιαίτερη δὲ σημασία ἔχει ὁ χορός, ποὺ στήνεται στὴν αὐλὴ τῆς Μεγάλης Παναγίας, ὁ πασίγνωστος «Τσιάτσιος», ὁ χορὸς τοῦ χωριοῦ, ὅπως, λεγόταν ἄλλοτε στὰ περισσότερα Βλαχοχώρια (*coru di hoara*).

Στὸν χορὸ πιάνονται ἐντόπιοι καὶ ἐπισκέπτες μὲ Ἱεραρχικὴ τάξη, γέροι, ἄνδρες ἔγγαμοι, ἄγαμοι, νέοι καὶ παιδιά, χωριστὰ δὲ καὶ μὲ τὴν ἴδια διακριτικὴ διάταξη τὸ γυναικεῖο φῦλο, μὲ ἔξαιρεση ἵσως τις ἀνύπανδρες, εἰδικὰ στὴ Σαμαρινά. Σχηματίζονται δυὸ ἥ περισσότεροι κύκλοι ἀνοικτοί. Ὄταν τὰ Βλαχοχώρια εἶχαν πολλοὺς κατοίκους καὶ ὁ χῶρος ἐκτεταμένος, οἱ κύκλοι ἦσαν ἐπάλληλοι ἥ ἐλικοειδεῖς.

Ο χορὸς ἔχει τὸν ἔξαρχοντα, τὴν «κεφαλή», καὶ τὴν «οὐρὰ» (*capu si coada di coru*), χορεύεται δὲ μὲ τὴ συνοδεία τραγουδιοῦ, τὸ ὅποιο εἶναι ἡρωϊκὸ καὶ ἀναφέρεται στὴ ζωή, στὶς περιπέτειες, πράξεις ἥ κατορθώματα τοπικοῦ ἡρωα, γνωστοῦ παλληκαριοῦ. Ὁργανοπαῖχτες δὲν ὑπάρχουν.

Ο χορὸς ἀνοίγει μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ σημεῖο τοῦτο θυμίζει τὸν ἀρχαῖο χορὸ μὲ τὸ διθύραμβο, ποὺ ἦταν θρησκευτικὸ τραγούδι μὲ θέμα τὴ ζωὴ τοῦ θεοῦ Διονύσου, ὅπως ἄλλως τε συνέβαινε καὶ μὲ ἄλλους θεούς, Ἀπόλλωνα, Ἀρτεμι, ἥ ἡμιθέοντας, ἡρωες. Ἀπὸ τὸ τραγούδι, ποὺ παρέμεινε γιὰ ἐπικλήσεις, ὁδυρμοὺς κ.λπ., ἔξελιχθηκε ἀργότερα ὁ διάλογος.

Στὸν διθύραμβο ἔνα πρόσωπο ἀπὸ τὸ χορὸ ἀνάγγελε στὸ κοινὸ τὸ θέμα τοῦ ὕμνου καὶ ἀνάμεσα στὶς στροφὲς ἀπευθυνόταν στοὺς λοιποὺς χορευτὲς παίρνοντας ἔχωριστὴ θέση. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐμβρυωδῆς αὐτὴ κατάσταση τῆς διαλογικῆς μορφῆς ἐπιβιώνει ἀνέλικτη στὸν χορὸ τοῦ Βλαχοχωριοῦ.

Ο ἔξαρχων, ἀκολουθούμενος ἀπὸ δύο - τρεῖς χορευτὲς τῆς κατηγορίας του,

ἀρχίζει τὸ τραγούδι, ἐνῷ ἀπέναντί τους, μὴ μετέχοντας σὲ κανένα κύκλο, παρακολουθεῖ ὁ «τελετάρχης», ποὺ κατὰ κάποιο τρόπο ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν πρόδρομο τοῦ ὑποκριτοῦ.

Μόλις ἡ πρωτοπορία, οἱ γέροι, τελειώσει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τραγουδιοῦ, ὁ τελετάρχης δίνει τὸ σύνθημα στὴν ὁμάδα τῶν ἐγγάμων ἀνδρῶν κ.ο.κ. Καὶ ἐνῷ σέρνεται ὁ χορὸς πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός, δηλαδὴ πρὸς τὰ δεξιά σύμφωνα μὲ τὴ μελωδία, ἡ ἀσματικὴ σκυτάλη μεταβιβάζεται μὲ τὴν ἴδια διαδικασία καὶ στὸν γυναικεῖο κύκλο.

Εὖνότο εἶναι ὅτι στὴν περίπτωση πολλῶν κύκλων ἡ ὄλοκλήρωση τοῦ τραγουδιοῦ δὲν εἶναι συνήθως ἐφικτή. Ωστόσο προλαμψάνεται καὶ ἡ πρώῳ διακοπὴ χάρη στὴν ἄγρυπνη ἐποπτεία τοῦ τελετάρχου, ποὺ κραδαίνοντας τὴν ἀγκλίτσα ἀποθαρρύνει ἄκαιρες παρεμβάσεις τῶν θεατῶν μὲ βέβηλα σφυρίγματα.

Ο ρυθμὸς τοῦ «χοροῦ τοῦ χωριοῦ» εἶναι περίπου ὁ ἀκόλουθος: “Ολο τὸ πλῆθος τῶν χορευτῶν κάνει μιὰ ὁμοιόμορφη καὶ ἀργὴ κίνηση, σὰν τῆς ἐπιφάνειας τῆς θάλασσας ποὺ πάλλεται ἀπ’ ἀνάλαφρα καὶ ρυθμικὰ κύματα. Κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν κινήσεων μὲ κλασσικὴ εὐταξία τὸ ἔνα κύμα διαδέχεται τὸ ἄλλο ὑπὸ τὴν ἴδια πάντοτε πνοή τοῦ ἀνέμου. Στὴ δὲ διαδοχὴ τοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὴν ἐναλλαγὴ τόνου ἀπὸ τὶς ὁμάδες τῶν χορευτῶν ἔνα ἀντίθετο ἀγεράκι ἔρχεται νὰ διαταράξει γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν ρυθμικότητα τῶν κυμάτων καὶ μιὰ κίνηση, ἔξι ἵσου ἀπαλή, ρυθμικὴ καὶ πανομοιότυπη, ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸ ἴδιο κύμα τῶν χορευτῶν. Ἐν γένει, τραγούδι καὶ χορός, ρυθμός, τάξη καὶ ἀρμονία, ἀπολήγουν σ’ ἔνα πρωτόφαντο γαλήνιο μεγαλεῖο.

Κατὰ τὸν διάσημο ρωμανιστὴ - βαλκανολόγο T. Papahagi ὁ χορὸς αὐτὸς εἶναι ἀγνωστος στοὺς Ἀλβανούς, Γιουγκοσλάβους, Βουλγάρους καὶ Ρουμάνους. Ὁμοιότητες παρουσιάζει μὲ ἐλληνικὸ τῶν βυζαντινῶν, ρωμαϊκῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἐπισημαίνει ὁ διακεκριμένος ἐρευνητής καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὶς γλώσσες ὅλων τῶν λαῶν, ποὺ ἀναφέραμε, ὑπάρχει ἡ ἐλληνικὴ λέξη χορός, φυσικὰ μὲ κάποιες φωνητικὲς διαφοροποιήσεις: ἀλβανικὴ HORE, σλαβικὴ - βουλγαρικὴ HORO, ρουμανικὴ HORA. Σ’ ὅλες διατηρεῖται τὸ ἀρχικὸ X τῆς ἐλληνικῆς λέξεως χορός, ἐνῷ στὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν Βλάχων, τὴν Κουτσοβλαχικὴν ἡ ὀρθότερα Ἀρωμανικὴ ἀντὶ H ὑπάρχει C, CORU. Ή δὲ σημασία εἶναι τεράστια. Οἱ Ἀλβανοί, οἱ Σλάβοι, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρουμάνοι δανείσθηκαν τὴν ἐλληνικὴ λέξη χορὸς πολὺ μεταγενέστερα, δηλαδὴ μετὰ τὸν 10ο αἰώνα. Συγκεκριμένα οἱ Ρουμάνοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Ρουμάνου γλωσσολόγου D. Macrea, δὲν τὴν πήραν ἀπ’ εὐθείας ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Ἄν, συνεπῶς, οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου καὶ γενικώτερα τῶν ἐλληνικῶν

χωρῶν, οἱ Ἀρωμοῦνοι, εἶχαν προέλθει ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους ἐπρεπε νὰ ἔχουν στὸ γλωσσικό τους ἴδιωμα τὴν ρουμανικὴ λέξη HORA ἥ οἱ Ρουμάνοι νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἀρωμουνικὴ λέξη CORU μὲ C, τὸ ὅποιο χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 2ο αἰώνα π.Χ., ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν κατάκτηση τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Δὲν εἶναι δὲ ἥ μοναδικὴ διάκριση μεταξὺ τοῦ χοροῦ τοῦ Βλαχοχωριοῦ καὶ τοῦ ρουμανικοῦ χοροῦ. Ἀπὸ τὴν σύγκριση, ποὺ ἔκαμε ὁ T. Papahagi, οἱ διαφορὲς θεωροῦνται οὐσιώδεις:

- α) Στὸ σχῆμα: ὁ ἀρωμουνικὸς χορὸς εἶναι κύκλος ἀνοικτός, ἐνῶ ὁ ρουμανικὸς κλειστός.
- β) Στὸν ρυθμό: ὁ ἀρωμουνικὸς ἔχει ἀπαλές καὶ ἀργές κινήσεις, ἐνῶ ὁ ρουμανικὸς γρήγορες, δύριτικές καὶ ἀπότομες.
- γ) Στὴ μουσική: ὁ ἀρωμουνικὸς ἐκτελεῖται μὲ τραγούδι τῶν χορευτῶν, ἐνῶ ὁ ρουμανικὸς μὲ ἐνόργανη μουσική.

Ἄν στὸν τόπο μας ἥ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶχε συνέπεια, δογάνωση, σύστημα, μέθοδο, ἥ ἐρμηνεία πολλῶν ἐθίμων, ἥθῶν καὶ ἄλλων στοιχείων, λ.χ. γλωσσικῶν, θὰ βοηθοῦσε στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας καὶ στὴν ἀποφυγὴ περιπτειῶν, μεμονωμένων ἀτόμων, κοινωνικῶν ὄμάδων, ἐνίοτε δὲ καὶ τοῦ Ἐθνους δλοκλήρουν.

Πόση, ἀλήθεια, εὐγνωμοσύνη δφεύλομε στοὺς προγόνους μας, ποὺ διαφύλαξαν ἕνα πολύτιμο ἔθιμο, τὸν χορὸ τοῦ δεκαπενταύγουστου, τὸν πεοίφημο «Τσιάτσιο»!

“ΣΑΜΑΡΙΝΑ” Αὔγουστος 1977

Ο ΧΟΡΟΣ “ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ” ΤΟΥ 15ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΣΤΗ ΣΑΜΑΡΙΝΑ

Ἡ Σαμαρίνα εἶναι Κοινότητα τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν. Φημίζεται τὸ μοναστήρι τῆς μὲ τὶς μαραίνωνες ἴστορίες τῆς τιμωμένης Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἐντοπίζεται δὲ στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα τῶν Σαμαριναίων. Στὴ νέα θέση τῆς κωμοπόλεως ὑπάρχει ὁ ἀρχαιότερος ἱερὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Σχετικὰ πρόσφατα ἀνεγέρθηκαν καὶ ναοὶ τῶν νεομαρτύρων Ἁγίου Κοσμᾶ, τοῦ Πατροκοσμᾶ, καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ ἐκ Σαμαρίνης, ὁ ὅποιος συμμαρτύρησε μὲ τὸν παπα - Θύμιο Βλαχάβα στὰ Γιάννινα τοῦ αίμοσταγοῦς Ἀλῆ πασᾶ. Ἐπιπρόσθετα ἡ Σαμαρίνα ἔχει περικαλλῆ ἱερὸν ναὸν ἀφιερωμένο στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου (21

Νοεμβρίου), ποὺ ἀποκαλεῖται “Μικρὴ Παναγία”, καὶ τὸν περίπουστο ἵερὸν ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου), ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς “Μεγάλη Παναγία”.

Τὸ πανηγύρι τῆς γιορτῆς τῆς Μεγάλης Παναγίας, τὸ δεκαπενταύγουστο, συγκεντρώνει τοὺς Σαμαριναίους ἀπὸ τὰ πιὸ μακρινὰ μέρη. Ἡ ἴδια βέβαια κινητοποίηση παρατηρεῖται καὶ στὰ ἄλλα Βλαχοχώρια γιὰ τὸ μεγάλο πανηγύρι τῆς γενέτειρας. Τὰ κίνητρα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα: βαθὺ θρησκευτικὸ συναίσθημα, προσήλωση στὰ πατροπαράδοτα, κοινωνικές καὶ οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις, νοσταλγίες καὶ καλημοί, χάρες καὶ ὑγιεινὸν κλῆμα κ.ἄ.

Ἡ θρησκευτικὴ γιορτὴ διαποικίλλεται μὲ ἔθιμα γραφικὰ καὶ πολλαπλὰ ἐνδιαφέροντα. Ἰδιαίτερη δὲ σημασία ἀποκτᾶ ὁ χορός, ποὺ στήνεται στὴν αὐλὴ τῆς Μεγάλης Παναγίας, ὁ χιλιοτραδημένος “Τσιάτσιος”, ὁ χορὸς τοῦ χωριοῦ, ὃπως λεγόταν ἄλλοτε στὰ περισσότερα Βλαχοχώρια.

Στὸν χορὸ πιάνονται ἐντόπιοι καὶ ἐπισκέπτες μὲ ἰεραρχικὴ τάξη, γέροι, ἄνδρες, ἔγγαμοι, ἄγαμοι, νέοι καὶ παιδιά, χωριστά δὲ καὶ μὲ τὴν ἴδια διακριτικὴ διάταξη οἱ γυναῖκες, μὲ πιθανὴ ἔξαίρεση τίς ἀνύπανθρωπες, εἰδικὰ στὴ Σαμαρίνα. Σχηματίζονται δὲ δύο ἡ περισσότεροι κύκλοι ἀνοικτοί. Ὁπωσδήποτε, ὅταν τὰ Βλαχοχώρια εἶχαν πολλοὺς κατοίκους καὶ ὁ χῶρος ἐκτεταμένος, οἱ κύκλοι ἦσαν ἐπάλληλοι ἢ ἐλικοειδεῖς.

Ο χορὸς ἔχει τὸν ἔξαρχοντα, τὴν “κεφαλή”, καὶ τὴν “οὐρά”. Χορεύεται δὲ μὲ τὴ συνοδεία τραγουδιοῦ, τὸ ὅποιο εἶναι ἡρωϊκὸ καὶ ἀναφέρεται στὴ ζωή, στὶς

περιπέτειες, δραστηριότητες και πρὸ πάντων κατορθώματα τοπικοῦ ἥρωα, πολυαγαπημένου ἢ πολυθρύλητου παλληκαριοῦ. Δὲν ὑπάρχουν ὁργανοπαῖχτες, δὲν χρησιμοποιοῦνται στὴν πραγμάτωση τοῦ παραδοσιακοῦ χοροῦ.

Ο χορὸς ἀνοίγει μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Στὸ πρῶτο αὐτὸ στάδιο ὁμοιάζει μὲ τὸν ἀρχαῖο χορό, τὸν διθύραμβο, ποὺ ἦταν θρησκευτικὸ τραγούδι, τοῦ ὅποιου τὸ θέμα ἀφοροῦσε στὴ ζωὴ μᾶς θεότητας. Ἀναφέρονται ὁ Διόνυσος, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἀρτεμις ἢ ἡμίθεοι, ἥρωες. Ἀπὸ τὸ τραγούδι, ποὺ παρέμεινε γιὰ ἐπικλήσεις, δύσρημοὺς κ.λ.π., ἔξελίχθηκε ἀργότερα ὁ διάλογος.

Στὸν διθύραμβο ἔνα πρόσωπο ἀπὸ τὸν χορὸν ἀνάγγελλε στὸ κοινὸ τὸ θέμα τοῦ ὕμνου καὶ ἀνάμεσα στὶς στροφὲς ἀπευθυνόταν στοὺς λοιποὺς χορευτὲς παίροντας ἔχειριστὴ θέση. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐμβρυώδης αὐτὴ κατάσταση τῆς διαλογικῆς μορφῆς ἐπιβιώνει ἀνέλικτη στὸν χορὸ τοῦ Βλαχοχωριοῦ.

Ο ἔξαρχων, ἀκολουθούμενος ἀπὸ δύο - τρεῖς χορευτὲς τῆς κατηγορίας του, ἀρχίζει τὸ τραγούδι, ἐνῷ ἀπέναντί τους, μὴ μετέχοντας κανενὸς κύκλου, παρακολουθεῖ ὁ “τελετάρχης”, ποὺ κατὰ κάποιο τρόπο ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν πρόδρομο τοῦ ὑποκριτοῦ.

Μόλις ἡ πρωτοπορία, οἱ γέροι, τελειώσει τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τραγουδιοῦ, ὁ τελετάρχης δίνει τὸ σύνθημα στὴν ὄμάδα τῶν ἐγγάμων ὀνδρῶν κ.ο.κ. Καί, ἐνῷ σέρνεται ὁ χορὸς πάντοτε πρὸς τὰ ἐμπρός, δηλαδὴ πρὸς τὰ δεξιὰ σύμφωνα μὲ τὴ μελῳδία, ἡ ἀσματικὴ σκυτάλη μεταβιβάζεται μὲ τὴν ἴδια διαδικασία καὶ στὸν κύκλο τῶν γυναικῶν. Στὴν περίπτωση δὲ πολλῶν κύκλων ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ τραγουδιοῦ δὲν εἶναι συνήθως ἐφικτή. Ωστόσο προλαμβάνεται καὶ ἡ πρόωρη διακοπὴ χάρη στὴν ἄγρυπνη ἐποπτεία τοῦ τελετάρχου, ὁ ὅποιος κραδαίνοντας τὴν ἀγκλίτσα ἀποθαρρύνει ἄκαιρες παρεμβάσεις τῶν θεατῶν μὲ βέβηλα σφυρίγματα.

Ο ρυθμὸς τοῦ “χοροῦ τοῦ χωριοῦ” εἶναι περίποιον ὁ ἀκόλουθος: “Ολο τὸ πλῆθος τῶν χορευτῶν κάνει μιὰ ὄμοιόμορφη καὶ ἀργὴ κίνηση, σὰν τῆς ἐπιφάνειας τῆς θάλασσας, ἡ ὅποια πάλλεται ἀπ’ ἀνάλαφρα καὶ ρυθμικὰ κύματα. Κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν κινήσεων μὲ κλασικὴ εὐταξία τὸ ἔνα κύμα διαδέχεται τὸ ἄλλο μὲ τὴν ἴδια πάντοτε πνοή τοῦ ἀνέμου. Στὴ δὲ διαδοχὴ τοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὴν ἐναλλαγὴ τόνου ἀπὸ τὶς ὄμάδες τῶν χορευτῶν ἔνα ἀντίθετο ἀγεράκι ἔρχεται νὰ διαταράξει γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν ρυθμικότητα τῶν κυμάτων καὶ μιὰ κίνηση ἐξ ἵσου ἀπαλή, ρυθμική, πανομοιότυπη, ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸ ἴδιο κύμα τῶν χορευτῶν. Κοντολογῆς, τραγούδι καὶ χορός, ρυθμός, τάξη καὶ ἀρμονία, ἀπολήγουν σ’ ἔνα πρωτόφαντο γαλήνιο μεγαλεῖο.

Κατὰ τὸν ἐπιφανῆ ρωμανιστή - βαλκανολόγο, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου

Βουκουρεστίου, Τάκη Παπαχατζῆ, ὁ χορὸς αὐτὸς εἶναι ἄγνωστος στοὺς Ἀλβανούς, Νοτιοσλάβους, Βουλγάρους καὶ Ρουμάνους. Ὁμοιότητες παρουσιάζει μὲ ἐλληνικὸ τῶν μεσαιωνικῶν - βυζαντινῶν, ρωμαϊκῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἐπισημαίνει ὁ διακεκριμένος ἐρευνητὴς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὶς γλῶσσες ὅλων τῶν λαῶν, ποὺ προαναφέρονται, ὑπάρχει ἡ ἐλληνικὴ λέξη χορός. Ὁμως σημειώνονται κάποιες ἀσήμαντες γιὰ τοὺς πολλούς, ἂν καὶ πολυσήμαντες, φωνητικὲς διαφοροποιήσεις: ἀλβανικὴ horē, σλαβικὴ - βουλγαρικὴ horo, ρουμανικὴ horă. Σ' ὅλες διατηρεῖται τὸ ἀρχικὸ x - τῆς ἐλληνικῆς λέξεως χορός, ἐνῶ στὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα τῶν Βλάχων ἐλληνικῶν χωρῶν, στὴν Κουτσοβλαχικὴ ἡ ὁρθότερα Ἀρμανική, ἀφοῦ οἱ Βλάχοι αὐτοαποκαλοῦνται Ἀρμάνοι ἀπὸ τὸ Ἀρμανία, ἅμεσα καὶ διαπιστωμένα βυζαντινό, ἀντὶ h ὑπάρχει c, δηλαδὴ ἡ λέξη χορός γίνεται coru! Ἡ δὲ σημασία εἶναι τεράστια. Οἱ Ἀλβανοί, οἱ Σλάβοι, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρουμάνοι δανείσθηκαν τὴν ἐλληνικὴ λέξη χορός πολὺ μεταγενέστερα, μόλις μετὰ τὸν 10ο αἰώνα. Συγκεκριμένα οἱ Ρουμάνοι, κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου Dumitru Macrea, δὲν τὴν πῆραν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ὅλλα ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Συνεπῶς, ἂν οἱ Βλαχόφωνοι τῆς Σαμαρίνας καὶ εὐρύτερα τῆς Πίνδου, ἡ ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος, οἱ Ἀρμάνοι, εἴχαν προέλθει ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους, οἱ ὅποιοι καὶ τὸ ἐθνωνύμιο τους ὀφείλουν σὲ δύο Ἑλληνες, τὸν διάκονο Κορέση ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη ἀπὸ τὸ Πήλιο, ἔπρεπε στὸ γλωσσικὸ ἴδιωμά τους, στὸ Ἀρμανικό, στὰ Βλάχικα, νὰ ἔχουν τὸν ρουμανικὸ τύπο horă ἢ οἱ Ρουμάνοι νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν ἀρμανικό, βλάχικο, coru, μὲ c, τὸ ὅποιο πιστοποιεῖται χρονικὰ ἀπὸ τὸν 2ο αἰώνα π.Χ. Συμπίπτει δὲ μὲ τὴν κατάκτηση τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Πάντως δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ διάκριση, τὸ μόνο γνώρισμα, μεταξὺ τοῦ χοροῦ τῆς Σαμαρίνας καὶ γενικὰ τῶν Βλαχοχωριῶν Ἑλλάδος, συνάμα δὲ τῆς Διασπορᾶς τῶν Ἀρμάνων, τῶν ἀποδήμων, καὶ τοῦ ρουμανικοῦ χοροῦ, πέρα, φυσικά, τοῦ Δουνάβεως. Ἀπὸ τὴν ἐνδελεχὴ διερεύνηση καὶ προσεκτικὴ σύγκριση, τὴν δοπία ἔκαμε ὁ καθηγητὴς Τ. Παπαχατζῆς, προκύπτοντον οὐσιώδεις διαφορές.

α) Στὸ σχῆμα: ὁ ἀρμανικὸς χορὸς εἶναι κύκλος ἀνοικτός, ἐνῶ ὁ ρουμανικὸς κλειστός.

β) Στὸν ρυθμό: ὁ ἀρμανικὸς ἔχει ἀπαλὲς καὶ ἀργὲς κινήσεις, ἐνῶ ὁ ρουμανικὸς γρήγορες, δρμητικές καὶ ἀπότομες.

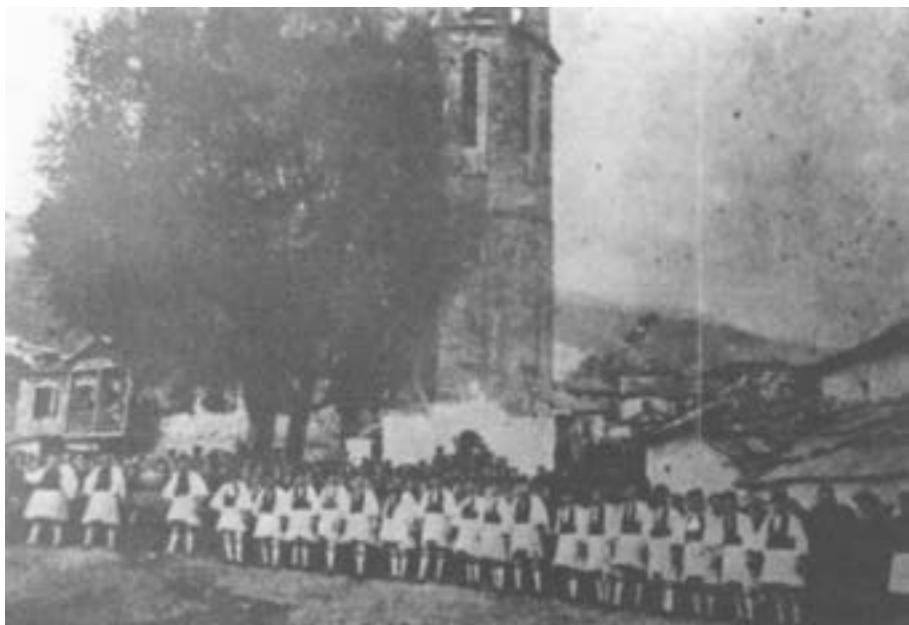
γ) Στὴ μουσικὴ: ὁ ἀρμανικὸς ἐκτελεῖται μὲ τραγούδι τῶν χορευτῶν, ἐνῶ ὁ ρουμανικὸς μὲ ἐνόργανη μουσικὴ.

*Ἀν στὸν τόπο μας ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα εἶχε συνέπεια, ὁργάνωση, σύστημα,

μέθοδο, ή έρμηνεία λαϊκῶν ἐθίμων, ἡθῶν, δρωμένων καὶ βασικῶν ὅρων τους, ὅπως ἡ λέξη χορός, θὰ ἐπιτάχυνε τὴν ἔγκυρη καὶ ἔγκαιρη ἐνημέρωση, ἡ ὁποία σημαίνει πρόληψη ἢ ἀποφυγὴ περιπετειῶν μεμονωμένων προσώπων, κοινωνικῶν ὄμάδων, πληθυσμικῶν ἐνοτήτων, ὅπως οἱ Βλαχόφωνοι, πολλὲς δὲ φορὲς καὶ τοῦ Ἐθνους ὀλοκλήρου. Ἔτσι θὰ ἀναχαιτίζονταν ἀποτελεσματικὰ καὶ διὰ παντὸς φανεροὶ φορεῖς προπαγάνδας ἢ ἐπιστημονικοφανεῖς γυρολόγοι, ποὺ συνεχίζουν νὰ περιφέρονται στὰ Βλαχοχώρια σὰν μετεμψυχώσεις τοῦ περιβόητου G. Weigand. [Βλ. διεξοδικὴ ἀνάπτυξη καὶ δέουσα τεκμηρίωση Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο χορός τῶν Βλαχοφώνων», Πρακτικὰ Γ' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη), Αλεξανδρούπολη, 14-18 Οκτωβρίου 1976, IMXA, Θεσσαλονίκη 1979, 383-395, ἀναδημοσίευση ἐν Βαλκανίᾳ καὶ Βλάχοι. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Ἀθῆναι 1993, 272-284, καὶ «Ο χορός τῆς Ἀρκαδικῆς Νεστάνης», Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ “Ἀρκαδικοῦ Ἰδεώδους”. Ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Καστρὶ Ἀρκαδίας, 6-8 Ιουλίου 1984. Ἐκδοση τῆς Ἀρκαδικῆς Ἀκαδημίας. Ἀθῆνα 1987, 63-71].

Tὰ Γιάννινα, Ἀριθ. φύλλου 254, 26.8.2003, 1.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Στήν Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ δὲ Ἑλληνισμὸς ἔχει τόσο βαθείες ρίζες¹, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐδραιώση τῆς Ρωμαιοκρατίας ἡ σοφία, δὲ πολιτισμός, ἡ γλώσσα νὰ διατηροῦν τὴν Ἑλληνικότητά τους.

Αὐτὰ μᾶς πληροφορεῖ δὲ Ἀδριανουπολίτης Ἀριστείδης ποὺ δίδασκε στήν Ἀλεξάνδρεια κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα μ.Χ.: «Πᾶσαι γὰρ αἱ πόλεις καὶ πάντα τῶν ἀνθρώπων τὰ γένη πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τὴν ἡμετέραν δίαιταν καὶ φωνὴν ἀπέκλινε, καὶ οὐ φρουραῖς ἐγκαθεστηκύιαις ἡ δύναμις τῆς πόλεως συνέχεται, ἀλλὰ πάντων ἔξεπιτηδες τὰ ἡμέτερα ἡρημένων καὶ εἰσποιησάντων ἔαυτούς, ὡς δυνατὸν τῇ πόλει καὶ παισὶ καὶ ἔαυτοῖς τοῦ παρόντος ἡμῖν καλοῦ μεταλαβεῖν, καὶ οὕτε Ἡρακλέους στῆλαι κωλύσουσιν, οὕτε Λιβύης κολωνοῖς ταῦτα ὁρίζεται, οὐδὲ Ἁϊστόρῳ διποτέρῳ βούλει, οὐδὲ στενοῖς Συρίας καὶ Κιλικίας, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν γῆν τύχῃ τινὶ θείᾳ ζῆλος ἐπέρχεται τῆς ἡμετέρας σοφίας καὶ συνηθείας, καὶ ταύτην μίαν φωνὴν κοινὴν ἄπαντες τοῦ γένους ἐνόμισαν, καὶ δι’ ἡμῶν ὅμοφωνος γέγονε πᾶσα ἡ οἰκουμένη»².

Ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν ὀνομαστότερο σύγχρονό μας Ἀνατολιστή, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης, Ρενέ Γκρουσσέ, «ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία πραγμάτωσε τὴν ἔξαπλωση τῆς λατινικότητας καί, μέσω αὐτῆς, τὴν εἰσοδο σύμπαντος τοῦ δυτικοῦ κόσμου στὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμό. Ὁ μεσαιωνικὸς χριστιανισμὸς ἐπιφέρει τὴν ἔνταξην, στὸν ἴδιο ἀκριβῶς πολιτισμό, τοῦ γερμανικοῦ καὶ τοῦ σλαβικοῦ κόσμου»³. Ἀπόστολοι τῆς Πόλης ἐκπολιτίζουν καὶ τοὺς Γερμανούς, Ἀγγλούς καὶ Σάξονες, τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου⁴, οἵ ὅποιοι μετακαλοῦνται ἐξ αἰτίας τῶν ἐμφυλίων συρράξεων τῶν αὐτοχθόνων μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα (407 μ.Χ.). Ἐνδεικτικὰ μνημονεύονται δὲ Ἱωάννης Κασσιανός⁵, μοναχός, κήρυκας τῆς Ἡθικῆς σ’

1. Βλ. «Ἡλιος» 1953, 506 γ, διπου ὁ Ἀγγλος καθηγητής Κάλντερ ίστορε.

2. Πβ. Εὐλ. Κουρίλας, Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας. Ἀθῆναι 1944, 36-37. Βλ. καὶ Ἀχ. Λαζάρου, «Ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα ὡς διεθνῆς» Γλώσσα, 6, 1984, 21.

3. Πβ. R. Grousset, *L'Empire du Levant. Histoire de la question d'Orient*. Paris 1949, 7.

4. Βλ. Diac. P.I. David, «Coincidente si relati generale (indirecte) intre Anglia si Dacoromania (sec III - xiii)», *Biserica Ortodoxă Română (ROB)*, 93, 1975, 759.

5. J.C. Guey, Jean Cassian, Paris 1961, 11 π.é. P. Christophe, *Cassien et Cesaire, predicteur de la morale*. Paris 1969, κεφ. I καὶ II, 10-20.

δῆλη τὴ Μεσόγειο, καὶ Θεόδωρος ὁ ἀποκαλούμενος «Φιλόσοφος» (+690), ἵεράρχης ἐμπνευσμένος, ποὺ πραγματώνουν τὴν εἰρήνη μὲ διαιμόρφωση καὶ κοινοῦ ἑθνικοῦ συναισθήματος γηγενῶν καὶ ἔτεροχθόνων⁶.

Εἰδικὰ γιὰ τὸν σλαβικὸ κόσμο ὁ διάσημος Τσέχος Βυζαντινολόγος Ντβόρονικ μᾶς διαβεβαιώνει: «Τὸ Βυζάντιον διέπλασε τὶς ἀπειθάρχητες φυλὲς τῶν Σέρβων, Βουλγάρων, Ρώσων, Κροατῶν καὶ τὶς διεμόρφωσε σὲ ἔθνη. Τοὺς ἔδωσε τὴν θρησκεία του, τοὺς θεσμούς του καὶ τὶς παραδόσεις του, καὶ ἐδίδαξε τοὺς ἀρχηγούς των πᾶς νὰ κυβερνοῦν.

Τῷ ὄντι τοὺς ἔδωσε τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν γραφὴν καὶ τὴν φιλολογίαν⁷. Ἐξ ἤσου εὐεργετικὰ ἐπενεργεῖ ἡ Πόλη καὶ πρὸς τοὺς Οῦγγρους καὶ πρὸς τοὺς Ρουμάνους, σύμφωνα μὲ πορίσματα ἐρευνῶν διακεκριμένων ἐπιστημόνων, Πιππίδη⁸, Ραμιουρεάνου⁹ κ.ἄ.

Ἐως τὸ 1025 οἱ Ἑλληνες τοῦ Βυζαντίου (Μικρασίας - Βαλκανικῆς - Κάτω Ιταλίας), οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν διαπρεπὴ Αὐστριακὸ Βυζαντινολόγο Στάιν ἀποτελοῦν περίπου τὸ 50% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ (εἴκοσι ἑκατομ.)¹⁰, συνεχίζουν τὴν ἐπίδραση πολλαπλῶς ἐπωφελῇ στοὺς ἄλλους λαούς. Ἀδιάλειπτα ἡ Πόλη προσφέρει, μιολονότι ἀντιμετωπίζει ζωτικὰ προβλήματα ἐξ αἰτίας τῶν εὐεργετούμενων Σλάβων, Ἀράβων, καθὼς καὶ νέων, Λογγιθάρδων, Σαρακηνῶν. Ἄλλ, αὐτὰ ἐπαυξάνονται καὶ ἐπιδεινώνονται μετὰ τὸ 1071, μάχη Μαντζιέρτης.

Διότι οἱ Ὁθωμανοὶ ἀφαιροῦν καλλιεργήσιμη γῆ, φρουρούς συνόρων καὶ μὲ τὸν ἀδυσώπητο προσηλυτισμὸ Ἑλλήνων στὸ Ἰσλάμ ἐκμεταλλεύονται τὰ Ἑλληνικὰ τάλαντα (πολεμικῆς στρατηγικῆς, διοικήσεως, διπλωματίας, τεχνῶν, ἐπιστημῶν). Ἀδυνατώντας νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ πρωτόγονο γλωσσικὸ ἴδιωμά τους ἐπωφελοῦνται καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, κατάλληλης καὶ δεκτῆς γιὰ διακρατικὲς καὶ διεθνεῖς συμβάσεις καὶ συνθήκες. Ἀρνησθερησκοί καὶ ἀρνηστά-

6. Βλ. ἑκτιμήσεις A. Maurois, καταχωρισμένες καὶ ἐν BOR, 93, 1975, 769.

7. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX Siècle*, Paris 1928. Πβ. P. Charanis, «The progress of Byzantine Studies in the United State», Ceremony for conferring an honorary doctor of the Aristotelian University of Thessaloniki upon professor P. Charanis (March 14, 1972). Θεσσαλονίκη 1973, 17, Ἑλληνιστὶ καὶ 34 ἀγγλιστί.

8. D.M. Pippidi, *Contributi la istoria veche a Romaniei*. Bucuresti, 1967, 490 κ.έ. Id. *I Greci nel basso Danubio*. Milano 1971. Id. *Scythica minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*. Bucuresti - Amsterdam 1975.

9. I. Ramureanu, «Inceputul creștinării ungurilor în credința ortodoxă», *Studii Teologice (StT)*, 9, 1957, 28-32.

10. Πβ. Τηλ. K. Λουγγῆς, «Η θέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ Μεσαιωνικὸ Βυζάντιο», *Ἐβδομάδα μελέτης Ἑλληνικῆς ἴστορίας καὶ πολιτισμοῦ*. Αἴγινα, Αὔγουστος 1977, 41.

τριδες, ποὺ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ παροιμία «γίνοντ’ ἐφτὰ φορὲς Τοῦρκοι»¹¹, πρωτοστατοῦν στοὺς βασικοὺς τομεῖς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, πρὸ πάντων δὲ στὸν πολεμικό. Ὁδυνηρὴ ἀνάμνηση γιὰ τὴν ἀπροσμέτρητη βλάβη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποτελεῖ ὁ Ἐβρεοὺς βέης¹², ποὺ ἀποβαίνει διαδοχικὰ στρατηγὸς πέντε σουλτάνων καὶ κύριος συντελεστῆς τῶν κατακτητικῶν ἐκστρατειῶν τους στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὴ Βαλκανικὴ ἀπὸ Δούναβι ἔως Ταΐναρο.

“Ομως ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ἀν καὶ δοκιμάζεται ἐπώδυνα μὲ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, τῆς ἐπτάλοφης βασιλίδας τῶν πόλεων, δὲν ἀποθαρρύνεται. Ἀντίθετα αὐτοστιγμεὶ δράχνεται ἀπὸ τὴν πίστη στὴν Ἑθνικὴ ἀποκατάσταση συνθέτοντας τὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὅπως διακριτικὰ δείχνουν δυὸ στίχοι ἀπευθυνόμενοι παρηγορητικὰ στὴν Παναγία.

«Σῶπα, Κυρία Δέσποινα, μὴν κλαίης καὶ μὴ δακρύζῃς.

Πάλε μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλε δικά σου εἶναι»¹³.

Ἐμπνέεται θαυμάσιο κύκλῳ δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ λαϊκῶν παραδόσεων γιὰ χρυσὸ δικέφαλο ἀπὸ «ψηλὰ στοῦ Ὄλύμπου τὴν κορφή, στὸν Ἀι - Λιά, στὴ Ράχη»¹⁴, φύλακα τῆς ἄγιας κάρας τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου¹⁵. Ἐνωρίτατα ἐτοιμάζει τὴν ἔνοπλη ἀντίσταση μὲ πρῶτο ὄπλιτάρχη Καπετάνιο, τὸν Ὄλυμπιο Καραμιχάλη συντρίβοντας – κατὰ τὸν Σοφοκλῆ Οἰκονόμο – «συχνάκις τὴν ἐπηρημένην τῶν βαρβάρων ὀφρύν», οἱ ὅποιοι ἀναγκάζονται νὰ ἀναγνωρίσουν Ἑλληνικὰ ἀρματολικὰ σώματα¹⁶, ὑποχώρηση ἀδόκιμα γνωστὴ σὰν «προνόμια», ἀνύπαρκτα οὐσιαστικά, ἀφοῦ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ιωσήφ Βρυέννιος, «ἡ τοῦ διδάσκειν τὸν λαὸν ἐλευθερία αὐτοῖς κεκόλασται...»¹⁷.

Ἄλλὰ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία ἐν πρώτοις μὲ τὸ Κρυφὸ Σχολείο σκορπά τὰ σκοτάδια τῆς σκλαβιᾶς καὶ ἀφήνει νὰ διαφαίνονται ὁρίζοντες ἐλευθερίας. Ἀδιάλειπτα εἶναι τὰ προεπαναστατικὰ κινήματα τῶν Ἑλλήνων. Αἰσθητὴ ἡ συμμετοχὴ τους στὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), ἡ ὅποια σημαίνει τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους

11. Π. Χιδίογλου, Ἐθνολογικοὶ προβληματισμοὶ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ καὶ τὴν Ἑλληνικὴ παροιμιολογία, Ἀθῆναι 1987, 41.

12. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀπεικόνιση Τρικάλων καὶ περιοχῆς στὶς ἀρχές τῆς Τουρκοκρατίας μὲ πηγὲς ὀθωμανικές», Τρικαλινά, 11, 1991, 144 σημ. 36, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

13. Ἀ. Ἐ. Λαζάρου καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐθνικὰ καὶ Μειονοτικά Θέματα, Ἀθῆνα 1993, 83.

14. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ο Ὄλυμπος στὴν Ἑλληνικὴ παράδοση», Ὁ Ὄλυμπος στὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων. Ἀνακοινώσεις στὸ Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο, Ἐλασσόνα 1982, 37 π.έ.

15. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ὁ Ὄλυμπος θρησκευτικὴ καὶ ἑθνικὴ κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἐπτάκτου ἐκδόσεως τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν, Ἀθῆναι 1966, 13.

16. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Καρα - Μιγάλης, ὁ πρῶτος Κλέφτης», Θεσσαλία (Βόλου), 23.3.1961.

17. Βλ. Κ. Ἀμαντος, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, Ἀθῆναι 1955, 201 σημ. 117.

τῆς ἔως τότε κραταιᾶς δύθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Πρωταγωνιστοῦ δὲ στὴν πρώιμη παμβαλκανικὴ ἀντιοθωμανικὴ ἐκστρατεία μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ἡπειρώτη Μιχαὴλ τὸν Γενναῖο¹⁸, ποὺ κατανικᾶ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1595 τοὺς κατακτητές, τονώνοντας τὶς ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων καὶ χαροποιώντας δόλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς, ποὺ σπεύδουν νὰ ὑμνήσουν τὸ κατόρθωμα.

Οἱ διαστάσεις τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συνειδητοποιοῦνται καὶ πρεπούμενα ἀξιολογοῦνται, ὅταν ἀναλογίζεται κανεὶς ὅτι ἔχει συναίσθηση τῆς ἔθνικῆς συνέχειάς του, συνάμα δὲ ἐπίγνωση τῆς ἀποστολῆς τῆς παιδείας καὶ τῶν διαφοροποιήσεων τοῦ ἔθνικοῦ ὄντος.

Τὸ πρῶτο παραστατικὰ προβάλλεται σὲ περικοπὴ λόγου τοῦ Μελετίου Πηγᾶ τοῦ Α΄, Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου (1549-1602): «Ἐσεῖς εἶσθε τὸ γένος ἐκεῖνο τὸ περιφρονημένον τῶν Ρωμαίων, τὸ ὅποιον ἐκυρίευσεν δὲν τὴν οἰκουμένην μὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀρμάτων. Ἡ πρώτη μοναρχία τῶν Περσῶν μετετέθη εἰς Αἰγυπτίους, ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους εἰς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι ἦσαν Ἑλληνες, τὸ γνήσιον γένος σας. Ἀπὸ ἐκείνους δὲ εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἀπὸ τοὺς ὅποιους ἐσεῖς καὶ κρατᾶτε καὶ λέγεσθε. Ἐσεῖς εἶσθε ἐκεῖνοι τῶν ὅποιων οἱ πατέρες ἐφώτισαν τὴν οἰκουμένην, τὴν δόρθοδοξίαν τῆς Χριστοῦ πίστεως. Τὰ λειψανα εἶσθε ἐσεῖς τῆς βασιλείας τῶν Ρωμαίων, ἐσεῖς τὰ λειψανα τῆς δόρθοδοξίας»¹⁹.

Τὸ δευτέρῳ ἔχει κοιτίδα τὴν Βέροια, ἀπὸ τὴν ὅποια κατάγεται ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος (1577-1658), ποὺ σταδιοδρομεῖ ὡς καθηγητὴς πανεπιστημίου στὴν Πάδοβα. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Κ. Ἀμαντο, «ὁ Κωττούνιος εἶναι ὁ πρῶτος σοφὸς ἀπὸ τὴν νέαν Μακεδονίαν, τοῦ ὅποιου τὸ κληροδότημα ἔχρησμιευσεν ὡς λαμπρὸν παράδειγμα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν γραμμάτων»²⁰. Τὸ τρίτο ἀναπαριστᾶ πληρέστατα ὁ Ματθαῖος Μυρέων (1605 αἰ.). στὸ ποίημά του «Θρῆνος καὶ κλαυθὺμὸς περὶ Κωνσταντινουπόλεως»:

ἀλλοίμονον, ἀλλοίμονον 'ζ τὸ γένος τῶν Ρωμαίων... ὥ πῶς ἐκαταστάθηκε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων...

18. Ἀλκης Μυρόνης - Μάνθος. «Ἐνας Ἡπειρώτης στὴ ρουμανικὴ ἴστορία καὶ ποίηση», *Ἡπειρωτικὴ Έστία* (HE), 297-298, 1977, 168. I. Calafeteanu si Oct. Nicolau, «Contributi la conoasterea legăturilor dintre România si popoarele sud - dunrene in timpul lui Mihai Viteazul», *Revista Română de Studii Internationale*, 3-4 (9-10), 1970, 163 κ.έ.

19. Πβ. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, «Ἡ πορεία τοῦ Γένους κατὰ τὴν τουρκοκρατία καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ», *Ξενία Ἰακώβῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς ἐπὶ τῇ 25τηρίδι τῆς Ἀρχιεπισκοπείας Αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκη 1985, 562.

20. Κ. Ἀμαντος, 'Ο μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαιώνος καὶ τὴν παλαιοτέραν τουρκοκρατίαν μέχρι τοῦ δεκάτου ὄγδοου αἰώνος. Θεσσαλονίκη 1952, 9.

’ς μᾶς εἰς ὅλους τοὺς Γραικοὺς νάλθης τούτην τὴν ὥρα!²¹

Άν ἀρχικὰ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς στερεῖται τῆς ἡγεσίας του, κυρίως τῆς πνευματικῆς, ἢ ὅποια ἐπισπεύδει τὴν ἀποδημία καὶ φαίνεται ἀπορφανισμένος, σύντομα καὶ σύντονα συμπορεύονται στὴν πραγμάτωση τοῦ κοινοῦ σκοποῦ, τῆς ἀνακτήσεως τῆς πολυπόθητης ἐλευθερίας. Διότι οἱ λόγιοι²², καθώς καὶ οἱ ἔμποροι, οὗτε τὴν Ἑλληνικότητά τους οὔτε τὸ χρέος πρὸς τὴν πατρίδα ἀπολησμονοῦν²³.

Ἐνιαῖος εἶναι ὁ Ἑλληνισμός, ἢ δὲ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀποτελεῖ τὸ τέρμα ἀλλὰ νέα ἀφετηρία ἀγώνων του²⁴. Ἡ Ἑλληνικὴ διασπορὰ ἐνισχύει ἢ δημιουργεῖ τὶς ἔστιες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀναγεννήσεως²⁵.

Ο Γουσταῦος Ἐέχταλ προοβαίνει στὴν ἀκόλουθη ἀποκαλυπτικὴ παρατήρηση: «Οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετανάσται τῶν Ἑλλήνων προσήνεγκον εἰς τὴν Δύσιν λαμπρὸν εὐεργέτημα, μεταδόσαντες αὐτῇ τὴν γλώσσαν, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες ἔως τότε ἀτελῶς πως παρ’ αὐτῆς κατείχοντο»²⁶.

Ωστόσο δὲν εἶναι μόνον ἡ Δύση, ἢ ὅποια εὐεργετεῖται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες μετανάστες. Μεγαλύτερη ἀποδεικνύεται ἡ προσφορά τους στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Ἐξαιρετικὰ δηλωτικὸ εἶναι βιβλίο ἐπιγραφόμενο **Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο**²⁷ καὶ ἀναφερόμενο στὴ Ρουμανία, τῆς ὅποιας ἡ νεολατινικὴ γλώσσα, τὸ ἔθνωνύμιο καὶ ἡ ἔνωση ἀποτελοῦν εὐεργέτηματα Ἑλληνικά. Εὐεργέτες δὲ εἶναι οἱ Μιχαὴλ Γενναῖος, διάκονος Κορέσης²⁸, Ἀλέξανδρος Κούζας²⁹ κ.ἄ. Τὴ διαδοχὴ

21. E. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, Paris 1881 στ. 2359, 2361, 2454 (σσ. 313-328). Πβ. *Τόμος εἰς Μνήμην Γεωργίου Κουρούπη*, Ἀθήνα 1988, 501, ὅπου ἐπισήμανση M. N. Ρωμανοῦ.

22. K. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, 67 κ.ἔ. Βλ. καὶ Ἀγγελος Σ. Βλάχος, «Τὸ δράμα τῶν προσφύγων μετὰ τὴν Ἀλωσιν». Ἀπὸ τὴν Ὁδύσσειαν τῶν σοφῶν τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Δύσιν». *Ἡ Καθημερινή*, 29.5.53.

23. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δήλωση Μοσχοπολιτῶν, ποὺ ζοῦν στὴν Πολωνία. Πβ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ἴστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας*. Ἰωάννινα 1994, 23: «Honoratus Demetrius Wretowski, Graecus, vinopola de civitate Moscopolis 1780».

24. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Σταθμητοὶ καὶ ἀστάθμητοι παράγοντες τῆς Ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου καὶ ἐπιπτώσεις αὐτῆς*. Ἀθῆναι 1978.

25. Δ. Ζακυθηνός, «Τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς συμβολῆς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν», ΕΕΦΣΠΑ, 1954-1955, 126-138.

26. Gustave d' Eichthal, *La langue grecque. Mémoires et notices 1864-1884*. Paris 1887, 123.

27. Συγγραφέας του εἶναι ὁ ἀκαδημαϊκὸς N. Iorga. Βλ. καὶ V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românesti pîna la mislocul secolului al XVIII-lea*. Bucuresti 1980, ἰδίως 87 κ.ἔ. Ἐπίσης Gh. M. Ionescu, *Influenta culturei grecescii în Muntenia și Moldova cu privire la biserică, scoala si societate (1359-1873)*. Bucuresti 1900.

28. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Αἰγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ περίπτωση τῆς Χίου: Διάκονος Κορέσης», *Παρονασσός*, 32, 1990, 290 κ.ἔ. Βλ. καὶ N.M. Στουπάκης, *Γεώργιος*

τοῦ Βυζαντίου διεκδικεῖ καὶ ἡ Ρωσία. Γι' αὐτὸν ἡ ρωσικὴ διπλωματία εύνοεῖ τὴν σύναψη γάμου τῆς ἀνεψιᾶς τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Σοφίας Παλαιολογίνας καὶ Ἰβάν τοῦ Γ'³⁰.

Μετέπειτα μετακαλεῖ ταλαντούχους Ἐλληνες, ὅπως τὸν Νικόλαο Σπαθάρο - Μιλέσκου ποὺ ἐγκαινιάζει ρωσο-σινικὴ ἐπικοινωνία καὶ διευρύνει σχέσεις τῆς Ρωσίας μὲ βασίλεια τῆς Εὐρώπης. Εἶναι πολυμαθής, πολύγλωσσος, πολύδραστος καὶ ἐπονομάζεται «*Ἄνθρωπος Οἰκουμενικός*»³¹, καταξιώνοντας τὸ συντελούμενο στὴν Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ τῆς Πόλης παιδευτικὸν ἔργο. Ἀναντίρρητα σπουδαίοτερο εὐεργέτημά του ἀποτελεῖ ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸν ἔξιστα λαμπρό μὲ τὴν ἐγκαινησθεῖσαν πολιορκούμενων τῆς Βιέννης γιὰ τὰ στρατηγικὰ σχέδια τῶν Ὀθωμανῶν τὸ 1683.

«*Ἐτος Σωτήριον τῆς Εὐρώπης*», ὅπως χαρακτηρίσθηκε κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν 300 χρόνων, 1983, ἀλλὰ μὲ πλήρη παραγνώριση τοῦ Σωτῆρα! Μήπως γιὰ πρώτη φορὰ ἀγνοοῦνται πολύτιμες καὶ σωστικὲς ὑπηρεσίες τῶν Ἐλλήνων; Φυσικὰ ἐλεύθεροι καὶ διακεκομένοι ἐπιστήμονες, εἰδικοὶ ἰστορικοὶ ἀποκαθιστοῦν τὴν ἀλήθειαν μὲ τόλμη καὶ εὐθικρσία, ὅπως ὁ Φρέντ Μπεράντ³², ποὺ κατακερδαύνει τὴν κατασυκοφάντηση τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀποκαλύπτει τὸν ὑπέροχο βυζαντινὸν πολιτισμὸν στὶς πραγματικὲς διαστάσεις, ἀνώτερες καὶ τῶν πλέον δημοκρατικῶν χωρῶν τῶν ἡμερῶν μας: «Εἰς μίαν ἐποχὴν ὅπου οἱ ἥγειμόνες τῆς Δύσεως ἐθεώρησαν τὸ κράτος ἀτομικήν των ἴδιοκτησίαν, ἡ περιουσία τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου ὑπέκειτο εἰς φορολογίαν, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει σήμερον μὲ τὴν περιουσίαν τοῦ Ἀγγλου βασιλέως.

Τὰ νοσοκομεῖα ἔξεπλητταν τοὺς ἔνοντας μὲ τὴν ὑγιεινήν των καὶ περισσότερον ἀκόμη μὲ τὴν παρουσίαν ἱατρῶν γυναικῶν, ποὺ περιέθαλπαν τὰς ἀσθενεῖς τοῦ φύλου των. Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἔν τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ πραγματοποιήσουν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ συνεκάλουν συμβούλια διὰ ζητήματα

Κορέσσιος (1570 ci-1659/60). Ἡ ζωὴ, τὸ ἔργο του.... Χίος 2000.

29. Βλ. Περικλῆς, Ιακ. Ἀργυρόπουλος, *Αἱ ἀξιώσεις τῆς Ἐλλάδος Έσωτερικαὶ καὶ ξανθύνσεις*, Ἀθῆναι 1945, 282.

30. Θ. Βελλιανίτης, «Οἱ γάμοι τῆς Σοφίας Παλαιολόγου», *Παρνασσός*, 14, 1891-1892, 377-384. P. Pierling, *La Russie et l'Orient. Marriage d'un tsar au Vatican. Ivan III et Sophie Peléologue*. Paris 1891, Δ. Ζακυθηνός, Βυζαντινοὶ Ἀθῆναι 1951, 147. Βλ. καὶ T. Francis Glasson, «Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Ἡ Καθημερινή*, 29.5.1953, 3γ.

31. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Nicolae Milescu ὁ Λάκων *«Home Universalis»*, *Πρακτικὰ Α΄ Λακωνικοῦ Συνεδρίου* «Λακωνικαὶ Σπουδαίαι», Ε΄-2, Ἀθῆναι 1980, 188-1999. Id., «Ν. Σπαθάρης (1636-1708). Ὁ πρότος Νεοέλληνας στὴν Κίνα», *Ἐλευθεροτυπία* (Λαριστ), 27.4.1986, Id. N. Σπαθάρης, «Ἐνας Ἐλληνας στὸ Πεκίνο», *Ἐλευθερία*, 25.5.1986, 6.

ἡθικῆς καὶ συνειδήσεως, ἥρνοῦντο νὰ παραδώσουν τοὺς φυγόδικους, μὲ τοὺς δὲ Μουσουλμάνους ἔκαμναν τακτικὴν ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων.

Πρὸ τοῦ Χαρούν ἀλ Ρασήντ, οἱ αὐτοκράτορες μετημφιέζοντο διὰ νὰ κάμουν ἐπιθεωρήσεις εἰς τὴν πρωτεύουσαν, νὰ ἐλέγξουν τὰς τιμὰς τῆς ἀγορᾶς, νὰ μάθουν μόνοι των ὅ,τι οἱ ὑπουργοὶ προσεπάθουν νὰ κρύψουν ἀπὸ αὐτούς. Οἱ πτωχοὶ ἡμποροῦσαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ δικαστήρια, χωρὶς νὰ ἐπιβαρυνθοῦν μὲ ἔξοδα, καὶ ἕνα παιδί ταπεινῆς οἰκογενείας, ἐὰν εἶχε ἰδιοφυῖαν, ἡμποροῦσε νὰ σπουδάσῃ καὶ κατόπιν νὰ ἀνέλθῃ ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς Ἱεραρχίας, νὰ γίνη ὑπουργός, ναύαρχος, διοικητὴς ἐπαρχίας».

Αὐτὰ πραγματώνονται ἐνόσφ τὸ Βυζάντιο ἔχει ἴσχυρὸ στρατό, ποὺ ἀσφαλίζει τὰ σύνορα.

Ἄλλὰ κάποτε «ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἔξουσίαν ἓνα κόμμα διανοούμενων (πρόφ. «κούλτουριάρηδων»), τὸ ὄποιον ἔθεώρησε περιττὰς τὰς στρατιωτικὰς δαπάνας καὶ ἔξησθεντες τόσον γρήγορα τὴν ἄμυναν, ὥστε μετὰ ἥμισυ αἰῶνα ἡ αὐτοκρατορία ἔχασεν ἕνα μέρος τῶν ἀσιατικῶν τῆς ἐπαρχιῶν.

Παράδειγμα λαμπρὸν τῆς γνωστῆς ἀληθείας, τὴν ὅποιαν πρέπει κανεὶς νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἀδιακόπως ὅτι τὰ κράτη ὅπως καὶ τὰ ἄτομα πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ἔτοιμα νὰ ὑπερασπίσουν τὸν πολιτισμόν των καὶ ὅταν ἀκόμη φαίνεται αὐτὸς στερεά θεμελιωμένος εἰς τὰ ἥθη καὶ τὰς παραδόσεις. Ἐὰν δὲ ἐχθρὸς δὲν εὑρίσκετο ἐντὸς τῶν συνειδήσεών μας συχνά, καὶ πάντοτε σχεδὸν ἐντὸς τῶν τειχῶν μας, πῶς θὰ ἡμποροῦσε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ φράγμα τῆς ἀντιστάσεώς μας;».

Ἀληθινὰ μεστὸς νοημάτων εἶναι καὶ ὁ ἐπίλογος: «Εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς, τοὺς νόμους, τὴν ἀρχιτεκτονικήν, τὴν τέχνην, εἴμεθα εἴτε ἀμέσως εἴτε μέσω τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ κληρονόμοι τοῦ Βυζάντιου. Κληρονόμοι μιᾶς κληρονομίας, τὴν ὅποιαν ἐπὶ μακρὸν περιφρονήσαμεν, διότι δὲν ἀντελαμβανόμεθα τὴν λεπτὴν καὶ πολλαπλὴν τῆς ἀξίαν: κληρονόμοι ἐπίσης τῆς βεβαλημένης συνειδήσεως τῶν προγόνων μας, οἱ ὅποιοι ἐπρόδωσαν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐφοβούμεθα τὸ μεγαλεῖν, ἀλλὰ καὶ τὴν πικρίαν συγχρόνως ἐνὸς μαθήματος πλουσίου εἰς διδασκαλίαν. Μαθήματος, ποὺ θὰ εἶναι ἐπίκαιαιρον, ὅσον θὰ ὑπάρχῃ ἡ γῆ».

32. Fred Bérence, «Τὸ συκοφαντημένον Βυζάντιον», *Ἡ Καθημερινή*, 29.5.53, 3. Ἐτσι ἐκφράζονται ἐπετειακὰ οἱ εἰδήμονες – ὅσοι ἔχουν σπουδάσει ἴστορία – γιὰ τὸ Βυζάντιο, ἐνῷ οἱ ἀνιστόρητοι καὶ ἀκριτοί, ὅπως ὁ Γιώργης Ἐξαρχος στὴν Ἐλευθεροτυπία, 29.5.1996.

† Κωνσταντῖνος
ο παλιμολεγός:

1593, ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΑ ΠΑΡΑΔΟΥΝΑΒΙΑ ΚΑΙ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

ΜΙΧΑΗΛ Ο ΓΕΝΝΑΙΟΣ

‘Αδιαφιλονίκητα δεδομένα τῆς διαχρονίας τῆς ἑθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων στὸν ἔλλαδικὸ χῶρο, ἵδιως κατὰ τὴν πρώϊμη φάση τῆς τουρκοκρατίας, λογίζονται τὰ προεπαναστατικὰ κινήματα.’ Οταν δὲ οἱ ἀδιάλειπτες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιδιώξεις καὶ δοκιμασίες παίρνουν κάθε φορὰ ἔνα πρόσκαιρο τέλος, μὲ παντοειδὴ πλήγματα, οἱ τολμητίες διασκορπίζονται στὰ δυσπρόσιτα κρησφύγετα τῶν δρεινῶν συγκροτημάτων τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου πλάθοντας τοὺς θρύλους τῶν Κλεφτῶν ἢ στὴν ξενιτειά, ὅπου καὶ μὲ τὴν ἐπιδεξιότητα στὴ χρήση τῶν ὅπλων καὶ τὸ ἐμπειροπόλεμο, συνάμα δὲ τὴν ἀποφασιστικότητα καὶ γενναιότητά τους, κερδίζουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἢ καὶ πρόσθετες οἰκονομίες, κάποιες ἀποταμεύσεις, ὑπηρετώντας διάφορους ἡγεμόνες, χωρὶς νὰ ἀπολημμονοῦν τὴν ἑλληνικότητά τους.

Κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, ὁ Θωμᾶς Ἀργεῖος ὡς ἀρχηγὸς Ἑλλήνων ‘Στραδιωτῶν’ στὴν πολεμικὴ ὑπηρεσία τοῦ Ἐργίκου Η’ τῆς Ἀγγλίας δημηγορεῖ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς μάχης, σύμφωνα μὲ τὴν παμπάλαια ἑλληνικὴ παράδοση. Ἰδιαίτερα δὲ ὑπενθυμίζει στοὺς ὁμογενεῖς συμπολεμιστές τὶς δόξες καὶ ἀνδραγαθίες τῶν προγόνων: «Ἐλλήνων ἐσμὲν παῖδες καὶ βαρβάρων σμῆνος οὐ πτοούμεθα· τοίνυν τὴν πρέπουσαν ἡμῖν ἀρετὴν καὶ ἐν τῷ πολέμῳ καρτερίαν ἀποδείξωμεν, ἵν’ ἀπαντες λέγειν ἔχοιεν, ὡς οἱ ἔξ Ελλάδος ἐν τοῖς Εὐρωπαίοις μέρεσιν εύρεθέντες ἔργα χειρός ἀριστῆς ἐπεδείξαντο... Τοιγαροῦν, δῶ ἄνδρες, ἀνδρείως καὶ συντεταγμένως ἐπιβάλωμεν, καὶ τὴν Ὁκεάνειον ἀκτὴν αἴμασιν ἐναντίων φοινίξωμεν καὶ τὴν πάλαι θρυλουμένην Ἑλλήνων ἀνδρείαν ἔργοις αὐτοῖς φανερὰν ποιήσωμεν».

‘Ανάλογες τιμητικὲς διακρίσεις ἐπιδεικνύουν παντοῦ οἱ ἀπόδημοι, πρὸ πάντων, δταν οἱ ἴδιοι πρωταγωνιστοῦν γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Τούρκου δυνάστη ἀπὸ τὴν πατρογονικὴ ἑστία τους, τὴν Ἑλλάδα. Ἡ δὲ διασπορὰ δὲν περιορίζεται στὴ Δύση. Διαρκέστερη ἢ μᾶλλον συνεχὴς διατιστώνται στὴν Ἀνατολή, ΝΑ Εύρωπη, καὶ κατὰ προτεραιότητα στὶς Παραδουνάβιες χῶρες, ὅπου ἄλλως τε ἀποδεικνύεται περισσότερο ἐνδυναμωμένο καὶ διαχρονικὸ τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ἥδη ἀπὸ τοὺς Κρητομανιώκους χρόνους (βλ. ἐνδεικτικὰ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέρομαχοι πολιτισμοῦ, Ἀθῆναι 1974, καὶ «Οἱ Κρητικὲς ἐποποιῖες ὡς ὑποθῆκες ἑθνικές», Ἐλλοπία, 61,2002,53-55).

Είδικά μετά τὴν ἄλωση τῆς βασιλίδας τῶν πόλεων, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στρέφονται τόσα πλήθη Ἑλλήνων πρὸς αὐτές, ὥστε νὰ ἀποκαλοῦνται Βυζάντιο μετά τὸ Βυζάντιο, ὅπως προσφύεστατα ἐπιγράφει πολύτιμη συγγραφὴ διάσημο τακτικὸ μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, τὸ ὅποιο διετέλεσε καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Ρουμανίας, ὁ Νικόλαος Γιόργκα!

Πολὺ πρωτύτερα, τὸν 16ο αἰώνα, Ἡπειρωτόπουλο, καταγόμενο ἀπὸ τὸ χωρὶ Νεγάδες τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης, ἔνειτεύεται γιὰ καλύτερη, ὅπως συνήθως λέγεται, τύχη, δηλαδὴ γιὰ ἀπόκτηση ἐνὸς κομποδέματος. Ἄλλὰ στὴν προκείμενη περίπτωση, ἡ ὅποια δὲν εἶναι μοναδική, προέχει ἡ πραγμάτωση τῶν προϋποθέσεων προπαρασκευῆς ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Διότι προεπαναστατικὰ κινήματα δὲν ἐκδηλώνονται ἀποκλειστικὰ στὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ὅπου γῆς προκόβουν οἱ ἔνειτεμένοι Ἑλληνες. Ὅποθέσεις γιὰ τὴν οἰκογενειακὴ κατάσταση καὶ ἐπωνυμία, ἀν καὶ διατυπώθηκαν πάμπολλες στὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία, δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν ἴκανοποιήσει ἐπαρκῶς τοὺς εἰδικούς. Ἔτσι ὁ Ἡπειρώτης μετανάστης φέρεται ἀκόμη, ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα, ὡς Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος, τὸ δὲ δεύτερο χωρὶς ἢ μὲ εἰσαγωγικά.

Ἄφοῦ πρωτίστως προσαρμόσθηκε στὸ ἔνο περιβάλλον καὶ κατόπιν κατέστησε αἰσθητὲς τὶς πολλαπλὲς δεξιότητές του τόσο στὸν αὐτόχθονα πληθυσμὸ ὃσο καὶ στὸν ἐπήλυδες, Πολωνούς, Γερμανούς καὶ τοὺς ἐπικυριάρχους Ὁθωμανούς, κατέστρωσε σχέδιο βαθμαίας καταλήψεως τῆς ἔξουσίας μιᾶς Ὅπερδουνάβιας Ἡγεμονίας καὶ ἀκολούθως τῆς ἐνώσεως ὅλων. Προφανέστατα τὰ μέτρα, ποὺ κατὰ καιροὺς ἐλάμβανε, ἄλλοτε ἀνακούφιζαν τὶς λαϊκὲς τάξεις, οἱ ὅποιες ἐστέναζαν ἐξ αἰτίας τῆς βουλιμίας καὶ ἀπληστίας τῶν τοκογλύφων, καὶ ἄλλοτε ἀναρρίπταν τὴν ἐλπίδα μιᾶς χρηστότερης διοικήσεως, τὴν ὅποια εἶχαν ἀνάγκη καὶ οἱ ἀνώτερες τάξεις. Ἡγεμόνες δὲ γειτονικῶν περιοχῶν προσέβλεπαν σὲ σύμπραξη γιὰ δικούς τους σκοπούς. Αὐτὸ δείχνει καὶ ἡ πολυσχιδὴς παροχὴ βοήθειας καὶ εὐκαιριῶν γιὰ τὴν ἴσχυροποιήση του. Μεταξὺ δὲ τῶν ὑποστηρικτῶν του ἀναφέρονται καὶ ἔνας θεῖος του Ἰωάννης, τοῦ ὅποιού τὰ βιογραφικὰ παρουσιάζουν πολλὰ κενά, καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Καντακουζηνός μὲ μεγάλες γνωριμίες στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως τοῦ βεζίρη Σινάν, τοῦ ὅποιον οἱ ρίζες εἰκάζονται ἐλληνικές. Ὡς τόσο ὁ Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος ἐπιζητεῖ σχέσεις καὶ μὲ ἄλλους ἡγεμόνες, ποὺ ἔχουν στραμμένα τὰ βλέμματά τους στὰ τουρκοκρατούμενα ἐδάφη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως οἱ Ἀνδεγανοί, Γάλλοι ἡγεμόνες τῆς Ανδεγανίας (γαλλ. Ἀνζοῦ), τῶν ὅποιων κλάδος ἄρχει καὶ τῆς Σικελίας. Βέβαια δὲν ἐννοοῦσε παραγνώριση τῆς ἀξίας, τὴν ὅποια θὰ εἶχε γιὰ τὴν εὐόδωση τῶν ἐπιδιώξεών του ἡ συνεργασία μὲ ἀναγνωρισμένες προσωπικότητες τοῦ ἀκραιφνοῦς Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ὁ Μητροπολίτης Τυρνόβου Διονύσιος Ράλλης-Παλαιολόγος, ὁ

Μητροπολίτης Λαρίσης, Τρίκκης και Σταγῶν Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος, κακῶς ἐπιλεγόμενος “Σκυλόσοφος”, ἥ και λαϊκούς, ποὺ ἐκπροσωποῦσαν ἑλλαδικὰ διαμερίσματα, ὅπως πιθανολογεῖται γιὰ τοὺς Κυκλαδίτες.

Πάντως εἶχε συνυπολογίσει καὶ ὑποστήριξε, τὴν ὁποίᾳ τοῦ ὑποσχέθηκαν ὁ Πάπας Κλήμης ὁ Ή' καὶ ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτορας Ροδόλφος ὁ Β', ὅταν εἶχαν συνάψει χριστιανικὴ συμμαχία. Ἀλλὰ δὲν διανοήθηκε ἔνδοση σὲ θρησκευτικὲς ἥ ὅποιεσδήποτε πολιτικὲς ἐπιφρόνεις, βλαπτικὲς γιὰ τὴν πατρίδα του, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ἐγκυρότερες ἀρχικὲς πηγές, σὲ περίπτωση ἐπιτυχίας τῆς ἀναμετρήσεώς του μὲ τὴν ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ὁ προσδήποτε τὸ ἐγχείρημα ἦταν δύσκολο, ἀβέβαιης ἐκβάσεως καὶ μακρᾶς ἀσφαλῶς διάρκειας, μὲ ἀφετηρίᾳ τὸ ἔτος 1593. Τὸ δὲ ἐπόμενο 1594 ἔδωσε ἀπτότατο παραπολεμικὸ δεῖγμα ἐξυγιαντικῆς καὶ φιλολαϊκῆς πολιτικῆς ἐντυπωσιάζοντας φρικιαστικὰ καὶ ἀποσπώντας τὴν καθηλικὴ συμπάθεια τῶν θυμάτων τῆς τοκογλυφίας. Ὁ διμότ. καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δημ. Β. Οἰκονομίδης, ποὺ ἔζησε ἐπὶ πολὺ στὴ Ρουμανία, γράφει: «...κατά τινα φθινοπωρινὴν ἡμέραν τοῦ 1594 ὁ Μιχαὴλ προσεκάλεσεν ἄπαντας τοὺς ἐν Βουκουρεστίῳ διαμένοντας Τούρκους καὶ Ἐβραίους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τοκογλύφους, ἵνα προσέλθουν εἰς τὴν Βεστιαρίαν (ἱματιοφυλάκιον τοῦ ἡγεμονικοῦ μεγάρου) καὶ πληρωθοῦν δῆθεν τοὺς ὀφειλούμενους εἰς αὐτοὺς μισθοὺς καὶ τὰς ἄλλας ἀμοιβὰς καὶ τόκους. Ἄμα τῇ ἀθρόᾳ προσελεύσει τούτων, ὁ ἡγεμὼν διέταξε τὸ κλείσιμον τῶν θυρῶν τῆς βεστιαρίας καὶ τὴν σφαγὴν αὐτῶν».

Τὴν 13 Αὐγούστου τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἡγεμονίας του ὁ Μιχαὴλ κατανικᾶ κατὰ κράτος τοὺς Τούρκους σὲ τακτικὴ ἐκ τοῦ συστάδην σφοδρὴ σύγκρουση. Τὸ ἀληθινὸ ἐπίτευγμα συνέτεινε στὴν ἐνθάρρυνση τῶν λαῶν τῆς Ν.Α. Εὔρωπης γιὰ ἔξεγέρσεις, ἀφοῦ ἀπομιθοποιήθηκε τὸ δῆθεν ἀήττητο τῶν γενιτσάρων τοῦ Σουλτάνου. Ἡ σπουδαιότητα τῇ νίκης παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις, ὅταν διαπιστώνεται ὅτι ἡ ἐπίτευξη τῆς ὑπῆρξε ἀπότοκος-σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου- τῆς μαχητικότητας Ἑλλήνων. Ὁ καθηγητὴς Οἰκονομίδης ἀρκεῖται στὴ σημείωση «ὅτι τὸ καλλίτερον τμῆμα τοῦ στρατοῦ τοῦ Μιχαὴλ ἀπετελοῦν Ἑλληνες ἐκ Μακεδονίας καὶ βορείου Ἡπείρου».

“Ομως σύμφωνα καὶ μὲ πρόσφατες ἀνακοινώσεις ἥ συγκρότηση τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Μιχαὴλ εἶναι πάντοτε κατὰ συντριπτικὴ πλειονότητα ἔλληνική, ὅπωσδήποτε διευρυμένη ὡς πρὸς τὶς περιοχές ἐπιστρατεύσεως. Οἱ Δημήτριος καὶ Ἀνδρέας Pippidi σὲ διεθνὲς Κρητολογικὸ συνέδριο ἀνακοινώνουν ὅτι στὴν ὑπηρεσία τοῦ Μιχαὴλ συγκαταλεγόταν καὶ καπετάνιος Κρητικός. Ὁ δεύτερος Pippidi σὲ συνθετικὴ συγγραφή του μνημονεύει καὶ ἰσπανικὴ παρουσία. Κυρίως δὲν ἀποσιωπᾶ ἐμπνευσμένες συγγραφικὲς συμβολές, μεστές πληρο-

φοριῶν. Ἀκριβέστερα δημιουργούνς ἐλάχιστα ἢ διόλου γνωστοὺς κρίνει ἀντικειμενικὰ καὶ χρησιμοποιεῖ πρεπούμενα. Παράλληλα προβάλλει κατ' ἄξιαν. Ἐξ ἄλλου ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξήν περιγραφῆς τῆς Ἐποποΐας τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου, σύγχρονής του, σὲ ἀγγλικὸ ἵστορικὸ ἔργο. Προσφεύγει δὲ καὶ στὸν σύγχρονό μας καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σάλτσμπουργκ Ἀλέξανδρο Randa, τοῦ ὅποιου τὸ σύγχρονα Pro Republica Christiana (1593-1606) μᾶς διαφωτίζει σὲ πολλὰ ἀμφιλεγόμενα σημεῖα. Ἐπιπρόσθετα ἀρνύεται ἀπὸ ἀρχειακές πηγές. Ἐκθεση τοῦ δομινικανοῦ, ἴεραποστόλου Ἀνδρέα Bobbi, στὴν ὥποια περιέχεται ἡ ἐπομένη φράση, πραγματικὴ ἵστορικὴ μαρτυρία: «Ὁ ἡγεμόνας Μιχαὴλ ἐπρεπε, κοντολογῆς, νὰ γίνῃ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ, ὡς Ἑλληνας χειροκροτούμενος καὶ ἀκολουθούμενος κατ' ἔξοχὴν ἀπὸ Ἑλληνες, τοὺς ἄλλοτε κυρίους αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίας, ἥταν ἐπιτακτικὴ ἡ ἀναγόρευσή του, αὐτοῦ καὶ ὅχι ἄλλου, ὡς αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως».

Τὸν ἀπόχρονο τὸν προεπαναστατικοῦ κινήματος ἵστορον σύγχρονοί του καὶ μεταγενέστεροι χρονικογράφοι ὅμογενεῖς, ὅπως οἱ Σταυρινός, Ματθαῖος ὁ Μυρέων, Παλαμήδης, Πετρίτσης, Διακρούσης, Σπόντης. Ἐπὶ πλέον, ἡ Ἐποποΐα τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου ὑμνήθηκε καὶ ἀπὸ λαούς, ποὺ ἀφουκράσθηκαν τὸ μήνυμα, μὲ διαφορές εὐδιάκριτες. Σώζονται δημοτικὰ τραγούδια βουλγαρικά, σερβικά, ἑλληνικά. Ἐνα καὶ μοναδικὸ ρουμανικὸ ἀποδείχθηκε λόγιο. Ἀποδόθηκε ἀπὸ τὸν ὀνομαστὸ Βυζαντινολόγο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Δημοσθένη Ρούσσο, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, στὸν ἑθνικὸ ποιητὴ τῆς Ρουμανίας καὶ σύλλογέα δημοτικῶν τραγουδιῶν Βασίλε Αλέξανδρη, ἑλληνικῆς ἐπίσης καταγωγῆς. Τὸ παράδοξο κενὸ εὖλογα αἰφνιδάζει, δοθέντος Ἰδίως ὅτι ὁ θριαμβευτὴς πολέμησε ὡς ἡγεμόνας τῶν παραδούναβίων χωρῶν. Φυσικὰ ἐρμηνεῖες τῆς ἀνυπαρξίας ἐπιχειρήθηκαν. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα παραμένει ἀνοικτό, ὅτι διατυπώθηκαν καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους εἰδικοὺς τῆς ρουμανικῆς ἐπιστήμης, N. Γιόργκα, Δημ. Ρούσσο, Ἄ. Ιορντάν.

Πιθανῶς δὲν ἀφίσταται τῆς ἀλήθειας ὁ καθηγητὴς Οἰκονομίδης, ὁ ὅποιος ἀναζητῶντας τὴν αἵτια γράφει: «Ὁ Ρουμανικὸς λαὸς δὲν ἐνεφορεῖτο τότε, ὡς κατὰ τὸ 1848, ἀπὸ τὴν βαθεῖαν ἐκείνην ἑθνικὴν συνείδησιν, ἡ ὥποια ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν κρίσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν πρόξεων ἀνδρῶν, πρωταγωνιστούντων εἰς τὰς ἑθνικὰς αὐτῶν περιπτετείας. Τοιουτοτρόπως ἐξηγεῖται ὅτι δὲν παρωρμήθη ἀπὸ πόθους ἐλευθερίας, δὲν ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐνεστερούσθη τὸν ἀγῶνα τοῦ Μιχαὴλ, δὲν ἡσθάνθη τὴν συγκίνησιν ἐκείνην, ποὺ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐξύμνησιν ἡρωϊκῶν πράξεων, οἵτινες ὑπῆρξαν αἱ ἀνδραγαθίαι τοῦ ἡρωϊκοῦ του ἡγεμόνος, ὁ ὅποιος ἀνεπτέρωσε τὸ ἥθικὸν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀπολυτρώσεως τῶν ἄλλων ὑποδούλων λαῶν καὶ δὴ

τῶν Ἑλλήνων».

Ἔσως ὅταν χρήσιμη μία προσεχής παρουσίαση τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀξιοθαύμαστη δράσῃ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναιοῦ, καθὼς καὶ νῦν στὰ ἀντίστοιχα σερβικὰ καὶ βουλγαρικά.

STORIA DEL POPOLO ROMENO, ROMA 1971.

NICOLAE MILESCU
Ο ΛΑΚΩΝ “HOMO UNIVERSALIS”

Η παρουσία τοῦ *Nicolae Milescu* καλύπτει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ 17ου αἰώνος καὶ τὴν πρώτη σχεδὸν δεκαετία τοῦ ἐποιμένου. Τὸ ὄνομά του ἔχει καταχωρισθῆ στὴ διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τοῦ «Βασιλέως Ἡλίου», τοῦ Λουδοβίκου 14ου τῆς Γαλλίας, τοῦ Καρόλου Γουσταύου τῆς Σουηδίας, τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κίνας. Ὑπῆρξε ὁ σκαπανεὺς στὸ ἄνοιγμα τῆς τσαρικῆς Ρωσίας πρὸς τὴ Σιβηρία καὶ τὸ Πεκίνο. Ἀκουσε τὸ χτύπημα τοῦ Μεχμὲτ Κιοπρούλοῦ στὶς Πύλες τῆς Βιέννης καὶ ἔζησε τὴν ἀγωνία τῶν λαῶν, στοὺς ὅποιους πλησίαζαν οἱ τουρκικὲς ὁρδές. Παρακολούθησε τοὺς ἀνταγωνισμοὺς τῶν Ἀγβούγων μὲ τοὺς βασιλικοὺς οἶκους τῆς Εὐρώπης. Γεύθηκε τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας. Γοητεύθηκε ἀπὸ τὶς φαντασμαγορικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀπωλεῖας. Ἀντεξε στὴν πρωτόγονη καὶ πρωτόγνωρη θωριὰ τῆς Σιβηρίας. Περιδιάβασε τὶς ἐπτὰ μεγαλύτερες πρωτεύουσες τοῦ κόσμου (Κωνσταντινούπολη, Βερολίνο, Στοκχόλμη, Παρίσι, Βαρσοβία, Μόσχα, Πεκίνο). Γνώρισε καὶ ἐντυπωσίασε συγγραφεῖς, διπλωμάτες, ἀρχηγοὺς ἐκκλησιῶν καὶ κρατῶν, μὲ τὴν πολυμάθεια, γλωσσομάθεια, εὐγλωττία καὶ εὐστροφία του¹. Προσφέστατα, λοιπόν, ἀποκαλεῖται «*Homo Universalis*»².

Αφετηρία τῆς μεγαλειώδους πορείας του εἶναι ἡ Μολδαβία, ὅπου γεννήθηκε τὸ 1636³ καὶ ἔκαμε τὶς πρῶτες σπουδές του στὴν Ἀκαδημία τῆς Ιασίου, ἀπὸ τὴν ὥποια ὁ ἡγεμών Βασιλεὺος Λούπος εἶχε ἀπομακρύνει τοὺς Πολωνοὺς διδασκάλους καὶ εἶχε διορίσει Ἑλληνες, ὥστε τὸ πνευματικὸ τοῦτο ἵδρυμα νὰ ἀποβῇ ἐστία ἀκτινοβολίας ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁστόσο ὁ *Nicolae Milescu* ἔσπευσε νὰ συμπληρώσῃ τὶς σπουδές του στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴, ἡ ὥποια εἶχε ἀναδιοργανωθῆ ὡς Ἱδρυμα

1. Πβ. A.I. Giurea, Spatarul Nicolae Milescu cu prilejul imprimirii a 250 de ani de la moartea sa, *Orthodoxia*, 10, 1958, 493.

2. Βλ. G. Iavascu, *Istoria literaturii române*, Bucuresti, 1969, I, 164.

3. Ἀλλοτε ὑποστηρίζόταν ὅτι γεννήθηκε τὸ 1621. Πβ. M. Niculescu, *Omul si pământul românesc în lumina literaturii noastre. Prefata de Basil Munteanu*, Paris, 1955, 435 σημ. 2. Δοθέντος ὅμως ὅτι ὁ N. Milescu δηλώνει τὸ 1676 στὸν αὐτοκράτορα τῆς Κίνας ὅτι εἶναι σαράντα (40) ἑτῶν, προκύπτει μὲ ἀκρίβεια τὸ ἔτος γεννήσεως. Πβ. G. Iavascu, ἔ.ἄ., 166.

4. Πβ. Ariadna Camariano - Cioran, *Les Académies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, 358.

Άνωτάτης Παιδείας κατά τὸ πρότυπο Ἰταλικῶν πανεπιστημίων. Ὁ Nicolae Milesescu σημειώνει ὅτι διδάσκαλός του ὑπῆρξε ὁ Γαβριὴλ Βλάσιος «*meus olim professor in urbe imperatore*»¹.

Στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐμβάθυνση στὴν Ὁρθόδοξη παράδοση, ὁ Nicolae Milesescu ἔλαβε μιὰ γερή ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση καὶ ἀπέκτησε ἐξ ἵσου σοβαρές ἐπιστημονικές γνώσεις. Διδάχθηκε τέλεια τὶς δύο κλασικές γλῶσσες, Ἑλληνικὴ καὶ Λατινικὴ, καὶ διηύρυνε τὴ γλωσσομάθεια μὲ τὴν Τουρκικὴ, Ἰταλικὴ, Σλαβωνικὴ. Συνάμα χρησιμοποιοῦσε ὡς μητρικὲς τὴν Νεοελληνικὴ καὶ τὴ Ρουμανικὴ. Ωστε δίκαια χαρακτηρίζεται ὡς «*vir polyglottus*»².

Τὸ 1653, μόλις 17 ἑτῶν, ἐπιστρέφει στὴ Μολδαβίᾳ καὶ ἀρχίζει τὴ σταδιοδομία του, ὡς γραμματεὺς τοῦ νέου ἥγεμόνος Γεωργίου Stefan. Εἶναι ἡ πρώτη εὐκαιρία μυήσεως στοὺς μαιάνδρους τῆς νέας διπλωματίας, ποὺ ἀναπτύσσεται στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη σὰν συνέπεια τῆς οργαδίας ἐξελίξεως τῆς Ρωσίας.

Μετὰ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Γεωργίου Stefan βλέπομε τὸν Nicolae Milesescu σὲ διαφορετικὰ καθήκοντα. Ὁ νέος ἥγεμὼν Γεώργιος Γκίκας ἀναθέτει τὸ 1659 στὸν εἰκοσιτριετὴ Nicolae Milesescu τὴ διοίκηση ἐνὸς στρατοῦ χιλίων ἀνδρῶν μὲ ἐντολὴ νὰ σπεύσῃ στὴν Τρανσυλβανία καὶ νὰ βοηθήσῃ τὸν Ἀνδρέα Barcsay, ἀνθρωπὸ τῶν Τούρκων, ἐναντίον τοῦ Rakoczy³, ἥγεμόνος τῆς Τρανσυλβανίας. Ἄλλὰ ὁ Milesescu ὡδήγησε τὸ στρατιωτικὸ σῶμα κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴ φθάσῃ ποτὲ ἐκεῖ ὅπου θὰ μποροῦσε νὰ ὠφελήσῃ τοὺς ἀσυμπαθεῖς συμμάχους, καὶ ἐπέστρεψε στὴ βάση του χωρὶς νὰ δώσῃ τὴν παραμικρὴ μάχη⁴. Ωστόσο φέρει τὸν τίτλο τοῦ «*olim generali Walachiae*»⁵ καὶ συνάπτει σχέσεις, κατὰ προτίμηση, μὲ ἀνθρώπους τῶν Γραμμάτων, ὅπως ἦσαν ὁ παλιὸς αὐλικὸς Κωνσταντῖνος Καντακουζηνὸς καὶ οἱ πρεσβύτεροι γιοί του.

Τὶς εὐχάριστες διατριβὲς στὴ Βλαχίᾳ διακόπτει ἡ πρόωρη ἐκθρόνιση τοῦ Γεωργίου Γκίκα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1660, ὅπότε ὁ Milesescu καταφεύγει στὴ Μολ-

1. Ivascu, ē.ā., σ. 166.

2. J. F. Baddeley, *Russia, Mongolia, China, Londra*, 1919, II, 205. Βλ. καὶ D. Cristescu, *Opera teologica si apologetica a spatarului Nicolae Milesescu, Ortodoxia*, 10, 1958, 510.

3. P. P. Panaitescu, *Nicolae Spatar Milesescu (1636-1708)*, Paris, 1925, 45 σημ. 2.

4. Miron Costin, *Opere*, editia P. P. Panaitescu, 1958, 185-186, παρὰ Ivascu, ē.ā., σ. 167.

5. Γιὰ τὸν χρόνο καὶ τὸν λόγο, ποὺ ἀπέκτησε τὸν τίτλο βλ. Ἀ. Παπαδόπούλου - Κεραμέως, *Ιεροσολυματικὴ βιβλιοθήκη*, Πετρούπολις, 1891, I, 257. G. Ghîbanescu, *Divanurile donnesti, Archiva*, 28 (1921) 44-46. Nicolae Milesescu - Spataru, *Jurnal de călătorie în China*. Editie ingrijită, traducere, note si prefată de Corneliu Barbulescu, Bucuresti, 1962, X (Εφεξῆς βραχυγραφικά: Barbulescu, Prefată).

δαβία συναποκομίζοντας ἔνα χειρόγραφο τοῦ Ἡπειρώτου, λογίου καὶ συγγραφέως, μητροπολίτου Μυρέων Ματθαίου, τὸ δόποιο περιεῖχε τὴ θεία λειτουργία τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου καὶ τὸ δόποιο ἐδώρησε μὲ αὐτόγραφη ἀφίέρωση¹ στὴ Μονὴ Barnovski τοῦ Ἰασίου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀναστροφὴ μὲ τοὺς Καντακουζηνοὺς στὴ Βλαχία εἶχε ἀφήσει βαθύτερα ἵχνη στὸν Milescu. Διότι, παρὰ τὰ θρυλούμενα ζητήματα, ποὺ ἀνέκυψαν στὴ Μολδαβίᾳ, ὅπου ἥδη ἡγεμόνευε ὁ Στεφανίτσας Λοῦπος (1650-1661), ἄρχων στριφνὸς καὶ σχεδὸν ἀνισόρροπος, ὁ Milescu θέτει τὶς βάσεις νέας ἐποχῆς τῆς ρουμανικῆς φιλολογίας καὶ θεολογίας μεταφράζοντας δογματικὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἀπ’ εὐθείας ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ πρωτότυπο², ἐνῶ νωρίτερα ὁ Βαρδαλάμι μετέφραζε ἀπὸ τὴ Σλαβωνική³.

Τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Milescu δὲν ἔχει μόνο θρησκευτικὴ σημασία. Κατ’ ἔξοχὴν παρέχει στοὺς Ρουμάνους τὴ δυνατότητα νὰ συνειδητοποιήσουν τὸ φυλετικό τους διαχωρισμὸ ἀπὸ τὸν σλαβικὸ κόσμο, ποὺ τοὺς περισφίγγει, καὶ τοὺς δεσμοὺς μὲ τὸν ρωμαϊκό, στὸν ὃποιο καὶ ὀφείλουν κυρίως τὴ μητρικὴ γλώσσα τους⁴.

Ο Milescu ἔντείνει τὴ μεταφραστικὴ προσπάθειά του. Ὁλοκληρώνει ἥδη καὶ τὴ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ θεωρεῖται τόσο ἐπιτυχημένη, ὥστε σύγχρονοί μας Ρουμάνοι κριτικοὶ ἀναγνωρίζουν στὸν Milescu μεγάλη ἔμπνευση καὶ δυνατό πάθος. Ἡταν πράγματι ἔργο ἐνὸς λογίου διπλωμάτου, ποὺ μοιραζόταν τὸν χρόνο του ἀνάμεσα στὴν πολιτικὴ καὶ τὴ μελέτη.

1. Μόνο ἡ ἀφίέρωση εἶναι ἰδιόχειρη τοῦ Milescu. ἾΑλλοτε εἶχε ἀποδοθῆ σ’ αὐτὸν ὄλοκληρο τὸ χειρόγραφο. Ἡ διόρθωση ὀφείλεται στὸν D. Russo, *Studii istorice greco-române*, opere postume, Bucuresti, 1939, I, 162 σημ. 1.

2. C. C. Giurescu - D. C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucuresti, 1975, 458.

3. Ivascu, ᷂.α., 168.

4. Στὸ πρῶτο μεταφραστικὸ ἔργο του καταχωρίζει λίγα ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ λόγια γιὰ τὴ ρουμανικὴ γλώσσα, τὰ ὃποια δὲν ὑπάρχουν στὸ πρωτότυπο τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου. Ἡ σκοπιμότητα διακρίνεται εὐκολα. Εἶναι δὲ τὰ ἀκόλουθα: «*Dumnezeu se zice în limba grecească theos, iara pre limba letineasca deus, iara rumânește sa chiama dumnezeu, care nume iaste luat de la letinie, în ce chip si mai jumata de limba româneasca luat [a] de la letini*».

[«*Dumnezeu* λέγεται στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα Θεός, ἀλλὰ στὴ λατινικὴ *deus*. Ἐπίσης στὴ ρουμανικὴ ὄνομάζεται *dumnezeu*, ὄνομα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ λατινική, ὅπως καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ μισὸ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τοὺς Λατίνους»].

5. Πβ. Ivascu, ᷂.α., σ. 169. N. Iorga, In legatura cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu, *Analele Acad. Rom., Sectia Istorică*, 38, 1916, 37 κέ. Panaitecu, ᷂.α., 50 κέ. Virgil Cândea, Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limbă română, *Limbă și Literatură*, 7, 1963, 45 κέ.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1661 ἐπισυμβαίνει ὁ θάνατος τοῦ Στεφανίτσα Λούπου καὶ ἡ ἀνάρρηση στὸ θρόνο τῆς Βλαχίας τοῦ Γρηγορίου Γκίκα, ὁ ὅποῖος μετακαλεῖ τὸν Milescu καὶ τοῦ ἐμπιστεύεται τὴν θέση τοῦ Καπικεχαγᾶ, δηλ. τοῦ διπλωματικοῦ ἀντιπροσώπου¹ του στὴν Ὑψηλὴν Πύλη, ἀξίωμα ποὺ ἀπαιτεῖ σπάνιες διπλωματικὲς ἴκανότητες καὶ ἐπιβάλλει ἄγρυπνη παρακολούθηση ὅλων τῶν μηχανορραφιῶν καὶ ἔγκαιρη ἐνημέρωση τοῦ ἥγεμονος. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτελεῖ κέντρο διεθνοῦς διπλωματίας καὶ ὅτι οἱ περιστάσεις εἶναι ἔξαιρετικὰ κρίσιμες. Τότε ἐκδηλώνεται ἡ ἀντιαψιθουργικὴ πολιτικὴ τοῦ Λουδοβίκου 14ου², ὁ δὲ Μεχμέτ Κιουπρουλοῦ ἐπιδιώκει νὰ ἐπωφεληθῇ ἐτοιμάζοντας τὴν μεγάλη ἐκστρατεία κατὰ τῆς Βιέννης, στὴν δούλια μετέχουν ἀναγκαστικὰ καὶ στρατεύματα τῶν παριστρίων ἥγεμονιῶν. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἀνάστατος, μὲ τὰ βλέμματα στραμμένα πρὸς τὴν Ρωσία, προωρισμένη, ὅπως φημιλογεῖται, ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἀπὸ τὸν ὅθιμανικὸν ξυγό. Ἐκφραστής δὲ τῶν προσδοκιῶν τῶν Ἑλλήνων, συνάμα πνευματικὸς καὶ πολιτικὸς ὀδηγὸς προσβάλλει ὁ Δοσίθεος³, μέλλων πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1669), ποὺ περισσότερο χρόνο βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὶς Ἡγεμονίες παρὰ στὴν ἐπισκοπικὴν τοῦ ἔδρα⁴.

Ο Milesescu γνωρίζεται μὲ τὸν Δοσίθεο καὶ μυεῖται στοὺς ἑθνικοὺς προσανατολισμοὺς καὶ στὶς ἰδεολογικὲς τάσεις, ποὺ ἐμψυχώνουν τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολεως καὶ γενικότερα τὸν Ἑλληνισμό. Στὸ ἕδιο χρονικὸν διάστημα πραγματοποιεῖ νέα πολύτιμη προσφορὰ στὰ ρουμανικὰ γράμματα μιὰ ἔξοχη μετάφραση φιλοσοφικοῦ ἔργου⁵.

Ἄλλὰ ἡ ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Βιέννης (1664) καὶ ἡ φιλοαυτοριακὴ στάση τοῦ ἥγεμονος Γρηγορίου Γκίκα ἀναγκάζουν τὸν Milesescu νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Κωνσταντινούπολη⁶. Πρὸιν ὅμως φύγη, παραδίδει στὸν Σερβὸν Καντακουζηνὸν τοὺς καρποὺς τοῦ πνευματικοῦ μόχθου του, τὰ χειρόγραφα τῶν

1. Bărbulescu, Prefată, XI σημ. 1. E. D. Tappe, An english contribution to the biography of Nicolae Milesescu, *Revue des Etudes Roumaines* (RER), I, 1953, 155.

2. N. Iorga, *Istoria Românilor*, Bucuresti, 1938, 14, 247-248.

3. Ἀσκοῦσε ἀντιοθιμανικὴ πολιτικὴ καὶ ἀναζητοῦσε ὄμοιδεάτες. Πβ. Ι. Ντούρα, Ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ ἡ προσφορά αὐτοῦ εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, Ἀθῆναι, 1977, 92.

4. D. Stăniloae, *Vîata și activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului si legăturile lui cu Tara Românească*, Cernăuti, 1929.

5. Virgil Cândea, Tratat «Desprea ratiune udominantă», cea dintii opera filosofica publicată în limba română (1688), *Vîata Românească*, 16 (1963) nr 3, 84-89.

6. Καταφεύγει στὴν αὐλὴν τοῦ ἐκλέκτορος τοῦ Βρανδεμβούργου Φρειδερίκου Wilhelm. Πβ. Bărbulescu, Prefată, XI. Ὁ δὲ Γρηγόριος Γκίκας βρίσκει καταφύγιο στὴν Πολωνία καὶ ἀργότερα στὴ

μεταφράσεών του, τὰ ὅποια καὶ σώζονται στὴ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία.

Ἡ βίαιη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη δὲν καταθλίβει τὸν Milescu, διότι ἡ περιπέτεια ἔρχεται νὰ ἴκανοποιήσῃ ἄλλα ἐνδιαφέροντα καὶ κυρίως τὴν ἐπιθυμία του νὰ περιηγήθῃ καὶ νὰ δῆ νέους κόσμους. Κατ’ ἀρχὴν σκέπτεται νὰ συναντήσῃ τὸν πρώην ἥγεμόνα του Γεώργιο Stefan, ποὺ ζῇ αὐτοεξόριστος στὸ Στεττίνο τῆς Πομερανίας, μὲ ἐπιχορήγηση τοῦ ἄλλοτε συμμάχου του Καρόλου Γουσταύου τῆς Σουηδίας, καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπάνοδό του στὸ θρόνο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Λουδοβίκου 14ου, τοῦ ὅποιου ἡ ἐπιρροὴ στὴν Ὑψηλὴ Πύλη εἶναι μοναδική. Ἡδη τὸν Ιανουάριο τοῦ 1665 ἔστειλε στὸ Παρίσι ἐπιστολὴ μὲ τὸν τέως ἀρχηγὸν τοῦ Μολδαβικοῦ στρατοῦ βαρόνο Alexandro Julio Torquato Frangapani, ποὺ εἶχε σχετισθῆ μὲ τὸν Γάλλο πρόδημο στὸ Ἀψβούργο Bidal¹. Ἡ ἀπάντηση ὅμως ἦταν ἀρνητική. Γι’ αὐτὸ στρέφεται πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Ἀλλὰ πάλι δὲν στάθηκε τυχερός. Ἐτοι τὸν Ιανουάριο τοῦ 1666 ὁ ἥγεμὼν Γ. Stefan χειμάζεται ἀπὸ ἀπελπισία στὸ Στεττίνο.

Οταν ὁ Nicolae Milescu ἔφθασε στὸ Στεττίνο δὲν ὑπῆρχαν εὔοίωνες προοπτικές. Ωστόσο ἡ αἰλφνίδια ἐμφάνισή του τονώνει κάπως τὸ φρόνημα τοῦ ἥγεμονος Stefan, ὁ ὅποιος χωρὶς χρονοτριψὴ δοκιμάζει γιὰ μὰ ἀκόμη φορὰ τὴν τύχη του. Ἐμπιστεύεται τὴ δύσκολη ἀποστολὴ στὸν Milescu, ποὺ τὸν Ὁκτώβριο κιόλας βρίσκεται στὴ Στοκχόλμη, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε ἐπέλθει καὶ ἀλλαγὴ στὸ πρόσωπο τοῦ Γάλλου πρέσβεως. Ὁ νέος πρέσβυς τῆς Γαλλίας μαρκήσιος Arnauld de Pomponne², γόνος ὀνομαστῆς οἰκογενείας Ιανσενιστῶν, μέλλων ὑπουργὸς τῶν ἔξωτερικῶν τοῦ Λουδοβίκου 14ου, δέχθηκε τὸν Milescu σ’ ἀκρόαση, κατὰ τὴν ὅποια μὲ ἔκπληξη διεπίστωσε ὅτι ὁ συνομιλητής του χειρίζεται ἀριστα τὴ Λατινική, εἶναι γοητευτικὸς καὶ τέλεια κατηρτισμένος σὲ πάμπολλα θέματα. Ἡ συνάντηση συνέπεσε μ’ ἓνα θεολογικὸ σκάνδαλο, ποὺ εἶχε ξεσπάσει στὸ Παρίσι καὶ εἶχε λάβει διαστάσεις κρατικοῦ ζητήματος.

Εἴκοσι περίπου χρόνια ἡ πνευματικὴ Γαλλία ἦταν διχασμένη ἐξ αἰτίας τῆς διαμάχης Ιανσενιστῶν³ καὶ Καλβινιστῶν γιὰ τὸ δόγμα τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Μὲ τὸ μέρος τῶν πρώτων εἶχαν ταχθῆ ὁ Pascal καὶ ὁ θεῖος τοῦ Γάλλου πρέσβε-

Βιέννη καὶ Βενετία.

1. Πβ. Ioan Hudită, Contributii la istoria spătarului Niculai Milescu și a lui Gheorghe Stefan, *Arhiva*, 36, 1929, nr 2, 12.
2. Bă. A.I. Ciurea, Mărturisirea de credință spătarului Nicolae Milescu «Stella Orientalis occidentali splendens», *Ortodoxia*, 10, 1958, 515 σημ.
3. Emile Turdeanu, Les controverses des Jansénistes et la création de l’imprimerie grecque en Moldavie, *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, Paris, 1952, III, 281-302.

ως, ὁ Antoine Arnauld, καθηγητής στὴ Σορβόννη. Στὸ πλευρὸ τῶν Καλβινιστῶν διακρίνεται ὁ αληρικός Jean Claude, ὁ ὅποῖος βεβαιώνει ὅτι στὸ ἐπίμαχο ζῆτημα Ὁρθοδοξία καὶ Καλβινισμὸς δὲν διαφέρουν¹ καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ὄμοιογία πίστεως τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεω².

Ο πατέρας τοῦ Γάλλου πρέσβεως Arnauld d' Andilly, γιὰ νὰ συμπαρασταθῇ στὸν ἀδελφό του, συναρχηγὸ τῆς Ἰανσενικῆς σχολῆς, ζῆτησε ἀπὸ τὸ γιό του, μὲ τὴ μεσολάβηση μάλιστα τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Lyonne, νὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν ἄποψη τοῦ μητροπολίτου Μόσχας. Ο πρέσβυς Pomponne παρακαλεῖ τὸν πρωθυπουργὸ τῆς Σουηδίας νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐνδιαφέρουσα πληροφορία μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ Σουηδοῦ πρέσβεως στὴ Μόσχα.

Καὶ ἡ μὲν ἀπάντηση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔφθασε ποτέ. Ο δὲ Pomponne πληροφοροῦσε τὸν πατέρα του, ὅτι ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἐπισήμου ἐκκλησιαστικοῦ ἐγγράφου εἶχε προλάβει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν ἔγχριτο ἀπεσταλμένο τοῦ ἡγεμόνος Stefan, τὸν Nicolae Milescu, ἀπάντηση ἀπόλυτα ἔγκυρη.

Ἡ ἐντύπωση, ποὺ ἔκαμε ὁ Milescu μὲ τὴ δίγλωσση, λατινικὰ καὶ ἔλληνικά, συγγραφὴ μᾶς τόσο εἰδικῆς θεολογικῆς μελέτης³, ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴ διπλωματικὴ ἀποστολή του. Ἐφωδιασμένος πλέον μὲ θεομή συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Pomponne ἐπέτυχε καὶ τὴ μετάβασή του στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Λουδοβίκου 14ου ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος Stefan, χωρίς, βέβαια, θετικὸ ἀποτέλεσμα, λόγῳ τῶν ἴδιαζουσῶν συνθηκῶν, ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν Εὐρώπη.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἡγεμόνος Stefan, ποὺ ἐπισπεύθηκε ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὴν ματαίωση τῆς ἐπανακτήσεως τοῦ θρόνου, ὁ Milescu ἀπὸ τὸ Στεττίνο κατευθύνεται στὴ Μολδαβία, ὅπου, κατὰ τὴν πιθανότερη ἐκδοχή, ὁ ἡγεμὼν Ilias Alexandru τοῦ ἀναθέτει τὴν ἐκπροσώπησή του στὴν Κωνσταντινούπολη. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ συνδέεται μὲ τοὺς ἀγγλικοὺς διπλωματικοὺς κύκλους, ἴδιαίτερα δὲ μὲ τὸν ἐφημέριο τῆς πρεσβείας Thomas Smith⁴, διάσημο Ἀνατολιστή, στὸν ὅποιο δίνει

1. Cristescu, ἔ.ἀ., 505. Βλ. καὶ Ciurea, Marturisirea, 536, ὅπου καὶ λόγος γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Jean Claude στὸ ὅποιο ἀναπτύσσεται τὴν ἐπιχειρηματολογία του.

2. Πβ. Ντούρα, ἔ.ἀ., 30-31.

3. Ἡ μελέτη τυπώθηκε δύο χρόνια ἡργότερα στὴ λατινικὴ μετάφραση καὶ ἔχει συμπεριληφθῆ στὴν ἀπάντηση, ποὺ δόθηκε πρὸς τὸν Jean Claude, μὲ τὸ βιβλίο: *La perpetuité de la Foy de l'Eglise Catholique touchant l'Eucharistie*, κεφ. IV, ἔκδ. I. Paris, 1669, 50-54. Δόθηκε δὲ στὴ μελέτη τοῦ Milescu ὁ ἀκόλουθος τίτλος: *Ecrit d'un seigneur moldave sur la croyance des grecs. Enchiridion, sive Stella Orientalis occidentali splendens, id est, Sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae, de transsubstantiatione corporis Domini, aliisque controversiis, a Nicolae Spadario Moldavolacone, Barone ac olim Generali Wallachiae, Conscriptum Holmiae, anno 1667, mense Febr.*

4. P. Cernovodeanu, Stiri noi despre Spătarul Nicolae Milescu și relatiile lui cu teologul anglican Thomas Smith, *Biserica Ortodoxă Română* (BOR), 89, 1971, 3-4, 326-334. Φαίνεται ὅτι ὁ Th. Smith

στὰ Ἑλληνικὰ πληροφορίες γιὰ τὸ ρουμανικὸ ἀλφάβητο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Μόσχα συναντᾷ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Nicolae Milescu, τὸν ὥποιο ἐνημερώνει στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ τῆς NA Εὐρώπης, ποὺ διαγράφεται ὡς συμφέρουσα στὸν Ἑλληνισμό, καὶ τὸν πείθει νὰ ἐνταχθῇ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Τσάρου¹.

Εσκινώντας γιὰ τὴν Ρωσία ὁ Milescu πέρασε ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη καὶ πήρε ἐμπιστευτικὲς ἐπιστολὲς² πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Πολωνίας καὶ τὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Νικούσιο, μέγα διερμηνέα τῆς Πύλης³. Ἐκπληρώνοντας τὴν ἀποστολή του στὴ Βαρσοβία ἔσπευσε στὴ Μόσχα, ὅπου ἔφθασε τὸν Ιούνιο τοῦ 1671. Ἡταν τότε 35 ἑτῶν, ὥλοκληρωμένος πολιτικὸς καὶ διπλωμάτης, κοσμογυροισμένος, ἔχοντας γνωριμίες καὶ σχέσεις σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη, δεσμοὺς δὲ φιλίας στὸν Ἑλληνικὸ καὶ ρουμανικὸ κόσμο.

Οἱ θύνων νοῦς τῆς ἔξωτερης πολιτικῆς τῆς Ρωσίας, Artamon Matveev, προικισμένος καὶ καλλιεργημένος, διέκρινε ἀμέσως τὶς ἀρετές καὶ τὰ προσόντα τοῦ Milescu καὶ προχώρησε στὴν ἀξιοποίησή τους. Ἰδρυσε εἰδικὴ διεύθυνση συγγραφῆς βιβλίων – κατὰ πλειονότητα μεταφράσεων ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά – μὲ σκοπὸ τὴ διακήρυξη τῆς ἴστορικῆς ἀποστολῆς τῆς Ρωσίας καὶ τὴν προφητεία τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ χριστιανικοῦ σταυροῦ στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴν ὁ Milescu βρέθηκε στὸ στοιχεῖο του. Πλαισιωμένος ἀπὸ ἵκανον συνεργάτες, καλλιγράφους, μικρογράφους, διακοσμητές, μεταλλοτεχνίτες, βιβλιοδέτες πολυτελείας, σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἐτοίμασε ὅλο-ἀλητη σειρὰ ἀπὸ βιβλία, ποὺ σήμερα φαίνονται παράξενα, ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη φτέρωναν τὶς ἐλπίδες τῶν σκλάβων καὶ δημιουργοῦσαν τὸν θρύλο τοῦ ἔναθοῦ γένους τοῦ βορρᾶ.

Ταυτόχρονα ὁ Milescu ἦταν καὶ ὁ διδάσκαλος⁴ τοῦ γιοῦ τοῦ Artamon Matveev, Andrei, ὁ ὥποιος ἐπὶ Μεγάλου Πέτρου ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ναυτικῶν.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἐπέβαλαν τὴν ἀναζήτηση νέων μεγάλων ἀγορῶν. Ἐπρεπε, δημαρχός, νὰ προηγηθῇ ἐπιτόπια ἔρευνα μὲ πολλαπλοὺς σκοπούς, ἐμπορικό, κοινωνικό, πληροφοριακό. Ὁ Artamon Matveev,

ἐνδιαφερόταν καὶ γιὰ τὴ διαμάχη Ιανσενιστῶν καὶ Καλβινιστῶν. Πβ. N. A. Gheorghiu, Richard Simon si «Intămpinarea» lui Meletie Syrigos, BOR, 60, 1942, 20. Arch. Teofil Ionesco, *La vie et l'oeuvre de Pierre Movila*, Paris, 1944, 141-143. Laetitia Turdeanu-Cartojan, Une relation anglaise de Nicolas Milescu: Thomas Smith, RER, II, 1954, 148.

1. A.I. Grecu, Despre legăturile lui Nicolae Milescu Spatarul cu Rusia, *Studii*, 4 (1950), nr 3, 113-120.

2. Ivascu, ē.ā., σ. 175.

3. Βιβλιογραφία βλ. Βασ. Σφυρόερα, *Oἱ Δραγομάνοι τοῦ Στόλου*. Ὁ θεσμός καὶ οἱ φορεῖς, Ἀθῆναι, 1965, 17 σημ. 1.

4. Πβ. Camariano-Cioran, ē.ā., σ. 7: «Parmi les bons hellénistes, on compte aussi Nicolas Milescu...».

ό πλέον οἰκεῖος τοῦ Τσάρου καὶ θεῖος τῆς Τσαρίνας, προτείνει τὴν ἀποστολὴν πρεσβείας στὴ Σιβηρία καὶ στὸ Πεκίνο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Nicolae Milescu. Καὶ ἡ ἐκλογὴ ὑπῆρξε καίρια.

‘Ο Milescu, ποὶν ἀποδυθῆ στὴν τρομερὴν περιπέτεια, μελέτησε ἐπὶ ἔνα χρόνο ὅλα τὰ κείμενα ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, ὅλους τοὺς χάρτες καὶ κάθε ἄλλο, ποὺ ὑπῆρχε στὴ Μόσχα.

‘Η πρεσβεία ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Μόσχα τὴν 3 Μαρτίου 1675 καὶ τὴν 30 Μαρτίου ἦταν στὴν πρωτεύουσα τῆς Σιβηρίας, τὸ Tobolsk. Ἐδῶ συνάντησε τὸν ἐξόριστο Κροάτη καλόγερο Jurii Krijanici, ὁ ὅποιος ἀνταποκρίθηκε πρόθυμα στὴν παρακληση τοῦ Milescu γιὰ πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴ Σιβηρία. Ἐπὶ πλέον παρεχώρησε σὲ λατινικὴ μετάφραση τὸ βιβλίο τοῦ Van Horn, περιηγητοῦ τῆς Κίνας, τυπωμένο τὸ 1666. Τὴν 2 Μαΐου 1675 ἡ πρεσβεία ἀφήνει τὸ Tobolsk καὶ τὴν 15 Μαΐου φθάνει στὸ Πεκίνο. Τὸ ταξίδι διαρκεῖ μέχρι τέλους τοῦ 1677. Μόλις τὴν 5 Ιανουαρίου 1678 ὁ Milescu ἀναλαμβάνει τὰ καθήκοντα στὴν πρώτη θέση του.

‘Εκτὸς ἀπὸ τὰ ἀπόρροητα στοιχεῖα ποὺ ὑπέβαλε στὸν Τσάρο, ἔγραψε καὶ δύο βιβλία, τῶν ὅποιων τὰ χειρόγραφα σώζονται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων. Τὰ βιβλία αὐτὰ εἶχαν σημαντικὲς ἐπιπτώσεις στὴ διαιρόρφωση τῆς ρωσικῆς καὶ γενικώτερα εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς, τὸν δὲ συγγραφέα¹ κατέστησαν προσωπικότητα διεθνοῦς φήμης. Εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν τὸν ἀθλο του καὶ σχολιάζουν τὶς πληροφορίες του, ὅπως ὁ Foy de la Neuville, ἀφιερώνοντας εἰδικὸ κεφάλαιο σὲ βιβλίο² του ποὺ τυπώνει στὸ Παρίσι τὸ 1683, ὁ Philippe Avril, ὁ Leibniz κ.ἄ. Ἐπίσης τὸν ἐπισκέπτονται στὴ Μόσχα, ὅπως ὁ Σουηδός J. G. Sparwenfeldt, ποὺ τὸν προσκαλεῖ στὴν αὐλὴ τοῦ Καρόλου Γουσταύου καὶ τοῦ ἀποσπᾶ τῇ συγκατάθεση γιὰ ἀντιγραφὴ τοῦ σλαβωνικοῦ κειμένου. Τὸ 1693 ὁ Χρύσανθος Νοταρᾶς, ἀνεψιὸς τοῦ Δοσιθέου μεταφράζει στὴ Νεοελληνικὴ τὰ ἔργα τοῦ Milescu. Τὸ 1696 ὁ Μιχαὴλ Βυζάντιος ἀντέγραψε τὸ νεοελληνικὸ κείμενο τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιβηρίας γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Κωνσταντίνου Καντακούζηνοῦ.

Καὶ τῶν δύο συγγραμμάτων τοῦ Milescu διασώθηκαν ἀρκετὰ χειρόγραφα, τὰ ὅποια κυκλοφορήθηκαν στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη.

Στὰ μάτια τῶν συγχρόνων του ὁ Milescu εἶχε καταστῆ μνημεῖο ζωντανό, οἱ δὲ

1. Πλήρης κατάλογο τῶν συγγραφῶν N. Milescu βλ. Panaitescu, ἔ.ἄ., 168 κ'.

2. Τὸ βιβλίο ἐπιγράφεται: *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie contenant l'état présent de cet empire, les expéditions des Moscovites en Crimée en 1689, les causes des dernières révoltes, leurs moeurs et leurs religions. Le récit d'un Voyage de Spatarius par terre à la Chine*, Paris, 1683.

προφορικές παραδόσεις γιὰ τὴ ζωὴ του πραγματικὸ μυθιστόρημα. Ὡς τὸ θάνατό του, τὸ 1708, διατήρησε ἀμείωτη τὴ δραστηριότητα, ἰδιαίτερα εὐαίσθητος καὶ πρόθυμος γιὰ ἐνίσχυση καὶ τόνωση τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Παράδειγμα εὐγλωττοῦ ἀποτελεῖ ἡ ταχεῖα ἀποστολὴ τυπογραφείου στὴν πρώτη ζήτηση τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας Δοσιθέου, ἐλληνικῆς καταγωγῆς¹. Ἀσφαλῶς ἡ εὐαίσθησία αὐτὴ ὀφείλεται στὴν κοινὴ καταγωγή. Ἐσφαλμένα σὲ ὅλα τὰ ἐλληνικὰ ἔγχυσλοπαιδικὰ λεξικὰ. Ἡ ἄλλα ἐλληνικὰ καὶ ἔνεα δημοσιεύματα ἀποκαλεῖται ὁ Milescu Ρουμάνος, Μολδαβός ἢ Μολδαβοβλάχος.

Στὴν πραγματικότητα ὁ Nicolae Milescu κατάγεται ἀπὸ τὴ Λακωνία, τὴν δῆποια καὶ δὲν λησμονεῖ, ὅπως δὲν ἀρνεῖται καὶ τὴ χώρα, στὴν δῆποια γεννήθηκε, τὴ Μολδαβία. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπλασε τὸ σύνθετο Μολδαβολάκων, τὸ ὅποιο συνοδεύει τὸ ὄνομά του στὰ ἔξωφυλλα τῶν βιβλίων του.

Τὴν πρώτη μαρτυρία τῆς ἐλληνικότητος τοῦ Milescu προσφέρει ὁ Δοσίθεος, Πατριάρχης Ιεροσολύμων, σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας:

«Nous apprenons que vous avez besoin d'un homme de religion orthodoxe connaissant différentes langues. Nous vous envoyons donc le porteur de cette lettre, Nicolas, fils de Gabriel, homme fort savant en latin et en slavon et surtout en grec... Il est né en Moldavie, il est Grec par son père, qui était de l'île (sic) du Péloponnèse, et sera très nécessaire à la cour de votre Grandeur...»².

Οἱ Ρουμάνοι³, μολονότι ἀναγνωρίζουν τὸ γνήσιο τῆς ἐπιστολῆς καὶ συνεπῶς τὸ ἀκοιβὲς τῆς πληροφορίας, ἐπιμένουν νὰ χαρακτηρίζουν τὸν Milescu ὡς Ρουμάνο. Ἡδη ὅμως ὑπάρχει ἀποστομωτικὴ ἀπόδειξη, αὐτόγραφο τοῦ Milescu, ποὺ πρόσφατα ἔφερε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ Laetitia Turdeanu - Cartojan⁴. Πρόκειται γιὰ κείμενο γραμμένο στὴν Ἐλληνικὴ καὶ χρονολογούμενο ἀπὸ Δεκέμβριο 1669. Τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ διαφωτίζει τὴν καταγωγή του, εἶναι τὸ ἀκόλουθο: «Ἐν κωνσταντινουπόλ(ει) γέροπαται: κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος αχεῖθ.ον κατὰ μῆνα δεκεμβρίου: τῇ ἐμῷ χειρὶ Νικολάου τοῦ σπαθαρίου, τοῦ μολδαβολάκωνος εἰς χάριν. καὶ μνήμην φιλίας ἀϊδιον τοῦ σοφωτάτου ἐν ἴερεῦσιν. κυρίου. θωμᾶ. σμίτ. τοῦ πρεσβυτέρου τῆς ἐν κωνσταντινουπόλ(ει) ἀγγλικῆς ἐκκλησί(ας) ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἔξοχωτάτου πρέσβεως τοῦ κραταιωτάτου βασιλέ(ως) βρεττανία(ας) κ(αὶ) τὰ ἔξης.

1. Bărbulescu, Prefată, VI.

2. Panaitescu, ፩.â., 66-67.

3. Ο Bărbulescu, Prefată, IV-V, γράφει σχετικῶς: «Ωστόσο ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου εἶναι τεκμήριο σημαντικό, καὶ, ἐφόσον αὐτὸς βεβαιώνει ὅτι ὁ πατέρας τοῦ N. Milescu εἶχε γεννηθῆ στὴν Πελοπόννησο, τὸ γεγονός δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ».

4. Εἶναι ἡ θυγατέρα τοῦ Nicolae Cartojan, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βουκουρεστίου, γνωστοῦ εὐρύτατα στὴν Ἐλλάδα, ἵδια λόγῳ τῆς συμβολῆς του στὴν ἀνεύρεση τοῦ πρωτοτύπου τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», σύζυγος δὲ τοῦ διακεκριμένου ἐρευνητοῦ καὶ διδασκάλου μας στὴ Σορβόνη Emile Turdeanu.

Οι ἀναγινώσκοντες ἔρρωσθε».

Τὸ περίεργο δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἐπίμαχο «μολδαβολάκωνος» μεταφράσθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεοσαλονίκης Μανώλη Κριαρᾶ, στὸν ὃποῖο εἶχε σταλῆ ἀπὸ τὴν Laetitia Turdeanu - Cartojan «*Moldovalaque*», δηλαδὴ «Μολδοβλάχος»¹.

Τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὴν Λακωνία δηλώνει ὁ Ἰδιος ὁ N. Milescu ὥχι μόνο μὲ τὸ «Μολδαβολάκωνος» τοῦ Ἑλληνικοῦ αὐτογράφου του, ποὺ ἀπεκάλυψε ἡ Turdeanu - Cartojan, καὶ μὲ τὸ «*Moldavolacone*», ποὺ ἔθεσε στὸ «*Enchiridion*»², τὸ μοναδικὸ ἔργο, τὸ ὅποιο τυπώθηκε ἐνόσῳ ζοῦσε.

Μολονότι ἐνωρίτατα ὁ Em. Picot³ εἶχε διακρίνει τὴν σχέση τοῦ δευτέρου συνθετικοῦ τοῦ *Moldavolacone* μὲ τὴν καταγωγή τοῦ Milescu ἀπὸ τὴν Λακωνία, ἐν τούτοις πρός στιγμὴ θεωρήθηκε ὡς τυπογραφικὸ λάθος καὶ ἐπιχειρήθηκε ἡ διόρθωση στὸ δῆθεν δῷθὸ *Moldavolacone*, ἦτοι Μολδοβλάχος!

Τὸ δῷθὸ εἶχε ἴσως ὑποπτευθῆ καὶ ὁ Κ. Ἀμαντος, ὁ ὅποιος σὲ λόγο του ἐπὶ τῇ ἀναλήψῃ τῆς προεδρίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐπισημαίνει τὰ ἔξῆς: «Μαθητὴς τῆς σχολῆς τῶν Τριῶν Ιεραρχῶν ἦτο ὁ Μολδαβός Νικόλαος Milescu, ὅστις ἔγραψεν ἐπειτα ἐλληνιστὶ καὶ ἐλεγεν ἑαυτὸν «Μολδαβολάκωνα!»⁴.

‘Ωστόσο ὁ Ἀμαντος ἔμεινε στὴν ἔκπληξη. Βέβαια δὲν ἦταν εὔκολο νὰ προχωρήσῃ σὲ βάθος. Ἐξ ἄλλου δὲν τὸ ἐπεδίωξε. Ὁ Ἰδιος μάλιστα διευκρινίζει: «Ἡθέλησα νὰ δώσω ἐνταῦθα τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς ἔργασίας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ρουμανίαν διὰ νὰ ὠθήσω νεωτέρους ἐπιστήμονας εἰς λεπτομερεστέραν ἔξετασιν τῶν πραγμάτων. Καὶ ἡ ἴστορία τῶν Ἑλληνορουμάνων, Καντακούζηνῶν, Κανταρτζήδων, Φωτεινῶν καὶ πολλῶν εἶναι ἀξία ἰδιαζούσης προσοχῆς. Ὄμοιώς πρέπει νὰ ἔξετασθῇ καὶ ἡ λαμπρὰ ἔργασία τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ρωσίαν, δῆπον οἱ γείτονές μας ἀντιθέτως οὐδὲν κατώρθωσαν»⁵.

‘Ο Corneliu Barbulescu ἀποκλείει περίπτωση τυπογραφικοῦ λάθους καὶ διακρίνει ὅτι ὁ Milescu κατάγεται ἀπὸ τὴν Λακωνία καὶ ὅτι αὐτὸς ἀκριβῶς σημαίνει τὸ δεύτερο συνθετικὸ τοῦ «Μολδαβολάκωνος», δοθέντος ὅτι τὸ σύνθετο δημιούργησε ὁ Ἰδιος ὁ Milescu. ‘Ο Barbulescu ὅμως δὲν ἔννοει νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ἐλληνικότητα τοῦ Milescu καὶ διατείνεται ὅτι εἶναι «Ρουμάνος ἐκ Πελοποννήσου

1. Turdeanu-Cartojan, ἔ.ἀ., σ. 146.

2. Πλήρης τίτλο βλ. ἀνωτ. σημ. 3.

3. Em. Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Milescu Spathar, ambassadeur du tsar Alexis Michailovics en Chine*, Paris, 1882, 2 σημ. 2.

4. K. Ἀμάντος, Οι Ἑλληνες εἰς τὴν Ρουμανίαν πρὸ τοῦ 1821, ΠΑΑ, 1944, 417 σημ.

5. Ἀμάντος, ἔ.ἀ., 434 σημ. 1. ‘Ωστόσο θὰ βοηθοῦσε ἡ παραπομπὴ βλ. Παρνασσός, 1886, 35 καὶ Ἐλληνικά, 1928, 190.

- 'Αρωμοῦνος'!¹ Γιὰ νὰ ύποστηρίξῃ τὸν ἴσχυρισμὸν αὐτὸν ὁ Barbulescu ἐπιχειρεῖ νὰ δικαιολογήσῃ καὶ τὸν ὅρο Σπαθάριος, ποὺ συνοδεύει τὸ ὄνομα τοῦ Milescu, ὅχι ὡς ἐνδεικτικὸν ἀξιώματος, ὅπως ἥδη ἐρμηνεύθηκε, ἀλλὰ ὡς προερχόμενον ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν οἰκογενειακὸν τῶν Milescu, συνδέοντας τὴν παρουσίαν αὐτῶν στὴ Λακωνία μὲ τὴν κάθοδο τῶν Ἀρβανιτοβλάχων Σπάτα. Τὴν δὲ ἀποδημίαν τοῦ πατέρα τοῦ Nicolae Milescu, Γαβριήλ, στὴ Μολδαβία ἀποδίδει στὶς καταπιέσεις τῶν Τούρκων, ἐξ αἰτίας τῶν ὄποιων πολλοὶ ἀπὸ τίς χῶρες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀλβανίας κατέφευγαν στὶς Ἡγεμονίεις.

Οὐ Bărbulescu, ἀν καὶ δὲν ἀγνοεῖ δύο ἐπίσης σημαντικές μαρτυρίες τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Nicolae Milescu, συγκεκριμένα τοῦ Βοϊβόδα τοῦ Σμολένσκ τοῦ ἔτους 1671 καὶ τοῦ N. Witsen, δὲν ἐγκαταλείπει τὴν προσπάθειαν νὰ παρουσιάσῃ τὸν Milescu ὡς Ρουμάνο, εἰδικὰ Ἀρωμοῦνο, Κουτσόβλαχο. Προφανῶς πρεσβεύει ἀκόμη τῇ θεωρίᾳ περὶ ρουμανικῆς καταγωγῆς τῶν Ἀρωμούνων, Κουτσόβλαχων, ἐνῷ πλέον ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι εἶναι γηγενεῖς, ἀκραιφνεῖς, ἀλλὰ ἐκλατινισμένοι Ἐλληνες². Συνεπῶς ὅπωσδήποτε ὁ Nicolae Milescu ἀνήκει στὸν Ἐλληνισμὸν τῆς Διασπορᾶς.

1. Bărbulescu, Prefață, V. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Motifs concordants dans les narrations populaires des peuples de la péninsule balkanique, *Zeitschrift für Balkanologie*, 9, 1973, 6 σημ. 2: «Nicolas Spathar - Milescu, boyard moldave et un des grands synologues du XVII s. dont le père était Aroumain du Péloponnèse, était considéré Grec».

2. Πβ. Α. Λαζάρον, Ἡ Ἀρωμουνικὴ καὶ αἱ μετά τῆς Ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς, ἐν Ἀθήναις, 1976, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἔξέγερση τῶν Λαζαριών τὸ 1066 καὶ ἡ ἐθνολογικὴ παρερμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κεκαυμένου, Θεσσαλικά Χρονικά, 11 (1976), 90-119. – Peut-on parler d'une survivance romaine en Péloponnèse?, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Ἀθῆναι, τ. 3 (1976/78), σσ. 114-123 – Τοία ἐλληνικὰ τοπωνύμια στὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν βλαχοφάνων Ἐλλήνων, Α΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 225-235. – Ο χορός τῶν βλαχοφάνων. Γλωσσολογικές καὶ ἐθνολογικές παρατηρήσεις, Θεσσαλονίκη, 1979 (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Γ΄ Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου).

Τό «Ιερόν "Ετος» τῆς Εύρωπης

ΜΙΑ μεγάλη έθνική και θρησκευτική ἐπέτειο, τήν ἀπελευθέρωσί τους ἀπό τὸν δθωμανικό ζυγό, γιορτάζουν αὐτές τίς μέρες οἱ χῶρες τῆς Κεντρικῆς Εύρωπης. Χαρακτηριστικό τῆς λαμπρότητος πού προσδίδουν στὶς ἑκδηλώσεις αὐτές εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Καθολικῆς Ἑκκλησίας στήν Αύστρια, δην τὸ 1983 ἔχει χαρακτηρισθῆ ὡς «Ιερό Ἔτος», μέ τήν εὐκαιρία τῆς συμπληρώσεως 300 χρόνων ἀπό τήν ἀπελευθέρωσι τοῦ αὐστριακοῦ λαοῦ ἀπό τοὺς Τούρκους.

ΣΤΑ ἀφιερώματα τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Τύπου γιά τή μεγάλη ἐπέτειο, πού θυμίζει τή δική μας 25η Μαρτίου 1821, ζεχωριστή ἐπισήμανσι γίνεται γιά τή συμβολή τῶν Ρουμάνων Χριστιανῶν στήν ἀπομάκρυνσι τῶν Τούρκων ἀπό τόν εύρωπαικό χῶρο.

ΓΕΝΝΗΜΕΝΟΣ χριστιανικός λαός οἱ Ρουμάνοι διατήρησαν ἔκτοτε βαθειά τήν πίστι τους στήν Ὁρθοδοξία. Ἀδιάψευστες μαρτυρίες πού δίνουν ἀνάγλυφη τή θρησκευτική εἰκόνα τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, οἱ ἐκκλησίες, τά μοναστήρια καὶ οἱ ἐπιγραφές πού ζεκινοῦν ἀπό τόν 3ο κιόλας αἰώνα μ.Χ..

ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΜΕΝΑ λοιπόν ἔξαιρεται ἡ σημαντική συμβολή τῶν Ρουμάνων Χριστιανῶν στήν ἀπελευθέρωσι τῶν χωρῶν τῆς Κεντρικῆς Εύρωπης ἀπό τόν δθωμανικό ζυγό.

Η ΒΡΑΔΥΝΗ, 19.9.1983

ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ

“Οποιος διαβάζει ή άκοντει τὴν ἐπικεφαλίδα τῆς ἀνακοινώσεως αἰσθάνεται ἀντίφαση κραυγαλέα ή σχῆμα δξύμωρο. Διότι μὲ τὴ λέξη Βλάχος ἐννοεῖ τὸν ἀπαίδευτο, τὸν ἄξεστο, τὸν χωριάτη, τὸν κτηνοτρόφο¹. Τόση δὲ παρεξήγηση ἐπικρατεῖ, ὥστε στὴν Ἑλληνικὴ πρωτεύουσα νὰ ρυπαίνονται προσόψεις ἴδιωτικῶν καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων μὲ συνθήματα, ὅπως τὸ ἀκόλουθο: «ἔξω οἱ Βλάχοι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα».

‘Απὸ τὸ ἄλλοτε ιστεφές καὶ νῦν νεφοσκεπὲς ἄστυ, ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀποσυμφορήσεως, ἐπιβάλλεται πρωτίστως νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ συνθηματογράφοι, οἱ ὅποιοι ἀποκαλύπτονται ἀπαίδευτοι καὶ ἀμαθεῖς, ἀφοῦ ἀγνοοῦν ὅτι καὶ τὰ μέγιστα ἰδρύματα παιδείας τῆς Ἀθήνας, ὅπως Σιναία Ἀκαδημία, Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, Ἐθνικὸ Ἀστεροσκοπεῖο, Ζάππειο Μέγαρο, Παναθηναϊκὸ Στάδιο... εἶναι ἔργα Βλάχων! Μὲ τὴ συμβολὴ πάλι Βλάχων ἰδρύονται καὶ λειτουργοῦν τὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο, ἡ Ἰατρικὴ Ἐταιρεία Ἑλλάδος, ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία Ἑλλάδος, τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ἡ Ἰστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία Ἑλλάδος. Βλάχοι ἐκπληρώνουν τὸ Τάμα τοῦ Ἐθνους μὲ τὴν οἰκοδόμηση τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν. Βλάχοι χορηγοῦν γιὰ τὴν ἐνδυνάμωση τοῦ ἀρτιπαγοῦς Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων, τῶν πρώτων Ναυτικῶν Σχολῶν² καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῶν κατὰ θάλασσαν δυνάμεων μὲ τὸ εὔδρομο θωρηκτὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ «Ἀβέρωφ Γ», ἀρχηγίδα τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου κατὰ τὶς νικηφόρες ναυμαχίες τῆς Ἑλλῆς καὶ τῆς Λήμνου, ἀποφασιστικὲς γιὰ τὴν δριστικὴ ἐκδίωξη τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, τὴ Βαλκανική³, καὶ τὴν ἀπελευθέρωση Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας πλὴν τῶν βορείων τμημάτων τους.

Βλάχοι ἐπίσης πρωτοστατοῦν καὶ στὴν ἵδρυση σχολείων τῶν ἄλλων βαθμίδων. Τὸ πρῶτο Λύκειο Ἀθηνῶν ἴδρυνε τὸ 1856 ὁ Χρ. Βάφας (1804-1880), λόγιος ἀπὸ τὸ Συρράκο τῆς Ἡπείρου, ὁ ὅποιος εἶχε διδάξει στὴν Ιόνιο Ἀκαδημία.

1. Πβ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Κουτσόβλαχοι στὴ Θεσσαλία, *Πειραιᾶκή - Πατραϊκή*, 114, 1965. Τοῦ αὐτοῦ, Κουτσόβλαχοι, *Ἐγκυλ. Λεξικό “Ηλιος”* (ἐκδ. 1978).

2. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἑλληνικὴ ναυτιλία καὶ Βλάχοι*, *Μετέωρα*, 42-43, 1988-89, 149-155.

3. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὸ Ἑλληνικὸ Πολεμικὸ Ναυτικὸ ὡς διαπραγματευτικὸς παράγων τοῦ Βαλκανικοῦ Πολέμου 1912-13, *Πρακτικὰ Συμποσίου “Μουνδρος 92”* τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Στρα-

Συνεχίζει δὲ τὴ διδασκαλία καὶ στὸ ἴδρυμένο ἀπὸ τὸν ὕδιο πρῶτο Γυμνάσιο. Ἐξ ἄλλου στὴν Ἀθήνα Βλάχοι μεταφέρουν καὶ ἐγκαθιστοῦν τὴν τελειότερη τυπογραφία, ἡ ὁποία λειτουργοῦσε πρωτύτερα στὰ Ἑπτάνησα.

Ἄρα, ἄλλοι εἶναι οἱ «βλάχοι», κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν συνθηματογράφων. Καὶ ὅχι μόνον. Διότι ὑπάρχουν πάμπολοι κατάφορτοι ἀπὸ ἄγνοια. Γιὰ τὴν ἀρση τῆς παρεξηγήσεως καὶ τὴν ἔγκυρη ἐνημέρωση – ἔστω στοιχειώδη – χρειάζεται σύντομη ἔκθεση τῶν ἐπιστημονικῶν δεδομένων.

Οἱ προτάσεις γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως Βλάχος ἀφθονοῦν καὶ ποικίλουν. Ἡ δὲ παράθεση ὅλων ἔκφεύγει τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνακοινώσεως. Λακωνικὰ σχολιάζονται τοεῖς, οἱ δόποιες λογίζονται ἐπικρατέστερες. Κατὰ πρῶτον ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος προτείνει τὴν παραγωγὴ τοῦ ὄρου Βλάχος ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ φελλάχος⁴. Ἔπειτα ὁ φιλόλογος, καλὸς ἐτυμολόγος, Ἰ. Μωραλίδης παράγει τὸν ὄρο Βλάχος ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ φύλακος⁵. Ἄμφοτερες οἱ προτεινόμενες παραγωγὲς δὲν προσκρούουν σὲ κανένα κανόνα τῆς γλωσσολογίας, ὅποτε εἶναι δυνατές. Ὁμως μειονεκτοῦν στὴν κατανόηση τῆς ἔξαπλώσεως τοῦ ὄρου μὲ διάφορες φωνολογικὰ μορφὲς σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἀπέραντης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὰ βρεταννικὰ νησιὰ καὶ τὶς βελγικὲς ἀκτές, ὅπου ἀντίστοιχα ἐπιβιώνουν οἱ Οὐαλλοί καὶ οἱ Βαλλῶνοι, ἔως τὸν Ἑλλήσποντο, ὅπου καὶ οἱ ιταλόφωνοι Γενουάτες τοῦ Γαλατᾶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λέγονται Βλάχοι.

Ἐνῶ εὐσταθεῖ γλωσσολογικά, ταυτόχρονα δὲ καὶ ἰστορικὰ ἵκανοποιεῖ πλήρως ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἀφετηρίας τοῦ ὄρου Βλάχος στὸ ὄνομα μιᾶς κελτικῆς φυλῆς, γνωστῆς στὸν Στράβωνα ὡς Οὐόλκαι καὶ στὸν Καίσαρα ὡς Volcae. Πρόκειται γιὰ τοὺς πρώτους λατινοφώνους, τοὺς δόποίους τὰ γερμανικὰ φύλα γνωρίζουν καὶ μεταδίδουν τὸ ἔθνωνύμιο τους μὲ τὴ νέα σημασία κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὅπου συναντοῦν λατινοφώνους. Ἐμβολιάζουν δὲ μὲ τὸν ὄρο καὶ τὴ λαλιὰ τῶν σλαβικῶν φύλων, ὅποτε ἡ ἔξαπλωση λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις. Αὐτὴ εἶναι ἡ σχεδὸν ὀμόθυμα ἀποδεκτὴ ἐτυμολογία ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ρωμανιστές⁶.

πιωτικῆς Ἰστορίας.

4. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, *Tί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, 10 κ.ἔ. Βλ. καὶ Sp. Papageorges, *Les Koutsovalaques*, Athènes 1908, 9.
5. Γιάννη Γ. Μωραλίδη, Βλάχοι καὶ Μπουρτζόβλαχοι. (Τὸ ἔτυμο καὶ ἡ ἐλληνικότητα τῶν ὀνομάτων), *Λαός* (Βεροίας), 1.11.1992, 7.
6. Πβ. *Revue des Etudes Roumaines* (RER), 7-8, 1961, ὅπου ὁ Giulano Bonfante ἀναλύει πειστικὰ τὴν ἐτυμολογία μὲ ἀναφορὰ καὶ στὸν W. von Wartbourg. Πβ. καὶ *Πρακτικὰ B' Συμποσίου Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου*. (*Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη*), 13-15 Ἀπριλίου 1978, 159 -

‘Ο δρος Βλάχος, δπως ὅλες σχεδὸν οἱ λέξεις, ὑφίσταται σημασιολογικὲς μεταβολές. Μία δέ, ἵσως καὶ ἡ συχνότερη, εἶναι ἡ ταύτιση μὲ τὴν ἔννοια βοσκός, κτηνοτρόφος. Κατ’ ἐπέκταση προσλαμβάνει καὶ πολλὲς σχετικές, ἄλλοτε μὲν μὲ νόημα τιμητικό - κολακευτικό⁷, ἄλλοτε δὲ ὑποτιμητικό - σκωπτικό⁸. Η ἔξελιξη σημειώνεται καὶ στὴ Δύση, δπου ἡ σημασιολογικὴ ὑποβάθμιση ἐπενεργεῖ στὴ συρρίκνωσή του. Γιὰ δὲ τὸν χρόνο ἐμφανίσεως τῆς σημασίας βοσκός - κτηνοτρόφος, χωρὶς ἵχνος σκώμματος, οἱ γνῶμες διίστανται. Κατὰ τὸν Ρουμάνο καθηγητὴ Bulgaru⁹ ἡ μεταβολὴ τῆς ἀρχικῆς σημασίας συμβαίνει πιθανῶς κατὰ τοὺς ζ’ - θ’ αἰῶνες. Ἀντίθετα ὁ ἐπίσης Ρουμάνος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Μπόχιμ Poghirc¹⁰ διατείνεται ὅτι ἡ ἔννοια βοσκός - κτηνοτρόφος συνυπάρχει μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ὑπηρεσίας φυλάξεως - φρονδήσεως συνόρων καὶ ὁδικῶν διαβάσεων καὶ συγκοινωνιακῶν κόμβων, ἐπειδὴ ἐκτὸς τῶν παγίων παροχῶν στοὺς ὁροφύλακες παραχωρεῖται καὶ ἐδαφικὴ ἔκταση γιὰ γεωργοτηνοτροφικὴ ἐκμετάλευση.

Στὴ Δύση ἡ λατινικὴ δὲν χρησιμοποιεῖται μόνον ἀπὸ τοὺς αὐτόχθονες Ἱβηρεῖς, Γαλάτες, Κέλτες, Λίγυες, Όσκιοις κ.λπ., ἀλλὰ εἶναι εὕχοηστη καὶ στὶς ἀκμάζουσες ἐλληνικὲς πόλεις καὶ στὴν εὐρύτερη «χώρᾳ» τους, γνωστὴ ὡς Hispania Graeca¹¹, Gallia Graeca¹², Magna Graecia, τὴν περίφημη Μεγάλη Ἐλλάδα¹³.

IMXA, Θεσσαλονίκη 1983, 157 σημ. 2, *Tόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρουμάλη*, Αθήνα 1988, 80 σημ. 2, δπου ἀνακοίνωση Ἀχ. Γ. Λαζάρου, στὴν ὁποίᾳ καταχωρίζεται αὐτούσιο καὶ στὸ γαλλικὸ πρωτότυπο τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Bonfante. Ἐπίσης Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός, Αθήναι 1993, 221 σημ. 2. Βλ. καὶ Orbis, 7, 1958, 265 σημ. 1 τοῦ J. Van Coppenolle.

7. Πβ. H. Hacquet, *L'Ilyrie et la Dalmatie* trad. par Breton, Paris 1815, 121: «... un homme puissant et considéré».

8. G. Paris, Romani, Romania, lingua romana, romancium, *Mélanges linguistiques* publiés par M. Roques, Paris 1909, 9: «Le mot welche a en français une nuance méprisante qu’ il avait à coup sûr, à cette époque, dans l’ esprit des Allemands qui le prononçaient».

9. Βλ. *Revue Roumaine d’Histoire* (RRH), 4, 1965, 996.

10. C. Poghirc, Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans, *Les Aroumains*, INALCO 1989.

11. Βλ. A. Garcia y Bellido, *Hispania Graeca*, Barcelona 1945. M. Almagro, L’ influence grecque sur le monde ibérique, *VIIe Congrès International d’Archéologie Classique*, Paris 1965, 87-94. P. Bosch - Gimpera, Les Grecs et les Ibères, *aīt.*, 111-118 κ.ἄ.

12. P. Jacobstahl et E. Neuffer, *Gallia Graeca. Recherches sur l’ hellénisation de la Provence*, *Préhistoire*, 2, 1933, 1-64. F. Benoît, *Recherches sur l’ hellénisation du Midi de la Gaule*, Aix - en - Provence 1965.

R. Dion, La voie héracléenne et l’ itinéraire transalpin d’ Hannibal, *Homages à Albert Grenier édités par Marcel Renard*, Coll. *Latomus* 58, 1962, I, 257 κ.ἔ. J. Charmasson, Grecs et Celtes dans la basse Vallée du Rhône, *Revue d’Etudes Ligures*, (REL), 34, 1968, *Omaggio a Fernand Benoît*, II, 1972, 106 κ.ἔ. Ἀχ. Λαζάρου, *Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα ὡς διεθνῆς*, Αθήνα 1984. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ περ. *Γλώσσα*, 6, 1984, 29 κ.ἔ., δπου καὶ περισσότερη βιβλιογραφία.

Εἰδικὰ γιὰ τὴ Γαλατία ὁ Benoit ἐπικαλούμενος τὸν Βάρδωνα γράφει ὅτι οἱ Ἑλληνες τῆς Μασσαλίας εἶναι τρίγλωσσοι¹⁴. Ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς γνωρίζουν τὴν κελτικὴν καὶ τὴ λατινικὴν, μάλιστα τὴν τελευταία πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, τὰ δὲ πρῶτα δείγματα διασκορπίζονται στὶς ἐπιβύμβιες ἐπιγραφές μὲ χαρακτήρες ἑλληνικούς. Εὐλόγα ὁ καθηγητὴς Benoit συμπεραίνει ὅτι στὴ Γαλατία ἡ ἐκλατίνιση πραγματώνεται σὲ ὑπόστρωμα ἑλληνικό¹⁵. Ὁ δὲ Egger ἐνωρίτερα ἀποκαλύπτει ὅτι στὴ Μασσαλίᾳ διδάσκουν κιόλας τὴ λατινικὴ Ἑλληνες, ὅπως ὁ Ἀθηνάδης Διοσκουρίδου γραμματικὸς ρωμαϊκός, χρήστης καὶ διδάσκαλος τῆς λατινικῆς, δηλαδὴ ὁ τελειότερος Ἑλληνό-Βλαχος, τὸ δεύτερο συνθετικὸ μὲ τὴ σημασία λατινόφωνος.

“Οπως ἐκρωμαῖται ἡ Δύση, ἔτσι καὶ ἡ ΝΑ Εὐρώπη, ὅπου ζοῦν Δάκες ἐκεῖθεν τοῦ Δουνάβεως, Ἰλλυριού, Θράκες, Ἑλληνες ἐντεῦθεν. Ὁ τελευταῖος Ἰλλυριό-Βλαχος ἐκδημεῖ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιθ' αἰώνα. Οἱ μεταξὺ Αἴμου καὶ Δουνάβεως ἐκρωμαῖσμένοι Θράκες σὲ μεγάλη ἀναλογία ἐκσλαβίζονται καὶ ἐκβουλγαρίζονται. Πάντως ὅσοι κυρίως εἶναι κτηνοτρόφοι, ὅπως διατείνονται οἱ Daicovi-ciū¹⁷ κ.ἄ.¹⁸, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἔξι αἰώνων ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς Δακίας ἀπὸ τὸν Αὐρηλιανὸ (271 μ.Χ.) περονοῦν τὸν Δουνάβι καὶ ἐνισχύουν τοὺς ἐκρωμαῖσμένους τῆς Δακίας, οἱ δόποιοι εἶχαν λάβει τὸ ὄνομα Ρωμάνοι. Ὅμως μετὰ τὴν ὑποδούλωσή τους σὲ ποικιλωνύμους ἐπήλυδες λαοὺς τὸ ὄνομα Ρωμά-

13. Εὐθ. Καστόρχη, *Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ρωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων*, Ἀθηνῆσι 1872. Α.Σ. Ἀρβανιτοπούλου, οἱ Ἀργοναῦται. Ἀπὸ τοῦ μύθου εἰς τὴν ἴστορίαν διὰ τῆς ἀρχαιολογίας, *Πολέμων*, 3, 1947-1948, 56-66. O. Zanco, Gli Argonauti e la protostoria, *Studi Classici e Orientali*, 4, 1956, 194-216. L. Vagnetti, I Micenei in Italia: documentazione archeologica, *La Parola del Passato* (PP), 25, 1970, 359-380. P. Vidal - Naquet, Homère et le monde Mycénien, *Annales E.S.C.*, 18, 1963, 703-715. T. Blawatskaya, De l' épopée crétoise du XVIIe au XVe s. av. n.è., *Ziva Antika*, 25, 1975, 355-361. Πβ. Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, 111, 310: *Μίνω κτήσασθαι καὶ δύναμιν ναυτικὴν μεγάλην... καὶ πρῶτον τῶν Ἑλλήνων θαλαττοχρατῆσαι*. A. Antinorio, *Storie elleniche arcaiche*, Rapallo 1980. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ρωμαϊκὸς Ἀρχαιοτομός*, Ἀθήνα 1984. Ἀνάτ. ἀπὸ τὰ *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ “Ἀρχαδικοῦ Ιδεώδους”*, 40-54.

14. F. Benoit, La romanisation de la Narbonnaise à la fin de l' époque républicaine, *REL*, 32, 1966, 291. 15. *A.ντ.*, 288.

16. M. Egger, *De l'étude de la langue latine chez les Grecs dans l'antiquité*, Paris 1855, 3.

17. C. Daicoviciu - H. Daicoviciu, La Dacie et sa romanité, *Sources archéologiques de la civilisation européenne. Actes du Colloque international organisé par le Secrétariat général de l'AIESEE*, Bucarest 1970, 253.

18. T. Papahagi, Din epoca de formatiune a limbii romîne, *Grai si Suflet*, 1, 1923-1924, 228 κ.ἔ. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, *Les origines*, Paris 1901, 300, 327, 328, 335 καὶ 356-357. Βλ. καὶ *Biserica Ortodoxă română* (BOR), 93, 1975, 767-768.

νος χάνει τὸ παλιότερο νόημα καὶ σημαίνει τὸν δοῦλο¹⁹, ὅπότε τὸ ἀποφεύγοντα καὶ χρησιμοποιοῦν σὰν ἑθνικὰ ὄνόματα τὰ γεωγραφικὰ μεγάλων διαμερισμάτων τῆς χώρας. Ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ πολιτικοῦ Ρωμάνου μὲ τὴ μορφὴ Ρουμοῦνος ἀρχικά, μετέπειτα δὲ Ρουμάνους, σὰν ἔνιαί του ἑθνικοῦ προγματώνεται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ εἶναι ἐπίτευγμα Ἰδίως Ἑλλήνων λογίων, ἐγκατεστημένων στὶς παραδουνάβιες ἥγεμονίες, συγκεκριμένα τοῦ διακόνου Κορέση²⁰ ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τῶν Δημητριέων Δανιὴλ Φιλιππίδην καὶ Γρ. Κωνσταντᾶ²¹.

Στὴ Δακία δὲν ἐκρωμαϊζονται κατ’ ἀποκλειστικότητα οἱ αὐτόχθονες, γιὰ τοὺς ὅποίους ἄλλως τε ἐγείρεται μεγάλη ἀμφισβήτηση²². Δὲν ἀποκλείονται οἱ Ἑλληνες, τῶν ὅποίων ἡ παρουσία πάντοτε εἶναι τόσο ἔντονη, ὥστε ὁ Δούναβις νὰ χαρακτηρίζεται ἑλληνικός²³ ἀπὸ ὄνομαστὸ Ρουμάνο ἀρχαιολόγο καὶ ιστορικό, τὸν Pârvan. Ἡ δὲ βαθμιαία ρωμαϊκὴ ἐπίδραση στοὺς Ἑλληνες²⁴ σκιαγραφεῖται ἐπιτυχῶς ἀπὸ τὸν καθηγητὴ D. Pippidi. Ἐξ ἄλλου στὰ γειτονικὰ τῆς Δακίας, στὴν Ὀδησσό, διαπιστώνεται καὶ ἐκλατίνιση Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἀποκτοῦν τὸν τίτλο τοῦ Ρωμαίου Πολίτου καὶ ἐπομένως εἶναι ἀληθινὰ Ἑλληνό-

19. Πβ. Gaston Paris, *é.d.*, 13 σημ. 4: «... chez les Roumains eux mêmes *român* signifie “paysan”, “corvéable”». G. Lacour - Gayet, *La question des Roumains d'Autriche - Hongrie*, Paris 1915, 11: «... en roumain le mot “român” est synonyme de serf». G. Bratianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest 1942, 217: «Le nom ethnique *rumân*, héritage incontestable de la Romania du Bas - Empire, finit par acquérir une valeur sociale péjorative et par désigner la plèbe des paysans attachés à la glèbe, taillables et corvéables au gré des envahisseurs». Εξ ἄλλου τὸ ὄνομα Ρωμάνος - Romanus δὲν εἶναι ἑθνικὸ ἐξ ἀρχῆς ἄλλα πολιτικά.

20. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ συμβολὴ τοῦ Αἰγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ περίπτωση τῆς Χίου: Διάκονος Κορέσης, *Παρνασσός*, 32, 1990, 290-308.

21. Βλ. Μαρίας Νυστάζοπούλου - Πελεξίδου, *Oἱ Βαλκανικοὶ λαοί*, Ιωάννινα 1978, 173.

22. Βλ. *Revue des Etudes Hongroises*, 6, 1928, 2-3, 271, ὅπου ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση τοῦ Kadlek, *Nouvelle Revue de Hongrie*, 49, 1 938, 225-233, ὅπου ὁ L. Gáldi ἐπισημαίνει δύο δψεις ουνιανικοῦ πολιτισμοῦ. *Revue d'Histoire Comparée* (RHC), 1946, 189-196, ὅπου ὁ D. Kasáry κρίνει τὶς ἀπόψεις Bratianu. Γενικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος βλ. N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Bucuresti 1980. S. Brezeanu, *La continuité daco - roumaine. Science et politique*, Bucarest 1984. Vékony Gábor, *Dakok, rómaiak, románok*, Bucarest 1984. Vékony Gábor, *Dákok, rómaiak, románok*, Budapest 1989, 249 κέ., ὅπου παράθεση καὶ σχολιασμὸς διεθνοῦς βιβλιογραφίας. Ἡ ἀντιδικία μεταφέρεται ἦδη καὶ στὴ Δύση. Βλ. *Lupta*, 116, 22.2.1989, 6c.

23. V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bucarest 1923, 27. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέρμαχοι πολιτισμοῦ*. Ἐκδοσις Ναυτικοῦ Μουσείου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1974.

24. Πβ. *Akten des VI Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München 1973, 103: «la romanisation de la couche dirigeante s' est faite dans les villes d' une manière plutôt brusque et qu' à en juger par le témoignage des inscriptions elle n' a que peu contribué à changer le mode de vie des habitants ou les institutions helléniques traditionnelles».

Βλαχοί. Άνάλογες περιπτώσεις²⁵ της ρωμαιοκρατίας δὲν σημειώνονται μόνον σὲ μερίδα τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀδησσοῦ. Άντιθετα ἀφοροῦν στοὺς Ἑλληνες δὲν τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ὅποια τότε καὶ ἀργότερα δονομάζεται Εὐρώπη. Ή μαρτυρία τοῦ χρονογράφου Ἰωάννου Λυδοῦ τοῦ στ’ αἰώνα εἶναι ἀποκαλυπτική: «Νόμος ἀρχαῖος ἦν πάντα μὲν τὰ ὀπωσοῦν πραττόμενα παρὰ τοῖς ἐπάρχοις, τάχα δὲ καὶ ταῖς ἄλλαις τῶν ἀρχῶν, τοῖς Ἰταλῶν ἐκφωνεῖσθαι οἵμασιν... τὰ δὲ περὶ τὴν Εὐρώπην πραττόμενα πάντα τὴν ἀρχαῖότητα διεφύλαξεν ἐξ ἀνάγκης, διὰ τὸ τοὺς αὐτῆς οἰκήτορας, καίπερ Ἑλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας, τῇ τῶν Ἰταλῶν φθέγγεσθαι φωνῇ, καὶ μάλιστα τοὺς δημοσιεύοντας»²⁶.

Μὲ τὸ προηγούμενο ἀπόσπασμα καὶ ἐκλατίνισῃ Ἑλλήνων καὶ τὸ πολυαριθμότερο τῶν Ἑλλήνων (Βαλκανική) βεβαιώνεται. Ἐν τούτοις ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς H. Mihăescu σπεύδει στὴν παραχάραξή του μὲ τὴν ἀπόκρυψη τῆς λέξεως Ἑλληνας σὲ ἀλλεπάλληλα δημοσιεύματα καὶ στὸν ἑλληνικὸν ἐπιστημονικὸν περιοδικὸ τύπο, χωρὶς τὸν παραμικό ἀντίλογο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν πλευραν²⁷. Ωστόσο ὁ ἐπίσης Ρουμάνος E. Lozovan, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κοπεγχάγης, μὲ τὴ δέουσα ἐπιστημονικὴ δεοντολογία δέχεται ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἀλήθεια τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ τονίζοντας κιόλας κατὰ τὴν μετάφρασή της τὴν ὑπαρξη Ἑλλήνων στὴν Εὐρώπη (Βαλκανική) καὶ τὴν καθολικὴ λατινοφωνία τους: «... bien que les habitants (de l' Europe - Βαλκανικῆς) fussent des Grecs ils parlaient tous le latin»²⁸.

25. Αὐτ., σημ. 15, ὅπου καὶ παραπομπές: *Izvestia Varna*, 19, 1968, 151-153, καὶ *Studii Clasice*, 12, 1970, 117-125 καὶ 129 σημ. 41. Ἐναὶ αἱώνα καὶ μισὸ πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Δακίας, στὸν κάτω Δούναβι ὑπάρχουν Ρωμαῖοι πολίτες ἑλληνικῆς καταγωγῆς, οἱ ὅποιοι μετέπειτα ἀποτελοῦν τοὺς παράγοντες τῆς ρωμαιϊκῆς Δακίας. Βλ. D. M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio*, Milano 1971, 178. Στελέχη ἥγετικά ἑλληνικῆς καταγωγῆς διακρίνονται καὶ πρὸ τῆς ρωμαιοκρατίας. Ο ὀνομαστὸς “ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν” τῆς Δακίας ἐπὶ Βυζεβίστα εἶναι ὁ Ἀκορνίων μὲ πάμπολλες μαρτυρίες τῆς ἑλληνικότητάς του. Βλ. D. M. Pippidi, *Contributii la istoria veche a Romaniei*, Bucuresti 1967, 217-218. V. Pârvan, *Dacia*, Bucuresti 1972, 99, 135. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ρωμαιοκρατία οἱ Ἑλληνες δὲν χάνονται. Ἑλληνας ἀσφαλῶς εἶναι ὁ παρουσιαζόμενος σὰν Ρουμάνος Aethius Histicus. Βλ. Nestor Cornicescu, *Un filosof străromân de la Histria dobrogeană - Aethius Histicus - autorul unei cosmografii si al unui alfabet (sec. IV-V)*, Craiova 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ τὸ περ. *Mitropolia Olteneiei*, 37, 1985, 11-32. Γνωστότερος εἶναι μὲ τὸ ὄνομα Αἴθικος, “σοφιστῆς κατὰ τοὺς πρότοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καταγόμενος ἐξ Ἰστρίας”, κατὰ τὸ Ἐπίτομον Ἐγκυλ. καὶ Γλ. Λεξικὸν Παπύρου, Ἀθῆναι 1961, λ. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ πρώμῳ μετανάστη Ἡπειρώτη, ἐγκατεστημένο στὴν Ἰστρία καὶ καταγόμενο ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ φυλὴ τῶν Αἴθικων, ποὺ κατοικοῦσαν παρὰ τὴν Πίνδον. Μὲ ἄλλα λόγια ἀποκαλύπτεται Ἑλληνό-Βλαχος (!), ποὺ ἔζεντεύεται στὴ δακικὴ Βλαχιά. Ἑλληνό-Βλαχοί ἐπίσκοποι ἐκχριστιανίζουν τοὺς προγόνους τῶν Ρουμάνων. Βλ. BOR, 93, 1975, 755.

26. Ἰ. Λυδοῦ, *Περὶ τῶν ἀρχῶν*, 261, 68 (Bonn).

27. *Buζantină*, 6, 1974, 217-226.

28. E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*, RER, 5-6, 1960, 223.

“Υπαρξῃ Ἐλλήνων τόσο καθ’ ὅλο τὸ μῆκος τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς ὅσο καὶ τῶν δυτικῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καθὼς καὶ τῆς ἐνδοχώρας τῆς χερσονήσου, ἐπιμαρτυροῦν μελέτες εἰδικῶν ἐπιστημόνων, μεταξὺ τῶν ὅποιων συγκαταλέγονται οἱ Hatzfeld²⁹, Robert³⁰, Gitti³¹, Digović³², Vinja³³, Nikolanci³⁴, Parović - Pesikan³⁵, Woodhead³⁶, Braccesi³⁷, Pârvan³⁸, Banescu³⁹, Pippidi⁴⁰, Condurachi⁴¹ κ.ἄ.⁴² Ἐπὶ πλέον ὁ ὀκαδημαϊκὸς Milutin Garasanin φρονεῖ ὅτι ὁ ἐκδωμαϊσμὸς ἡ ἐκλατίνιση ἑδραιώνεται εὐχερέστερα καὶ ταχύτερα σὲ περιοχές, στὶς ὅποιες προηγουμένως ἀσκήθηκε Ἑλληνικὴ ἐπίδραση καὶ κατ’ ἀκολουθίαν ἔχουν κάποιο πολιτισμικὸ ἐπίπεδο⁴³. Ὁ δὲ Γερμανὸς καθηγητὴς Hertzberg γίνεται σαφέστερος γράφοντας: «Εἰς τοὺς Ἐλληνας τοὺς ἔχοντας φύσιν δεξιὰν εἰς μεγάλα ἐπιτηδεύματα ἐν τῷ βίῳ καὶ πρὸς ταῦτα ὀργώντας ἦτο

29. J. Hatzfeld, *Les trafiquants Italiens dans l’Orient Hellénique*, Paris 1919, 20, 21.

30. L. Robert, Inscription hellénistique de Dalmatie, *Bulletin de Correspondance Hellénique* (BCH), 59, 1935, 489-513. Τοῦ αὐτοῦ, *Hellenica. Recueil d’épigraphie, de munismatique et d’antiquités grecques*, Paris 1960, 538.

31. A. Gitti, Sulla colonizzazione greca nell’ alto e medio Adriatico, *PP*, 7, 1952, 161-191.

32. P. Digović, *La Dalmatie et les problèmes de l’Adriatique*, Lausanne 1966, 64.

33. V. Vinja, Le Grec et le Dalmate, *Zeitschrift für Balkanologie*. (ZB), 5, 1967, 203-223. Τοῦ αὐτοῦ, Remarques sur quelques éléments de l’ ancien grec dans la nomenclature ichtiologique de l’ Adriatique, *Ziva Antika* (ZA), 5, 1955, 118-126.

34. M. Nikolanci, Contacts gréco - illyriens sur la côte de l’ Adriatique, *Archaeologia Iugoslava* (AI), 5, 1964, 49-60.

35. M. Parović - Pesikan, Les Illyriens au contact des Grecs, *AI*, 5, 1964, 61-81.

36. G. Woodhead, The “Adriatic empire” of Dionysius I of Syracuse, *Klio*, 52, 1970, 503-152.

37. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971.

38. V. Pârvan, *Getica. O Protoistorie a Daciei*, Bucuresti 1925, 6, ὅπου παράδειγμα ἐξελληνίσεως γετικοῦ φύλου παραδούναβιν χωρῶν.

39. N. Banescu, Entre Roumains et Grecs. Ce que nous apprend le passé, *Néa Πολιτική*, 9, 1937, 1055.

40. D. M. Pippidi, *Scythia minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, Bucuresti - Amsterdam 1975.

41. E. Condurachi, Le Danube, berceau de la civilisation de l’ Europe centrale et du Sud - Est, 4th International Thracian Conference, Boston 7-13 June 1984, Milan 1986, 44-45, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ Ἑλληνικὴ ἐπίδραση, μάλιστα μυκηναϊκῶν χρόνων.

42. S. Lambrino, Décret d’ Histria en l’ honneur d’ Agathocles, *RER*, 5-6, 1960, 217. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*. Sofia 1942. S. Stati, La langue des inscriptions grecques de Dobroudja, *Linguistique Balkanique* (LB), 6, 1963, 29-33. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ὁ Ἀδριατικὸς Ἐλληνισμὸς καὶ ἡ τύχη του μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν παρουσία, *Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Διημέρου “Ἡ διαχρονικὴ παρονοία τοῦ Ἐλληνισμοῦ στὴ σημερινὴ Ἀλβανία”*, 8, 9 Μαΐου 1993, τοῦ Συνδέσμου Ἐλληνίδων Ἐπιστημόνων καὶ τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἐλλάδος (σιτεύει!).

43. Πβ. *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest 1970 (Colloque International Mamaia 1-8 Septembre 1968), 291.

πάντως ίκανῶς εὔκολον νὰ διανοίξωσιν ἔαυτοῖς ὅδὸν εἰς τὸ νὰ μετέχωσιν ἀπ' εὐθείας τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἰδίως τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας τοῦ παγκοσμίου κράτους, ἐν ταυτῷ δὲ νὰ ἐπιζητήσωσι καὶ τὰ πολυειδῆ προσωπικὰ συμφέροντα, καθ' ἄ ὁ Ρωμαῖος πολίτης (*civis Romanus*) καὶ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, μέχρι τῆς μεγάλης ἴσοπολιτειακῆς πράξεως τοῦ Καρακάλλα ἐπλεονέκτει τῶν λοιπῶν ὑπηρόων τῶν αὐτοκρατόρων...»⁴⁴.

Εὐλογα ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κεραμόπουλος μελετώντας τὰ εύρηματα τῆς Τρεμπένιστας συμπεραίνει: «Οἱ ἐξ αὐτῶν τῶν μερῶν καταγόμενοι αὐτοκράτορες, π.χ. Διοκλητιανός, Κωνσταντίνος, Ἰουστῖνος, Ἰουστινιανός, πρέπει νὰ ἦσαν Ἕλληνες βλαχόγλωσσοι, Βλάχοι»⁴⁵. Ὁ δὲ ἀκαδημαϊκὸς Κ. Ἀμαντος γράφει: «Τὸ Δυρράχιον ἔδωκε τὸν πέμπτον αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον, ὃστις ὀνομάζεται μὲν Ἰλλυριός, διότι ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ κατήγετο, ἀλλὰ πιθανῶς ἦτο Ἐλλην»⁴⁶. Ολόκληρο ἀλλως τε τὸ Ἰλλυρικὸν Ἰσίδωρος τῆς Σεβίλλης ἀποκαλεῖ *Graecia*⁴⁷. Ἐπιπροσθέτως ὁ Ἡλ. Βασιλᾶς προσκομίζει τὴν ἐπόμενη πληροφορία: «Κατὰ τὸν καθηγητὴ μου Κ. Ἀμαντον ἔως ἑκατὸν ὑπατοὶ καὶ αὐτοκράτορες Ρωμαῖοι ἔχουν καταγωγὴ ἀπὸ τὴν Ἰλλυρίαν, δηλαδὴ Ἡπειρον καὶ τωρινὴν Ἀλβανίαν»⁴⁸.

Ἡδη μετὰ τὴν ἐνδελεχὴ μελέτη τοῦ ἐπιγραφικοῦ κυρίως ὑλικοῦ συνάγεται ὅτι στὸν ἐλλαδικὸν χῶρο δημιουργοῦνται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ρωμαιοκρατίας νησίδες λατινοφωνίας, ἀκόμη καὶ στὴν Πελοπόννησο⁴⁹ καὶ στὴ Στερεά⁵⁰, πλατύτερες δὲ ζῶνες βιορειότερα, στὴ Θεσσαλία⁵¹, Ἡπειρο⁵², Μακεδονία⁵³. Ἀπὸ τὸ πρῶτο

44. Φρειδ. Χέρτσβεργ, *Ιστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐκτιθεμένη κατὰ τὰς πτηγάς*. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Π. Καρολίδου, Ἀθῆναι 1902, Β', Κεφ. 1, 64.

45. *Μακεδονικά*, 2, 1941-1952, 530.

46. Κ. Ἀμάντου, *Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος (Βούλγαροι - Ἀλβανοί - Νοτιοσλάβοι)*, Ἀθῆναι 1923, 135. Πβ. καὶ Σ. Λιάκουν, *Τί ἦσαν ἔθνοφυλετικά οἱ Ἀραβοσουκλαβῆνοι*, Θεσσαλονίκη 1977, 4: «ἀπὸ τὸ Δυρράχιο καὶ τὸ Ταυρόγυστο (τῆς πευριοχῆς Στρούγας) κατάγονταν οἱ Ἀρμανόγλωσσοι αὐτοκράτορες Ἀναστάσιος, Ἰουστῖνος καὶ Ἰουστινιανός». Βλ. τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων*, Θεσσαλονίκη 1965, κατ'. Βλ. καὶ *BOR*, 91, 1975, 765.

47. *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, 22 κέ., ὅπου πληροφορία τοῦ P. Charanis.

48. *Ἡπειρωτικὴ Εστία (HE)*, 289-290, 1976, 332 σημ. 2.

49. A. Lazarou, Peut - on parler d' une survivance romaine en Péloponnèse? *Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, 3, 1976, 114-123.

50. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Θεσπιεῖς κατὰ Κοστοβώκων καὶ στρατολογίᾳ Ἐλλήνων ἐπὶ ρωμαιοκρατίας. *Ἐπετηρίς τῆς Επαιρείας Βουωτικῶν Μελετῶν*, 1a, 1988, 291-306. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αίτωλον καὶ λατινοφωνίᾳ Ἐλλήνων, Πρακτικά Συνεδρίου Εὐγένιος ὁ Αίτωλός καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ* Ἀθῆνα 1986, 222-270. Ἐπίσης αὐτοτελῆς ἔκδοση καὶ ὀναδημ. στὸ βιβλίο *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 103-151.

51. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Φεραῖοι ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ Βλάχοι Βελεστίνου, *Ὑπέρεια*, 1, *Πρακτικά*

κιόλας δημοσίευμα τοῦ Lafoscade⁵⁴ και ἵδιως ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα τῶν Pinon⁵⁵, Rostovtzeff⁵⁶, Bratianu⁵⁷, Helly⁵⁸, Hatzopoulos⁵⁹, Failler⁶⁰, Poghirc⁶¹ κ.ἄ. συνειδητοποιεῖται ἡ δυνατότητα ἐξαπλώσεως τῆς λατινικῆς καὶ στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο, ὅπου – κατὰ τὸν Poghirc⁶² – συντρέχουν ὅλοι οἱ παράγοντες λατινοφωνίας ἢ μὲ ἄλλα λόγια γενέσεως Βλάχων, ἥτοι ωμαϊκὴ διοίκηση, στρατός, στρατολογία ἐντοπίων, δημόσιοι δρόμοι, ἐμπόριο, οἰκονομικὲς δραστηριότητες κ.λπ. Τὸ δὲ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι ὁ Ρουμάνος καθηγητής ἐνωρίτερα μὲ τὴ διδακτορικὴ διατριβή του, τὸ 1957, ἀποδεικνύει τὴν Ἑλληνικότητα τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου⁶³ καὶ τῶν χρήστων της Μακεδόνων, αἴροντας ἔτοι καὶ τοὺς φόβους,

A' Συνεδρίου "Φεραι - Βελεστίνο - Ρήγας", Βελεστίνο 30-31 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1986, Αθήνα 1990, 141-157. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Βλάχοι τοῦ Ὀλύμπου, Πρακτικά Β' Πανελλήνιου Συνεδρίου τῆς Λαογραφικῆς - Ἀρχαιολογικῆς Έταιρείας Ἐλασσόνας, Ελασσόνα 1986, 139-148.

Τοῦ αὐτοῦ, Θρακολογία καὶ ξήτημα καταγωγῆς τῶν Βλάχων - Ἀρωμούνων, Τρικαλινά, 5, 1985, 47-77. Τοῦ αὐτοῦ, "Τρικαλῖται Βλάχοι", Τρικαλινά, 7, 1987, 159-170, Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Τρικαλινῶν Σπουδῶν. Αναδημ. ὅλων στὸ Βαλκάνια καὶ Βλάχοι, 17-33, 34-43, 152-182 καὶ 74-85, ἀντίστοιχα.

52. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βλέψεις Ρουμανίας καὶ Ἑλληνικότητα Βλάχων - Ἀρωμούνων, Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο 1986, 321-346, Βαλκάνια καὶ Βλάχοι, 185-208.

53. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας, Νέα Έστιά. Αφιέρωμα στὴ Μακεδονία. Χριστούγεννα 1992, 128-143.

54. L. Lafoscade, Influence du latin sur le grec, ἐν J. Psichari, *Etudes de Philologie néo-grecque. Recherches sur le développement historique du grec*, Paris 1892, 100-101.

55. R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman, les aspects actuels de la question d'Orient*, Paris 1909, 115-116.

56. M. Rostovtzeff, La vie économique des Balkans dans l' antiquité, *Revue Internationale des Etudes Balcaniques* (RIEB), 1-2, 1934-1935, 394-395.

57. G. Bratianu, ἐ.ἄ., 67.

58. Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἐθνους (ΙΕΕ), Ἐκδ. Αθηνῶν, Αθῆναι, 6, 1976, 183.

59. *Balkan Studies*, 21, 1980, 90 καὶ σμ. 7, 102-103.

60. *Revue des Etudes Byzantines* (REB), 46, 1988, 254.

61. *Romanica Aenipontana*, 14, 1987, 344.

62. C. Poghirc, Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans, *Les Aroumains*, INALCO 1989, 12, 17 κέ. βλ. καὶ Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου, *Ti εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, 124.

63. C. Poghirc, Consideratii asupra lexicului limbii macedonene vechi, *Studii si Cercetări Lingvistice* (SCL), 8, 1957, 303 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47, γαλλικὴ ἀπόδοση τῆς περιλήψεως τῆς διατομῆς. βλ. καὶ *Μακεδονικὴ Ζωή*, 45, 1970, 15: «Ἡ Ἑλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ». Ἐπίσης *Έστιά*, 15.1.1970: «Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἡ ἀρχαία μακεδονική. Ἀδιάσειστοι ἀποδείξεις», ὅπου μεταφρασμένα στὴν Ἑλληνικὴ τὰ πορίσματα τῆς διατομῆς, τὰ ὅποια ἀποδέχεται καὶ ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκός VI. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indeuropee*, Roma 1966, 193, καὶ κατατάσσει τὴν ἀρχαία μακεδονικὴ μὲ τὴν Ἑλληνική, ἐνῷ ἄλλοτε μὲ τὴν Ἰλλυρική. βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Πληρικὴ γλώσσα, *Λεξικό Έγκυροπαιδικό Πατάνου* - Λαρούς - Μπριτάνικα 1988.

κυρίως Ἑλλήνων, γιὰ τὸν ἑθνολογικὸ χαρακτῆρα τοῦ ὑποστρώματος. Παράλληλα συμπληρώνεται μὲ δημοσιεύματα τῶν N. Hammond⁶⁴, F. Papazoglou⁶⁵, Vl. Geor-giev⁶⁶, O. Masson⁶⁷ κ.ἄ., μὲ τὰ ὅποια ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἔλληνικότητα τοῦ ἑθνολογικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ὑποστρώματος τῆς ἔλληνικῆς χερσονήσου συμπαγῶς μέχρι τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (Γενούσου ποταμοῦ), ὅπως ἀκοιβῶς ὁρίζει ὁ Στράβων⁶⁸ τὰ πρὸς βορρᾶν σύνορα τοῦ Ἐλληνισμοῦ μὲ τοὺς Ἰλλυριούς.

Προσφυέστατα, λοιπόν, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σοφίανης Lot⁶⁹ διακηρύσσει τὸ 1937 ὅτι τὰ αἴτια διατηρήσεως ἡ ἐκλείψεως μᾶς γλώσσας εἶναι πολλὰ καὶ περίπλοκα, ἡ δὲ πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ δὲν συνιστᾶ ἀπαράβατο ὅρο, ὅπως εἶχε ἐπικρατήσει καὶ μάλιστα εἶχε λάβει τὴ μορφὴ δόγματος, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἡ λατινικὴ διαδίδεται σὲ χῶρες, ὅπου οἱ κάτοικοι ὁμιλοῦν γλῶσσες φορεῖς κατωτέρους πολιτισμοῦ.

Ἐξ ἵσου εὐκολα γίνεται πλέον φανερὸ ὅτι καὶ τὸ λεγόμενο Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα ἐπινοήθηκε γιὰ λόγους πολιτικοὺς⁷⁰ τῶν παραδουναβίων ἥγεμονιῶν, τὰ

64. *Μακεδονία, 4000 χρόνια ἔλληνικῆς ιστορίας*, Ἐκδ. Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθήνα, 198, 78. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς αἰτωλοομαϊκῆς συνθήκης (212 π.χ.), *Ηπειρωτικὸ Ήμερολόγιο* 1989, 223-242. Αὐτοτέλης ἐπανέλιδοστη Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ἰωάννινα 1989. *Πρακτικά Α΄ ἀρχαιολογικοῦ καὶ ιστορικοῦ συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας*, Ἀγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Ἐκδοση 1991, 76-92.

65. Ziva Antika, 20, 1970, 116, 117. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ιλλυρολογία καὶ Βορειηπειρωτικὸς Ἐλληνισμός*, Ἀθήνα 1988, 38 κἄτερ.

66. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie*, Milan 1978, 157: «dans l' Epire les toponymes sont très anciens et uniquement d' origine grecque».

67. *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud - est européennes*, 26 août - 1 septembre 1966, Sofia, IV, 239: «Quant aux pays grecs proches de l' Illyrie comme l' Epire et l' Acarnanie, on peut dire qu' ils ont pratiquement échappé à une influence venue du nord, en dépit de théories fondées sur l' interprétation superficielle de tel ou tel nom».

68. Στράβωνος VII, 323.

69. F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l' Europe*, Paris 1937, I, 224.

70. Ἡ ὁμοιογία τοῦ Ρουμάνου πολιτικοῦ, πρωθυπουργοῦ καὶ ιστορικοῦ Mihail Kogalniceanu εἶναι σαφής. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Συμβολὴ τῆς ρουμανικῆς ἐπιστήμης στὴν ὁρθὴ λύση τοῦ ζητήματος τῶν Βλάχων Ἐλλάδος* (τριγύλωσσο). Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Ἐνημερώσεως, Ἀθήνα 2007. Ἐπίσης A. K. Ανεστοπούλου, *Μακεδονικός Ἀγών 1903-1908*, Θεσσαλονίκη 1965, 438. Ἐπίσης Bratianu, ἔ.ἄ., 211-212. Ἐνῶ ἐπινοεῖται ὡς πολιτικὸ ζήτημα πρὸς ἀποφυγὴ συγκρούσεως μὲ τὶς γειτονικὲς αὐτοκρατορίες, ἔξελισσεται καὶ ἀνάμειξη στὶς βαλκανικὲς ἐκκρεμότητες μὲ ἐπιτυχίες, ὅποτε ἀρχίζει νὰ γίνεται καὶ ἔθνικό, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἔλληνικὴ πλευρὰ δὲν ἐκδηλώνεται αἰσθητὴ ἀντίδραση. Πβ. E. Ἀβέρωφ - Τσίτσα, *Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ Ζητήματος*, 3^η Ἐκδοση, Φ.Ι.ΛΟ.Σ., Τρίκαλα 1992, 187: «Τὸ κουτσοβλαχικὸ ζήτημα, ἐκτὸς ἀπὸ μικρές χρονικές περιόδους, γεννήθηκε καὶ δημιουργήθηκε ἐρήμην τοῦ Ἐλληνικοῦ Κράτους... – ἡ πιο βαθειὰ ἀδιαφορία ἀπέναντι τοῦ ζητήματος ἦταν ὁ κανὼν γιὰ τὸ Ἐλληνικὸ Κράτος». Βλ. καὶ αὐστηρότερες παρατη-

δὲ φληναφήματα τῆς πολυδάπανης καὶ πολυχρόνιας προπαγάνδας τους, ἡ ὅποια ἐπιτείνεται πάλι, γιὰ δῆθεν κάθοδο τῶν Βλάχων ἀπὸ Δακία εἶναι ἀπότοκα παραποιήσεως πηγῶν, πρὸ πάντων κειμένων τῶν χρονογράφων Κεκαυμένου⁷¹ καὶ Χολκοκονδύλη.⁷² Όσο δὲ γιὰ τὸν ἐντελῶς ἀνυπόστατο Ἰσχυρισμό, κατὰ τὸν ὅποιο τὰ βλάχικα, τὸ νεολατινικό - ρωμανικὸ ἰδίωμα τῶν Βλάχων, γνωστὸ μὲ τὸν ἐπιστημονικὸ νεολογισμὸ ἀρωματική, ταυτίζονται μὲ τὰ ρουμανικὰ ἡ ἀποτελοῦν διάλεκτο τῆς ρουμανικῆς, διαφωνοῦν πρωτίστως ἔγκριτοι εἰδικοὶ καὶ πρὸ πάντων Ρουμάνοι, μεταξὺ τῶν ὅποιων ὁ Lozovan⁷³ καὶ οἱ ἀκαδημαϊκοὶ Procopovici⁷⁴ καὶ Graur⁷⁵. Προστίθενται δὲ καὶ ἴστορικοί, μάλιστα ὁ κορυφαῖος Iorga⁷⁶. Ἐπίσης Ρουμάνος, ὁ Ioan Mitrea, δούζει ὅτι «ἡ ἑθνογένεση τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ συντελέσθηκε στὴν καρπαθο-δουνάβια περιοχή, ἡ ὅποια ἐν γένει συμπίπτει μὲ τὸ ἔδαφος τῆς ἀρχαίας Δακίας»⁷⁷. Συνεπῶς, ἐκεῖ μὲν ἔχουμε Βλάχους τελείως ἐκλατινισμένους μὲ πλήρη ἀπώλεια τῆς ἀρχικῆς γλώσσας, τῆς δακικῆς, ἐδῶ δέ, στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, Βλάχους καταγομένους ἀπὸ Ἑλληνες καὶ ἐν μέρει ἐκλατινισμένους, τοὺς Κουτσοβλάχους, διαχρονικῶς διγλώσσους⁷⁸, δηλαδὴ ἐκλατίνιστη μὲν, ὄλικὴ ἡ μερικὴ, διαφορετικῶν δὲ λαῶν, ὅπως ἄλλως τε τόσο πρώιμα εἶχε διαβεβαιώσει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου A. Xenopol⁷⁹ καὶ πρόσφατα ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀγ. Τσοπανάκης⁸⁰.

Σαφῶς πλέον προκύπτει, ὅτι ἡ ἀρωματικὴ δὲν εἶναι διάλεκτος τῆς ρουμανικῆς ἀλλὰ ἰδίωμα ἀναγόμενο ἀπ' εὐθείας στὴν ἀνατολικὴ λατινική, δημώδη. Φυσικὰ ὅσες ὁμοιότητες διαπιστώνονται μεταξὺ ἀρωματικῆς καὶ ρουμανικῆς

ρήσεις Περ. Ιαν. Ἀργυροπούλου, *Aἱ ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος. Ἔσωτεραι καὶ ἔξωτεραι κατεύθυνσεις*, Ἀθῆναι 1945, 281.

71. A. Lazarou, Le révolte des Larisséens en 1066, *Actes de la Table Ronde La Thessalie 21-24 Juillet 1975. Collection de la Maison de l'Orient. Méditerranéen No. 6 Série Archéologique 5*. Lyon 1979, 303-318. Μετάφραση στὴν ἑλληνικὴ μὲ τὸν τίτλο: Ἡ ἔξέγερση τῶν Λαρισαίων τὸ 1066 καὶ ἡ ἑθνολογικὴ παρερμηνεία τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κεκαυμένου, *Θεσσαλικά Χρονικά*, 11, 1976, 90-119. Αὐτοτελὴς ἔκδοση καὶ ἀναδημοσίευση στὸν τόμο *Balkánia καὶ Βλάχοι*, 44-73.

72. *VIe Congrès International de Sciences Onomastiques*, München 1961, 225 σημ. 1.

73. *Balcania*, 1, 1938, 62 σημ. 1.

74. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucuresti 1960, 310-311.

75. N. Iorga, *L'origine et la patrie première des Roumains* (réponse à une agression), Bucurest 1938, 3.

76. *Carpica*, 9, 1977, 39.

77. Κατὰ τὸν M. Gyóni, *Byzantinoslavica*, 12, 1951, 42, «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire».

78. *Revue Roumaine d'Histoire*, 17, 1978, 701, ὅπου καὶ ἀτεκμηρίωτη παρατήρηση τοῦ L. Boia. Χαρακτηριστικά, ποὺ διαφοροποιοῦν τοὺς Βλάχους ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους, ἐπισημαίνει καὶ ὁ Antoine Balotă, *Revue historique du sud-est européen*, 7-9, 1937, 249.

79. Ἀρχαία Μακεδονία, *Συμπόσιον Θεσσαλονίκης*, 1970, 351.

δφείλονται στήν κοινή προέλευσή τους μὲ μεγάλες χρονικές ἀποστάσεις, ἥ μὲν πρώτη τὸν β' αἰώνα π.Χ., ἥ δὲ δεύτερη τὸν β' αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης εὐεξήγητες καθίστανται καὶ οἱ διαφορές, δοθέντος ὅτι οἱ χρῆστες τους εἶναι λαοὶ διαφορετικοί. Ἀκριβέστερα γιὰ τὸ τελευταῖο ὁ Γ. Μόδης παρατηρεῖ τὰ ἔξης: «Οἱ Ρουμάνοι, κατ' ἔξοχὴν γεωργοί, σπάταλοι καὶ ἔκλυτοι, οἱ Κουτσόβλαχοι, κατ' ἔξοχὴν μὴ γεωργοί, λιτοδίαιτοι, αὐντηροί. Ὅσοι Κουτσόβλαχοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ διακόσια καὶ τριακόσια χρόνια σὲ ρουμανικὰ μέρη, ποτὲ δὲν ἐθεώρησαν τὸν ἑαυτό τους ἔνα ἥ ἀδελφὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους καὶ ποτὲ δὲν τὸν λογάριασαν ἔνο στὸν Ἑλληνισμό»⁸⁰.

Ταυτόσημο εἶναι τὸ πόρισμα μελέτης γιὰ τοὺς ἀποδήμους Κουτσόβλαχος τῆς Τρανσυλβανίας, ὅπου ἥ περιφημη Λατινίζουσα Σχολὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ ιθ' αἰώνα μηχανεύεται τὸν προσηλυτισμό τους στὴ ρουμανικὴ ἰδέα. Κατὰ τὸν ἐρευνητὴν Ρουμάνο ἀκαδημαϊκὸ I. Coteanu⁸¹ οἱ Κουτσόβλαχοι ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκαν ὅτι ἀνήκουν στὸν ἴδιο μὲ τοὺς Ρουμάνους λαό. Πολὺ δὲ ἐνωρίτερα οἱ Βλάχοι τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, οἱ Ρουμάνοι, θεωροῦν ὡς Ἑλληνες τὸν Κουτσόβλαχον⁸². Ἐξ ἄλλου οἱ τελευταῖοι δὲν παραλείπουν καὶ στήν ἀπόμακρη ἔννειτειά, ἐντελῶς ἀγνωριστοὶ ἀνθρωπωνυμικά, νὰ δηλώνουν τὴν Ἑλληνικότητά τους. Λαμπρὸ παράδειγμα ἀποτελοῦν Βλάχοι τῆς Μοσχοπόλεως τῆς Βορείου Ἡπείρου, τῶν ὅποιων τὴν ἀποκάλυψη προγματοποιεῖ ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου N. Iorga σὲ ἄρθρο του ἐπιγραφόμενο Note Polone⁸³.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Nicolae Iorga καθιστᾶ φανερὸ πόσοι Ἑλληνό-Βλάχοι⁸⁴ ἥ ἀπλούστερα Ἑλληνες ἀφομοιώθηκαν στὶς χῶρες διαμονῆς τους, ὅπου αἰφνίδια κατὰ καιροὺς παρουσιάζονται ἀπόγονοι τους, ὁπωδήποτε παραλλαγμένοι μὲ ἔννεικα ὄνόματα, μνήμονες τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς τους ἀλλὰ στερημένοι εὔκαιριῶν ἐπανασυνδέσεως μὲ τὴ γενέτειρα τῶν προγόνων, ὅπότε ἀδυνατοῦν νὰ συμβάλουν στήν εὐρύτερη ἀνάπτυξη φιλίας καὶ συνεργασίας πρὸς ἀμοιβαῖο ὅφε-

80. Γ. Χ. Μόδη, *Μακεδονικὸς Ἀγὼν καὶ Μακεδόνες Ἀρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950, 125.

81. Πβ. *Limba Romîna*, 7, 1959, 10.

82. Βλ. *Studii Iсторice Sud - Est Europene*, 1, 1974, 159 κ.έ., ὅπου ἀποκάλυψη τῆς Cornelia Papacostea - Danielopolu. N. Iorga, *Căteva stiri despre comertul nostru în veacurile al XVII- lea si al XVIII - lea*, 305. P. Năsturel, *Koutsovalaque. Recherche étymologique*, *Etudes Roumaines et Aroumaines*, Paris, 1990, 91 σημ. 16, ὅπου παραπομπή: C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, Bucarest 1979, 220.

83. Βλ. καὶ V. Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l' Epire*, *Balcania*, 1, 1938, 233-234, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

84. Γκραικό-Βλάχοι, κατὰ τὴν προσφάνηση καὶ τοῦ Ι. Καποδίστρια. Βλ. Γ. Λαΐου, *Σίμων Σίνας*, Γραφείον δημοσιευμάτων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1972, 59.

λος ἀμφοτέρων τῶν πατρίδων.

Μολονότι ἡ ἴχνηλάτηση ἀποφέρει ἵκανο ποιητικοὺς καρπούς, ἂν ληφθοῦν ὑπ’ ὄψη τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα τῶν Σπ. Λάμπρου⁸⁵, Θ.Μ. Νάτσινα⁸⁶, Γ. Λυριτζῆ⁸⁷, Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλου⁸⁸, Odon Füves⁸⁹, Γ. Λαΐου⁹⁰, Ἐλευθερίας Νικολαϊδού⁹¹, Ἰ. Παπαδριανοῦ⁹² κ.ἄ., δὲν δργανώνονται ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν πλευρά – κατ’ ἀντίθεση πρὸς τὴν ρουμανικήν – εἰδικές ἔρευνες μὲν ἀποστολές ἐπιστημόνων ἔξειδικευμένων, ὥστε νὰ καταδειχθοῦν περίτρανα παντοῦ τὰ πειστήρια τῆς ἐλληνικότητας τῶν Βλάχων⁹³, οἱ ὅποιοι ἔως καὶ σήμερα ἀφήνονται ἔρματα τῆς πολιτικῆς διαφόρων χωρῶν Ρουμανίας, Ἰταλίας, Ἀλβανίας, Σκοπίων, Βουλγαρίας⁹⁴, παντού των σκοπιμοτήτων προπαγανδιστικῶν δργανώσεων, οἱ ὅποιες ἔδρεύνουν στὴν Εὐρώπη, κυρίως Γερμανία καὶ Γαλλία, καὶ στὸν Νέο Κόσμο⁹⁵, καθὼς καὶ Παρακοινοτικῶν Γραφείων⁹⁶, παρὰ τὰ διεπιστημονικὰ τεκμήρια τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς τους. Πράγματι εἶναι συγκινητικὰ ὅσα θησαυρίζει ὁ τελευταῖος τῶν προαναφερομένων ἔρευνητῶν, ὅπως π.χ. τὰ ἔξης: «Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν γλώσσα ποὺ μιλοῦσαν, οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπόδημοι ἔδειξαν μὲ τὶς πρόξεις ὅτι ἡ ἐθνικὴ τους συνείδηση ἦταν ἐλληνικὴ καὶ μάλιστα ἔντονη. Ἔτσι τοὺς βλέπουμε νὰ ὑπερηφανεύονται γιὰ τὴν ἐλληνικὴν τους καταγωγή, νὰ ἀναφέρονται συχνὰ

85. Σπ. Λάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς ἰστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1912, 32.

86. Θ. Μ. Νάτσινα, Οἱ Μακεδόνες πραματευτάδες (sic) εἰς τὰς χώρας Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, Θεσσαλονίκη 1939.

87. Γ. Θ. Λυριτζῆς, Αἱ μακεδονικαὶ κοινότητες τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐπὶ τουρκοκρατίας, Κοζάνη 1952. Ἀναδημ. Ἀριστοτέλης, 171-172, 1985, 1-64.

88. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, Οἱ Δυτικομακεδόνες ἀπόδημοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1958.

89. Ö. Füves, Οἱ Ἑλληνες τῆς Οὐγγαρίας (ἐκδ. IMXA, 75), Θεσσαλονίκη 1965.

90. Λαΐου, ἔ.ἄ.

91. Ἐ. Ἰ. Νικολαϊδού, Συμβολὴ στὴν ἰστορία τεσσάρων ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar), Δωδώνη, 9, 1980, 323-374.

92. Ἰ. Ἄ. Παπαδριανοῦ, Οἱ Ἑλληνες πάροικοι τοῦ Σεμλίνου, IMXA - 210, Θεσσαλονίκη 1988, 239.

93. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Μακεδονικό» - «Κουτσοβλαχικό» καὶ ἐλληνικὴ ἀρρυθμία. Τρίκαλα 1986. Ἀνάτ. ἀπὸ Τρικαλίνα, 6, 1986, 83-122.

94. Βλ. Δ. Π. Ἀνέστη, Τὸ Κουτσοβλαχικὸν Ζῆτημα, Λάρισα 1961, 27 κ.ἔ. Μιχ. Γ. Τοίτου, Τὸ ποόβλημα τῶν Βλάχων τῆς Βορείου Ἡπείρου, Ἐλληνικὸς Ἀστήρ, 45, 1992, 330-332. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Βλάχοι τῆς Βορείου Ἡπείρου, Όσιος Νικάνωρ, 79, 1992, 99-101.

95. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀπόπειρες ἀφελληνισμοῦ τῶν Βλάχων τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, Κοινωνικές Τομές, 27, 1991, 307-313.

96. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ζητήματα μειονοτικὰ καὶ ἐπίσκεψη Δ. Εὐφωπαίων στὴν Ἐλλάδα, Ἐλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγὴ, 364, 1989, 167. Ἐπίσης Δελτίο Ι.Π.Ο.Μ.Ε., 10, 1989, 5-6. Ἐλευθεροτυπία, 19.7.1989, 32 καὶ προσφυεῖς παρατηρήσεις τοῦ τ. νομάρχου Φ. Παπαθανασίου εἰς Ἐλευθεροτυπία, 12.8.1987.

στὸ ἔνδοξο Ἑλληνικὸ παρελθόν καὶ νὰ μνημονεύουν τὰ μεγάλα δόνόματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας (Ὀμηρο, Ἀριστοτέλη, Θεομοπύλες κ.ἄ.) καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἔκκλησίας (Ιωάννη Χρυσόστομο, Γρηγόριο τὸ Ναζιανζηνὸ κ.ἄ.). Ἐπίσης βοηθοῦν ποικιλότροπα τοὺς ἀγῶνες ποὺ διεξῆγαν οἱ Ἑλληνες, γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγό, καὶ παρακολουθοῦν μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον καθετὶ ποὺ συμβαίνει στὴν Ἑλλάδα». Στὴ δὲ σημείωση προσθέτει: «Ἀκόμη καὶ τὰ καταστήματά τους οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπόδημοι τὰ κοσμούσαν μὲ φωτογραφίες προσωπικοτήτων τῆς ἑλληνικῆς ἴστορίας...»⁹⁷. Τις ἀλήθειες αὐτὲς ἀναφέρουν καὶ ξένοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Edmond Bouchié de Belle⁹⁸, ὁ Victor Bérard⁹⁹, ὁ James Henry Skene¹⁰⁰ κ.ἄ.

Ἐν τούτοις καὶ τώρα, ποὺ τὸ ζήτημα τῶν Βλάχων ἐκκρεμεῖ στὸν Ο.Η.Ε., στὴ Διάσκεψη τῆς Μαδρίτης, στὴ ΔΑΣΕ, στὸ Εὐρωποινοβούλιο, στὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, στὴ Διεθνὴ Ἐνωση Δικηγόρων, ή Ἑλληνικὴ πολιτεία οὔτε κᾶν σκέπτεται τὴν ἰδρυση εἴτε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας οἱ χορηγοὶ εἶναι Βλάχοι Βορειοπειρῶτες, εἴτε στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν εἰδικοῦ ἐπιστημονικοῦ Γραφείου καὶ τὴν ἀνάθεση τῆς λειτουργίας του στὸν ὁμολογούμενως εἰδήμονα τοῦ θέματος καὶ ὅχι σὲ κομματικὸ δργανο ή εὐνοούμενο πολιτικῶν, ὥστε οἱ λεγόμενοι ἀριμόδιοι νὰ ἐνημερώνονται ἔγκυρα καὶ ἔγκαιρα καὶ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς εὐτελιστικοὺς καὶ ἐπιβλαβεῖς ἐθνικὰ αὐτοσχεδιασμούς¹⁰¹, συνάμα δὲ νὰ παρέχουν στὴν ἑλληνικὴ σπουδάζουσα νεολαίᾳ καὶ γενικὰ στοὺς Ἑλληνες πολίτες τὴν ἀλήθεια περὶ Βλάχων, ή ὁποία παραγνωρίζεται περίπου δύο αἰῶνες μὲ πραγματικὰ ἐπώδυνες ἐπιττώσεις.

97. Παπαδοπανοῦ, ἔ.ἄ., 32. Ἐπίσης ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Δ. Γιαραλῆ - Παπαδοπούλου (*Δωδώνη*, 7, 1978, 122) ἔξηγε: «Ἡ προσπάθεια [τῶν Ρουμάνων] δὲν καρποφόρησε ἐξ αἰτίας τῆς βαθειᾶς ἑλληνικότητας τῶν Κουτσόβλαχων, ὅπου κι ἀν βρίσκονταν».

98. E. Bouchié de Belle, *La Macédoine et les Macédoniens*, Paris 1922, 129: «La cause valaque se confond alors complètement avec la cause hellène... Ce sont des pasteurs d'Anovlachie qui commencent la guerre de l' indépendance. Ils lui fournissent, par la suite, des chefs réputés. Les riches Valaques contribuent par leurs dons à l' expansion de la 'Grande Idée'».

99. V. Bérard, *Toungkia καὶ Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1987, 48-49.

100. J.H. Skene, *The Frontier Lands of the Christian and the Turk: Travels in the Regions of the Lower Danube in 1850 and 1851*, I, London 1853, 119. Ορθότατα ὁ Παπαδοπανός, ἔ.ἄ. 40, χαρακτηρίζει τὴν φουστανέλλα ἑλληνικὴ ἐνδυμασία. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὸ σύμβολο τοῦ ἔθνους μας. Ἡ ἴστορικὴ καὶ γλωσσολογικὴ ἑλληνικότητα τῆς φουστανέλλας, *Έλευθερία* (Λαρίσης), 10.3.1987, 1. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ εὗζωνοι τῆς Φθιώτιδας ὡς φορεῖς πανάρχαις φορεσίας, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας καὶ Λαογραφίας Λοντρῶν Υπάτης*.

101. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ισχυρότατα τὰ ντοκουμέντα γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν Βλάχων, *Ἐπικουνωνία* (Ιωαννίνων), Δεκέμβριος 1992, 43, συνέντευξη στὸν Δρα Μιχ. Γ. Τρίτο. Ἀναδημ. Ἔκκλησιστικὴ Ἀλήθεια, 1.1.1993, 9.

Αναντίρρητα διαπράττεται έθνικό ἔγκλημα μὲ τὴν ἀποσιώπηση τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ Γένους Κωνσταντίνου Κούμα¹⁰², ὁ ὅποῖος μετὰ πολυετεῖς ἐπιτόπιες μελέτες καὶ ἐπιτυχεῖς σπουδὲς στὸ Ἑξατερικό, ὃπου ἀναγορεύεται καὶ διδάκτωρ, συγγράφει καὶ ἐκδίδει τὸ 1832 στὴ Βιέννη πολύτομο σύγγραμμα ἐπιγραφόμενο *Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*. Στὸν τελευταῖο τόμο, 12ο, ἔριηνενει δρθότατα τόσο τὸν ἐν γένει ἐκρωματισμὸν ὅσο καὶ τὴ γένεση τῶν Βλάχων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἐπιμένοντας μὲ σαφήνεια στὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους. Τὸ κείμενο αὐτό, τὸ ὅποιο ἄλλως τε δὲν εἶναι ἐκτενές, ἔπρεπε νὰ περιέχεται σὲ σχολικὰ βιβλία καὶ νὰ διδάσκεται. Δεῖγμα γραφῆς τοῦ Κούμα εἶναι τὰ ἐπόμενα ἀποστάσματα: «Διασκορπισμένοι εἰς διάφορα χωρία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρεινὰ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ἕως τὴν Πελοπόννησον εἶναι οἱ λεγόμενοι Βλάχοι, Μακεδόνες ὄντες καὶ Θετταλοί καὶ Ἕλληνες τὸ γένος...». Τὸ γένος ἀποσαφῆνει πληρέστερα μὲ τὸ δεύτερο ἀπόσπασμα: «Ἐν γένει δὲ οἱ Βλάχοι ἔχουν Ἑλληνικὰ σχολεῖα... Ἀκούοντας ἑλληνιστὶ τὰς προσευχὰς καὶ λιτανείας τῆς ἐκκλησίας. Συμπεριφέρονται ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοί, καὶ δὲν δείχνουν οὕτ’ ἐκεῖνοι οὕτε οὗτοι καμίαν ἔθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἄλλήλους, καθὼς τῷ ὄντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μᾶς πατρίδος τέκνα, καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι»¹⁰³. Δικαιολογημένα ὁ καθηγητὴς Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος προφαίνει στὴν εὑστοχη παρατήρηση: «Τὴν ἀποψη τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῶν ἐντόπιων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τὴ διατύπωσε πρὸν ἀπὸ 150 χρόνια κιόλας ὡς πρῶτος Νεοέλληνας ίστορικός, ὁ Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836) μὲ πολὺ ἀπλοὺς καὶ πειστικοὺς συλλογισμοὺς ἀλλὰ τὸ ἔργο του δὲν μελετήθηκε ἔκτοτε συστηματικὰ καὶ οἱ παρατηρήσεις του πέρασαν ἀπαρατήρητες καὶ ἀνεκμετάλλευτες»¹⁰⁴.

Περισσότερο ἀκόμη ὀγκονημένη παραμένει καὶ ἡ πολύτιμη συμβολὴ τοῦ Τρ. Μπάρτα, ὁ ὅποῖος μάλιστα γράφει καὶ δημοσιεύει στὸ Βουκουρέστι κατὰ τὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἔξορμήσεως τῆς ζωμανικῆς προπαγάνδας, τὸ 1878, τονίζοντας ὅτι οἱ Βλάχοι εἶναι Ἕλληνες: «Ο “Αγιος Κοσμᾶς διδάσκων ἐν ταῖς κατοικουμέναις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, Ἑλλήνων τὴν φυλὴν Βλάχων, ὡς εἴπομεν τῆς Ἑλλάδος, παράτρουν...»¹⁰⁵.

102. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Κ. Κούμας (1777-1836), διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ ἐπίκαιρος ἔθνολόγος, *Ἑλευθερία* (Λαρίσης), 26.1.1986.

103. Κούμα, ἔ.α., 530-531.

104. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, Ἐπίτομη Ιστορία τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ προϊστορικά χρόνια ὧς τὰ 1912*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1984, 50.

105. Τρ. Μπάρτα, *Περὶ ἐποίκων Ρωμαίων ἐν Ἑλλάδι*, ἐν Βουκουρεστίῳ 1878, 10. Πρὸς πρόληψη

Τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1879, ὁ Θ. Α. Πασχίδης ἀπαντώντας ἐμμέσως στὶς διαδόσεις τῆς Μακεδο-Ρουμανικῆς Ἐταιρείας τοῦ Βουκουρεστίου¹⁰⁶ γιὰ καταπιέσεις τῶν Βλάχων στὴν Ἑλλάδα τονίζει: «Διαβιοῦσι δὲ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἄνευ οὐδεμιᾶς πιέσεως, ἀλλὰ μετ' εὐχαριστήσεως καὶ ὑπὸ σπουδαίων λόγων ὡθούμενοι καλλιεργοῦσι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κοινὰ τὰ συμφέροντα, κοινὰ τὰ παθήματα τοῖς Ἑλλησι μέχρι τοῦδε θεωρήσαντες»¹⁰⁷. Ἀλλὰ τὰ ὅργανα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ψεύδονται ἐν ἐπιγνώσει. Διότι τότε τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος φθάνει στὸν Δομοκὸ καὶ συνεπῶς εἶναι ἐκτὸς τῶν συνόρων του τὰ πανέμορφα καὶ ὀνομαστὰ Βλαχοχώρια Πίνδου, Ὄλύμπου, Βερμίου, Βαρυούντος..., καθὼς καὶ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας. Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν καὶ ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας, ὅπου ἐκπροσωποῦνται καὶ μὲ πρωθυπουργό, τὸν Ἰωάννη Κωλέττη. Δὲν ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαιθρῷ Στερεά Ἑλλάδα, ὅπου τοὺς συναντᾶ ὁ Ἐγχτάλ καὶ ἀφιερώνει πολὺ κολακευτικοὺς λόγους τόσο γιὰ τοὺς ἄνδρες ὅσο καὶ γιὰ τὶς γυναῖκες, ἰδιαίτερα δὲ γιὰ τὴ σύζυγο τοῦ Χατζηπέτρου: «[εἴναι] γυνὴ ὥραία καὶ πνευματώδης. Ἡ ὁμιλία της ἔχει χάριν καὶ εὐγένειαν ὃσην μέχρι τοῦδε δὲν ἀπήντησα εἰμὴ μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων κυριῶν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας»¹⁰⁸. Ἡ δὲ συζήτηση γίνεται στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα!¹⁰⁹

Τὰ Βλαχοχώρια ἀναδεικνύονται σὲ κωμιοπόλεις «ἀνθούσας καὶ πλουσίας»,

---

παρερμηνείας τῆς λέξεως “Ρωμαίων” χρησιμοποιεῖ τὸν κατὰ παραθέσιν προσδιορισμὸν “Ἐλλήνων τὴν φυλὴν Βλάχων”, μιολονότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔχει κοινὴ συνείδηση ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Γένους παρὰ τὴν ὑπαρξὴν τριῶν ὀνομάτων, ποὺ μάλιστα καὶ συνυπάρχουν, ὅπως στὸ ποίημα «θρῆνος καὶ κλαυθμὸς περὶ Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ μητροπολίτου Μυρέων Μαθαίου, λογίου καὶ συγγραφέα Ἡπειρώτη, ἀπὸ τὴν Πωγωνιανή:

“Ἄλλοιμον, ἀλλοίμονον ’ς τὸ γένος τῶν Ρωμαίων

.....
ώ πῶς ἐκαταστάθηκε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων

’ς ἐμᾶς εἰς ὅλους τοὺς Γραικοὺς νάλθης τούτην τὴν ὥρα!».

Πβ. E. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, II, Paris 1881, στ. 2359, 2361, 2454, [313-328]. Βλ. καὶ Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη, Ἀθήνα 1983, ὅπου ἐπισήμανση M. Ρωμανοῦ.

106. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἐλληνόβλαχοι καὶ παραπληροφόρηση, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Μετασύντικων Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1993, 453 κ.έ.

107. Θ. Α. Πασχίδου, *Oἱ Πελασγοὶ ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ σὺν παρατήματι περὶ Βλάχων καὶ Βουλγάρων*, Ἀθῆναι 1879, 24.

108. Δ. Βικέλα, Ὁ Γουσταϊος Ἐγχτάλ ἐν Ἑλλάδι, *Εστία*, 21, 1886, 388.

109. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ὁ Ἐγχτάλ καὶ τὰ ἑλληνικὰ τῆς Βλάχας Χατζηπέτρου, *Μετέωρα*, 38-39, 1984-1985, 32-34.

στὶς ὅποιες, κατὰ τὸν Χρυσοχόου, οἱ Βλάχοι « ἐσύστησαν τὰ πρῶτα Σχολεῖα καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας εἰς τὴν ξένην, ὡς ἔμποροι ἀποδημοῦντες καὶ ἐκπαιδευόμενοι»¹¹⁰.

Ἐνα σχεδόν αἰώνα ἐνωρίτερα ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἀθανάσιος Ψαλίδας γράφει γιὰ τοὺς Βλάχους: «... ἐστόλισαν τὰ χωριά τους μὲ οἰκοδομές καλές, μὲ σχολεῖα ἐλληνικά, μὲ ίατρούς. Εὐρίσκεις ἀνθρώπους ἀπὸ αὐτοὺς ἐμπείρους τῆς Ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης, χρυσικοὺς ὀνομαστούς, καὶ τεχνίτας μαλλίνων ὑφασμάτων ὅχι ποταπῶν. Οἱ ἔμποροι τοῦτοι ξενιτεύονται εἰς Ἰταλίαν, Ἰσπανίαν, Ρουσσίαν καὶ Τουρκίαν. Εἶναι καὶ ποιμένες πολλοὶ ἀκόμη, καὶ πλούσιοι, καθὼς καὶ ἀγωγιάτες»¹¹¹. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς πλουσίους ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπ. Λάμπρος προσθέτει ὅτι στὴ συντριπτικὴ πλειονότητα «ἥσαν ἐν ταυτῷ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας προστάται καὶ διαδοταί, ἐξ οὗ καὶ τὸ φαινόμενον ὅτι πᾶσα ἐλληνικὴ πόλις εἶχε τοὺς λογίους αὐτῆς»¹¹².

Ἡδη τὸ 1810, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Νεόφυτος Δούκας, μαθητὴς τοῦ Μετσοβίτη διδασκάλου τοῦ Γένους Νικολάου Τζαρτζούλη, γράφει γιὰ τοὺς Βλάχους καὶ τὰ ἔξης: «... φαίνονται πανταχοῦ προθυμότεροι εἰς τὰς πρὸς τὸ κρείττον μεταβολάς, πανταχοῦ βελτιούμενοι καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ πλείονες τῷ ὄντι πεπαιδευμένοι, καὶ αὐτοὶ μόνοι ἥθελησαν, καὶ θελήσαντες ἀποκατέστησαν τυπογραφίαν ποτὲ ἐλληνικήν, [...] καὶ] θέλουσι δεῖξη τὰ ἐλληνικά των σχολεῖα ἄξια νά δέχωνται καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγεράχους καὶ ματαιόφρονας (τοὺς ὅμοίους προφανῶς τῶν συνθηματογράφων τῆς ἐλληνικῆς πρωτεύουσας), ὥστε νὰ διδάσκωνται εἰς αὐτὰ τὴν πατρόφαν ἐκείνην ἀρετὴν καὶ παιδείαν»¹¹³. Σύμφωνα δὲ μὲ προσωπικὴ ἀντίληψη τοῦ Pouqueville οἱ Βλάχοι στὰ ὄρεινὰ καὶ δυσπρόσιτα κεφαλοχώρια τους ἴδρούντων Βιβλιοθῆκες, στὶς ὅποιες ὑπάρχουν ἔνογλωσσα συγγράμματα καὶ εὑρωπαϊκὸς τύπος, κυρίως δὲ ἐλληνικὰ καὶ κατ' ἔξοχὴν ἐκδόσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων¹¹⁴. Τὴν ἀλήθεια παραδέχονται καὶ θύματα τῆς προπαγάνδας, δὲ P. Papahagi σὲ μελέτη του¹¹⁵ καταχωρίζει αὐτούσιο τὸ πρωτότυπο γαλλικὸ κείμενο. Ἀναφέρεται ἐπιτλέον σ' αὐτὴν καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος: «Οἱ περιηγηταὶ διηγοῦνται, ὅτι εὐρίσκοντο ἐν Καλαρρύταις καὶ ἐν

110. M. Χρυσοχόου, *Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1909, 51.

111. Κοσμᾶ Θεοπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου*. Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀθαν. Χ. Παπαχαρίση, Ἐκδόσεις EHM, Ἰωάννινα 1964, 59.

112. Σπ. Λάμπρου, *Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ οἰκογένεια Σίνα, Νέος Ἑλληνομήμων*, 21, 1927, 161.

113. N. Δούκα, *Μαξίμου Τιρίου λόγοι...*, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1810, λς'.

114. F.H.L. Puoqueville, *Le voyage de la Grèce*, II, 350.

115. P. Papahagi, Din trecutul cultural al Aromânilor, *Analele Academiei Române (AAR) Memoriile Secțiunii Literare*, 35, 1912, 20.

Συρράκω πολλοί οι όμιλοιντες ξένας γλώσσας και ἔχοντες βιβλιοθήκας πλουσίας γαλλικῶν και ἵταλικῶν βιβλίων ἐπαρκούσας εἰς πᾶσαν μελέτην περὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας»¹¹⁶.

Ο Κων. Νικολαΐδης, συγγραφέας τοῦ Ἐτυμολογικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης, τὸ 1909, σημειώνει τὴν ἔκπληξη τοῦ G. Weigand, τοῦ ὅποίου οἱ χρηματισμοὶ ἀπὸ ρουμανικὲς κυβερνήσεις περιέχονται και στὶς ἐγκυλοπαίδειες τῆς Ρουμανίας¹¹⁷, ὅταν ἐπισκέψθηκε τὸ Μοναστήρι τῆς Μακεδονίας και πληροφορήθηκε ὅτι τὸ Γυμνάσιο, τοῦ ὅποίου ἡ φάμιη παρώθησε τὸν Χαρίλαο Τρικούπη γὰρ ἄκρως ἐθνωφελῆ ἀξιοποίηση, μὲ εἰδικὴ εἰσήγηση, λειτουργοῦσε «ἀπὸ τοῦ Γυμνασιάρχου μέχρι τοῦ τελευταίου διδασκάλου διὰ Κουτσοβλάχων». Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τῆς ἐντυπωσιακῆς προόδου τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας και στὴ γενέτειρά του, Λιβάδι Ὀλύμπου ἢ Βλαχολίβαδο, ὁ Νικολαΐδης συμπεραίνει: «ὁ Κουτσοβλαχος λοιπὸν ἦτοι ὁ ὀλίγον μὲν Βλάχος, τὰ μάλιστα δ' Ἑλλην, δὲν εἶναι βοσκὸς προβάτων, ἀλλ' ὁ σκαπανεὺς τοῦ πολιτισμοῦ και τῆς Μεγάλης ἰδέας, και τὸ τέκνον τοῦ φωτός»¹¹⁸. Δὲν εἶναι μεγαλανχία ἀπὸ τοπικιστικὴ ἢ ἄλλῃ παρόμιηση. Διότι και πρωτύτερα ὁ Bérard και μετέπειτα ὁ Edmond Boucié de Belle παρόμοια ἐκφράζονται ἢ ὁρθότερα πλειονοδοτοῦν¹¹⁹.

Ἐξ ἄλλου μόλις πρὸ διετίας, τὸ 1907, ὁ Αἰγαιοπελαγίτης Παντελῆς Μ. Κοντογιάννης, διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης και κατόπιν καθηγητὴς τῆς νεοελληνικῆς ἴστορίας στὴ νεοϊδρυμένη Φιλοσοφικὴ Σχολὴ και πρῶτος Πρύτανις τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, σὲ περιεκτικὸ ὑπόμνημα πρὸς τὸν Γενικὸ Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονίκη ἐπισημαίνει: «Αἱ Κουτσοβλαχικαι Ἰδίως κοινότητες αὐτῆς [τῆς Μακεδονίας] εἶναι ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς, ἀν δὲ μελετηθῇ ἡ ἴστορία αὐτῶν, θὰ καταδειχθῇ, νομίζω, ἡ μεγίστη

116. Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι καὶ Ἀρθρα*, Ἀθῆναι 1902, 520. Βλ. και G. Plumidis, *Cultura e biblioteche in Epiro, Revue des Etudes Sud - Est Européennes* (RESEE), 21, 1983.

117. Βλ. *Enciclopedia română*. Publicată din insărcinarea și sub auspiciile Asociației pentru literatura română și cultura poporului român de dr. C. Diaconovich, Sibiu 1898-1904, III, 1246. *Minerva. Enciclopedia română*, Cluj 1930, 963. Lucian Predescu, *Enciclopedia cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăpturi*, București 1940, 916.

118. Νικολαΐδουν, ἔ.ἄ., με'. Βλ. και Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἡ παιδεία τῆς περιφερείας Ἐλασσόνος στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, Ἡώς, 1966, 295 κ.έ. Πβ. και Στ. Παπαδοπούλου, Μία ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Π. Μ. Κοντογιάννη περὶ Μακεδονίας, *Μακεδονικά*, 7, 1966-1967, 377: «Τὸ Βλαχολίβαδον ἐπίσης διαφύλαττει τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ, ἴδρυθεῖσαν, ὃς εἶναι γνωστόν, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως».

119. Βλ. Κωνστ. Ἀ. Βαβούσκου, Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ «Μακεδονικοῦ», *Νέα Εστία*, Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία, Χριστούγεννα 1992, 212-213, ὅπου ἀποσπάσματα στὸ ξένο πρωτότυπο και σὲ μετάφραση Ἑλληνική.

έπιδρασις, τὴν δποίαν καθόλου ἡσκησαν αὗται ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους»¹²⁰.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου Βαλκάνιοι ἐπιστήμονες διευρύνουν τὴν παιδευτικὴν ἐπίδρασην καὶ στοὺς γειτονικοὺς λαούς. Ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου D. I. Popović παρατηρεῖ: «Οἱ Βλάχοι ἔκαναν πολλὰ γιὰ τὴν πολιτισμικὴν ἐνότητα τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Καὶ οἱ ἐπιστήμονες στὰ Βαλκάνια θὰ ἔχουν ὡς καθῆκον νὰ μελετοῦν τὴν μεγάλην ἐπίδρασή τους στὴν οἰκονομική, ἐπιστημονική, πνευματική καὶ καλλιτεχνική ζωὴ κάθε ἑθνικῆς ὁμάδας». Ἡ παρατήρηση τοῦ Popović ἀποκτᾶ πρόσθετο ἐνδιαφέρον, ὅταν συμπληρώνεται μὲ τὴν καίρια διευρύνισθή του, ὅτι οἱ Βλάχοι «... αἰσθάνονταν Ἑλληνες καὶ ἡσαν πράγματι οἱ φορεῖς τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου ζωῆς, τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, στὸν δυτικὸν κόσμον καὶ στὶς χῶρες μας (βαλκανικές)»¹²¹.

Ἐκτὸς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν οἱ Βλάχοι ἔξαγουν στοὺς ἔνοντας λαοὺς καὶ πνευματικά, ποὺ παρασκευάζουν στὶς γενέτειρές τους, στὰ Βλαχοχώρια, – πολὺ ἀργότερα καὶ στὴν ἔσεντεια – μετὰ μαρτυριῶν, πρωτίστως φροντίζουν γιὰ τὴν ἀπαραίτητη ὑποδομή, ἥ ὅποια συνίσταται στὴν ὁμαλὴ καὶ εὔρυθμη λειτουργίᾳ τῶν σχολείων μὲ δπλῆ στέγη¹²² καὶ σιωπηλὴ πρόσληψη διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Ωστόσο προσέχουν ίδιαίτερα τὸν προσδιορισμὸν καὶ ἔλεγχο τῶν προσόντων τῶν διδασκάλων καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς διδακτέας ὑλῆς¹²³. Θέτουν προϋποθέσεις, οἱ ὅποιες σημαίνουν ὅτι τουλάχιστον οἱ χορηγοὶ τῶν ἀναγκαίων κονδυλίων ἔχουν διαμορφώσει σαφῆ κοσμοθεωρία¹²⁴, γνωρίζουν τὶ ἐπιδιώκουν, παράλληλα δὲ οἱ παράγοντες τοῦ σχολείου, ἐκπαιδευτικοὶ καὶ γονεῖς, δὲν ἀγνοοῦν ὅτι οἱ κατακτητὲς συμβατικὰ καὶ ὠφελιμιστικὰ ἀνέχονται τὴν Ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσην καὶ πολὺ περισσότερο τὴν παιδεία. Διότι μύθος δὲν εἶναι τὸ «Κρυφὸ Σχολεῖο»¹²⁵. Παραμύθι – παραμυθία, παρηγοριά – καταλήγουν τὰ θρυλούμενα «προνόμια»¹²⁶, μεταξὺ τῶν ὅποιων καὶ τὸ ἐκπαιδευτικό. Ἀρκεῖ ἥ μαρτυρία τοῦ

120. Στ. Παπαδοπούλου, ἔ.ἄ.

121. Πβ. RIEB, 6, 1937, 606, 611.

122. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὸ Γένος, Ἕπειρωτικὴ Ἔστια (HE), Ἀφιέρωμα (1821-1971), Ιωάννινα - Οκτώβριος 1971, 60/544.

123. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Γλυκοχάραμα Νεοελληνικῆς Παιδείας*, Πειραιεὺς 1965.

124. Βλ. Κων. Στεφανοπούλου, *Τὸ νόημα τῆς ἡπειρωτικῆς εὐποίησις*, Ιωάννινα 1959, 13.

125. Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, *Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο. Παιδεία Ἑλλήνων - Ὀργάνωσις αὐτῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν*, Ἀθῆναι 1979. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ ιστορία ὡς διδακτέα ὑλὴ ἐπίμαχο πρόβλημα παιδείας*, *Νέα Παιδεία*, 31, 1984, 149.

126. Γ' αὐτὸν ὁ εἰδικοὶ χρησμοποιοῦν τὸν ὄρο μὲ εἰσαγωγικά. Πβ. Ν. Πανταζοπούλου, Τινὰ περὶ

γνωστοῦ γιὰ τὴν ἴστορικὴ συνείδηση καὶ ἀξιοπιστίᾳ Ἰωσήφ Βρυεννίου: «... Καίτοι δὲ θρησκεύειν τὰ πάτρια Γραικοῖς ἐπετράπη, ἀλλ’ ἡ τοῦ διδάσκειν τὸν λαὸν ἐλευθερία αὐτοῖς κεκόλασται...»¹²⁷.

Ἐν τούτοις οἱ ιθύνοντες τὰ Βλαχοχώρια ἐκμεταλλευόμενοι συνήθως τὸ δυσπρόσιτο καὶ δύσβατο, συνηθέστερα δὲ δεκάζοντας ἄλλοτε πρόσωπα τῆς ἀνώτερης ἱεραρχίας τῆς Υψηλῆς Πύλης καὶ ἄλλοτε τοὺς ἐκπροσώπους της στὶς ἑπαρχίες δὲν περιορίζονται στὴν ἰδρυση, συντήρηση, λειτουργία καὶ ἔξοπλισμὸς σχολείων μὲ σύγχρονα ἐποπτικὰ μέσα καὶ ὅργανα διδασκαλίας. Ἐνῶ γιὰ εὐνοήτους λόγους ἀποφεύγοντας νὰ προκαλοῦν μὲ ἀνεγέρσεις διδακτηρίων, μεριμνοῦν γιὰ ἔκδοση καὶ δωρεὰν διάθεση βιβλίων, καθὼς καὶ γιὰ χορήγηση ὑποτροφιῶν ἀνωτέρων σπουδῶν στοὺς διακονομένους μαθητὲς καὶ μετεκπαιδεύσεων στοὺς διδασκάλους, φυσικὰ ταλαντούχους. Δημιουργοῦν εἰδικὸ ταμεῖο, ποὺ προσφεύστατα παρουσιάζουν γενικὰ σὰν φιλανθρωπικὸ μὲ τὸ ὄνομα Λάσσα¹²⁸, ἀφιερώματα - κληροδοτήματα.

Πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ πρόοδο τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ἀναλαμβάνονται καὶ ἀπὸ μεμονωμένα πρόσωπα, τῶν ὅποιων ἡ εὐεργετικὴ παρουσία καὶ χρονικὰ καὶ ποιοτικὰ προπορεύεται. Τὰ πρωτεῖα ἀνήκουν στὸν Ἰωάννη Κωττούνιο (1577-1658) ἀπὸ τὴ Βέροια τῆς Μακεδονίας, λόγιο, θεολόγο, ιατρό, καθηγητὴ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας. Τὸ 1653 ἰδρύει οἰκοτροφεῖο, ποὺ λειτουργεῖ σὰν παράρτημα στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο, γιὰ τὴ στέγαση καὶ διατροφὴ Ἑλλήνων φοιτητῶν¹²⁹. Κατὰ τὸν Ἀμαντό, «ὅ Κωττούνιος εἶναι ὁ πρῶτος σοφὸς ἀπὸ τὴν νέαν Μακεδονίαν, τοῦ ὅποιου τὸ κληροδότημα ἔχρησίμευσεν ὡς λαμπρὸν παράδειγμα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν γραμμάτων»¹³⁰.

Οἱ ἀγαθὲς ἐπιπτώσεις τῆς δωρεᾶς τοῦ Κωττούνιου δὲν ἀργοῦν νὰ φανοῦν. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῆς Μεγάλης Σχολῆς τοῦ Πατριαρχείου¹³¹

τῆς ἐννοίας τῶν “προνομίων” ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, 10, 1943, 3-25.

127. Βλ. Ἀγόρω (Ρίτα) – Ἐλισάβετ Λαζάρου - Ἀχ. Λαζάρου, Ἐθνικὰ καὶ μειονοτικὰ θέματα, Ἐκδοτικὸς Οἶκος ΚΥΡΟΜΑΝΟΣ, Θεσσαλονίκη 2004, 409 καὶ σημ. 696.

128. P. Papahagi, ἔ.ἄ., 7. Ἀναστ. Παλατίδου, Ὑπόμνημα ἴστορικόν..., Βιέννη 1845, 11. [N. Καζάζη], Οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας, Ὁ Ἑλληνισμός ἐν Μακεδονίᾳ, Ἐταιρεία ὁ “Ἑλληνισμός”, ἐν Ἀθήναις 1909, 43.

129. Z. N. Τσιρπανλῆ. Οἱ μαθητὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης (1576-1700), Δωδώνη, 7, 1978, 38. Βλ. καὶ Ἐλληνικά, 7, 1974, 424, καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Βαλκάνια καὶ Βλάχοι, 243.

130. K. Ἀμάντου, Ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμός κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαιώνος καὶ τὴν παλαιοτέραν τουρκοκρατίαν μέχρι τοῦ δεκάτου ὄγδου αἰώνος, Θεσσαλονίκη 1952, 9.

131. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1971.

προέρχονται ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας καὶ διαπαιδαγωγοῦν νέους, ποὺ ταχύτατα ἔξελισσονται σὲ προσωπικότητες ἔξεχουσες, ἥδη τὸν ίες' αἰώνα. Ἀπὸ τίς ὄνομαστότερες εἶναι καὶ ὁ Νικόλαος Milescu, γνωστὸς καὶ μὲ τὴν ἐπωνυμία Σπαθάρης, ἀπὸ Ρουμάνους ἐντασσόμενος μεταξὺ τῶν Βλάχων¹³² τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Ἡ ἐλληνικὴ καταγωγὴ του εἶναι ἀπόλυτα ἔξακριβωμένη. Ἐπιβεβαιώνεται ἄλλως τε καὶ ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ αὐτοβιογραφικό του, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἡ Ρουμάνα L. Turdeanu - Cartojan¹³³.

Ο Milescu εἶναι διπλωμάτης ἐπιδέξιος καὶ σπάνιας γλωσσομάθειας. Γνωρίζει τὴν ἐλληνική, λατινική, ρουμανική, ρωσικὴ κ.ἄ. καὶ καλεῖται πρὸς λύση καὶ προβλημάτων δογματικῶν μὲ προσφυγὴ στὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο. Κατὰ τὴν Ariadna Camariano - Cioran συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν καλῶν ἐλληνιστῶν¹³⁴. Υπηρετεῖ ὡς γραμματέας ἡγεμόνων τῶν παραδοսιαβίων χωρῶν. Ἐπισκέπτεται σχεδὸν ὅλους τοὺς βασιλικοὺς οἶκους τῆς Εὐρώπης. Μὲ συστατικὴ δὲ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου πρὸς τὸν τσάρο Ἀλέξιο Μιχαήλοβιτς, πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου, προσλαμβάνεται ὡς μεταφραστὴς γιὰ τὶς γλώσσες ἐλληνικὴ, ἀρχαία καὶ νέα, λατινικὴ καὶ ρουμανικὴ στὴ Διεύθυνση δημοσίων σχέσεων καὶ διαφωτίσεως τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας. Ἐπὶ κεφαλῆς ρωσικῆς ἀντιπροσωπίας ἐγκαινιάζει τὴν ἐπικοινωνία Ρωσίας - Κίνας. Ἀποκαλεῖται «ἄνθρωπος οἰκουμενικός»¹³⁵. Υπεραμύνεται τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ποικιλότροπα διαδίδει τὴν ἐλληνικὴ παιδεία, ἀκόμη καὶ μὲ προσωπικές μεταφράσεις ἐλληνικῶν κειμένων καὶ τὴν ἐποπτεία συλλογικῶν. Ἡ Olga Cicanci μνημονεύει σὰν σπουδαιότερη «τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου ὑπὸ μιᾶς ὁμάδος Ἐλλήνων διδασκάλων (didascali), μετάφρασιν θεωρηθεῖσαν ὁρθῶς ὑπὸ τοῦ N. Iorga ὡς «ἐν μεγάλῳ γεγονός διὰ τὴν παιδείαν τῆς Ἀνατολῆς»¹³⁶.

132. Nicolae Milescu - Spataru, *Jurnal de călătorie în China*, Editie îngrijită, traducere, note si prefată de Corneliu Barbulescu, Bucuresti 1962, V. Bl. καὶ *Zeitschrift für Balkanologie*, 9, 1973, σημ. 2, ὅπου ὁ Barbulescu ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀποψή του.

133. Laetitia Turdeanu - Cartojan, Une relation anglaise de Nicolas Milescu: Thomas Smith, *RER*, 2, 1954, 146.

134. Ariadna Camariano - Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974, 7.

135. G. Iavascu, *Istoria literaturii române*, Bucuresti 1969, I, 164. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Nicolae Milescu ὁ Λάκκων “Homo Universalis”, *Πρακτικά Α΄ Λαζαρικοῦ Συνεδρίου*, Β΄, ἐν Ἀθήναις 1980, 188-198. Bl. σελ. 188 σημ. 4 τεζυμρίσων μαθητείας του στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ. Ἀποκαλεῖται δὲ καὶ “vir polyglottus”. Πβ. J.F. Baddeley, *Russia, Mongolia, China*, Londra 1919, II, 205. D. Cristescu, *Opera teologica si apologetica a spatarului Nicolae Milescu, Ortodoxia*, 10, 1958, 510.

136. O. Cicanci, Ἡ λογοτεχνία εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν Μολδαβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν κατὰ τὸν 17^{ον} αἰώνα, *Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας* (ΔΡΒ), 3, 1970, 96.

Στὸν Milescu ἀπευθύνονται πολλοὶ γιὰ διάφορα θελήματα, ιδίως μετὰ τὸ ταξίδι του στὴν Κίνα, ποὺ τὸν κάνει πασίγνωστο καὶ περιζήτητο. Σ' αὐτὸν προσφεύγει καὶ ὁ μητροπολίτης Δοσίθεος τῆς Μολδαβίας, γιὸς «κουτσοβλάχου ἐμπόρου»¹³⁷, ζητώντας τυπογραφεῖο¹³⁸. Τὸ δὲ αἴτημα ίκανοποιεῖται μὲ δωρεὰ τοῦ Πατριάρχη τῆς Ρωσίας μετὰ θερμὴ παράκληση τοῦ μεσιτεύσαντος. Ἐτσι ἐκδίδονται στὴ ρουμανικὴ λειτουργικὰ καὶ ἄλλα βιβλία μὲ σκοπὸ τὴν ἐνίσχυση τῆς ὁρθόδοξης πίστεως¹³⁹ καὶ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη¹⁴⁰.

Βλάχος ἀπὸ τὴν Ἡπειρο θεωρεῖται ὁ ὄνομαστὸς καὶ φωτισμένος ἥγειμόνας Βασίλειος Λούπου¹⁴¹, ὅπως καὶ προγενέστερος του, ὁ Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος¹⁴², τοῦ ὅποιου ἐπίτευγμα εἶναι ἡ πρώτη ἔνωση τῶν παραδουναβίων χωρῶν¹⁴³ καὶ οἱ

137 Πβ. *ΔPB*, 2, 1970, 93.

138. E. Turdeanu. Les controverses des Jansénistes et la création de l' imprimerie grecque en Moldavie, *Mélanges de Linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, Paris 1952, III, 281-302. Βλ. καὶ τὸ συνθετικὸ ἔργο τοῦ Turdeanu, *Etudes....*, Leiden 1985, 504 σ.

139. Al. I. Ciurea, Mărturisirea de credință a spătarului Nicolae Milescu “Stella Orientalis occidentali splendens”, *Ortodoxia*, 10, 1958, 515 κἄ. Al. Elian, Contributia grecească la “Mărturisirea ortodoxă”, *Balcania*, 10, 1966, 107-158.

140. Ch. M. Ionescu, *Influenta culturei grecesci în Muntenia și Moldova cu privire la biserică, scoala și societate*, 359-1873, Bucuresti 1900. Const. V. Obedeanu, *Grecii în Tara Românească, cu o privire generală asupra stării culturale pînă - la 1717*, Bucuresti 1900. Cornelia Papacostea - Danielopolu, La vie culturelle des communautés grecques de Roumanie, I et II, *RESEE*, 7, 1969, 311-333 καὶ 475-493. Τῆς αὐτῆς, Les lectures grecques dans les Principautés roumaines après 1821, *Balkan Studies*, 11, 1, 1970, 157-168. Τῆς αὐτῆς, *Intelectualii români din Principate si cultura greacă*, 1821-1859, Bucuresti 1979. V. Cândea, Les intellectuels du Sud - Est Européen au XVII siècle, *RESEE*, 8, 1970, 181-230, 623-668. Εὖλογα ὁ Börje Knös, *L' histoire de la littérature néogrecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm, Göteborg - Uppsala 1962, πολαρηρεῖ ὅτι «... ὅταν ἦλθον νὰ ἐγχατασταθοῦν οἱ Φαναριῶται, οὗτοι εὗρον τὰς ρουμανικὰς χώρας κατὰ πάντα προσανατολισμένας πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν». Πβ. καὶ *ΔPB*, 3, 1970, 94. Ἀσφαλῶς μὲ τοὺς Φαναριῶτες, ἐπαυξάνονται πολυσχιδῶς οἱ Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις. Βλ. Ion Ionescu, L' influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays, *Symposium. L'époque phanariote*, Thessaloniki 1974, 217-228. Ἐπίσης *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud - Est Européen. Actes du Colloque International*, Bucarest 1970.

141. Βλ. *Zeitschrift für Balkanologie*, 9, 1973, 6 σημ. 2.

142. Ἀλκη Μυρσίνη - Μάνθου, Ἐνας Ἡπειρώτης στὴ ρουμανικὴ ἴστορια καὶ ποίηση, Ἡπειρωτικὴ Ἔστια, 297-298, 1977, 168. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εἶναι τεράστια.

143. Γιὰ Ἑλληνικὴ σύμπραξη βλ. Στ. Παπαδοπούλου, Ὁ Μητροπολίτης τοῦ Μ. Τιρνόβου Βουλγαρίας Διονύσιος Ράλλης Παλαιολόγος καὶ οἱ ἐνέργειές του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδούλων Ἐλλήνων καὶ Βουλγάρων (τέλη 16^{ου} - ἀρχές 17^{ου} αἰ.), *Τιμητικὸ Ἀφιέρωμα στὸ Μητροπολίτη Κίτρους κ.κ. Βαρνάβα*, Αθήνα 1980, 4. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ἐνόσεως ἔκείνης βλ. St. Olteanu, *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, Bucarest 1975. Μεταγενέστερα δημοσιεύματα, ὅπως τὸ ἐγκριτότερο τοῦ St. Andreescu (*Restitutio Daciei*, Bucuresti 1980), στὰ ὅποια διε-

πρώτοι σχεδιασμοί ἀποτινάξεως τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ο Λούπου ἀναγνωρίζεται ως μεγάλος προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας. Στὴν ὑποστήριξη δὲ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐνεργεῖ σὰν διάδοχος τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁴⁴.

Οἱ δύσκολες συνθῆκες ζωῆς, τὶς ὁποῖες ἐπιβάλλει ὁ κατακτητὴς στὸν χῶρο ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως, δὲν εὐνοοῦν πνευματικὲς δραστηριότητες καὶ ἀναγκάζουν πρώτα τοὺς Βλάχους νὰ ἀποδημοῦν. Ἀδιάλειπτα διασπείρονται – πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἑλληνικὴ διασπορὰ¹⁴⁵ – σὲ Δύση καὶ Βορρᾶ ἔως τὴν Ρωσία¹⁴⁶, ἵδιως δὲ στὶς παραδονάβιες ἥγεμονίες. Στὶς τελευταῖς καταλήγει καὶ ὁ Νικόλαος Τζαρτζούλης ἀπὸ τὸ Μέτσοβο¹⁴⁷. Μετὰ σύντονες σπουδὲς στὰ Ἰωάννινα ὡς μαθητὴς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, Πάδοβα, Βολωνία, Βενετία καὶ διδακτικὴ προϋπηρεσία στὰ Ἰωάννινα, Τρίκαλα, Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ εἶχε διατελέσει παιδαγωγὸς τοῦ Κωνσταντίνου βιοβόδα, καὶ διευθυντικὴ στὴν Ἀθωνιάδα, ὅπου εἶχε μαθητὴ καὶ τὸν Κοσμᾶ τὸν Αἴτωλό, «ὅ ὁποῖος δέχτηκε πλούσια τὴν ἐπίδρασή του, κυρίως σ’ ὅτι ἀφορᾶ τὴν ἐθνικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴ Μεγάλη Ἰδέα»¹⁴⁸, Ἐλληνοσχολεῖο Μετσόβου, Τύρναβο, ὀλοκληρώνει τὴν ἐκπαιδευτικὴ δράση μὲ τὴ σχολαρχία τῆς ἥγεμονικῆς σχολῆς τοῦ Ιασίου, στὴν ὁποίᾳ διαδέχθηκε τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη. Ἀσκεῖ δὲ τὰ διευθυντικὰ καθήκοντα καὶ συνάμα διδάσκει φυσική, μεταφυσικὴ καὶ μαθηματικά. Πέρα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου ἔχει καὶ ἀξιόλογο συγγραφικὸ καὶ μετα-

ρευντῶναι παλαιότερα ἐγχειρῆματα, δὲν ἀναρριχοῦν τὴν πρωτιὰ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου. Βλ. A. Pippidi, *Traditia politică bizantină în ţările române în secolele XVI - XVIII*, Bucuresti 1983, 251-252.

144. N. Iorga, Vasile Lupu ca următor al împăratilor de Răsărit în tutelarea Patriarchiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe, *AAR*, m.s.i., s III, 36, 1913, 207-236. Τοῦ αὐτοῦ, *Bizant după Bizant*, 161-174. Fr. Pall, Les relations de Basile Lupu avec l' Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople, *Balcania*, VIII, 1945, 66-140.

145. Bł. Edgar Hösch, Literaturbericht über die geschichte neugriechenlands 1453-1945. Veröffentlichungen 1945-1970, *Historische Zeitschrift* 5, 465-466, 522.

146. Φαίνεται δὲ ὅτι στὴν Ρωσία πολλοὶ Βλάχοι, Ἡπειρῶτες καὶ Δυτικομακεδόνες, τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Πίνδου, δοθέντος ὅτι οἱ Ρώσοι ἀποκαλοῦν τοὺς μετανάστες ἀπὸ τὴν Ἐλλάδα “Πινδούς”, “Πινδίους”. Βλ. K. Φαλτάτς, Οἱ πλανόδιοι Ἡπειρῶται τεχνῖται καὶ ἡ ἔθνική μας ὑπόθεσις, ἐν Ἀθήναις 1928, 88. Πβ. Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου, Ἡπειρῶτες ἀπόδημοι στὴ Ρωσία τὸν 19ο αἰώνα καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἡπείρου, *Δωδώνη*, 15, 1986, 108 σημ. 2.

147. Μιχ. Τρίτου, *Nikólaos Tzartzounílēs, ὁ Μεγάλος Μετσοβίτης Διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Ιωάννινα 1983, ὅπου καὶ ἀφθονη βιβλιογραφία.

148. Μιχ. Τρίτου, *Η Πατριαρχικὴ ἔξαρχία Μετσόβου (1659-1924)*, Ιωάννινα 1991, 111. Πβ. καὶ Φ. Μιχαλόπουλου, *Κοσμᾶς ὁ Αἴτωλός*, Ἀθῆναι 1940, 21. Χαρ. Τζώγα, *Nikólaos Zağzıoğlu ὁ ἐκ Μετσόβου*, *Τιμητικός τόμος Μνήμη 1821*, ΕΕΘΣΑΠΙΘ, Θεσσαλονίκη 1971, 134.

φραστικό¹⁴⁹. Ό Ιώσηπος Μοισιόδαξ τὸν θεωρεῖ ἴσαξι τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, τὸν ὅποιο διαδέχθηκε στὴν Ἀθωνιάδα, καὶ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη¹⁵⁰. Βέβαια ὁ Τζαρτζούλης δὲν εἶναι ὁ μόνος διακεκριμένος Μετσοβίτης. Διότι τὸ Μέτσοβο ἔχει ἀναδείξει χροεία πνευματικῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι συμβάλλουν σημαντικὰ τόσο στὴν ἐξύψωση τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνικοῦ Γένους ὅσο καὶ στὴν ἐπίταση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας στοὺς ξένους λαούς, μεταξὺ τῶν ὅποιων ζοῦν καὶ σταδιοδρομοῦν.

Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Τζαρτζούλη πείθει ὅτι καὶ στὸν αὐστηρὰ τουρκοκρατούμενο χῶρο οἱ Βλάχοι δὲν ἀδρανοῦν. Ἀντίθετα ἀγωνίζονται μὲ σύνεση καὶ παρρησία νὰ τονώσουν τὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων καὶ νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἐξάπλωση τοῦ μουσουλμανισμοῦ, ὁ ὅποιος στὰ βορειότερα τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσουν καὶ στὰ ἐνδότερα τῆς βαλκανικῆς λαμβάνει ὄλοντα καὶ δεινότερες διαστάσεις.

Ἄγλαίσμα ὁρθοδοξίας καὶ ἐλληνικῆς παιδείας ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο ἀστικὸ κέντρο Βλάχων στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, ἡ Μοσχόπολη¹⁵¹, περίπουστη γιὰ τὶς βιοτεχνικὲς καὶ ἐμπορικὲς συντεχνίες, ἐταιρείες, ἀπλωμένες στὸν τουρκοκρατούμενο χῶρο καὶ σ' ὅλη τὴν ἐλεύθερη Εὐρώπη, τὰ ἀμύθητα πλούτη, τὶς πάμπολλες καὶ καταστόλιστες ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια, τὰ σχολεῖα ὄλων τῶν βαθμίδων καὶ τὴν ὄνομαστὴ Νέα Ἀκαδημία, τὸ τυπογραφεῖο καὶ τὴν ἐκλεκτὴ πλειάδα πνευματικῶν ἀνθρώπων, κληρικῶν καὶ διδασκάλων, ἐλάχιστα γνωστῶν στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα.

Ὦπωσδήποτε παρουσίαση ὄλων – ἔστω καὶ βραχυλογική – δὲν καθίσταται δυνατή. Καταχωρίζονται μόνο μερικὰ στοιχεῖα γιὰ τρεῖς Μοσχοπολίτες, τὰ ὅποια βοηθοῦν στὴν κατανόηση ἀφ' ἐνὸς τῆς προσφορᾶς τους γιὰ τὴν ἀποσόβηση ἥ ἀναχαίτιση τῆς ἀλλαξιοπιστίας, τῆς ἐξισλαμίσεως, ἥ ὅποια ἐλλογεύει στοὺς λαούς τῆς Βαλκανικῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς συμβολῆς στὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση.

Ἄμφοτερες οἱ ἐπιδιώξεις πραγματώνονται ἀπὸ τὸν Νεκτάριο Τέρπο¹⁵², ἥγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ἀρδενίτσας, ὁ ὅποιος προβάλλει πρωτοφανῆ σὲ ἀποφασιστικότητα ἀντίσταση. Περιοδεύει συνεχῶς ἐκτενέστατο χῶρο, Δυρράχιο

149. A. Pippidi, ἔ.ἄ., 89.

150. A. Camariano - Cioran, *Les Académies...*, 600.

151. René Puaux, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ἡπειρος*, Μετάφραση: Ἀγόρω (Ρίτα) - Ἐλισάβετ Λαζάρου, Ἀθήνα, ἔ.χ., 138 σημ. 198, ὅπου ἐκτενής βιβλιογραφία γιὰ Μοσχόπολη. Ἐπίσης βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀλβανοί. Ἀρβανίτες - Βορειοπειρατές, *Παρονασσός*, 34, 1992, 419 σημ. 86.

152. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βόρειος Ἡπειρος*, Ιούλιον 1990, 31. Ἀνατ. ἀπὸ Ἡπειρωτικό Ἡμερολόγιο 1990.

- „Ἄρτα - Τρίκαλα Θεσσαλίας - Δυρράχιο, καὶ ἀηδύσσει ἄφοβα καὶ ἀσυμβίβαστα, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἐλευθερία Ἱ. Νικολαΐδου¹⁵³. Κατὰ δὲ τὸν Γ. Βαλέτα, ὁ Τέρπος «μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πρόδρομος καὶ πνευματικὸς πατέρας τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αίτωλοῦ, ποὺ ἥρθε ἀκριβῶς στὴν ἴδια ἀκριτικὴ περιοχὴ νὰ δόλοκληρώσει τὸ ἔργο τοῦ Τέρπου καὶ νὰ τὸ στεφανώσει μὲ τὸ μαρτύριο του»¹⁵⁴.

Στοὺς ἀγῶνες τοῦ ὁ Τέρπος χρησιμοποιεῖ τὸ κήρυγμα ἦ, κατὰ τὴν ἔκφρασή του, τό «μίλημα», τὸν προφορικὸ λόγο, καθὼς καὶ τὸν γραπτό. Τὰ «μιλήματά» του «συνεργείᾳ τοῦ ἐντιμωτάτου Κυρίου Χατζῆ Μιχαὴλ Γκούστα», Μοσχοπολίτη μεγαλεμπόρου, ἐκδίδει στὴ Βενετία τὸ 1732 σὲ βιβλίο μικροῦ σχήματος. Ἡ δὲ μεγάλη κυκλοφορία του συμπεραίνεται ἀπὸ τὶς ἐννέα ἐκδόσεις, οἱ ὅποιες ἔως τώρα μᾶς εἶναι γνωστές. Εἶναι ἔνα ἀπὸ τὰ πρωτόμαρτινα τῆς νέας φωνῆς, κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν πρώτων κειμένων στὴ νεοελληνικὴ ἀπὸ τὸν Γ. Τερτσέτη¹⁵⁵. Τὸ δὲ προκείμενο πέρα τοῦ κατανοητοῦ καὶ τοῦ χρηστικοῦ ἔχει ἐγγυημένη καὶ τὴ δογματικὴ αὐθεντικότητα, δοθέντος ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας¹⁵⁶, ὁ συγγραφέας στὸν Ἀθω λογίζεται αὐθεντία σὲ σπουδαία θεολογικὰ ξητήματα. Προσφυέστατα ἐπιγράφεται *Πίστις*. Μὲ τὸ βιβλίο ἐπιδιώκει παραλληλα τὴν κατάρτιση στὴν ὁρθοδοξία καὶ τὴν οἰκείωση μὲ τὴν θύραθεν παιδεία. Διότι σὰν ἐπιλεγόμενα ὁ Τέρπος ἐπιτάσσει σὲ πολὺ καλὴ μετάφραση γνῶμες ἀρχαίων Ἑλλήνων, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους κ.ἄ., οἱ ὅποιες θυμίζουν παιδεία ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ πλέον στὰ «μιλήματα» ὁ φωτισμένος ἰεροκήρυκας διαδηλώνει καὶ τὴν πίστη του στὴν ἐλευθερία, ἥ ὅποια ὡς ὅρος εἶναι πρωτάκουστη σὲ κήρυγμα, ἐνῶ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Τέρπου, ἀποτελεῖ προέκταση τῆς χριστιανικῆς πίστεως¹⁵⁷. Παίρνοντας – τονίζει στοὺς Χριστιανούς – τὸ «σκούταρι, ἥγουν τὴν στερεάν σας πίστιν, μὲ τὴν ὅποιαν θέλετε δυνηθῆ νὰ σβέσετε ὅλες τὶς σαῦτες τοῦ πονηροῦ διαβόλου... δράμετε νὰ ἰδεῖτε τὴν παρηγορίαν σας καὶ μὲ θάρρος νὰ γρικάτε τὴν ἐλευθερίαν σας»¹⁵⁸. Συγκαταβατικὸς καὶ ἐπιεικὴς ἐμφανίζεται στὸν ἔξισλαμισμένο, τὸν ὅποιο πατρικὰ διαβεβαιώνει: «Καὶ ἀν ἐγελάσθης καὶ ἔγινες Τοῦρκος, γύρισε, ὁ ἀφέντης μας Χριστὸς σὲ θέλει καὶ σὲ συγ-

153. Ἱ. Νικολαΐδου, *Oἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας*, Ἐκδόσεις IMIAH, Ἰωάννινα 1979, 39-40.

154. Γ. Βαλέτα, *Ο ἀρματωμένος λόγος. Οἱ ἀντιστασιακὲς διδαχές τοῦ Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στὰ 1730*, Ἀθήνα 1971, 2-3.

155. Μαρίας Κελεμένη - Ντούρου, Νεκτάριος Τέρπος. Ἀπόπειρα προσέγγισης τῆς προσωπικότητας, τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔργου του, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1991, 270.

156. Θεολογία, IA' 45-46.

157. Βαλέτα, ε.ά., 18.

158. *Aντ.*, 33.

χωρᾶ...»¹⁵⁹. Πάντως πασχίζει για τὴν πρόληψη τῆς ἔξισλαμίσεως, για τὴν ὅποια προτρέπει νὰ μὴ διστάζουν οἱ χριστιανοὶ νὰ θυσιάζουν ὅποιαδήποτε τιμαλφῇ καὶ νὰ μὴ γογγύζουν στὴν ἀνελέητη φροντολογίᾳ, ἡ ὅποια ἀποσκοπεῖ στὴν ἔξαντληση καὶ τελικὰ στὸν ἔξισλαμισμό¹⁶⁰, καταφύγιο φροντοπαλλαγῆς. Οἱ παραινέσεις τοῦ Τέρπου στὸ παρελθόν ἐπικρίνονταν σὰν ἀρνητικὴ ἐθνικὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡδη ἀναγνωρίζεται ὡς πλήρως θετικὴ καὶ ἐγκαταλείπονται οἱ προκαταλήψεις.

Πράγματι, χάρη στὶς παραινέσεις, προφορικὲς ἢ γραπτές, ἀντέχουν στὶς δοκιμασίες¹⁶¹ οἱ ὑπόδουλοι καὶ κατορθώνουν νὰ διαφυλάξουν τὴν πίστη τῶν πατέρων, τὴν ὁρθοδοξία, καὶ συνάμα τὸν ἐθνισμό, ὁ ὅποιος διατηρεῖται στὴν ἀλλαξιογλωσσιά, ἀλλὰ χάνεται στὴν ἀλλαξιοπιστία, ὅπως σήμερα ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὰ διαδραματιζόμενα στὸ Σεράγεβο¹⁶².

Ἔραποστολικὴ ἔξορμηση μεταξὺ τῶν ἀλβανικῶν φύλων ἐπιρρεπῶν στὴν ἀλλαξιοπιστία χρεώνεται καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀναστασίου Καβαλλιώτης, διευθυντὴς τῆς Νέας Ἀκαδημίας τῆς Μοσχοπόλεως καὶ διακεριμένος λόγιος τοῦ Ιηταίωνα. Ὑποστηρίζεται δὲ ἀπὸ τὸν Hahn¹⁶³ ὅτι στὰ πλαίσια τῆς ἕραποστολικῆς δράσεως μεταφράζει στὴν ἀλβανικὴ γλώσσα καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ὁμως, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Papacostea¹⁶⁴, ἡ πληροφορία εἶναι ἀτεκμηριώτη. Ἐξ ἄλλου ὁ Καβαλλιώτης δὲν ἀγνοεῖ τὸν καθολικὸ ἀναλφετισμὸ τῶν Ἀλβανῶν οὔτε ὅτι

159. Πβ. Ἱ. Θ. Καροιδῆ, *Φῶς Ἑλληνικό*, Ἀθήνα 1963, 77: «... ἡ ὁρθοδοξὴ πίστη, ποὺ συντρόφεψε καὶ στήριξε τὴν ψυχὴν τοῦ Βιζαντινοῦ πρῶτα, τοῦ ὑπόδουλου Ἑλλήνα ὑστερα, ἔχει βάλει ἀπαράλλαχτη τὴν σφραγίδα τῆς πάνω στὸν νέον Ἑλλήνα».

160. Σπ. Ἱ. Ἀσδραχᾶς, Ἡ οἰκονομία καὶ οἱ νοοτροπίες: Ἡ μαρτυρία τοῦ Χρονικοῦ τῶν Σερρῶν, τοῦ Νεκταρίου Τέρπου καὶ τοῦ Ἀργυροῦ Φυλιππίδη, *Τετράδια ἐργασίας*, 7. Σεμιναρικὰ μαθήματα. Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 1984, 100-101. Βλ. καὶ Ν. Ἱ. Πανταζόπουλος, Ὁ Ἑλληνικὸς Κοινοτισμὸς καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Κοινοτικὴ Παράδοση, Ἐκδόσεις, ΠΑΡΟΥΣΙΑ, Ἀθήνα 1993, 31 σημ. 23.

161. Βλ. Α. Μπέλλου, Ἀλβανικὰ ἡ αἱ τρεῖς ζῶσαι διάλεκτοι τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ἐν Ἀθήναις 1903, 5. Ἐπίσης, Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας, Ἀπομνημονεύματα, IMXA, Θεσσαλονίκη 1984, 125, ὅπου αἱφνίδιες ἀνανήψεις καὶ φανερώσεις τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς “Τούρκων” ἀξιωματούχων.

162. Πβ. F. Braudel, *Η Μεσόγειος...*, M.I.E.T., Ἀθήνα 1921, 40: «Στὰ Βαλκάνια τὸν 16^{ον} αἰώνα, πλαγιές ὀλόκληρες ὁροσειρῶν στὴν Ἀλβανία ἡ στὴν Ἐρζεγοβίνη γύρῳ ἀπὸ τὸ Σεράγεβο πέρασαν στὸ Ἰσλάμ». Γ’ αὐτὸ τὸν ὅρο Τούρκος οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ποὺ γράφουν γιὰ τὴν N.A. Εὐρώπη, τοποθετοῦν ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, ὅπως οἱ E. Pittard, B.J. Slot, N.Beldiceanu. Βλ. Ἄχ. Γ. Λαζάρου, Ἀπεικόνιση Τούρκαλων καὶ περιοχῆς στὶς ὁρχὲς τῆς Τουρκοκρατίας μὲ πιγὲς ὀθωμανικές, *Τούρκαλινά*, 11, 1991, 143 σημ. 35 καὶ 144 σημ. 39. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ προέλευση τῶν μουσουλμάνων τῆς Δ. Θράκης, *Ἐλευθεροτυπία*, 13.7.1989, 32.

163. J. G. v. Hahn, *Albanesische Studien*, Jena 1854, I, 296.

164. V. Papacostea, *Theodor Anastasie Cavalotti, trei manuscrise inedite*, Bucuresti 1932, 30 σημ. 2.

γενικά «τὸ βιβλίο δὲν στάθηκε εῖδος λαϊκό»¹⁶⁵.

Ωστόσο ἀνταποκρινόμενος στὴν ἐπιθυμία συμπατριωτῶν του Μοσχοπολιτῶν πρὸς διευκόλυνση στὴν καλύτερη χρήση τῆς ἑλληνικῆς συγγράφει καὶ ἐκδίδει στὴ Μοσχόπολη τὸ 1760: *Εἰσαγωγὴ Γραμματικῆς* παρὰ Αἰδεσιμωτάτου, καὶ Ἐλλογιμωτάτου Διδασκάλου τῆς ἐν Μοσχοπόλει νεωστὶ ἰδρυθείσης Ἀκαδημίας, καὶ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ, καὶ ἵεροκήρυκος τοῦ Ἀγιωτάτου θρόνου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν, καὶ τῆς Θεοσώστου πολιτείας Μοσχοπόλεως Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου Μοσχοπολίτου συναρμοσθεῖσα εἰς εὐχέρειαν τῶν πρωτοπείρων. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου Κυρίου Ἀντωνίου Χατζῆ Γεωργίου Μποῦνε, εὐπατρίδου Μοσχοπόλεως. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοῦν τοῦ θαυματουργοῦ. Ἐν Μοσχοπόλει αψὲ.

Μὲ τὸ δευτέρῳ βιβλίῳ ὁ Καβαλλιώτης συμπεριλαμβάνει στοὺς ἀποδέκτες καὶ τοὺς ἀλβανοφώνους ὄμοιγενεῖς, καθὼς καὶ τοὺς ἀκραιφνεῖς Σκυπιτάρους. Ἐπιγράφει δέ: *Πρωτοπειρία*¹⁶⁶ παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ Αἰδεσιμωτάτου Διδασκάλου, Ἱεροκήρυκος καὶ Πρωτοπαπᾶ Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου, τοῦ Μοσχοπολίτου, ξυντεθεῖσα, καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, τοῦ καὶ Κοσμήσκη ἐπιλεγομένου ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως. Ἐνετίσιν αψο 1770, παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. Superiorum permisu ac privilegio.

Ἡ *Πρωτοπειρία* εἶναι τομίδιο 104 σελίδων, χρηστικὸ καὶ ἔλκυστικὸ μὲ τὴν ποικιλία τῶν περιεχομένων, προσευχές, γνωμικά, σύντομα ἀφηγήματα σὲ ἀπλῆ ἑλληνική. Πρὸ πάντων περιλαμβάνει καὶ λεξιλόγιο 1170 λέξεων, καταχωρισμένων σὲ τρεῖς παράλληλες στῆλες καὶ σὲ τρεῖς γλῶσσες: *Λεξικὸν Ἑλληνικὸν ἀπλοῦν Βλαχικὸν καὶ Ἄλβανικόν*.

Ἐφεξῆς ἡ διεύρυνση τῆς ἑλληνομάθειας ἀφορᾶ καὶ στοὺς βουλγαροφώνους. Ὁ καθηγητὴς τῆς Νέας Ἀκαδημίας, τῆς ὅποιας φέρεται καὶ διευθυντής, Δανιὴλ

165. Ἀλ. Πολίτη, Τὸ βιβλίο μέσο παραγωγῆς τῆς προοφορικῆς γνώσης, *Τὸ βιβλίο στὶς προφιομηχανικές κοινωνίες. Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Έρευνῶν*, Ἀθῆναι 1982, 271.

166. V. Papacostea, Ἡ ἴστορία ἐνὸς βιβλίου. Ἡ Πρωτοπειρία τοῦ Καβαλλιώτη «eīn unicum», *ΔΡΒ*, 3, 1970, 8: «... ὁ δὲ Ρουμάνος Vasile Gr.Pop ὅχι ἀδίκως ἔχαρακτήρισεν αὐτό, κατὰ τὸ 1875, ὡς τὸ πρῶτον ρουμανικὸν λεξικόν». (Ἡ ὑπογράψιστο τοῦ σ.). Πόσον ἀδίκως ὁ Pop καὶ πόσον ἐσφαλμένως ἡ σκοπίμως ὁ Papacostea, γόνος θύματος τῆς ρουμανικῆς προσπαγάνδας, βλ. ἀνωτ. σημ. 26, 44, 49-62 καὶ 72-75. Γιὰ τὸ βιβλίο τοῦτο βλ. ἐπίσης: Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, Ἀθῆναι 1872, 319-320. Εἰλ. Κουρίλα, Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης, *Θεολογία*, 9, 1931, 53. Χριστίνας Πιτσούλη, *Ηπειρώτες ἐκδότες καὶ τυπογράφοι τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆναι 1980, 26.

Μιχάλη Άδαμη Χατζῆ δο Μοσχοπολίτης συγγράφει και δημοσιεύει: *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία, περὶ ἔχουσα Λεξικὸν Τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν Διαλέκτων, ἥτοι τῆς ἀπλῆς Ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανιτικῆς, Συντεθεῖσα ἐν ἀρχῇ χάριν εὐμαθείας τῶν φιλολόγων ἀλλογλώσσων...* Ἐν ἔτει σωτηρίω αωβ' 1802.

Πρόκειται πάλι γιὰ βιβλίο μικρό καὶ χρηστικό, σύνοψη γνώσεων καὶ ἑργαλεῖο μαθησιακό. Περιέχει δὲ κατὰ σειρὰν τὸ τετράγλωσσον λεξικὸν (σελ. 1-36), Διακήρουν πρὸς τὰ τέκνα τῶν Χριστιανῶν (37-38), Διδασκαλίαν χριστιανικὴν (39-53), Περὶ στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς Φυσικῆς (54-59), Υποδείγματα ἐπιστολῶν (60-71), Περὶ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῆς Ἀριθμητικῆς (72-83), Περὶ τῶν ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ Ἑτούς (84) κ.ἄ.

Τὰ περιεχόμενα φανερώνουν καθαρὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκδόσεως¹⁶⁷. Ἐν τούτοις δηλώνεται ἐπανειλημμένα καὶ ποικιλότροπα, ἔμμετρα καὶ πεζά: Στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, ὅπου τιμᾶται ὁ χορηγὸς τῆς ἐκδόσεως μητροπολίτης Πελαγονίας Νεκτάριος μὲ στίχους, στοὺς ὁποίους χαρακτηρίζεται πυρσὸς τὸ βιβλίο, ὁ σκοπὸς καθίσταται ἀπόλυτα σαφής:

«... Δεχθῆτε λοιπὸν γένη μὲ σέβας περισσὸν
τὸ φῶς ὃπον ἐβγαίνει ἀπὸ τοῦτον τὸν πυρσόν.
Αὐτὸ θὰ σᾶς φωτίσῃ μὲ τρόπον θαυμαστὸν
καὶ θὰ σᾶς ὀδηγήσῃ στὸν λόγον τὸν πιστόν...».
Δηλωτικὸι τοῦ σκοποῦ εἶναι καὶ οἱ ἐπόμενοι στίχοι ἄλλου στιχουργῆματος:
«... Λαοὶ οἱ πρὸν ἀλλόγλωσσοι, ἀλλ᾽ εὐσεβεῖς τὰ θεῖα

167. Βλ. Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Ρόδου κ.κ. Σπιρίδωνα..., Ἀθῆναι 1988, 171, ὅπου σχόλια γιὰ τὸν χρόνο ἐκδόσεως, καὶ 172 σημ. 20: «Ωραῖον ἀντίτυπον τῆς “Εἰσαγωγικῆς Διδασκαλίας” καὶ τοῦ Λεξικοῦ Τετραγλώσσου τοῦ Δανιὴλ σώζεται εἰς τὰ “πολύτιμα” τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς». Κατὰ τὸν Φ. Μιχαλόπουλο, Μοσχόπολις. Αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας 1500-1769, ἐν Ἀθήναις 1941, 23, «Ο Ἰσχυρισμὸς τοῦ Κουρίλα, πώς τυπώθηκαν ἐκεῖ καὶ βιβλία ἀλβανικὰ καὶ ἰδίως βλάχικα, ποὺ καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς ἐλληνίζοντες (!) ἀποτελεῖ ἀποκύπτια νοσηρῆς φαντασίας, γιὰ νὰ μὴ χαρακτηρίσουμε βαρύτερα τὴν πρόθεση τοῦ συγγραφέα». Πβ. Εὐλ. Κουρίλα, Ἡ Μοσχόπολις, Ἀθῆναι 1935, 315. Προφανῶς δο Κουρίλας ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ δημοσιεύματα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας μὲ βαρύγδουπτες ὑπογραφές, ὅπως τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Capidan κ.ἄ. Νεότερες μελέτες γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Δανιὴλ βλ. Alex Nicev, *Le Lexicon Tetraglosson de Daniil, partie grecque et bulgare*, Sofia 1977 (στὴ βουλγ.). Annuaire de l' Université de Sofia, tom. LXX, 2 Langues classiques, 1976. Ἐπίσης J. Kristophson, Das Lexicon Tetraglosson des Daniil Moscopolitis Neu ediert..., *Zeitschrift für Balkanologie* 1974. Heft 1.

Ρωμαίων ν' ἀποκτήσετε γλῶσσαν καὶ ὄμιλίαν.

*Μεγάλως ὡφελούμενοι εἰς τὸ ἐπάγγελμά σας
κι' εἰς ὅλα τὰ ἐμπορικὰ ἐπιχειρήματά σας.*

*Νέοι Βουλγάρων χαίρετε, Ἀλβανιτῶν καὶ Βλάχων,
διάκονοι, πρεσβύτεροι μεθ' ἵερομονάχων
ξυνπήσατε ἀπὸ τὸν βαθὺν ὑπνον τῆς ἀμαθείας
ρωμαίκια γλῶσσα μάθετε, μητέρα τῆς σοφίας....».*

‘Ο Δανιὴλ τὸν σκοπὸν ἀνακουνώνει καὶ στὸ τέλος τῆς Διδασκαλίας χριστιανικῆς. Συγκεκριμένα γράφει: «‘Ο ίδιος μας σκοπὸς ἀφορᾶ...» στὴν ὑποβοήθηση φιλοπόνων, φιλομαθῶν, ποὺ στεροῦνται τῶν ἐπιθυμητῶν εὐκαιριῶν καὶ δυνατοτήτων. Ἀλλὰ ἡ προκοπή τους προϋποθέτει γνώση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, «εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται καὶ ἦδη χάριτι θείᾳ τυποῦνται βιβλία κάθε εἴδους μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης εἰς τρόπον ὃν οἱ Μοισιόδακες, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἀλβανῖται, διὰ τοὺς ὅποιους μάλιστα καὶ συνετέθη τὸ παρόν, ἡμπροροῦν κατ' ἀρχὰς νὰ γυμνασθοῦν τὰ Ρωμαίικα εἰς τὸ βιβλιάριον αὐτό, καὶ ἔπειτα ὅταν ἔχουν τὸν τρόπον, νὰ καταγίνουν καὶ εἰς ὅλα μαθήματα δεινότερα καὶ ὑψηλότερας θεωρίας...»¹⁶⁸.

168. Τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα εἶναι σημαντικά. Βλ. Ν. Μοσχοπούλου, *Ιστορία τῆς Βουλγαρίας*, Ἀθῆναι 1929, 56. Μιχ. Λάσκαρι, *Τὸ Ἀνατολικὸν Ζῆτημα*, Θεσσαλονίκη 1948, 33, 228 κ.ἔ. Κ. Αμάντου, *Ιστορικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων*, Σέρβων καὶ Βουλγάρων, Ἀθῆναι 1949, 43 κ.ἔ. Δ. Πετροπούλου, *Πνευματικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων κατὰ τὸν ΙΘ'* αἰῶνα, Ἀθῆναι 1950, 9-10. Α.-Ε. Λαζάρου, *Ἀπαρχές διακρατικῆς βαλκανικῆς συνεργασίας μὲν Μετσοβίτη διπλωμάτῃ, Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Μετσοβίτων Σπουδῶν*, Ἀθῆναι 1993, 415 κ.ἔ. Γ. Χ. Μόδη, *Συμβολὴ καὶ ἐπίδρασις τῶν Δυτικομακεδόνων εἰς τὴν πνευματικήν - οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Σερβίας κατὰ τὸν ΙΗ-ΙΘ αἰῶνα*. Σχόλια καὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Ντουσιάλ Ι. Πόποβιτς, *«Κουντσόβλαχοι: Συμβολὴ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς σερβικῆς ἀγορᾶς»*, *Ἄριστοτέλης*, 5/41, 1963, 1-60. Πβ. καὶ St. Diamandi, *Oameni si aspecte din istoria Aromânilor*, *“Cugetarea”*, 1940, 394: «‘Η παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Σερβίας θὰ είχαν χάσει πάμπολλα, ὃν είχε λείψει ἡ συμβολὴ τῶν Ἀρμάνων (Βλάχων)». Έξ ἄλλου ὄμολογεῖ ὁ Basri - bey, Ancien Député au Parlement ottoman, Président du second Gouvernement national albanais et Chef du Pouvoir Exécutif ad in-terim (1915-1916) Interné dans les garnisons austro - hongroises (1916-1918), *L' Orient débalkanisé et l' Albanie. Origine des dernières Guerres et Paix Future*, s.l.n.d., 5: «Nous reconnaissons le caractère grec de l' Albanie méridionale où l' oeuvre séculaire de ses écoles domine aussi bien au point de vue moral qu' au point de vue national». Σ' αὐτὸν τὸν ἀναγνωρισμένον ἐλληνικὸν χῶρο διαλάμπετε ἡ Μοσχόπολη τῶν Ἐλληνοβλάχων. Ἐπιγραμματικὰ οἱ Δημητρεῖς Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, ἐπιλογίζουν: «‘Ἐνι λόγῳ ἡταν εἰς τὴν Τουρκίαν μία πόλι, στολισμένη μὲν ὅλα ἐκείνα ὅπου στολίζουν μία πόλι εὐρωπέϊκη». Δίκαια ὁ Λ. Κουτσονίκας, *Γενικὴ ιστορία τῆς Ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, θεωρεῖ “Καύχημα καὶ ὥραισμα τῆς

Γιὰ ἀνώτερα μαθήματα λειτουργεῖ ἡ Νέα Ἀκαδημία. Ἀλλὰ συγγραφικὰ καὶ ἐκδοτικὰ συμπράττουν καὶ Μοσχοπολίτες τῆς Διασπορᾶς ἢ Βλάχοι ἄλλων Βλαχοχωριῶν, τὰ δόποια, ἂν καὶ δὲν εἶναι φημισμένα ὅσο ἡ Μοσχόπολη, διακρίνονται γιὰ τὴν ἑκπληκτικὴ συμβολὴ τους στὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στοὺς βαλκανικοὺς λαούς. Κατ' ἀνάγκην ἐνδεικτικὰ καὶ ἐπιγραμματικὰ σκιαγραφεῖται μόνον ἔνα καὶ τελευταῖο, ἡ Κλεισούρα ἢ Βλαχοκλεισούρα τῆς Μακεδονίας¹⁶⁹.

Σύμφωνα μὲ πληροφορίες, οἱ ὁποῖες παρέχονται ἀπὸ γνώστη τοῦ θέματος, Κλεισούριώτη, πρὸς τὸν ἐκδότη καὶ διευθυντὴ τοῦ περιοδικοῦ *Φιλολογικὸς Συνέδημος* (25.1.1849), Σιατιστινό, ἡ Κλεισούρα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἀπεικονίζονται παραστατικά: «Καὶ τῷ ὄντι, ἐάν τις φρονίμως σκεφθεῖς ἔξετάσῃ τὴν ἡμετέραν κωμόπολιν καὶ τὰς γειτονικὰς πόλεις καὶ κώμας, θέλει βεβαίως συμφωνήσει μετὰ σοῦ καὶ τῶν περιηγητῶν Εὐρωπαίων, θαυμάζων τὰς ἀρχαιοπρεπεῖς ταύτας καὶ οἰονεὶ Ἐλβετικὰς καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μικρᾶς δημοκρατικὰς πολιτείας, ἐν αἷς πολῖται, ἀφελῆ βιοῦντες βίον, πολλὰ καὶ καλὰ πολλάκις διαπράττουσιν ἔργα, ἄξια τῆς προσοχῆς φρονίμου καὶ πεφωτισμένου ἰστοριογράφου...». Μετὰ δὲ τὸν καθορισμὸν τῆς Κλεισούρας στὸ γεωγραφικὸ περιβάλλον συνεχίζει: «Τοιαύτη δὲ οὖσα περιέχει μόλις ἐννεακοσίας οἰκίας καὶ περὶ τοὺς 3.500 κατοίκους. Ἐάν δὲ ἥδη ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ δημόσια αὐτῆς καταστήματα καὶ τὸ φιλόμουσον καὶ φιλόπατρο τῶν κατοίκων, ὀλιγίστας καὶ παρ' ὑμῖν, τοῖς ἐλευθέροις λεγομένοις Ἐλλησι, θέλομεν εῦρει ἐπίσης ἀκμαζούσας κωμοπόλεις. Διότι καὶ παρ' ὑμῖν, φίλε, δπου ὑπάρχει ὅμονοια καὶ ζῶσι φιλόμουσοι καὶ συνετοὶ πολῖται, καὶ παρ' ὑμῖν προοδεύουσι τὰ κοινὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ἡ δὲ ἑλληνικὴ εὐφυΐα καὶ τὰ ἀνυπέρβλητα φαινόμενα ὑπεροπτῇ ἐμπόδια, ἐὰν μόνον ὑπάρχει ὁ θεάρεστος ὑπὲρ τοῦ κοινῆς συμφέροντος ξῆλος, καὶ ἡ ἀξιάγαστος καὶ ἱερὰ ὅμονοια...».

‘Οθωμανικῆς αὐτοκρατορίας’!

169. Α. Σιγάλα, Κῶδιξ Κοινότητος Κλεισούρας, *Μακεδονικά*, 1, 1940, 500-506. Μ. Παπαμιχαήλ, *Κλεισούρα Δυτ. Μακεδονίας*, ἀ.τ., 1972. Ἀρ. Τζῶγος, *Συνοπτικὴ ἴστορία τῆς Κλεισούρας*, Θεσσαλονίκη 1962. Γ. Τούπη, *Κλεισούρα ἀπ' τὰ 1940 ὧς τὶς 5 Ἀπριλίου 1944*, δπου γιὰ τὶς σφαγές καὶ τὴν πυροπλόση τῆς. Ἡ τραγῳδία τῆς Κλεισούρας ἔξετάξεται καὶ ἀπὸ τοὺς Ἰω. Π. Παπακυριακόπουλο, *Βούλγαροι καὶ Ιταλοί ἐγκληματίαι πολέμου ἐν Μακεδονίᾳ*, Ἀθῆναι 1946, 74 κ.ἔ., Ἀθαν. Ι. Χρυσοχόου, *Η Κατοχὴ ἐν Μακεδονίᾳ*, 3^{ον}, *Η δρᾶσις τῆς Ιταλορουμανικῆς προπαγάνδας*, Δημοσιεύματα ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1951. Μιὰ σκιαγράφηση τῆς Κλεισούρας τοῦ Μεσοπολέμου βλ. *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον*, 11, 1925, 116-122. Δὲν στερούνται ἐνδιαφέροντος καὶ οἱ πληροφορίες τοῦ Φραγκίσκου Πουκεβίλ, *Ταξίδι στὴ Δυτικὴ Μακεδονία* (*‘Ανοιξη τοῦ 1806*). Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια: Γιάννης Τσάρας, Θεσσαλονίκη, ἀ.χ., 61-62.

¹⁶⁹ Απαριθμώντας καὶ κατονομάζοντας τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα μὲ τοὺς διδασκάλους συμπληρώνει: «Προίγαγε δὲ ἡ πατρὶς ἡμῶν καὶ ἄλλους μὲν κλεινοὺς ἄνδρας, καὶ τοὺς παρὰ πᾶσι δὲ γνωστοὺς αὐταδέλφους Δαρβάρεις, πολλῶν καὶ καλῶν συγγραμμάτων ἐκδότας». Φυσικὰ δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἀναφορὰ στοὺς τόσους λογίους τῆς Κλεισούρας οὕτε κἄν σε ὅλους τοὺς αὐταδέλφους Δαρβάρεις. Μόνον καὶ πάλι σύντομη στὸν Δημήτριο Ν. Δάρβαρι, πού, κατὰ τὸν Τσάρα, «δὲ στάθηκε ἔνας μεγάλος Δάσκαλος τοῦ Γένους, μὰ καὶ φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς μεγάλος»¹⁷⁰. Συντρέχει ἄλλως τε πρόσθετος λόγος ἐπιλογῆς. ¹⁷¹ Ο Δ. Δάρβαρις προεκτείνει τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν στοὺς Σέρβους καὶ στοὺς πέρα τοῦ Δουνάβεως Βλάχους, τοὺς μετέπειτα καὶ σήμερα ἀποκαλούμενους Ρουμάνους, ἐνῶ συγχρόνως συμβάλλει στὴν ἐξέλιξη τῶν γραμμάτων στὶς ἄλλες ἑθνότητες τῆς Βαλκανικῆς, π.χ. στοὺς Βουλγάρους. Πρωτίστως δὲ καὶ πάντοτε καὶ ὅπου ὑπηρετεῖ ὡς διδάσκαλος ἢ συγγράφει, διμολογούμενως ἀφοσιώνεται «μὲ δὲ τοὺς τίς δυνάμεις στὴν μόρφωση τῶν ἐλληνοπαίδων»¹⁷¹.

Γενέτειρα τοῦ Δημήτριου Δαρβάρεως (1757-1823) εἶναι ἡ Κλεισούρα, ὅπου διδάσκεται καὶ τὰ ἐγκύκλια γράμματα ἔως τὸ δωδέκατο ἔτος τῆς ἡλικίας. Συνεχίζει τὶς σπουδές του στὸ Σεμλίνο, στὸ ὅποιο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ιτ' αἰώνα ὁ πατέρας του ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμπόρου, στὴ Ρούμια, στὸ Νόβι Σάντ, στὴν Αὐθεντικὴν Ἀκαδημία Βουκουρεστίου, στὴν Ἀλλη καὶ στὴ Λειψία. Σπουδάζει δὲ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ καὶ λατινικά, σλαβικές γλῶσσες, γερμανική, ρουμανική κ.ἄ., φιλολογία, φιλοσοφία, παιδαγωγική... Στὴν τελευταία σημειώνει μεγάλη πρόοδο καὶ ἀποκτᾶ τόση φήμη, ὥστε νὰ ἀποκαλεῖται ὁ «Κάμπε τῶν Ἐλλήνων», θεωρούμενος ἵσταξιος τοῦ Γερμανοῦ παιδαγωγοῦ καὶ συγγράφεα Ἰωακείμ - Ἐρρίκου Κάμπε (Campe, 1746-1818), διπάδον τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως τῶν «φιλανθρωπινῶν»¹⁷².

Ο Δημήτριος Δάρβαρις ἀναγνωρισμένος παιδαγωγὸς δημοσιεύει ἀρθρα παιδαγωγικά, διδακτικά, ἐκπαιδευτικά καὶ συγγράφει σχολικά βιβλία, τὰ ὅποια,

170. Πιάννη Τσάρα, Ἡ Κλεισούρα στὰ 1849, *Μακεδονικά*, 18, 1978, 221, ὅπου ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου τοῦ περ. Φιλολογικὸς Συνέκδημος.

171. Παπαδριανοῦ, ἔ.ἄ., 125.

172. Joh. Bapt. Rupprecht, Demeter N. Darvar, Eine biographische Skizze, *Arhiv für Geographie Historie, Strats - und Kriegskunste*, 7, 1816, 219-222. Const. von Wurzbach, Demeter Nikolaus Darvar, *Bio-graphisches Lexikon des Kaperthums Oesterreich*, drittē Theil, Wien 1858, 166-167. Ἀθαν. Γιουμπλάκη, Δημήτριος Ν. Δάρβαρις (1757-1823), ὁ ἐν Κλεισούρᾳ τῆς Μακεδονίας διδάσκαλος τοῦ Γένους, *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, 54, 1971, 313-323, 403-408. Despina Loukidou - Mavridou, Ioannis Papadrianos, Dimitrios Darvaris: sa contribution à l' évolution littéraire bulgare, A Ἐλληνοβουλγαρικό Συμπόσιο. *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1980, 211-226.

ὅπως δηλώνει, εἶναι τόσο ἀναγκαῖα γιὰ τὴ νεότητα ὅσο τὸ γάλα γιὰ τὰ ἀρτιγέννητα¹⁷⁴. Ικανοποιεῖ δὲ ὅλα τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ προλαμβάνει ὅλες τὶς προτεραιότητες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν πρόνοια προστασίας ἀπὸ τὸν προστηλυτισμό. Πράγματι συγγράφει καὶ ἐκδίδει βιβλίο, τὸ ὅποιο στὴν τρίτη ἔκδοση τοῦ 1825 τῆς Βούδας φέρει τὸν ἔξῆς τίτλο: *Μιχρά Κατήχησις ἢ Σύντομος Ὁρθόδοξος Ὄμοιογία εἰς χρῆσιν τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τέκνων ἐκ τρίτου ἔκδοθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως.* Δαπάνῃ αὐταδέλφων Δαρβάρεων, Ἰωάννου καὶ Μάρκου¹⁷⁵.

Κατὰ τὴν Camariano - Cioran, τὰ βιβλία του, γραμμένα στὴ νεοελληνική, προσιτή σὲ ὅλο τὸν κόσμο τῶν χρόνων ἐκείνων, ἔχουν σημαντικὴ κυκλοφορία σὲ ὅλη τὴ βαλκανικὴ χερσόνησο, ἵδιως δὲ στὶς ἑλληνικὲς χώρες καὶ στὶς παραδονάβιες ἡγεμονίες. Ὅμως εὔσχημα καὶ εὐλογα περιορίζεται στὴν ἀπλὴ μνεία μερικῶν παιδαγωγικῶν καὶ ἥθοπλαστικῶν, μάλιστα μὲ συντετημένους τίτλους, ἀλλὰ ἔξαιρετικὰ δηλωτικοὺς τοῦ περιεχομένου. Οἱ ἐπικαλούμενοι λόγοι οἰκονομίας χώρου ἢ μακρολογίας σὲ περίπτωση ἀναλύσεως τοῦ καθενὸς ἰσχύουν περισσότερο γιὰ μία ἀνακοίνωση. Γι’ αὐτὸν ἀντιγράφονται ὅσα ἐκείνη καταχωρίζει:

1. *Χειραγωγία εἰς τὴν καλοκαγαθίαν, ἡτοι ἐγχειρίδιον ἥθικὸν πρὸς διακόσμησιν τῶν ἥθῶν τῶν νέων καὶ ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων πάνυ λυσιτελές...* 1791, II ἔκδ. 1802.

2. *Ἄσφαλὴς ὁδηγία εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων, ἢ Θεοφράστου ἥθικῶν χαρακτήρων παραφρασις καὶ ἄλλων τινῶν νεωτέρων...* Ἐν Βιέννη, 1795.

3. *Ἄληθὴς ὁδὸς εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἡτοι λόγοι παραινετικοὶ τρεῖς Πλουτάρχου Χαιρωνέως περὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Ἰσοκράτους ὁρτορος περὶ χρηστοθείας τῶν νέων. Ξενοφῶντος τοῦ Σωκρατικοῦ περὶ οἰκονομίας. Μετὰ δύο κεφαλαίων ἐκ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἥθικῶν περὶ τῶν καθηκόντων...* Ἐν Βιέννη, 1796.

4. *Χρυσοῦν ἐγκόλπιον, ἡτοι Κέβητος Θηβαίου Πίναξ καὶ Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον...* Ἐν Βιέννη, 1799.

173. Βλ. *Λόγιος Ἐρμῆς*, 1811, 122-128, 147-150.

174. Βλ. *Ιω. Οἰκονόμος, Ἐπιστολαὶ διαφόρων.* Μεταγραφὴ παρακολούθηση, πρόλογος Γιάννη Ἀντωνιάδη, Ἀθῆναι 1964, 60.

175. Τὴν χρησιμότητα ἀποδεικνύει ἡ διασκευὴ καὶ διάδοσθή της στὴν Κέρκυρα τὸ 1844. Γιὰ τοὺς τίτλους τῶν βιβλίων Δημ. Ν. Δαρβάρεως βλ. Ν. Π. Δελιαλῆ, *Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης. I. Ἐντυπα ἐκδόσεων 1494-1832 πλὴν τῶν ξενογλώσσων*, Θεσσαλονίκη 1948. II. *Ἐντυπα ἐκδόσεων 1833-1912 πλὴν τῶν ξενογλώσσων*, Θεσσαλονίκη 1964. *Ἐπίσης* Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Κατάλογος Ἐντύπων Βιβλιοθήκης Ὀλυμπιατίσης*, Ἀθῆναι 1964.

5. Παιδαγωγός, ἥτοι ἡθικοὶ κανόνες τοῦ ζῆν εἰς χρῆσιν τῶν νεανίσκων καὶ κορασίων... Ἐν Βιέννη, 1804.
6. Σοφίας ἀπάνθισμα... Ἐν Βιέννη, 1811.
7. Ὁδηγὸς τοῦ βίου... Ἐν Βιέννη, 1812.
8. Θεοφράστου χαρακτῆρες... Ἐν Βιέννη, 1815.
9. Χρηστομάθεια ἀπλοελληνικὴ εἰς χρῆσιν τῆς νεολαίας τοῦ γένους... Ἐν Βιέννη, 1820¹⁷⁶.

’Αλλὰ ἡ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀπὸ τοὺς Βλάχους δὲν πραγματώνεται ἔξ οὐκολήδου μὲ σχολικὴ διαδικασία κατὰ τὸ φωτεινὸν καὶ ἐθναποστολικὸν¹⁷⁷ παράδειγμα τῆς οἰκογένειας τῶν Δαρβάρεων, ἀπὸ τοὺς δοπίους δὲ μὲν Δημήτριος διδάσκει, συγγράφει, μεταφράζει, ὁ δὲ πατέρας του Νικόλαος καὶ οἱ ἀδελφοί του Ιωάννης, Μάρκος, Πέτρος διαθέτουν τὰ ἀπαιτούμενα γιὰ τὴν ἐκτύπωση ποσά.

Οἱ Βλάχοι διαδίδουν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ μὲ τὴν καθημερινὴν ἐπικοινωνία, σχέση, συναλλαγή, πράξη, διαιλία στὸν χῶρο ἐργασίας τῆς χώρας ἐγκαταστάσεώς τους, στὴν δοπία δημιουργοῦν τὸν «ἐμπορικὸν οἰκισμὸν» (varos ἢ varosica)¹⁷⁸, εὐεργετικὸν γιὰ τοὺς αὐτόχθονες, χωρισμένους, ὅπως στὴν Κροατία καὶ Βόρεια Βοσνία, σὲ «χριστιανικὸν οἰκισμὸν» (Σέρβοι δρόθόδοξοι) καὶ σὲ «λατινικὸν οἰκισμὸν» (Κροάτες Ρωμανοί καθολικοί), καὶ, μολονότι στὸν ἴδιωτικὸν βίο εἶναι πιστὰ παραδοσιακοί - κλειστοί γιὰ λόγους διαφυλάξεως τῆς ἑθνικῆς - ἑλληνικῆς ταυτότητάς τους, συμπεριφέρονται μὲ ἔξωστρέφεια, δηλωτικὴ εὐφυΐας καὶ δεξιότητας στὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις¹⁷⁹, ὅποτε «γιὰ ἔναν αἰώνα μετὰ τὸ 1750, τὰ

176. Camariano - Cioran, *Les Académies...*, 275.

177. Μολονότι διαμένει, διαπρέπει στὴ Ρουμανία καὶ κατὰ κάποιον τρόπο γλωσσικὰ συγγενεύει μὲ τοὺς κατοίκους της, ὁ Δημήτριος διμολογεῖ ὅτι ἀνήκει «εἰς τὸ γένος μας» (τὸ ἑλληνικό). Εὔλογα ὁ ἀκαδημαϊκός Νίκος Βένης γράφει: «ὁ πατήρ του, ὀνόματι Νικόλαος (+ 1788), καὶ ἡ μήτη του, ὀνόματι Ὀκταβία (+ περὶ τὸ 1770) ἦσαν Ἐλληνες δρόθόδοξοι» (*Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 19, 1944 [1948], 358 καὶ 363). Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπιλεγόμενα*, Ἐν Ἀβέρωφ - Τοσίτσα, ἔ.ἄ., 223-238, ἰδίως 229.

178. Traian Stoianovich, ‘Ο κατακτητής δρόθόδοξος Βαλκάνιος ἐμπορος, Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς δθωμανικῆς κυριαρχίας εἰς -ιθ’ αἱ. Εἰσαγωγή - ἐπιλογὴ κειμένων: Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶς, ἐκδ. οἰκος “Μέλισσα” (βραχυγρ. ἐφεξῆς: Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ), 325. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ‘Ἡ ἴστορία τοῦ τοπωνύμου Βαρόσι, Περομαΐδα, 1, 1974, 9-16. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ “Βαρούσι” Τοικάλων, *Μετέωρα*, 224-229, 1980, 152-156. Τοῦ αὐτοῦ, ‘Ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας διὰ τῆς ἴστορίας τοῦ δρου Βασιλικὴ - Basilica. *Πλάτων*, 26, 1974, 277-288.

179. Victor Deville, *Manuel de Géographie commerciale*, Paris 1893, I, 307, T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia, Studiu etnografic și antropogeografic*, Bucuresti 1906, 100.

έλληνικά ἦταν ἡ γλώσσα τοῦ ἐμπορίου στὰ Βαλκάνια»¹⁸⁰.

‘Ο καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου VI. Skarić διμιλώντας γενικά γιὰ τοὺς Ἐλληνο-Βλάχους τῆς Γιουγκοσλαβίας, στὴν ὁποίᾳ ἀποκαλοῦνται Τσιντσάροι, ἀναγνωρίζει ὅτι «... χάρη στὶς ἐμπορικὲς ἐλληνοτσιντσαρικὲς ἀποικίες, οἱ ὁποῖες ἰδούθηκαν σὲ ὅλες τὶς βαλκανικὲς χῶρες, ἡ ἔλληνικὴ γλώσσα εἶχε μεγάλη ἀξία καὶ ἡ γνώση τῆς θεωρήθηκε ώς ἀπαραίτητη σὲ κάθε πολιτισμένο ἄνθρωπο»¹⁸¹. Τὶς διαπιστώσεις τοῦ Skarić συμμερίζονται οἱ ἐγκριτότεροι ἐπιστήμονες. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Γ. Μέγα, «ὅσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ ἀστικὰ ἴδια κέντρα καὶ μέχρις ἐσχάτων ἀκόμη, ἀκμαῖοι ἔλληνικοὶ καὶ ἔλληνοβλαχικοὶ πληθυσμοί, ἀσκοῦντες μεγάλην πνευματικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν παροικούντων Σλάβων»¹⁸².

Ἐξ ἄλλου πολιτισμικὰ στοιχεῖα μεταφέρονται ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ χωρὶς μόνιμες ἐγκαταστάσεις. Ο καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok ἐπισημαίνοντας στὴν παραλογὴ Τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἀρτας τὶς ἀρωμουνικὲς ἐπικλήσεις *taimare* [= πιὸ μεγάλος, ὁ μεγαλύτερος (ἀδελφός, πρωτομάστορας)], οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν στὶς σερβοκροατικὲς καὶ βουλγαρικὲς παραλλαγὲς φρονεῖ ὅτι στὴ διάδοση τοῦ λαϊκοῦ τούτου πολιτισμικοῦ ἀριστουργήματος στὸν χῶρο τῆς NA Εὐρώπης συντελοῦν οἱ Βλάχοι ἐπαγγελματίες κτίστες, ποὺ μετακινοῦνται σὲ διάφορες χῶρες¹⁸³. Όπωσδήποτε δὲ προσφύνεστερα ὁ ὅμοτιμος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δ.Β. Οἰκονομίδης συμπληρώνει: «Καὶ ἦτο φυσικὸν τὰ ἔλληνικὰ τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου νὰ διαδοθοῦν εἰς τὸν Νοτιοσλάβους ἀφ’ ἐνὸς διὰ τῶν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου βλαχοφώνων ἐλληνικῶν πληθυσμῶν καὶ ἀφ’ ἐτέρου διὰ τῶν κερατζήδων (ἄγωγιτῶν), τῶν συνοδευόντων τὰ ἐμπορικὰ καὶ ἐπιβατικὰ καραβάνια ἐκ τῆς Ἐλλάδος εἰς τὰς χώρας τῆς βαλκανικῆς»¹⁸⁴.

180. Stoianovich, *ε.ἄ.*, 318a.

181. Πβ. RIEB, 1-2, 1934-1935, 243.

182. Πβ. ‘Ἐλληνικὴ Δημιουργία’, 55, 1950, 758. Ἡ μελέτη δημοσιεύεται ἐπίσης στὴν Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας, 6, 1950-1951, 297-324, καὶ Λαογραφία, 25, 1967, 418-444.

183. Λαογραφία 27, 1971, 145. Πβ. Λαζάρου, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, 332,

184. Λαζάρου, *ε.ἄ.*

‘Ανακοίνωση στὸ 6^ο Συνέδριο τῆς Παιδαγωγικῆς Εταιρείας Ελλάδος στὴ Φλώρινα. Στὰ Πρατικὰ δὲν δημοσιεύθηκαν οἱ σημειώσεις: Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ. Φλώρινα 29-31 Οκτωβρίου 1993. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ. ΑΘΗΝΑ 1995, 155-175. Βλ. καὶ Ἐπιτροπὴ Εθνικῆς Ένημερώσεως (ΕΕΕ). Αθήνα 2004, 109-110.

ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΝΟΣ

Η Έπανάσταση του 1821 δὲν ύπηρξε ἔργο οὐκότεν ἀνθρώπου ἢ ὁμάδας ἀνθρώπων. Δὲν ἀποτελεῖ προνόμιο ὡρισμένης κοινωνικῆς τάξεως. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς καθολικῆς προσπάθειας, πανελλήνιας. Δὲν εἶναι φαινόμενο στατικὸ οὕτε τυχαῖο.

Ἡ Ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως πλανᾶται σ' ὅλο τὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ σ' ὅλες τὶς μεγάλες ἢ μικρές πόλεις τοῦ Ἑξωτερικοῦ, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν Ἑλληνες πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ τὰ ἄλλα ἀξιόλογα κέντρα τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Ἑλληνες τῆς Διασπορᾶς, ἔνα ἀμάλγαμα λογίων, ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, κληρικῶν, ἀντιπροσωπεύοντων τὸ πιὸ φωτισμένο καὶ τὸ πιὸ ζωντανὸ στοιχεῖο τῆς Φυλῆς, γιατί, ἂν καὶ μποροῦσαν εὔκολα ν' ἀφομοιωθοῦν, ν' ἀφελληνισθοῦν στὸ κοσμοπολίτικο περιβάλλον ὃπου ζοῦσαν, διετήρησαν στὴν πλειονότητα ἀκμαῖο τὸ πατριωτικὸ φρόνημα, τὴν πίστη στὴ θρησκεία τῶν πατέρων, κι οὕτε ἐπὶ στιγμὴν ἔπαινον νὰ σκέπτωνται τὴν σκλαβωμένη πατρίδα καὶ τὶς μύριες κακουχίες τῶν ὁμογενῶν καὶ διμοδόξων. Ἀν σημειώθηκαν ἐλάχιστες ἔξαιρέσεις ἀπωλειῶν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ γεγονός εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτο, γιατὶ ἡ ὑψίστη θυσία γίνεται μὲ τὰ εὐγενέστερα ἐλατήρια. Προσφέρεται μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ συντελέσῃ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδος.

Οἱ Ἑλληνισμὸς τῶν τουρκοκρατουμένων ἐλληνικῶν περιοχῶν, ἀρχικὰ ἀνώνυμος καὶ ἀκέφαλος, στερημένος ἀπὸ τὴν πνευματικὴ του ἡγεσία, στὴν ἐμφάνιση τῶν ὁθωμανικῶν ὁρδῶν χάνει μὲν τὴν πολιτικὴ του ἐλευθερία, ποὺ ἄλλως τε κατὰ διαμερίσματα καὶ κατὰ καιροὺς ἐπανειλημμένα τὴν εἶχε στερηθῆ ἀπὸ ποικιλώνυμους ἀλλοεθνεῖς ἢ δὲν τὴν ἀπελάμβανε γιὰ πλείστους λόγους, ἀποκτᾶ ὅμως τὴν αὐτοκυριαρχία του, συνειδητοποιεῖ τὴν ἐθνική του ὑπόσταση, καλλιεργεῖ τὴν ἰστορικὴ συνείδηση, ὁραματίζεται τὴν Ἑλλάδα καὶ γράφει ἀπὸ τὶς ἐνδοξότερες σελίδες τῆς ἰστορίας τοῦ Ἑθνους.

Τὸν καιρὸ ἀκόμα ποὺ τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ἐνετοκρατοῦνται, οἱ Ἑλληνες τῆς Στερεᾶς, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας ὁργανώνουν τὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση. Πολεμοῦν τὸν ξένο δυνάστη καὶ τὸν ἀναγκάζουν μάλιστα νὰ ταπεινωθῇ. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Καρα - Μιχάλη¹ ἀπὸ τὸν Ὁλυμπο, τὸν ὅποιο ὁ Τουρχάμπεης, ὡμὸς στρατηγὸς τοῦ

Μωάμεθ Β', ἀδυνατώντας νὰ ὑποτάξῃ, διώρισε φύλακα τῶν στενῶν μὲ πλούσια προνόμια. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὰ ἐπαναστατικὰ ἀποτολμήματα ἀποτυγχάνουν, οἱ αἰματηρές δοκιμασίες τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀποβαίνουν μάταιες. Ἡ ὁδυνηρότερη ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια καταλογίζεται στὸν ἀπροσκύνητο Ἐπίσκοπο Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονύσιο, τὸν Σκυλόσοφο, ποὺ μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατάπνιξη τοῦ κινήματός του ἐμαρτύρησε στὰ Γιάννινα.

Ἐνωρίτατα οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες ταλανίζονται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς Ἐλευθερίας. Ἀποτολμοῦν τὸν ἔνοπλο ἄγωνα. Ἀσκοῦνται στὸν πόλεμο. Προπονοῦνται ἀκατάπαυστα γιὰ τὴν ἐπιδέξια χρήση ὄλων τῶν πολεμικῶν μέσων. Ἐντάσσονται στὰ ἀρματολικὰ σώματα, ὅπου τελειοποιοῦνται, γιὰ νὰ ἀναδειχθοῦν ἀργότερα ὡς ἀδούλωτοι κλέφτες.

Ἡ κλεφταρματολικὴ δράση ἀπλώθηκε σ' ὃλο τὸν ἑλληνικὸ ὁρίζοντα. Τὰ κατορθώματα τῶν Κλεφτῶν πέρασαν στὸ θρύλο, ἔγιναν τραγούδι, τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ πέρι ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὰ ἀξιόλογη λογοτεχνικὴ μαρτυρία, προσφέρει ἴστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν πιὸ σκοτεινὴ καὶ σκληρὴ ἐποχὴ τῆς ζωῆς τῶν Νεοελλήνων. Ὄσοδήποτε κι ἀν τὰ πραγματικὰ γεγονότα εἶναι ποιητικὰ διωγκωμένα πάντοτε τὸ δημοτικὸ τραγούδι παραμένει μιὰ ἴστορικὴ πηγὴ ἀνεκτίμητη. Ἡ λαιψή, ἐξ ἄλλου, παράδοση δίνει καινούργια δυνατότητα ἐκφράσεως τῶν πικρῶν βιωμάτων τῆς σκλαβιᾶς καὶ τῶν ἐλπίδων ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ἄλλοτε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἔνανθοῦ Γένους τοῦ βιορρᾶ, ἄλλοτε τῶν Φράγκων ἥγεμόνων, ὅχι σπάνια καὶ τοῦ Πάπα.

Δὲ θ' ἀργήσουν, βέβαια, οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες ν' ἀντιληφθοῦν πὼς ἡ ἐλευθερία δὲν χαρίζεται ἀλλὰ κερδίζεται μὲ ἀγῶνες, θυσίες καὶ αἷμα.

Δίχως ἄλλο οἱ πρῶτες αὐτές ἐκδηλώσεις ἔδειξαν ξεκάθαρα πὼς τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων συνεχίζει τὴν ὑπαρξή του, ἔστω κάποτε καὶ σὲ ληθαργικὴ κατάσταση. Παντοῦ ἔφτανε ὁ ἀχὸς τοῦ καριοφιλιοῦ, ὁ ἀντίλαλος τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Κλέφτη, ἡ ἀπλοϊκὴ ἀφήγηση γιὰ τοὺς Γίγαντες, τὸ βασιλιὰ Λεωνίδα καὶ τοὺς τριακόσιους συντρόφους ποὺ νίκησαν τοὺς Πέρσες στὶς Θερμοπύλες, τὸ βασιλόπουλο τῆς Μακεδονίας, τὸ Μεγαλέξανδρο ποὺ ἔκανε τὴν Ἑλλάδα ἀπέραντη αὐτοκρατορία, τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντίνο τὸν Παλαιολόγο, ποὺ μαρμαρώθηκε καὶ ποὺ μιὰ μέρα θὰ ξεμαρμαρώθῃ, γιὰ νὰ διώξῃ τὴν Τουρκία ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιά.

1) ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, Καρα - Μιχάλης, ὁ πρῶτος Κλέφτης, ἐφημ. «Θεσσαλία» Βόλου, 25.3.61. Τοῦ ἴδιου, Ὁ "Ολυμπίος, θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1966 (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ «Θεσσαλικὰ Χρονικά»).

Καὶ αὐτὴ ἡ τόσο γνήσια λαϊκὴ ἔκφανση ἐνισχύεται μὲ τὴν ἐπίσημη παρουσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐμφανίζεται πιὰ ἀρωγὸς ὁ δρόθιδοξος παπᾶς κι ἀναλαμβάνει νὰ διδάξῃ τὰ Ἱερὰ Γράμματα, νὰ παρηγορήσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ φέξῃ κάποιο πνευματικὸ φῶς στὸ πηγτὸ σκοτάδι ποὺ ἐπικρατεῖ ὄλογυρά του. Εἶναι τὸ Κρυφὸ Σχολειό, γιὰ τὸ ὅποιο νεώτερος ποιητὴς ψάλλει:

Ἐκεῖ καταδιωγμένη κατοικεῖ,
τοῦ σκλάβου ἡ ἀλυσσόδετη πατρίδα,
βραχνὰ ὁ παπᾶς, ὁ δάσκαλος ἐκεῖ
θεριεύει τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα,
μὲ λόγια μαγικά.
Ἐκεῖ ἡ ψυχὴ πικρότερο ἀγροικᾶ
τὸν πόνο τῆς σκλαβιᾶς της, ἐκεῖ βλέπει
τί ἔχασε, τί ἔχει, τί τῆς πρέπει.

Ἐπιγραμματικὰ ὁ ποιητὴς καθώρισε τὸ σκοπὸ τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ. Καὶ δὲν ἔμεινε γωνιὰ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ποὺ δὲν εὐτύχησε νὰ χαρῇ τὴν προσφορά του. Τὰ Ἑλληνόπουλα ποὺ ἔχειριζαν στὸ Κρυφὸ Σχολειὸ ἔτρεχαν στὰ λιγοστὰ ἀνώτερα ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ μερικὲς φορὲς στὰ ἔξακουστὰ πανεπιστήμια τῆς Φραγκιᾶς. Παίρνοντας δὲ γρήγορα τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια ἔχινονται σ' ὅλη τὴν ὁθωμανικὴ ἐπικράτεια καὶ ἀγκαλιάζουν τὸν Ἑλληνισμὸ πέρα ὡς πέρα, ἀπὸ τὸ Ιάσι ὡς τὸ Ταίναρο κι ἀπὸ τὸ Δυρράχιο ὡς τὴν Τραπεζοῦντα.

Στὸ μεταξὺ περιστάσεις εὔνοϊκὲς δημιουργοῦν νέους ἔθνικοὺς παράγοντες. Οἱ Ἑλληνες τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τῶν νήσων καὶ τῆς Διασπορᾶς, ἀνέπτυξαν τὸ ἐμπόριο, ἐπλούτισαν κι ἐφιλοδόξησαν νὰ συντελέσουν στὴν ταχύτερη ἀναγέννηση τοῦ Ἐθνους. Ἔτσι γεννιέται ἡ ἀτέλειωτη χορεία τῶν ἔθνικῶν εὐεργετῶν. Πανθομολογούμενο πάντως εἶναι πώς ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν φιλογενῶν αὐτῶν ἀνδρῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν εὔανδρη Ἡπειρο. Σύγχρονος μελετητὴς παρατηρεῖ τὰ ἔξῆς: «Θάξει γε κανεὶς ὅτι στὸν Ἡπειρώτη, ἀκόμη κι ἀν ἄλλες φροντίδες προέρχουν μέσα στὴ συνείδησή του, ἀκόμη κι ἀν ἔνες πρὸς τὴ λογιοσύνη μέριμνες κυριαρχοῦν μέσα στὸ χρόνο του, ἡ ἀνάγκη τῆς θεραπείας τῆς παιδείας ζεῖ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς του, καὶ τοῦ ἐπιβάλλεται μὲ κάποιον τρόπο»²⁾.

2) Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, Ἡ Λογιοσύνη τῶν Ἡπειρωτῶν, Ιωάννινα 1960, σ. 8.

‘Η ίδιαίτερη πρός τὴν παιδεία ἀγάπη τῶν πλουσίων Ἡπειρωτῶν ὥθησε πάλι Ἡπειρώτες στὴ σύλληψῃ καὶ ἀφοσίωση σ’ ἔνα αὐτόχθονα παιδευτικὸ τομέα, τὸν πιὸ ἀναγκαῖο καὶ πιὸ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Οἱ πασίγνωστες ἐκδοτικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς Βενετίας ἀνήκουν σὲ χέρια Ἡπειρωτῶν, τῶν Γλυκύδων, τῶν Σάρων, τῶν Θεοδοσίου. Εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῶν πηγῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὸ ‘Ἐθνος ἀντλεῖ τὰ νάματα τῆς παιδείας. Χιλιάδες βιβλία καὶ ἐπὶ αἰῶνες διανέμονται καὶ στὰ πιὸ ἀπόμερα καὶ ἀπόκεντρα Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἡ περιοχή, φυσικά, ποὺ εὔνοεῖται περισσότερο εἶναι ἡ γενέτειρα τῶν ἐκδοτῶν, ἡ Ἡπειρος, γιατὶ βρίσκεται πλησιέστερα στὶς πηγές, ἀλλὰ κυρίως, γιατὶ οἱ ίδιοι οἱ ἐκδότες ἢ οἱ χορηγοὶ φροντίζουν γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν βιβλίων στὰ Ἡπειρωτικὰ σχολεῖα.

‘Ωστόσο, δλ’ αὐτὰ δὲν εἶναι οἱ μόνες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἐπακόλουθη γέννηση τοῦ Ἡπειρωτικοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ σ’ ἔκταση καὶ ἀκτινοβολίᾳ, ἔπερονά ὅλες τὶς ἄλλες Ἑλληνικὲς περιοχές. Ἡ ἀναζήτηση τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν μᾶς ὀδηγεῖ στὴν πρώτη ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους, τὸ 1204, ὅταν ἀκριβῶς ἴδρυθηκε τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου ἀπὸ ἔνα παρακλάδι τῶν Κομνηνῶν.

Στὶς δύσκολες ἐκεῖνες καὶ κορίσιμες γιὰ τὸ ‘Ἐθνος στιγμές, ποὺ τὸ βυζαντινὸ Ἑλληνικὸ ιράτος εἶχε διαλυθῆ, διαμοιρασμένο σὲ μικρὰ ιρατίδια μὲ ἡγεμόνες τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν σταυροφόρων, ἡ Ἡπειρος ἔνανταί ὠρίνει τὸν πρωταρχικὸ δόλο της, ἔναντι τὸ λίκνο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, φιλοξενεῖ Βυζαντινοὺς λογίους καὶ βάζει τὰ θεμέλια τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Τὸ 1206, δυὸ μόλις χρόνια μετά τὴν ἴδρυση τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου λειτουργεῖ τὸ πρῶτο Ἑλληνικὸ σχολεῖο. Κατὰ τὴν πιθανώτερη ἀποψη χτίστηκε στὸ νησάκι τῆς γιαννιώτικης λίμνης καὶ ἔγινε γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς Σπανοῦ, χάρη στὴ φήμη τοῦ σχολάρχη Ἀλεξίου Σπανοῦ³, γαμπροῦ τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν. Ἡ λειτουργία του διαταράχθηκε ἀπὸ τὶς πολεμικὲς περιπέτειες καὶ ἔκλεισε προσωρινά. Τὸ 1292 διευθύνεται ἀπὸ τὸν σχολάρχη Ἰωάννη Μιχαὴλ Φύλανθρωπινό, Οἰκονόμῳ στὰ χρόνια τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ γόνο τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Φύλανθρωπινῶν, ποὺ ἐγκαταλείποντας τὴν Κωνσταντινούπολη στράφηκε πρὸς τὰ Γιαννινά γιὰ δριστικὴ ἐγκατάσταση.

Παράλληλα στὸ ίδιο νησὶ ὁ Ἀθανάσιος Πατούλας ίδρυε νέο σχολεῖο. Τὴν ἓδια ἐπίσης ἐποχὴ τοῦ Δεσποτάτου καὶ στὸν περιωρισμένο χῶρο τοῦ νησιοῦ ἔχομε καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Ἅγιου Νικολάου.

‘Απὸ τότε οἱ Γιαννιώτες ἀρχίζουν νὰ καλλιεργοῦν τὸ ἔδαφος γιὰ πνευματικὴ

3) Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, Ἀλεξίος Σπανός, «Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ» Α΄, 1926, σ. 206-218.

πρωτοπορία. Τὰ Γιάννινα, ποὺ εἶναι πόλη ἀρχαία, ἡ δὲ χριστιανικὴ Ἐκκλησία τῆς μνημονεύεται ἀπὸ τὸ 673 μ.Χ. πέμπτη στὴ σειρὰ τῶν ἐπισκοπῶν καὶ ὑπάγεται στὴ Μητρόπολη τῆς Ναυπάκτου, παίρνονταν πιὰ τὸ προβάδισμα. Ἀπὸ παλαιά, πράγματι, εἶχαν διευκολυνθῆ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες μὲ διάφορα προνόμια, ποὺ βοηθοῦσαν στὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξην. Εἶχαν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴ φορολογία, οἵ δὲ δουλοπάροικοι τῶν ἡπειρωτικῶν χωριῶν δὲν ὑπηρετοῦσαν στὸ στράτευμα καὶ ἔτσι ἔξυπηρετοῦσαν ἀδιάκοπα τὰ συμφέροντα τῶν γαιοκτημόνων.

Τὰ καλὰ τῶν προνομίων δὲν ἦταν εὔκολο νὰ λησμονηθοῦν οὕτε στὶς φοβερὲς ἥμέρες τοῦ πρωτοαντικρύσματος τῶν Τουρκῶν. Οἱ Γιαννιώτες μὲ ἐπιδέξιες διαπραγματεύσεις ἐπέτυχαν κατὰ τὴν παραδοση τῆς πόλεως νὰ διατηρήσουν ὠρισμένα ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ προνόμια καὶ νὰ προσθέσουν καινούργια. Δὲν πρόκειται, βέβαια, γιὰ τὰ γνωστὰ προνόμια ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὴν Τουρκικὴν Πύλη στὸ Πατριαρχεῖο ὡς ἐκπρόσωπο τοῦ ἐλληνικοῦ Ἐθνους. Εἶναι μιὰ εἰδικὴ μεταχείριση ποὺ γίνεται ἀργότερα καὶ πρὸς ἄλλες ἐλληνικές ἐπαρχίες, ὅπως Πήλιο, Σφακιά, Μάνη... ὑπὸ ποικίλες μιօρφές. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου μὲ χάτι - σερίδ, ἔνορκο χρυσόβουλο, ἔφευγαν τὸ παιδομάζωμα, κρατοῦσαν διαδοχικὰ τὰ τιμάρια, ἀσκοῦσαν ἀνεμπόδιστα τὰ χριστιανικά τους καθήκοντα, μετεῖχαν τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, εἶχαν τοὺς δικαστές τους, ἐκαλλιεργοῦσαν τὰ ἐλληνικὰ γράμματα. Γιὰ τὰ τελευταῖα εἶχαν ἥδη δημιουργήσει ἀνάλογα κέντρα στὸ νησάκι τῆς πολύπαθης λίμνης, ποὺ γιὰ τοὺς δυὸ πρώτους αἰῶνες τῆς δουλείας, IE', ΙΣΤ', καὶ γιὰ τὶς ἀρχές τοῦ IZ' θεωροῦνται ἀπὸ τὰ μετρημένα πνευματικὰ ἴδρυματα τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου. Σὲ περίοδο δέ, ποὺ στὴν ὑπόλοιπη Ἐλλάδα σπάνια συναντοῦσε κανεὶς ἐγγράμματο ἀνθρωπο, στὰ Γιάννινα δροῦσε πλειάδα δασκάλων καὶ λογίων, ὅπως τῆς Σχολῆς Σπανοῦ, τῆς ὁποίας ἀπὸ τὸ 1532 γνωστοὶ εἶναι οἱ Φιλανθρωπινοὶ Νεόφυτος, Ματθαῖος, Ιωάσαφ καὶ ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος· ἀπὸ τὴ Σχολὴ Πατούλα ἀποφοιτοῦν λόγιοι ἀνδρες ὡς οἱ χρονογάφοι Πρόκλος, Κομηνός Μοναχός, Μακάριος Φιλανθρωπινός, ἀδελφοὶ Θεοφάνης καὶ Νεκτάριος Ἀφαράδες, ποὺ ἔκτισαν τὴ Μονὴ Βαΐλαμ στὰ Μετέωρα, ὁ Νήφων Μεταξᾶς κ.ἄ. Στὴ Σχολὴ Ἀγίου Νικολάου διδάσκουν ἀνάμεσα σ' ἄλλους ὁ μοναχὸς Μακάριος Τσεχούλης περὶ τὸ 1553, ὁ μοναχὸς Μανασῆς Πλέσσας(1453-5), ὁ Ἐπίσκοπος Χειμάρρος Σωφρόνιος (1500), ὁ ἡγούμενος Ἐπιφάνιος, ποὺ ἰδρυσε σχολές στὰ Γιάννινα καὶ στὴν Ἀθήνα, ὁ Νικόλαος Γλυκύς, ὁ Νικόλαος Κεραμεύς, ὁ Ἀθηναῖος Πριγκιπεὺς (1645), ὁ Ἀδριανουπολίτης Ιωάσαφ Β', ποὺ ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ ἀναδείχθηκε μεγάλος προστάτης τῶν γραμμάτων, ὁ Κόντος, ἀδελφὸς τοῦ Παρθενίου Ιωαννίνων (1632-9), ὁ Θεοφάνης, διδάσκαλος τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ Γένους Κων-

σταντίνου Οίκονόμου τοῦ ἔξι Οίκονόμου, κ.ἄ.

Ἡ πρώτη περίοδος τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων στὰ Γιάννινα ὑπῆρξε ἀποδοτική καὶ ἐντυπωσιακή. Ἀλλὰ ἡ φήμη τῶν ἡπειρωτικῶν σχολείων θὰ ἀπλωθῇ πλατύτερα κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, ΙΗ' καὶ ἀρχές ΙΘ', διποτέ τοῦ φιλοπρόοδοιο Ἡπειρῶτες θὰ φιλοδοξήσουν νὰ διαδώσουν στὴν Ἑλλάδα καὶ γενικώτερα στὴν Ἀνατολὴ τὰ νέα ἐπιτεύγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Στὴν Εὐρώπη οἱ Φυσικὲς Ἐπιστῆμες, ἡ Ἰατρική, ἡ Νομική, ἡ Κλασικὴ Φιλολογία, ἡ Ἀρχαιολογία καὶ ἡ Φιλοσοφία ἐγνώρισαν πρωτόφαντη ἀνάπτυξη. Συνάμα οἱ ἰδέες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ εἰδικώτερα τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ ἐκέντριζαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἡπειρωτῶν, ποὺ ἔσπευσαν ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴ Δύση, γιὰ νὰ γίνουν οἱ φορεῖς αὐτῶν. Οἱ Ἡπειρῶτες ἐγκατέλειπαν τὴν πατρίδα, ἔμπαιναν στὴ βιοπάλη, ἐκέρδιζαν χρήματα καὶ ἐπέστρεφαν, γιὰ ν' ἀνοίξουν συγχρονισμένα σχολεῖα.

Ο πρῶτος, ποὺ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνη νὰ ἐκσυγχρονίσῃ τὴν παιδεία στὰ Γιάννινα, εἶναι ὁ Ἐπιφάνιος. Ἀφοῦ ἐπλούτισε ἐμπορευόμενος στὴ Βενετία μὲ τὸν ἀδελφό του Γεώργιο, ἵδρυσε σχολὴ πρωτοποριακή. Γιὰ πρώτη φορὰ δίδεται ἡ ἀναγκαία προσοχὴ στὴν ἀξία καὶ ὠφελιμότητα τῶν τεχνικῶν μαθημάτων καὶ μάλιστα διατυπώνεται μὲ σαφήνεια στὰ ἀρχαὶ τοῦ ἰδρυτικοῦ καταστατικοῦ τῆς Σχολῆς. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐπιφανίου, «ὅπως ἐκτὸς τῆς Γραμματικῆς καὶ τῶν σχολαστικῶν μαθημάτων παραδίδεται καὶ ἡ Φιλοσοφία, καθὼς καὶ αἱ Ἐπιστῆμαι», εἶναι τολμηρὴ ἀκόμα καὶ γιὰ πόλεις εὐρωπαϊκές, ὅπου ἀπὸ τὸν φόβο τῆς καθολικῆς Ἔκκλησίας οἱ ἐφημοσύνες ἐπιστῆμες διδάσκονται μὲ πολλοὺς δισταγμοὺς καὶ προφυλάξεις.

Στὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου ἐδίδαξαν διακεκριμένοι διδάσκαλοι, ὡς ὁ Σπυρίδων Τριανταφύλλου, ὁ Λεοντάρης Γλυκυνός, ὁ Μιχαὴλ Μήτρου, ὁ Παρθένιος Κατσούλης, ὁ Θεοφάνης Καβαλλάρης, ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος Ρίζου, ὁ Μετσοβίτης Τρύφων, ὁ Ἱερεὺς Ἀναστάσιος Μπαλάνος καὶ ὁ Κοσμᾶς, οἰκονόμος Ιωαννίνων, ὅπότε ἡ Σχολὴ ἔκλεισε.

Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Μήτρου, τὸν μετέπειτα Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μελέτιο, ποὺ ἔσπούδασε στὴ Δύση μὲ ὑποτροφία φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ Ἰατρικὴ καὶ χάρη στὴ φιλοιμάθειά του ἐξελίχθηκε σὲ ὄνομαστὸ πανεπιστήμονα, ὁ Ἀνθίμος Γαζῆς λέγει: «Οὐ μόνον φιλόσοφος καὶ μαθηματικός, ἀλλὰ καὶ ὁρτῳδὸς ἀριστος καὶ ἀστρολόγος»⁴⁾. Ἰδιαίτερα γνωστὸς ἔγινε γιὰ τὴ συγγραφὴ Ἰστορίας, γιατὶ ἔχοησιμοποίησε αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο κατὰ τὴν ἔξαρχιβωση καὶ ἔρμηνεία τῶν ἀρχαί-

4) ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ, Προλεγόμενα εἰς Γεωμετρίαν Μελετίου, τ. Α΄, σ. 16.

ων μνημείων καὶ πρῶτος αὐτὸς συμπλήρωσε τὰ ἴστορικὰ χάσματα μὲ ἐπιγραφές.

Γιὰ τὸν Παρθένιο Κατσούλη, τὸν πρωτοπόρο Ἕλληνα λαογράφο, ποὺ ἐπεγίρησε τὴν ἐπιστημονικὴ συλλογὴ καὶ κατάταξη τῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ τὴν παραβολὴ τους πρὸς τὶς ἀρχαῖες, ὁ Ν. Πολίτης γράφει: «Ἡ ἐργασία τοῦ Κατσούλη εἶναι πολύτιμος ἀπὸ πολλὰς ἐπόψεις, οὐ μόνον διὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν κατηρτίσθη, ἡ παλαιοτάτη οὖσα τῶν ἑλληνικῶν συλλογῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν δορθότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐρμηνείας»⁵.

Συνεπῶς, ὅταν στὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου ἐδίδασκαν διδάσκαλοι, ὡς ὁ Μιχαὴλ Μήτρου, ὁ Παρθένιος Κατσούλης κ.ἄ., εἶναι δικαιολογημένη ἡ συρροὴ μαθητῶν ἀπὸ ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλος Ἡπειρώτης, ὁ Μάνος Γκούμας, ἔμπορευόμενος κι αὐτὸς στὴ Βενετία καὶ στὴ Βλαχία μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ἀδελφοῦ του Λεονταρίου καὶ ζηλεύοντας τὴ δόξα τοῦ Ἐπιφανίου, ἵδρυσε τὴ Μεγάλη Σχολὴ, ποὺ πῆρε τὸ δνομα τοῦτο ἀπὸ συσχέτιση μὲ τὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου, γνωστὴ ὡς Μικρά. Ἐπιβάλλεται δὲ νὰ τονισθῇ πώς οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοῖς, καθὼς καὶ ἡ γενικώτερη πρόοδος καὶ βελτίωση τῶν Σχολῶν, δὲν σημαίνουν καλλιμάρμαρα καὶ ἐπιβλητικὰ διδακτήρια. Μὲ κάθε τρόπο ἀποφεύγονταν ἀνάλογη ἐπίδειξη, γιὰ νὰ μὴ προκαλέσουν τὸ φθονερὸ καὶ ἄρπαγα δυνάστη. Ὁπωδήποτε δὲν εἶναι περιττό, γιὰ χάρη τῆς σύγχρονης νεολαίας, νὰ δώσωμε τὸ λόγο στὸν Ἀναστάσιο Γούδα, ποὺ δὲν ἀρκεῖται νὰ περιγράψῃ τὰ ἄψυχα οἰκοδομήματα, ὅλλα ἐξιστορεῖ καὶ τὶς συνθῆκες ζωῆς τῶν σπουδαστῶν, ἀπὸ προσωπικὴ πεῖρα: «Τὰ οἰκήματα τῶν σχολείων ἥσαν πενιχρότατα. Ἐντὸς τῶν σχολῶν των οἱ Ἰωαννῖται ὠκοδόμησαν καὶ κελλία τινά, στερούμενα πάσης συσκευῆς, ἐν οἷς κατάφοιν οἱ ἀποδοι καὶ οἱ μὴ συστημένοι εἰς οἰκογενείας ξένοι μαθηταί. Ἐν ἐκάστῳ χαμαγαίῳ συνδιητῶντο τρεῖς καὶ τέσσαρες μαθηταί, ἔκαστος δὲ τούτων εἶχεν ἰδίαν πεῖραν, ἐν ᾧ ἔθετε τὸν ξηρὸν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου του ἐκάστοτε φερόμενον ἄρτον καὶ τινας ξηρὰς ὀπώρας ἢ ξηρὰ ὅσπρια ἢ τυρὸν ἢ ἐλαίας. Ταῦτα ἥσαν τὰ καθημερινὰ ἐδέσματα τῶν μαθητῶν. Σπανιώτατα τὰς Κυριακὰς ἢ Δεσποτικὰς λεγομένας ἐορτάς, συνεταιρίζοντο δύο ἢ πλειότεροι καὶ ἐμαγείρευνον ὀλίγον ιρέας εἴς τινα φοῦρον ἢ καὶ ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν, οἱ μὴ στερημένοι μαγειρικῶν τινῶν σκευῶν. Κλίνη δὲ καὶ στρῶμα καὶ κάθισμα καὶ γραφικὴ τράπεζα ἥσαν ἄγνωστα τοῖς μαθηταῖς. Τὰ μὲν τρία πρῶτα ἐκ τῶν σκευῶν τούτων ἀνεπλήρουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ περιώνυμος ἀπλῆ ψάθα, ἐφ' ἦν οἱ ὀπωσοῦν εὐπορώτεροι ἡδύναντο νὰ στρώσωσι καὶ ἐτερον μάλλινον ὕφασμα. Τὴν δὲ γραφικὴν τράπεζαν ἀνεπλήρουν τὸ γόνυ ἐκάστου. Ὁ βίος τῶν

5) ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ, Μελέται περὶ τοῦ βίου κ.λπ., σ. λβ.

μαθητῶν ἵτο τῷ ὅντι κυνικώτατος»⁶.

‘Ο Καποδίστριας βρίσκει πολὺ φρόνιμη τὴν ἀποφυγὴν ἐπιδεῖξεως χλιδῆς καὶ πλούτου στὰ σχολικὰ κτήρια καὶ προτρέπει τοὺς Μανδρομιχαλαίους ν’ ἀντιμετωπίσουν παρόμοια τὸ διδακτηριακὸ τῆς Μάνης, γράφοντας τὰ ἔξῆς: «Μὴ περιβάλλετε δι’ οὐδεμιᾶς ἐπιδεικτικότητας τὸ νέον τοῦτο καθίδρυμα, ἀλλὰ θεωρήσατε αὐτὸν ὡς παράρτημα τῆς ἐκκλησίας»⁷.

Ἐνῷ δὲ ἔξωτερικὰ τὰ διδακτήρια δὲν προκαλοῦν ἐντύπωση, ὅλη ἡ μέριμνα καὶ ἡ στοργὴ στρέφεται στὸν τελειότερο ἔξοπλισμὸ τοῦ σχολείου μὲ τὰ πιὸ σύγχρονα ἐποπτικὰ μέσα καὶ δργανα διδασκαλίας, τὰ ὅποια, μόλις ἐφευρίσκονται καὶ ἐφαρμόζονται στὰ προωθευμένα εὐρωπαϊκὰ κέντρα, ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς ἔνειτεμένους Ἡπειρῶτες καὶ στέλλονται στὰ Γιάννινα, ὥστε τὰ μαθήματα ν’ ἀποβαίνουν θελκτικὰ καὶ καρποφόρα.

Κατ’ ἔξοχὴν ἐνδιαφέρει ἡ ψυχὴ τοῦ σχολείου, ὁ διδάσκαλος. Ἐξετάζεται ἡ ἐπιστημονικὴ συγκρότηση, ἡ παιδαγωγικὴ κατάρτιση, ἡ ἴκανότητα, ἡ προσωπικότητα τοῦ διδασκάλου.

Ο Μάνος Γκούμας θὰ διαθέσῃ σημαντικὰ κεφάλαια, γιὰ νὰ προσληφθοῦν ἄξιοι διδάσκαλοι, ποὺ θὰ λαμπρύνουν τὴ Σχολή, ὥστε νὰ ὀνομασθῇ ὅχι μόνο Μεγάλη ἀλλὰ καὶ Πρώτη. Πράγματι, οἱ Ἡπειρῶτες κυριεύονται ἀπὸ τὶς εὐγενεστερες καὶ τιμητικότερες φιλοδοξίες· θέλουν νὰ ἰδουν τὰ Γιάννινα παιδευτήριο τῶν Ἑλλήνων. Τὰ κίνητρα αὐτὰ συγκεντρώνουν στὴ Σχολὴ τοῦ Γκούμα διαλεχτοὺς διδασκάλους, ὡς ὁ Βησσαρίων Μακρῆς⁸, πρῶτος σχολάρχης, ὁ Γεώργιος Σουγδουοῆς, ὁ Εὐστάθιος Σουγδουοῆς, ὁ ἱερομόναχος Σεραφείμ, ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ Μετσοβίτης Νικόλαος Ζερτζούλης κ.ἄ.

Η Σχολὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο κιόλας σχολάρχη της εἶχε τόση ἀκτινοβολία, ὥστε ὁ Παῖσιος ὁ Μικρὸς μαθητὴς τοῦ Βησσαρίωνα Μακρῆ, νὰ ψάλλῃ:

Ἡ μεγάλη Ἀθήνα ἔχαθη
καὶ ἔμεινε μονόφθαλμος καὶ ἐφθάρη
ἀλλ’ ἔχει πάλιν ἡ Ἑλλὰς ὅμμα δεξιὸν
αὐτὰ τὰ Ἱωάννινα μεγάλον στολισμόν⁹.

6) ΑΝΑΣΤ. ΓΟΥΔΑ, Βίοι Παράλληλοι κ.λπ., 1870, τ. Β΄, σ. 245.

7) ΤΡΥΦ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α΄, Ἀθῆναι, 1936, σ. XCCCVIII.

8) ΕΥΑΓ. Ι. ΣΑΒΡΑΜΗ, Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς, «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά», Ε΄, 1930, σ. 30-49.

9) ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ ΛΕΥΚΩΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΔΟΣ, σ. 25.

Γιὰ τὸν δεύτερο σχολάρχη, τὸν Γεώργιο Σουγδουρῆ, ὁ Μελέτιος ὁ Γεωγράφος στὴν Ἐκκλησιαστική του Ἰστορία γράφει ὅτι «τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς τὴν ὑπὸ τὴν ἔξουσίαν τῶν Τούρκων οὖσαν Εὐρώπην καταβαρβαρωθεῖσάν πως ἔξεπαιδευσε διασπαρεῖσι κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῆς»¹⁰. Ὁ δὲ Μεθόδιος¹¹ πρῶτος κατήργησε τὴν «πολλαπλῆ» μέθοδο διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων κειμένων, ποὺ ἔξουθένωνε καὶ διεστρέβλωνε τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν, καὶ ἐφήρμοσε τὴν «μονολεκτικὴν ψυχαγωγίαν». πρῶτος στοχάστηκε καὶ ὑστερα ἀπὸ μακροχρόνιες σπουδὲς στὸ ἔξωτερικὸ παρουσίασε προσωπικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα. πρῶτος καταπιάστηκε σοβαρὰ μὲ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες κι ἐδίδαξε συστηματικὰ Γεωμετρία, Ἀλγεβρα, Τριγωνομετρία.

Ἄπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ ἡ σχολαρχία ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Μπαλάνων¹², ἡ Σχολὴ εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Μπαλαναία. Ἐδίδαξαν ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλάνος Βασιλόπούλος (1723-60), ὁ γιός του Κοσμᾶς Μπαλάνος, ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλανίδης, ὁ Ἀ. Μπαλανίδης καὶ ἀξιόλογοι ἄλλοι διδάσκαλοι, ὡς Ἰωάννης Μανάρης, Ἰωάννης Χαρισιάδης, Γ. Ἀναγνώστης, Πέτρος Νησιώτης, Ἰωσήφ κ.λπ. Οἱ Μπαλάνοι στὴ γλωσσικὴ διαμάχῃ τῆς ἐποχῆς ἐκφράζουν τὸ συντροφικὸ πνεῦμα. Ὁ συντροφιτισμός τους, ἐνίστε ἀπότομος, φανατικὸς καὶ ἀκριτος, ἀπομακρύνει τοὺς φιλοπροόδους νέους ἀπὸ τὴν Μπαλαναία Σχολὴν καὶ τοὺς ἀναγκάζειν ἀναζητήσουν θέσεις σὲ νέες σχολές. Ωστόσο δὲν εἶναι ἀσήμαντη ἡ προσφορὰ τῆς Μπαλαναίας Σχολῆς. Οἱ πολυάριθμοι τρόφιμοι τῆς χαρακτηρίζονται γιὰ τὴ γερή ἑλληνομάθεια, τὴν εὐρυμάθεια καὶ τὴν ἀκρατη φιλοπατρία. Ἀναντίρρητα δεῖγμα τρανὸ τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου τῶν Μπαλάνων, ποὺ τόσο ἔχουν ἐπικριθῆ, κυρίως, γιὰ τὴν ἐμπάθεια καὶ τὴ ζηλοφθονία. «Δικαιοσύνης ὅμιως χάριν, ἀναφωνεῖ ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης, ὁφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ Μπαλάνοι διεπένοντο ὑπὸ ἔξαιρέτου ἥπους»¹³. Προσθέτει δὲ ἀκόμα ὡς ἐπιμαρτυρία τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀνώνυμος τῆς «Ἐλληνικῆς Νομαρχίας», δεινότα-

10) Πρβλ. καὶ ΓΕΩΡ. ΖΑΒΙΡΑ, Νέα Ἐλλάς ἡ Νεοελληνικὸν Θέατρον, 1872, σ. 212. Ἐπίσης ΚΩΝ. ΚΟΥΜΑ, Ἰστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τ. ΙΒ', σ. 247.

11) Πρβλ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Τερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰβριτῆς καὶ ὁ Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης ὁ ἔξ Ιωαννίνων, «Ρωμανός Μελωδός», Α', 1932, σ. 257-135. Π. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, βίος - δρᾶσις - ἀνέκδοτα ἔργα, Ιωάννινα 1953, ΑΛΚΗ ΑΓΓΕΛΟΥ, Ἡ δίκη τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη (ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος). «Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον – Εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη», Αθῆναι 1956, σ. 168-182.

12) Πρβλ. Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, Οἱ Μπαλάνοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά», Ε', 1930, σ. 229-235.

13) Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ἡ 28 Ὀκτωβρίου 1940, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνθησιν τῶν γραμμάτων ἐν Ἡπείρῳ πρὸ τοῦ Τεροῦ Ἀγῶνος, Ε, Ε.Φ.Σ.Π.Α., ΙΑ' 1960, σ. 67.

τος ἐπικριτής, διακρίνει μεταξύ τοῦ πλήθους ἐπικρινομένους δύο τουλάχιστο Μπαλάνους, τὸν Κοσμίαν καὶ τὸν Ἰδρωμένον, συγχρόνους του λογίους Ἱερωμένους καὶ τοὺς ἐπαινεῖ.

‘Ολότελα ἔχωριστὴ θέση εἶχε πάρει ἡ Μπαλαναία Σχολὴ στὴ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν μὲ τὸν πρῶτο μάλιστα σχολάρχη, τὸν Κωνσταντῖνο Μπαλάνο Βασιλόπουλο, ποὺ εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς ὅδοῦ Μαθηματικῆς. Ἀκριβῶς ἡ γενικώτερη αὐτὴ ἀπήχηση καὶ ἀναγνώριση ἐπέβαλε τὴ μετονομασία τῆς Σχολῆς Γκούμα σὲ Μπαλαναία. Ὁπωσδήποτε δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπῇ ἡ τεράστια συμβολὴ τοῦ ἄλλου διακεκριμένου μαθηματικοῦ Νικολάου Ζερτζούλη ἀπὸ τὸ Μέτσοβο.

Ἡ εὐγενικὴ ἄμιλλα τῶν Ἡπειρωτῶν ὀλοένα καὶ διευρύνεται. Στὸ προσκήνιο παρουσιάζονται οἱ ἀδελφοὶ Σίμων καὶ Λάμπρος Μαρούτση, ἔμποροι κι αὐτοὶ πού, ἀφοῦ ἐπλούτισαν στὴ Βενετία, ἀποφασίζουν τὴν ἰδρυση σχολῆς ἀπόλυτα ἐκσυγχρονισμένης. Τὴ φορὰ αὐτὴ ἡ προσοχὴ τῶν ἰδρυτῶν συγκεντρώθηκε στὴν ἀνεύρεση τοῦ πιὸ ὀνομαστοῦ διδασκάλου. Καὶ στὴν ἐκλογὴ δὲν ἀστόχησαν. Πρῶτο σχολάρχη διώρισαν τὸν Εὐγένιο Βούλγαρι, σοφὸν ἐπιστήμονα, ἀκλόνητον στὴν Ὁρθοδοξία του παρὰ τὶς πολυετεῖς σπουδὲς στὴν Εὐρώπη καὶ τὶς στενὲς σχέσεις μὲ καθολικοὺς καὶ προτεστάντες, νεωτεριστὴ στὰ δυνατὰ καὶ λογικὰ πάντοτε ὅρια, ἐνθουσιώδη παιδαγωγό, μεγάλο συγγραφέα, εὐφραδέστατο καὶ συναρπαστικὸ ὄμιλητή. Ἐξ αἰτίας, βέβαια τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, ἄλλοι ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ἡ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ ψάλλοντος διθυράμψους καὶ ἄλλοι τὸν ἐπικρίνοντον σφοδρότατα. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους ὁ Καλλιγᾶς λέγει: «Ὑπερέχων ὅλους τοὺς συγχρόνους του Ἐλληνας κατὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν ὅχι μόνον καθ’ ὅλας τὰς ἐπιστήμας ἀναφαίνεται τοῦ Ἐθνους του ἀρχηγέτης, ἀλλὰ καὶ καθ’ ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς διαδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ κιονφαῖτος»¹⁴⁾. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἀντίλογος. Ὁ Διονύσιος Θερειανὸς τονίζει: «Ὁ Βούλγαρις περιέπεσε σὲ τρία μεγάλα σφάλματα· πρῶτον ἐπετήδευσε λεκτικὸν χαρακτῆρα ὑπερμέτρως ἐλληνίζοντα· δεύτερον συνέγραψε ἡ μετέφρασε πονήματα σοφώτερα ἢ ὅσον ἦτο δεκτικὴ ἡ τότε τοῦ Γένους κατάστασις καὶ τρίτον ἐματαιοπόνησε, φιλοτεχνήσας ἔργα τεράστια, ἀλλ’ ὅλως ἄχρηστα»¹⁵⁾.

Κατὰ τὴν πρώτη τετραετία τῆς σχολαρχίας του τὰ Γιάννινα ἔγιναν τὸ περιφημότερο πνευματικὸ κέντρο τοῦ Ἐλληνισμοῦ. Καὶ ἐδικαίωνε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις τοὺς κόπους καὶ τὶς θυσίες τῶν τροφίμων τοῦ σχολείου του. Ἐνίστε δὲ ἡ ἐπίδραση, ποὺ ἀσκοῦσε, ἔχαρασσε τελειωτικὰ τὸ μέλλον καὶ τὴ σταδιοδρομία

14) ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ, «Πανδώρα», Α΄ 1851, σ. 49.

15) ΔΙΟΝ. ΘΕΡΕΙΑΝΟΥ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Α΄, σ. 65.

τῶν μαθητῶν. Γεννήματα καὶ θρέμματα τοῦ Βουλγάρεως εἶναι οἱ ἰεραπόστολοι καὶ ἑθναπόστολοι Ὅσιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἰωάννης Πέζαρος ὁ Θεσσαλός, ποὺ ἐδίδαξε στὸν Τύρναβο, Τσοιτσάνη, Βλαχολιβάδι Ὁλύμπου, Ὅσιος Αθωνίος, Βλαχοκλεισούρα Μακεδονίας κ.ἄ., καὶ ὁ μάρτυς Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος. Σχετικὰ ὁ Χριστόφορος Περραϊβός λέγει: «Ομὰς τῶν μαθητῶν του (Βουλγάρεως) βλέπουσα τὴν πολλὴν ἀμάθειαν τοῦ Ἐθνους συνεφώνησεν ἐν ὀνόματι τῆς Ἀγίας Τριάδος νὰ βοηθήσῃ τὸ γένος διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἐλευθερίαν»¹⁶. Καὶ ἡ συμφωνία δὲν ἔμεινε γράμμα νεκρὸ ἡ λόγια κούφια. Πολὺ ἐνωρίς οἱ νεαροὶ συμμαθηταὶ ἀλώνισαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ τὸν φωτισμὸ τοῦ Γένους. Ἐθυσίασαν ἀκόμα καὶ τὴ ζωή τους γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ὅρκου.

Παρὰ τὴν καταπληκτικὴ ἀκτινοβολία τοῦ διδακτικοῦ ἔργου του ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ Γιάννινα. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Γιαννιώτης Ἀναστάσιος Μοσπινιώτης γιὰ μία τετραετία. Μόλις δὲ ὁ θόρυβος ἐκόπασε καὶ ἡ γαλήνη ἐπεκράτησε, ὁ Βούλγαρις, ποὺ εἶχε εἰδικοὺς λόγους νὰ τρέφῃ ξεχωριστὴ συμπάθεια καὶ ἀγάπη πρὸς τὰ θρυλικὰ Γιάννινα καὶ τοὺς εὐγενεῖς κατοίκους τῆς πόλεως αὐτῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ ἀναλάβῃ πάλι τὴ σχολαρχία γιὰ μιὰ ἀκόμη τριετία. Καὶ στὸ διάστημα αὐτὸ ἡ συρροὴ τῶν μαθητῶν ὑπῆρξε ἔξαιρετικὰ ἀξιόλογη. Νέες ὄμως φιλονικίες ἔσπασαν καὶ ἔτσι ὑποχρεώθηκε νὰ ἀφήσῃ δριστικὰ τὰ Γιάννινα. Μετὰ τὴ δεύτερη ἀπομάκρυνσή του διάδοχος στὴ σχολαρχία γίνεται ὁ ἴκανώτατος συνδιδάσκαλος του Τρύφωνος ἀπὸ τὸ Μέτσοβο. Κατὰ τὴ θητεία τοῦ Τρύφωνος ἡ Σχολὴ ἀντιμετώπισε οἰκονομικὲς δυσχέρειες, γιατὶ ἡ Τράπεζα τῆς Βενετίας, ὅπου οἱ ἀδελφοὶ Μαρούτση εἶχαν καταθέσει τὸ κληροδότημα, ἔχρεωκόπησε.

Ἄλλὰ στὰ Γιάννινα ἀνετώρεον εἶναι ἡ διαδοχὴ εὐεργετῶν παρὰ διδασκάλων. Ὁ μεγαλέμπορος Ζώνης Καπλάνης ἔσπευσε νὰ φανῇ ἀρωγὸς καταθέτοντας τεράστια ποσά, 170.000 γρόσια, ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἀπρόσκοπτα ἡ λειτουργία τῆς Μαρούτσιας Σχολῆς, ποὺ στὸ ἔτης μετονομάζεται τιμητικὰ σὲ Καπλάνειο.

Ἡ Καπλάνειος σχολή, κατωχυρωμένη καὶ μὲ πατριαρχικὸ σιγίλλιο χάρον στὸ ὅποιο προσονομάζεται καὶ πατριαρχική, γίνεται τὸ πιὸ νεωτεριστικὸ ἵδρυμα τῆς ἐποχῆς, γιατὶ τὴ σχολαρχία ἀναλαμβάνει ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας¹⁷, ὁ πιὸ τολμηρὸς ἀνακαινιστὴς στὴν ἐκπαίδευση, φίλος στενὸς τοῦ μεγαλυτέρου καινοτό-

16) ΧΡΙΣΤΟΦ. ΠΕΡΡΑΪΒΟΥ, Σύντομος Βιογραφία περὶ Ρήγα, σ. 50.

17) Πρβλ. Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767-1829). Ὁ πατριώτης - ὁ πολιτικός - ὁ ἀγωνιστής, Ιωάννινα 1952. Ἐπίσης Κ. Δ. ΔΙΑΜΑΝΤΗ, Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ ἀρχεῖον του, ΔΙΕΕ, ΙΔ', 1960, σ. 550-583.

μου στὴ νεοελληνικὴ γλώσσα, τοῦ γιατροῦ καὶ ποιητοῦ Ἰ. Βιλλαρᾶ¹⁸. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν διήρκεσε πολύ, γιατὶ τὰ Γιάννινα ἀναστατώθηκαν ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Πύλης κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση.

Τὸ 1828, προτοῦ ἀκόμα ἀποκατασταθῇ ἡ ἡρεμία καὶ ἡ τάξη, ἰδρύεται ἡ Ζωσιμαία σχολή, ποὺ θὰ φθάσῃ κατὰ κάποιο τρόπο ὡς τὶς ἡμέρες μιας μὲ τὴ μορφὴ τῆς Ζωσιμαίας Ἀκαδημίας καὶ τελευταῖα τοῦ Πανεπιστημίου. Πρῶτος σχολάρχης διορίζεται ὁ Γεώργιος Κρασᾶς μὲ συνδιδασκάλους τοὺς Γρηγοράσκο καὶ Χαρισιάδη. Τὸν διαδέχεται ὁ Ζαγοροχωρίτης Ἀναστάσιος Σακελλαρίου, ἔχοντας συνεργάτη τὸν Δημήτριο Μαυροφρύδη. Τὴ σχολαρχία ἀναλαμβάνουν διαδοχικὰ ὡς τὰ 12-13, ποὺ τὰ Γιάννινα ἐλευθερώνονται, ὁ Σπυρίδων Μανάρης, ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός, ὁ Μιλτιάδης Πανταζῆς, ὁ Γεώργιος Σωτηράδης, ὁ Γεώργιος Καλούνδης καὶ ὁ Χρήστος Σουλῆς. Ὄλοι ὑπῆρχαν ἀληθινὰ μεγάλες μορφές διδασκάλων, ἄριστοι ἐπιστήμονες καὶ πολυγραφώτατοι συγγραφεῖς. Μερικοὶ κατέλαβαν ἐπάξια πανεπιστημιακὲς ἔδρες, ὅπως ὁ Δημ. Μαυροφρύδης, ὁ Μιλτ. Πανταζῆς καὶ ὁ Γ. Σωτηριάδης.

Ἄξιζει ἵσως νὰ σημειωθῇ πώς ἔξοδον ἀπὸ τὶς ἔξακουστες αὐτὲς σχολὲς στὰ Γιάννινα ἐλειτουργοῦσαν καὶ μικρότερα σχολεῖα, κάποτε καὶ ὑπαίθρια, ποὺ δχι μόνο συνέβαλαν στὴν καθολικώτερη συμμετοχὴ στὰ γράμματα καὶ στὴν ταχύτερη ἀναγέννηση, ἀλλὰ μαρτυροῦν καὶ τὴν ἴδιαζουσα πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπεκράτησε στὰ Γιάννινα. Μνημονεύονται ἐπίσης σχολὲς πού, μιολονότι δὲν λειτουργοῦν ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, ἀφήνοντα ἔχηνη σημαδιακά, ὅπως ἡ σχολὴ τῆς Ἀγίας Μαρίνας, στὴν ὁποία λέγεται πώς ἐδίδαξε ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, πρὶν νὰ γίνη σχολάρχης στὴν Καπλάνειο.

Τὰ Γιάννινα, λοιπόν, ἐδημιούργησαν ἔνα κλῖμα εύνοϊκὸ γιὰ τὴν ἄνθηση τῶν γραμμάτων σ' ὅλη τὴ γύρω περιοχὴ ποὺ δὲν ἐβράδυνε νὰ παρουσιασθῇ κατάφυτη ἀπὸ νέα πνευματικὰ φυτώρια. Εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνη λόγος γιὰ τὸ καθένα ξεχωριστά. Κατ' ἀνάγκη θὰ μνημονευθοῦν ὠρισμένα χωρίς καθόλου νὰ σημαίνη πώς τὰ ὑπόλοιπα θεωροῦνται κατώτερα.

Στὴ Βόρειο Ἡπειρο ἡ Μοσχόπολη¹⁹ διαδραματίζει μέγιστο πολιτιστικὸ

18) Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ὁ Ἱωάννης Βιλλαρᾶς, Ἀθῆναι, 1943.

19) Βλ. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΑΝΟΥ, μητροπολίτου Ξάνθης, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως. Α΄ Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ κώδικα 1630-1875, Ἀθῆναι 1939. Ἐπίσης ΒΑΛΕΡΙΟΥ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Οἱ Μοσχοπολῖται καὶ τὸ μετά τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18ον αἰώνα, «Ἡπειρ. Χρ.», Θ', 1934, σ. 147-139. Τοῦ ἴδιου, Νέαι συμβολαί, αὐτόθι Ι', 1935, σ. 270-288.

ρόλο. Πότε άκριβως άρχιζει ή πνευματική πορεία δὲν εἶναι ἔξαριθμένο μὲν ἀπόλυτα συγκεκριμένες πληροφορίες. Πιθανώτατα, γιὰ νὰ ἔξηγηθῇ ή μεγάλη ἀκμὴ τῆς Μοσχοπόλεως, ἔχει ύποστηθεὶ πῶς στοὺς πρώτους πυρήνες της συγκαταλέγονται καὶ βυζαντινὲς οἰκογένειες, ἔκινημα δηλαδὴ ἀνάλογο μὲ τὰ Γιάννινα. Πάντως σχολεῖο λειτουργεῖ τουλάχιστο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰ., καθ' ὅτι τὸ 1700 μνημονεύεται ὡς διδάσκαλος ὁ Χρύσανθος, ὁ Ἡπειρώτης ἀπὸ τὴν Ζίτσα. 1724 ἀναφέρεται ὁ Νικόλαος Στίγνης ἀπὸ τὰ Γιάννινα, τὸ δὲ 1734 ὁ Μοσχοπολίτης Ἰωάννης Χαλκεύς, ποὺ ἐδίδαξε καὶ στὸ Φλαγγιανὸ Φροντιστήριο. Ἐκτὸτε ἡ παιδεία ἀναπτύσσεται, λειτουργοῦν δύο σχολεῖα, ἐπανδρώνονται κατὰ κανόνα ἀπὸ ἀξιολόγους ἐντοπίους διδάσκαλους, ἐνώνονται πάλι καὶ προάγονται σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ μείνουν γνωστὰ ὡς Νέα Ἀκαδημία²⁰, στὴν δοπία ἐδίδαξαν διάσημοι διδάσκαλοι, ὡς οἱ Μοσχοπολίτες Θεόδωρος Ἀναστάσιος Καβαλλιώτης καὶ Δανιὴλ καὶ ὁ Καστοριανὸς Σεβαστὸς Λεοντιάδης.

Ο πληθυσμὸς τῆς Μοσχοπόλεως κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς ἔφθανε τὶς 60.000. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ καταστατικὸ τῆς Κοινότητας ὑπογράφεται τὸ 1713 ἀπὸ 63 Ἱερεῖς. Λέγεται δὲ πῶς στὴ Μοσχόπολη ἴδρυθηκε καὶ τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τὸ τρίτο στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη).

Ἡ καταστροφὴ τῆς Μοσχοπόλεως τὸ 1765 ἀνάγκασε τοὺς Μοσχοπόλιτες νὰ καταφύγουν στὰ γειτονικὰ κέντρα τῆς Μακεδονίας καὶ στὶς μεγάλες Ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ Ἐξωτερικοῦ, Βιέννη, Βουδαπέστη, ὅπου πολὺ ἐνωρίτερα εἶχαν δημιουργήσει δεσμούς. Παντοῦ δὲ διακρίθηκαν στὸ ἐμπόριο, στὶς τέχνες, στὰ γράμματα καὶ ἐβοήθησαν σημαντικὰ τὴν σκλαβωμένη πατρίδα τους. Οἱ πλουσιώτεροι, ὡς ὁ Σίνας, προσέφεραν μιθώδη ποσά, οἱ δὲ ἄλλοι συνήθως γενναῖες συνδρομὲς γιὰ ἵδρυση σχολείων, γιὰ ἐκτύπωση βιβλίων καὶ ἀποστολὴ αὐτῶν στὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὶς βιβλιοθήκες μοναστηρίων.

Πρὸς νότο, ἡ Ἀρτα²¹ εἶναι ἔνας σωστὸς πνευματικὸς προμαχώνας. Ἐχει μεγάλη παράδοση ἀλλὰ γιὰ τὴν περίοδο πρὸ τὸ 1670 δὲν σώζονται σαφεῖς πληροφορίες. Θεωρεῖται ἔξαριθμένο πῶς τὸ 1670 λειτουργεῖ ἡ Σχολὴ Ἀρτας μὲ σχολάρχη τὸν Σωφρόνιο Λεχούδη ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά. Κατόπιν διδάσκουν ὁ Γεράσιμος Παλλαδᾶς, ὁ Μακάριος Καβαδᾶς, ὁ μοναχὸς Γρηγόριος, ὁ Χρύσανθος ἀπὸ τὴν Ζίτσα, γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὴν Μοσχόπολη, ὁ Ἀθανάσιος Νικολό-

20) Πρβλ. ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία αὐτῆς, Ἀθῆναι 1934. Βλ. καὶ Φ. Μιχαλοπούλου, Μοσχόπολις, Αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας 1500-1769, Ἀθῆναι 1941.

21) Βλ. ΧΡ. ΣΟΥΛΗ, Σημειώσεις εἰς τὴν ίστοριαν τῆς παιδείας τῆς Ἀρτας καὶ τῶν Τζουμέρκων, «ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΤΙΝΑ ΝΕΑ», Α΄, 1932, 2.

πουλος, διερομόναχος Εύστρατιος, διμοναχὸς Ἀνανίας Πρικᾶς, διβασίλειος Κανέλλος ἀπὸ τὴν Ἰθάκη, διμηήτριος Οἰκονομόπουλος Δενδραμῆς (1821). Ἀργότερα δικασταντίνος Καραπάνος (1826), διμοναχὸς Βενέδικτος Λαμαρῆσιος, δικασταντίνος Χωλός, διαριστείδης Ἀξιολόγου, δικασταντίνος Χρονίδης, δικασταντίνος Πέτας, δικασταντίνος Ιω. Στέας, δικασταντίνος Ράμης, δικασταντίνος Δημητρίου, δικασταντίνος Γεώργ. Αναστασίου, δικασταντίνος Σπ. Κανέλλης καὶ δικασταντίνος Αμβράζης (1881). Ὅταν δὲ ἀρταὶ ἐλευθερώθηκε, δικασταντίνος Σχολὴ ὀνομάσθηκε Γυμνασίο, συνάμα δὲ ἴδρυθηκαν καὶ ἄλλα σχολεῖα.

Στὴ σχολὴ ἀρταὶ ἐφοίτησαν δικασταντίνος Μάξιμος δικασταντίνος Ἐλλην (Γραικός), ποὺ μεταλαμπάδευσε τὰ ἔλληνικὰ γράμματα στὴ Ρωσία, δικασταντίνος μεγάλος διδάσκαλος τοῦ Γένους Εὐγένιος Βούλγαρις, δικασταντίνος Παῦλος Καραβᾶς, δικασταντίνος Σακελλαρόπουλος, καθηγητὴς στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημίᾳ καὶ πατέρας τοῦ καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Σ. Σακελλαροπούλου κ.ἄ.

Στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας μεγάλο ἐμπορικό, πνευματικὸ καὶ ἐθνικὸ κέντρο ὑπῆρχε καὶ τὸ Μέτσοβο. Ἡ μνεία μόνο τῶν οἰκογενειῶν Τοσίτσα, Στουρνάρα, Ἀβέρωφ ἀρκεῖ νὰ δώσῃ τὸ μέτρο τῆς μεγαλωσύνης τῆς ὁρεινῆς αὐτῆς κωμοπόλεως. Ὑπάρχει δὲ ὀλόκληρη χορεία διακερομένων ἀνδρῶν: οἱ Φιλικοὶ Δημήτριος Ὑπατρός, Θ. Τοσίτσας, διδάσκαλος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, δικασταντίνος Αχιλλεὺς Ποστολάκας νομισματογνώμων κ.ἄ. κατάγονται ἀπὸ τὸ Μέτσοβο.

Τὸ Μέτσοβο ἀνήκει στὰ λιγοστὰ κέντρα ποὺ ἐνωρίτερα εἶχαν προικισθῆ μὲ προνόμια ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Πύλη. Γι' αὐτὸ δικασταντίνος ἀναπτύχθηκε χωρὶς σοβαρὰ ἐμπόδια. Ἐτσι ἀπὸ τὸ σχολεῖο Μετσόβου²² παρελαύνουν διδάσκαλοι διδάσκαλοι ὡς δικασταντίνος Νικόλαος Στίγνης (1708), δικασταντίνος Ξυπόλητος ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ Πηλίου (1724-1734) καὶ στὴ συνέχεια οἱ ἐντόπιοι λόγιοι καὶ μεγάλοι διδάσκαλοι Νικόλαος Ζερτζούλης, ἀδελφοὶ του Κυριακὸς καὶ Θεόφιλος, δικασταντίνος Τραντάφυλλος, δικασταντίνος Τρύφων, γνωστὸς ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ πολλὲς ἄλλες πόλεις, δικασταντίνος Βαρδάκας, δικασταντίνος Ιωάννης Αναστασάκης, δικασταντίνος Αδάμος Τσαπέκης (1821). Μετὰ τὴν Ἐπανάσταση δικασταντίνος σχολὴ ἐλειτούργησε μὲ σχολάρχη τὸν Γρηγ. Μπαλανίδη (1832-5). Οἱ ἐπόμενοι διδάσκαλοι εἶναι δικασταντίνος Χριστοδούλου ἀπὸ τὸ Γραμμένο, δικασταντίνος Συγγραφεὺς τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἀγίου Νεομάρτυρος καὶ Ισαποστόλου Κοσμᾶ, δικασταντίνος Πάργιος Ν. Αναγνωστόπουλος, οἱ Γιαννιῶτες Κ. Κάτσικας, Κ. Βουλόδημος, Ι. Στέας, Κ. Ζέρβας κ.ἄ.

22) Βλ. ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Οἱ ἐν τῷ ἔλληνοσχολείῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδαχθέντες, «Ἡπειρ. Χρ.», Ε', 1930, σ. 59-158.

Άλλα και τά μικρότερα ήπειρωτικά κέντρα είχουν διακριθή στὸν τομέα τῆς παιδείας. Στὸ Μονοδένδρι λειτουργεῖ σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1750 καὶ διδάσκουν διαλεχτοὶ διδάσκαλοι: ὁ Χριστόδοντος Κόνιαρης, ὁ Παπαρρούσης, ποὺ ἔχοημάτισε διδάσκαλος καὶ στὴν Ἀκαδημία Βουκουρεστίου (1814), ὁ Γεώργιος Μπαρμπούριωτης (1806-1813), ὁ Νεόφυτος Δόττος (1814-18), ὁ Νικ. Μπόκογλου (1818-21) καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἐπαναστάσεως ἀναφέρονται ὁ Ἀντώνιος ἀπὸ τὴν Λάϊτσα, ὁ Μιχαὴλ Πολυζώης, ὁ γνωστὸς εὐφημότατα Ἀναστάσιος Σακελλάριος, ὁ Μιχ. Τουρτούρης κ.ἄ. Ἐμαθήτευσε δὲ στὴ σχολὴ Μονοδενδρίου ὁ θρυλικὸς Μᾶρκος Μπότσαρης καὶ ὁ ὑπέροχος διδάσκαλος τοῦ Γένους Γεώργιος Γεννάδιος. Τέκνα τοῦ Μονοδενδρίου εἶναι οἱ Ρίζάραι, Μάνθος καὶ Γεώργιος, ποὺ συνέδραμαν στὴν ἀνανέωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς σχολῆς.

Ἡ Ζίτσα πάλι, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονται ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Δοσίθεος Φιλίτης, ὁ Φιλικὸς Δημήτριος Νικολίδης, καὶ πολλοὶ ἀξιόλογοι διδάσκαλοι, ὅχι μόνον εἶχε ἀποκτήσει σχολεῖο ἀλλὰ εἶχε ἰδρύσει καὶ ἀξιολογώτατη βιβλιοθήκη ἀπὸ σπάνια καὶ πανάκριβα βιβλία.

Βιβλιοθήκη ἐπίστης διέθετε καὶ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαριτῶν, ὅπου ἐμαθήτευσε γιὰ ἔνα διάστημα καὶ ὁ μετέπειτα πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ πρῶτος πρέσβυς στὸ Παρίσι Ιωάννης Κωλέττης, μὲ διδάσκαλο τὸν Παπαγεωργίου.

Ἄτελειωτα εἶναι τὰ πνευματικὰ κέντρα τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: Παραμυθιά, Πάργα, Πρέβεζα ὡς τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ Μπεράτι, τοῦ ὅποιου ἡ Μητρόπολις ἐπώπτευε μέχρι τοῦ 1912 ἑβδομήντα Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Φαινόμενο πραγματικὰ ἐκπληκτικό.

Ὅταν ὅμως ἐμβαθύνῃ κανεὶς στὸ χαρακτῆρα, στὴν ψυχοσύνθεση, στὴ νοοτροπία, στὸ φιλόθρονσκο καὶ στὴ φιλοπατρία τῶν Ἡπειρωτῶν, ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἀνεξήγητο γεγονός. Οἱ ἀπλοῦκοι Ἡπειρώτες ὡς ἄτομα ἢ ὡς σύνολο (Κοινότης, Συντεχνία) εἴχουν διαισθανθῆ, εἴχουν μελετήσει καὶ εἴχουν συλλάβει τὶ κατ’ ἔξοχὴν χρειάζεται ἡ Ἡπειρος, ἡ γενέτειρά τους, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀποτελεσματικὰ τοὺς ποικίλους καὶ μεγάλους ἐχθρούς, τὴν τυραννία, τὴν ἀμάθεια, τὴν ἀλλαξιοπιστία, τὸν ἀφελληνισμό. Καὶ ἔχουν συμφωνήσει ὅμοφωνα πώς δὲν ὑπάρχει καλύτερο μέσο ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὰ γράμματα, ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση, ἀπὸ τὸν διαφωτισμό. Ἔτσι εἴτε στὴν Ἡπειρο παραμένουν εἴτε στὴν ἔνειτε ζοῦν, προπάντων ἐκεῖ, μόλις εὐπορήσουν, πολὺ περισσότερο ἀν πλουτήσουν, συναγωνίζονται νὰ πρωτοβοηθήσουν στὴν ἰδρυση σχολείων. Ἄν ἥθελε κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ, ὅπως ἄλλως τε ταιριάζει, τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν εὐγενῶν δωρητῶν, ἀφιερωτῶν καὶ συνδρομητῶν, θὰ μποροῦσε νὰ καλύψῃ σελίδες βιβλίων. Καθημερινῶς ἔχονται στὴ δημοσιότητα ἄγνωστα ὀνόματα ἀπὸ

ένθυμήσεις χειρόγραφες σὲ παλιές έκδόσεις ἐντύπων ἡ ἀπὸ κώδικες μοναστηριῶν. Ἐπικεφαλῆς δὲ τῆς φάλαγγος αὐτῆς βρίσκονται τὰ τρισένδοξα ὄνόματα, Καπλάνηδες, Ζωσιμᾶδες, Τοσίτσηδες, Ἀβέρωφ, Ριζάρηδες, Ἀρσάκης, Ζάππας, Ζωγράφος, ποὺ διαθέτουν μυθώδη ποσὰ καὶ ἀκίνητες περιουσίες γιὰ σχολεῖα, γιὰ βιβλιοθήκες, γιὰ ὑποτροφίες, γιὰ ἔκδοση βιβλίων, ὥστε ἡ Ἡπειρος νὰ διαφύγῃ κάθε κίνδυνο ποὺ τὴν ἀπειλοῦσε αἰῶνες, καὶ νὰ καταστῇ κοιτίδα τοῦ Νεοελληνικοῦ Πνεύματος, ἡ δὲ πρωτεύουσά της, τὰ θρυλικὰ Γιάννινα, νὰ γίνῃ ὁ χῶρος τῆς ἀναπτύξεως τῆς Νεοελληνικῆς Παιδείας, τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τῶν Τεχνῶν καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ σὲ βαθμό, ποὺ ὁ λόρδος Βύρων καὶ ὅλοι οἱ ἔνεινοι ἐπισκέπτες νὰ μένουν ἔκθαμβοι. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ συνταγματάρχου Λήκ, ποὺ χρόνια ἔζησε στὰ Γιάννινα καὶ ἐγνώρισε ἀπὸ κοντὰ τοὺς Γιαννιῶτες καὶ τὴν Αὔλη τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ: «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὀμιλεῖται ἐν Ιωαννίνοις καθαρώτερον ἀπὸ πάσης ἄλλης ἑλληνικῆς γωνίας. Οἱ Ὀθωμανοὶ ὀμιλοῦν ἑλληνιστί, διότι μόνον δλίγας τουρκικάς λέξεις γνωρίζουν. Τὰ Ιωάννινα διαπρέπουν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μορφώσει, ἀποτελοῦν δὲ τὸ κέντρον τοῦ κράτους τοῦ Ἀλῆ καὶ συγκεντροῦν τοὺς ὑπηκόους του, τοὺς ἔχοντας ὀξείωσεις διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀβροτέρους βίουν. Καὶ τοῦτο διότι πρὸ πολλοῦ εἶχον ἔξαιρετα σχολεῖα, τὰ ὅποια μὲ τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα τῆς ἀγορᾶς χρησμεύουν πρός ἀναπροφήν τῆς νεότητος»²³.

Στὰ σχολεῖα αὐτὰ ἔμαθήτευσαν, ὅπως εἴδαμε, ἀμέτρητοι διδάσκαλοι, κληρικοί, ἔμποροι καὶ ἐκεῖ ἐγεύθηκαν τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας, μὲ τὰ ὅποια προετοίμασαν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν Ἐπανάσταση. Ἔκεī ὀφείλεται ὁ «φωτισμὸς τοῦ Ἐθνους», ποὺ ἀφετηρίᾳ ἔχει τὰ πρῶτα σχολεῖα καὶ κορυφώνεται μὲ τὶς μεγάλες σχολές, ποὺ εἴτε σχολαρχοῦνται ἀπὸ συντηρητικοὺς εἴτε ἀπὸ νεωτεριστές, τὰ ἀποτελέσματα εἶναι πάντοτε ἐπωφελῆ γιὰ τὸ Ἐθνος. Ἡπειρῶτες εἶναι οἱ δύο ἄκρως ἀντίθετοι πρωτοπόροι τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ Νεόφυτος Δούκας καὶ Ιωάννης Βιλλαρᾶς. Ο πρῶτος κράτιστος φιλόλογος, ἐκφράζει τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα στὴν ἀπώτερη ἀκρότητα, ὁ δεύτερος στὸ ἔπακρο μεταρρυθμιστής. Καὶ οἱ δυὸ τέλειοι πατριῶτες, ἀλλὰ ὁ καθένας δίνει τὴν μάχη ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά. Ο Βιλλαρᾶς βλέπει εὐρύτερα τὸ φωτισμὸ τοῦ Ἐθνους. Στοὺς κοινοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴ γλωσσοεκπαίδευτικὴ ἀναγέννηση καὶ τὸ γενικώτερο συγχρονισμὸ τῆς παιδείας προσθέτει καὶ τὴ λύρα του. Καὶ ἡ ποίησή του δὲν εἶναι παιχνίδισμα ἔξεγνοιασιᾶς, ἀμεριμνησίας οὕτε χαριεντισμοὶ γιὰ τέρψη τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας, ἀλλὰ φροντίδα καὶ πάθος γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης καὶ τὴ δια-

23) Θ. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗ, «Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος» (1923), σ. 321.

παιδαγώγηση τής νέας γενεᾶς. Είναι άληθινά ό πιο ἄξιος Πρόδρομος²⁴ παρά τις ήπειρολές του στὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Μ' αὐτὴ τὴν ἀντιφατική, πολλὲς φορές, ἀλλὰ καὶ τόσο γόνιμη καὶ ἀποδοτικὴ πάλη, τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου²⁵ ἐγαλούχησαν κι ἀνέδειξαν ἔξοχες φυσιογνωμίες, ἥδη ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους, ὡς ὁ Ζῶτος Τσιγαρᾶς, ὁ Ἀπόστολος Τσιγαρᾶς, ὁ Θεοφίλος Καμπανίας, ὁ Ματθαῖος Μυρέων, ὁ Μελέτιος Ἀθηνᾶν, ὁ Γρηγόριος Παλιουρίτης, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ Χριστόφορος Φιλητᾶς, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ὁ Ἀναστάσιος Σακελλαρίου, ὁ Ἡρακλῆς Βασιάδης κ.ἄ.π., ποὺ ὑπῆρχαν οἱ σκαπανεῖς τοῦ Ἡπειρωτικοῦ καὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ἄπὸ τὸ ἵδιο πνευματικὸ κλῖμα τῆς Ἡπείρου ἐμπνεύσθηκαν ὁ μὲν Ἑλλην ὁ Ἀνώνυμος τὴν «Ἐλληνικὴν Νομαρχίαν ἥτοι Λόγον περὶ Ἐλευθερίας», ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, ποὺ ὀλόκληρο αἰώνα φτέρων τὶς ἐλπίδες τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων.

Κατὰ συνέπεια ἀλάθευτα ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης γνωματεύει: «... πρόλογος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 είναι τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστώσης ἐκατονταετηρίδος γενόμενα ἐν Ἡπείρῳ»²⁶.

24) Πρβλ. Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Οἱ Πρόδρομοι (1770-1820), «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», 11, Ἀθῆναι 1955, σ. 1.

25) Πέρα ἀπὸ ὅσους μνημονεύθηκαν γιὰ τὴν παιδεία τῆς Ἡπείρου ἔχουν γράψει πάμπολοι σ' αὐτοτελὴ βιβλία ἢ σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες. Ἐνδεικτικὰ σημειώνονται καὶ τὰ ἔξῆς: Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, Β', 1857, σ. 275-284. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΠΑΡΑΝΙΚΑ, Σχεδίασμα κ.λπ., Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 61-81. Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὴν ίστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις μετὰ τὴν ἀλωσιν κατὰ τοὺς κωδικας τοῦ οἰκουμ. πατριαρχείου, ΕΕΒΣ, ΙΓ', 1937, . 147-148. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ» ΙΓ', 1916, σ. 273-317. ΧΡ. ΣΟΥΛΗ, Περὶ τῆς ἐν Ἡπείρῳ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον, «Πανελ. Λευκ. Ἐκατ.», Ε', 1930, σ. 102-107. Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ Γιάννινα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννησις (1648-1821), Ἀθῆναι 1930. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Βιογραφικὴ Συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια Κ. Δ. ΔΗΜΑΡΑ, Ἰωάννινα 1960. ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, Γλυκοχάραμα Νεοελληνικῆς Παιδείας. Πειραιᾶς 1965. Πρόσθετη ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία βλ. Κώστα Π. Βλάχου, Ἡ Ἐπιφάνειος Σχολὴ Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 2007.

26) Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ, Μνημόσυνα.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΕ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΒΑΛΕ Ο ΠΕΤΡΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΝΤΕ ΓΚΥΣ

Μολονότι σ' όλο τό διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, άπο τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1453 ἔως τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἡ φιλελεύθερη διάθεση τῶν Ἑλλήνων παραμένει ἀδιάπτωτη, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ἀλλεπάλληλα ἀπελευθερωτικὰ κινήματα, συγκεκριμένα τὸν Καραμιχάλη στὸν Ὁλυμποῦ ἥδη τὸ 1481, τοῦ Ἐπισκόπου Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονυσίου τοῦ φιλοσόφου στὴν Ἡπειρο τὸ 1602, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Τιρνόβου Διονυσίου Ράλλη καὶ τοῦ ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Μιχαὴλ τοῦ Γενναίου στὸ Δούναβῃ καὶ στὸν Αἶμο τὸ 1605, τοῦ Ζήδρου στὴ Δ. Μακεδονίᾳ, τῶν Ἀνδρίτσου καὶ Κατσώνη στὴ Στερεά Ἑλλάδα καὶ στὸ Αίγατο, τῶν Κολοκοτρωναίων στὴν Πελοπόννησο κ.ἄ.ἄ.¹, μὲ μύρια μάλιστα μαρτύρια, δεινοπαθήματα καὶ θυσίες, διάφοροι ξένοι περιηγητὲς κατασυκοφαντοῦν τοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνες σὰν ράθυμους, νωθρούς, δειλοὺς καὶ ἀνάξιους κάθε προσοχῆς καὶ συμπόνιας.

Ἐτοι σιγὰ - σιγὰ παίρνει μεγάλες διαστάσεις καὶ ἡ ὑποβολιμαία ἄποψη ὅτι οἱ φαγίαδες δὲν ἔχουν καμία σχέση φυλετικῇ μὲ τοὺς θαυμαστοὺς καὶ ἔχαουστοὺς Ἑλληνες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Στὴν κρισιμώτερη δηλαδὴ φάση τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἐντονώτερης ἀνακινήσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος κατὰ τὸν δέκατο ὅγδοο αἰώνα ὁ Ἑλληνισμὸς διαβάλλεται ποικιλότροπα μὲ κίνδυνο νὰ κηρυχθῇ σὲ πλήρη ἀνυποληψία καὶ ἄγνοια.

Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ τὰ περιηγητικὰ βιβλία ἔχουν μεγάλη ζήτηση καὶ κυκλοφορία κυρίως στοὺς κλάδους τῆς ἀνώτερης εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας, ξεπροβάλλουν καὶ συγγραφεῖς, ποὺ μόνο γιὰ κερδοσκοπία δὲν διστάζουν νὰ γράψουν τὰ πιὸ ἀσύτολα καὶ φανταστικὰ τερατουργήματα σὲ βάρος τῶν Ἑλλήνων, χωρὶς κᾶν νὰ ὑποβληθοῦν στὸν κόπο νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ παραποίηση τῆς πραγματικότητας ἔφθασε στὸ σημεῖο, ὃστε οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ διαμορφώσουν γιὰ τοὺς Ἑλληνες εἰκόνα λαοῦ ἀγρίου, βαρβάρου, ἀπολιτίστου, ἔξωτικοῦ, ξένου πρὸς τὸ ἔνδοξο καὶ πολιτισμένο ἑλληνικὸ παρελθόν. Πόσο δὲ εἶχε διαδοθῆ ἡ σκοτεινὴ καὶ

---

1. Βιβλιογραφία βλ. Ἀχ. Λαζάρου, Σταθμῆτοί καὶ ἀστάθμητοι παράγοντες τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου καὶ ἐπιπτώσεις αὐτῆς, Ἀθῆναι – Ιούνιος 1978, σημ. 12, 19, 20.

παραπλανητική αύτή είκόνα δείχνει και τὸ γεγονὸς ὅτι – ἔστω καὶ μεμονωμένα – διατηρήθηκε ώς τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὶς περίεργες ἐρωτήσεις, ποὺ κάνονται οἱ κυρίες τῆς ὑψηλῆς ἀριστοκρατίας τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας στὸν πρῶτο Ἐλληνα πρέσβυτον στὸ Παρίσι, Ἰωάννη Κωλέττη, κατὰ τὴν πρώτη δεξίωση, στὴν ὥποια γίνεται συγκαταβατικὰ δεκτός. Ἐρωτοῦν μὲ ἀπροσποίητη ἀπλότητα καὶ ἀφέλεια, διὸ οἱ Ἐλληνες τρῶνε σὲ τραπέζια μὲ κουτάλια καὶ πηρούνια ἡ ὄπως οἱ ἄγριοι ἀνθρώποι. Φυσικά ὁ Κωλέττης διαλύει τὴν σύγχυση καὶ παρεξήγηση μὲ τὴν ὄλη συμπεριφορὰ καὶ ἐμφάνιση. Ἡ κατάλευκη, ἀστραφτερὴ καὶ μακριὰ φουστανέλλα μὲ τὶς πολλὲς - πολλὲς λόξες τῆς, ποὺ κυματίζουν ἀρμονικά, τὸ βυσσινὶ βελούδινο ἀσημοχρυσοπλούμιστο γιλέκο, ἡ στραβοφορεμένη τετράψηλη φεσάρα, τὰ πολυποίκιλα περιπόδια μὲ τὰ γιαννιώτικα καλοκαμωμένα ποδήματα, δόλοκληρώνουν τέλεια ἔνα ἔξωτικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ τὸ ἀρρενωπὸ μουστάκι μὲ τὰ μακριὰ μαῆρα μαλλιά, τὸ ὀγέρωχο στητὸ καὶ πελώριο κορμὶ μὲ τὸ γλυκύτατο βλέμμα τοῦ Κωλέττη χαρίζουν στοὺς συνδαιτημόνες τὸ ζωντανὸ θρύλο τῆς πρόσφατης Ἑλληνικῆς παλληκαριᾶς συνδυασμένης μὲ τὴ λεπτότητα καὶ τὴν εὐγένεια τοῦ καλλιεργημένου σύγχρονου ἀνθρώπου. Μὲ τὴν προβολὴ τῆς ἔξαισιας αὐτῆς ἀρμονίας, τὴν περιέργεια, διαδέχεται ὁ θαυμασμός.

Αὐτὴ ἀκοιβῶς ἦταν ἡ ψυχοσωματικὴ σύνθεση τῶν Ἐλλήνων στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Γι’ αὐτὸν ἡ ἀδικη καὶ ἀπαράδεκτη κατασυκοφάντηση προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτηση καὶ διαμαρτυρία πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς Εὐρώπης. Μερικοὶ δὲ ἀποφασίζουν νὰ ἐνημερώσουν ἀντικειμενικὰ τὴ διεθνῆ κοινὴ γνώμη καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἔθνικὴ τιμὴ τῶν Ἐλλήνων.

Ἐνδεδειγμένος ὑπερασπιστής, πρακτικός, μεθοδικός καὶ δυναμικός ἀναδείχθηκε ὁ Πέτρος - Αὐγούστινος Ντὲ Γκύς.

Ο Γκύς γεννήθηκε τὸ 1721 στὴ Μασσαλία, ὅπου ἔλαβε τὴν ἐγκύλια μόρφωση καὶ ἀπὸ νεαρὴ ἥλικα καταπιάσθηκε μὲ κλασσικὲς μελέτες, δείχνοντας ἔχωριστὴ προτίμηση στὴν ἀρχαιολογία. Ἀλλωστε ἡ γενέτειρά του Μασσαλία παρεῖχε ἄφθονο ἀρχαιολογικὸ ὑλικό. Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ συγγραφὴ εἰδικοῦ βιβλίου γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Μασσαλίας. Ἄν καὶ δὲν βραβεύθηκε σὲ σχετικὸ διαγωνισμὸ ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἀκαδημία, ἔξοχο εἶναι καὶ τὸ ἐγκώμιο ποὺ ἐγραψε γιὰ τὸν Ντυγκὲ - Τρουέν, τὸν Γάλλο ναυμάχο, ὃ ὅποιος διακρίθηκε ἐναντίον τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Ὀλλανδῶν ἐκπορθώντας τὰ φρούρια τοῦ Ρίου Ιανέϋρου καὶ καταλαμβάνοντας τὴν πόλη τὸ 1711. Ο Γκύς διέθετε καὶ ποιητικὸ τάλαντο. Καρπὸς τῶν ποιητικῶν του ἐμπνεύσεων εἶναι ὀλόκληρη συλλογὴ ποιημάτων, οἱ POESIES FUGITIVES. Ἐπίσης δημοσίευσε μεταφράσεις Λατίνων ποιητῶν. Ἐξ ἄλλου ἀξιοσημείωτα κρίνονται καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα του. Ἀνάμεσα σ’ αὐτὰ

ύπάρχει καὶ μελέτη γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς. Τὸ 1755 ἔγινε πρύτανις τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μασσαλίας καὶ τὸ 1756 ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ γαλλικοῦ ἐθνικοῦ Ἰνστιτούτου.

Ὅταν ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης ἀπέσπασε ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς τὰ Ἐπτάνησα, διώρισε τὸν Γκὺς διευθυντὴ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Ζακύνθου, ὅπου εἶχε ἀποσυρθῆ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του γιὰ τὸ ἔξαισιο κλῖμα τοῦ νησιοῦ καὶ γιὰ νὰ πεθάνῃ στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ γιοῦ του, ποὺ ὑπηρετοῦσε ἐκεῖ ὡς Γάλλος πρόξενος.

Ἡ θητεία του αὐτὴ στὴ Ζάκυνθο παρέσυρε τὸν μεσαιωνοδίφη Κ. Σάθα νὰ νομίσῃ τὸν Γκὺς καὶ διδάσκαλο τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ὑπόθεση ποὺ ἀνασκευάζει ἀργότερα ὁ Σπ. Δὲ Βιάζης.

Ἐλληνίδα ἴστορικὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Γκὺς εἶχε σπουδάσει καὶ ἱατρική. Ωστόσο ἡ πληροφορία δὲν τεκμηριώνεται. Τὸν Γκὺς εἶχε πράγματι κερδίσει τὸ ἐμπόριο. Ἄλλὰ δὲν τὸν ἀπορρόφησε ἐξ ὀλοκλήρου ὁ κερδῶν Ἐρμῆς. Περισσότερο λάτρευε τὸν λόγιο Ἐρμῆ. Ἐνῶ περιώδευε γιὰ ἐμπορικοὺς σκοπούς, προικισμένος μὲ δεξύνοια, δεξιόρχεια καὶ πλούσιες γνώσεις, μελετοῦσε ταυτόχρονα μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια, καθὼς καὶ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν κατοίκων. Εἶδε καὶ γνώρισε δῆλη τὴν Ἐνδρώπη καὶ ἔγραψε ὠραῖες ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ὁλλανδία, Δανία, Ἰταλία. Κυρίως οἱ ἐμπορικὲς ὑποθέσεις μὲ ἀφετηρία τὴν Μασσαλία τὸν ὡδήγησαν στὴν ἀπέραντη ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἀνατολικὴ Μεσόγειο, Ἀσία καὶ Βαλκανική. Σταθμοὶ τῶν ἔξορμήσεών του ὑπῆρξαν ἡ Σμύρνη, ἡ Ἀγκυρα, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Σόφια π.ἄ. Χάρη στὶς ἐμπορικὲς συναλλαγὲς ἔρχεται σ' ἐπαφὴ καὶ συνάπτει γνωριμίες μὲ Τούρκους, Ἐβραίους καὶ Ἑλληνες. Καταγράφει κάθε τὶ ποὺ κρίνει ἀξιόλογο. Οἱ δὲ περιγραφές του εἶναι γλαφυρές, παραστατικές, σχεδὸν ἀνάγλυφες. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ἐκθέσεις του γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὰ Νοσοκομεῖα τῆς Ἀγκυρας.

Ο Γκὺς διακατέχεται ἀπὸ διακαῆ ἐπιθυμίᾳ νὰ ἐμβαθύνῃ στὴ σπουδὴ τῶν ἀνθρώπων, τῶν τύπων τῶν ποικίλων ἐθνικοτήτων, ποὺ συναντᾶ στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα τῆς Τουρκίας, πρὸ πάντων στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ στὴν ὕπαιθρο. Κάποτε ὄμως ἐπισύρουν τὴν προσοχή του οἱ Ἑλληνες, διότι, μολονότι εἶναι ὑπόδουλοι στοὺς Τούρκους, βλέπει νὰ κατέχουν τὰ πρωτεῖα στὸ ἐμπόριο, ν' ἀγαποῦν τὰ ταξίδια καὶ νὰ διακρίνωνται γιὰ τὴ λυρικὴ διάθεση σὰν ἄλλοι Ἀνακρέοντες.

Ὀπωσδήποτε τὴ στροφή του πρὸς τοὺς Ἑλληνες ἐπιταχύνουν καὶ περιηγητικὰ δημοσιεύματα Εὐρωπαίων, οἱ ὅποιοι σκιαγραφοῦν μὲ τὰ χειρότερα χρώματα τοὺς Ἑλληνες, ἐνῶ δὲν ἔτυχε νὰ τοὺς γνωρίσουν, μερικοὶ δὲ οὔτε καὶ νὰ τοὺς

ἀντικρύσουν. Η ἀβελτεοία καὶ ἡ ἀναισχυντία τῶν συγγραφέων αὐτῶν ἦταν ἐπόμενο νὰ ἔξοργίσουν τὸν Γκύς, ποὺ ἥδη ἔχει ἐγκύψει σοβαρὰ στὴν ἔρευνα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τόση δὲ εἶναι ἡ κλίση του, ὥστε κατορθώνει νὰ μάθῃ στὴν ἐντέλεια τὴν ἀρχαία καὶ νέα ἑλληνικὴ γλώσσα. Διαβάζει τὸν Ὁμηρο στὸ πρωτότυπο καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ, ὅπως καὶ τὸν Παυσανία, ὡς ξεναγὸ στὶς ἑλληνικὲς ἀρχαιότητες. Συνάμα συνομιλεῖ μὲ τοὺς κατοίκους τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων στὴν ἴδια τὴν μητρικὴ γλώσσα τους, τὴν ὥποια δχὶ μόνο καταλαβαίνει, ἀλλὰ καὶ θαυμάζει θεωρώντας αὐτὴν ὡς ὑπέροχο δεῖγμα, μᾶλλον θαῦμα ἀληθινό, τῆς μαραίωντος ἐπιβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Κατὰ τὶς συχνὲς ἐπισκέψεις τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων προσέχει κάθε μνημεῖο, κάθε συντρίμμι, ἀλλὰ κατ' ἔξοχὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφές. Καὶ ὁ λόγος εἶναι εὐεξήγητος. Αὐτὲς δὲν ἐνσαρκώνουν μόνο τὴν ἀσύγκριτη καλλιτεχνικὴ ἐπίδοση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπαράμιλλο ἑλληνικὸ λόγο. Ἀποτελοῦν, κυρίως, μάρτυρες ἀδιάφευστους τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Σ' αὐτὲς ὁ Γκύς ἀναζητεῖ ἀρχαῖες τοπωνυμίες καὶ χαίρει, ὅταν διαπιστώνῃ τὴν διάσωσή τους καὶ στὸ στόμα τῶν ραγιάδων, ἔστω παρεφθαρμένα. Ἡ διατήρηση τῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων παράλληλα πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἰδιώματα εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξη γιὰ τὸν ἐθνολογικὸ χαρακτῆρα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ταύτιση, βέβαια, καὶ ἡ ἐτυμολογία παρουσιάζουν μεγάλες δυσκολίες. Ωστόσο ἡ ἔρευνα διευκολύνεται, ὅταν εἶναι συνδυασμένη μὲ τὴ γνώση τῆς μορφολογίας τοῦ χώρου, ποὺ πετυχαίνεται μὲ τὴν ἐπιτόπια ἐπίσκεψη, ὅπως ἔκαμε πάντοτε ὁ Γκύς. Γι' αὐτὸ γενικά, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, ἡ ἐτυμολογικὴ προσπάθειά του εἶναι εὔστοχη. Σπάνια ἀστοχεῖ ἡ καταλήγει σὲ παρετυμολογίες, ὅπως, π.χ., στὸ τοπωνύμιο Καλλίπολη, τὴ γνωστὴ θρακικὴ χερσόνησο, ποὺ στὴν καθημερινὴ γλώσσα τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς προφέρεται GALLIPOLI, ὅπότε ὁ Γκύς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐτυμολογήσῃ τὸ τοπωνύμιο ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ GALLUS = Γαλάτης καὶ πόλις, δηλαδὴ πόλη τῶν Γαλατῶν. Στὴν παρετυμολόγηση συνέτρεξαν πολλὲς συγκυρίες, περισσότερο δὲ ἡ γαλατικὴ καταγωγὴ τοῦ Γκύς καὶ ἡ ἴστορικὴ μαρτυρία, κατὰ τὴν ὥποια ἔχομε γαλατικὲς ἐγκαταστάσεις στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, κοντά στὴν Καλλίπολη, τοὺς 3ο - 2ο π.Χ. αἰῶνες. Συνεπῶς εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο εὐλογὴ καὶ συγγνωστὴ ἡ ἀπόπειρά του νὰ ἀποδώσῃ τὴν τοπωνυμία στὴν παρουσία συμπατριωτῶν του!

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ Γκύς συνειδητοποιεῖ, ὅπως ὁ Ἱδιος ὄμιλογει, ὅτι δὲν εἶναι καθόλου κατώτερη, λιγάτερο ὠφέλιμη καὶ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ μελέτη τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἥθων τους. Ἔξ ἀλλου πιστεύει ὅτι αὐτὴ θὰ ἀποκαλύψῃ στὰ μάτια τῶν Εὐρωπαίων, μάλιστα κατὰ τὸν πιὸ χειροπιαστὸ τρόπο, τὴν ἑλληνικότητα τῶν ραγιάδων.

Κατ' ἀρχὴν δοκιμάζει πράγματι ὁδυνηρὴ ἐκπληξη ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς καταπτώσεως καὶ τοῦ μαρασμοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς τουρκοκρατίας. Δὲν ἀποθαρρύνεται ὅμως οὕτε παρασύρεται σὲ συμπεράσματα ἐσφαλμένα. Ἐνωρὶς ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ τεράστια ἀντίθεση ὀφείλεται στὶς δυσμενεῖς καὶ ἀφόρητες συνθῆκες ζωῆς τῶν Νεοελλήνων ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν. Δὲν σταμάτησε στὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων, ὅπως ἔπραξαν σύγχρονοι καὶ προγενέστεροι του Εὐρωπαῖοι, οἱ ὅποιοι ἔσπευσαν ἄκριτα νὰ διακηρύξουν ὅτι στὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα δὲν ἔχει ἀπομείνει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὄνομα. Ὁ Γκύζ ἐμβάθυνε στὴν οὐσία τοῦ θέματος. Οἱ ἄλλοι ἀδυνατοῦσαν νὰ τὸ πράξουν. Διότι ἡ ἐμβάθυνση ἀπαιτοῦσε ἀρχαιομάθειαν καὶ γλωσσομάθειαν, στοιχεῖα βασικὰ καὶ ἀπαραίτητα, τὰ ὅποια ὁ Γκύζ κατέχει σὲ μέγιστο βαθμὸν καὶ τὰ ἀξιοποιεῖ ἀριστοτεχνικά.

Γνωρίζοντας ἀριστα τόσο τὴν ἀρχαίαν, ὅσο καὶ τὴν νέα ἑλληνικὴν γλώσσαν, συναναστρέφεται ἄνετα καὶ ἐπικοινωνεῖ ἀμεσα μὲ τοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνες. Ὅσο δὲ βαθύτερη γίνεται ἡ γνωριμία, τόσο πιὸ εὐχάριστα ἐπιδίδεται στὴν πραγμάτωση τοῦ ἔργου του, δηλ. στὴν εὔρεση τεκμηρίων τῆς ἀδιάκοπης συνέχειας καὶ ἐπιβιώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν πρόκειται γιὰ ἀπασχόληση τυχαία καὶ εὐκαιριακή. Δὲν ἀποτελεῖ διασκέδαση οὕτε πηγάζει ἀπὸ ἀπλῆ περιέργεια. Δὲν ἐντάσσεται στὸν ἐρασιτεχνισμό. Εἶναι ἔρευνα μεθοδευμένη καὶ συστηματική. Ωστόσο ὁ Γκύζ δὲν φιλοδοξεῖ ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς εἰδικός λαογράφος. Οὕτε γράφει γιὰ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες. Ἀπλούστατα ἔξετάζει προσεκτικὰ καὶ ἐμπεριστατωμένα τὸ λαογραφικὸν ὑλικὸν ἀνατρέχοντας στὶς πηγὲς καὶ φροντίζοντας νὰ συναγάγῃ ἐθνολογικὰ πορίσματα, κατὰ τὸ δυνατὸν ἔγκυον καὶ θετικά.

Ὁ Γκύζ εἶναι εἰλικρινής καὶ ἐπανειλημμένα τονίζει ὅτι κύριος ἀντικειμενικὸς σκοπός του εἶναι ἡ σύγκριση τοῦ ἀρχαίου μὲ τὸ νεώτερο βίο. Ὁμοιογουμένως δὲν ἀκολουθεῖ ἄψυγα τὴν λαογραφικὴν δεοντολογία². Συγκεκριμένα δὲν δίνει συνήθως τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ τόπου, στὸν ὅποιο σώζονται τὰ ἔθιμα, ποὺ περιγράφει. Γιὰ τὸν Γκύζ εἶναι ἀρκετό, ὅτι φορεῖς τῶν ἐθίμων εἶναι Ἑλληνες καὶ ὅτι τὰ ἔθιμα αὐτὰ ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς, πολλὲς δὲ φορές ἀπὸ τὸν ἀρχαιότατο Ὁμηρο, τὸν ὅποιο καὶ ἀποκαλεῖ λαογράφο.

Ωστόσο δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι τὸ ἔργο του δὲν εἶναι ἀρτιο. Διότι καὶ ὡς

2. Ωστόσο προσφέστατα ὁ Γκύζ ἀποκαλεῖται ὁ μεγάλος λαογράφος τοῦ αἰώνα (1748). Πβ. Κυριάκου Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, 1700 - 1800, τ.Β', Αθήνα 1973, 229. Βλ. καὶ σ. 232 σημ. 1, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

πρός τὴν μέθοδό του κρίνεται ἀξιόλογο. Ὁ Γκὺς στὴ σύγκριση ἔκεινάει ἄλλοτε ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο βίο, γιὰ νὰ φθάσῃ στὸ νεώτερο, ἄλλοτε πάλι ἀντίστροφα.

Πάντως ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Γκὺς ἔγκειται στὸ ὅτι ὅσα μνημονεύει γιὰ τὴν ἡσιὴ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τὰ παραλαμβάνει ἀπὸ πρῶτο χέρι ἢ ζητεῖ γ' αὐτὰ σαφεῖς πληροφορίες. Σὲ διάφορα σημεῖα φαίνεται ὅτι ἐλέγχει τὸ ὑλικό του μὲ σχολαστικότητα καὶ ὑψηλὸ συναίσθημα εὐθύνης.

Ἐρανίζεται, λοιπόν, ταξινομεῖ καὶ συσχετίζει τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Δὲν ἀφήνει ἀνερεύνητο σχεδὸν κανένα σημαντικὸ στοιχεῖο. Δειγματοληπτικὰ μόνον ἀναφέρομε τὰ ἀκόλουθα:

Ἄπὸ τὸν ὑλικὸ βίο συλλέγει ὅτι ἀφορᾶ στὴν οἰκία, ἀμφίεση, ὑπόδεση, καλλωπισμό, τροφὲς καὶ γεύματα, γεωργικές, ναυτικές καὶ ὀλιευτικές ἀσχολίες, βιοτεχνία – κεντητική – ὑφαντική κ.ἄ.

Ἄπὸ τὸν κοινωνικὸ βίο ἀνθολογεῖ εἰδήσεις γιὰ τὴ γέννηση, γάμο, θάνατο, λατρευτικὰ ἔθιμα, φιλοξενία, τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴν κοινωνία, τὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο, ἴδιαίτερα γιὰ τὴν προοίκιση, νιοθεσία, σύναψη ἀδελφοποιΐας, τὸ ποινικὸ δικονομικὸ δίκαιο, τὰ παιχνίδια κ.ἄ.

Ἄπὸ τὸν πνευματικὸ βίο καταγράφει σχετικὰ μὲ τὴ μαγεία, τὴ μαντικὴ (ὄνειρομαντεία, πυρομαντεία), τὴν ἀστρολογία, τὸν κλήδονα, τὴ δημάρθη ἰατρική, δημοτικὰ τραγούδια, παραμύθια, παροιμίες, παραδόσεις, ὅρκους καὶ κατάρες, τὴ δημοτικὴ γλώσσα κ.ἄ.

Τίς περιγραφὲς συνοδεύουν συχνὰ σχόλια, ἔξαιρετικὰ διαφωτιστικὰ καὶ ἐνδιαφέροντα, ὅπως π.χ., τὰ ἔξῆς:

Ο Γκὺς ὁμιλώντας γιὰ τὸν καλλωπισμὸ τῶν γυναικῶν τοῦ Αἰγαίου ἀναφέρει ὅτι ὃς καλλυντικὴ ὕλη τοῦ δέρματος, γιὰ νὰ γίνεται δηλαδὴ τὸ δέρμα πιὸ μαλακὸ καὶ πιὸ ἀπαλό, χρησιμοποιοῦν χία γῆ, γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα σὰν οὔσια πρός καθαρισμὸ καὶ εὐχρηστὴ στὴ φαρμακευτική. Ἀλλοῦ (1,386) Ὁ Γκὺς σημειώνει τὴν προσκόλληση τῶν γεωργῶν στὶς παλιὲς πατροπαράδοτες μεθόδους ἐργασίας, ἐπισημαίνοντας ὡς παράδειγμα τὸν τρόπο παρασκευῆς τοῦ κρασιοῦ, καθὼς καὶ τὰ δοχεῖα, τὰ ὅποια βρίσκει ὅμοια μ' ἐκεῖνα τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Γιὰ τοὺς Νεοέλληνες ψαράδες παρατηρεῖ ὅτι διαθέτουν τὰ ἴδια ὀλιευτικὰ ὅργανα, ὅπως καὶ οἱ πρόγονοι τους στὴν ἀρχαιότητα (1,389).

Ομοιότητες σημαντικές διαπιστώνει ὁ Γκὺς καὶ στὸν κοινωνικὸ βίο, ὅπως στὴ γέννηση, στὸ γάμο, στὸ θάνατο, ἐκδηλώσεις πραγματικὰ πολυσήμαντες. Μὲ ἴδιαίτερη ἔμφαση ὑπογραμμίζει τὴν ἐπιβίωση στὴν θρησκεία τῶν οραιάδων ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν συνηθειῶν, παραδόσεων καὶ δεισιδαιμονιῶν (1,134 καὶ 137), τίς ὅποιες ὁ Χριστιανισμὸς δὲν μπόρεσε νὰ ἐκριζώσῃ παρὰ τὴν ἀδιά-

λειπτη και σφοδρή πολεμική. Πιὸ διεξοδικὴ ἀνάπτυξῃ ἀφιερώνει στὰ παιχνίδια, τὰ ὅποια διακρίνει σὲ οἰκιακά, ἀνδρικά, παιχνίδια τοῦ λαοῦ, τῶν κοριτσιῶν και τῶν ἀγοριῶν (I,211). Μὲ λεπτομέρεια περιγράφει παιχνίδι, κατὰ τὸ ὅποιο τὰ ἀγόρια και τὰ κορίτσια παράγουν ἥχους ἀπὸ τὴν πρόσκρουση στὸ μέτωπο φύλλων τριανταφύλλιας ἢ παπαρούνας, διαμορφωμένων σὲ σχῆμα μικρῶν ἀσκῶν μὲ ἀέρα. Πρόκειται δὲ γιὰ παραλλαγὴ ἀρχαίου παιχνιδιοῦ, γνωστοῦ στὸ Θεόκριτο μὲ τὸ ὄνομα πλαταγών, ποὺ σώζεται μέχρι σήμερα σὲ πολλὰ μέρη και μάλιστα μὲ τὸ ἴδιο περίπου ὄνομα, πλαταγών ἢ χτυπαρίες. Ἐπιβίωσῃ ἀρχαία βλέπει ὁ Γκὺς και στὰ παιχνίδια βόλοι, καρύδια, κάστανα, κούνια (αιώρα), τυφλόμυγα, χελώνα κ.ἄ. Γιὰ τὸ τελευταῖο μᾶς πληροφορεῖ ὅτι παιζόταν, ὅπως και κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, και ὀνομαζόταν χελιχελώνη.

Ἄξια μνείας εἶναι και πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως π.χ. τὰ πασίγνωστα γιατροσόφια. Κατὰ τὸν Γκὺς στὰ περισσότερα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἡ λαϊκὴ ἵατρικὴ ἀσκεῖται μὲ βάση ἀπλὲς συνταγὲς γνωστὲς παραδοσιακὰ ἀπὸ τὴν μακρινὴ ἀρχαιότητα, ὅπως ἐντοπίζεται τὸ φαινόμενο τουλάχιστο στὴ Μῆλο. Ἐπίσης σπουδαῖες εἶναι και δύο παραδόσεις, ποὺ καταχωρίζει στὸ βιβλίο του, σχετικὲς μὲ τὸν τρόπο, ποὺ παριστάνει ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τὴν πανώλη. Θησαυρίζει μάλιστα δύο τύπους τῆς λαϊκῆς ὁρολογίας τῆς ἀρρώστιας, τὸν κοινὸ πανούκλα και τὸν ἰδιωματικὸ σκόρδουλα, τὸν πρῶτο λατινικῆς προελεύσεως και τὸν ἄλλο ἐλληνικῆς κορδύλη, πιὸ σημαντικὸ ὅχι τόσο γιὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του, ὅσο γιὰ τὰ φωνητικὰ φαινόμενα ποὺ σημειώθηκαν ἐπάνω του, ὅπως ἡ πρόταξη τοῦ (σ) και ἡ προφορὰ τοῦ ὑψίλου σὲ (οὐ) ἀντὶ (ι).

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Γκὺς γιὰ τὴν νεοελληνικὴ γλώσσα ἀποτελοῦν ἔνα πολύτιμο κεφάλαιο. Μολονότι γνωρίζει τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ και θαυμάζει πραγματικὰ τὸ κάλλος, τὴν τελειότητα, τὴν ἀρμονία και τὴν ὑπεροχή της, ὁ Γκὺς δὲν ἀποστρέφεται τὴν νεοελληνικὴ παρ’ ὅλα τὰ ἔνα στοιχεῖα ποὺ φέρει ἐπάνω της ἀπὸ τὴν μακρόχρονη προείδεια και τὶς ἀτέλειωτες ἐθνικὲς περιπέτειες τῶν Ἑλλήνων. Δοθέντος ὅτι εἶναι γνώστης τῆς τουρκικῆς, εὔκολα ἔχει ωρίζει τὰ τουρκικὰ δάνεια τῆς νεοελληνικῆς. Ωστόσο δὲν νομίζει, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι ἀρχαιομαθεῖς και ἀρχαιολάτρεις, ὅτι μειώνεται ἡ ὅτι χάνεται ἡ σπουδαιότητα και ἡ ἀξία τῆς νεοελληνικῆς.

Τὴν ὁρθὴ θέση τοῦ Γκὺς πρῶτος ἐπισημαίνει ὁ Κ. Σάθας, ὁ ὄποιος στὸ παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας του (6.126) σημειώνει τὰ ἔξης:

«Ἅγε τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης ὑψώσε φωνὴν ὁ περιηγητής Πέτρος - Αὐγουστῖνος Γκύς, ὁ ὑπὸ πολλάς ἀπόψεις προσφιλῆς τοῖς Ἑλλησιν».

Ο Γκύς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ νεοελληνικὴ διατηρεῖ τὸ βάθος και τὸν ἐκφραστικὸ

πλοῦτο τῆς ἀρχαίας.

‘Αληθινὰ ρηξικέλευθος καὶ εὐθύβολος στάθηκε ὁ Γκὺς στοὺς περισσότερους τομεῖς τῆς ἐργασίας του. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ τρόπος συγκεντρώσεως καὶ ἀξιολογήσεως τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸν Γκὺς θυμίζει Θουκυδίδη. Οὗτος ἐκμυστηρεύεται τὰ ἔξης:

«Εἶδα καὶ σύγκρινα· δὲν θέλησα νὰ ἴδω μόνο μὲ τὰ μάτια μου· παράλληλα συμβουλεύθηκα· καὶ ἔγραψα ὅ,τι ἔμαθα καὶ ἀκουσα· ἐν τέλει συνάθροισα σκόρπιες σημειώσεις (1, VI).»

Εἰδικώτερα τὴν εὐσυνειδησία τοῦ Γκύς ἀποκαλύπτει μιὰ πληροφορία σχετικὴ μὲ τὸ αληρονομικὸ δίκαιο τῶν Μυτιληναίων:

«Ἐπειδὴ κατὰ τὰ ταξίδια μου, διευκρινίζει, δὲν κατάφερα παρὰ μόνο νὰ προσορμήσω καὶ δὲν ἔμεινα καθόλου στὸ νησὶ αὐτῷ, δὲν μπόρεσα ὁ ὕδιος νὰ ἐπαληθεύσω τὴν πληροφορία γιὰ τὸ ἔθιμο. Ωστόσο ἄλλοι μοῦ τὸ διαβεβαίωσαν καὶ ἐπίσης ὁ πρῶτος Μυτιληναῖος, στὸν ὃποιο ἔθεσα σχετικὸ ἐρώτημα, μοῦ εἶπε ὅτι τὸ ἔθιμο εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινό». (1,448).

Παρὰ τὸν ἔξονυχιστικὸ ἔλεγχο τοῦ ὑλικοῦ του, ὁ Γκύς δὲν ἡσυχάζει. Γιὰ νὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν πιὸ δυνατὴ ἔξαρξίβωση, ἐπιδιώκει νὰ ἀποσπάσῃ καὶ τὴ γνώμη φίλων του λογίων, ποὺ γνωρίζουν τὰ ἐλληνικὰ πράγματα. Κάθε ἔθιμο, κάθε φαινόμενο, κάθε λαϊκὴ ἐκδήλωση, ἀποτελεῖ αὐτοτελὲς θέμα ἐπιστολῆς, τὴν ὃποια ἀπευθύνει σὲ συγκεκριμένο πρόσωπο, ἐνήμερο καὶ ἀριστόδιο νὰ ἐπικυρώσῃ τὸ περιεχόμενο ἢ νὰ προβῇ σὲ προσθῆκες, βελτιώσεις καὶ ὑποδείξεις. Οἱ παραληπτες ἐντυπωσιάζονται βαθιὰ ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς συλλογῆς καὶ σχολιάζουν εὐμενέστατα σὲ εὐρύτερους κύκλους τόσο τὴν δλη προσπάθεια καὶ πρωτοτυπία, ὅσο καὶ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὸν ξῆλο τοῦ Γκύς γιὰ τὴν ἀλήθεια. Ἔτσι προϊδεάζεται ταῦτόχρονα τὸ διεθνὲς ἀναγνωστικὸ κοινὸ γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἐνδιαφέρουσα ἔκδοση.

‘Ανάμεσα στοὺς παραληπτες τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γκύς, συγκαταλέγεται καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Γάλλου Προξένου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ περίφημη γιὰ τὴν μόρφωση καὶ ὅμορφιὰ Σαντὴ Σενιέ, ἐλληνικῆς καταγωγῆς, τὸ γένος Λωμάκου, ἡ ὃποια πάντοτε ἀπαντᾶ στὸν ἀποστολέα μὲ ἔκδηλη καὶ εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν πρωτοβουλία του καὶ μὲ μεγάλη προθυμία πρὸς πληρέστερη ἐνημέρωσή του σὲ διάφορες πτυχὲς τῶν θεμάτων του, ὅπως, π.χ., γιὰ τοὺς χορούς.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν μελετῶν του, ὁ Γκύς ἀρχίζει ν’ ἀνακοινώνῃ μὲ ἐπιστολὲς ἀπὸ τὸν Ἱανουάριο τοῦ 1750. Κάθε φορά, μὲ βάση τὶς ἀπαντήσεις καὶ συμβουλὲς τῶν φίλων, καθὼς καὶ τὶς προσωπικὲς ἐπιτόπιες ἐπαληθεύσεις, ποὺ πραγματοποιοῦνται μὲ νέα μακρινὰ ταξίδια, συμπληρώνει καὶ βελτιώνει τὰ κεί-

μενά του. Μόλις δὲ τὸ 1771, ὅστερα ἀπὸ 21 ὀδόκληρα χρόνια καὶ τὶς ἐπίμονες προτροπές τοῦ BOULET DE MONTREDON, ποὺ ἦταν ὁ κυριώτερος παραλήπτης τῶν ἐπιστολῶν, ἀνθρωπος εὐπαίδευτος καὶ φιλότεχνος, ὁ Γκὺς ἀποφασίζει ὁριστικὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἐπιστολῶν του στὸ Παρίσι μὲ τίτλο: VOYAGE LITTERAIRE DE LA GRECE, OU LETTRES SUR LES GRECS ANCIENS ET MODERNES. AVEC UN PARALLELE DE LEURS MOEURS.

Σκοπὸς τῆς ἔκδοσεως τῶν ἐπιστολῶν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα εἶναι νὰ δείξῃ στὸν κόσμο ὅτι, ἀν δὲν ὑπάρχῃ στὸν εὐρωπαϊκὸ χάρτη ἑλληνικὸ κράτος, ὑπάρχουν ὅμως Ἑλληνες καὶ ἑλληνικὲς ἐπιβιώσεις μεγάλες. Ἀπὸ τὴν πολύχρονη καὶ ἐπίμονη ἐργασία του ὁ Γκὺς ἔβγαλε εὐνοϊκὰ γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ συμπεράσματα. Πρωτίστως ὁ Ἰδιος σχηματίζει ἀκλόνητη πεποίθηση ὅτι στὶς ἑλληνικὲς χῶρες παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς πάμπολες καθόδους καὶ ἐφήμερες ἡ χρόνιες διαμονὲς ποικιλωνύμων μεταναστευτικῶν πληθυσμῶν ἡ ἐπιδρομέων καὶ κατακτητῶν, δὲν ἄλλαξε βασικὰ ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεση. Οἱ Ἑλληνες παραμένουν Ἑλληνες, σύμφωνα μὲ κριτήρια ἀδιάβλητα, τόσο δηλαδὴ τὶς ἀρετές, λιτότητα, φιλεργία, ὑπομονή, ἀγνότητα ἡθῶν, ὅσο καὶ τὰ ἑλαττώματα, ἀστάθεια, φιλαργυρία, κενοδοξία. Ἀποδίδει ἐπίσης στοὺς Ἑλληνες ζωηρότητα, ἐνεργητικότητα, θερμότητα, στὶς δὲ συζητήσεις εὐχέρεια καὶ εὐγλωττία μὲν, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρογνωμοσύνη. Τούτει ἀκόμα ὅτι οἱ Ἑλληνες δὲν ἔχουν ἀποβάλει τὸ φιλελεύθερο φρόνημα, στὴ δὲ ψυχὴ τους διαλάμπουν σπινθῆρες τόλμης καὶ γενναιότητας, ποὺ θεωρεῖ ὡς ἴσχυρος ἐνδείξεις ὅτι ἔνανθρωπον τὸν πραγματικὸ ἔαυτό τους. Ὅσο γιὰ τὰ τρωτὰ καὶ τὰ ἀσθενῆ γνωρίσματά τους, ἀνατρέχει στὴ σκληρὴ καὶ μακροχρόνια σκλαβιὰ καὶ τὴ συνακόλουθη ἀπαιδευσία καὶ ἔξαχρείωση.

Μετὰ τὴ διαπίστωση ὑπάρχεις ἀντιστοιχιῶν μεταξὺ τῶν ἐθίμων καὶ τῶν ἡθῶν τῶν ραγιάδων καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὁ Γκὺς ἀναγνωρίζει τὴ νέα Ἐλλάδα ὡς γνήσια θυγατέρα τῆς κλασσικῆς, τοὺς δὲ Νεοέλληνες, ραγιάδες, ὡς ἀπ’ εὐθείας ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Λίγο λίγο, ὁ Γκὺς κυριεύεται ἀπὸ ἔντονο ἐνθουσιασμὸ καὶ θερμὴ ἀγάπη γιὰ τοὺς ραγιάδες, ὥστε νὰ οἰσθάνεται πλέον ὅχι ἀπλὰ Φιλέλληνας, ἀλλὰ κατὰ κάποιο τρόπο Ἑλληνας: «VOUS ME TROUVEREZ, PEUT - ETRE, UN PEU GREC (1,98)», ἀναφωνεῖ συχνά. Εἶναι δὲ βαθύτατα συγκινητικὰ ὅσα γράφει γιὰ τὴν στέροη τῆς ἑλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀπευθύνει πρὸς αὐτοὺς λόγια παρηγορητικὰ καὶ ἐνθαρρυντικά, ἀφήνοντας νὰ ἐννοήσουν ὅτι μποροῦν ν' ἀναμένουν βοήθεια λόγω τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος των. Ἀλλὰ καὶ τοὺς Εὐρωπαίους, ἀφοῦ τοὺς βεβαιώνει ὅτι οἱ σύγχρονοι τους Ἑλληνες εἶναι ὅμοιοι μὲ ἐκείνους ποὺ περιγράφουν οἱ Ἡρόδοτος καὶ Θουκυδίδης, προτρέπει νὰ τοὺς βοηθήσουν, γιὰ ν' ἀνακτήσουν τὴν ἑλευθερία τους.

Τὸ βιβλίο τοῦ Γκὺς γνώρισε μεγάλη κυκλοφορία καὶ σκόρπισε ρίγη συγκινή-

σεως και βαθιά συναισθήματα συμπαθείας γιὰ τοὺς ὑπόδουλους Ἐλληνες. Ὁ συγγραφέας στὴν τρίτη ἔκδοση ἀντὶ προλόγου καταχωρίζει τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β' τῆς Ρωσίας:

«Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ἡ ματαιοδοξία νὰ σημειώσω ἐδῶ, ὅτι ἡ Α.Α.Μ. ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας εὐδόκησε νὰ δεχθῇ τὶς ἐπιστολές μου γιὰ τὴν Ἐλλάδα, νὰ τὶς ἐπισφραγίσῃ μὲ τὴν ἐπιδοκιμασία τῆς και ν' ἀπονείμῃ στὸ συγγραφέα πολυτιμότατη γι' αὐτὸ ἀπόδειξῃ χάροι στὸ θάρρος, ποὺ μοῦ χάρισε ἡ συναίνεση τῆς, ἀναλαμβάνω νὰ περιηγηθῶ μὲ σταθερότερο βῆμα τὸν τόπο αὐτόν, ποὺ ὑπῆρξε ἄλλοτε γόνιμος σὲ θαυμαστὰ ἔργα και ἡ σκηνὴ τῶν πιὸ λαμπρῶν κατορθωμάτων. ἔκεινῶ δὲ ἀκολουθώντας τὰ θριαμβευτικὰ πλοῖα τῆς στοὺς σκοπέλους τοῦ ἐλληνικοῦ Ἀρχιπελάγους, γιὰ νὰ ἀναζητήσουν τὰ ἵχνη τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων στὸν χῶρον αὐτόν, τὸν ἄγονο μὲν σήμερα, ἀλλὰ ὁ ὄποιος, γιὰ νὰ στέψῃ τὴν Αἰκατερίνην τὴν Β', παράγει ἀκόμα δάφνες· ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατορίας τῆς ὑπάρχει ἐλπίδα ν' ἀναγεννηθοῦν οἱ μεγάλοι ἀνδρες, τοὺς ὄποιους μᾶς θυμίζει ἡ ἔνδοξη βασιλεία τῆς. Οἱ νομοθέτες ἐκεῖνοι, οἱ σοφοὶ και οἱ ἥρωες, οἱ ὄποιοι κατὰ τὶς λαμπρότατες ἡμέρες τῆς Ἐλλάδος σκόρπισαν τόση αἴγλη στὴν πατρίδα τους».

Ἄσφαλῶς δὲ Γκὺς ὑπονοεῖ τὶς εὐεργετικὲς γιὰ τοὺς Ἐλληνες ἐπιπτώσεις τῆς μεταξὺ Ρωσίας και Τουρκίας συνθήκης τοῦ Κιουτσούν - Καΐναρτζῆ (1774), ἡ ὄποια ἀνεγνώριζε στὴν πρώτη τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῶν Χριστιανῶν τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας και ἐπέτρεπε στὰ ἐλληνικὰ πλοῖα νὰ πλέουν ὑπὸ ρωσικὴ σημαία. Ὡς γνωστόν, δὲ δεύτερος ὅρος εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ πάρουν οἱ Ἐλληνες στὰ χέρια τους τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου και τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Κατὰ τοὺς πολέμους δὲ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως και τὸν Ναπολεόντειο ἀποκλεισμὸ οἱ θαλασσινοὶ ὁρίζοντες τῶν Ἐλλήνων καλύπτουν ὀλόκληρη τὴ Μεσόγειο. Ἐτοι φυσικά, πλουτίζουν, ἀναγκασμένοι δὲ ν' ἀντιμετωπίζουν πολλαπλοὺς κινδύνους, προπάντων τὴν ἀλγερινὴ πειρατεία, ἔξοπλίζουν τὰ πλοῖα και δημιουργοῦν ἔνα μεγάλο ἐμπορικὸ και συνάμα ἰσχυρὸ πολεμικὸ στόλο, ποὺ λίγο ἀργότερα θὰ πρωτοστατήσῃ στὸν ἄγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία.

Ἡ καταπληκτικὴ ναυτιλιακὴ δραστηριότητα δικαιώνει τὶς διακηρύξεις τοῦ Γκὺς ὑπὲρ τῶν Ἐλλήνων.

Μολονότι ἡ γαλλικὴ γλώσσα εἶναι τότε διεθνής και τὰ γαλλικὰ συγγράμματα διαβάζονται στὸ πρωτότυπο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν, τῆς διπλωματίας και τῆς ἀνώτερης γενικὰ κοινωνίας, τὸ βιβλίο τοῦ Γκὺς μετὰ τὶς τρεῖς γαλλικὲς ἐκδόσεις μεταφράζεται στὴν ἴταλικὴ και γερ-

μανική γλώσσα. Γίνεται πραγματικά άνάρπαστο σ' δηλη τὴν Εὐρώπη καὶ κυρίως στὴ Γαλλία, στὴν όποια συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἑδραιώση τοῦ Φιλελληνισμοῦ. Ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῆς οἰκογενείας Σενιέ στὸ Παρίσι, ἡ φιλελληνικὴ κίνηση τονώνεται μὲ ταχύτατο ρυθμό. Ἡ Σαντὴ Σενιέ σχηματίζει γύρῳ τῆς ἐκλεκτὸ κύκλῳ πολιτικῶν, διπλωματῶν, στρατιωτικῶν, ἀνωτάτων δικαστικῶν κ.λπ., στοὺς όποιους μὲ ἀφορμὴ τὶς ἀπόψεις τοῦ Γκὺς ἀνοίγει ζωηρὸς συζητήσεις γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἑλληνες. Μὲ τὸ ὅλο ὥραπο παράστημα τῆς, τὴν ἐνθουσιώδη εὐγλωττία καὶ τὸν πατριωτικὸ παλμὸ γοητεύει τοὺς ἐπισκέπτες καὶ τοὺς προσηλυτίζει στὴν ἰδέα τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὶς συναντήσεις αὐτὲς ἐκπορεύεται τὸ «Ἐλληνόγλωσσον Ξενοδοχεῖον», ὁ πρόδρομος τῆς μετέπειτα Φιλικῆς Ἐταιρείας. Ὁ νεαρὸς φιλικὸς Ἀθανάσιος Τσακάλωφ εἶναι γέννημα τοῦ «Ἐλληνογλώσσου Ξενοδοχείου», ποὺ μετὰ τὴν παλινόρθωση τῶν Βουρβώνων ἀναστέλλει τὴ φαινερὴ δράση καὶ στέλνει τὸν Τσακάλωφ στὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Εὐρώπης, Βιέννη, Βουδαπέστη, Βουκουρέστι, Ιάσιο, Ὁδησσό, Μόσχα, γιὰ νὰ δογματώσῃ τὴ μεγάλη Φιλικὴ Ἐταιρεία.

Πόση ἀπίχηση εἶχε τὸ βιβλίο τοῦ Γκὺς εἰδικὰ στὴ Γαλλία, διαφαίνεται ἀπὸ ἔνα κείμενο τοῦ Ἐϋνάρδου, τοῦ ὀνομαστοῦ Ἐλβετοῦ Φιλέλληνα, ποὺ γράφει τὰ ἔντονα: «Σ' αὐτὴ τὴ χώρα εἰδαμε δλόκληρο τὸν πληθυσμό, ἀκόμη καὶ τὶς γυναικες καὶ τὰ παιδιά, νὰ πηγαίνουν μαζὶ μὲ τοὺς φωτισμένους ἐκείνους ἄνδρες ποὺ συγκρότησαν τὶς φιλελληνικὲς ἐπιτροπές, τὸ πιὸ γερὸ στήριγμα τῶν Ἑλλήνων στὸν ἄγώνα τους ἐναντίον τῆς Πύλης».

Δικαιολογημένα, ἥδη τὸ 1888, ὁ Κων. Φωστηρόπουλος, ποὺ ἀφιέρωσε στὸν Γκὺς σύντομη, ἀλλὰ περιεκτικὴ μελέτη, ζητοῦσε νὰ γίνουν τὰ ἀκόλουθα: «Ως φόρον εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν μνήμην αὐτοῦ ὀφείλομεν ν' ὀναζητήσωμεν τὸν τάφον του ἐν Ζακύνθῳ καὶ νὰ τῷ ἀνεγείρωμεν μνημεῖον ἀντάξιον· διὰ τοῦ ὀνόματός του δέ, νὰ τιμηθῇ μία τῶν ὁδῶν τῆς πρωτευούσης, ὡς καὶ ἐτέρα διὰ τοῦ τῆς κ. Σενιέ».

Ο τάφος τοῦ Γκὺς βρέθηκε στὴν ἐκκλησίᾳ τῶν καθολικῶν τῆς χαριτωμένης (SANTA MARIA DELLE GRAZIE) τῆς Ζακύνθου, δίπλα στὸ Ἀγιο Βῆμα, ὅπου καὶ ἐντοιχίσθηκε ἐπιτύμβια ἐπιγραφή. Οἱ Ἑλληνες, ἐξ ἄλλου, εὐγνωμονοῦντες τὸν ἔνθερμο Φιλέλληνα, ἐπωνόμασαν αὐτὸν Ἀθηναϊο πολίτη.

Ἐλάχιστο φόρο τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀποψινὴ ἐκδήλωση μὲ τὴν εὔκαιρια τοῦ ἔօρτασμοῦ τοῦ ἔτους «Ἐλληνικὴ Παραδοση». Χρέος ἐπιβεβλημένο. Διότι, ὅπως ὁ Σλῆμαν ἔταξε ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς του τὴν ἀποκάλυψη τῶν κρυμμένων θησαυρῶν τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τροίας καὶ τὴν ἀναβίωση τῶν

μεγάλων μορφών της Ὁδύσσειας και της Ἰλιάδας τοῦ Ὄμηρου, ἔτσι καὶ ὁ Γκὺς ἀφοσιώθηκε στὴ συγχριτικὴ μελέτη τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῶν Ἑλλήνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς αλασσικῆς ἐποχῆς, ὥστε νὰ τονώσῃ τὸ φρόνημα τῶν καταφρονημένων ραγιάδων καὶ νὰ δεῖξῃ στὸν ἐλεύθερο κόσμο ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ συνεπῶς ἄξιοι συμπαραστάσεως καὶ συνδρομῆς ὠσότου ἀποτινάξουν τὸν δυσβάστακτο τουρκικὸ ζυγὸ καὶ ξαναγίνουν ἐλεύθεροι.

Ο Γκὺς κατανάλωσε ὅλη τὴν ἐνεργὸ ζωὴ καὶ τὶς οἰκονομίες του ὑπηρετώντας τὸν Ἑλληνες. Υπῆρξε πράγματι ὁ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ ἢ εὔρυτερα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ ὁ ὑπέρμαχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατία, χάρη στὴν προβολὴ τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως. Νὰ ποιὰ εἶναι ἡ ἀξία καὶ ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως. Καιρὸς εἶναι οἱ Ἑλληνες, ἐλεύθεροι πιά, νὰ τὴν σεβαστοῦμε καὶ νὰ διαφυλάξουμε ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ αὐτήν. Σήμερα, μὲ τὴν ἔνταξη τῆς χώρας μας στὴν Κοινὴ Ἀγορά, ἐπιβάλλεται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά νὰ προσέξουμε τὴν Ἑλληνικὴ Παράδοση, διότι ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἴδιαίτερης ἐκτιμήσεως ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους καὶ διότι διαφορετικὰ κινδυνεύουμε νὰ ὑποστοῦμε ὀλοκληρωτικὴ φυλετικὴ ἀλλοτρίωση, ἀφελληνισμό!

Εἶναι κρίμα νὰ χάσουμε τὴν ἐλληνικότητά μας τώρα, ποὺ οἱ προϋποθέσεις εἶναι εύνοϊκὲς γιὰ μιὰ ἐλληνικὴ ἀκτινοβολία στὸν χῶρο τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης.

Διάλεξη στὴν Ἀντωνιάδειο Στέγη Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν, τὴν ὁποίᾳ εἶχε ὀργανώσει ὁ Σύλλογος Γονέων καὶ Κηδεμόνων Β' Γυμνασίου ἀρρένων Βεροίας, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ Ἐτους τῆς Ἑλληνικῆς Παραδόσεως. Ἐκδόθηκε δὲ τὸν Ἰούλιο 1979 μὲ πρόλογο τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου Ι. Μελετίδη.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑ ΚΑΙ ΒΛΑΧΟΙ

‘Η Ελλάδα έχει τὰ πλέον ἐκτεταμένα παράλια ἀπὸ ὅλες τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης. Τὸ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς ὑπόλογίζεται σὲ 15.020,9 χιλιόμετρα. Γι’ αὐτὸ εἶναι εὐλογες οἱ ναυτιλιακὲς ἐπιδόσεις τῶν Ἑλλήνων στὸ διάβα τῶν αἰώνων. Δὲν αἰσθάνονται δὲ ξένοι καὶ οἱ στεριανοί, μάλιστα καὶ τῆς ἐνδοχώρας τῆς χερσονήσου, Ἐλληνες.

‘Ἐξ ἄλλου, ἀφοῦ τόσο τὴν αὐτοχθονία ὅσο καὶ τὴν ἐλληνικότητα τῶν Βλάχων, τῶν διγλώσσων μὲ δεύτερο γλωσσικὸ ίδιωμα τὴν ἀρωμονική, ἀπότοκο τῆς ρωμαιορρατίας, ἔχει ἀποδεῖξει ἡ διεπιστημονικὴ ἔρευνα, οὕτε αὐτοὶ νοεῖται νὰ ἀπέχουν ἀπὸ δραστηριότητες στὸ ὑγρὸ στοιχεῖο.

Μιὰ σύντομη σκιαγράφηση τῆς ναυτικῆς παραδόσεως τῶν Ἑλλήνων ἐπιφυλάσσει ἐκπλήξεις. Πράγματι ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ Θεσσαλία εἶναι ἡ κοιτίδα τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας. Στὶς θεσσαλικὲς ἀκρογιαλιὲς τοῦ Παγασητικοῦ ναυπηγεῖται ἡ «Ἀργώ», τὸ πρότυπο αὐτὸ σκάφος ὅλων τῶν αἰώνων καὶ δογανώνεται ἡ πρώτη μεγάλῃ ἐπιχείρηση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κατάκτηση τῆς Θάλασσας, ἡ Ἀργοναυτικὴ Ἐκστρατεία. Τὸ δόμητήριο τῶν Ἀργοναυτῶν, ἡ Ἰωλκός, ἀποτελεῖ ἴσως τὸ βιορειότερο μυκηναϊκὸ ἀνακτορικὸ κέντρο. Οἱ Ἀργοναῦτες ἀναγνωρίζονται ὡς οἱ τολμηρότεροι θαλασσοπόροι. Τὸ ἐγχείρημά τους μετὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς Β΄ Γραμμικῆς Γραφῆς ἀποβάλλει τὸν μυθικὸ χαρακτήρα καὶ καταλαμβάνει περίλαμπρη θέση στὸν χῶρο τῆς ἴστορίας.

‘Αν κατὰ τὸν μύθο σκοπὸς τῆς ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας εἶναι ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ χρυσομάλλου δέρατος τοῦ κριοῦ, τὸν ὅποιο εἶχε θυσάσει στὸν Φύξιο Δία μετὰ τὴν διάσωσή του ὁ Φρίξος, ὁ γιὸς τοῦ Ἀθάμαντος, ἡ ἴστορικὴ ἔννοια συμβολίζει τὴν προαιώνια ξενιτείᾳ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀγάνων καὶ συνήθως ὁρεινῶν περιοχῶν. Διότι ἡ ἀφετηρία του ἐντοπίζεται στὴν γειτονικὴ τῶν Τρικάλων Ἀθαμανία, στὸν Ἀσπροπόταμο. Ἀπὸ τὴν Πίνδο κατάγεται ὁ πρῶτος ναυπηγὸς τοῦ κόσμου. Εἶναι ὁ γιὸς τοῦ Φρίξου, ὁ Ἀργος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ὑποδηλώνει καὶ τὸ ἐπίτευγμά του, ἡ «Ἀργώ».

‘Η θεώρηση τῆς ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς συνθέσεως τοῦ πληρώματος ἐπαληθεύει περίτρανα τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀπανταχοῦ Ἐλληνες διαθέτουν τὸ ναυτικὸ τάλαντο, ὅταν συντρέχουν οἱ περιστάσεις. Η εὐδοκίμητη ὅλων τῶν Ἑλλήνων στὴν ναυτιλία ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητη πρόσθετη μαρτυρία τῆς κοινῆς καταγωγῆς των κατὰ τὴν μακραίωνη ἴστορικὴ διαδρομή, ἀκόμη καὶ ἐκείνων, ποὺ ἀλλογλώσσησαν ἥ καὶ ἀλλαξιοπίστησαν, λόγῳ τῶν ἐθνικῶν περιπτειῶν.

Τὴν ναυτιλιακὴ τάση τῶν Θεσσαλῶν ἀφηγεῖται καὶ ὁ Ὄμηρος, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ θεσσαλικὴ συμμετοχὴ στὸν τρωικὸ πόλεμο ἀριθμεῖ 280 σκάφη, πολλὰ τῶν ὅποιων ἀνῆκαν σὲ πόλεις θεσσαλικὲς μὴ παράλιες, ὅπως Γόννοι, Ὁλοοσσών, Τρίκκη κ.ἄ. Τῶν Τρικκαίων τὰ πλοῖα εἶναι τριάντα καὶ ἀρχηγοὶ οἱ ὄνομαστοι γιατροὶ Ποδαλείοις καὶ Μαχάων, στοὺς ὅποιους σύμφωνα μὲ τὸν Ὄμηρο ὑπάγονταν «ὅσοι κατοικοῦσαν στὴν Τρίκκην καὶ στὴν κρημνώδῃ Ἰθώμῃν καὶ ὅσοι ἔξουσίαζαν τὴν Οἰχαλίαν, τὴν πόλιν τοῦ Οἰχαλιώτη Εὐρύτου».

Δὲν ἀπουσιάζουν πάλιν οἱ ὁρεινοὶ πληθυσμοὶ τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας. «Ἄλλὰ στὴν ἐκστρατεία αὐτὴ – γράφει ὁ Π. Βασιλείου – ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Δολόπων Φοίνικας ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα τῆς Φθίας, ὁ ὅποιος εἶχε 50 πλοῖα καὶ ἔξουσίαζε, ἐκτὸς τοῦ Φοίνικα μὲ τοὺς Δόλοπες καὶ ἐκείνους ποὺ κατοικοῦσαν στὸ Πελασγικὸ Ἀργος (Κρεμαστὴ Λάρισα), στὴν Ἀλο (Φάρσαλα), στὴν Ἀλόπη (Λοκρίδα) καὶ στὴν Τραχίνα (πρωτεύουσα τῆς Φθίας)». Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ ὅτι μετὰ αἰώνες ὁ χρονογράφος Παχυμέρης τοὺς ἄνδρες τοῦ Ἀχιλλέα ἀποκαλεῖ Μεγαλοβλαχίτες ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ ὄνομα τῆς Θεσσαλίας Μεγάλη Βλαχία.

Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς Βόρειας Θεσσαλίας, τῶν μεταναστευτικῶν Περοριβῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν Γάλλο ἀρχαιολόγο Br. Helly καὶ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλο ἐκλατινίζονται καὶ ἐπιβιώνουν ὡς Βλάχοι. Ὁ Περοριβὸς Γουνεὺς ἀπὸ τὴν Κύφο, ἡ ὅποια ἀπαντᾶ καὶ στὰ εὔρυτανικὰ Ἀγραφα, ὁδηγεῖ στὴν Τροία εἴκοσι δύο πλοῖα.

Μετέπειτα, οἱ Ἡπειρῶτες, τῶν ὅποιων φυσικὰ οἱ κύριες ἐνασχολήσεις εἶναι κτηνοτροφικές καὶ γεωργικές, ὅταν διακυβεύεται ἡ τύχη τοῦ ἔθνους, δὲν διστάζουν νὰ συμμετάσχουν καὶ σὲ θαλασσινὲς ἐπιχειρήσεις, ὅπως πράττουν κατὰ τὴν ναυμαχία τῆς Σαλαμίνος.

Σταθμὸς τῆς Ἡπειρωτικῆς ναυτιλίας εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Πύρρου (296-272 π.Χ.), ὁ ὅποιος σχεδιάζοντας τὴν ἐπέκταση τοῦ κράτους του πρὸς τὴν Δύση, ὅπως ὁ Μ. Ἀλέξανδρος πρὸς τὴν Ἀνατολή, ναυπηγεῖ ἴκανὸ στόλο, στὸν ὅποιο χρησιμοποιεῖ καὶ Ἡπειρῶτες.

Ἡ ναυτιλιακὴ κίνηση τῆς Ἡπείρου ἀναπτύσσεται καὶ ἐπὶ ρωμαιοκρατίας χάρῃ στὰ δύο μεγάλα κέντρα, ἔνα πανάρχαιο δίδυμο, Ἀπολλωνία καὶ Ἐπίδαμνο (Δυρράχιο), ἀφετηρίες τῆς ἀρχαίας ὁδικῆς ἀρτηρίας Δύσεως - Ἀνατολῆς, τὴν ὅποια οἱ Ρωμαῖοι ἀποκαλοῦν Ἐγνατία, καὶ δεύτερο, ρωμαϊκὸ δημιούργημα, τὴν Νικόπολιν.

Ἡ παράδοση δὲν διακόπτεται οὕτε κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Ὁ Λαόνικος

Ζαμίτρος, προφανέστατα Ἐλληνόβλαχος, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ ναυτικὴ νίκη ὅποι ἐγίνηκε ἀπὸ τὸν στόλον τῆς γαληνοτάτης Πολιτείας τῶν Ἐνετῶν, ἐν Βενετίᾳ τῷ 1652» ἀποτολμᾶ τὴν διάλυση τῆς φήμης τῆς Τουρκίας σὰν μεγάλης ναυτικῆς δυνάμεως καὶ τὴν παρώθηση τῆς Ρωσίας γιὰ ἔξοδο στὴν Μεσόγειο, ὥστε νὰ συμβάλει στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἐλλάδος, στὴν ὅποια τόσα ὀφείλει. Τὸ τελευταῖο φανερώνει καὶ ἡ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου «Ἡγεμόνι τῆς Ρωσίας Ζηνοβίῳ Ἐχιηλίσκῃ» (ἀρχηγὸς Κοζάκων ἐπὶ τσάρου Ἀλεξίου), τὸν ὅποιο ὁ φιλόπατρις Ζαμίτρος καλεῖ πρὸς ἀπελευθέρωση τῆς Ἐλλάδος: «ὦς καθὼς ἀπὸ τὴν Ἐλλάδα παλαιὰ ἐλευθερώθητε (οἱ Ρῶσοι) ἀπὸ τὸ σκότος τῆς ἀγνωσίας καὶ ἀπὸ τὴν πλάνην τῆς εἰδωλολατρίας καὶ ἐλάβετε τὴν χάριν τοῦ βαπτίσματος (...), εἰς τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ ἐπιμεληθῆτε ν' ἀναγκασθῆτε ν' ἀποδώσετε χάριν ἀντὶ χάριτος (...), νὰ τὴν ἐλευθερώσετε ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν μεγάλην τοῦ δεινοτάτου τυράννου...».

Οἱ Βλάχοι δὲν ἀρκοῦνται στὴν περιγραφὴ τῆς ναυμαχίας, κατὰ τὴν ὅποια ὁ Ἀλοῆσιος Μοντσενίγος νικᾶ τὸν Τούρκους στὸ Αἴγατο (1651), οὕτε ἐφησυχάζουν μὲ τὶς προσδοκίες γι' ἀνταπόδοση τοῦ πνευματικοῦ χρέους τῶν Ρώσων. Πρωτοστατοῦν στὸν κλεφταρματολισμό. «Οταν δὲ οἱ καιροὶ δὲν εὔνοοῦν τοὺς ἀγῶνες στὴν στεριά, συνεχίζουν αὐτοὺς στὴν θάλασσα. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Γκέγκα, ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὸ βιοεύτερο κεφαλοχώρι τῆς Θεσσαλίας, τὸ Λιβάδι Ὁλύμπου, καὶ ἀνήκει στὰ πρωτοπαλλήκαρα τοῦ Πάνου Ζήδρου ἀπὸ τὴν Σαμαρίνα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἄλλοτε δὲ Ἡπείρου. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1787-1790 ὁ Γκέγκας διακρίνεται ὡς ἀμφίβιος ἀρματολὸς - κουρδάρος. Ἐνα δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ στερεῖται καλλιτεχνικῶν ἀξιώσεων, προσφέρει θαυμάσια μαρτυρία γιὰ τοὺς ἀρματολοὺς τῶν χρόνων ἐκείνων:

«Ο Γκέγκας ἐκατέβαινε μέσα στὰ δυὸ πλατάνια,
μὲ τὰ πουλιὰ κουβέντιαζε καὶ μὲ τὰ χελιδόνια
«τάχα πουλιὰ νὰ ἰατρευθῶ· τάχα πουλιὰ νὰ γιάνω;
Σὰ θέλης Γκέγκα μ' ἰατρειά, σὰ θέλης Γκέκα νὰ γιάνης,
πάρε ψηλὰ τὸν Ὁλυμπο, ψηλὰ τὰ κλεφτοβούνια,
ἐκεῖ μοιράζουν τὰ χωριά, τὰ δώδεκα τζεφλίκια.
Τσάρας παίρνει τὴ Ράφανη, Γιάννης τὸν Πλαταμώνα
Γκέκα μου, πάρ' τὸν Ὁλυμπο μὲ τὰ πολλά τζεφλίκια.
Δὲν θέλω ἐγὼ τὸν Ὁλυμπο μὲ τὰ πολλὰ τζεφλίκια,
μόν' θέλω γὼ τὴ θάλασσα μὲ τὰ πολλὰ καΐκια...»

Στὴν πράξη ὁ Γκέκας δὲν ἴκανοποιεῖται μὲ ἀπλὰ καῖκια. Ἐξοπλίζει μεγάλο σκάφος, στὸ ὅποιο ἐπιβιβάζει παλαιοὺς κλέφτες καὶ θαλασσινοὺς καὶ ἐπιδίδεται σὲ ἐπιθετικὲς ἐνέργειες. Ἀποτολμᾶ τὴν εἴσοδο καὶ στὸν Θερμαϊκὸ κόλπο, ὃπου συλλαμβάνει τουρκικὸ ἐμπορικὸ πλοῖο κατάφορτο μὲ σιτάρι. Προκαλεῖ τὸν τρόμο μὲ ἀποτέλεσμα νὰ στραφοῦν ἐναντίον του ὃχι μόνον οἱ Τούρκοι ἀλλὰ καὶ οἱ Γάλλοι. Μόλις δὲ διαφαίνεται κίνδυνος συλλήψεώς του ἐγκαταλείπει τὴν θάλασσα προσωρινὰ καὶ ἐπανέρχεται συγκροτώντας νέο στόλο μὲ αἰχμαλωσίες πλοίων.

Δυὸς - τρία χρόνια ἀργότερα, τὶς θαλάσσιες ἐπιχειρήσεις τοῦ Γκέκα ἀναλαμβάνονταν οἱ συμπατριῶτες του Λαζαῖτοι, πρόγονοι τοῦ ἥρωα τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 στὴν Μολδοβιλαχία Γεωργάκη Ὁλυμπίου. Στοὺς Λαζαίους προσφεύγει καὶ ὁ γιὸς τοῦ πρόωρα δολοφονημένου ἀρματολοῦ Πάνου Τσάρα, ὁ μετέπειτα διάσημος καπετάνιος Νικοτσάρας. Εἶναι τὰ δύσκολα χρόνια γιὰ τοὺς κλεφταρματολούς. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἔξοντώνει φίλους καὶ ἔχθρούς. Ὁ Νικοτσάρας καὶ οἱ Λαζαῖτοι προαισθάνονται τὸν ὑπουρὸν κατατρεγμὸν καὶ σπεύδουν ν' ἀσφαλίσουν τὶς οἰκογένειές τους μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπιχράτεια τοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων, στὴν Χαλκιδικὴ καὶ συνηθέστερα στὶς Βόρειες Σποράδες, ποὺ μὲ τὸν καιρὸν καθίστανται μόνιμη βάση τοῦ Νικοτσάρα καὶ τῶν γενναίων ναυμάχων ἀρματολῶν, ὃπως μᾶς πληροφορεῖ ἀπόσπασμα δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

«Στὴ Σκιάθο καὶ τὴ Σκόπελο ποτὲ κατῆς δὲν κρένει,
τ' εἶναι λημέρι τοῦ Σταθᾶ, βίγλα τοῦ Νικοτσάρα».

Ο N. Κασομούλης στὰ ἀπομνημονεύματά του ἀναφέρει ὅτι ὁ Νικοτσάρας καὶ οἱ Λαζαῖτοι ἔχουν 700 πολεμιστές, πεζοναῦτες, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ο δὲ πολεμικὸς στόλος εἶναι πανέτοιμος, ἀφοῦ τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς λόγῳ τῆς πειρατείας διαθέτουν τὸν ἀπαραίτητο ἔξοπλισμό. Ωστόσο ὁ Νικοτσάρας δὲν περιφρονεῖ καὶ τὰ μικρότερα σκάφη, τὰ ὅποια ἀλλως τε ἀποδεικνύονται περισσότερο ἐνέλικτα καὶ πρόσφορα. Ἐτσι ἐπὶ κεφαλῆς ἐκατὸ περίπου παλληκαριῶν ἐπιτίθεται αἰφνιδιαστικὰ στὸν Παγασητικὸ, συλλαμβάνει τὰ ἐλλιμενισμένα πλοῖα καὶ ἀπαρτίζει τὸν πρῶτο στολίσκο, μὲ τὸν ὅποιο ἐπιχειρεῖ ἐπιδρομὲς στὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ στὸν Θερμαϊκό. Ταυτόχρονα καὶ ὁ Σουλτάνος διατάσσει τὴν καταδίωξή του, διότι διασαλεύεται ἡ τάξη στὸ Βόρειο Αἴγαιο καὶ διαμαρτύρονται οἱ ὑπήκοοι καὶ οἱ ἔμποροι καὶ πλοιοκτῆτες. Ἀλλὰ οἱ ἀμφίβιοι κλεφταρματολοὶ δὲν γίνονται εύκολη λεία τῆς μοίρας τῶν ταχύπλοων καταδιωκτικῶν τοῦ ἀρχιναυάρχου Χατζῆ Χουσεῖν. Ὅπου ἀντιλαμβάνονται δυνατὴ

τὴν ἀναμέτρηση, ἐνεργοῦν μὲ τόλμη καὶ δὲν ἀστοχοῦν. Σὲ περιπτώσεις, ποὺ ἡ πάλη ἀποβαίνει ἄνυση, ὁδηγοῦν τὰ πλοιάριά τους σὲ κατάλληλους ὁρμίσκους, τὰ καλύπτουν μὲ τεράστιες φυλλωσίες καὶ ἔξαπατοῦν τὰ τουρκικὰ καταδιωκτικά. Ἐν κάποτε οἱ Τοῦρκοι ἀνακαλύπτουν τὰ κλέφτικα πλοῖα τὰ πληρώματα ὁμοιάζουν μὲ φαντάσματα, ποὺ κρύψθηκαν στὴν στεριά.

Οἱ ἀμφίβιοι ἀγῶνες τεκμηριώνονται ἀπὸ δημοτικὸ τραγούδι, θησαυρισμένο ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη:

«Τρία κοιμάτια σύννεφα, σ' τὸν Ἐλυμπό, σ' τὴν ράχη,
τόνα βαστάει τὴ δροσιά, τᾶλλο βαρὺ χαλάζι,
τὸ τρίτο τὸ μαυρότερο τὴ θάλασσα ἀγναντεύει.
«Πάψε, γιαλέ μου, τὸ θυμό, πάψε τὰ κύματά σου,
νὰ βγοῦν τὰ κλεφτοκάραβα, πόχουν τοὺς κλέφτες μέσα,
νὰ βγῆ κι δ Νίκος μιὰ βολὰ ψηλὰ σ' τ' Ἄργυροποτύλι»,
“Οσαις μαννούλαις τ' ἀκουσαν, δλαις κινοῦν καὶ πᾶνε.
«Νίκο μ', τὸ πού εἶν' οἰ ἀνδρες μας, τὸ ποῦ 'ναι τὰ παιδιά μας;
– Οἱ ἀνδρες σας δὲν εἶν' ἐδῶ, νοῦδὲ καὶ τὰ παιδιά σας,
πάησαν πέρα σ' τὸ Χάντακα, σ' τὸ ἔρημο τὸ Πράβι,
πᾶν νὰ τροχίσουν τὰ σπαθιά, νὰ πλύνουν τὰ τουφέκια».

‘Ο Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτης χρησιμοποιώντας ἀρχειακὲς πηγὲς γράφει: «Τὸν αἱώνα τῆς ἑθνικῆς ἡμῶν ἀναγεννήσεως ἐγκαινιάζει μὲ τὰς ἐπιχειρήσεις του εἰς τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ιερᾶς χερσονήσου τοῦ Ἀγίου Όρους, τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1801, ὁ Ὁλύμπιος ἀρματολὸς Νικοτσάρας μὲ τὰ παλληκάρια του».

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1801 ὁ Νικοτσάρας μὲ στολίσκο καταπλέει στὴν νότια πλευρὰ τοῦ Ἀθω προερχόμενος ἀπὸ τὶς Βόρειες Σποράδες. Ἡ Κοινότητα τοῦ Ἀγίου Όρους, μοναχοὶ καὶ κελλιώτες, τὸν ἀνεφοδιάζουν μὲ ζωτροφές καὶ ἐπισκευάζουν τὰ ὅπλα τῶν πολεμιστῶν. Ὅμως ἡ εἰδηση φθάνει στὴν Θεσσαλονίκη, ὅποτε οἱ Τοῦρκοι ἀποστέλλουν ναυτικὲς καὶ χερσαῖτες δυνάμεις. Μάλιστα οἱ δεύτερες ἀνήκουν στὶς ἐπίλεκτες. Οἱ ἀρματολοὶ ἀποφεύγουν τὴν σύγκρουση στὴν θάλασσα λόγω συντριπτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Μεθοδεύουν τὴν περικύλωση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἔηρᾶς στὴν θέση «Καλλίτσα» τῆς περιοχῆς τῆς Μονῆς Χιλιανδαρίου, ὅπου καὶ τὰ καταρροπώνουν. Μὲ παραπλα-

νητικές ένέργειες σὲ πλησιόχωρες περιοχὲς καὶ διαλείμματα οἱ συγκρούσεις διαρκοῦν περίπου διετία. «Αἱ τοποθεσίαι – συνεχίζει ὁ Λαυριώτης – Βατοπεδινὴ παλαιοχώρα, Ἐσφιγμενίτικες γοῦρνες καὶ τὸ ἐπίνειον Ἀγιος Θεόδωρος, ἐγνώρισαν ἡμέρας δόξης κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις καὶ τὴν φθοράν, τὴν δῆποιαν ἐποδέξενησαν εἰς τοὺς Τούρκους ὁ ἀτρόμητος ἀρματολὸς διεξάγων ἀγώνα κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν... Αἱ μάχαι τοῦ Νικοτσάρα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τὸ προανάκρουσμα τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐν Ἀγίῳ Ὁρει καὶ τὸ βάπτισμα πολλῶν μαχητῶν. Τὸ φρόνημα δὲλων ἀνεπτερώθη, καθόσον κατεδείχθη καὶ πάλιν ὅτι εἰς τοὺς ἀνδρείους τὸ βιβλίον τῆς ἀριθμητικῆς δὲν ἔχει θέσιν».

Ἐξ ἄλλου εἰκάζεται ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἀποχωρώντας ἀπὸ τὴν χερσόνησο ἄφησε συνδέσμους του, τοὺς Βέργο καὶ Ἀποστόλη, ποὺ ζοῦν «ἡμιεσμένοι κοσμικομοναχοί». Αὐτοὶ ἀκριβῶς, ὅταν ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπομακρύνεται, ἐπαναλαμβάνουν τὴν δράση στὴν θάλασσα, πρὸ πάντων κατὰ τὶς ἡμέρες αἰχμῆς τῆς ἔξεγέρσεως τοῦ Βελιγραδίου πρὸς περισπασμὸ τῶν Τούρκων. Ἄλλὰ καὶ ἡ Πύλη διατάσσει αὐστηρότερη ἐπιτήρηση ἀπὸ τὴν θάλασσα τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου καὶ ἀποστέλλει ναυτικὲς ἐνισχύσεις. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔξιστόρηση τοῦ Λαυριώτου, «τὰ γεγονότα ἔξελισσονται φαγδαίως. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῇ συμπράξει «θαλασσίων πειρατῶν» ἥ καὶ ἄνευ αὐτῶν διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως πλοιαρίων τῶν Ιερῶν Μονῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς πλησιάζουν τὰ ναυλοχοῦντα πολεμικὰ πλοῖα εἰς τὸ βάθος τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἔναντι τῆς Ούρανουπόλεως καὶ προσάπτουν εἰς αὐτὰ τὰ πυρπολικά των. Τρία «βασιλικὰ καράβια» ἐν οἷς καὶ ἡ ναυαρχὶς (καπετάσια) ἐφώτισαν πρὸς στιγμὴν τὸν κόλπον καὶ ἐβυθίσθησαν».

Οἱ μεμονωμένες πρωτοβουλίες ἐνθαρρύνουν γιὰ μιὰ τελειότερη ὁργάνωση. Ἐνῶ οἱ Βλαχαρβαῖοι ἀπασχολοῦν τοὺς Τούρκους στὴν στεριά, ὁ Νικοτσάρας καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ κατατρομάζουν τοὺς Τούρκους στὴν θάλασσα. Οἱ ἐπιτυχίες τους τονώνουν τὸ φρόνημα, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή τους ἀπὸ τοὺς Ρώσους μὲ τὸν ναύαρχο Σενιάβιν νὰ μὴ σταματήσουν τὶς κατὰ θάλασσαν ἐπιχειρήσεις, τῶν δῆποιών εὐκλεέστερες εἶναι τοῦ ἔτους 1807. Σπουδαιότερη δὲ ἔκφαση τῆς νέας φάσεως τῶν ἀγώνων στὴν θάλασσα ἀποτελεῖ ἡ πανελλήνια ἐκπροσώπευση ἀρματολῶν. Παρόντες εἶναι καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Δοκιμάζουν τὴν τύχη τους καὶ ὡς ναυμάχοι στὸ Βόρειο Αἰγαῖο. Ἡ δὲ παρουσία τους ἐντυπωσιάζει καὶ Εὐρωπαίους εἰδικούς. Κυβερνήτης γαλλικοῦ πολεμικοῦ ποὺ παρακολούθησε τὴν ναυμαχία στὴν Ἀνδρο, εἶπε:

– Εἶναι γνωστὸ σ’ ὅλους τοὺς Εὐρωπαίους ὅτι οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων διατηροῦν καὶ τώρα τὴν πατρογονική τους ἀρετὴ καὶ ἀνδρεία. Μόνο ἡ παιδεία τοὺς ἔλειψε. Ἀν διως, μὲ τὴ θέληση τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀποκτήσουν κι αὐτὴ, ποιός

μπορεῖ τότε νὰ ἀμφιβάλλει ὅτι καὶ οἱ ἀπόγονοι θὰ γίνουν ὅμοιοι μὲ τοὺς προγόνους των;

Ἄλλὰ καὶ στὴν παιδεία, τὴν εὐρύτερη ἑλληνικὴ παιδεία, πρωτοποροῦν οἱ Βλάχοι. Φάροι τηλαυγεῖς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἶναι οἱ ὁρεινὲς κοιτίδες τους, ὅπως Μοσχόπολη, Βλαχοκλεισούρα, Συρράκο, Καλαρρύτες, Μέτσοβο, Λιβάδι Ὁλύμπου κ.ἄ. Περιεργότερο δὲ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ Βλάχοι ἀναδεικνύονται πρωτοπόροι καὶ στὴν ναυτικὴ παιδεία: «Ἐπὶ βασιλείας Ὅθωνος τοῦ πρώτου, τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ ἔκτῳ ἔτει, τῇ δεκάτῃ ἑβδόμῃ Νοεμβρίου, Ἱωάννου Κωλέττη πρωθυπουργοῦντος, ὑποναυάρχου Κωνσταντίνου Κανάρη, ὑπουργοῦ τῶν ναυτικῶν καὶ διευθύνοντος τὸν Β. Ναύσταθμον πλοιάρχου Ἀποστόλη Ν. Ἀποστόλη, κατεβλήθη παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ναυτικῶν, ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς νήσου Καλαυρίας, ὁ πρῶτος οὗτος θεμέλιος λίθος τοῦ πρώτου ναυτικοῦ οἰκοδομήματος, ἐν ᾧ τὰ τε Ναυτικὰ Ἀρχεῖα, τὸ ναυκλήριον, τριπλοὶ στρατῶνες, ὄπλοθηκαι, πολλαὶ ἄλλαι σκευοθῆκαι καὶ σκοπιὰ περικλείεται». Η μνεία τοῦ Ἡ. Κωλέττη δὲν εἶναι, ὅπως σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, τυπική. Διότι ἡ πρώτη ναυτικὴ σχολὴ ἀνεγείρεται κατόπιν τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Λ. Παλάσκα, γιὰ τὸν ὅποιο ὁ ἀκαδημαϊκὸς - ναύαρχος Στυλ. Ἐμμ. Λυκούδης γράφει: «Τριετῆς μόλις ὁ Λεωνίδας, ἀπωρφανίζετο τοῦ πατρός του... Ὁ Ἱωάννης Κωλέττης τότε, φίλος τοῦ φονευθέντος (τὴν 28 Μαΐου 1822 πατρὸς) καὶ συμπατριώτης, συνδεόμενος δὲ πρὸς τὸν Γάλλους φιλέλληνας καὶ δὴ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου στρατηγὸν Roche καὶ Ιατρὸν De Bailly ἐπέτυχε παρὰ τῶν τελευταίων, ὅπως συμπαραλάβωσι τὸ δόρφανὸν εἰς Παρισίους καὶ τὸ εἰσάγωσιν εἰς ἐκπαιδευτήριον. Οὕτω ἐξεπαιδεύθη ἀπὸ τοῦ 1829 μέχρι τοῦ 1833 ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς Ἑλλάδα, διὰ νὰ μεταβῇ καὶ πάλιν εἰς Παρισίους, τῷ 1836, ἀκολουθήσαν τὸν προστάτην του, διστις εἶχε διορισθῆ πρεσβευτὴς παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Γαλλίας», δόποτε διανοίγονται ἄριστες προοπτικὲς σταδιοδρομίας στὴν Γαλλία καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Ἡ. Κωλέττη στὴν Ἑλλάδα ἀποβαίνει ὁ ἀκάματος ἐμπνευστὴς τῆς ἐκσυγχρονίσεως τοῦ πολεμικοῦ μας στόλου, τοῦ ὅποιου πολλοὶ «ἀξιωματικοὶ προσέβλεπον τὸν Παλάσκαν ὡς πρὸς Μεσσίαν διὰ τὸ ναυτικόν μας», ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ ναύαρχος Γεώργ. Ἄγγ. Σταματέλλος.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Παλάσκα στὸν ἐκσυγχρονισμὸ τοῦ ναυτικοῦ μας δὲν πηγάζει μόνον ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία του ὡς ἀξιωματικοῦ, γενικοῦ διευθυντοῦ ἢ καὶ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν, ἀλλὰ καὶ συγγραφέα. Χαρακτηρίζεται δὲ φιλόλογος, γεωδέτης, γεωλόγος, ἀστρονόμος καὶ ἀρχαιολόγος, διότι κατεῖχε ὄλες αὐτές τις ἴδιοτητες μὲ θαυμαστὲς συγγραφές. Ἄρκει ἡ ἐπισήμανση τοῦ ἑλληνογαλλικοῦ λεξικοῦ τῶν Ναυτικῶν Ὁρων. Ἡ φιλολογικὴ του δεινότητα καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ

τὴν θέσπιση ἐπιτυχῶν ὅρων μὲ τὸ «Ναυτικὸν Ὄνοματολόγιον», μολονότι ἦταν αὐτοδίδακτος τῆς ἑλληνικῆς ἐξ αἰτίας τῆς ἀποδημίας του σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία. Χάρη στὴν φιλομάθειά του ἐδιάβαζε στὸ πρωτότυπο τὰ ἔργα τοῦ Στράβωνος, τοῦ Ἀρριανοῦ κ.ἄ.

Παραλληλα μὲ τὶς ἐξαιρετικὲς διακρίσεις στὸ πολεμικὸ ναυτικὸ δὲν ὑστεροῦν διόλου καὶ στὴν ἐμπορικὴ ναυτιλία οἱ Βλάχοι. Τὴν διπλῆ καὶ διαχρονικὴ ἐξοικείωσή τους μὲ τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο ἐπιβεβαιώνει ἡ συνύπαρξη στὴν ἀρωματικὴ τόσο τοῦ πανάρχαιου καὶ συνάμα συγχρονικοῦ ἑλληνικοῦ ὅρου – θάλασσας αὖτοῦ καὶ τοῦ ἀντίστοιχου λατινικοῦ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ προθετικὸ α-, ὥστε ἡ μορφή του νὰ εἶναι amare καὶ νὰ ἀπαντᾶ ἀκόμη καὶ ὡς τοπωνύμιο, μάλιστα δὲ στὴν ἐνδοχώρα τῆς Ἡπείρου, κοντά στὴν Κόνιτσα. Μαρτυρία πρόσθετη τῶν ναυτιλιακῶν δραστηριοτήτων τῶν Βλάχων ἀποτελεῖ καὶ ἡ διάσωση στὴν ἀρωματικὴ ἀνάλογης ὁρολογίας, προελεύσεως ἑλληνικῆς καὶ ἔντης.

‘Ο Γάλλος Pouqueville τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τῶν Βλάχων μὲ τὴν Γαλλία ὁρίζει ἥδη στοὺς χρόνους τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ’. Συγκεκριμένα σημειώνει ὅτι στὸ Μέτσοβο οἱ Γάλλοι ἔχουν ἐγκαταστήσει ἐμπορικὸ σταθμό, στὸν ὅποιο συγκεντρώνουν δέρματα, μαλλιὰ αἰγῶν καὶ προβάτων, ὑφαντὰ κ.ἄ. ‘Απὸ δὲ τὸ 1760 βλέπει νὰ γενικεύεται ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἐμπορίου τῶν Βλαχοχωριῶν τῆς Πίνδου, Συρράκου, Καλαρρούτῶν, Μετσόβου, Ἀσπροποτάμου, Ζαγορίου σὲ παράλια κέντρα καὶ εὐρύτερες περιοχὲς τῆς Μεσογείου μὲ τὴν χοήση ἑλληνικῶν καραβιῶν. ‘Αναφέρει δὲ τὴν Ραγούζα, Τεργέστη, Βενετία, Ἀγκώνα, Γένονα, Λιβρόνο, Νεάπολη, Μάλτα, Σαρδηνία κ.ἄ., ὅπου οἱ Βλάχοι ἰδρύουν ἐμπορικοὺς οἴκους. ‘Ἐπὶ πλέον ὁ Ρουμάνος Bolintineanu διατείνεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Καλαρρούτων πωλοῦν στὴν Γαλλία προϊόντα περιζήτητα, μάλινα εἶδη, καὶ πρὸς πραγμάτωση τῶν ἐξαγωγῶν στὴν Μασσαλία πλέον μὲ γαλλικὴ σημαία. ‘Ετοι ἐξηγεῖ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς N. Iorga τὴν ἀνεύρεση ἀπὸ τὸν Pouqueville στὶς βιβλιοθῆκες τῶν Καλαρρούτων καὶ τοῦ Συρράκου γαλλικῶν καὶ ιταλικῶν βιβλίων ἥ γενικὰ ἐντύπων, καθὼς καὶ τὴν γαλλικάθεια καὶ ιταλομάθεια τῶν κατοίκων τους.

‘Ωστόσο γνωστότερο εἶναι τὸ ἐμπόριο τῆς Μοσχοπόλεως μὲ μεγαλοπόλεις τῆς Εὐρώπης. Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας ἔχουν διαφυλάξει πολύτιμες πληροφορίες, τὰ δὲ σχετικὰ δημοσιεύματα, ὅπως ἐκεῖνα τῶν V. Papahagi, K. Μέρτζιου κ.ἄ., παρουσιάζουν πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον.

‘Ἐπίσης ἀποκαλυπτικὰ ἀποδεικνύονται καὶ τὰ στοιχεῖα, ποὺ διαφυλάσσονται στὰ ἀρχεῖα καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν πόλεων. ‘Ἐνδειξη πειστικὴ ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρόσφατο σύντομο δημοσίευμα τοῦ Γ. Πλατάρη γιὰ τὸν μετσοβίτικο ἐμπορικὸ οἶκο

στὸ Λιβόρνο. Ἀναδύεται δὲ μαρτυρία, κατὰ τὴν ὅποια οἱ Βλάχοι δὲν καταφεύγουν ἀποκλειστικὰ σὲ πλοῖα ἄλλων, διμοεθνῶν τους Συνελλήνων, ἀλλὰ ἀναδεικνύονται οἱ ἕδιοι πλοιοκτῆτες καὶ κυβερνῆτες τῶν πλοίων τους. Ἐκπληξη ἴσχυρὴ προκαλεῖ τὸ ἐφοπλιστικὸ ἔμβλημα τῆς οἰκογένειας Τοσίτσα στὰ 1820, τὸ ὅποιο εἰκονίζει ἰστιοφόρα καὶ πύργους.

Ομως, ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, σοβαρὰ ναυάγια καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐπηρεάζουν τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῶν Βλάχων. Ο καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀρ. Ε. Βακαλόπουλος φέρει στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἐνθύμιση τῆς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1761, στὴν ὅποια ἀναγράφονται τὰ ἔξης: «... Ἐξ αἰτίας, ἄλλωστε, τῶν ναυαγίων ποὺ συνέβησαν κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθόν, πολλοὶ Ἐλληνες ἔμποροι ἐκ Μοσχοπόλεως, Σιατίστης, Ἀχρίδος καὶ Μαλοβίστης κατεστράφησαν. Τώρα οἱ περισσότεροι ἔξι αὐτῶν πηγαίνουν διὰ ξηρᾶς εἰς Βελιγράδιον καὶ Γερμανίαν καὶ συναλλάσσονται μὲ τὰ μέρη ἑκεῖνα, ἐγκαταλείψαντες ὁριστικῶς τὸ Δυρράχιον....». Προσφύεστατα οἱ Μοσχοπολίτες καὶ λοιποὶ Βλάχοι ἀποκαλοῦνται Ἐλληνες, ἀλλὰ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ Δυρραχίου δὲν εἶναι ὁριστική. Διότι μεταγενέστερα ὁ V. Bérard σκιαγραφώντας τὸ ἐμπορικὸ τάλαντο τῶν Βλάχων γράφει: «Ὄλο τὸ ἐμπόριο τῆς νότιας Ἀλβανίας τὸ εἶχαν τότε στὰ χέρια τους. Ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη (κοντὰ στὴν Κορυτσά), τὸ Συρράκο, τοὺς Καλαρρύτες, τὸ Μέτσοβο καὶ τὴ Λάρισα, κέντρα τῆς Ἀνωβλαχίας, ἔξαπτινώνονταν στὴν περιοχή, μοιράζοντας τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τους – δέρματα, πετσιά, ἀσημικά, κάπες, μαλλί καὶ χαλιά – εἴτε τὰ ἐμπορεύματα τῆς Εὐρώπης, ποὺ λάβαιναν ἀπὸ τοὺς οἴκους τους στὸ Λιβόρνο, τὴ Βιέννη καὶ τὸ Ἀμστερνταμ. Τὸ Δυρράχιο ἦταν τὸ φυσικό τους λιμάνι γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὴν Ἀγκώνα, τὴν Ραγούζα ἢ τὴ Βενετία». Ἐπειτα ἐπισημαίνοντας τὶς μεταβολές, ποὺ ἐπῆλθαν μετὰ τὴν δημιουργία ἐλληνικοῦ κράτους, προσθέτει: «Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση οἱ Βλάχοι αὐτοί, ποὺ θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτούς τους Ἐλληνες καὶ ποὺ ἀγωνίστηκαν μὲ τὸ πουγκί τους καὶ τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν ἐλευθερία, μετανάστευσαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στὸ νεοσύστατο ἐλληνικὸ βασίλειο». Καὶ καταλήγει ὁ Bérard ὡς ἔξης: «Μολαταῦτα, ἔναν αἰώνα μετὰ τὸ Δυρράχιο παραμένει κουτσοβλάχικο λιμάνι, παρόλο ποὺ ὅλοι οἱ λόγοι τῆς ἐπιλογῆς ἔχουν ἐκλείψει. Κάθε Σάββατο καταφθάνουν ἐκεῖ τὰ καραβάνια ἀπὸ τὸ Μοναστήρι».

Τὸ περιεργότερο εἶναι ὅτι οἱ Βλάχοι δὲν ἀρκοῦνται στὴν θαλασσοπολοΐα. Εὑψεῖς καὶ φιλοπρόοδοι, ὅπως χαρακτηρίζονται, προχωροῦν καὶ στὴν ἀξιοποίηση τῶν μεγάλων ποταμῶν ὡς ὁδῶν διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. «Ἀνέκαθεν – γράφει ὁ Γ. Λάιος – δ Ἀούναβις ἔχονται ποτειεῖτο διὰ τὴν συγκοινωνίαν καὶ τὴν μεταφορὰ ἐμπορευμάτων μεταξὺ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἀνέκαθεν καθίστατο αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη ναυπηγήσεως καταλλήλων ποταμοπλοίων».

‘Ο συναγωνισμὸς ποικιλωνύμων ἐταιρειῶν ἐντάθηκε μετὰ τὴν χρησιμοποίηση τῆς κινητήριας δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ γιὰ τὴν ναυσιπλοΐα. Ἀλλεπάλληλες δὲ ἀπόπειρες δὲν καρποφοροῦν. Ὄταν δημιώτης τὴν πρωτοβουλία ἀνέλαβαν οἱ Μοσχοπολίτες Βλάχοι, ἡ οἰκογένεια Σίνα, τῆς ὥποιας ὁ Γεώργιος εἶναι καὶ ὁ πατέρας τῶν σιδηροδρόμων τῶν πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως χωρῶν καὶ ὀλόκληρης τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ἐπιχείρηση ἐπέτυχε. Τὸ 1830 ναυπηγήθηκε τὸ πρῶτο τεχνικῶς τελειότερο ἀτμόπλοιο τοῦ Δουνάβεως στὸ ὅποιο δόθηκε τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστροουγγαρίας Φραγκίσκου Α΄ (Franz I), τοῦ ὅποιου ὑπήκοοι ἦσαν οἱ ἐπιχειρηματίες. Τὸ δεύτερο ἀτμόπλοιο, ποὺ ναυπηγήθηκε τὸ 1837, λαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου πλοίου τοῦ κόσμου «Ἀργώ» καὶ θυμίζει ταυτόχρονα τὴν ἀρχικὴ πατρίδα τῶν πλοιοκτητῶν. Κατὰ τὸ 1850 ἡ ἐταιρεία τῶν Σίνα διέθετε περισσότερα ἀπὸ πενήντα πλοῖα καὶ ἐκτελοῦσε συγκοινωνία μεταξὺ Linz, Βιέννης, Βουδαπέστης, Σεμπλίνου, Γαλατσίου, Βάρνας, Τραπεζούντος, Κωνσταντινούπολεως, Θεσσαλονίκης, Σμύρνης, Ρόδου, Συρίας καὶ Ἀλεξανδρείας.

Ως κατακλείδα ἀξίζει ἡ ἀναφορὰ στὸν Δάρβαρι, τῆς μεγάλης οἰκογένειας ἀπὸ τὴν Βλαχοκλεισούρα, γιὰ τὴν σύμπραξή του στὴν σύνταξη ἐνὸς εἰδούς καταστατικοῦ περὶ τῶν συνεργατικῶν συνεταιρισμῶν τῆς ναυτικῆς ἐμπορίας, ποὺ ἐπαναφέρει στὴν μνήμη ὅλων τὰ θεσσαλικά Ἀμπελάκια, ὅπου ἐπίσης εἶχαν καταφύγει Βλάχοι μετὰ τὴν πρώτη καταστροφὴ τῆς Μοσχοπόλεως. Τὴν σπουδαιότητα τῶν ναυτικῶν συνεταιρισμῶν ἀξιολογεῖ μὲ θαυμασμὸ δ Γάλλος A. Boulanger θησαυρίζοντας τὶς ὑπέροχες θέσεις καὶ λύσεις τῶν συντακτῶν στὴν γαλλικὴ γλώσσα καὶ καθιστᾶ εὐδύτερα γνωστὲς μὲ μετάφραση στὴν Ἑλληνικὴ κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας δ Γ. Φιλάρετος. Πρόκειται γιὰ ἔργο, ποὺ διατηρεῖ ἀλώβητη τὴν ἀξία του καὶ τὴν χρησιμότητά του καὶ σήμερα ποὺ οἱ συνεταιρισμοὶ ἀποτυγχάνουν παταγωδῶς, διότι δὲν διέπονται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῶν παλαιῶν ἐκείνων συνεταιρισμῶν, βιοτεχνικῶν καὶ ναυτικῶν.

‘Ανακοίνωση πραγματοποιημένη στὴν ἐπίσημη αἴθουσα τοῦ Συμβουλίου τοῦ Δήμου Τρικκαίων, ὁ ὅποιος Τιμῆς ἔνεκεν συμμετεῖχε στὸν ἑορτασμὸ τῆς Ναυτικῆς Ἐβδομάδος μὲ τὸ Ναυτικὸ Μουσεῖο τῆς Ἐλλάδος, τὸ ‘Υπουργεῖο ‘Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας καὶ τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Ναυτικοῦ. Διότι διαπιστώθηκε τότε ἡ ὑπεροχὴ της Ναυτιλιακῆς δραστηριότητας οἰκισμοῦ, μικροῦ χωριοῦ, μάλιστα Βλαχοχωριοῦ δρεινοῦ, τοῦ νομοῦ Τρικάλων, ὥστε οἱ ἐκδηλώσεις – κατὰ τὰ καθιε-

ρωμένα – τῆς Ναυτικῆς Έβδομάδος νὰ ἐγκαινιάζονται στὸν χῶρο, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι διακρίθηκαν ναυτιλιακά, ἐπρότευσαν. Ὁ δὲ δήμαρχος, ἀσκληπιάδης Τριγώνης, ἀπένειψε τὸ Μετάλλιον τοῦ Δήμου Τρικκαίων στὸν ὄμιλητή, τὸν ὁποῖο τὴν ἴδια ἡμέρα, τὴν 29 Ἰουνίου 1988, παρουσίασε ἐπιτυχῶς στὶς καθημερινὲς ἐφημερίδες Τρικάλων “Πρωΐνὸς Λόγος” καὶ “Τρικαλινὰ Νέα” ταυτόχρονα μὲ τίτλο “Ο Ἀχιλλέας Γ. Λαζάρου καὶ οἱ Βλάχοι” ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ “Μετέωρα” Κώστας Γ. Σταυρόπουλος (Τόμος 42^{ος}-43^{ος}, 1988-1989, 149-155).

Ο Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΠΡΑΞΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΡΜΑΤΟΛΟΥΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ

Γιὰ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Σπύρος Μελᾶς εἶπε: «Ἄν εἶχε γεννηθῆ στὴν Ἰταλίᾳ θάπαιζε ὅλη τὴν χερσόνησο στὰ χέρια του καὶ θὰ καθόταν σὲ θόρόν. Ἄν εἶχε γεννηθῆ στὴ Γαλλίᾳ θὰ μοιραζόταν μὲ τὸν Βοναπάρτη δόξες μεγάλες κατορθωμάτων. Ἡ ἀγαθὴ μοίρα τῶν Ἑλλήνων ἔκαμε νὰ γεννηθῆ ἀνάμεσά τους, τὴ στιγμὴ ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ σπάσῃ τὶς βαρειὲς ἄλυσιδες τῆς σκλαβιᾶς τους...».

«Νά! ὁ στοχασμένος ὁ Κολοκοτρώνης» – «ἡ ἀγράμματος σοφία» ποὺ διδάσκει τοὺς λαούς: πῶς οἱ σκλάβοι γίνονται ἐλεύθεροι...»¹.

Ἄλλὰ δὲν ἔλειψαν καυχησιολογίες ἀπομνημονευτῶν, αἰτιάσεις φιλοκατηγόρων οὕτε ἀποσιωπήσεις καὶ παραποιήσεις ἢ περιστολὲς τῶν προσφορῶν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἀπὸ συγχρόνους του συμπολεμιστές καὶ πρωταγωνιστές τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅπως τῶν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Κανέλλου Δεληγιάννη, Χριστοφόρου Περδαϊβοῦ, Νικολάου Κασομούλη, Γιάννη Μαχρυγιάννη κ.ἄ.

Τὸ φαινόμενο δὲν ἔκπλήσσει οὕτε τὸν πιὸ ἀνίδεο. Ἄλλως τε ὁ Ἰδιος ὁ Θ. Κολοκοτρώνης εἶχε δώσει τὴν ἀπάντηση, ποὺ ἔμεινε παροιμιώδης: «Τὴν καρδιά, ποὺ ἔχει καρδια, πετροβολοῦν». Πράγματι εἶναι ἀντίδραση τόσο ἀνθρώπινη, τόσο φυσική. Ἡ δὲ ἔρμηνεία στὴν ὁποιαδήποτε περίπτωση δὲν εἶναι δύσκολη. Ἡς μὴ λησμονοῦμε ὅτι οὕτε ὁ Κολοκοτρώνης² οὔτε οἱ ἐπικριτές του εἶναι «Ἄγιοι» ἢ ἀλάνθαστοι.

1. Πβ. Ἀναστ. Γ. Στεφάνον, Ὁ Γέρος τοῦ Μωριᾶ, Ἀθῆναι 1970, 14. Γιὰ τὰ γράμματα, ποὺ ἔμαθε ὁ Θ. Κολοκοτρώνης πβ. Π. Ι. Ζέπον, «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης», Πελοποννησιακά, 8 (1971)3: «Ἀληθῶς παιδεία ὑποτυπώδης! Ἀρκετὴ ὄμως διὰ τὸν μεγαλοφυῖ Θεόδωρον Κολοκοτρώνη, ὁ ὅποιος ἀργότερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀγῶνος, μὲ χάριν καὶ θυμοσοφίαν συχνότατα ἀνέσυρε τὰς ταπεινάς του γνώσεις καὶ τὰς ἐτοποθέτει ὅπου καὶ ὅπως ἔπεσπεν εἰς στιγμᾶς κολυσίμους, διὰ νὰ πείθῃ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν φωτεινήν του γνώμην». Βλ. καὶ Γ. Α. Σταμίρη, «Ο διδάσκαλος τοῦ Κολοκοτρώνη ἱερομόναχος Νεόφυτος Φωτεινόπουλος ἐκ Ζυγοβιστίου», Γορτυνιακά, 1(1972) 91-105. Θ. Ν. Φιλαδελφέως, «Ο Κολοκοτρώνης ποιητής», Μούσαι (Ζακύνθου) 350 (1907) 2-3. Χρυσοστ. Κριμπᾶ, «Ο πνευματικὸς Κολοκοτρώνης», Ο Έλληνισμός τοῦ Ἑσπερικοῦ 218 (1971) 14.

2. Πβ. Τάσον Γριτσοπούλον, «Ιστοριογραφία τοῦ Ἀγῶνος», Μνημοσύνη, 3 (1970-1971) 47, ὅπου ἀξιολογοῦνται τὰ ἀπομνημονεύματα. Ο Γριτσόπουλος τονίζει «ὅτι καὶ ἀφηγούμενος ὁ Κολοκοτρώνης δὲν μένει ἔξω τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἔξ αιτίας τῶν ὅποιων πολλὰ δεινὰ ἐπεσω-

Ο Κολοκοτρώνης, ποὺ ἀπὸ τὶς πρῶτες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἀναδύεται κατακόρυφα ως ἡγετικὴ μορφὴ καὶ συγκινεῖ σύγκορμα τὰ ἐπαναστατημένα πλήθη τῆς Πελοποννήσου, λέγοντας καὶ πράττοντας, ἀναμφίβολα ἐνοχλεῖ τοὺς συμπρωταγωνιστές, ἐμπνέει τὸν φόβο, ἀνάβει τὴ ζήλια, προκαλεῖ τὸ φθόνο καὶ τὸ μῖσος. Διότι, ἀλήθεια, διεγείρει τὸν αὐθόρυμητο ἐνθουσιασμὸν καὶ τὸν ἀνυπόκριτο θαυμασμό.

Ἐξ ἄλλου πολὺ ἐπηρεάζει τὴ στάση καὶ διακεκριμένων ἀγωνιστῶν ἔναντι τοῦ Κολοκοτρώνη ἡ ἀτομιστικὴ καὶ τοπικιστικὴ θεώρηση γεγονότων καὶ προσώπων, ἀντίληψη ὁπωσδήποτε πανανθρώπινη, ἰδιαίτερα ὅμως Ἑλληνική. Καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν Πελοπόννησο αἰσθητὴ εἶναι ἡ διάκριση καὶ ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ τῶν κατοίκων μεγάλων ἥ μικρῶν περιοχῶν, π.χ. Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας. Διογκώνεται δὲ μεταξὺ Μοραΐτῶν καὶ Ρουμελιωτῶν, Στεριανῶν καὶ Νησιωτῶν.

Βέβαια κατήγορος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ μάλιστα ἀμείλικτος ἐμφανίζεται καὶ ὁ Ἀγγλος Γ. Φίνλεϋ, ποὺ τροφοδότησε ἀφειδώλευτα τὴ μεταγενέστερη ἀντικολοκοτρωνικὴ βιβλιογραφία. Ωστόσο ὁ ἔνος ἔχει καὶ διαφορετικοὺς λόγους νὰ στρέφεται κατὰ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη. Καὶ δὲν περιορίζει τὴν πολεμικὴ του ἀποκλειστικὰ στὸν Γέρο τοῦ Μοριᾶ³. Κατευθύνει τὰ ἰοβόλα βέλη τῆς φαρέτρας του συλλήβδην ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μὲ τὶς ἐπιμελημένες δὲ μεταφράσεις τοῦ ἔργου του στὴν Ἑλληνικὴ ἔχει παραμορφώσει ἐπικίνδυνα τὸ ἵστορικο αἰσθητήριο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ο δὲ Γιάννης Κορδάτος, ὁ θεωρητικὸς καὶ δογματικὸς ἐφαρμοστὴς τῆς μεθόδου τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, στὶς πολύτομες συγγραφές του ἐκμεταλλεύεται ὀλοκληρωτικὰ κάθε πληροφορία τοῦ Φίνλεϋ. Καὶ ὑπερφαλλαγγίζει τὸν πληροφοριοδότη στὴν ἐκτρωματικὴ σκιαγράφηση τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη: «Ο Κορδάτος παρουσιάζει ἔναν Κολοκοτρώνη λαοπλάνο, ἰδιοτελῆ, ἀντιδραστικό, φιλόδοξο, ποὺ μόνη του ἐπιδίωξη ἤταν νὰ γίνει τοπάρχης τοῦ Μοριᾶ»⁴.

qeύθησαν εἰς βάρος τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος εἰς κρισιμωτάτας στιγμάς, πλὴν ὅμως ἥδη ἔχει καταστῆ ἔξιτηλον τὸ πάθος καὶ οὔτε δηλητήριον ἔχει οὔτε κανὸν ὑπόλοιπον δεξύτητος, ἀλλὰ ἔσθυμασμένον ἀπλῶς ἐμφανίζεται μετὰ τῶν λοιπῶν ἀναμνήσεων φραστικῶς μόνον». Μεθοδικὴ ἀναγραφὴ τῶν πτηγῶν καὶ βοηθημάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸν Κολοκοτρώνη βλ. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλος, *Tὰ Ἀπομνηνεύματα τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη*, Αθῆναι 1981, 6-14. (Ανάτυπον ἀπὸ τὰ «Πελοποννησιακά», τ. ΙΔ').

3. Πβ. Γ. Φίνλεϋ, *Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Α', 416. Ἐκδ. «Ο Κόσμος».

4. Χρ. Ἀ. Στασινός, *Ο ἀληθινός Κολοκοτρώνης, ἴστορικὴ κριτικὴ μελέτη*, Αθῆναι 1958, 9. Ωστόσο ὁ Γιάννης Κορδάτος, στὰ τελευταῖα του χρόνια, ἔδωσε καὶ τὴν ὁρθὴ ἐρμηνεία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, γράφοντας τὰ ἔξῆς: «Δέν πρέπει λοιπὸν νὰ βλέπουμε τὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση σὰν κίνημα πολιτικοκοινωνικὸ καὶ οὔτε μὲ σημερινὰ ἴδεολογικὰ κριτήμαια νὰ ἐρμηνεύουμε ὁρισμένα γεγονότα τοῦ Εἰκοσιένα. Η ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τοῦ 1821 δὲν ἤταν ἡ Ρωσία τοῦ

Στὸν Κορδάτο ἀκοιβῶς ἀπαντᾶ ὁ Χρ. Στασινόπουλος μὲ ἵστορικὴ κριτικὴ μελέτη ἀνασκευάζοντας ἐμπεριστατωμένα τὴν «κατάφωρη παραχάραξη τῆς ἱστορίας», δπως ἐπὶ λέξει ὑπογραμμίζει.

Πάντως ἀδόκητα ἐπίμονος πολέμιος καὶ σφοδρὸς ἐπικριτής τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη καὶ γενικὰ τῶν Κολοκοτρωναίων προβάλλει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης. Στὰ Ἰστορικὰ Σημειώματά του ἀρχικὰ ἀφιερώνει δύο καλὰ λόγια καὶ φθάνει σὲ συμπεράσματα, κατὰ τὰ ὅποια ὁ Γέρος τοῦ Μορᾶ ἀποκαλύπτεται ὡς ἐντελῶς ἄσχετος μὲ τὰ πολιτικὰ θέματα: «Ἄγαθός, ἀπὸ φυσικοῦ του, σὰν ἔνα ἀθῶ παιδί, ἀμνησίκακος κι ἀνάξιος κακὸ νὰ κάνῃ ἀνθρώπου, ἔδειξε μὲ τὴν εὐκολία ποὺ εἶχε νὰ μεταμορφώνεται τόση ἄγρια ἐμπάθεια, ποὺ νόμιζε κανεὶς πώς θάφτανε καὶ σ' αἰματοχυσίᾳ. Ὡς πολιτικὸς ἔδειξε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πώς δὲν εἶχε ἰδέα τὶ θὰ πῆ πολιτική»⁵.

1917.

Ἐν ὀνόματι τοῦ ἀριστερού δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεται παραποίηση τῆς ἱστορίας». Ο Στασινόπουλος, ἔ.ἄ., 86 σημ. 1, σημειώνει: «Γιὰ τὴ βασικὴ ἀντί ἀντίφαση τοῦ Κορδάτου, στὸ ἀπόσπασμα, ποὺ ἀναφέρονται, μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του, ἵσως νὰ μὴ φταίει μόνο ἡ σύμφυτη διαστροφὴ καὶ ὁ ἀλλοπροσαλλισμός, ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν ἱστορία του.

Είναι πιθανό, τὸ κεφάλαιο αὐτὸ (γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα), ποὺ είναι στὸ τέλος τοῦ Β' τόμου τῆς Ἱστορίας του, νὰ τῷγραψε τελευταῖα, ὅποτε τὰ σύγχρονα γεγονότα ἐπιδράσανε στὴν τέτοια θεώρηση τοῦ Εἰκοσιένα.

Αὐτὸ ἴσχύει καὶ γιὰ τὸν ἐπίλογό του καὶ γιὰ τὸν πρόλογό του, ποὺ τὸν ἔγραψε τὸ 1957, δπως σημειώνει ὁ ἴδιος.

Ἐνῶ δηλ. στὸν πρόλογο, στὸν ἐπίλογο καὶ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, παραδέχεται, ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα εἶχε ἔθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα, στὶς ὑπόλοιπες 650 σελίδες τῆς Ἱστορίας του (τὸ κύριο ἔργο), βλέπει, κρίνει καὶ ἀξιολογεῖ πρόσωπα καὶ πράγματα μὲ ταξικὸ μάτι. Σὰν νὰ κρίνει μιὰ ταξικὴ ἐπανάσταση, κάνοντας μάλιστα καὶ ἀπόπους ταξικοὺς διαχωρισμοὺς καὶ κατατάξεις, δπως κι ἀλλοῦ εἴπαμε. Γ' αὐτὸ καὶ παραμορφώνει τὰ κυριώτερα Ἰστορικὰ πρόσωπα».

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γιάννης Κορδάτος, λίγο ποὺν ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὀδροτομεῖ, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Καὶ ὅπωσδήποτε είναι νοητὸ τὸ ἐνδεχόμενο ὑστατὲς ἀνανήψεως του μετὰ ἔγκαιρην καὶ ἔγκυρην ἐνημέρωσή του γιὰ τὶς νέες τάσεις ἐμφηνείας τῆς ἱστορίας, πέρα τοῦ μαρξιστικοῦ Ἰστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ή δὲ ἔσχατη ἀναθεώρηση του, ἔστω καὶ σὲ σπαργανικὴ μορφή, ἐπικυρώνεται διλοένα καὶ περισσότερο. Βλ. G. Spinì, «Quelques considérations sur les finalités de l'enseignement de l'histoire», XVe Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10-17 août 1980. Rapports, I, Grands thèmes et méthodologie. Publié avec l'aide financière de l'UNESCO. Editura Academiei Republicii Socialistă România, 1980, 467 κέ. Βαρβάκειος Πρότυπος Σχολή, Ἐκθεση Πεπραγμένων σχολικοῦ ἔτους 1981-82, Ἀθήνα Ιούλιος 1982, 20 κ.έ. Α. Λαζάρον, «Η Ἱστορία ὡς διδακτέα ὥλη ἐπίμαχο πρόβλημα παιδείας», Νέα Παιδεία, 31, 1984, 143-155.

5. Ἀπαντα τὸν Νεοελλήνων Κλασσικῶν. Βλαχογιάννης, 3, Ἰστορικὰ Σημειώματα, Ἐταιρεία Ἑλληνικῶν Εκδόσεων, 23. Ἐπίσης, γιὰ τὰ ἀποσπάσματα, ποὺ ἀκολουθοῦν, βλ. 3/23-24, 3/25, 3/28-29, 4/179, 4/12, 3/228, 4/11 σημ. 1. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς φανερώνει τὸν τόμο, ὃ δὲ δεύτερος τὴ σελίδα.

Μὲ χειρότερα χρώματα σκιαγραφεῖται ὁ πολεμιστής Κολοκοτρώνης⁶. Ἐπειτα ἀπὸ μὰ διφορούμενη διατύπωση ὁ Βλαχογιάννης ἐπιχειρεῖ κατάδηλη μείωση τῆς συμβολῆς τοῦ Κολοκοτρώνη στὴν ἄλωση τῆς Τριπολίτσας⁷. Συγκεκριμένα γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Τῆς Τριπολίτσας ἡ πολιορκία ἔδωσε τὸ μέτρο, ἀπὸ τὴν ἀρχῆ, τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας τοῦ Κολοκοτρώνη. Οἱ πρῶτες νίκες ἦταν ἔργο καθαρὰ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν, τοῦ Κυριακούλη μὲ τοὺς Μανιάτες του, τοῦ Νικηταρᾶ, τῶν Πλαπούταίων κ.λπ., καὶ σ' αὐτές πρωτοστάτησε ὁ Κολοκοτρώνης ὅχι ὡς στρατηγὸς ποὺ λαβαίνει μέρος ἀμεσοῦ στὴ μάχη, παρὰ ὡς ὁδηγὸς ἐμψυχωτῆς ποὺ συμβουλεύει καὶ ποὺ σπρώχνει στὸν ἄγωνα μὲ τὶς γνῶμες καὶ τὶς διαταγές του, ὅμως ὅχι μὲ τὸ προσωπικό του, τὸ παράδειγμα. Τὸ καθαυτὸ στάδιο τῆς πολιορκίας παρουσιάζει θέαμα λυπηρό, σύγχυσης γενικῆς, ὅπου ὁ καθένας κάνει ὅ, τι θέλει... καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν τὸν Κολοκοτρώνη».

Ἐπὶ πλέον ὁ Βλαχογιάννης ἀμφισβῆτε τὴν ὑπαρξηνή σχεδίου Κολοκοτρώνη στὰ Δερβενάκια⁸. Κατηγορηματικὰ δηλώνει: «Πλάνη νὰ πιστεύονμε σὲ καταστροφὴ τοῦ Δράμαλη». Ἀφήνει δὲ νὰ ὑπονοεῖται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης καρπώθηκε τὴ φήμη, ποὺ «τοῦ σήκωσε πειὸ ἀπάνου τὰ μυαλὰ καὶ τὸν ἔκαμε ἀκόμα πειὸ ἀσυμβίβαστο». Μάλιστα ἀπερίφραστα ἐπιφρίπτει καὶ εὐθύνες στὸν Κολοκοτρώνη: «Οσοι θαυμάζουν τὴν ἀδάμαστη ἀντίσταση τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸ γεννητικό του νοῦ στὰ τερτίπαια (στρατηγήματα), λησμονοῦν πώς αὐτὸ τὸ ἄγνωστο στὸν κόσμο σύστημά του ἔκανε ἀτέλειωτο τὸν πόλεμο κι ἔφερνε στὸ τέλος τὴν καταστροφή».

Ἀναλύοντας βαθύτερα τὸν χαρακτήρα τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ διατείνεται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ὑλὴ ποὺ κάνει τοὺς ἄνδρες τοὺς ἡρωϊκούς, ἀλλὰ τοὺς ἀσταθεῖς, πολυπρόσωπους, ἐγκεφαλικούς, ποὺ δὲν μεταχειρίζονται τὶς ἡθικές, τὶς ψυχικὲς ἴκανότητες. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ σπουδὴ τοῦ Κολοκοτρώνη γιὰ βιόθεια στὸν Ἄλη Φαρμάκη δὲν βλέπει κίνητρα ἥθικά, τὴν ἀδελφοποιΐα. Ἐνῶ πρὸς στιγμὴ δὲν τὰ ἀποκλείει, συμπεραίνει: «Ο λουφὲς λοιπὸν καὶ τίποτε ἄλλο. Γιὰ τὸν ἄθλιο λουφέ πολεμάει πάντα ὁ ἄταχτος».

6. Δ. Κονρέτα, *Ἡ ἀνθρωπογνωστικὴ ἰκανότης τοῦ Κολοκοτρώνη*, Ανάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ιατρολογοτεχνικὴ Στέγη», 13(1972) 3 κέ. Ἐδῶ προβάλλει προικισμένος ποδηγέτης καὶ πολεμιστής.

7. Τ. Αθ. Γριτσοπούλου, *Ιστορία τῆς Τριπολίτσας*, Β1, Ἐκδοσις Ἐνώσεως Τριπολίτων, Ἀττικῆς, Ἀθῆναι 1976, 117 κέ.

8. Βασ. Σφυρόδερα, «Πρωτοβουλίες καὶ σχέδιο τοῦ Κολοκοτρώνη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ Δράμαλη...», *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Εθνους* (Εκδοτικὴ Ἀθηνῶν A.E. Ἐταιρεία ιστορικῶν ἐκδόσεων 12 (1975) 250 κέ.

Συνεπῶς κατὰ τὸν Βλαχογιάννη κύρια γνωρίσματα τοῦ Γέρου τοῦ Μορᾶ εἶναι ἡ ἀστάθεια, ἡ φιλοδοξία, ἡ φιλοχρηματία, ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ὁ τοπικισμός.

Ἄν, βέβαια, διερωτᾶται κάποιος πῶς ἔχει ἐπικρατήσει ἡ γνωστή μας ἔξαιρετικὴ ἐντύπωση γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη, ὁ Βλαχογιάννης χωρὶς δισταγμοὺς προτείνει ποικίλες καὶ πολλαπλὲς ἀπαντήσεις: «Ο Γέρος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ παλιός, ὁ πολυπρόσωπος καὶ πολυφάνταχτος, ὁ χαρακτῆρας ὁ ἐγκεφαλικός, ποὺ ὅλα τὰ ὑπόταξε στὴν κρίση μὰ καὶ στὴ φιλοδοξία του» καὶ «ἔβαλε τὸν ἀκράτητό του θαυμαστὴ Σ. Σπηλιάδη, τὸν πιστό του Μιχ. Οἰκονόμο, τὸν ὑπασπιστή του Φωτάκο, τὰ παιδιὰ καὶ ἀγγόνια του νὰ γράψουν καὶ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὸ ἔργο του!»

Ἄν καὶ πάλι γεννᾶται τὸ ἐρώτημα πῶς ἡ δημοτικὴ μούσα ἔφαλε σὲ πανελλήνια κλίμακα τὴ ζωὴ καὶ τὰ κατορθώματα τῶν Κολοκοτρωναίων, ὁ Βλαχογιάννης δίνει εύκολη λύση: Ό θρύλος εἶναι νόθος· τὰ τραγούδια εἶναι πλαστά.

Ωστόσο, ἀς μὴ δογμίζεται μήπε νὰ θλίβεται κανείς. Διότι τὴν ἀνασκευὴ τῶν ἵσχυρισμῶν τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη ἔχουν πραγματοποιήσει ἥδη πάμπολλοι καὶ τρανότατοι ἐπιστήμονες, μεταξὺ τῶν ὅποιων προέχουν οἱ Σωκράτης Κουγέας⁹, Παναγιώτης Ζέπος¹⁰, Κώστας Ρωμαίος¹¹, Τάσος Γριτσόπουλος¹²...

9. Βλ. Ἑλληνικά, 8 (1935) 365-376 (Κριτικὴ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, Κλέφτες τοῦ Μορᾶ, 1935).

10. Βλ. ἀνωτ. σημ. 1 καὶ Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 45 (1970) 254-269. Ἐπίσης Π. Ι. Ζέπον, «Δύο προεπαναστατικά σχέδια ἀπελευθερώσεως τῆς Πελοποννήσου», Πελοποννησιακά, 7 (1968-70) 175-186.

11. Κ. Ρωμαίος, «Τὰ τραγούδια τῶν Κολοκοτρωναίων, Α'» «Ο Θρῆνος τοῦ Κολοκοτρώνη», Πελοποννησιακά, 1 (1956) 409-440 καὶ 2 (1957) 379-413 («Λάμπει ὁ ἥλιος στὰ βουνά»). Ό Κ. Ρωμαίος, Συντάκτης τότε στὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ παρορθοσία καὶ πεποίθηση δηλώνει: «Κανεὶς ὡς τῷρα δὲν ἐπιχείρησε ν' ἀνασκευάσῃ ἐπιστημονικά τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Βλαχογιάννη, καὶ πρέπει νὰ ὅμοιογήσουμε πῶς σὲ τέτοιες περιστάσεις ἡ μακροχρόνια σιωπὴ σημαίνει ἀποδοχὴ ἡ ἀνοχὴ τῶν δημοσιευμένων συμπερασμάτων. Ἡ σιωπὴ δφειλεται στὸ γεγονός ὅτι τὶς γνῶμες τοῦ Βλαχογιάννη κατάλληλος γιὰ νὰ ἐλέγῃ ἦταν ὃχι εἰδικός ἴστορικός, μὲ ὅση κι ἀν διέθετε σοφία, ἄλλὰ λαογράφος εἰδικευμένος στ' ἀκανθώδη καὶ πολύπλοκα, τὰ πρωτεῖκα σωστότερο, προβλήματα, ποὺ διαφράζεις ξεφτρώνουν γύρω ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς γνησιότητας τῶν δημοτικῶν τραγουδιών» (σσ. 383-384). Χαρακτηρίζοντας δὲ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (σ. 409) τὸν Γιάννη Βλαχογιάννη ὡς ἔξαιρετο λογοτέχνη καὶ δόνομαστὸ ἴστοριοδίφη σπείδει καὶ στὴν ἐπισήμανση τῶν μειονεκτημάτων του: «Τὰ σφάλματα λοιπὸν τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη προέρχονται ἀπὸ τὶς ἔξης, κατὰ τὴ γνώμη μου, αἵτιες, α) Ἐπειδή, χρησιμοποιῶντας πληροφορίες ἴστοριοδιφικῆς προέλευσης, τὶς ἔρμηνε μονόπλευρα καὶ αὐθαίρετα, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του ν' ἀποδείξῃ τὸ Μορᾶ στερημένον ἀπὸ ἡρωϊκοὺς ἀνδρες καὶ κατορθώματα καὶ ἀπὸ ἡρωΐκὰ δημοτικά τραγούδια ποὺ τὸ μονοπάλιο πρέπει νὰ εἴχε μονάχα ή Ρούμελη. β) Ἐπειδὴ δὲν εἴχε προσέξει τὸν ἵσχυρὸ παράγοντα τῆς λαϊκῆς ψυχολογίας ποὺ δημιουργεῖ καὶ διατηρεῖ τὰ δημοτικά ἡρωϊκὰ τραγούδια. Γιὰ τοῦτο, παρ' ὅλο ποὺ θέλει καὶ προσπαθεῖ διαρκῶς νὰ δινῇ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐρευνᾶ τὰ

Άλλα δὲν θὰ ἦταν ἵσως περιττὴ μιὰ σύντομη δοκιμὴ ἐξιηνείας τῆς στάσεως τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη ἔναντι τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ. Ἐνωρίτερα ὅμως ἐπιβάλλεται νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἀνάλογη μεταστροφὴ ἡ ὑποτιμητικὴ διάθεση ὁ Βλαχογιάννης ἐκδηλώνει καὶ πρὸς ἄλλους, μεμονωμένα πρόσωπα καὶ ὅμαδες, ὅπως κατὰ τῶν Σουλιώτῶν, ἀν καὶ ἀπὸ τὴν μητέρα του εἶναι σουλιώτικης καταγωγῆς, γιὰ τὴν ὁποίᾳ δικαιολογημένα τόσο σεμνυνόταν, κατὰ τῶν Φιλικῶν, τοῦ Τερόστη, τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τοῦ Σικελιανοῦ κ.ἄ.¹³

Ἐπίσης θὰ διευκόλυνε στὴν κατανόηση τῶν ἐπικριτικῶν κειμένων τοῦ Βλαχογιάννη ἐνδεικτικὴ παραδίθεση ἀπὸ σπασμάτων ἀπὸ σκιαγραφήσεις συγγραφέων, ποὺ τὸν γνώρισαν καλά. Ὁ Σωτήρης Σκίπης τὸν σκιαγραφεῖ ὡς ἔξης: «Ο Βλαχογιάννης, μ' ὅλη τὴν ἐπιφανειακή του ἀλυγιστία, ποὺ τοῦδινε ἡ βαρειά, ἡ στιβαρὴ σωματικὴ του διάπλαση κι ἡ βωϊδομάτικη ἔκφρασή του, ἐνθουσιαζότανε ἀπὸ τὶς νέες φιλίες του... Οἱ συγκρούσεις τοῦ Βλαχογιάννη ὅχι μονάχα μὲ τοὺς συναδέλφους του μὰ καὶ μὲ τοὺς συμπατριῶτες του ἦταν σχεδὸν καθημερινές... Οἱ καυγᾶδες τοῦ Βλαχογιάννη μὲ τὸ Μιχαηλίδη, τὸν Κονδυλάκη, τὸ Νιοβάνα, τὸ Νίκο Βέη καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὸ Μαλακάση ἄφησαν ἐποχή»¹⁴.

Κολοκοτρωναῖκα τραγούδια περισσότερο ἀπὸ τὴν φιλολογικὴ παρὰ ἀπὸ τὴν ιστορικὴ τους πλευρά, ώστόσο τὸ βασικὸ μειονέκτημα τοῦ Βλαχογιάννη εἶναι ἡ ἀδυναμία του νὰ συλλάβῃ τὸ καθολικὸ πρόβλημα ποὺ παρουσιάζει ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου, προκειμένου εἰδικὰ γιὰ δημοτικὸ τραγούδι. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὑπάγεται καὶ ἡ ἔξης, ἐπίσης σπουδαία, ἀδυναμία τοῦ Βλαχογιάννη. «Οτι δὲν εἶχεν ἐπάρκεις γνώσεις σχετικές μὲ τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τῶν παραλαγῶν τοῦ αὐτοῦ τραγουδιοῦ» (σ. 411).

12. Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, Ἀράχοβα ἡ Γορτυνιακὴ καὶ τὸ ἔξ αὐτῆς δημάδες ἀσμα τοῦ Κλέφτου Δήμου. Ἀνατύπωσις μετὰ συμπληρωμάτων ἀπὸ τὸ Γορτυνιακὸν Ἡμερολόγιον (1948) καὶ τὴν Ἐπιθεώρησιν Ἡώς (τεῦχ. 3, 1947), ἐν Ἀθήναις 1948.

13. Κ. Δ. Γεωργούλη, «Ο ἔθνισμὸς τοῦ Βλαχογιάννη», *Nέα Έστία*, 515 (1948) 26-27. Στὶς ἴδιες σελίδες περιέχονται καὶ οἱ περικοπές, ποὺ καταχωρίζονται στὴ συνέχεια. Μόνο ἡ τελευταία στὴ σ. 28.

14. Σ. Σκίπη, «Ο ποιητής», *Nέα Έστία*, 515 (1948) 51. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐντύπωση τοῦ Βέη ἀπὸ τὴν πρώτη γνωριμία μὲ τὸ Βλαχογιάννη: «Ἡμουνα μαθητούδι στὶς πρώτες τάξεις τοῦ Βαρβακείου, κι εἴχα πάγει μιὰ μέρα στὸ τυπογραφεῖο τῆς Ἑστίας ποὺ ἦτανε τότε στὴν ὁδὸ Νομισματοκοπείου, γιὰ νὰ συμφωνήσω γιὰ κάποιο παιδικὸ περιοδικό, ποὺ μαζὶ μὲ κάτι ἄλλους συμμαθητές μου ἥθελα νὰ ἐκδόσω. Ἐνῶ κοινβεντιάζαμε μὲ τὸν μακαρίτη Καργαδούρη, τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ τυπογραφείου, παρουσιάζεται ἔνας θεοιακωμένος ἄντρας θυμωμένος καὶ παραπονάρης καὶ μᾶς κόβει γιὰ πολλὴ ὥρα τὴν κοινέντα μας. Αὐτὸς ὁ ἄντρας ἦταν ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης». «Οσο δὲ γιὰ τὶς μετέπειτα σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν πβ. Μιχ. Σταφυλᾶ, Γιάννης Βλαχογιάννης, Ο ἀρματολὸς τῶν νεοελληνικῶν Γραμμάτων. Νεοελληνικὰ ἀφιερώματα -I, Ἀθήνα 1972, 70: «Μὲ τὸ Βέη, ποὺ τὸν φώναζε Βλαχογιαννόγιαννο, ἦτανε στενός φίλος, μὰ δυό - τρεῖς φορές μάλλωσαν – καὶ μὲ ποιὸν δὲ μάλλωσε ὁ Βλαχογιάννης – μιὰ γιὰ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σπυροφήλου, ἀργότερα γιὰ τὸ ζήτημα τῶν πτυχιούχων κι ἄλλοτε πάλι γιὰ ἐντελῶς ἀσήμαντο ζήτημα».

‘Ο Γιάννης Κορδάτος ἐπιγραμματικὰ σημειώνει γιὰ τὸν Βλαχογιάννη: «^τΗταν μονόχωτος καὶ ἐγωπαθής γι’ αὐτὸ δὲν κράτησε στενὴ φιλία μὲ τοὺς ἄλλους»¹⁵.

Γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε δὲ στὸν Κολοκοτρώνη, ἀναφέρουμε περικοπὴ μᾶς στιχοιμθίας τοῦ Ἡλία Βενέζη μὲ τὸν Βλαχογιάννη: «Μοῦ μίλησε γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἔτοιμαζε, τὸ θεωροῦσε ἔργο ζωῆς. Μιὰ νέα ἄποψη τῆς ἴστορίας τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης θὰ προβέλνε μέσα ἀπ’ αὐτὸ τὸ ἔργο. Κορυφὴ στοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ 21 θὰ ἥταν ὁ Καραϊσκάκης, ὅχι ὁ Κολοκοτρώνης. Πρώτη στὴν τάξη ἡ Ρούμελη, ὅχι ὁ Μωριᾶς. Ἀν τύχαινε ἔνας ξένος νάκουγε ἐκείνη τὴν ὥρα τὸ πῶς μιλοῦσε ὁ Βλαχογιάννης γιὰ τὸ Μωριᾶ καὶ γιὰ τοὺς ἥρωές του, θὰ νόμιζε πῶς οἱ λόγοι ἥταν προσωπικοί, μῖσος ἀβυσσαλέο»¹⁶.

‘Ομως δὲν ὑπῆρχαν οὕτε λόγοι προσωπικοὶ οὕτε μῖσος ἀβυσσαλέο. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι μιαριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ὁ Ε.Π. Φωτιάδης, ἐκφράζοντας τὴν γνώμη, κατὰ τὴν ὁποίᾳ ὁ Βλαχογιάννης δὲν εἶχε ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν «μιαριὰν δεισιδαιμονίαν ὅτι θὰ μεταβάλωμεν τὰς μεγάλας καὶ γενικὰς γραμμὰς τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἴστορίας»¹⁷. Παρόμοια δὲ ἐκφράζεται καὶ ὁ Κωνσταντίνος Γεωργούλης, γράφοντας τὰ ἔξτης: «^τΗ δίψα γιὰ ἀνακάλυψη ἀγνώστων δεδομένων τὸν παρασύρει σὲ δλοκληρωτικὸ περιγραφισμὸ ποὺ καθιστᾶ δύσκολη ἀν ὅχι ἀδύνατη τὴ γενικὴ σύνθεση. Η προσκόλληση του στὸ μερικὸ περιστατικὸ τὸν ὁδηγεῖ σὲ ἔκδηλον ἴστορικὸν «ἀνορθολογισμό» – Irrationalismus – ποὺ ἡ παρουσία του ὅσο προχωροῦσε ἡ ἡλικία τόσο περισσότερο ἐγίνονταν αἰσθητή». Παράλληλα ὁ Κ. Γεωργούλης διευκρινίζει: «Οἱ πρώτες ὅμως ἀρχές καὶ αἵτιες ποὺ ἔκαναν δυνατὸ νὰ φθάνῃ σὲ τέτιες ἀναθεωρήσεις εὐρίσκονται στὴν ἀντίληψη, ὅτι ἡ προχώρηση τῆς ἀρχειοδιφικῆς ἐρεύνης θὰ ἀποκαλύψῃ στοιχεῖα καταλυτικὰ γιὰ τὴν οἰκοδομημένη ἴστορικὴ σύνθεση».

‘Ομολογούμενως, ὁ Βλαχογιάννης ἔφερε καταπληκτικὸ ἀρχειακὸ ὑλικὸ στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας¹⁸, ποὺ ὁπωσδήποτε ἔχει ἐπηρεάσει τὴν κρίση του. Δὲν πρέ-

15. Βλ. ‘Ἐπιθεώρηση Τέχνης’, 9 (1955) 227.

16. Ἡλία Βενέζη, «Ο Σικελιανὸς κι ὁ Βλαχογιάννης», *Tὸ Βῆμα* τῆς 27-3-1967.

17. Έ. Π. Φωτιάδοις, «Ο τελευταῖος τοῦ Είκοσιένα», *Κοινωνιολογικὴ Έπιθεώρησις* Οκτώβρ. 1945. Διθυραμβικὸ σχόλιο γιὰ τὸν Βλαχογιάννη βλ. αὐτ., 1 (1945) 40.

18. Ο Κ. Ρωμαΐτος, ἔ.ἄ., 393 σημ. 1, σημειώνει: «Ο Βλαχογιάννης ἔχει ὑπ’ ὄψη του πολλὰ ἀνέκδοτα κείμενα, συχνὰ ὅμως κάνει αἰθαίρετη ἐμμηνεία τῶν πηγῶν». Αναφέροντας δὲ δύο περιπτώσεις καταλήγει: «Τέτοια εἶναι ἡ μέθοδος τοῦ Βλαχογιάννη, καὶ εἶναι ν’ ἀπορῇ κανεὶς πῶς πέρασαν ἀπαραίητα ἔως σήμερα παρόμοια σφάλματα... Μὲ τέτοια χρήση τῶν ἴστορικῶν πηγῶν, καὶ μὲ αἰθαίρετη ἐμμηνεία τῶν λαογραφικῶν κειμένων, ποὺ ὅσα τοῦ ἔρεσαν τὰ ὄνομαζε δάνεια Ρουμελιώτικα καὶ ὅσα δὲν τοῦ ταίριαζαν τὰ ἔξορθελιζε σὰν ἔργα πλαστοποιητῶν, ὁ Βλαχογιάννης εἶχε

πει δὲ νὰ στερεῖται σημασίας τὸ γεγονὸς ὅτι διαβάζοντας τὸ χειρόγραφο τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη διαπιστώνει ὅτι γιὰ τὰ Δεοβενάκια καὶ τὴ συμβολὴ τοῦ Κολοκοτρώνη δὲν διατίθεται οὕτε λέξη¹⁹.

Ἐν τούτοις, ὁ Γεωργούλης ἀναζητεῖ καὶ ἀλλοῦ αἰτιολόγηση. Καὶ συμπληρώνει: «Κατὰ ἔνα μέγα μέρος οἱ μεταστροφὲς αὐτὲς ὀφείλονται στὴ νοσηρὴ κατάσταση τῆς ὑγείας του ποὺ εἶχε ἐπιδεινωθῆ ὕστερα ἀπὸ τὸ 1942. Ἀκόμη καὶ οἱ ἀντεθνικὲς ἐνέργειες ποὺ ἐστημένωνταν κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς καὶ ἀμέσως ὕστερα τὸν ἔκαναν νὰ ἀγανακτῇ καὶ νὰ τὰ βάζῃ μὲ δλους». Ἀνάλογα συμπτώματα θὰ ἴσχυαν καὶ γιὰ πολλὲς κρίσεις καὶ λησμοσύνες τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ ὄποιου «κανεὶς δὲν μπορεῖ ν’ ἀμφισβητήσει τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὶς θυσίες»²⁰.

Προσφύεστατα, λοιπόν, ὁ Γεωργούλης γιὰ τὸν Βλαχογιάννη ἐπιμένει σταθερὰ ὅτι «ἡ πρόθεσή του, παρ’ ὅλες τὶς ὑπερβολές, ἀξίζει νὰ θεωρηθῇ ὄγκη καὶ ἀνυστερόβουλη».

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο συνάγεται καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη. Ἐνῶ ἐπανειλημένως καταλογίζει ίδιοτέλεια καὶ τοπικισμὸ στὸ Γέρο τοῦ Μοριᾶ, περιγράφοντας μιὰ συνάντηση Καραϊσκάκη - Κολοκοτρώνη ἀναιρεῖ τὰ λεγόμενά του καὶ παρουσιάζει ἔναν ὑπέροχο Κολοκοτρώνη:

γίνει εἴκοσι ὁλόκληρα χρόνια πιστευτὸς στὰ συμπεράσματά του, πού, ὅπως εἶχε διακηρύξει τὸ 1937, ὅταν ἔγραψε κατὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Κουγέα, «δὲν ἀναμοροῦνται ἀπὸ κανέναν ἐπιστήμονα ἀληθινὸν» (βλέπε πιὸ πάνω, σελ. 383). Βλ. καὶ ἀποψή Κορδάτον, ἔ.ἄ., 228β.

19. Ο Θ. Κολοκοτρώνης μὲ μοναδικὴ λιτότητα ἀφηγεῖται: «“Οταν ἐτσάκισα τὸν Δράμαλη εἰς τὰ Δεοβενάκια, τὸ στράτευμα μὲ ὑπόγραψε ‘Ἀρχιστράτηγο καὶ ἔλαβα καὶ τὸ δίπλωμα ἀπὸ τὴ Γερουσία”. Πβ. Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα. Καταγραφή: Γ. Τερτσέτη. Εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια: Τάσου Βουργᾶ. Ἐκδόσεις Τ. Δρακόπουλον, 120.

20. Στασινού πούλο, ἔ.ἄ., 13. Στὴ σ. 12 σημ. 1 συμπληρώνει: «Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προσωπικές ἐχθροπαθειες, ποὺ ὅχι σπάνια ὀδηγοῦν τὸ Μακρυγιάννη μακριὰ ἀπ’ τὴν ιστορικὴ ἀλήθεια, εἶναι σωστὸ πῶς καὶ τὰ σοβαρὰ καὶ τὰ ἐμπύρετα, πολλὲς φορές, τραύματά του, προκαλοῦσαν στὸν μεγάλο ἀγωνιστὴ ψυχικές μεταπτώσεις ποὺ ἐκδηλώνονται καὶ στ’ ἀπομνημονεύματά του.

‘Αναφισθήτητα ὁ Μακρυγιάννης φτάνει καὶ σὲ ὑπερβολές καὶ ἀδικεῖς κρίσεις.

Τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὸ ὅτι πολλοὶ κρίνουν τὸ Είκοσιένα μὲ σημερινά κριτήρια, κι ἐπειδὴ ὁ Μακρυγιάννης πρωτοστάτης στοὺς μετεπαναστατικοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἔθνικοὺς ἀγῶνες, ὅχι μόνο ἀπλοὶ ἀναγνῶστες, ποὺ δίκαια τοὺς συνεπαίροντες τὸ ὑφος τοῦ ἀπομνημονευματογράφου Μακρυγιάννη, ἀλλὰ καὶ κριτικοί, φτάνουνε σὲ μιὰ ὑπερβολή: ‘Έχουν τὴν τάση νὰ θεωροῦν σὰν ἀπόλυτη ἀλήθεια δλα δσα λέει ὁ Μακρυγιάννης, σφένοντας τὰ σφάλματα καὶ τὶς ἀδυναμίες τοῦ ἀγωνιστὴ καὶ τοῦ ἀπομνημονευματογράφου Μακρυγιάννη.

Αὐτὸ εἶναι ἔνα λάθος καὶ ξημιώνει τὴν ἀλήθεια καὶ μᾶς τοὺς ἰδιοὺς. Μόνον ὅσοι δὲν ἔχουν διαβάσει τὶς ἄλλες πηγὲς δικαιολογοῦνται πέφτοντας σὲ τέτοιες ὑπερβολές».

«Στ’ Ἀργος πλούσιο τραπέζι στρώθηκε. Ὁ Κολοκοτρώνης φίλευε τὸν Καραϊσκάκη. Μὲ τὸ πιοτό, πλάκωσε καὶ τὸ τραγούδι τ’ ἀρματωλικό, καμωμένο ἀπὸ τὸν περίφημο ἀρματωλὸ τοῦ Ζυγοῦ, τὸ Σφαλτό:

Καλῶς ἀνταμωθήκαμεν ἐμεῖς οἱ ντερτιλῆδες
νὰ κλάψουμε τὰ ντέρτια μας καὶ τὰ παράπονά μας...

Οἱ τραγουδιστάδες κόψανε τὸ τραγοῦδι ἀπότομα. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔκλαιγε κι ἀναστέναζε βαρειά. Ὅλοι γιὰ τὰ παράτροπα αὐτὰ δάκρυα ἀπορήσανε.

Δὲν ἔφερα ἐδὼ τὸ Στρατηγὸ γιὰ τραγούδια, εἶπε ὁ Γέρος. Τὸν ἔφερα νὰ κλάψουμε πικρὰ τὰ δεινὰ τῆς πατρίδας, καὶ νὰ κυτάξουμε πῶς θὰ βροῦμε γιατρειά. Τώρα νὰ φύγετε παιδιά! Πρῶτα θὰ τὰ συμβιβάσουμε μὲ τὸ Ζαΐμη, κι ὑστερα βλέπουμε... Ἐγὼ θὰ σοῦ δώσω τὸ Γενναῖο μου, τὸ Νικηταρᾶ...

Τινάχθηκαν ὄρθιοι κι’ οἱ δύο Ἀρχηγοί, ἀρπαχτῆκαν ἀγκαλιὰ καὶ φιληθῆκαν.

– Ὁ Θεός βοηθός! Τώρα ὅλα θὰ πᾶνε καλά».

Αναντιρρήτως ὁ Κολοκοτρώνης ἀγαποῦσε τὴ γενέτειρά του. Καὶ εἶναι τόσο εὔλογο. Ὁ Γ. Τερτσέτης στὴν ἀνέκδοτη σκιαγραφία τοῦ Κολοκοτρώνη, τὴν ὁποία ἀνακοίνωσε ὁ Ντίνος Κονόμος, γράφει: «Ἀγαποῦσε πολὺ τὴν Πελοπόννησον»²¹. Ἀποτελεῖ μήπως μειονέκτημα; Καὶ ὁ Βλαχογιάννης σὲ σημείωσή του παρατηρεῖ: «Ο χαρακτῆρας τοῦ Μωραΐτη εἶναι, χωρὶς ἔξαιρεση, πολὺ τοπικός, κι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν τόπο του τιμῇ τοῦ κάνει φτάνει νὰ μὴ θέλη νὰ νομίζῃ πῶς ὅλα τάκαμε καὶ τὰ κάνει ὁ Μοριᾶς».

Αλλὰ τὸν Κολοκοτρώνη διακατέχει ἐξ ἵσου ἡ ἰδέα τῆς μεγάλης πατρίδας καὶ ἀναγνωρίζει πάντοτε τὴ συνεισφορὰ ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἀνεξαρτήτως ἑλληνικοῦ χώρου καταγωγῆς. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια του γιὰ τὸν ἐθνομάρτυρα Ρήγα, τὸν ὁποῖο θεωροῦσε θεόσταλτο πρόσωπο, ὡς μεσσία, ποὺ θυσιάσθηκε γιὰ τὴν πατρίδα: «Ο Ρήγας Φεραίος, ἐστάθη ὁ μέγας εὐεργέτης τῆς φυλῆς μας. Τὸ μελάνι του θὰ εἶναι πολύτιμο ἐνώπιον Θεοῦ, ὅσο τὸ αἷμα του ἄγιο. Ἐγραψε τροπάρια ἄλλο σοῦ ποὺ ἐβίαζαν τὰ τέσσερα δάχτυλα (τὸ λαὸ) νὰ συγγνωμήσουν... Τὰ ἔφετέρια τῶν Ἀγράφων, οἱ Σταυραετοὶ τοῦ Ὄλυμπου, τὰ καπλάνια τοῦ Μαυροβουνιοῦ, τὰ λεοντάρια τοῦ Σουλιοῦ, Μάνης καὶ Μακεδονίας καὶ τὰ δελφίνια τῆς θαλάσσης οἱ Νησιῶτες... Κάλλιο γιὰ τὴν πατρίδα κανένας νὰ χαθῆ, ἢ νὰ κρεμάσῃ φούντα γιὰ ξένον στὸ σπαθί. Ἐφύλαξα πίστιν εἰς τὴν παραγγελίαν του καὶ ὁ Θεός μὲ ἀξίωσε καὶ ἐκρέμασα φούντα εἰς τὸ γένος μου, ὡς στρατιώτης του. Χρυσὴ φούντα δὲν ἐστόλισε ποτὲ τὸ σπαθί μου, ὅταν ἔπαιρνα δούλεψιν εἰς

21. Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 6 (1950) 571.

ξένα κράτη»²².

Ο Ν. Κασομούλης σε σημείωση τῶν ἀπομνημονευμάτων του μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἔξαιρετική ἐκτίμηση τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τὸν Νικοτσάρα καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ Ὀλυμπίου Ὄπλαρχηγοῦ. Ἐπὶ λέξει γράφει τὰ ἔξῆς: «Ο Κολοκοτρώνης Θεόδωρος τὸ 1821 εἰς Τρίπολιν, ὅταν ἐστάλημεν πληρεξούσιοι (τῆς Μακεδονίας), μίαν ὄλοκληρον νύκτα εἶχε νά κάμη (μὲ) τὸν Νίκον μόνον ἐκθειάζοντάς τον. Ἐλεγεν ὅτι ὃ μόνος ἐκ τῶν Ὀλυμπίων, ὅστις ἐδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν περίστασιν τῆς ἐπαναστάσεως (δακρυρροῶν τὴν ἀωρον ὑστέρησίν του). Καὶ κάθε ἔνας ἀπὸ τοὺς Καπιταναίους, οἵτινες τὸν ἐγνώρισαν εἰς τὰ Ἐπτὰ νησία καὶ εἰς τὰ Ιωάννινα (εἶχε τὴν αὐτὴν γνώμην)· διηγούμενος τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνδρός, ἐδιηγεῖτο καὶ ἀπὸ κανένα ἀνέκδοτον τούτου»²³.

22. Κριμπᾶ, ἔ.ἀ., 26.

23. N. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα στρατιωτικά, A', Αθήνα 1939, 45 σημ. 7. Ο Ν. Κασομούλης, ἔ.ἀ., 63 σημ. 4, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τότε στὴν Πελοπόννησο ζούσαν καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Νικοτσάρα: «Ἀποθανών οὔτως ἡρωϊκῶς... εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἀνδρικῆς του ἡλικίας, 36 ἢ 38 ἐτῶν, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1807, ὑπανδρευμένος καὶ ἀφήσας δύο θυγατέρας καὶ μόνον ἔναν σιόν, τὸν Παναγιώτην, εἰς τὰ σπάγανα... Τὴν σύζυγόν του τὴν ὑπανδρεύθη εἰς Μυστρᾶ κάποιος Καλομένης· τὴν μίαν θυγατέραν του τὴν ὑπανδρεύθη ὁ νιός τοῦ Ζαχαρία Θεοδωράκης, ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅπου ἀναθεφόμενος ὁ νιός του, τὸ 1822 τὸν ἔβγαλα ὁ ἴδιος ἔξω εἰς τὴν Στερεάν Ελλάδα νὰ γνωρισθῇ, νὰ ἀναλάβῃ τὸ πατρικὸν Ἀρματωλίκι». Διευρυνίζει δὲ ὁ ἐπιμελητής τῆς ἐκδόσεως τῶν χειρογράφων τοῦ N.K. Γάννης Βλαχογιάννης: «Τὴν γναῖκα του ὁ Νικοτσάρας τὴν ἔιχε ἀφήσει στὴ Ζάκυνθο πρὶν καταπιεσθῇ τὸ μεγάλο καὶ τελευταῖο πολεμικό του ἐπιχείρημα· ἐκεὶ ἡ χήρα παντρεύτηκε, καὶ μὲ τὰ παιδιά της πῆγε στὸν τόπο τοῦ δεύτερου ἄντρα της. Ο γαμπρὸς Θ. Ζαχαρόπουλος εἶναι πολὺ γνωστός καὶ σημαντικός στρατιωτικὸς τοῦ Μοριᾶ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Ο συγγρ. κατὰ τὴν πατριωτικὴ ἀποστολή του στὸ Μοριᾶ ἀπὸ τὴ Μακεδονία γνώρισε τὸ γνιό τοῦ Νικοτσάρα καὶ τὸν πῆγε μαζί του γνωρίζοντας στὴ Μακεδονία». Τὴ στοργὴ τοῦ N. Κασομούλη πρὸς τὸν Παναγιώτην Νικοτσάρα δικαιολογοῦν καὶ οἱ πατρογονικὲς σχέσεις. Πβ. Ἀριστ. Χρ. Κωστοπούλου, «Νικόλαος Κασομούλης, ὁ ἀγωνιστής καὶ ὁ ἀπομνημονευματογάφος τῆς ἔθνεγρσίας τοῦ '21», Χρονικά (Μακεδονικῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος), 2 (1980) 126: «Ο πατέρας τοῦ ἥρωά μας, δικαιοστας Κασομούλης, ἦταν ἔμπορος καὶ θεομός πατριώτης. Συνεργάσθηκε μὲ τὸ Νικοτσάρα στὸν Ὀλυμπο καὶ στὰ 1809 τὸν συναντοῦμε στὴν Τσαριτσάνη νὰ προμηθεύει τρόφιμα καὶ δῆλα στοὺς ἀγωνιστές τοῦ Βλαχάβα. Ἐκεὶ βρίσκεται καὶ ὁ γινός του Νικόλαος, δικαιοστας στὰ σχολεῖα τῆς Τσαριτσάνης καὶ διδάσκεται ἀπὸ τὸν πατέρα του τὰ πρῶτα πατριωτικὰ μαθήματα». Βλ. καὶ Ἀ. Λαζάρου, «Ἡ παιδεία τῆς περιφέρειας Ἐλασσόνας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας», Ἡώς, 9 (1966) 297 σημ. 4. Τοῦ αὐτοῦ, Κων. Οίκονόμος ὁ ἔξ Οίκονόμων, μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ἀφιερώματος 1821 τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν, Αθῆναι 1971, 120. Γ. Χ. Χιονίδη «Ο Νικοτσάρας (σκιαγραφία τῆς δράσεώς του)», Μνημοσύνη, 4 (1972-1973) 221-228. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ποίημα «τὸ Κλεφτόπωλον» (ὁ Νικοτσάρας τοῦ Γεωργίου Λασσάνη καὶ οἱ ιστορικές πληροφορίες του. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν ΣΤ' τόμο τοῦ Ἀρχείου Θεσσαλικῶν Μελετῶν, Βόλος 1982, 168 κέ., δικαιοστας σχετικὴ προγενέστερη βιβλιογραφία.

‘Ο Κολοκοτρώνης ἀκατάπαυστα διακηρύσσει τὴν ἑθνικὴ συμφιλίωση καὶ ἐνότητα καὶ ωφοκινδυνεύει τῇ ζωῇ του πρὸς πραγμάτωσή της. Σὲ μὰ κρίσιμη διαμάχῃ ‘Υψηλάντη καὶ προκρίτων παρεμβαίνει καὶ ἀπευθύνει πρὸς τὸ ἔξαγριωμένο πλῆθος λόγια γεμάτα σύνεση καὶ φιλοπατρίᾳ:

— Ἐμεῖς ἐστηκώσαμε τ’ ἄρματα γιὰ τοὺς Τούρκους καὶ ἀκουστήκαμε στὴν Εὐρώπη ὅτι σηκωθήκαμε οἱ Ἑλληνες γιὰ τοὺς τυράννους. ²⁴ Ε, ἀδέλφια, οἱ Τούρκοι εἶναι ὅλοι ἀπειραγοὶ ἀκόμη καὶ στὰ κάστρα καὶ ἐμεῖς στὰ βουνὰ τὸ φέρνουμε γύρω. Ἐλληνες, ὅλοι εἴμαστε ἀδέλφια, γιατὶ ὅλοι ἔχουμε μὰ πίστη καὶ μὰ πατρίδα. ²⁵ Αν λοιπὸν σκοτώσουμε τοὺς ἄρχοντας, σκοτώνουμε τοὺς ἀδελφούς μας, σκοτώνουμε τὸν ἑαυτό μας καὶ μὴν πῆρε ὁ νοῦς μας ἀέρα καὶ χάνουμε τὴν πατρίδα μας²⁴...

‘Ο Κωνσταντίνος Οἰκονόμος ὁ ἔξ Οἰκονόμων μὲ τὴν διακρίνουσα αὐτὸν εὐγλωττία καὶ γλαφυρότητα ἀπαλλάσσει τὸν Κολοκοτρώνη ἀπὸ τὸ ἀποδιδόμενο ἀστόχαστα νοσηρὸ τοπικιστικὸ πνεῦμα καὶ ἔξαιρει τὴν πραγματικὴ φιλοπατρίᾳ του: ²⁶ Όλον ἀπαιτεῖ τὸν ἀγωνιστὴν ὁ γνήσιος ὑπὲρ Πατρίδος ἀγών. Καὶ ὅλον ἑαυτὸν παρεδίδου προθύμως εἰς τοὺς κινδύνους ὁ μετὰ φρονήσεως φιλοκίνδυνος Κολοκοτρώνης. Μαχόμενος γενναίως αὐτός, ἔξηγεν εἰς τὰς μάχας, μετὰ τῶν ἄλλων οἰκογενειῶν καὶ τοὺς δύο ἐνηλίκους γένους του... Καί, ἐπειδὴ Πατρίδα κοινὴν ἔθεωρε πᾶσαν τὴν Ἑλληνικὴν γῆν, ἔξετεινε, χρείας καλούσης, περαιτέρῳ καὶ τοὺς δύο τούτους αὐτοῦ βραχίονας ἀποστέλλων αὐτοὺς συναγωνιστὰς καὶ συμμάχους πειθαρχοῦντας, πρὸς ἄλλους ἔξω τῆς Πελοποννήσου περικλεῶς μαχομένους ἀνδρείων στρατῶν ἥγεμόνας ὁμογενεῖς»²⁵.

Αλλὰ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἀρκέσθηκε στὴν ἀποστολὴ τῶν δύο ἀνταξίων παιδιῶν του ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πρὸς εὐόδωση τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων. Πολὺ ἐνωρίτερα εἶχε ἀπέλθει ὁ Ἰδιος στὸ βόρειο Αἰγαῖο,

24. Τ. Αθ. Γριτσοπούλου, «Ο Κολοκοτρώνης εἰς τὴν Ἰστορίαν καὶ τὸν θρῦλον», *Εἰκονογραφημένη Ἰστορία*, 28 (1970) 56. Στὴ συνέχεια δὲ προσθέτει ὅτι πρὸς τὸν ἔξαγριωμένο λαὸ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπευθυνόταν καὶ μὲ «τὴν δημάδη βλαχικὴν διάλεκτόν του», σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ γραμματέα του Μιχ. Οἰκονόμου. Δέν εἶναι σαφέστερος καὶ ὁ Βλαχογιάννης, ἔ.ἄ., 4/308. Βλ. καὶ Σ. Ν. Λιάκον, *Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων. Θεσσαλονίκη Α'* ἔξαμπλιο 1965, 112-114, 118-119. Τ. Αθ. Γριτσοπούλου, *Ιστορία τῆς Τριπολιτσᾶς*, Α', Αθῆναι 1972, 71. A. Lazarou, «Peut-on parler d' une survie romaine en Péloponnèse?», *Πρακτικά Α' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Αθῆναι 3 (1976-1978) 114-123. Τοῦ αὐτοῦ, Nicolae Milescu, ὁ Λάκων «Homo Universalis». Ανάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν Α' Λακωνικοῦ Συνεδρίου. Σπάρτη - Γύθειον 7-11 Οκτωβρίου 1977. «Λακωνικαὶ Σπουδαίαι Ε' - Πρακτικά Β', 198. Πβ. καὶ *Βορειοηπειρωτικὸς Ἀγών, Οκτώβριος* 1983, 5.

25. Κων. Οἰκονόμου τοῦ ἔξ Οἰκονόμων, *Λόγοι, Τόμος Α'*. Ἐπιμέλεια Θεοδ. Σπεράντσα, Αθῆναι 1971, 406.

στή Σκιάθο, καὶ συνεργάσθηκε στενὰ καὶ ἀδελφικὰ μὲ τοὺς ἐξ ἵσου γενναίους ἀριματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας.

Ο Κολοκοτρώνης ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς Ἑλληνες τοῦ Ὀλύμπου, ὁ ὅποιος ἦδη ἀπὸ τὸ 1489, ὅπως σημειεύνει ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ἀποβαίνει λίκνο καὶ δρυμήριο τοῦ Κλεφταριματολισμοῦ μὲ πρῶτο Κλέφτη τὸν Καραμιχάλη²⁶. Ἀργότερα δὲ ἀκολουθοῦν ἀδιάκοπα κλεφταριματολικὲς πατριαρχικὲς οἰκογένειες Ζηρδαίων²⁷, Βλαχαβαίων²⁸, Λαζαίων²⁹ κ.ἄ.

Ο Χρηστοβασίλης στὰ Ἐθνικὰ ἄσματά του τονίζει: «‘Ο Ὀλυμπος, διαρκούσης τῆς φοβερᾶς δουλείας, καθ’ ἣν ἐτουρκοκρατεῖτο ἀπ’ ἀκρου εἰς ἀκρου ὁ Ἑλληνισμός, ἥτο ἡ Ἅγια Κιβωτός καὶ τὸ καταφύγιον πάσης Ἐθνικῆς ἰδέας καὶ πάσης Ἐθνικῆς Ἐλπίδος. Ἐκεῖ κατέφυγεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐλευθερία ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινούπολεως, ἐκεῖ ἐγεννήθησαν καὶ ἐγαλουχήθησαν οἱ Ἀριματωλοὶ καὶ οἱ Κλέφτες, ἐκεῖ ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ μέγα, σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους, καὶ ἐκεῖθεν οἱ ἡμίθεοι τουρκοφάγοι ἀγνάντευαν τὴν δουλωμένην Κωνσταντινούπολιν, κλαίοντες καὶ ἐσταυροκοποῦντο ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅρκιζόμενοι νὰ χύσωσι τὸ αἷμά των καὶ ν’ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐπ’ αὐτῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς κατακρημνίσεως ἐκεῖθεν τῆς Ἡμισελήνου»³⁰.

26. Ἀ. Λαζάρος, «Καρα - Μιχάλης, ὁ πρῶτος Κλέφτης», Θεσσαλία (Βόλου) τῆς 25-3-1961.

27. Ἀ. Λαζάρος, «Η Ἐλασσόνα στὸν ἀγώνα τοῦ Ἐθνους, Πάνος Ζῆδος, ὁ Ἐξαρχος Θεσσαλίας καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας» Ἐμπρός (Λαρ.) τῆς 24-6-1960.

28. Βλ. Κ. Σπανοῦ, «Προσθῆκες καὶ διορθώσεις στὸ γενεαλογικὸ δέντρο τῶν Μπλαχαβαίων», Μετέωρα, 34 (1980) 168-173. Θ. Α. Νημᾶ, «Νεότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἡρωϊκὴ οἰκογένεια τῶν Βλαχαβαίων», Τρικαλινά, 1 (1981) 139-157. Τοῦ αὐτοῦ, «Τὰ ἀπελευθερωτικὰ κινήματα στὴ Θεσσαλία καὶ ἡ ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1881», αὐτ., 2 (1982) 111 κέ. Προσθ. Μαρίας Νυσταζούλου-Πελεκίδου, Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί, Ιωάννινα 1878, 60 κέ. Ἀ. Λαζάρος, «Ο Ἀριστείδης Παπᾶς καὶ ἡ πρώτη ἐλληνοσερβικὴ συνθήκη», Θεσσ. Μέλλον τῆς 26-10-1968. Στ. Ι. Παπαδοπούλου, «Ο Μητροπολίτης τοῦ Μ. Τιρνόβου Βουλγαρίας Διονύσιος Ράλλης Παλαιολόγος καὶ οἱ ἐνέργειές του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων (Τέλη 16ου - ἀρχές 17ου αἰώνα), Τιμητικὸ Ἀφιέρωμα στὸ Μητροπολίτη Κίτρους κ. Βαρνάβα, Ἀθῆναι 1980, 3-7. M. Lascaris, «Le rôle des Grecs dans l'insurrection serbe sous Garageorges», Les Balkans, 4 (1933) 594-602, 935-949. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐλληνες καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς των ἀγῶνας, Ἀθῆναι 1935. Ἀ. Ε. Βακαλοπούλου, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀπίχηση τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῶν Σέρβων στοὺς Ἐλληνες καὶ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους σ’ αὐτούς», Μακεδονικά, 7 (1966-1967) 264-276. Δ. Κ. Αγραφιώτη, «Ἐνα ἀνέκδοτο ποίημα τοῦ Θεόδωρου Χατζημιχάλη (1873-1931) γιὰ τὸν Εὐθύμιο Βλαχάβα», Τρικαλινά, 3 (1983) 91-96.

29. Γ. Χιονίδη, «Σύμμεικτα. Ἀνέκδοτη Ἐκθεση γιὰ τοὺς κλεφταριματολοὺς Λαζαίους καὶ γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1854», Μνημοσύνη, 7 (1978-1979) 350 κέ., δόου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

30. Ἀ. Λαζάρος, Ο Ὀλυμπος θρησκευτικὴ καὶ ἔθνικὴ κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ανατύπωσις ἐκ

‘Η γνωριμία τοῦ Κολοκοτρώνη μὲ τοὺς ἀρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καὶ τοὺς ναυτικοὺς τῶν παραλίων καὶ τῶν νησιῶν τοῦ βορείου Αἰγαίου ὑπῆρξε ἀληθινὸν ἀναβάφτισμα στὶς δροσοπηγές τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ δὲ πολεμικὴ σύμπραξή του ἀποδείχθηκε εὐεργετική, γιατὶ τοῦ χάρισε πρωτόγνωρες ἐμπειρίες καὶ πλούσια βιώματα. Καὶ ἀγαπήθηκε τόσο πολὺ στὴν παρολύμπια περιοχή, ὥστε ἦδη ἀπὸ ἑκατὸν καὶ πλέον χρόνια, τὸ 1881, δὲ Ἀθανάσιος Κ. Οἰκονομίδης, φοιτητὴς τότε τῆς Ἰατρικῆς, ἀπὸ τὴν Καρδιὰ Ὀλύμπου, στὸ βιβλίο του, ποὺ ἐπιγράφει «Τραγούδια τοῦ Ὀλύμπου», συγκαταλέγει καὶ δύο μὲ τοὺς τίτλους «Κολοκοτρώνης» καὶ «Κολοκοτρωναῖοι»³¹.

Ἐξ ἄλλου, δὲ ἐκ Μόσχας Φιλέλλην Ιωάννης Πετρώφ σὲ ἔργο του, ἐπιγραφόμενο «Περίοδος Κλεφτονοριὰ τῆς Μακεδονίας», ἐντάσσει καὶ τὸν Κολοκοτρώνη, ἀν καὶ δὲν ἀγνοεῖ τὴν μοραΐτικη καταγωγὴ του, καὶ ἐμφαντικὰ γράφει γιὰ τὶς ἐπωφελεῖς ἐπιδράσεις τῆς συμπράξεώς του μὲ τοὺς Ὀλυμπίους τὰ ἔξης: «‘Ο κατὰ θάλασσαν δεκάμηνος οὗτος πόλεμος τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, διεξαχθεῖς ὑπὸ τὴν σημαίαν τῶν κορυφαίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀγωνιστῶν, Βλαχάβα καὶ Νικοτσάρα, σπουδαίως ὠφέλησε τὸν προκείμενον ἥρωα, ἐνισχύσας τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ δεινότητα καὶ πεζον, πρὸς τούτους δὲ κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν ἀνὰ τὸν ἀρματολικὸν κόσμον καὶ παρεσκεύασεν αὐτῷ (τὸ) περίοδος στάδιον τῆς περαιτέρω δράσεως ἐν τῷ ὑπὲρ ἐθνικῆς ὀπελευθερώσεως ἀγώνι τοῦ 1821-28»³².

‘Ο Γέρος τοῦ Μοριᾶ στὰ Ἀπομνημονεύματά του γιὰ τὸν κατὰ θάλασσα ἀγώνα σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἀρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου περιορίζεται σὲ ἐλάχιστες γραμμές: «Ἐπῆγα μὲ τὸν καπετάνον Ἀλεξανδρῆ εἰς τὸ Λεβάντε δέκα μῆνες ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἐκεῖ ἐπῆγα εἰς τὸ Ἀγιον Ὁρος, μᾶς ἐποιιόρκησαν τρία καράβια τούρκικα πολεμικά, δύο κορβέτα καὶ μία φεργάτα εἰς τὴν Σκίαθο. Ἐδώ καμε εἰδῆσθη μᾶς φεργάτας ἀγγλικῆς, καὶ ἤλθε εἰς βοήθειά μας. Τὰ δύο κορβέτα τὰ ἐβούλιαξε καὶ τὴν φεργάτα τὴν ἐπῆρεν ζωντανήν. Εἶμεθα ἡμεῖς οἱ Ἑλληνες 1400, ὅλοι οἱ καπεταναῖοι τοῦ Ὀλύμπου, καθὼς Παπαμπλαχάβας, Λιόλιος,

τῆς ἐκτάκτου ἐκδόσεως τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν, Ἀθῆναι 1966, 18. Τοῦ αὐτοῦ, ‘Ο Ὀλυμπος στὴν Ἑλληνικὴ παράδοση. Ἀνακοίνωση στὸ Α’ Πανελλήνιο Συνέδριο Ὀλύμπου τῆς Λαογραφικῆς Έταιρείας Ἐλασσόνος.

31. Αθ. Κ. Οἰκονομίδον, *Τραγούδια τοῦ Ὀλύμπου*, ἐν Ἀθήναις 1881, 65, ἀριθ. 70, καὶ 70, ἀριθ. 77. Ἐκδόσεως τῆς Λαογραφικῆς - Ἀρχαιολογικῆς Έταιρείας Ἐλασσόνος, α. τ.-γ.

32. Ιωάννου Πετρώφ τοῦ ἐκ Μόσχας Φιλέλληνος, *Περίοδος Κλεφτονοριὰ τῆς Μακεδονίας*. Βιογραφίαι 28 κλεφταρματολῶν της. Εἰσαγωγή, μετὰ καταλόγου τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Πετρώφ, προσθήκαι καὶ ἐπιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Θεσσαλονίκη 1972, 139.

Λαζόπουλος, τοῦ Τζάρα οἱ καπεταναῖοι»³³.

Καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τῆς πρόσφατης ἐκδόσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ὁ Τάσος Βουρνᾶς, εἶναι πολὺ βλαχυλογικὸς στὸ σχετικὸ σχόλιό του: «Ο Κολοκοτρώνης ἐπωφελεῖται τοῦ ωσποτουρκικοῦ πολέμου καὶ περνάει πάλι στὸ ιλέφτικο. Αὐτὴ τὴ φορὰ γίνεται κουρσάρος καὶ μὲ κάποιο καπετάν Ἀλεξανδρῆ βγαίνουν στὸ βορεινὸ Αἴγαλο σύμμαχοι μὲ τὴ δούσικη μοίρα τοῦ ναυάρχου Σινιάβιν ποὺ ἀλώνιζε τότε τὴν Ἀσπρη θάλασσα. Δέκα μῆνες κράτησε ἐκείνη ἡ κουρσάρικη ἐκστρατεία καὶ παραλίγο νὰ τοὺς ἀφανίσουν οἱ Τούρκοι κοντὰ στὴ Σκιάθο»³⁴.

Γράφοντας ποὶν ἀπὸ δλόκληρον περίπου αἰώνα ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος εἶναι δλοφάνερα σαφέστερος. Παράλληλα μὲ ἄλλες πηγὲς ἔχοντας ὑπ’ ὅψη τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ ἀποδίδοντας ίδιαίτερη βαρύτητα στὸ αὐτοπτικὸ καὶ στὸ ἀξιόπιστο τοῦ Γέρου τοῦ Μορᾶ περιγράφει ἐκτενέστερα τοὺς λόγους μεταβάσεώς του στὸ Αἴγαλο καὶ τῆς συμπράξεώς του μὲ τοὺς Ὀλυμπίους: «Ἄλλ’ ἐὰν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἐπτανήσου οὐδὲν ἥδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἥρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἀριματῶλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἀπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκίαθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἔξ 70 περίπου πλοιαρίων, ἔξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουρβάλα, ὁ Καζαβέρηνς, οἱ ἀριματῶλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Ναούσης ἀριματῶλὸς Ρομφέης καὶ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, δοστις ἀνεπέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ωσπικῆς σημαίας, σημαίαν Ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας ὃν ἐκάστη ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· Βάλτος, Μωριᾶς, Ρούμελη, Ὁλυμπίος, Ἀσπρη θάλασσα, Σκίαθος καὶ Κασσάνδρα. Ο καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ δοσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλάς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν’ ἀντιπαραταχθῇ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις:

33. Ἐκδόσεις Τ. Δρακοπούλου, 57. Βλ. σχ. σημ. 19.

34. Αὐτ., 14-15.

Μαῦρο καράβι ἀρμένιζε'ς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας
εἶχε πανιά κατάμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.
Ἐμπρός κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε·
«Μάϊνα! φωνάζει, τὰ πανιά, ρίξε τα, λέγει κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιά, οὐδὲ τὰ ρίχνω κάτω!»
«Μὴ μὲ θαρρεῖτε νειόνυμφη, νὰ βγῶ νὰ προσκυνήσω».«Ἐγῶμαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρός τοῦ Μπουκουβάλα.
«Τράκο, λεβένταις! ρίξετ'ς τὴν πλώρη τὸ καράβι.
«Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε».Οἱ Τούρκοι βόλταν ἔρριξαν, κι εγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ τὸ χέρι.
Στὰ μπούνια τρέχουν αἷματα, θάλασσα κοκκινίζει,
Αλλᾶ! Αλλᾶ! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνῶνται.

Τελευταίον περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ καταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἐνὸς μονοκρότου (φρεγάδος). Ἡ καταστροφὴ τῶν ἀρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα δόσμανικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλήτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατάστασιν! ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἔξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἀγγλου κυβερνήτου, ἢτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ὅψηλὴ Πύλη ἡναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἀρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσι εἰς τὰ ἵδια καὶ ἀφήσωσι οὕτω ἐλευθέρων τὴν θάλασσαν. Τῷοντι ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ δρούς εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ Δεκέμβριον, παρεκτὸς τοῦ Νίκου Τσάρα παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ»³⁵.

35. Κ. Παπαρρηγόποιούλον, *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*. Τόμος πέμπτος. Ἐκδοσις τετάρτη συμπληρωθεῖσα κατὰ τὰ νεώτερα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ Παύλου Καρολίδου, ἐν Ἀθήναις 1903, 721-722.

‘Ο Δημ. Γρηγ. Καμπούρογλου ἀφηγεῖται γιατί καὶ πότε ὁ Νικοτσάρας ἐγκαταλείπει τὸν κλεφτοπόλεμο καὶ γίνεται ναυμάχος καὶ πῶς συγκροτεῖ τὸν στόλο. Ἐπὶ πλέον παρέχει πληροφορίες γιὰ τὶς ἀρματολικὲς συνελεύσεις, ποὺ προηγήθηκαν τῆς ἐνάρξεως τοῦ κατὰ Θάλασσαν πολέμου, καὶ γιὰ τὴν προσέλευση τοῦ Κολοκοτρώνη στὴ δεύτερη τῆς Σκιάθου: «Εἰς τὴν Ἰστορικὴν Συνέλευσιν τῶν ἀρματωλῶν, εἰς τὸ Μοναστῆρι τῆς Παναγιᾶς, ἐπὶ τοῦ Ὁλύμπου, εἶχον παρευρεθῆ ὁ Παπαθύμιος Βλαχάβας, ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, ὁ Καζαβέρης, ὁ Νικοτσάρας καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τότε ἐπισημοτέρων πολεμιστῶν. Ἡ σύσκεψις κατόπιν ἐπανελήφθη εἰς τὴν Σκιάθον...».

Κατὰ τὴν σύσκεψιν τῶν ἀρματωλῶν εἰς τὸ Μοναστῆρι τῆς Παναγιᾶς ἐπὶ τοῦ Ὁλύμπου, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὸ ἔτος 1808, ληφθεισῶν ὑπ’ ὅψιν τῶν δυσχερειῶν, ἃς ἐπαρουσίαζεν δὲ κατὰ ξηρὰν ἀγών, ἀπεφασίσθη καὶ κατηρτίσθη στόλος ἀπὸ πολλὰ πλοῖα. Διηρέθησαν αὐτὰ εἰς ἑπτὰ μοίρας. Προσῆλθε καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης»³⁶.

‘Ο ύποναυάρχος Ιωάννης Θεοφανίδης στὸ Ἰστορικὸν Ἀρχεῖον του ἐπισημαίνει τὰ αἴτια καὶ τὶς ἴδιαζουσες περιστάσεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν πρὸν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν ἀρματωλῶν, στοὺς ὅποιους συναριθμεῖ καὶ τὸν Κολοκοτρώνη: «‘Ο Σενιάβην ἐξήγειρε τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς ἀρματωλοὺς – καὶ ἰδίως τὸν Νίκο - Τσάραν – κατὰ τῆς Πύλης, ὅπως ἐπιφέρῃ ἀντιπεριστασμὸν εἰς ὅφελος τοῦ ἐν Μολδοβλαχίᾳ στρατοῦ. Ἄλλὰ τοὺς ἐγκατέλειπε εἰς τὴν τύχην των ἀπερχόμενος τοῦ Αἴγαιου, συνεπείᾳ τῆς συνομιλογηθείσης εἰρήνης μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας. Πολλοὶ ἐκ τῶν συμπραξάντων μετὰ τοῦ Σενιάβην, ὡς ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς καὶ ὁ Καζαβέρης ἦνώθησαν τότε μετά τινων νησιωτῶν ὡς καὶ τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὁλύμπου, τῶν φευγόντων τὴν καταδίωξιν τοῦ Ἀλῆ - πασᾶ – μεταξὺ τῶν ὅποιων ὁ Βλαχάβας, οἱ Λαζαῖοι, ὁ Τζαχίλας, ὁ Μπιζιώτης καὶ ἄλλοι διάσημοι ἀρχηγοί. Πάντες οὗτοι συνεκρότησαν εἰς τὴν νῆσον Σκιάθον, τὴν ὅποιαν ἐξέλεξαν ὡς βάσιν των, καταδρομικὸν στολίσκον. Εἰς αὐτοὺς ὀλίγον βραδύτερον προσετέθησαν ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ ἀρματωλὸς τῆς Νάουσας Ρομφέτης καὶ ὁ Νίκο - Τσάρας»³⁷.

‘Ἐπίσης ἀπαριθμεῖ τὰ πλοῖα, τὶς μοῖρες, μνημονεύει τὰ ὀνόματα τῶν μοιράρχων καὶ τῶν πλοίων τους, τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ὑπαρχηγοῦ τοῦ στόλου. Ἐξηγεῖ τὸν λόγο τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ρωσικῆς μὲ τὴν κυανόλευκη ἐλληνικὴ σημαία.

36. Δ. Γρ. Καμπούρογλον, *Ἀρματολοὶ καὶ Κλέφτες*, (1453-1821). Ἐν Ἀθήναις 1916, 102 καὶ 106. Ὁρθότερη εἶναι ἡ χρονολογία 1807.

37. *Ιστορικὸν Ἀρχεῖον*, Ἀπρίλιος 1934, 60 σημ. 1.

Καθορίζει τὰ διακριτικὰ τοῦ στόλου, τὰ χρώματα τῶν σκαφῶν, τῶν ἵστιων καὶ τῆς περιβολῆς τῶν ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τῶν πληρωμάτων. Ἀναφέρει τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπιτυχίες τοῦ αλεφταρματολικοῦ στόλου στὰ παράλια Μακεδονίας, Θράκης, Εύβοίας, Μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι καὶ τῶν Δαιροδανελλίων.

Ίδιαίτερα διεξοδικὸς καὶ λεπτομερειακὸς εἶναι στὴν περιγραφὴ τῆς ἀποφασιστικῆς ναυμαχίας, ἡ ὁποία καὶ θὰ κατέληγε σὲ συντριψὴ τῆς ἑλληνικῆς ναυτικῆς ἀντιστάσεως, ἀν δὲν κατέφθανε ἔγκαιρα τὸ ἀγγλικὸ πλοῖο «Θαλάσσιος Ἰππος» ὑπὸ τὸν ναύαρχο Τζὼν Στίουαρτ. Ἐτοι ὁ τουρκικὸς στόλος κατατρόπωθηκε, ὁ δὲ Σουλτάνος πίεσε τὸν Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων γι' ἀναστολὴ τῶν διώξεων κατὰ τῶν Κλεφτῶν καὶ τὴν παραχώρηση τῶν Ἀρματολικίων, ὥστε νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὸ Αἴγατο οἱ ἐπίφοβοι Κλεφταρματολοί.

Ο Θεοφανίδης καταχωρίζει στὸ δημοσίευμά του καὶ τὸ διάγραμμα τῆς κρίσιμης ναυμαχίας, ποὺ περιλαμβάνεται μὲ πολλὲς λεπτομέρειες καὶ ἀξιολογήσεις στὴν Ἰστορία τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυτικοῦ. Σημειώνει δὲ ὅτι δὲν ἦταν ἡ μοναδικὴ φορά, ποὺ οἱ ἀρματολοὶ ἔγιναν θαλασσομάχοι, «διότι ὁ Παπαθύμιος Βλαχάβας, γενόμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετανέων τοῦ Ὀλύμπου, εἰς νέαν ἐξέγερσιν, εὐρέθη διὰ δευτέρου φοράν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Κατέφυγε ἐπομένως πάλιν εἰς τὴν θάλασσα. Ορμητήριον τῶν καταδρομέων ὑπῆρξε αὐτὴν τὴν φοράν ἡ Σκόπελος. Αἱ καταδρομαὶ τῶν Ἑλλήνων ἐνεργήθησαν μετὰ τῆς μανίας τῶν ἀπηλπισμένων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη διὰ τῆς βίας οὐδὲν ἤδυνατο νὰ πράξῃ ἔλαβε ὑπομονὴν καὶ ἔξεδωκε, μεσιτεία τοῦ Πατριάρχου, φιλμάνιον γενικῆς ἀμνηστείας των. Ο Ἀλῆ - πασᾶς ἐν τούτοις τὸ περιεφρόνησε, ὅταν συνέλαβε βραδύτερον δολίως τὸν Βλαχάβαν»³⁸.

Απλῆ καὶ ἐκλαϊκευτικὴ ἀλλὰ γλαφυρὴ εἶναι ἡ ἀφήγηση τοῦ Δημ. Γερουλάνου γιὰ τὴ σύμπραξη τοῦ Κολοκοτρώνη στὴ νέα μορφὴ ἀγώνων τῶν ἀρματολῶν - ναυμάχων τοῦ Ὀλύμπου:

«ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΣΚΙΑΘΟ έχουν μαζευτὴ πολλοὶ ἀρματωλοί, καπεταναῖοι καὶ αλέφτες, φεύγοντας τὴν μανία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἡταν ἐκεῖ οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Τσαχίλας, Λαζαῖοι, ὁ ἀρματωλὸς τοῦ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, ὁ ἀρματωλὸς τῆς Ναούσης Ρομφένης, ὁ περίφημος Νικοτσάρας κι ἄλλοι πολλοί. Γιὰ κεῖ τράβηξε κι ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸν Κεφαλλωνίτη καπετάνιο Ραυτόπουλο. Ἀποφάσισαν νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο στὴν θάλασσα. Σὲ λίγες ἥμέρες εἶχαν ἀρματώσει ἑβδομῆντα μικρὰ πλοῖα. Χωρίστηκαν σὲ δέκα μοῖρες,

38. Αὐτ., 66 σημ. Οὕτε γιὰ τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸ Νικοτσάρα ἦταν ἡ πρώτη φορά.

39. Δημ. Α. Γερουλάνον, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἡ ψυχὴ τοῦ 21. Αθῆναι 1959, 60-61.

Κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς πῆρε τόνομα τῆς ἰδιαιτερογενούς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ της, Βάλτος, Ρούμελη, Ἀσπρη θάλασσα (Αἰγαῖον), Ὁλυμπος, Σκίαθος, Κασσάντρα. Ἡ μοῖρα τοῦ Κολοκοτρώνη ὠνομάσθηκε Μοριᾶς... Γιὰ σημαία τους διάλεξαν τὴν γαλανόλευκη: Γαλάζια μὲ ἀσπρο σταυρὸ στὴ μέση»³⁹.

Γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῆς γαλανόλευκης ως ἑθνικοῦ συμβόλου διαπιστώνεται σχεδὸν ἀπόλυτη δόμοφωνία τῶν ἴστορικῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας διακηρύσσει μὲ βεβαιότητα: «Ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν ὁ Σταθᾶς ἀμέσως διέταξε νὰ ἀπορριφθῇ ἡ ρωσικὴ σημαία καὶ ἀντ' αὐτῆς κατασκευάσας ἀνεπέτασεν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος του τὴν σημαίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου σταυρὸν κατάλευκον»⁴⁰. Ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης ἀντλώντας ἀπὸ τὴν τοπικὴ παράδοση τῆς Σκιάθου μᾶς πληροφορεῖ: «Ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Ιερὰ Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἔχουσι πρῶται τὴν τιμὴν, ὅτι ἥκουσαν τοὺς φιλοπάτριδας ἐκείνους ἄνδρας, ἔχοντας πρὸ αὐτῶν τὴν σημαίαν ἐπὶ κυανοῦ ἐδάφους λευκὸν σταυρὸν καὶ ὅρκιζομένους ὑπὸ τοῦ ἡγούμενου Νήφωνος, ὅτι θὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος»⁴¹. Τὴν πληροφορίαν, ὅπως ἥδη εἴδαμε, παρέχει καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος⁴². Ὁ δὲ Π. Καρολίδης γράφει: «Ἡ συνέλευσις αὕτη τῶν ἀρχηγῶν ἀπεφάσισε νὰ διεξαγάγῃ πόλεμον ἐπαναστατικὸν ἐναντίον τῆς Πύλης κατὰ θάλασσαν διὰ τῶν νησιωτικῶν πλοίων, ἐφ' ὧν ἀνεπέτασαν ἀντὶ τῆς τέως ρωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικήν, φέρουσαν ἐπὶ κυανῆς ἐπιφανείας λευκὸν σταυρόν»⁴³. Ὁ Ν. Ζαφειρίου τονίζει ὅτι «οἱ ἀρματολοὶ τοῦ Ὁλύμπου ἀφοῦ μαζεύτηκαν εἰς τὴν Σκιάθον καὶ ἐτοίμασαν τὰ καταδρομικά των, 70 πλοῖα περίπου, μὲ ἀρχηγὸν τὸν Γιάννην Σταθᾶν, κατέβασαν τὴν ρωσικὴν σημαίαν καὶ ὑψώσαν γαλάζια μὲ σταυρὸν ἀσπρον»⁴⁴. Ὁ δὲ Γ. Ἀσπρέας, παῖζοντας μὲ τὰ χρώματα τοῦ ἀρματολικοῦ καταδρομικοῦ στόλου, διατυπώνει τὴν ἀποψή του ως ἔξης: «ὁ πολὺς Σταθᾶς, ὁ δημιουργὸς τῆς περιφήμου «Μαύρης Μοίρας» τὸ μόνον ὅπερ δὲν εἶχε μαῦρον εἰς τὸν ἀγήτητον στολίσκον του, ἦτο ἡ σημαία του, ἦτις ἦτο κυανὴ μετὰ λευκοῦ σταυροῦ»⁴⁵. Ὁ Γ. Βαλέτας, ἀκολουθώντας προφανῶς τὸν Τρύφωνα Εὐαγγελίδη, διατείνεται ὅτι «ἡ μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στάθηκε καταφύγιο τῶν τολμηρῶν ἐκείνων ἀνταρτῶν, κι ἐκεῖ φιλοτεχνήθηκε ἡ

40. Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς*, Ἀθήνησι 1889. 5.

41. Τρ. Εὐαγγελίδον, *Ἡ νῆσος Σκίαθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες*, ἐν Ἀθήναις 1913, 100.

42. Βλ. σημ. 35.

43. Π. Καρολίδον, *Ιστορία τῆς Ἑλλάδος*, 849.

44. Ν. Ζαφειρίου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Σημαία*, Ἀθήναι 1930, 23-24.

45. Γ. Ἀσπρέα, «Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Σημαίας», *Εστία τῆς* 14-9-1938.

46. Γ. Βαλέτα, *Οἱ ἀρχές τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου. Ὁ ἀγνωστὸς θεατρικὸς πρόδρομος Ἐπιφάνιος Δημητριάδης ὁ Σκιάθιος καὶ ἡ ἀνέκδοτη τραγωδία του Πέρσαι ἡ Ξερξῆς*, Ἀθήνα 1953. κδ'.

πρώτη Ἑλληνικὴ σημαία τῆς λευτεριᾶς, ὅπου ἔθεσαν τὰ καθοσιωμένα χέρια τους οἱ συναγωνιστὲς τοῦ Νικοτσάρα κι ὁρκίστηκαν ἀπ' τὸν ἥγονόμενο Νήφωνα, ὅτι θὰ πέσουν γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν πατρίδα»⁴⁶. Ο Ναύαρχος Κωνσταντῖνος Ἀλεξανδρῆς γράφει: «‘Ο διοιθύμως ἐκλεγεὶς ὡς γενικὸς ἀρχηγὸς Γιάννης Σταθᾶς ὥρισε καὶ σημαίαν ἴδικῆς του ἐμπνεύσεως, κυανῆν μὲ λευκὸν σταυρόν»⁴⁷. Ο δὲ ἴστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Διονύσιος Κόκκινος διευκρινίζει: «Τὰ πλοῖα ἔως τότε εἶχον τὴν ωσικὴν σημαίαν. Ο Σταθᾶς τὴν ἀντικαθιστᾶ μὲ ἑλληνικὴν τῆς ἐμπνεύσεως του. Γαλάζιο βάθος καὶ λευκὸς σταυρός. Πρώτην φορὰν ἐμφανίζονται τὰ ἑλληνικὰ αὐτὰ χρώματα»⁴⁸. Ο Ἡ. Ν. Φραγκούλας ὑπενθυμίζοντας ὅτι «τὸ μοναστήρι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια γιὰ πολὺ διάστημα ἔτρεφε τοὺς ἀρματολοὺς καὶ κλέφτες ποὺ κατέφευγαν στὴν Σκιάθο καὶ μάλιστα στὸ διάστημα τῆς δράσης τοῦ Γιάννη Σταθᾶ καὶ Νικοτσάρα», προσθέτει ὅτι «οἱ καταδρομεῖς πρὸιν ἔκεινήσουν γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τους στὸ Αἴγαο τὸ Σεπτέμβριο 1807, στὸ μοναστήρι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου ἔδωσαν τὸν ὄρκο τῆς Ἐλευθερίας μπροστὰ στὴν πρώτη ἑλληνικὴ σημαία ποὺ εἶχε φόντο γαλανὸ καὶ λευκὸ σταυρό, ἡ ὅποια ἐκεῖ πρωτοκατασκευάσθηκε καὶ ἀντικατέστησε τὴν ωσικὴν σημαία ποὺ μέχρι τότε εἶχε ὁ στολίσκος»⁴⁹.

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ καθορισμοῦ ἀπὸ τὴν πρώτην Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822, τοῦ ἑνιαίου τύπου ἔθνικῆς σημαίας μὲ χρώματα «τὸ κυανοῦν καὶ λευκόν» καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος τῆς 15-3-1822, ποὺ δορίζει τὸν τύπον τῆς Ἑλληνικῆς Σημαίας τοῦ στρατοῦ ἔηρᾶς «κυανῆ μετὰ λευκοῦ σταυροῦ καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος», ὁ Ἡ. Ν. Φραγκούλας ἐπισημαίνει τὴν ὅμιοιτητα τῆς ἐπίσημης πλέον ἑλληνικῆς σημαίας μὲ ἐκείνη τοῦ καταδρομικοῦ στόλου τῶν ἀρματολῶν - ναυμάχων τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ διατυπώνει ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸ ἄν «ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευση δορίζοντας τέτοιο τὸν τύπο τῆς ἑλληνικῆς σημαίας ἀντέγραψε τὴν σημαία τοῦ Σταθᾶ»⁵⁰.

Ωστόσο παρόμοιο ἐνδεχόμενο δὲν ἀποκλείεται, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ ἴδιος δέχεται τὴν παρουσία στὴ συνάθροιση τῶν ἀρματολῶν στὴ μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου ὅχι μόνο τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἡ. Μιαούλη, παρόντων

47. K. Ἀλεξανδρῆ, ‘Ἡ ἀναβίωση τῆς θαλασσίας μας δυνάμεως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν’, Αθῆναι 1960, 270.

48. Δ. Κοκκίνου, ‘Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Α’, Αθῆναι 1967, 60.

49. Ἡ. Ν. Φραγκούλα, Σκιαθίτικα Α’, Αθῆναι 1978, 97, 211.

50. Ἡ. Ν. Φραγκούλα, «Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ σημαία καὶ ἡ Σκιάθος», Σκιάθος, 24 (1982) 4. Εὐχαριστῶ καὶ δημοσίως τὸν ἐκδότη - διευθυντὴ τῆς τριμηνῆς σκιαθίτικης ἐπιθεωρήσεως Σκιάθος Χρ. Β. Χειμώνα, ποὺ πρόθυμα μοῦ προμήθευσε φωτοτυπία τοῦ ἀρχόντου.

κατά τὴν μεγάλη Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ μάλιστα πρωταγωνιστῶν, ὅπότε τόσο ὁ πρῶτος ὅσο καὶ ὁ δεύτερος ἡ καὶ οἱ δύο εἶχαν κάθε λόγο νὰ εἰσηγηθοῦν τὴν καθηέρωση ἐνὸς ἑθνικοῦ συμβόλου, ποὺ συνάμα θύμιζε κατορθώματα ὑπὸ δυσμενέστερες περιστάσεις καὶ μιὰ πανελλήνια περίπου σύμπραξη, πρότυπο πολλαπλὰ ἀναγκαῖο καὶ χρήσιμο στὴ νέα καὶ μεγαλύτερη φάση τῶν ἑθνικῶν ἀγώνων.

Τὴν σύνδεση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μὲ τοὺς κατὰ θάλασσαν ἀγῶνες τῶν ἀρματολῶν τοῦ Ὀλύμπου εἶχε ἔξετάσει σὲ σειρὰ δημοσιευμάτων του ὁ Ἱ. Βασδραβέλλης, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκεῖται στὴν ἀντάξια ἀναγνώριση τῆς σωστικῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἀγγλου πλοιάρχου κατὰ τὴν τελικὴν ναυμαχία, ἀλλὰ προβαίνει καὶ στὴν πρέπουσα ἀξιολόγηση τῆς ἐπιδεξιότητας καὶ τῆς ἀξιοθαύμαστης προσαρμοστικότητας στὸ νέο εἶδος πολέμου τῶν ἀρματολῶν - ναυμάχων, ὥστε νικώντας τὸν ὑπέρτερο τουρκικὸν στόλο νὰ δημιουργοῦν προηγούμενο γιὰ αἰσιόδοξες προβλέψεις σὲ μελλοντικές ἀναμετρήσεις: «Οἱ Τοῦρκοι ἀπέστειλαν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἴσχυρὰν μοῖραν πολεμικῶν σκαφῶν, ἀποτελουμένην ἀπὸ 2 φρεγάτας, 2 πλοῖα μὲ δλμοὺς καὶ τινα μόστικα ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Κιουτσούκ Ἀλῆ Σκαντίλ, ἵνα προσβάλῃ τὴν Σκιάθον, ἥτις ἔχρησιμοποιεῖτο ὡς πειρατικὸν ὁρμητήριον. Οἱ Ἑλληνες, εὐρεθέντες πρὸ ὑπεροτέρων σκαφῶν ἀρτίως ἔξωπλισμένων καὶ διαβλέποντες τὸν κίνδυνον τοῦ ἀφανισμοῦ ἐξήτησαν ἐπειγόντως τὴν συνδρομὴν τῆς εἰς νῆσον Σῦρον ναυλοχούσης ἀγγλικῆς φρεγάτας «Sea Horse» κυβερνωμένης ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Jouart, διστις ἔσπευσε προθύμως εἰς βοήθειάν των. Ἡ Ἀγγλία διετέλει κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ἐπηρολούθησε ναυμαχία διήμερος, τὴν 5-6 Ιουλίου 1807 πλησίον τῆς νῆσου Σκοπέλου, κατὰ τὴν διοίαν ἐθαυμάσθη ὁ ἥρωας μόδς κι ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Ἀγγλου πλοιάρχου. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑλληνες πειραταὶ πανταχόθεν ἐπιτεθέμενοι ἐπέφερον σύγχυσιν εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον. Τελικῶς ἡ τουρκικὴ ἀρχηγὸς Bendere Tjafer ὑποστᾶσα σοβαρὰς βλάβας ὑπεχρεώθη εἰς παράδοσιν, ὁ δὲ ὑπόλοιπος τουρκικὸς στόλος ἐγκαταλείψας τὴν ναυμαχίαν ἀπεμακρύνθη πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον διωκόμενος»⁵¹.

Μὲ εὐθυκρισίᾳ, ὑπευθυνότητα καὶ ἀντικειμενικότητα ἐπισημαίνει ἐπὶ πλέον ὁ Βασδραβέλλης τὴν σπουδαιότητα καὶ ὠφελιμότητα τῶν προεπαναστατικῶν κατὰ θάλασσαν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν εὐόδωση τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821: «Διαπιστοῦμεν ἐδῶ τὴν πρώτην σύμπραξην Ἑλλήνων ἀρματολῶν ἀπὸ διαφό-

51. Ἱ. Βασδραβέλλη, «Οἱ πολεμικοὶ ἄνδρες τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον», *Μακεδονικά*, 7 (1966-67) 66-67. Πβ. τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ πειρατεία εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν», *Μακεδονικά*, 5 (1961-63) 349.

ρους ἐλληνικὰς περιοχὰς καὶ μάλιστα σύμπραξιν διὰ θαλασσίας ἐπιχειρήσεις, καίτοι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀμφιβίων αὐτῶν πολεμιστῶν ἦσαν ὁρεινοί. Ἐκ τῆς συμπράξεως αὐτῆς θὰ προκύψουν σπουδαῖα ὥφελη διὰ τὸν μετέπειτα ἀγῶνα, διότι ἀρχῖζει βαθμηδὸν νὰ συνειδητοποιεῖται ἡ συνεργασία τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος διὰ μίαν συνδυασμένην ἐπαναστατικὴν ἐνέργειαν κατὰ τοῦ κυριάρχου ὡς ἔξεδηλώθη 14 ἔτη βραδύτερον»⁵².

‘Αλλὰ τὴν πληρέστερη ἐπισήμανση τῆς σημασίας καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐπιπτώσεων τῆς συμπράξεως τοῦ Κολοκοτρώνη μὲ τοὺς ἀρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ταυτόχρονα δὲ τὴν ἀκριβέστερη σκιαγράφηση τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ, ἔχει φιλοτεχνήσει ὁ Ἰωάννης Πετρώφ: «Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ καθῆπον ἔχομεν νὰ τονίσωμεν ἴδιαιτέρως, ἀναφορικῶς πρὸς τὸν ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας ἀγῶνα τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, εἶναι ἡ συνύπαρξις ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ εἰρημένου ἥρωος δύο πολυτίμων ἐθνικῶν ἀρετῶν, τῆς πρὸς τὴν μεγάλην ἐλληνικὴν Πατρίδα ὑπεροτάτης προσηλώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ὡς μέλους αὐτῆς ἀναποστάτου, ἀφοσιώσεως, ὅπερ δικαίως ἀναβιβάζει τὸν ἄνδρα εἰς τὴν ἐπίζηλον τάξιν τῶν κορυφαίων τῆς πανελληνίου ἰδέας»⁵³.

Αὐτὸς ὁ πλατύτερος καὶ μεστότερος πατριωτισμός, ἡ στοργὴ καὶ ἀφοσίωση πρὸς τὸ ἐθνος, χωρὶς φυσικὰ καμμία μισαλλοδοξία, ὁ ἔξοχος ἐθνισμὸς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητη νεοελληνικὴ κληρονομία καὶ εἶναι ἀκόμη καιρὸς νὰ τὸν καταστήσουμε πυξίδα πορείας τῶν ἐλληνικῶν γενεῶν, πρὸ πάντων δὲ τῆς σημερινῆς νεότητας, τῆς ὁποίας ἔνα ποσοστὸ ὄλοενα αὐξανόμενο παραδέρνει στὴν ἀμφισβήτηση καὶ κατατρύχεται ἀπὸ μανία ἔξαλείψεως τῶν ἐθνικῶν καὶ κάθε εἴδους ἀξιῶν!⁵⁴.

52. Βασδραβέλη, «Οἱ πολεμικοὶ ἄνδρες...», 65.

53. Πετρώφ, ἔ.ά., 140.

54. Π.β. Χριμπᾶ, «Τερτσέτης καὶ Κολοκοτρώνης», Ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Ἐξωτερικοῦ, 223 (Αὔγ. 1971) 16, ἐξ ἀφορμῆς τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη: «Εἶναι πολὺ εὔκολο σήμερα νὰ γίνη προσωπικὸ ἀπόκτημα δλῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῶν νέων ποὺ ψάχνουν γιὰ ἴδαινιά. Μιὰ καλόγνωμη ἐπικοινωνία μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴ δράση τοῦ Κολοκοτρώνη, θὰ τοὺς ἀναγεννήσῃ κυριολεκτικά». Α. Λαζάρον, «Θεμελιώδεις ἀξίες καὶ σχολικὴ ἀγωγὴ κατὰ τὸν ἀείμνηστον Γεώργιον Παπανδρέου», Θεμελιώδεις ἀξίες στὴν παιδεία. Ἐκδοσις Χ.Ε.Ε.Λ., Ἀθῆναι 1983, 9-23.

Διάλεξη στὴν αἴθουσα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, 1η Ιουνίου 1983, τὴν ὁποία εἶχε ὀργανώσει ἡ Ἐνωση Τριπολιτῶν Ἀττικῆς μὲ τὴ συμπλήρωση 140 χρόνων ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Τυπώθηκε αὐτοτελῶς, Ἀθῆνα 1984, μὲ πρόλογο τοῦ Προέδρου τῆς Ἐνώσεως Τριπολιτῶν Ἀττικῆς καθ. Βασίλη Κρεμμύδα.

ΠΑΡΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ & ΣΟΥΛΙΩΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι διάχυτη καὶ ὀλοφάνερη ἡ τάση γιὰ ἀμφισβήτηση κάθε ἀρχῆς, ἀλήθειας, ἀξίας. Ἰδιαίτερα στὸν τόπο μας ἀμφισβητεῖται ποικιλότροπα ἡ ἐγκυρότητα τῆς ἑθνικῆς μας ἴστορίας. Καθημερινὰ τονίζεται καὶ διατυμπανίζεται διτὶ γεγονότα ἴστορικά, ὅπως ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 1821, καὶ πρόσωπα, ποὺ διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ἢ δευτερεύοντα ρόλο σὲ κάποια φάση τῆς ἴστορικῆς πορείας τοῦ ἔθνους, ὅπως π.χ. ὁ Διονύσιος ὁ Φιλόσσιφος ἢ ὁ Θύμιος Βλαχάβας, δὲν ἔρμηνεύονται καὶ δὲν σκιαγραφοῦνται δῆθεν ἀντικειμενικά. Τὸ φαινόμενο ἔχει λάβει διαστάσεις ἐκπληκτικές καὶ ἐπισφαλεῖς. Διαφαίνεται στὸν δῷμοντα ὡς ἐπικείμενη ἡ θύελλα τοῦ μηδενισμοῦ καὶ τῆς ἀλλοτριώσεως τῆς ἑθνικῆς μας φυσιογνωμίας.

Ἄσφαλῶς οἱ λόγοι εἶναι πολλοὶ καὶ ποικίλοι. Κατ' ἀρχὴν προέχει ἡ ματαιοδοξία, ποὺ ὀδηγεῖ τὸν ἀνεργάτιστο ἄνθρωπο νὰ ἐμφανίζεται ὡς συγγραφέας, ἀσχετα ἄν καταπιάνεται μὲ θέματα ποὺ ἀπαιτοῦν εἰδικές σπουδές, γνώσεις καὶ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση. Ἀπὸ ἴστοριοδίφες ἐρασιτέχνες, ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν τὶς ἴστορικὲς πηγὲς ἢ καὶ τὰ βοηθήματα. Ἔξ ἄλλου ἡ ἄγνοια στὸν τρόπο ἱεραρχήσεως τοῦ ὑλικοῦ ἐπαυξάνει τὴν ζημία, διότι οἱ ἀνειδίκευτοι ἴστοριογράφοι συμβαίνει νά διαθέτουν ἐντυπωσιακοὺς ἐπιστημονικοὺς τίτλους, ποὺ, ἀν καὶ δὲν σχετίζονται μὲ τὶς ἴστορικὲς συγγραφές, ἐπηρεάζουν τὸ εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινό. Πάντως περισσότερο βλάπτει ἡ μεθοδευμένη πολυσχιδῆς καὶ πολυεθνικὴ προπαγάνδα, ποὺ ἔξυφαίνεται κατὰ καιροὺς κατὰ τῆς πατρίδας μας μὲ προφανέστατη σκοπιμότητα τὴν διασπορὰ ἀμφιβολίας, ἀναταραχῆς, διχασμοῦ!

Πρόκειται ὁπωσδήποτε γιὰ ἀνίερη προσπάθεια παραποιήσεως τῆς πραγματικότητας καὶ παραχαράξεως τῆς ἀλήθειας πρὸς ἀποσταθεροποίηση τῆς ψυχικῆς ἐνότητας, τῆς ὁμοψυχίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολο νὰ διαπιστωθοῦν τὰ βαθύτερα αἴτια διαφόρων δημοσιευμάτων μὲ ἐθνολογικὸ χαρακτήρα. Νωπὴ εἶναι ἡ συζήτηση στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο τῆς πρωτεύουσας γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Σουλιώτη Μάρκου Μπότσαρη.

Τὸ ζήτημα γεννήθηκε ποὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐνάμισο περίπου αἰώνα ἔχει ἐντάξει καὶ τὸν Μάρκο Μπότσαρη στοὺς Ρουμάνους, διότι παράλληλα μὲ τὴν ἀρβανίτικη λαλιά του γνώριζε καὶ τὴν κοντσο-

βλαχική, τὴν ἀρωματική γλώσσα τῶν Βλάχων τῆς Ἡπείρου.

Τελικά ὅμως ἡ σύγχρονη διεπιστημονικὴ ἔρευνα ἔχει ἀποδεῖξει μὲ ἀδιάσειστα τεκμήρια ὅτι Βλάχοι, δηλαδὴ ἐπιβιώσεις λατινοφάνων τῆς ἄλλοτε ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, προέρχονται ἀπὸ ποικίλα ἑθνολογικὰ ὑποστρώματα, ὅπως π.χ. ἀπὸ Γαλάτες στὴ ΝΑ Γαλλία, Κέλτες στὴ Βαλλωνία τοῦ Βελγίου, Ραιτοὺς στὴν Ἐλβετία, Δακογέτες στὴ Ρουμανία, Ἰλλυριοὺς στὴ Δαλματία, Θράκες στὴν περιοχὴ τοῦ Αἴμου τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας ἀλλὰ καὶ ἀπανταχοῦ Ἑλληνες ἐκλατινισμένους στὸν βιρειοελλαδικὸ κυρίως χῶρο.

Ἐπίσης τὸ κράτος τῶν Σκοπίων μὲ τὴν πολυδάπανη καὶ πολύδραστη προπαγάνδα του διατείνεται ὅτι ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἀνήκει φυλετικὰ στοὺς Σλαβομακεδόνες! Ἡ ἑθνικιστικὴ μανία καὶ ὑστερία συνταιριασμένη μὲ τὴ μελλοντικὴ ἀπληστία ὁδηγοῦν μεμονωμένα ἄτομα καὶ ὅμαδες νὰ διατυπώνουν ἀνεδαφικὲς καὶ παράλογες θεωρίες, ἔξω ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς συγγραφικῆς δεοντολογίας.

Ἀπροσδιόριστες ἀποβαίνουν οἱ προθέσεις μερικῶν Ἑλλήνων, ποὺ ἀποτολμοῦν, μιλονότι βρίσκονται σὲ ἔνους ἐπιστημονικοὺς χώρους, νὰ ἐκφράζουν δημόσια τὴν ἀτεκμηρίωτη καὶ ἀβάσιμη ἀποψη γιὰ ἔνική καταγωγὴ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη μὲ μοναδικὴ ἔνδειξη ὅτι χρησιμοποιοῦσε τὸ ἀρβανίτικο ἰδίωμα, ὥσαν νὰ ἀρκούσε γὰ τὴν ἑθνολογικὴ κατάταξη ἐνὸς προσώπου ἢ ἐνὸς πληθυσμοῦ ἡ γλώσσα.

Στὶς ἡμέρες μας κρίνεται πιὰ ἐντελῶς ἔξεπερασμένο τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας πρὸς καθορισμὸ τῆς ἑθνικότητας. Οἱ ἑθνικὲς περιπέτειες πολλῶν λαῶν ἔχουν ἐπιβάλλει τὴν ἀλλαξιγλωσσία ἢ τὴν διγλωσσία καὶ μερικὲς φορὲς τὴν τριγλωσσία, ὅπως ἀλλως τε καὶ τὴν ἀλλαξιοπιστία.

Ἄπὸ τὴν πολυκύμαντη ζωὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διασώθηκαν ἔξαραβισμένοι, ἐκτουρκισμένοι, ἐκσλαβισμένοι, ἐκλατινισμένοι καὶ ἔξαλβανισμένοι Ἑλληνες! Δὲν λείπουν καὶ περιπτώσεις διαδοχῆς ἀλλαγῆς γλωσσῶν. Στὴν περιοχὴ τῆς ΝΔ Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας οἱ ἀρχαῖοι Μακεδόνες μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Ρωμαίων γίνονται δίγλωσσοι, ἐλληνόφωνοι καὶ λατινόφωνοι. Μετὰ δὲ τὴν κάθοδο σλαβικῶν φύλων καὶ τὴν ἐγκατάστασή τους ἔκει, οἱ Μακεδόνες μαθαίνουν καὶ τὴν σλαβική, ἀσύγκριτα πιὸ εὔκολη ἀπὸ τὶς προηγούμενες δύο, καὶ καταντοῦν στὴν ἐποχὴ μας ἀποκλειστικὰ σλαβόφωνοι, σύμφωνα μάλιστα μὲ γνώμη Γιουγκουσλάβου ἑθνολόγου. Παρόμοια περιπέτεια πέρασαν καὶ οἱ Σουλιῶτες.

Ο Εὐλόγιος Κουρίλας σ' ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ πολυσυζητημένα βιβλία του γράφει: «Ο Κοραῆς ἀποφαίνεται ὅτι οἱ Σουλιῶτες εἶναι Ἑλληνες καὶ ὅτι ἡ γλώσσα ἡ ὀλβανικὴ ἐπεβλήθη αὐτοῖς».

Πράγματι στὶς ἀλλεπάλληλες ἐπιστολές, σχετικὲς μὲ τοὺς Σουλιῶτες, ὁ

Κοραῆς γίνεται όλοένα πιὸ κατηγορηματικὸς γιὰ τὴν ἑλληνικότητα τῶν Σουλιωτῶν. Χαρακτηριστικὰ δὲ εἶναι τὰ λόγια τοῦ Κοραῆ, ποὺ περιέχονται σὲ μὰ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Σουλιώτες: «”Οταν τῶν Σουλιωτῶν τὰ παλληκάρια μάθωσιν ἀπὸ ποίους προγόνους κατάγονται μήτε μὲ δόλον μήτε μὲ δύναμιν κανεὶς δὲν θέλει ποτὲ τοὺς νικήσει». Καὶ ὁ καλύτερος γνώστης τοῦ Σουλίου καὶ τῶν Σουλιωτῶν ὁ Πουκεβήλ σημειώνει: «Τὸ Σούλι ἦτο ὁ φάρος τῆς Ἑλλάδος». Ἡ διάσημη Ἐλένη Γκίκα, γνωστὴ ὡς Δώρα ντ’ Ἰστρια, γράφει: «Τὰ σουλιώτικα τραγούδια, ἑλληνικὰ πάντοτε τραγουδημένα, μαρτυροῦν ἀπλῶς πόσον οἱ Σουλιώταις ἥσθανοντο βαθειὰ ἑλληνικά». Σὲ ἄλλο δὲ σημεῖο ὑπογραμμίζει: «Εἰς τὸ Σούλι ἀντηχεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα». Ὁ Φωριέλ, ποὺ συγκέντρωσε καὶ δημοσίευσε ὥρατα ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἐπιβεβαιώνει τὰ λόγια τῆς Γκίκα: «ἐπίσημη γλώσσα στὸ Σούλι ἦταν ἡ ἑλληνικὴ».

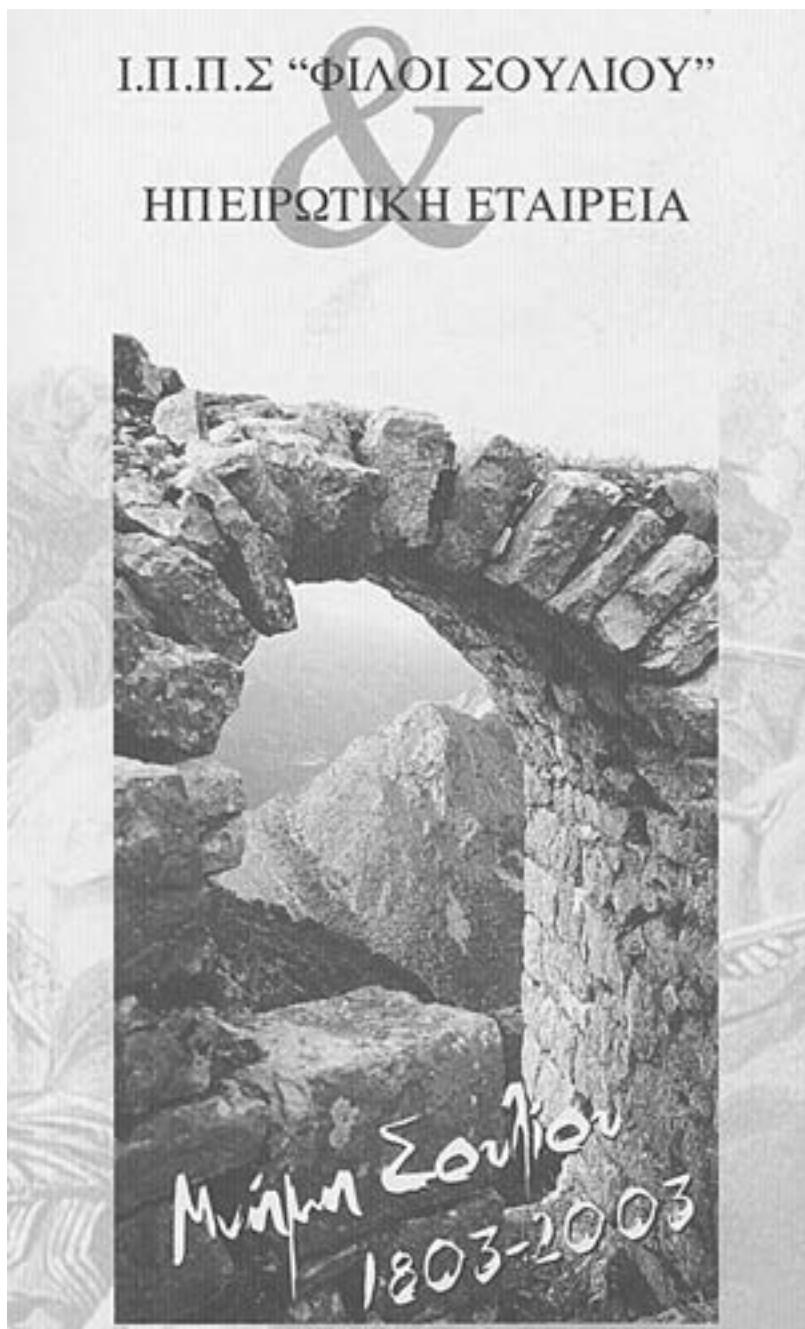
Καιρὸς εἶναι νὰ ἀναζητήσουμε καὶ τὴν πεποίθηση τῶν Σουλιωτῶν ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴ τους. Ὁ Φωριέλ διασώζει ἐπιστολὴ τοῦ Λάμπρου Τζαβέλλα πρὸς τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, στὸν ὅποιο γράφει ἑλληνικὰ σχετικὰ μὲ τὸ παιδί του, γιὰ τὸ ὅποιο ἡ ἀπόδειξη, ὅπως γνωστοποιεῖ στὸν Ἀλῆ, ὅτι εἶναι γιός του, συνίσταται στὴν ἀφοβίᾳ του πρὸ τοῦ ἐνδεχομένου θανάτου. «”Αν ὅχι, δὲν θὰ ἔξιζε νὰ θεωρεῖται ἀληθινὸ παιδί τῆς Ἑλλάδος, τῆς πατρίδος μας».

Τίποτε δὲν ἀποτελεῖ ἴσχυρότερο καὶ ἀσφαλέστερο στοιχεῖο καταγωγῆς ἀπὸ τὴν τόσο ἀπόλυτα διατυπωμένη ἑλληνικὴ ἑθνικὴ συνείδηση τῶν Σουλιωτῶν. Ἐξ ἵσου εὐγλωττη καὶ ἀποκαλυπτικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὅταν αὐτοπροαίρετα θυσίαζε τὴν ἴδια τὴν ζωή του στὸ βωμὸ τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας. Ὁπωσδήποτε ἄλλη ἐρμηνεία ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ βεβηλώνει τὴν μνήμη τῶν ἀληθινῶν ἡρώων Σουλιωτῶν.

Η ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΛΑΚΚΑΣ ΣΟΥΛΙΟΥ

Ἄρ. φ. 20 Μάρτιος 1982

MNHMH ΣΟΥΛΙΟΥ 1803-2003

΄Η ταπεινότητά μου μὲ τὴν ἴδιότητα τοῦ προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν ἑθνικῶν θεμάτων, Ἰδρυμένης ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Μιχαὴλ Στασινόπουλο, ποὺ εἶχε διατελέσει καὶ πρῶτος πρόεδρος τῆς, συνάμα δὲ πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας καὶ πρόεδρος Δημοκρατίας, ἐκφράζει ἐγκάρδια συγχαρητήρια πρὸς τὸ Ἰστορικό-Πνευματικό-Πολιτιστικὸ Σωματεῖο «Οἱ Φίλοι τοῦ Σουλίου» καὶ πρὸς τὴν Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρία γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς Μνήμης Σουλίου, μὲ τὴν εὐκαιρία συμπληρώσεως διακοσίων χρόνων 1803-2003.

΄Ἐπιπρόσθετα, γιὰ τὴν προσήκουσα ἐπίλογὴ τοῦ χώρου πραγματώσεως, τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας Ἑλλάδας, στὴ συγκρότηση τῆς ὅποιας πρωτοστάτησαν Σουλιώτες καὶ πλατύτερα Ἡπειρώτες, μὲ προξέρχοντα τὸν ἐπιφανῆ καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδωνα Λάμπρου. Ἐν συνεχείᾳ ὡς ἐλάχιστος εἰδίκευμένος ωμανιστής βαλκανολόγος, ποὺ ἀκόμη ἐποπτεύω ἐκπονήσεις διδακτορικῶν διατριβῶν διεπιστημονικοῦ, διαχρονικοῦ, διαβαλκανικοῦ ἐνδιαφέροντος μὲ περίσσια ἐπείκεια στὸ θέμα τῆς ἀνακοινώσεώς μου χορησμοποιῶ τὸν ὄρο “παρερμηνεῖς”. Διότι, σὲ σύγγραμμα ποὺ ἐκδόθηκε κιόλας ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, ἥδη προλογικὰ θεωρεῖται ὡς δεδομένη ἡ ἀλβανικὴ(!) καταγωγὴ τῶν Σουλιώτων! Πράγματι, πρόκειται γιὰ ἀσύγγνωστο ἀτόπημα, δηλωτικὸ παραγνωρίσεως πρωταρχικῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν, κανόνων, διαδικασιῶν. Ἀμφισβήτηθηκαν δὲ ἀδίστακτα ἡ δεοντολογία καὶ ἡ μεθοδολογία. Ὁπωδήποτε στὸν ἐπίλογο τῆς συγγραφῆς μετὰ τὴν ἐπιτακτικὴ παράθεση καὶ μετὰ τὸν ἐμπερίστατο ἔλεγχο πηγῶν καὶ βοηθημάτων, κανένα δὲν θὰ ἔξενιζε παρόμοια διατύπωση, φυσικὰ συνακόλουθη ἐνδελεχοῦς καὶ ἐνδεδειγμένης διερευνήσεως, ὥστε νὰ ἐκπορεύεται ὡς εὔλογο τὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα ἐλευθερίας τῆς ἐπιστημονικῆς γνώμης.

΄Εξ ἄλλου ἀρθρογράφος σὲ διμηνιαία ἡπειρωτικὴ ἐφημερίδα δημοσιεύει μονόστηλο κείμενο μὲ ποικίλες παρατηρήσεις, οἱ ὅποιες ἀφοροῦν στὸ Σούλι καὶ στὴ Λάκκα Σουλίου. Στὸ τέλος διατυπώνει τὶς ἐπόμενες ἀπόψεις: “Τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς τῶν Σουλιώτων συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀλβανικῆς περισσότερο καταγωγῆς τους, δεδομένου ὅτι τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο ἔχει ἥδη ἔσπεράσει τὴ γεναρχικὴ δομή. Ὁ Μπίρης ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Σουλιώτες προέρχονταν ἀπὸ τὴ Δίβρη Ἀχρίδας, ἐνῶ ὁ Πετρίδης ἀναφέρει τὴ Δίβρη Δελβίνου. “Οἱ Σουλιώτικες φάρες ἀνῆκαν σὲ χριστιανικὰ ἀλβανικὰ ἢ ἐλληνικὰ φύλα μὲ βασικὴ γλώσσα τὴν ἀλβανική”.

Αναγκαστικά σχολιάζει σύντομα τὸ κοινωνικὸ καθεστώς δύο πληθυσμακῶν στοιχείων, ἐλληνικοῦ καὶ μή. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔνα “εἶχε ξεπεράσει τὴ γεναρχικὴ δομή”, ἐνῶ τὸ ἄλλο παρέμεινε περισσότερο σὲ ἀντίστοιχη ἀρχαιότερης μορφῆς, ὁ ἀρθρογράφος εἰκάζει ὅτι τὸ δεύτερο εἶναι μᾶλλον ἀλβανικῆς καταγωγῆς, παραγνωρίζοντας τὴν πανάρχαια προσήλωση τῶν Ἡπειρωτῶν στὰ πατροπαράδοτα. Ἐπειτα ἐπιχειρεῖ γεωγραφικὰ τὴν ἀποξένωση τῶν Σουλιωτῶν μὲ πρόσχημα ὅτι κατὰ μίαν ἐκδοχὴν προέρχονταν ἀπὸ Δίβρη Ἀχρίδας καὶ κατ’ ἄλλην ἀπὸ Δίβρη Δελβίνου.

Ομως τὸ κοινωνιολογικὸ δῆθεν ἔρεισμα ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀνατρέψει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σοφόβοννης Pierre Cabanes, ὁ ὅποιος ἥδη μὲ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του διακηρύσσει ὅτι ἡ ἐλληνικότητα τῶν Ἡπειρωτῶν προκύπτει ἀπὸ πλῆθος τεκμηρίων, ὅπότε φρονεῖ ὅτι παρέλκει περαιτέρω λόγος. Μὲ σειρὰ δὲ ἀνακοινώσεων σὲ διεθνῆ συνέδρια παρουσιάζει τὴν ἀδιάλειπτη κοινωνικοπολιτικὴ καὶ πολιτισμικὴ συνέχεια ἀρχαιοελληνικῶν θεσμῶν στὴν Ἡπειρο, τῶν ὅποιων ἀρκετοὶ ἐπιβιώνουν στοὺς Σουλιωτες. Διότι διακρίνονται γιὰ τὸν κλειστότερο παραδοσιακὰ τρόπο ζωῆς. Πειστικὴ γενικὴ ἐπισήμανσή τους παρέχεται καὶ σὲ μικρὸ δημοσίευμα τοῦ Cabanes, ἐπιγραφόμενο “Σύνορα καὶ συναντήσεις πολιτισμῶν στὴ ΒΔ Ἑλλάδα”.

Παραλληλα δὲν συνιστᾶ κώλυμα ἐλληνικότητας τῶν Σουλιωτῶν ὁ πραγματικὸς ἡ ὑποθετικὸς τόπος προελεύσεως, Ἀχρίδα-Δέλβινο, ἐφόσον, κατὰ τὸν πατέρα τῆς Γεωγραφίας Στράβωνα, τὰ ὅρια τοῦ συμπαγοῦς Ἑλληνισμοῦ πρὸς βιορρᾶν εἶναι πολὺ ὑψηλότερα, στὴν Ἐγγατίᾳ ὅδό, μὲ τὶς δύο ἀφετηρίες ἐπὶ τῶν ἀδριατικῶν ἀκτῶν, τὶς παραλίες πόλεις Ἀπολλωνία καὶ Ἐπίδαμνο - Δυρράχιο. Ἡ ὁροθετικὴ αὐτὴ γραμμὴ ἴσχύει ἀπόλυτα καὶ μετὰ πέντε αἰῶνες, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἰστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Προκόπιος, τὸν ὅποιο σὲ διεθνὲς ἵλλυρολογικὸ συνέδριο ἐπικαλεῖται ὁ καθηγητὴς VI. Popovic'. Κάπως μεταγενέστερης περιόδου ἐπιβεβαίωση δίνει ἡ Βουλγάρα ἀρχαιολόγος Ljuba Ognenova, ἀποδεικνύοντας ἐλληνικὴ τὴν ἐπὶ μισὸ αἰώνα πιστευτὴν ὡς μοναδικὴ “ἱλλυρικὴ” ἐπιγραφὴ τῆς Χρυσουπόλεως - Σκουτάρεως - Σκόδρας. Ἐντονα ἐντυπωσιάζει ἡ ὀνομασία τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὡς Graecia ἀπὸ τὸν πανεπιστήμονα ἐπίσκοπο τῆς Σεβίλης Ισίδωρο. Καταπλήσσει δὲ ὁ σύγχρονός μας καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Πάδοβας Lorenzo Braccesi μὲ βιβλίο του ἐπιγραφόμενο Ἑλληνισμὸς ἀδριατικὸς καὶ ιδίως μὲ τὸ πλέον πρόσφατο συμπλήρωμά του (2001), τὸ ὅποιο ἐπιγράφει Ἑλληνικὸς Κόλπος, ἐννοώντας Ἑλληνικὴ Ἀδριατική!

Τὴν ἐλληνικότητα τῆς ἐνιαίας Ἡπείρου, ἀπὸ Ἀμβρακικὸ ἔως Δυρράχιο καὶ βορειότερα, τεκμηριώνουν διάσημοι ἐπιστήμονες, π.χ. N.Hammond-Fanoula Papazoglou, ἀρχαιολογικὰ καὶ ἰστορικά, O. Masson ἀνθρωπονυμικά, VI. Georgiev

τοπωνυμικά. Γιὰ δὲ τοὺς νεώτερους χρόνους, 19ο - 20ο αἰώνα, σὲ ἀληθινές ἀποκαλύψεις προβαίνουν οἱ A. Canini, L. Magrini, R. Puaux, καθὼς καὶ ὁ ἀκραιφνῆς Σκυπιτάρος, πολυτιτλοῦχος καὶ ἀνεπίληπτος ἑθνικιστής Basri-bey, ὁ δόποῖος σὲ γαλλόγλωσσο δημοσίευμά του ἀναγνωρίζει τὸν ἐλληνικὸν χαρακτήρα τῆς νότιας Ἀλβανίας, ἥτοι τῆς Βορείου Ἡπείρου, ὅπου οἱ Ἑλληνες πέρα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας γνωρίζουν λίγο-πολὺ καὶ τουρκικά, ἀρβανίτικα, βλάχικα...

Μὲ ἔξαιρεση τὴν τουρκικὴ γλώσσα, κυρίαρχη, διοικητική, συνηθέστερη σὲ κρατικὲς συναλλαγές οἱ δύο ἄλλες ἐνέχουν ἀποδεικτικὰ τῆς ἀρχικῆς γλώσσας τῶν χρήστων τους. Ἡ ἀλβανικὴ διαιρεῖται σὲ δύο διαλέκτους, τὴ βόρεια, γκεγκικὴ καὶ τὴ νότια τοσκική. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ὁ J. Georg von Hahn ἐμβαθύνοντας στὴ μελέτη, ἐπισημαίνει τὴν ὑπαρξὴ στὴν τοσκική, τῆς δόποίας ἵδιωμα εἶναι τὰ ἀρβανίτικα, ἀφθονίας ἐλληνικῶν λέξεων, κατ' ἔξοχὸν δὲ καὶ ἐλληνικῶν δομικῶν - συντακτικῶν συστημάτων, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν Βούλγαρο ἀκαδημαϊκὸ VI. Georgiev δὲν δανείζονται. Συνεπῶς, φανερώνουν ἔξαλβάνιση Ἐλλήνων, τὴν δόποία παρατηρεῖ τὸν 19ο αἰώνα καὶ στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας ὁ L. Heuzey.

Τὸ γλωσσικὸ ἄλλως τε ὅργανο, ἔστω καὶ βασικό, δὲν λογίζεται ὡς κριτήριο ἐθνότητας, ὅπως πιστοποιοῦν οἱ ἐπιφανέστεροι στὸ εἶδος ἐπιστήμονες, π.χ. ὁ C. Beloch. Μαζί του συμφωνεῖ ἐν τέλει καὶ ὁ G. Weigand, ποὺ παλαιότερα χαρακτηρίσθηκε “ἔξωνυμένος πράκτορας τῶν ρουμανικῶν ἀξιώσεων” καὶ ὅχι μόνον, κατὰ τὸν Victor Bérard.

Ἡ παρουσία μωσαϊκοῦ γλωσσῶν σὲ κάποια περιοχὴ δὲν ὑποδηλώνει τόσες ἐθνότητες δύσες καὶ οἱ γλῶσσες, οἱ δόποίες διμιλοῦνται. Ὁ πρῶτος σημερινὸς εἰσιτηρῆς στὴ Μνήμη Σουλίου, ὁ καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς Ἀνθρωπολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Θ. Κ. Πίτσιος στὸ ἐφετεινὸ σύγγραμμά του, ἐπιγραφόμενο Ἐξελικτικὴ Ἀνθρωπολογία, ἀξιοποιώντας τὸν συναδέλφον του Peter Boev σαφῇ συμπεράσματα, ποὺ ἐπαλήθευσε καὶ μὲ πορίσματα δικῆς του ἔρευνας, διαβεβαιώνει τὰ ἔξης: “Οἱ διαφορετικὲς ἐθνογραφικὲς ὄμάδες τῆς Ἡπείρου - βλάχοι, σαρακατσάνοι καὶ ἡπειρώτες - χαρακτηρίζονται ἀπὸ κοινοὺς ἀνθρωπολογικοὺς τύπους καὶ τὴν ἴδια ἀνθρωπολογικὴ σύνθεση”.

Ομολογούμενως ἀδιάσειστες ἀποδείξεις ἀποτελοῦν τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, οἱ παραδόσεις, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ποὺ στὴν περίπτωση τῶν Σουλιωτῶν, ἀκόμη καὶ τῶν ἀρβανιτοφώνων, εἶναι ἐλληνικά. Ἡ πρώτη μαρτυρία (1332) τοῦ Simon Simeonis ἐκπλήσσει. Διότι “ἐπιμένει μὲ ἔμφαση στὴ τέλεια ταύτιση τῶν ἐλληνικῶν καὶ ἀλβανικῶν ἥθων καὶ ἔθιμων”.

Πάντως, προέχει ἡ δημόσια διακήρυξη τῆς συνειδήσεώς τους, ὅτι ἀκριβῶς

ἀνήκουν στὸ ἔλληνικὸ γένος. Ἀξίζει νὰ μνημονεύεται περιεκτικὴ περικοπὴ τοῦ 1803, δταν οἱ Σουλιῶτες ἀπηρθυναν νέα ἔκκληση γιὰ βοήθεια στὸν τσάρο Ἀλέξανδρο Α΄ : “....Σεβόμενοι τὸ γένος μας καὶ τοὺς τάφους τῶν προγόνων μας θὰ προτιμήσουμε τὸ θάνατο...”.

Εὐνόητο, λοιπόν, δτι ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς Διονύσιος Σολωμός, ποὺ μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια στέκεται πάνω ἀπὸ προσωπικὰ καὶ τοπικισμοὺς ὑμνώντας τὰ σύμβολα ἔξαίρεση κάνει γιὰ τοὺς Σουλιῶτες. Στὸ Λυρικὸ Τραγούδι γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Λόρδου Μπάϊρον παρεισάγονται σὲ πολλές στροφὲς ὁ Μάρκος Μπότσαρης καὶ οἱ Σουλιῶτες καὶ οἱ Σουλιώτισσες. Στὴν ἀρχὴ ὁ Σολωμὸς καλεῖ τὴν Ἐλευθερία πρώτῃ καὶ κατόπιν τοὺς ἥρωες νὰ κλάψουν ἐπάνω στὸ νεκρὸ Μπάϊρον. Ὅμως, πρῶτοι μετὰ τὴν Ἐλευθερία ἔρχονται οἱ Σουλιῶτες. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς κατεβάζει τὸν Μπάϊρον σὰν σκιὰ ὄμηρικὴ στὸν Ἀδη, δπου Σουλιῶτες κι ἄλλοι ἀγωνιστές, οἱ ἥσκιοι τῶν νεκρῶν τοῦ Μεσολογγίου, τὸν κυκλώνουν καὶ

Γιὰ τὴν ποθητὴν Ἐλλάδα
τόσο πρόθυμα ρωτοῦν
σὰν νὰ ἔξήτααν τὴ γλυκάδα
τὸν φωτὸς νὰ ξαναδοῦν

Κι' ὁ Μπάϊρον ἀνάμεσα στ' ἀπλότρεμα χέρια καὶ στὶς τρομακτικὲς ἀπὸ τοὺς ἀντίλαλονς κλάψες, σεβάσμια προχωρώντας καὶ ἀνήσυχα προσβλέποντας στὰ πρόσωπα καὶ στὶς πληγὲς τῶν ἥσκιων, λέει τοὺς τελευταίους μεγαλόπρεπους στίχους τοῦ τραγουδιοῦ:

Ἡ Διχόνοια κατατρέχει
τὴν Ἐλλάδα, ἀν νικηθεῖ
μὰ τὸν κόσμο ποὺ μᾶς ἔχει
τ' ὄνομά σας (τῶν Ἐλλήνων) ξαναζεῖ.

ΕΠΙΜΟΝΗ “ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ” ΑΦΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΣΟΥΛΙΩΤΩΝ

“Ο ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου E. Condurachi σὲ ἀνακοίνωσή του μὲ θέμα «Ἡ Δωδώνη καὶ οἱ σχέσεις τῆς μὲ τὸν βαλκανικὸν κόσμον»¹ ἀναφέρει ὅτι ἰδρυτὴς τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης ὑπῆρξε ὁ μυθικὸς πρόγονος τῶν Ἑλλήνων Δευκαλίων, ὁ πατέρας τοῦ Ἑλληνος.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Aix en Provence F. Benoit², στὸν ἔσχατο Νότο τῆς Ἰλλυρίας κεῖνται οἱ ἐλληνικὲς πόλεις Δυρράχιον (ἀρχ. Ἐπίδαμνος) καὶ Ἀπολλωνία. Πρόκειται γὰρ τὶς ἀφετηρίες ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀδριατικῶν ἀκτῶν τῆς πανάρχαιης³ παρὰ τὸ ωμαϊκὸν ὄνομα Ἐγγατίας⁴ δόδον, ἡ ὥποια ἀκολουθῶντας τὸ ρεῦμα τοῦ Γενυσοῦ-Γενούσου (Σκούμπη) ποταμοῦ εἶναι τὸ βόρειο σύνορο τῆς Ἡπείρου πρὸς τὴν Ἰλλυρίαν.

Αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Πατέρα τῆς Γεωγραφίας Στράβωνα: «Ταῦτην δὴ τὴν δόδὸν ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ Ἀπολλωνίαν τόπων ιοῦσιν ἐν δεξιᾷ μέν ἔστι τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη κλινόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ ὅρη τὰ τῶν Ἰλλυριῶν...»⁵. Σύμφωνα δὲ μὲ προσεκτικὴ μελέτη τῶν σχετικῶν χωρίων του ἀπὸ τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Λιέγης Michel Dubuisson⁶, οἱ Ἡπειρῶτες καὶ οἱ Μακεδόνες διμιλοῦν διαλέκτους τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

“Ἐλληνες εἶναι οἱ Ἡπειρῶτες, κατὰ τὸν Πολύβιον: «ἄξιόν γε τοιούτων ἀνδρῶν νῦν ἀπογόνους ὑπάρχοντας [Λακεδαιμονίους] κάπειτα νῦν συμμαχίαν

-
1. E. Condurachi, «Dodone et ses rapports avec le monde balkanique», *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gr. Novac dicata*, Zagreb 1970, 325-333, 326 καὶ σημ. 6.
  2. F. Benoit, *Recherches sur l'hellenisation du Midi de la Gaule*, Aix - En - Provence 1965, 38 καὶ σημ. 32.
  3. P. Lemerle, *Philippines et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'Histoire et d'Archéologie*, Paris 1945, 11-12.
  4. Catherine Romiopoulou, «Un nouveau Milliaire de la Via Egnatia», *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, 98, 1974, 813-816. Βλ. καὶ Ἀθ. Παλιούρας, «Ἐγγατία: Ἐνας δρόμος ποὺ “διακινοῦ-σε” ἐμπορεύματα, ἴδεολογίες, τέχνες καὶ καλλιτέχνες». Ἀφιέρωμα στὸν N.G.L. Hammond. ΕΜΣ, *Παράρτημα Μακεδονικῶν*, ἀρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, 321-328.
  5. Στράβων, VII, 323 Βλ. καὶ Σ.Π. Κυριακάδης, *Τὰ βόρεια ἑθνολογικὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Θεσσαλονίκη 1946, 16. Φ. Πέτσας, «Μακεδόνες - Ἡπειρος καὶ Ἡπειρῶτες», *Ἡπειρος*, 1, 1979, 53.
  6. M. Dubuisson, «Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme». *Revue de Philologie*, 57, 1983, 312 καὶ σημ. 48.

ποιησαμένους τοῖς βαρβάροις [Ρωμαίοις], στρατεύειν μετ' ἐκείνων καὶ πολεμεῖν Ὑπειρώταις, Ἀχαιοῖς, Ἀκαρνάσι, Βοιωτοῖς, Θετταλοῖς, σχεδὸν πᾶσι τοῖς Ἐλλησι...»⁷. Μετὰ πολλοὺς αἰῶνες ὁ Προκόπιος, ὁ ἴστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπιβεβαιώνει: «Ἐλληνές εἰσιν, Ὑπειρώται καλούμενοι, ἄχρις Ἐπιδάμνου πόλεως, ἥτις ἐπιθαλαττία κεῖται»⁸. Τὸν Προκόπιο ἐπικαλεῖται καὶ ὁ καθηγητής Vlad Popovic', γράφοντας, κατὰ τὸν Ἐλληνα ἴστορικο, οἱ Ὑπειρώτες ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἔως τὴν Ἐπίδαμνο, «ἢ νῦν Δυρράχιον καλεῖται (BV III, II, 8)»⁹.

Στὴν ἑνιαίᾳ Ὑπειρῷ ἀπὸ Ἀμβρακικὸ ἔως Δυρράχιο ἡ ἐλληνικότητα ἀποδεικνύεται διεπιστημονικά. Ο καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Nancy Olivier Masson κατὰ τὴν ἀνακοίνωσή του στὸ πρῶτο διεθνὲς βαλκανικὸ συνέδριο τῆς Σόφιας καταλήγει στὸ ἐπόμενο συμπέρασμα: «Οσον ἀφορᾶ στὶς ἐλληνικὲς χῶρες, τὶς κοντινὲς μὲ τὴν Ἰλλυρία, ὅπως ἡ Ὑπειρος καὶ ἡ Ἀκαρνανία, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἀληθινὰ δὲν ὑπέστησαν ἐπίδραση ἀπὸ βιρρᾶ, σὲ πεῖσμα θεωριῶν ποὺ διατυπώθηκαν μὲ βάση ἐπιφανειακὴ ἐρμηνεία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ὀνόματος»¹⁰.

Κατὰ τὸν Βούλγαρο ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας VI. Georgiev¹¹, ἡ τοπωνυμία τῆς Ὑπείρου εἶναι ἀρχαιότατη καὶ ἀποκλειστικὰ ἐλληνική. Ἡ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Farnoula Papazoglou¹² κρίνοντας τὸ ὄγκωδες σύγγραμμα, ἐπιγραφόμενο Ὑπειρος, τοῦ Nicolas G.L. Hammond, ἐκφράζεται ὡς ἔξης: «Ἡ θεμελιώδης γνώμη τοῦ Hammond γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τῶν Ὑπειρωτῶν μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἐπιτρέπει ἀμφισβήτηση». Ἐπὶ πλέον, κατὰ τοὺς Hammond καὶ Papazoglou, τὰ ἀρχαιολογικὰ ἐνόρηματα ἐπιμαρτυροῦν τὴν ἐλληνικότητα ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Ἡ καθηγήτρια Papazoglou, συντάσσεται μὲ τὸν Hammond στὴν προσπάθειά του γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς προσαγορεύσεως ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη ὡς βαρβάρων τῶν

7. Πολύβιος, IX, 38, 5.

8. Προκόπιος, Πολ. Γοτθ. Ἐκδ. Ηα, 82.

9. VI. Popovic', «L' Albanie pendant la basse Antiquité», *Les Illyriens et les Albanais*, Beograd 1988, 254.

10. O. Masson, «Les rapports entre les Grecs et les Illyriens d'après l' onomastique d' Apollonia d' Illyrie et de Dyrrachium», *Actes du premier Congrès International de études balkaniques et sud-est européennes*, 26 août - 1 septembre 1966, Sofía, IV, 239.

11. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie* (Rome, 14-16 novembre 1977), Milano 1978, 157, ὅπου ὁ Georgiev τονίζει: «dans l' Epire les toponymes sont très anciens et uniquement d' origine grecque».

12. F. Papazoglou, «Quelques problèmes de l' histoire épirote - A propos du livre "Epirus de N.G.L. Hammond», *Ziva Antika (ZA)*, 20, 1970, 116.

Μολοσσῶν, Θεσπρωτῶν καὶ Χαόνων. Δὲν τὴν ἀποδίει στὸ ἔνεικὸ τῆς γλώσσας τους ἀλλὰ στὴν πολιτισμικὴ βαθμίδα καὶ πρὸ πάντων στὸ πολιτικὸ σύστημά τους. Ἐπισημαίνοντας τὴν ἔχειωσιστὴ θέση τῇ Δωδώνης δὲν ἀγνοεῖ τὴν ἴδιαζουσα γλωσσικὴ κατάσταση τῶν περισσοτέρων Ἡπειρωτῶν. Παραβάλλει δὲ αὐτὴν πρὸς ἐκείνη μερικῶν Αἰτωλῶν καὶ συγκεκριμένα τῶν Εὐρυτάνων, οἵ διόποιοι κατὰ τὸν Θουκυδίδη (III, 95) ἥσαν “ἀγνωστότατοι γλῶσσαν”. Διότι ἐνδεχομένως ἡ προφορὰ καθιστοῦσε τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμά τους ἀκατάληπτο σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ὀπόμη καὶ ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ διαφορά. Ἀκριβῶς αὐτὸ θεωρεῖται ώς δυνατὴ ἐξήγηση τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Θουκυδίδη¹³.

Τὸ Ἰδιο θέμα διερευνᾶ ἐνδελεχῶς καὶ ὁ σύγχρονός μας Ρουμάνος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, μετέπειτα δὲ τοῦ Πανεπιστημίου Bochum τῆς Γερμανίας, καὶ γενικὸς γραμματέας τοῦ Ἰνστιτούτου Ρουμανικῶν Σπουδῶν “Κάρολος Α’” τοῦ Παρισιοῦ, Cicerone Poghirc. Ὁμοιογονιμένως διαλύει καθ’ ὅλοκληρίαν ὅλες τὶς ἀμφισβητήσεις τῆς ἐλληνικότητας πληθυσμῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Πρωτίστως μὲ τὴ διδακτορικὴ διατριβή του¹⁴, ἐκπονημένη καὶ ἐγκεκριμένη στὸ Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ - Ἀγίας Πετρουπόλεως, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ διάλεκτος εἶναι ἐλληνική, συνακόλουθα δὲ Ἑλληνες καὶ οἱ χρήστες ἀρχαῖοι Μακεδόνες. Προσήγειται ὁ Poghirc τοῦ Βέλγου συναδέλφου του M. Dubuisson, ὁ δόποιος βασιζόμενος στὶς ἀρχαῖες πηγές, ὅπως σὲ χωρία τοῦ Στράβωνος, ἔχει διαπιστώσει χρήση διαλέκτων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας τόσο ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς Ἡπειρώτες¹⁵. Ἐπιπρόσθετα ὁ καθηγητὴς Poghirc ἐρμηνεύει ὁρθότατα τὴν ἐσφαλμένη ὑπερβολὴ τοῦ Θουκυδί-

13. Αὐτ., 117. Βλ. καὶ M. A. Γκιόλιας, *Ιστορία τῶν ἀρχαίων Εὐρυτάνων*. Ἀθήνα 1999, 62 κ.έ.

14. C. Poghirc, «Considerații asupra lexicului limbii macedonene vechi», *Studii și Cercetări Lingvistice (S.C.L.)*, 8, 1957, 303 κ.έ. Ὁ Ἰδιος, *Relațiile limbii vechi macedonene cu greaca veche*, București 1960. Ὁ Ἰδιος, *Philologica et Linguistica*, Bochum 1983, 37-47. Ἀνακοινώνει δὲ στὴν Ἑλλάδα τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του. Βλ. Ἐστία, 15.1.1970, «Ἐλληνικὴ διάλεκτος ἡ ἀρχαία μακεδονική». Ἄδει-άσειστοι ἀποδεῖξεις», καὶ *Μακεδονικὴ Ζωή*, 45, 1970, 15, «Ἡ ἐλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ». Γιὰ τὶς σπουδαιότερες θέσεις του σὲ μετάφραση ἐλληνικὴ βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Αἰτωλορωμαϊκῆς Συνθήκης (212 π.Χ.)», *Ἡπειρωτικὸ Ημερολόγιο* 1989, 233 καὶ ἀνατ. Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γὰ τὰ Ἐθνικὰ Θέματα, Ιωάννινα 1989, καὶ *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικοῦ καὶ Ιστορικοῦ Συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας*, Ἐκδοση 1991, 87. Ὁ Poghirc ἐπηρεάζει καὶ τὸν VI. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indo-europee*, Roma 1966, 193. Βλ. καὶ νέα ἔκδοση τοῦ Oxford Classical Dictionary, ὅπου ἡ μακεδονικὴ γλώσσα ἀναγνωρίζεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορά ἀπὸ τὴ διεθνῆ ἐπιστημονικὴ κοινότητα (βλ. Fick, Hoffmann, Hammond) ώς ἀμιγῶς ἐλληνικὴ διάλεκτος. Πρ. Α. Γ. Μαρκαντωνάτος, «Αθήνα καὶ Ρώμη», *Τὸ Βῆμα*, 10.8.1997.

15. Βλ. ἀνωτ. σημ. 6.

δη μὲ μελέτη πράγματι ἐπίτομη¹⁶.

Ἐλληνικὴ ἀνθρωπωνυμία καὶ ἔλληνογλωσσία στὴν Ἡπειρο βλέπει καὶ ὁ Γάλλος καθηγητής Pierre Cabanes, ὁ ὅποιος ἥδη στὴ διδακτορικὴ διατριβή του¹⁷ φρονεῖ ὅτι περιττεύει ὅποιαδήποτε εἰδικὴ διερεύνηση γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἐλληνικότητας τῶν Ἡπειρωτῶν. Ὁμως μὲ μεθοδικότητα καὶ πειστικότητα ἀποσαφηνίζει ἀπόψεις καὶ παρατηρήσεις ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Θουκυδίδη, προσκομίζει προσφυέστερα ἐπιχειρήματα καὶ ἀπαντᾶ τεκμηριωμένα σὲ παντοειδῆ διλήμματα ἢ ἀπορίες ὁμιλώντας σὲ συνέδρια καὶ δημοσιεύοντας τὶς ἀνακοινώσεις, οἱ ὅποιες καὶ ἀπλῶς θεματικὰ κεντροίζουν ἰδιαίτερα τὸ ἐνδιαφέρον. π.χ. I. -«Σύνορο καὶ συνάντηση πολιτισμῶν στὴ ΒΔ Ἑλλάδα» (1979)¹⁸. II.-«Ἡ θέση τῆς γυναικάς στὴν ἀρχαία Ἡπειρο»(1983)¹⁹. III.-«Ἐπισημάνσεις τῶν αἰτίων τῆς ρωμαϊκῆς ἐπεμβάσεως στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Ἀδριατικῆς 229-228 π.χ.» (1983)²⁰. IV.-«Ἡ τοπικὴ ἔξουσία στὸ πλαίσιο τῶν ὅμοσπονδιακῶν κρατῶν: Ἡπειρος, Ἀκαρνανία, Αίτωλία» (1983)²¹. V.- «Οἱ ἐδαφικὲς καὶ πολιτικὲς μεταβολὲς στὴ νότια Ἰλλυρία καὶ στὴν Ἡπειρο κατὰ τὸν 3^ο αἰώνα καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2^{ου} αἰ. π.Χ» (1986)²². VI.-«Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν, οἱ ὅποιες κείνται στὴ ΒΔ ἀρχαία Ἑλλάδα, ἢσαν ξένοι στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Ἑλλάδος;»(1987)²³.

Στὴν τελευταίᾳ ἀνακοίνωση ὁ καθηγητής Cabanes ἐπανεξετάζει διεξοδικὰ τὸ δῆθεν ἀλλόγλωσσο τῶν Εὐρυτάνων διαψεύδοντας συλλήβδην τὴν ἀβάσιμη θουκυδίδεια πληροφορία. Πρὸς ἐπίρρωση δὲ τῆς ἐλληνικότητας τῶν Ἡπειρωτῶν σημειώνει καὶ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Μολοσσοῦ Ἀλκωνος ὡς συζύγου τῆς Ἀγαρίστης, θυγατέρας τοῦ Κλεισθένους, τυράννου τῆς Σικυώνος. Στὴν ἔνσταση γιὰ μὴ ἐλληνικότητά του, ἐπειδὴ μνημονεύεται μόνο μὲ τὸ βαπτιστικὸ ὄνομά του,

16. C. Poghirc, «Asupra unui pasaj controversat din Tucidide (III 94,5: ἀγνωστότατοι γλώσσαν)», *Analele Universității București. Seria Stiințe Sociale-Filologie*, 25, 1962, 387-399. Βλ. καὶ μτφρ. Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου, *Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας*, IMXA, Θεσσαλονίκη 1, 1971, 5-8.

17. P. Cabanes, *L'Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine* (272-16 av. I.C). *Annales Littéraires de l'Université de Besançon*,186. Les Belles Lettres 95, Paris 1976, 530.

18. *Ktema*, 4, 1979, 183-199.

19. *Iliria*, 2, 1983, 193-209.

20. L. Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica nell'antichità. Taranto 1983, 187-204.

21. *La Béotie antique. Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique*. Lyon -Saint Etienne (16-20 mai 1983). Paris 1985, 343-357.

22. *Iliria*, 1, 1986, 75-93.

23. *L'étranger dans le monde grec: Actes du colloque organisé par l'Institut d'Etudes Anciennes*. Nancy, mai 1987, éd. R. Louis, 1987, 89-111.

χωρὶς πατρώνυμο, ἐπικαλεῖται παρόμοια παρουσία τοῦ Λυσανίου ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια τῆς Εὐβοίας, δόπον δὲν χωρεῖ ἀμφισβήτηση ἐλληνικότητας²⁴. Ἐπίσης ἀναφέρει καὶ τὴν προσέλευση τοῦ Ἀμφιμνήστου, γιοῦ τοῦ Ἐπιστρόφου, ἀπὸ τὴν Ἐπίδαμνο (Δυρράχιο). Ἐν τέλει οὐκέτινε τῇ σημείωση μὲ δήλωση, κατὰ τὴν Ἐπίδαμνο, ἥσαν Ἕλληνες. Διότι ὁ Κλεισθένης δὲν ἐπιζητοῦσε γάμο τῆς κόρης του μὲ μὴ Ἕλληνα.

Ἐπιπρόσθετα ὁ Cabanes παρατηρεῖ ὅτι τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης, τοῦ ὅποίου μνεία γίνεται στὸν Κατάλογο τῶν πλοίων τῆς Ἰλιάδας, τοποθετεῖται σὲ περιοχὴ κλιματολογικὰ δύσκολη καὶ σὲ σχέση μὲ τὴ Θεσσαλία, μὲ τὸ βασίλειο τοῦ Γουνέως. «Γουνεὺς δ’ ἐκ Κύφου ἦγε δύω καὶ εἴκοσι νῆας τῷ δ’ Ἐνιῆνες ἔποντο μενεπτόλεμοι τε Περσαῖσι οἱ περὶ Δωδώνην δυσχείμερον...» (Ὀμ., Β’ 748 κέ.). Ἡ δὲ πραγμάτωση τῆς ἐπικοινωνίας ἐπιβάλλει διάβαση τῆς ὁροσειρᾶς τῆς Πίνδου καὶ ὅχι χρήση τῶν δρόμων τῆς Δύσεως, στεριανῶν ἡ θαλασσίων. «Οσο κι ἄν μᾶς φαίνεται κάπως παράδοξη ἡ παράδοση ποὺ ἀναφέρει ὁ σύγχρονος τοῦ Πύρρου Κινέας, ὅτι ὑπῆρχε καὶ στὴ Θεσσαλία Δωδώνη, ὅπου μεταφέρθηκε τὸ μαντεῖο, μᾶς δείχνει ὅμως ἐπικοινωνία Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας»²⁵. Οἱ ἐποχικὲς μετακινήσεις, διαπιστωμένες ἥδη ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους σὲ Θεσσαλία²⁶ καὶ Ἡπείρο²⁷, ὑποχρεώνουν τοὺς κτηνοτροφικοὺς πληθυσμοὺς νὰ διατηροῦν διπλῆ

24. Ἄν καὶ ἀφίνουν τὴν ἐντύπωση ἀντιφάσεων παρατηρήσεις τοῦ Θουκυδίδη I,3,1: Πρὸ γάρ τῶν Τρωίκῶν οὐδὲν φαίνεται πρότερον κοινὴ ἐργασία μένη ἡ Ἕλλας. Καὶ I 17: Οὗτῳ πανταχόθεν ἡ Ἕλλας ἐπὶ πολὺν χρόνον. [=μεταξὺ τῶν Τρωίκων καὶ τῶν Μηδικῶν] κατείχετο μῆτε κοινὴ φανερὸν μηδὲν κατεργάζεσθαι, κατὰ πόλεις τε ἀτολμοτέρα εἶναι. Πβ. Ν. Κοντολέων, «Οἱ ἀειναῦται τῆς Ἐρετρίας», Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1963, 13, ὅπου καὶ σχόλια γὰρ ἐξελίξεις στὴν πολιτικὴ διάρθρωση ὡς πολιτισμικοὺς σταθμούς, στὶς ὅποιες ἡ Ἡπειρος βραδύνει. Βλ. ἐπίσης σελ. 19: «Ἄλλ’ ἡ Κέρκυρα δὲν ἦτο ὁ μόνος σταθμὸς τῶν Ἐρετριέων. Ἡ δὴ περιοχὴ τοῦ ΒΔ ἄκρου τῆς Ἐλληνικῆς Χερσονήσου είλη προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἐρετρῶν ἡμῶν. Τούτων δὲ μόνον, τῶν Ἐρετριέων, οὐχὶ πάντων τῶν Εὐβοίων, ἀποικία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ Ὡρικός, τὸ βροειότατον σημεῖον τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῶν, εἰς τὴν μικρὰν νῆσον τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου τοῦ Αὐλάνος». Παραπέμπει δὲ στὸν R.L. Beaumont, Greek Influence in the Adriatic Sea before the Fourth Century B.C. ἐν JHS 56, 1936, 159, κέ.

25. Πβ. Δημ. Εὐαγγελίδης, Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἡπείρου. Ιωάννινα 1962, 46.

26. Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, «Εἰσαγωγὴ στὸ νεολιθικὸ τρόπο παραγωγῆς», Ἀνθρωπολογικά, 1, 1980, 128.

27. Εξετάζοντας εὐρῆματα τῆς ἐποχῆς τοῦ λίθου στὴν Ἡπειρο συσχετίζει τὸν κτηνοτροφικὸ τρόπο ζωῆς τῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν εἰκόνα τῶν Βλάχων ὃ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Θ. Ι. Παπαδόπουλος, «Ἡ ἐποχὴ τοῦ λίθου στὴν Ἡπειρο», Δωδώνη, 3, 1974, 133-134. Ταυτόχρονα ἐπικαλεῖται καὶ τὰ πορίσματα τῶν Ἐρευνῶν τοῦ Higgs ἐν Proceedings of the Prehistory Society, 32, 1966, 27.

κατοικία, διαμονή στὴν πεδιάδα, στὰ χειμαδιά, καὶ στὸ βουνό, στὰ θέρετρα. Ἐτοι ἔξηγεῖται καὶ ἡ θεσσαλικὴ ἡ ἀκριβέστερα ἡ περιφραβικὴ Δωδώνη!²⁸

Σκιαγραφώντας τὴν Ἡπειροῦ ὁ Γάλλος καθηγητὴς ἐγείρει καὶ τὸ ζήτημα τῆς προοδευτικῆς διασπορᾶς-ἀποδημίας τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀργοναυτῶν. Ἐδῶ ἐμφανίζει τὴ Θεσπρωτία ὡς τὸ κέντρο τῶν μακρινῶν τόπων, ὡς τὴν ἐσχατιὰ τοῦ κόσμου, μὲ τὸ μαντεῖο τοῦ Δωδωναίου Διός, τὰ καταχθόνια ὕδατα τοῦ Ἀχέροντος, τὸν Κωκυτὸ καὶ τὸ Νεκρομαντεῖο. Προσφεύγοντας στὸν Ἐκαταίο τὸν Μιλήσιο, παρουσιάζει τὴν Ἀμβρακία σὰν χώρα, στὴν ὥποια βασιλεύει ὁ Γηρυόνης²⁹, ἐνῶ τὸ βασίλειό του κατὰ κανόνα δομίζεται πέρα τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν, στὸν Ἀτλαντικό, στὸ νησί τῆς Ἐρυθείας, ὅπου ὁ Ἡρακλῆς κατέφθασε γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τῶν ἀγελάδων. Τὸ μακρὺ ἡράκλειο ταξίδι σημαίνει τοὺς διὰ ἔηρᾶς δρόμους τῶν προϊστορικῶν Ἑλλήνων, οἱ ὥποιοι δὲν διστάζουν νὰ διαπεροῦν τὰ Πυρηναῖα καὶ τὶς Ἀλπεις, λεγόμενες ἔκτοτε ἑλληνικές!³⁰

Ο Cabanes δὲν ἀφήνει ἀνερεύνητο καὶ ἄλλο ἐπίμαχο πρόβλημα. Θίγει τὴν ὑπαρξη διγλωσσίας μεταξὺ Ἡπειρωτῶν καὶ Ἰλλυριῶν, κατ’ ἔξοχὴν στὸ Δυρράχιο, ὅπου ὡς παραμεθόριο δὲν ἔσενίζει διόλου. Βασίζεται στὸν Στράβωνα, κατὰ τὸν ὥποιο «ἔνιοι δὲ καὶ διγλωττοί εἰσι»³¹. Αὐτὸ εἶχε ὑποστηρίξει ἐνωρίτερα καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰωάννης N. Καλλέρης³². Ἀλλὰ ὁ Dubuisson ἀντὶ δύο γλωσσῶν προκρίνει δύο διαλέκτους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡπειρωτικὴ καὶ μακεδονικὴ³³, τῶν ὥποιων οἱ χρῆστες, Ἡπειρῶτες καὶ Μακεδόνες ὁμοιάζουν καθ’ ὅλα, ὥστε μερικοὶ νὰ δίνουν τὸ ὄνομα Μακεδονία ἔως τὴν Κέρκυρα.

28. Βλ. Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, «Ο Στράβων, οἱ Περοραῖοι καὶ οἱ Βλάχοι», ΕΕΦΣΠΑ, 4, 1953-54, 56, καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκανία καὶ Βλάχοι*. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός. Ἀθῆναι 1993, 148 καὶ σημ. 3.

29. Βλ. J. M. Blázquez Martinez, «Gerion y otros mitos griegos en Occidente», *Gerion*, 1, 1983, 23-3 καὶ Πέδρο Ολάγια, *Μυθολογικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδας*, Ἀθῆνα 2001, 155.

30. Ὁ Κορνήλιος Νέπος (Hamilcar, 3) γράφει ὅτι ικανεῖς δὲν εἴχε διαβῆ τὶς Ἀλπεις praeter Herculum Graium. Πβ. D.Gribaudi, «La più antica leggenda geografica sulle Alpi», *Rivista geografica italiana*, 40, 1933, 9 κέ. F. Benoit, «La voie d’ Italie en Espagne», *Revue des Etudes Anciennes*, 1938, 142. Ὁ Ἰδιος, «La légende d’ Héraclès et la colonisation grecque dans le Delta du Rhône», *Lettres d’ humanité*, 8, 1949, 104 κέ. Ὁ Ἰδιος, *Recherches sur l’ hellénisation du Midi de la Gaule*, Aix - En - Provence 1965, 95a. Roger Dion, «La voie héracléenne et l’ itinéraire transalpin d’ Hannibal», *Hommages à Albert Grenier* éditéς par Marcel Renard, Coll. Latomus, 58, 1962, I, 527 κέ.

31. Στράβων, VII, 7,8.

32. J. N. Kalleris, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*, II,1, Athènes 1976, 472.

33. Michel Dubuisson, «Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme», *Revue de Philologie*, 57, 1983, 212.

Ωστόσο πιθανή διαφαίνεται καὶ περίπτωση διγλώσσων Ἑλλήνων, μὲ δεύτερη γλώσσα τὴ λατινική, στὴν ὅποια ἡ μύηση - σύμφωνα μὲ τὸν Poghirc - ἀρχίζει ἦδη τὸ 229 π.Χ. Συγκεκριμένα, ὅταν μὲ πρωτοβουλίᾳ τῶν Κερκυραίων ἀπευθύνεται ἔκκληση στὴ ρωμαϊκὴ σύγκλητο πρὸς ἀντιμετώπιση ἵλλυρικῶν ἐπιδομῶν, ἔξ αἰτίας τῶν ὅποιων παρεμποδίζεται τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο μεταξὺ τῶν δύο χερσονήσων, Ἑλληνικῆς καὶ Ἰταλικῆς, οἱ Ρωμαῖοι ἀνταποκρίνονται. Ὅμως ἡ σύμπραξη γιὰ τὴν εὐόδωσή της προϋποθέτει στοιχειώδη λατινομάθεια τῶν Ἑλλήνων συμμάχων, τουλάχιστον γνώση ἀπλῆς στρατιωτικῆς ὁρολογίας καὶ συνηθισμένων παραγγελμάτων, ποὺ διευκολύνουν τὸν ἀναγκαῖο συντονισμὸ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων³⁴. Μετέπειτα, πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κιόλας κατακτήσεως, οἱ Ἡπειρώτες ἔξοικειώνονται μὲ τὴ λατινική, ἐφ’ ὅσον ἐργάζονται στὰ βιοηθητικὰ³⁵ στρατιωτικὰ σώματα τῶν Ρωμαίων ὡς ἔμπειροι ἐπαγγελματίες ὅλων τῶν εἰδικοτήτων, δόνομαστοὶ τεχνίτες, πρωτίστως δὲ ὡς μεταφορεῖς, ἀγωγάτες.

Διάδοση τῆς λατινικῆς στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο δέχεται πρώμα ὁ πρῶτος Νεο-ελληνας Ἰστορικὸς Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836), μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους, διδάκτωρ δύο γερμανικῶν πανεπιστημάτων καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῶν Ἀκαδημιῶν Βερολίνου καὶ Μονάχου³⁶. Ἡ δὲ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου σὲ πρόσφατο σύγγραμμά της σημειώνει καὶ τοὺς συγχρόνους μας εἰδικούς, οἱ ὅποιοι ἐπιβεβαιώνουν ὅσα πρῶτος διατύπωσε ὁ Κούμας³⁷. Μάλιστα ὁ ἔνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος, καθηγητής τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, θεωρούμενος ὡς ὁ

34. Cicrone Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution», *Les Aroumains*. INALCO [Paris 1989], 18: «Dès leur première intervention sur le bord de l' Adriatique les Romains imposèrent aux cités grecques de participer à leur côté contre les Illyriens, ce qui exigeait une coordination des troupes et un contact linguistique régulier».

35. B.L. S.I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the age of the roman conquest of Greece*. Dallas 1954, 13, 48, 79. N.G.L. Hammond, «The opening campaigns and the battle of the Aoi Stena in the Second Macedonian war», *Journal of Roman Studies (JRS)*, 56, 1966, 53. Ὁ Ἰδιος, Epirus, Oxford 1967, 615, 630, G. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*. New York 1971, 64. P. Cabanes, *L'Epire...* Paris 1976, 185.

36. B.L. Achille G. Lazarou, *L'aroumain et ses rapport avec le grec*. Institute for Balkan Studies. Thessaloniki1986, 75, 76, 103, μὲ τὴν προσωπογραφία τοῦ Κούμα στὸ ἔξωφυλλο. Ὁ Ἰδιος, «Κωνσταντίνος Κούμας καὶ Βλάχοι», *Τὰ Γιάννινα*, Ὁ Ἰδιος, *Ἡ ἀλήθεια γιὰ τοὺς Βλάχους καὶ ἀνεπίτρεπτος ἐφρονκαμός*. Ἐκδοση Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ “Μοριᾶς”, τ. 61ο. Ἀθήνα 2002. Ὁ Ἰδιος, «Κωνσταντίνος Κούμας. Ὁ πρῶτος Νεοελληνας Ἰστορικός!», *Τύπος τῆς Κυριακῆς*, 3 Νοεμβρίου 2002, 7.

37. Ἡ Ι. Νικολαΐδου, *Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ιωαννίνων καὶ στὰ βλαχόφωνα χωρὶς τῆς Πίνδουν*, τ. A (μέσα 19ον αἰ.-1900). Ιωάννινα 1995, 22 σημ. 1.

μεγαλύτερος ίστορικός τοῦ 20οῦ αιώνα, σύντομο δημοσίευμά του ἐπιγράφει εὐγλωττότατα: «Ο γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας»³⁸.

Διείσδυση λατινικὴ στὴν Ἡπειροῦ ὑποδηλώνει καὶ ἡ διαποίκιλη τῆς Ἡπειρωτικῆς ἀνθρωπωνυμίας μὲ λατινικὰ ὄνόματα, τὰ διόπια ἐντοπίζει ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς Radu Vulpe. Εἶναι δὲ κατηγορηματικός: «Δὲν διαπιστώνεται - γράφει - πουθενά ὄνομα Ἰλλυρικό, ἀλλὰ μόνον ὄνόματα ρωμαϊκὰ καὶ Ἑλληνικά»³⁹. Ἡ λακωνικὴ ἔκφραση ἀποκτᾶ περισσὴ σπουδαιότητα. Διότι ἀποτολμᾶται σὲ περίοδο παντοδυναμίας τῆς πανιλλυρικῆς θεωρίας⁴⁰. Βεβαιότατα ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα ὑφίσταται ἀδιάλειπτα ἐντὸς τοῦ συμπαγοῦς Ἑλληνισμοῦ ἐντεῦθεν τῆς Ἕγνατίας. Δὲν ἀπουσιάζει δὲ καὶ πέρα τοῦ Δυρραχίου.

II. ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΠΕΡΑ ΤΗΣ ΕΓΝΑΤΙΑΣ

Στὴ Σκόδρα (Σκούταρι, Χρυσούπολη) ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη τὸ 1898 ἔφερε στὸ φῶς ἐπιγραφή, πιστευτὴ ἐπὶ μισὸ αἰώνα ως ἡ μοναδικὴ “Ἰλλυρική”⁴¹, χαροποιώντας τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες, οἱ διόπιοι σ’ αὐτὴν εἶχαν “ἐπενδύσει” πάμπολλα. Ἀλλὰ ἀποδείχθηκε Ἑλληνική, χάρη στὴν ἐπιστημοσύνη καὶ ἐπιμονὴ τῆς Βουλγάρας ἀρχαιολόγου Ljuba Ognenova, ἡ διόπια καὶ τὴν χρονολογεῖ στοὺς 60-70 αἰῶνες μ.Χ. Ἐξ ἀλλου, κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, ἀπὸ τὸν ἐπιφανέστατο πανθομολογούμενα πανεπιστήμονα⁴² ἐπίσκοπο Ισπανίας ἄγιο Ισίδωρο⁴³ ὀνομάζεται τὸ Ἰλλυρικὸν Graecia⁴⁴.

38. Ιστορία τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ως τὸ 1912. ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983, 49-50.

39. P. Vulpe, «Gli Illiri dell’ Italia imperiale romana», *Ephemeris Dacoromana (ED)*, 3, 1925, 166 σημ.8.

40. B. Studii Clasice, 3, 1961, 20, ὅπου ὁ ἀκαδημαϊκὸς A. Graur δίνει τὶς ἀδιανόητες διαστάσεις τῆς καὶ ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴ τῶν χρόνων τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, B. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλληνισμός. Αθῆναι 1988.

41. L. Ognenova, «Nouvelle interprétation de l’ inscription “illyrienne” d’ Albanie», *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, 83, 1959, 794-799. Πιὰ τὴν ἴδια περιοχὴ βλ. καὶ H. Figuier, *Les races humaines*. 3e éd. Paris 1872, 155 κάτε. A. Dumont, «Souvenir de l’ Adriatique. Scutari et les Albaïs, les tribus des montagnes et les moeurs de la Grèce héroïque», *Revue des deux Mondes*, 1872, 676-710.

42. B. Π.Π. Παναγιώτου, «Ἐξ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ Ἑλληνορρωμαϊκῆς καὶ μεσαιωνικῆς Ἱατρικῆς: Ο ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ισίδωρος (Isidorus Hispalensis, 560-636 μ.Χ.)», *Ἀντίδωρον Πνευματικόν. Τμηματικός Τόμος Γερασίμου Κονιδάρη*, Αθῆναι 19811, 658-675.

43. P. Charanis, «Graecia in isidore of Seville», *Byzantinische Zeitschrift*, 64, 1971, 22-25.

44. Isidori Hispalensis episcopi, *Etymologiarum sive originum libri XX* rec. W. A. Lindsay, Oxonii 1911, ἀνατ. 1962, XIV 4,7: «Graecia a Graeco rege vocata, qui cunctam eam regionem regno incoluit. sunt autem provinciae Graeciae septem, quarum prima ab Occidente Dalmatia, inde Epirus, inde Hellas, inde

‘Ο δρισμὸς Graecia διαιροῦνται καὶ περισσότερο ἐπαληθεύεται. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Radu Vulpe οἱ Ἑλληνες εἶχαν βαθιὰ διεισδύσει στὸ πλεῖστον τῶν βαλκανικῶν ἔδαφῶν πρὸ τοῦ ἐγκλωβισμοῦ τοὺς στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορίᾳ⁴⁵. Κατὰ τὸν Digovic’ οἱ κάτοικοι τῆς Ἰλλυρίας μετὰ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς Ἑλληνες δημιουργοῦνται στὸ ἐμπόριο, ἀναπτύσσουν πνευματικὴ ζωή, δογανώνονται πολιτικά⁴⁶. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Pârvan ἀναλύοντας τὴ δαλματικὴ γλώσσα διαχρίνει στὴ σύνθεσή της στοιχεῖα Ἰλλυρικά, λατινικά, ἑλληνικά⁴⁷. Ὁ καθηγητὴς V. Vinja συγγράφει μελέτες μὲ χαρακτηριστικοὺς τίτλους: I.-«Παρατηρήσεις γιὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς στὴν ἰχθυολογικὴ ὁρολογία τῆς ‘Ἀδριατικῆς»⁴⁸ II.-«Ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Δαλματική»⁴⁹.

Εἰδικὴ θεώρηση τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰλλυρίας ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ἔξῆς ἔχει παρουσιάσει σὲ διεθνὲς συνέδριο μὲ θέμα “οἱ Ἑλληνες στὴν Ἀδριατική”⁵⁰ ὁ Duje Rendic’ Miočević’. Κυρίως προβάλλεται ὁ γιὸς τοῦ Ἡρακλῆ Υλλος,⁵¹ γενάρχης τοῦ Ἰλλυρικοῦ φύλου Υλλοι, ἡ “Ἐλληνὶς πόλις” Ἡράκλεια

Thessalia, inde Macedonia, inde Achaia, et duae in mari, Creta et Cyclades. Illyricum autem generaliter omnis Graecia est». Πβ. Αἰκατερίνη Χριστοφίλοπούλου, *Bυζαντινὴ Ἰστορία*. Α΄ 324-610. Ἀθῆναι 1975, 322.

45. R. Vulpe, *Studia Thracologica*. Editura A.R.S.R., Bucureşti 1976, 300.

46. P. Digović, *La Dalmatie et les problèmes de l'Adriatique*. Lausanne 1944, 64.

47. V. Pârvan, *Dacia*. Madrid 1956, 140.

48. *Ziva Antika (ZA)*, 5, 1955, 118-126.

49. *Zeitschrift für Balkanologie (ZB)*, 5, 1967, 203-223.

50. *Studi Romagnoli*, 13, 1962, 39-56. Id., «Salone d’après les sources antiques et question des Grecs Salonitains», *Disputationes Salonitanae* 1970. Split 1975, 23 κέ.Βλ. καὶ P. Patsch, «Contribution à la numismatique de Bullis et d’Apollonia», *Congrès international de numismatique de Paris* 1900, 104-114. J. Hatzfeld, *Les trafiquants Italiens dans l’Orien Hellénique*, Paris 1919, 20-21. L. Robert, «Inscription hellénistique de Dalmatie», *BCH*, 59, 1935, 489-513. Id., *Hellenica. Recueil d’épigraphie, de numismatique et d’antiquités grecques*. Paris 1960, 538. A. Gitti, «Sulla colonizzazione greca nell’alto e medio Adriatico», *La Parola del Passato (PdP)*, 7, 1952, 161-197. M. Nicolanci, «Contacts gréco-illyriens sur la côte de l’Adriatique», *Archaeologia Iugoslava (AI)*, 5, 1964, 49-60. M. Parovic’ - Pesikan, «Les Illyriens au contact des Grecs», *AI* 5, 1964, 61-81. M. Garasanin, «Héritage néolithique, innovations de l’époque du bronze, apports grecs, céltiques et romains», *AIESEE. Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est Européen. Colloque...* Bucarest 1969, 29-33. E. Condurache, «Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne», *VIIIe Congrès International d’Archéologie Classique*. Paris 1963, 116. G. Woodhead, «The “Adriatic empire” of Dionysius I of Syracuse», *Klio*, 52, 1970, 503-512. George Soulis, 1927-1966, *Historical Studies*, Athens 1980, 341. 51. Κατὰ μία ἄλλως τε παράδοση ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία στὴ διάρκεια ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν λαῶν τῆς ΒΔ Βαλκανικῆς ἀποκτοῦν τὸν ὑστερότοκο γιό, στὸν ὃποιο δίνουν τὸ δόνομο Ἰλλυρίος καὶ συνακόλουθα ὅλη ἡ περιοχὴ ὀνομάζεται Ἰλλυρία. Βλ. P. Grimal, *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*. Paris, P.U.F., 1958, 229.

στὴν Ἰλλυρία, ἡ ὁποία ἀποκαλεῖται ἐλληνική⁵². Όμιλει γιὰ “Κυκλώπεια Τείχη”⁵³, γιὰ ἀμφικτυνία τῶν Ἑλλήνων, ποὺ γίνονται φορεῖς πολιτισμοῦ στὴν Ἀδριατική, διδάσκοντας πολεοδομία, ἀρχιτεκτονική, νέες μεθόδους στὴν οἰκονομική, κοινωνική, πολιτική ζωή.

52. Ἐντονη ἑλληνικότητα, πανάρχαιη, παρατηρεῖται καὶ στὴν ἵταλική χερσόνησο. Στὴν ἄρχαιοτερην παραδόση τῆς Ρώμης μνημονεύεται ὡς “πόλις Ἐλληνίς”. Βλ. G. Pugliese Carratelli, «Dalle Odysseia alle apoikiae», PdP, 31, 1971, 411. Ἐπίσης J.Bayet, «Les origines de l' Arcadisme Romain», *Mélanges de l'Ecole Française de Rome*, 1920, 63. J.Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité*. IIe éd., Paris 1957, 445 κἄ. G. Manganaro, «Un senatus consultum in greco dei Lanuvini e il rinuovo della cognatio con i Centuripini», *Rendiconti dell'Accademia di Napoli (RAN)*, 1963, 23 κἄ. Id., *Per una storia della Sicilia romana*, ANRW, I, 1,448-449. D. Kienast, «Rom und die Venus von Eryx», *Hermes* 1965, 448 κἄ. D. Roussel, *Les Siciliens entre less Romains et les Carthaginois*, Paris 1970, 129. Clara Gallini, «Che cosa intendere per ellenizzazione. Problemi di metodo», *Dialoghi di Archeologia*, 7, 1973, 185. Ἀχ. Γ. Λαζαρού, «Ρωμαϊκός Ἀρχαδισμός», Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ “Ἀρκαδικοῦ Ἰδεώδους”, Αθήνα 1984, 40-54. Ἰταλία ἑλληνίς ἡ *Italia panellenica* προκύπτει κατὰ τὸν Πομπτίο Τρόγο, ὁ ὅποῖς προσθέτει ὅτι οἱ Ἐλληνες non partem, sed universam ferme Italian ea tempestate occupaverant. Πβ. S. Calderone, «La conquista romana della Magna Grecia», *La Magna Grecia in età romana. Atti del XV Convegno di Studi sulla Magna Grecia*. Taranto 1975. Napoli 1976, 36-37.

53. Θυμίζουν Πελασγοὺς ἡ τοὺς “ἴλλυρούς οὗτοις” Ἐλληνες (D. Rendic Miočević, ἔ.ἄ., 52), τῶν ὅποιων αὐλάδος, οἱ Μεσσάπιοι, μετακινήθηκε στὴν ἵταλική χερσόνησο. Βλ. I. K. Βογιατζίδης, «Η ἑλληνικότης τῆς φυλῆς τῶν Μεσσαπίων». *Προσφορὰ εἰς Στύλωνα Κυριακίδην*, Θεσσαλονίκη 1953, 124- 239, καὶ J. de La Genière, «La colonisation grecque en Italie meridionale et en Sicile et l' acculturation des non-Grecs», *Revue Archéologique*, 2, 1978, 274 σημ. 118. Βλ. καὶ Dominique Briquel, «Le problème des Dauniens», MEFRA, 86, 1974, 26, ὅπου γιὰ Ἰλλυριούς-Μεσσαπίους, καὶ 37, ὅπου γιὰ τοὺς Ἰάπτυγες, κατοίκους τῆς Ἰαπτυγίας, τῶν ὅποιών γενάρχη εἶναι ὁ Ἰάπτυξ, γιὸς τοῦ Δαιδάλου. Πβ. καὶ Ugo Fantasia, «Le leggende di fondazione de Brindisi e alcuni aspetti della presenza greca nell' Adriatico», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa (ASNP)*, ser. 3,2, 1972, 117. Πελασγοὶ τῆς Ἡπείρου φεύγουν μετὰ τὴν ἐντολὴ τοῦ μαντείου. Βλ. L. Braccesi, «La più antica navigazione greca in Adriatico». *St. Class Orient.*, 18, 1969, 134. Id., «Indizi per una frequentazione micenea dell' Adriatico», E. Acquaro et al., eds, *Momenti precoloniali nel Mediterraneo antico*. Roma: Consiglio Nazionale delle Ricerche, 1988, 133-145, ἰδίως 139. S. Ferri, «Il problema di Ravenna preromana», *Opuscula*, Fi-renze 1962 (= «Corsi di cultura ravennate e bizantina», II, 1957), 468. M. Biancardi e Alessandra Cop-polà, «I Greci descrivono Spina», *Spina. Storia di una città tra Greci ed Etruschi*. Ferrara 1993, 71, ὅπου καὶ γιὰ ἀφίξεις τῶν Ἀργοναυτῶν ἀπὸ τὸν Πόντο μέσῳ Δουνάβεως στὸν Πάδο-Ροδανὸν ἔως τὴν Ἰβηρία, πέρα τῶν Πυρηναίων. Ἡ Spina θεωρεῖται σὲ τοῖς περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτη εἶναι ἴδρυμα πελασγικό. Βλ. καὶ M. Biancardi, «I “Pelasgi”: nome, etnografia, cronologia», *St. Class. Orient.*, 10, 1961, 224, κἄ. Μτζ. Σακελλαρίου, «Οἱ γλωσσικὲς καὶ ἔθνικὲς ὄμάδες τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας. Πελασγοί». *Ιστορία τοῦ Ἐλληνικοῦ Έθνους (IEE)*, Έκδ. Ἀθηνῶν A.E., 1, 1970, 360α. Id., *Peuples préhelléniques d' origine indo-européenne*, Athènes 1979, 339: «Pélages=Grèce, chez les Anciens 98,127». Ἡ ἑλληνικότητα καὶ στὴν ἵταλική χερσόνησο διαρκεῖ αἰῶνες μ.Χ. Βλ. Giuseppe Gioco, «Bisanzio, Ravenna, Venezia», *Rivista di Venezia*, 1930, 58. Πβ. καὶ *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 1-3, 1937, 20.

Άλλα αύτός, ποὺ καταπλήσσει τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα μὲ τοὺς τίτλους καὶ τὶς ἀποκαλύψεις του, εἶναι ὁ σύγχρονός μας καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας Lorenzo Braccesi. Ἐναὶ ἀπὸ τὰ βιβλία του ἐπιγράφει Ἐλληνισμὸς ἀδριατικός.⁵⁴ Τὸ δὲ πρόσφατο Ἐλληνικὸς Κόλπος⁵⁵ καὶ ὑπαινίσσεται Ἐλληνικὴ Ἀδριατική.

III. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕ ΆΛΛΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Ἐν τούτοις αἰσθητές εἴναι οἱ ἐπιδράσεις. Τῆς ρωμαιοκρατίας οἱ ἐπιπτώσεις φαίνονται στὴν ἀνθρωπωνυμία, τοπωνυμία καὶ κάποια χρόνη λατινογενοῦς γλωσσικοῦ ἰδιώματος σὲ κλειστὸ οἰκογενειακὸ καὶ συντεχνιακὸ περιβάλλον.⁵⁶ Οἱ σλαβικὲς ὑπολογίζονται πολὺ μικρότερες. Διότι κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου E. Petrovici⁵⁷ καὶ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σάλσμπουργ Al. Randa⁵⁸ οἱ Σλάβοι, ποὺ κατῆλθαν στὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦσαν πολυάριθμοι καὶ συνεπῶς δὲν μποροῦσαν νὰ ἐπηρεάσουν σημαντικά. Ὁμως οἱ Σκυπιτάροι, τῶν ὅποιων τὸ ὄνομα μᾶλλον ὀφείλεται στὸ τοπωνύμιο Σκόπια-Σκοποὶ⁵⁹ μετὰ τὴν κάθισδό τους ἀπὸ βιορειοκεντρικὴ περιοχὴ τῆς Βαλκα-

54. Bologna 1971 καὶ 2η ἔκδ. 1977.

55. L. Braccesi, *Hellenikós Kolpos. Supplemento a Grecità adriatica*. Roma 2001.

56. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γλωσσικὸ ἰδίωμα Βλάχων Ἐλλάδος», Ἐλληνικὴ Διεθνῆς Γλώσσα, 6(50), 2002, 603-630.

57. E. Petrovici, «Les Slaves en Grèce et en Dacie», *Balcania*, 7, 1944, 472, καὶ *Studii de dialectologie și toponimie*, Bucuresti 1970, 151: «L’ influence slave sur la langue grecque est sans importance».

58. Al. Randa, «Le Sud-Est Européen, partie intégrante de l’ Europe». *Revue des Etudes Roumaines (RER)*, 7-8, 1961, 133: «Ces Slaves [du Sud] immigrants n’étaient pas nombreux». Ἐσφαλμένα γίνονται ἀναφορές στὸν Fallmerayer, τὸν ὅποιο ἔγκαιρα ἔβαλε στὴ θέση του ὁ τοεχικῆς καταγωγῆς καθηγητὴς τῶν Πανεπιστημίων Βιέννης καὶ Σόφιας, συνάμα δὲ συγγραφέας τῆς Ιστορίας τῆς Βούλγαρίας, C. Jirecek, καὶ μεταπολεμικά ἀπομνηποίησε πλήρως ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Μονάχου Th. von Uzorinac-Kohary, «Sur les recherches allemandes concernant le Sud-Est de l’ Europe», Association Internationale d’ Etudes du Sud-Est Européen, *Bulletin*, 2, 1964, 32: «Ainsi il arriva que ses erreurs, telles que son opinion sur les Grecs contemporains, qui seraient en réalité des Albanais et des Slaves grécisés...» Ἀκατανόητη εἶναι καὶ ἡ συνέχιση τῆς Ἀβαρικῆς μυθιστορίας ἡ Ἀβαρικορατίας, δῆπας ἀπὸ τὸν Πάνο Δημ. Τζίοβα. Τὸ Ζάλογγο Ἰωαννίνων, Ιωαννίνων 2002, 28, δῖταν προηγεῖται ἡ μελέτη τοῦ P. Charanis, ἔ.ἀ., 25, καὶ ὁ ἐνδεδειγμένος σχολιασμὸς ἀπὸ τὴν καθηγήτρια Αἰκ. Χριστοφίλοπούλου, ἔ.ἀ., 322 σημ. 3. Βλ. καὶ Ἀχ. Λαζάρου, «Ἀβαροί». Ἐγκυροπαίδεια “Υδρία”, Αθήνα 1978.

59. Ὁπως ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸν ἐγκριτότερο ρωμανιστή-βαλκανολόγο, ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok ἐν *Zeitschrift für romanische Philologie*, 54, 1934, 18. Ἀλλεὶ ἐτυμολογίες βλ. Ἀθηνᾶ, 40, 1928, 204. Προκτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΑ), 4, 1929, 102-108, Ἐλληνικαὶ Μελέται, 1, 1940, 23-42, *Byzantium*, 4, 1927/28, 746-748, *Le Flambeau*, mai-août

νικῆς⁶⁰, τότε Εύρωπης, ἀν καὶ ὀλιγαριθμότεροι ἔκαμαν αἰσθητότερη τὴν ἐμφάνισή τους καὶ τὴν ἐπιρροή τους ἐξ αἰτίας τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τους.⁶¹ Ὁταν μετακινήθηκαν στὰ παραμεθόρια τοῦ ἐλληνο-ἰλλυρικοῦ κόσμου, στὰ Ἀλβαναῖς ἢ μὲροτακισμὸς Ἀρβανα, ἔλαβαν καὶ δεύτερο ὄνομα Ἀλβανοί⁶², ποὺ ὑπάρχει τόσο

1929, 329-331. Ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Θεοσαλονίκης Βασίλειος Χρ. Ἰωαννίδης, *H ἀγωνία τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Θεοσαλονίκη 1946, 35 σημ.1, προσθέτει: «Οἱ Ἰδιοὶ Ἀλβανοὶ ὄνομάζουν ἑαυτοὺς Σκιτετάροηδες καὶ τὴν χώραν τῶν Σκιτερίων (*Shqipetare-Shqiperia*) πιθανὸν ἐκ τοῦ Shkaba (=ἀετός), νίοι τῶν ἀετῶν, διότι ἡσαν ταχύτατοι καὶ ὁρμητικοὶ εἰς τὰς μάχας... ἢ ἐκ τοῦ Shkëmb (=βράχος) ἦτοι ὡς ὁρεούσιοι καὶ εἰς βραχώδεις ἐκτάσεις οὐκοῦντες». Σύμφωνα δὲ μὲ τὴν τελευταία ἐκδοχὴν περισσότερο δικαιούνται νά αιντοποιαλούνται ἢ νὰ καλούνται Σκιτετάροηδες οἱ Σουλιώτες, ποὺ ξοῦν στὰ καταπληκτικὰ ὁρεινὰ τοῦ Σουλίου, ἀν ἀρχικὴ γλώσσα τους ἦταν ἡ ἀλβανική.

60. Γιὰ τὶς μετακινήσεις τους βλ. *Revue Internationale des Etudes Balkaniques (RIEB)*, 1, 1934.9. *Linguistique Balkanique*, 2, 1960, 15-19. *Studi Albanesi*, V-VI. 8 κἄ. *Ilyrisch - albanische Forschungen*, 1, 1916, 69-70. Σύντομη περιγραφὴ μὲ τεκμηρίωση βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ἀλβανοί, Ἀρβανίτες-Βορειοπελαργάτες, Ἀθῆναι 1992, 9-10 (ἀπό τὸν ΔΔ' τόμο (1992) τοῦ περιοδικοῦ “Παρνασσός”). Πβ. καὶ *Dacoromania*, 2, 1921-1922, 486, ὅπου ὁ ἀκαδημαϊκὸς Th. Capidan διατιστώνει ἀπουσία ὅποιασδήποτε μνείας Ἀλβανῶν στὴ διάρκεια τῶν Βυζαντινο-βουλγαρικῶν πολέμων, μιολονότι ἡ Ἀχρίδα κατὰ τοὺς 10ο καὶ 11ο αἰῶνες ἦταν ἔδρα Βουλγάρων, ὁ δὲ τελευταῖος τσάρος Ἰωάννης Βλαδιμῆρος δολοφονήθηκε στὸ Δυρράχιο (1017). Ἐκεῖ ἔνα αἰώνα ἐνωρίτερα ὁ Συμεὼν εἶχε καταλάβει τοιάντα πόλεις. Βλ. ἐπὶ πλέον *Ephemeris Dacoromanica (ED)*, 1, 1923, 373, ὅπου ἀγνοοῦνται ἡ παραλείπονται οἱ δροὶ Ἀλβανία, Ἀλβανοὶ μὲ ἐθνωνυμικὴ σημασία ἀπό τὸν περιφημότερο λατινιστὴ τοῦ 15ου αἰώνα, τὸν Αἰνεία Σιλβιο, φιλολογικὸν φυεδώνυμο τοῦ Πάπα Πίου Β' (1405-1464), ὁ ὅποιος τότε διερευνᾶ τὴν πληθυσμικὴ σύνθεση τῆς Βαλκανικῆς προσδοκώντας τὸν προσεταρισμὸν τῶν ἐνδεδειγμένων γιὰ σταυροφορίᾳ κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸν δὲ Γεώργιο Καστριώτη ἀνάγει στὴ Μακεδονία. Γιὰ τὸν τελευταῖο βλ. G. Petrovitch, *Georges Castriota Scanderberg. Essai de bibliographie raisonnée. Ouvrages sur Scanderberg écrits en langues française, anglaise, allemande, latine, italienne, espagnole, portugaise, suédoise et grecque et publiés depuis l'invention de l'imprimerie jusqu'à nos jours*. Paris, Leroux, 1881. 8°, XXIX, 187 σελ. T.P. Γιοχάλας, Ὁ Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρημπετης εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ἴστοριογραφίαν καὶ λογοτεχνίαν. IMXA. Θεοσαλονίκη 1975. Μιχαὴλ Τούτος-Άδελαΐς Ισμαϊλίδου, *Ιστορικὴ διήγησις περὶ Γεωργίου τοῦ Καστριώτου τοῦ ἐπονομασθέντος καὶ Σκεντέρημπετη*. Ἐκδοτικός Οίκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη α.ε. Θεοσαλονίκη 2008.

61. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀντ. Δ. Κεραμόπουλος, κατὰ τὴν Ἀνακοίνωσή του σὲ διελθέντες συνέδριο, εἶχε τονίσει: «”Οτε ἐγκατεστάθη ἡ Τουρκία, οἱ δὲ βορείως τοῦ Γενούσου ἐδέχθησαν τὴν Μοναρχίαν τὴν θρονοκείαν, προσέθηκαν οὖτοι εἰς τὴν βαρβαρότητα τῶν χρόνων ἐκείνων τὸ κύρος τοῦ κυριάρχου κράτους, οὗτοις ἔγιναν οἱ εὐνοούμενοι στυλοβάται καὶ οἱ καταπιεσταὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας. Οἱ δὲ Ἡπειρῶται, συνδεδεμένοι διοικητικῶς μὲ τὴν Ἀλβανίαν, ὑφίσταντο ἴσχυροτέραν τὴν πίεσιν τῶν Ἀλβανῶν ὅσον ἐγγύτερον τοῦ Γενούσου καὶ τῆς Ἀλβανίας κατόκουν, ὥστε καὶ τούτων πολλοὶ πρὸς σωτηρίαν καὶ ὀφέλειαν ἔξι-σλαμίζοντο...» Πβ. *Περπαγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, Θεοσαλονίκη 1953, 478.

62. Γιὰ τὸν ἀριθμὸν χρόνον καὶ τὶς σημασιολογικὲς πλάνες βλ. Ἐρα Λ. Βρανούση, «Οἱ δροὶ “Ἀλβανοί” καὶ “Αρβανίται” καὶ ἡ πρώτη μνεία του ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγάς τοῦ

στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ὅσο καὶ στὴ λατινικὴ γραμματείᾳ⁶³. Διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ Ἀρβανίτης, τοῦ ὅποιου ὁ σχηματισμὸς εἶναι ἀπόλυτα νεοελληνικός, κατὰ τὸν Βούλγαρο καθηγητὴ Rusi Stoikov⁶⁴. Ἡ δὲ ἔξαπλωση τοῦ ὕδρου Ἀλβανοὶ εἶναι ἀπότοκος προσπάθειας ἀποφυγῆς προβλημάτων μὲ τὴν Υψηλὴν Πύλη, τοὺς Ὀθωμανούς, καθὼς καὶ μὲ τοὺς Δυτικούς, σύμφωνα μὲ τὴν τεκμηρίωση τοῦ K. Ράδου, *Oἱ Σουλιῶται καὶ οἱ ἀρματωλοὶ ἐν Ἐπτανήσῳ 1804-1815*. Ἀθῆναι 1916, 54.

Ἀναφερόμενος στὸ στρατιωτικὸ συγκρότημα, τὸ ὅποιο «οἱ Γάλλοι ὠνόμασαν “Ἀλβανικὸν Σύνταγμα” ἀντὶ τοῦ ὄρθοῦ « Ἑλληνικὴ Ταξιαρχία», διευκρινίζει: «”Οσον δ’ ἀφορᾶ εἰς τὴν ἐπωνυμίαν Ἀλβανικόν, αὕτη προεκρίθη διὰ διαφόρους λόγους. Διὰ νὰ μὴ δυσαρεστεῖται ἡ ἀνησυχεῖ ἡ Πύλη, διὰ νὰ μὴ ταράσσωνται οἱ ὑπεράγαν φανατικοὶ Λατίνοι, διότι τὸ ἐκ τοῦ σχίσματος γεννηθὲν μῆσος τοσοῦτον βαθέως ἐρρίζωμένον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν δυτικῶν λαῶν, παρ’ οἵ το δόνομα graecus, grec, griego, κοινῶς ἐφέρετο οὐχὶ ὡς δηλοῦν τὸ ἔθνος μας ἀλλὰ τὰ πιστὰ καθόλου τέκνα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὥστε ἐπεκράτησε νὰ γίνεται χρῆσις αὐτοῦ ἀντὶ τῶν χειροτέρων ὕβρεων... Γάλλοι καὶ Νεαπολίτανοι καλῶς ἐγίνωσκον ὅτι τὰ ὑπ’ αὐτῶν μισθούμενα στρατεύματα συνέκειντο ἐξ Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ἐν τρίτον μόνον ἀλβανοφώνων καὶ ὑπ’ ἀκραιφνῶν ἐλληνικῶν αἰσθημάτων διαπνεομένων... Ἐπεκράτησε δι’ ἄλλως καὶ ἀπὸ Ἐνετοκρατίας νὰ λέγωνται τὰ ἐξ Ἑλλήνων σώματα Ἀλβανοί, ἔνεκα τῶν ἐν αὐτοῖς Χειμαριωτῶν, ἀποτελούντων τὰ δύο τρίτα τῶν στρατευομένων². Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἐπτάνησος Πολιτεία τὸν πρῶτον σχηματισθέντα ὑπ’ αὐτῆς πηρῆνα μισθοφορικοῦ ἐξ ἀρματωλῶν στρατεύματος ἀπεκάλεσε, παρασυρθεῖσα ἐκ τῆς συνηθείας, Corpo Albanese. Κ’ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις δ’ ἔλεγον Ἀλβανίτας ὅλους ὅμοιον τοὺς ἐν ταῖς καπιτανίαις ὑπηρετοῦντας Ἑλληνας, Σέρβους, Βουλγάρους καὶ Ἀλβανούς, ἀν καὶ οἱ πρῶτοι ἦσαν πλέον ἡ δεκαπλάσιοι τῶν ἄλλων.³ Περούεργον ὅτι αὐτοὶ οἱ Ρῶσσοι ἀπεκάλεσαν κατ’ ἀρχὰς ἀλβανικοὺς λόχους τοὺς ὑπ’ αὐτῶν συνταχθέντας ἐξ Ἑλλήνων Ὁρεινοὺς Ἀκροβολιστάς⁴, ἀλβανοὺς δ’ ἐπίσης ὀνόμαζον τὰ ἐν Μολδοβιλαχίᾳ ἐπικουρικὰ ἐξ Ολύμπου σώματα κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1807, καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς ὑπηρετῶν Γεωργιος Ὁλύμπιος ἔφερε τὸν βαθμὸν “Ἀλβανοῦ Λοχαγοῦ”⁵.

Ο καπετάνιος Γεωργάκης Ὁλύμπιος κατὰ τὴν παρασημοφόρηση ἀπὸ τὸν τσάρο τῆς Ρωσίας καὶ προαγωγὴ τοῦ σὲ συνταγματάρχη ἀποκαλεῖται Ἀλβα-

IA ‘αἰῶνος’, *Σύμψειτα*, 2, 1970, 236 κέ. Ἡ ἴδια, Δημοσιεύματα καὶ ἀνακοινώσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια (1961-1976). Ἀναγραφή, ἀνάλυση, κρίσεις. Ἀθῆναι 1976, 52.

63. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνολογικά καὶ πολιτισμικά Ἀρβανιτῶν», *Ἑλλοπία*, 50, 2000, 26α.

64. Rusi Stoikov, «Η πρώτη περὶ Ἀλβανῶν πληροφορία εἰς τὰς ιστορικὰς πηγὰς», μιτφ.Γ. Σαμαρᾶ, *Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας*, 18, 1968, 44-48.

νός,⁶⁵ ἄν καὶ κατάγεται ἀπὸ Λιβάδι Ὀλύμπου, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἀλβανόφωνοι. Δύο αἰῶνες ἐνωρίτερα ἀνταπόκριση ἀπὸ Κέρκυρα καταχωρισμένη στὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας μὲν ἡμερομηνίᾳ 24 Φεβρουαρίου 1606 εἶναι ἀποκαλυπτική. Διότι, ἐνῷ ὀφορᾶ σὲ Ἡπειρώτη, ὁ ὅποιος φέρει καὶ ἐπώνυμο Ἑλληνικό, ἀναγράφεται: «...σήμερα ἥλθεν ἔνας ἀλβανὸς ὀνόματι Σοφιανός...»⁶⁶

Ο Ράδος γιὰ τὴν ἀναλογία Ἑλλήνων στὰ “ἀλβανικὰ” σώματα τῶν Ἡγεμονιῶν σημειεύει: «Ἐν Βλαχίᾳ ἐκ τῶν ἔξηκοντα “καπιτανιῶν”, πεντήκοντα ὅκτω ἥσαν Ἑλληνικά, μία βουλγαρική καὶ μία σερβική. Πρβλ. Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἰστορικόν, τόμ. β΄, σ. 9».

Ἄν Ἐλληνες, στενούτερα δὲ Ἡπειρώτες ἥ καὶ Σουλιώτες..., ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, χρησιμοποιοῦσαν καὶ ἔνεικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα⁶⁷, στὸ ὅποιο κάποιοι ὀπωσδήποτε ὀνίδεοι προσδίδονταν ἰδιαίτερη σπουδαιότητα σὰν ἀδιαφισθήτητο δεδομένο μὴ Ἑλληνικότητας τῶν χρήστων του, γιὰ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες δὲν ὑπάρχει πρόβλημα. Διότι ἡ γλώσσα δὲν ἀποτελεῖ κριτήριο ἐθνότητας. Ἀκόμη καὶ ὁ πασίγνωστος γιὰ τὸν ἄσβεστο μισελληνισμὸ του⁶⁸ καὶ μίσθαρνο⁶⁹ ὅργανο προπαγανῶν κατὰ τοῦ Ἐλληνισμοῦ G. Weigand, κατὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του, γράφει: «Στὴν πολιτικὴ συνήθως κρίνουν ἀπὸ τὴ γλώσσα γιὰ τὴν ἐθνότητα. Ἡ ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ ἴκανοποιεῖται μὲ τὴν ἄποψη αὐτὴ τῆς μητρικῆς γλώσσας. Ἡ γλώσσα εἶναι κάτι ἔξωτερον καὶ μεταβλητὸ καὶ δὲν πρέπει μόνο αὐτὴ νὰ

65. Βλ. Ν.Γ. Συννεφάκης, *Γεωγάκης Νικολάου Ὀλύμπιος*, Θεσσαλονίκη 1986, 132. “Ἀλβανοὶ” καλοῦνται καὶ οἱ ἄνδρες τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος, ποὺ διοικεῖ. Βλ. K.K. Hatzopoulos, *Cauzele și premisele izbucnirii revoluției grecești din 1821 în principatele române*. București 1980, 65.

66. Στὴν πραγματικότητα εἶναι «Ἐλλην ἡπειρώτης». Βλ. Πύρρος Γ. Μπαμίχας «Δέλβινον», *Ἡ Δωδώνη*, τ. Α΄, ἔκδ. Γ΄, 1959-1960, 329. Πβ. καὶ Π. Φουρίκης, «Πόθεν τὸ ἔθνικὸν Ἀρβανίτης», *Ἀθηνᾶ*, 43, 1931, 17 σημ. 4: «...ἀπὸ Ἡπειρώτας, καλονυμένους ἐνταῦθα [Μικρὰ Ἄσια] κοινῶς Ἀρβανίτας». Ο Αὐστριακός Karl von Eder στὸ ρουμανικὸ περιοδικὸ *Revista Arhivelor*, 38, 1975, 210-211, ἀναφέρει: «ὅ Δημήτριος Γκίκας, Ἐλληνας, ποὺ ἥρθε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολην». Πβ. *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία*, 4, 1975. Παράρτημα. Θεσσαλονίκη 1977, 270. Ἐπιστημονικὸς δὲ συνεργάτης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν Ἐλλάδος σὲ ἀθηναϊκὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ σκιαγραφεῖ τὸν Ἰωάννη Γκίκα, τῆς Ἰδιαίς Βορειοηπειρωτικῆς οἰκογένειας, ὡς ἔξῆς: «Ἐπαναστάτης, διπλωμάτης, οἰκονομολόγος, κυβερνήτης τῆς Σάμου, πρωθυπουργὸς τῆς Ρουμανίας, συγγραφέας, πρόεδρος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Εἶναι οἱ τίτλοι καὶ οἱ ἀσχολίες ἐνὸς Ρουμάνου, ἀλβανικῆς καταγωγῆς, μὲ φαναριώτικο αἷμα, τοῦ Ἰωάννη Γκίκα! Περισσότερα βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἀλβανία», *Νέα Εστία*. Ἀφέρομα στοὺς λαοὺς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Χριστούγεννα 1994, 80-97, σημ. 112. 67. Πβ. *Η Καθημερινή*, 9.5.1995, «Υπερφανοὶ Σουλιώτες».

68. Κατὰ τὸν K.L. Τσούρκα, «δίδυμος ἀδελφὸς τοῦ Fallmerayer». Βλ. Sime Juric', *Tὰ Ἑλληνικὰ λυρικὰ ποιήματα τοῦ Δημήτρη Δημητρίου*. IMXA, Θεσσαλονίκη 1965, 9.

69. Ἐ. Ι. Νικολαΐδου, *Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα...*, 35 σημ. 1. Βλ καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι καὶ κρατικές παραλείψεις*. Ἐκδόσεις Πελασγός. Ἀθῆναι 2002, 159.

λαμβάνεται ώς βάση για τὴν κρίση, ἀλλὰ καὶ πνευματικὲς ἴδιότητες καὶ ηθη καὶ ἔθιμα λαϊκά»⁷⁰.

Ἐξ ἄλλου, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἰστορίας, τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Ἰστορίας τῶν Πληθυσμῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης K. I. Beloch ἔξηγε μὲ παραδείγματα:

«Ἡ γλώσσα μόνη δὲν ἀρκεῖ, βέβαια, γιὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀτομικότητας ἐνὸς λαοῦ. Κάποιος Νέγρος, ποὺ ὅμιλει ἀγγλικά, δὲν εἶναι γι' αὐτὸν Ἀγγλος. Ἐνας Ἰουδαῖος, ποὺ εἶχε σὰν μητρικὴ γλώσσα τὴν Ἑλληνική, ἐθεωρεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τόσον ὀλίγον Ἑλλην, ὅσο θεωρεῖται σήμερα Γερμανός ὁ Ἰουδαῖος ποὺ ὅμιλει γερμανικά. Σ' αὐτὸν ἡ γλώσσα δὲν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἢ τόσο μόνον, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἔξωτερικὸν γνώρισμα τῆς φυλῆς»⁷¹.

Ἀναλύοντας ἔνα ξενικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα ὥλοφάνερα προκύπτει ἡ καταγωγὴ τῶν χρήστων του. Δοθέντος δὲ ὅτι μεταξὺ τῶν Σουλιωτῶν δὲν ἀναζητοῦνται μόνον ἀλβανόφωνοι ἀλλὰ καὶ βλαχόφωνοι ἡ ἐθνολογικὴ ἀπαρχὴ ἔξαρταται ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση στὸ ἔνα ἢ καὶ στὸ ἄλλο ἰδίωμα δομικῶν - συντακτικῶν στοιχείων. Γιὰ τὴν περίπτωση τῶν πρώτων πρώιμα διατίθεται ἡ πολύτιμη συμβολὴ τοῦ Johann Georg von Hahn.⁷² Ὡς πρόδος τοὺς βλαχοφώνους ἥδη οἱ εἰδικὲς δημοσιεύσεις ἀφθονοῦν.⁷³ Ὄταν οἱ ἰδιάζουσες δομικὲς μαρτυρίες ὑφίστανται στὴν ἑλληνικὴ καὶ ὅχι σὲ ἄλλη γλώσσα, τότε οἱ χρήστες τοῦ ξενικοῦ γλωσσικοῦ ἰδίωματος προέρχονται ἀπὸ ἀλλογλωσσήσαντες Ἑλληνες. Διότι τὰ δομικὰ δεδομένα δὲν δανείζονται, ὅπως τονίζει ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς VI. Georgiev⁷⁴. Βέβαια οἱ λέξεις διαδίδονται εὐχερέστατα σὲ πολλὲς ἢ καὶ σὲ ὅλες τὶς γλώσσες. Μερικὲς ἡ φωνολογικὰ φαινόμενά τους ἔχουν μεγάλη ἀποδεικτικὴ ἐμβέλεια.⁷⁵

70. G. Weigand, *Ethnologie von Macedonien*, Leipzig 1924, 1.

71. Karl J. Beloch, *Griechische Geschichte*, 2, I, 67.

72. Bλ. Balkan Archiv. Neue Folge, 10, 1985, 171. Bλ. καὶ Δ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Βόρειος Ἡπειρος*, Ἀθῆναι 1919, 57.

73. Bλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Γλωσσικὲς μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων», *Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιο* 1987, 307-321, καὶ Ἀνθρωπολογικὰ Ἀνάλεκτα ΜΗ', Ἀθήνα 1988, 159-170.

74. Bλ. *Studia Albanica*, 1, 1969, 46.

75. Bλ. Achille G. Lazarou, *Aroumain bana est-il un héritage aborigène?* Athènes 1988. Ἀνάτ. ἀπὸ *Balkan Studies*, 29.2.1988, 309-340, καὶ ὀντ. ἀπὸ ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης Ἑλληνικὲς ἀνακοινώσεις. Σόφια: 30 Αὐγούστου -5 Σεπτεμβρίου 1989. Ἀθήνα 1990, 403-435. Ὁ ἴδιος, «Ἐπυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ τῆς ἀρωματικῆς λέξεως μπάνα (bana)», *Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιο* 1992, 433-451. Ὁ ἴδιος, «Στοιχεῖα ἀρχαίας βιωτικῆς διαλέκτου στὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν Ἑλληνοβλάχων», *Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν (ΕΕΒΜ)*, τόμος Β', τεῦχος β', 1995, 1253-12283.

‘Ελληνικότητας τεκμήρια συνιστούν έπισης άναφορές δικαιοπρακτικές⁷⁶, στις οποίες άποκαλύπτονται έξισλαμισμοί ‘Ελλήνων, δημοτικά τραγούδια στήν έλληνική γλώσσα, πού τραγουδούνται και μουσουλμάνοι⁷⁷, μεταξύ των οποίων και οι διαβόητοι Τσάμηδες⁷⁸. Πάντως, κατά τὸν ἀκαδημαϊκὸν Κ. Ρωμαῖον⁷⁹, οἱ Σουλιῶτες κατέχουν τὴν πρώτη ποιοτικὰ θέση στὴν ἔλληνικὴ δημοτικὴ ποίηση. Ή εἶτα ἄλλου ἀναγωγὴ στὸν ‘Ελληνισμὸν παρέχουν ἡ περιλαλητὴ φουστανέλλα⁸⁰, καθὼς και οἱ παραδόσεις, τὰ ηθῆ και ἔθιμα, μάλιστα ἀπ’ ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως ἀλβανοφάνων, ὅπως ἐπιμένει ὁ Simon Simeonis.⁸¹

Κατὰ τὸν καλύτερο γνώστη τῶν βαλκανικῶν ζητημάτων Michel Paillarès, «Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι τὸ ἀλάθητον κριτήριον τῆς ἑθνικότητος ἐνὸς λαοῦ... Τὸ μόνον ἀλάθητον, ἀσφαλὲς και ἀναμφισβήτητον δεῖγμα τῆς ἑθνικότητος εἶναι ἡ θέλησις

76. Βλ. Ἐ. Λυκούρη - Λαζάρου, *Τὰ Ἀρχεῖα στὸ νεοελληνικὸ κράτος ἕως τὴν ἰδρυση τῶν Γενικῶν Ἀρχείων (1821-1914)*, 2η ἔκδ. Ἐκδόσεις “Ἐλλην”-Γ. Παρίκος, Ἀθήνα 1998, 66.

77. Βλ. Ν. Τομαδάκης, «Ἡ ἐποποΐᾳ τοῦ 1940-41 και ἡ Β. Ἡπειρος», *Ἐργαστικοὶ Λόγοι*, Ἐκδόσεις Γρηγόρου, 47.

78. Βλ. Δ. Α. Παναγιωτίδης, «Οἱ Τσιάμιδες (Θεοπρωτοί)» Δωδώνη, *Εἰκονογραφημένον Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιον*, 1, 1895, 76. Ὁμως ὁ ἔξισλαμισμός τους ἐπαλήθευσε τὴν ἔλληνικὴ παροιμία: «Ὄ ρωμαός, ὅταν τουρκέψει, γίνετ’ ἐφτά φορές Τοῦρκος!» Ή δῆθεν «μαζικὴ σφαγή» τους τὸ 1944 δὲν τεκμηριώνεται ἀπὸ τὸν ἐπινοητὴ τῆς πανεπιστημιακὸ Γιώργο Μαργαρίτη, «Ἐμφύλιες διαμάχες στὴν Κατοχὴ (1941-1944): Ἀναλογίες και διαφορές», *Πρακτικὰ τοῦ Διεθνοῦ Ιστορικοῦ Συνεδρίου Ἡ Ἑλλάδα 1936-44, Δικτατορία-Κατοχὴ-Ἀντίσταση, Μορφωτικὸ Ινστιτοῦ ΑΤΕ*, Ἀθήνα 1989, 507. Ζοῦν ἄλλως τε και βασιλεύοντιν στὴ γειτονικὴ χώρα ἀπειλώντας τοὺς πάντες. Βλ. σκιαγράφησή τους ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Πρίφτη (Καστρινὸ) τὸν 24 Συντάγματος τοῦ ΕΛΑΣ, σ’ ἔκθεσή του μὲ ήμεροιμηνία 20 Ιανουαρίου 1944, «ἡ ΠΑΜΨΗΦΙΑ τῶν ἀρβανιτάδων τῆς περιοχῆς εἶχε ταχθῇ ἀνεπιφύλακτα μὲ τὸ μέρος τοῦ ΚΑΤΑΧΤΗΤΗ και ὠργάνωσε δολοφονικές ἐπιδρομὲς ἐνάντια στὰ ἔλληνικὰ χωριά, ἀρπαγές και σφετερισμοὺς περιουσιῶν. [...]». Κορύφωμα τῆς συμμαχίας τους μὲ τοὺς φασίστες ἦταν ἡ ἐπιδρομή τους στὸ Φανάρι, στὴν περίοδο τῶν ἐκκαθαριστικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Αὐγούστου, κατὰ τὴν οποίαν ἐκάρηκαν περίπου 30 χωριά, σκοτώθηκαν 500 περίπου Ἐλληνες και ἄλλοι τόσοι πιάστηκαν ὅμηροι, ἐνῷ ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμός προσφύγεψε στὴν ὁρεινὴ περιοχὴν». Πβ. Χρ. Ἀπ. Παπαδάτος, *Ἐθνικὴ Ἀντίσταση 1942-1945*, Ἀθήνα, 631, ὅπου τίτλος: Οἱ Τσάμηδες δογματα τῶν κατακτητῶν.

79. Κ. Ρωμαῖος, *Κοντὰ στὶς ρίζες. Ἐρευνα στὸν ψυχικὸ κόσμο τοῦ ἔλληνικοῦ λαοῦ*, Ἀθήνα 1959, 143-154. Βλ. και Δ. Μπότσαρης, *Σούλι και Δημοτικὸ Τραγούδι*, Ἀθήναι 1970.

80. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Εὗζωνοι Φθιώτιδας φορεῖς πανάρχαιης ἔλληνικῆς φορεσιᾶς*, Λαμία 1993. Ἀνάτ. ἀπὸ *Πρακτικὰ Α΄ Συνεδρίου Φθιώτικῶν Ἐρευνῶν*.

81. Πβ. A. Ducellier, Οἱ Ἀλβανοὶ στὴν Ἑλλάδα (13ος -15ος αἰ.), *Ἡ μετανάστευση μᾶς καινούτητας*, Μτφ. Κατερίνα Νικολάου, Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρου, 1994, 15 σημ. 13. Πβ. και *An Ethnological Map of the European Turkey and Greece with Introductory Remarks on the Distribution of Races...*, London 1877, 8, ὅπου ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς γλώσσας, τῶν ηθῶν και ἔθιμων και τοῦ χαρακτήρα τῶν Ἀλβανῶν ὁ Ἀγγλος E. Stanford συμπεραίνει ὅτι κατὰ τὴν ἀρχικὴ τους καταγωγὴ εἶναι αὐτοὶ γνήσιοι Ἐλληνες. Νοοῦνται οἱ “Ἀλβανοί” κάτω τοῦ Γενούσου. Καίριες δὲ θέσεις βλ. Π. Τζίφρας, Οἱ

αύτοῦ τοῦ ἀτόμου...»⁸². Πρόσφατα ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βιέννης Max Demeter Peyfuss τονίζει: «Δὲν ὑφίστανται ἐπιστημονικὰ κριτήρια γιὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἔθνοτητας κάποιου πέρα τῆς δικῆς του συνειδήσεως..! Ἐν προκειμένῳ μόνον αὐτὴ ἀποφαίνεται...»⁸³.

IV. ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΡΒΑΝΙΤΩΝ

Οἱ Ἕλληνες, Ἡπειρώτες, Σουλιῶτες..., ποὺ πρωτοποροῦν καὶ πρωτοστατοῦν εἴτε στὸν χῶρο τῆς γενέτειράς τους εἴτε καὶ σὲ μακρινές χῶρες στὴ συγκρότηση ἐνόπλων σωμάτων τόσο κοντά στὴ γενέτειρά τους, π.χ. τὸ Σούλι, παρὰ τὶς ἐναλλαγὲς κυριάρχων τῶν Ἑπτανήσων (Βενετίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Ἡνωμένου Βασιλείου), δοῦ καὶ σὲ μακρινές χῶρες, προσφέρουν καὶ τὸ αἷμα τους, γιὰ νὰ ἔξασφαλίσουν τὰ ἀπαραίτητα πρόδος ἐπιβίωση τῶν οἰκογενειῶν τους, χωρὶς ποτὲ καὶ πουθενὰ νὰ λησμονήσουν ὅτι εἶναι Ἕλληνες, πρὸ κάθε λογῆς Διαφωτισμοῦ.

Ἐπισημότατα διακηρύσσουν τὴν ἑλληνικότητὰ τους καὶ στὸ ἀπώτατο ἄκρο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ὁ Θωμᾶς Ἀργεῖος ὡς ἀρχηγὸς “Στρατιωτῶν” στὴν πολεμικὴ ὑπηρεσία τοῦ Ἑρρίκου Η’ τῆς Ἀγγλίας, 16^ο αἰώνα, ὁμιλώντας στοὺς συμπολεμιστές του πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς μάχης βροντοφωνεῖ: «Ἐλλήνων ἐσμέν παῖδες καὶ βαρβάρων συμῆνος οὐ πτοούμεθα· τοίνυν τὴν πρέπουσαν ἡμῖν ἀρετὴν καὶ ἐν τῷ πολέμῳ καρτερίαν ἀποδείξωμεν, ἵν’ ἄπαντες λέγειν ἔχοιεν, ὡς οἱ ἔξ Ἑλλάδος ἐν τοῖς Εὐρωπαίοις μέρεσιν εὑρεθέντες ἔργα χειρός ἀρίστης ἐπεδείξαντο. Τοιγαροῦν, ὡς ἄνδρες, ἄνδρείως καὶ συντεταγμένως ἐπιβάλωμεν, καὶ τὴν Ὦκεάνειον ἀκτὴν αἷμασιν ἐναντίων φοινίξωμεν καὶ τὴν πάλαι θρυλούμενην Ἑλλήνων ἀνδρείαν ἔργοις αὐτοῖς φανερὰν ποιήσωμεν».⁸⁴

Ὀπουδήποτε καὶ ἀν στρατολογοῦνται, σύμφωνα μὲ σύγχρονές τους μαρτυρίες, ἀνεπιφύλακτα ἀναγνωρίζονται ὡς Ἕλληνες. Ὁ Γάλλος Philippe de Commynes γράφει σὲ μετάφραση Σπ. Λάμπρου: «Ἡσαν ἄπαντες Ἕλληνες, ἐλθόντες ἐκ τῶν πόλεων ἢς κατέχουσιν ἐν Ἑλλάδι οἱ Βενετοί, τινὲς μὲν ἐκ τοῦ Ναυπλίου ἐν Πελοποννήσῳ ἄλλοι δ’ ἔξ Ἀλβανίας, ἐνώπιον τοῦ Δυρραχίου... Οἱ Βενετοί

Σουλιῶτες, ΟΔΟΣ (Καστοριᾶς) 12.2.2009, 15.

82. Πβ. Λ.Π. Νικολαΐδης, Διάλεξις περὶ τῆς συγχρόνου γενέσεως ἔξελλεξεως τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ μετά παραπορήσεων γλωσσικῶν, στατιστικῶν καὶ ἐθνολογικῶν γενομένη ἐν τῷ “Παρανασῷ” Ἀθηνῶν ἐνταῦθα τε καὶ ἀλλαχοῦ, ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου) 1908, 21 σημ. 1.

83. M. D. Peyfuss, *Chestiunea Aromânească*, Bucureşti 1994, 122.

84. K. Σάθας, Ἑλληνες Στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει. Ἀθῆναι 1986, 212. Πβ. καὶ Γ. Ἀζάρου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ιατρικὴ στὶς Παραδουνάβιες Ἕγεμονίες. Ἡ δράση τῶν Ἑλλήνων Ιατροφιλοσόφων στὴν εὐρωπαϊκὴ διασπορὰ ἀπὸ τὴν Ἀλωση ὥς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Διδακτορικὴ Διατριβή.

ποιοῦνται αύτῶν μεγάλην χρῆσιν καὶ ἔχουσιν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτούς... καὶ εἶνε γενναῖοι ἄνδρες καὶ ἐργάζονται... ὅταν ἐπιχειρήσωσι τοῦτο»⁸⁵. Ἐπιπρόσθετα οἱ ἴδιοι ἀπαθανατίζουν τὴν ἑλληνικότητά τους καὶ σὲ χώρους ἵερούς. Οἱ Μιχαὴλ Μπούας καὶ Ἀλέξανδρος Μοσχολέων τὸ 1597 στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησίᾳ τῆς Νεαπόλεως Ἰταλίας δὲν ἀρχοῦνται στὴν ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τους, Magistri Cappellani, ἀλλὰ δηλώνουν καὶ τὴν ἑθνικὴν ταυτότητά τους, nationis graecae!⁸⁶

Ἄναλογα συμπεριφέρονται καὶ πολὺ μεταγενέστεροι. Οἱ Βορειοηπειρώτες - Μοσχοπολίτες, ποὺ ἀποδημοῦν στὴν Πολωνία, προβαίνουν σὲ δήλωση ἐνώπιον τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἀποκαλυπτικὴ τῆς ἑλληνικῆς ἑθνότητάς τους. Ἐνδεικτικὰ μνημονεύονται μερικὰ παραδείγματα: «Honoratus Constantinus Tuszynski, Graecus, vinopola, de civitate Moscopolis, ...1780». «Honoratus Demetrius Wretowski, Graecus, vinopola, de civitate Moscopolis...1780». «Honoratus Michael Dziemowski... de civitate Moscopolis oriundus, Graecus...1788».⁸⁷

Τὰ προηγούμενα ἔρανισματα χρεωστοῦμε στὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, συνάμα δὲ διάσημο πολιτικό, ὑπουρογὸν Ἐξωτερικῶν καὶ πρωθυπουρογὸν τῆς Ρουμανίας, N. Iorga, ἑλληνικῆς καταγωγῆς⁸⁸, ἃν καὶ ὁ ἐκρουμανισμένος Πίνδιος Val. Papahagi προσποιεῖται ἄγνοια γράφοντας: «Ο Σοφός Ρουμάνος N. Iorga μᾶς ὀμιλεῖ εἰς τὴν “Note Polone” περὶ τῆς μοσχοπολιτικῆς παροικίας τοῦ Poznan καὶ ἀναφέρει πολλοὺς ἐμπόρους τῆς Μοσχοπόλεως, τινῶν τῶν ὅποιων τὰ ὄνόματα προσέλαβον κατάληξιν πολωνικήν»⁸⁹. Σχολιάζει τὴν πολωνικὴν κατάληξην καὶ ἀφήνει ἀσχολίαστη τὴν ἀποκάλυψην, αὐτόβουλη καὶ αὐτοπροαίρετη, τῆς ἑλληνικότητας. Σὲ ἔνογλωσσα δὲ δημοσιεύματά του τοὺς Μοσχοπολίτες τῆς Βορείου Ἡπείρου ἀποκαλεῖ Ρουμάνους! Τισώς αὐτὸν ἔχει διαβάσει ὁ Θόδωρος Καρδῆς, γιὰ τὸν ὅποιο γίνεται λόγος στὸν Α΄ τόμο.

Αθήνα 1999, 7 σημ. 2.

85. *Mémoires de Philippe de Commynes*. Nouvelle édition, revue sur les ms de la Bibliothèque Royale et publiée avec annotation et éclaircissements par Mlle Dupont, Paris, II, 456. Βλ. καὶ Νέος Ἐλληνομνήμων, 16,1922,473-474.

86. Νέος Ἐλληνομνήμων, 20,1926,181.

87. *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice (AR-MSI)*, seria III, tomul II. Balcania, 1, 1938, 233-234. Αχ. Γ. Λαζάρου, *Καταγωγὴ καὶ ἐπίτομη ιστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας*, Ιωάννινα 1994, 23.

88. «...Nicolas lorga, ne faisait pas un secret, que son arrière grand-père était d' origine Hellénique, venu de Corfou et la mère du grand historien était née Arghiropol....». Πβ. R. Theo, *Contributions helléniques à la grandeur et la splendeur de la Roumanie*, Long Island, N.Y. 1968,13.

89. Val. Papahagi, «Νέαι συμβολαὶ εἰς τὴν Ἰστορίαν τῶν κατὰ τὸν ΙΗ’ αἰῶνα ἐμπορικῶν σχέσεων

Χρονικά προηγούνται πολὺ τοῦ Iorga Ἡπειρῶτες, ποὺ διαπρέπουν στὴν ἔντεια καταλαμβάνοντας καὶ θέσεις ἀρχηγῶν κρατῶν. Οἱ ἐπιφανέστεροι, ἀλλ᾽ ἐλάχιστα γνωστὸς στὴ σύγχρονῃ Ἑλλάδα, κατάγεται ἀπὸ τὸ χωρὶς Νεγάδες τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης καὶ μένει στὴν παγκόσμια ἴστορίᾳ ὡς Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος.⁹⁰ Συνεργάζεται μὲ τοὺς μητροπολίτες Τυρνόβου Διονύσιο Ράλλη-Παλαιολόγο, Λαρίσης-Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονύσιο τὸν Φιλόσοφο, πακῶς ἐπιλεγόμενο Σκυλόσοφο⁹¹, ὅταν Οἰκονομεινικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινούπολεως εἶναι ὁ Ἀσπροποταμίτης, ἀπὸ τὸν Κλεινοβὸ τῆς Πίνδου, Ματθαῖος ὁ Β' (1595 καὶ 1598-1602). Τὸν Αὔγουστο δὲ τοῦ 1595 νικᾶ κατὰ κράτος τοὺς Τούρκους καὶ ὑμνεῖται ἀπὸ λαοὺς καὶ λογίους⁹². Ἐνώνει τὶς Παραδούναβιες Ἡγεμονίες πασχίζοντας γιὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου ὡς... Ἐλληνος!⁹³ Ἐχει ἀπόλυτη ἐπίγνωση τῆς ἐλληνικότητάς του, ἄν καὶ δρᾶ πρὸ τῆς δῆθεν ἐπιδράσεως τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅμιλογον μένως δὲ σαφῆ συνείδηση, ἐθνική, ἐλληνική, εὐλογὴ ἄλλως τε.

Διότι σχετίζεται καὶ ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Μελέτιο Πηγᾶ, ὁ ὄποιος κηρύσσει τὴν ἀδιάλειπτη-συνεχῆ ἀκόλουθία τοῦ Ἐλληνισμοῦ μὲ πολυσήμαντο σταθμὸ τοὺς Μακεδόνες καὶ ἐρμηνεία τοῦ τρίτου ἐθνωνύμου

τῶν Μοσχοπολιτῶν μετὰ τῆς Βενετίας», Ἡπειρωτικά Χρονικά, 9, 1935, 287.

90. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι τεράστια. Ἐνδεικτικὰ καταχωρίζονται αὐτοτελὴ δημοσιεύματα τῆς βιβλιοθήκης μου: N. Bălcescu, *România supt Mihai-vievod Viteazul*, Editura Albatros, 2η ἔκδ. 1967. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*. Editura Militară, 1968. St. Olteanu, *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, Editura A.R.S.R., 1975. *Mihai Viteazul. Culegere de Studii*. Redactori-coordonatori Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici. Editura A.R.S.R., Bucureşti, 1975. Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, Scrisul Românesc, Craiova, 1976. Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul domnul țării românești*. Editura Facla-1976. *Mihai Viteazul în conștiința europeană*. 1. Documente externe. Editura ARSR, Bucureşti, 1982. 2. Cronicari și istorici străini secolele XVI - XVIII. Texte alese. Bucureşti, 1983. Ἐνδιαφέρουσες μελέτες γιὰ τὸν Μιχαὴλ τὸν Γενναῖο περιέχονται καὶ σὲ ἀφερόματα ἐπετειακὰ περιοδικῶν. Πβ. *Revista de Istorie*, 28, 1975, 469-608. Δ.Β.Οἰκονομίδης, «Μιχαὴλ ὁ “Γενναῖος”», *Ἑστία*, 7.4.1998 κ.έ.

91. Ion Calafeteanu și Octavian Nicolau, «Contribuții la cunoașterea legăturilor dintre Români și popoarele sud-dunărene în timpul lui Mihai Viteazul», *Revista română de studii internaționale*, 3-4(9-10), 1970, 163-184.

92. Βλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδης, «Μιχαὴλ ὁ “γενναῖος” καὶ τὰ δημοτικὰ περὶ αὐτοῦ ἔσματα Ἐλλήνων καὶ Βουλγάρων», *Λαογραφία*, 14, 1952, 53-70. Αὐτ. 15, 1953, 371-373. Διον. Α. Ζακυθηνός, «Μεταβυζαντινὴ καὶ νεωτέρα ἐλληνικὴ ἴστοριογραφία», *ΠΑΑ*, 49, 1974, 7. Alex. Constantinescu, «Mihai Viteazul, vizionar și fauritor de Iсторie», *Studii Teologice*, Seria II-a, Anul XXVII, Nr. 5-6, Mai-Junie, 1975, 465. Ἀλκης Μυρσίνης-Μάνθος, «Ἐνας Ἡπειρώτης στὴ δουμανικὴ ποίηση καὶ ἴστορία». *Ἡπειρωτικὴ Εστία (HE)*, 297-298, 1977, 168.

93. Σύμφωνα μὲ ἔκθεση δομινικανοῦ ἱεραποστόλου Ἰουνίου 1600, τοῦ Andrea Bobbi. Βλ. A. Pipidi, «La résurrection de Byzance ou l’unité politique roumaine: L’option de Michel le Brave», RESEE,

Ρωμαῖοι-Ρωμιοί: « Ἐσεῖς εἰσθε τὸ γένος ἐκεῖνο τὸ περιφρονημένον τῶν Ρωμαίων, τὸ ὅποιον ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν οἰκουμένην μὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀριμάτων. Ἡ πρώτη μοναρχία τῶν Περσῶν μετετέθη εἰς Αἴγυπτίους, ἀπὸ τοὺς Αἴγυπτίους εἰς Μακεδόνας, οἵ ὅποιοι ἦσαν Ἑλληνες, τὸ γνήσιον γένος σας...»⁹⁴

Ἡ ἐθνωνυμικὴ τριωνυμία , ἡ ὅποια ταλανίζει ἀκόμη ἀρκετοὺς συγχρόνους μας, κατὰ τὸν 16ο αἰώνα παρατίθεται καταλληλότατα ἀπὸ τὸν Ἡπειρώτη λόγιο, μητροπολίτη Μυρέων Μαθαῖο⁹⁵ στὸ μεγάλο στιχούργημά του, ἐπιγραφόμενο Θρῆνος καὶ κλαυθμὸς περὶ Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ τρία ἑθνικὰ ὄνόματά μας χρησιμοποιοῦνται στὸ ἴδιο συγγραφικὸ ἔργο, διάσπαρτα καὶ ἀδιάφορα, χωρὶς νὰ ξενίζουν διόλου:

Ἄλλοιόμονον, ἄλλοιόμονον ἡ τὸ γένος τῶν Ρωμαίων

.....
ѡ πῶς ἐκαταστάθηκε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων

.....
ἢ ἐμᾶς εἰς ὅλους τοὺς Γραικοὺς ναλθῆς τούτην τὴν ὥραν⁹⁶!

Στὸ Γένος, ὅπως κι' ἂν αὐτὸ κατὰ καιροὺς ἡ ταυτόχρονα ὄνομάζεται, ἀνήκουν καὶ πιστεύουν οἱ Σουλιῶτες. Σὲ στενότερη ἔννοια εἶναι Ἡπειρώτες, τῶν ὅποιών οἱ πολλοὶ ἐπιβιώνουν ἀνὰ τὶς χιλιετίες ἀλώβητοι. Ἄλλοι προσαρμόζονται γλωσσικὰ προσκτώντας καὶ ξενικὸ ἰδίωμα ἡ ἐντελῶς ὀλλαξιγλωσσοῦν. Τρισχειρότερα δὲ καὶ ἀλλαξιοπιστοῦν μὲ συνέπεια συνήθως τὴν πλήρη ἀπώλεια τοῦ ἑθνισμοῦ τους, τὴν ὁριστικὴ ἀλλοτρίωση. Ἡ ἀναχαίτιση τοῦ ἀφελληνισμοῦ ἢ τουλάχιστον ὁ περιορισμός του συντελεῖται μὲ τὴν Ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Πατροκοινικοῦ, ποὺ εἶχε ὡς Πρόδρομό του τὸν Βορειοηπειρώτη Νεκτάριο Τέρπο⁹⁷.

13, 1975, 375.

94. Γ. Βαλέτας, *Μελέτιος Πηγᾶς*. Χρυσοπηγή. Ἀθήνα 1958, 398, βλ. καὶ Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, *Ἡ τρίσημη ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Ἀρχαιοτητα-Βυζάντιο-Νέος Ἑλληνισμός. Θεσσαλονίκη 1991, 85. Σταῦρος Ι. Κουρούσης, *Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἑθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον*. Ἀθῆναι 1994.

95. Αὐτὸς ὁ Ἱεράρχης ἔλεγε διὰ τὸ Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος μὲ τὸ σπαθί του θὰ ἔπαιρνε τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο γιὰ τοὺς Ἑλληνες. Πβ. A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed.III, vol. V, 314.

96. E. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*.II.Paris 1881, στίχοι 2359, 2361, 2454.

97. Πβ. Γ. Βαλέτας, *Ο ἀρματωμένος λόγος*. Οἱ ἀντιστασιακὲς διδαχές τοῦ Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στὰ 1730, Ἀθήνα 1971, 2-3: «...δ δημοχαρέστατος καὶ ἀγωνιστικώτατος ἐθνοφωτιστής καὶ ἐθναπόστολος, δ ἀσυμβίβαστος καὶ ἀδίσταχτος στηλιτευτῆς τῆς τυραννίας, ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πρόδρομος καὶ πνευματικὸς πατέρας τοῦ Κοσμά τοῦ Αίτωλοῦ, ποὺ ἦρθε ἀκριβῶς στὴν ἴδια ἀκριτικὴ περιοχὴ νὰ ὀλοκληρώσει τὸ ἔργο τοῦ Τέρπου καὶ νὰ τὸ στεφανώσει μὲ τὸ μαρτυριό του». Καὶ Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου, *Οἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας*, Έκδόσεις IMIAK, Ιωάννινα

Τίς περιπέτειες τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπεικονίζει καὶ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα. Ὁ Βούλγαρος ἀνθρωπολόγος Peter Boev δὲν διαχωρίζει τοὺς Σουλιῶτες ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν Ἡπειρωτῶν, οἱ δόποι καὶ ὁ Ἀλαχόφωνοι καὶ ὁ Σαρακατσάνοι χαρακτηρίζονται γιὰ τὴν αὐτοχθονία καὶ τὴν κοινότητα τῶν ἀνθρωπολογικῶν δεδομένων. Τὸ πόρισμα Boev ἀποδέχεται καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς φυσικῆς ἀνθρωπολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Θεόδωρος Κ. Πίτσιος. Ἐπὶ πλέον ἐπεκτείνει τὴν ἴσχυ του καὶ σὲ ὄμιδες Ἀρβανιτῶν τῆς Πελοποννήσου. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς παρουσιάζονται στὸ πρόσφατο (2003) ἐμπεριστατωμένο σύγγραμμά του: «Ἡ ἔξεταση αὐτῶν τῶν ὄμιδων, μία στὴ Μεσσηνία, μία στὴν Ἀργολίδα καὶ δύο στὴν Κορινθία, ἔδειξε ὅτι σὲ καμιὰ περιπτώση δὲν ἔχωρίζουν ἀπὸ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τῆς Πελοποννήσου ἡ ἀπὸ τὶς γειτονικές τους ὄμιδες. Σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς ἐνενήντα χάρτες γνωρισμάτων ποὺ σχεδιάστηκαν, δὲν μοιάζουν μεταξύ τους περισσότερο ἀπὸ ὅσο μὲ τὶς γειτονικές τους γεωγραφικές ὄμιδες. Ἐπίσης, στὰ στατιστικὰ δενδρογράμματα, ταυτόχρονης σύγκρισης περισσότερων γνωρισμάτων, δὲν διαχωρίζονται οἱ ἀρβανιτόφωνες ὄμιδες ἀπό τὶς ὄπόλοιπες τῆς Πελοποννήσου»⁹⁸.

“Οσοι ἀκόμη ἀμφισβητοῦν τὴν ἐλληνικότητα τῶν Σουλιωτῶν ἡ ἀναζητοῦν τὴν κοιτίδα τους ἐκτὸς Ἡπείρου, τῆς ἐνιαίας⁹⁹, ἀπὸ Ἀμβρακικὸ ἔως Δυρράχιο,

1979, 39-40: «Ο λόγος τοῦ Τέρπου ἦταν κήρουγμα ἀγάπης, ἐμπιστοσύνης καὶ ἐνότητας ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς, χωρὶς διάκριση τάξεων, ἀλλὰ καὶ δρμὸν κατηγορητήριο στὶς περιπτώσεις ἀδιαφορίας ἀπὸ μέρους τῶν ἀρχόντων, ἐκκλησιαστικῶν καὶ μη. Ὁ Τέρπος ἦταν πράγματι ἔνας ἀπὸ τοὺς πιο θαρραλέους ἀγωνιστὲς τῆς πίστης, ποὺ δὲ θυσίαζε τὸ φρόνημά του σ' ὅποιαδήποτε σκοπιμότητα. Δὲ δεχόταν συμβιβασμοὺς μὲ καταστάσεις ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴ δημιουργία προπετασμάτων καπνοῦ, γιὰ ν' ἀμβλύνεται τὸ μένος καὶ ἡ κακουργία τοῦ δυνάστη, ὅπως γινόταν μὲ τὸν κρυπτοχριστιανισμό, τὸν ὄποιο κι ἀπέρριπτε. Ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τοὺς χριστιανούς παροησία, φανερὴ διακήρυξη τῆς πίστης κι ὅχι προσπάθεια ἀποκρυψῆς καὶ συγκάλυψης μὲ διάφορα μέσα. Γι' αὐτὸ καὶ περιόδευε καὶ κήρυττε στὴν περιοχὴ τῆς Σπαθίας ποὺ δοκιμάζοταν ἀπὸ ἀθρόες ἀλλαξιοπιστίες τὸ διάστημα 1710-1730 καὶ εἶχε ἀρχίσει νὰ περιπίπτει στὸν κρυπτοχριστιανισμό».

98. Θ. Κ. Πίτσιος, Ἐξελικτικὴ Ἀνθρωπολογία. Ἰατρικὲς Ἐκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης. [Ἀθήνα 2003], 526 καὶ 522.

99. Περιλαμβάνεται καὶ ἡ Βόρειος Ἡπειρος, τὴν ὁποία ὅχι μόνον Ἀλβανοὶ ἀλλὰ καὶ ἐλληνόφωνοι συγγραφεῖς ἡ καὶ ἀριμόδιοι προφέρουν νότια Ἀλβανία, μολονότι τὸν ἐλληνικὸ χαρακτήρα τῆς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ὀνομαστότερος πολυτιτλοῦχος Σκυπιτάρος ἥγετης Basribeyp, Ancien Député au Parlement ottoman, Président du second Gouvernement national albanais et Chef du Pouvoir Exécutif ad interim (1915-1916). Interné dans les garnisons austro-hongroises (1916--1918). *L' Orient débalkanisé et l' Albanie. Origine des dernières Guerres et Paix future*, s.l.n.d.,5: «Nous reconnaissions le caractère grec de l' Albanie méridionale où l' oeuvre séculaire civilisatrice de ses écoles domine aussi bien au point de vue noral qu' au point de vue national». Βλ. καὶ René Puaux, δυστυχημένη Βόρειος Ἡπειρος. Όδοιπορικὸ 1913- Ἀπελευθέρωση-Αύτονομία). Μετάφραση: Ἀγόρω-Ἐλισάβετ Ἀχ.

δύο σοδήποτε πλανῶνται ἡ ἐνσυνείδητα παραπλανοῦν. Δὲν λείπουν καὶ ὑποθέσεις, οἵ ὅποιες βλέπουν καὶ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, ἀν καὶ προφανέστατα ἀβάσιμες. Περιεργότερη εἶναι ἡ ἐρασιτεχνικὴ τοῦ Σ. Λιάκου¹⁰⁰, ποὺ συσχετίζει τὴν ἐπωνυμία Μπότσιαροι μὲ τὴν ἐθνωνυμία Βῶνοι καὶ Κοστοβῶνοι. Οἱ δεύτεροι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα θεωρήθηκαν ὡς πρόγονοι τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ τὸν πασίγνωτο Ρουμάνο ἔθνολόγο B.P. Hasdeu¹⁰¹. Ὅμως ἔκτοτε διανύθηκε πολὺς δρόμος στὴν ἐπιστημονικὴ ἴχνηλάτηση καὶ τῶν Κοστοβώνων¹⁰². Μέχρι στιγμῆς ἀποκλείεται ὁ ποιοσδήποτε συσχετισμὸς μὲ Ἀλβανοὺς ἢ μὲ τοὺς Σουλιῶτες.

Οἱ τελευταῖοι εἶναι γεννήματα καὶ θρέμματα τῆς εὐάνδρου Ἡπείρου μὲ ἀντοχές, οἵ ὅποιες ὑπερβαίνουν τὰ κοινὰ ἀνθρώπινα μέτρα. Χάρη στ’ αὐτὲς ὑπερνικοῦν πάντοτε παντοῖες ἀντιξοότητες καὶ ἀφόρητες δοκιμασίες μακροχρόνιες. Κατορθώνουν νὰ ἀνθίστανται σὲ ἀπηνεῖς διώξεις καὶ πρωτοφανεῖς πιέσεις ποικιλωνύμων ἐπιδρομέων ἡ πανούργων ἐπεκτακτικῶν ἀπληστιῶν «πολιτισμένων» μεγάλων δυνάμεων¹⁰³. Πρὸ πάντων ἀναδεικνύονται αὐτοδημιούργητοι διδάσκαλοι τῆς ὑπέροτας θυσίας, μὲ τὴν ὅποια ὑψώνονται στὸν ἴστορικὸ ὄριζοντα ὡς φωτεινὸ μετέωρο τοῦ διαχρονικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εὔλογα δὲ H. Houssaye εἶναι ἀπόλυτα κατηγορηματικὸς γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τῶν Σουλιωτῶν τονίζοντας μεταξὺ τῶν ὄλλων: «οἱ Ἑλληνες τῆς Ἡπείρου, οἱ Σουλιῶτες ἔμαθαν τοὺς λοιποὺς Ἑλληνες πῶς ἀποθήσκει κανεὶς διὰ τὴν ἐλευθερίαν»¹⁰⁴.

Ἄρα προσφύνεστα δὲ ἴστορικὸς Arnald Toynbee ἀναγνωρίζει τὴν Ἑλλάδα ὡς «ἐθνικὰ ὄμοιογενὲς κράτος, ἀν θεωρήσουμε -ὅπως καὶ πρέπει- τοὺς ἀνατολικορθοδόξους χριστιανοὺς Ἀλβανοὺς καὶ Βλάχους πολίτες Ἑλληνες, παρὰ τὸ ὅτι ἡ μητρικὴ τους γλώσσα δὲν εἶναι ἐλληνική»¹⁰⁵. Τὸ ἵδιο δὲ διακήρυξε ἥδη πρὸ

Λαζάρου, Τροχαλία.

100. Διάλογοι, 37, 1983, 43

101. B.P.Hasdeu, «Cine sănt albanezii?», *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare*, se-rie II, XXIII, 103-113.

102. Πλούσια βιβλιογραφία βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Θεσπιεῖς κατὰ Βοστοβώνων καὶ στρατολογία Ἑλλήνων ἐπὶ ωμαιοκρατίας», *Ἐπετηροὶ τῆς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν (ΕΕΒΜ)*. Α' α', 1988, 292-293, καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Κοστοβῶνοι καὶ σωτηρία τῆς ἱερᾶς πόλεως Ἐλευσῖνος», *Πλάτων*, 51, 1999-2000, 119-131.

103. Δὲν ἐδίστασαν νὰ πωλήσουν (!) τὴν Πάρογα στὸν ἀδηφάγο Ἀλῆ πασᾶ Βλ. Ἐλένη Καλλιγᾶ, «Τὸ Σύνταγμα τοῦ Maitland γιὰ τὰ Ἐπτάνησα (1817). Ιόνιες καταβολές καὶ βρετανικοὶ στόχοι», *Ἴστωρ*, 3, 1991, 119 σημ. 51. Ἡλίας Ζῶτος, «Πώληση τῆς Πάρογας καὶ ὅχι παράδοση», *Ἡ Καθημερινή*, 18,5,1997,11.

104. Πβ. N. B. Πατσέλης, *Ἡπειρωτικαὶ Μελέται*, Ιωάννινα 1966, 38. Βλ. καὶ Ἐλευθερία Ι. Νικολαΐδου, «Ο Δημήτριος Μάρκου Μπότσαρης(1814-1871) καὶ ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία του μὲ τὸν

δύο τουλάχιστον δεκαετιῶν καὶ ἐν γνώσει τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἀρβανιτῶν καὶ τῶν Βλάχων ὡς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης A. Blanc, *Géographie des Balkans*, P.U.F., Paris 1971, 50: «L’Etat le plus uni, le plus homogène est le grec»!

Κυβερνήτη Καποδίστρια», *Δωδώνη*, 2, 1973, 369-474, 372 σημ.
105. A. Toynbee, *Oἱ Ἑλληνες καὶ οἱ ἀληρονομίες τους*. Αθήνα 1992, 308.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΑΓΩΝΑΣ ΕΘΝΙΚΟΣ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ;

Η επισημότερη ίστορική πηγή και τὸ πλέον ἀδιάσειστο τεκμήριο, ἡ διαχήραξη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου 15 Ιανουαρίου 1822, εἶναι ἀπόλυτα σαφής ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821: «Ο κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν (...) εἶναι πόλεμος ἑθνικός, πόλεμος τοῦ δροίου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῶν δικαίων τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἴδιο-κτησίας καὶ τῆς τιμῆς».

Ως ἑθνικὴ ἐρμηνεύουν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ οἱ διασημότεροι Ἕλληνες ίστορικοὶ ἐπιστήμονες.

Ἐν τούτοις τὰ τελευταῖα χρόνια ὅσο πλησιάζει ἡ ἐπέτειος τῆς 25ης Μαρτίου ἔρχονται στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἀπόψεις, προφορικὲς σὲ πανηγυρικοὺς λόγους ἡ γραπτές, μὲ προφανῆ σκοπιμότητα τὴν ἀμφισβήτηση καὶ τὴν παραποίηση τῆς ἀλήθειας. Ἀνιστόρητα καὶ προκατειλημένα ἀποπειρῶνται μερικοὶ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὡς κοινωνική, ταξικὸς ἀγώνα καὶ δῆμος ἑθνικός.

Ἐπομένως ἀξίζει νὰ παραθέσουμε ἐγκαιρότερα ἐφέτος τὰ συμπεράσματα τῶν θεμελιωτῶν καὶ ἐφαρμοστῶν τοῦ ίστορικοῦ ὑλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, πρὸ πάντων τοῦ Γιάννη Κορδάτου καὶ τοῦ Νίκου Σβορώνου.

Ο πρῶτος ἥδη τὸ 1924 σὲ γλώσσα καθαρεύουσα εἶχε δημοσιεύσει τὴν ἑργασία του: «Η κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821». Καὶ σ’ αὐτὴν ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀποτελεῖ «ἐν ἑθνικὸν κίνημα τῆς ἐλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως, τῆς τάξεως τῶν ἐμπόρων καὶ ἐφοπλιστῶν τῆς τότε ἐποχῆς». Ἐπὶ πλέον ὄμοιογενῆ ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη «ὑπῆρξεν (...) προοδευτικὴ τάξις», διότι «ἀπήλλαξεν τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἐν μέρει ὅμως μᾶς ἀπήλλαξε καὶ ἀπὸ τὸν φεουδαρχισμόν». Ἀργότερα, τὸ 1940, ἔξ ἀφορμῆς τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου, ὅπως εἶδαν οἱ ἀναγνῶστες μας στὴν «Ἐλευθερία» (Λαρίσης) τῆς 28-10-84, ὁ Κορδάτος προβάινει καὶ στὴν ἀναντίρρητα ὀρθὴ ἐκτίμηση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821: «Στὸ Μαραθώνα καὶ στὴ Σαλαμίνα καὶ στὶς Θερμοπύλες, πολεμώντας ὁ Ἐλληνικὸς λαὸς ἔκανε πολέμους ἀπελευθερωτικούς.. Τὸ ἔδιο καὶ ἡ Ἐθνικὴ μας Ἐξέγερση στὸ Είκοσιένα. Ὁ Ἐλληνικὸς λαὸς ἔστηκα ἔτοιμος γιὰ τὴν ἐλευθερία του, γιὰ νὰ δημιουργήσει τὴν ἑθνική του ἐστία καὶ γιὰ νὰ πάρει τὴ θέση του μέσα στὰ Βαλκάνια καὶ στὴν ίστορία τῆς Εὐρώπης. Καὶ ὅλοι οἱ πολέμοι κατὰ τῆς Τουρκίας στὰ περασμένα ἦταν πολέμοι

ἀπελευθερωτικοί». Έξισου κατηγορηματικὸς παραμένει ἔως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Τὸ 1957, λίγα μόλις χρόνια πρὸ τοῦ θανάτου τονίζει τὰ ἔξῆς: «Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ βλέπουμε τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση σὰν κίνημα πολιτικοκοινωνικὸ καὶ οὐτε μὲ σημειωνὰ ἰδεολογικὰ κριτήρια νὰ ἐρμηνεύουμε ὁρισμένα γεγονότα τοῦ Εἰκοσιένα. Η ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τοῦ 1821 δὲν ἦταν ἡ Ρωσία τοῦ 1917. Ἐν ὀνόματι τοῦ ἀριστερισμοῦ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεται παραποίηση τῆς ἴστορίας».

Ο Χρ. Α. Στασινόπολος στὴν ἴστορικὴ κριτικὴ μελέτη του «‘Ο ἀληθινὸς Κολοκοτρώνης» (Αθήνα 1958, σελ. 86 σημ. 1) παρατηρεῖ τὰ ἔξῆς: «Γιὰ τὴ βασικὴ αὐτὴ ἀντίφαση τοῦ Κορδάτου στὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀναφέρουμε, μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του, ἵσως νὰ μὴ φταίει μόνο ἡ σύμφυτη διαστροφὴ καὶ ὁ ἀλλοπροσαλλισμός, ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν ἴστορία του. Εἶναι πιθανό, τὸ κεφάλαιο αὐτὸ (γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα) ποὺ εἶναι στὸ τέλος τοῦ β' τόμου τῆς ἴστορίας του, νὰ τόγχαψε τελευταῖα, ὅποτε τὰ σύγχρονα γεγονότα ἐπιδράσανε στὴν τέτοια θεώρηση τοῦ Εἰκοσιένα. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ἐπίλογό του καὶ γιὰ τὸν πρόλογό του, ποὺ τὸν ἔγραψε, τὸ 1952, ὅπως σημειώνει ὁ Ἰδιος. Ἐνῶ δηλ. στὸν πρόλογο, στὸν ἐπίλογο καὶ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, παραδέχεται ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα εἶχε ἐθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα, στὶς ὑπόλοιπες 650 σελίδες τῆς ἴστορίας του (τὸ κύριο ἔργο), βλέπει, κρίνει καὶ ἀξιολογεῖ πρόσωπα καὶ πράγματα μὲ ταξικὸ μάτι. Σὰν νὰ κρίνει μία ταξικὴ ἐπανάσταση, κάνοντας μάλιστα καὶ ἄποπους ταξικοὺς διαχωρισμοὺς καὶ κατατάξεις, ὅπως κι ἀλλοῦ εἴπαμε. Γ' αὐτὸ καὶ παραμιօρφώνει τὰ κυριώτερα ἴστορικὰ πρόσωπα».

Δὲν ἀποκλείεται ἡ βαθμαία καὶ ἐν τέλει ὁριστικὴ ἀνάνηψη τοῦ Κορδάτου μετὰ τὴν ἐνημέρωσή του στὶς νέες τάσεις ἐρμηνείας τῆς ἴστορίας, πέρα τοῦ μαρξιστικοῦ ἴστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ὡστόσο ὁ Φίλιππος Ἡλιού («Ἀντί», 46 τῆς 29-5-75) τὴν ἀσυνέπεια αὐτὴν ἀποδίδει στὴν ἰδεολογικὴ χρήση τῆς ἴστορίας, στὴν κομματικὴ συνταγή, ποὺ ὑποκαθιστᾶ τὴν ἴστορικὴ ἀνάλυση. Προσκομίζει δὲ καὶ τὸ ἀκόλουθο πειστικὸ παράδειγμα: «‘Οταν, τὸ 1945, ὁ Νίκος Σβορῶνος ὑπόδειξε στὸ Νίκο Ζαχαριάδη πώς ἡ ἐπίσημη θεωροία τοῦ ΚΚΕ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς νέας Ἑλλάδας μὲ τὸ Βυζάντιο δὲν ἀντεχει μπρὸς στὴ μαρτυρία τῶν ἴστορικῶν πηγῶν, ὁ Ζαχαριάδης δέχτηκε τὴν (ἰδιωτικὴ) συζήτηση, δέχτηκε, μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις, καὶ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ν. Σβορώνου, ἀλλὰ ἀπάντησε: αὐτὰ νὰ τὰ ποῦμε (=δημοσιεύσουμε) ἀργότερα. Αὐτὴ τὴν ὥρα δὲν μπορῶ· αὐτὰ δὲ μᾶς συμφέρουν»!

Οσον ἀφορᾶ στὸν χαρακτήρα τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὁ Σβορῶνος στὸ βιβλίο του «Ἀνάλεκτα Νεοελληνικῆς ἴστορίας καὶ ἴστοριογραφίας» (Αθήνα 1982, σελ. 232) μεταξὺ τῶν ὅλων γράφει: «Βέβαια, ἦταν ἔνα κίνη-

μα ἐθνικὸ ἀλλὰ καὶ κίνημα ἐνὸς χριστιανικοῦ λαοῦ ἐνάντια στὸ μουσουλμάνο κατακτητὴ ποὺ δὲν ἦταν εύκολο νὰ θεωρηθεῖ νόμιμος.

Τέλος, ἦταν κίνημα ἐνὸς λαοῦ ποὺ σ' ἐκείνη τὴν ρομαντικὴ ἐποχὴ καὶ μόνο τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός του εἶχε τόση δύναμη ὑποβλήτικὴ ποὺ ἔξεσήκωσε ὅμοφωνη τὴν παγκόσμια κοινὴ γνώμη, καὶ οἱ κυβερνήσεις, ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἀπολυταρχικές, ἔπρεπε νὰ τὴ λογαριάζουν. Οἱ φιλελεύθεροι ὅλων τῶν χωρῶν, ἐκεῖνοι ποὺ πρῶτοι ἔξεσήκωσαν αὐτὸ τὸ φιλελληνικὸ ψεῦμα, προβάλλουν κυρίως τὸν ἐθνικο-απελευθερωτικὸ χαρακτήρα τοῦ κινήματος».

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ γνῶμες τοῦ Σβιρώνου καὶ γιὰ τὴν συμβολὴν τῆς Ἐκκλησίας. ὾σως δὲν θὰ ἦταν κουραστικὴ οὕτε περιττὴ ἡ παράθεσή τους σὲ προσεχῆ εὐκαιρία. Ὄπωσδήποτε ἐποικοδομητικὴ θὰ ἀπέβαινε καὶ μὰ ἐπισκόπηση τῆς στάσεως τῶν ἄλλων λαῶν, ίδιαίτερα τῶν γειτονικῶν, ἔναντι τῆς ἐθνικῆς ἴστορίας τους.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 24-2-85. Στὰ δὲ πρόσφατα, Μάρτιος-Απρίλιος 2009, 6,3, «τὰ νειάτα» ὁμιλεῖ ὁ N. Ζαχαριάδης:

Στὶς 9.9.1945 δημοσιεύτηκε στὸν “Ριζοσπάστη” ἄρθρο τοῦ N. Ζαχαριάδη μὲ τὸν τίτλο “Ορθοδοξία” καὶ ἀναδημοσιεύθηκε στὸ “Ποντίκι” στὶς 31.8.2000. Δίνει ἀπαντήσεις ὅχι μόνον σ' ὅσους ἀμφισβητοῦν τὴν συμβολὴν τῆς Ὁρθοδοξίας στὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ διατείνονται ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος Χριστιανισμὸς εἶναι ἀσχετος πρὸς τὸν Ἑλληνισμό.

Ἀνάμεσα στὰ τόσα ἄλλα, γράφει: «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία γενικότερα, ὅπως τὴν ἐκφράζει ἡ Ἐκκλησία αὐτή, παῖξαν, ὅχι μόνον στὴν Ρωσία μὰ καὶ στὰ Βαλκάνια, ἔναν προοδευτικὸ ρόλο, τόσο σὰν παράγοντας ποὺ διευκόλυνε καὶ ἐπιτάχυνε τὴν ἐθνικὴ διαμόρφωση, συσπείρωση, καὶ ἀνάπτυξη, παρέχοντας ἐνιαῖα ἰδεολογικὰ πλαίσια, ὅσο σὰν στοιχεῖο, ποὺ στὰ χρόνια τοῦ ἔξανδραποδισμοῦ καὶ τῆς σκλαβιᾶς, κάτω ἀπὸ τὴν Ὁθωμανικὴ τυραννία, συνέτεινε σημαντικὰ καὶ οὐσιαστικὰ στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα... Εἶναι ἀναριθμῆτα παραδείγματα ποὺ δείχνουν, ὅτι Ταγοὶ καὶ ἀπλοὶ στρατευόμενοι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας, πάλαιψαν μὲ τὸ τουφέκι στὸ χέρι στὸ πλευρὸ τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι μοναστήρια καὶ μοναστήρια εἶχαν μεταβληθεῖ σὲ μπαρούταποθῆκες καὶ λαϊκὰ φρούρια....».

“Αν στὸ κείμενο αὐτὸ δὲν ὑπῆρχε ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Νικ. Ζαχαριάδη, θὰ νόμιζε κανείς ὅτι τὸ ἔγραφε ὁ Γιάννης Μακρυγιάννης...

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Δύο ήμερες τοῦ Μαρτίου εἶναι ίδιαιτερα ἀφιερωμένες στὴν Ἐκκλησία, ἡ Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ὁ Ἐναγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, ποὺ συνεορτάζεται μὲ τὴν ἑθνικὴ ἐπέτειο τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐλάχιστο, λοιπόν, φόρο τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ σύντομη ἐπισήμανση τῆς παρουσίας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ καιρούς χαλεπούς, κατὰ τοὺς ὅποιους πάσχισε ἐπώδυνα γιὰ τὴν προστασία τῶν πιστῶν καὶ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ο Τάσος Γριτσόπουλος προσφέρει πολύτιμο ὑλικὸ μὲ τὴν ἀπόλυτα τεκμηριωμένη μελέτη του «Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν Ἀγῶνα», δημοσιευμένη στὸν δέκατο τρίτο τόμο τοῦ περιοδικοῦ «Παρνασσός», σελ. 237-266, καθὼς καὶ μὲ σειρὰ ἄλλων αὐτοτελῶν δημοσιευμάτων.

Ἄλλὰ στὸ προηγούμενο ἀρθρῷ μας προεξαγγέλθηκαν ώς ἐνδιαφέροντες οἱ γνῶμες τοῦ Νίκου Σβορώνου, οἱ ὅποιες, ὅλως τε εἶναι μεταγενέστερες καὶ ἐπὶ πλέον προέρχονται, ἀπὸ τὸν ὀνομαστότερο σήμερα ἐκπρόσωπο τοῦ ἰστορικοῦ ὑλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα καὶ πρόεδρο τοῦ Δ.Σ. τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν.

Συγκεκριμένα στὸ βιβλίο του «Ἐπισκόπηση τῆς Νεοελληνικῆς Ἰστορίας» (Αθήνα 1976), σ. 22, γράφει: «Ἡ θέση καὶ ἡ στάση τῆς ἐκκλησίας στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ἀλωσῆς, ποὺ ἀντικαθιστᾶ στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων τὴ χαμένη αὐτοκρατορία καὶ γίνεται τὸ πολιτικὸ δργανο τῆς συνοχῆς τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, παρέχει κάποια πραγματικὴ βάση στὸ νοσταλγικὸ αὐτὸ ὄνειρο. Τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο, ἡ ἀκριβέστερα ἡ ἵδεα τῆς Ὁρθοδοξίας, ποὺ ἦταν πάντα κυριαρχικὸ στὴ βυζαντινὴ ἴδεολογία, συνδέεται τώρα ἀρρηκτα, μὲ τὴν ἵδεα τοῦ γένους. Ἡ ἑθνικὴ ἵδεα βρίσκεται περισσότερο παρὰ ποτὲ συνδεδεμένη μὲ τὴ χριστιανικὴ Ὁρθοδοξία καὶ διαμέσου τῆς ἐκκλησίας μὲ τὸ ὄνειρο μιᾶς ἔξελληνισμένης αὐτοκρατορίας». Στὴ σελίδα δὲ 49 προσθέτει: «ἡ Ἐκκλησία παραμένει σ' ὅλη τὴν περίοδο ἀπ' τὸ ιε ὥς τὸ τέλος τοῦ ιε' αἱ. ἡ κατευθυντήρια δύναμη τοῦ Ἐθνους. Ἐπικεφαλῆς τῆς ἑθνικῆς ἀντίστασης σ' ὅλες τὶς μορφές της, ἐργαζόμενη γιὰ τὸ σταμάτημα τῶν ἔξισλαμισμῶν, συμμετέχοντας σ' ὅλες τὶς ἔξεγέρσεις ἀκόμα καὶ διευθύνοντάς τες (ἔχει νὰ δείξει μεγάλο ἀριθμὸ νεομαρτύρων, ποὺ εἶναι σύγχρονα καὶ ἥρωες τῆς χριστιανικῆς πίστης καὶ τῆς ἑθνικῆς ἀντίστασης), ρυθμίζει ἐπίσης τὴν πνευματικὴ ζωή. Ἡδη ὁ πρώτος Πατριάρχης Γεννάδιος ἴδρυε τὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ ποὺ ἀναδιοργανώθηκε ἀργότερα. Κι ἄλλοι πατριάρχες θ' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του. Τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα ποὺ

ἀπασχολεῖ ὅλη τὴν Ἑλληνικὴ σκέψη αὐτὴ τὴν στιγμὴ εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῆς ὁρθοδοξίας, ποὺ συγχέεται περισσότερο ἀπὸ ποτὲ μὲ τὴν ἐθνικὴν ἰδέα καὶ ποὺ τὴν ἀπειλοῦν ἀπ’ τὴν Ἀλλήν καὶ ἀπ’ τὴν Ἀλλήν καθολικὴν προπαγάνδα».

Μετὰ ἔξαετία ἐπαναλαμβάνει περίπου τις ἴδιες ἀπόψεις στὸ βιβλίο του «Ἀνάλεκτα Νεοελληνικῆς Ἰστορίας καὶ Ἰστοριογραφίας» (Αθήνα 1982) σελ. 223: «Ἡ πραγματικὴ κατεύθυντήρια δύναμη τοῦ ἔθνους ὡς τὸ 17ο αἰώνα στάθηκε ἡ Ἐκκλησία. Γύρω τῆς συγκλίνει ἡ κωνσταντινουπολίτικη ἀριστοκρατία καὶ οἱ ἐπαρχιακοὶ πρόκριτοι. Τὸ κοινωνικὸν αὐτὸν σύνολο ἔχει ἐπαμφοτεριζόντα στάσην ἀνάλογα μὲ τὴν θέση του μέσα στὴν Αὐτοκρατορία. Ἀπὸ τὴν μία πλευρά, καθὼς ἔξαρταται ἀπὸ τοὺς κατακτητές, στοὺς ὅποιους ὀφείλει καὶ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξήν του καὶ τὰ οἰκονομικά του προνόμια, δέχεται τὸ συμβιβασμὸν μαζί τους καὶ ἐκφράζει ἔνα πνεῦμα προσαρμογῆς στὶς καινούργιες συνθῆκες, ποὺ δημιούργησε ἡ κατάκτηση. Ἀπὸ τὴν Ἀλλήν, ἡ ἐθνικὴ συνείδηση, τροφοδοτούμενη ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀντίστασην καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν καταπίεση τῶν Τούρκων, ἀπὸ τὴν ὁποία οὔτε αὐτὸν τὸ κοινωνικὸν σύνολο δὲν ἔφευγε πάντα, τὴν ὥθιοῦσε συχνὰ σὲ μιὰ στάση καθαρὰ ἐπαναστατική. Ἡ Ἐκκλησία ἴδιαίτερα ἐνδιαφερόταν νὰ διαφυλάξει τὴν ὁρθοδοξίαν ποὺ ἔκείνη τὴν ἐποχήν, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φρογά, συγχεόταν μὲ τὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ τὴν πλευρά αὐτῆς, οἱ ὑπηρεσίες της στὸ ἐθνικὸν πρόβλημα εἶναι πολὺ σημαντικές. Σ’ ὅλη τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο τῆς προσαρμογῆς στὴν κατάκτηση καὶ τῆς ὁργάνωσης τοῦ ἔθνους βρίσκεται ἐπικεφαλῆς μᾶς παθητικῆς ἀντίστασης, ποὺ παίρνει συχνὰ ἐνεργητικότερες μορφές, ἐργάζεται γιὰ νὰ περιορίσει τὸν ἔξιστασιμὸν, δημιουργεῖ σχολεῖα παντοῦ. Ἡ ἴδεολογία της εἶναι βέβαια συντηρητικὴ μὰ ἀνανεωτική, δὲν λείπουν ἄλλως τε καὶ οἱ ἀνακαινιστές, ὅπως ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β’ καὶ ὁ Κύριλλος Λούκαρις, οἱ ὅποιοι πρωτοστατοῦν στὴν ἀνανέωση τῆς νεοελληνικῆς ἴδεολογίας ποὺ θὰ ἐκδηλωθεῖ ὀλοφάνερα στὸ 17ο αἰώνα. Στὶς γραμμὲς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ νεομάρτυρες, ἥρωες τῆς ὁρθοδοξίας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης ταυτόχρονα. Οἱ στίχοι ποὺ διαβάζουμε σὲ μιὰ ἀκολουθία ἐνὸς νεομάρτυρα, ποὺ δὲ τοὺς λείπει οὔτε τὸ ὑψος οὔτε ἡ συγκίνηση, τὸ μαρτυροῦν:

Δέχου, ὅ Τριάς, προσκυνητή,
δέχου, ὅ θεάνθρωπε Λόγε
τοὺς Νεομάρτυρας τούτους
οὓς προσάγει σου γένος αἰχμάλωτον

.....
καὶ ἐλευθερίαν ἀντίδος...»!

Συνεπῶς, ὅσοι ἐπιμένουν μ’ ὅποιοδήποτε τρόπο ν’ ἀμφισβητοῦν τὸν ἐθνικὸν

χαρακτήρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ τὴν ἐπάξια ἐπιστασία τῆς Ἐκκλησίας, ἀσφαλῶς τελοῦν σὲ παχυλὴ ἄγνοια ἢ τὸ χειρότερο ὑπηρετοῦν συνειδητὰ ἢ ἀσυναίσθητα ἀνίερες σκοπιμότητες. Διότι καὶ οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ ἐκφραστὲς τοῦ μαρξιστικοῦ ἴστορικου ὑλισμοῦ εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τοὺς ἀνεργούς μάτιστους μαρξίζοντες ἴστοριοδίφες καὶ ἴστοριογράφους τῶν ἡμερῶν μας.

Προσφύνεστατα ὁ ἀείμνηστος Χρ. Φιλιππίδης κατακεραύνωνε παρόμοιες ἀπερισκεψίες γράφοντας: «”Αν δὲν θέλουμε, λοιπόν, νὰ γινόμαστε καταγέλαστοι, ἀς ἀφήσουμε τοὺς νεόκοπους ἴστορικους ὑλισμούς. ”Ας δοῦμε τί κυνοφρεῖται στὸν ἴδιο τὸν σοσιαλιστικὸ κόσμο» (‘Ἐκπαιδευτικὴ Ἔρευνα’ Μάϊος - Ιούνιος 1979 σ. 156).

”Ισως ἀξίζει νὰ σκιαγραφήσουμε προσεχῶς τὰ τεκταινόμενα τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴν Δύση, καθὼς καὶ στὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Διότι πράγματι παρατηρεῖται μιὰ ἐκπληκτικὴ ἀντίφαση. Στὴν μὲν Ἀνατολή, ὅπου καθεστωτικὰ διακηρύσσεται ὁ διεθνισμός, σημειώνονται ἔντονες ἔθνικιστικὲς τάσεις. Στὴν δὲ Δυτικὴ Εὐρώπη προωθεῖται μὲ ἐλεύθερες διαδικασίες ἢ διεύρυνση γιὰ Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση, χωρὶς ὅμως παραγγώριση τῶν ἔθνικῶν γνωρισμάτων τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν!. Τοῦτο ἀλλού ἐκεῖ καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀναφαίνεται ὡς πρόσθετη καὶ ὀλοένα ἰσχυρότερη Ἐλπίδα.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (Λάρ.) Κυριακή 31.3.1985, 8.

ΠΕΝΤΙΝΑ ΑΓΡΑΦΩΝ

Γ.Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ

Τὸν περασμένο χρόνο γιορτάστηκαν μεγαλόπρεπα τὰ 150 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Πέρα ἀπὸ τοὺς πανηγυρικούς, τὶς διαλέξεις καὶ τὶς κάθε λογῆς καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις, ἐκεῖνο ποὺ μένει σὰν κέρδος, εἶναι οἱ ἐκδόσεις τῶν ἀφιερωτικῶν τόμων τῶν περιοδικῶν τῶν διαφόρων Συλλόγων, Ἐταιρεῶν ἢ πνευματικῶν Ἰδρυμάτων, καὶ τῶν εἰδικῶν Λευκωμάτων μεγάλων κρατικῶν ἢ ἡμικρατικῶν Ὀργανισμῶν καὶ Ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἄξιζει νὰ γίνει μιὰ ἔκθεση ὅλων αὐτῶν, γιατὶ πραγματικὰ ἀποτελοῦν πνευματικὸ θησαυρό, τὸν ὥποιο οἱ κατοπινές γενιές ἵσως ἀξιοποιήσουν καθὼς πρέπει. Τὸ πιὸ σημαντικὸ εἶναι πώς μὲ τὴν ἴδια εὐκαιρία προκηρύχθηκαν καὶ βραβεῖα χρηματικὰ γὰρ ἔρευνα γύρω ἀπὸ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ δεύτερη καλὴ πλευρὰ τῶν πανηγυρισμῶν.

Ωστόσο δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ ἀδυναμίες, οἱ ἐπαναλήψεις καὶ οἱ εὔνοϊκὲς μεταχειρίσεις. Τὰ ἴστορικὰ πρόσωπα ποὺ ἔτυχε νὰ προβληθοῦν ἐξ ἀρχῆς ἀπασχολοῦν ὅλοένα καὶ περισσότερο, κάποτε μάλιστα δυσανάλογα μὲ τὴν οὐσιαστικὴ προσφορά τους, ἐνῶ ἄλλα, ἀξιώτερα πολλὲς φορές, μένουν παραγνωρισμένα καὶ λησμονημένα.

Ολες οι περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος ἔχουν τὸ μερίδιό τους στὸ ἐθνικὸ μεγαλεῖο τοῦ 21. Ἡ Θεσσαλίᾳ δῆμος ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας πῆρε ἔχωρη θέση. Ἀμέτρητοι εἶναι οἱ Θεσσαλοί κληρικοί, διδάσκαλοι, ἔμποροι, καπεταναῖοι, ἄρχοντες καὶ ταπεινοί, ποὺ πάλαι ψαν σκληρὰ καὶ θυσίασαν ἀγόγγυστα τὸ βιός καὶ τὴ ζωή τους γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδος. Οὗτε γιὰ τὶς πιὸ ὑπέροχες μιօρφές, σὲ πανελλήνια κλίμακα, ἔχει γραφῆ ἡ ταιριαστὴ μελέτη. Γιὰ τὸ Γεωργάκη Ὄλύμπιο λ.χ., γιὰ τὸν πιὸ ἀψεγάδιαστο ἥρωα τοῦ 21, δὲν βρέθηκε τρόπος νὰ ἐκδοθῇ ἡ αὐτοβιογραφία του, ἔνα πολύτιμο χειρόγραφο θαμμένο σὲ μιὰ μεγάλη εὑρωπαϊκὴ βιβλιοθήκη¹. Πιθανὸν νὰ εἶναι δυσκολώτερη ἡ μοιρα τῶν Θεσσαλῶν ποὺ ἀγωνίσθηκαν μακριὰ ἀπὸ τὴ γενέθλια γῆ. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνῃ ἡ ὅλοκληρωτικὴ ἀπουσία ἀπὸ ὅλες τὶς μεγάλες ἑλληνικὲς ἐγκυκλοπαίδειες καὶ τὰ πολύτομα ἴστορικὰ συγγράμματα μιᾶς ἄλλης θεσσαλικῆς προσωπικότητος ποὺ κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21 βρέθηκε στὴ Σάμο, ἡ

1. Τὴν πληροφορίαν χρεωστῶ στὸν καθηγητὴν Haupt, διευθυντὴ τοῦ Σεμιναρίου Βαλκανικῆς Ἱστορίας στὴν Ecole Pratique des Hautes Etudes, Sorbonne.

δὲ δράση της δὲν ύπηρξε τυχαία. Πρόκειται γιὰ τὸν θρυλικὸν Μητροπολίτη Σάμου καὶ Ἰαρίας Κύριλλο Ἀγραφιώτη.

Ο Κύριλλος γεννήθηκε στὰ Τρίκαλα Θεσσαλίας τὸ 1750. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθε στὴ γενέτειρά του, ποὺ δὲν ὑστεροῦσε σὲ σχολεῖα καὶ ὀνομαστοὺς διδασκάλους. «² Ήτο βραχὺς τὸ ἀνάστημα, ὥραῖος, γενναῖος, μέγας θισασώτης τῶν πατριών»². Ζῆσε στὰ Ἰωάννινα, στὸ μεγαλύτερο πνευματικὸν κέντρο τῶν καιρῶν ἐκείνων, ὡς διάκονος τοῦ Μητροπολίτου Μακαρίου. Εἶδε ἀπὸ κοντὰ τὸ τεράστιο ἀναγεννητικὸν ἔργο τῶν σχολῶν τῆς ἡπειρωτικῆς πρωτεύουσας. Γνώρισε καὶ συναναστράφηκε ὅλες τὶς μεγάλες προεπαναστατικὲς προσωπικότητες, ποὺ δροῦσαν τότε στὰ Ἰωάννινα. Εἶχε τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ χρηματίσῃ μαθητὴς τοῦ ἐθνομάρτυρα καὶ ἰεραποστόλου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, τοῦ Ἅγιου Κοσμᾶ, ποὺ ἐμψύχωσε τὸν κατατρεγμένο πληθυσμὸν κι ἔσωσε ἀπὸ τὸν ἀφελληνισμὸν καὶ τὴν ἄλλαξιοπιστία χωριὰ ὀλόκληρα, ἔξουθενωμένα ἀπὸ τὴν ἀτέλειωτη καταπίεση, στερήσεις καὶ λεηλασίες. Καὶ μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι ἔξοικειώθηκε μὲ τὴν καταθλιπτικὴν ἀτιμόσφαιρα φρίκης, βασάνων καὶ μαρτυρίων, ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀρκοῦσε νὰ χαλυψθῶσῃ τὰ νεῦρα του, ν' ἀτενίζῃ ἄφοβα τὸν κίνδυνο, νὰ εἴναι ἔτοιμος γιὰ τὴν ὑπέρτατη θυσία. Ό δὲ ἡγέτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ίδιαίτερα ὁ θρησκευτικὸς ποὺ ἦταν καὶ ὁ μόνος ὑπεύθυνος ἀπέναντι στὸ Σουλτάνο, αὐτὰ κυρίως τὰ προσόντα ἔπειτε νὰ διαθέτῃ.

Οἱ ἀτυχίες καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ Ἰωαννίνων Μακαρίου, ποὺ διώχθηκε βάναυσα ἀπὸ τὸ «ἀίμιοβόρο θηρίο», ἔφεραν τὰ βήματα τοῦ Κυρίλλου καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τοῦ δόθηκαν οἱ δυνατότητες νὰ ἐμβαθύνῃ περισσότερο στὴ νοοτροπία καὶ ψιχοσύνθεση τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου καὶ νὰ συνδεθῇ στενά μὲ τὸ πατριαρχικὸν περιβάλλον καὶ τὸν κύκλο τῶν Φαναριωτῶν. Αρχικὰ ὑπηρέτησε ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ Δέρκων Μακαρίου ὧς τὸ θάνατό του. Αργότερα μπῆκε στὴν ἀκολουθία τοῦ Πατριάρχου Ιεροσολύμων Ἀνθίμου, ὡς τὴν ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς του στὸν μητροπολιτικὸν θρόνο Σάμου καὶ Ἰαρίας.

Γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία ἐκλογῆς του δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη συμφωνία. Ο μητροπολίτης Σιδηροκάστρου Ἰωάννης δέχεται ὅτι ἔγινε τὴν 28η Μαΐου 1815, ἐνῶ κατὰ τὸν Κώδικα³ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1815. Πάντως ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά του στὴν ἔδρα τῆς Μητροπόλεως τὴν 8ην Σεπτεμβρίου.

2. Βλ. Μητροπολίτου Σιδηροκάστρου Ἰωάννου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σάμου ἀπὸ τῆς ἴδρυσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον*. Σάμος 1967, σ. 70, σημ. 66.

3. Ὁ.π. σ. 70, σημ. 67.

‘Η ἐκλογὴ τοῦ Κυρίλλου ὡς Ἱεράρχου δυὸν νησιῶν, Σάμου καὶ Ἰκαρίας, ἦταν ἐπιτυχημένη ὅχι μόνο ἀπὸ ἄποψη θρησκευτικὴ ἀλλὰ καὶ ἔθνική. Συνέπεσε μὲ τὸ παράτολμο ἔκεινημα τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ποὺ πάσχιζε νὰ ὑλοποιήσῃ τὸν πόθο τοῦ σκλαβωμένου Γένους γι’ ἀποτίναξη τοῦ δυσβάστακτου τουρκικοῦ ζυγοῦ. Οἱ ἀπόστολοι τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ὅργωναν στεριεῖς καὶ θάλασσες γιὰ νὰ μυήσουν στὸ μεγάλο μυστικὸ τοὺς γεννημένους γιὰ πράξεις ἥρωικές. Ὁ Κύριλλος ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς φάνηκε χρήσιμος στὸ Ἐθνος, γιατὶ μυήθηκε πρῶτος ἀπὸ τὸν συμπατριώτη του Φιλικὸ Ἀριστείδη Παπᾶ⁴, ἐναν ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους ἀποστόλους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ποὺ πλησιάζοντας ἀνετα τὸν Ἱεράρχη δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τὴν μύηση τῶν ἐκλεκτῶν Σαμίων. Ὁ Ι. Βακιρτζῆς γράφει σχετικὰ τὰ ἔξῆς: «Τῶν σκοπῶν τῆς Ἐταιρείας ἐμυήθησαν κατὰ πρῶτον ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος Σάμου Κύριλλος καὶ ὀλίγοι τινὲς ἄλλοι ἐκ τῶν προκρίτων, ὅπερ μέχρι τοῦ 1821 οὗτοι γνῶσιν ἔχοντες τῶν μυστικῶν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας ἐνεργούμενων περιέμενον ἐναγωνίως τὴν ἔναρξην τοῦ κινήματος»⁵.

Στὴν Σάμο ὁ Κύριλλος εἶχε ν’ ἀντιμετωπίσῃ σοβαρὰ προβλήματα. Τὸ νησὶ τρία χρόνια στὴ σειρὰ 1812-1815, ἐδεινοπάθησε ἀπὸ σεισμοὺς καὶ προπάντων ἀπὸ ἐπιδημίες⁶. Πρώτιστο μέλημά του ἦταν ν’ ἀνακουφίσῃ κάπως τοὺς ταλαιπωρημένους νησιώτες ἀπὸ τὸ βαρὺ φόρο ποὺ ἔδιναν στὸν ἀντιρρόσωπο τοῦ Σουλτάνου. Ἐδῶ τοῦ χρειάσθηκαν οἱ γνωριμίες του μὲ τοὺς Φαναριώτες. Ὄταν μάλιστα Δραγουμάνος τοῦ τουρκικοῦ στόλου διωρίσθηκε ὁ Νικόλαος Μουρούζης, ὁ Κύριλλος ἔσπευσε νὰ ἐπικοινωνήσῃ μαζί του. Περιέγραψε στὸν Μεγάλο Διερμηνέα τὴν δῆλη κατάσταση τοῦ νησιοῦ κι ἔξήτησε τὴν μεσολάβησή του. Ὁ Μουρούζης ἔδειξε κατανόηση κι ἀπάντησε μὲ μιὰ μακροσκελῆ ἐπιστολή, ποὺ τὸ κύριο περιεχόμενό της εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

«...Περιττὸν στοχάζομαι νὰ γράψω τῇ πανιερότητί σας τὴν ἐνδιάθετον φύλοτιμίαν καὶ ροπήν, ὅποῦ ἀνέκαθεν ἡ οἰκογένειά μου εἶχεν εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ πᾶσαν ἀγαθοεργίαν ἀποβλέπουσαν πρός τε κοινὴν τοῦ γένους καὶ ἰδίαν ἐκάστου ὠφέλειαν. Τοῖς ἔχνεσιν τοίνυν ἔκείνων καὶ ἕγῳ εὖμὶ ἐπόμενος καὶ τὰ αὐτὰ φρονήματα ἔχων, ἐλπίζω μὲ τὸ ἔλεος τοῦ ἀγίου Θεοῦ καὶ δι’ εὐχῶν τῆς ὑμετέρας πανιερότητος ὅτι ἡδη ὅποῦ ἀποκατέστην εἰς τὸ βασιλικὸν τοῦτο ὑπούργημα, θέλω ἐκτελέσει κάγὼ πρῶτον μὲν τὸ ἀπαιτούμενον πρός τὸ

4 Προβλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, ‘Ο Ἀριστείδης Παπᾶς καὶ ἡ πρώτη ἐλληνοσερβικὴ συνθήκη,, «Θεοσαλικὸν Μέλλον», ἀρ. φύλ. 351/26.10.68.

5. Βλ. Ιωάν. Δ. Βακιρτζῆ, Ἰστορία τῆς Σάμου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1834. Σάμος 1912, σ. 145.

6. «Κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν γεροντοτέρων ἐν μόνοις τοῖς χωρίοις τῶν Καρλοβασίων ἀπέθανον κατὰ τὸ 1814 τετρακόσια ἄτομα ἐκ λοιμοῦ, πλεῖστοι δὲ καὶ ἐν Βαθεῖ, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1915 ἀπέθανον ἐν Νέῳ καὶ Μεσαίῳ Καρλοβασίῳ περὶ τοὺς ἔξακοσίους» (Ι. Δ. Βακιρτζῆ, ὁ.π. σ. 144).

κραταιὸν δοβλέτι καὶ πρὸς τὸν μεγαλοπρεπέστατον καὶ πολυχρόνιον πασᾶ ἐφένδην μας χρέος μου μὲ τὴν ταχεῖαν καὶ ἀπαράτορεπτον ἐκτέλεσιν τῶν ἐκδιδομένων ὑψηλῶν ἐπιταγῶν, δεύτερον δὲ θέλω ἐπαγρυπνεῖ μεσιτεύων ἀείποτε διὰ τὴν καλὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἄνεσιν ὅλων τῶν πτωχῶν μὲ τὴν διατήρησιν τῶν ἔθιμων τους, διενεργῶν δοσα ἀποτείνουσι πρὸς ἐκρίζωσιν κάθε ἐνδεχομένης καταχρήσεως καὶ ἀνόρθωσιν τῶν βεβαῷμένων κοινοτήτων. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη φιλοτιμία μου καὶ ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ βάσει κινούμενος θέλει ἀγωνίζομαι πάντοτε πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν τε κοινῶν καὶ κατὰ μέρος ὑποθέσεων ὅλων τῶν πτωχῶν, ὃν τινα ἡλιόν μου ἰδοῦσα καὶ ἡ πανιερότης της, ἀς μὴ διαλείπῃ γράφουσά μοι ἐλευθέρως περὶ ἐκάστης ἐμπιπτούσης ὑποθέσεώς της, πεπεισμένη ὅτι καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὴν ἴδιαιτέρων εὐλαβικήν μου διάθεσιν θέλω φιλοτιμοῦμαι ὅσον μοι ἔνεστιν εἰς τὸ νὰ διενεργῶνται μὲ τὴν ἀπαίτουμένην προθυμίαν...»⁷.

Ο Κύριλλος συνεργάσθηκε εἰλικρινὰ καὶ ἐπίμονα μὲ τοὺς ντόπιους καὶ προσπάθησε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἔξιμαλύνῃ τὶς ὅλεθροις καὶ ἀγεφύρωτες διαφορές τους⁸, ὥστε στὴν ὥρα τοῦ γενικοῦ ἔεστικωμοῦ τοῦ Ἐθνους νὰ βρεθοῦν παρόντες καὶ πάνοπλοι. Γεμάτος πίστη, αὐτοκυριαρχία, ψυχραιμία καὶ ἐνθουσιασμὸ ἐνδυνάμωνε μὲ τὴν παρουσία του τοὺς λιπόψυχους, τοὺς διστακτικούς, τοὺς ἀμφίβολους. Ἐτοι τὴν 8ην Μαΐου τοῦ 1821, ἡμέρα Τετάρτη, δίπλα στὸ Σάμιο ἀρχηγὸ Λυκοῦργο Λογοθέτη παραστέκει ὁ θεσσαλὸς Κύριλλος. Μὲ δάκρυα στὰ μάτια ἀπὸ Ἱερὴ καὶ ἐθνικὴ συγκίνηση, μὲ φωνὴ κρυστάλλινη καὶ ἡχηρὰ παλλόμενη εὐλογεῖ τὸ λάβαρο τῆς Ἐπαναστάσεως, οἱ δὲ λόγοι του ἀντηχοῦν σὰν τὸ ἰσχυρότερο πολεμιστήριο σάλπισμα ἔξιρμήσεως.

Η συμμετοχὴ τοῦ Κυρίλλου στὸν ἐπαναστατικὸ ἀγώνα δὲν ἦταν τυπική. Δὲν περιωρίσθηκε στὸ νὰ συμβουλεύῃ, νὰ εὐλογῇ καὶ νὰ συντρέχῃ ἡθικὰ τοὺς ἀγωνιζομένους Σαμίους, ποὺ προσέφευγαν στὴ Μητρόπολη. Η μητροπολιτικὴ ἔδρα

7. Βλ. Ἐπαμ. Ἰ. Σταματιάδου, Σαμιακά, ἥτοι Ἰστορία τῆς νήσου Σάμου ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἐν Σάμῳ 1886, τομ. 4ος σ. 242.

8. «Ἄλιθες εἴνε δὲ πολὺ πρότερον οἱ Σάμιοι δὲν ἔπαισαν ἀλληλομαχοῦντες, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ πάθη ἐν τῇ νήσῳ ἔλαβον μεγίστην ἔντασιν καὶ ὅ ἀδελφοκτόνος ἀγώνων εἶχε συστηματοποιηθῆ τότε διὰ τοῦ σχηματισμοῦ ἐν τῇ νήσῳ δύο φατούων, τῆς τῶν Καλλικαντζάων, τὴν δόποιαν ἀπετέλουν αἱ τάξεις τῶν προοκρίτων, καὶ τῆς τῶν Καρμανιόλων, τὴν δόποιαν ἀπετέλουν οἱ ἐναντίοι τούτων, οἱ ἐλευθεριάζοντες, μετὰ τῶν δόποιων συνεπάθουν οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων. Ἐκ τίνος ἀφοροῦς ἔλαβον τὰς προσωνυμίας ταύτας αἱ δύο φατοίαι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Πιθανὴ εἶναι ἡ ἴδεα ὅτι οἱ Καλλικαντζαροὶ ὠνομάσθησαν οὗτω, διότι οὗτοι ἔκαμψαν τὰς διασκέψεις των συνήθως ἐν καιρῷ νυκτός, ἵνα μὴ γίνωνται ὁρατοί, καὶ οἱ Καρμανιόλοι διότι ἥσαν ἄξιοι τῆς καρμανιόλας κατὰ τοὺς ἐναντίους αὐτῶν ἢ διότι πολλοὶ ἔξ αὐτῶν ἀπεμπούντο εἰς τὰς ὄδοις τὴν καρμανιόλαν, χορὸν συνειθίζομενον τότε ἐν Γαλλίᾳ» (Ι. Δ. Βακιρτζῆ, δ.π. σ. 138).

εῖχε μετατραπῆ σὲ Ἐπιτελεῖο, ὅπου ἡ σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως κυμάτιζε περήφανα σ' ὅλο τὸ διάστημα τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὅταν δὲ δὲν ὑπῆρχε οὐσιαστικὸς λόγος γιὰ νὰ παραμένῃ στὸ γραφεῖο, δὲν ἐδίσταζε νὰ τὸ ἐγκαταλείπῃ. Ἐβγαῖζε τὰ ράσα, φοροῦσε τὴ φουστανέλλα, ἔξωνε τὶς κουμποῦρες του, στέριωνε τὸ φέσι μὲ τὴ φούντα γερὰ καὶ σκαρφάλωνε στὸ ἄλογο τραβώντας δλόισα στὸ πεδίο τῆς μάχης. «Ο Κύριλλος ἦτο ἀνὴρ ἴεροπρεπής καὶ φιλόκαλος ἀρμόδιος δὲ ὅπως ὑπηρετῆσῃ τῷ Ἀρεὶ μᾶλλον ἢ τῷ Χριστῷ»⁹. Ποιός, ἀλήθεια, ἀνδρας Σάμιος μποροῦσε νὰ ἀδρανήσῃ, ὅταν ἔβλεπε τὸ Γέροντα ἀρματωμένο νὰ τρέχῃ γιὰ νὰ συμπαρασταθῇ στὸν ἔνοπλο ἀγώνα τὰ παλληράρια τοῦ νησιοῦ. Ο Δεσπότης μὲ τὴν παράξενη γιὰ τοὺς νησιώτες φορεσιά του ἔγινε σωστὸς θρύλος, ἀληθινὸς τραγούδι, ποὺ τόνωνε καὶ συνάμα διασκέδαζε τὸ μαχόμενο νησί:

Μιὰ νέα βγῆκε μόδα’ς τὴν ἀγιὰ Παρασκευή,

ἔγειν’ ὁ δεσπότης λιάπτης, ἔβαλε καὶ τὸ σπαθί.

·Υπάρχουν δὲ καὶ παραλλαγές:

Μιὰ καινούργια μόδα βγῆκε στὴν ἀγιὰ Παρασκευή,

ὁ δεσπότης γίνη λιάπτης, μὲ σαρίκι λαχουρί,

καβαλλίκευσε καὶ πῆγε εἰς τὴν τάπια γιὰ νὰ ἴδῃ.

Δὲν ἀπουσίασε καὶ ἡ λόγια μούσα. Ο ποιητὴς Γεώργιος Κλεάνθης σ’ ἔνα ποίημά του γράφει:

·Αναβάς ἵππότης γέρων

Σάμιου Κύριλλος σεπτός,

καὶ Σταυρὸν καὶ σπάθην φέρων

καὶ πετῶν ὡς ἀετός,

χεῖρας, πτέρυγας ἀπλώνει,

τὸν ἀγῶνα εὐλογεῖ,

τὰς ἀρχάς του δικαιώνει

καὶ τὸ τέλος διδηγεῖ¹⁰.

9. Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδου, ὅ.π. σ. 240.

10. Δημοσθ. Σοιβλατέζη, Ὁ Τυρταῖος τῆς Σάμου ἢ Συλλογὴ τῶν σωζομένων ποιημάτων τοῦ Σαμίου ποιητοῦ Γεωργίου Κλεάνθου. Ἔν Αθήναις 1871. Γιὰ τοὺς παραπάνω στίχους του, καθὼς καὶ τὶς δημοτικές παραλλαγές, προβλ. Μητροπ. Σιδηροκάστρου Ιωάννου, ὅ.π. σ. 72 καὶ σημ. 68, καὶ Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδου, ὅ.π. σ. 240.

Όχι σπάνια ό Κύριλλος φορούσε τὴν πολεμική του στολὴ και ἐπάνω στὸν δεσποτικὸ θρόνο, δόντας σ' ἐπιφυλακὴ και πανέτοιμος νὰ ἔξορμήσῃ ὅπου οἱ ἔκτακτες περιστάσεις ἐπέβαλλαν τὴν παρουσία του. Στὶς εὐλογες ἐρωτήσεις και ἀπορίες τῶν Σαμίων πολεμιστῶν εἶχε πάντοτε πρόχειρη τὴν ἀπάντηση μὲ τὴν ἰδιάζουσα θεσσαλικὴ προφορά: «Μπιστόλια σας μπιστόλ’ ἐγώ, ντουφέκια σας ντουφέκι’ ἐγώ· ἀιντε παιδιά νὰ κατατροπώσωμεν τοὺς ἀγαρηνούς»¹¹.

Οἱ σύγχρονοι τοῦ Κυρίλλου ὑπογραμμίζουν τὸ ἀνεξάντλητο θάρρος, ποὺ τὸν διέκρινε στὶς μάχες. Σώζεται σχετικὴ μαρτυρία ἀπόλυτα ἔγκυρη, γιατὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴπποκόμο του, ποὺ ἀφηγήθηκε στὰ παιδιά του ἓνα καταπληκτικὸ περιστατικό, ὅπως δείχνει ἐπιστολή τους πρὸς τὸν Ν. Σταματιάδη:

«Σεβαστὲ φύλε κύριε Νικόλαε Σταματιάδη,

‘Ο πατὴρ ἡμῶν ἐκαλεῖτο Μᾶρκος Μανοῦσος και κατήγετο ἐκ Κρήτης. Συνεζεύχθη τὴν μητέρα ἡμῶν Κοκκώναν Μ. Τουτουντζῆ ἦν ἐστεφάνωσεν ἡ ἀείμνηστος Διαμαντούλα Σταυριανίδου θυγάτηρ τοῦ Λ. Λυκούργου.

‘Ο πατὴρ μας ἦτο ἴπποκόμος τοῦ Ἀρχιερέως Κυρίλλου. Τὴν ἡμέραν καθ’ ἦν ἐπυρπολήθη ἡ τουρκικὴ φρεγάτα ὑπὸ τοῦ Κ. Κανάρο ὁ Ἀρχιερεὺς Κύριλλος εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ τῆς μεγάλης Παναγίας και κατήρχετο εἰς Τηγάνι συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πατρός μου. Εἰς τὸ μέρος τῆς Γλυφάδος ἐπειδὴ ἐρρίπτοντο πολλαὶ σφαῖδαι, ὁ Ἀρχιερεὺς κατελθὼν ἐκ τοῦ ἵππου του ἐκάθισεν ὅπισθεν τοίχου πρὸ τοῦ ὅποιου ἔθεσεν ὅρθιον τὸ πυροβόλον του και κατεσύντριψε αὐτὸ. ‘Ο Ἀρχιερεὺς ἐγερθεὶς και ἀφαιρέσας τὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σκούφον ἔτεινε τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Θεόν και εἶπε τὰ ἔξῆς: «Θεέ μου κάψε την μὲ τὴν φωτιά». Μετ’ ὀλίγον ἡ φρεγάτα αῦτη ἐκαίετο. Τοῦτο ἐξηγήθη ὡς θαῦμα ἐπελθόν ἐκ τῆς παρακλήσεως τοῦ Ἀρχιερέως. ‘Ο πατὴρ μας ὅταν τὸ ἐδιηγεῖτο πρὸς ἡμᾶς ἐσταυροποεῖτο, διότι εἶχε πλήρη τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ εὐχὴ τοῦ προϊσταμένου του ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Μετ’ ὀλίγας ἡμέρας ὅλη ἡ Σάμος τὸ ἐγνώριζε και οἱ Σάμιοι εἶχον τότε τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ φρεγάτα ἐκάπη διὰ χειρός του Ὅψιστου.

‘Ἐν Λιμένι Βαθέος τῇ 24ῃ Ἀπριλίου 1889

Διατελοῦμεν μετὰ σεβασμοῦ

Σωκρ. Μάρκου

Κωνστ. Μάρκου»¹².

‘Η συμβολὴ τοῦ Κυρίλλου στὴν Ἐπανάσταση τῆς Σάμου πῆρε μεγαλύτερες διαστάσεις και ἡ φήμη του ἀπλώθηκε σ’ ὅλο τὸν Ἑλληνικὸ χῶρο, ὅπως ἀποκαλύ-

11. Μητροπ. Σιδηροκάστρου Ιωάννου, ὄ.π. σ. 72, σημ. 68.

12. Πρβλ. ὄ.π. σσ. 73-74.

πτεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰ. Καποδίστρια, ποὺ τὸν ἐπαινεῖ γιὰ τὶς πολλαπλὲς θρησκευτικὲς καὶ ἑθνικὲς ύπηρεσίες του. Στὴν ἐπιστολή του αὐτὴ ὁ Καποδίστριας ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ πώς ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κυρίλλου δὲν ἔληξε. Φυσικὰ ὁ κύριος λόγος ἦταν ἡ διχόνοια ἀνάμεσα στὶς φατρίες. Τόσο δὲ πεῖσμα καὶ τυφλὸς φανατισμὸς ξεσποῦσε στὶς διαμάχες, ὥστε νὰ κινδυνεύῃ τὸ νησί νὰ ξαναπέση στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ὑπεράνθρωπες προσπάθειες εἶχε καταβάλει ὁ Κύριλλος γιὰ νὰ προλάβῃ μιὰ γενικὴ ἔνοπλη σύρραξη, ἵνα τρομερὸ ἐμφύλιο σπαραγμό. Κατ’ ἔξοχὴν τὶς ύπηρεσίες αὐτὲς εἶχε ἐκτιμήσει ὁ κυβερνήτης. Γι’ αὐτὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς του παρουσιάζει πράγματι ἐνδιαφέρον καὶ ἀναδημοσιεύεται ὀλόκληρο:

«Τῷ ἀγίῳ Σάμου κυρίῳ Κυρίλλῳ

Ἐπεθύμουν μὲν σεβασμώτατε, νὰ σᾶς γνωρίσω προσωπικῶς, διότι ὅσα ἔμαθα περὶ τῶν ύπουργιῶν, ἃς παρέσχετε εἰς τε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸν τόπον τῆς παροικίας ὑμῶν, μεγάλην σπουδὴν καὶ ὑπόληψίν μοι ἐνεποίησαν περὶ ὑμῶν ἀλλ᾽ ὅμως ὁ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν Σποράδων ἐπίτροπος κάλλιστα ἐποίησεν ἀναπείσας ὑμᾶς ἵνα εἰς τὴν Σάμον μείνητε, διότι χρῆζουσι τὰ πράγματα τῆς παρουσίας καὶ τῶν δοκίμων συμβιουλῶν σας. Ἡ ἐπιτροπὴ, ἣτις ἐντὸς δλίγου ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἴδια, θέλει σᾶς πείσει πόσον ποθεῖ ἡ κυβέρνησις νὰ ἀκούῃ σωφρονοῦντας τοὺς κατοίκους τοῦ αὐτόθι τμήματος καὶ μάλιστα τοὺς Σαμίους, καὶ ὅτι σύμπαντες πεποιθότες εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῶν μέριμναν τῆς κυβέρνησεως οὐ σφαλήσονται.

Ναυπλίῳ 14 Μαρτίου 1829

‘Ιωάννης Καποδίστριας»¹³.

Ἐπίτροπος τῶν ἀνατολικῶν Σποράδων ἦταν ὁ Ἰ. Κωλέττης, ἐντεταλμένος ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη τῆς Ἐλλάδος νὰ κατευνάσῃ τὰ πνεύματα τῶν νησιωτῶν, ποὺ εἶχαν ἔξαγριαθῇ βλέποντας πώς τὰ νησιὰ δὲν εἶχαν πιθανότητες νὰ συμπεριληφθοῦν στὸ ἀρτισύστατο ἐλεύθερο ἐλληνικὸ κράτος. Ἡ ταραχὴ καὶ ἡ ἀναρχία ἔφεραν σὲ δυσκολώτερη θέση τὸν Ἰ. Καποδίστρια καὶ ἐγκυμονοῦσαν φοβερώτερες συνέπειες μ’ ἐνδεχόμενη νέα ἔνοπλη ἐπέμβαση τῶν Τούρκων. Ἐπρεπε, λοιπόν, διποσδήποτε νὰ διαλεχθοῦν τὰ κατάλληλα ἰσχυρὰ πρόσωπα, ποὺ μὲ τὴν ἴδιαιτερη ἀκτινοβολία τους καὶ τὴν ἐπιφύλαξη θὰ ὠδηγοῦσαν ἀνώδυνα τοὺς δικαιολογημένα ἀγανακτισμένους θαλασσομάχους πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς ἐπίσημης Ἐλληνικῆς Πολιτείας. Οἱ Σάμιοι ἔχουν πιὰ ἔνα λόγο παραπάνω γι’ ἀνυπακοή. Ὅσο δὲ οἱ πραγματικὲς προθέσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων δὲν εἶχαν γίνει εὐρύτερα γνωστές, κάποια τάξη καὶ γαλήνη ἀποκαταστάθηκε. Ὅταν ὅμως τὴν 21η Ιουνίου

13. Πρβλ. Ἐπαμ. I. Σταματάδου, ᷂. π. σ. 241.

ου 1832, κατά τὴν τελικὴ συμφωνία τοῦ Λονδίνου μεταξὺ τῶν τριῶν Μ. Δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας καὶ τῆς Τουρκίας καθωρίσθησαν τὰ ὅρια Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, ἡ δὲ Σάμος ἀνακηρύχθηκε Ἡγεμονία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Σουλτάνου, οἱ ἡρωικοὶ κάτοικοι ἀντέρρασαν καὶ φίχθηκαν σὲ νέους ἄγῶνες γιὰ τὴν ἔνωση τοῦ νησιοῦ μὲ τὴν Ἐλλάδα. Στὸ διάστημα αὐτὸ παρατηρήθηκε ἐπικίνδυνη ἀναστάτωση. Τελικὰ οἱ ἥγετες τῆς Σάμου πειθαναγκάσθηκαν νὰ ὑποκύψουν στὴ μοῖρα τους. Ἀναγνώρισαν τὴν ἴδρυση τῆς Ἡγεμονίας μὲ πρῶτο ἥγεμόνα διωρισμένο ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴν Πύλη τὸν Στέφανο Βογορίδη (1834-1850). Ἄλλὰ τὸ ὁδυνηρότερο ἦταν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἥγεσία ὠφειλε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ὁραῖο νησί καὶ νὰ ζήσῃ μακριὰ ἀπὸ τὸν πολυπαθῆ καὶ γενναῖο σαμιακὸ λαό. Στὸν Κώδικα τῆς Ἰ. Μονῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ σημειώνονται τ' ἀκόλουθα: «Εἰς τὰ 1834 κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τῇ ἑβδομάδι τῆς Διακαινησίμου ἥλθε νέα διοίκησις εἰς τὴν πατρίδα μας ἀπὸ μέρους τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἐτιμάθη ὡς πριγκηπάτον. Ὁμιως ἔως νὰ συστηθοῦν τὰ πράγματα εἰς τὴν ὁρχήν, ἐδοκιμάσαμεν μεγάλους φόβους, καὶ ἔξοδα οὐκ δύλιγα ἔγιναν, εἰς τοὺς ἀπ' ἐδῶ διαβαίνοντας. Τότε ἀναχώρησαν ἀπὸ τὴν Σάμον, μὲ φόρον πολὺν εἰς τὴν Ἐλλάδα, ὁ Διευθυντής αὐτῆς Λυκοῦργος, καὶ ὁ Δεσπότης Κύριος Κύριλλος καὶ ἄλλοι πολλοί»¹⁴.

Ο Ἱεράρχης Κύριλλος καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς σαμιακῆς ἐπαναστάσεως Λυκοῦργος Λογοθέτης, Κων. Λαχανᾶς, Σταμάτιος Γεωργιάδης, ὁ ποιητὴς Γεώργιος Κλεάνθης καὶ ἄλλοι πῆραν τὸ δρόμο τῆς ἔξορίας πρὸς τὴν ἐλεύθερη πατρίδα. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, μιολονότι ἀντιμετώπιζε μεγάλες οἰκονομικές δυσχέρειες, δὲν παρέλειψε νὰ προσφέρῃ τὰ στοιχειώδη γιὰ μιὰ ἀνθρώπινη διαβίωση. Ἐγκατέστησε αὐτοὺς στὴ Χαλκίδα. Στὸν Κύριλλο παρεχώρησε δωρεὰν οἰκία, μερικὰ στρέμματα γῆς καὶ ἔνα μηνιάτικο ἐπίδομα 200 δρχ.¹⁵ Ολοὶ καταπιάστηκαν μὲ διάφορα ἔργα, ὁ δὲ Κύριλλος ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα ὡς μέλος τῆς Ἰ. Συνόδου¹⁶. Ἰδιαίτερα ἀξιόλογη θεωρεῖται ἡ συμμετοχὴ του στὴ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας γιὰ τὴ σύνταξη γνωμοδοτήσεως στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ θρησκεία κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ Συντάγματος τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Ἡ ἀνάμειξή του στὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀποκλείεται νὰ σχετίζεται μὲ παλαιότερη γνωριμία του μὲ τὸν ἄλλοτε Ἐπίτροπο τῶν ἀνατολικῶν Σποράδων καὶ

14. Πρβλ. Μητροπ. Σιδηρουάστρου Ἰωάννου, ὄ.π. σ. 74, σημ. 72.

15. «Ο Ἀρχιερεὺς Κύριλλος, ὅστις καίτοι μὴ Σάμιος ἤκολοι θησεύοντας οὐχ ἦταν μέχρι τέλους τὴν τύχην τῶν Σαμίων καὶ συνεμερίσθη ὅλα τὰ δεινά των, μεταβάς εἰς Ἐλλάδα ἐγένετο φιλοφρόνως δεκτὸς ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.... (Ι. Δ. Βαροκιτζῆ, ὄ.π. σ. 352)

16. «...ἥτο Σύνεδρος παρὰ τὸν Νόμον, διότι δὲν ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ Ἐπίσκοπος...» (ὄ.π. σ. 352).

ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τῶν βλαχοχωριῶν τῆς Πίνδου Ἰ. Κωλέττη, ποὺ ἔπαιξε πρωτεύοντα ρόλο κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ Συντάγματος ἐκείνου, αφήνοντας τότε τὴ θέση τοῦ πρεσβευτοῦ στὸ Παρίσι, ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονες προσκλήσεις τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ο Κύριλλος κατὰ τὴν τελευταία πενταετία τῆς ζωῆς του διετέλεσε ἀντιπρόσωπος τῆς Ἰ. Συνόδου καὶ μὲ τὴν ἐργατικότητά του ἀπέσπασε τὴν ἐκτίμηση τοῦ Συνοδικοῦ καὶ τῆς Πολιτείας. Ἀπέθανε τὴν 5ην Φεβρουαρίου 1850 στὴ Χαλκίδα καὶ θάφτηκε στὸν ίερὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ὃπου σήμερα δὲν μένει οὔτε ἀνάμνηση, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Σιδηροκάστρου Ἰωάννης¹⁷.

«Τοιοῦτος ἐγένετο ὁ ἀείμνηστος ἀρχιεπίσκοπος ἐκεῖνος, ἀνὴρ δῆλον ὅτι πολλῆς μὲν φιλογενείας ἐμπεφορημένος, εἴπερ δὲ καὶ ὅλος τις ἐν ἑαυτῷ ἔχων τὸ αἰσθῆμα τοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτος ὅθεν καὶ περὶ αὐτοῦ δύναται τις εἰπεῖν ὅτι καταλληλότερος παντὸς ἐτέρου οὗτος διὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐκλήθη ἵνα ἀρχιερατεύσῃ τῆς Σάμου»¹⁸.

17. Μητροπ. Σιδηροκάστρου Ἰωάννου, ὄ.π. σ. 75, σημ. 73.

18. Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδου, ὄ.π. σ. 241-242.

**Ο ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ
ΚΑΙ Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΤΗ ΜΟΝΗ
ΣΕΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΛΔΑΒΙΑΣ.**

Σὲ δίγλωσση, ἑλληνικὰ καὶ γαλλικά, βιογραφία ὁ ἀνώνυμος τοῦ περιοδικοῦ *Στρατιωτικὸς Ἐφορος* τοῦ 1835, στήλη 45, γράφει: «Γεώργιος Ὀλύμπιος πατρίδα μὲν εἶχε τὸ Βλαχολίβαδον τῆς Θεσσαλίας, γονεῖς δὲ ἀπλοίχοις τὸν τρόπον καὶ ἀποζῶντας ἐκ τῶν ἴδιων κόπων...». Ὁ Ἀναστάσιος Ν. Γούδας στὸ σύγγραμμά του, ἐπιγραφόμενο *Bίοι Παραλλήλοι*, ἐκδόσεως 1874, ἀφιερώνει ἐκτενέστατη βιογραφία στὸν Ὀλύμπιο: «Ο Γεωργάκης Ὀλύμπιος ἐγεννήθη τὴν 4 Μαρτίου 1772 ἐν Βλαχολειβαδίῳ, κωμοπόλει κατὰ τὰ μεθόρια Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, ἐκ πατρὸς μὲν Νικολάου, ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν περιωνύμων ἀρματωλῶν Λαζαίων καταγομένου· μητρὸς δὲ Νικολέτας, θυγατρὸς ἐνὸς τῶν προυχόντων τοῦ Βλαχολειβαδίου»¹.

Κατὰ τὸν C. D. Aricescu ὁ καπετάν Γεωργάκης «ῆταν ἀπὸ τὸ ὄρος Ὀλυμπος, ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ ὄνομά του Γεώργιος ὁ Ὀλύμπιος»². Εἰκονίζοντας τὴ μορφὴ τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου συντάκτης τῆς στήλης “Ἐθνικὸν Πάνθεον” τῆς ἐφημ. “Τὰ Πάτραια” γράφει: «Ἐν Βλαχολειβάδῳ ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν τοῦ ἀστρογείτονος Ὀλύμπου, ἀναπνέων τὰ μῆρα τοῦ Θερμαϊκοῦ, τῆς γενεᾶς τῶν Λαζαίων τέκνον, ἐν μέσῳ ἀρμάτων, βρόντου μαχῶν, ψυχορραγούντων ἥρώων ἀνατραφείς, τὴν κατάραν τῆς μητρὸς τῆς γενεᾶς, τῆς μάνας τῶν Λαζαίων, τρέμων, λεγούσης κατάρα νάχετε παιδιά, τὰ σώματα μὴ λυώσουν· δσφ νὰ ξῆτε, τὴν Τουρκιὰ πάντα νὰ πολεμῆτε»³.

Ο Nicolae Iorga ἀνακαλύπτοντας στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας δύο ἐπιστολὲς «τοῦ ὀνομαστοῦ καπετάνιου Γεωργάκη»⁴ δοῖζει καὶ τὸν τόπο γεννήσεώς του, στὸ Βλαχολιβάδι. Ἐπίσης ὁ Iorga σὲ δημοσίευμά του, κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος, ἐπανέρχεται ὡς ἔξῆς: « Ὁ Γεώργιος Νικολάου, λεγόμενος Ὀλυμπιώτης, κατ’ ἀκολουθίαν ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ τοῦ ὄρους Ὀλυμπος, ποὺ ἔδω-

1. Τόμος Ε΄. Ἀθῆναι 1872, 399.

2. C. D. Aricescu, *Istroria Revoluționii Române de la 1821*. Craiova 1874.

3. *Tὰ Πάτραια*, 48, 14.2.1904.

4. N. I., «Deux lettres du capitaine Yordaki l' Olympiate, un des chefs de l' Hétairie en 1821», *Bulletin de l' Institut pour l' Etude de l' Europe Sud-Orientale*, 2, 1915, 247.

σε τόσους γενναίους ἀγωνιστές τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τὴν σημαία τοῦ σταυροῦ τῆς Νέας Ἑλλάδος, γεννήθηκε τὸ 1772, στὸ Βλαχολιβάδι»⁵.

Μεταπολεμικά, τὸ 1954, ὁ ταξίαρχος ἐ.ἄ. Γεώργιος Σταυρίδης σὲ βιογραφία σπεύδει γράφοντας: «‘Ο Γεωργάκης Ὀλύμπιος ἐγεννήθη ἐν Λιβαδίῳ (Βλαχολίβαδον ἢ Μεγαλολίβαδον) τοῦ Ὀλύμπου, Ἐπαρχίας Ἐλασσόνος, τοῦ Νομοῦ Λαρίσης, τὴν 4^η Μαρτίου 1772»⁶. Πάλι ἀπὸ τὸ Λιβάδι τοῦ Ὀλύμπου φέρει καταγόμενο τὸν Γεωργάκη Ὀλύμπιο, τὸν ὃποιο ῥαρακτηρίζει ἀγνὸ πολεμιστὴ τῶν βουνῶν τῆς Μακεδονίας, ὁ Ἰωάννης Κ. Βασδραβέλλης, καὶ τὸν ὃποιο οἱ Σέρβοι θεωροῦν ὡς ἔθνικό τους ἥρωα μὲ τὸ ὄνομα Καπετάν Γιόργκατς⁷. Κατὰ τὸν Ἰωάννη Πετρώφ, «‘Ο Γεώργιος Ὀλύμπιος ἐγεννήθη εἰς τὸ Βλαχολείβαδον, χωρίον ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἐκ γονέων Ἑλλήνων»⁸. Βέβαια τὸ Λιβάδι δὲν κεῖται ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν Πιερίων καὶ ἀκριβέστερα ἐπὶ τοῦ Τιταρίου ὅρους. «Στὴν ὡραίᾳ αὐτὴ κωμόπολη, [Βλαχολείβαδον], γεννήθηκε στὶς 4.5.1772 ὁ γιὸς [τοῦ Νικολάου Λάζου] Γεωργάκης, ὁ πολυθρύλητος ἀργότερα Γεωργάκης Ὀλύμπιος». Ἀπορρίπτει δὲ τὴν πρόταση τοῦ Φιλήμονος, ὅτι δῆθεν γεννήθηκε στὴ Φτέρη, ὁ Κίμων Γ. Κοεμτζόπουλος⁹.

Σὲ πρόσφατο δοκίμιο, ἐπιγραφόμενο Γεωργάκης Ὀλύμπιος, ὁ διμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δημήτριος Β. Οἰκονομίδης, πάνοντας λόγο «περὶ τῆς δράσεως τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου, τοῦ Μακεδόνος τούτου ἥρωϊκωτέρου ἀγωνιστοῦ τῆς ἐλευθερίας, κατὰ τὴν ἐν Μολδοβλαχίᾳ Ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐπὶ τῇ βάσει οὐ μόνον τῶν Ἐλληνικῶν, ἀλλὰ κυρίως τῶν ἐν Ρουμανίᾳ σχετικῶν χειρογράφων καὶ δημοσιευμάτων...» προσθέτει: «‘Ο Καπιτάν Γεωργάκης ὁ Ἐλύμπιος εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν ἴστορίαν ὡς Γεωργάκης Ὀλύμπιος. Ἐλυμπίος εἶναι τὸ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς σύνηθες ὄνομα τοῦ ὅρους. Ο Ἰωάννης Φιλήμων μνημονεύει, ἐκτὸς τοῦ Ἐλύμπιος, καὶ τὰ ὄνόματα Ὀλύμπιος καὶ Ὀλυμπιώτης. Κάποτε ἀναφέρεται μόνον μὲ τὸ πατρώνυμον Καπιτάν Γεωργάκης Νικολάου, ἄλλοτε δὲ μαζὶ καὶ μὲ τὰ ἐπίθετα Ἐλύμπιος, Ὀλύμπιος ἢ Ὀλυμπιώτης». Εὐκαιριακά δρίζει καὶ τὴ γενέτειρα: «Μετὰ τὴν

5. N. Iorga, «Iordache Olimpiotul, vânzătorul lui Tudor Vladimirescu», *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Iсторice*. (AAR-MSI), Seria II, XXXVIII (1915-1916), 21.

6. Γεωργάκης Ὀλύμπιος. *Georgakis Olympios*. Ἐκδόσις Δευτέρα. Ἀθῆναι 1954, 21.

7. Ι. Κ. Βασδραβέλλης, «Γεωργάκης Ὀλύμπιος καὶ Καραγιώργης», *Μακεδονικὴ Ζωή*, 1, Ἰούνιος 1966, 15.

8. Ἰωάννης Πετρώφ, *Περίδοξος Κλεφτουργά τῆς Μακεδονίας. Βιογραφίαι 28 Κλεφταρματολῶν. Εἰσαγωγή-Προσθήκη-Ἐπιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονίδη*. Ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα. Θεσσαλονίκη 1972, 180.

9. Κίμων Γ. Κοεμτζόπουλος, *Οἱ Λαζαῖοι τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἀπόγονοι. Ἐκδόσεις “Δωδώνη”, Ἀθήνα - Γιάννινα 1994*, 56.

ληξιν τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1806-1812 ὁ Ὀλύμπιος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰδιαιτέραν του πατρίδα, τὸ Βλαχολείβαδον, ὃς ἐμφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Χατζῆ Γιαννούσην, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1813 ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Βλαχίαν (N. Iorga, BES, 1915, σ. 248)»¹⁰.

Ο καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Μιχαὴλ Λάσκαρις ἔγραψε στὸ ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ *Les Balkans* ἄρθρο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἥρωες, ποὺ συμμετεῖχαν στὴ σερβικὴ ἐπανάσταση: «Στὴ διάρκεια τῶν ἑτῶν, κατὰ τὰ ὅποια οἱ Σέρβοι ἀγωνίσθηκαν γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τους, ἔνας ἀρχετὰ σημαντικὸς ἀριθμὸς Ἑλλήνων εἶχαν προσπαθήσει νὰ τοὺς βοηθήσουν καὶ ἐμπλέχθηκαν στοὺς πολέμους τους. Υπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Καραγιώργη συναντῶνται ὁ Κόνδας, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, ὁ ὅποιος ἔγινε αἰσθητὸς κατὰ τὴν ἄλωση τοῦ Βελιγραδίου (1806), ὁ Τσιντσάρος Μαροκο-Πόποβιτς, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα καὶ ὁ Γεώργιος Ζάγκλας γεννημένος στὴ Βλάστη, στὴ Μακεδονία. Ο Γεώργιος Ὀλύμπιος ὁ ἥρωας τοῦ Σέκου, γνωστὸς στοὺς Σέρβους μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Καπετὰν Γιόργκατς, προσῆλθε ἀπὸ τὴ Βλαχία ἐπὶ κεφαλῆς ἐνὸς στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος Ρουμάνων καὶ Ἑλλήνων, γιὰ νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τῶν ἐπαναστατημένων»¹¹.

Ο N.Gioga - Sinefache, καθ' διμολογίαν του συμπατριώτης τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου, Βλαχο-λιβαδιώτης, ἀλλὰ ρουμανίζων καὶ ἐγκατεστημένος στὴ Ρουμανία, παρατηρεῖ ὅτι ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιο ὁ Λάσκαρις ὁρίζει τὴν ἐθνικὴ καταγωγὴ τῶν ἀγωνιστῶν αὐτῶν, εἶναι ὀπωσδήποτε ἐλαττωματικός. Διότι θεωρεῖ ὅλους τοὺς ἀγωνιστές, ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔσπευσαν νὰ βοηθήσουν τοὺς Σέρβους μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐξέγερσή τους, ὡς Ἕλληνες. Ο Νικόλαος Γεωργίου Συννεφάκης, ὅπως ἀργότερα ἐπανελληνίσθηκε, μιλονότι δηλώνει ὅτι δὲν θὰ ἐπιθυμοῦσε ἀναφορὰ σὲ ὅλους τοὺς προμηνυούμενους ἀπὸ τὸν Λάσκαρι, «ὅπως εἶναι π.χ. ὁ περίφημος Marcu Popovici, τοῦ ὅποιου τὸ παρωνύμιο Τσιντσάρος φανερώνει ἀπὸ μόνο του τὴν ἐθνικὴ καταγωγὴ του, ἡ Νικοτσάρας, γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Weigand βεβαιώνει κατηγορηματικὰ ὅτι ἦταν Ἀρμάνος»¹², δηλαδὴ ἐλλαδίτης Βλάχος.

Ομως ὁ Συννεφάκης σφάλλεται ἐκλαμβάνοντας τὸν ὅρο Τσιντσάρος ὡς δηλωτικὸ ἐθνότητας. Διότι ὁ Σέρβος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου

10. Δ. Β. Οίκονομίδης, *Τστορικοφιλολογικά*, Ἀθῆναι 2003, 66, 70.

11. 1933, vol. IV, n° 12-13, p. 595.

12. N. Gioga - Sinefache, «In legătură cu originea etnică a lui lordache Olympiotul (Gheorghe Nicolae)», *Revista Istorică Română*, VII, 1937, 388.

Dusan Popović, ὁ ὄποιος συνέγραψε καὶ δικώδη τόμο γιὰ τοὺς Τσιντσάρους, ἐπιγραφόμενο “O Cinčarima”, τούζει ὅτι οἱ ἑλλαδίτες Βλάχοι, αὐτοαποκαλούμενοι Ἀρμάνοι, ἀπόδημοι στὴ Σερβία ὀνομάζονται Τσιντσάροι, ἀλλὰ ἀναμφισβήτητα αἰσθάνονταν Ἐλληνες καὶ ὡσαν πράγματι οἱ φορεῖς τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου ζωῆς, τοῦ πνεύματος τῶν Ἐλλήνων¹³... Μόλις δὲ μία τριετία πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀρχόντου τοῦ Συννεφάκη ἡ συγγραφὴ τοῦ Popović μεταφράσθηκε καὶ στὴ ρουμανικὴ γλώσσα καὶ κυκλοφορούμενη στὸ Βουκουρέστι, ὅποτε ἔγινε προσιτὴ καὶ στὸν Συννεφάκη, ἀν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἀλήθεια, ὁμολογούμενως σαφέστερη στὴ ρουμανικὴ μετάφραση. Σ’ αὐτὴν ἐπισημαίνεται τέλεια ἡ διαφορὰ τῶν Ἀρμάνων, Βλαχοφώνων Ἐλλήνων, ἀπὸ τοὺς μονόγλωσσους Ἐλληνες. Ἀπλούστερα οἱ πρῶτοι εἶναι “Ἐλληνες Βλαχόφωνοι” (δηλαδὴ Ἐλληνες, ποὺ διμιλοῦν Βλαχικὴ γλώσσα, ἀπὸ τὴ Μακεδονία)¹⁴.

Μὲ τὸν ἐπεικέστερο χαρακτηρισμὸ δ Συννεφάκης ἐμφανίζεται ἀνεπίτρεπτα ἀνενημέρωτος, ὅταν γιὰ τὸν ἔνδοξο Νικοτσάρα ἐπικαλεῖται τὸν περιβόητο Weigand, ἀδιαμφισβήτητα διακεκριμένο Βαλκανολόγο ἀλλὰ τεκμηριωμένα μίσθιαρον ὅργανο, ποταπὸ προπαγανδιστὴ, τὸν δόποιο ἔχουν καταγγεῖλει ὁ Γάλλος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης Victor Bérard¹⁵, ὁ πατέρας τῆς Ἐλληνικῆς Γλωσσολογίας, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Γεώργιος Χατζιδάκης¹⁶, ὁ διάσημος μεσαιωνοδίφης καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδων Λάμπρος¹⁷, ὁ πρόωρα ἀδικοχαμένος ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης¹⁸ κ.ἄ.¹⁹, οἱ δὲ χρηματοδοτήσεις του ἀπὸ ρουμανικὲς κυβερνήσεις ἀποτελοῦσαν κοινὸ μυστικό, ἀφοῦ οἱ πληροφορίες περιέχονται καὶ σὲ ἐγκυροπαίδειες τῆς Ρουμανίας!²⁰

13. D. J. Popović, «Les Aroumains, extrait du livre “O Cinčarima” (2e éd.), Beograd, 1937», *Revue Internationale des Etudes Balkaniques (RIEB)*, 1938, 606. Βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὄρου Τσιντσάρος βλ. Ἀ. Γ. Λαζάρου, Ἡ Ἀρωμανικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἐλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις 1976, 86 σημ. 65.

14. D. I. Popovici, *Despre Aromâni - O Tinčarima - Contribuționi cu privire la chestiunea formarei negoțului nostru*. In românește C. Constante. București 1934, 16.

15. V. Bérard, *Touroska καὶ Ἐλληνισμός*. Μτφρ. Μ. Λυκούδης. Εἰσ.-Σχ. Θ. Πυλαρινός. Τροχαλία [Ἀθήνα] 1987, 88-89.

16. Γ. N. Χατζιδάκης, *Περὶ τοῦ Ἐλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων*, ἐν Ἀθήναις 1925, 39.

17. Σπ. Λάμπρος, «Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ οἰκογένεια Σίνα», *Νέος Ἐλληνομνήμων (NE)*, 21, 1927, 162.

18. M. Περάνθης, *K. Κρυστάλλη Ἀπαντα. Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου*, B', 397.

19. «... ὁ πολὺς Weigand, δίδυμος ἀδελφὸς τοῦ Fallmerayer...» προσσονομάζεται ἀπὸ τὸν Κλεοβ. Τσούρκα, διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καὶ ἐπιμελητὴ τῆς ἐκδόσεως Sime Juric', *Tὰ Ἑλληνικὰ λιοντάκα ποιήματα τοῦ Δημήτρη Δημητρίου*. EMΣ-IMXA. Θεσσαλονίκη 1965, 9.

20. Μιχ. Ν. Ρωμανός, «Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴν καὶ τὴ γλώσσα τῶν Κου-

Τὸ ἴδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ποὺ ἐκδηλώνει γιὰ τὸν Γεωργάκη Ὀλύμπιο, ὁ Συννεφάκης δικαιολογεῖ μὲ τὴν κοινὴ γενέτειρα, τὸ Λιβάδι Ὀλύμπου. Προβαίνει δὲ καὶ σὲ σειρὰ διαβεβαιώσεων. Συγκεκριμένα, ὅτι κανεὶς δὲν ἀρνεῖται σήμερα ὅτι ὁ ἥρωας Γεωργάκης Ὀλύμπιος εἶναι τέκνο τοῦ Λιβαδίου, παρασιωπώντας διεκδίκηση τῆς Φτέρος. Κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ Λιβάδι ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἔνα ἀρχαῖο καὶ καθαρὰ ἀρμανικό-βλαχικό κέντρο²¹. Συνεχίζοντας προσθέτει ὅτι οὕτε σήμερα, ποὺ ἡ ἐπίδραση τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσκεῖται μὲ πλήρη ἐλευθερία²² στοὺς Λιβαδιῶτες, τὸ Λιβάδι ἔπαυσε νὰ εἶναι Βλαχολιβάδι. Οὕτε σήμερα ἡ πλειονότητα τῶν Λιβαδιωτῶν ὅμιλει καλὰ τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα²³. Χειρότερη²⁴ ἦταν ἡ κατάσταση γιὰ τοὺς συγχρόνους τοῦ Γεωργάκη. ᾖτι βαθιαία τοὺς συμπατριώτες του Λιβαδιῶτες ὁ Συννεφάκης ἀποκαλεῖ Ρουμάνους!

Αὐτὸς εἶναι τὸ κομβικὸ σημεῖο τοῦ ἀντιλόγου. Τὸν Ὀλύμπιο ὁ Λάσκαρις θέλει Ἐλληνα, ἐνῶ ὁ Συννεφάκης “Ρουμάνο”, μάλιστα Ρουμάνους ὄνομάζει ὅλους τοὺς Βλάχους τοῦ Ὀλύμπου. Ἀκριβῶς ἰσχυρίζεται τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1821 βρίσκουμε τοὺς Ρουμάνους τοῦ Ὀλύμπου καθολικὰ ἀλληλέγγυους μὲ

τοιοβλάχων», *Μνήμη. Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρουμάνη*, Ἀθήνα 1988, 504.

21. Βλ. Ἱχνηλατήσεις στὴν ἀρχαιότητα τοῦ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Οἱ Βλάχοι τῆς Ἑλλάδος διαχρονικὰ καὶ διεπιστημονικά», *Οἱ Ἑλληνογενεῖς Βλάχοι*, Ἐκδοση Ἐνώσεως Βλάχων Ἐπιστημόνων καὶ Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν Θεμάτων, Ἀθήνα 2005, 143 κ.έ.

22. Οἱ Ἐλληνες ποτὲ δὲν ἔθεσαν σ' ἐφαρμογὴ βίαιη ἀφομοιωτική πολιτική, ὅπως ὅμολογει ὁ ἄριστος γνώστης τῶν Ἀρμανών-Βλάχων Ρουμάνος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Cicerone Poghirc, «Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution». *Les Aroumains*. No. 8. INALCO 1989, 32: « Quant aux Grecs, qui jusqu' aux temps modernes n'ont jamais mené une politique d' assimilation forcée, ils n' avaient ni les raisons, ni les moyens de le faire».

23. Ὁ Συννεφάκης δὲν ἀκριβολογεῖ. Διαφεύδεται δὲ ἀπὸ τὸν ὄμοιούδεατη του, ἥδη τὸ 1881, Gusu Paracostea-Goga, ὁ ὅποιος γιὰ τοὺς Βλάχους τῆς Νάουσας, τοὺς ὅποιους ἀποκαλεῖ “Ρουμάνους”, μᾶς προσφέρει τις ἐπόμενες πληροφορίες: « Οἱ Ρουμάνοι ὅμως ἐδῶ ἔχουν ἀπόλυτα ἔξελληνιστεῖ. Θὰ μποροῦσες νὰ τοὺς θεωρήσεις ὡς καθαροὺς Ἐλληνες ἐὰν δὲν συναντοῦσες σὲ πολλὰ σπίτια γέρους καὶ γριές ποὺ μποροῦν ἀκόμη νὰ σοῦ ποῦν κάτι τι στὴ διάλεκτό μας». Πβ. Ρωμανός, ἔ.ἄ., 40-41.

24. Πάλι ψεύδεται ὁ Συννεφάκης. Ἔγκυρη δὲ μαρτυρία τῶν χρόνων τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου δίνει ὁ Λαρισαῖος μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους καὶ καθηγητής στὴν Οἰκονόμειο Σχολὴ Τσαριτσάνης Κ. Μ. Κούμας, ποὺ ἀποκαλύπτει γένεση λατινοφάνων Ἐλλήνων, τῶν Βλάχων, τοὺς ὅποιους θεωρεῖ “Ἐλληνες τὸ γένος”, ἐπισημαίνοντας συνάμα τὴ διγλωσσία τους: « Δέν εἶναι Βλάχος, ἐὰν ἔξαιρέσῃ κανεὶς γυναῖκας τινάς, ὅστις δὲν ὅμιλει τὴν γραικικήν» (*Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, ἐν Βιέννη 1832, 531). Ἡ δὲ ὑπεύθυνη ἐπισήμανος του ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν ξένο σύγχρονό του E. M. Cousinéry (*Voyages en Macédoine*, Paris, I, 1839, 18), ὁ ὅποιος γράφει ἀνάλογα καὶ γιὰ τοὺς Βλάχους, ἐμπόρους καὶ κτηνοτρόφους, τοῦ Ἀργούς τῆς Πελοποννήσου: «Μὲ διαβεβαίωσαν ὅτι

τὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα, ποὺ ἐπωμίσθηκε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, δὲν σημαίνει ὅτι αὐτοὶ οἱ δικοὶ μας [τῶν Ρουμάνων] ἀδελφοὶ μὲ τὴ σύμπραξή τους εἶχαν χάσει τὴν ἑθνικὴ [ρουμανικὴ] ταυτότητα. Τουναντίον, ὁ ρουμανικὸς πληθυσμὸς τοῦ Βλαχοβασιλείου πάντοτε θαυμάσθηκε γιὰ τὴν ἑθνικὴ [ρουμανικὴ] του προσήλωση²⁵. Ἀλλὰ τοὺς ἴσχυρισμοὺς τοῦ Συννεφάκη ἀποκρούει ἀποτελεσματικὰ ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς G. Weigand: «Οἱ Ἀρωμοῦνοι τοῦ Ὄλυμπου σ' αὐτὰ τὰ τρία χωριά, στὸ Βλαχο-Λίβαδο, στὸν Κοκκινοπλὸ καὶ τὴν Φτέρη, ἀφοσιώνονται μᾶλλον χωρὶς ἔξαιρεση στὸν Ἑλληνισμὸ...»²⁶. Ἐξ ἵσου ἀξιοθαύμαστα ἀντέστησαν στὶς πολυσχιδεῖς ἐπώδυνες δοκιμασίες, τὶς ὁποῖες προξενοῦσε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, οἱ Βλάχοι καὶ στὰ βορειότερα κέντρα τοῦ συμπαγοῦς Ἑλληνισμοῦ, Δυρδάχιο - Τίρανα²⁷. Συμπεριφορὰ παρόμοια μὲ αὐτὴ τῶν Βορειοηπειρωνίων Βλάχων ἐπέδειξαν καὶ οἱ Βλάχοι τοῦ λοιποῦ ἀλύτρωτον τότε βορειοελλαδικοῦ χώρου, κατὰ τὴν ἐπεισοδιακὴ Ἀπογραφὴ τοῦ 1905, ὑφιστάμενοι ἀπερίγραπτες ταλαιπωρίες, διώξεις καὶ δολοφονίες, γεγονότα ἰστορούμενα μὲ παρορησία καὶ ὑπευθυνότητα ἀπὸ συγγραφέα ἔχοντα ἰδίαν ἀντίληψη. Βεβαιώνει δὲ καὶ τὰ ἔξης: «...οἱ βλαχόφωνοι οὗτοι τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας οὐ μόνον ἀνέκαθεν ἐθεώρουν ἕαυτοὺς Ἑλληνας καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων διεκρίθησαν διὰ τὴν ζωηρὰν φιλοπατρίαν, τὴν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας θεραπείαν, τὴν χάριν τῆς Πατριόδος αὐτῶν θυσίας»²⁸.

Ἐλληνες ἥσαν καὶ οἱ ἔνειτεμένοι στὶς παραδοσινάβιες ἡγεμονίες Κουτσόβλαχοι, κατὰ τὸν ἐντόπιο ρουμανικὸ λαό, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου C. Giurescu²⁹. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν ἐπίσης Ρουμάνο ἀκαδημαϊκὸ I. Coteanu, οἱ ἀπόδημοι ἐλλαδικοὶ Βλάχοι τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς ὁποίας ἡ περιφημη Λατινίζουσα Σχολὴ ἀποπειράθηκε τὸν ἐκρουμανισμό τους, ἐπαλήθευσαν τὸν Ἑλληνισμό!. Διότι «οἱ Βλάχοι [Ἑλλάδος] ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκαν ὅτι ἀνήκουν στὸν ἴδιο μὲ τοὺς Ρουμάνους λαό»³⁰. Παλαιότερα, στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ὁ Victor Bérard σημειώνει ὅτι «οἱ Τούρκοι, οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Σλάβοι αὐτῶν τοὺς Βλάχους ἐντάσσουν μεταξὺ τῶν

μιλοῦσαν περίπου τὸ ἰδίωμα τῶν Βλάχων τῆς Μακεδονίας καὶ ταυτόχρονα τὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα». 25. N. Gioga - Sineafache, ἔ.ἄ., 389.

26. G. Weigand, *Oἱ Ἀρωμοῦνοι (Βλάχοι)*. Τόμος Α': Ὁ χῶρος καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη α.ε. Θεσσαλονίκη 2001, 246.

27. Βλ. Ἐλευθερίᾳ Ἰ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες καὶ ἑθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικές ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα*. Ἐκδόσεις IMIAH. Ιωάννινα 1978, 212.

28. K. Μαζαράκης - Αἰνιάν, *Αἱ ἴστοραι καὶ περιπέτειαι τῆς Μακεδονίας....*, Ἀθήνησι 1912, 160-161.

29. C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*. Bucuresti 1979, 220.

30. Π.β. *Limba Română*, 8. 1959, 9-10.

‘Ελλήνων»³¹. Έπιπρόσθετα και πρόσφατα, κατά τὸν Tr. Stoianovich, οἱ ἀπόδημοι Βλάχοι ἐκλαμβάνονται ως ‘Ελληνες ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς μὲ τοὺς ὅποιους συζοῦν.³² Προσφυέστατα ὁ Σπυρίδων Λάμπρος μετὰ τὴν ἐνδελεχῇ διερεύνηση τῶν Βλάχων στὴν ξενιτείᾳ συμπεραίνει ὅτι συναποτελοῦσαν μέλος ἀδιαιρέτο τῆς Ἑλληνικῆς οἰκογένειας στὶς πατρίδες τους, γενέτειρες, καὶ στὴ διασπορά, στὰ ξένα³³.

Ἐσκεμμένα ὁ Συννεφάκης ἀντιπαρέχεται καὶ ὅσα ἔγραψε στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ Ἐτυμολογικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κουτσοβλαχικῆς του ὁ Λιβαδιώτης γυμνασιάρχης Κωνσταντῖνος Νικολαΐδης: «Τὸ δὲ παρὰ τὸν Ὀλυμπὸν Βλαχολίβαδον μετὰ τρισχιλίων κατοίκων παρήγαγε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη [πρὸ τοῦ 1909, ἔτους ἐκδόσεως τοῦ λεξικοῦ] ὑπὲρ τοὺς τοιάκοντα ἐπιστήμονας δικηγόρους, ἰατροὺς καὶ φιλολόγους ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Εὐρώπης. Ὁ Κουτσόβλαχος λοιπὸν ἦτοι ὁ ὀλίγον μὲν Βλάχος, τὰ μάλιστα δὲ Ἑλλην, δὲν εἶναι βοσκός προβάτων, ἀλλ᾽ ὁ σκαπανεὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς Μεγάλης Ἰδεάς, καὶ τὸ τέκνον τοῦ φωτός». Ἐπὶ πλέον ὁ Νικολαΐδης ἐπικαλεῖται καὶ ἐντύπωση τοῦ μισθάροντος ὁργάνου τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας: «Ο G. Weigand ἐπισκεφθεὶς πρὸ ἔτῶν τὸ Μοναστήριον ἔξεπλάγη εὑρών τὸ Γυμνάσιον λειτουργοῦν ἀπὸ τοῦ Γυμνασιάρχου μέχρι τοῦ τελευταίου διδασκάλου διὰ Κουτσοβλάχων»³⁴.

Ὄλως διόλου ἀδιάφορος δίνει τὴν ἐντύπωσην ὁ Συννεφάκης καὶ γιὰ τὴν πρώτην λειτουργία στὸ Βλαχολίβαδο σχολείου [ἐννοεῖται Ἑλληνικοῦ], ἀν καὶ εἶναι μεταξὺ δεκάδων χωρῶν τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνος, τὸ δεύτερο μετὰ τὴν Τσαριτσάνη, ἴδιαίτερα πρωτοποριακὸ καὶ στὸν τομέα τῆς ἀνώτερης παιδείας, ἀφοῦ δύο φορὲς εἶχε ἔξασφαλίσει ως διδάσκαλο τὸν ὄνομαστὸ Πέζαρο, διοικογουμένως περιζήτητο, καὶ ἀναδείχθηκε πολυνδιαφημισμένο πνευματικὸ κέντρο τῆς Περδαϊβίας καὶ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἔτοι ἔξηγεῖται ὅτι συγκέντρωνε μαθητές καὶ ἀπὸ πόλεις, στὶς ὅποιες λειτουργοῦσαν μεγάλες σχολές, π.χ. ἀπὸ τὴν Κοζάνη, δπως ἐκμυστηρεύεται ὁ Κοζανίτης Χαρίσιος ἱερεὺς Μεϊντάνης, ἀκριβῶς ὅτι «τὰς πρώτας τῆς παιδείας του γνώσεις ἡρύσθη οὗτος ἐν Βλαχολίβαδι, ἀκροασάμενος τῶν ἐγκυρῶν παραδόσεων τοῦ σοφοῦ Ἰω. Πεζάρου»³⁵.

31. Π.β. *Annales de l'Ecole Limbre des Sciences Politiques*, 2, 15 avril 1892, 320.

32. Βλ. Σπ. Ἀσδραχᾶς, ‘Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ιε΄ - ιθ΄ αι. “Μέλισσα”. Ἀθήνα 1979, 328-329.

33. Σπ. Λάμπρος, Σελίδες ἐκ τῆς ἴστορίας τοῦ ἐν Ούγγαρia καὶ Αնστραία μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν Ἀθήναις 1912, 32.

34. Λεξικὸν μέ. Βλ. καὶ Ἑλληνισμός, 12, 1909, 491.

35. Θεοσσαλία. Εἰδικὸν Ἀφιέρωμα τῆς ἐπιθεωρήσεως Ἡώς. Δεύτερη Ἐκδοση. Ἐκδόσεις Παπαδήμα. Ἀθήνα 2001, 296a.

Κατὰ δὲ τὸν Κωνσταντίνο Μ. Κούμα, ὁ Πέζαρος μετὰ πενταετῆ διδασκαλία στὴν Τσαριτσάνη προσκλήθηκε «εἰς τὸ τῆς πολίχνης Λιβαδίου νεόκτιστον σχολεῖον, ὃπου συνηθοίσθησαν ἀπὸ τὴν φήμην του πολλοὶ μαθηταί»³⁶. Τὴν πληροφορία ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Στέφανος Σταμκίδης Κοζανίτης «ὅν ὁ πατήρ του, ἐκ τῶν ἀξιολόγων ἐμπόρων ὅν, ἔσπευσεν ἐκπαιδεῦσαι δεόντως· καὶ δὴ ἐν νεανικῇ ἥλικια ὅντα ἔξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸ Βλαχολείβαδον, ὃπου ἐσχολάρχει τὸ δεύτερον ὁ κλεινός Ἰωάννης Πέζαρος»³⁷.

Τὸν Συννεφάκη δὲν συγκινεῖ οὔτε τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικὸ τοῦτο ἴδρυμα ὁφείλεται στὸν ἐπίσης Λιβαδιώτη Ἀνθιμο, γιὰ τὸν ὃποῖο ὁ διευθυντής τοῦ Κέντρου Μεσαιωνικοῦ καὶ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Λέανδρος Βρανούσης γράφει:

«Ο ἰερομόναχος Ἀνθιμος εἶναι μία ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας μοναστικὰς φυσιογνωμίας τῆς Ὁλυμπιωτίσσης καὶ τῆς περιοχῆς Ἐλασσόνος, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἐγεννήθη εἰς τὸ Λιβάδι Ὁλύμπου περὶ τὸ 1737. Πολὺ ἐνωρὶς ἔμεινεν ὁρφανὸς καί, διὰ νὰ ζήσῃ, ἐμασθώθη ὡς ὑπηρέτης εἰς ἕνα Τσαριτσανιώτην μπακάλην. Νεώτατος ἀκόμη ἦλθεν εἰς τὴν Ὁλυμπιωτίσσαν διὰ νὰ μονάσῃ. Εἶχε σπανίαν εὐφυΐαν καὶ ἔξαιρετικὴν κλίσιν εἰς τὰ γράμματα. Ο τότε ἡγούμενος Διονύσιος, ἐκτιμήσας τὰ προσόντα του, τὸν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του καὶ τὸν ἔστειλεν ἀλληλοιδιαδόχως εἰς τὴν Κοζάνην, εἰς τὴν Γράμμοσταν, εἰς τὴν Σιάτισταν καὶ εἰς τὸ Ἀγιον Ὅρος διὰ νὰ σπουδάσῃ. Διδάσκαλοι του διετέλεσαν οἱ ὄνομαστότεροι λόγιοι τῆς ἐποχῆς του Νικηφόρος Βαλκίδης, Νικόλαος Μπάρκοσης καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Ο αὐτὸς προστάτης του ἡγούμενος τὸν ἔστειλεν ὡς ἐφημέριον εἰς τὴν ἐλληνικὴν παροικίαν τοῦ Kecskemét τῆς Ούγγαρίας. Υπηρέτησεν ἀκόμη εἰς τὸ Μίσκολτς καὶ τέλος εἰς τὴν ἐνορίαν τῶν “τουρκομεριῶν” τῆς Βιέννης. Η παραμονή του εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην ἀπέβη πολυτελεύρως ὡφέλιμος: Υπηρέτησε τὸν ἀπόδημον ἐλληνισμὸν ὡς ἐφημέριος καὶ διδάσκαλος: ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, ὁ ὃποῖος τοῦ ἐδίδαξε τὴν Ἀλγεβραν καὶ τὴν Ρητορικὴν συνέλεξεν ἐράνους διὰ τὴν Ὁλυμπιωτίσσαν καὶ διὰ τὸ σχολεῖον τῆς γενετείρας του, τοῦ Λιβαδίου»³⁸.

36. Κούμας, *Ιστορία...,* 585

37. Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας.* Ἰωάννινα 1960, 198, ληφθα 398.

38. Βλ. Εὐάγγελος Ἀ. Σκουβαδᾶς, *Ὀλυμπιωτίσσα, Περιγραφὴ καὶ ιστορία τῆς Μονῆς.* Ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὰ χειρόγραφα. Κατάλογος τῶν Κωδίκων. Ἀναγραφαὶ καὶ χρονικά σημειώματα. Ἀκολούθια Παναγίας Ὁλυμπιωτίσσης. Ἔγγραφα ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Μονῆς (1336-1900). Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Κέντρον Ερεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἀθῆναι- 1967, 112 - 114.

Ως πρὸς τὶς διαρκεῖς προσπάθειες, τὶς ὁποῖες κατέβαλλε ὁ Ἀνθίμιος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σχολείου τοῦ Λιβαδίου Ὄλυμπου, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εὐάγγελος Σκουβαρᾶς ἀφηγεῖται: «Χρόνια καὶ χρόνια ποῦμεινε στὴν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία, δὲν ἔπαψε νὰ μαζεύῃ λεφτὰ γιὰ τὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ του. Συζητοῦσε γι’ αὐτὸ σ’ ὅλους δσους γνώριζε· ἄρχοντες καὶ ἀρχοντοκυράδες. Κι ἔβρισκε πάντα τὸν τρόπο νὰ τοὺς ἀνάβει τὸ φιλότιμο γιὰ νὰ συνδράμουν ἐνα τέτοιο θεάρεστο ἔργῳ.. (ἔτοι) μιὰ μοσχοπολίτισσα, εὐγενικὴ ἀρχόντισσα τοῦδωσε στὴ Βιέννη γιὰ τὸ σχολεῖο τοῦ Λιβαδίου πεντακόσια γρόσια. Ὁ Γιώργης ὁ Πάτακης ἄλλα πεντακόσια. Ἐνας κυρ-Γεώργιος ἀπὸ τὸ χωριό Κούρσουβα τῆς Μοσχόπολης ἄλλα χίλια γρόσια. Ὁ κυρ-Νικόλαος Δημητρίου ἀπὸ τὰ Μπιτώλια ἐκατό, κι ὁ μοσχοπολίτης Ἀναστάσιος Κοσμήσης ἄλλα πενήντα γρόσια. Ὁ Ἰδιος ἀγόρασε ὅταν ἦταν στὴ Βιέννη μὲ πεντακόσια δικά του γρόσια βιβλία ἐνα σωρὸ νὰ τάχουν νὰ τὰ διαβάζουν οἱ δάσκαλοι καὶ τὰ ραγιαδόπουλα λιβαδιτάκια»³⁹.

Οἱ προαναφερόμενοι χορηγοὶ ἀνεξαίρετα ὅλοι ἦταν Βλάχοι Βορειοηπειρῶτες καὶ Βορειομακεδόνες, Μοναστηριώτες, ὅπως Βλάχος ἄλλως τε ἀπὸ τὸν Ἀσπροπόταμο καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς Ὄλυμπιάτισσας Διονύσιος, ὁ ὁποῖος συμπαραστάθηκε τὸν Ἀνθίμιο ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς ζωῆς δίνοντάς του δυνατότητες σπουδῶν καὶ ἀποδημίας. Τὰ παραπάνω ἀδιαμφισβήτητα δεδομένα ἀποτελοῦν πραγματικὰ πειστήρια ἐλληνικῆς ψυχοσυνθέσεως - ἀντιλήψεως - νοοτροπίας καὶ ὅχι ρουμανικότητας, τὴν ὁποία ἐπιζητεῖ ὁ Συννεφάκης μὲ παραπομπὲς σὲ παρωχημένα δημοσιεύματα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Iorga ἢ σὲ προπαγανδοιστικὰ τοῦ Ioan Caragiani, τοῦ Weigand κ.ἄ. Πάντως ὁ ἐλληνικῆς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν γονέων καταγωγῆς⁴⁰, ἥκιστα δὲ φιλελληνικὰ⁴¹ διακείμενος, Iorga διαφοροποιεῖται ωξεικά ἀπὸ ὅσα διατυπώνει στὴ συγγραφή του Ιστορίᾳ τῶν Ρουμάνων τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου (Βουκουρέστι 1919), στὴν ὁποία παραπέμπει ὁ Συννεφάκης, μετὰ δωδεκαετία, τὸ 1931, στὸ μεταγενέστερο καὶ μεταφρασμένο ἐλληνικὰ βιβλίο του Εἰκόνες ἀπὸ τὴν σημερινὴ Ἐλλάδα... (Ἀθῆνα 1931, 125).

Τὸν Iorga εἶχε προκαταλάβει πάλι ἐλληνικῆς καταγωγῆς καὶ ἀπὸ οἰκογένεια ἡγεμόνων, ὁ Stourdza, μὲ γαλλόγλωσσο δημοσίευμα, στὸ δόποιο ἡ θέση τοῦ συγγραφέα δηλώνεται ὀπὸ τὸν τίτλο Ἡ Ρουμανία δὲν ἀνήκει στὴν καθ’ αὐτὴν βαλκανικὴ χερσόνησο οὔτε ὡς ἔδαφος οὔτε ὡς φυλὴ οὔτε ὡς κράτος (Βουκουρέστι

39. Βαγγέλης Σκουβαρᾶς, Ἀνθίμιος Ὄλυμπιάτης. Ιστορικὸ ἀφήγημα. Βόλος 1958, 43.

40. Π.β. R. Theo, *Contribution hellénique à la grandeur et la splendeur de la Roumanie*. Long Island City, N.Y., 1968, 13.

41. Βλ. Δ. Β. Οίκονομίδης, «Δημοσθένης Ρούσσος ὁ Θρᾶξ (1869-1938)», Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ

1904). Τὰ ἴδια πρεσβεύουν καὶ ὀκραιφνεῖς Ρουμάνοι ἐπιστήμονες, μάλιστα καὶ εἰδικοί, δπως ὁ γεωγράφος I. Haikin, τοῦ ὁποίου ρουμανόγλωσσο δημοσίευμα ἐπιγράφεται Ἡ Ρουμανία δὲν εἶναι χώρα βαλκανική (Βουκουρέστι 1919). Κατὰ τὸν ἐπίσης ἀκραιφνῆ Ρουμάνο καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κοπεγχάγης Eugène Lozovan καὶ ἡ ρουμανικὴ γλώσσα δὲν εἶναι βαλκανική.⁴² Ἀποδέχονται δὲ τὴν πέρα τοῦ Δουνάβεως διαμόρφωσή της μὲ τοὺς κόπους καὶ πρὸ πάντων τὴν εὐρεῖα κατανόηση Ἐλληνα κληρικοῦ ἀπὸ τὴ Χίο, τοῦ διακόνου Κορέση⁴³. Μετέπειτα στὴν ἐπίσπευση τῆς ἐρμηνείας τῆς διαμορφώσεως τῆς λατινογενοῦς τῶν Καρπαθίων, ἡ ὁποία ἐπὶ αἰώνες τελοῦσε ὑπὸ τὴν πίεση τῆς σλαβωνικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ γλώσσας τῆς διοικήσεως, συνέβαλε καὶ ἐπιφανῆς γλωσσολόγος ἔλλαδικῆς προελεύσεως, πηλιορείτικης, ὁ Alexandru I. Philippide⁴⁴, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ιασίου καὶ θεμελιωτὴς τῆς Γλωσσολογικῆς Σχολῆς του, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. Ἀπὸ προγενέστερο ἐπίσης Πηλιορείτη καὶ πιθανῶς συγγενῆ του, τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη, τὸν πρῶτο “Ρουμάνο” ἵστορικο, δόθηκε καὶ ἡ ἐθνωνυμία *Roumanía*⁴⁵, δρος ἀνύπαρκτος πέρα τοῦ Δουνάβεως, δοθέντος διτὶ ἡ ρωμαιορρατία στὴ Δακία ἔληξε τὸ 271 μ.Χ., ὅταν ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τὸν Αὐρηλιανό, ἡ δὲ γένεσή του ἔπειται κατὰ αἰώνα καὶ πλέον⁴⁶, ἐνῷ στὴν ἔλληνικὴ χερσόνησο σώθηκε ὀλόϊδια ὅπως φαίνεται στὴν ἔκφραση «οὕλη τὴν Ἐλλάδα, ποὺ τὴν ἐλέγασι *‘Ρουμανία’!*»⁴⁷. Ἐν τέλει οἱ Ρουμάνοι οὕτε ἐθνολογικὰ οὕτε γεωγραφικὰ εἶναι βαλκανικὸς λαός, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπισήμανση τοῦ Ρου-

Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ IE’, 1948-49, 229, 240, 241-242.

42. E. Lozovan, «Onomastique roumaine et balkanique», *VIe Congrès International de Sciences Onomastiques*, München 1961, 225 σημ. 1.

43. G. Giunglea, «Coresi face cea dintii apropiere între “roman” și “rumân”, *Biserica Ortodoxă Română (BOR)*, 5-6, 1935, 226 κ.ἔ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀλγαίου στὴ γένεση τῆς Ρουμανίας. Ἡ πεοίπτωση τῆς Χίου: Δάκωνος Κορέσης», *Παρνασσός*, 32, 1990, 290-308. N. M. Στουπάκης, *Γεάργιος Κορέσσος* (1570 ci - 1659/60). Ἡ ζωή, τὸ ἔργο του καὶ οἱ πνευματικοὶ ἀγῶνες τῆς ἐποχῆς του. Ἐκδοση ΟΜΗΡΕΙΟ. Χίος 2000, 60 σημ. 81.

44. *Enciclopedia istoriografiei românesti*. Editura Științifică și enciclopedică. București, 1978, 263.

45. E. Stănescu, «“Roumanie”: Histoire d’ un mot. Développement de la conscience d’ unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe - XIXe siècles», *Balkan Studies*, 10, 1969, 76 κ.ἔ. Δ. Α. Ζακυνθηνός, *Μεταβυζαντινά καὶ Νέα Ἐλληνικά*, Ἀθῆναι 1976, 475. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, *Oἱ Βαλκανικοὶ λαοί*. Ἰωάννινα 1978, 173.

46. J. Zeiller, «L’apparition du mot “Romania” chez les écrivains latins», *REL* VII, 1929, 194-198. Σταῦρος Ι. Κουρούσης, *Ἐλληνικὴ παιδεία καὶ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἐλλήνων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸ Βυζάντιον*, Ἀθῆναι 1993, 42.

47. Πβ. K. N. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου* ἡ ἵστορία Ἀμφίσσης, *Ναυπάκτου*, *Γαλαξειδίου*, *Λοιδωρικίου* καὶ τῶν περιχώρων, ἐν Ἀθῆναις 1865 (ἀνατ. ἄνευ τίνος ἀλλοιώσεως ἐπιμε-

μάνου λαογράφου Adrian Fochi⁴⁸. “Όλα τὰ ἄλλα εἶναι ἀπότοκα σκοπιμοτήτων, ἀνίερη προπαγάνδα, τῆς ὅποιας πρῶτοι φορεῖς ύπηρξαν τὰ θύματα τοῦ Ρουμανικοῦ Παιδομαζώματος⁴⁹ μὲ συνεχιστές πολυεθνικούς, ποὺ κυκλοφοροῦνται καὶ στὶς ἡμέρες μας, ἐπιδοτούμενοι κιόλας ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Δημόσιο, τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἐνωσην καὶ ὅχι μόνον, ὅπως τὸ KEMO⁵⁰, ποὺ ἐπίμονα πασχίζει γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν Βλάχων Ἐλλάδος σὰν μειονότητας, παρὰ τὴν ἀδιάσειστα ἀποδεδειγμένη Ἑλληνικότητά τους, ἢ τὸ ΕΛΙΑΜΕΠ⁵¹, τὸ ὅποιο προηγεῖται στὴν ἐσφαλμένη καὶ ἀτεκμηρίωτη προβολὴ τῶν Βορειοηπειρωτῶν Βλάχων σὰν ἐθνότητα μὴ Ἑλληνική, δηλαδὴ ἀποχωρίζοντας ἐθνικὰ ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸ δλους ἐκείνους ποὺ ἀπὸ πατριωτισμὸ προσέφεραν στὸν Ἀνθίμο τῆς Μονῆς Ὁλυμπιάδισσας τὸν ὁβιόλο τους, τὰ γρόσια, γιὰ τὴν εὐόδωση τῶν ἐπιδιώξεων τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς⁵² στὸ Βλαχολίβαδο τοῦ Ὁλύμπου, ὅπως παράλληλα καὶ ὑστερα Βορειοηπειρωτές πάλι Βλάχοι, Ζάππεις, Σίνες, Ζωγράφοι⁵³... διέθεταν μεγαλύτερα ποσά γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ εὐρυθμότερη λειτουργία Ἑλληνικῶν σχολείων δλων τῶν βαθμίδων καὶ κατευθύνσεων στὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο τοῦ Δομοκοῦ, καθὼς καὶ στὸν ἀπανταχοῦ Ἑλληνισμό!

Ἐν τούτοις οἱ μεθοδεύσεις καὶ ψευτοτεκμηριώσεις Συννεφάκη διαιωνίζονται. Παραπέμποντας στὸν L. Heuzey διατεινόταν σχεδὸν ταύτιση τοῦ Βλαχικοῦ ἰδιώματος τῶν Λιβαδιωτῶν Ὁλύμπου καὶ κατ’ ἐπέκταση τῶν Ἑλλαδιτῶν Βλάχων μὲ τὴ γλώσσα τῶν πέρα τοῦ Δουνάβεως Ρουμάνων, τὴ δουμανική, ἂν καὶ οἱ ἐγκριτότεροι εἰδικοὶ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες ἐνίστανται⁵⁴. Μὲ τὶς ἐνστάσεις τῆς

λείφ. Συνδέσμου Γαλαξειδιωτῶν, ἐν Ἀθήναις 1914), 203.

48. *Bulletin AIESEE (Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen)*, IX 1-2, 1971, 89.

49. Ἀχ. Λαζάρου, *Βαλκανία καὶ Βλάχοι*. Ἐκδόσεις Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός. Ἀθῆναι 1993, 191 π.ε.

50. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι καὶ κρατικὲς παραλεύψεις*. Ἐκδόσεις Πελασγός. Ἀθῆναι 2002, 186 π.ε., ὅπου κεφάλαιο, ἐπιγραφόμενο *Καμόματα Κ.Ε.Μ.Ο.*

51. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 2005, 298 σημ. 43, 302 σημ. 57.

52. Κώστας Προκόβας, *Τὰ παιδιά τῆς Μνημοσύνης*, Θεσσαλονίκη 2001, 332.

53. Βλ. πρόλογο τοῦ προέδρου τοῦ Ἰδρύματος Βορειοηπειρωτικῶν Ἐρευνῶν στὴ συγγραφὴ τοῦ K. I. Κίτσου, *Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα*. Ἐκδόσεις IBE, Ιοαννίνια 1985, 6, καὶ δημοσίευμα τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τῆς Ἐταιρείας Ηπειρωτικῶν Μελετῶν N.Θ. Υφαντῆ. «Ἀναδρομές. Οἱ Βλάχοι τῆς Ἀλβανίας, ἀδιάσπαστο Ἑλληνικὸ Τμῆμα!», *Πρωΐνος Λόγος* (Ιοαννίνων), 17.4.2008, 9 καὶ 15.

54. A. Procopovici, «La romanité balcanique», *Balcania*, 1, 1938, 62 σημ. 1: «... le dacoroumain diffère beaucoup... de ceux du sud du Danube, car il a dans sa structure une foule d' éléments non-balcaniques». N. Iorga, *L'origine et la patrie première des Roumains* (réponse à une agression). Bucarest 1938, 3: «[le roumain]... n' a ni les formes du dialecte "aroumain" de Macédoine, ni les emprunts au vocabulaire grec». Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. [Bucuresti] 1960, 310-311. Ο δὲ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου A. D. Xenopol, *Les Roumains, Histoire, état matériel*

ρουμανικῆς ἐπιστήμης συντάσσονται καὶ Ἐλληνες ἀκαδημαϊκοί. Κατὰ τὸν Ἀγαπητὸν Τσοπανάκη, οἱ διαφορὲς «όφειλονται στὸ δτὶ στὶς δύο περιοχὲς ἀφομοιώθηκαν γλωσσικὰ λαοὶ ποὺ μιλοῦσαν διαφορετικὲς γλῶσσες»⁵⁵. Ο δὲ Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος παρατηρεῖ δτὶ συγκριτικὴ μελέτη τῶν σλαβικῶν στοιχείων ρουμανικῆς γλώσσας καὶ γλωσσικοῦ ἴδιωματος Βλάχων Ἐλλάδος «δεικνύει, δτὶ οἱ Βλάχοι παρόγκθησαν εἰς τὰς χώρας, ἐν αἷς εὑρίσκονται καὶ ζῶσι καὶ δὲν ἥλθον ἐκ τῆς μιᾶς χώρας εἰς τὴν ἄλλην, ὡς ἀνιστορήτως ἰσχυρίζονται παιδαριώδεις ἴστορικοί, ἀμαθεῖς ἢ ἀργυρώνητοι καὶ θεράποντες κατακτητικῶν ὄρμῶν καὶ πόθων, νοθευταὶ τῆς ἴστορικῆς ὀληθείας»⁵⁶.

Τὰ λάθη, ποὺ ἔχει διαπράξει ὁ Συννεφάκης, χρήζουν ἐπιμελημένης διορθώσεως πρὸς περιστολὴ τῆς παραπλανήσεως τῶν τυχόν ἀναγνωστῶν, ποὺ ἀδυνατοῦν νὰ διακρίνουν, ὅπως στὴν ἐπόμενη διατύπωση: «Πράγματι ἄλλως τε τὰ τοπωνύμια μαρτυροῦν πόσο καλὰ ἐπιβίωσε ἡ [ρουμανικὴ] φυλή μας· ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλοτε “Βλαχίες”, οἱ ὅποιες εἶχαν ἀκμάσει στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο, σήμερα ἀπομένουν μόνον δύο: Βλαχολιβάδι καὶ Βλαχοκλεισούρα»⁵⁷. Δηλαδή, αὐτοδιακωμψεῖται διατεινόμενος δτὶ, ὅπου κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπῆρχαν Βλαχίες καὶ συνακόλουθα Βλάχοι, εἶναι ρουμανικές, τάχα δὲ αὐτονότα καὶ οἱ κάτοικοι τους... Ρουμάνοι! Συνεπῶς, ἀφοῦ καὶ τὸ τοπωνύμιο Οὐαλλία, ὅπως καὶ τὸ Βλαχία, προερχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο ὄρο, σωζόμενο τόσο στὸν Καίσαρα ὅσο καὶ στὸν Στράβωνα, Volcae καὶ Οὐόλκαι, ἀντίστοιχα, διερωτάται κανεὶς πῶς διέφυγε τοῦ Συννεφάκη καὶ τῆς βρετανικῆς αὐτῆς περιοχῆς ἢ διεκδίκηση σὰν ρουμανικῆς! Ἄλλὰ ἡ παράκρουση ἐπληξει τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Δικαιολογημένα ὁ ἀκραιφνής Ρουμάνος ἀκαδημαϊκὸς Ion Coteanu εἰρωνεύεται τὸν ἐκρουμανισμένο Th. Capidan παρατηρῶντας δτὶ κατὰ παρόμοια παραδοξολογία καὶ οἱ Ρωμάνοι τῆς Ἐλβετίας, οἱ Ραιτορωμάνοι, εἶναι... Ρουμάνοι!⁵⁸

Μὲ χρήση κοινοῦ ὑλικοῦ, τοπωνυμίων, ἀπαντᾶ ἀπόλυτα, σοβαρά, δριστικά, ἀποστομωτικὰ στὸν Συννεφάκη Ρουμάνος καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου, καθὼς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Bochum τῆς Γερμανίας, ὁ Cicerone

et intellectuel, Paris 1903, 38, πολὺ ἐνωρίτερα δὲν ἀρκέσθηκε στὴν ἐπισήμανση τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ρουμανικῆς καὶ ἀφωμουνικῆς, ἀλλὰ προχώρησε καὶ στὴν ἐρμηνεία τονίζοντας δτὶ Ρουμάνοι καὶ Ἀρμάνοι εἶναι λαοὶ διαφορετικοί.

55. Ἀγ. Τσοπανάκης, «Γλωσσικὰ Μακεδονίας», *Ἀρχαία Μακεδονία*. Συμπόσιον. Θεσσαλονίκη 1970, 351.

56. *Μακεδονικά*, 2. 1953, 488-55, 529.

57. Ἑ. ἄ., 390.

58. *IXe Congrès International de Linguistique Romane à Lisbonne. Recueil d'Etudes Romanes*, Bucharest 1959, 43.

Poghirc. Μὲ βάση τοπωνύμια τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου συμπεραίνει ὅτι αὐτὰ ἀρκοῦν νὰ πιστοποιήσουν τὴν παρουσία τῶν Βλάχων στὶς σημερινὲς περιοχὲς τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου κατὰ τρόπο σταθερὸ καὶ ἀδιάκοπο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τὶς ημέρες μας⁵⁹. Ἐπὶ πλέον στὸν ἴδιο Ρουμάνο εἰδικὸ χρεωστοῦμε διδακτορικὴ διατριβή, ἐκπονημένη καὶ ἐγκεκριμένη στὸ Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ (ῆδη Ἀγίας Πετρουπόλεως), μὲ τὴν ὅποια ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἐλληνικότητα τῆς ἀρχαίας διαλέκτου τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, συνάμα δὲ καὶ τῶν χρήστων της⁶⁰. Ἐξ ἄλλου μὲ πρόσθετη καὶ ἐξαιρετικὰ ἐπίτομη μελέτη ἀπέδειξε καὶ τὴν ἐλληνικότητα τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ἐθνολογικοῦ ὑποστρώματος σύνολης στεριανῆς Ἑλλάδος⁶¹! Ὁμως ἔξ αἰτίας τῶν “ἀνθελληνικῶν” ἐπιδόσεών του οὔτε ἄπαξ μνημονεύεται σὲ τόμο 600 σελίδων τοῦ Ἰδρύματος Μουσείου Μακεδονικοῦ Ἀγώνα (Κέντρου Ἐρευνας Μακεδονικῆς Ἰστορίας καὶ Τεκμηρίωσης)⁶², μιολονότι περιέχεται ἀνακοίνωση μὲ τὸ ἴδιο θέμα καὶ μιολονότι ἡ συγγραφὴ τοῦ Ρουμάνου παρουσιάσθηκε τόσο στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα δόσι καὶ στὴ συμπρωτεύουσα, στὴν ἔδρα τοῦ Ἰδρύματος, ὅπου δὲν πέρασε ἀπαρατήρητη, ὅπως δείχνουν σχόλια τοῦ Τύπου: «Ἡ ἐλληνικότης τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Ἐπιστημονικὴ μαρτυρία διαπρεποῦς Ρουμάνου καθηγητοῦ»⁶³.

‘Ως περισσότερο ἀντικειμενικὸ καὶ φυσικὰ ἀξιοπιστότερο ὁ Συννεφάκης προκρίνει ὅχι τὸν ἐπιστήμονα, ἐν προκειμένῳ δὲ καὶ ἐπιφανέστατο ἰστορικό, τὸν Μιχαὴλ Λάσκαρι, ἀλλὰ τὸν ποιητὴ Τριαντάφυλλο Δούκα, ὁ ὅποιος σὲ ποίημα ἐλληνικὸ γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ Βελιγραδίου ἐπὶ Καραγεώργεβιτς ἀναφέρει:

‘Ανάμεσα στὸ σράτευμα αὐτὸ τῶν Σερβιάνων,
Πολλοὶ δὲν ἐγνωμόζονταν ὁ εἶς ἀπὸ τὸν ἄλλον.
‘Ωσὰν ὅποῦ συνάζονταν, ἀπ’ ὅλα δὲ τὰ μέρη,
Βούλγαροι δὲ περισσότεροι, Βλάχοι δὲ καὶ Ρωμαῖοι⁶⁴.

59. Π.β. Poghirc, «Romanisation...», 36.

60. C. Poghirc, «Considerații asupra lexicului limbii macedonene Vechi», *Studii și Cercetări Lingvistice* (SCL), 8, 1957, 303 n.é. Ὁ ἴδιος, *Relațiile limbii vechi macedonene cu greaca veche*. Bucuresti 1960. Ὁ ἴδιος, *Philologica et linguistica*, Bochum 1983, 37-47. Τὶς σπουδαιότερες περικοπές μεταφρασμένες στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα βλ. *Ηπειρωτικὸ Ημερολόγιο* 1989, 233-234.

61. Βλ. *Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας*. ΙΜΧΑ. Θεσσαλονίκη, 1, 1971, 5-8, ὅπου μετάφραση Μαρίας Γ. Παπαγεωργίου.

62. *Μακεδονικές ταυτότητες στὸ χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Ἐκδόσεις Πατάκη, Ἀθήνα, Μάϊος 2008.

63. *Μακεδονικὴ Ζωή*, 45, 1970, 15.

64. Τριαντάφυλλος Δούκας, *Ιστορικὸν τῶν Σλοβένο-Σέρβων*, Βουδαπέστη 1807, 91.

Ἐντὸς παρενθέσεως ὁ Συννεφάκης ὑποθέτει ὅτι μὲ τὸ ὄνομα “Βλάχοι” ὁ ποιητὴς Δούκας ὑπονοεῖ τάχα καὶ τοὺς Βλάχους Ἐλλάδος, τοὺς Ἀρμάνους, ποὺ ὅπωσδήποτε δὲν ἥσαν ἀπόντες, ἀλλὰ δὲν νοεῖται νὰ συμμιημονεύονται μὲ τοὺς ὑπερδουνάβιους. Παριστάνει δὲ ὁ Συννεφάκης τὸν ἔκπληκτο καὶ τοῦ φαίνεται ἔξαιρετικὰ περίεργο, ποὺ οὗτε αὐτοὶ οἱ στίχοι - τοὺς ὅποιους ὁ Λάσκαρις εἶχε χρησιμοποιήσει ὡς ἀπόφθεγμα, motto - τὸν παρώθησαν στὴν ἀναπόληση τῆς πολυσχιδοῦς ἐμπλοκῆς τῶν Ἀρμάνων, μολονότι μάλιστα μόλις πρωτύτερα ὁ Bouchié de Belle ὑπενθύμιζε: «Τὸ Βλαχικὸ ζήτημα ταυτίζεται ἔκτοτε [μὲ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση] ἀπόλυτα μὲ τὸ Ἐλληνικὸ ζήτημα... Κτηνοτρόφοι τῆς Ἀνωβλαχίας [τῆς Πίνδου] εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ ἀρχίζουν τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἐφεξῆς αὐτοὶ παρέχουν στὴν Ἐλλάδα ὄνομαστοὺς ἀρχηγούς. Οἱ δὲ πλούσιοι Βλάχοι μὲ τὶς δωρεές τους συμβάλλουν στὴν ἔξαπλωση τῆς “Μεγάλης Ἰδέας”»⁶⁵.

Ἀναμφισβήτητα ὁ Συννεφάκης ἡ πλανᾶται ἡ συνειδητὰ παραπλανᾶ. Διότι ἥδη ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς⁶⁶ μὲ τὸν ὅρο “Βλάχοι” ἀναφέρεται στοὺς πέρα τοῦ Δουνάβεως, στοὺς Ρουμάνους, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς⁶⁷. Ὁ δὲ Γεωργάκης Ὁλύμπιος, ὅπως καὶ τὰ παλληκάρια του, οἱ συμπολεμιστές, προσφωνεῖται Ἀλβανός, ἀκόμη καὶ στὴν ἐπίσημη παρασημοφόρησή του ἀπὸ τὸν τσάρο τῆς Ρωσίας, γεγονός ποὺ ὁ Συννεφάκης προσπερνᾷ, ἀφήνοντάς το ἀνεργάτευτο καὶ μετὰ τὸν ἐπαναπατρισμό του σὲ συγγραφὴ γιὰ τὸν Γεωργάκη Ὁλύμπιο,⁶⁸ χωρὶς παράλειψη μνείας τοῦ ἐδῶ σχολιαζόμενου ἄρθρου του, τοῦ ὅποιου τὴν παραφιλολογία γιὰ μὴ ἐλληνικότητα τοῦ ἡρωϊκοῦ τέκνου τοῦ Λιβαδίου καὶ συλλήβδην τῶν Λιβαδιωτῶν ἔχει ἀπαλείψει!... Δειλότατα καὶ πονηρότατα. Συγχρόνως ἀπέφυγε ἐπιμελέστατα σύντομη, ἔστω, ἔξιστόρηση ἡ αἰτιολόγηση τῆς χρήσεως τοῦ ὄνοματος Ἀλβανός, ὅπότε δὲν θὰ προτιμοῦσε τὸν ποιητή, στὸν ὅποιο συγχωροῦνται ποιητικὴ ἀδείᾳ ἡ χρειά ποιητικὴ ἀνακρίβειες, ἀντὶ τοῦ διαπρεποῦς ἴστορικοῦ, τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐπιστήμης, ὁ ὅποιος τεκμηριωμένα ἀνεβάζει τὴν ἔμψυχη καὶ ἔνυλη συμμετοχὴ τῶν Ρωμαίων, Ἐλλήνων στὴν πρώτη καὶ ὅχι στὴν τελευταία θέση.

65. Edmond Bouchié de Belle, *La Macédoine et les Macédoniens*. Paris 1922, 129.

66. Βλ. ἐνότητες: Ρηγολογικές ἀδολεσχίες, Ὁ Ρήγας τοῦ θρύλου καὶ τῆς πραγματικότητας, Ἐπίμεμπτο ρηγολογικὸ δημοσίευμα στὸ βιβλίο Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι καὶ κρατικές παραλείψεις*, Ἐκδόσεις Πελασγός, Ἀθῆναι 2002, 83 κ.έ.

67. Ἡ *Καθημερινή*, Ἐπτὰ Ἡμέρες, Ἀφιέρωμα Ρήγας Βελεστινλῆς, 22.3.1998, 48.

68. Βλ. N. Γ. Συννεφάκης, *Γεωργάκης Νικολάου Ὁλύμπιος*, Θεσσαλονίκη 1986, 132, Πβ. καὶ Ἀγόρω (Ρίτα) - Ἐλισάβετ Λαζάρου - Ἀχιλλεὺς Λαζάρου, *Ἐθνικά καὶ μειονοτικά θέματα*. Ἐκδοτικός Οἶκος Κυριομάνος, Θεσσαλονίκη 2004, 342 - 343.

Δὲν ἀγνοοῦσε ἄλλως τε ὁ Συννεφάκης τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα, ὁ ὅποιος σχετικὰ σημειώνει: «Ἐν Βλαχίᾳ - δηλαδὴ Ρουμανίᾳ - ἐκ τῶν ἔξηκοντα “καπιτανιῶν”, πεντήκοντα ὀκτὼ ἥσαν ἑλληνικάι, μία βουλγαρικὴ καὶ μία σερβική»⁶⁹! Η σημειώση ἐμπερέχεται καὶ σὲ συγγραφὴ Κ. Ράδου, ὁ ὅποιος παραθέτει καὶ τὰ αἴτια τῆς γενικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὅρου Ἀλβανοί ἢ Ἀλβανικὸν Σύνταγμα: «... Διὰ νὰ μὴ δυσαρεστεῖται ἡ ἀνησυχεῖ ἡ Πύλη, διὰ νὰ μὴ ταράσσωνται οἱ ὑπεράγιοι φανατικοὶ Λατίνοι, διότι τὸ ἐκ σχίσματος γεννηθέν μῆσος τοσοῦτον βαθέως ἐρριζωμένον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν δυτικῶν λαῶν, παρ' οἷς τὸ ὄνομα graecus, grec, griego, κοινῶς ἐφέρετο οὐχὶ ὡς δηλοῦν τὸ ἔθνος μας ἀλλὰ τὰ πιστὰ καθόλου τέκνα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὥστε ἐπεκράτησε νὰ γίνεται χρῆσις αὐτοῦ ἀντὶ τῶν χειροτέρων ὕβρεων [...] Κ' ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις δ' ἔλεγον Ἀλβανίτας ὅλους διοιοῦ τοὺς ἐν ταῖς καπιτανίαις ὑπηρετοῦντας Ἑλληνας, Σέρβους, Βουλγάρους καὶ Ἀλβανούς, ἀν καὶ οἱ πρῶτοι ἥσαν πλέον ἡ δεκαπλάσιοι τῶν ἄλλων ...»⁷⁰.

Δὲν πείθει πλέον ἡ ἐπιπόλαια ἀπόφανση ἡ ἡ παραπειστικὴ ἐπιχειρηματολογία, κατὰ τὴν ὅποια ὁ Γεωργάκης Ὁλύμπιος, ἐφ' ὅσον κατάγεται ἀπὸ τὸ Βλαχολίβαδο καὶ κατ' ἀκολουθία Βλάχος, πάραυτα γίνεται “Ρουμάνος”, μετάλλαξη, τὴν ὅποια ἐν ἐπιγνώσει ἐφαρμόζει καὶ ὁ Συννεφάκης, χωρὶς τὴν παραμικρὴ πρωτοτυπία, δοθέντος ὅτι συνιστᾶ συνηθισμένη πρακτικὴ παραγόντων προπαγάνδας, μερικὲς δὲ φορὲς καὶ φορέων ἐπιστημονικῶν περιγραμμῶν, ὅπως συμβάνει μὲ τὸν πολύδραστο καθηγητὴ A. Urechia, ὁ ὅποιος ἔνα Δημήτριο Τουρναβίτη ἥθελε Ρουμάνο, ἀν καὶ, κατὰ τὸν Alexandru Elian⁷¹, ἥταν κατ' ἔξοχὴν Ἑλλην, παρὰ τὴν προφανῆ πιθανότητα νὰ πρόκειται πάλι γιὰ Λιβαδιώτη ἐγκατεστημένο στὸν Τύρναβο Θεσσαλίας, ἀφοῦ ἔως πρόσφατα Λιβαδιώτικη οἰκογένεια ἔφερε τὸ ἐπώνυμο Τουρναβίτης.

Συνεπῶς προδιαγεγραμμένα ὁ Συννεφάκης δὲν παρουσίασε στοιχεῖα τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Γεωργάκη Ὁλύμπιου, τί ὁ Ἰδιος πρέσβευε ὡς πρὸς τὴν ἐθνότητά του, ἀφθονα κιόλας σὲ δουμανικὰ βοηθήματα, π.χ. τοῦ Aricescu, ἢ ξένες ἐπίσης πιγές, γαλλικές, περίπου ταυτόχρονες μὲ τὴν αὐτοθυσία στὴ Movile Σέκουν, ὅπως τῶν Laurençon, Raybaud... Ὁστόσο ἐπιλογικὰ προτιμᾶται ἀξιοπρόσεκτη ἐπισήμανση τοῦ Γιώργου Γιωργῆ: «Στὸν κατάλογο τῆς Ὁδησσοῦ, ποὺ δημοσίευσε ὁ Βουλγαρός ἀκαδημαϊκός Νικολάϊ Τοντόρωφ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἐπαναστατῶν ποὺ διάβηκαν ἀντίστροφα τὸν Προῦθο καὶ τέθηκαν ἀπὸ τὶς Ρωσ-

69. Δοκίμιον Ἰστορικόν, τόμ. β', σ. 9.

70. Οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ ἀρματωλοὶ ἐν Ἐπτανήσῳ 1804-1815. Ἀθῆναι 1916,54.

71. A. Elian, «Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenesc: Turnavitu», *Revista Istorica*, 21, 1935, 337-372, ἰδιως 349.

σικές ἀρχές ὑπό περιορισμό, ἀναγράφονται καὶ τέσσερις Κύπροι έπαναστάτες. Ἀνάμεσα στοὺς χίλιους δύο κρατούμενους τῆς Ὁδησσοῦ κανένας δὲν ἀναφέρεται ώς καταγόμενος ἀπὸ τις περιοχές τοῦ Ὁλύμπου.

Ἡ ἔξήγηση εἶναι ἀπλῆ. Προτίμησαν ἀπὸ τὴν σωτηρία τὴν ὁδὸν Μαρτυρίου. Ἀκολούθησαν τὸν Ὁλύμπιο καὶ τὸ Φαρμάκη καὶ ἔπεισαν στὴν μονὴ τοῦ Σέκου, ἀνώνυμοι καὶ ταπεινοὶ μὰ πάντα ἡρωες, μαζὶ μὲ τοὺς δύο μεγάλους Ὁλύμπιους ὅπλαοχηγούς»⁷².

72. Γ. Γιωργῆς, «Ἀναφορὲς γιὰ τὸν Ὅλυμπο στὴν κυπριακὴ τοπογραφία - μυθολογία - ίστορία. Οἱ ἀντιστοιχίες τοῦ κυπριακοῦ πρὸς τὸν Ἑλλαδικὸν Ὅλυμπο», Γ' Σινέδριο: «Ο Ὅλυμπος στοὺς αἰῶνες». Ελασσόνα 1994, 129. Βλ. καὶ Τ. Κ. Βαρβαρούσης, «Μοναστήρι Σέκου», Έορδαϊκός Παλμός, 12.11.2008, 14-15. Τὸ κείμενο χρωστᾶ στὸν ρέκτη δήμαρχο Οίνουσσῶν, ἴδιαζόντως εὐαίσθητο καὶ στὰ ἔθνικά θέματα, Εὐάγγελο Αγγελάκο, τὸν ὅποιο εὐχαριστᾶ θεομότατα.

**ΣΤΑΘΜΗΤΟΙ ΚΑΙ ΑΣΤΑΘΜΗΤΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑΒΑΡΙΝΟΥ
ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΥΤΗΣ**

‘Η Ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου¹ ἀποτελεῖ τὴν ἀποκορύφωση μακραιώντης δολι-
χοδρομίας καὶ διελκυστίνδας ἐπισήμων κυβερνήσεων μεγάλων κρατῶν καὶ ἐπι-
βράβευση ἀφ’ ἐνὸς μὲν τῶν ὀλοκαυτωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀφ’ ἔτέρου δὲ
γενναίας ἀνθρωπιστικῆς καὶ φιλελεύθερης κινητοποιήσεως μεμονωμένων προ-
σωπικοτήτων καὶ εὐρυτέρων κοινωνικῶν ὅμιδων τῆς Εὐρώπης, γενικώτερα δὲ
τῆς Οἰκουμένης, πρὸς ἐπάνοδο τῆς ἐλευθερίας στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία πρώτη
συνέλαβε αὐτὴν ὡς ἴδεα, διεμόρφωσε ὡς πράξη καὶ διέδωσε ὡς ὑψιστο ἀνθρω-
πινο ἄγαθὸ σ’ ὀλόκληρο τὸν κόσμο.

‘Η ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι τὸ τέρμα ἀλλὰ νέα ἀφετηρία
ἀγώνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. ‘Η διασπορὰ τῶν Ἑλλήνων, πρὸν καὶ μετὰ τὸ 1453, σ’
ἀνατολὴ καὶ δύση, ἐνισχύει ἡ δημιουργεῖ τις ἐστίες τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγεννή-
σεως² μὲ κύριο μέλημα τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ τοῦ
ἀπαράμιλλου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ³.

Οἱ Ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ ἔξωτεροικοῦ⁴, Μόσχας, Ὄδησσοῦ, Ἰασίου Βου-
κουρεστίου, Βουδαπέστης, Βιέννης, Βενετίας, Λιβύροντο, Μασσαλίας, Παρισίων
κ.ἄ., διατηροῦν ἀσβεστη τὴν πατριωτικὴ φλόγα καὶ διοχετεύοντα φῶτα στὴν
κατασκότεινη ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ γενέτειρα. Ἀμέσως τὸ 1454 ἡ Πατριαρχικὴ

1. Η συσχέτιση, ποὺ γίνεται συνήθως σὲ διάφορα ἐγχυκλοπαιδικὰ λεξικά, τοῦ τοπωνυμίου μὲ τοὺς Ἀβάροντας εἶναι ἐντελῶς φανταστική. Η δόνοματοθεσία ὀφείλεται στοὺς μισθοφόρους Ναβαραίους ἀπὸ τὴ Β. Ἰσπανία, οἱ ὅποιοι ἀρχικὰ πολέμησαν κατὰ τοῦ Καρόλου Ε΄ τῆς Γαλλίας (ιδ’ αἱ.), ἀργότερα δὲ ἐμφανίσθηκαν στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο μὲ σκοπὸ νὰ καταλάβουν τὸ δουκάτο τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ πριγκιπάτο τῆς Πελοποννήσου. ‘Οταν δὲ νικήθηκαν ἀπὸ τοὺς Καταλανοὺς στὴν Ἀττικὴ, κατέφυγαν στὴν Ἀχαΐα καὶ στὴ Μεσσηνία, Πύλο, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν.

2. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς συμβολῆς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν, *ΕΕΦΣΠΑ*, 1954-55, 126-138.

3. Κ.Ι. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ‘Ἐλληνες λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν. Μελέται ἐπὶ τῆς διαδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Μετ. Χ. Γ. Πατρινέλη, Ἀθῆναι, 1965, ὅπου καὶ πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ Μ.Ι.ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας. Μέρος Α΄. Γενικά, Θησαυρίσματα, 10, 973, 7-87.

4. Μ. ΔΕΝΔΙΑ, Αἱ Ἑλληνικαὶ παροικίαι ἀνὰ τὸν κόσμον, Ἀθῆναι, 1919. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Αἱ Ἑλληνικαὶ κοινωνίτητες τοῦ ἔξωτεροικοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, Ἀθῆναι, 1953.

Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁵ καὶ σύγκαιρα ἡ μεταγενέστερα οἱ ποικιλώνυμες Σχολὲς καὶ Ἀκαδημίες⁶ τῶν μεγάλων ἡ μικρῶν ἀστικῶν καὶ μοναστηριακῶν κέντρων τῆς τουρκοκρατούμενης ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Ἰωνίας, Ἰωαννίνων⁷, Μοσχοπόλεως⁸, Τυρνάβου, Τσαριτσάνης, Ἀμπελακίων, Μηλεῶν Πηλίου⁹, Ἀθω, Πάτμου¹⁰, Σμύρνης, Ἀδριανούπολεως, Φιλιππούπολεως, Σεμπλίνου, καὶ πέρα τοῦ Δουνάβεως, Βουκουρεστίου, Ἰασίου¹¹, γίνονται φυτώρια διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ στελεχῶν τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων, τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Πύλης ἡ διασημοτήτων τῆς στρατιωτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς στὴ ρωσική, πολωνική καὶ αὐστριακή ἐπικράτεια, ἐνῶ παράλληλα ὁ ἀνώνυμος ἑλληνικὸς λαός, ἐπιχειρώντας ἀπεγνωσμένα ἀπελευθερωτικὰ κινήματα ζῆ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀποτινάξεως τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Ἀν δικαίως οἱ Ἑλληνες δὲν ἔχασαν ποτὲ ἀπὸ τὰ μάτια τους τὸ δραμα τῆς

5. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ*, 1-2, Ἀθῆναι, 1966-1971.
6. Πβ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Υπερθνικαὶ ἀξίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας*, Νέα Ἔστια, ἀφέρομα στὸ Εἰκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, 6 Βλ. καὶ Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ *Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (1453 μ. Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ΙΘ') ἐκαπονταεπηρίδος, ἐν Κωνσταντινούπολει, 1867. Κ. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821), ἐν Ἀθήναις, 1868 (καὶ φωτοαν. 1969). Γ. Ι. ΖΑΒΙΡΑ, *Νέα Ἐλλὰς ἡ Ἑλληνικὸν θέατρον*, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ.Π. Κρέμου, Ἀθῆναι, 1872. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, ἐν Ἀθήναις, 1936. Ἀπαραίτητο συμπλήρωμα Κ. Θ. ΛΑΠΠΑ, *Ἐνύρετήριον*, Ἀθῆναι, 1973. Ζ. ΤΣΙΡΠΑΝΔΗ, *Οἱ Μακεδόνες σπουδαστὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης καὶ ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία (6ος αἰών-1650)*, Θεσσαλονίκη, 1971. Α.Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, 1975.
7. Α. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Γλυκοχάραμα Νεοελληνικῆς Παιδείας*, Πειραιεύς, 1965. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ παιδεία τῆς περιφερείας Ἐλασσόνος στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἡώς, 9, 1966, τ. 92-97, 89-302. Τοῦ αὐτοῦ. Τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὸ Γένος, *Ἡ πειρωτικὴ Ἔστια*, Ἀφιέρωμα (1821-1971), 55)539-67)651. Τοῦ αὐτοῦ, Κων. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους, Θεσσαλικὰ Χρονικά, 10, 1971, 113-120.
8. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, *Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη (1957). Θ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Μοσχόπολις*, Ἀθῆναι, 1975.
9. Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *Ἰωάννης Πρίγκος (1725-1789)*. *Ἡ ἑλληνικὴ παροικία τοῦ Ἀμστερδαμοῦ*, ἡ Σχολὴ καὶ ἡ Βιβλιοθήκη Ζαγορᾶς, Ἀθῆναι, 1964. Κ. ΚΑΛΑΤΖΗ, *Ἡ παιδεία καὶ τὰ γράμματα στὸ Πήλιο κατὰ τὰ χρόνια τῆς Σκλαβιᾶς*, Θεσσαλικὰ Χρονικά, 10, 1971, 169-186.
10. Μ. ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗ, *Ἡ Πατμιάς Σχολὴ*, Ἀθῆναι, 1911.
11. A. CAMARIANO - CIORAN, Les Académies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs, Thessaloniki, 1974. C.H. PIRNUTA, Documents concernant les aides accordées par les Pays Roumains aux écoles grecques de l'étranger, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, 7,4, 1969. C.C.GIURESCU, L'aide accordée par les Pays Roumains à l'enseignement de la Péninsule balkanique et du Proche Orient, *Revue Roumaine d'Histoire*, 9, 1970.

έθνικής ἀποκαταστάσεως¹², ὅπως συνάμα καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν δὲν ἔπαινσαν νὰ συνηγοροῦν ὑπέρ τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιὰ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις μὲ τὴν ἐπίσημη διπλωματία, ποὺ μένει ἀσυγκίνητη στὴν ὁποιαδήποτε ἀδικίᾳ καὶ ἀπάνθρωπη σκληρότητα, τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν εἶναι οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες ὅλλα πᾶς θὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἐνδεχομένη διάλυση τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ίδιαίτερα μετὰ τὸ 1571, τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, ὅπου ἔγινε ἀντιληπτὸ διτὶ οἱ Τούρκοι δὲν ἥσαν ἀνττητοι καὶ τὸ ἐπισήμανε ὁ Θεοβάντες, ποὺ εἶχε λάβει μέρος.

‘Ωστόσο ἡ στροφὴ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πρὸς τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο

12. N. IORGA, Un conseiller byzantin de Michel le Brave: Le Métropolit Denis Rhallis Paléologue, *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* 5, 1920, 92-104. Τοῦ αὐτοῦ, Les grandes familles byzantines et l' idée byzantine en Roumanie, αὐτόθι, 16, 1931, 14-15. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, Μητροπόλιτον Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Διονύσιος ὁ Σκυλόσοφος, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, 1931, 10-22. Τοῦ αὐτοῦ, ὁ Λαρίσης Διονύσιος ὁ Σκυλόσοφος, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 18, 1934, 286-293, 355-361 καὶ 19, 1935, 16-24, 52-59. Χρ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ Λαρίσης - Τρίκκης Διονύσιος Β' ὁ Φιλόσοφος «ὅ χλευαστικῶς ἐπικληθεὶς Σκυλόσοφος» (1541-1611), Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, 8, 1933, 150-188. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Διονύσιου τοῦ Φιλ/φον, αὐτόθι, 13, 1938, 81-90. Γ.Θ. ΖΩΡΑ, Πόνοι καὶ ἐπλίδες τῶν ὑποδούλων, Ἑλλ. Δημιουργία 3, 1949, 415-419, 472-476 καὶ 619-621. Τοῦ αὐτοῦ, Κάρολος Ε' τῆς Γερμανίας καὶ αἱ πρὸς ἀπελευθέρωσιν προσπάθειαι τῶν Ἑλλήνων (ἀνέκδοτον στιχούργημα ἐκ τοῦ Βατικανοῦ Ἑλληνικοῦ κώδικος 2614), ΠΒΣΘ, 1958, 337-343. Β. ΛΑΟΥΡΔΑ, Ἡ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερίκον τὸν Τρίτον ἐκκλησίας τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη. Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου, 516-527, Ἀθῆναι, 1953. Μ. Θ. ΛΑΣΚΑΡΙ, Πέτρος Λάντζας, διοικητὴς τῆς Πάργας (1573) καὶ δραγανὸν τῶν Ἰστανῶν ἐν Ἡπείρῳ, τόμος εἰς μνῆμην Χρήστου Σούλη (1832-1951), 103-118, 237-253, Ἀθῆναι 1956. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλήσεις τοῦ ἐπισκόπου Μάνης Νεοφύτου πρὸς τοὺς Ἰστανῶν (1612-1613) διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πελοποννήσου, Ἑλληνικά, 15, 1957, 293-310. Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ, Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Ἰωακεῖμ καὶ οἱ συνιομοτικὲς κινήσεις στὴ Βόρειο Ἡπείρο (1572-1576), Μακεδονικά, 6, 1964, 237-255, 290-291. Τοῦ αὐτοῦ, Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοί (Μελισσουργοί) (1605-1705 αἰ.), Θεσσαλονίκη, 1966. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐπανάσταση τῶν Χιμαριωτῶν στὰ 1570 καὶ ἡ ἄλωση τοῦ Σοποτοῦ, Ἡπειρωτικὴ Ἐστία, 17, 1968 265-276. Τοῦ αὐτοῦ, Σχέσεις Ελλήνων καὶ Ἰστανῶν στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Θεσσαλονίκη, 1969. Τοῦ αὐτοῦ, La continuità greca di Napoli e i noti insurrezionali nella penisola balcanica meridionale durante la seconda metà del XVI secolo, *Balkan Studies*, 10, 1969, 279 - 288. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀγνωστη συνομωτικὴ κίνηση στὶς Κυκλαδες στὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἑκατονταών, Ἑλληνικά, 22, 1969, 377-388. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Ἑλληνες στὶς παραμονές τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου. Ἐκκλήσεις, ἐπαναστατικές κινήσεις καὶ ἔξεγέρσεις στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο ἀπὸ τὶς παραμονές ὡς τὸ τέλος τοῦ κυπριακοῦ πολέμου (1568-1571), Θεσσαλονίκη, 1970. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἐκκλήσεις (1453-1535) τῶν Ελλήνων λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἐλλάδος, Θεσσαλονίκη, 1965. ΣΤΕΦ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου τοῦ Βατικανοῦ ἀναφερόμενα στὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ Διονύσιου τοῦ «Σκυλοσόφου», Θεσσαλονίκη, 1968. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ κίνηση τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρο Καρόλου Γονζάγα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν βαλκανικῶν λαῶν (1603-1625), Θεσσαλονίκη, 1966. Τοῦ αὐτοῦ, Ἔνα ἀνέκδοτο ὑπόμνημα σχετικό μὲ τὴν κίνηση τοῦ δούκα τοῦ

δὲν σημειώνεται ταυτόχρονα. Χρονικὰ προηγεῖται ἡ Ρωσία, ἡ ὅποια ἀποκλει-
σμένη ἀπὸ τὴν Μεσόγειο καὶ ἀπὸ τὸν Εὔξεινο Πόντο τὸν ὅποιοι οἱ Σουλτάνοι θεω-
ροῦν ὡς τουρκικὴ λίμνη, αἰσθάνεται ἐνωρὶς τὴν ἀνάγκη νὰ συνδεθῇ μὲ τοὺς
ὑποδούλους λαοὺς καὶ πρὸ πάντων μὲ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τοῦ Βυζαντίου, ὥστε
νὰ προπαρασκευάσῃ προϋποθέσεις ἥ ἀφοριμές ἐπειμβάσεων στὰ ἐσωτερικὰ τῆς
Τουρκίας. Γι' αὐτὸν ἡ ρωσικὴ διπλωματία εύνοεῖ τὴν σύναψη γάμου μεταξὺ τοῦ
Ἰβάν τοῦ Γ' καὶ τῆς Σοφίας Παλαιολογίνας, ἀνεψιᾶς τοῦ τελευταίου αὐτοκρά-
τορος τοῦ Βυζαντίου¹³.

Οἱ βλέψεις τῆς ρωσικῆς διπλωματίας πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Εὐξείνου
Πόντου συνεχίζονται ἀδιάλειπτα. Καταστρώνεται πλέον μακρόπνοο σχέδιο
συνεργασίας μὲ τοὺς ὑποδούλους ἥ ἀκριβέστερα ἐκμεταλλεύσεως τῶν φιλελευ-
θέρων τάσεων τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ὀναζητοῦν παντοῦ συμπαράσταση γιὰ
τὴν πραγμάτωση τῆς ἑθνικῆς ἀποκαταστάσεως τους. Δεδομένου δὲ ὅτι ἥ ἐφαρ-
μογὴ τοῦ μεγαλεπιβόλου τούτου σχεδίου προγραμματίζεται στὶς λεπτομέρειες
ἀπὸ τὸν Τσάρο Ἀλέξιο τὸν Α΄ Μιχαήλοβιτς, πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου,
τοῦ Οἴκου Ρωμανώφ, καὶ συμπίπτει μὲ τὴν ἐπίσκεψη στὴ Μόσχα τοῦ Πατράρ-
χου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου¹⁴, ὁ ὅποιος στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε ἀναπτύξει
δραστηριότητα πρὸς μήση τῶν δόμογενῶν στὸ ἑθνικὸ θέμα καὶ μάλιστα ἔστειλε
στὴν ὑπηρεσία τοῦ Τσάρου τὸν εὐφυέστατο καὶ ἐπιδέξιο Νικόλαο Μιλέσκου¹⁵,

Νεφέο, Δωδώνη, 2, 1973, 315-320. A. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Ἐπαναστατικές κινήσεις στὴν Πελοπόννη-
σο στὰ 1659, Πελοποννησιακά, 8, 1971. M. ΦΩΣΚΟΛΟΥ, οἱ ἀρχὲς τῶν ἐπαρθῶν Χιψάρας - Ρώμης
(1577 - 1578), Ἡπειρωτικὴ Έστία, 22, 1972, 1-16. ST. ANDREESCU, *Familia lui Mihai Viteazul*,
BUCURESTI, 1975, 225 κέ.

13. Θ. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗ, Οἱ γάμοι τῆς Σοφίας Παλαιολόγου, *Παρονασσός*, 14, 1891-1892 377-384. P. PIERLING, *La Russie et l' Orient. Marriage d'un tsar au Vatican. Ivan III et Sophie Paléologue*. Paris 1891. Ἡ πριγκίπισσα ἔφερε δύο ὄνοματα: Ζωὴ - Σοφία. Ἡταν θυγατέρα τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου. Ὁ δέ γάμος ἔγινε τὸ 1472 στὸ Βατικανό. Bλ. Δ. ZAKYTHNOY, *Bιζάντιον*, Ἀθῆναι, 1951, 147.

14. ΠΒ. I. NTOYPA, Ὁ Δοσιθέος Ἱεροσολύμων καὶ ἡ προσφορὰ αὐτοῦ εἰς τὰς ρουμανικάς χώρας
καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, Ἀθῆναι, 1977, 58 σημ. 4: «Οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δι' ἐμπίστων
προσώπων, ὡς τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, τῶν Ρώσων πρεσβευτῶν καὶ τῶν ἀπεσταλμένων τῶν
Ρουμάνων ἡγεμόνων διετήρει μυστικάς διπλωματικάς σχέσεις μετὰ τοῦ τσάρου, παρέχων οὕτως
εἰς αὐτὸν πολυτίμους περὶ τὰ τουρκικά ζητήματα πληροφορίας. Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐνδει-
κτικὴ εἶναι ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἀλληλογραφία κατὰ τὰ ἔτη 1700-1705» Bλ. καὶ G. S.
ARDELEANU, *Stiri privitoare la istoria tarilor române în corespondență împăratului Rusiei*, Petru I,
Studii și Cercetări de Istorie Medie, 1, 1950, 199- 204.

15. P.P. PANAITESCU, Nicolas Spatar Milescu (1636-1708), *Mélanges de l' Ecole Roumaine en France*, Paris, 1925, 33-180, ἰδίᾳ 66-67. N. MILESCU SPATAR, *Siberia si China*, ἔκδ. τῶν SOLOVIEV
καὶ KIDEL, Chisinau, 1956. NICOLAE MILESCU SPATARUL, *Jurnal de călătorie in China*, ed. 2.

ώστε νὰ ἐπιταχυνθῇ ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ σχεδίου. Δὲν ἀποκλείεται ἡ Ἑλληνικὴ ἔμπνευση καὶ πρωτοβουλία¹⁶.

Ο ἔμπιστος τοῦ Τσάρου καὶ ἀριμόδιος γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ρωσικοῦ σχεδίου ARTAMON MATVEEV διέκρινε ἀμέσως τὶς ἀρετές καὶ τὰ προσόντα τοῦ Νικολάου Μιλέσκου καὶ ἔσπευσε νὰ τὶς δξιοποιήσῃ. Ἰδρυσε εἰδικὴ διεύθυνση συγγραφῆς βιβλίων -κατὰ πλειονότητα μεταφράσεων ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά- μὲ σκοπὸ τὴ διακήρυξη τῆς ἴστορικῆς ἀποστολῆς τῆς Ρωσίας καὶ τὴν προφητεία τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ χριστιανικοῦ σταυροῦ στὴν Ἀγία Σοφία¹⁷.

Σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἐκδόθηκε ὀλόκληρη σειρὰ βιβλίων ποὺ σήμερα φαίνονται παράξενα, ἀλλὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη φτέρωναν τὶς ἐλπίδες τῶν σκλάβων καὶ ὑφαιναν τὸ θρύλο τοῦ ἔανθου γένους τοῦ βιρρᾶ.

Μὲ προπέτασμα τὶς ἔμπνευσμένες προφητείες ἀκολουθοῦν σταθερὰ τὴν πολιτικὴ διανοίξεως ὄδοῦ πρὸς τὸν Εὔξεινο καὶ τὴ Μεσόγειο οἱ Τσάροι, ὅπως ὁ Μέγας Πέτρος¹⁸ καὶ κυρίως ἡ Αἰκατερίνη Β΄, ἡ ὥποια χάρη στὴ συνεργασία τῶν Ἑλλήνων¹⁹ ὑποχρεώνει τὸν Σουλτάνο νὰ ὑπογράψῃ τὴν περιώνυμη συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καΐναρτζῆ (1774) ποὺ παρέχει στὴ Ρωσία τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης

ἀπὸ C. BARBULESCU, Bucuresti, 1958. AL. GRECU, Despre legăturile lui Nicolae Milescu Spatarul cu Rusa, *Studii*, 4, 1950 113-120. A. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Nicolae Milescu ὁ Λάκων «homo universalis»*, Ἀνακοίνωση στὸ Α΄ Συνέδριο Λακωνικῶν Σπουδῶν.

16. Βλ.καὶ K. A. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, Αἰτησις τοῦ Ἑλληνος Ἰωάννου Γεωργίου Ρεπέτα τῷ τσάρῳ Ἀλεξίῳ Μιχαήλοβιτς, *Παρνασσός*, 10, 1886, 468-474. Τοῦ αὐτοῦ. Αἴτησις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Αἰκατερίνην Β΄, αὐτόθι, 499-502.

17. G. IVASCU, *Istoria literaturii române*, Bucuresti, 1969, 176.

18. M. S. ANDERSON, Russia under Peter the Great and the Changed Relations of East and West. *The New Cambridge Modern History*, 6. Cambridge 1970. A. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Μέγας Πέτρος καὶ οἱ Ἑλληνες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνος, ΕΕΦΣΠΘ, 11, 1971, 247-252.

19. Π. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ, Οἱ Ἑλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β΄ ρωσοτουρκικὸν πόλεμον 1787-1792, Ἀθῆναι, 1940. K. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ 1770 καὶ ὁ Γιαννιώτης Λουδοβίκος Σωτήρης, *Ηπειρωτικὴ Εστία*, 4, 1955, 1075-1077. Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς ὑπὸ τοὺς Ὁρλώφ πελοποννησιακῆς ἐπαναστάσεως (1770), *Πελοποννησιακά*, I, 1956, 50-107. K. ΚΑΛΑΝΤΖΗ, Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Παπαζώλη καὶ τῶν Ὁρλώφ, *Πελ. Πρωτ.* 3, 1959, 209-211. E. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, Ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν δεύτερον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β΄ ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης, ΔΙΕΕ, 14, 190, 33-155. Δ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗ, Αἱ Κυκλαδες ὑπὸ τοὺς Ρώσους (1770-1774) μετ’ ἀνεκδότων ἐγγράφων, *Ἐπ. Κυκλ. Μελ.* 1, 1969, 234-292. A. CAMARIANO-CIORAN, La guerre russoturque de 1768-1774 et les Grecs, *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, 3, 1965, 513-547. K. Σ. ΚΩΝΣΤΑ, Κοσμᾶς Αἰτωλὸς καὶ Ὁρλώφεια. Ἀπὸ τὴν πατριωτικὴ δράση τοῦ μεγάλου ἀναγεννητῆ, *Ηπειρωτικὴ Εστία*, 18, 1969, 296-301. T. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ Ὁρλωφικά. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασης τοῦ 1770

ναυσιπλοΐας στὸν Εὔξεινο καὶ τῆς προστασίας τῶν ὁρθοδόξων Χριστιανῶν, μόνιμη ἀφορμὴ γιὰ ἐπεμβάσεις²⁰.

Τὰ ὀφέλη, ποὺ ἀπεκόμισε ἡ Ρωσία τὸ 1774, ἐπηρέασαν τὴ στάση τῆς Αὐστρίας, ἡ ὁποία βλέποντας ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι ἴκανη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴ ρωσικὴ δύναμη, προτίμησε τὴν προσέγγιση μὲ τὴν Ρωσία, ὥστε νὰ συμμετάσχῃ στὴν ἐνδεχόμενη διανομὴ τῶν ἐδαφῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ἡδη τὸ 1782 ἡ Αἰκατερίνη ὑποβάλλει στὸν Ἰωσήφ B' τῆς Αὐστρίας τὸ «Ἐλληνικὸ σχέδιο», ποὺ προέβλεπε ἵδρυση ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας μὲ πρωτεύουσα τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πρῶτον αὐτοκράτορα τὸν ἐγγονὸ τῆς Αἰκατερίνης, Κωνσταντίνο, ἔλληνικῆς ἀνατροφῆς. Ἐπὶ πλέον οἱ παραδουνάριες περιοχές, Βλαχία καὶ Μολδαβία, ποὺ γειτόνευαν μὲ τὴν αὐστριακὴν αὐτοκρατορία, θὰ ἐνώνονταν σὲ ἔχωριστὸ βασίλειο μὲ τὸ ὄνομα «Δακία».

Ο Ἰωσήφ, μολονότι δὲν ἔβλεπε μὲ ἐνθουσιασμὸ τὸ σχέδιο τῆς Αἰκατερίνης, διότι εἶχε ἀντιληφθῆ ὅτι μὲ τὸν καιρὸ τὰ νέα κράτη, ἀν δὲν ἐνσωματώνονταν ἔξ ὀλοκλήρου, θὰ ἀπέβαιναν ὀπωδήποτε παραρτήματα τῆς Ρωσίας, δέχθηκε τὴ σύμπραξη καὶ μάλιστα τὸ 1787 συμμάχησε μὲ τὴν Ρωσία κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ κατέλαβε τὸ πασαλίκι τοῦ Βελιγραδίου καὶ τμῆμα τῆς Βοσνίας.

Τὴν Τουρκία ἔσωσε ἀπὸ τὸν ὁριστικὸ ρωσοαυστριακὸ διαμελισμὸ ἡ ἔκρηξη τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία συγκέντρωσε τὴν προσοχὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν πρὸς τὴ Γαλλία. Ἐξ ἄλλου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωσήφ (1770) ὁ νέος αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας Λεοπόλδος ὁ B' ὑπέγραψε μὲ τοὺς Τούρκους τὴν εἰρήνη τῆς Σιστόβης (1791), μάλιστα ἐπέστρεψε στοὺς πρώτους τὶς τελευταῖς κτήσεις του στὴ Βαλκανική. Τὸ ἐπόμενο ἔτος, 1792, συνθηκολόγησε καὶ ἡ Αἰκατερίνη μὲ τοὺς Τούρκους ὑπογράφοντας τὴ συνθήκη τοῦ Ιασίου ἀλλὰ μὲ νέα ὀφέλη καὶ ἀνανέωση τῶν προνομίων τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ-Καΐναρτζῆ.

Ἀνάλογοι μὲ τοὺς ρωσικοὺς εἶναι καὶ οἱ γαλλικοὶ δραματισμοὶ γιὰ τὴν κληρονομιὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἡδη τὴν 16 Σεπτεμβρίου 1494 ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος, γιὸς τοῦ δεσπότου Θωμᾶ καὶ ἀνεψιὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἐκχωρεῖ πρὸς τὸν Κάρολο τὸν H' τῆς

καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς, Ἀθῆναι, 1970.

20. Μ. Θ. ΛΑΣΚΑΡΙ, *Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα 1800-1923*. Θεσσαλονίκη 148, 22 καὶ 108 σημ. I. N. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὸν Τούρκους ιστοριογράφους ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ πρὸς τὸν Ἑλληνας ιστορικούς*, Ἀθῆναι 1960, 50-51, 113. ΟΛΓΑ ΜΠΟΡΙΣΟΒΝΑ ΣΠΑΡΟ, *Η ἀπελευθέρωση τῆς Ἐλλάδος καὶ ἡ Ρωσία (1821-1829)*, μετ. Α. Σαρα-

Γαλλίας ὅλα τὰ δικαιώματα στὸ βυζαντινὸ θρόνο²¹. Οἱ δὲ Ἐλληνες πρόσφυγες στὴν Ἰταλία ὑποδέχονται τὸν Κάρολο τὸν Η΄ ὡς σωτῆρα καὶ ἐλευθερωτή²².

Ὄστόσο ὁ φοβερὸς ἀνταγωνισμὸς τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Α΄ τῆς Γαλλίας πρὸς τὸν Κάρολο τὸν Ε΄ βασιλιὰ τῆς Ἰσπανίας καὶ αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, ὅχι μόνο ἀναστέλλει τὴ διεκδίκηση τοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν ἀνασύσταση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀλλὰ συντελεῖ καὶ στὴ σύναψη συμμαχίας²³ μεταξὺ Φραγκίσκου καὶ Σουλτάνου Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς (1520-1566) ἐναντίον τοῦ Καρόλου τοῦ Ε΄.

Ἡ Τουρκία, τὴν ὥποια οἱ Χριστιανικὲς Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης θεωροῦν ὡς κράτος ἐκτὸς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐπιδιώκει μὲ κάθε τρόπο σχέσεις μὲ εὐρωπαϊκὸ κράτος. Ἐτσι ἔξηγοῦνται οἱ πρωτοφανεῖς παραχωρήσεις τοῦ Σουλεϊμάν πρὸς τὸν Φραγκίσκο τὸν Α΄ τῆς Γαλλίας στὴν περίφημη συνθήκη τοῦ 1535, μὲ τὴν ὥποια πέρα τῶν πολιτικῶν, ἐμπορικῶν, ναυτιλιακῶν καὶ οἰκονομικῶν πλεονεκτημάτων, ἀναγνωρίζεται στὸν βασιλιὰ τῆς Γαλλίας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῶν καθολικῶν χριστιανῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας²⁴, ὅ, τι ἀπέκτησε, αἰώνες βραδύτερα, ἡ Ρωσία γιὰ τοὺς ὄρθιοδόξους Χριστιανούς.

Γι’ αὐτὸ ἀσφαλῶς ἡ Γαλλία παρέμεινε μέχρι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἡ σπουδαιότερη γιὰ τοὺς Τούρκους φιλικὴ χώρα μεταξὺ ὅλων τῶν χριστιανικῶν Δυνάμεων.

Ἡ ἐκστρατεία ὅμως τοῦ Ναπολέοντος στὴν Αἴγυπτο, ποὺ ἀνήκει στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορίᾳ, διακόπτει τὴ σταθερὴ φιλία μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ Γαλλίας καὶ προκαλεῖ ἀναστάτωση στὶς διεθνεῖς σχέσεις²⁵. Συγκεκριμένα δὲ Σουλτάνος στρέφεται πρὸς τὸν Τσάρο καὶ ὑπογράφει συνθήκη συμμαχίας καλώντας τοὺς Ρώσους νὰ διώξουν τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Τότε, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἰστορία, ὁ ωσικὸς στόλος διέρχεται τὰ στενὰ τῶν Δαρδανελλίων, καὶ ἀφοῦ ἐνώνεται μὲ τὸν τουρκικό, καταλαμβάνει τὰ γαλλοκρατούμενα Ἐπτάνησα.

Ἐξ ἄλλου ἡ κάθιδος τοῦ Βοναπάρτη πρὸς τὶς Πυραμίδες καὶ ἡ φήμη γιὰ ἐπικείμενη ἐκστρατεία τῶν Γάλλων κατὰ τῶν Ἰνδιῶν ἀνησυχεῖ τὴν Ἀγγλία, γιὰ τὴν

ντοπούλου, Ἀθήνα, 1971, 30.

21. ZAKYTHONIY, Βυζάντιον, 146

22. B. KNÖES, *Un ambassadeur de l'Hellenisme-Janus Laskaris - et la tradition gréco-byzantine dans l'Humanisme Français*, Uspala, 1945, 71.

23. C. LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1934, 103.

24. ΛΑΣΚΑΡΙ, ἔ. ἀ., 16-17. Δ. ZAKYTHONIY, *Η Τουρκοκρατία*, Ἀθήναι, 1957, 29.

25. LAMOUCHE, ἔ. ἀ., 202.

όποια οι Ἰνδίες ἀποτελοῦν ἀντιστάθμισμα στὴν ἀπώλεια τῶν ἀποικιῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, δηλ. τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ποὺ εἶχαν ἀνεξαρτοποιηθῆ τὸ 1783.

Οἱ Ἀγγλοὶ, ἀν καὶ εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὸ Γιβραλτάρ ἀπὸ τὸ 1704, ἐλάχιστες φορὲς ἐμφανίσθηκαν στὴ Μεσόγειο, πάντοτε δὲ πρόσκαιρα καὶ παροδικά. Τὸ μόνο ποὺ προσέχουν κατέχοντας τὸ Γιβραλτάρ, εἶναι ἡ πρόληψη ἐνώσεως ἡ συμπράξεως τοῦ γαλλικοῦ, ὅπως ἄλλοτε τοῦ ἴσπανικοῦ, στόλου τῆς Μεσογείου μὲ τὸν ἀντίστοιχο τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἀλλως τε ἐνωρίτερα ἦσαν ἀπασχολημένοι σοβαρὰ μὲ τὶς ὑπερπόντιες κτήσεις. Τώρα ἀναλαμβάνουν δράση στὴν Μεσόγειο. Τὸ 1798 καταστρέφουν στὸ Ἀμπουκὶὸ τὸν γαλλικὸ στόλο καὶ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὸν γαλλικὸ κίνδυνο στὴν Αἴγυπτο, τὴν ὁποίᾳ καὶ παραχωροῦν στὸν Σουλτάνο, ὥστε ν' ἀπαγγιστρωθῆ ἀπὸ τὸν Τσάρο. Διότι ἡ Ἀγγλία ἐνισχύοντας τὴν Τουρκία παρεμποδίζει τὴν ἔξοδο τῶν Ρώσων ἀπὸ τὸν Εὔξεινο καὶ κατοχυρώνει τὴ θέση της στὴν Ἐγγὺς Ἀνατολή, στὴ δὲ Μεσόγειο διαδέχεται τὴ Γαλλία²⁶, μὲ τὴν ὁποίᾳ συνάπτει τὴν εἰρήνη τῆς Ἀμιένης (1802) ἐπαυξάνοντας τὶς μεσογειακές βάσεις μὲ τὴ Μάλτα καὶ τὰ Ἐπτάνησα.

Ἡ ἴσχυρη, ἀκριβῶς, παρουσία τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο σώζει τὴν Τουρκία ἀπὸ τὸν διαμελισμό, ποὺ εἶχε συλλάβει ὁ Βοναπάρτης σὲ συνεργασία μὲ τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο τὸν Α'. Στὴν ἀπομάκρυνση δὲ τοῦ κινδύνου τούτου συμβάλλει ἀποφασιστικὰ ὁ Ἰδιος ὁ Βοναπάρτης μὲ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ρωσίας, διότι ὁ Τσάρος ἀποσύρει τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴ Βλαχία καὶ Μολδαβία καὶ ὑπογράφει μὲ τὸν Σουλτάνο τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1812).

Κατὰ τοὺς ναπολεοντείους χρόνους οἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐλευθερία δυνάμισαν. Δὲν ἔλειψαν καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Ἡ αἰφνίδια ὅμως σύλληψη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ρήγα Φεραίου, τὴ στιγμὴ ποὺ σκόπευε νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Ναπολέοντα, ἐπέβαλαν τὴν προσωρινὴ ἀναβολὴ τῆς γενικῆς ἔξεγέρσεως. Μολονότι δὲ μετὰ τὴ συντριβὴ τοῦ Ναπολέοντος οἱ συνθῆκες ἐπιδεινώθηκαν ἔξι αἰτίας τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, οἱ Ἑλληνες δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ ἡ ἡμερομηνία ἐνάρξεως, 1821, ἀπὸ ἄποψη διε-

26. Ἔγιναν καὶ ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα μερικοὶ ἐλιγμοὶ γιὰ ἀποκατάσταση τῶν γαλλοτουρκικῶν σχέσεων. Πβ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ, ἔ. ἀ., 63: «Ἄι περιπέτειαι τῶν ναπολεοντείων πολέμων ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 19ου αἰώνος εἶχε χάσει ἐν Κωνσταντινούπολει πρὸς ὅφελος τῆς Ἀγγλίας». Μάλιστα ὁ Ναπολέοντας εἶχε ἀπονεῖμει στὸν Σουλτάνο τὸ Μεγαλόσταυρο τῆς Λεγεωνος τῆς Τιμῆς.

θνῶν διπλωματικῶν περιστάσεων ἡταν ἡ πιὸ ἀπρόσφορη καὶ ἀκατάλληλη²⁷. Διότι πολιτικὴ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, δύος ἐκδηλώθηκε στὰ συνέδρια Κάρλοσβάδ, Τρόππαου - Λάϊβαχ καὶ Βερώνας μὲ κύριο ἐμψυχωτὴ καὶ ἐκφραστὴ τὸν αὐτοτριακὸν καγγελάριο Μέττερνιχ, ποὺ μετέβαλε ωρίξικὰ τὴ στάση τῆς Αὐστρίας ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἡταν ἡ δυναμικὴ ἐπέμβαση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τούτου συνασπισμοῦ πρὸς κατάπνιξην ἡ πρόληψη κάθε φιλελεύθερης ἡ ἔθνικῆς κινήσεως²⁸.

Ἐτοι τὸν πρῶτο χρόνο τῆς ἐπαναστάσεως κανένας λόγος παρηγοριᾶς δὲν ἐκστομίσθηκε ἀπὸ ἐπίσημη κυβέρνηση. Μόλις τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1822 ἔφθανε στὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα μήνυμα τοῦ Προέδρου τῆς Ἀϊτινῆς Δημοκρατίας Jean-Pierre Boyer, ποὺ ἡταν ἡ πρώτη ἀπὸ κυβέρνηση ἀνεξαρτήτου κράτους ἀναγνώριση τῶν δικαιών τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος²⁹. Τὴν 2 Δεκεμβρίου 1823 ὁ Πρόεδρος τῶν ΗΠΑ, ὁ Μονρόε³⁰, ἄν καὶ μὲ τὸ διώνυμο δόγμα εἶχε κηρύξει τὴν ἀποχὴ τῶν Ἀμερικανῶν ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς ὑποθέσεις, ἐκδηλώθηκε ἀπερίφραστα ὑπέρ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα ἐφοδίων. Ἄλλα στὴν Εὐρώπη ἀπλωνόταν τοῦ τάφου ἡ σιωπὴ.

Ἡ χρόνια ρωσοτουρκικὴ διαφορά, ποὺ μποροῦσε νὰ ἔξελιχθῇ σ' ὅφελος τῶν Ἑλλήνων, μέχρι τοῦ θανάτου (1-12-1825) τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Α΄ πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις, ἀλλὰ ἡ ἐνοπλὴ ὁρή ἀποφεύχθηκε ἐξ αἰτίας τῶν μηχανορραφιῶν τοῦ Μέττερνιχ. Ωστόσο πρόξει ἀξιοσημείωτη τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α΄ ἀποτελεῖ ἡ πρόταση τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως γιὰ σύγκληση διασκέψεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, στὴν δοτίᾳ ὑπέβαλε τὸ ἑλληνικὸ σχέδιο³¹, ποὺ προέβλεπε τὴ σύσταση τριῶν ἑλληνικῶν ἥγεμονιῶν, αὐτονόμων, φόρουν ὑποτελῶν στὸ Σουλτάνο. Ἀν καὶ τὸ σχέδιο τελικὰ ἀπορρίφθηκε, γιὰ τοὺς Ἑλλήνες ὑπῆρξε εὐεργετικό, διότι ἔθεσε ἐπίσημα στὴ διπλωματία τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας τὴ συζήτηση τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος. Ἐπὶ πλέον τὴν ἀναποφασιστικότητα τοῦ Ἀλεξάν-

27. H. TEMPERLEY, England and the dogma of Turkey's independence from Palmerston to Disraeli (1856-1875), *Le Bulletin du VIIe Congrès international d'histoire*, Zürich, 1938, 213-214.

28. A. OTETEA, Les Grandes Puissances et le Mouvement Hétaïriste dans les Principautés Roumaines, *Balkan Studies*, 7/2, 1966, 393.

29. A. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ στάση τῆς Ρωσίας καὶ ἄλλων κρατῶν ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση κατὰ τὸ 1822, *Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἐθνους* (Ἐκδ. Ἀθ., IEE), 12, 1975, 288.

30. N. ΠΕΤΣΑΛΗ, Ἡ θέση τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως στὸ διπλωματικὸ πεδίο κατὰ τὸ 1823, IEE, 12, 1975, 314.

31. ΛΑΣΚΑΡΙ, ἔ. ἀ., Ὡστόσο ἡ σύναψή του χαρακτηρίζεται ως ἐπιτυχία μεγαλύτερη ἀπὸ ὅποια δήποτε πολεμικὴ νίκη. Bλ. καὶ A. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Ιστορία τῶν ἔθνων δανείων*, Ἀθῆναι, 1904, 1-21.

δρου διαδέχεται ή σταθερή και σκληρή πολιτική τοῦ νέου Τσάρου Νικολάου τοῦ Α΄ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας. Ἡδη τὴν 17 Μαρτίου 1826 στέλνει στὴν Κωνσταντινούπολη τελεσίγραφο σ' ἔντονο ὑφος και ἀναγκάζει τὴν Πύλη νὰ ἐνδώσῃ στοὺς ρωσικοὺς ὅρους. Πρὸ πάντων ἀνησυχεῖ τὴν Ἀγγλία, ἡ ὁποία, μετὰ τὴν συγκεκαλυμμένη κατὰ τὸ 1823 ἀναγνώσι τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐμπολέμων και τὴν ὑπὸ ληστρικοὺς³² ὅρους χορήγηση δανείου πρὸς τοὺς Ἑλληνες, ἀρχίζει νὰ μεθοδεύῃ τὴν ἀποτελεσματικὴ παρέμβασή της γιὰ ἀνακωχή, προσέχοντας πάντοτε νὰ μὴ προκαλῇ τὴν Πύλη, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τῆς «Πράξεως Ὑποταγῆς» ποὺ τῆς εἶχαν ὑποβάλει οἱ Ἑλληνες και τὴν φραστικὴ ἐμμονὴ στὴν πολιτικὴ τῆς δῆθεν οὐδετερότητος.

Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἔξωτερης πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας, ἡ ὁποία συνήθως ἀποδίδεται στὸν Γ. Κάννινγκ, στὴν πραγματικότητα ἀνήκει στὸν Κάστλερεη³³, ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ ἐφαρμόσῃ. Αὐτὸν ἀκολουθεῖ και ὑπερακοντίζει ὁ Κάννινγκ ὑπὸ τὸ πρόσμα τῶν νέων προοπτικῶν, ποὺ διανοίγονται μὲ τὴν ἐνεργότερη δραστηριοποίηση τῆς Ρωσίας.

Ο Κάννινγκ θέλοντας νὰ γνωρίσῃ τὶς πραγματικὲς διαθέσεις τοῦ νέου Τσάρου ἀπέναντι τῆς Τουρκίας και κυρίως νὰ προλάβῃ μιονομερῆ ἐνέργειά του ἀναθέτει διερευνητικὴ ἀποστολὴ στὸν δοῦκα Οὐέλλιγκτων μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἐκφράσεως τῶν συγχαρητηρίων τοῦ ἀγγλικοῦ στέμματος στὸν Τσάρο Νικόλαο τὸν Α΄ γιὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸ θρόνο τῆς Ρωσίας³⁴.

Ο Οὐέλλιγκτων, ἀφοῦ δὲν πρόλαβε τὸ τελεσίγραφο, ἐπιδίωξε τὴ διμερῆ ἐνέργεια, ὅπως ὑλοποιεῖται μὲ τὸ Πρωτόκολλο τῆς Πετρουπόλεως τῆς 4 Ἀπριλίου 1826, τοῦ ὄποιου ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς μυστικοῦ διευκόλυνε περισσότερο τοὺς διπλωματικοὺς ἔλιγμοὺς τοῦ Τσάρου και δίκαια θεωρεῖται ὡς μεγάλη ἐπιτυχία του³⁵.

Τὸ πρωτόκολλο τῆς Πετρουπόλεως μιολονότι περιεῖχε ὅρους ἔξαιρετικὰ δυσμενεῖς γιὰ τοὺς Ἑλληνες, ὅπως ἡ φορολογικὴ ὑποτέλεια στὸ Σουλτάνο και ἡ ὑποχρέωση ἔξαγορᾶς τῶν τουρκικῶν κτημάτων, ὑπῆρξε χρονολογικὰ ἡ πρώτη διεθνὴς πράξη, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴ δημιουργία ἐνιαίου ἐλληνικοῦ κράτους.

32. Τ. ΛΙΓΝΑΔΗ. *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας*, Ἀθῆναι, 1970. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ οἰκονομικὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀπὸ τὸ 1821 ὧς τὸ 1827, IEE, 12, 1975, 610. Πβ. Π. ΔΕΡΤΙΛΗ, *Τὰ δημόσια οἰκονομικά κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, Θεσσαλονίκη, 1971.

33. H. TEMPERLEY, *The foreign policy of Canning 1822-1827*, London, 1925, 54. ΛΑΣΚΑΡΙ, ἔ. ἀ., 56.

34. ΣΠΑΡΟ, ἔ. ἀ., 137.

35. Πβ. ΠΕΤΣΑΛΗ, ἔ. ἀ., «γιατὶ ἐπέτρεπε στὴ Ρωσία νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμο στὴν Τουρκία μονομερῶς, χωρὶς νὰ ἀδρανήσῃ τὸ πρωτόκολλο και οἱ ὑπὲρ τὸν ἀγγλικὲς ὑποχρεώσεις».

Γιὰ τοὺς Ἑλληνες ἦταν σωτήριο τὸ ἄρθρο τῆς συμφωνίας, κατὰ τὸ ὅποιο, σὲ περίπτωση ἀπορρίψεως τῆς μεσολαβήσεως τῶν δύο Δυνάμεων ἀπὸ τὴν Πύλη, ἐπιτρεπόταν ἡ μεμονωμένη ἢ ἀπὸ κοινοῦ ἐπέμβαση γιὰ τὴν εἰρήνευση. Ὅταν δὲ τὸ πρωτόκολλο τῆς Πετρουπόλεως ἀνακοινώθηκε ἐμπιστευτικὰ στὶς ἄλλες Δυνάμεις, ἢ Αὐστρία εἰσηγήθηκε ἐπίμονα ν' ἀρκεσθοῦν σ' «αὐστηρές συστάσεις» πρὸς τὸ Σουλτάνο, γιὰ νὰ παραχωρήσῃ αὐθόρυμητα κάποια προνόμια στοὺς Ἑλληνες χωρὶς νὰ διαταραχθῇ ἡ σύμπραξη καὶ ἡ ὁμόνοια μεταξὺ τῶν Δυνάμεων τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Μὲ τὴν εἰσήγηση τῆς Αὐστρίας τάχθηκε, ὅπως κατὰ κανόνα, ἡ Πρωσσία. Κατὰ συνέπεια ἡ ρύθμιση τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἀπέμενε πλέον στὴ στάση, ποὺ θὰ τρούσε ἡ Γαλλία.

Ἡ ἐπίσημη Γαλλία ἐνωρίτατα εἶχε εἰδοποιηθῆ ὅτι οἱ ἐπαναστατημένοι Ἑλληνες θὰ κατόρθωναν νὰ δημιουργήσουν ἐλεύθερο κράτος. Τὴν 16 Σεπτεμβρίου 1821 ὁ Γάλλος πλοιάρχος στὸ Αἴγατο Ἀλγκάν σ' Ἐκθεση, ποὺ ἔστειλε στὴν κυβέρνησή του, τόνιζε τὰ ἔξης: «.... Ἄργα ἢ γρήγορα ἡ Ἑλλὰς θὰ ἀπελευθερωθῇ. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπόκειται νὰ παρασκευασθῇ ἀπέναντι τοῦ γεγονότος τούτου»³⁶. Ωστόσο ἡ τημένη τὸ 1815 καὶ δεσμευμένη μὲ ὄρους βαρεῖς δὲν οιψοκινδύνευε μονομερεῖς πρωτοβουλίες. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἐννοοῦσε ν' ἀγνοήσῃ τὰ συμφέροντά της στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, στὴν δόπια ἐπὶ αἰῶνες εἶχε τὸ προβάδισμα μὲ μοναδικὲς καὶ ἀποκλειστικὲς διοικολογίσεις³⁷. Ἐπὶ πλέον ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Γαλλίας εἶχε σύσσωμα ἐκδηλωθῆ ὑπέρ τῶν Ἑλλήνων. «Σ' αὐτὴ τὴ χώρα - γράφει ὁ Ἐυνάρδος- εἴδαμε ὀλόκληρο τὸν πληθυσμό, ἀκόμα καὶ τὶς γυναικες καὶ τὰ παιδιά, νὰ πηγαίνουν μαζὶ μὲ τοὺς φημισμένους ἐκείνους ἄνδρες ποὺ συγκρότησαν τὶς φιλελληνικὲς ἐπιτροπές, τὸ πιὸ γερὸ στήριγμα τῶν Ἑλλήνων στὸν ἀγώνα τους ἐναντίον τῆς Πύλης»³⁸.

Στὴ Γαλλία ὅχι μόνο οἱ κοινωνικὲς τάξεις συμφωνοῦσαν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ὅλες οἱ πολιτικὲς παρατάξεις, φιλελεύθεροι, ὑπερσυ-

36. B. ΣΦΥΡΟΕΠΑ, Τοπικὴ ἐπικράτηση τῆς Ἐπαναστάσεως, IEE, 12' 1975, 194.

37. Βλ. σημ. 24.

38. *Μνήμη Ἰωάννη Γαβριῆλ Ἐυνάρδουν*. Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα, 1977, 117. Πβ. καὶ ΣΠΑΡΟ, ἔ. ἀ., 150: «Τὸ φιλελληνικὸ κίνημα, ποὺ εἶχε ἀγκαλιάσει πολὺ σφιχτά τὴ Γαλλία, εἶχε ἑδῶ ἀφάνταστα πιὸ βαθὺς κοινωνικὲς ωρίζες παρὰ στὴν Ἀγγλία. Τὰ γαλλικὰ φιλελληνικὰ κοινιτάτα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ κομιτάτο τοῦ Παρισιοῦ εἶχαν ἀναπτύξει ἀσυνήθιστη δραστηρότητα. Συγκέντρωναν μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ γιὰ τοὺς ἐπαναστατημένους Ἑλληνες, ἀνάμεσα στὰ πιὸ διαφορετικὰ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς ἀριστοκράτες μὲ βασιλικὸ αἷμα ὥς τοὺς βιοτέχνες καὶ μαστόρους ποὺ διαθέτανε γιὰ τοὺς Ἑλληνες τὸ βδομαδιάτικό τους». Βλ. καὶ K. N. ΡΑΔΟΥ, *Περὶ τὸ Στέμμα τῆς Ἑλλάδος*. Ἡ ἀπόπειρα τῶν Ὀρλεανιδῶν (1825-1826) -Ρός, Αἰνιάν, Βιλλεβέκ, Κωλέττης, Νεμούρ-, ἐν Ἀθήναις, 1917.

ντριτικοί, νομιμόφρονες βουρβωνιστές, ὅπως δείχνει ἡ συγχρότηση τῆς φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Παρισίων, τῆς ὁποίας μετέχουν οἱ πιὸ ἀντιφατικὲς πολιτικὰ προσωπικότητες: οἱ δοῦκες De Broglie, D' Harcourt, De Choiseul, De Liacourt, Ἐϋնάρδος, Σατωριάνδος, Sainte - Aulaire, Sebastiani, Casimir Perier, Benj. Delesset, Alex. Lameth, Laffite, Ternaux, Villemain κ. ἄ.

Ἐπιβάλλεται νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πάνδημη γαλλικὴ ἐπιδοκιμασία τῆς ἔξεγέσεως τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ἔξαίρεση τυχαία καὶ συμπτωματική³⁹. Ἐβδομήντα καὶ περισσότερα χρόνια νωρίτερα εἶχε καλλιεργηθῆ τὸ φιλελληνικὸ ἔδαφος στὴ Γαλλίᾳ ἀπὸ τὸν Μασσαλιώτη PIERRE - AUGUSTIN DE GUYS, ποὺ ἀφιέρωσε τόμους γιὰ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν οραγιάδων καὶ ἀπέδειξε τὴ συνέχεια καὶ ἐπιβίωση τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο. Ἀποκαλεῖται δὲ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ ὑπέρμαχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατία⁴⁰.

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν ἔξηγεῖται εὔκολα ἡ σπουδὴ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρὸς ἄμεση ἀποδοχὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Πετρουπόλεως. Μάλιστα ὁ Πρωθυπουργὸς κόμις VILLELE καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν ἔξωτερων βαρῶνος DAMAS πρότειναν τὴν ἀντικατάσταση καὶ συμπλήρωση τῆς διμεροῦς συμφωνίας τῆς Πετρουπόλεως μὲ νέα ορητὴ συνθήκη μεταξὺ τῶν τριῶν Δυνάμεων, ἐφ' ὅσον συμφωνία καὶ τῶν πέντε δὲν ἦταν δυνατή⁴¹. Ἡ γαλλικὴ ἐπικύρωση τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Πετρουπόλεως ἐσήμαινε τὴν ούσιαστικὴ κατάλυση τῆς Ιερᾶς Συμμαχίας.

Ἐτσι τὴν 6 Ιουλίου 1827 οἱ τρεῖς Δυνάμεις, Ἄγγλια, Ρωσία, Γαλλία ὑπέγραψαν τὴ συνθήκη τοῦ Λονδίνου, ποὺ ἀπετέλεσε τὴ βάση τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἐλλάδος, διότι μεταξὺ τῶν ἄλλων δρῶν εἶχε περιληφθῆ καὶ ὁ ἔξῆς: Ἐν ἡ Πύλῃ δὲν δεχόταν μεσολάβηση τῶν τριῶν Δυνάμεων καὶ δὲν προέβαινε στὴ σύναψη ἀνακωχῆς σὲ διάστημα ἐνὸς μηνός, οἱ τρεῖς Δυνάμεις θὰ ἀνέθεταν τὴν ἐπιβολὴ τῆς παύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν στοὺς στόλους των τῆς Μεσογείου, ταυτόχρονα δὲ θὰ προχωροῦσαν στὴ σύναψη ἐμπορικῶν σχέσεων μὲ τοὺς Ἑλληνες, στὸν διοισιμὸ προξένων στὴν Ἐλλάδα.

Οταν τὴν 8 Αὐγούστου 1827 πέθαινε ὁ Γ.Κάννινγκ, ποὺ πρόσφατα εἶχε ἀναλάβει καὶ τὴν πρωθυπουργία, εἶχαν ἥδη δοθῆ στοὺς τρεῖς ναυάρχους ὁδηγίες νὰ

39. Ἀνάλυση τῆς στάσεως τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς Γαλλίας βλ. I. Δ. ΔΗΜΑΚΗ, Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου καὶ οἱ γαλλικὲς βουλευτικὲς ἐκλογές, Νέα Εστία, Ἀφιέρωμα στὸ Εἰκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, 60 κέ.

40. Α. ΛΑΖΑΡΟΥ, Ὁ Πέτρος - Αὐγούστος Ντέ Γκνις, δημιουργὸς τοῦ Γαλλικοῦ Φιλελληνισμοῦ καὶ ὑπέρμαχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, Πειραιεύς, 1978.

41. ΛΑΣΚΑΡΙ, ἔ. ἄ., 63.

ηηρύξουν τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νὰ ἐμποδίσουν ὅποια-
δήποτε μεταφρόδα ἐνισχύσεων ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, καθὼς καὶ νάθε δράση τοῦ τουρ-
κοαιγυπτιακοῦ στόλου στὶς ἑλληνικὲς ἀκτὲς καὶ τὰ νησιά. Γι' αὐτὸν οἱ ἀπεγνω-
σμένες προσπάθειες τοῦ Μέττερνιχ καὶ τῶν Ἀγγλῶν συντηρητικῶν, ὅπως τοῦ
Οὐέλλιγκτων, γιὰ ματαίωση τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὁρῶν τῆς συνθήκης τοῦ Λονδί-
νου ἀπέβησαν μάταιες. Ἐξ ἄλλου ὁ Μέττερνιχ συναντοῦσε ἐμπόδια καὶ ἔξ αἰτίας
τῆς ἀδιαλλαξίας τοῦ Σουλτάνου, ὁ ὄποιος δικαιολογημένα ἔβλεπε νὰ πλησιάζῃ
ἡ στιγμὴ τῆς δοιστικῆς συντριβῆς τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὶς ἐντυπωσιακὲς ἐπιτυχίες
τοῦ Ἰμπραήμ, πρὸ πάντων δὲ μετὰ τὸν ἀπερίγραπτο ἐμφύλιο σπαραγμὸν τῶν
Ἑλλήνων καὶ τὸν ἐλεευνὸν κατήφορο τῶν «προσκυνημένων» ὀπλαρχηγῶν.

Ἐνδο γλυκοχαράζει ἡ Ἐλευθερία στὸν ἐπὶ αἰῶνες θολὸν ἑλληνικὸν ὁρίζοντα, ἡ
κατάσταση ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς γίνεται ὀλοένα πιὸ ἀπελπιστική⁴². Οἱ θλι-
βερές εἰδήσεις διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλη: Πτώση τοῦ Μεσολογγίου, θάνατος
τοῦ Καραϊσκάκη, καταστροφὴ τοῦ Φαλήρου, διάλυση τοῦ στρατοπέδου τῶν
Ἀθηνῶν, πτώση τῆς Ἀκροπόλεως...

Τὸ ἔνα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει ἔξονταθῆ⁴³ καὶ χιλιάδες ἔξαθλιωμένοι πρό-
σφυγες καταφεύγουν στὸ Ναύπλιο, Αἴγινα, Πόρο. Ἡ οἰκονομία εἶναι νεκρωμέ-
νη. Οἱ πόλεις, τὰ χωριά, ἡ ὑπαιθρος ἔχουν ἐρημωθῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ
μερικὲς ἄλλες πόλεις, ὧρισμένα φρούρια τῆς Μάνης, τῆς περιοχῆς τοῦ Ἰσθμοῦ
καὶ τῶν νησιῶν, ἡ ὑπόλοιπη χώρα ἔχει πέσει πάλι στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν ἡ εἶναι
στὴ διάκρισή τους. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα ἀναφέρει σχετικὰ ὁ Πρόκες
“Ωστεν σ’ ἔκθεσή του ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1827: «Ἡ Ἑλλὰς ὑπὲρ ἦς θέλουσι νὰ
ἐπεμβῶσιν, οὐδαμοῦ εὑρίσκεται. Ἡμεῖς οἱ ἐπὶ τόπου εὑρίσκομενοι δὲν θὰ ἥδυ-
νάμεθα δι’ ὅλων τῶν φανῶν τοῦ κόσμου ν’ ἀνακαλύψωμεν τὴν Ἑλλάδα ἐκείνην,
ὑπὲρ ἦς ζητοῦσι νὰ λαλήσωσι τὴν γλῶσσαν τῶν ὅπλων». ⁴⁴

Τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἡ πολιτικὴ ἥγεσία τῆς Ἑλλάδος, κυβέρνηση καὶ ἀντι-
πολίτευση, ὅχι μόνο δὲν φροντίζει ἄλλὰ καὶ ἐπιδεινώνει τὴν κατάσταση μὲ τὶς
φιλονεικίες καὶ τὶς αἰματηρές ἀναμετρήσεις, ἀφήνοντας ἀβοήθητο ἡ ἀντιδρώ-
ντας στὶς ὑπεράνθρωπες προσπάθειες τοῦ Κολοκοτρώνη, πού, ὅπως γράφει ὁ
Οἰκονόμου, «ἄγωνιζόταν οὐχὶ πρὸς ἔναν, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ πάντας φοβεροὺς
ἐχθρούς, ἀντιπερισπῶντας αὐτόν. Τὸν Ἰμπραήμ, τὸν προσκυνημένον, τὴν

42. Ν. ΔΡΑΓΟΥΜΗ, *Ιστορικαὶ Αναμνήσεις*, Ἀθῆναι, 1874, 70.

43. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Ἐργα*, Ἀθῆναι 1938, 754. Α. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, *Ἐπίτομος Ιστορία Ἑλληνι-
κοῦ Εθνους* Κ. Παπαργυρούλου (Συνέχισις), Ἀθῆναι, 1952, 1135-1136.

44. Μ. ΜΠΑΡΤΟΛΗ, *Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας* ἡ ὁ ἱερὸς τῶν Ἑλλήνων ἀγών,
Ἀθῆναι, 1974, 9-10.

ἀντιπολίτευσιν καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτὴν ἐπὶ κεφαλῆς τεθειμένην τῆς κατ' αὐτοῦ ἀντιπολιτεύσεως, ἀντιδράσεως καὶ προσωπικῆς καταδρομῆς, πολεμούσης αὐτὸν διμοῦ καὶ τὸν ὑπ' αὐτὸν στρατὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως καὶ στερησεως».⁴⁵

”Αξια ἔξαρσεως εἶναι ἐπίσης ἡ ἀγωνιστικότης καὶ τὸ πάθος Φιλελλήνων, ὃπως δῆλος Ἀστιγξ, καὶ ἡ ἀκατάβλητη ἀντοχὴ Ἑλλήνων νησιωτῶν, κατ' ἔξοχὴν δὲ Ὅδραιών, οἱ ὅποιοι δὲν περιορίζουν τὴ δραστηριότητα στὰ χωρικά τους ὕδατα ἀλλὰ ἄφοβα ἐκτελοῦν καὶ ἐπιχειρήσεις αὐτοκτονίας πρὸς κατασκόπευση τῶν κινήσεων καὶ τῶν προπαρασκευῶν τῶν Τουρκοαγυπτίων. Προκαλεῖ πράγματι τὸν θαυμασμὸν ἡ ἐπιτυχία τοῦ Ν. Ἀδριανοῦ, ποὺ συγκέντρωσε ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐκστρατεία ἀπελπισίας, ὃπως χαρακτηρίσθηκε ἡ τελευταία καὶ μοιραία ἀποστολὴ τοῦ τουρκοαγυπτιακοῦ στόλου, ποὺ σὲ λίγο κατέπλεε στὸ Ναβαρίνο.

Τὴν τεράστια συμβολὴν τῶν Ὅδραιών στὴ συνέχιση τῆς ἐπαναστάσεως ἔχει ἀντιληφθῆ ὁ Ἰμπραήμ καὶ γι' αὐτὸν ἔχει ἀποφασίσει τὴν ὄλοσχερη καταστροφὴν τῆς Ὅδρας, μολονότι γνωρίζει ὅτι ἐνδέχεται νὰ συγκρουσθῇ μὲ τὸν Ναύαρχο Κόδριγκτων. Ἡ ἀπόπειρά του ἀπέτυχε καὶ ἐπέστρεψε στὸν κόλπο τοῦ Ναβαρίνου. Ἐπιδόθηκε δὲ στὴν ἐρήμωση τῆς μεσσηνιακῆς χώρας πρὸς ἐκφοβισμὸν καὶ ἐπίσπευση τοῦ προσκυνήματος τῶν ἐπαναστατημένων, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρξει λόγιος ἐπεμβάσεως καὶ διακανονισμοῦ. Εὐτυχῶς οἱ ὠμότητες καὶ ἀγριότητες τοῦ Ἰμπραήμ δὲν λυγίζουν τὸν Κολοκοτρώνη, ὃ ὅποιος μάλιστα μὲ δεξιότητα καταγγέλλει στὸν Κόδριγκτων τὴ συστηματικὴ γενοκτονία τῶν Ἑλλήνων.

”Εξ ἄλλου ὁ Κόδριγκτων εἶχε προϊδεασθῆ γιὰ τὸ «Σχέδιο ἐκβαρβαρισμοῦ»⁴⁶, ὃπως εἶναι γνωστὸ στὸ Λονδίνο καὶ ἀποδιδόταν στὸν Ἰμπραήμ, ἀπὸ τὸν προκάτοχό του ναύαρχο Χάρρον Νήλ, ὃ ὅποιος ἥδη τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1826 εἶχε λάβει ὁδηγίες νὰ ματαιώσῃ τὴν πραγματοποίηση του. Τὶς ὁδηγίες μεταβίβασε στὸν διάδοχό του Κόδριγκτων, ὥστε νὰ ἐπαγρυπνῇ. Πηγὴ ἐπίσης πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τὶς καταστροφὲς ποὺ προξενοῦσε ὁ Ἰμπραήμ ἦταν καὶ ὁ Πλοίαρχος Χάμιλτον, γνωστὸς γιὰ τὶς συμπάθειές του πρὸς τοὺς Ἑλληνες.

”Ολα αὐτά, καθὼς καὶ δύο ἐπιστολὲς τοῦ Στράτφορδ Κάννινγκ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, σχετικὲς μὲ τὶς δικαιοδοσίες του, ὅτι δηλ. σὲ περίπτωση ἀνάγκης

45. M. OIKONOMOU, *Ιστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἵερος τῶν Ἑλλήνων ἀγών,* Αθῆναι, 1873, 752.

46. K. M. GOYNTXAOYZ, *Ἡ Ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου*, μετ. Σωκρ. Χατζηπολυχρόνη, Αθῆνα, 1977, 34.

καὶ ἀφοῦ τὰ ἄλλα μέσα ἔξαντληθοῦν, μποροῦσε νὰ ἐπιβληθῇ μὲ κανονιοβολισμοὺς⁴⁷, ἐνίσχυσαν τὴν προσωπικὴ κλίση τοῦ Κόδριγκτων νὰ τακτοποιήσῃ τὴν ὅλη ὑπόθεση μὲ «ἰσχυρὴ ἐνέργεια καταναγκασμοῦ».

Ο Γάλλος ναύαρχος Δεριγνύν ἦταν πιὸ ἀποφασιστικός. Ἡ ἐπιμονή του νὰ πείσῃ τοὺς συμπατριῶτες του νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν στόλο τοῦ Ἰμπραῆμ ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι δὲν ἀπέκλειε τὴν προσφυγὴ στὴ βίᾳ. Ο δὲ Ρώσος ναύαρχος Χέϋδεν, ὀλλανδικῆς καταγωγῆς, εἶχε σαφεῖς ὁδηγίες. Ο Τσάρος Νικόλαος ὁ Α΄, πρὶν ὁ Χέϋδεν ἀποπλεύσει μὲ τὴ Μοῖρα του γιὰ τὴ Μεσόγειο, τοῦ εἶπε ρητά: «Ἐλπίζω ὅτι σὲ περίπτωση στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, θὰ μεταχειρισθῆτε τὸν ἐχθρὸν κατὰ ωστικὸ τρόπο⁴⁸». Απὸ τὰ λόγια τοῦ Τσάρου διαφαίνεται ὅτι ἡ βίᾳ ἦταν πολὺ πιθανή.⁴⁹

Τὴν 18 Οκτωβρίου 1827, προπαραμονὴ τῆς ναυμαχίας, οἱ τρεῖς ναύαρχοι συναντήθηκαν γιὰ νὰ συντάξουν ἔνα Πρωτόκολλο ποὺ θὰ καθώριζε τοὺς σκοπούς τους⁵⁰. Δήλωναν ὅτι πρόθεσή τους ἦταν νὰ ἰσχυροποιήσουν τὴ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου καὶ νὰ θέσουν τέρμα στὶς βαρβαρότητες τοῦ Ἰμπραῆμ. Εἶχαν τρεῖς τρόπους ἐνέργειας νὰ ἀκολουθήσουν:

1. Νὰ ἀποκλείσουν τὸ Ναβαρίνο σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χειμῶνα.
2. Νὰ καταλάβουν μόνιμες καὶ ἐπίκαιρες θέσεις στὸν κόλπο τοῦ Ναβαρίνου καὶ ν' ἀναχαιτίσουν τὴν συνέχιση τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Ἰμπραῆμ τόσο κατὰ θάλασσα ὅσσο καὶ κατὰ ξηράν.
3. Νὰ μποῦν στὸν κόλπο καὶ ν' «ἀνανεώσουν τὶς προτάσεις τους πρὸς τὸν Ἰμπραῆμ» σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Συμφωνίας τοῦ Λονδίνου.

Τελικὰ προκρίθηκε ὁ τρίτος τρόπος, διότι ἐξασφάλιζε περισσότερες πιθανότητες.

47. Ο Στράτφορντ Κάννινγκ ̄γραψε στὸν Κόδριγκτων τὴν 19 Αὐγούστου: «Δὲν πρέπει νὰ λάβετε τὸ μέρος κανενὸς τῶν ἐμπολέμων, ἀλλὰ θὰ ἀντιπαραθέσετε τὶς δυνάμεις σας ἀνάμεσά τους καὶ θὰ διατηρήσετε τὴν εἰρήνην μὲ τὸν τηλεβόα σας ἀν εἴναι δυνατόν, στὴν ἀνάγκη ὅμως μὲ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦμε γιὰ νὰ διατηρήσουμε ἔναν ἀποκλεισμὸ ἐνάντια σὲ φίλους ἡ ἐχθρούς-έννοοῦ μὲ τὴν βίᾳ» (GOYNTXAOYZ, ἔ. ἀ., 49). Διαφρεγτικὴ ὄπωδή πότε εἴναι ἡ ἀποψὴ τῆς ΣΠΑΡΟ, ἔ. ἀ., 190-191.

48. E. BOGDANOVITCH, *La bataille de Navarin (1827) d'après les documents inédits des Archives Impériales Russes*, traduit du Russe sous la direction de Napoleon Rey, Paris, 1887, 64. Δ. Γ. ΦΩΚΑ, *Ἡ Ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου*, 1827-1927. Ἐκδ. Ναυτ. Ἐπιθ/σεως, 1927, 69. Α. Γ. ΣΠΑΝΙΔΗ. *Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου*, Ιστορικὸ γεγονός καὶ βαρύνονυσα πολιτικὴ πράξη, *Ἡ Καθημερινή*, 24-10-77.

49. Κατὰ τὴν ΣΠΑΡΟ, ἔ. ἀ., 186, ἡ χρήση βίᾳς εἶχε προαποφασισθῆ.

50. Βλ. GOYNTXAOYZ, ἔ. ἀ., 99 κ. ἔ.

τητες πραγματώσεως τῆς ἀποστολῆς των, πρὸ πάντων δὲ «χωρὶς αἵματοχυσία καὶ χωρὶς ἐχθροπραξίες ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς παρουσίας τῶν στόλων».

Τὴν 19 Ὀκτωβρίου, παραμονὴ τῆς ναυμαχίας, οἱ ναύαρχοι καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τους συναντήθηκαν, γιὰ νὰ θυμίσουν τὶς λεπτομέρειες τῆς εἰσόδου τῶν τριῶν στόλων στὸν κόλπο τοῦ Ναβαρίνου. Ὁ Κόδριγκτων, ὁ ὅποιος εἶχε ἀναλάβει τὸ πρόσταγμα, πρότεινε νὰ μπῇ πρώτη ἡ ἀγγλικὴ μοίρα -12 πλοῖα μὲ 456 κανόνια- μὲ τὸ ἔνα πλοῖο πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὕστερα ἡ γαλλικὴ -7 πλοῖα μὲ 352 κανόνια- καὶ τελευταίᾳ ἡ ρωσικὴ -8 πλοῖα μὲ 490 κανόνια - μὲ τὸν ἵδιο τρόπο σὲ παράλληλες γραμμές⁵¹.

Τὴν 20 Ὀκτωβρίου, ὥρα 2 καὶ 20', ἡ ναυαρχίδα τοῦ Κόδριγκτων «Ἀσία» ἀγκυροβόλησε δίπλα στὴ ναυαρχίδα τοῦ Αἰγύπτιου στόλαρχου, «Πολεμιστῆς», καὶ μόλις τὰ ὑπόλοιπα ἀγγλικὰ πλοῖα εἶχαν ἀγκυροβολήσει, ἐνῷ τὰ γαλλικὰ ἔμπαιναν ἀκόμα στὸν κόλπο, τὰ δὲ ρωσικὰ δὲν εἶχαν διόλου ἀρχίσει, ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του ὁ πιὸ ἀστάθμητος παράγων. Μολονότι τόσο ὁ Τούρκος ναύαρχος Ταχαρρέμ Βέη, ὅσο καὶ οἱ τρεῖς Εὐρωπαῖοι ναύαρχοι δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ ναυμαχήσουν, Τούρκοι ἦτοιμαζαν γιὰ δράση ἔνα πυρπολικὸ, ποὺ στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ τὴ γενίκευση τῆς ναυμαχίας καὶ τὴν καταναυμάχηση τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου, συνάμα δὲ γιὰ τὸν θάνατο 6.000 τουρκοαιγυπτίων καὶ 4.000 τραυματιῶν⁵².

Οἱ ἀντίκτυπος τοῦ γεγονότος εἶναι διάφορος στὶς πρωτεύουσες καὶ τὶς αὐλὲς τῶν τριῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Πύλης⁵³.

Οἱ λαοὶ δὲν τῶν κρατῶν ἀγάλλονται. Οἱ Ἑλληνες πανηγυρίζουν. Γιὰ τοὺς κορυφαίους ὅμως Ἐλληνες, ὅπως ὁ Καποδίστριας⁵⁴, ποὺ εἶχε ἥδη ἐκλεγῆ Κυβερνήτης, καὶ γιὰ τοὺς μεγάλους Φιλέλληνες, ὅπως ὁ Ἔνναρδος, ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου ἀποτελεῖ χαρμόσυνο γεγονός καὶ ταυτόχρονα ἀπαρχὴ νέων καὶ δυσκόλων ἀγώνων.

51. Στὴ σειρὰ εἰσόδου καὶ παρατάξεως τῶν συμμαχικῶν πλοίων διαβλέπει σκοπιμότητα ἡ ΣΠΑΡΟ, ἔ. ἀ., 200-201; «Τοποθετώντας ὁ Κόδριγκτων τὴν ρωσικὴ μοίρα ἀπέναντι στὰ τουρκικὰ πλοῖα ὑπολόγιζε πώς ὅλο τὸ βάρος τῆς μάχης θὰ πέσῃ στὰ ρωσικὰ πλοῖα, ἐνῷ τὰ ἀγγλικὰ καὶ γαλλικὰ πλοῖα, ποὺ στέκονταν ἀπέναντι στὰ αἰγυπτιακά, θὰ μπορέσουν νὰ μὴ πάρουν μέρος στὶς ἐχθροπραξίες».

52. Λεπτομέρειες γιὰ τὶς ἀπώλειες τῶν ἐμπολέμων βλ. ΦΩΚΑ, ἔ. ἀ., 106 κέ. ΓΟΥΝΤΧΑΟΥΖ, ἔ. ἀ., 130.

53. Βλ. Ι. Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗ, Ἡ Πολιτικὴ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου, Θεσσαλονίκη, 1973, 29. ΓΟΥΝΤΧΑΟΥΖ, ἔ. ἀ., 149 κέ. Α. Σ. ΣΚΑΝΔΑΜΗ, Διεθνῆς ἀπήχησις καὶ συνέπειες τῆς Ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου, Ἡ Βραδυνή, 22-10-77.

54. Α. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἐλλάδος, Ἀθῆναι, 1954, 173 κέ.

Τὴν 26 Νοεμβρίου 1827 ὁ Ἐϋնάρδος γράφει πρὸς τὸν Καποδίστρια τὰ ἔξῆς:

«Ἄγαπητέ μου κόμη,

Ἐνῶ τὰ νέα τοῦ Ναβαρίνου μὲ γεμίζουν χαρά, ἡ καρδιά μου σπαράζει μὲ αὐτὰ ποὺ μαθαίνω γιὰ τὴ βαρβαρότητα τοῦ Ἰμπραήμ καὶ τὴν ἐσχάτη ἔνδεια τῶν κατοίκων. Γυναῖκες, παιδιά καὶ γέροντες πεθαίνουν κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὴν πείνα. Μόλις ἔγραφα στὸ Παρίσι καὶ σὲ μερικὲς Ἐπιτροπὲς γιὰ νὰ συνδράμουν καὶ πάλι τοὺς περιπλανωμένους πληθυσμούς. Εὔτυχῶς σήμερα δὲν χρειάζεται πιὰ νὰ ἀσχολούμαστε μὲ τὴν ἄμυνα τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅλα τὰ βοηθήματα τῆς ἀγαθοεργίας πρέπει νὰ διατίθενται γιὰ τὴν περιθαλψὴ τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου ποὺ δυστυχοῦν»⁵⁵.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνηση ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Μαιζών ἐκστρατευτικὸ σῶμα 14.000 ἀνδρῶν, γιὰ νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Ἰμπραήμ νὰ ἔγκαταλείψῃ τὸ ἐλληνικὸ ἔδαφος. Ἡ παρουσία τόσων χιλιάδων Γάλλων πέρα τῆς στρατιωτικῆς σημασίας ἀποκτᾶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατὶ συμβάλλει στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὴ γενικώτερη ἀνοικοδόμηση.

Ομολογούμένως ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου χαρίζει τὴν ἐλευθερία στοὺς Ἑλληνες καὶ δημιουργεῖ ἔστω καὶ σὲ σπαργανικὴ μορφὴ τὸ ἀνεξάρτητο κράτος τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλά, δπως ἔλεγεν ὁ Λαφαγιέτ, «τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἀφέθη ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Τί εἶδονς Ἑλλάς- ἐρωτᾷ ὁ Λαφαγιέτ - εἶναι ἡ Ἑλλὰς χωρὶς τὴν Λῆμνον, τὴν Λέσβον καὶ τὴν Χίον, τὴν Ὀσσαν, τὸν Ολυμπον καὶ τὸν Ἀθω; Ὁχι μόνον τὸ μεγαλύτερον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐλληνικώτερον τμῆμα τῆς Ἑλλάδος δὲν περιελήφθη ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους... καὶ αἱ νῆσοι καὶ αἱ ἀκταὶ τῆς Θράκης καὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινότης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι οἱ πραγματικοὶ Ἑλληνες...»⁵⁶.

Οταν κατὰ τὶς κρισιμώτερες στιγμὲς τῆς ἴστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς πλήρους ἐρημώσεως καὶ ἔξαθλιώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ὑψώνονται τόσο ρωμαλαῖες φωνές, γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τοῦ Αἴγαιου καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι αὐτονότη ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἑλληνες ἔχουν καθῆκον νὰ εἶναι ἔτοιμοι γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν προοιμίων ἐλληνικῶν ἔδαφῶν, ὅποιεσδήποτε θυσίες καὶ ἀνάπαιτηθοῦν.

55. Μνήμη Ἐϋνάρδου, ἐ.ἀ., 93.

56. Α. ΑΔΡΕΑΔΟΥ, Ὁ Δίλε παὶ ἡ Ἑλλάς, Ἀθῆναι, 1918, 23, ὅπου προηγούνται καὶ τὰ ἀκόλουθα λόγια τοῦ Ἀγγλου πολιτικοῦ: «Ἡ Ἑλλὰς ἐλευθερωθεῖσα χάρις εἰς τὴν σοφὴν πρόνοιαν τοῦ Κάνιγκ, ἀλλ᾽ ἀφεθεῖσα, λόγῳ τοῦ ἀκαίδου θανάτου του, χωρὶς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Κρήτην, ἐψαλιδίσθη καὶ κατεδικάσθη εἰς λιμοκτονίαν ἀπὸ τὰς Μ. Δυνάμεις».

‘Η ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου καὶ ἡ συνακόλουθη ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀποτελεῖ γενναιοδωρία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων⁵⁷. Ὁ Εὐνάρδος δηλώνει κατηγορηματικά: «· Η ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος ὁφείλεται στὸ δυναμισμὸ τῶν κατοίκων τῆς καὶ προπαντὸς στὴν κοινὴ γνώμη ποὺ ἐκδηλώθηκε αὐθόρυμητα στὴ Γαλλία, στὴν Ἐλβετία, στὴ Βαυαρία καὶ σ’ ὅλη τὴν Εὐρώπη»⁵⁸.

‘Αν θέλουμε, λοιπόν, οἱ Ἑλληνες νὰ ἐπιβιώσουμε, ἐπιβάλλεται νὰ διατηροῦμε τὴν ἑθνικὴ ἐνότητα καὶ ν’ ἀξιοποιοῦμε τὴν ἀγάπη τῶν λαῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

57. ΓΟΥΝΤΧΑΟΥΖ, ἔ. ἄ., 152: «· Ο κύριος στόχος τῆς τότε Βρεταννικῆς Κυβερνήσεως δὲν ἦταν ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων ἢ ἡ ταπείνωση τῶν Τούρκων ἀλλὰ ἡ διατήρηση, ἀν ἦταν δυνατόν, τῆς ἴσορροπίας τῶν δυνάμεων στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, καί, κυρίως, ἡ ἀποφυγὴ ἐνός πολέμου ἀνάμεσα στὴν Τουρκία καὶ τὴν Ρωσία· γιατὶ ἔνας τέτοιος πόλεμος θὰ μποροῦσε νὰ φέρῃ τοὺς Ρώσους στὴν Κωνσταντινούπολη, τὰ Δαρδανέλια καὶ τὴ Μεσόγειο... Τελικά ὁ πόλεμος δὲν ξέσπασε παρὰ τὸν Ἀπρίλιο (1828) καὶ οἱ συνέπειές του ἀποδείχτηκαν λιγότερο τρομερὲς ἀπ’ ὅτι πρόβλεπε ἡ Βρεταννικὴ Κυβέρνηση».

58. Μνήμη Ἐυνάρδου, ἔ. ἄ., 117.

ΤΑ “ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ” ΣΤΗΝ ΗΡΩΪΚΗ ΕΞΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Κατά πρώτον κρίνω ἀπαραίτητο νὰ συγχαρῶ ὅλες καὶ ὅλους, ποὺ εἶχαν τὴν ἔμπνευση, πῆραν τὴν πρωτοβουλία καὶ ἐργάσθηκαν σύντονα γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀπότιση τῆς ὁφειλόμενης τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς πεσόντες κατὰ τὴν ἥρωϊκὴ ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου Σαμαριναίους, τῶν ὅποιων ἡ θυσία θρυλεῖται ἐπὶ δύο σχεδόν ἑκατονταετηρίδες ἀνὰ τὸ Πανελλήνιο καὶ εὐρύτερα μὲ τὸ ὑπέροχο τραγούδι/έλεγετο “Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας”.

Παραλληλα σπεύδω νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου πρὸς τὴν Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση, Πρόεδρο καὶ Συμβούλους Κοινότητας Σαμαρίνας, συνάμα δὲ τῶν Συνδέσμων Σαμαριναίων, ποὺ μὲ τὴν πρόσκλησή τους μὲ καθιστοῦν κοινωνὸ μιᾶς λαμπρῆς ἐκδηλώσεως, δηλωτικῆς ὑψηλῆς πολιτισμικῆς βαθμίδας, θεομοῦ πατριωτικοῦ φρονήματος καὶ βαθειᾶς συναισθήσεως τοῦ ἵροιν χρέους πρὸς προγόνους, ποὺ ἀψηφώντας ταλαιπωρίες, πικρίες, στερήσεις καὶ τὴν ἴδια τὴν πολυτάραχη ζωὴ τους συνέβαλαν κατὰ δύναμιν στὴν ἀφύπνιση ὅλων τῶν λαῶν ὃς πρὸς τὰ πραγματικὰ καὶ κύρια κίνητρα τῆς πανεθνικῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21 μὲ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τους στὴν ἀποκορύφωση τοῦ Ὀλοκαυτώματος τοῦ Μεσολογγίου.

Εὔκολα, λοιπόν, γίνεται κατανοητὴ ἡ ἴδιαιτερη καὶ βαθύτερη προσωπικὴ συγκίνηση, ὅταν οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες καὶ ἐκπρόσωποι ἀγαθοεργῶν καὶ μορφωτικῶν σωματείων τῶν ἀπανταχοῦ Σαμαριναίων συνδυάζουν τὴν τίμηση τῆς ταπεινότητάς μου γιὰ κάποιες ἐπιδόσεις στὸν ἐπιστημονικὸ στίβο μὲ τελετὴ ἐντονῆς ἑθνικῆς, ἡθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀνατάσεως καὶ ἔξαρσεως τοῦ συνόλου τῶν Σαμαριναίων, προσκυνητῶν στὸ Μνημεῖο ἥρώων συμπατριωτῶν τους, τῶν ξακουστῶν “Παιδιῶν τῆς Σαμαρίνας”.

Στὸ Ἡμερολόγιο Σαμαρίνας 1976, σ. 215, καταχωρίζεται τὸ ἐπίμαχο τραγούδι καὶ ὑπομνηματίζεται ὡς ἔξῆς: «Τὸ ὥραῖο αὐτὸ Δημοτικὸ τραγούδι, τὸ γνωρίζουν πολλοί, ἵσως ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ὀλίγοι ὅμως γνωρίζουν τὴν ἱστορικὴ του ἀλήθεια.

Τὸ τραγούδι αὐτὸ ἀναφέρεται στὸ θάντατο τοῦ Σαμαρινιώτη Μίχου Φλώρου ποὺ ἔπεσε ἥρωϊκὰ στὸ Μεσολόγγι κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐνδόξου Πολιορκίας καὶ στὴν παραγγελίαν ποὺ ἔδωσε αὐτὸς στοὺς συγχωριανούς του συμπολεμι-

στές, νὰ ἀναγγείλουν κατὰ τὸν ἀνωτέρῳ τρόπῳ τὸν θάνατό του».

Προηγουμένως, σ.202, σὲ ἀνώνυμο ἄρθρο, ἐπιγραφόμενο *Ἡ Σαμαρίνα καὶ τὸ 21*, παρέχονται περισσότερες πληροφορίες, μεταξὺ τῶν ὅποιων καὶ οἱ ἀκόλουθες: «Τὸ 1821 εἶναι πλουσία καὶ μοναδικὴ ἡ προσφορὰ τῆς Σαμαρίνας. Οἱ Σαμαρινῖτοι μετέχουν στὴν ἀθάνατη φουρὰ τῶν Μακεδόνων στὸ Μεσολόγγι. Παραθέτουμε ὅσα ὀνόματα διέσωσε ἡ μνήμη καὶ ἡ παράδοσις: Χατζῆς Χατζημάτης, Δ. Μακρῆς, Φλωρος, Μανάκας, Ἀβραμούλης, Συρᾶκος, Μ. Μπούσιας, Γιολδάσης, Τζίμος καὶ ἄλλοι ποὺ τὰ ὀνόματα δὲν τὰ ξέρουμε. Ἡ ὁμάδα τῶν Σαμαριναίων ἀπετελεῖτο ἀπὸ 120 ἄνδρες. Ἀπὸ αὐτούς, κατὰ τὴν ἔξοδο τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, γλύτωσαν μόνον 33, οἱ ἄλλοι Μακρῆς, Φλωρος καὶ λοιποὶ ἔπεσαν στὸ Μεσολόγγι».

Ο Κώστας Μπίρκας στὸ βιβλίο του *Ἀθάνατη Πίνδο, Ἐθνικοὶ Ἀγῶνες καὶ Χορο-άσματα τῆς Βλαχουριᾶς*, Ἐκδοση Συλλόγου Βελεστινιωτῶν Ἀθηνῶν “Ρίγας ὁ Βελεστινλῆς”, Αθήνα 1987, σ. 329, συμπεριλαμβάνει καὶ τὸ τραγούδι “Παιδιά, ἀπ’ τὴ Σαμαρίνα”. Προβαίνει δὲ καὶ στὶς ἐπόμενες παρατηρήσεις: «Πόση, ἀλήθεια, βαθειὰ καὶ ὑψηλὴ μαζί, συναίσθηση καὶ ἀντίληψη τῆς “ἔγνοιας τοῦ ἀγώνα” ἀκόμα καὶ γιὰ μετὰ ἀπ’ τὸ θάνατο τοῦ κλέφτη ἀγωνιστῆ, σ’ αὐτὴ καὶ μόνο τὴν ὑπέροχη φράση τούτου τοῦ ἀγωνιστικοῦ θούριου: «Μὴν πεῖτε πώς λαβώθηκα βαριὰ γιὰ νὰ πεθάνω! Ὄπου ὁ Σαμαρινιώτης Κλεφτοκαπετάνιος, ποὺ σκοτώνεται στὴ μάχη μὲ τοὺς Τούρκους, ἀφίνει μοναδικὴ διαθήκη-τὸ τελευταῖο ἀγωνιστικὸ μήνυμα καὶ προσταγὴ στὰ παλληκάρια του: Νὰ μὴν ἀνακοινώσουν τὸ θάνατό του, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὴν ἀποθαρρύνει ὁ θάνατός του τοὺς Σαμαρινιώτες Κλεφταριματωλούς, στὸν ἀσίγαστο ἀγώνα κατὰ τῶν Τούρκων, γιὰ τὴ λευτεριά! Τί θαυμαστό, ἀληθινά, πνεῦμα βαθιᾶς, ὑψηλόφρονης καὶ πολιτικῆς μαζὶ ἀντίληψης τοῦ Χρέους καὶ τῆς Φροντίδας γιὰ τὸν Ἀγώνα! Γιὰ τὴν συνέχιση, τὴ συσπείρωση, τὴν ἐνότητα τοῦ Ἀγώνα! Εἶναι ἔνα ἀληθινὰ “χρυσόβουλο” - δίδαγμα καὶ ὑποθήκη μαζί, ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ ἀθάνατη κλεφτουριὰ τοῦ ἀθάνατου Εἰκοσιένα!»

Ἐπὶ πλέον ἀναδημοσιεύει ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Λυριτζῆ, ὃ ὅποιος πέρα τῶν ἄλλων ἐπισημαίνει καὶ τὰ ἔξης: «... Ἡ Σαμαρίνα φέρει τὴν κληρονομιὰ τῆς ιστορικῆς μνήμης μακρῶν ἔθνικῶν ἀγώνων. Ἐκεῖ ψηλὰ στὸ Σμόλικα ποὺ βρίσκεται, ἐκράτησε ψηλὰ τὸ φλάμπουρο τῆς ἐλευθερίας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας μὲ τοὺς κλεφταριματολούς της.

Κατὰ τὴν ἐπανάσταση δὲ τοῦ Εἰκοσιένα, ἔστειλαν ἔνα σῶμα ἀπὸ Σαμαρινιώτοπουλα στὸ πολιορκημένο ἀπὸ τοὺς Τούρκους πασάδες Κιουταχῆ καὶ Ιμπραήμ Μεσολόγγι, μὲ ἀρχηγό τους τὸν κλεφταριματολὸ Μίχο Φλωρο. Ἐκεῖ, ἔπεσεν

ήρωϊκῶς μαχόμενος κατά τῶν Τούρκων ὁ καπετάν Φλώρος. Πρὸν δὲ ἔξεψυχήσῃ, ἀφησε διαταγὴ στὰ παλληράρια του -τὰ παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας- ὅσα ἀπ' αὐτὰ ἐπιζήσουν μετὰ τὴ λήξη τοῦ Ἀγώνα καὶ γυρίσουν στὴν πατρίδα, φθάνοντας ἐκεῖ πάνω, νὰ μὴ ἐκδηλώσουν τὴ χαρά τους γι' αὐτὸ μὲ ντουφεκιές καὶ τραγούδια, οὐδὲ νὰ φανερώσουν τὸ θάνατό του στὴ μάννα του καὶ τὴ δόλια τὴν ἀδελφή του».

‘Ο Δρ οὗ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀντώνης Κολτσίδας σὲ τρία διαδοχικὰ δημοσιεύματά του διάρκειας δύο δεκαετιῶν δὲν παραλείπει τὴν καταχώριση τοῦ τραγουδιοῦ μὲ ἀπαράλλακτο πάντοτε σχολιασμό, τὸν ὅποιο πανομοιότυπα ἐπαναλαμβάνει καὶ σὲ πρόσφατο τέταρτο. Συγκεκριμένα γράφει: «Στὸ πάνθεο τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀγωνιστῶν γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀξιόλογη μερίδα κατέχει ὁ ἐπώνυμος καὶ ὁ ἀνώνυμος Σαμαρινιώτης ἀγωνιστής, ὁ ὅποιος δικαιώνει πλήρως τὸ φιλελεύθερο χαρακτήρα τῆς Σαμαρινιώτικης κοινωνίας. Κατὰ τὴν ἔξεγερση τοῦ 1821 ἡ ἑλληνοβλαχικὴ Σαμαρίνα γέννησε περίφημους ὄπλαρχηγοὺς καὶ ἀρματολούς, ὅπως τὸν ὄπλαρχηγὸ Φλώρο, ὁ ὅποιος θυσιάστηκε μὲ τὸ Σαμαρινιώτικο σῶμα του κατὰ τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου στὰ 1826, τὸ γιὸ του Γιάννη Φλώρο, ὁ ὅποιος ἔδρασε στὴν Ἡπειρο καὶ ἔπεσε κι' αὐτὸς στὸ πεδίο τῆς μάχης στὴν Πελοπόννησο καὶ πάμπολλους ἄλλους, ὅπως τὸ Γεώργιο Γιολδάση, τὸν καπετάν-Λεωνίδα Χατζημπύρο, τὸν Κούσιο Δεσπούλη κ.ἄ.». Παραπέμπει δὲ σὲ προηγούμενό του, ὅπου ἐπίσης ἀτεκμηρίωτα ὑπάρχει τὸ βασικὸ κείμενό του.

Περιέργως σὲ μεταπολεμικὸ βιβλίο, ποὺ ἐπιγράφεται Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της, Σπήλαιον - Γρεβενά - Σαμαρίνα (Ἀθῆναι 1951) τοῦ Χρ. Μ. Ἐνισλείδου, ἀν καὶ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὴ Σαμαρίνα, ἀγνοοῦνται τὰ “Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας”. Ἐπίσης σ' αὐτὰ δὲν παραχωρεῖται ὁ παραμικός χῶρος σὲ συγγραφές ἀφιερωμένες σὲ γειτονικὰ Βλαχοχώρια, π.χ. α) Θεοδώρου Κ.Π. Σαράντη, Τὸ χωριό Περιβόλι - Γρεβενᾶν (Συμβολὴ στὴν ἴστορία τοῦ ἀρματολικίου τῆς Πίνδου) Ἀθῆνα 1977. β) Δημητρίου Γ. Μακρῆ, Φούρκα, τὸ μαγευτικὸ χωριό τῆς Πίνδου, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 31, ὁ ὅποιος τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν Σαμαρινιάνων Γιάννη Παπᾶ ἢ Γιάννη Πρίφτη καὶ τοῦ Μίχου Σαμαρινιώτη, καθὼς καὶ τοῦ Σμιαῆλ ἀγᾶ, ἐπιλέγει καὶ σχολιάζει γ) Τοῦ Χρήστου Γ. Ἐξαρχον, Ἡ Φούρκα τῆς Ἡπείρου (Ἴστορία-Λαογραφία), Θεσσαλονίκη 1987, ἀν καὶ ὀγκώδης, σσ. 574. Ή δὲ περιέργεια κορυφώνεται, ὅταν τὰ “Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας” ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὸν ἐπιβλητικὸ τόμο τῶν Alan-John B. Wace-Maurice Scott Thompson, Οἱ νομάδες τῶν Βαλκανίων, Περιγραφὴ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔθιμων τῶν Βλάχων τῆς βόρειας Πίνδου, Λονδίνο 1914, καὶ μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ 1989, ἀν καὶ διαθέτουν κεφάλαιο, ἐπιγραφόμενο Ἑλληνικὰ κλέφτικα τραγούδια σχετικὰ μὲ τὴν ἴστορία τῆς Σαμαρίνας, συλλέγοιν δὲ τραγούδια τόσο στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ὅσο καὶ στὸ Βλάχικο ἰδίωμα.

Γιὰ τὰ δεύτερα ὁ σχολιαστὴς τῆς Ἑλληνικῆς ἐκδόσεως καθηγητὴς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεοσαλονίκης Νικόλαος Κατσάνης σημειώνει: «Πολλὰ ΚΒ τραγούδια ἀποτελοῦν μετάφραση ἀπὸ Ἑλληνικά». Ὁμιλεῖ δὲ σαφέστερα σὲ ἄλλη σημείωση. Ἐξ ἄλλου ἐπανέρχεται ἐν συνεχείᾳ ἐκτενέστερα: «Παράλληλα στὰ προβλήματα πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅπως στὴ γλώσσα τῶν Βλαχοφώνων ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα διοχέτευσε δακορουμανισμοὺς καὶ ἀκριτοὺς νεολογισμούς, ἔτσι καὶ στὴν δημοτικὴ ποίηση παρενέβαλε δῆθεν δημοτικὰ τραγούδια ποὺ κατασκευάζονταν στὴ Ρουμανία καὶ εἰσάγονταν στὰ Βλαχοχώρια, γεγονὸς ποὺ συνεχίστηκε μέχρι τὶς μέρες μας μὲ τὴν ἐμφάνιση συλλογῶν βλαχικῶν τραγουδιῶν, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται καὶ κατασκευάσματα τῶν ἀποφοίτων τῶν ρουμανικῶν σχολείων μὲ δακορουμανισμοὺς καὶ νεολογισμοὺς ἄγνωστους καὶ ἀκατάληπτους ἀπὸ τοὺς Κουτσοβλάχους».

Μία ἀπὸ τὶς προϋπανισσόμενες συλλογές, τῆς ὁποίας τὴν πλαστότητα ἐπανειλημμένως ἔχω ἀποκαλύψει, εἶναι τῆς ζωῆς Παπαζήση-Παπαθεοδώρου, *Τὰ τραγούδια τῶν Βλάχων*, Ἀθήνα 1985. Ἀπὸ τὴν ἀσχετη ἐπιστημονικὰ συλλογέα, καθηγήτρια χημείας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, μολονότι ἔχει προβλέψει κεφάλαιο *Κλέφτικα-ῆρωϊκά-ίστορικά*, στὸ ὅποιο συμπεριέλαβε μὲ ἀρ. 102, ἄτιτλο, τὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ Σμαήλ ἀγᾶ στὰ Βλάχικα, προφανέστατα δὲν ἀποτολμήθηκε ἡ παραποίηση στὰ “Παιδιά τῆς Σαμαρίνας”, παρὰ τὴ διαπιστωμένη στὸ Βλαχικὸ ἰδίωμα πλαστὴ κυκλοφορία τους, τὴν ὁποία δεξύτατα ἐπικρίνει καὶ ὁ Φουρκιώτης λόγιος καὶ συγγραφέας Ν. Τέντας, φρονώντας προσφέστατα συμμετοχὴ συμπατριωτῶν του στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα τῶν Σαμαριναίων.

Ὦς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ χρόνου εἰσαγωγῆς στὰ Βλαχοχώρια τραγουδιῶν στὸ Βλαχικὸ ἰδίωμα, ἀρχικὰ συνθεμένων στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπὸ τοὺς Ἰδιούς τοὺς Βλάχους, χρήσιμη εἶναι μία ἀναγωγὴ στὴ συλλογὴ Δημαδῶν Ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ, ἡ ὁποία διλοκληρώνεται τὸ 1860, περίπου ταυτόχρονα μὲ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Βλαχικοῦ ζητήματος, τεχνητοῦ, κατὰ τὸν Ἰταλὸ βαλκανολόγο Giovanni Amadore Virgili. Στὴν ἔκδοση τῆς Συλλογῆς, τὸ 1880, σημειώνεται: « Γνωστὸν ὅτι τὴν Πινδίαν σειρὰν οἰκοῦσι κυρίως οἱ Βλάχοι ἢ Κουτσοβλάχοι λεγόμενοι. Οὗτοι, καίπερ μὴ μεταχειριζόμενοι ὡς οἰκιακὴν γλῶσσαν τὴν Ἑλληνικὴν, εἰς ταύτην διμος συνθέτουσι τὰ ἄσματα αὐτῶν. Θὰ εῦρῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ παρούσῃ συλλογῇ πλεῖστα τοιαῦτα συνειλεγμένα ἐν Μετσόβῳ, Γρεβενοῖς καὶ Μαλακασίῳ, ἐπαρχίαις Βλαχικαῖς μὲν ἐν μέρει, ἀλλ’ ἐνθα οὐδέποτε σχεδὸν ἀκούεται ἄσμα Βλαχικόν.

Εἰς τοὺς χοροὺς αὐτῶν, τοὺς γάμους, τὰς πανηγύρεις ἢ κατ’ οἶκον, ὅταν αἱ γυναῖκες βαυκαλῶσι τὰ βρέφη ἢ μοιρολογῶσι τοὺς νεκροὺς, Ἑλληνιστὶ πάντοτε ἄδουσι, καίτοι ἐνίοτε τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἀγνοοῦσαι τὴν Ἑλληνικὴν, δὲν ἐννο-

ούσιν ἀκριβῶς τὰ παρ’ αὐτῶν, ἀδόμενα».

Όταν ἔξ ἀφορμῆς τῆς ἐπικειμένης κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ἐπίσημης Ἀπογραφῆς, γνωστῆς ώς τοῦ Χιλιμῆνη ἢ Χιλιμέσκο πασᾶ, ὁ Ρουμάνος πρέσβυς στὴ Ρώμη ἐπισκέφθηκε τοὺς Βλάχους τοῦ Δυοραχίου, Τιράνων κ.ἄ. ἐπιχειρώντας ἀνεπιτυχῶς, παρὰ τὶς δελεαστικὲς προσφορές, τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἐπιστρέφοντας ἀπρακτος ἐσπευσε στὴ δημοσίευση ἵταλο-γλωσσῆς συγγραφῆς, μὲ τὴν ὥποια ἀποσκοποῦσε στὴ συρρίκνωση τοῦ Βουργειοπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ ἀλλοιώσεις τῆς πραγματικῆς καταστάσεως δὲν πέρασαν ἀπαρατήρητες ἀπὸ τὸ ἵταλικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Τὴν εὐκαιρία δὲν ἀφήνει ἀναξιοποίητη ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδων Λάμπρος. Πάραυτα πληροφορεῖ τοὺς πάντες γράφοντας: «Ἄνακτισθείσα δῆν Μοσχόπολις μετὰ τὴν καταστροφὴν διασύζει μέχρι τῶν καθ’ ἡμῶν ἡμερῶν τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ τὴν ἑλληνικὴν συνείδησιν, μαρτυρούμενην ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς καὶ τῶν σχολείων καὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων. Ρωμᾶνος περιηγητῆς, ὁ K. N. Μπουριλεάνου, οὗ αἱ μαρτυρίαι προεκάλεσαν τὴν διαμαρτυρίαν αὐτῶν τῶν ἀλβανοφίλων τῆς Ἰταλίας, καίπερ προσπαθήσας νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ κωμοπόλει ταύτῃ, ἡσθάνθη οὐχ ἦττον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διμολογήσῃ ὅτι τὰ ἐπιχώρια ἄσματα εἶνε μόνον ἑλληνικά, ὅπερ εἶνε τῶν ἐνδεικτικωτάτων ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς χώρας».

Σχεδὸν πρὸ δύο δεκαετιῶν σὲ διεθνὲς συνέδριο ἡ Ρουμάνα λαογράφος Elisabeta Moldoveanu διακηρύσσει ὅτι οἱ Βλάχοι στὴν Ἑλλάδα, ἀκόμη καὶ σὲ γιορτὲς ἔθιμικές, τραγουδοῦν... ἑλληνικά! Σπουδαίοτερη ἀποδεικνύεται ἡ διαπίστωση τοῦ Ρουμάνου ἀκαδημαϊκοῦ Răunescu. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στοὺς τάχα ἐκρουμανισμένους Βλάχους, πού, γιὰ νὰ καλύψουν τὰ τεράστια ρουμανικὰ δημιογραφικὰ κενά, μετακομίσθηκαν στὴ Δοβρουσά, ἐπιδικασμένη μετὰ τὴ Συνθήκη Βουκουρεστίου στὴ Ρουμανία, ἐπιδίδεται σ’ ἐπιτόπια μελέτη τῆς δημοτικῆς ποιήσεώς τους. Ἐκπληκτος ἀκούει τραγούδια στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπὸ Βλάχοπούλες, οἱ ὥποιες δὲν εἶχαν διόλου φοιτήσει σὲ σχολεῖα ἑλληνικά. Κατ’ ἔξοχὴν ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ πορίσματα τῶν διεπιστημονικῶν διερευνήσεων, γλωσσολογικῶν, λαογραφικῶν, ἔθνολογικῶν, τὶς ὥποιες διενήργησε ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα Γρεβενῶν T. Papahagi, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου.

Ἀνεπιφύλακτα, ἀν καὶ συγκαταλέγεται στοὺς ρουμανίσαντες, ὁ T. Papahagi διδάσκει ὅτι ὁ Βλάχος στὴν ψυχὴ του προσφέρει τροφὴ ἑλληνικὴ, ἐννοώντας τὴν ποίηση καὶ ἀκριβέστερα τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι. Δὲν ἀρκεῖται στὴν διμολογία του, σύμφωνα μὲ τὴν ὥποια οἱ Βλάχοι τραγουδοῦν ἑλληνικὰ πλάθοντας

ἄλλως τε οἱ Ἰδιοὶ στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα τὰ τραγούδια τους, ἀλλὰ καὶ βεβαιώνει ὅτι «ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἀρμάνων (Βλάχων) σ' αὐτὴν τὴν ἐλληνικὴ δημώδη ποιητικὴ δημιουργία παραμένει μιὰ ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα...». Ταυτόχρονα ἐρμηνεύει τὴν τάση τους μὲ πειστικὰ δεδομένα. Τὴν ἀποδίδει στὴν ἐκφραστικὴ εὐλυγισία, λεκτικὸ πλοῦτο, καθώς καὶ στὴν ἐν γένει πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἔναντι τοῦ ἀρμανικοῦ, βλαχικοῦ, γλωσσικοῦ ἴδιωματος, τὸ οποῖο χαρακτηρίζει ἀνεπαρκὲς καὶ ἀτροφικό.

Τὸ τελευταῖο τολμηρότατα ἀπεικονίζει ὡς ὑδροχαρές φυτὸ στὴ θάλασσα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, ὑπὲρ τῆς ὁποίας, συνάμα δὲ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀνέκαθεν οἱ Βλάχοι διακρίθηκαν γιὰ τὸν ἐνθουσιασμό τους, ὅπως διαβεβαιώνει ὁ Κροάτης ρωμανιστής-βαλκανολόγος, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ζάγκρεμπ Petar Skok. Τὶς δὲ θέσεις τῶν T. Papahagi καὶ P. Skok ἐπιρροώνυμουν καὶ οἱ Σέρβοι καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Vl. Skaric' καὶ D. Popovic'. Κατὰ τὸν πρῶτο, «... χάρη στὶς ἐλληνοβλαχικὲς κοινότητες, οἱ ὁποῖες ἰδρύθηκαν σὲ ὅλες τὶς βαλκανικὲς χῶρες, ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα εἶχε μεγάλη ἀξία καὶ ἡ γνώση τῆς θεωρήθηκε ἀπαραίτητη σὲ κάθε πολιτισμένο ἄνθρωπο». Κατὰ τὸν ἔτερο, «... ἀναμφισβήτητα οἱ Ἀρμάνοι (Βλάχοι) αἰσθάνονταν Ἐλληνες καὶ ἦσαν πράγματι οἱ φορεῖς τῆς γλώσσας, τοῦ τρόπου ζωῆς, τοῦ πνεύματος τῶν Ἐλλήνων, στὸν δυτικὸ κόσμο καὶ στὶς χῶρες μας». Ὁ δεύτερος ἐπιμένει καὶ στὴν ἐπισήμανση τοῦ διακριτικοῦ γνωρίσματος μεταξὺ Ἀρμάνων (Βλάχων) καὶ λοιπῶν, μονογλώσσων, Ἐλλήνων. Μὲ τελειότητα ὑπογραμμίζει: «Οἱ Ἀρμάνοι διακρίνονταν ἀπὸ τοὺς Ἐλληνες μόνον ἀπὸ τὴ γλώσσα. Αὗτοι εἶναι “Ἐλληνες Βλαχόφωνοι” (δηλαδὴ Ἐλληνες ποὺ ὁμιλοῦν βλαχικὴ γλώσσα) τῆς Μακεδονίας...». Τὴν προκειμένη περικοπὴ τοῦ Popovic' πρὸς ἀποστόλωση ἀμφισβητιῶν ἡ ὀργάνων προπαγάνδας παραθέτω συνήθως καὶ στὴν ὀχιβῆ μετάφραση τοῦ Roumanian C. Constante: «... Aromâni se deosebiau de Greci numai prin limba. Ei sunt “Eleni Vlahofoni” (adică Eleni cari vorbesc limba valahă) din Macedonia...».

Ἐξ ἄλλου ὁ πρῶτος Νεοέλληνας Ἰστορικὸς Κωνσταντῖνος Κούμιας (1777-1836) στὸν 12ο τόμο τῶν Ἰστοριῶν του, μετὰ τὴν ἔξιστόρηση τῆς γενέσεως τοῦ Βλαχικοῦ ἴδιωματος καὶ τῆς ἐλληνικότητας τῶν Βλάχων, τοὺς ὁποίους ἀποδεικνύει ὡς Ἐλληνες τὸ γένος, προσθέτει μερικὲς πολύτιμες ἐπιστημονικὰ γραμμές: «Ἐν γένει οἱ Βλάχοι συμπεριφέρονται ἀδελφικῶς μὲ τοὺς Γραικοὺς ὡς Γραικοὶ καὶ δὲν δείχνουν οὔτε ἐκεῖνοι, οὔτε οὗτοι καμμίαν ἐθνικὴν διαφορὰν πρὸς ἀλλήλους, καθώς καὶ τῷ ὄντι εἶναι ἀμφότεροι οἱ λαοὶ μιᾶς πατρίδος τέκνα καὶ τῶν αὐτῶν προγόνων ἀπόγονοι».

Ἐνδεχομένως ἡ προφανής καὶ πολυσχιλής ἐλληνικότητα παρωθεῖ τὸν Roumanian ἀκαδημαϊκὸ S. Mehedinți νὰ διατείνεται ὅτι οἱ Βλάχοι δὲν παρουσιάζουν

άναλφαβητισμό, φυσικά σὲ σχέση μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, περίπτωση, ὅν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, μοναδική σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, τὸν δὲ ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Th. Capidan νὰ παραδέχεται ὅτι οἱ Βλάχοι δὲν γνωρίζουν τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, ὅπότε δὲν αἰφνιδιάζει διόλου καὶ τοῦ ἀριθμού γιὰ τοὺς Βλάχους ἐπιστημονικοῦ συμβούλου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως διαπίστωση, σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑφίσταται Βλάχος ἀγνοῶν τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, οὔτε ἔνας, ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ.

Τὸ συμπέρασμα συνάγεται σαφέστατα. Δηλαδή, τὰ “Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας” εἶναι αὐθεντικὰ στὴν ἑλληνικὴ μορφή, ὅπως ἀκόμη τραγουδιοῦνται, ὅπωσδήποτε δὲ σὲ ποικίλες ἀξιοσπουδαστες παραλλαγές.

Πάντως τὰ ἀκοιβῆ στοιχεῖα, ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἰστορικότητα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ μας, διαφημιστικοῦ τῆς Σαμαρίνας τόσο ἀπλόχωρα καὶ γενναιόδωρα, δὲν διαφωτίζουν πλήρως. Ἡ δὲ ἀνεπάρκεια εἶναι εὐρύτερη. Διαπιστώνεται καὶ στὸ ἵδιο τὸ ἰστορικὸ συμβάν τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου, τῆς ὅποιας οὔτε κανὸς χρόνος πραγματώσεώς της ὁρίζεται μὲ βεβαιότητα. Ἀπὸ ἔρευνα τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων, τουλάχιστον τῆς περιόδου ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας μου, προκύπτει ὅτι οἱ γνῶμες τῶν συγγραφέων διῆστανται. Ἐξ ἵσου διάφορες ἐμφανίζονται καὶ στὰ φροντιστριακὰ βοηθήματα. Οἱ διαφωνίες ἄλλως τε δὲν ἔξαλείφονται οὔτε στὶς εἰδικὲς αὐτοτελεῖς μονογραφίες οὔτε σὲ συγγράμματα συνθετικά.

Ο καθηγητὴς τῆς Ἰστορίας τῶν Νεωτέρων Χρόνων στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Νικόλαος Βλάχος διδάσκει ὅτι ἀνάλογες συγγραφὲς προϋποθέτουν μιὰ βασικὴ ἀρχὴ, τὴν ὅποια καὶ καταγράφει: «Τὸ ἔργον τοῦ ἰστορικοῦ καὶ τοῦ ἰστοριοδίφου εἶναι συνημμένα καὶ ἀχώριστα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ ἰστορικὸς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἰστοριοδίφης...». Ο, τι ὅμως θωρητικῶς εἶναι ἐπιβεβλημένον, ἐν τῇ πρᾶξει δὲν εἶναι πάντοτε δυνατόν. Περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσαιωνικῆς Ἰστορίας προκειμένου, εἶναι δυνατόν... Ἐφ’ ὅσον ὅμως κατερχόμεθα πρὸς τὴν νεωτέραν Ἰστορίαν, εἶναι πολλάκις ἀδύνατον ὁ ἰστορικὸς νὰ εἶναι καὶ ἰστοριοδίφης συγχρόνως, διότι αἱ πηγαὶ πολλαπλασιάζονται καταπληκτικῶς εἰς ἀριθμὸν καὶ εἶναι ἔξειδικευμέναι συγχρόνως....». Ἡ δὲ συστηματικὴ ἰστορικὴ ἔκθεση διέπεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τῶν παραπομπῶν σὲ πηγὲς καὶ βοηθήματα, τῆς ὅποιας παραγνῶριση, ἀν συγχωρεῖται σὲ λογοτέχνες καὶ δημοσιογράφους, εἶναι ἀνεπίτρεπτη γιὰ ἀκραιφνεῖς ἐπιστήμονες. Ἡδη ὁ Θουκυδίδης ἀποδοκιμάζει τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ἀταλαιπώρως, ὅπως ἔως τώρα ἔπραξαν ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ “Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας”.

Ἀναντίρρητα τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο παρουσιάζει πολλαπλὲς δυσχέρειες,

μιλονότι δέ Εύρυπίδης ἐνθαρρύνει λέγοντας «άπλοῦς δέ μῆθος τῆς ἀληθείας». Σὲ ὅλη τὴν ἀπλότητά του σημαίνει ἀσφαλῶς γνώση τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐνδεδειγμένης διαδικασίας, τὴν ὅποια οἱ Ἑλληνες κατέχουν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Τὴν διδάσκει κιόλας δέ Κικέρων: *Meos amicos, in quibus est studium, in Graeciam mitto, id est, ad Graecos ire jubeo, ut ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos consequentur.* Μὲ ἄλλα λόγια: «Τοὺς φίλους μου, ποὺ ἔχουν δίψα γὰρ μάθηση, στέλνω στὴν Ἐλλάδα, δηλαδὴ τοὺς προτρέπω νὰ πηγαίνουν στοὺς Ἑλληνες νὰ ἀντλοῦν τὶς γνώσεις τους μᾶλλον ἀπ’ εὐθείας ἀπ’ τὶς πηγές, παρὰ ν’ ἀκολουθοῦν τὰ ρεύματα τῶν πηγῶν».

Ωστόσο γιὰ τὸ θέμα μας, τὴν ἰχνηλάτηση τῶν δεδομένων, ποὺ λανθάνουν στὸ δημοτικὸ τραγούδι “Παιδιά τῆς Σαμαρίνας”, προέχει πρωτίστως ἡ περισυλλογὴ τῶν παραλλαγῶν, οἱ ὅποιες διασώζονται διάσπαρτες σὲ ἀνθολογίες, ἀκόμη καὶ ἀνέκδοτες, ἴδιωτικὲς ἢ καὶ δημοσίων ἴδρυμάτων, π.χ. τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔξετασή τους ὅπωσδήποτε διευκολύνει τὴν ἔξεύρεση τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὴν ὁρθότερη ἀξιολόγηση. Διότι ἡ αἰσθητικὴ, γλωσσικὴ, καλλιτεχνικὴ καὶ ἡ ἴδεολογικὴ τοῦ περιεχομένου κατάσταση, ἡ ποιητικὴ ποιότητα, φανερὴ καὶ σὲ πεδινοὺς οἰκισμούς, τῶν ὅποιων ἡ ἐλληνοφωνία στὶς ἡμέρες μας εἶναι ἀπόλυτη, διανοίγουν προοπτικὲς ἐντοπισμοῦ τῶν Βλάχων καὶ σὲ ἄγνωστες ἑστίες, ὅπου εἴτε ἔχουν συμβιώσει εἴτε παραχειμάσει. Δεῖγμα ἀξιορόσεκτο ἀποτελεῖ ἡ παραλλαγὴ, τὴν ὅποια συλλέγει ἀπὸ τὸ Προάστιο Καρδίτσας ὁ διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θεόδωρος Νημᾶς, μὲ τίτλο *Παιδιά τῆς Σαμαρίνας*.

Ἐπειτα ἡ παρασιώπηση τῶν πεσόντων κατὰ τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου Σαμαριναίων ἀπὸ συγγραφεῖς συγχρόνους καὶ αὐτόπτες, ὅπως ὁ Νικόλαος Κασομούλης, δὲν δικαιολογεῖ ἀπαισιοδοξία, ἐπειδὴ δῆθεν θὰ ἦταν ἄσκοπη ἡ μάταιη ἡ περαιτέρω διερεύνηση τῆς ἀξιομνημόνευτης ἀπὸ τὸν λαὸν ἐθελούσιας συμπράξεως καὶ τῆς ἀνεξαρθρωτῆς ἀκόμη τύχης τῶν παιδιῶν τῆς Σαμαρίνας. Υπάρχει ἄλλως τε σύγκαιρο καὶ συγκεκριμένο προτιγούμενο. Ὁ Κασομούλης, Δυτικομακεδόνας, καταγόμενος ἀπὸ τὸ Πισοδέρι τῆς Φλώρινας, γεννημένος στὴ Σιάτιστα καὶ τρόφιμος τῆς Οἰκονομείου Σχολῆς Τσαριτσάνης, τῆς ὅποιας καθηγητὴς διετέλεσε καὶ ὁ Κούμας, ἐνῶ στὰ Στρατιωτικά Ἐνθυμηματά του μνημονεύει τοὺς Μακεδόνες ἀρματολοὺς Μεγδάνη (1660-1700), Ζῆδρο (1720-1770), Τόσκα (1770-1810) κ. ἄ., δὲν κάνει κανένα λόγο γιὰ τοὺς Σιακαίους, ποὺ ἐπίσης ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὴν *A Ἰστορικὴ Ἐπισκόπηση τοῦ Μακεδονικοῦ καὶ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ* στὸν ἐπαναστατικὸ κατὰ τὸ 1821 ἐλληνικὸ νότο, ἐκπονημένη ἀπὸ τὸν Διδάκτορα τῆς Ἰστορίας Σπύρο Δημ. Λουκάτο.

Ἐν τούτοις τὰ Ἀρχεῖα τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, φάκε-

λος ὑπ' ἀρ. 28732) διαφυλάσσουν μαρτυρίες, ἀναφορές, ἔγγραφα, ποὺ βεβαιώνουν τὴν ἀψευδῆ συμβολὴ τῶν Ζιακαίων στὴν ἐθνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821.

Αύτὸν κάλλιστα μπορεῖ νὰ ἐπιφυλάσσεται καὶ στοὺς Σαμαριναίους τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ *Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας*. Ἡ δὲ πρώτη ἀπτὴ ἀπόδειξη προσκομίσθηκε ἥδη ἀπὸ πρόσφατη ἀναδίφηση τοῦ ἐ.ἄ. ταξιάρχου Δημητρίου Τζήμα. Οἱ οἰωνοὶ διαφαίνονται αἵσιοι. Προοιωνίζεται ἐπαύξηση μαρτυριῶν, δοθέντος ὅτι καὶ προεπαναστατικὰ καὶ μετεπαναστατικὰ ἡ Σαμαρίνα ἀναδεικνύεται γενέτειρα ἐπιφανῶν καπεταναίων.

Ἐν τέλει, ἐπιπρόσθετα ἐγγυᾶται ἡ παράδοση. Ὁρθότατα δέ, ὅπως ὑπενθυμίζεται στὸν Πρόλογο τῆς Συλλογῆς Δημωδῶν Ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ, ἡ ἀξία τῶν κλέφτικων-ἡρωϊκῶν τραγουδιῶν «εἶναι ὅμοιογονυμένως μεγάλῃ. Ἐν αὐτοῖς βλέπει τις ζωηρὰν τὴν εἰκόνα τοῦ θερμούργοντος αἰσθήματος, ὥφ’ οὗ κατείχοντο οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅπότε προπαρεσκεύαζον ἡ ἐπραγματοποίουν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος. Εἰς δὲ τὸν Ἑλληνα ἴστορικὸν τῶν δύο ἡ τριῶν τελευταίων ἔκαποντα επηρημένους ταῦτα ὡς μία τῶν κυριωτέρων πηγῶν, ἔξ ᾧ δύναται ν’ ἀντλήση τὰς πληροφορίας του, αἴτινες εἶναι σχεδόν πάντοτε ἀκριβεῖς, ὁσάκις δὲν παρέφθειρεν αὐτὰ ἐπαισθητῶς ὁ χρόνος· διότι, ὡς δορθῶς παρατηρεῖ ὁ E. Legrand, τὰ κλέφτικα ἄσματα ἤσαν διὰ τοὺς ἀρματωλικοὺς πολέμους, διότι εἶναι σήμερον τὰ δελτία τῶν μαχῶν (*bulletins de victoire*). Ἀμα τῇ λῆξει τῆς μάχης καὶ ὑπὸ τὸ κράτος ἔτι τῶν ἐντυπώσεων αὐτῆς, ὁ κλέφτης ἀρχεται συνθέτων τὸ ἄσμα αὐτοῦ. Καὶ εὐλόγως· διότι εἰς ποῖον θ’ ἀφήσῃ τὸ ἔργον τῆς διαιωνίσεως τῶν ἔθνων αὐτοῦ ἀγώνων; Ἀντιπρόσωπος τῆς δημοσιογραφίας δὲν παρίσταται πλησίον του ὅπως γνωστοποιήσῃ τὰ ἀθλα του εἰς τὸν κόσμον, οὐδὲ ἴστορικός, ὅπως ἀπομνημονεύσῃ αὐτά, ὑπάρχει». Γι’ αὐτὸν παράδοση εἶναι παραδεκτή καὶ πιστευτὴ σ’ Ἀνατολὴ καὶ Δύση! Ἐπομένως τὰ Παιδιά τῆς Σαμαρίνας ἀπηχοῦν πεπραγμένα τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου...

Σημ.: Τὸν πλέον προσήκοντα προϊδεασμὸ γιὰ τὰ “Παιδὶα τῆς Σαμαρίνας”, καταχωρισμένο κιόλας στὸν Α΄ τόμο, ἔδωσε μὲ τὸν Ἰδιάζοντα γνωστὸ τρόπο του ὁ Σαράντος Καργάκος. Ἀναφορὰ δὲ τόσο στὴ Σαμαρίνα ὅσο καὶ στὰ “Παιδὶα” τῆς ἐκαμε μὲ πρέπουσα εὐλάβεια καὶ προφανῆ σύνεση ὁ Θεόφιλος Δ. Μπασιγιοράκης στὸ ὄντως Ἑλληνικὸ Πανόραμα, 19, Χειμῶνας 2000, 182 κ.ἔ. Ἀντίθετα καθ’ ὑπαγόρευσῃ ἡ ἀπρόσεκτα ἡ ἀνειδύθυνα ἀσχολήθηκε καὶ τὸ περιοδικὸ PASSPORT 32, Μάρτιος 2008, 90 κ.ἔ., ὅπου ἐντελῶς ἐσφαλμένα γίνεται λόγος γιὰ “Νομαδικὴ ζωή”, ἐνῶ πρόκειται γιὰ πανώρωχιο τρόπο ζωῆς “ἐποχικῶν μετακινήσεων” τοῦ θεσσαλικοῦ, ἡπειρωτικοῦ κ.λ.π. γάρου, τὸ δὲ ἀσύγγιωστο καὶ ἕπιστα κατανοητὸ σὰν ἀθῶ ἐγκειται στὴν προτίμηση καὶ ὀνομα-

στική μνεία δύο συγχρόνων μας “Βλαχολόγων”, ένός διλοδαπού, του Tom Winnifrith, και έτερου ήμεδαπού, του Αστερίου Κουκούδη, οι οποίοι “συμπτωματικά” δέν θέλουν τοὺς Βλάχους “Ελληνες, ἀλλὰ διαφορετικῆς ἔθνοτητας, μὴ Ἑλληνικῆς (Bl. Βραχονησίδες Ἀρχιπελάγους καὶ Βλαχονησίδες Στεριάς, Ἐκδόσεις Ἐπιτροπῆς Ἐνημέρωσης γιὰ τὰ Ἑθνικὰ θέματα, Ἀθῆναι 1998, 92-93, καὶ Oi Ἑλληνογενεῖς Βλάχοι, Ἐκδοση Ἐνώσεως Βλάχων Ἐπιστημόνων καὶ Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως ἐπὶ τῶν Ἑθνικῶν Θεμάτων, Ἀθῆνα 2005, 231, καὶ Ἡ Σαμαρίνα μέσα ἀπὸ τὸν φακὸ τῶν Wace καὶ Thompson, Ἐκδοση Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Σαμαρίνας, Ἀθῆνα 2007, 37).

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ - ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΑΚΗ ΟΛΥΜΠΙΟΥ

Κατὰ κανόνα καλοπροαιρετά διατυπώνονται παρατηρήσεις ἢ καὶ παράπονα, ἐπειδὴ πράγματι ἢ δῆθεν μία προσωπικότητα, ὅπως ὁ Γεωργάκης Ὄλύμπιος, δὲν προβλήθηκε ἀντάξια, δὲν βιογραφήθηκε κατὰ τὸν πλέον ἀριθμόντα τρόπο καὶ προπάντων δὲν ἐκφράσθηκε ἡ ἔθνικὴ εὐγνωμοσύνη. Ἡ τελευταία ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Κεραμόπουλο: «Οἱ ἀγωνισταὶ τῶν βορείων χωρῶν ἀπὸ τοῦ Προούθου μέχρι τοῦ Σουλίου καὶ τοῦ Πηλίου ὑπῆρξαν στρατιῶται τοῦ ἔθνους, ὑπῆρξαν ἀσπιτὶς αὐτοῦ. Ἐλαφον τὴν μυστικὴν ἐντολὴν του νὰ ἀπασχολήσωσι τὸν ἔχθρον, μέχρις ὅτου τὸ κύριον σῶμα ὀργανωθῇ καὶ ἀσκηθῇ καὶ ἐπράξαν τὸ καθῆκόν των. Ἡγωνίσθησαν μέχρι τελευταίας πνοῆς καὶ ἐπεσαν ἥρωϊκῶς. Ἐπαθον ὅτι πάσχουσιν οἱ πρωτοπόροι ἢ οἱ οὐραγοὶ τῶν στρατῶν. Μόνον ὅτε αὐτοὶ ἐπεσαν, μόνον τότε ἥλθον οἱ στελλόμενοι στρατοὶ τοῦ Σουλτάνου ἀκωλύτως εἰς τὴν Πελοπόννησον (Παπαρρηγόπουλος Ε΄, 771, Φιλήμων, I 47, 50 κ.ἄ., III κατ’). Ὁ Φιλήμων (Δοκίμ. 4, ιη’) λέγει: ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης καὶ αἱ ἐπαρχίαι τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας ἐγένοντο θυσίᾳ ἰερὰ ὑπὲρ τοῦ ὅλου. Ἀφ’ οὗ ὅμως ἀπό τινος τόσον ὀλίγον μελετῶμεν τὴν ἴστορίαν των, ἀφ’ οὗ οὐδεμίᾳ λεωφόρος ἥρωων ἡ γωνία τιμῆς ἐδέχθη μέχρι τοῦδε προτομὴν τινὰ τοῦ ἄγνοοῦ καὶ οὐδενὸς δευτέρου ἀρχηγοῦ Γεωργάκη Ὄλυμπίου, δστις δὲν ὑπῆρξε διάφορος τοῦ Σαμουήλ καὶ προηγήθη τοῦ Καψάλη καὶ τοῦ Ἀρκαδίου, ἀλλὰ δὲν ὑμνήθη ὡς αὐτοί...»¹

1. Πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῆς 24ης Μαρτίου 1938. Λόγος τοῦ Προέδρου Ἀντωνίου Δ. Κεραμοπούλου, «Οἱ Βόρειοι Ἐλληνες κατὰ τὸ Εἰκοσιένα», ΠΑΑ, 13, 1938, 231-249, 248. Ἡδη καὶ “γωνία” τιμῆς ἐδέχθη προτομὴ του, μετὰ ἀσκηνες προσπάθειες ὀλων τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου τῶν Λιβαδιωτῶν Ἀττικῆς, κατ’ ἔξοχὴν τοῦ νῦν Προέδρου, ἐπιτ. δικηγόρου Θεοδώρου Φράγκου, σὲ χῶρο ἥρωων, στοῦ .... Βεῖκον! Πβ. καὶ Θεσσαλικὸν Μέλλον, 526, 3.5.2002,1: « Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΑΚΗ ΟΛΥΜΠΙΟΥ ΣΤΟ ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ: Στὶς 24 Μαΐου ἔγιναν τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ ἥρωα Γεωργάκη Ὄλύμπιου, ἡ οποία καὶ τοποθετήθηκε στὴν αὔθουσα τῶν ἥρωων τοῦ 1821. Τὰ ἀποκαλυπτήρια ἔκανε ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ..

Ἡ προτομὴ τοῦ τιμώμενου ἥρωα φιλοτεχνήθηκε μὲν ἔξοδα τῆς Ιστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν Θεσσαλῶν καὶ τοῦ δικηγόρου κ. Θεοδώρου Δ. Φράγκου, ἀντιπροσέδρου τοῦ Συλλόγου Λιβαδιωτῶν Ἀθηνῶν. Χαιρετισμὸς ἀπηγόρουν ἡ πρόσεδρος τῆς ΙΛΕΘ κ. Αἰκατερίνη Πολυμέρους Καμπλάκη καὶ ὁ πρόσεδρος τοῦ Συλλόγου Λιβαδιωτῶν Ἀθηνῶν “Γεωργάκης Ὄλύμπιος” κ. Ιωάν. Γκουτζαμάνης.

Ομιλητὴς ἦταν ὁ κ. Ἀχιλλέας Λαζάρου, Ρωμανιστής -Βαλκανολόγος, Δρ. Πανεπιστημίου καὶ πρό-

Τὰ παραπάνω ὁ Κεραμόπουλος εἶχε προλογίσει ώς ἔξης: « Ἡ μεγίστη ἀρετὴ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Ὄταν λείψῃ αὕτη, ἀναιρεῖται ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας. Πιστεύω, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἱστορία, ἡ ἀληθής ἱστορία τοῦ ἀγῶνος τοῦ Εἰκοσιένα, δὲν ἔγραφη ἀκόμη. Τὸ ἔργον πρόκειται πρὸ ἡμῶν μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ τὰ τιμώμενα ἔνδοξα ὄνόματα εὑρηνται δικαιώς ἐν τῷ ἑθνικῷ ἥρω. Ἐάλλος ἡ ἀκριβής ἐκτίμησις τῶν προσώπων καὶ τῶν πράξεων θὰ γίνη βραδύτερον. Εἴμεθα ἀκόμη πολὺ ἐγγὺς τῶν πάπτων ἡμῶν· ἔξ ἄλλου δὲ φαίνεται, ὅτι τὸ ψήφισμα τοῦ 1844, ὅπερ ἔβλεπεν Ἑλλάδα μέχρι τῆς Ὁθωνος μόνον, εἰ καὶ ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν τῆς πατρίδος, ἥπλωσεν ὅμως τὰς φίλας του βαθείας καὶ ἐνάρκωσε διὰ τῶν δηλητηρίων του τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους ἔπειτα».

Άν τότε εἶχε ναρκώσει τὴν προσοχὴ τοῦ ἔθνους, σήμερα ἀκόμη μέσω τῶν ποικιλωνύμων καὶ μάλιστα ἐπιχρηγουμένων ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἥ καὶ ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἔνωση κέντρων, ἰδρυμάτων, ἔταιρειῶν καὶ ὁργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως δηλητηριάζει τοὺς ἐμμένοντες στὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ὑπονομεύει τὴν ἑθνικὴν ἐνότητα διαπιστωμένη ἀπὸ ἀραιφνεῖς ξένους ἐπιστήμονες.

Εὔγλωττα εἶναι ὅσα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιτόπιαν ἔρευνά του ἔχει συμπεράνει ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σορβόννης André Blanc: «L'Etat le plus uni, le plus homogène est le grec».

Ἐξ ἄλλου, ἀν καὶ ἀποδοκιμάσθηκε, ὅπως γράφει ὁ Κεραμόπουλος, δὲν ἔξαιρείφθηκε καθ' ὁλοκληρίαν ἡ “ἰδεολογία τοῦ αὐτοχθονισμοῦ” σημειώνει ἡ Δρ. Ιωάννα Κονδύλη, ἡ ὁποία σὲ πρόσφατο σχετικὰ δημοσίευμα τῆς παραθέτει διαφωτιστικὰ ἀποσπάσματα. Συγκεκριμένα ὁ Χριστόφορος Περραϊβός εἶχε τονίσει ὅτι «πάντες οἱ Ἑλληνες δὲν εἶχαν κατὰ νοῦν ἄλλο τι, εἰμὴ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους. Ο πολίτης δὲν διακρίνεται τοῦ Ἑλληνος, ἀν τις εἶναι Ἑλλην, εἶναι καὶ πολίτης. Δὲν ἡγωνίσθησαν μόνοι οἱ αὐτόχθονες, ἀλλὰ πάντες οἱ Ἑλληνες ἐν γένει. Πόσον ἄδικον ἄρα εἶναι τὸ ν' ἀποκλεισθῶσιν Ἡπειρῶται, Μακεδόνες, Θετταλοί, Σουλιώται, Κρήτες, Χίοι, Σάμιοι καὶ λοιποί, οἵτινες δραξάμενοι τὰ ὅπλα ἀναχαίτισαν τὰ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ορεύματα τῶν πολεμίων. Μετὰ δὲ τὸν ἀγῶνα οἱ μὲν ἀπήλαυσαν τοὺς καρποὺς τῶν κόπων των, οἱ δὲ ἀπώλεσαν τὰ πάντα. Δὲν πρέπει νὰ δείξωμεν τοιαύτην διαγωγὴν πρὸς τοὺς συναδέλφους μας,

εδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐνημερώσεως γιὰ τὰ Ἐθνικὰ θέματα.

Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου ἀναγνωρίζοντας τὴν προσφορὰ τοῦ κ. Θεοδώρου Φράγκου, ἀντιπροέδρου τοῦ Συλλόγου Λιβαδιωτῶν Ἀθηνῶν, τοῦ ἀπένειμε Τιμητικὸ Δίπλωμα μὲ ἀναμνηστικὸ μετάλλιο».

τὴν ὅποιαν ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν ἡθέλομεν ἀνεχθῆ ἐκ μέρους ἐκείνων πρὸς ἡμᾶς, ἀν ποτὲ ἡ θεία πρόνοια ἥθελεν εὐδοκήσει νὰ ἐπεκτείνῃ τῆς Ἑλλάδος τὰ ὄρια».

Ο Ε. Σίμος, «ώς πληρεξούσιος τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ἀποίκων μᾶς τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων, αἵτινες κατὰ δυστυχίαν ἀπεχωρίσθησαν τῆς ἑλευθέρας Ἑλλάδος», ἐπεσήμανε, ὅτι «ὅτε ἤλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπεφάσισεν ν' αποσείσῃ τὸν βαρὺν τῆς δουλείας ζυγόν, ἢ φωνὴ τῆς ἑλευθερίας δὲν ἦκούσθη μόνον εἰς τὰς ἀνεξαρτήτους σήμερον ἐπαρχίας· καὶ ἄλλη γῇ Ἑλληνικὴ ἥλεκτροισθη, καὶ ἄλλη ὥμοσε τὸν ὑπέρ πατρίδος ὄρκον· ἥρχισεν ὁ πόλεμος καὶ μέρος ἦνωμένον μετὰ ὅλου τοῦ ἔθνους ἐν τοῖς ἀρρήπτοις δεσμοῖς τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὀνόματος, ἐκήρυξεν, ὅτι ἀναδέχεται τὸν κοινὸν ἄγῶνα καὶ βάφει μὲ τὸ αἷμα του τὴν τύχην τοῦ πολέμου. Οὐδεὶς ἐγίνωσκεν ὅποια ἥθελον εἶσθαι τὰ ὄρια, ἀλλὰ πάντες προσεδόκουν, ὅτι μέρος τι ἥθελεν εἶναι ἡ κοινὴ πατρὶς ὅλων τῶν ἄγωνισθέντων καὶ καταστραφέντων δι' αὐτῷ· αὐτὴν ἦτο ἡ συνδέσασα τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος συνθήκη, ἥτις ἐγράφη δι' αἷματος. Τίς εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην ἐποχήν τῶν κινδύνων καὶ παθημάτων ἐδύνατο ν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι δὲν εἶναι κοινὴ ἡ τύχη ὅλων τῶν διὰ τοῦ συνδέσμου τῶν κοινῶν ἄγωνων καὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἦνωμένων πρὸς ἀλλήλας ἐπαρχιῶν;... Λέγουν, δίδομεν ὅλα τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ δὲν δεχόμεθα εἰς θέσεις, εἰμὴ αὐτόχθονας (ἀνέγνωσε ψήφισμα Συνελεύσεως Ἐρμιόνης κοινότητα συμφερόντων).

Πρὸ δὲ λίγου ἀπεπέμφθησαν τῆς Ἑλλάδος οἱ Βαυαροί, τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως ὅμοιον ψήφισμα θέλει νὰ γίνει καὶ διὰ τοὺς συναδέλφους σας;

Δὲν φροντίζει τὸ περὶ ἑαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ σίοῦ καὶ ἀδελφοῦ, καὶ συμπολίτου ἀνέστιος καὶ συνάδελφος δέ τερούχων δὲν θέλει νὰ ἔχῃ κατὰ τοῦτο, εἰμὴ ἔηράν ἐν τῇ Ἑλλάδι ὑπαρξίν, καὶ ἀντὶ χάριτος δὲν θέλει διθῆ αὐτῷ ἄλλο, εἰμὴ ἡ τύψις τοῦ συνειδότος.

Διατί ἡ ἔξαίρεσις αὐτή; ἀφοῦ τὰ δυστυχήματα ἦτο κοινά, ἡ εὔτυχία πῶς δύναται νὰ ἥναι μερική; Καταδικάζετε τὰς ἐπαρχίας ταύτας διότι δὲν ἥλευθερώθησαν; ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀττική, καὶ ἡ Εὐβοία, καὶ ἡ Ἀχαΐα κατὰ τύχην ἥλευθερώθησαν....».

Στὴν ἀποτροπὴ θεσμοθετήσεως σὲ βάρος τῶν ἐτεροχθόνων τάχθηκε καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης μὲ συγκινητικὴ ἀναφορὰ καὶ στὴν οἰκογένεια τοῦ Γεωργάκη Ὄλυμπίου: «... διὰ τὴν γεωγραφικήν της θέσιν ἡ Ἑλλὰς εἶναι τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης, ἰσταμένη, καὶ ἔχουσα ἐκ μὲν δεξιῶν τὴν Ἀνατολήν, ἐξ ἀριστερῶν δὲ τὴν Δύσιν, προώρισται, ὥστε διὰ μὲν τῆς πτώσεως αὐτῆς νὰ φωτίσῃ τὴν Δύσιν, διὰ δὲ τῆς ἀναγεννήσεως τὴν Ἀνατολήν. Τὸ μὲν πρῶτον ἔξεπλήρωσαν οἱ προ-

πάτορες ήμῶν, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀνατεθημένον ἐν τῷ πνεύματι τοῦ δόκου τούτου, καὶ τῆς μεγάλης ταύτης ἰδέας εἴδον πάντοτε τοὺς πληρεξουσίους τοῦ ἔθνους νὰ συνέρχωνται διὰ νὰ ἀποφασίσωσιν οὐχὶ πλέον περὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Πόσον ἐπεθύμουν νὰ ἥτο παρόντες σήμερον Γερμανοί, Ζαΐμαι, Κολοκοτρώναι, οἱ ἄλλοτε τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως πληρεξούσιοι, καὶ αὐτοὶ οἱ δραξάμενοι τὰ ὅπλα ἐπὶ τῷ γενικῷ τούτῳ σκοπῷ διὰ νὰ συνομολογήσωσι μετ' ἐμοῦ πόσον ἐμακρύνθημεν τῆς μεγάλης ἐκείνης τῆς πατρίδος ἰδέας, τὴν ὁποίαν εὶς αὐτὸ τοῦ Ρήγα τὸ τραγούδι εἴδομεν κατὰ πρῶτον ἐκφρασμένην. Ἐν ἐνὶ πνεύματι τότε ἦνωμένοι, δοσοὶ εἴχομεν τὸ ἐπώνυμον Ἑλληνες, ἐκερδίσαμεν μέρος τοῦ ὄλου σκοποῦ· νῦν δὲ ἐνασχολούμεθα εἰς ματαίας διακρίσεις Ἑλλήνων καὶ Ἑλλήνων, χριστιανῶν καὶ χριστιανῶν, ἡμεῖς, οἵτινες φέροντες εἰς τὴν μίαν χεῖρα τὴν σημαίαν τῆς θρησκείας, καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὴν τῆς ἐλευθερίας ἐκοπιάσαμεν ἐπὶ πολυετίαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὄλων ἐν γένει τῶν ὁμιδόξων Χριστιανῶν.... Εἰς Πάλερμον κατοικοῦν Ἑλληνες ἔως 16.000, οἵτινες κατέκησαν ἐκεῖ πρὸ αὐτῶν, φεύγοντες τὴν δουλείαν· οὗτοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ἀναβαίνοντιν εἰς ὅρος, καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀποβλέποντες, τελοῦσι τὴν ἀνάστασιν· τούτων ἡ καρδία πάλλει, ἐπιθυμούντων τὴν μεθ' ἡμῶν ἔνωσιν, καὶ ἡμεῖς νὰ τοὺς νομίσωμεν ὡς μὴ Ἑλληνας, διότι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συναγωνισθῶσι μεθ' ἡμῶν; .

Ταῦτα τὰ κατορθώματα δὲν ἐλάνθαναν τὴν Εὔρωπην, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἔδωκαν τὸ δικαίωμα τῆς μεταναστεύσεως εἰς τὰς ἀπολειφθείσας ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας. Τούτων οὕτως ἔχόντων, δυνάμεια νὰ θέσωμεν διάκρισίν τινα, τίς ἐστιν Ἑλλην, καὶ τίς οὐκ ἐστὶν Ἑλλην; τίς πρέπει νὰ ἔχῃ πολιτικὰ δικαιώματα, καὶ τίς οὐ; Ἡμεῖς νὰ πράξωμεν τοῦτο, οἵτινες δρκισθέντες κατὰ τὰς Ἑθνικάς Συνελεύσεις, ἐκηρύξαμεν, διτὶ Ἑλληνες εἶναι πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς Χριστόν, καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν πάτριον ἔχοντες, τοῦτο δὲ διὰ καταχρήσεις γενομένας εἰς τὴν διανομὴν ὑπουργημάτων; Τὰς καταχρήσεις συνομολογῶ καγώ, ἀλλὰ ταύτας δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τοῦ λοιποῦ, καὶ χωρὶς νὰ συητήσωμεν τίνες ἔχουσι δικαιώματα; ἐρωτῶ, οἱ ἐγγεγραμμένοι εἰς τὸν κατάλογον τῆς φιλικῆς ἐταιρείας, διμόσαντες τὸν αὐτὸν τῆς ἐλευθερίας δόκον, καὶ τὸν αὐχένα των θέσαντες ὑπὸ τὴν σπάθην τοῦ δυνάστου εἰσίν, ἡ οὐκ εἰσιν Ἑλληνες...

Ἐκλαυσα πρὸ δλίγον ἵδιν τὴν σύνυγον καὶ τὸν νιὸν τοῦ Γεωργίου Ὀλυμπιώτου, τοῦ θύματος τούτου τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, δοτὶς μεθ' δλων τῶν ὑπὸ τὰς δδηγίας του ἀνδρείων πολεμιστῶν ἔπεσε, μαχόμενος. Καὶ τοῦ νιὸν τούτου τὰ πολιτικὰ δικαιώματα θέλουν ἀμφισβητηθῆ; Ἐν μόνον ἐκ τῶν ἀπείρων παραδειγμάτων. Πῶς λοιπὸν εἰς τὸ Σύνταγμα, εἰς τὸ αιώνιον τοῦτο Εὐαγγέλιον τῆς πολιτικῆς μας ὑπάρξεως θέλομεν θέσει τοιαῦτα ἄρθρα; ...

· Η ίερὰ θρησκεία κρατεῖ ἡμᾶς ἡνωμένους ἀλλήλοις, ἢ ἐλευθερία θέλει μᾶς χωρίσει; · Η ἐν Ἀθήναις γεννηθεῖσα ἐλευθερία νὰ γίνῃ αἴτιος τῆς διαιρέσεως εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθήνας, ὥστε νὰ εἴπομεν ὅτι θέλομεν αὐτὴν ἀποκλειστικῶς δι' ἡμᾶς αὐτούς;... Τί θέλουσιν εἰπεῖ οἱ μεταγενέστεροι δι' ἡμᾶς, ὅταν ἴδωσι τὸ τοιοῦτον σύνταγμα; ...

Αἱ σημεριναὶ συζητήσεις περιστρέφονται εἰς σφαλερὸν κύκλον, καὶ τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ ἡ πληθὺς τῶν παρουσιασθεισῶν τροπολογιῶν. · Ήξεύρομεν πόσους κατοίκους ἔχομεν ἐντὸς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος· αἱ κατὰ τὴν Τουρκίαν Ἑλληνικαὶ πρεσβεῖαι ἔχουσι πόνους καὶ μόχθους καθ' ἑκάστην εἰς τὸ νὰ προστατεύωσι τοὺς Ἑλληνας ὁμοθρήσκους. · Άλλὰ τοῦ λοιποῦ πᾶς θέλουσι δυνηθῆ νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐτούς, τῶν δποίων τὰ πολιτικὰ δικαιώματα ἀμφισβητοῦνται, οἵτινες δὲν κρίνονται πλέον Ἑλληνες· · Άλλ· ἡ Ἑλληνικὴ Συνέλευσις δὲν θέλει κατανήσει ποτὲ εἰς τοῦτο....

· Η κυβέρνησις τοῦ λοιποῦ θέλει σύγκειται ἐξ ὑμῶν αὐτῶν· ὑπουργεῖα ἐξ ὑμῶν, Βουλευταὶ καὶ Γερουσιασταὶ ἐξ ὑμῶν. Δὲν εἶναι φόβος λοιπὸν μήπως συμβῶσι τοῦ λοιποῦ αἱ αὐταὶ καταχρήσεις, καὶ ἀν τυχὸν συμβῇ κατάχρησίς τις, ἡ Βουλὴ ἀμέσως ἐνίσταται, καὶ φέρει τὴν κατάπαυσίν της...».

Τρία σημεῖα τοῦ λόγου τοῦ Κωλέττη ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν ἰδιαίτερα. Πρῶτο, ἡ πρόβλεψη τῶν δυσχερειῶν, τὶς δποίες θὰ συναντοῦσαν οἱ διπλωμάτες τῶν ἑλληνικῶν προξενείων στὴν προσπάθεια προστασίας τῶν ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου Ἑλλήνων. Δεύτερο, ἡ ἀκριβής γνώση ὑπάρχειας στὸ Παλέρμο διμογενῶν, ποὺ διατηροῦσαν ζωντανὴ τὴν ἑλληνικότητά τους παρὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνες ξενιτειά. Τρίτο, ἡ ὑπογράμμιση τῆς σημασίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ κρατίδιο, ἀν καὶ ὁ ἴδιος καταγόταν ἀπὸ Βλαχοχώρι τῆς Ἡπείρου, τὸ ὄποιο κατὰ τὴν ἔξαπλωση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ἔδωσε ὑποδειγματικὴ ἑλληνικὴ μαρτυρία.

· Ομως περισσότερο γιὰ τὸν Κωλέττη τιμητικὸ ἦταν τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀρκέσθηκε σὲ ἀπλῆ μνεία τοῦ Γεωργάκη Ὄλυμπίου. Διότι ἀναφέρει ὅτι ἔκλαψε «ἰδὼν τὴν σύζυγον καὶ τὸν υἱόν» τοῦ ἐθνομάρτυρα. · Αντίθετα ὁ Ρήγας Παλαμήδης, ὁ ὑπέρομαχος τοῦ αὐτοχθονισμοῦ, μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἐμπνευστές του, δὲν ἀκριβολόγησε ἰστορικά. · Ισχροίσθηκε ὅτι «τὰ λεγόμενα κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι εἶναι διδόκται τῶν ἑτεροχθόνων εἶναι συκοφαντία στυγεόρᾳ·... Εἰς τῶν προαγορευσάντων εἴπεν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἦτο τὸ σύνθημα τῶν ὁμοθρήσκων χριστιανικῶν λαῶν· ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἐσυμφώνησαν μὲ τὸ σύνθημα. · Η ἐπανάστασις ἀρχίσασα εἰς τὴν Βλαχίαν, ἀντίχησεν ἐνταῦθα, ἐκεῖ μὲν ἔσβησε παραχρῆμα, ἐνταῦθα δὲ ἡγωνίσθησαν ἐπὶ ἐπταετίαν καταστρεπτικὸν ἀγῶνα

πάντες....». Τὸ “παραχρῆμα” διαιφεύδεται ἀπὸ σύγχρονο τῶν γεγονότων ξένο ἵστορικό, τὸν Maxime Raybaud μὲ τὰ ἀκόλουθα: « Ἡ τιμὴ τῶν τελευταίων συγκρούσεων ἐπιφυλάχθηκε στὸν καπετάν Γεωργάκη, τοῦ ὅποιου οἱ ἡρωϊκὲς προσπάθειες ἐπιμήκυναν ἀνεπάντεχα τὴ διάρκεια τοῦ ἀγώνα στὶς δύο ἡγεμονίες γιὰ πέντε περίπου μῆνες. Κατ’ αὐτὸ τὸ διάστημα, ὁ Γεωργάκης ἀπασχολοῦσε ἕνα [τουρκικὸ] στρατὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ περισσότερο τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἄνδρων..».

ΕΛΛΗΝΟ - ΓΑΛΛΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

Π Ε Ι Ρ Α Ι Ω Σ

- 1975 -

ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ 217

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Ο 'Ελληνο - Γαλλικός Σύνδεσμος Πειραιώς καὶ ὁ Σύλλογος Λιβαδίτῶν «ὁ Γεωργάκης Ὁλυμπίος» δραγανῶνυν τὴν Τετάρτη, 10 Μαΐου 1978, ὥρα 8 μ. μ., διόλεξη στὴν αἰθουσα τοῦ Γαλλικοῦ Ινστιτούτου Πειραιώς, II Μεραρχίας 36 - Ἀκτή Θεμιστοκλέους (Πασαλιμάνι).

Ο μιλητής : 'Ο Πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου κ. ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ Διδάκτωρ Παν.)μίου Αθηνῶν καὶ Chargé de cours à la Sorbonne (Paris IV).

Θέμα : «'Ο φιλελληνισμὸς τοῦ Κλώντ Φωριέλ καὶ γαλλικὴ σκιαγραφία τῆς προσωπικότητος τοῦ Γεωργάκη Ὁλυμπίου».

Παρακαλεῖσθε ιὰ λαμπρύνετε τὴν ἐκδήλωση μὲ τὴν παρουσία σας.

Ο Αντιπρόεδρος 'Ο Πρόεδρος
τοῦ 'Ελληνο - Γαλλικοῦ Συνδέσμου τοῦ Συλλόγου Λιβαδίτων «Γ. Ὁλυμπίος»
Γ. ΔΡΟΣΟΣ Δ. ΠΡΟΚΟΒΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ
ΕΤΟΣ ΙΑΡΥΣΕΩΣ 1929
ΕΔΡΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΑ : ΟΔΟΣ ΠΕΧΜΑΖΟΓΛΟΥ 1
ΑΡΙΟ. ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ 32.18.861

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ

Ἡ 'Ιστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία τῶν Θεσσαλῶν, τῇ συμμετοχῇ τῶν Θεσσαλικῶν Συλλόγων «ΠΕΡΡΑΙΒΙΑ» καὶ «ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ», δραγανῶνει διάλεξιν μετὰ προβολῆς βραχείας ταινίας ἐπὶ τῇ 200 ετηρίδι ἀπὸ γεννήσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ, εἰς τὴν αὐθουσαν τελεῖων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Ἐλευθερίου Βενιζέλου (Πανεπιστημίου) 22, τὴν 25^η Μαΐου 1978, ἡμέραν Παρασκευήν, ὥραν 8 μ. μ.

Ομιλητής : δ. κ. ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΛΑΖΑΡΟΥ

Δέμα : ΤΟ ΛΙΒΑΔΙ ΕΛΑΣΣΟΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ

Οὐ πολογίη ὁ "Ἐφορος τῆς Ἰστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΘΟΝΟΥΛΟΣ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ταῦτα προτείνεται. δπας τιμήσῃ διὰ τῆς παρουσίας σας τὴν πατριωτικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ταύτην ἀδηλούσην.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. Ζ. Ε. Θ.
ΔΙΑΤΕΡΙΘ. ΝΤΑΗΣ
ΕΠΙ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ "ΠΕΡΡΑΙΒΙΑΣ"
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΓΓΕΑΣ
ΤΑΜΙΑΚΟΣ ΣΠΥΛΑΟΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΟΥ "Γ. ΟΛΥΜΠΙΟΥ"
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΚΥΛΩΝΗΣ

ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821
SINE IRA ET STUDIO

“Ο Σπ. Λάμπρος τὸ 1902 ἔγραφε: «Ἐύχάριστος εἶναι ἡ ἀπόφασις, ἣν ἔλαβεν ἀπό τίνος ὁ ἐλληνικὸς τύπος, νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου ἰστορίας. Ἀξιον δὲ μόνον συστάσεως εἶναι ὅπως ἡ τ' ἐκλογὴ τῶν θεμάτων γίνηται καταλλήλως καὶ ἡ διαπραγμάτευσις αὐτῶν ἐκτελῆται sine ira et studio. Δὲν πρέπει νὰ καταβιβάζωμεν τυχὸν τὴν ἰστορίαν πρὸς τὰ αἰσθήματα καὶ πάθη τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας νὰ ἀναβιβάζωμεν τὸν ἀναγνώστην, κατευθύνοντες αὐτὸν εἰς τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος διδάγματα, ἐκτιθέμενα ἀπαθῶς καὶ ἀμερολήπτως»¹.

“Ομως οἱ ὑποδείξεις τοῦ μεγάλου ἰστορικοῦ δὲν φαίνεται νὰ εἰσακούσθηκαν. Πρόσφατα ὁ Δ. Χρονόπουλος διαπιστώνει ὅτι πολλοὶ Νεοέλληνες ἀγνοοῦν τὴν ἰστορία τοῦ τόπου καὶ παρασύρονται ἀπὸ διαστρεβλώσεις καὶ παραποιήσεις τῆς ἰστορικῆς ἀλήθειας: «Τὰ παραδείγματα -τονίζει- εἶναι πολλὰ καὶ τὰ ζούμε καθημερινά. Τὴν ἰστορία μας τὴν ποδοπατοῦμε, ὅταν δὲν τὴν ἀγνοοῦμε, ὅταν δὲν τὴν διαστρέφουμε.

“Η ἰστορία δὲν εἶναι, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἀντικείμενο ἐκμεταλλεύσεως.... Καὶ αὐτὴ εἶναι δυστυχῶς ἡ πραγματικότητα ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ μακροῦ καὶ ἐκτείνεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας μὲ διμφιοβήτηση ἀρχῶν, ἀξιῶν καὶ προσώπων.... σὲ τούτη τὴν ἀνίερη προσπάθεια ποὺ ἀπέβλεπε στὴ διάβρωση τῆς ἐθνικῆς μας συνείδησης, πρέπει νὰ ἀντιταχθεῖ μιὰ κίνηση διαφωτισμοῦ καὶ ἐνημερώσεως. Σὲ τούτη τὴν στράτευση, ξένη πρὸς πολιτικὲς ἡ κομματικὲς στρατεύσεις, πρέπει νὰ συνταχθοῦν ὅσοι θέλουν, ὅσοι μποροῦν, ὅσοι ἔχουν τὴν δύναμη καὶ τὴν ἴκανότητα νὰ προσφέρουν κάτι στὸ διαφωτισμὸ τῶν Ἑλλήνων.... Πιστεύω ὅτι κάτι τέτοιο μπορεῖ νὰ γίνει στὸν κοινὸ ἀγῶνα γιὰ νὰ μάθει ὁ Ἑλληνας - ὁ ἀγνοῶν ἡ ὁ παραπλανώμενος Ἑλληνας - τὴν ἰστορία του γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς ὅσους κινδύνους διατρέχει σήμερα ἡ φυλή μας»².

“Η ἰστορικὴ ἀλήθεια ἀλλοιώνεται συστηματικὰ κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐθνικῶν ἐπετείων, κυρίως δὲ τῆς 25ης Μαρτίου. Ὁ Χρ. Κερμελιώτης παρὼν σὲ

1. Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι καὶ Ἀρθρα*, Ἀθῆναι 1902, 404.

2. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ τῆς 15-3-1984.

σχολική ἐκδήλωση γιὰ τὴν ἑθνικὴ παλιγγενεσίᾳ ἔμεινε κατάπληκτος ἀπὸ τὴν εἰκόνα, ποὺ παρουσίασε ὁ φιλόλογος Καθηγητής, ὅμιλητης. Τὴν ἀγανάκτησή του ἐκφράζει μὲ μακροσκελὴ ἐπιστολὴ στὸν ἡμερήσιο τύπο. Μεταξὺ τῶν ἄλλων γράφει: «Σὰν πατέρας, μὲ προβλημάτισε τὸ γεγονὸς καὶ εἶπα: "ποὺ τραφάει ἡ νεολαία μας σήμερα μὲ τέτοιους ἐκπαιδευτικούς";».³ Άλλὰ καὶ σὰν Ἑλληνας μὲ συγχλόνισε τὸ γεγονὸς γιὰ τὴ βάναυση διαστρέβλωση τῆς ἰστορικῆς ἀλήθειας. Γιατὶ κομιατικὴ κρίση καὶ μόνο πολιτικὴ μὲ σκοπιμότητα διακατεῖχε τὴν ὄμιλία τοῦ..., ὁ ὅποιος τόνισε κατὰ κόρον ὅτι ὁ ἀνώτερος κλῆρος καὶ οἱ κοτσαμπάσηδες ἐπέδρασαν ἀρνητικὰ στὸν ἀγώνα τοῦ 21. Ποὺ στοχεύουν αὐτὲς οἱ ἀνιστόρητες καὶ ἀνθελληνικὲς θέσεις; Ποιούς ἀνώτερους σκοπούς ἔξυπηρετοῦν; Ἀντιμετωπίζει τὸ ὅλο θέμα μὲ τέτοια μονομέρεια, μονόχωντη καὶ μονόπλευρη ἔξέταση, ποὺ εἶναι νὰ ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ἔνας καθηγητής ἀδυνατεῖ νὰ δεῖ κατάματα τὴν ἰστορικὴ ἀλήθεια; Γιατὶ στηρίζεται σὲ μεμονωμένα καὶ ἀσύνδετα κείμενα, ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλει ὁρθὰ συμπεράσματα. Δὲ μᾶς ἀναφέρει πηγὲς ἔγκυρες καὶ μὲ πληρούτητα. Θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς πεῖ ὁ κ. καθηγητής συγκεκριμένα ποιά ἰστορικὰ ἔργα ἔχουν γραφεῖ ποὺ ἐκφράζουν τὰ ὅσα λέει ἐκεῖνος;⁴

Γι’ αὐτὸ θὰ ἥταν πρόσφρορο καὶ ἐποικοδομητικὸ νὰ προσκομισθοῦν ἐλάχιστα στοιχεῖα πηγῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπόφεις ἰστορικῶν, μάλιστα καὶ ἐκείνων, ποὺ πιστεύουν στὸν ἰστορικὸ ὑλισμό.

Κατὰ πρῶτον ἡ προκήρυξη τοῦ Ἀλέξανδρου Υψηλάντη τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1821, ἡ ὅποια συντάχθηκε στὸ Κισνόβιο τῆς Μολδαβίας καὶ ἔξαπολύθηκε ἀπὸ στρατόπεδο τοῦ Ἱασίου, εἶναι ἀπολύτως σαφής: «Εἶναι καιρὸς νὰ ἀποτινάξωμεν τὸν ἀφόρητον (τοῦτον) ζυγόν, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν Πατρίδα, νὰ κορημνίσωμεν ἀπὸ τὰ νέφη τὴν ἡμισέληνον διὰ νὰ ὑψώσωμεν τὸ σημεῖον δι’ οὗ πάντοτε νικῶμεν, λέγω τὸν Σταυρόν, καὶ οὕτω νὰ ἐκδικήσωμεν τὴν πατρίδα καὶ τὴν ὁρθόδοξην ἡμῶν πίστιν ἀπὸ τὴν ἀσεβῆ τῶν ἀσεβῶν καταφρόνησιν. Μεταξὺ ἡμῶν εὐγενέστερος εἶναι ὅστις ἀνδρειοτέρως ὑπερασπισθῆ τὰ δίκαια τῆς πατρίδος καὶ ὀφελιμωτέρως τὴν δουλεύσει. Τὸ Ἐθνος συναθροιζόμενον θέλει ἐκλέξει τοὺς δημιογέροντάς του, καὶ εἰς τὴν ὑψίστην ταύτην Βουλὴν θέλουσιν ὑπείκει ὅλαι μας αἱ πράξεις... Ποῖοι μισθωτοὶ καὶ χαῦνοι δοῦλοι τολμοῦν ν’ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπέναντι λαοῦ πολεμοῦντος ὑπέρ τῆς ἴδιας ἀνεξαρτησίας;»⁴

Ἡ προκήρυξη τῆς Συνελεύσεως τῆς Καλαμάτας τοῦ Μαρτίου 1821 καθιστᾶ

3.ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (Λάρισα) τῆς 27-3-1984.

4. Φιλήμων, Δοκίμιον, Β', 79-82. Πρβ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἡ οἰνωνικὸν κίνημα ἡ Ἑλληνικὴ ἑθνεγερσία», ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ, 3 (1970-71) 5 κ.ἔ., ὅπου καὶ οἱ παραπομπὲς γιὰ ἀποσπάσματα χωρὶς ἔνδειξη.

σαφέστερα τὰ κίνητρα τῶν ἐπαναστατημένων προγόνων μας: «.... μὲ μίαν γνώμην δόμιοφώνως... νὰ λάβωμεν τὰ ἄρματα καὶ νὰ δομήσωμεν κατὰ τῶν τυράννων... ἀπαντες πνέομεν πνοὴν ἐλευθερίας... ἡ κεφαλή μας... ἄλλο δὲν φρονεῖ εἰ μὴ τὴν ἐλευθερίαν, ἡ γλῶσσα μας... τώρα μεγαλοφύνως φωνάζει καὶ κάμνει νὰ ἀντηχῇ ὁ ἀὴρ τὸ γλυκύτατον ὄνομα τῆς ἐλευθερίας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλοι ἀπεφασίσαμεν ἡ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἡ νὰ ἀποθάνωμεν· διὸ καὶ προσκαλοῦμεν τὴν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν ὅλων τῶν ἔξευγενισμένων Εὐρωπαϊκῶν γενῶν, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ φτάσωμεν ταχυτέρως εἰς τὸν ἰερὸν καὶ δίκαιον σκοπόν μας, καὶ νὰ ἀνανεώσωμεν τὸ τεταλαιπωρημένον Ἑλληνικὸν γένος μας... Δικαίῳ λόγῳ ἡ μήτηρ μας Ἑλλάς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ὑμεῖς ἐφωτίσθητε, ἀπαιτεῖ ὅσον τάχος τὴν φιλάνθρωπον συνδρομὴν καὶ διὰ χρημάτων καὶ διὰ ὅπλων καὶ διὰ συμβουλῆς, τῆς ὁποίας ἐσμὲν εὐέλπιδες ὅτι θέλομεν ἀξιωθῆ...».

Πλήρως διαφωτίζει ἡ διακήρυξη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου τῆς 15 Ιανουαρίου 1822: « ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν.. εἶναι πόλεμος ἔθνικός, πόλεμος τοῦ ὁποίου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῶν δικαίων τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἴδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς».

«Τὸ Ἑλληνικὸν Ἐθνος, ὑπὸ τὴν φοικώδη Ὀθωμανικὴν δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύτατον καὶ ἀπαραδειγμάτιστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀποσεῖσαν αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν του (=πληρεξουσίων), εἰς ἔθνικὴν συνηγμένων Συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν Πολιτικὴν αὐτοῦ Ὑπαρξίν καὶ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΝ».

Ἡ διακήρυξη τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος τῆς 13 Μαρτίου 1822 θέλει καὶ θέτει ὡς σκοπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τὴν ἀνεξαρτησία, τὴν βάση τῆς ἐλευθερίας. Καμμία ὑποψία κοινωνικοῦ σκοποῦ δὲν διαφαίνεται. Μόνον ἔθνικὸς καὶ ἐπιδιώκεται ἡ ἐπίτευξη του χωρὶς ξένην ὑποκίνηση: «Τὸ Ἑλληνικὸν Ἐθνος πολεμεῖ κατὰ τῆς τυραννίας αὐθόρυμητον... ἐκήρυξεν ὅτι θέλει τὴν ἀνεξαρτησίαν του...». Ἐπιβεβαιώνεται δὲ τοῦτο καὶ μὲ τὴν καθιέρωση ἔθνικῆς σημαίας καὶ ἔθνοσήμου⁵.

Τὸν ἔθνικὸ χαρακτήρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἐπισημαίνουν καὶ οἱ ιστορικοὶ ποὺ ἔζησαν τὰ γεγονότα καὶ ἐγνώρισαν ἀπὸ κοντὰ πρόσωπα καὶ πράγματα.

Τὴν ἴδρυση τῆς Ἐταιρείας τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἰωάννης Φιλήμων δὲν ἀποδίδει στὴν ἐπήρεια ξένης Δυνάμεως. Δὲν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἔργο ἐτεροκίνητο. Ἀπορρίπτει ὡς κακόβουλο τὸ λεγόμενο. Καὶ μᾶς διαβεβαιώνει: «Τοῦ Ἑλληνικοῦ

5. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης καὶ ἡ σύμπραξή του μὲ τοὺς ἀρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου. Ἐκδόσεις Ἐνώσεως Τριπολιτῶν Ἀττικῆς, Ἀθήνα 1984, 17.

αὶσθήματος ἦτον αὕτη καρπὸς καθαρὸς τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα». «Τῆς Ἐλευθερίας ὁ ζῆλος καὶ τῶν κινδύνων ἡ φιλότιμος καταφρόνησις διέκρινον πάντοτε τὸν Ἑλληνα... Ἐνῷ δὲ ἡ τυραννία κατέφερε τὸν Λαὸν εἰς τὴν ἀπελπισίαν καὶ ὑπηγόρευσεν αὐτὴν ἡ ίδια τὴν ἀνάγκην τῶν βιαιοτέρων μέτρων, ἥσκει νὰ φρονηματίσωσι τοῦτον αἱ συμβουλαὶ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ νοημονεοτέρου μέρους».

Ωστόσο στὴν ἐπανάσταση δὲν συμμετέχουν μόνον οἱ νοημονέστεροι, δηλαδὴ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ λόγιοι, ἀλλὰ σύμπαντες οἱ Ἑλληνες. Στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης παρέχει ἀδιάψευστη μαρτυρία τῆς καθολικῆς συμπράξεως τῶν Ἑλλήνων: «...εἴπα νὰ μὴν ἔχωμεν ἐλπίδα λυτρώσεως ἄλλην παρὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν μας καὶ ἀπὸ τὸν Ὅψιστον... Ἐμέστωσε καὶ ἡ Ἐταιρεία..., ἡ ὁποίᾳ ἔχρησίμευσε ὡς μία σύνοδος οἰκουμενικὴ τῆς Ἑλλάδος. Πλησίον εἰς τὸν ἰερέα ἦτον ὁ λαϊκός, καθήμενοι εἰς ἓνα σκαμνί πατριάρχης καὶ τζομπάνης, ναύτης καὶ γραμματισμένος, ιατρὸς καὶ ἄρρωστος, κλεφτοκαπεταναῖοι, προεστοί καὶ ἔμποροι, ἡ σύνοδος ἐργάζετο ἀκοπα. Ἄγιο τὸ χῶμα ἐκεινῶν ποὺ τὴν ἐφεύρηκαν. Ἐπεσε εἰς τὰ τέσσερα δάκτυλα ὡς μία βροχή, καταποντισμός, ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας. Ἔγὼ δταν ἤλθε ἡ προκήρυξις τοῦ Ὅψιλάντη. Ἡ σάλπιγξ τῆς Πατρίδος σᾶς κράζει, μοῦ φάνη κι ἀντιλάλησε γῆ κι' οὐρανός, καὶ ἔβαλα στραβὰ τὸ φέσι μου καὶ ἔχωσα τὴν χούφτα μου εἰς τὴν χούφτα (=λαβή) τοῦ σπαθιοῦ μου...», γιὰ τὸν ἀγώνα τῆς ἐλευθερίας.

Σαφέστερος ἀκόμη γίνεται ὁ συγγραφέας τῆς Ἰστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Σπ. Τρικούπης, γράφοντας τὰ ἔξης: «Ἄλλ' ἡ Ἑλλὰς καὶ προέθετο καὶ ἐκήρυξεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος τῆς, ὅτι ὡπλίσθη πρὸς συντριβὴν τοῦ ξένου ζυγοῦ καὶ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἐθνισμοῦ τῆς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς. Ἡ ἐκ προθέσεως αὕτη διαφορὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῶν ἄλλων ἐπαναστάσεων τῶν συναδέλφων τῆς εἶναι σημειώσεως ἀξία... καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπεπεράτωσίν της... ἀπεπερατώθη εὐτυχῶς διὰ τῆς γενναίας καὶ ὁμοφύχου συνδρομῆς ὅλων τῶν χριστιανικῶν λαῶν, διὰ τῆς ἐνόπλου καὶ εὐεργετικῆς παρεμβάσεως περὶ τὰ τέλη της τριῶν Μεγ. Δυνάμεων, καὶ διὰ τῆς πλήρους συγκαταθέσεως καὶ ὅλων τῶν ἄλλων... θέαμα μοναδικὸν ἐν τῇ Ἰστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἡ ἐν μέσῳ αἰμάτων, καταστροφῶν καὶ δεινῶν ἀγώνων ἀνέγερσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους, κειτομένου πρὸ αἰώνων ὑπὸ ξένην καὶ ἀλλόπιστον δουλείαν καὶ καταπιεζούμενου χωρὶς νὰ χάσῃ ὅλοτελῶς μήπε τὸν χαρακτῆρα του, μήτε τὴν ἐνέργειάν του, μήτε τὰς προγονικὰς ἀναμνήσεις του».

«Ως ἐθνικὴ ἐρμηνεύουν τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ οἱ μετέπειτα ἐπιστήμονες ἴστορικοί, προεξάρχοντος τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, ὁ ὁποῖος

μετά διεξοδική και ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση ὅλων τῶν παραγόντων, ὑπογραμμίζει τὰ ἔξῆς: «Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εῖς τινα πειθαρχίαν καὶ δεύθυνσιν τὰς ἀπ’ αἰδώνος προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς Ἀνατολῆς τιμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ δινέπεδιών... Ὁθεν τὸ ἔργον τῆς Ἐταιρείας ἀπέβη τῷ ὅντι σωτήριον, ἄτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερόν τινα ἐλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τὰς ὁποίας ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν προϋπήρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὑπαρξίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητα».

Οἱ ίστορικὲς πηγές, ἥτοι ἡ τεκμηρίωση παραμένει τόσο ἰσχυρή, ὥστε καὶ οἱ δογματικοὶ καὶ οἱ θεωρητικοὶ τοῦ μαρξιστικοῦ ἴστορικοῦ ὑλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὁ Γιάννης Κορδάτος καὶ ὁ Νίκος Σβορῶνος νὰ ὄμοιογοῦν, εἴτε συγκεκαλυμμένα εἴτε ἀπερίφραστα, τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

὾ πρῶτος ἥδη τὸ 1924 σὲ γλώσσα καθαρεύουσα εἶχε δημοσιεύσει τὴν ἐργασία του: «Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821». Σ’ αὐτὴ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀποτελεῖ «ἔν ἐθνικὸν κίνημα τῆς ἐλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως, τῆς τάξεως τῶν ἐμπόρων καὶ ἐφοπλιστῶν τῆς τότε ἐποχῆς». Ἐπὶ πλέον ἀνεπιφύλακτα δέχεται ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξη «ὑπῆρξεν... προοδευτικὴ τάξις», διότι ἀπήλλαξεν τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν...»⁶. Ἀργότερα, τὸ 1940, ὁ Κορδάτος ἔξ ἀφορμῆς τοῦ ἐλληνο-ἴταλικοῦ πολέμου προβαίνει στὴν ἀναντίρροητα δρόθιτερη ἐκτίμηση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821: «Στὸ Μαραθώνα καὶ στὴ Σαλαμίνα καὶ στὶς Θερμοπύλες πολεμώντας ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔκανε πολέμους ἀπελευθερωτικούς... Τὸ ἵδιο καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἐξέγερση στὸ Εἰκοσιένα. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἔστηκάθηκε γιὰ τὴν ἐλευθερία του, γιὰ νὰ δημιουργήσει τὴν ἐθνική του ἑστία καὶ γιὰ νὰ πάρει τὴ θέση του μέσα στὰ Βαλκάνια καὶ στὴν ἴστορία τῆς Εύρωπης. Καὶ ὅλοι οἱ πολέμοι κατὰ τῆς Τουρκίας στὰ περασμένα ἥταν πολέμοι ἀπελευθερωτικοί»⁷. Ὁ Κορδάτος, λίγα μόλις χρόνια πρὸ τοῦ θανάτου του, τὸ 1957, ἐπανέρχεται στὸ θέμα λέγοντας: «Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ βλέπουμε τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση σὰν κίνημα πολιτικοινωνικὸ κι’ οὔτε μὲ σημερινὰ ἴδεολογικὰ κριτήρια νὰ ἐρμηνεύουμε ὅρισμένα γεγονότα τοῦ Εἰκοσιένα. Ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τοῦ 1821 δὲν ἥταν ἡ Ρωσία τοῦ 1917. Ἐν ὀνόματι τοῦ ἀρι-

6. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐθνικὸς ἀγώνας ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821», ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ, 2(1985)2-3.
7. Γιάννη Κορδάτου, «Γιατί πολεμᾶμε», ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, 21-12-1940.

στεριμού δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεται παραποίηση τῆς ἰστορίας»⁸.

Ο Χρ. Α. Στασινόπουλος στὴν πράγματι ἀποκαλυπτικὴ αὐτὴ θεώρηση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἀπὸ τὸν Κορδάτο παρατηρεῖ τὰ ἔξης: «Γιὰ τὴ βασικὴ αὐτὴ ἀντίφαση τοῦ Κορδάτου στὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀναφέρουμε, μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο του, ἵσως νὰ μὴ φταίει μόνο ἡ σύμφυτη διαστροφὴ καὶ ὁ ἀλλοπροσαλλισμός, ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν ἰστορία του. Εἶναι πιθανό, τὸ κεφάλαιο αὐτὸ (γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα) ποὺ εἶναι στὸ τέλος τοῦ β' τόμου τῆς ἰστορίας του, νὰ τόγχαψε τελευταῖα ὅποτε τὰ σύγχρονα γεγονότα ἐπιδράσανε στὴν τέτοια θεώρηση τοῦ Εἰκοσιένα. Αὐτὸ ἴσχυε καὶ γιὰ τὸν ἐπίλογό του καὶ γιὰ τὸν πρόλογό του, ποὺ τὸν ἔγχαψε τὸ 1952, ὅπως σημειώνει ὁ Ἰδιος. Ἐνῶ δηλ. στὸν πρόλογο, στὸν ἐπίλογο καὶ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, παραδέχεται ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ Εἰκοσιένα εἶχε ἐθνικοπατελευθερωτικὸ χαρακτήρα, στὶς ὑπόλοιπες 650 σελίδες τῆς ἰστορίας του (τὸ κύριο ἔργο), βλέπει, κρίνει καὶ ἀξιολογεῖ πρόσωπα καὶ πράγματα μὲ ταξικὸ μάτι. Σὰν νὰ κρίνει μιὰ ταξικὴ ἐπανάσταση, κάνοντας μάλιστα καὶ ἀποποὺς ταξικοὺς διαχωρισμοὺς καὶ κατατάξεις, ὅπως κι ὁλοῦ εἴπαμε. Γι' αὐτὸ καὶ παραμιօρφώνει τὰ κυριώτερα ἰστορικὰ πρόσωπα»⁹.

Αὐτὴ ἡ παραμόρφωση ἰστορικῶν προσώπων λαμβάνει φοβερὲς διαστάσεις τὰ τελευταῖα χρόνια. Στὴν μακαρία πατρίδα μας δὲν χάνονται «εὔκαιριες», γιὰ νὰ χαρακτηρισθοῦν ως προδότες πρόσωπα καθαγιασμένα καὶ καταξιωμένα ἰστορικά, πότε ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', πότε ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, ἢ ως ἀρχηγοὶ ταξικῶν ἔξεγέρσεων, ὅπως οἱ ἥρωες τῶν προεπαναστατικῶν κινημάτων καὶ ἐθνομάρτυρες Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος, ὁ Εὐθύμιος Βλαχάβας κ.ἄ. Στὸ ἐθνοφθόρο, ἀνίερο καὶ ἀνεπιστημονικὸ ἐγχείρημα πρωτοστατοῦν καὶ οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν εὐθύνη τῆς δρθῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς ἐλληνικῆς νεότητας. Ἐμφανίζονται δὲ ὡς θιασῶτες τοῦ ἰστορικοῦ ὑλισμοῦ σὲ περίοδο, κατὰ τὴν ὁποίᾳ στὶς χῶρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ προκρίνεται ἡ ἐθνικὴ διαπαιδαγώγηση, ἐνῶ ἔπειτε σύμφωνα μὲ τὶς ἐπίσημες διακηρύξεις ἡ διεθνιστική. Λ.χ., στὴν γειτονικὴ Βουλγαρία ὁ Πρόεδρος T. Zivkov ἐπιτάσσει: «Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ ὑπάρχουσα σήμερον ἀντίθεσις εἰς τὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεολαίας καὶ συγκεκριμένως κατὰ τὸν συνδυασμὸν τῆς διεθνιστικῆς καὶ τῆς πατριωτικῆς διαπαιδαγωγήσεως. Τοῦτο ἀπαιτεῖ πρωτίστως τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν πληρεστέραν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐνδόξου ἰστορικοῦ παρελθόντος τοῦ λαοῦ μας

8. Βλ. Χρ. Α. Στασινόπουλος, *'Ο ἀληθινὸς Κολοκοτρώνης. Ἰστορικὴ, κριτικὴ μελέτη.* Ἀθήνα 1958, 86 σημ.

9. Πρβλ. καὶ Αχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821: Ἀγώνας ἐθνικὸς ἡ κοινωνικός;» *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ*, 24-2-1985.

πρός διαπαιδαγώγησιν τῆς νεολαίας μας διὰ τοῦ πατριωτικοῦ πνεύματος». Εἰδικά οἱ ὁδηγίες τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως πρὸς τοὺς Ἰστορικοὺς καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοὺς διδάσκοντες τὴν Ἰστορία δὲν ἐπιτρέπουν περιθώρια ἀμφισβητήσεων: «Ἐπιβάλλεται ὅπως παύσῃ ὑφισταμένη ἡ μηδενιστικὴ στάσις ἔναντι τοῦ ἔργου τοιούτων ἐπιφανῶν στρατιωτικῶν καὶ κρατικῶν ἥρετῶν ὃς εἶναι ὁ Χάνος Ἀσπαρούχ, ὁ Χάνος Κροῦμος, ὁ τσάρος Βορίς, ὁ τσάρος Συμεών, ὁ τσάρος Σαμουνὴλ κ.ἄ.»¹⁰.

Συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται ἡ βαθμαία καὶ ἐν τέλει ὁριστικὴ ἀνάνηψη τοῦ Κορδάτου μετὰ τὴν ἐνημέρωσή του στὶς νέες τάσεις ἐρμηνείας τῆς Ἰστορίας, πρὸ πάντων πέρα τοῦ μαρξιστικοῦ Ἰστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ἐν τούτοις κατὰ τὸν Φίλιππο Ἡλιού ἡ ἀσυνέπεια αὐτὴ τοῦ Κορδάτου ὀφείλεται στὴν κατὰ καιρούς ἰδεολογικὴ χρήση τῆς Ἰστορίας, στὴν κομματικὴ συνταγὴ ποὺ ὑποκαθιστᾶ τὴν Ἰστορικὴ ἀνάλυση. Ὡς παράδειγμα δὲ φέρει τὸ ἀκόλουθο περιστατικό: «Οταν, τὸ 1945, ὁ Νίκος Σβορῶνος ὑπόδειξε στὸ Νίκο Ζαχαριάδη πώς ἡ ἐπίσημη θεωρία τοῦ KKE γιὰ τὶς σχέσεις τῆς νέας Ἑλλάδας μὲ τὸ Βυζάντιο δὲν ἀντεχει μπρὸς στὴ μαρτυρία τῶν Ἰστορικῶν πηγῶν, ὁ Ζαχαριάδης δέχτηκε τὴν (ἰδιωτικὴ) συζήτηση, δέχτηκε, μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις, καὶ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ N. Σβορῶνου, ἀλλὰ ἀπάντησε: αὐτὰ νὰ τὰ ποῦμε (=δημοσιεύσουμε) ἀργότερα. Αὐτὴ τὴν ὕρα δὲν μπορῶ, αὐτὰ δὲν μᾶς συμφέρουν»¹¹.

«Οσον ἀφορᾶ στὸν χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ὁ Σβορῶνος διατυπώνει τὴν ἀκόλουθη γνώμη: «Βέβαια, ἦταν ἔνα κίνημα ἑθνικὸ ἄλλὰ καὶ κίνημα ἐνὸς χριστιανικοῦ λαοῦ ἐνάντια στὸ μουσουλμάνο κατακτητὴ ποὺ δὲν ἦταν εὔκολο νὰ θεωρηθεῖ νόμιμος. Τέλος, ἦταν κίνημα ἐνὸς λαοῦ ποὺ σ' ἐκείνη τὴν ορμαντικὴ ἐποχὴ καὶ μόνο τὸ ἀκουσμα τοῦ ὀνόματός του εἶχε τόση δύναμη ὑποβλητικὴ ποὺ ξεσήκωσε διμόφωνη τὴν παγκόσμια κοινὴ γνώμη, καὶ οἱ κυβερνήσεις, ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἀπολυταρχικές, ἔπρεπε νὰ τὴ λογαριάζουν. Οἱ φιλελεύθεροι ὅλων τῶν χωρῶν, ἐκεῖνοι ποὺ πρῶτοι ξεσήκωσαν αὐτὸ τὸ φιλελληνικὸ φεῦγον, προβάλλοντα κυρίως τὸν ἑθνικοαπελευθερωτικὸ χαρακτήρα τοῦ κινήματος»¹².

‘Αληθινὰ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Σβορῶνου καὶ γιὰ τὴν συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἑθνικὴ ὑπόθεση: «Ἡ θέση καὶ ἡ στάση τῆς Ἐκκλησίας στοὺς

10. Πρβ. Ἐπειση Πεπραγμένων σχολικοῦ ἔτους 1981-82 Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς, 21 κ.ἔ. Ἀχ. Λαζάρου, Ἡ Ἰστορία ὡς διδακτέα ὑλη ἐπίμαχο πρόβλημα παιδείας, Ἀθήνα 1984, (Ἀνάτυπο), 147 κ.ἔ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

11. ANTI, 46, 29-5-1976.

12. N. Σβορώνου, Ἀνάλεκτα Νεοελληνικῆς Ἰστορίας καὶ Ἰστοριογραφίας, Ἀθήνα 1982, 232.

πρώτους αιώνες τῆς ἀλωσης, ποὺ ἀντικαθιστᾶ στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων τὴ χαμένη αὐτοκρατορία καὶ γίνεται τὸ πολιτικὸ δργανο τῆς συνοχῆς τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, παρέχει κάποια πραγματικὴ βάση στὸ νοσταλγικὸ αὐτὸ δνειρο. Τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο, ἡ ἀκριβέστερα ἡ ἰδέα τῆς ὁρθοδοξίας, ποὺ ἦταν πάντα κυριαρχικὸ στὴ βυζαντικὴ ἰδεολογία, συνδέεται τώρα ἀρρηκτα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ γένους. Ἡ ἐθνικὴ ἰδέα βρίσκεται περισσότερο παρὰ ποτὲ συνδεδεμένη μὲ τὴ χριστιανικὴ ὁρθοδοξία καὶ διαμέσου τῆς ἐκκλησίας μὲ τὸ δνειρο μᾶς ἔξελληνισμένης αὐτοκρατορίας». Ἐν συνεχείᾳ προσθέτει: «ἡ Ἐκκλησία παραμένει σ' ὅλη τὴν περίοδο ἀπ' τὸ ιε ὥς τὸ τέλος τοῦ Ι. αἰ., ἡ κατευθυντήρια δύναμη τοῦ Ἑθνους. Ἔπικεφαλῆς τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης σ' ὅλες τὶς μορφές της, ἐργαζόμενη γιὰ τὸ σταμάτημα τῶν ἔξισλαμισμῶν, συμμετέχοντας σ' ὅλες τὶς ἔξεγέρσεις ἀκόμα καὶ διευθύνοντάς τες (ἔχει νὰ δείξει μεγάλο ἀριθμὸ νεομαρτύρων, ποὺ εἶναι σύγχρονα καὶ ἥρωες τῆς χριστιανικῆς πίστης καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης), ρυθμίζει ἐπίσης τὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ἡδη ὁ πρῶτος Πατριάρχης Γεννάδιος ἴδρυε τὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ ποὺ ἀναδιοργανώθηκε ἀργότερα. Κι' ἄλλοι Πατριάρχες θ' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμά του. Τὸ ούσιαστικὸ πρόβλημα ποὺ ἀπασχολεῖ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ σκέψη αὐτὴ τὴ στιγμὴ εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τῆς ὁρθοδοξίας, ποὺ συγχέεται περισσότερο ἀπὸ ποτὲ μὲ τὴν ἐθνικὴ ἰδέα καὶ ποὺ τὴν ἀπειλοῦν ἀπ' τὴ μιὰ τὸ Ἰσλάμ καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη ἡ καθολικὴ προπαγάνδα»¹³.

Μετὰ ἔξαετία ἐπαναλαμβάνει περίπου τὴν ἵδια διατύπωση: «Ἡ πραγματικὴ κατευθυντήρια δύναμη τοῦ Ἑθνους ὡς τὸν 17ο αιώνα στάθηκε ἡ Ἐκκλησία. Γύρω τῆς συγκλίνει ἡ κωνσταντινουπολίτικῃ ἀριστοκρατία καὶ οἱ ἐπαρχιακοὶ πρόκριτοι. Τὸ κοινωνικὸ αὐτὸ σύνολο ἔχει ἐπαμφιερίζουσα στάση ἀνάλογη μὲ τὴ θέση του μέσα στὴν Αὐτοκρατορία. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, καθὼς ἔξαρταται ἀπὸ τοὺς κατακτητές, στοὺς ὅποιους ὀφείλει καὶ τὴν ἵδια τὴν ὑπαρξή του καὶ τὰ οἰκονομικά του προνόμια, δέχεται τὸ συμβιβασμὸ μαζὶ τους καὶ ἐκφράζει ἔνα πνεῦμα προσαρμογῆς στὶς καινούριες συνθῆκες ποὺ δημιούργησε ἡ κατάκτηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐθνικὴ συνείδηση, τροφοδοτούμενη ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀντίσταση καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ καταπίεση τῶν Τούρκων, ἀπὸ τὴν ὅποια οὕτε αὐτὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο δὲν ἔφευγε πάντα, τὴν ὀθούσε συχνὰ σὲ μιὰ στάση καθαρὰ ἐπαναστατικῇ. Ἡ Ἐκκλησία, ἰδιαίτερα ἐνδιαφερόταν νὰ διαφυλάξει τὴν ὁρθοδοξία, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχή, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, συγχέοταν μὲ τὸ ἔθνος καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτή, οἱ ὑπηρεσίες της στὸ ἐθνικὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ σημαντικές. Σ' ὅλη τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο τῆς προσαρμογῆς στὴν κατάκτηση καὶ τῆς ὁργάνωσης τοῦ Ἑθνους βρίσκεται ἐπι-

13. N. Σβορώνου, Ἐπισκόπηση τῆς Νεοελληνικῆς Ἰστορίας, Ἀθήνα 1976, 22 καὶ 49.

κεφαλῆς μιᾶς παθητικῆς ἀντίστασης, ποὺ παίρνει συχνά ἐνεργητικότερες μορφές, ἐφογάζεται γιὰ νὰ περιορίσει τὸν ἔξισταμισμό, δημιουργεῖ σχολεῖα παντοῦ. Ἡ ἴδεολογία της εἶναι βέβαια συντηρητικὴ μὰ ἀνανεωτική, δὲ λείπουν ἄλλωστε καὶ οἱ ἀνακαινιστές, ὅπως ὁ πατριάρχης Ἰερεμίας ὁ Β', καὶ ὁ Κύριλλος Λούκαρις, οἱ ὅποιοι πρωτοστατοῦν στὴν ἀνανέωση τῆς νεοελληνικῆς ἴδεολογίας ποὺ θὰ ἐκδηλωθεῖ ὀλοφάνερα στὸ 170 αἰώνα. Στὶς γραμμὲς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ νεομάρτυρες, ἥρωες τῆς ὁρθοδοξίας καὶ τῆς ἑθνικῆς ἀντίστασης ταυτόχρονα. Οἱ στίχοι ποὺ διαβάζουμε σὲ μιὰ ἀκολουθία ἐνὸς νεομάρτυρα, ποὺ δὲν τοὺς λείπει οῦτε τὸ ὑψος οὔτε ἡ συγκίνηση, τὸ μαρτυροῦν:

«Δέχου, ω̄ Τοιάς προσκυνητὴ
δέχου, ω̄ θεάνθρωπε Λόγε
τοὺς Νεομάρτυρας τούτους
οὓς προσάγει σου γένος αἰχμάλωτον

.....
καὶ ἐλευθερίαν ἀντίδος...»!¹⁴

Τὴν πολύτιμη συμβολὴν τῆς Ἐκκλησίας στὴν διαφύλαξη τῆς ἐλληνικότητας τῶν ραγιάδων είλε χριστιανούμανει στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Νικόλαος Κασομού-λης ὃς ἔξης: «'Απὸ τὰ διάφορα ἵστορικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα γνωρίζοντες δτὶ ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα, ὁ χαρακτὴρ καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλείου μας (=Βυζαντίου) ἐδιατηρήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ Κλήρου μας καὶ τῶν διαφόρων πεπαιδευμένων τοῦ Ἐθνους μας, καὶ διὰ τῆς κοινῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν ἀγίαν ἡμῶν Θρησκείαν'. Ο Ν. Σβιορώνος, ὅπως εἴδαμε, δέχεται ἐνεργότερα ἀνάμειξη καὶ πρωτοβουλία τολμηρότερη τῆς Ἐκκλησίας, ὅχι μόνον στὴν διάσωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν πνευματικὴν ἐπιστασία, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπανειλημμένες ἐπαναστατικὲς πράξεις.

Ἐπομένως, ὅσοι ἐπιμένουν μ' ὅποιοιδήποτε τρόπο ν' ἀμφισβητοῦν τὸν ἐθνικὸ χαρακτὴρα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἢ τὴν ἐπάξια ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀσφαλῶς τελοῦν σὲ παχυλὴ ἄγνοια ἢ τὸ χειρότερο ὑπηρετοῦν συνειδητὰ ἢ ἀσυναίσθητα ἀνεπίτρεπτες σκοπιμότητες. Διότι καὶ οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ ἐπιστημονικοὶ ἐκφραστὲς τοῦ μαρξιστικοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τοὺς ἀνερμάτιστους ἢ καιροσκόπους μαρξίζοντες, ποὺ ἀναδύονται ἀπὸ τὴν ἀφάνεια σὰν νέοι ἐρμηνευτές.

14. Σβιορώνου, Ἄναλεκτα... 223 βλ. Τ. Γριτσοπούλου, «Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα», ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, 13 (1971), 237 κ.ἔ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἐκκλησία καὶ Τουρκοκρατία», ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, 31.5.1985.

Κι' αύτὸς ὁ Φρ. Ἐνγκελς στὸ διήγημά του «Κουρσάροι», τὸ ὄποιο ἀφιερώνει στὸν μεγάλο ἀγώνα τῶν Ἑλλήνων τοῦ 1821, τονίζει τὴν ἔθνικὴ ὑπόθεση καὶ δὲν ὑποδηλώνει διόλου ἐπιδιώξεις ταξικές. Ὁ ἥρωας, ποὺ παρουσιάζει στὸν «Κουρσάρου» του, ὁ καπετάν Λεωνίδας Σπετσιώτης, ἀποκαλύπτει στὸν νεαρὸν Λέοντα Πάππο: «Ἐσύ, σίγουρα, μᾶς νομίζεις νοικοκυρεμένους καραβοκύρδες. Ὁχι, δὲν εἴμαστε τέτοιοι. Κοίταξε τὰ κανόνια μας, τὰ φανερὰ καὶ τὰ κρυφά, τ' ἄριματά μας, τὴν μπαρουσιαποθήκη μας. Τότε θὰ καταλάβεις, πώς ἐμεῖς παραστάνονται μόνο τοὺς ἐμπόρους. Πρέπει νὰ ξέρεις ὅμως, πώς ἐμεῖς εἴμαστε καλύτεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους... Καὶ κάτι παραπάνω: Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀληθινοὶ Ἑλληνες, οἱ ἄνθρωποι δηλαδή, ποὺ ξέρουν νὰ τιμοῦν τὴν λευτεριά. Εἴμαστε μ' ἄλλα λόγια, Κουρσάροι, δπως μᾶς λένε οἱ Ἀγαρηνοὶ ποὺ τιμωρῶμε... Θὰ σου πρότεινα τὸ λοιπὸν νὰ ἐνωθεῖς καὶ σὺ μαζί μας καὶ νὰ πάρεις μέρος στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν λευτεριὰ τῶν Ἑλλήνων, τιμωρώντας σκληρὰ τοὺς Ἀγαρηνούς, γιὰ τοὺς ὄποιους ταιριάζουνε, βέβαια, οἱ στίχοι τοῦ Ὁμήρου:

«Θάρθει μιὰ μέρα ποὺ ἡ μεγάλη Τροία θα καταστραφεῖ.

Καὶ μαζί της ὁ Πρίαμος κι' ὁ λαὸς τοῦ κονταροφόρου Πριάμου»¹⁵.

Πουθενὰ ὁ Φρ. Ἐνγκελς δὲν ἀφήνει τὴν παραμικρὴ ὑποψία γιὰ ἀγώνα κατὰ τῆς δημογεροντίας, τῶν κοτσαμπάσηδων, ποὺ κάθε τόσο ἀκούοντας τὸν ἀναβαλλόμενο. Ὁλοφάνερα καὶ δλοκάθαρα γίνεται λόγος γιὰ ἀγώνα ἐλευθερίας, γιὰ τιμωρία τῶν κατακτητῶν Ἀγαρηνῶν, Τούρκων, μιλονότι ὁ συγγραφέας τῶν «Κουρσάρων» ἔζησε στὴν Εύρωπη καὶ μάλιστα στὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τὸν ἐπηρεάσουν, γιὰ ἀνάλογο χαρακτηρισμό.

Προσφέρεστατα ὁ ἀείμνηστος Χρ. Φιλιππίδης κατακεραυνώνει τὶς ἀπερισκεψίες μερικῶν Νεοελλήνων τῶν ἡμερῶν μας καταλήγοντας στὰ ἔξης: «Ἀν δὲν θέλουμε, λοιπόν, νὰ γινόμαστε καταγέλαστοι, ἀς ἀφήσουμε τοὺς νεόκοπους ἴστορικοὺς ὑλισμούς, ἀς δοῦμε τί κυνοφορεῖται στὸν ἵδιο τὸν σοσιαλιστικὸν κόσμο»¹⁶.

15. Πρβ. Ὅρφ. Οἰκονομίδη, Ὁ Κ. Μάρξ καὶ ὁ Φ. Ἐνγκελς γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21, Ἀθῆνα 1976, 19-20.

16. Βλ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ, Μάϊος - Ιούνιος 1979, 156.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

- Ἄβδέλλα 410
Ἄβέρωφ (μητέρα) 61¹⁶⁵
Ἄβέρωφ Γ. 261⁴⁵
Ἄβέρωφ - Τοσίτσας Εὐ. 54,
148¹⁶⁸, 408²⁵
Ἄβησσονοι 198²⁴⁰
Ἄγγελάκος Εὐάγγελος 610⁷²
Ἄγγελόπουλος Ἀθ. Ἀν. 160
Ἄγγέλου Ἀ. 300⁴⁷
Ἄγγέλου Ἀλκης 489¹¹
Ἄγια Παρασκευὴ 408
Ἄγιος Ἀνδρέας 135, 192
Ἄγιος Δημήτριος 137
Ἄγιος Ἰερώνυμος 138, 311,
346
Ἄγιος Κασσιανὸς 310
Ἄγιος Νικήτας 137
Ἄγραφιώτης Δ.Κ. 534²⁸
Ἄγριανες 171
Ἄγρινο 200²⁴⁸
Ἄδαμαντίου Ἀδαμ. 43¹¹⁶
Ἄδάμου Γιάννης Ἀθ. 141¹²²,
142
Ἄδριανὸς Ν. 624
Ἄδριατικὴ 12
Ἄθαμανία 511
Ἄθηναγόρας μητρ. Παραμυ-
θίας 613¹²
Ἄθηνάδης Διοσκουρίδου
139¹¹¹
Αἴθικος 76, 138¹⁰⁸
Αἰκατερίνη Β' Ρωσσίας 508
Αἰνείας Σίλβιος 361, 564⁶⁰
Ἀκορνίων 74-75, 131, 196
Ἄλβανα 564
Ἄλβανοὶ 18, 46, 564
“Ἄλβανοί” 60
“Ἄλβανοχρατία” 48¹²⁸
ἀλβανοφωνία 46¹²⁵
Ἄλεξανδρῆ Βασίλε 432
Ἄλεξανδρῆς Κ. 541
Ἄλεξανδρος Β' Νικολάεβιτς
359
Ἄλεξανδρος ὁ Φιλίππου 360
Ἄλεξάνδρου Γ. Λαυριώτης 515
Ἄλεξιάδης Γ. Στ. 272¹¹⁸
Ἄλη Κ. 361¹¹¹
Ἄλη πασᾶς 60¹⁵⁹, 537, 539,
574¹⁰³, 586
Ἄλη Σκαντίλ Κιουτσούκ 542
ἀλλαξιογλωσσία 115
ἀλλαξιοπιστία 115
Ἄμαντος Κ. 21, 43¹¹⁵, 48¹²⁹,
144¹⁴², 214³¹⁵, 244, 423¹⁷, 444,
475¹⁶⁸
Ἄμβράζης Ν. 494
ἀμφικτυνοία Ἐλλήνων Ἰλλυ-
ρίας 562
Ἀναγνώστης Γ. 489
Ἀναγνωστόπουλος Γ.Π. 28⁵⁶,
152
Ἀναγνωστόπουλος Ν. 494
ἀναλφαβητισμὸς 62
Ἀναστασάκης Ἰ. 494
Ἀναστάσιος 43¹¹⁵
Ἀναστασίου Γ. 494
Ἀνάχαρσις 271
Ἀνδεγανοὶ 430
Ἀνδρεάδης Ἀ. 619³¹, 623⁴³,
627⁵⁶
Ἀνδρίτσος 499
Ἀνδριώτης Ν. 103, 161¹, 162

- ΄Ανέστης Δ.Π. 94¹³⁵
 ΄Ανεστόπουλος Α.Κ. 94¹³⁴,
 155²³⁸
 ΄Ανθιμος Όλυμπιώτισσας 602
 ΄Ανθρακίτης Μεθόδιος 488
 ΄Αννα Κομηνή 243
 ΄Ανοδος λατινοφώνων 281
 ΄Ανοδος πρός Δακία 157
 ΄Ανω Μακεδονία 32
 ΄Αξιολόγου Άριστείδης 494
 “ἄξιωμα” 38, 189, 257
 ἀποικιορρατία 179¹²⁸
 ΄Απολλόδωρος 75-76, 133
 ΄Αποστόλης Απ. Ν. 517
 ΄Αραβαντινὸς Π. 46¹²⁶, 51¹³⁷,
 409, 492, 632, 637
 ΄Αρβανίτες 345
 ΄Αρβανιτόπουλος Α.Σ. 249⁵⁴
 ΄Αργεῖος Θωμᾶς 18, 569
 ΄Αργοναῦτες 263, 511, 562⁵³
 ΄Αργος (Φοίνιου) 511
 ΄Αργυρόπουλος Περ. Ιακ. 54,
 321¹¹¹
 “Ἄργῳ” 263, 264, 511, 520
 ΄Αριστείδης ὁ Άδριανουπολί-
 της 129⁵⁴, 421
 ΄Αριστοτέλης 360
 ΄Αρκούδας ἡ Λεπεντάτος Γ. 319
 ΄Αρμανία 73, 205
 ΄Αρμάνοι 70, 74, 205
 ΄Αρμονία 341⁷
 ΄Αρναούτηδες 360¹⁰⁷
 ΄Αρριανὸς 154
 ΄Αρτα 493
 ΄Ασανίδες 142, 359
 ΄Ασδραχᾶς Σπ. Ι. 293²², 472¹⁶⁰,
 479¹⁷⁸, 601
 ΄Ασπάλαθον 138^{110α}
- ΄Ασπαρούχ, Χάνος 653
 ΄Ασπρέας Γ. 540
 ΄Ασώπιος Κ. 497
 Αύγουστίνος Ιερὸς 395
 Αύρηλιανὸς 22, 150
 Αύσονες (Βυζαντινοὶ) 281¹⁶⁶
 αὐσονικὴ (λατινικὴ) 281
 αὐτοχθονία 153²⁰⁴, 287, 294²⁹,
 295³¹, 301, 314-315, 340⁴, 407¹⁵,
 16
 ΄Αχιλλεὺς 143, 154, 343, 360
 ΄Αχρίδα 361
- Βαβοῦσκος Κ. 113, 123²³, 134,
 158^{243α}, 159, 379⁶⁵
 Βαγιακάκος Δ. 204²⁶³
 Βαΐανὸς 333
 Βακαλόπουλος Απόστ. Ε. 26⁴⁸,
 143, 322¹¹⁵, 405, 459, 519, 534²⁸,
 615¹⁸
 Βακαλόπουλος Κ. Απ. 59,
 112¹⁶⁴
 Βακιρτζῆς Ι.Δ. 587
 Βαλαάδες Μακεδονίας 362
 Βαλαωρίτης Άριστ. 497
 Βαλέτας Γ. 114, 312⁵⁴, 471, 540
 Βαλκίδης Νικηφόρος 602
 Βελλιανίτης Θ. 496²³
 Βαλλῶνοι 67
 Βαρβάκειος Πρότυπος Σχολὴ
 525⁴
 Βαρβαρούσης Ι.Κ. 610
 Βαρδάκας Δημ. 494
 Βάρδας Σκληρὸς 143
 Βάρδας Φωκᾶς 143
 Βάρρων 131⁶⁸
 Βασδραβέλλης Ι. Κ. 48¹²⁸,
 63¹⁷², 542, 596, 626⁵³

- Βάσης Σπ. 133⁸¹
 Βασιάδης Ἡρακλῆς 497
 Βασιλᾶς Ἡλ. 454
 Βασιλειάδης Λ.Μ. 248
 Βασίλειος ὁ Μέγας 395
 Βασιλείου Π. 512
 Βασίλιεφ Ἀλ. 73, 205
 Βάφας Χρ. 447
 Βέης Ν. 244³⁵, 292²¹
 Βέλκος Γρ. 314⁹⁴
 Βελλιανίτης Θ. 63¹⁷², 426³⁰,
 614¹³
 Βενέζης Ἡλίας 529
 Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης 142
 Βενιζέλος Ἐλ. 38, 114, 321¹⁰,
 322, 528
 Βερέμης Θ. 323¹²⁴
 Βέροια 528³⁸
 Βέσσοι 198²⁴⁰
 Βηλαρᾶς Γ. 97¹⁴¹
 “Βίβλος Γοτθικὴ” 136⁹⁸, 198
 Βικέλης Δ. 38⁹², 462¹⁰⁸
 Βιλλαρᾶς Ἰ. 492, 496
 Βλάσιος Γαβριὴλ 436
 Βλαχάρας Εὐθ. 538, 545, 652
 Βλαχογιάννης Γιάννης 625,
 632²³
 Βλάχοι 74, 251
 Βλαχολίβαδο Ὁλύμπου 155²¹⁵
 Βλάχος Ἀγγελος Σ. 425²²
 Βλάχος Κ.Π. 497²⁷
 Βλάχος Ν.Β. 53¹³⁷, 635
 Βογᾶς Ἰ. 92¹²⁹
 Βογιατζίδης Ἰ. Κ. 170
 Βογορίδης Στέφ. 592
 Βοιωτία 298⁴³
 Βοραΐδης Ιουστίνος 331
 Βόρειος Ἡπειρος 18
- Βορὶς τσάρος 653
 Βοσνία 80
 Βούλγαρις Εὐγένιος 470, 490,
 602
 Βουλγάτα 138
 Βουλόδημος Κ. 494
 Βουρνᾶς Τάσος 536
 Βρανούση Ἐρα Λ. 564⁶²
 Βρανούσης Λέανδρος 32³⁸, 48,
 49¹³⁰, 491¹⁷, 497²⁴
 Βραχώρι 200²⁴⁸
 Βρύνεντιος Ἰωσὴφ 423, 466
 Βυζάντιος Μιχαὴλ 442
 Βυζάντιος Σκαρλάτος Δ. 298
 Βυρεβίστας 131, 596
 Βύρων λόρδος 496
- Γαβριὴλ Α΄ μητρ. Γρεβενῶν 312
 Γαζῆς Ἀνθιμος 486
 Γάιος ἀπὸ Δόβηρο 32, 132
 Γαλάτες 176
 Γαλατία 268
 Γαρδίκα - Κατσιαρδάκη Ἐ.
 321¹⁰⁸
 Γαρίτσης Κ. 312⁵⁴
 Γενοκτονία Ἐλλήνων – “Σχέδιο
 ἐκβαρβαρισμοῦ” 624
 Γκέκας (Λιβαδιώτης) 513
 γλωσσικὸ κριτήριο 320¹⁰⁵
 Γένθιος 13, 32, 171
 Γεννάδιος Γ. 495
 Γεννάδιος πατρ. 581
 Γενουάτες 67, 448
 Γεπίδες 333
 Γερμανὸς Παλαιῶν Πατρῶν
 652
 Γερονικολὸς Ἰ. Κ. 65¹⁷⁹, 242²⁵
 Γέρου Γ. 11⁴, 53¹⁴¹

- Γερουσλάνος Δημ. 539
 Γεωργακᾶς Δ. Ἰ. 241²³, 248
 Γεωργάκης Ἰ. 380⁶⁷
 Γεωργακόπουλος Κ. 133⁷⁹
 Γεωργιάδης Θεόφραστος 111,
 612⁸
 Γεωργιάδης Ν. 142, 195²²⁷
 Γεωργιάδης Σταμ. 592
 Γεωργόπουλος Δ.Γ. 50¹³²
 Γεωργούλης Κ.Δ. 528, 529
 Γεωργούλης Σταμ. 323¹²⁴
 Γεωργούντζος Π.Κ. 121¹¹
 Γεωργουσόπουλος Κώστας 58
 Γιαγκάκης Γ.Κ. 148¹⁶⁷
 Γιάγκας Ἀθ. Χρ. 311⁵¹
 Γιαννάκης Θ.Β. 394⁷
 Γιαννακόπουλος Κ. Ἰ. 611³
 Γιαννόπουλος Ν. Ἰ. 142, 195²²⁷,
 314⁶³
 Γιαννόπουλος Πύρρος 52¹³⁷
 Γιαραλῆ - Παπαδοπούλου Δ.
 51¹³⁷, 460⁹⁷
 Γιολδάσης Γ. 631
 Γιομπλάκης Ἀθ. 292²¹, 477¹⁷²
 Γιόργκα Ν. 158²⁴³
 Γιοχάλας Τ. 34⁸⁵, 60¹⁶⁰, 343²⁰,
 361¹⁰⁹
 Γιωργῆς Γ. 609
 Γκατσόπουλος Σταύρος Μ.
 63¹⁷², 111
 Γκέτσεβ Στέφαν 358⁹⁶
 Γκίκα Ἐλένη (Δώρα ντ'
 Ἰστρια) 547
 Γκίκας Γ. 436
 Γκίκας Γρ. 438
 Γκίκας Δημ. 566⁶⁶
 Γκίκας Ἰ. 566⁶⁶
 Γκιόλιας Μ. Ἀ. 154²¹⁰, 277¹⁴⁸
- Γκούμας Μάνος 487
 Γκούστας Μιχαήλ 114, 471
 Γκουτζαμάνης Ἰ. 639¹
 Γλαβίνας Ἀπ. Ἀθ. 55¹⁴⁷
 Γλαυκίας 177
 Γλύκατζη - Ἀρβελέρ Ε. 380⁶⁷
 Γλυκὺς Λεοντάρης 486
 Γλυκὺς Ν. 485
 Γονέμη οἰκογένεια 62¹⁶⁶
 Γότθοι 178
 Γούδας Ἀναστ. 487, 595
 Γουλανδρῆ Νίκη 323¹²⁴
 Γούλφιλας 136
 Γουνεὺς 512
 Γούντχαουζ Κ.Μ. 624⁴⁶
 Γουργιώτη Λένα 214³¹¹
 Γραικογαλάται 278
 Γραικοί 147, 215, 322-3
 Γραικομάνοι 319
 “Γραιμὴ Jireček” 184, 186, 256²⁷
 Γρηγοριάδου Ἐφη 235
 Γρηγορᾶς 362¹¹⁷
 Γρηγόριος ὁ Θεολόγος 395
 Γρηγόριος ὁ Ε΄ 652
 Γρηγορίου Ἐμμ. 364¹²⁴
 Γριτσόπουλος Τάσος 60¹⁶⁰,
 523², 581, 612⁵, 615¹⁹, 655¹⁴
 Γυιόκας Π. 23³⁹, 122¹³
- Δαβίσκας Κ. 163¹⁶
 Δάκαρης Σωτ. Ἰ. 24⁴¹, 44¹¹⁷,
 154²¹²
 Δακία 279¹⁵⁷
 Δαμίγου Ἀγγελική 200²⁴⁸
 Δαρβάρεις 477
 Δάρβαρις Δ. 215, 292²¹, 477
 Δαρδανία 121⁷, 361¹⁰⁷
 Δασκαλάκης Ἀπ. 43¹¹⁴, 79,

- 171⁷⁴, 623⁴³
 Δαυίδ Γ. 323¹²⁴
 Δὲ Βιάζης Σπ. 501
 δεκάτη 334
 Δεκέβαλος 125^{33a}, 133
 Δεληγιάννης Κανέλλος 523
 Δεληγιάννης Πέτρος 149¹⁷⁰
 Δελιαλῆς Ν.Π. 478¹⁷⁵
 Δένδιας Μ. 4¹²⁵, 6114
 Δενδραμῆς Οἰκονομόπουλος Δ.
 494
 Δερτιλῆς Π. 619³¹
 Δεσποτόπουλος Ἀ. 626⁵⁴
 Δεσπούλης Κούσιος 631
 Δευκαλίων 340⁵
 Δημάκης Ἰ. Δ. 622³⁹
 Δημακόπουλος Δ. 22
 Δημητράκος Δ. 298
 Δημήτριος ὁ ἐκ Σαμαρίνης 312
 Δημητρίου Ν. 603
 Δημητροκάλλης Γ. 206²⁷⁵
 Δημοκρατία τῆς Πίνδου 98
 Διάδοχος Φωτικῆς 269, 347
 Διακρούσης 432
 Διαμάντης Κ.Δ. 491¹⁷
 Διαμαντῆς Τ. 380⁶⁷
 Διαφωτισμὸς 569
 διγλωσσία 300, 346, 410³⁶
 Διόδωρος 16¹⁶, 44¹²⁰
 Δύλκε 627
 Διοκλητιανὸς 43
 Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς
 340
 Διονύσιος ῥγ. Ὁλυμπιώτισσας
 603
 Διονύσιος Πύρρος ὁ Θεσσαλὸς
 312
 Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος 145,
 431, 499, 545, 652
 Διονύσιος Πλαταμῶνος 491
 Διονύσιος Ράλλης - Παλαιολό-
 γος 145, 430, 499
 Δίων Κάσσιος 127, 129⁵³
 Διοβρούτσα 155²¹⁸
 “δόγμα” 84
 Δομοκὸς 318
 Δοσίθεος Δρυϊνουπόλεως 312
 Δοσίθεος πατρ. Ἱεροσολύμων
 438, 443
 Δοσίθεος Μολδαβίας 443
 Δούκας Νεόφυτος 63¹⁷¹, 146¹⁵⁷,
 463, 496
 Δούκας Στρατῆς 53, 411
 Δούκας Τριαντάφυλλος 607,
 608
 δοῦλος 151¹⁸⁰, 284, 451
 Δούναβις “ἔλληνικὸς” 74
 Δουσάν Στέφανος 143
 Δραγούμης Ἰων 319¹⁰⁰
 Δραγούμης Ν. 623⁴²
 Δραγούμης Στέφ. 321¹¹
 Δυοβουνιώτης Κ. Ἰ. 484
 Δυρράχιο 43¹¹², 56
 Δωρόθεος Σχολάριος 312
 Ἐβανς Ἀ. 363
 Ἐγνατία 11¹, 80, 512
 ἐθνικὴ συνέχεια 424
 ἐθνισμὸς Ἀρμάνων 215, 319, 320,
 321, 216, 322, 323, 324, 325, 326, 328,
 381⁷²
 Ἐγχτάλ Γουσταῦος 61, 425
 Ἐκατοῖς 29
 “ἐκβαθύρωση” 20³², 28, 184¹⁶⁴
 ἐκρωμαϊσμὸς 39⁹⁶, 77^{57, 58}, 78⁶¹,
 84, 267, 268

- έλευθερία 115¹⁷⁰, 471¹⁵⁸
 Ἐλευθέριος Ρώμης 269
 ΕΛΙΑΜΕΠ 323¹²⁴, 605
 ἐλληνικὴ πολιτεία 194, 203²⁶⁰,
 260⁴⁵
 “Ἐλληνικὸ Σχέδιο” 616
 “Ἐλληνόγλωσσον Ξενοδο-
 χεῖον” 509
 Ἐλύτης Ὁδυσσέας 380⁶⁷
 Ἐμφιετζόγλου Πρ. 124²³
 Ἐνγκελς Φρ. 656
 Ἐνεπεκίδης Π. 252⁹
 Ἐνισλείδης Χρ. Μ. 631
 Ἐξαρχος Γιώργης 169⁵⁵, 275¹³⁴,
 277¹⁴⁸, 325¹³¹, 326¹³⁴, 410³³,
 427³²
 Ἐξαρχος Ν.Δ. 287⁹
 Ἐξαρχος Χρ. Γ. 631
 “ἐξελληνισμός” 326¹³⁵
 Ἐπίδαμνος 11
 ἐπιδόματα 149¹⁷³
 ἐπίταξη ἄρθρου 136⁹⁸
 Ἐπιφάνιος ἥγ. 485
 Ἐποποιΐα Μιχαὴλ τοῦ Γενναί-
 ου 432
 Ἐρρίκος Η΄ Ἀγγλίας 18, 569
 Ἐτρούσκοι (Πελασγοὶ) 361
 Εὐαγγελίδης Δημ. 27, 28, 46¹²³,
 63¹⁷⁴
 Εὐαγγελίδης Τρύφων 488⁷, 540
 Εὐάγριος 337
 Εὐθυμίου Ἀναστ. 408²⁶
 Ἐϋνάρδος Ἰ. Γαβριὴλ 509, 621,
 626, 627, 628
 Εὐριπίδης 636
 Εὐρώπη 162
 Εὐστρατιάδης Σωφρ. 489¹¹
 Εύτροπος 22, 253
 Ζαβίρας Γ. 473¹⁶⁶, 489¹⁰, 612⁶
 Ζάγκλας Γ. 597
 Ζαγκλῆς Δ.Δ. 163¹⁶
 Ζαγόρι 45¹²²
 Ζακυθηνὸς Δ. Α. 43, 47¹²⁶,
 151¹⁸⁴, 206, 286, 330, 425²⁵,
 611², 612⁶, 617²⁴
 Ζαμίτρος Λαόνικος 513
 Ζάμιολξις 266
 Ζάννας Ἄ. 319
 Ζάππας Εὐάγγελος 112, 214
 Ζάππας Κωνσταντῖνος 112,
 214
 Ζαφείρης Χρ. 327¹⁴¹
 Ζαφειρίου Ν. 540
 Ζαχαριάδης Νίκος 578, 653
 Ζαχαριᾶς Θ. 532²³
 Ζεγκίνης Εὔστ. 171⁷⁶
 Ζέπος Π. 132⁷³, 523
 Ζέρβας Κ. 494
 Ζερτζούλης Ν. 488
 Ζεὺς 360
 Ζῆδρος Πάνος 499, 513, 636
 Ζηνόθεμης 266
 Ζήτημα Ζάππα 113
 Ζιακαῖοι 636, 637
 Ζολώτας Γ. Ἰω. 359
 Ζούκας Θ. 101
 Ζούκας Χρ. 241²⁵
 Ζώρας Γ.Θ. 162
 Ζῶτος Ἡλίας 574¹⁰³
 Ζῶτος Μεν. Σωκρ. 60¹⁶⁰
 Ἡλιοδώρου Φανὴ 159²⁴³
 Ἡλιοὺ Φ. 578, 653
 Ἡλιούδης Ἰ.Ν. 161¹
 Ἡλιόπούλος Κ.Ν. 25⁴²

- Ήράκλεια Ἰλλυρίας 561
 · Ήράκλεια Λυγκηστίδος 75, 131
 · Ήρακλεῖδες 154
 · Ήρακλῆς ἔφ. ατηνοτροφίας 154
 · Ήρειώτης Π.Ν. 403⁴⁶
 · Ήρωδιανὸς 296
 · Ήσύχιος 296
- Θαβώρης Ἀντ. 152, 187^{184, 185}
 Θάρυψ 28
 Θέμελης Ν. 195²²⁸
 Θέμελης Νικ. 322¹¹⁹
 Θεοδωρίδης Δ. 390
 Θεόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ 279¹⁵⁹, 422
 Θεόδωρος Παλαιολόγος 47
 Θεοδώρου Ν. 62¹⁶⁵
 Θεοτόκης Νικηφόρος 469, 602
 Θεοτόκης Σπ. 49
 Θεοφάνης 336
 Θεοφανίδης Ἰ. 538
 Θεόφιλος Καμπανίας 497
 Θεοειανὸς Διονύσιος 490
 Θεσπρωτὸς Κοσμᾶς 60¹⁵⁹, 63¹⁷¹
 Θεσσαλονίκη “ἰλλυρίς” 311⁴⁹
 Θουκυδίδης 27, 635
 Θωμόπουλος Ἰάκ. 340⁵
- Ιάκωβος Ἀμερικῆς 323¹²⁴
 · Ιάπτν, Δαιδάλου 562⁵³
 · Ἰβάν ὁ Γ' 426
 · Ιερεμίας ὁ Β' 582, 655
 · Ιερόθεος πατρ. Ἀλεξανδρείας 313
 · Ιερώνυμος 269
 · Ἰλλυριὸς 341⁷, 561⁵¹
 · Ἰμπραήμ 624
- Ιννοκέντιος Γ' 313
 · Ἰντζεσίλογλου Ν.Γ. 280¹⁶⁰
 · Ιουλιανὸς 136⁹⁵, 165³²
 · Ιουστινιανὸς 43, 332
 · Ιουστίνος 43, 332
 · Ιραδὲς 1905, 319, 320
 · Ισθμία 17²³
 · Ισίδωρος Σεβίλλης 138^{110α}
 · Ισμυρλιάδου Ἀδελαΐς 60¹⁶⁰, 564⁶⁰
 · Ισοπολιτεία ρωμαϊκὴ 454
 · Ιταλία ἑλληνὶς 306¹⁹
 · Ιωακεὶμ Γ' Οἰκ. Πατρ. 313
 · Ιωακειμίδης Π. 323¹²⁴
 · Ιωάννης Βλαδίμηρος 564⁶⁰
 · Ιωάννης Κασσιανὸς 421⁵
 · Ιωάννης (Παπάλης) μητρ. Σιδηροκάστρου 586
 · Ιωάννης Χρυσόστομος 199
 · Ιωαννίδης Βασ. Χρ. 564⁵⁹
 · Ιωάσαφ Β' Ἀδριανουπολίτης 485
 · Ιωάσαφ ἀρχιεπ. Ἀχριδῶν 313
 · Ιωσήφ Β' Αὐστρίας 616
- Καβαδδᾶς Μακάριος 493
 Καβαδίας Γ.Β. 247⁴⁶
 Καβαλλάρης Θεοφ. 486
 Καβαλλιώτης Θεόδ. Ἀν. 115, 116, 215, 472, 493
 Κάδμος 341⁷
 Καζάζης Νεοκλῆς 64, 466¹²⁸
 κάθοδος 287
 Καικίλιος Κ. 269
 Καϊμακάμης Β.Δ. 351⁶⁴
 Καίσαρ 67⁴
 Κακούρη Κατερίνα Ἰ. 399³⁶
 Κακριδῆς Ἰ.Θ. 298⁴¹, 472¹⁵⁹

-
- Καροιδῆς Φ. Ἰ. 361¹¹¹
 Καλαντζῆς Κ. 615¹⁹
 Καλαποθάκης Δημ. Μ. 132⁷⁴
 Καλαρρύτες 57, 317
 Καλατζῆς Κ. 612⁹
 Καλέσης Ἀλ. 105
 Καλινδέρης Μ. 362¹¹³
 Καλλέρης Ἰ. 124, 164, 167, 168,
 173, 257³⁴, 258³⁷
 Καλλιγᾶ Ἐλένη 574¹⁰³
 Καλλιγᾶς Π. 490
 Καλογεροπούλου Ἀθηνᾶ Γ.
 2441
 Καλογιάννης Βάσος 317⁹⁴
 Καλούδης Γ. 492
 Καλούσιος Δημ. 201²⁵¹, 405⁷
 Κάμπε (Campe) Ἰωακείμ -
 Ἐρρίκος 477
 Καμπούρογλου Δημ. Γρ. 538
 Κανάρης Κ. 517
 Κανατσούλης Δ. 31⁷², 126³⁴,
 127⁴¹
 Κανέλλης Σπ. 494
 Κανέλλος Βασ. 494
 Κάννινγκ Γ. 620, 622
 Κάννινγκ Στράτφορντ 624⁴⁷
 Καντακουζηνὸς Ἀνδρόνικος
 430
 Καντακουζηνὸς Κ. 436, 442
 Καντακουζηνὸς Σερβὰν 438
 Καπλάνης Ζώης 491
 Καποδίστριας Ἰ. 62¹⁶⁶, 147¹⁶³,
 215, 458⁸⁴, 488, 591, 626, 647
 Καραθανάσης Ἀθ. 145¹⁴³,
 147¹⁶¹, 612⁶, 614¹²
 Καραϊσκάκης Γ. 529, 530
 Καρακάλλας 20
 Καραμανώλης Γ. 258³⁶
 Καρα - Μιχάλης 423, 481, 499
 Καραπάνος Κ. 494
 Καρβελᾶς Γ. Ἰ. 240, 244
 Καργάκος Σαρ. 190²⁰¹, 252⁸,
 343²⁰, 637 σημ.
 Καρδαρᾶς Χρ. Δ. 313⁵⁷
 Καρζῆς Θ. 570
 Καρκαγιάννης Ἀντ. 241²⁵,
 324¹²⁶
 Καρολίδης Π. 30, 59¹⁵⁸, 321,
 540
 Κάρολος Η' Γαλλίας 616, 617
 Κάρολος Ε' Ισπανίας 617
 Κάρολος Γουσταύος Σουηδίας
 439
 Κασομούλης Κώστας 532²³
 Κασομούλης Ν. 514, 532, 636,
 655
 Κάσσανδρος 177
 Καστόρης Εὐθ. 21, 191
 Καστοιώτης Γ. 361
 Κατσανεβάκη Ἀθηνᾶ Ν. 411,
 412
 Κατσάνης Ν. 105, 324¹²⁵, 410,
 632
 Κατσουγιάννης Τηλ. Μ. 54¹⁴⁶
 Κατσουλέας Στ. Γ. 286⁴
 Κατσούλης Παρθένιος 486, 487
 Κατσώνης Λάμπρος 499
 Καψωμένος Στ. Γ. 300⁴⁸
 Κεδρηνὸς Γ. 141
 Κεκαυμένος 95, 141, 156
 Κελεμένη - Ντούρου Μ. 115¹⁶⁹
 Κελέσης Ἄ. 259³⁹
 Κέλτες 176, 266, 278
 Κελτογαλατία 285²
 Κ.Ε.Μ.Ο. 241, 324, 605
 Κεραμεὺς Ν. 485

- Κεραμόπονλλος Ἀντ. Δ. 15¹⁴, 18²⁴, 19²⁶, 27, 29, 20³⁰, 34⁸³, 41, 43, 45¹²⁰, 47¹²⁶, 63, 64¹⁷⁵, 67, 69, 127, 143, 154²¹⁵, 156²¹⁸, 182¹⁵⁴, 243, 396, 404, 564⁶¹, 639
 Κέρκυρα 17
 Κερκυραῖοι 17
 Κερμελιώτης Χρ. 647
 Κικέρων 129⁵⁶, 636
 Κιλιπίρης Φώτης 241²⁵
 Κινέας 557
 Κίνναμος 92, 93
 Κιοσσέ Χαρά 361¹¹¹
 Κιουπρουλοῦ Μεχμέτ 438
 Κιτρομηλίδης Π.Μ. 48¹²⁷
 Κίτσος Κ. Ἰ. 605⁵³
 Κλαύδιος 129⁵³
 Κλεάνθης Γ. 589, 592
 Κλεισούρα ἡ Βλαχοκλεισούρα 476
 Κλεμανσώ 97
 Κλήμης Ἀχρίδος 274
 Κλήμης ὁ Η΄, 431
 Κοεμτζόπουλος Κίμων 596
 Κόκκινος Διον. 541
 Κόλιας Γ. 40¹⁰⁵
 Κολιότσιος - Δημόφιλος Χρ. 247⁴⁶
 Κολοκοτρώνης Θ. 516, 538, 650
 Κολτσίδας Ἀντ. 405⁷, 631
 Κομεντίολος 336
 Κονδύλη Ἰωάννα 640
 Κονομῆς Ε.Ν. 311⁴⁹
 Κονόμος Ντίνος 49¹³¹, 531
 Κοντογιάννης Π.Μ. 464
 Κοντολέων Ν. 557²⁴
 Κοντονάσιος Βίκτωρ 142¹³⁰
 Κοντοσόπουλος Ν.Γ. 153²⁰⁶
- Κοντούλης Ἀλέξ. 365¹³¹
 Κοραῆς Ἀδ. 546
 Κορδάτος Γ.Κ. 129⁵³, 524, 577
 Κορέστης διάκονος 151, 425
 Κορίνθιοι 17
 Κόρινθος 21
 Κόριννα 297
 Κορρὲς Στυλ. Γ. 298³⁹
 Κοσμᾶς ὁ Αἴτωλὸς 49¹³⁰, 114, 491, 586
 Κοστοβῶκοι 354
 Κουγέας Σωκρ. 527, 615¹⁹,
 Κούζας Ἀλ. 425
 Κουκούδης Ἀστ. 638
 Κουκουλές Φ. 244, 398
 Κούλογλου Στ. 61
 Κουλούμπης Θ. 323¹²⁴
 Κουμαριανὸς Θεόκλ. 65¹⁷⁹
 Κούμας Κ.Μ. 35, 42, 326, 461, 602
 Κουρέτας Δ. 526⁶
 Κουρύλας Εὐλ. 63¹⁷³, 174, 421², 471, 473¹⁶⁶, 546
 Κουρούσης Σταῦρος Ἰ. 72, 151¹⁸², 283
 Κούρτιος 337
 Κουσιάδης Κ. 396³⁰, 401
 Κουτίβας Σταῦρος Ἀθ. 58
 “Κουτσοβλαχικὸ Ζήτημα” 148
 Κουτσονίκας Λ. 475¹⁶⁸
 Κρασᾶς Γ. 492
 Κραψίτης Β. 51¹³⁵
 Κρεμμυδᾶς Β. 324¹²⁵
 Κρεμμύδας Β. 543
 Κρέμος Γ.Π. 247
 Κριαρᾶς Ἐμμ. 444
 Κριμπᾶς Κ.Β. 51¹³⁵
 Κριμπᾶς Χρυσόστ. 523¹, 543⁵⁴

- Κρίτων 75, 133, 197, 265, 266
 Κρούμος, Χάνος 653
 Κρουμβάχερ 24⁴¹
 Κρυστάλλης Κώστας 137¹⁰⁴,
 406
 Κρυφό Σχολειό 423, 465, 483
 Κύπριοι 275¹³⁶
 Κυριαζόπουλος Β.Δ. 137¹⁰²
 Κυριακίδης Στίλπων Π. 11¹,
 40¹⁰⁵, 63¹⁷²
 Κυριακόπουλος Ἡ.Γ. 321¹⁰⁹
 Κύριλλος 139¹¹⁷, 274
 Κύρως Κ.Π. 48¹²⁷, 310⁴⁶
 Κωλέττης Ἰ. 328, 462, 500, 517,
 591, 593, 621³⁸, 641
 Κωνσταντακοπούλου Ἀ. 249⁵⁵
 Κωνσταντᾶς Γρ. 475¹⁶⁸
 Κωνσταντινίδης Α. 298³⁸
 Κωνσταντινίδης Μ. 263⁶⁹
 Κωνσταντινίδης Ν.Θ. 355⁸⁶
 Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας 44, 192
 Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος
 143, 212³⁰⁶, 213³⁰⁷, 423
 Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννη-
 τος 42, 79, 204²⁶⁶, 239, 262
 Κωνσταντίνου Στέργιος 52¹³⁷
 Κωνσταντίνου ἡ Τέγου - Στερ-
 γιάδου Εύανθία 405⁷
 Κώνστας Κ.Σ. 615¹⁹
 Κωστόπουλος Ἀριστ. Χρ.
 532²³
 Κώττας καπετάν 365¹³¹
 Κωττούνιος Ἰ. 144, 214, 466
- Λαζαῖοι 514
 Λαζαρίδης Ν. 323¹²⁴
 Λαζάρου Ἀ.-Ἐλ. 190, 248⁵³,
 278⁶³, 475¹⁶⁸
- Λαζάρου Ἀχ. Γ. 45¹²⁰, 52¹³⁷,
 74³⁷, 146¹⁵⁵, 158²⁴³, 300⁴⁹,
 323¹²³, 400, 478¹⁷⁵
 Λαζάρου Γ. Ἀχ. 350⁵⁷
 Λαμπός Ἀ.Γ. 24⁴¹
 Λάιος Γ. 21, 88, 147¹⁶³, 458⁸⁴,
 519
 Λαμαρήσιος Βενέδικτος 494
 Λαμπαδιάρης Μπ. 200²⁴⁸
 Λάμπρος Σπ. 17²¹, 20³¹, 25, 29,
 32, 42¹¹⁰, 40, 51, 57, 61¹⁶⁵, 62¹⁷⁰,
 88, 95¹³⁸, 125²², 161², 298⁴³, 410,
 459, 463, 464, 497²⁵, 633, 647
 Λαούρδας Β. 613¹²
 Λάππας Κ.Θ. 612⁶
 Λάσκαρις Μιχ. 118¹⁷⁷, 475¹⁶⁸,
 534²⁸, 597, 613¹², 616²⁰
 Λᾶσσούν 153
 Λάσσα 466
 Λασσάνης Γ. 532²³
 λατινοφωνία 187, 189, 251⁶⁸,
 252⁶⁹, 70, 371
 Λαφαγιέτ 627
 Λαχανᾶς Κων. 592
 Λαχοβάρηδες 113, 114
 Λεβαίη Πιερίων 155²¹⁵
 Λέκκας Ἀθ. Π. 64¹⁷⁷
 Λεοντιάδης Σεβαστὸς 493
 Λεχούρης Σωφρόνιος 494
 Λήκ W.M. 102, 496
 Λιάκος Σ.Ν. 36, 37, 38, 45¹²⁰,
 162⁴, 168⁵³, 275¹³⁴, 574
 Λιαπῆς Β.Λ. 163¹³
 Λιβαδάρας Ν. 195²²⁸
 Λιβάνιος 129⁵³, 194²²²
 Λιβυρνοὶ 14⁹
 Λιγνάδης Τ. 619³¹
 Λιθοξόος Δ. 260⁴⁴, 387

- Λιόλιος Χρ. Χρ. 187¹⁸²
 Λιοντάρι τοῦ Πειραιᾶ 136⁹⁸
 Λιουτπράνδος ἐπίσκοπος 71
 Λογοθέτης Λυκοῦργος 588, 592
 Λοιβαρδία 92
 Λοιβαρδοὶ 71, 333
 Λουγγῆς Τηλ. Κ. 159²⁴⁵, 422¹⁰
 Λουδοβίκος 14ος Γαλλίας 438,
 439, 518
 Λουκαρις Κύριλλος 440, 582,
 655
 Λουκάτος Σπ. Δ. 636
 Λουκιανὸς 399
 Λουκόπουλος Δημ. 408²⁶
 Λούπου Βασίλειος 111, 145,
 214, 313
 Λυδὸς Ἰωάννης 40¹⁰², 73, 133,
 159²⁴⁵, 202, 203, 269
 Λυκίσκος 123
 Λυκούδης Στυλ. Ἐμμ. 517
 Λυκούρη - Λαζάρου Ἔ. 568⁷⁶
 Λυριτζῆς Γ.Θ. 319¹⁰², 459, 630
- Μαζαράκης - Αἰνιὰν Κ. 320
 Μακεδο-ρουμάνοι 151
 Μακρῆς Βησσαρίων 488
 Μακρῆς Δ. 630
 Μακρῆς Δημ. 408²⁶
 Μακρῆς Δ.Γ. 208²⁶, 631
 Μακρῆς Πέτρος 343²⁰
 Μακρυγιάννης Γιάννης 523,
 579
 Μαλακάστρα 109
 Μαλανδράκης Μ. 612¹⁰
 Μάλλα Βούλα 247⁴⁵
 Μαμμόπουλος Ἀλεξ. Χ. 51, 58,
 214³¹¹
 Μανάρης Ἰ. 489
- Μανάρης Σπ. 492
 Μάνεσης Ἀριστ. 380⁶⁷
 Μανούσακας Μ. Ἰ. 611³, 613¹²
 Μαντεῖο Δωδώνης 360
 Μανωλοπούλου - Βαρβιτσιώτη
 Κ. 65¹⁷⁹
 Μάξιμος ὁ Ἑλλην 494
 Μαργαρίτης Ἀπ. 53, 55
 Μαργαρίτης Γ. 568⁷⁸
 Μαργούνιος Μάξιμος 424
 Μαρίνος Γιάννης 124²³
 Μαρκαντωνᾶτος Α.Γ. 555¹⁴
 Μάρκος Κων. 590
 Μάρκος Μανούσος 590
 Μάρκος Σωκρ. 590
 Μαρούτσης Λάμπρος 490
 Μαρούτσης Σίμων 490
 Μαρτινιανὸς Ἰωακεὶμ 63¹⁷²,
 492¹⁹
 Ματθαῖος ὁ Β' 145
 Ματθαῖος Μυρέων 424, 432,
 437, 462, 497, 572
 Μαυριτανία 31⁶⁹
 Μαυροφρύδης Δ. 492
 Μαχάων 512
 Μεγαλοβλαχία 300⁴⁶, 512
 Μεγαλοβλαχῖται 143, 245, 512
 Μέγας Γ. 480
 Μεγλενίτες 212³⁰⁴
 Μεθόδιος 139¹¹⁷, 274
 Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης 489¹¹
 Μεϊντάνης Χαρίσιος 601
 Μελᾶς Παῦλος 318, 319
 Μελᾶς Σπ. 523
 Μελετίδης Ἰ. 510
 Μελέτιος ὁ Γεωγράφος 489
 Μελέτιος Πηγᾶς 145
 Μένανδρος 10

- Μερακλῆς Μ. 194²²²
 Μερκούρη Μελίνα 380⁶⁷
 Μέρτζιος Κ. 518, 613¹², 615¹⁹
 Μέρτζος Ν. Ἰ. 200²⁴⁷, 261⁴⁵
 Μεσσάπιοι 170, 562⁵³
 Μεταλληνὸς Γ.Δ. 161²
 Μέτσοβο 57
 Μέττερνιχ 619, 623
 Μεχμέτ Κισπούσλοῦ 438
 Μὴ κάθοδος ἀπὸ Δακία 157
 Μήτρου Μιχαὴλ 486
 Μιαούλης Ἀ. 541
 “μιγάδες Ἐλληνες” 278¹⁵¹
 Μιγιάτσοι 103-104, 403
 Μικροβλαχία 246
 Μίσσιος Ν. 54, 113, 114
 Μιτάκης Δ. 38⁹²
 Μιχαὴλ - Δέδε Μαρία 18²⁵
 Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος 110, 145,
 424, 425, 499, 571
 Μιχαὴλ ὁ Σύρος 335
 Μιχαήλοβιτς Ἀλέξιος 467
 Μιχαλόπουλος Δ. 51¹³⁵, 314⁶³
 Μιχαλόπουλος Φάνης 63^{172, 174},
 117¹⁷⁶, 474¹⁶⁷, 497²⁵
 Μόδης Γ.Χ. 42¹¹⁰, 47¹²⁶, 148,
 475¹⁶⁸
 Μοισιόδαξ Ἰώσηπος 470
 Μολδαβία 435
 Μοντσενίγος Ἀλοΐσιος 513
 Μοσπινιώτης Ἀναστ. 491
 Μοσχολέων Ἀλέξ. 570
 Μοσχόπολις 52, 470¹⁵¹
 Μοσχοπολίτης Δανιὴλ 117, 215,
 474, 493
 Μοσχόπουλος Γ.Ν. 162²
 Μοσχόπουλος Ν. 118¹⁷⁷, 475¹⁶⁸,
 616²⁰
- Μόσχος Εὐάγγ. Ν. 119¹⁷⁸
 Μουδόπουλος Ἐ. Θ. 52¹³⁷,
 132⁷⁷, 312⁴⁰, 410³⁴
 Μουζακιὰ 109
 Μουρούζης Ν. 587
 Μουσελίμης Σπ. 44¹¹⁶
 Μπάγκας Ἰ. 112
 Μπάιρον 552
 Μπαλανίδης Ἀ. 489
 Μπαλανίδης Κ. 489
 Μπαλᾶνος Ἀναστ. 486
 Μπαλᾶνος Βασιλόπουλος
 Ρίζου 486
 Μπαλᾶνος Δ.Σ. 486, 489¹²
 Μπαλᾶνος Κοσμᾶς 486, 489
 Μπαμίχας Πύρρος Γ. 566⁶⁶
 Μπαμπινιώτης Γ. 163¹², 168⁵²,
 323¹²⁴
 Μπάρκοσης Νικ. 602
 Μπάρμπας Β. 101
 Μπάρτας Τρ. 49¹³⁰, 461
 Μπάρτολη Μ. 623⁴⁴
 Μπαγιουράκης Θεόφ. Δ. 637
 σημ.
 Μπατσαρία Ν. 54
 Μπελιᾶ Ἐλένη Δ. 350⁷
 Μπέλλος Λ. 472
 Μπεράνς Φρέντ 426
 Μπίρης Κ. Ἡ. 549
 Μπίρκας Κ. 400, 630
 Μπόγκας Εὐάγγελος Ἀ. 44¹¹⁷,
 65¹⁷⁸
 Μποϊατζῆς Μ. 289¹⁴
 Μπότσαρης Δ. 568⁷⁹
 Μπότσαρης Δημ. Μ. 495
 Μπότσαρης Μάρκος 545, 546,
 547, 552
 Μπούας Μιχαὴλ 64¹⁷⁸, 570

- Μπούας Σκλέπας Π. 64¹⁷⁸
 Μπούε Άντ. Γ. 116, 473
 Μπούρας Χ. 24⁴¹
 Μπουριλεάνου Κ.Ν. 51, 53, 56
 Μπούσιας Μ. 630
 Μπουσμπούκης Άντ. 155²¹⁵,
 254¹⁸, 399
 Μυλωνᾶς Θαλῆς 169⁶²
 Μυρμιδόνες 164
 Μυρσίνης - Μάνθος Ἀλκης
 145¹⁴³
 Μυστάκης Σέργιος 494
 Μυστακίδης Β. 497²⁵
 Μωραΐτιδης Ἀλέξ. 402
 Μωραλίδης Ἰ. 67, 164, 171⁷⁷,
 173⁹⁰
 Ναβαρίνο 337
 Ναπολέων Βοναπάρτης 501,
 618
 Νάτσινας Θ.Μ. 459
 Ναυμαχία Ναυπάκτου 423
 Ναύπακτος 273
 Νεκτάριος Πελαγονίας 474
 Νεόφυτος μητρ. Γρεβενῶν 312
 Νέπος Κορνήλιος 558
 Νεστόριον 47 σημ.
 Νημᾶς Θ. 312⁵³, 409²⁷, 534²⁸,
 636
 Νησιώτης Πέτρος 489
 Νικόδημος ὁ ἔξ Έλβασάν 312
 Νικολαΐδης Κ. 244, 295
 Νικολαΐδης Λ.Π. 569⁸²
 Νικολαΐδου Ἐλ. Ἰ. 48¹²⁷, 56,
 65¹⁷⁸, 90, 114, 409, 566⁶⁹
 Νικολακόπουλος Ἡ. 323¹²⁴
 Νικόλαος ὁ ἐκ Μετσόβου 312
 Νικολάου Κατερίνα 568⁸¹
- Νικολίδης Δημ. 495
 Νικολίτσα 47 σημ.
 Νικολόπουλος Ἄθ. 493
 Νικοτσάρας 514, 515, 516, 532,
 597
 Νικοτσάρας Παναγιώτης 532²³
 Νικούλίτσας 358
 Νικούσιος Π. 441
 Νιτσιώτας Γ. 113
 Νοταρᾶς Χρύσανθος 442
 Νοτάρης Ἰ. Σωτ. 318⁹⁷
 Ντεγιάννης Θ. 323¹²⁴
 Ντίνας Κ.Δ. 254¹⁸, 405⁷, 407¹⁸
 Ντίξον Ἀλαν 378⁶²
 ντὶ Σάν - Τζουλιάνο Ἀ. 94
 Ντούρας Ἰ. 438³, 614¹⁴
 Ντριγκόγιας Γρ. 119¹⁷⁸
 Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου
 Μ. 72²⁴, 92¹²⁸, 123²³, 151¹⁸⁴,
 241²³, 252⁹, 322
 Ξένος Παν. 298³⁹
 Ξενοφῶν 165
 Ξυπόλητος Κ. 494
 Ὁβίδιος 175¹⁰⁶
 Οἰκονομάκος Γρ. Ἰ. 46¹²⁵
 Οἰκονομίδης Ἄθ. Κ. 535
 Οἰκονομίδης Δημ. Β. 50, 150¹⁷⁵,
 431, 596, 603⁴¹
 Οἰκονομίδης Ὁρφέας 656¹⁵
 Οἰκονόμος Ἰ. 478¹⁷⁴
 Οἰκονόμος Κ. ὁ ἔξ Οἰκονόμων
 298, 533
 Οἰκονόμος Μιχ. 527, 624
 Οἰκονόμος Σοφοκλῆς 423, 534
 Ὁκτάβιος ὑπατος 122
 Ὁλάγια Πέδρο 558²⁹

- ‘Ολοκαύτωμα Κουτσούφλιανης 318
 ‘Ολοκαύτωμα Κρουσόβου 318
 ‘Ολοκαύτωμα Σέκου 317
 ‘Ολοσσών 153
 ‘Ολύμπιος Γεωργάκης 565, 585
 ‘Οράτιος 84
 Ούαλλοι 67, 241
 Ούλφιλας 136
 Ούόλκαι 251
- Παδιώτης Γ. 53, 96¹⁴⁰, 213³⁰⁸, 325¹³⁰
 παιδομαζώματα 94, 149, 359, 364, 605
 Παίονες 171
 Παΐσιος δ Μικρός 488
 Παλαιολόγος Ἀνδρέας 616
 Παλαιολόγος Κ. Ἀ. 615¹⁶
 Παλαμήδης Ρήγας 432
 Παλάσκας Λεωνίδας 329, 517
 Παλατίδης Ἀναστ. 466¹²⁸
 Παλιούρας Ἀθ. 553⁴
 Παλιουρίτης Γρ. 497
 Παλλαδᾶς Γεράσιμος 493
 Πάλλης Ἀλέξιος 17²², 23³⁹, 25⁴⁵
 Παναγιωτίδης Δ.Α. 51, 568⁷⁸
 Παναγιώτου Π.Π. 304¹¹
 Παννονία 14
 Πανοπούλου Καλλιόπη Δ. 411
 Πανταζῆς Μιλτ. 492
 Πανταζίδης Ἰ. 113
 Πανταζόπουλος Ν. 465, 472¹⁶⁰
 Πάντος Πάντος Ἀ. 360¹⁰⁶
 Παπαγεωργίου Μαρία 26⁴⁹, 122¹⁶, 127⁴⁵, 154²¹¹, 211, 277¹⁴⁸
 Παπαγεωργίου Πέτρος 113
 Παπαγεωργίου Στ. Π. 351⁶⁴
- Παπαγεωργίου - Ἐράλδυ Γ. 258³⁶
 Παπαγιάννης Ἀθ. 399³⁶
 Παπαγιάννης Στ. Ἀστ. 250⁵⁵, 323¹²³
 Παπαδᾶτος Χρ. Ἀπ. 363¹²², 568⁷⁸
 Παπαδημητρίου Ἀπ. Ἰ. 312⁵⁵, 314⁶², 405, 408
 Παπαδημητρίου Γ.Δ. 247
 Παπαδῆμος Ἡρ. 247⁴⁶
 Παπαδόπουλος Ἀ. Ἀ. 129⁵⁵
 Παπαδόπουλος Ἀχ. Στυλ. 60¹⁶⁰
 Παπαδόπουλος Γ.Χ. 64¹⁷⁶
 Παπαδόπουλος Θ. Ἰ. 154
 Παπαδόπουλος Ν.Κ. 64¹⁷⁸, 169⁶¹
 Παπαδόπουλος Στέφ. Ἰ. 64¹⁷⁸, 65¹⁷⁸, 145¹⁴⁵, 317⁹⁴, 464¹¹⁸, 534²⁸, 613¹²
 Παπαδόπουλος Χρ. Ἀ. 613¹²
 Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς Ἀ. 436⁵
 Παπαδριανὸς Ἰ. 89, 215, 293²¹, 459
 Παπαζήση - Παπαθεοδώρου Ζωὴ 53, 213³⁰⁸, 326¹⁸⁵, 632
 Παπαζήσης Δ. Τρ. 214³¹¹
 Παπαζήσης Τριαντ. Δ. 201²⁵¹
 Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Κ. 165²⁶
 Παπαθανασίου Π. Ἰ. 363¹²²
 Παπαθανασίου Φ. 459⁹⁶
 Παπαθεοδώρου Ἀπ. Π. 65¹⁷⁸
 Παπαϊώάννου Ἄλ. 165²⁹
 Παπαϊώάννου Ἰ. 96
 Παπακυριακόπουλος Ἰ. Π. 476¹⁶⁹

- Παπακώστας Ἀγγελος 64¹⁷⁸
 Παπαλαζάρου Ἰ. 365¹³⁰
 Παπαμιχαὴλ Μ. 476¹⁶⁹
 Παπαναστασίου Ἀλ. 158
 Παπαντωνίου Ζαχαρίας 318
 Παπαρρηγόπουλος Κ. 30, 359,
 536, 639, 650
 Παπᾶς Ἀριστείδης 587
 Παπασπηλιοπούλου Κατερίνα
 201²⁵⁰
 Παπαστάθης Χαρ. Κ. 321¹⁰⁸
 Παπασταύρου Ἰ. Σ. 24⁴¹, 25⁴⁵
 Παπαχαρίσης Ἀθαν. Χ. 60¹⁵⁹
 Παπαχατζῆς Βαλέριος 492¹⁹
 Παπαχατζῆς Τάκης 417, 418
 Παπαχελᾶς Ἄ. 323¹²⁴
 Παπούλια Βασιλική 163¹⁶
 Πάππος Λέων 656
 Παρανίκας Μαθαῖος 497²⁵,
 612⁶
 Παράσχος Δ. 250⁵⁵
 Πάργα 574¹⁰³
 Παρξάλης Στ. 258³⁷
 Παρθένιος Βαρδάκας μητρ. Κίτρους 312
 Πασχάλης Δ.Π. 615¹⁹
 Πασχίδης Θ.Α. 41, 462
 Πάτακης Γ. 603
 Πάτερνος 136
 Πατούλας Ἀθ. 484
 Πατούρα Σοφία 136⁹⁸, 271¹¹⁶,
 281¹⁶⁵
 Πατρινέλλης Χ.Γ. 611³
 Πάτροκλος 26
 Πατσέλης Ν.Β. 23, 48¹²⁹, 574¹⁰⁴
 Παῦλος Αἰμίλιος 22, 44¹²⁰, 48,
 122
 Παῦλος Ἀπόστολος 132, 178,
 193, 275¹⁴⁰
 Παυσανίας 398
 Παχυμέρης Γεώργιος 143, 245
 Πέξαρος Ἰ. 491, 601, 602
 Πελαγονία 159²⁴⁴, 246
 Πελασγοὶ 340⁵, 360
 Πελασγοί - Τοῦρκοι 361
 Πέλοψ 173
 Περάνθης Μ. 137¹⁰⁴
 Περήφανος Ἰ. 101
 Περίανδρος 271
 Περιβόλι Πίνδου 155 σημ.
 Περόλεπτες 317⁹⁰
 Περραιβία 286⁴
 Περραιβός Χριστόφ. 491, 640
 Περσεὺς 22, 171
 Πέτας Δ. 494
 Πετρίδης Ἀθ. 58
 Πετρίτης Ἰγνάτιος 432
 Πετρόπουλος Δ. 475¹⁶⁸
 Πέτρος ὁ Μέγας 467
 Πέτρου - Μεσογείου Χρ. Ν.
 46¹²⁵
 Πετρόχειλος Ν. 123²¹
 Πετρώφ Ἰωάννης 535, 543, 596
 Πετσάλης Ν. 619³⁰
 Πέτσας Φ.Μ. 34⁸⁵, 81⁸⁰, 154²¹⁵
 Πετσίβας Γ. 319¹⁰⁰
 Πηλεγών 121
 Πηχεών Ἀν. 59, 112
 Πηχεών Κ. 59
 Πίερες 164²³
 Πίος Β' 361
 Πίσκος Ἰούλιος 60¹⁶⁰
 Πίσπας Μιχ. 96¹⁴⁰
 Πισπιρίκος Θ. 408²⁶
 Πίτσιος Θ.Κ. 324, 344, 573
 Πιτσούλη Χριστίνα 473¹⁶⁶

- Πλακιώτης Γ.Χ. 65¹⁷⁹
 Πλατάρης Γ. 62¹⁶⁵, 98, 214³¹²,
 410³³, 518
 Πλατῆς Ἐ. Ν. 101¹⁵⁰, 149, 259³⁸
 Πλέσσας Μανεσσῆς 485
 Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος 129
 Πλουμίδης Γ. 65¹⁷⁸, 94¹³³, 300⁴⁶,
 319
 Πλούταρχος 17²², 128⁵², 129,
 189
 “πνευματικὴ κλοπὴ” 208
 Ποδαλείριος 512
 Πολίτης Ἀλ. 116¹⁷⁴, 473¹⁶⁵
 Πολίτης Ν. 487, 515
 Πολύαινος 165²⁷
 Πολύβιος 16¹⁹, 17^{20, 23}, 123,
 169⁵⁶, 171⁷²
 Πολυξώνης Μ. 495
 Πολυμέρου - Καμηλάκη Αἰκ.
 639¹
 Πολυχρονοπούλου - Κλαδᾶ Ν.
 365¹³¹
 Πολωνία 570
 Πομάκοι 171
 Πομπήιος 75, 131
 Πόρτο Λεόνε 136⁹⁸
 Ποστολάκας Ἀχ. 494
 Πουκεβίλ Φρ. 476¹⁶⁹, 547
 Πουλιανὸς Ἀ. 40¹⁰⁵
 Πριγκιλεὺς ὁ Ἀθηναῖος 485
 Πριγκιπάτο Πίνδου 98
 Πρικᾶς Ἀνανίας 494
 Πρίφτης Γερ. 568⁷⁸
 Προκόβιας Δ. 52¹³⁷
 Προκόβιας Κ. 605⁵²
 Προκόπιος 42, 43¹¹², 80, 332
 προστασία 14¹⁰
 προτεκτοράτο ρωμαϊκὸ 185,
- 188
 Πρωτοψάλτης Ἐμμ. 97¹⁴³,
 117¹⁷⁶, 474¹⁶⁷, 615¹⁹
 Πύρξας Κ. 60¹⁶²
 Πυρσινέλλας Β. 44¹¹⁷
 Ράδος Κ. 565, 566, 609, 621³⁸
 Ράμης Ἰ. 494
 Ρήγας Βελεστινλῆς 261⁴⁵, 275,
 531, 608, 618
 Ριζάρης Γ. 496
 Ρίζος Ἄντ. 258³⁶
 Ροδόλφος ὁ Β' 431
 “Ρουμανία” 141¹¹⁹, 286
 Ρουμουνία 151
 Ρουσάλια 194²³²
 Ροῦσσος Γ. 54¹⁴⁶, 114¹⁶⁶
 Ροῦσσος Δημοσθένης 195²²⁸,
 432
 Ρουφίνος 346³⁶
 Ρωμαῖοι 204
 Ρωμαῖος Κ. 527, 568⁷⁹
 Ρωμανία 151
 Ρωμανίαι 141
 Ρωμάνοι 80, 204
 Ρωμάνος 137¹⁰¹, 237⁵
 Ρωμανὸς Μ.Ν. 149¹⁷², 326¹³⁴,
 599
 Σαβράμης Εὐάγ. Ἰ. 488⁸
 Σάθας Κων. Ν. 73²⁷, 141²², 501,
 505, 540, 569⁸⁴, 612⁶
 Σακαλῆ - Marks Μ. 323¹²⁴
 Σακελλαρίου Ἀναστ. 492
 Σακελλαρίου Μ. 121, 162,
 173⁸², 299
 Σακελλαρόπουλος Κ. 494
 Σακελλαρόπουλος Σ. 494

- Σαλαμάγκας Δ. 44¹¹⁷
 σαλαγέω -ῶ 155
 Σαλβία 32
 Σάλωνα Δαλματίας 336
 Σαμαρίνα 213
 Σαμνίτες 94
 Σαμοθράκης Ἀχ. 164, 171
 Σαμουὴλ 358, 653
 Σαμσάρης Δημ. Κ. 13⁸, 15¹²,
 44¹¹⁶, 166³³, 179¹²⁷
 Σαρακατσάνοι 277¹⁴⁸
 Σαράντη Ἐλένη 145¹⁴³, 376⁵²
 Σαράντης Θ. 244³⁵, 405, 631
 Σαρογιάννης Γ.Μ. 241²⁴
 Σαρικάκης Θ.Χ. 244¹, 32, 126,
 138¹⁰⁸, 178¹¹⁸, 278¹⁵⁰
 Σαρίπολος Ν. 321
 Σαρρῆς Νεοκλῆς 361¹¹¹
 Σβορώνος Ν. 578, 581, 653, 655
 Σβῶλος Ἀλ. 113
 Σδράκας Εὐάγγελος Δ. 393
 Σεβαστιανὸς μητρ. Κονίτσης
 65¹⁷⁸
 Σεϊτανίδης Διαμαντῆς 387
 Σεκοῦνδα 32
 Σεκοῦνδος 32, 132
 Σενιέ Σαντή, Λωμάκου 506, 509
 “σερβοκρατία” 48¹²⁹
 Σεύθης 165
 Σιγάλας Ἀ. 476¹⁶⁹
 Σιγάλας Σέργιος 405
 Σικελιανὸς Ἀγγελος 528
 Σίκος Δ.Μ. 96¹⁴⁰
 Σιμοκάττης Θεοφύλακτος 331
 Σιμόπουλος Κυριάκος 503²
 Σίμος Ε. 641
 Σίμος Ν. 52¹³⁷
 Σίνας Σίμων 215, 261⁴⁵, 264
 Σίρμιον 336
 Σιώκης Ν. 250⁵⁵
 Σιωμόπουλος Δημ. Β. 28⁵⁷
 Σιωμόπουλος Στέλιος Κ. 23⁴⁰
 Σκανδάμης Ἀ. Σ. 626⁵³
 Σκενδέρης Κων. 63¹²²
 Σκιαδᾶς Ἀριστόξενος 138¹⁰⁸
 Σκιᾶς Ἀ. Ν. 325
 Σκίπης Σ. 528
 Σκλέπας Μπούας Πέτρος 64¹⁷⁸
 Σκληρὸς Ν.Β. 403⁵⁰
 Σκόπια 121⁷
 Σκοπιανὸι 143^{135α}
 Σκορδίσκοι 176
 Σκουβαρᾶς Βαγγέλης 152,
 602³⁸, 603, 612⁹
 Σκουλᾶς Ἡλίας 65¹⁷⁹
 Σκούρας Γ. Ἀθ. 400
 Σκύθες 174
 Σκυλλάκος Ἀντ. 210²⁹³
 σλαβοφωνία 103
 Σλῆμαν Ἐρρ. 509
 Σμιλένσκης Κ. 111, 318
 Σολωμὸς Διονύσιος 501, 552
 Σουβλατζῆς Δημοσθ. 589¹⁰
 Σουγδουρῆς Γ. 488, 489
 Σουγδουρῆς Εὐστ. 488
 Σουλεϊμὰν ὁ Μεγαλοπρεπῆς
 617
 Σούλης Γ. 138^{110α}
 Σούλης Χρ. 51¹³⁷, 492, 497²⁵
 Σουλιῶτες 60¹⁵⁹, 528, 546, 552,
 568
 Σοφιανὸς ἀλβανὸς 566
 Σοφιανὸς Δημ. Ζ. 245⁴¹
 Σουφλιᾶς Γ. 329¹⁴⁷
 Σοφία Παλαιολογίνα 426
 Σπαθάκης Ἀ. 393

- Σπαθάρης Ν. 146, 214, 313, 467
 Σπανίδης Ἀ. Γ. 625⁴⁸
 Σπανὸς Ἀλέξιος 484
 Σπανὸς Κ. 405⁷, 406, 534²⁸
 Σπανούδη Σοφία Κ. 403
 Σπάρο Ὁλγα Μπορίσοβνα
 616²⁰, 626⁵¹
 Σπάτα 445
 Σπεράντζας Θεοδόσης 159²⁴⁵
 Σπετσιώτης Λεωνίδας 656
 Σπηλιάδης Σ. 527
 Σπηλιωτόπουλος Ἀντ. Θ.
 321¹¹⁰
 Σπυρίδωνος Δ. 201²⁵⁰
 Σταθᾶς Γιάννης 536, 538
 Σταθᾶτος Στ. 323¹²⁴
 Σταματέλλος Γ. Ἀγγ. 517
 Σταματιάδης Ἐπαμ. Ἰ. 588⁷,
 590
 Σταμίρης Γ.Α. 523¹
 Σταμκίδης Στέφ. 602
 Στασινόπουλος Χρ. Ἀ. 524⁴,
 525, 578, 652
 Σταυρίδης Γ. 596
 Σταυρινὸς (Ἡπειρώτης) 432
 Σταυρόπουλος Κ.Γ. 62¹⁶⁵,
 408²⁵, 521
 Σταφυλᾶς Μιχ. 528¹⁴
 Στέας Ἰ. 494
 Στεργιάδου Ἀναστ. 405⁷
 Στεργιόπουλος Κ.Δ. 407¹⁹, 465
 Στεργίου Ἀντ. 261⁴⁵
 Στεργίου Δημ. 246, 247, 261⁴⁵,
 326¹³⁵
 Στέφα - Ἐνωτιάδου Κ. 214³¹¹
 Στεφάνου Ἀναστ. Γ. 523
 Στήλη Τραϊανοῦ 264
 Στίγνης Ν. 493
 Στίουαρτ Τζών 539
 Στουπάκης Ν.Μ. 427²⁸
 Στούπης Σπ. 48¹²⁷
 Στουρνάρας Ν. 261⁴⁵
 Στουρνάρη οἰκογένεια 61
 Στράβων 11¹, 19²⁸, 67³, 164, 285
 Στράτου Δόρα 394⁵
 Στύλος Ν. 339⁴
 Συμεὼν 141, 361, 564⁶⁰, 653
 Συνδιάσκεψη Βουκουρεστίου
 321
 Συνθήκη Ἰασίου 616
 Συνθήκη Κιουτσούκ - Καΐναρ-
 τζῆ 508
 Συννεφάκης Ν.Γ. 566⁶⁵
 Σύρμας Ἀλ. 250⁵⁶
 Συρράκο 57, 317, 464
 Σφαγὴ Βλάχων Σαμαρίνας
 317⁹⁴
 Σφυρόερας Β. 441³, 526⁸, 621³⁶
 “Σχέδιο ἐκβαρβαρισμοῦ” 624
 Σχορτσανίτης Δ. 494
 Σωτηριάδης Γ. 492
 Σωτηρόπουλος Χαρίλ. 63¹⁷²
 Σωφρόνιος ἐπίσκ. Χειμιάρας
 485
 Ταρνανίδης Ἰ. 363
 Τάτσιτ 54
 Ταχιάος Ἀντ. Αἰμ. 113
 Τάχος Ἀναστ. 113
 Τέντας Ν. 632
 Τέρπος Νεκτ. 114, 146, 470-1
 Τερτσέτης Γ. 115, 471, 528, 531
 Τεύτα 182
 Τζαβέλλα Νίκη 323¹²⁴
 Τζαμιτζῆς Ἀ. Ἰ. 249⁵⁴
 Τζαρτζούλης Ν. 147, 469, 488

- Τζημοζιώγας Λ.Ζ. 246⁴⁴
 Τζήμας Δημ. 637
 Τζιόβας Π.Δ. 52¹³⁷
 Τζίφρας Π. 568⁸¹
 Τζουμαγιά 114
 Τζώγας Χαρ. 469¹⁴⁸
 Τζώγος Ἀρ. 476¹⁶⁹
 Τίτος Κόιντος ὁ Φλαμινίνος
 17²²
 Τίτος Λίβιος 44¹²⁰, 123
 Τιτουλέσκου Τάκε 54
 Τόζης Γιάννης Ἀργ. 360
 Τόμπρος Μιχαὴλ 319
 Τοντόρωφ Ν. 609
 Τοσίτσας Θ. 494
 Τοσίτσας Μτχ. 261⁴⁵
 Τοσκανικὴ ἐλληνικὴ 57¹⁵²
 Τόσκας 636
 Τόσκηδες 48
 Τουλουμάκος Ἰ. 39, 128⁵⁰,
 188¹⁹⁰
 Τουρναβίτης Δ. 609
 Τουρτούρης Μ. 495
 Τουτουντζῆ Κοκκώνα 590
 Τραϊανὸς 20³⁰, 132, 265, 268,
 310⁴¹
 Τραπεζούντιος Χρ. 126³⁹
 Τριανταφύλλου Σπ. 486
 Τρίκουπας Γ. 116, 473
 Τρικούπης Σπ. 650
 Τρικούπης Χαρ. 464
 Τρινιεγκόρσκυ Λ. 104¹⁵³
 Τρίτος Μιχ. 40⁹⁰, 60¹⁶⁰, 92¹²⁷,
 105, 119¹⁷⁸, 147¹⁶¹, 159²⁴⁴,
 200²⁴⁸, 313⁵⁷, 405⁷, 469¹⁴⁷, 564⁶⁰
 Τρόγος Πομπήιος 562⁵²
 Τρύπης Γ. 476¹⁶⁹
 Τρύφων ὁ Μετσοβίτης 486, 491
- Τσακάλωφ Ἀθ. 509
 Τσάμηδες 51
 Τσάπανος Γ. 325¹²³, 342¹⁶, 365¹³
 Τσάρας Γιάννης 317⁹⁰, 476¹⁶⁹,
 477
 Τσάρας Πάνος 514
 Τσαριτσάνη 532²³
 Τσάτσος Δ. 380⁶⁷
 Τσεχούλης Μακάριος 485
 Τσιγαρᾶς Ἀπ. 497
 Τσιγαρᾶς Ζῶτος 497
 Τσιμισκῆς Ἰωάννης 339²
 Τσιντσάροι 45¹²⁰, 126³⁹
 Τσιρογιάννης Περ. Χρ. 266⁸⁴
 Τσιρπανλῆς Ζ.Ν. 466¹²⁹, 612⁶
 Τσιτσιπῆς Λ. 300⁴⁶
 Τσιώλη Ζωὴ 247⁴⁶
 Τσολάκογλου Γ. 379
 Τσοπανάκης Ἀγ. 300⁴⁹, 457,
 606
 Τσότσος Γ. 319¹⁰⁰
 Τσούκαλης Λ. 323¹²⁴
 Τσούκας Κλ. Δ. 315⁸⁴, 566⁶⁸
 Τωμαδάκης Ν. 46¹²⁶, 49, 103,
 376⁵⁵, 489, 568⁷⁷, 611⁴, 648⁴
- Τύλος, Ἡρακλέους 561
 Υπατρος Δ. 494
 Υφαντῆς Ν. 90¹²¹, 119¹⁷⁸, 605⁵³
 Υψηλάντης Ἀλέξανδρος 639,
 648, 650
 Υψηλάντης Δημήτριος 533
- Φάβης Β. 244³⁵
 Φαλλιμεράγιερ 210²⁹³
 Φαλτάιτς Κ. 62¹⁶⁸, 469¹⁴⁶
 Φὰν Νόλι 55
 Φαρμακίδης Θ. 161²

- Φιλαδέλφεια 140
 Φιλδελφεύς Θ.Ν. 523¹
 Φιλάρετος Γ. 520
 Φιλήμων Ἰ. 566, 609, 639, 649
 Φιλήντας Μ. 244
 Φιλητᾶς Χριστόφ. 497
 Φιλικὴ Ἐταιρεία 651
 Φιλικοὶ 528
 Φιλιππίδης Ἀργύρης 159²⁴⁵
 Φιλιππίδης Δανιὴλ 151, 475¹⁶²
 Φιλιππίδης Χρ. 583, 656
 Φίλιππος 44
 Φιλίππου - Ἀγγέλου Π. Ἰ. 46¹²⁵
 Φιλίτης Δοσίθεος 495
 Φίνλεϋ Γ. 524
 Φίτσιος Χρ. 231
 Φλῶρος Γιάννης 631
 Φλῶρος Μίχος 629, 630
 φὸν Δὲρ Γκόλτς Κ. 102
 Φουρίκης Π. 566⁶⁶
 Φουριώτης Ἀγγελος 317⁹⁰
 Φραγκίσκος Α΄ (Franz I) 520
 Φράγκος Θεόδ. Δ. 639¹
 Φραγκούδης Χρ. 149¹⁷⁰, 364¹²⁵
 Φραγκούλας Ἰ. Ν. 541
 Φρατσέα Ἡλίας 136⁹⁶, 272
 Φρίξος, Ἀθάμαντος 511
 Φρύγες 173, 271
 “ψυλὴ Ρωμαίων” 278¹⁵⁵
 Φωκᾶς Δ.Γ. 625⁴⁸
 Φωκᾶς Σπ. Γ. 180¹³⁷
 Φωριέλ 547
 Φώσκολος Μ. 614¹²
 Φωστηρόπουλος Κ. 509
 Φωτάκος Γ. 527
 Φωτιάδης Ε.Π. 529
 Φωτιάδης Λάμπρος 497
 Φωτικὴ 43
- Χαλκεὺς Ἰ. 493
 Χαλκοκονδύλης Λαόνικος 95
 Χαμούδόπουλος Ἀ. Χ. 54
 Χαραλαμπάκης Χ. 165²⁹
 Χαρανῆς Π.Π. 139¹¹⁵
 Χαρισιάδης Ἰ. 489
 Χασιώτης Ἰ. 64¹⁷⁸, 613¹²
 Χατζηκακίδης Ἀθ. Δ. 148¹⁶⁷, 387
 Χατζημάτης Χατζηζήσης 630
 Χατζημιχάλη Ἀγγελικὴ 494²²
 Χατζημπύρος Λεωνίδας 631
 Χατζηπέτρος Χριστόδουλος 61, 317
 Χατζῆ Σεχρέτης 60¹⁵⁹
 Χατζῆς Ἀ. 44¹¹⁷
 Χατζῆς Κ. 212³⁰³
 Χατζησωτηρίου Γ.Δ. 46¹²⁵
 Χατζιδάκις Γ.Ν. 28⁵⁶, 164
 Χατζόπουλος Μ. 45, 130
 Χειμώνας Χρ. Β. 402⁴⁴
 Χέρτσεργ Φρειδ. 30, 77, 191
 Χιδίρογλου Π. 423¹¹
 Χιλμῆ πασᾶς 113, 377
 Χιμάρα 46¹²⁵
 Χιονίδης Γ.Χ. 317⁹⁵, 532²³, 534²⁹
 Χολέβας Ἰ. Κ. 119¹⁷⁸, 363¹¹⁹, 388
 Χολέβας Κ. Ἰ. 119¹⁷⁸
 Χορὸς 408
 Χουρμουζιάδης Γ.Χ. 154
 Χρηστοβασίλης Χρ. 41, 213³⁰⁷, 534
 Χρήστου Κ.Π. 139¹¹³
 Χρήστου Π. 338⁰, 44¹¹⁶, 138¹⁰⁹, 489¹¹

- Χριστοδούλου Σάπφ. 494
 Χριστόπουλος Π.Φ. 63¹⁷⁴
 Χριστοφίλοπούλου Αἰκατερίνη
 305¹², 338, 345³²
 Χριστοφορίδης Κ. 294
 Χρονίδης Κ. 494
 Χρονικὰ 209, 259⁴⁰
 “Χρονικὸ πέτρινο” 264⁸⁰
 Χρονόπουλος Δ. 647
 Χρυσανθόπουλος Μ.Σ. 363¹¹⁹,
 388
 Χρύσανθος ὁ Ζιτσαῖος 493
 Χρυσικὸς Ἰ. 210²⁹³
 Χρυσὸς Εὐάγγελος 138¹⁰⁸,
 179¹²⁴
 Χρυσοχόου Ἀθ. Ἰ. 476¹⁶⁹
 Χρυσοχόου Μ. 45¹²⁰, 411, 463
 Χωλὸς Ν. 494
- Ψαλίδας Ἀθ. 60¹⁵⁹, 63¹⁷¹, 491,
 492
 “Ψευδομακεδόνες” 363¹²²
 Ψυχάρης Ἰ. 528
- Abel O. 164
 Adhami St. 105
 Adontz N. 358⁹⁷
 Albertini E. 271¹¹⁶
 Alexandru Ilias 440
 Alföldy G. 178¹²¹, 278¹⁵³
 Allières Jacques 243²⁸
 Almagro M. 184¹⁶¹
 Almaz 52¹³⁷
 Amadori - Virgilij G. 148¹⁶⁸, 217,
 376⁵³, 387, 632
 Amit A. 34⁸⁴
 Anamali Sk. 34⁸⁵
- Anderson M.S. 615¹⁸
 Andreescu St. 614¹²
 Andriotis N.P. 378⁶¹, 379⁶⁵
 Angelov D. 316⁸⁸
 Antinorio A. 122¹⁷, 262
 Antonescu 96
 Antonescu Theohari 133⁷⁹
 Anuichi S. 253¹⁴
 Ardeleanu G.S. 614¹⁴
 Aricescu C.D. 595, 609
 Arlide John 199²⁴⁶
 Armania 286
 Armbruster A. 241²³
 Arnauld A. 440
 Atanasiu E. 266⁸⁶
 auxilia 127, 190²⁰⁰
 Avril Ph. 442
 Ayda Adile 361
- Bacu Mihaela 156²¹⁸, 212³⁰³
 Baddeley J.F. 436²
 Balabanoff Alex. 358
 Bălcescu N. 571⁴⁰
 Baldacci A. 52¹³⁷
 Balotă Antoine 457⁷⁸
 Bănescu N. 131, 142¹²⁷, 265,
 359¹⁰¹
 Banfi E. 379¹
 Barba Vasile 90, 101
 Bărbulescu C. 436⁵, 438¹, 444
 Barlea Oct. 273¹²⁵
 Bartas G. 102
 Bartikian H. 358¹⁰⁰
 Basri Bey 46
 BatovicăS. 149
 Baud - Bovy S. 412
 Bayet J. 562⁵²
 Bazala Vl. 77⁵⁵

- Beaumont R.L. 12⁵, 181¹⁴⁹
 Bechtel F. 174⁹⁴
 Beldiceanu N. 144¹⁴¹, 213³⁰⁹,
 241²³
 Beloch K.-J. 28⁵⁶, 121, 169,
 320¹⁰⁵, 365
 Benoît F. 35⁸⁷, 78⁶³, 131, 176¹⁶⁷,
 268, 279, 305¹⁷, 558³⁰
 Béquignon Y. 298⁴³
 Bérard J. 340⁵, 562⁵²
 Bérard V. 56, 89, 91, 95, 102,
 107, 137¹⁰⁴, 216, 250, 283, 318,
 460, 519
 Berciu D. 74
 Bérence Fred 427³²
 Bernard Antonia 252⁹
 Besevliev B. 37⁸⁹
 Biacardi M. 340⁵, 562⁵³
 Bianchi Bandinelli R. 133⁷⁹
 Bieler L. 138¹⁰⁸
 Biezunská - Malowist Iza 20²⁹,
 31⁶⁷, 128
 Bitoski K. 381⁷³
 Blanc A. 242, 640
 Blanchaud M.-H. 303²
 Blawatskaya T. 249⁵⁴
 Blàzquez Martinez J.M. 558²⁹
 Bloch O. 68
 Bobbi A. 432
 Boev Peter 324, 344
 Bogdan H. 157
 Bogdanovitch E. 625⁴⁸
 Bohemio Aug. Gottlob 375
 Boia L. 457⁷⁸
 Boissée V. 127⁴³
 Bolintineanu D. 101, 149¹⁶⁹, 518
 Bonfante Giulano 68, 182¹⁵⁴,
 241²³
 Bosch - Gimpera P. 184¹⁶¹
 Bossy Raoul 52¹³⁷, 151¹⁸⁴
 Bottin C. 28⁵⁷
 Bouchié de Belle E. 89, 200²⁴⁹,
 460
 Boué Ami 102
 Boulanger A. 180¹³⁰, 520
 Bourciez Ed. 157
 Boyancé P. 122¹⁵, 138¹¹¹
 Braccesi L. 12⁵, 122¹⁷, 262, 563
 Brâncus Gr. 57¹⁵¹
 Brateanu I.I. 102
 Brătescu G. 266⁸⁷
 Bratianu G. 72, 94¹³⁵, 130, 141¹²⁰,
 151¹⁸⁰, 155²¹⁸, 188, 193²¹⁶, 255,
 261, 273¹²⁶
 Braudel F. 115¹⁷¹
 Brenous J. 129⁵³
 Brezeanu S. 252¹²
 Briquel D. 340⁵, 562⁵³
 Brisson J.-P. 125^{33a}
 Brunialti A. 35⁸⁶
 Bucur Cornelius 38⁹²
 Buda A. 106
 Bulgari V. 69, 182¹⁵⁴, 243
 Burada Th. T. 62¹⁶⁹
 burgarii 34⁸³
 Burileanu N. 410
 Butina D. 34⁸⁵
 Cabanes P. 25⁴⁵, 169⁶¹
 Calafeteanu I. 424¹⁸
 Calderone S. 562⁵²
 Camariano - Cioran A. 145¹⁴⁹,
 146¹⁵², 147¹⁶¹, 435⁴, 441⁴, 615¹⁹
 Cândea V. 151¹⁸³, 437⁵, 438⁵
 Cândroveanu Hristu 200²⁴⁸, 382⁷⁴
 Canini A. 80, 91

- Cankova - Petkova G. 130⁶⁵, 156, 208²⁸⁷
- Capidan Th. 87, 95, 139, 149¹⁷⁵, 153, 315, 360, 564⁶⁰, 635
- Caragiani Ioan 101, 105, 603
- Caragiу - Marioteanu M. 135^{92a}, 285⁴, 316⁸⁹
- Caranica N. 258, 300⁴⁶, 340⁴
- Carcopino J. 125^{33a}
- Cardula I.M. 340⁴
- Carney T.F. 133⁸¹
- Carré I. 325
- Castellan G. 278¹⁵⁴
- Cazacu M. 156²¹⁸, 212³⁰⁴, 282¹⁷⁸
- Cernovodeanu P. 440⁴
- Cestmir Amort 356⁸⁹
- Chantraine P. 162³, 291¹⁸
- Charanis P. 263⁶⁹, 305¹²
- Charmasson J. 176¹⁰⁸
- Cheesman G. 559³⁵
- Christophe P. 199²⁴⁴, 421⁵
- Chrysos E.K. 179¹²⁴
- Cicanci Olga 467
- Cicero 129⁵⁶
- Cichorius C. 349⁵²
- Cihac 71
- Cioranescu Al. 145¹⁴⁶
- Ciurea Al. I. 439²
- Claude Jean 440
- Collard P. 249⁵⁴
- Colonna Maria 142¹²⁴
- Coman J.E. 174⁹⁵, 198²⁴¹, 244, 279¹⁵⁸
- Commynes Ph. de 64¹⁷⁸
- Condurachi E. 12⁵, 26⁴⁶, 348³, 132⁷⁴, 179¹²⁶, 263, 344
- Constantinescu Alex. 571⁹²
- Constantinescu Miron 348⁵⁰
- Constantinescu N.A. 277¹⁴⁴, 349
- Coppola Alessandra 562⁵³
- Cornicescu Nestor 76⁴³, 138¹⁰⁸
- Coru 408
- Costin M. 436⁴
- Coteanu I. 42¹¹⁰, 88, 147, 150, 205²⁷¹, 458
- Cotosman Ch. 157
- Courcelle P. 346³⁶
- Cousinéry E.M. 38⁹², 599²⁴
- Crisan I.H. 1972³⁹, 277¹⁴⁹
- Cristescu D. 436²
- Cvijiă I. 47¹²⁶, 102, 103, 104¹⁵³, 243²⁸, 403, 407
- Dagron G. 43¹¹⁵, 137¹⁰⁵
- Dahmen W. 300⁴⁶
- Daicovici C. 349⁵⁵
- Daicoviciu C. 133⁷, 157, 177¹¹³, 272
- Daicoviciu H. 131⁷¹, 71^a, 133⁷⁹, 157, 272
- Dakin Douglas 377⁵⁹
- d' Andilly A. 440
- Danforth L. 363, 385
- Daux G. 165
- D' Avezac G. 350⁵⁶
- David P.I. 76⁴⁵, 136⁹⁷, 157, 266⁸⁷, 271¹¹⁴, 279, 421⁴
- De Bel Air C. 278¹⁵⁴
- De Guys P. - Aug. 622
- De Laet S.T. 31⁶⁹, 78⁶¹, 128⁵¹, 184
- de la Genière J. 562⁵³
- Delehaye H. 135, 192
- de l' Isle G. 375
- Dell H.J. 16¹⁸
- De Luca Benedeto 102, 273¹²⁵

- Densusianu N. 144¹⁴¹, 213³⁰⁹
 Densusianu Ovid 157, 185, 256²⁷,
 270¹⁰⁶
 de Pompone Arnauld 439
 Dessau H. 127
 De Sanctis G. 171
 Deville V. 479¹⁷⁹
 de Wit Fr. 375
 Diaconovich C. 19¹¹⁷
 Diamandi St. 118¹⁷⁷, 475¹⁶⁸
 Digovică P. 16¹⁷, 561
 Dion Cassius 127⁴³, 208²⁸⁷
 Dion R. 176¹⁰⁷, 558³⁰
 Djuvara N. 106, 147¹⁵⁹, 340⁴
 Domanovszky A. 273¹²⁶
 Dorutiu - Boilă E. 79, 278¹⁵⁵
 Doumas C. 249⁵⁴
 Draganu N. 185¹⁶⁶, 206²⁷⁴
 Dragomir I.T. 278¹⁵⁷
 Dragomir S. 206²⁷⁴, 208
 Druia Cezar 200²⁴⁸, 382⁷⁴
 Dubuisson M. 129⁵³, 133⁸²,
 184¹⁶⁴, 253
 Ducellier Alain 568⁸¹
 Duchesne L. 138¹⁰⁸
 Dujčev Ivan 238⁸, 281¹⁶⁶
 Dumont A. 165³⁰, 359, 396²⁹,
 560⁴¹
 Duval P.M. 197²³⁹
 Dvornik F. 358
 Ebert M. 174⁹⁸
 Eder von Karl 566⁶⁶
 Egger M. 40¹⁰¹ 84, 131¹¹¹, 188,
 253
 Elian Al. 609
 Engels Fr. 266
 Epifanie Tomitalul 132⁷⁵
 Euzennat M. 31⁶⁹
 Evans A. 377, 387
 Evelpidi C. 156²¹⁸, 212³⁰³
 Failler A. 274¹²⁸, 294²⁹
 Fallmerayer 207²⁸³, 209
 Fantasia Ugo 562⁵³
 Faure Paul 163
 Faveyrial l' abbé 313
 Felezeu Călin 158²⁴³
 Ferluga I. 47¹²⁶
 Ferrero G. 34⁸³
 Ferri S. 562⁵³
 Feugère M. 128⁴⁹
 Fick A. 174⁹⁴
 Figuier H. 560⁴¹
 Filipescu T. 80⁷⁷, 105, 110,
 144¹⁴¹, 213³⁰⁹
 Finley M.I. 128⁴⁷
 Fioco Giuseppe 306¹⁹
 Fischer I. 19²⁸
 Flacelière R. 129⁵⁵
 Flintoff E. 202²⁵⁴
 Florescu Fl. 206²⁷⁴
 Fochi Adrian 605
 Fol Al. 163¹⁷
 Forte B. 163¹⁷
 Forte B. 191²⁰⁸
 Fortis 68
 Foy de la Neuville 442
 Frangapani Al. J.T. 439
 Franke P. 35⁸⁵
 Fraschetti A. 184¹⁶⁴
 Friedell E. 265
 Froehner W. 133⁷⁹
 Gabba E. 128⁵²
 Gábor Vékony 451²²

- Gabrielescu V. 200²⁴⁸, 382⁷⁴
 Gallini Cl. 562⁵²
 Gallia Graeca 131
 Garasanin M. 35, 77, 104, 138^{110a},
 171⁷², 178¹²², 183, 252, 311⁴⁹
 Garcia y Bellido A. 78⁶⁴, 249⁵⁴
 Garde P. 144, 158²⁴⁰, 207²⁷⁹
 Gautier Dalché P. 350⁵⁶
 Gentius 77
 Georgescu V. Al. 270¹⁰⁵
 Georgiev VI. 18²⁵, 29, 135⁹⁵, 163,
 168, 169, 173, 253, 274, 343,
 361¹⁰⁷, 386
 Georgoudi Stella 154²¹⁰
 Gerov B. 252
 Geyer Fr. 171
 Gheorghiu N.A. 441 σημ.
 Ghibanescu G. 436⁵
 Gioco Giuseppe 562⁵³
 Gioga - Sinefache N. 597
 Giolitti 92
 Gitti A. 12⁵, 181¹⁴²
 Giunglea G. 151¹⁸¹
 Giurea Al. I. 435¹
 Giurescu C.C. 22³⁷, 148¹⁶⁷, 612¹¹
 Giurescu D.C. 22³⁷
 Glasson Francis T. 426³⁰
 Glodariu I. 197²³⁹
 Glotz G. 171, 172⁷⁸
 Goelger H. 346³⁶
 Golab Z.B. 104¹⁵³
 Golescu M. 137, 280
 Gounaropoulou L. 26⁴⁷
 Gossiaux J. - Fr. 329¹⁴⁵
 Graur Al. 86, 123¹⁸, 152, 163,
 166, 167, 270, 272
 "greco-mani" 326¹³⁴
 Grecu Al. 441¹
 Grégoire H. 141, 192²¹¹
 Gribaudi D. 558³⁰
 Grigoriou - Ioannidou M. 48¹²⁶
 Grigorov Kiro 300
 Grimal P. 162³, 171⁷⁷, 174⁹³
 Gros E. 127⁴³
 Grousset R. 421
 Gruia J. 52¹³⁷
 Guey J. 125^{33a}, 199²⁴⁴, 421⁵
 Gyóni M. 80⁷⁴, 85, 152, 153, 156,
 192, 208²⁸⁷, 243³⁰, 261, 300⁴⁶,
 327, 410
 Hâciu A.N. 62¹²⁷, 110¹⁶¹, 126³⁶
 Hacquet H. 68, 182¹⁵⁴
 Hahn J.G. von 102, 116, 472
 Hahn L. 129⁵⁷, 279¹⁵⁷
 Haikin I. 158, 307
 Hammond N.G.L. 26, 27, 33⁸⁰,
 35⁸⁵, 138¹⁰⁹, 154²¹⁵, 169, 173⁸²,
 257, 363¹²²
 Hanes Petre V. 149¹⁶⁹
 Hasdeu B.P. 207, 211, 272, 287,
 295³¹, 574
 Hatzfeld J. 12⁵, 35⁸⁷
 Hatzopoulos K.K. 255, 566⁶⁵
 Hatzopoulos M.B. 26⁴⁷, 33⁸¹
 Haupt G. 585¹
 Head B.V. 165³¹
 Heliade Radulescu I. 210
 Helly Bruno 129, 152, 186, 255
 Hecquart 37⁹⁰
 Herisson A. 375
 Hertzberg G. 253¹⁶
 Heuzey L. 46¹²⁵, 245²⁷, 605
 Higgs M.P. 154
 Höeg C. 68, 182¹⁵⁴, 242²⁸
 Hohlwein N. 31⁶⁸

- Holleaux M. 16¹⁸
 Homolle Th. 91¹²², 165³⁰
 Honorius Julius 350⁵⁶
 Hoppe H.-J. 378⁶³
 Hösch Edgar 469¹⁴⁵
 Houssaye H. 574¹⁰⁴
 Hudită Ioan 439¹
- Iesan Isidor 144¹⁴¹, 213³⁰⁹
 Ionascu Ion 468¹⁴⁰
 Ionesco T. 441 σημ.
 Ionescu E. 102
 Ionescu Gh. M. 425²⁷
 Iordan I. 277
 Iorga N. 48¹²⁹, 86, 100, 146¹⁵⁰,
 152, 158, 185, 208²⁸⁴, 215, 256²⁷,
 272-273, 276, 363, 458⁸², 518,
 570, 595, 603, 613¹²
 Italia panellenica 306¹⁹
 Ivascu G. 435²
- Jacobstahl P. 78⁶³, 131⁶⁷, 449¹²
 Jannaccone Silvia 184¹⁶⁴
 Jireček C. 184, 356
 Jokl N. 293
 Jones H. Stuart 349⁵²
 Jones C.P. 129⁵⁵, 298⁴³
 Jullien E. 128⁵¹
 JuricăSime 321¹¹²
- Kadlek K. 157
 Kahl Thede 242, 315, 329¹⁴⁵,
 409²⁸
 Kahrstedt U. 171
 Kalléris J.N. 124²⁴, 203²⁶⁰, 257,
 386
 Kanitz 102, 110
 Karayannopoulos J. 48¹²⁶
- Kasáry D. 451²²
 Kazarow G. 121, 171
 Kebedgy M. 42¹¹⁰
 Keil J. 127⁴⁴
 Kennedy J. 102
 Keppie Lawrence 132⁷⁴
 Kienast D. 562⁵²
 Knöes Börje 468¹⁴⁰, 617
 Kogalniceanu M. 94, 155²¹⁸,
 207²⁶⁰, 261, 456⁷⁰
 Kopitar J. 322¹¹³
 Korinthios Iannis 381⁷⁰
 Körtинг G. 8¹⁷
 Kostov Mitko 200²⁴⁸, 382⁷⁴
 Krahe Hans 46¹²³
 Kramer J. 151¹⁸⁶, 300⁴⁶
 Krepinsky M. 292¹⁹
 Kretschmer P. 166, 167³⁹, 42
 Krijanici Jurii 442
 Krimbas C.B. 51¹³⁵
 Kristophson J. 117¹⁷⁶, 474¹⁶⁷
 Kudela J. 278¹⁵⁴
- Lacour - Gayet G. 72, 151¹⁸⁰,
 152, 306
 Lafoscade L. 39, 43¹⁴, 78, 129,
 185, 255
 Lahovary Al. Em. 320¹⁰⁵
 Lahovry N. 103
 Lambrechts R. 361¹¹⁰
 Lambrino S. 12⁵, 32, 180¹³²,
 278¹⁵¹
 Lambrousse M. 34⁸³
 Lamouche C. 102, 617²³
 Laroche E. 165²⁸
 Larsa 258
 Lascaris M. 534²⁸, 597
 Lassere Fr. 381⁷⁰

- Laurent V. 43¹¹², 143¹³⁴
 Lăzărescu R. 261⁵¹
 Lazaresco Lecanta D. 98¹⁴⁶,
 217³²⁶
 Lazarou A. 31⁶⁸, 38⁹², 40¹⁰²,
 88¹¹³, 321¹⁰⁸, 325¹²⁹, 379⁶⁴, 408²⁵
 Leak W.M. 102, 496
 Legrand E. 425²¹, 637
 Leibnitz 442
 Lemerle P. 11², 142, 156, 179¹²⁵,
 407¹⁵
 Leoti A. 294
 Leppore E. 35⁸⁵, 180¹³¹
 Leunclavius I. 251
 Lévêque P. 35⁸⁵
 Lhéritier M. 207²⁸¹
 Liddel H. 298
 limitanei 139
 Lot F. 38⁹³, 84, 137¹⁰⁵, 189¹⁹⁶,
 257
 Louis H. 46¹²³
 Loukidou - Mavridou D. 292²¹,
 477¹⁷²
 Lozovan E. 18²⁵, 40¹⁰⁵, 75⁴⁰, 86,
 132, 134, 137¹⁰⁵, 139, 185, 203,
 211, 272, 277
 Lumpardean Ioan 158²⁴³
 Lupu Vasile 146¹⁵⁰
 Magrini Luciano 91
 Maksimović L. 143^{135a}
 Malleros Fotios 278¹⁵²
 Manganaro G. 552⁵²
 Maniu D. 153
 Mano A. 15¹¹, 181¹⁴⁸
 Manoliu M. 277
 Marcu Al. 206²⁷⁶
 Mares N. 200²⁴⁶, 382⁷⁴
 Margueron Claude 381⁷⁰
 Mariner Seb. 193²¹⁸
 Markale Jean 177¹¹⁷
 Marr Andrew 199²⁴⁶
 Marrou H.I. 185, 256²⁷
 Martic' 380
 Martindale J.R. 133⁸¹
 Masson Ol. 29, 169, 184¹⁶³, 343
 Mateescu G.G. 170⁶³
 Matveev Andrei 441
 Matveev Artamon 441
 Maurois A. 422⁶
 Mavrovci 408
 Maximus 133
 Mehedinti S. 192²¹¹, 635
 Meillet A. 297
 Meyer G. 294
 Michel A. 129⁵⁷
 Mihăescu H. 134, 151¹⁸², 186,
 189, 202, 255
 Mihail Zamfira 294
 Mihailov G. 12⁵, 74, 165²⁵,
 179¹²⁷, 180¹³³, 134, 135, 266⁸⁸,
 279¹⁵⁷
 Mijiaci 408
 Miklosich Fr. 288
 Milescu N. 146, 614¹⁵
 Miller W. 143, 212³⁰⁶
 Minns E.H. 174⁹⁷
 Minerva 137¹⁰⁴
 Mitrea B. 15¹³
 Mitrea I. 85, 157
 Moal St. 340⁴
 Moldoveanu El. 55, 411
 Momigliano A. 174¹⁰⁰
 Mommsen Th. 138¹⁰⁸
 Moravcsik G. 142¹²⁴, 338
 Morgenthau H. 378

- Murnu G. 142¹²⁶, 128, 151, 152, 211, 261, 359¹⁰²
- Musi V. Th. 156²¹⁸, 211³⁰³
- Mustilli D. 35⁸⁵
- Mütenberg G. 205²⁷⁰
- Nandris Gr. 152¹⁸⁸, 272¹¹⁹, 276
- Nasturel P. 135, 156, 204²⁶⁵
- Neagoe Manole 571⁹⁰
- Nenitescu I. 102, 105, 109, 213³⁰⁹
- Neuffer E. 78⁶³, 131⁶⁷
- Nicev A. 117¹⁷⁶, 474¹⁶⁷
- Nicolau Octavian 424¹⁸
- Nicolet Claude 350⁵⁶
- Nicorescu P. 174¹⁰⁰
- Niculae St. 194²²⁵
- Niculescu M. 435³
- Niederle Lubor 194²²⁶
- Nikolanci N. 138^{110a}
- Nikolau Th. 363
- Nilsson 35⁸⁵
- Niscoveanu M. 199²⁴⁴
- Nistor I. 192²¹¹, 276¹⁴¹
- Noe C. 219³³¹
- Nordau Max 98¹⁴⁶, 217³²⁶
- Nystazopoulou - Pélékidou M. 376⁵⁴
- Obedeanu Const. V. 468¹⁴⁰
- Obedenaru M. 288
- Oberhummer E. 43¹¹⁶
- Ognenova Ljuba 80, 172
- Olteanu St. 468¹⁴³
- Oost S.I. 127⁴¹
- Orhonlu Gengiz 45¹²¹
- Ormerod H.A. 16¹⁸
- Ostrogorski G. 143¹³³, 362¹¹⁵
- Otetea A. 619²⁸,
- Ovtracht P. 278¹⁵⁴
- Ozal T. 362
- Păcurariu M. 136, 137, 261
- Paidoussis M. 51¹³⁵
- Paillarès M. 51¹³⁷, 319, 377, 568
- Pall Fr. 111¹⁶²
- Pallas D.I. 33⁷⁸
- Panaiteescu E. 133⁷⁹
- Panaiteescu P.P. 278¹⁵⁷, 436³
- Papacostea V. 116, 313, 472, 473¹⁶⁶
- Papacostea - Danielopolu C. 458⁸²
- Papacostea - Goga G. 149, 326¹³⁴, 364, 365
- Papadopoulos St. 51¹³⁷
- Papadrianos I. 293²¹
- Papageorges Sp. 67¹, 243³⁴, 448⁴
- Papahagi P. 62¹⁷⁰, 143¹³², 149¹⁶⁹, 155, 245³⁹
- Papahagi T. 40, 47¹²⁶, 104¹⁵³, 107, 153²⁰⁴, 157, 291, 402, 408, 410
- Papahagi V. 109¹⁶¹, 155²¹⁸, 492¹⁹, 518, 570
- Papanace C. 97¹⁴⁵, 102, 273¹²⁵, 363, 377⁵⁷, 387
- Papazoglou F. 15¹⁵, 26, 27, 33⁸², 128, 133⁷⁸, 169, 170, 171⁷², 257
- Paribeni R. 132⁷⁴
- Paris G. 69, 71, 151¹⁸⁰
- Parovic' - Pesikan M. 138^{110a}
- Pârvan V. 12⁵, 13⁶, 15¹³, 74, 131⁶⁶, 138^{110a}, 153²⁰⁴, 164, 173, 180¹³⁸
- Pascu St. 348⁵⁰
- Patsch C. 15¹¹, 181¹³⁹, 188

- Păunescu S. 410
 Pencovici Al. 149¹⁶⁹
 Penninck E. 248⁵³
 Perifan Iancu 101, 250⁵⁵
 Peters F.F. 41¹⁰⁶, 330¹⁴⁷
 Petersen E. 349⁵²
 Petrovich G. 361¹⁰⁹
 Petrovici E. 46¹²⁶
 Peyfuss M.D. 63¹⁷⁴, 105, 106,
 322, 569
 Pflaum H.G. 125^{33a}, 128⁵¹
 Philippide A. 185¹⁶⁸, 203, 256²⁷,
 276, 604
 Picard O. 15¹¹
 Picot E. 101, 313⁵⁸, 444
 Pierling P. 614¹³
 Piganiol A. 151¹⁸², 283
 Pinon R. 40¹⁰⁵, 294²⁹
 Pippidi A. 145¹⁴⁷, 431
 Pippidi D.M. 14¹⁰, 20³⁰, 74, 75,
 79, 130⁶³, 135, 180¹²⁹, 192,
 193²¹⁷, 196, 267⁸⁹
 Pirnuta C.H. 612¹¹
 Pisani V. 165²⁸
 Pittard E. 207²⁸³, 272
 Plassart A. 189¹⁹⁸, 256²⁷, 298⁴³
 Poenaru Bordea G. 174⁹⁶, 175¹⁰⁵
 Poghirc C. 18²⁵, 26⁴⁹, 69, 83, 124,
 125³⁰, 126, 130⁶⁵, 132⁷⁵, 153,
 156, 167, 174⁹², 182¹⁵⁴, 193, 194,
 203, 208, 243, 257, 262, 274,
 287¹⁰, 295³⁰, 327, 406, 407, 607
 Pollo S. 122¹⁷, 343²¹
 Pop Vasile Gr. 473¹⁶⁶
 Popesco - Spineli M. 219³³¹
 Popescu Emilian 193²²⁰
 Popescu Mihail 165
 Popović D. 598
 Popović Vl. 47¹²⁶, 305¹⁵, 311⁴⁹
 Popovici Marcu 597
 Pouqueville F.C.H.L. 62¹⁷⁰, 105,
 245, 463, 518
 praesidia 44¹²⁰, 125
 Predescu Lucian 137¹⁰⁴, 464¹¹⁷
 Primov B. 142¹²⁷, 206²⁷⁴, 359¹⁰¹
 Procopovici A. 605⁵⁴
 Procopovici E. 86, 152, 153
 Psicharis J. 129⁵³, 154²¹⁰
 Puaux René 91, 97¹⁴³, 98¹⁴⁶,
 250⁵⁷
 Pugliese Carratelli G. 562⁵²
 Puscariu S. 151, 153
 Puto A. 122¹⁷, 343²¹
 Rădulescu M. 281¹⁶⁶
 Rafn C.C. 136⁹⁸
 Rămureanu J. 135⁹⁵, 140¹¹⁷, 192,
 274¹³⁰
 Randa A. 46¹²⁶, 432
 Raybaud Maxime
 Récatas B. 194²²⁶
 Reche Otto 167
 Reichenkron G. 300⁵⁰
 Reinach S. 133⁷⁹
 Rendić - Miocević D. 263, 341⁸,
 562⁵³
 Rice T.T. 174⁹⁷
 Richter Heinz 200²⁵⁰, 261⁴⁵, 324
 Ristovski Blazhe 159³²⁹, 381
 Rizakis A. 44¹¹⁹
 Robert L. 16¹⁸, 154²¹⁴, 181¹⁴¹
 Roesch P. 189, 256²⁷
 Rohlf G. 68, 277
 Roman N. 157
 Romaniae 141, 283¹⁸⁴
 Romanski Stojan 389²

- Romanus 71
 Romiopoulou Catherine 341¹²
 Rosenblum J. 240¹⁷
 Rosetti A. 282¹⁷⁹, 361¹⁰⁷
 Rösler R. 288
 Rossignoli Benedetta 347
 Rostovtzeff M. 40¹⁰⁵, 174⁹⁹, 294²⁹
 Rouček J.S. 378⁶¹
 Roussel D. 562⁵²
 Rubin Al. 102, 105, 107¹⁵⁷, 316
 Ruffini M. 105, 210²⁹⁷
 Rupprecht Bapt. Jon. 292²¹,
 477¹⁷²
 Russo D. 437¹
 Russu I.I. 18²⁵, 28, 33⁷⁸, 36⁸⁹,
 125^{33a}, 130^{64, 65}, 133⁸⁰, 162²,
 163¹⁵, 170, 203, 255, 265⁸¹, 342
 Sacerdoteanu A. 157, 260⁴⁴
 Sakellariou M. 121¹¹, 162⁹
 Sanković J. 263
 saragescu 165
 Saramandu N. 135^{92a}
 Sarikakis Th. Chr. 31⁷¹, 127⁴³
 Săruna 153²⁰⁴
 Savică M.D. 18²⁵
 Scărlatoiu E. 292¹⁹
 Sedaj E. 342¹⁹
 Schultze J. Fr. 133⁸¹
 Schuster - Sewe H. 167, 278¹⁵⁴
 Schwyzér E. 167⁴³
 Scott R. 298
 Scullard H.H. 25⁴⁵
 Selisčev A. 139¹¹²
 Sellier A. 214³¹⁰
 Sellier J. 214³¹⁰
 Siadbei I. 157
 Simeonis Simon 568⁸¹
 Simeonov B. 135⁹⁵, 175¹⁰⁶
 Sincai Ch. 139¹¹⁷, 274¹³⁰
 Sîrbu Ion 571⁹⁰
 Sivignon M. 69, 182¹⁵⁴, 243²⁸,
 314-5
 Skarić Vl. 327¹⁴⁰
 Skene J.H. 89, 460
 Skok P. 36⁸⁹, 87, 152, 185, 256²⁷,
 261, 327, 369
 Slavescu P. 155²¹⁸
 Slusamschi D. 165²⁹
 Smith Thomas 440
 Sparwenfeldt J.G. 442
 Spasov L. 321¹⁰⁸
 Spinei V. 136⁹⁸, 280^{160a}
 Spini G. 525⁴
 Stadtmüller G. 188
 Stahl P.H. 18²⁵, 156²²⁰, 260⁴³
 Staico E. 320¹⁰⁵, 382⁷⁵, 385
 Stanciu Victor 125^{33a}
 Stanescu D. 193²¹⁷
 Stănescu Eugen 93, 151¹⁸⁴
 Stanford Ed. 364¹²⁴
 Stăniloae D. 194²²⁶, 438⁴
 Stassinopoulou Maria A. 147¹⁶²
 Stati S. 13⁵, 74
 Stefanoski C.B. 340⁴
 Stein E. 133⁸¹, 159²⁴⁵, 373
 Steinmetz S.R. 102
 Stettinius 378
 Stiernou D. 33⁸⁰, 138¹⁰⁹
 Stoianovich Tr. 148¹⁶⁶, 479¹⁷⁸,
 480¹⁸⁰, 601
 Stoicescu N. 193²¹⁶
 Stoikov Rusi 565
 Stojković 380
 Strubell i Truetta M. 326
 Sturdza Al. A.A. 307²³

- Südheim Ludolf von 145¹⁴³, 376
 Swire 378⁶⁰
 Szabó M. 177¹¹⁶
 Szalāgyi J. 132⁷⁴, 275¹³⁶
- Tachiaos Ant. - Em. 140¹¹⁷, 274¹³⁰
 Tagliavini C. 71²⁰, 102, 151¹⁸⁰
 Taillez Fr. 32, 80, 132, 137, 141,
 273
 Tamăs L. 399⁷, 97, 98, 99, 100¹⁴⁹,
 157²²⁶, 260⁴⁴, 287¹¹
 Tambozi Justin 328¹⁴³
 Tamis A.M. 378⁶¹
 Tanasioca A. 283¹⁸⁵
 Tanasioca N. - S. 135, 252⁹, 255²²
 Tappe E.D. 438
 Tarn W.W. 177¹¹³
 Tatomirescu I.P. 340⁴
 Tautu J. 206²⁷⁴
 Tell Chr. 101
 Temperley H. 619²⁷
 Theo R. 570⁸⁸, 603⁴⁰
 Theodorescu R. 316⁸⁸
 Thompson Maurice 88
 Thornton Th. 151¹⁸⁰
 Thouvenot R. 44¹¹⁸, 128⁴⁹
 Thumb A. 297
 Tipău M. 350⁵⁷
 Todorov N. 357
 Tomatschek W. 156
 Toynbee A. 121, 574
 Trapcea Th. 206²⁷⁴
 Treidler 35⁸⁵
 Trifon N. 135^{92a}, 156²¹⁸, 207²⁸¹,
 212³⁰⁴
 Trynkowski I. 131^{71a}
 Tscherickower V. 258³⁷
 Turdeanu E. 146¹⁵⁴, 439³
- Turdeanu - Cartojan L. 441 σημ.
 443, 444
 Turot Henri 112¹⁶³
- Urechia A. 609
 Uzorinac - Kohary Th. von 209,
 563⁵⁷
- Vacalopoulos A.E. 144¹³⁹, 213³¹⁰,
 375⁵⁰
 Vagnetti L. 450¹³
 Van Berchem D. 31, 34⁸⁴
 Van Coppenolle J. 182¹⁵⁴
 Van Gennep Arnold 378⁶¹
 Vasiliev A.A. 73, 127
 Vătămanu N. 265⁸⁷
 Vavouscos C. 379⁶⁴
 Velkov Velizar 135⁹⁵
 Velkova Zivka 165²⁹
 Vellay Charles 328¹⁴³
 Vesilind P.J. 367
 Vianoli Rosanna 23³⁹
 Vidal - Naquet P. 450¹³
 Vindel August 375
 Vinja V. 137, 138^{110a}, 561
 Vlora Ekrem 70¹⁶, 93, 94, 99¹⁴⁷,
 103 104, 258
 Volcae 68, 240, 251, 261
 Vukanović T.P. 139¹¹⁴, 211
 Vulcănescu R. 154²¹¹
 Vulgata 138
 Vulin N. 121, 171, 176¹¹³
 Vulpé Al. 174⁹⁶, 175¹⁰⁵
 Vulpé R. 30, 75³⁸, 130, 132,
 153²⁰⁴, 166, 167, 168⁵⁴, 192²¹⁵,
 196, 343, 561
- Wace Alan J.B. 88

- Walker M. Ad. 60¹⁶²
Wartbourg W. von 68
Weber M. 265
Weigand G. 94, 137, 149¹⁷⁵, 245,
315, 364, 365, 409, 566, 597,
598, 600
Wenzel Marian 206²⁷⁵
Wilcken U. 176¹¹³
Wilhelm Fr. 438⁶
Wilkie Nancy C. 342¹⁶
Will Ed. 23³⁸, 125³³
Wilson S.S. 162
Winnifirth T.J. 300⁴⁶, 638
Wirt A. 105
Witsen N. 445
Witting K. 133⁸¹
Woodhead G. 181¹⁴⁷, 263
Wurzbach C. von 292²¹, 477¹⁷²
Wuttke H. 350⁵⁶
Wyatt W.F. 150¹⁷⁸
- Xenopol A.D. 457, 572⁹⁵
- Zakythinos D.A. 43¹¹³, 48¹²⁹,
130⁶⁵, 141, 143¹³⁵, 283¹⁸⁴
Zanco O. 249⁵⁴
Zeiller J. 151¹⁸², 604⁴⁶
Zeune A. 162⁵, 339¹
Zirra Vlad 178¹²⁰
Zivkov T. 652
Zuca G. 155²¹⁸

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AA	Antiquités Africaines
AAASH	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
AAR - MSI	Analele Academiei Române - Memoriile Secțiunii Istorice
AAR - MSL	Analele Academiei Române - Memoriile Secțiunii Literare
AC	Antiquité Classique
AE	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
AECO	Archivum Europae Centro - Orientalis, Budapest - Leipzig
AeR	Atene e Roma
AGI	Archivio Glottologico Italiano
AI	Archaeologia Iugoslavica
AIESEE	Association Internationale d' Etudes du Sud - Est Européen
AIINCL	Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIR	Archiva Iistorică a României
ALMAE	Archivum Latinitatis Medii Aevi
ANRW	Aufstieg Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms in Spiegel der neueren Forschung, herausgegeben von H. Temporini, II Prinzipat, I. Band. Berlin - New York, 1974, II. Band 1975.
ARBSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique.
Ἀριστοτέλης	Ἀριστοτέλης. Περιοδικὴ Ἐκδοσις τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Φλωρίνης ὁ «Ἀριστοτέλης»
ASILLR	Anuarul Seminarului de Istorie Limbei și Literaturei Române
Assimilation	Fédération Internationale des Associations d' Etudes Classiques. Assimilation et résistance à la culture gréco - romaine dans le monde ancien. Travaux du VI ^e Congrès International d' Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974) réunis et présentés par D.M. Pippidi président de la F.I.E.C. Ouvrage publié sur la recommandation du Conseil International de la Philosophie et des Sciences humaines, avec concours financier de l' UNESCO. Bucuresti - Pa-ris, 1976.
Ἀθηνᾶ	Ἀθηνᾶ. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρίας.
Athenaeum	Studi periodici di Letteratura e Storia dell' Antichità.
ΑΘΕ	Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν. Περιοδικὴ ἔκδοση Ἑταιρείας Θεσσαλικῶν Ἐρευνῶν - Βόλος
ΑΘΘ	Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ
AUS	Annuaire de l' Université de Sofia. Faculté historique - philosophique
Balcania	Revista a "Societății Macedo - Române", apoi, începând de la vol. II-

	III a “Institutului de studii si cercetări balkanice” din Bucuresti.
	Director: Victor Papacostea. Secretar de redactie: Emil Condurachi.
Balcano - slavica	Centre des Recherches Scientifiques de la culture des anciens Slaves. Prilep. Musée National de la Kraina - Negotin
BALM	Bollettino de l' Atlante Linguistico Meditarraneo (Firenze)
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BF	Byzantinische Forschungen
BIEESO	Bulletin de l' Institut pour l' étude de l' Europe sud - orientale
BOR	Biserica Ortodoxă Română
BS	Balkan Studies
BSL	Bulletin de la Société de Linguistique de Paris
BZ	Byzantinische Zeitschrift
Βυζαντινὰ	Ἐπιστημονικὸν Ὀργανον Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου
Byzantino - slavica	Revue Internationale des Etudes Byzantines, Prague
Byzantion	Reuve Internationale des Etudes Byzantines
CIPh	Classical Philology
CSP	Cahiers Sextil Puscariu. Linguistique, Philologie, Littérature Roumaine
DR	Dacoromania. Buletinul “Muzeului limbii române”.
	Dacoromania. Lahrbuch für östliche Latinität. Freiburg
ΔΡΒ	Δελτίον Ρουμανικῆς Βιβλιογραφίας. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
EB	Etudes Balcaniques. Sofia
EBTch	Les Etudes Balcaniques Tchécoslovaques
ED	Ephemeris Dacoromana. Scoala Română din Roma
EEBM	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν
EEBΣ	Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΕΕΦΣΠΑ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
ΕΕΦΣΠΘ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
ΕΕΦΣΠΙ	Δωδώνη. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
ΕΛΙΑΜΕΠ	Ἐλληνικὸ Ιδρυμα Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς
ΗΔΜ	Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας
ΗΕ	Ἡπειρωτικὴ Ἐστία
ΗΗ	Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν Ιωαννίνων

”Ηπειρος	Περιοδική έκδοση ”Ηπειρωτικής Εστίας Θεσσαλονίκης
HX	”Ηπειρωτικά Χρονικά
IE	”Ιστορία Εἰκονογραφημένη
IEE	”Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἐθνους (Έκδοτική Ἀθηνῶν A.E.)
Iliria	Studime dhe materiale arkeologjike
IMXA	”Ιδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου
ΓΓ	Γνώση καὶ Γνώμη. Περιοδικὴ ἔκδοση τῆς ”Ενωσης Ἐπιστημόνων Ν. Καρδίτσας
JHS	The Journal of Hellenic Studies. London
JRA	Journal of Roman Archaeology
JRS	Journal of Roman Studies
JS	Journal des Savants. Paris
KEMO	Κέντρο Ἐρευνῶν Μειονοτικῶν Ὁμάδων
Ktema	Civilisations de l' Orient, de Grèce et de Rome antiques. Strasbourg, Centre de Recherches sur le Proche - Orient et la Grèce et Groupe de Recherches d' histoire romaine
Κώκαλος	Studi pubblicati dall' Istituto di Storia Antica dell' Università di Palermo
Latinité	Actes du Congrès International la <i>Latinité</i> hier, aujourd' hui, demain. Avignon 1978
Latomus	Reuve des études latines
LEC	Les études classiques
LTL	Lexicon totius latinitatis Forcellini I-IV. Bologne, 1965
MA	Mitropolea Ardealului
Μακεδονικά	Μακεδονικά. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ”Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν
MEE	Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυλοπαίδεια
MEFR	Mélanges d' Archéologie et d' Histoire de l' Ecole Française de Rome. Paris
Μελετήματα	Κέντρο Ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητας. ”Εθνικὸ ”Ιδρυμα Ἐρευνῶν
NE	Νέος Ἑλληνομνήμων
NEH	Nouvelles Etudes d' Histoire
ΠΑΑ	Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Παρνασσός	Φιλολογικὸ περιοδικὸ τοῦ Φ.Σ. ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
PB	Peninsula Balkanca
PdP	La Parola del Passato. Rivista di Studi Antichi. Napoli.
ΠΕΠΣΒ	Πανελλήνια ”Ενωση Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων
Περραιβία	Δίμηνη ἔκδοση θεμάτων ἐπαρχίας Ἐλασσόνος
ΠΟΠΣΒ	Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων

RAN	Rendiconti dell' Academia di Napoli
RBPhH	Revue belge de Philologie et d' Histoire
RCE	Revue de Culture Européenne
REA	Revue des Etudes Anciennes
REB	Revue des Etudes Byzantines
REG	Revue des Etudes Grecques
REH	Revue des Etudes Hongroises
REL	Revue des Etudes Latines
RER	Revue des Etudes Roumaines
RES	Revue des Etudes Slaves
RESEE	Revue des Etudes Sud - Est Européennes
RFIC	Rivista di Filologia e d' Istruzione Classica. Torino
RH	Revue Historique
RHC	Revue d' Histoire Comparée. Etudes hongroises
RHSEE	Revue Historique du Sud - Est Européen
RIEB	Revue Internationale des Etudes Balcaniques
RIR	Revista Iсторică Română
RLR	Revue de Linguistique Romane
RPh	Revue Philologique
RPhLHA	Revue de Philologie, de Littérature et d' Histoire Anciennes
RRH	Revue Roumaine d' Histoire
RRL	Revue Roumaine de Linguistique
RSL	Rivista di Studi Liguri. Bordighera, Inst. Intern. d' Etudes ligures
RSR	Revue des Sciences Religieuses
SA	Studia Albanica
SCIV	Studii si Cercetări de Istorie Veche
SCIVA	Studii si Cercetări de Istorie Veche si Archeologie (Τίτλος τοῦ προηγούμενου περιοδικοῦ μετά τὸ 1974)
SCL	Studii si Cercetări Lingvistice
StCl	Studii Clasice
StT	Studii Teologice
SU	Studi Urbinati
ΘΧ	Θεσσαλικά Χρονικά. Δελτίον Ἰστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἐταιρείας τῶν ἐν Ἀθήναις Θεσσαλῶν
ΘΗ	Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο
Thracia	Thracia antiqua. Bulgaria.
Θρακικά	Τριμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα Θρακικοῦ Κέντρου
Τρικαλινά	Ἐτήσιο φιλολογικὸν ἴστορικὸ λαογραφικὸ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ σύγγραμμα τοῦ Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

7

1. Ο Βορειοηπειρωτικός Έλληνισμός. Περιπέτειες της έλληνικής γλώσσας στήν Βόρειο Ήπειρο.	11
2. Καταγωγή και έπιτομη ίστορία τῶν Βλάχων τῆς Αλβανίας.	67
3. Καταγωγή τῶν Βλάχων τῶν Σκοπίων. Ρουμανικὲς διεκδικήσεις Βλάχων Πελαγονίας και ἐπιστημονικὰ δεδομένα.	121
4. Οἱ Βλάχοι τῶν Βαλκανίων.	161
5. Ἡ Ιστορία τῶν Βλάχων.	221
6. Ἀρμάνοι.	237
7. Ἀπὸ τὴν Ἀρμανία τῶν Ἐλλήνων στὴ Romania τῶν Δακῶν.	251
8. Ἐπιμολογικὰ και σημασιολογικὰ τῆς ἀρωματικῆς λέξεως μπάνα (bana).	285
9. Ἐλληνισμός και Ὁρθοδοξία τῆς λατινοφωνίας στὴν Ἐλλάδα.	303
10. Ἀβαροι.	331
11. Δίγλωσσοι - ἀλλόγλωσσοι Ἐλληνες.	339
12. Ἐπιστημονικὴ ἀναίρεση δημοσιεύματος ὑπὲρ τῶν Σκοπιανῶν τοῦ περιοδικοῦ NATIONAL GEOGRAPHIC.	367
13. Βιβλιογραφίες. Κριτικὴ σλαβιολογικῆς παραποιήσεως Danforth.	385
14. Ὁ χορὸς τῆς ἀρκαδικῆς Νεστάνης.	393
15. Χρονικό, χορὸς και τραγούδι τῆς μακεδονικῆς Σαμαρίνας.	405
16. Κοντὰ στὶς φίξες. Ὁ “Τσιάτσιος” τοῦ 15αύγουστου.	413
17. Ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης στὴν ἀναγέννηση τῆς Εὐρώπης.	421
18. 1593: Προεπαναστατικὸ κίνημα στὰ Παραδονάβια και Βαλκάνια: Μιχαὴλ ὁ Γενναῖος.	429
19. Nicolae Milescu ὁ Λάκων “Homo Universalis”.	435
20. Οἱ Βλάχοι και ἡ διάδοση τῆς ἔλληνικῆς παδείας στοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.	447
21. Τὰ σχολεῖα τῶν Ιωαννίνων και τὸ Γένος.	481
22. Ἡ ἔλληνικὴ παράδοση ὅπως τὴν εἶδε και τὴν πρόβαλε ὁ Πέτρος-Αὐγουστίνος Ντὲ Γκύζ.	449

---

23. Ἐλληνικὴ ναυτιλία καὶ Βλάχοι.	511
24. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης καὶ ἡ σύμπραξή του μὲ τοὺς ἀρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου.	523
25. Παρερμηνεῖς ἴστορικὲς καὶ Σουλιώτικες μορφές.	545
26. Μνήμη Σουλίου 1803 - 2003.	449
27. Ἐπίμονη “ἐπιχειρηση” ἀφελληνισμοῦ τῶν Σουλιωτῶν.	553
28. Ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἀγώνας ἔθνικὸς ἢ κοινωνικός;	577
29. Ἐκκλησία καὶ τουρκοκρατία.	581
30. Κύριλλος Ἀγραφιώτης.	585
31. Ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος καὶ ὁ συμβολισμὸς τοῦ ὄλοκαυτώματός του στὴ Μονὴ Σέκουν τῆς Μολδαβίας.	595
32. Σταθμητοὶ καὶ ἀστάθμητοι παράγοντες τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου καὶ ἐπιπτώσεις αὐτῆς.	611
33. Τὰ “Παιδιὰ τῆς Σαμαρίνας” στὴν ἥρωϊκὴ Ἐξόδο τοῦ Μεσολογγίου.	629
34. Ἀναγνώριση - παραγνώριση τῶν ἀγώνων τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου.	639
35. Θεώρηση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 <i>sine ira et studio</i> .	647
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ, ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	657

ποιοπόν, οἱ Λαρισσινοὶ ἄρχισαν νὰ ἐπιστρέφουν στὴν πατρίδα τους ὀνομάστηκαν **Βούλγαροι!** Τὸ διοικητικὸ δῆμο δὲ καὶ ἔκαλιψε τὸ ἔθνικό. Οπως λέει ὁ συγγραφέας, «στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ Ἐλλήνες ποὺ οἱ μακραίωνες περιπέτειες ἐπέδρασαν καὶ στὸ γῆλωσικὸ ὅργανό τους καὶ στὸ ἔθνικὸ δῆμο τους» (σελ. 71). Αὐτὸ φυσικὰ ισχύει καὶ γιὰ τοὺς Βλάχους.

Ο Ἀχ. Γ.Λ., λαμπρὸς φιλόλογος καὶ ἄριστος γνώστης τῆς βλαχικῆς καὶ ρουμανικῆς, δίνει βαρύνουσας σημασίας ἑρμηνεῖες μὲ διάφορα τοπωνύμια (π.χ. Τρίκαλα ἀπὸ τὴν Τρίκαλον Ἀρτεμιν, ποὺ στὴ βλαχικὴ προφέρεται Tricolu) γιὰ ὄνόματα κοινωνικῶν ὄμάδων, ὥστα οἱ **Καραγκούντες**. Ἀσφαλῶς δὲν πείθουν οἱ ίσχυρισμοὶ τοῦ Σ. Λιάκου (σελ. 65-66), ὥστα δὲν πείθουν καὶ οἱ ἀπόψεις ὅτι τὸ δῆμο προέρχεται ἀπὸ τὸ «Καραγκούν» (=μαύρη γούνα) ἢ ἀπὸ τὸ «κάρα κινῶν». Ἐν πρώτοις ἡ γούνα στὰ τουρκικὰ πλέγεται Kürk (ἀπ' ὅπου καὶ τ' ὄνομα Κιουρκτσῆς). Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι τὸ «Καραγκούντες» προέρχεται ἀπὸ τὸ «**Καρὰ-Γιουνάν**» (=Μαύρος Ἐλλήνες), κατὰ τὸ «Καρὰ Γκιαβούρ» (=μαύρος ἄπιστος). Ἀκόμη ὁ Ἀχ. Γ. Λαζάρου δὲν διστάζει νὰ στιγματίσει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνεντιμότητα τῶν Ρουμάνων ἐθνικιστῶν ἐπιστημόνων, ποὺ παραθέτουν κολοβωμένο ἔνα χωρίο τοῦ Λαον. Χαλκοκονδύλη (σελ. 112), νὰ καταγγείλει τὴν ἔξαγορὰ ἐπιστημονικῶν καλάμων, ὥστα τοῦ διάσημου Weigand καὶ τοῦ Nasturel ποὺ ἀκόμη καὶ ἐν 1979 ἀνακαλύπτει «Ἀρωμούντος» στήν...Κρήτη (σελ. 120).

Ίσως πολλὰ προβλήματα ποὺ γεννήθηκαν σχετικὰ μὲ τοὺς Βλάχους νὰ ὀφείλονται στούς ... Βλάχους. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῆς Ρώμης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ μεγαλεπίθιο σχέδιο τοῦ Ιουλίου Καίσαρα γιὰ μιὰ ἐλληνορωμαϊκὴ αὐτοκρατορία (βλ. σελ. 141-142), ποὺ τὸ συνέχισαν οἱ Βυζαντινοὶ Αὐτοκράτορες, ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας εἶναι ὅτι ἡ ἔννοια «Βλάχος» δὲν ἐκφράζει ἔθνότητα, ἀλλὰ μιὰ κοινωνικὴ κατηγορία ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν ἐντονά τάση κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς, πολιτικῆς, στρατιωτικῆς ἀνοδικότητας, παράλληλα μὲ ἐντονή τάση γιὰ γεωγραφικὴ κινητικότητα. Γι' αὐτὸ τοὺς βρίσκουμε παντοῦ. Αὐτὸ ἔξηγετ τὸν ἀρχικὸ ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαΐσμὸ τους (βλ. σελ. 140) καὶ τὴν μετέπειτα ὀνοματοθογικὴ ποικιλία τους. Ὡς πρὸς τὸ δικό μας χῶρο, σωστὸς εἶναι ὁ ὄρος «**Ἀρωμοῦντος**», ποὺ εἶναι τὸ ἀντίστοιχο τοῦ «Ρωμιὸς» στὴ βλαχικὴ διάλεκτο. Σήμερα οἱ ἐγκυρότεροι Ρουμάνοι ἐρευνητὲς (μὲ ἔξαίρεση τοὺς ἐθνικιστὲς) δὲν πιστεύουν πιὰ στὴν παλιὰ θεωρία ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Πίνδου προέκυψαν ἀπὸ ἀποδασμοὺς πληθυσμῶν τῆς Ρουμανίας. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὶς ἐμπειριστατωμένες θέσεις τοῦ Ἀχ. Γ.Λ., ὁ οποῖος παραπέμπει σὲ ὅτι ποὺ ἔγκυρο ὑπάρχει στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία. Ἀπεναντίας μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὰ λατινικὰ στοιχεῖα τῆς Ρουμανικῆς Γλώσσας ὀφείλονται στὴ μετακίνηση λατινοφώνων πληθυσμῶν ἀπὸ τὸ Νότο πρὸς τὸ Βορρᾶ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς καὶ Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. «Βλάχοι λατινόφωνοι δὲν κατέρχονται ἀλλὰ ἀνέρχονται στὴ Δακία» (σελ. 142).

Ἡ δική μου ἄποψη γιὰ τοὺς Βλάχους ἐκφράστηκε στὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὴ Θράκη τοῦ «Οἰκονομικοῦ» (φύλλο 18ns Μαρτίου 1993, σελ. 48). Πάντως, συμμερίζομαι τὶς ἀπόψεις ποὺ εἰδικὰ ἀναπτύσσει ὁ ποὺ εἰδικὸς ἀπὸ μένα, Ἀχ. Γ. Λαζάρου στὶς σελ. 135-136.

Προτοῦ κλείσουμε τὸ σημείωμα αὐτὸ θέλουμε νὰ διευκρινίσουμε κάτι, ποὺ ἐνδεχομένως μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ἡ Σκοπιανὴ προπαγάνδα. Οταν ὁ Κούμας μιλάει γιὰ **Μακεδονία**, Ήπειρο, Θεσσαλία, **Ἐπιλάδα**, μὲ τὸ τεῖχος τοῦ ἐννοεῖται τὸ ἐπίληννικὸ βασίλειο. Νὰ ἐννοούμεθα καὶ να συνεννοούμεθα. Ἀκόμη, ἡ μελέτη τοῦ πολύμοχθου ἔργου τοῦ Ἀχ. Γ.Λ. γεννᾶ μέσα μου τὴν ἀγωνία γιὰ τὴν ἀνάγκη δημιουργίας ΕΔΩ ΚΑΙ ΤΩΡΑ εἰδικῶν ἐδρῶν Βαλκανολογίας, Θρακολογίας καὶ Βυζαντινῆς Φιλολογίας. Ἀλλὰ ὅταν λέμε τώρα, ἐννοοῦμε ΤΩΡΑ καὶ ὅταν λέμε ἐδῶ, ἐννοοῦμε ΘΡΑΚΗ.

Θὰ ἵταν ἀδύνατο τελειώνοντας νὰ μὴν ἐπαινέσουμε τὸν ιστορικὸ σύλλογο «Παρνασσὸς» ποὺ ἀνέθηψε τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ, πού, πρᾶγμα σπάνιο γιὰ τὰ τωρινὰ δεδομένα, δὲν βαρύνεται μὲ σοβαρὰ τυπογραφικὰ λάθη (παρ' ὅπο ποὺ χρησιμοποιεῖται τὸ παλαιὸ αὐτοτρὸ ὄρθογραφικὸ σύστημα), μὲ ἔξαίρεση τὸ ὄνομα τοῦ θρακιώτη συγγραφέα Μυρτίλου (ὅχι Μυρτίδου) Ἀποστολίδη (σελ. 165).

ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΒΛΑΧΟΙ

Έκδόσεις Φιλοποιηκού Συλλόγου «Παρνασσός», σελ. 370, Αθήναι 1993.

Πρὸ τετραετίας, ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ἐθέσαμε ἐντόνως τὸ ζῆτημα τῆς ἀναγκαιότητας συγγραφῆς σχολικοῦ ἐγχειριδίου ποὺ θ' ἀφορᾶ στὰ ἑθνικὰ θέματα.⁷ Οταν ὁ κ. Σουφλίας ἀνακοίνωσε τὴν συγγραφὴν καὶ τὴν ἀπὸ φέτος διδαχὴν (ἀλλήθεια ποῦ βρίσκεται τώρα τὸ ζῆτημα), πάλι ἀπὸ τὶς στῆλες αὐτὲς διαμαρτυρηθήκαμε ἐντόνως γιὰ τὴν ἀπουσία, ἀπὸ τὴν προβλεπόμενη ὥλη, τοῦ «Κουτσοβλαχικοῦ». Μὰ ύπάρχει σήμερα τέτοιο ζῆτημα, ἀπόρησαν καλοπροαιρέτως πολλοί. Τὸ πόσο ύπάρχει καὶ σὲ τὶ ποσὸ ύπάρχει, ἀποδεικνύει τὸ ἐσχάτως ἐκδοθὲν βιβλίο τοῦ πιὸ εἰδικοῦ γιὰ τὸ θέμα Ἀχιλ. Γ. Λαζάρου.

Γράφει στὸν πρόλογο, ὁ ὄποῖος ἀποτελεῖ συνέντευξη στὸ Γιαννιώτικο περιοδικὸ «Ἐπικοινωνία» τὰ ἀκόλουθα προειδοποιητικά: «Σὲ δύο διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συμπόσια, στὰ ὅποια ἐκπροσωπήθηκαν δέκα ἔπτα κῶρες, τρεῖς ἐγκριτότατοι Ρουμάνοι ἔθεσαν ἀπερίφραστα Βλαχικὸ ζῆτημα, καὶ μάλιστα σὲ χώρους ἑλληνικοὺς καὶ μόλις στὰ τέλη Οκτωβρίου 1992!» (σελ. 4). Ἀλλὰ τὸ θέμα εἶχε καὶ πάλιν τεθεῖ τὴν ἐπαύριο τοῦ Πολέμου. Διαβάζουμε στὴ σελ. 153: «Ηδη τὴν 26η Μαΐου 1947 στὴ μεγάλη συνεδρίαση τῆς «Μακεδονορουμανικῆς Ἐταιρείας» τοῦ Βουκουρεστίου συντάσσεται καὶ ἐγκρίνεται ψήφισμα διαμαρτυρίας γιὰ τὴν «κακομεταχείρισιν τοῦ Ρουμανικοῦ λαοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα».» Ενα χρόνο μετά, ὅπως ἔγραψαν οἱ ἐφημερίδες τῆς 24ης Ἀπριλίου 1948, ἡ ρουμανικὴ κυβέρνηση «διὰ τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ πρεσβευτοῦ της, ἐπέδωσε πρὸς τὸν «Ἐλληνινα ὁμόλογόν του διαμαρτυρίαν, διὰ τὰς δῆθεν διώξεις, τὰς ὁποίας ύφίστανται αἱ ἐν Ἑλλάδι Ρουμανικαὶ μειονότητες κ.λπ.». Αὐτὸ ἀνάγκασε τὴν ἴδια χρονιὰ τὸν Εὐάγγελο Ἀβέρωφ-Τοσίτσα νὰ ἐκδώσει τὸ ἔργο «Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος», μὲ πρόλογο τοῦ Σοφοκλῆ Βενιζέλου.

Τὸ ζῆτημα ὅμως ύπάρχει καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλην πλευρά: τὶς ἀπόψεις τῶν Ρουμάνων ἀποδέχονται ἀβασανίστως καὶ πολλοὶ δικοί μας, ποὺ ἐπιτοδείωσαν «περνοῦν» τὶς θέσεις αὐτὲς σὲ κρατικὰ ἐννημερωτικὰ ἔντυπα ἢ σὲ σχολικὰ ἐγχειρίδια (βλ. τὴν ἀνατριχιαστικὴ περίπτωση ποὺ ἀναφέρεται στὴ σελ. 89).

Ίσως τὸ «Κουτσοβλαχικὸ Ζῆτημα» ἢ Ζῆτημα Βλάχων ἢ Ἀρωμούνων νὰ μὴν εἶχε δημιουργηθῆ ποτέ, ἀν εἶχε προσεχθεῖ ἡ ἄποψη τοῦ πρώτου μεγάλου Νεοελλήνην Ἰστορικοῦ Κων/ου Κούμα (1777-1836), ποὺ ἦταν Βλάχος (γεννήθηκε στὴ Λάρισσα) κι εἶχε διδάξει στὶς περιοχὲς τῶν Βλάχων: Γράφει, ποιοπόν, ὁ Κούμας στὸ 12ο τόμο τῶν «Ιστοριῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων» (σελ. 521) τὰ ἔξης:

«Οἱ Ρωμαῖοι εἰς ὄκτὼ περίου ἐκατονταετηρίδας ἀπὸ Ἀγγλίας ἔως τοῦ Εύφρατου, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀλβίος ἔως τῶν ἑρήμων τῆς Ἀφρικῆς καθυποτάξαντες τὰ ἔθνη, καὶ ἀναμίξαντές τα διὰ τῶν ἀποικιῶν των, εἰσῆγαν κατὰ φυσικὸν πλόγον εἰς αὐτὰ καὶ τὴν γῆν σασσαν των. Η Ἰλλησπείρα ἀποκατεστάθη Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τὸ 219 πρὸ Χριστοῦ. Η Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος τὸ 167. μετ' ὀλίγον ἡ Ἑλλάς.» Εξ (6) περίπου ἐκατονταετηρίδας, ἔως οὗ ἤρχισε νὰ πίπτῃ ἡ δύναμις τῆς Ρώμης, ὅλη ἡ σῆμερον ὄνομαζομένη Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία (Σημ. Σαρ. Καρψ.: ἐννοεῖ τὴν Βαλκανικὴν καὶ Ρουμανίαν) ἔγεμεν ἀπὸ στρατεύματα Ρωμαϊκά, ἐπάρχους καὶ ἄρχοντας Ρωμαίους. Ἀποτέλεσμα ταύτης τῆς μακροχονίου ἐπιμιξίας ἦτο, ὅτι Μακεδόνες, Θετταλοί, Ἐλληνες ἔμαθαν τὴν γῆν σασσαν τῶν νικητῶν καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴν δικήν των (...). Οἱ κάτοικοι χωριῶν καὶ κοιμάδων ἀνέμιξαν τὰς ἐγχωρίους γῆν σασσαν τῶν μὲ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ

Συνέχεια στὴν ἐσωτερική πλευρά τοῦ ἔξωφύλλου καὶ τοῦ ὄπισθιοφύλλου

ΧΟΡΗΓΟΣ:

Καταστήματα (S-M) Δούκας

ISBN: 978-960-930950-9